

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SÜRÛRÎ EFENDÎ'NİN ŞERH-İ MESNEVÎ'Sİ (VI. CİLT)
(METİN – DİZİN)

SEYİT ALİM ÖZDEMİR

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

KIRIKKALE - 2022

T.C.

**KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SÜRÛRÎ EFENDİ’NİN ŞERH-İ MESNEVÎ’Sİ (VI. CİLT)
(METİN – DİZİN)**

SEYİT ALİM ÖZDEMİR

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

KIRIKKALE - 2022

KABUL VE ONAY

Seyit Alim ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “SÜRÛRÎ EFENDİ’NİN ŞERH-İ MESNEVÎ’Sİ (VI. CİLT) (METİN – DİZİN)” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ /OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

İmza.....

Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.

Başkan: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

İmza.....

Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.

Üye: Prof. Dr. Ali TEMİZEL

İmza.....

Fars Dili ve Edebiyatı, Selçuk Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.

Üye: Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

İmza.....

Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~.

Tez Savunma Tarihi: 07 Ekim 2022

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

...

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

SEYİT ALİM ÖZDEMİR

07.10.2022

ÖZET

SÜRÛRÎ EFENDİ’NİN ŞERH-İ MESNEVÎ’Sİ (VI. CİLT)

(Metin-Dizin)

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Ekim 2022, 893 sayfa

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin ölümsüz eseri Mesnevî’ye yazılan pek çok şerh arasında Sürûrî Efendi’nin yazdığı Şerh-i Mesnevî’nin mühim bir yeri bulunmaktadır. Bu şerh, Anadolu coğrafyasında Mesnevî’nin altı defterine yazılmış ilk tam Farsça şerhtir. Şerhte Mesnevî’nin bütün beyitleri ele alınmış, bazı mısralar detaylı açıklanmış, bazılarında ise yalnızca bazı kelimelerin eş anlamlıları verilmiştir. Şerhte sade bir dil ve yalın bir üslup kullanılmıştır. Bu şerhin günümüz araştırmacılarının ve diğer ilgililerin istifadesine sunulması önem arz etmektedir. Bu çalışma şerhin VI. cildinin, muhtelif nüshalardan yararlanılarak günümüz yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanmasını amaçlamaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Sürûrî Efendi’nin hayatı, eserleri, Şerh-i Mesnevî ve onun bazı özellikleri beyan edilmiştir. İkinci bölümde ise Şerh-i Mesnevî’nin altıncı cildinin temin edilen nüshalarının tavsifi, üçüncü bölümde ise Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. No. 2048 nüshası esas alınarak oluşturulan metin ve ardından Kur’ân ayetleri ve hadis-i şeriflerin fihristi yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mevlevîlik, Mesnevî, Şerh-i Mesnevî, Sürûrî Efendi

ABSTRACT

SHARH-E MATHNAWI OF SURURI EFENDI (VOLUME VI)

(Text-Index)

Kırıkkale University

Graduate School of Social Sciences

Department of Oriental Languages and Literatures

Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Adnan Karaismailoglu

October 2022, 893 pages

Among the many commentaries written on the immortal work of Mawlana Jalaaladdin-e Rumi, the Mathnawi, the Sharh-e Mathnawi written by Sururi Efendi has an important place. This commentary is the first complete Persian commentary written in the sixth book of Mathnawi in the Anatolian geography. In the commentary, all the couplets of the Mathnawi are explained, some of the verses are explained in detail, and in others, only the synonyms of some words are given. In the annotation, a plain language and a plain style are used. It is important to present this commentary to the use of today's researchers and other people who are interested. This study aims to be written the sixth volume of commentary in accordance with today's spelling rules by use of various manuscripts.

This study consists of three parts. In the first part, the life and works of Sururi Efendi, Sharh-e Mathnawi and some feature of it are explained. In the second part, the description of the provided copies of the sixth volume is included; in the third part, the text based on the Konya Mevlana Museum Lbr. no. 2048 copy is included and it's followed by the indexes of the verses of The Qoran and hadith-i sharifs.

Key Words: Mawlana, Mawlavism, Mathnawi, Sharh-e Mathnawi, Sururi Efendi

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamda teşvik ve rehberliği için, tez danışmanım Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'na şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu aşamaya gelene kadar lisansüstü eğitimim boyunca kendilerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Doç. Dr. Yakup Şafak, Doç Dr. Musa Balcı, Dr. Öğr. Üy. Gökhan Gökmen ve Dr. Öğr. Üy. Fahrettin Coşguner'e teşekkür ederim. Metnin tashihinde yardımını esirgemeyen Zeynep Jawadi'ye teşekkür borçluyum.

Destegini her zaman yanımda hissettiğim çok kıymetli eşim Fatma Hanım'a sabrı, yardımı ve teşviki için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Seyit Alim ÖZDEMİR

07.10.2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
TEŞEKKÜR	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR	X
BİRİNCİ BÖLÜM	1
SÜRÛRÎ EFENDÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE ŞERH-İ MESNEVÎ'Sİ	1
1. Hayatı	2
2. Edebî Kişiliği ve Eserleri.....	3
3. Şerh-i Mesnevî.....	5
4. Şerh-i Mesnevî'de Usûl ve Üslûba Dair Bazı Hususlar	7
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
SÜRÛRÎ'NİN ŞERH-İ MESNEVÎ'SİNİN VI. CİLDİNİN YAZMA NÜSHALARI	13
1. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2048	14
2. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2055	17
3. Süleymaniye Kütüphanesi (Nâfiz Paşa) No. 561.....	20
4. Süleymaniye Kütüphanesi (Nâfiz Paşa) No. 567.....	22
5. Süleymaniye Kütüphanesi (Nâfiz Paşa) No. 568.....	25
6. Süleymaniye Kütüphanesi (Esat Efendi) No. 1673.....	28
7. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi No. 924.....	30
8. Ankara Millî Kütüphane No. 06 Hk 1038	32
9. Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi (III. Ahmet) No. A.1361-7.....	33
10. Metin ve İmlaya Dair Bazı Hususlar	36

11. Beyit Farklılıkları.....	37
SONUÇ	40
KAYNAKÇA	41
ÖZGEÇMİŞ.....	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	45
SÜRÛRÎ’NİN EFENDİ’NİN ŞERH-İ MESNEVÎ’Sİ (VI. CİLT).....	45
چکیده	49
KUR’ÂN-I KERİM AYETLERİ.....	847
HADİS-İ ŞERİFLER	876

ÖNSÖZ

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin ünlü eseri olan Mesnevî-i Manevî, geçmişte İslam beldelerinde olduğu gibi bugün de bütün dünyada insanların istifade ettiği bir kaynak olmuştur. İnsanlar onda hayata dair dünyevî ya da uhrevî nükteler keşfetmiş ve böylece bu eser insanların iltifatına mazhar olmuştur.

Nükteler ve sırlar barındırdığı düşünülen bu esere, daha iyi anlaşılabilmesi ve ondan daha fazla istifade edilebilmesi için muhtelif şerhler de yazılmıştır. İşte bu şerhlerin en önemlilerinden biri de Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî Efendi'nin (ö. 1562) Şerh-i Mesnevî adlı eseridir. Bu şerh Anadolu'da Mesnevî'ye Farsça yazılmış ilk tam şerhtir, yani Mesnevî'nin altı defterinin de Farsça olarak şerh edildiği ilk eserdir.

Bu çalışma kapsamında;

- Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2048,
- Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2055,
- Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi No. 924,
- Millî Kütüphane No. 06 Hk 1038,
- Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Koleksiyonu No. 561,
- Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Koleksiyonu No. 567,
- Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Koleksiyonu No. 568,
- Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi Koleksiyonu No. 1673,
- Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi III. Ahmet Koleksiyonu No. A.1361-7

nüshaları olmak üzere toplam dokuz nüsha temin edilmiştir. Eserin bazı ciltlerinin müellif nüshası temin edilebilmiştir ancak altıncı cildin müellif nüshası bulunamadığı için, bu çalışmaya Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2048 nüshası esas alınmıştır.

Üç bölüm hâlinde tanzim edilen bu çalışmanın ilk bölümünde Sürûrî Efendi'nin hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Şerh-i Mesnevî'sinin yazma nüshaları hakkında bilgi verilmiş, altıncı ciltte şerh usûlüne dair birtakım hususiyetler zikredildikten sonra Farsça metnin oluşturulmasında takip edilen usûl hakkında açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde, temin edilebilen mezkûr dokuz nüshasının detaylı tavsifi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Şerh-i Mesnevî'nin altıncı cildinin günümüzde uygulanan yazım kurallarına göre oluşturulmuş Farsça metni ve akabinde ise metinde geçen ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler dizini yer almaktadır.

Mesnevî araştırmaları sahasında pek mühim bir kaynak olan Şerh-i Mesnevî'nin tam metni, Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu danışmanlığında farklı araştırmacılar tarafından doktora veya yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır. Birinci cilt Seyhan KARDEŞ, ikinci cilt Tolga GÜCÜK, üçüncü cilt Ahmet TÜRKMEN, dördüncü cilt Muhsine Beyza Dolgun, beşinci cilt ise Zeynep JAWADÎ tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada ise eserin VI. cildinin metninin hazırlanmasına ve temin edilebilen yazma nüshalarının tavsifine çalışılmıştır.

Mesnevî'nin ilk Farsça tam şerhine dair yapılan mezkûr çalışmalar, ümit edilir ki bilim dünyasına mühim bir katkı sağlayacak, Mevlânâ ve Mesnevî araştırmacıları için değerli birer kaynak olacaktır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında akademik rehberliği ve müşevvik tavrıyla beni destekleyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'na şükranlarımı sunarım.

KISALTMALAR

Arş. Gör.	Araştırma görevlisi
b.	Bin (oğul)
Bİ	Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi
C.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EE	Esat Efendi Koleksiyonu
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
KMM	Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi
Ktp.	Kütüphane(si)
MK	Millî Kütüphane
mm	Milimetre
NFZ	Nafiz Paşa Koleksiyonu
No.	Numara
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TK	Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRÛRÎ EFENDİ’NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ VE ŞERH-İ MESNEVÎ’Sİ

1. Hayatı

Asıl adı Mustafa olup Geliboluludur.¹ 897 h. (1492) yılında dünyaya gelmiştir. Babası Şaban Efendi, II. Bâyezid Amasya'da şehzade iken onun defterdarlığını yapmıştır.² Nihâlî Cafer Çelebi, Kara Davud, Abdülvâsî Efendi gibi devrin mühim müderrislerinden ilim tahsil etmiştir. Eğitiminin ardından Muhyiddin Fenârî'nin hizmetinde bulunmuş, o İstanbul kadısı olunca Sürûrî de bâb nâibi olarak görev yapmıştır.³ Sonrasında tasavvufa yönelmiştir. 930 h. yılında Sarıca Paşa Medresesi'ne müderris olmuştur.⁴ 944 h. yılında (1537) Vezir Kâsım Paşa, Haliç taraflarında bir medrese yaptırmış ve vakfiyedeki şarta göre Sürûrî bu medresede müderris olmuştur. Muhyiddin Fenârî'nin 954 yılında (1547) vefatını müteakip müderrisliği bırakıp Emir Buhârî tekkesinde postnişin olan Abdüllatif Efendi'ye intisap etmiş ve inzivaya çekilmiştir.⁵

Kâsım Paşa ona yazdığı mektupta “... Biz o medreseyi mahzâ sizün şerefünize bina itmiş idik. Eger makbul olmaz ise hedm etmek mukarrer ve bizce makamınızda bigâne görmeğe tahammül gayr-i mutasavverdür...”⁶ diyerek medreseyi onun için inşa ettirdiğini, dönmeyi kabul etmezse medreseyi yıktırmaya kararlı olduğunu, ondan başkasını müderris olarak görmek istemediğini belirtir. Bu ısrar üzerine haftanın belli günlerinde Mesnevî okutmak ve tedris vazifesini ifa eylemek üzere müderrisliği kabul etmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman tarafından Şehzâde Mustafa'nın hocalığına tayin edilmiştir.⁷ 960 yılında (1553) hocası olduğu Şehzâde Mustafa'nın katli üzerine tekrar inzivaya çekilmiş ve bu müessif hadiseye gösterdiği tepki üzerine resmî gelirlerinden mahrum bırakılmıştır. Ölümüne kadar kitap gelirleri ve muhtelif

¹ Cârullahzâde Mustafa, *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)* (Haz. Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 89.

² İsmail Güleç, “Muslihuddin Mustafa Sürûrî”, *DİA*, C. XXXVIII, 2010, s. 170.

³ Mustafa Atila, *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2019, s. 66-67.

⁴ İsmail Güleç, “Muslihuddin Mustafa Sürûrî”, s.171.

⁵ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Şu'arâ (Tezkiretü's-Şu'arâ)* (Haz. Namık Açıkgöz), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 177.

⁶ Niyazi Ünver, *Gelibolulu Süruri ve Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2010, s. 10

⁷ İsmail Güleç, “Gelibolulu Muslihiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri” *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, C. XXI, 2001, s. 212-213.

yardımlarla geçinmiştir ve 7 Cemaziyelevvel 969 tarihinde (13 Ocak 1562) kolera salgınında vefat etmiştir.⁸

2. Edebî Kişiliği ve Eserleri

Sürûrî Efendi, döneminin büyük âlimlerindendir; Arapça, Türkçe ve Farsça bilmektedir. Hayatı boyunca telif ve tercüme olmak üzere dinî ve edebî sahada pek çok eser meydana getirmiştir. Şiir ile de meşgul olmuştur ancak o şiirle meşgul olmayı bir fazilet olarak görmez ve bunu “*Ve bu fakîr, şî’ri fazîlet add itmeyüp ammâ unfuvân-ı şebâbda ışk ve şevk bâ’is olup biş yüz gazel dinilmiş bulunup zâyî olmasun deyü dîvân tertîb olmuşdur.*” diyerek ifade eder.⁹ Dinî ilimlerde kendisini geliştirdiğini ve bu sebeple esas faikiyetinin şiirde değil de bu sahada olduğunu, kendisinden bahsederken “*...ilm-i şer’ ihâtâsı ol kadar ki şu’ûr-ı şu’arâ anun öşr-i âşiri degüldür.*” sözleriyle belirtir.¹⁰ Latîfî de tezkiresinde “*...bu asrın ulemasından ve muhaddisîn ve müfessirînin fuzalâsındandır.*” diyerek onun dinî ilimlerdeki yetkinliğini vurgulamıştır.¹¹

Sürûrî, Kanunî Sultan Süleyman devrinin en çok eser veren şarihlerinden biri olarak bilinir.¹² Meşhur eserleri arasında şunlar sayılabilir:¹³

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız: Meşhur İranlı şair Hâfız-ı Şîrâzî’nin dîvânında geçen bazı mecazların anlaşılması adına Türkçe kaleme aldığı bir eserdir. Dîvân-ı Hâfız’a yazılan ilk tam şerhin müellifi de yine Sürûrî’dir.¹⁴

⁸ İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif İsimli Eseri”, s. 214-215.

⁹ Yakup Şafak, *Sürûrî’nin Bahrü’l-Maârfî’i ve Enisü’l-Uşşâk ile Mukayesesî*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1991, s. 345., Orhan Baştürk, *Sürûrî’nin Mesnevî Şerhi: Tanıtım-İndeksli Metin-Tenkitledi Metin (v. 1b-40a)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1997, s. 4.

¹⁰ İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif İsimli Eseri”, s. 216.

¹¹ Kastamonulu Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1314, s. 186.

¹² İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif İsimli Eseri”, s. 214.

¹³ İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif İsimli Eseri”, s. 217-223.

Şerh-i Bostân: Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Bostân isimli eserine yaptığı şerhtir ve Farsça kaleme alınmıştır.

Şerhu Gülistân: Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Gülistân isimli eserine yazdığı şerhtir ve Arapçadır.

Şerh-i Muammâyât-ı Câmî: Mevlânâ Camî'nin eserine dair yazdığı şerhtir ve Türkçe yazılmıştır.

Tefsîru Sûrei Yûsuf: Arapça bir tefsirdir. Adından anlaşılacağı üzere Yûsuf suresinin tefsiridir.

Bahrü'l-Maârif: Şerh-i Mesnevî ile birlikte Sürûrî'nin en meşhur eseridir. Klasik şiirde kullanılan mecazları ve edebî bilgilere dair diğer konuları açıklamak üzere yazılmıştır.

Şerh-i Mesnevî: Farsça kaleme alınmıştır ve bu dilde Mesnevî'nin ilk tam şerhi olma özelliği bulunmaktadır.

Bu eserlerinin yanında kayıtlara geçen 30'u aşkın eseri vardır ki bunlar arasında Ahkâm-ı Nücûm, el-Hikâyetü'l-Garîbe, el-Miftâh fî Şerhi Merâhu'l-Ervâh, Sanayiü's-Şî'riyye, Hâşiye alâ Şerhu Hüsamü'l-Katî ale'l-İsâgûcî, Kıssa-i Kârûn, Şerh-i Buhârî ilâ nısf, Tefsîrû'l-Azîme, Tercüme-i Zâhîretü'l-Mülûk ve Şerh-i Mu'cez min et-Tıbb ve Dîvân'ı¹⁴ sayılabilir.¹⁵

Eserlerine bakıldığında anlaşılacağı üzere ilm-i nücûm, tıp, edebiyat, din, mantık, gramer gibi farklı alanlarda pek çok eser vermiştir.

Farklı sahalarda kalem oynatabilmesinin, eserlerinin mebzuliyetinin ve dinî ilimlerde yetkinliğinin yanı sıra, bazı tezkire yazarları Sürûrî'nin Farsça konusunda çok yetkin olmadığını söylemiştir. Bunlardan Riyâzî Muhammed Efendi “*Zamânında Fârisîdânlık ile hayli şöhet-şî'âr imiş. Egerçi emsâl u isti'mâlâtına vukûfi olmamagın çok yirde galat itmişdür.*” diyerek bu durumu işaret etmiştir.¹⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi de “*Zebân-ı Fârisînün dakâ'ik u nikât u durûb-ı emsâl ve isti'mâlâtında aczi zâhir olduğundan...*” sözleriyle Sürûrî'nin Farsçada pek mahir

¹⁴ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I. Cilt (Haz. İbrahim Kaya), Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 168.

¹⁵ Niyazi Ünver, *Gelibolulu Süruri ve Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2010.

¹⁶ İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri”, s. 218-223.

¹⁷ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Şu'arâ (Tezkiretü's-Şu'arâ)*, s. 177.

olmadığını belirtmiştir.¹⁸ Sûdî-i Bosnevî de Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'da Sürûrî'nin şerhteki hatalarına "... bu telmîhe muttali' olmadığından bunda 'acayibât yazmışdır ki kâbil-i ta'bir değildir."¹⁹, "... ma'nâyı bilmediklerinden fâsid yazdılar."²⁰ gibi reddiyeler sunmuştur. Reyhânetü'l-Edeb'de Allâme Muhammedali Müderris Tebrîzî de bu hususta "... ama Farsçanın remz ve nûktelerine muttali olmadığından şerhlerinde pek çok hataya düçâr olmuştur." demiştir.²¹

3. Şerh-i Mesnevî

Mesnevî-i Manevî'ye bugüne kadar pek çok şerh yazılmıştır. Sürûrî'nin Şerh-i Mesnevî'si ise bu alanda ayrı bir öneme sahiptir çünkü yukarıda zikredildiği gibi onun bu eseri, Anadolu sathında Mesnevî'nin altı defterinin her birine Fars dilinde yazılan ilk şerhtir. Sürûrî'den kısa zaman sonra Şem'î de Mesnevî'nin tüm defterlerini şerh etmiştir ancak onun şerhi ilk Türkçe şerhtir.²²

Sürûrî Efendi, 1. cildin müellif nüshasında şerhi yazmaya 949 h. (1542-1543) yılında başladığını belirtmiştir.²³ Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesine 2048 numara ile kayıtlı altıncı cilt nüshasının 310b sayfasındaki

"و این فقیر نزدیک بیست سال کوشیدم هر بیت را تحریر معنی کردم" (Bu fakir, yaklaşık 20 yıl çabaladım ve her beytin anlamını yazdım.) ifadesinden anlaşıldığına göre, şerhin tamamının telifi yaklaşık yirmi yıl sürmüştür yani tahminen 969 h. (1561-1562) yılında şerhin yazımı tamamlanmıştır.

¹⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 428.

¹⁹ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I. Cilt, s. 352.

²⁰ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I. Cilt, s. 369.

²¹ Allâme Muhammedali Müderris Tebrîzî, *Reyhânetü'l-Edeb*, C. III, 4. Baskı, İntişâr-ı Hayyâm, Tahran, 1384 h., s. 20.

²² Ali Temizel, *Mevlânâ - Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya, 2009, s. 92.

²³ Zeynep Jawadi, *Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (V. Cilt)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2021, s.4.

²⁴ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 310b.

Günümüze her cildin maalesef her nüshası ulaşamamıştır. Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arş. Gör. Seyhan Kardeş'in yaptığı araştırmaya göre 22 kütüphanede toplam 95 nüsha bulunmaktadır. Altı cildin bir arada bulunduğu ancak üç kütüphane vardır ve bunlar Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi (No. 2043 ila 2048), Süleymaniye Kütüphanesi (No. 562 ila 567) ve Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesidir (No. 919 ila 924).²⁵

Şerh-i Mesnevî'nin altı cildi arasında, müellif nüshası bulunamayan tek cilt altıncı cildir. Birinci cildin müellif nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi III. Ahmet Koleksiyonu No. A.1361-1, ikinci cildin müellif nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. 643, üçüncü cildin müellif nüshası Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi No. 3770, dördüncü cildin müellif nüshası Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi No. 3780, beşinci cildin müellif nüshası ise Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi No. 3769 nüshalarıdır.²⁶

Bu çalışma kapsamında temin edilebilen toplam dokuz nüsha bulunmaktadır, yukarıda da zikredildiği gibi bunların hiçbiri müellif nüshası değildir. Bu nüshalar şunlardır:

Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2048

Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2055

Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi No. 924

Millî Kütüphane No. 06 Hk 1038

Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Koleksiyonu No. 561

Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Koleksiyonu No. 567

Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Koleksiyonu No. 568

Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi Koleksiyonu No. 1673

Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi III. Ahmet Koleksiyonu No. A.1361-7

²⁵ Seyhan Kardeş, "Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi'nin Yazma Nüshaları", *Mevlânâ Araştırmaları-7*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2021, s. 326.

²⁶ Seyhan Kardeş, "Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi'nin Yazma Nüshaları", s. 326.

4. Şerh-i Mesnevî’de Usûl ve Üslûba Dair Bazı Hususlar

Sürûrî Efendi şerhinde gayet sade bir dil kullanmıştır. Hatta Farsça cümleleri anlamak için çok ileri derecede Farsça bilmeye gerek olmadığı dahi söylenebilir. Sürûrî’nin şerhte izlediği usule dair ise şunlar söylenebilir:

Bazı mısraları detaylı bazı mısraları da yüzeysel şekilde açıklamıştır. Bazı mısraların ardından, yalnızca bazı kelimelerin eş anlamlısını, birtakım ifadelerin işaret ettiği şahısları veya mefhumları yazmakla yetinmiştir. Hatta bazı yerlerde anlaşılması gayet kolay yani herhangi bir şerhe ihtiyaç duymayan alelâde kelimelerin dahi anlamını verdiği görülmüştür.

Örnek: (Beyit 684)

[زآنکه واقف بود آن خاتونِ پاک] یعنی عایشه رضی الله عنها [از غیوری رسولِ رشکناک]²⁷

beytinde “خاتونِ پاک” ifadesinden maksudun Âişe (ra) olduğunu belirtmiştir.

Örnek: (Beyit 610)

[عاشقی بودست در ایامِ پیش]²⁸ در زمانِ سابق.

Bu mısradaki ise “در ایامِ پیش” ibaresinin “در زمانِ سابق” şeklinde açıklanmıştır.

Bazı mısraları âdeti hiç açıklamamış, birkaç kelime değişikliğiyle aynen yazmakla iktifa etmiştir.

Örnek: (Beyit 2678)

[از کُهی که یافت زان مَی خوش لبی]²⁹ از کوهی که بیافت از آن باده خوشی لب.

Bu mısra ile açıklaması arasında hemen hemen fark olmadığı âşikârdır.

Bazı açıklamaları sadece kelimelerin okunuşuna dairedir.

²⁷ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 41b.

²⁸ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 36a.

²⁹ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 161b.

Örnek: (Beyit 3013)

[هر یکی نام خود و احوال خود] به فتح خا خواندن می باید.³⁰

Bu mısranın şerhinde, günümüzde yaygın şekilde “hod” suretinde okunan kelimenin “hed” şeklinde okunması gerektiğini “به فتح خا خواندن می باید” ifadesiyle belirtmiştir.

Bazı yerlerde ilk mısra açıklanmadan direkt olarak ikinci mısraya geçilmiştir, bunun sebebi ise ilk mısranın şerhinin ikinci mısranın şerhine bağlı olmasıdır ki bu durum ilk mısradan sonra “مرهون است” ibaresi ile ifade edilmiştir. Bu ifade “Bu mısranın izahı diğer mısraya bağlıdır.” anlamına gelmektedir.

Örnek: (Beyit 1)

[ای حیات دل حسام الدین بسی] مرهون است. [میل می جوشد بقسم سادسی]³¹

Bazı kelimeler veya mısralar tamamen Türkçe şerh edilmiştir. Bunun Anadolu coğrafyasında en yaygın dilin Türkçe olması, anadili Türkçe olanlara kolaylık sağlamak hasebiyle yapılmış olduğu düşünülebilir ancak bu şekilde yaklaşık 200 kullanım vardır, bu sayı ise böylesine hacimli bir eser için gayet azdır.³²

Örnek: (Beyit 3112)

[کی گذارد گنج کین ویرانه ام] معنی مراد به ترکی قومز گنج که بو بنم ویرانم³³

Bu mısrada “معنی مراد به ترکی” dedikten sonra mısranın Türkçe tercümesi verilmekle iktifa edilmiştir.

Şerh etmediği mısraları “اما”, “زیرا”, gibi kelimelerle ikinci mısraya bağlayarak tek bir cümle gibi kullanmıştır.

³⁰ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 184a.

³¹ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 2a.

³² Seyyid Mustafa Tayyibî – Rukye Sadrâyî, “Muarrefî ve Nakdî ber Kuhenterîn Şerh-i Câmi’-i Mesnevî ez Mustafa Surûrî”, *Pejûhişhâ-yı Nakd-i Edebî ve Sebksînâsî*, S. 1, 1397 Bahar, s. 177.

³³ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 159a.

Örnek: (Beyit 14)

[مَه فشانَد نور و سگ عَوَّوْ کند] زیرا [هر کسی بر خلقتِ خود می‌تند]³⁴

Bazı mısraları kendi cümlesinin devamı imiş gibi kullanmıştır.

Örnek: (Beyit 253)

و خواجه آن غلام را همچو فرزندِ خویش [پروریدش از طفولیت به ناز]³⁵

Bu örnekte görüleceği üzere kendi yazdığı cümlelerin fiili (پروریدن) mısra da yer almaktadır.

Kafiye ve vezin açısından kelimelerin nasıl okunması gerektiğini belirtmiştir.

Örnek: (Beyit 1344)

[این چنین رنجور را گفت ای عمو] فاعلِ گفتِ اوّلِ مصرعِ ثانی است اعنی [حق تعالی
إِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ] با اماله می باید خواند تا قافیه پیدا شود.³⁶

Burada kafiye için ikinci mısranın son kelimesinin imale ile okunması gerektiğini vurgulamıştır.

Bazı mısraların izahında gramer açıklamalarına yer vermiştir.

Örnek: (Beyit 2811)

[تا ز دلدارِ خوبِ تو دلی] حرفِ یا در لفظِ دلدارِ مصدریه است و در دلی وحدت³⁷

Bu örnekte de “ی” harfinin iki farklı türünü göstermiştir.

İlgili beyitlerden sonra “در بعض نسخ” ibaresini kullanıp nüshalar arasındaki beyit farklılığını veya fazlalığını da belirtmiştir ancak bunların hangi nüshalar olduğunu yazmamıştır.

³⁴ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 2b.

³⁵ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 19a.

³⁶ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 75a.

³⁷ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 170a.

Örnek: (Beyit 116)

[جای سوز اندر مکان کی در رُود] در بعض نسخ [جان بی سو در مکان کی در رُود].³⁸

Örnek: (Beyit 385'ten sonra)

در بعض نسخ این بیت نیز هست: [گفته است استفت قلبک آن رسول] علیه السّلام
[گرچه مفتی آن برون گوید فضول]³⁹

Bazı yerlerde ayetlerin tercümesini de vermiştir. Muhtemelen ayetleri ezberden yazdığı için ayetlerin yazımında az da olsa hatalar görülebilmektedir.

Örnek: (Beyit 1364'ten sonra)

در سورة ملائکه و لقمان فرمود: **فَلَا يَغُرَّتْكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ** (ملائکه ۵/۳۵، لقمان ۳۳/۳۱) یعنی باید که مغرور نسازد شما را به عفو و کرم خدا یا به مهلت دادن او شیطان فریبده.

Buradaki ayet-i kerimenin başı nüshada sehven “وَلَا” şeklinde yazılmıştır⁴⁰, bu çalışmada metin oluşturulurken tashih edilmiştir.

Sürûrî, şerhini benzersiz (bînazîr) bir şerh olarak nitelendirir. Metin çözümlemesi açısından bakılacak olursa bir şerh, ayetlerin tefsiri zaviyesinden bakılacak olursa bir tefsir kitabı, hadislerin şerhi açısından bir hadis kitabı olduğunu vurgular. Şerhinin bu özelliğini vurgulamak için şöyle söyler:

”... و اگر کسی به دیده انصاف نظر کند، بداند که شرح فقیر بی نظیر است که اگر ناظر نظری به حلّ متن کند شرح مثنوی است و اگر نظر به تفسیر آیات کند کتاب تفسیر است و اگر نظر به شرح احادیث کند کتاب حدیث است“⁴¹

³⁸ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 9a.

³⁹ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 24b.

⁴⁰ Tayyibî – Sadrâyî, “Muarrefî ve Nakdî ber Kuhenterîn Şerh-i Câmî-i Mesnevî ez Mustafa Surûrî”, s. 176.

⁴¹ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 310b.

Sürûrî şerhinde pek çok şiire de yer vermiştir. Birkaç şair haricinde (Kemâl-i Hucendî, Hâfız-ı Şîrâzî vs.) şiirlerinin kaynaklarını belirtmemiştir. Bu şiirleri, türlerini (beyit, rubai vs.) de kırmızı mürekkep ile yazarak aktarmıştır. Bu hususta da şerhini metheder:

”... و اگر نظر به ایاتِ عربیّه کند جریده اشعارِ عربیّه است و اگر نظر به ایاتِ فارسیّه کند حزینّه

اشعارِ فارسیّه است“⁴²

Sürûrî Efendi, şerhinde aktardığı temsiller, peygamber kıssaları, mazideki meşhur ve nameşhur şahsiyetler hakkındaki hikâyeler açısından da şerhini benzersiz addeder ve şu sözleriyle bu düşüncesini dile getirir:

”... و اگر نظر به تفصیلِ انبیا و سلاطین کند کتابِ قصصِ انبیا و تواریخِ ملوک است و اگر نظر به مناقبِ اولیا کند کتابِ تذکره الاولیا است و اگر نظر به حکایات کند جامع الحکایات است“⁴³

Ona göre “مقصودِ مولانا از هر قصّه، حصّه است”⁴⁴ yani Mevlânâ’nın her hikâyeden maksadı, ondan çıkarılacak hissedir. Sürûrî Efendi de şerhinde, Mesnevî’den çıkarılacak hissenin hem daha iyi idrak edilmesi hem de sadece mütehassıslar değil, okuyan herkes tarafından da anlaşılması için hikâyecilik üslubunu benimsemiştir. Mevlânâ’nın beyitlerden ve aktardığı hikâyelerden gayesi, onlardan çıkarılacak hisseler olduğu için Sürûrî de “تنبیه این است که”, “حصّه قصّه این است که” gibi ifadelerle maksudu açıklamıştır.

Sürûrî Efendi, şerhinde toplamda 2.200, altıncı ciltte ise 410 hikâye naklettiğini ifade etmiştir⁴⁵ ve bu sayının sürh ile belirttiği hikâyelerin sayısı olduğunu belirtmiştir ancak çalışmada ulaşılan sonuca göre sürh ile belirtilen hikâyelerin sayısı 409’dur. Bunlara ilaveten, 898. beyitten sonra Rum diyarında kar ve buz alıp satarak kâr elde

⁴² Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 310b.

⁴³ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 310b.

⁴⁴ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 170b.

⁴⁵ Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048, s. 310b.

etmeye çalışan bir adamın hikâyesi vardır ki bu hikâye sûrh ile işaretlenmemiştir, bununla birlikte sayı 410 olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRÛRÎ'NİN ŞERH-İ MESNEVÎ'SİNİN VI. CİLDİNİN YAZMA NÜSHALARI

1. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2048

Cilt ebadı 265×170 mm, yazı ebadı ise 192×103 mm'dir.⁴⁶

980 yılı, Recep ayının 17'si, Pazar günü (23 Kasım 1572) istinsah edilmiştir. Müstensih belli değildir. Kahverengi, meşin bir cildi vardır. Cilt miklepli, kenarları cetvelli, ortasında çiçek motifinde şemselidir. Son 16 sayfa ile 274a ve 274b sayfaları hariç, sayfalar sürh ile cetvelenmiştir. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır ve toplam 311 yapraktır. Nüshada sol taraftaki sayfalar yani "a" sayfaları, 2'den başlanarak ardışık çift sayılar kullanılmak suretiyle kurşun kalemle numaralandırılmıştır, bunun sonradan yapıldığı belli olmakla beraber kim tarafından yapıldığı belli değildir. Bu çalışmada her bir varak, nüsha tavsifine uygun şekilde numaralandırılmış, varak yüzleri a ve b şeklinde usule uygun gösterilmiştir.

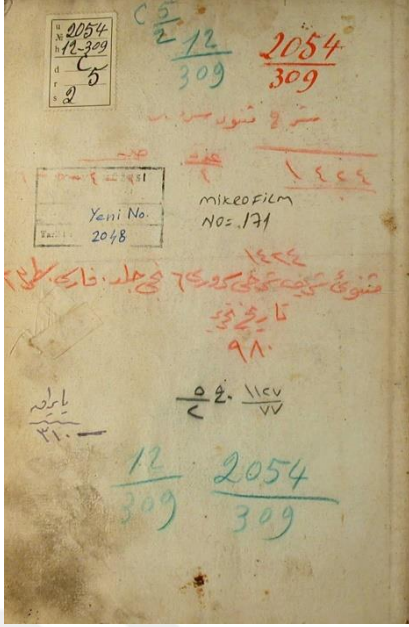
Yazı türü ta'liktir. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen kelimeler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. "b" sayfalarının sol alt köşesinde müşir bulunmaktadır. Bazı sayfalarda derkenar ve وقف ibaresi bulunmaktadır.

Kapaktan sonra gelen sayfada muhtelif kütüphane kayıtları ile birlikte مثنوی شریف yazısı mevcuttur. (Resim 1)

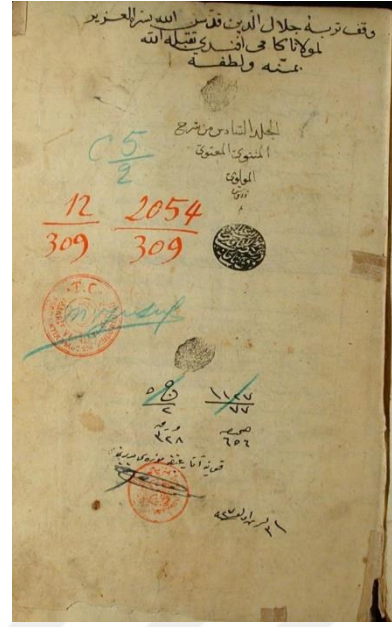
1a sayfasında وقف تربة جلال الدين قدس الله سره العزيز لمولانا كامى افندى تقبل الله بمنه و لطفه kaydı düşülmüş ve vakıf mührü bulunmaktadır. Kayıt altında bir mühür izi bulunmakta ancak okunamamaktadır. Vakıf mühründe وقف كتابخانه درگاه مولانا قدس سره yazmaktadır. Aynı mühür 2a sayfasında ve son sayfada da bulunmaktadır.

Sayfa üzerinde kütüphane kayıtlarına dair sayılar ve Maarif Vekâleti Konya Âsâr-ı Atika Müzesi Müdürlüğü mührü bulunmaktadır. Bunların altında ise Osmanlıca olarak sayfa ve varak sayıları, Konya Âsâr-ı Atika Müzesi Müdiriyyeti yazmakta ve mühür bulunmaktadır, en altta ise 924 تشرین الاول 21 yazılmıştır. (Resim 2)

⁴⁶ Mehmet Önder-İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1974, s. 128.

(Resim 1: KMM No. 2048, kapak sonrası)

(Resim 2: KMM No. 2048, zahriye)

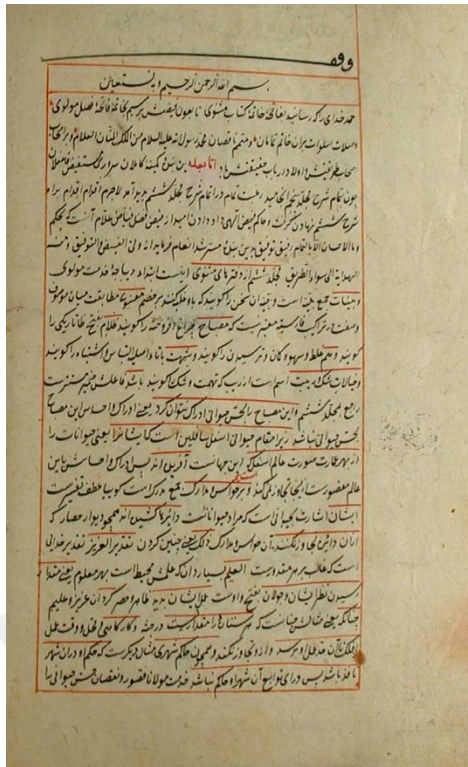
1b sayfasında besmele, hamdele ve salveleyi takiben şarih, sürh ile yazdığı **أما بعد** ibaresinden sonra kendi adını yazmış ve 5. cildin şerhinin tamamlanmasının ardından 6. cildin şerhine tam bir rağbetle başladığını ve Allah'ın inayetiyle tamamlamayı umduğunu belirtmiştir: (Resim 3)

Eserin 310b sayfasında Sürûrî Efendi, bu ciltte sürh ile işaretlediği 410, tüm ciltlerde ise toplam 2.200 hikâye aktardığını belirtmiştir. (Resim 4)

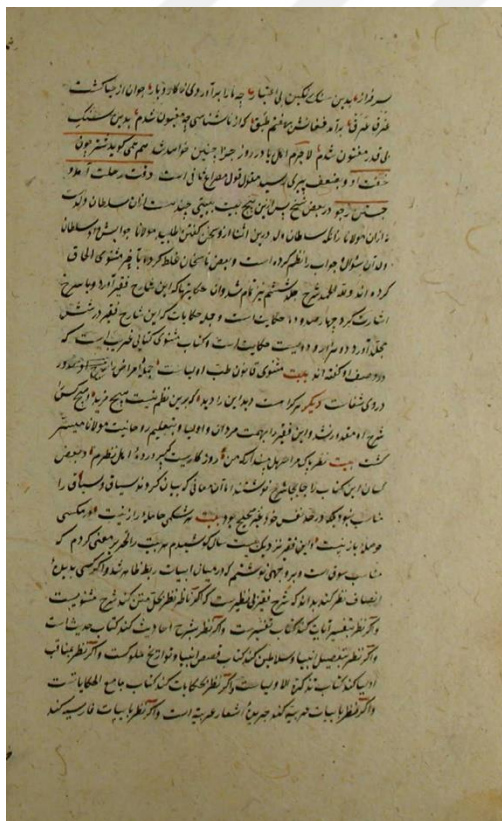
311b sayfasında ferağ kaydı bulunmaktadır. Ferağ kaydının altında vakıf mührü yer almaktadır. (Resim 5)

قد وقع الفراغ من تحرير هذه الكتاب في يوم الاحد السابع عشرة في شهر رجب المرجب سنة ثمانين و تسعمائه هجرة هلالية، ٩٨٠

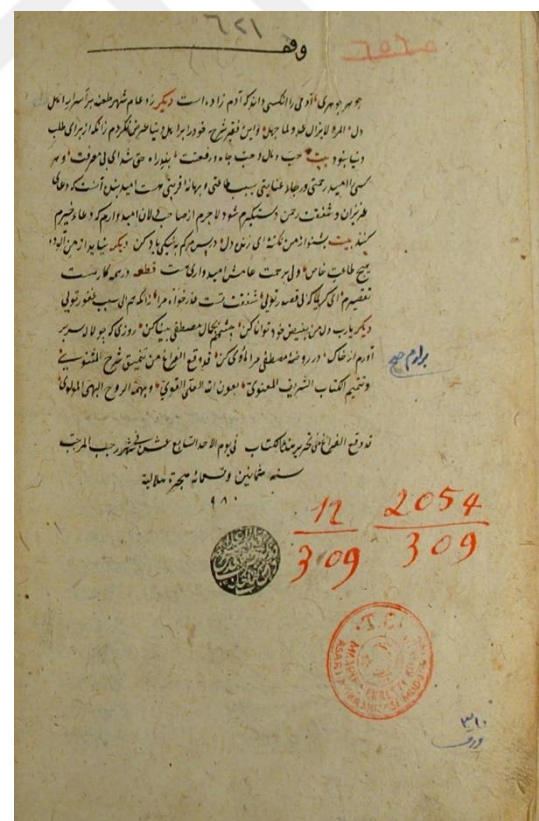
(Bu kitabın yazımı hicrî 980 yılının Recep ayının 17'si Pazar günü tamamlanmıştır.)

(Resim 3: KMM No. 2048, s. 1b)

(Resim 4: KMM No. 2048, s. 310b)

(Resim 5: KMM No. 2048, s. 311b)

274. varakın (274a ve 274b sayfalarının) nüshaya ait olmadığı, sonradan yazılıp araya konulduğu düşünülmektedir. Yazı stili farklıdır. Sayfalarda çerçeve yoktur. Metnin içeriği ise diğer tüm nüshalardan tamamen farklıdır.

Nüshanın tamamında birkaç farklı yazı tipi rahatlıkla görülebilmektedir, bu da ilgili kısımların farklı kişiler tarafından istinsah edildiğini düşündürmektedir. 1b ila 273b, 274a-274b, 275a ila 283b, 284a ila 293b, 294a ila 303b ve 304a ila 311b sayfalarının farklı müstensihler tarafından yazıldığı değerlendirilmektedir.

Temin edilen nüshada bazı sayfaların yerlerinin karıştığı gözlenmiştir: 195a sayfasının 196a sayfasının yerine, 195b sayfasının 196b sayfasının yerine, 196a sayfasının 197a sayfasının yerine, 196b sayfasının 197b sayfasının yerine, 197a sayfasının 195a sayfasının yerine ve nihayetinde 197b sayfasının da 195b sayfasının yerine konulduğu görülmüştür.

2. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2055

Cilt ebadı 205×135 mm, yazı ebadı ise 150×86 mm'dir.⁴⁷

Kapak içinde kütüphane kaydına dair sayılar ve mühür bulunmaktadır, bunlara ilaveten en üstte دلی حسینک اوغلی حسن (Deli Hüseyin'in oğlu Hasan) yazmaktadır.

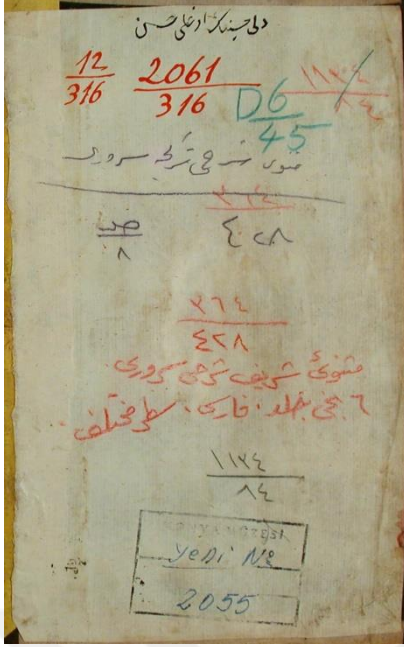
Alt kısımlarda ise birtakım kayıtlarla birlikte مثنوی شریف شرحی سروری ۶ نجی جلد فارسی

yazmaktadır (Resim 6). Sonrasında gelen sayfada alt tarafta Osmanlıca

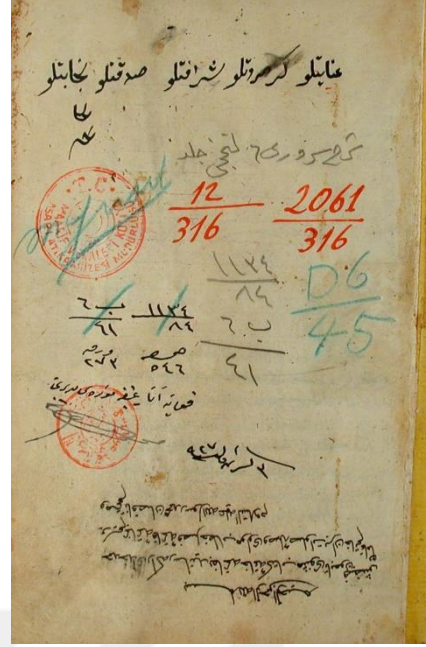
Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi Müdiriyyeti yazmakta ve kırmızı mürekkeple müzenin mührü bulunmaktadır. Sayfanın en altında ise bütün yazılanlara ters olarak, yani sayfayı 180 derece çevirip okunabilecek şekilde Şerh-i Mesnevî'nin besmele, hamdele ve salvele kısmı yazılmıştır (Resim 7):

حمد خدای را که رسانید به فاتحه خاتمه کتاب مثنوی تا به عون فیضش برسیم به
خاتمه فاتحه فصل مولوی، و صله صلوات بر آن خاتم تمامان، و متمم ناقصان محمد
رسول الله علیه السلام

⁴⁷ Mehmet Önder vd., *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, s. 129.

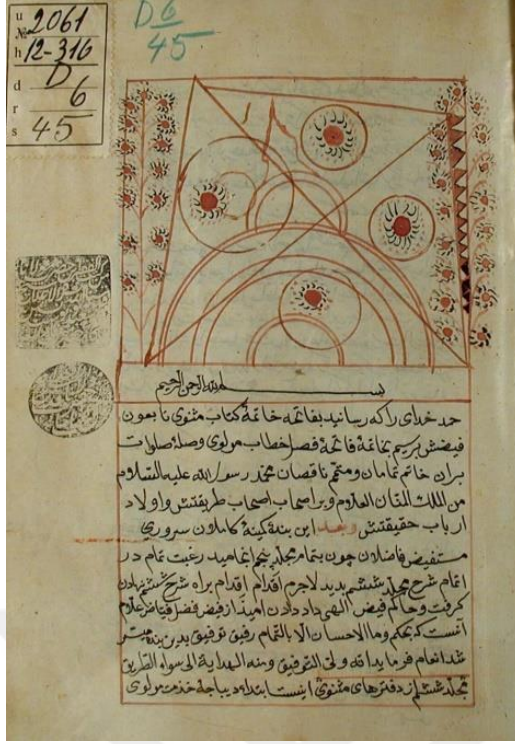

(Resim 6: KMM No. 2055, kapak içi)

(Resim 7: KMM No. 2055, zahriye)

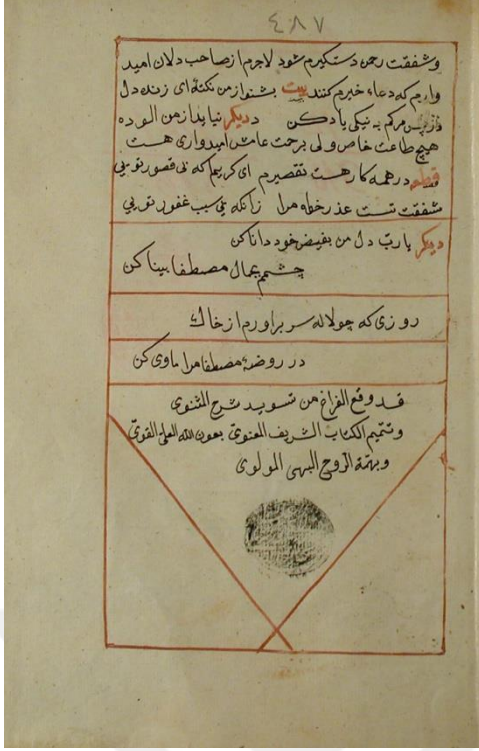
1b sayfasında yani asıl metnin başladığı sayfada sürhle çizilmiş cetvel bulunmaktadır. Cetvelin iç kısmının yarısında yine kırmızı ve siyah mürekkeple yapılmış çiçek, daire, yarım daire şeklinde süslemeler mevcuttur. Cetvelin sol kısmında iki mühür bulunmaktadır, biri kare diğeri ise daire şeklindedir mühürler silinmeden dolayı rahat okunamamaktadır. Sayfanın sol üst köşesine de kütüphane kaydına dair eski bir pul yapıştırılmıştır (Resim 8).

(Resim 8: KMM No. 2055, s. 1b)

Cilt kahverengi, meşin, mikleplidir. 1b sayfasından sonra sayfa üstüne kurşun kalemle, birer sayfa atlanarak sayfa numarası yazılmıştır, ferağ kaydı sayfasına yazılan numara 487'dir, görselden yapılan hesaplamaya göre metin toplam 243 varaktır. Sayfaların düzeninde ve yazı tipinde yeknesaklık bulunmamaktadır. Bazı sayfalar nesih, bazıları da ta'lik ile yazılmıştır, nesih ile yazılan sayfalar azdır. Nesih yazı ile yazılan sayfalarda 23, ta'lik yazı ile yazılan sayfalarda 25 satır bulunmaktadır. Çoğu sayfalarda sürh cetvel bulunmamaktadır. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır.

Ferağ kaydından istinsah tarihi anlaşılamamaktadır. Ferağ kaydının altında çoğu silinmiş ve okunamayan bir mühür bulunmaktadır (Resim 9).

(Resim 9: KMM No. 2055, s. 243b)

قد وقع الفراغ من تسويد شرح المثنوى و تتميم الكتاب الشريف المعنوى بعون الله العلى القوى و بهمة الروح البهى المولى

(Şerh-i Mesnevî'nin yazımı yüce ve kudretli Allah'ın yardımıyla ve Mevlânâ'nın ruhunun himmetiyle tamamlandı.)

3. Süleymaniye Kütüphanesi (Nâfiz Paşa) No. 561

Cilt ebadı 252×160 mm, yazı ebadı ise 195×95 mm'dir.⁴⁸

Cilt miklebli, sırtı ve kenarları meşin, üstü yeşil bez kaplıdır. 1a sayfasının başında Arapça الجلد السادس yazılmıştır. Sayfanın sağ alt köşesinde kütüphane kaydına dair

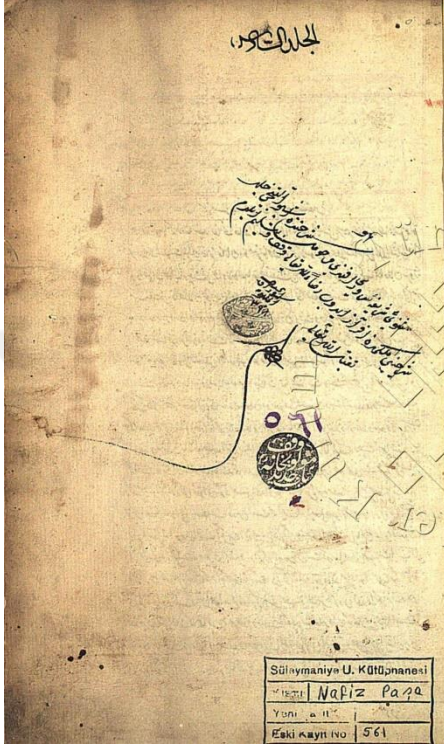
mühür bulunmaktadır. 1a ve 2a sayfasında, üzerinde باب جديد yazan

vakıf mührü bulunmaktadır, mühürden Yenikapı Mevlevihanesi'ne vakfedildiği anlaşılmaktadır. 1a sayfasında oval şekilde bir mühür daha bulunmaktadır ancak silinmeden dolayı okunamamaktadır. Bu mührün biraz yukarısında vâkıfın

⁴⁸ Mehmet Önder vd., *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, s. 131.

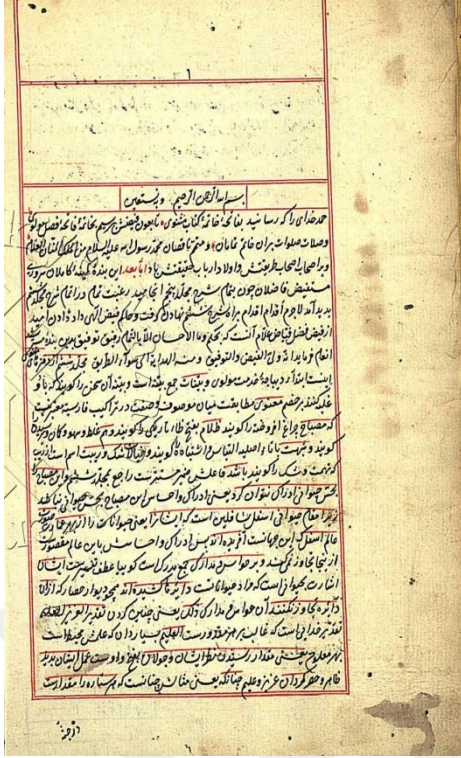
Osmanlıca kaleme aldığı ve eseri vakfettiğini beyan ettiği yazı bulunmaktadır (Resim 10):

مثنوی شریفه سروری مرحومگ شرحندن اشبو آلتنجی جلد شرحنی ملکمدن افراز ایدوب رضاء لله تعالی
وقف و تسلیم ایلدم. تقبل الله تعالی، عدد اوراق المکتوبه ۳۹۸

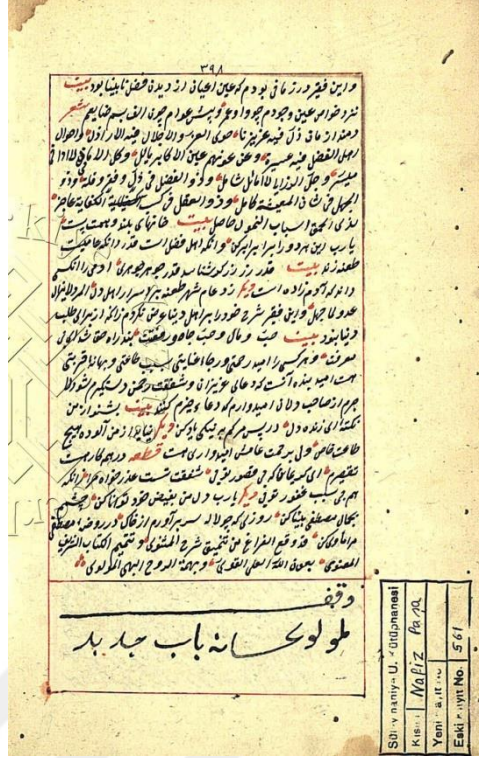

(Resim 10: NFZ No. 561, s. 1a)

Metin kısmında sayfalar sürh ile cetvelenmiş. Toplam 398 varaktır ve her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Ta'lik ile yazılmıştır. b sayfalarının sol alt köşesinde reddâde kaydı bulunmaktadır. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır. Ferağ kaydında istinsah tarihi ve müstensih bilgisi bulunmamaktadır. 398b sayfasının en altında وقف مولویخانه باب جدید yazmaktadır. Sayfa sağ alt köşesinde kütüphane kaydına dair mühür bulunmaktadır (Resim 11) (Resim 12).

(Resim 11: NFZ No. 561, s. 1b)

(Resim 12: NFZ No. 561, s. 398b)

قد وقع الفراغ من تسويد شرح المثنوى و تتميم الكتاب الشريف المعنوى بعون الله العلى القوى و بهمة الروح البهى المولى

(Şerh-i Mesnevî'nin yazımı yüce ve kudretli Allah'ın yardımıyla ve Mevlânâ'nın ruhunun himmetiyle tamamlandı.)

4. Süleymaniye Kütüphanesi (Nâfiz Paşa) No. 567

Cilt ebadı 300×185 mm, yazı ebadı ise 230×110 mm'dir.⁴⁹

شرح السوروى على المثنوى جلد ٦ Miklepli, yeşil, bez cilt kullanılmıştır. Kapak içinde ٦ yazı bulunmaktadır. 1a sayfasında sol üst köşede okunması zor iki yazı bulunmaktadır.

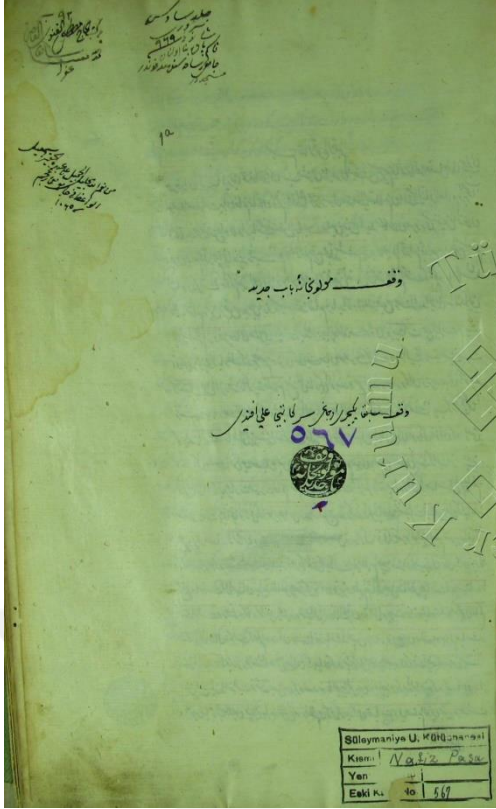
من نعم الله الجليل الجميل على عبده الحقير اسمعيل الواعظ فى جامع معمار عجم

yazmaktadır. Bu yazı müstensihin yazısı ise istinsah tarihinin hicrî 1065

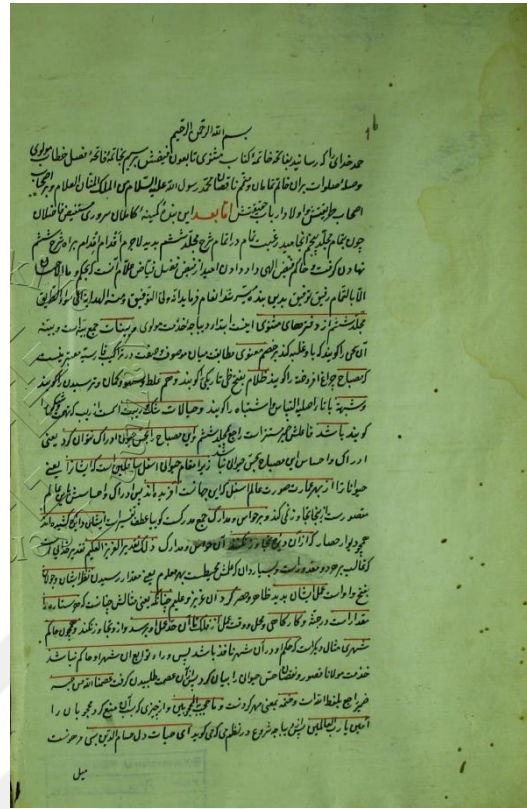
(miladi 1654/1655) yılı olduğu söylenebilir. Bu yazının biraz altında ve sayfa

⁴⁹ Mehmet Önder vd., *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, s. 132.

ortasında مولويخامه باب جديد yazmaktadır, bu yazıdan da Yenikapı Mevlevihanesi'ne vakfedildiği anlaşılmaktadır. Mezkûr yazının da altında وقف سابقا yazmaktadır, bu yazıdan da vâkıfın Yeniçeri Ocağı Serkâtibi Ali Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Sayfadaki mühürde وقف مولويخامه باب جديد yazmaktadır ev aynı mühür 2a ve 99a sayfalarında da mevcuttur. Sayfanın sağ alt köşesinde kütüphane kaydına dair mühür bulunmaktadır (Resim 13). Metin kısmı toplam 274 varaktır ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Okunaklı bir ta'lik ile yazılmıştır. Cetvel bulunmamaktadır. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır. b sayfalarının sol alt köşesinde reddâde kaydı bulunmaktadır (Resim 14).

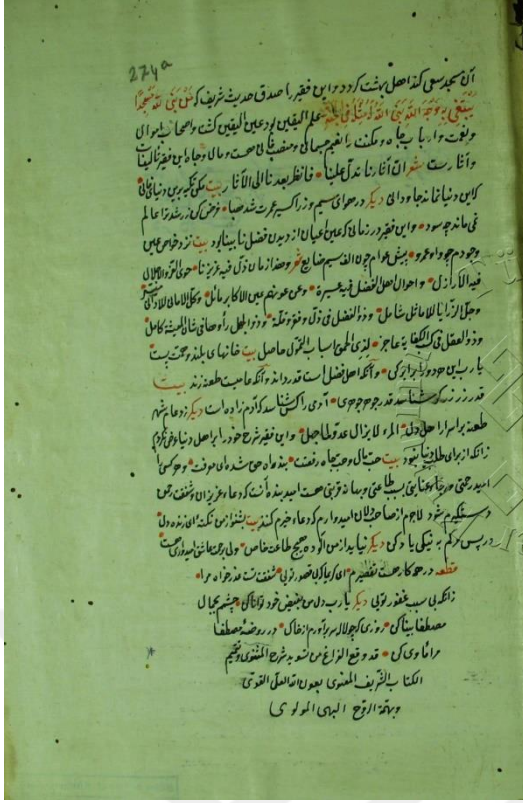

(Resim 13: NFZ No. 567, s. 1a)

(Resim 14: NFZ No. 567, s. 1b)

وقف عن علی افندی سرکاتب سابق اوجاق یگچریان درگاه عالی 274a sayfasının arkasında yazmaktadır. Son sayfada ferağ kaydı bulunmaktadır ancak istinsah tarihi, müstensih bilgileri bulunmamaktadır (Resim 15).

(Resim 15: NFZ No. 567, s. 274a)

قد وقع الفراغ من تسويد شرح المثنوى و تتميم الكتاب الشريف بعون الله العلى القوى و بهمة الروح البهى المولى

(Şerh-i Mesnevî'nin yazımı yüce ve kudretli Allah'ın yardımıyla ve Mevlânâ'nın ruhunun himmetiyle tamamlandı.)

5. Süleymaniye Kütüphanesi (Nâfiz Paşa) No. 568

Cilt ebadı 285×180 mm, yazı ebadı ise 205×105 mm'dir.⁵⁰

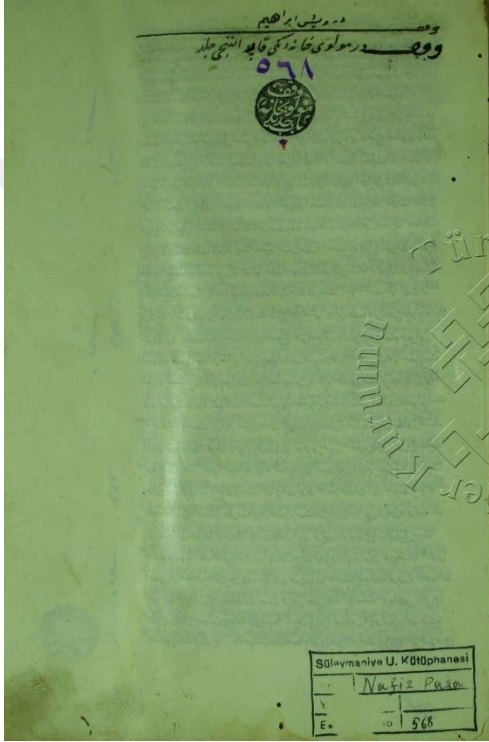
Miklepli, yeşil, bez ciltlidir. Toplam 295 varaktır ve her sayfada 29 satır bulunmaktadır. Nesih ile yazılmıştır. 1a, 2a ve 110a sayfalarında وقف مولیخانه باب

yazılı mühür bulunmaktadır. 1a sayfasının en üstünde, mührün üst tarafında

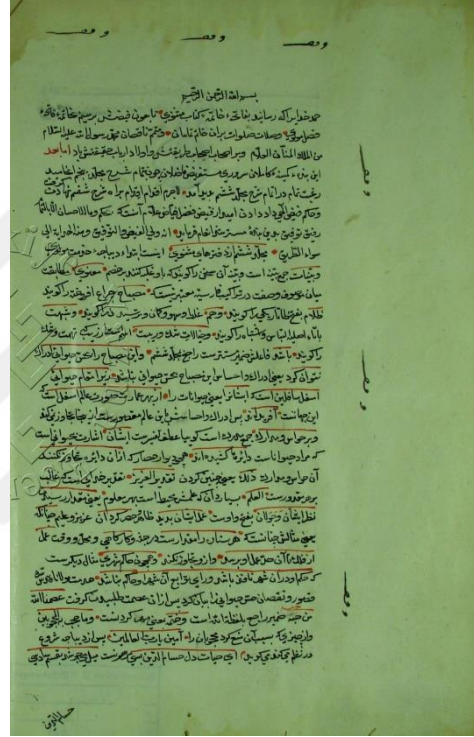
درویش Derviş İbrahim tarafından Yenikapı Mevlevîhânesi'ne vakfedildiğini gösterir

⁵⁰ Mehmet Önder vd., *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, s. 132.

yazısı bulunmaktadır. Sağ alt köşede kütüphane kaydına dair mühür bulunmaktadır (Resim 16). Sayfalarda cetvel bulunmamaktadır. 1b, 2a ve 9a sayfalarında metne çerçeve oluşturacak şekilde وقف yazısı bulunmaktadır. b sayfalarının sol alt köşesinde reddâde kaydı bulunmaktadır (Resim 17).

(Resim 16: NFZ No. 568, s. 1a)

(Resim 17: NFZ No. 568, s. 1b)

Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır. Son sayfada yani 295a sayfasında ferağ kaydı bulunmaktadır ancak istinsah tarihine ve müstensihe dair bilgi bulunmamaktadır.

قد وقع الفراغ من تنميق شرح المثنوى و تتميم الكتاب الشريف المعنوى بعون الله العلى القوى و بهمة الروح البهى المولى

(Şerh-i Mesnevî'nin yazımı yüce ve kudretli Allah'ın yardımıyla ve Mevlânâ'nın ruhunun himmetiyle tamamlandı.)

Ferağ kaydının altında dua mahiyetinde, yazara Fatiha okunması temennisini dile getiren bir beyit bulunmaktadır:

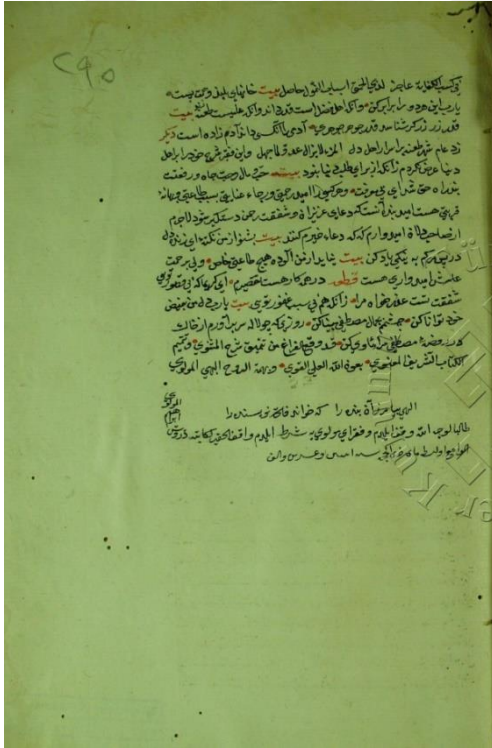
الهي بيا مرز آن بنده را / که خواند فاتحه نویسنده را

Beytin altında da Osmanlıca şu ibare bulunmaktadır:

طالباً لوجه الله وقف ايلدم و فقراى مرلوييه شرط ايلدم واقف الحقيير لكاتبه درويش ايراهيم المولوى مع

اواسط ماه ذى الحجه سنه اثنين و عشرين و الف

Buradan vakfedenin ve aynı zamanda kâtibin Derviş İbrahim olduğu anlaşılmaktadır. Derviş İbrahim hakkında malumata ulaşılamamıştır. Tarih bilgisi okunamamıştır (Resim 18).

(Resim 18: NFZ No. 568, s. 295a)

6. Süleymaniye Kütüphanesi (Esat Efendi) No. 1673

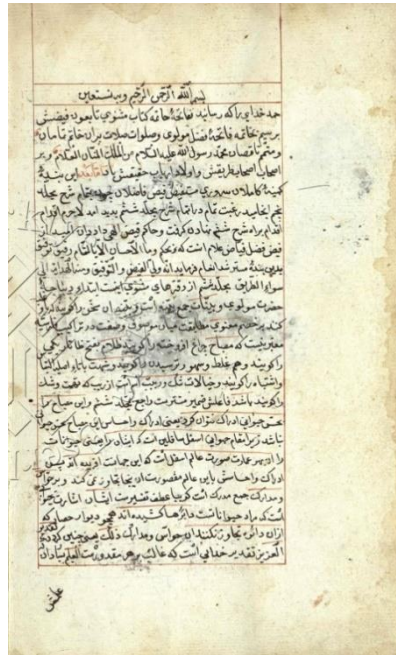
Cilt ebadı 303×188 mm, yazı ebadı ise 216×104 mm'dir.⁵¹ Miklepli, kahverengi deri cildi vardır. Cildi çerçvelidir ve ortasında şemse bulunmaktadır. 1a sayfasında مع

شرح الجلد السادس من المثنوى المعنوى المولوى قدس سره yazmaktadır. Aynı sayfada bir mühür bulunmaktadır ancak silinmeden dolayı okunamamaktadır (Resim 19).

Metin nesih ile yazılmıştır. Toplam 359 varaktır ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır. b sayfalarının sol alt köşesinde reddâde kaydı bulunmaktadır. Sayfalar sürh ile çerçvelenmiştir (Resim 20). Ferağ kaydından 999 yılı Rebiyyülahir ayının 24. gününde yani 19 Şubat 1591 tarihinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır, müstensih bilgisi bulunmamaktadır (Resim 21). Ferağ kaydından sonraki sayfada Osmanlıca bir yazı bulunmaktadır ancak yazı okunaklı olmadığı için okunamamıştır, bir sonraki sayfada ise Arapça dua bulunmaktadır (Resim 226).

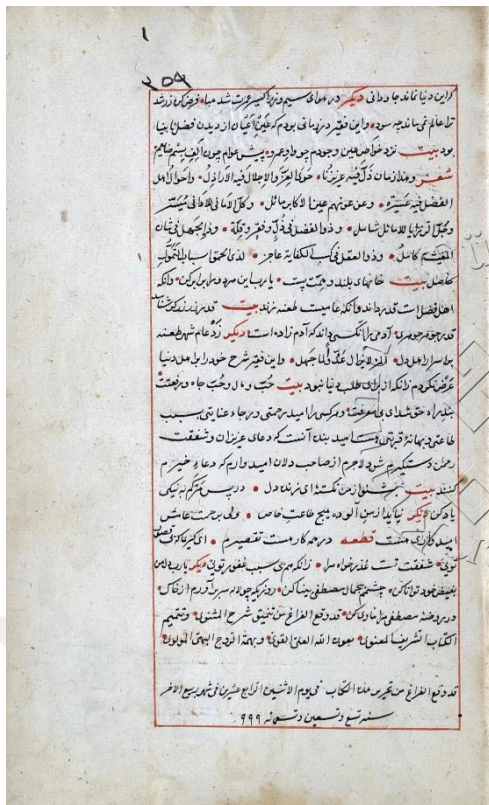

(Resim 19: EE No. 1673, s. 1a)

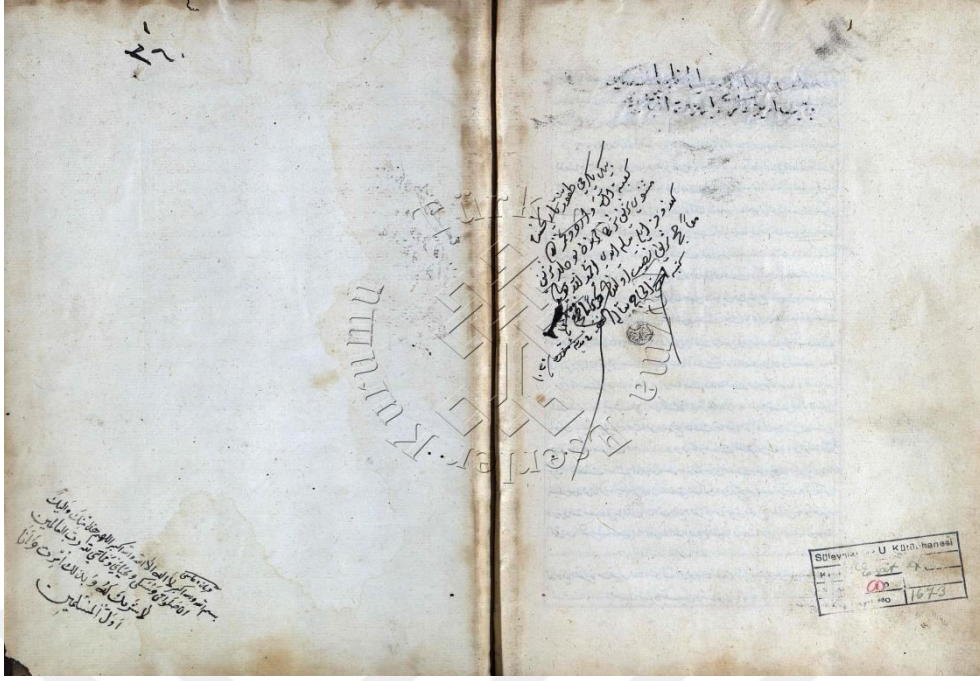

(Resim 20: EE No. 1673, s. 1b)

⁵¹ Mehmet Önder vd., *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, s. 129.

(Resim 21: EE No. 1673, s. 359a)

(Resim 22: EE No. 1673, s. 359b-360a)

7. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi No. 924

Cilt ebadı 293×182 mm, yazı ebadı ise 230×113 mm'dir.⁵²

Miklepli, kahverengi cildi vardır. Ta'lik ile yazılmıştır. Sayfalarda sürh ile çizilmiş cetvel bulunmaktadır. Toplam 266 varak olup her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Kapağın içinde pek çok beyit yazılmıştır. Kapaktan sonra gelen sayfanın arka yüzünde ۹۲۴ خرچی اوغلی yazmaktadır. 1a sayfasından önceki sayfanın sol üst

köşesinde lâyiha-i kudsiyye başlıklı Arapça bir yazı, bunun altında ise kütüphane kaydına dair mühür bulunmaktadır. 1a sayfasının üstünde Osmanlıca bir yazı ve altında من نعم الله تعالى على عبده الفقير الى ربه القدير السيد مصطفى عاصم yazmaktadır, bu

yazıdan kitabın Mustafa Asım isimli bir kişiye ait olduğu sonucu çıkarılabilir. Müstensihi Abdullah b. Ali. İstinsah tarihi hicrî 1020 (miladi 1611/1612). 2b sayfasında sol kenarda dair şeklinde Arapça bir vakıf mührü bulunmaktadır, mühürden vakıf tarihinin hicrî 1163 (miladi 1749/1750) yılı olduğu anlaşılmaktadır. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının

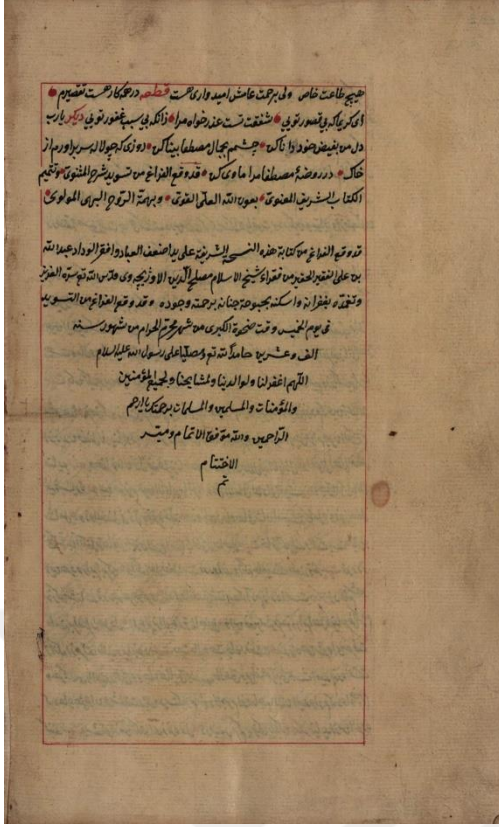
⁵² Mehmet Önder vd., *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, s. 132.

üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır. b sayfalарının sol alt köşesinde reddâde kaydı bulunmaktadır (Resim 23).

(Resim 23: Bî No. 924, s. 1b-2a)

Ferağ kaydında Abdullah b. Ali isminde bir zat tarafında istinsah edildiği, istinsah tarihinin ise hicrî 1020 (miladi 1611) yılının Muharrem ayı olduğu anlaşılmaktadır (Resim 24).

(Resim 24: Bİ no. 924, s. 266b)

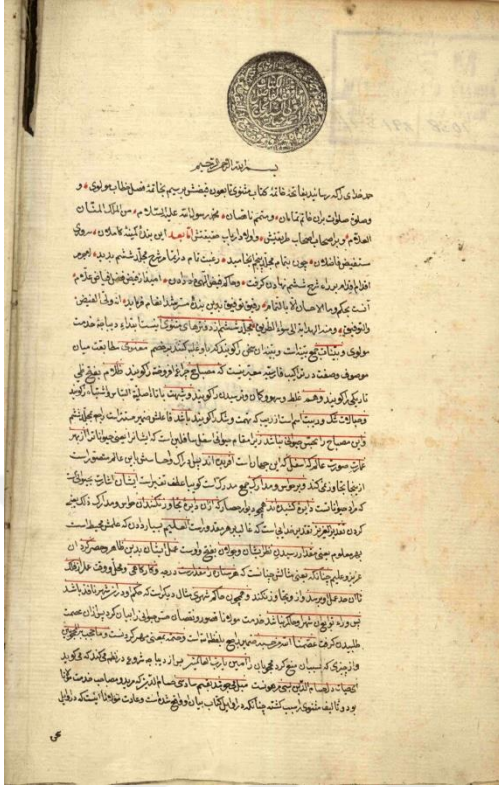
8. Ankara Millî Kütüphane No. 06 Hk 1038

Cilt ebadı 260×165 mm, yazı ebadı ise 185×93 mm'dir.⁵³

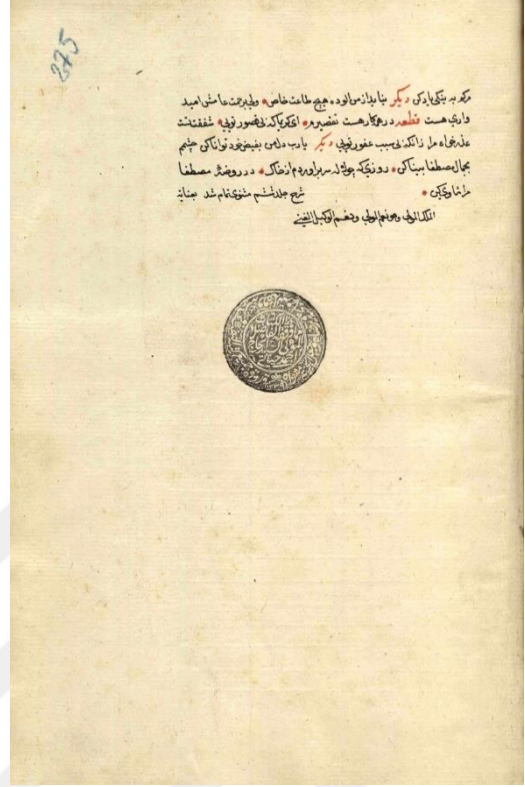
Miklepli, kenarları cetveli, kahverengi bir cildi vardır. Cildin ortasında çiçek motifli şemse bulunmaktadır. Toplamda 275 varak olup her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Nesih ile yazılmıştır. 1a sayfasında sol üstte kütüphane kaydına dair mühür bulunmaktadır, ortada Hacı Ahmet Hayatî namında bir kişinin vakfettiğine dair Arapça yazı vardır, bu yazının hemen altında ise okunamayan bir mühür bulunmaktadır ki bu muhtemelen vakıf mührüdür. 1b, 2a ve 275a sayfalarında ve aralardaki bazı sayfalarda vakıf mührü bulunmaktadır, mühürdeki tarih ise hicrî 1239'dur (miladi 1823/1824). Sayfalardan cetvel bulunmamaktadır. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır. b sayfalarının sol alt

⁵³ Mehmet Önder vd., *Mevlana Bibliyografyası-2 Yazmalar*, s. 133.

köşesinde reddâde kaydı bulunmaktadır (Resim 25). Ferağ kaydından istinsah tarihi ve müstensih bilgisine ulaşılamamaktadır (Resim 26).

(Resim 25: MK No. 06 Hk 1038, s. 1b)

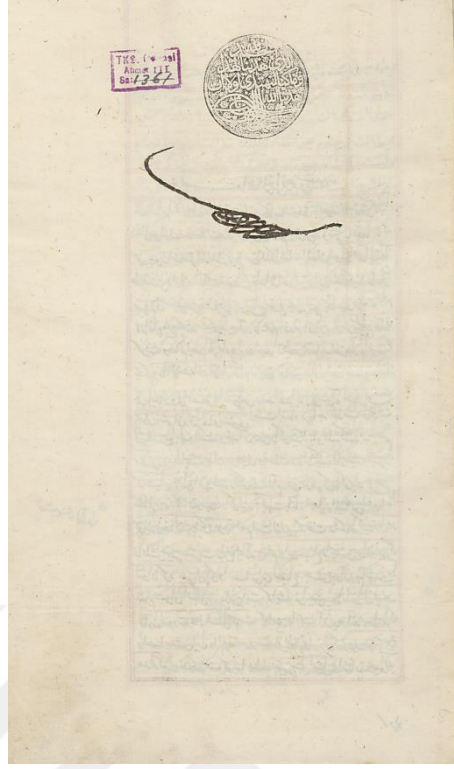
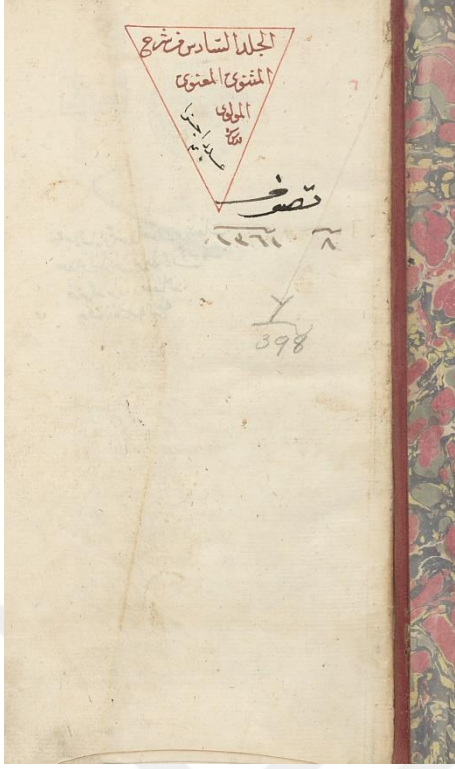
(Resim 26: MK No. 06 Hk 1038, s. 275a)

9. Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi (III. Ahmet) No. A.1361-7

Cilt ebadı 270×150 mm, yazı ebadı ise 195×90 mm'dir. Toplam 398 varak olup her sayfada 27 satır bulunmaktadır. Kapaktan sonra gelen sayfada ters üçgen içinde

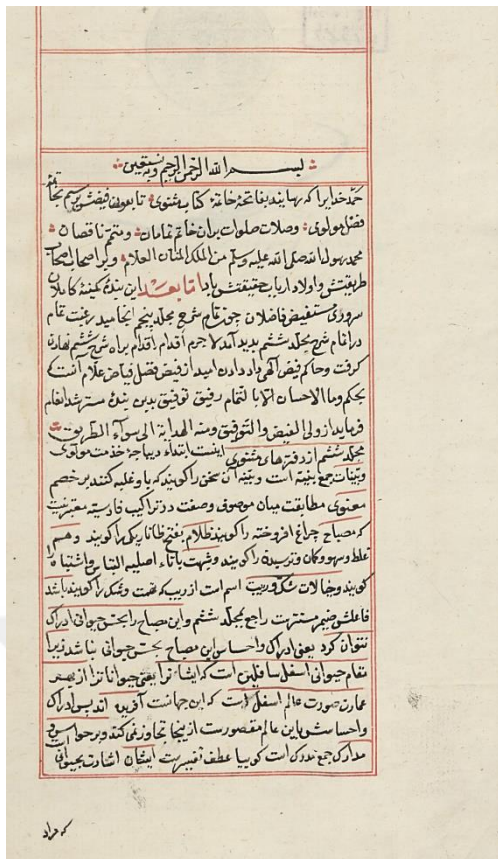
الجلد yazmaktadır (Resim 27). 1a sayfasında içinde tuğra da olan bir mühür bulunmaktadır ve mühürde A'raf suresinin 43. ayetinden bir kısım yazılmıştır (Resim 28):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَانَا اللَّهُ (اعراف ٤٣)

(Resim 27: TK No. A.1361-7, kapak sonrası) (Resim 28: TK No. A.1361-7, s. 1a)

Metin nesih ile yazılmıştır. Metin içinde geçen ayet, beyit, şiir, kıt'a, rubai, Mesnevî'deki konu başlıkları gibi belirgin hâle getirilmek istenen ibareler sürh ile yazılmıştır. Mesnevî mısralarının üstü sürh ile çizilmiştir. Bazı sayfalardan küçük derkenarlar yazılmıştır. b sayfalarının sol alt köşesinde reddâde kaydı bulunmaktadır. Sayfalar sürh ile çerçevelenmiştir (Resim 29). Ferağ kaydından 22 Muharrem 1008 yani 14 Ağustos 1599'da istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Müstensih bilgisi bulunmamaktadır (Resim 30).

(Resim 28: TK No. A.1361-7, s. 1b)

(Resim 28: TK No. A.1361-7, s. 398a)

10. Metin ve İmlaya Dair Bazı Hususlar

Bu çalışma kapsamında elde edilen hiçbir nüshanın müellif nüshası olmadığı yukarıda belirtilmişti. Nüshalar arasında hangisinin sağlıklı yazıldığını tespit etmek için baştan, ortadan ve sondan ikişer sayfanın karşılaştırması yapılmış, eksik sayfalar bulunan nüshalar ve aynı hataların yapıldığı nüshalar elenmiştir. Sayfalar arasına sonradan yazılarak eklendiği gözlenen 274. varak istisna edilecek olursa, gerek istinsah tarihi gerek yazım açısından en sağlıklı nüshanın Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. No. 2048 nüshası olduğu kanaati hâsıl olmuştur ve metin bu nüsha esas alınarak yazılmıştır.

Şerh-i Mesnevî'de, XVI. yüzyıla ait yazma bir eser olması itibarıyla günümüz imla kurallarından farklı kullanımlar görülmektedir. Günümüz araştırmacılarının ve diğer ilgililerin eserden daha rahat istifade edebilmesi adına, metin günümüz yazım kaidelerine göre oluşturulmuştur. Yazım açısından farklılıklara ise şunlar örnek verilebilir:

Nüshada (ه) hâ-yı resmiye ile biten kelimelere çoğul eki (ان) getirildiğinde hâ-yı resmiye düşürülmemiştir, bu çalışmada ise hâ-yı resmiye yazılmamıştır. (فرشته گان / فرشتگان)

Nüshada (ها) çoğul eki kelimelere bitişik yazılmıştır, bu çalışmada ise ayrı yazılmıştır. (نعمتها / نعمت ها)

Nüshada (ه) hâ-yı resmiye ile biten kelimelere yâ-yı muhatap veya yâ-yı vahdet yahut yâ-yı tenkir geldiğinde hâ-yı resmiye üzerine (ء) hemze eklenmiştir, bu çalışmada ise (ای) şeklinde yazılmıştır. (رفته / رفته ای)

Nüshada (ی) kâf-1 Arabî ve (گی) kâf-1 Acemî aynı şekilde yazılmıştır, bu çalışmada ise kâf-i Acemî Farsçadaki yazımına uygun yazılmıştır. (گردون / گردون)

Nüshada (به) ve (آ) harf-i izafeleri ilgili oldukları kelimelere birleşik yazılmıştır, bu çalışmada ise ayrı yazılmıştır. (بحصول / به حصول – آترا / آن را)

Nüshada (ه) hâ-yı resmiye ile biten kelimelere (ها) çoğul eki getirildiğinde hâ-yı resmiye düşürülmüştür, bu çalışmada ise korunmuştur. (شکوفها / شکوفه‌ها)

İltibasî önlemek adına bazı kelimelerde hareke kullanılmıştır. (کند / کند)

Bunların haricinde, Kur'ân-ı Kerim'den yapılan iktibaslar **bold** olarak yazılmış ve akabinde parantez içinde sure adı, sure sırası ve ayet numarası verilmiştir (حج ۳۲/۲۲).

Mesnevî beyitleri köşeli parantez içinde ve **bold** olarak yazılmış, ilk mısradan önce beytin numarası yazılmıştır. [1 ای حیاتِ دل حسام الدین بسی]

Metinde Mesnevî'de yer alan başlıklar ve beyitler hariç olmak üzere 540 yerde Kur'ân-ı Kerim'den ayetlerden 311 yerde de hadis-i şeriflerden yararlanılmıştır.

11. Beyit Farklılıkları

Sürûrî Efendi, şerhi için takip ettiği Mesnevî nüshasının hangisi olduğunu belirtmemiştir. Bilindiği üzere Mesnevî'nin en eski nüshası olarak kabul edilen nüsha, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. No. 51 nüshasıdır ve bu nüshada 4.914 beyit bulunmaktadır. Bu çalışmada tespit edildiği üzere Sürûrî Efendi'nin takip ettiği nüshada 4.943 beyit bulunmaktadır, yani Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. No. 51 nüshası ile arasında **29 beyit fark** vardır. Mezkûr beyitler metin içerisindeki numaraları ile aşağıda verilmiştir:

[151 اقتضای جان چو ای دل آگهیست] [هر که آگه‌تر بود جانش قویست]

[152 خود جهان جان سراسر آگاهیست] [هر که بی جانست از دانش تهیست]

[347 دزد را کآن قطع تلخی می زهد] [ذوق دزدی را چو زن ده می دهد]

- [348 ده بدادن دیدی از دست حزین] [ده بدادن زین بریده دست بین]
- [349 همچنان قلاب و خونی و لوند] [وقت تلخی عیش را ده می دهند]
- [489 در جوابش گفت صیّاد عیار] [نیست مطلق این که گفتی هوش دار]
- [490 هست تنهایی به از یاران بد] [نیک با بد چون نشیند بد شود]
- [493 هوش او سوی علف باشد چو خر] [بگذر از وی تا نمانی بی هنر]
- [495 هر که جز آن وجه باشد هالکست] [ملک و کالک عکس آن یک مالکست]
- [496 گرچه سایه عکس شخص است ای پسر] [هیچ از سایه نتانی خورد بر]
- [497 همین ز سایه شخص را می کن طلب] [در مسبب رو خذر کن از سبب]
- [498 یار جسمانی بود رویش به مرگ] [صحبتش شومست باید کرد ترک]
- [515 ره سنّت با جماعت به بود] [اسب با اسبان یقین خوشتر رود]
- [516 لیک هر گمراه را همراه مدان] [عاقلان خفته را آگه مدان]
- [517 مهری را چو کزو یابی مدد] [همدل و هم‌درد جویان احد]
- [520 می رود با تو برای سود خویش] [هین منوش از نوش او کان هست نیش]
- [523 یار را از ره برد آن راه‌زن] [مرد نبود آنکه افتد زیر زن]
- [1184 چون چنین گفت او و نخوت را براند] [مصطفی ترک عناد او بخواند]
- [1658 آن قفا دیدی صفا را هم بین] [گردان با گردن آمد ای امین]

[2432 این اسد گر بود غالب بر بقور] [نوبت گاوان بود آن و گاو زور]

[2563 گنج‌ها بدهم ورا اندر عوض] [چون شود حاصل ز پیغامش غرض]

[2711 من بدین یک‌بار قانع نیستم] [در هوایت طرفه انسانستم]

[2775 که چرا ما را نمی داری امین] [یوسف خود را بسیران و ظعین]

[2863 بعد از آن جمله به هم بیرون شدند] [سوی قصر آن شه میمون شدند]

[3167 عکس در چه دید و از بیرون ندید] [همچو شیر گول اندر چه دوید]

[3616 تن ز اجزای زمین دزدیده‌ای] [پاره پاره زین و آن بیریده‌ای]

[3617 از زمین و آفتاب و آسمان] [پاره‌ها بردوختی بر جسم و جان]

[3618 یا تو پنداری که بُردی رایگان] [باز نستانند از تو این و آن]

[3619 کاله دزدیده نبود پایدار] [لیک آرد دزد را تا پای دار]

در بعضی (در بعضی) Bunların haricinde Sürûrî Efendi'nin "Bazı nüshalarda bu beyit (de) vardır."

gibi ifadeler kullanarak şerhine aldığı 19 beyit bulunmaktadır (نسخ این بیت (نیز) هست

ve bunlar metin içinde numarasız verilmiştir.

SONUÇ

Mesnevî şerhleri arasında mühim bir yeri olan Sürûrî Efendi'nin Şerh-i Mesnevî'si sadece mütehasşıs lar için değil diğ er ilgililer için de gayet öğretici bir eserdir.

Dilinin sade olması, açıklamaların hikâyelerle ve şiirlerle desteklenmesi, onun etkileyiciliğini ve didaktik yönünü kuvvetlendirmiştir.

Şerhte pek çok ayet-i kerime ve hadis-i şerif de aktarılmıştır. Tekrarlarla birlikte 540 yerde Kur'ân-ı Kerim'den ayetler iktibas edilmiş, 311 yerde ise hadislere müracaat edilmiştir. Bunlara ilaveten Arapça ve Farsça pek çok şiiri de barındırmaktadır.

Tıpkı Mesnevî gibi maksada ulaşmak için yani gerekli manevi hisseyi çıkarabilmek için kıssalar, hikâyeler kullanılmıştır, Sürûrî Efendi de altıncı ciltte 410 (bu çalışmada 408 olarak tespit edilmiştir) ve toplamda 2.200 hikâye aktardığını belirtmiştir.

İlk tam Farsça Mesnevî şerhi olma özelliği taşıyan, bu güzide eserin günümüz araştırmacılarının ve Mesnevî'ye ilgi duyanların istifadesine sunulmasının büyük bir kazanım olacağı âşikârdır. Bu sebeple, bu çalışmaya konu Şerh-i Mesnevî'nin altıncı cildinin, günümüz yazım kuralları da dikkate alınarak sağlıklı bir metni oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kullandığı hikâyeler, ayetler, hadisler ve Sürûrî Efendi'nin yorumları ile çok yönlü bir mecmua mahiyetinde ki bu berceste şerh, Farsça metni ile birlikte ümit edilir ki Fars dili ve edebiyatı, Mevlânâ ve Mesnevî araştırmalarında değerli bir kaynak olacaktır.

KAYNAKÇA

Atila, Mustafa, *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2019.

Baştürk, Orhan, *Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi: Tanıtım-İndeksli Metin-Tenkitli Metin (v. 1b-40a)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1997.

Cârullahzâde Mustafa, *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)* (Haz. Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s. 89.

Güleç, İsmail, "Muslihuddin Mustafa Sürûrî", *DİA*, C. XXXVIII, 2010, s. 170-172.

Güleç, İsmail, "Gelibolulu Muslihiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri" *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, C. XXI, 2001, s. 211-236.

Jawadi, Zeynep, *Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi* (V. Cilt), Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2021.

Kardeş, Seyhan, "Muslihuddîn Mustafa Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi'nin Yazma Nüshaları", *Mevlânâ Araştırmaları-7*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2021.

Kastamonulu Latîfi, *Tezkire-i Latîfi*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1314.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

Önder, Mehmet; Binark, İsmet; Sefercioğlu, Nejat, *Mevlânâ Bibliyografyası-2 Yazmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1974.

Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Şu'arâ (Tezkiretü's-Şu'arâ)* (Haz. Namık Açıkgöz), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I. Cilt (Haz. İbrahim Kaya), Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2020.

Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., No. 2048.

- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 2055.
- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Süleymaniye Kütüphanesi (Esat Efendi) No. 1673.
- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Süleymaniye Kütüphanesi (Nafiz Paşa) No. 561.
- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Süleymaniye Kütüphanesi (Nafiz Paşa) No. 567.
- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Süleymaniye Kütüphanesi (Nafiz Paşa) No. 568.
- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi No. 924.
- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Ankara Millî Kütüphane No. 06 Hk 1038.
- Sürûrî, *Şerh-i Mesnevî*, VI. Cilt, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi III. Ahmet Koleksiyonu No. A.1361-7.
- Şafak, Yakup, *Sürûrî'nin Bahrü'l-Maârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1991.
- Tayyibî, Seyyid Mustafa; Sadrâyî, Rukye, “Muarrefî ve Nakdî ber Kuhenterîn Şerh-i Câmî'-i Mesnevî ez Mustafa Surûrî”, *Pejûhişhâ-yı Nakd-i Edebî ve Sebksînâsî*, S. 1, 1397 Bahar, s. 153-186.
- Tebrîzî, Allâme Muhammedali Müderris, *Reyhânetü'l-Edeb*, C. III, 4. Baskı, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran, 1384 h.
- Temizel, Ali, *Mevlânâ - Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya, 2009.
- Ünver, Niyazi, *Gelibolulu Süruri ve Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2010.

ÖZGEÇMİŞ

Seyit Alim ÖZDEMİR, lisans eğitimini hukuk fakültesinde tamamlamıştır. 2019 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı bünyesinde lisansüstü eğitime başlamıştır.

Başlangıç seviyesinde Arapça, orta derecede İngilizce ve Farsça bilmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRÛRÎ'NİN EFENDÎ'NİN ŞERH-İ MESNEVÎ'Sİ (VI. CİLT)

جمهوری ترکیه

دانشگاه قریق قلعه

انستیتوی علوم انسانی

شرحِ مثنویِ سروری افندی (جلدِ ششم)

(متن - فهرست)

سید عالم اوزدمیر

گروه زبان و ادبیات شرقی

بخش زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد

استاد راهنما

پروفسور دکتر عدنان قره اسماعیل اخلو

قریق قلعه - ۲۰۲۲

چکیده

شرح مثنوی سروری (جلد ششم)

(متن - فهرست)

شرح مثنوی که نوشته سروری افندی است و بر اثر پایدار مولانا جلال‌الدین رومی نوشته شده است، جای مهمی دارد در بین شرح‌های دیگر. این شرح، اولین شرح کامل است که بر شش دفتر مثنوی در جغرافیای آناتولی به زبان فارسی نوشته شده است. در شرح، همه ابیات مثنوی مطرح شده است، بعضی مصراع‌ها تفصیلاً توضیح داده شده است و در بعضی مصراع‌ها فقط مترادف برخی از کلمات داده شده است. در شرح از زبان و سبکی ساده استفاده شده است. ارائه این شرح برای محققان امروز و علاقه‌مندان دیگر حائز اهمیت است. این تحقیق استهداف می‌کند که متن جلد ششم شرح مثنوی با استفاده از نسخ مختلف و با رعایت به قوانین املائی تنظیم شود.

این تحقیق از سه بخش تشکیل می‌شود. در بخش اول زندگانی، شخصیت ادبی، آثار سروری افندی، شرح مثنوی و برخی خصوصیت‌های آن بیان شده است. در بخش دوم، توصیف نسخ به دست آورده دفتر ششم شرح مثنوی؛ در بخش سوم، متنی که بر اساس نسخه قونیه موزه مولانا شماره ۲۰۴۸ تشکیل داده شده و به دنبال آن، فهرست آیات قرآن و احادیث شریف گنج‌انده شده است.

کلمات کلیدی: مولانا، مولویت، مثنوی، شرحی مثنوی، سروری افندی

شرحِ مثنوی

جلدِ ششم

مصلح الدین مصطفیٰ بن شعبان سروری

بسم الله الرحمن الرحيم

(1b) حمد خدای را که رسانید به فاتحه خاتمه کتاب مثنوی، تا به عون فیضش برسیم به خاتمه فاتحه فصل مولوی، و صلات صلوات بر آن خاتم تمامان و متمم ناقصان محمد رسول الله علیه السلام من الملك المئان العلام، و بر اصحاب اصحاب طریقتش، و اولاد ارباب حقیقتش باد. اما بعد؛ این بنده کمینه کاملان، سروری مستفیض فاضلان، چون به تمام شرح مجلد پنجم انجامید، رغبت تمام در اتمام شرح مجلد ششم پدید آمد، لاجرم اقدام اقدام به راه شرح ششم نهادن گرفت و حاکم فیض الهی داد دادن. امید از فیض فضل فیاض علام آن است که به حکم وَ مَا الْإِحْسَانُ إِلَّا بِالْإِتْمَامِ، رفیق توفیق بدین بنده مسترشد انعام فرماید: إِنَّهُ وَلِيُّ الْفَيْضِ وَ التَّوْفِيقِ وَ مِنْهُ الْهُدَايَةُ إِلَى سَوَاءِ الطَّرِيقِ. [مجلد ششم از دفترهای مثنوی] این است ابتدای دیباجه خدمت مولوی. [و بیّنات] جمع بیّنه است و بیّنه آن سخن را گویند که به او غلبه کنند بر خصم. [معنوی] مطابقت میان موصوف و صفت در تراکیب فارسیه معتبر نیست. [که مصباح] چراغ افروخته را گویند. [ظلام] به فتح ظا تاریکی را گویند. [وهم] غلط و سهو و گمان و ترسیدن را گویند. [و شبهت] با تای اصلیه التباس و اشتباه را گویند. [و خیالات شک و ریت] اسم است از ریب که تهمت و شک را گویند. [باشد] فاعلش ضمیر مستتر است راجع به مجلد ششم. [و این مصباح را به حس حیوانی ادراک نتوان کرد] یعنی ادراک و احساس این مصباح به حس حیوانی نباشد. [زیرا مقام حیوانی اسفل سافلین است که ایشان را] یعنی حیوانات را [از بهر عمارت صورت عالم اسفل] که این جهان است. [آفریده اند] پس ادراک و احساسش به این عالم مقصور است، از اینجا تجاوز نمی کند. [و بر حواس و مدارک] جمع مدرک است، گویا عطف تفسیر است. [ایشان] اشارت به حیوانی است که مراد حیوانات است. [دائره ها کشیده اند] همچو دیوار حصار که [از آن دائره تجاوز نکنند] آن حواس و مدارک، [ذَلِکَ] یعنی چنین کردن، [تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ] تقدیر خدایی است که غالب بر هر مقدور است. [الْعَلِیمِ] بسیار دان که علمش محیط است به هر معلوم. [یعنی مقدار

رسیدنِ نظرِ ایشان و جولانِ به فتحِ واو است. [عملِ ایشان پدید] ظاهر و حصر [کرد] آن عزیز و علیم، [چنانکه] یعنی مثالش چنان است که [هر ستاره‌ای را مقداری است] در جثّه. [و کارگاهی] و محلّ و وقتِ عمل. [از فلک تا آن حد عملِ او برسد] و از او تجاوز نکند. [و همچون حاکم شهری] مثالِ دیگر است. [که حکمِ او در آن شهر نافذ باشد، پس ورای توابعِ آن شهر او حاکم نباشد] خدمتِ مولانا قصور و نقصانِ حسنِ حیوانی را (2a) بیان کرد، پس از آن عصمتِ طلبیدن گرفت: [عَصَمَنَا اللَّهُ مِنْ حَبْسِهِ] ضمیر راجع به لفظِ الله است. [و خَتَمِهِ] به معنی مُهر کردن است. [و مَا حُجِبَ بِهِ الْمُحْجُوبِينَ] و از چیزی که به سببِ آن منع کرد محجوبان را. [آمین یا رَبِّ الْعَالَمِينَ]. پس از دیباجه شروع در نظم می‌کند که می‌گوید:

[1] ای حیاتِ دل حسام‌الدین بسی] مرهون است. [میل می‌جوشد به قسمِ سادسی] حسام‌الدین که مرید و مصاحبِ خدمتِ مولانا بود و تألیفِ مثنوی را سبب گشته، چنانکه در اوایل کتاب بیانِ او واقع است و عادتِ مولانا این است که در اوایل سخن او را خطاب کند، چنانکه مراراً معلوم گشت. در این محلّ نیز خطاب به آن جنابِ مستطاب می‌کند که می‌گوید: ای حیاتِ دل و جان و حیاتِ دهنده این و آن شیخ حسام‌الدین، میل می‌جوشد و رغبت می‌خروشد به قسمِ ششم. [2] گشت از جذبِ چو تو علامه‌ای] مرهون است. [در جهان گردان حسامی نامه‌ای] از کشیدنِ چون تو یک علامه‌ای در جهان گردان گشت یک حسامی نامه‌ای. [3] پیشکش می‌آرمت ای معنوی] ای شیخِ معنوی، [قسمِ سادس در تمام مثنوی] یعنی قسمِ سادس را پیشکش می‌آرم به تو در تمام کتابِ مثنوی. [4] شش جهت را نور ده زین شش ضحُف] جهاتِ ستّ را نور بده از این شش صحیفه‌ها. حکمتِ شش شدنِ مجلّاتِ مثنوی را در اوّل شرحِ جلدِ چهارم بیان کرده‌ایم، گویا اینجا بر حکمتِ دیگر تنبیه می‌کند که مجلّاتِ شش شد تا شش جهت را نور دهد. [کَیْ يَطُوفَ حَوْلَهُ مَنْ لَمْ يَطُفْ] تا بگردد گردِ او آن کس که نگردد. [5] عشق را با پنج و با شش کار نیست] یعنی عشق و

عاشق را با پنج حواس و شش جهات و با دیگر اعداد و مقامات و با شهرت و اعتبارات کار نیست. [مقصد او جز که جذب یار نیست] مقصود او غیر کشیدن یار نیست و جز رسیدن نگار نی. [6] بُو که فیما بعد دستوری رسد] بود که پس از این اجازت و فضل فیض رسد. [رازهای گفتنی گفته شود] آن رازها که گفتنی است یعنی گفتن او لازم و مهم است گفته گردد. [7] یا بیانی که بُود نزدیکتر] یا آن بیان که نزدیکتر بود به رازهای گفتنی. [زین کنایات خفی مستتر] از این کنایات باریک پوشیده و رازهای خفی مستور، اما این را فهم کننده و به کار آورنده اندک است، چنانکه می‌فرماید: [8] راز جز با رازدان انباز نیست] شریک و قرین نیست. [راز اندر گوش مُنکر راز نیست] یعنی آنان که منکرند راز را نمی‌دانند و کلام حق را قبول نمی‌کنند. [9] لیک دعوت وارد است از کردگار] چنانکه در سوره آل عمران فرمود: وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ (2b) وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (آل عمران ۱۰۴/۳). [با قبول و نا قبول او را چه کار] کلمه حق را گفتن و پند دادن می‌باید، خواه قبول کنند خواه نکنند. [10] نوح نهصد سال دعوت می‌نمود] و خدمت مولانا دعوت نوح را که در اینجا نه صد سال می‌گوید، حصر و تعیین نیست زیرا دعوت او نه صد و پنجاه سال بود، چنانکه حضرت حیی لا یموت در سوره عنکبوت فرمود: وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا (عنکبوت ۱۴/۲۹)، و اشهر روایات آن است که چهل ساله مبعوث شد و نه صد و پنجاه سال خلق را به حق دعوت کرد و بعد از طوفان شصت سال بزیست. [دمبدم انکار قومش می‌فزود] چنانکه حضرت سبوح در سوره نوح فرمود: قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٦٠﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا (نوح ۶۰/۷۱). [11] هیچ از گفتن عنان واپس کشید] استفهام انکاری است. [هیچ اندر غار خاموشی خزید] و رفت یعنی به انکار قوم خویش هرگز نوح عنان را باز نکشید و به غار خاموشی نرفت. [12] گفت از بانگ و علای سگان] مرهون است. [هیچ

واگردد ز راهی کاروان] یعنی از غوغای سگان از راه رجوع نمی‌کند و از او نمی‌ماند کاروان.

[13] یا شب مهتاب از غوغای سگ] مرهون است. [سست گردد بدر را در سیر تگ]

یعنی در شب مهتاب از علای سگ بدر را تگ و تاز سست و ضعیف نمی‌شود. [14] مه

فشاند نور و سگ عَوْعُو کند] زیرا [هر کسی بر خلقت خود می‌تند] یعنی خلقت ماه نور

افشاندن است و جبلت سگ غوغا کردن است. لاجرم هر کس به مقتضای طبع خود کار می-

کند. حکایت: عیسی علیه السلام در راه یهودیان را دید، ایشان را به دین دعوت کرد، یهودیان

وی را بد و ناسزا گفتند. عیسی ایشان را خیر و نیک گفت. حواریون عیسی را گفتند: ایشان تو

را بد می‌گویند، تو ایشان را نیک می‌گویی. عیسی گفت: هر کس متاع خود می‌فروشد.

حضرت خدا موسی و هارون را به فرعون فرستاد و گفت: فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْنًا (طه ۴/۲۰). [15]

هر کسی را خدمتی داده قضا] و تقدیر خدا. [در خور آن گوهرش در ابتلا] لایق گوهر و

طبیعت او در آزمودن کارها. [16] چونکه نگذارد سگ آن نعره سَقَم] و فریاد مرض یعنی

طاعن که در دل مرض دارد، از آن مرض بانگ زند. [من مَهَم سیران خود را چون هَلَم] من

ماهم، سیر خویش را کی ترک کنم؟ یعنی ترک نمی‌کنم. اگر فاسقی بد گوید به صالح را می‌باید

که نیک گوید، و اگر او نیز بد گوید مثال او چنین باشد که سگ مردید را بگزد، آن مرد نیز آن

سگ را بگزد. [17] چونکه سرکه سرگی افزون کند] یعنی چون اهل ضلال در طعن و

تشنیع هجوم کند. [پس شکر را واجب افزونی بُود] اهل صلاح در امر معروف و نهی منکر

زیاده کردن و سخن را به شیرینی گفتن (3a) می‌باید. [18] قهر سرکه لطف همچون انگبین]

قهر کافران و فاسقان همچون سرکه و لطف پیغامبران و عالمان همچو انگبین است. [کین دو

باشد رُکن هر اسکنجبین] از سرکه و انگبین است سرکنجبین، یعنی چون عاصیان قهر نمایند

صالحان را می‌باید که لطف نمایند تا که شربت صلاح و فلاح پیدا شود و از هجوم فاسقان ترک

نصیحت کردن نمی‌باید. [19] انگبین گر پای کم آرد ز خل] یعنی اگر غسل ناقص باشد از

سرکه، [آید آن اسکنجبین اندر خَلَل] آن اسکنجبین کامل نشود. لاجرم در مقابلهٔ عنفِ فاسقان لطفِ صالحان بسیار می‌باید. [20 قوم بر وی سرکه‌ها می‌ریختند] قوم نوح بر وی سرکه‌ها ریختند که او را زدند. [نوح را دریا فزون می‌ریخت قند] بر نوح دریا یعنی حق تعالی بسیار ریخت قند را که به ایشان پند می‌داد تا به حدّی که [21 قندِ او را بُد مدد از بحرِ جود] نوح را قند از بحرِ جود یعنی از ربِّ ودود مدد بود. [پس ز سرکهٔ اهلِ عالم می‌فروزد] چون ایشان تعدّی را از حدّ گذرانیدند نوح دعا کرد و گفت: رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَي الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (نوح ۲۶/۷۱). [22 وَاحِدٌ كَالْأَلْفِ که بُود آن ولی] یعنی در امثالِ عرب وَاحِدٌ كَالْأَلْفِ گویند، مراد از مرد ولی است که همچون هزار باشد در قوّت و قدرت. [بلکه صد قرن است آن عَبْدُ الْعَلِيِّ] یعنی كَالْأَلْفِ نیست بلکه صد اهلِ قرن است آن بندهٔ خدای عالی، مراد از او نوح است اینجا. [23 حُمُ که از دریا در او راهی شود] یعنی حُمی که سوراخ دارد و سوراخ او به دریا متصل باشد، لاجرم آن حُمُ را از دریا راهی بُود، آبِ او همچون آبِ دریا کم نمی‌شود. [پیشِ او جیحون‌ها زانو زند] پیشِ آن حُمُ جوی‌ها به تواضع نشینند، پس بر این قیاس کسی که به دریا یعنی به حضرت حق تعالی اتّصال دارد، از همه خلق قوی و بر جمله غالب باشد. [24 خاصه این دریا که دریاها همه] خصوصاً این دریا یعنی حق تعالی که همه دریاها [چون شنیدند این مثال و دمدمه] چون شنیدند این مثال و صدا و دعا را. این بیت مرهون است. [25 شد دهانشان تلخ از این شرم و خَجَل] که نفسِ او را چنین تأثیر قوی باشد. [که قرین شد نامِ اعظم با اَقْل] که اسمِ اعظم یار شد با بندهٔ مختصّ. لاجرم اهلِ آخرت اگرچه اندک و کوچک باشند بر اهلِ دنیا غالب شوند. [26 در قرانِ این جهان با آن جهان] در مقارنت و مقابلهٔ این با آن، مراد اهلِ این است. [این جهان از شرم می‌گردد جَهان] و گریزد. [27 این عبارت تنگ و قاصر رُتبت است] یعنی حضرت خدا را به دریا تمثیل کردن از ضیقِ عبارت است. [ورنه خس را با اَخَص چه نسبت است] و الاّ خار و

خس را با اَخَص و اعلی چه مناسبت است؟ واسطی در تفسیر لَا يَعْرِفُ حَقَّ قَدْرِهِ إِلَّا هُوَ فرموده، قدرِ او جز او نداند و به سِرِّ معرفتش جز او پی نَبَرَد و میان او و ماسوی نیستی (3b) نیست، تا طریقِ معرفتش شروع تواند کرد و معرفتِ بی مناسبت از قبیل محالات است. مَا لِلطَّيْنِ وَ رَبِّ الْعَالَمِينَ، یعنی چه نسبت است خاک را به حضرت پاک؟ [28 زاغ در رز نعره زانگان زند] زاغ در باغ بانگ زانگان زند یعنی طاعنان و عاصیان در حقّ ما سخن بد گویند. [بلبل از آوازِ خوش کی کم کند] ما از آوازِ علم و معرفت و نیکی و نصیحت و کلمه حکمت کم نمی-کنیم. حکایت: لقمان پسرِ خود را گفت چنانکه حضرت رحمن در سوره لقمان حکایت می-کند: يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزَمِ الْأُمُورِ (لقمان ۱۷/۳۱)، یعنی صبر بر شدايد خصوصاً در امرِ معروف و نهی منکر از واجبات است. [29 پس خریدار است هر یک را جدا] مرهون است. [اندر این بازارِ یَفْعَل مَا يَشَاء] یعنی حضرت خدا که هر چه می خواهد آن کند، کس او را مانع نمی شود. [30 نُقِلْ خَارِسْتَانِ غَدَايِ آتَشِ است] یعنی چون خریدار حضرت خداست، پس از خریدن هر یکی را به محلّ خود می برد که عاصیان و طاعنان طعمه دوزخ شوند. [بوی گُل قُوتِ دماغِ سرخوش است] بوی گُلِ جَنّتِ غذای دماغِ آن کس است که سرش خوش است. [31 گر پلیدی پیش ما رسوا بُود] یعنی مرداری را دوست نمی داریم. [خوک و سگ را شُکَر و حلوا بُود] اما خنزیر و کلب را از آن مردار شیرین می آید. [32 گر پلیدان این پلیدیها کنند] اگرچه مرداران مرداری کنند یعنی اهلِ عصیان ضلال و طغیان کنند و ناصحان و خیرگویان را بد می گویند. [آبها بر پاک کردن می تنند] آبها بر پاک کردنِ مرداران مداومت نمایند یعنی ناصحان به خیر و نیکی و به توبه و طاعت ارشاد کنند زیرا این عمل بر ایشان واجب است. حکایت: ابو بکر رضی الله عنه روزی در خطبه می گفت: أَيُّهَا النَّاسُ، شما آیتِ سوره مائده را می خوانید که يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ (مائده ۱۰۵/۵). و تأویل می کنید که

چون ما بر هدایت باشیم از ضلالتِ دیگران ما را ضرر نیست. من از رسول الله علیه السلام شنیده‌ام که گفت: در قومی چون معصیت کنند، آن که بر نهی قادر باشد اگر نکند، عذاب عام گردد. پس از جمله اهتدای شما امر معروف و نهی منکر است. مثلاً کسی در راه ظاهر چون راست رود اما دیگری را ببندد که او راه گم کرده باشد اگر وی را راه ننماید، خود به راه راست نرفته باشد، اگر این کس راه راست را می‌نماید اما او قبول نکند، بر این کس ضرر نیست. [33]

گرچه ماران زهرافشان می‌کنند یعنی منکران سخن زهرآمیز می‌گویند. [ورچه تلخان‌مان پریشان می‌کنند] دل ما را پریشان می‌کنند به سخن‌های تلخ اما [34] نحل‌ها بر کوه و کندو و شجر [زنبورها در کوه و در کواره و در درخت. می‌نهند از شهد انبان شکر] در بعض نسخ به جای انبان، انبار شکر واقع شده است. [35] زهرها هرچند زهری می‌کنند] و مقتضای طبیعت را نمایند. [زود تریاقاتشان بر می‌کنند] (4a) به فتح کاف است، تریاقان از زهرها را قلع کنند. در این تنبیه است که وعظ و نصیحت و ارشاد طریقت به حلم و لطف می‌باید. **حکایت:** رسول الله علیه السلام در میان اصحاب نشسته بود، جوانی آمد و گفت: من از زنا صبر ندارم، مرا اذن می‌دهی به زنا؟ مردمان بر وی فریاد کردند، رسول الله علیه السلام گفت: به من نزدیک بیا. آن جوان نزدیک آمد. تا پیش رسول الله علیه السلام بنشست، گفت: اگر کسی مادر تو را یا خوهر تو را یا زن تو را یا دختر تو را یا خاله تو را زنا کند، هیچ راضی می‌شوی؟ گفت: نه. رسول الله علیه السلام گفت: مردمان نیز چنین است، راضی نشوند. لاجرم در دنیا و در آخرت سبب عداوت و عذاب شود. پس از آن، دست مبارک خود بر سینه او نهاد و گفت: **اللَّهُمَّ طَهِّرْ قَلْبَهُ وَاغْفِرْ ذَنْبَهُ وَحَصِّنْ فَرْجَهُ**. آن جوان را پس از آن فعل زنا ابغض اشیا شد، از یاد او نیز تنفر می‌کرد. لاجرم میان اهل الله و ارباب صلاح و میان اهل فساد و عصیان خلاف است هر زمان. [36] **این جهان جنگ است کُل چون بنگری** این جهان همه خلاف است اگر نظر کنی. [ذره با ذره چو دین با کافری] یای مصدریه است یعنی چنانکه

دین با کفر در جنگ است. [37 آن یکی ذره همی پَرَد به چپ] جنگ و خلاف را بیان کند، یعنی یکی به جانبِ یسار می‌رود. [و آن دگر سویِ یمین اندر طلب] و یکی به طرفِ راست می‌پَرَد در طلب. [38 ذره‌ای بالا و آن دیگر نگون] یکی به جانبِ اعلی می‌رود و یکی به سوی اسفل سرنگون. [جنگِ فعلیشان بین اندر رُکون] و میل یعنی یکی به جانبی رود دیگری به خلافِ آن. پس اینچنین حرکت جنگِ فعلی است. [39 جنگِ فعلی هست از جنگِ نهان] جنگِ فعلی از جنگِ اندرونی و پنهانی است یعنی سببِ جنگ و خلافِ فعلی، جنگ و خلافِ درونی و پنهانی است. [زین تخالف آن تخالف را بدان] از این خلافِ فعلی آن خلافِ پنهانی را بدان که مسبب بر سبب دلالت می‌کند. لاجرم طرقِ ضلال بسیار است و طریقِ هدی یک است. حکایت: عبدالله بن مسعود رضی الله عنه گفت: رسول الله علیه السلام روزی از بهر ما خطی بکشید و گفت: این راه خداست. باز خط‌ها کشید از راستِ آن خط و از چپِ آن خط و گفت: اینها راه‌هاست که بر هر راه از اینها شیطان است، به سوی آن دعوت می‌کند و بدان که دلِ هر یک به چیزی مایل است، بعضی به حضرت خدا و بعضی به هوا و دنیا. و کسی که حضرت خدا را دوست می‌دارد به سوی او رو آرد، باز از خودی خود خالی و با وی مالی بود و بر خصم غالب گردد، چنانکه می‌فرماید: [40 ذره‌ای کآن محو شد در آفتاب] کسی که در آفتابِ حقیقی که حضرت خداست محو و فانی شود [جنگِ او بیرون شد از وصف و حساب] جنگ و قوتِ او بی‌حدّ است. [41 چون ز ذره محو شد نفس و نفس] چون از کسی محو شود نفس و دم [جنگش اکنون جنگِ خورشید است بس] یعنی کسی که با وی جنگ کند با آفتابِ حقیقی جنگ کرده بود. پس این بر وی غالب گردد چنانکه نوح به یک دعا همه کافران را غرق کرد و موسی به یک عصا بر چندین ساحران غالب گشت و آثارِ بسیار از او پیدا شد. [42 رفت از وی جنبشِ طبع و سکون] آن ذره که در آفتابِ (4b) حقیقی محو شد برفت از وی حرکت و سکونِ طبیعت. [از چه از اِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ] سؤال و

جواب است یعنی از چه رفت؟ از رجوع به حق که ما به او راجع می‌شویم و بدان که دلی که از هر طرف به وی محبت چیزی آید به ماسوی پُر شود اما چون به حبّ حق تعالی پُر بود، چیز دیگر قبول نکند، تصرف و قدرت پس از این از آن خدا باشد. چون حوضی که در زمین کنده باشند وی را از هر طرف آبی آید و ناپاک به وی در آیند، اما اگر بُنِ آن حوض را کنند تا به آب رسد و آب از این بر آید و حوض را پُر کنند و آب‌های دیگر را رد کند و آب دیگر را در وی جای نماند. [43] ما به بحرِ تو ز خود راجع شدیم] ما از خود به دریای تو رفتیم، همچون خم پیوسته به دریا گشتیم. [وز رضاع اصل مُسترضع شدیم] و از شیر دادنِ اصل که حضرت توسّ، شیر خواهنده گشتیم چون بدانستی که راه‌های شیطان و طرقِ اضلالِ آن بسیار است، مثلِ حسد و حرص و غضب و شهوت و حبّ زینت و سیری و طلب و خست و طمع به حق غیر و استعجال در محلّ تائی که الْعَجَلَة مِنْ الشَّيْطَان و تعصّب و بغض و حبّ انواع اموال و بخیلی و بیم فقر و این از همه بدتر است که ترسیدنِ نفس از او بیشتر یا از بهر خود یا از بهر عیال. حکایت: موسی علیه السّلام را معلوم شد که اجل نزدیک آمد و از دارِ فنا به دارِ بقا رحلت خواهد کرد. در دلِ مبارکش این خیال گذشت که فرزندِ زنده دارم و از دنیا چیزی ندارم و مشفق نیست از خویشانِ من، حالِ ایشان چه خواهد شد؟ از خدای تعالی وحی آمد که یا موسی، به لبِ دریا در میانِ سنگِ سیاه را بینی، عصای خود را بر آن سنگ زن تا آنچه نمودنی است به تو بنماییم. چون موسی علیه السّلام به لبِ دریا رفت و عصایش به سنگ زد، سنگ دو پاره شد. کرمکی را بدید برگی سبز در دهان گرفته. از خدای تعالی وحی آمد که یا موسی در دریا در میانِ سنگِ سیاه کرمکی رزق می‌رسانیم، فرزندانِ تو را کی بی‌رزق گذاریم؟ رزق وابسته مال و ملک و کسب و دگان نیست. [44] در فروعِ راه ای مانده ز غول] ای که در فروعِ طریقت و طریقت بمانده از غولِ بیابان و از مکرِ شیطان، [لاف کم زن از اصول ای بی‌اصول] لاف مکن از اصولِ طریقت ای مردِ بی‌اصول. [45] جنگِ ما و صلحِ ما در نور

عَيْن] و ذاتِ بی‌شین. [نیست از ما هست یَبْنَ إَصْبَعَيْن] به حکمِ إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ بَيْنَ إَصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ، يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ، جنگ و صلح ما از ما نیست، از آن حضرت خداست. [46 جنگِ طبعی جنگِ فعلی جنگِ قول] جنگ و خلاف به مقتضای طبع و جنگ به حسبِ فعل و عمل و جنگ به قول. [در میانِ جزوها حربی است هول] در میانِ اجزای عالمِ مختصر حربی است هول‌ناک و محکم که یکی بالطَّبع چیزی اختیار کند، دیگری بالطَّبع خلافِ آن اختیار کند و یکی فعلِ فلانی کند دیگری ضدّ آن فعل، قول نیز چنین است. لاجرم در میانِ عنصریات جنگ و خلافِ محکم هست و قیامِ عالم به این خلاف و جنگ است چنانکه می‌فرماید: [47 این جهان زین جنگِ قایم می‌بود] و نظام و انتظام می‌گیرد. [در عناصر در نگر تا حل شود] که عنصریات مرکب از عناصرند و عناصر ضدّ یکدیگرند که نار حارّ (5a) و یابس است و هوا حارّ و رطب و تراب بارد و یابس و حال اصل در فروع باشد. پس شبهه حلّ می‌شود که آنها که مرکب از اضدادند و اضداد افنای دیگر کنند. لاجرم کیفیتِ هر یکی از این اضداد و کیفیتِ دیگری را کسر می‌کند، مثلاً یبوستِ نار رطوبتِ هوا را کسر کند و رطوبتِ هوا یبوستِ نار را کسر کند و عَلَي هَذَا الْقِيَاسِ غَيْرُهُمَا. پس از این کسر و انکسارِ حالتِ معتدل پیدا شود که او را مزاج گویند. [48 چار عنصر چار اُستون قوی است] و عمودِ محکم [که بدیشان سقفِ دنیا مُستوی است] و استوار است و قایم. [49 هر ستونی اشکننده آن دگر] چنانکه [اُستنِ آب اشکننده آن شَرَر] یعنی آب کُشنده آتش و افنا کننده آن است. [50 پس بنایِ خَلق بر اضداد بود] که از این عناصرِ متضاده مرکب است. [لاجرم ما جنگیم از ضرّ و سود] ما اهلِ جنگیم از بهر ضرّ و نفع و هر یکی در خلافِ آخر بلکه. [51 هست احوالِ خلافِ همدگر] یعنی تضادّ و خلاف در احوال نیز هست. [هر یکی با هم مخالف در اثر] یعنی آثارِ احوالِ مخالف یکدیگرند. مراد خواطرِ مَلَكِيّه و وساوسِ شیطانيّه است که القلب متجاذب بین المَلک و الشیطان. حکایت: از جابر

مروی است که گفت: چون آدم علیه السلام به زمین فرود آمد گفت: یا رب، آن کس که میان من و او عداوت پیدا شد، اولاد مرا ضرر می‌رساند. وحی آمد که لَا يُؤَلِّدُ لَكَ وَلَدًا إِلَّا وَكُلًّا بِهِ مَلَكٌ. و رسول الله علیه السلام فرمود: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَلَهُ شَيْطَانٌ. اصحاب گفتند: وَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ گفت: وَ أَنَا. إِنَّ اللَّهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَاسْلَمَ شَيْطَانِي فَلَمْ يَأْمُرْنِي إِلَّا بِخَيْرٍ.

[52] چونکه هر دم راه خود را می‌زنم] یعنی به سبب وساوس شیطانیّه و هواجر نفسانیّه کاری می‌کنم که مرا از او ضرر مترتب می‌شود و مانع طریق حق گردد. [با دگر کس سازگاری چون کنم] و با دیگران صلح و موافقت چگونه کنم؟ [53 موج لشکرهاي احوالم ببين] مرهون است. [هر یکی با دیگری در جنگ و کین] مقصود از این سخن تعریض است به دیگران که ای سالک دین، تو نیز موج دریای لشکرهاي احوال خود ببین که هر یکی به دیگری در جنگ و کین است که میل گاهی به سوی مولی باشد گاهی به سوی هوا. [54 می‌نگر در خود چنین جنگ گران] چون در وجود تو صلح نیست، [پس چه مشغولی به جنگ دیگران] تو را می‌باید که اصلاح خود کنی تا در او صلح پیدا شود. [55 یا مگر زین جنگ حَقّت و اُخَرْد] یا مگر از جنگ حق تعالی تو را بستاند و از او خلاص کند. [در جهان صلح یک رنگت بُرد] در عالم صلح صافی برساندت. [56 آن جهان جز باقی و آباد نیست] آن عالم الهی باقی و معمور است که در او جز بقا و عمارت نیست که هرگز در او فنا و خرابی نباشد. [زآنکه آن ترکیب از اضداد نیست] زیرا از عناصر متضاده مرکب نیست. [57 این تَفَانی از ضد آید ضد را] این بهم فانی شدن از ضدّ حاصل شود ضدّ را که ضدّ را فانی کند. [چون نباشد ضدّ نبود جز بقا] چون تضاد نباشد جز بقا پیدا نشود. [58 نفی ضد کرد از بهشت آن بی‌نظیر] یعنی خدای تعالی. [که نباشد شمس و ضدّش زمهریر] اشارت است (5b) به آن آیت کریمه که در سورة انسان است: مُتَكَبِّرِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا (انسان ۱۳/۷۶) یعنی در حالتی که تکیه‌زدگان باشند در بهشت بر

تخت‌های آراسته، نبینند در بهشت آفتاب را و نه سرما را. مراد آن است که در بهشت کمال اعتدال است بی‌اضداد. [59 هست بی‌رنگی اصول رنگ‌ها] چون کسی بی‌رنگی حاصل کند همه رنگ‌ها از آن او شود. [صلح‌ها باشد اصول جنگ‌ها] کسی که در میان احوال خود صلح پیدا کرد و خویش را اصلاح کرد، همه جنگ‌ها مغلوب او گشت. [60 آن جهان است اصل این پُر غم و ثاق] آن علم الهی و جهان آخرت است اصل این پُر غم کاخ که دنیاست. این مصراع گویا بیان مصراع اول است از بیت سابق. [وصل باشد اصل هر هجر و فراق] چون از این جهان هجر و افتراق حاصل کنی، به آن جهان واصل شوی و چون از این فانی انقطاع کنی، اتصال به عالم الهی و قرب حضرت پادشاهی حاصل کنی. [61 این مخالف از چه‌ایم ای خواجه ما] اینچنین مخالف از چه‌ایم ای کس ما؟ [وز چه زاید وحدت این اعداد را] و از چه پیدا شود یگانگی این بسیاران را؟ مضمون این بیت سؤال است. [62 زآنکه ما فرعیم و چار اعداد اصل] علت این مخالف شدی این است که ما از اعداد مرکب شده‌ایم. [خوی خود در فرع کرد ایجاد اصل] خصلت خود که تضاد است پیدا کرد در ما آن اصل که عناصر متضاده است یعنی جسم ما از اعداد مرکب است. خلاف ما از آن است تا از جسم خلاص نشویم و به عالم ارواح نرویم، وحدت حاصل نشود. و مضمون این بیت جواب است. [63 گوهر جان چون و رای اصلهاست] که از اعداد مرکب نیست. [خوی او این نیست خوی کبریاست] خوی جان خلاف نیست خوی حضرت خداست. بدان که جان به حکم **وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي** (اسراء ۸۵/۱۷) امر الهی است و به موجب **وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي** (ص ۷۲/۳۸) نفخه رحمان است در وی تضاد و خلاف نیست، تضاد و خلاف در ظروف و ابدان است. پس در اهل ابدان جنگ باشد و در اهل روح صلح باشد. چون خدمت مولانا بیش از این احوال جنگ را بیان کرد گویا از آن مفهوم شد که هر جنگ مذموم باشد. اکنون آن را بیان کند که جنگی هست که محمود است، و لهذا می‌فرماید: [64

جنگ‌ها بین کآن اصول صلح‌هاست] بعض جنگ هست که آن اصول صلحا است مثل جنگ اهل الله با اهل فساد و جنگ اهل دل با نفس خود که جهاد اکبر است. [چون نبی که جنگ او بهر خداست] همچون رسول الله علیه السلام که جنگش از برای حضرت خدا بود که حق تعالی او را فرمود: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ (توبه ۷۳/۹).

65 غالب است و چیر در هر دو جهان] آن رسول [شرح این غالب ننگجد در دهان] که بیرون از وصف است. پس تو نیز چون امتی اویی با نفس خود و با مخالف دین جنگ کن اگرچه همچون او جنگ نتوانی کرد اما به هر چه ممکن است و مهم، بلکه در دین امر لازم کوشیدن و کردن می‌باید. **66** آب جیحون را اگر نتوان کشید] همه آب‌های جیحون را کشیدن و آشامیدن (6a) میسر نیست اما به حکم مَا لَا يُدْرِكُ كُلُّهُ لَا يُتْرَكُ كُلُّهُ. [هم ز قدر تشنگی نتوان بُرید] به قدر حاجت و عطش و به آن قدر که دفع تشنگی حاصل شود از جیحون بریدن نمی‌باید، یعنی اگرچه ریاضت بسیار و طاعت بی‌شمار را نتوانی کرد اما به قدر خلاص خود از عذاب آخرت و وصول به حضرت عزت عبادت می‌باید کرد. بدان که بدن همچون شهر است، عقل همچون پادشاه است و قوای مدرکه و حواس ظاهره و باطنه همچون لشکر، و اعضا و اجزا همچون رعیت، و نفس و شیطان همچون دشمن. هر عقل که لشکر و اعوان شهر و رعیت را نگاه دارد، شهر در تصرف او بماند و بر اعدا غالب شود و اجر و فضیلت یابد که فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً (نساء ۹۵/۴). و آن عقل که اهمال کند تا دشمن شهر را بستاند و رعیت را تالان کند، شهر از تصرف او بدر رود، وی را عتاب بلکه عذاب آید که ای چوبان بد، گوشت و شیر را خوردی گوسفندی را چرا نگاه نداشتی؟ امروز تو را انتقام و تاوان و جزای آن کنیم. **67** گر شدی عطشان بحر معنوی] اگر تو تشنه آب بحر معنوی [فرجه‌ای کن در جزیره مثنوی] اینجا تشبیه لطیف است که معنی را به دریا و مثنوی به جزیره تشبیه کرد. پس آن کس را که آب دریای معنوی باید، در جزیره مثنوی

جا گرفتن و گشادگی جُستن و خاکِ او را کندن می‌باید تا به آبِ معنوی برسد و سیراب گردد.

[68] **فُرجه کن چندانکه اندر هر نَفَس** مرهون است. [مثنوی را معنوی بینی و بس] یعنی از الفاظ و عباراتِ او بگذر و صورتِ قصّه‌ها را مَنگر تا مثنوی را همه معنوی بینی بس زیرا الفاظش و ظاهرِ قصّه‌های او همچو خار و خس است بر آبِ جو، چون به هوای عشق آن خس و خاشاک برداشته شود، آبِ صافی معانی پیدا گردد چنانکه می‌فرماید: [69] **باد که را ز آب جو چون وا کند** باد کاه را چون از آبِ نهر جدا کند. [آب یکرنگی خود پیدا کند] آب چون از کاه جدا شود، صفای خود را هویدا کند. لاجرم چون از پسِ کندنِ جزیرهٔ مثنوی به دریای معنوی برسی. [70] **شاخ‌های تازهٔ مرجان بین** یعنی در آن دریای معنوی لطایف و نکات بیایی. [میوه‌های رُسته ز آبِ جان بین] میوه‌ها بین از آبِ جان نابت شده، یعنی آثار عبادت و فضل و کرامت را مشاهده کن. [71] **چون ز حرف و صوت و دم یکتا شود** این کتاب مثنوی، [آن همه بگذارد و دریا شود] بحر معنی گردد. [72] **حرف گو و حرف‌نوش و حرفها** حرف را گوینده و حرف را شنونده و نفس حروف. [هر سه جان گردند اندر انتها] چون مرد عارف معانی را از الفاظ تجرید کند و به عمل آرد، هم گوینده و هم شنونده هم سخن جان او شوند و این حال بی اجتهاد نباشد. ولذا در انتها گفت: بدان که حضرت خالق طور و قاف در سورهٔ قاف فرمود: **إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ** (ق ۳۷/۵۰)، یعنی به درستی که در آنچه مذکور شد هر آینه پندی و یاد کردنی است. هر کسی را که باشد مر او را دلی متفکر در حقایق اخبار با کسی را که القاء سمع کند و بشنود به طریق اعتبار و او حاضر باشد به وقت استماع تا فهم معانی آن تواند کرد. **حکایت:** شیخ ابو سعید (6b) خراز فرمود: القاء سمع چنان باید که گویا از رسول الله علیه السلام می شنود، چنانکه اصحاب می شنید. پس از آن فهم را بالاتر کند. چنان باشد که از جبریل امین استماع کند، چنانکه رسول الله علیه السلام استماع می کرد پس فهم را بلند کند، چنان باشد که از

خدای تعالی می شنود، چنانکه جبریل علیه السلام می شنید. شیخ الاسلام گفت: بر این سخن قرآن دلالت می کند. زیرا شهید آن را گویند حاضر باشد که از گوینده شنود، نه از خبر دهنده. چه غایب از مخبر می شنود و حاضر از متکلم. جنید شبلی عتاب کرد که اسراری که ما در گوشه خلوت‌ها پنهان می گفتیم، تو بر سر منبرها آشکارا کردی. شبلی گفت: أنا أقول و أنا أسمع هل فی الدار غیری؟ بلکه گوینده و شنونده اوست. بیت: خود می گوید و باز خود می شنود - از ما و شما بهانه‌ای ساخته است. پس از این، خدمت مولانا این را بیان می کند که سه چیز چگونه یک شود: [73 نان‌دهنده و نان‌ستان و نان پاک] جسم نان‌دهنده و جسم نان‌ستان و جسم نان. مراد از نان، غذای انسان است. لاجرم متناول حیوان است، پس حیوان جان دارد، تنش فانی گردد، جانش باقی بماند. [ساده گردند از صور گردند خاک] از صورت‌های خود صافی و مخّلع شوند و صورت خاک پوشند به مردن و فانی شدن. چون در صورت بی هر سه چیز یک شوند. لاجرم در جهت معنی سه چیز یک شدن یعنی متکلم و سامع و کلام جان شدن جایز است. چون خدمت مولانا فنای صورت را بیان کرد، احتمال آمد که به خاطر عامی گذرد که جان نیز فانی شود و از عذاب آخرت خلاص یابد. آن توهّم را دفع می کند که می گوید: [74 لیک معنیشان بُود در سه مقام] معنی هر یک یعنی جان هر یکی در مقامی باشد غیر مقام دیگری. [در مراتب هم مُمیز هم مدام] هم ممتاز از یکدیگر هم دایم. لاجرم مرگ و فناش راست نه جان را. [75 خاک شد صورت ولی معنی نشد] یعنی جسم خاک شود، جان خاک نشود. [هر که گوید شد تو گویش نی نشد] سخن او را رد کن. [76 در جهان روح هر سه مُنتظر] در عالم ارواح هر سه ثابت و منتظر. [گه ز صورت هارب و گه مُستقر] گاه از صورت گریزان که توجّش به عالم الهی باشد، گاه قرار گیرنده در ابدان که متوجّه بدین خاکدان باشد، یا مراد این است که بعضی از ارواح تعلّق به ابدان نکردست، بعضی در ابدان است یا مراد این است که از ابدان گریزان مفارقت کند از آن بودن و

بعضی در آن است تا به وقتِ مرگ. لاجرم جان را فنا نیست خواه از تعلّق به بدن خواه پس از قطع تعلّق از آن. [77 امر آید در صُورِ رَو در رَوَد] چون جان را فرمان آید که به بدن رو، دمی رود. [باز هم از امرش مُجَرّد می‌شود] باز چون از خدای تعالی فرمان آید به قطع تعلّق از بدن، از او مجرّد می‌شود و خلاصه کلام این است که حلول و تعلّق ارواح به ابدان به فرمان حضرت (7a) خداست به خدا نشدن و قطع تعلّق کردن هم به فرمان اوست. [78 پس لَهُ الْخَلْقُ وَ لَهُ الْأَمْرُش بدان] به حکم آیت سورة اعراف أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (اعراف/۵۴) حضرت خدا را است آفریدن و فرمان بدان. [خلق صورت امر جان راکب بر آن] لفظ خلق مبتدا است، صورت خبر اوست و همچنان است امر و جان یعنی خلق صورت است فرمان به حکم قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (اسراء/۸۵) جان است، سوار بر آن صورت که بدن است. لاجرم تن همچو مرکب است، جان راکب اوست. [79 راکب و مرکوب در فرمان شاه] یعنی دو در امر حضرت خداست و مطیع آن. [جسم بر درگاه و جان در بارگاه] جسم در آستانه است جان در بارگاه کبریا و جان مظلوف است همچو آب و تن ظرف است همچو سبو. [80 چونکه خواهد کآب آید در سبو] چونکه شاه بخواد که جان‌ها در تن‌ها بیاید. [شاه گوید جیشِ جان را که ارْکَبُوا] خدای تعالی گوید لشکر جان را راکب شوید بر ابدان. [81 باز جانها را چو خواند در عُلُو] باز جان‌ها را چو خواهد که به بالا خواند. [بانگ آید از نقیبان که انْزِلُوا] پس آواز آید از عزرائیل و اعوان او که فرود آید ای راکبان، یعنی جان‌ها از مراکب یعنی از ابدان، مراد این است که ملک الموت و فرشتگان که اعوان اوست قبض ارواح کنند. [82 بعد از این باریک خواهد شد سَخُن] که چه خواهد شد پس از مردن. [کم کن آتش هیزمش افزون مکن] هیزم آتش را زیاده مکن یعنی تفصیل احوال آخرت مکن که احوال آخرت از دائیره ادراک انسانی بیرون است. ولهذا اعوام و حکما انکار حشر کنند، پس در بیان احوال آخرت تفصیل بسیار نمی‌باید کرد، تا منکران را انکار نیفزاید چنانکه می‌فرماید: [83 تا

نجو شد دیگهای خُرد زود] زیرا [دیگ ادراکات خُرد است و فرود] و دنی. لاجرم آن احوال در ادراکات جزوی و حقیر نمی گنجد. چون خدمت مولانا به تقریب فنای صورت و بقای جان چندین معارف فرمود، باز به اصل سخن عودت نمود که معنی از لفظ مستفاد می شود اما مقصود معنی است، لفظ بر وی دال است، چنانکه بوی میوه دلیل بر باغ باشد، لفظ نیز بر باغ معنی دلیل است که خدای پاک از بهر ادراک لفظ را دلیل بر معنی ساخته است. ولهذا می فرماید: [84 پاک سبحانی که سیستان کند] باغهای سیب سازد. [در غَمَامِ حرفشان پنهان کند] غمام جمع غمه است. غمه غلاف شکوفه را گویند. یعنی خدای پاک میوههای معانی را به غلاف الفاظ پوشیده است. مردمان را معانی پس از پرده مفهوم گردد. [85 زین غَمَامِ بانگ و حرف و گفت و گوی] یعنی از غلاف لفظ و سخن. [پردهای کز سیب ناید غیر بوی] پرده ای هست که از سیب جز بوی نمی آید. چون ای سالک غیر بوی نمی دانی. [86 باری افزون کش تو این بو را به هوش] این بوی معنی را از لفظ و سخن به دماغ هوش بگش. [تا سوی اصلت بَرَد بگرفته گوش] تو را گیرد به سوی اصل برد، چنانکه گوش حیوان را گیرند و به سویی کشند و برند. لاجرم از صحبت اهل الله و از شنیدن کلام ایشان دور مشو تا تو را (7b) وصل اصل میسر شود. [87 بو نگه دار و پرهیز از زُکام] بوی را نگاه دارد و دماغ از زکام پاک دار و در سبب زکام صحبت عوام است پرهیز کن تا بوی شناس باشی. [تن پیوش از باد و بودِ سردِ عام] تن را ستر کن از سخن و وجود بارد عوام تا در دماغ تو اثر نکند سردی سخن و وجود ایشان و مبتلا نشوی به زکام چنانکه می فرماید: [88 تا نینداید مَشامت را ز اثر] اوّل مصراع مضارع منفی است از اندودن. معنی این مصراع به ترکی تا صَوَامِیَه سنگ بو رنگی اثرن. [ای هواشان از زمستان سردتر] ای سالک هوای عوام که از زمستان باردتر است، زنهار از نفس بارد ایشان که تو را جامه کند و به دماغ تو زکام آرد. [89 چون جمادند و فسرده و تن شگرف] و عظیم گویا کوه برفند. [می جهد انفاسشان از تلّ برف] گویا می

وزد نفس‌های ایشان از کوه برف که به غایت سرد است، تو را نیز جامد و بارد سازند و از دریافتن بوی محروم کنند. [90 چون زمین زین برف در پوشد کفن] چون زمین بدن تو از برف صحبت عوام لباس پوشد همچو برف. [تیغ خورشید حسام‌الدین بزن] سخن حسام‌الدین همچو تیغ است و آفتاب بی‌میغ، آن را بزن یعنی استماع سخن او کن تا دشمن سرد را بکشد و برف برد را بگذارد. [91 هین بر آر از شرق سیف‌الله را] معنی این به ترکی چقر مشرق‌دن الله قلیجن یعنی از مشرق روح پیدا کن ذکر الله را. [گرم کن زان شرق این درگاه را] بر حرارت کرد آن از شرق جان این تن را. [92 برف را خنجر زند آن آفتاب] و می‌گذارد. [سیلها ریزد ز کُنها بر تراب] سیل‌های شبهات بریزد از کوه‌های اجسام بر تراب مذلت. [93 زآنکه لا شرقی است و لا غربی است او] آن آفتاب معنوی از شرق و غرب ظاهر نیست. [با منجم روز و شب حربی است او] یعنی با منجم در جنگ است علی‌الدوام آن آفتاب که منجم را گوید. [94 که چرا جز من نجوم بی‌هدی] که چرا غیر من کواکب را که راه نماینده نیستند. [قبله کردی از لئیمی و عمی] که حوادث را به آن اسناد کردی و آن را مؤثر پنداشتی. مراد خدمت مولانا از بیت مذکور این است که شیخ به زبان حال می‌گوید من که آفتاب معنوی‌م چرا مرا بگذاشتی و نجوم بی‌هدی را که عوام الناس و حکمای پر وسواس است پیشوا و قبله خود ساختی؟ از بداصلی و کوری رسول الله علیه السلام فرمود: **أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي بَعْدِي ثَلَاثًا صَيْفُ الْأَئِمَّةِ وَ إِيْمَانُ بِالنُّجُومِ وَ تَكْذِيبُ بِالْقَدَرِ وَ عَمَرُ رَضَى اللَّهُ عَنْهُ** گفت پیاموید از نجوم آن چیزی که به آن راه راست بیایید در خشک و در یابس از این ممنوع است زیرا چون کسی داند که پس از سیر این ستاره‌ها چنین آثار پیدا شود و چون بعضی از آن آثار بیند در دلش این اعتقاد افتد که ستاره‌ها مؤثر است و مدبّرات در دل وی این بماند که خیر و شر از آن آنهاست. از آنکه ضعیف را نظر قاصر است بر وسایط، اما عالم راسخ می‌داند که شمس و قمر و نجوم مسخر آن است به امر خدای تعالی (8a) و احکام نجوم تخمین محض است و علم نجوم معجزه

ادریس بود. مندرس شد و گاهی اصابت کلام منجم که واقع می شود اتفاق است و تصرف از آن حضرت خداست، چنانکه این فقیر از تألیفات خود در کتاب العجایب والغرایب گفتم.

قطعه: علم نجوم چون نیچه اسرار بلدر - چکسگ روادر آنوگچون خیلی زحمتی - ظن اتمه لیکن انجم افلاک ایدر عمل - هر کاری ایلین الله حضرتی. [95 نا خوشت آید مقال آن امین] یعنی سخن ابراهیم علیه السلام. [در نبی که لَا أَحَبُّ الْأَفْلَین] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره انعام است: فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أَحَبُّ الْأَفْلَینَ (أنعام/۷۶)، یعنی تو را ای منجم این سخن خوش نمی آید. [96 از قُزَح در پیش مه بستی کمر] خطاب است به منجم که از قوس قزح در پیش ماه کمر بستی و ماه را عظیم پنداشتی که کمر او قوس قزح است و چنین ملاحظه کردی که عظیم را شکافتن نباشد لاجرم. [ز آن همی رنجی ز وانشَقَّ الْقَمَر] از آن انکار می کنی، انشقاق قمر را که رسول الله علیه السلام کرده است. [97 مُنْکِرِی این را که شَمْسٌ کُورَتْ] انکار می کنی مکور و نور دیده شدن و سیاه گشتن آفتاب را که حضرت خدا در سوره تکویر فرمود: إِذَا الشَّمْسُ کُورَتْ (تکویر/۱) یعنی چون آفتاب پیچیده شود آنرا برای رفع کردن یعنی مرتفع گردد یا مراد این است که نورش نور دیده گردد یعنی نورش زایل شود و بی نور بماند. [شمس پیش تست اعلی مرتبت] که نیر اعظم است، تو بر وی فنا را روا نمی بینی و حرق و التیام افلاک را و انتشار کواکب را روا نمی داری و تأثیر را از آنها می دانی. [98 از ستاره دیده تصریف هوا] تو که ای منجم از نجم دیده تغییر هوا را. [ناخوشت آید إِذَا النَّجْمُ هَوَى] و قبول نکنی که نجم منتشر شود در روز قیامت که حضرت خدا در سوره والنجم فرمود: وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَى (نجم/۱) یعنی چون ستاره بیفتند و انکار منجم بنا بر آن است که ستاره را مؤثر می پندارد، پس زوال را بر وی روا نمی دارد. این را نمی داند که، [99 خود مؤثرتر نباشد مه ز نان] ظاهرا قرص ماه مؤثرتر نباشد از قرص نان. [ای بسا نان که ببرد عرق جان] که در گلو بگیرد و

بکشد. پس ای منجم، چرا ماه را مؤثر گویی نان را مؤثر نگویی؟ [100 خود مؤثرتر نباشد زهره زآب] ستاره زهره مؤثرتر از آب نیست. [ای بسا آبا که کرد او تن خراب] که سبب غرق و هلاک باشد. پس چرا زهره را اثبات تأثیر کنی آب را مؤثر نگویی؟ [101 مهر آن در جان تست و پند دوست] مهر و محبت ستارگان در جان هست لاجرم پند شیخ پند و یا پند و کلام خدا. [می زند بر گوش تو بیرون پوست] در درون دلت تأثیر نکند. [102 پند ما در تو نگیرد ای فلان] و منجم زمان. [پند تو در ما نگیرد هم بدان] چنانکه پند ما در تو اثر نمی کند، با وجود که به حکم کل منجم کذاب قول تو دروغ است اما به موجب وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ (فصلت/۳۳) قول ما کلام درست است و راست لکن عجب است که دل تو مقفل است، گشاده نمی شود که کلمه حق در او رود. [103 جز مگر مفتاح خاص آید ز دوست] از حضرت خدا. (8b) [که مقالید السموات آن اوست] که کلیدهای آسمانها در تصرف اوست، اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره زمر است: لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (زمر ۶۳/۳۹)، او را است کلیدهای خزاین آسمانها و زمین، یعنی مالک اموال علوی و سفلی اوست و کسی را جز او در آن تصرف ممکن نیست. پس می باید دانست که مؤثر حضرت خداست، کواکب و اوضاع فلکیه اسباب ظاهره است و همچنین کلام چون ستاره است یعنی سبب ظاهره است، بی فرمان خدا تأثیر نمی کند چنانکه می فرماید: [104 این سخن همچون ستاره ست و قمر] عطف خاص علی العام است مثل تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ (قدر/۴). [لیک بی فرمان حق ندهد اثر] و سخن ستاره است و بی مکان و جهت و تأثیرش در آن گوشها است که وحی جو باشند، و لهذا می فرماید: [105 این ستاره بی جهت تأثیر او] این سخن که ستاره بی جهت و مکان است تأثیر آن [می زند بر گوشهای وحی جو] وحی رسد به گوشها که وحی جو باشند و ایشان را می گوید: [106 که بیاید از جهت تا بی جهات] از کوکب دوجت یا از عالم جهت بیاید به کوکب بی جهت یا به خدای بی

جهت. [تا ندرّاند شما را گرگ مات] تا پاره پاره نگرداند شما را گرگ مرگ. پس از این خدمت مولانا بیان کند که هر یکی از کواکبِ سبعة سیاره در تصرف حق بیچاره است و فلک بنده آواره. لاجرم ایشان را قدرت نیست. [107 آنچنان که لمعه دُرپاش اوست] مرهون است. [شمس دنیا در صفت خُفاش اوست] یعنی آفتاب عالم تاب چنانکه شعشه در پاش و نور پاش حضرت خداست. همچنان مرغ حقیر و شب پره اوست. [108 هفت چرخ ازرقی در رِقّ اوست] هفت چرخ کبودرنگ در بندگی اوست که در خدمتش سرگردان است. [پیک ماه اندر تب و در دِقّ اوست] ماه را پیک فلک می گویند در بیست و هشت یا در بیست و نه روز دورش تمام کند. پس ماه که پیک فلک است، در بیماری باریک کننده اوست. [109 زُهره چنگ مسئله در وی زده] ستاره زهره را مطرب چرخ می گویند و آن چنگ سؤال و گدایی را در وی زده است. [مشتی با نقدِ جان پیش آمده] ستاره مشتری با جان نقدش پیش او آمده و خریدار او شده. [110 در هوایِ دستبوسِ او زُحل] در هوای دستبوس اوست ستاره زخال. [لیک خود را می نییند از محل] و استحقاق آن. [111 دست و پا مریخ چندین خُست از او] و مجروح کرد اگرچه جلاد فلک است. [وآن عطارد صد قلم بشکست از او] اگرچه ستاره عطارد دبیر فلک است اما عاجز و مغلوب حضرت اوست. [112 با منجم این همه انجم به جنگ] یعنی این ستاره های ستاره با منجم در جنگ است که می گوید: [کای رها کرده تو جان بگزیده رنگ] ای که جان را ترک کرده یعنی از حضرت خدا غافل شده و رنگ را یعنی ستاره را اختیار کرده ای و مؤثر پنداشته ای. [113 جان وی است و ما همه رنگ و رُقوم] از سخن (9a) انجم است یعنی جان حضرت خداست که حرکت ما از اوست زیرا حرکت تن از جان است. [کوکبِ هر فکرِ او جانِ نجوم] ستاره هر فکرش جان کواکب است. [114 فکر کو آنجا همه نور است پاک] یعنی فکر نیست در آنجا همه نور پاک است. [بهر تست این لفظ فکر ای فکرناک] از بهر فهم تو به لفظ فکر تعبیر می کنیم. لاجرم منجمان بی توفیق

عظمت و قدرت حضرت خدا را ندانند، از آن جهت تأثیر را به دیگری نسبت کنند و حق تعالی در سوره زمر فرمود: وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ (زمر ۳۹/۶۷). [115] هر ستاره خانه دارد در عُلَا و در سما. [هیچ خانه در نگنجد نجم ما] زیرا [116] جای سوز اندر مکان کی در رُود] آن چیز که مکان سوز باشد، در مکان کی برود و حضرت خدا در سوره انبیا فرمود: يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ (انبیاء/۱۰۳). در بعض نسخ: [جان بی سو در مکان کی در رود]. [نور نامحدود را حد کی بود] نور بی نهایت را حد و غایت کی باشد؟ [117] لیک تمثیلی و تصویری کنند] از بهر تفهیم. [تا که در یابد ضعیفی عشقمند] تا که فهم کند عاشق ضعیف. [118] مثل نبود لیک باشد آن مثال] به کسر حرف ثا و به اماله خواندن می باید. [تا کند عقل مُجَمَّد را گُسیل] تا عقل یخ گرفته را روان کند. محققان آورده اند که حضرت خدا را عوام و عالمان بی توفیق ندانند. نادانستن عوام خود ظاهر است اما نادانستن علمای بی تحقیق آن است که در کتب حکمیّه و علوم حقیقیّه دانسته اند که آنچه از زمین ظاهر است نسبت به آنچه زیر آبها پوشیده است همچو اصطبل است نسبت به دنیا و هر نجم صغیر از ثوابت از جرم ارض بزرگتر است و قرص آفتاب صد و شصت و سه مقدار از جرم ارض است با وجود که نسبت او به فلک خود همچون قرص نان است و از قیاس گرفتن مقدار آسمان را دانستن ممکن است و هفت آسمان نسبت به عرش عظیم همچون حلقه‌ای است ایستاده در صحرا و اگر عوام و آن عالمان را بگویی اینها را که آفرید؟ به حکم آیت سوره مؤمنون: قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۱﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿۲﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿۳﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (مؤمنون ۲۳/۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷). گویند خالق حق تعالی است که چون آن دو طائفه به عقل خود کار دنیا را بلکه اسرار ارض و سما را می دانند اما این را ندانند که چون

خالق همه مخلوقات حضرت خداست، کی باشد که تأثیر و تصرف از آن او نباشد و بنده را کی روا باشد که آنچنان شاه بزرگوار را خدمت نکند؟ ولهذا خدمت مولانا می فرماید: [119 عقل سرتیز است لیکن پای سست] عقل چابک است در فهم پند و نصیحت و در دانستن راه آخرت اما پای در عمل و راه رفتن ضعیف. [زانکه (9b) دل ویران شدست و تن درست] زیرا دل خراب و تن معمور است. [120 عقلشان در نقل دنیا پیچ پیچ] عقل عوام در نقل و تحصیل دنیا چند تاست. [فکرشان در ترک شهوت هیچ هیچ] فکر ایشان در ترک شهوات و هوا هیچ است هیچ. [121 صدرشان در وقت دعوی همچو شرق] سینه ایشان در زمان لاف زدن همچون شرق منور است. [صبرشان در وقت تقوی همچو برق] صبر ایشان در زمان پرهیز همچون درخش بی قرار است که درنگ نمی کند. [122 عالمی اندر هنرها خودنما] یک عالمی است در هنرها خودفروش و خودنما و دعوی کننده اما [همچو عالم بی وفا وقت وفا] که عهد را وفا نمی کند و دعوی بی معنی کند. [123 وقت خودبینی نگنجد در جهان] و می زند لاف بی کران اما [در گلو و معده گم گشته چو نان] در بعضی نسخ در گلوئی تنگ گم گشته چو نان، یعنی چنانکه نان در گلو و معده گم می شود آن نیز بهر گلو و معده گم شده است. بدانکه نشانه علم آخرت آن است که زاهد گردد و هر چیز که آن در روز قیامت پرسیدنی است از آن احتراز کند و زهد سه نوع است: زهد نفس است و زهد دل است و زهد جان است. زهد نفس ترک دنیا است و زهد دل ترک کردن آخرت است و زهد جان خود را فدا کردن است. چون نفس زاهد گردد او را منفذی بدید آید و حقایق آخرت بر وی هویدا شود و چون دل زاهد گردد از خیالات دوزخ و بهشت فارغ آید و چون جان زاهد شود به جایی متصل گردد که همه جنّت در جنب او بی مزه بود، و بدانکه صورت انسان قابل تغییر نیست. مثلاً مرد زشت صورت نمی تواند که خود را خوب صورت کند اما صفت انسان قابل تغییر است به سعی و مجاهده. چنانکه انسان حیوانی را تعلیم کند آن حیوان کارها کند که آن کارها عمل انسان

است، با وجود که صورت حیوانی باقی است همچنین انسان را ممکن است به ریاضت و مجاهدت تبدیل اخلاق ذمیمه و تغییر صفات قبیحه کند. ولهذا خدمت مولانا فرماید: [124] این همه اوصافشان نیکو شود] بدهای ایشان به نیکی مبدل گردد. [بد نماید چونکه نیکوجو شود] و طالب نیکو گردد. [125 گر منی گنده بود همچون منی] اگرچه انانیت بدرایحه است همچون نطفه. [چون به جان پیوست یابد روشنی] یعنی نطفه بدرایحه چون در رحم مادر به جان پیوست، روشنی یافت و آدم شد. همچنین کبر و انانیت بد بود، چون به جان یعنی به اهل یا به جان حقیقی پیوست روشنی یافت چنانکه [126 هر جمادی که کند رو در نبات] هر جماد و بی جان همچون دانه میوه درخت و غیر آن چون روی در نبات کند و نبات گردد. [از درخت بخت او زوید حیات] و آن نبات سبب حیات انسان شود. [127 هر نباتی کآن به جان رو آورد] هر لقمه نبات جزء انسان شود و گوشت و خون گردد و تحصیل جان کند. [خضروار از چشمه حیوان خورد] و میل به سوی طاعت کند که سبب حیات ابدیه باشد. (10a) [128 باز جان چون رو سوی جانان نهد] جان چون روی را به سوی خدا گرداند، [رخت را در عمر بی پایان نهد] یعنی هر که جان دارد و روی به جانب خدا آرد عمر ابدی یابد، چون خدمت مولانا پیش از این احوال عوام و اهل دنیا و علماء سؤ و اهل هوا را بیان کرد. اگرچه این طائفه نسبت به ظاهر دنیا شریف اند اما چون روی به دنیا و ماسوای دارند بر او زشتند و آن که فقیر و جاهل است اگرچه نسبت به ظاهر عالم حقیر است. اما چون روی به خدا دارد شریف است. لاجرم خدمت مولانا به تقریب بیت اخیر این معنی را تقریر می کند و این حکایت را می آورد:

[سؤال سایل از مرغی که بر سر رُبَضِ] یا روی [شهری نشسته باشد سر او فاضل تر

است و عزیزتر است و شریف تر و مکرّم تر یا دُم او و جواب دادن واعظ سایل را به قدر

فهم او]

عملاً بقول النبی علیه السلام: کَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ. [129 واعظی را گفت روزی ساییلی] حرف یا در دو جا برای وحدت است. [کای تو منبر را سنی تر قایللی] بلندتر گوینده‌ای. [130 یک سؤالستم بگو ای ذولباب] صاحب عقل‌ها. [اندر این مجلس سؤال را جواب] لفظ اندرین مجلس ظرف بگو است و مفعول او جواب است و سؤال این است که: [131 بر سر بارو یکی مرغی نشست] یعنی مرغی که بر سر بارو نشسته باشد. [از سر و از دُم کدامینش به است] سرش به است یا دُمش به است؟ [132 گفت اگر رویش به شهر و دُم به ده] واعظ آن سائل را گفت: اگر روی آن مرغ به جانب شهر و دُمش به جانب ده باشد، [روی او از دُم او می‌دان که به] زیرا شهر یعنی جانب خدا و آخرت از ده یعنی از دنیا و شهوت به است. [133 و سوی شهر است دُم رویش به ده] اگر دُم او سوی شهر باشد و رویش به جانب ده بر عکس اوّل که گفتیم، [خاکِ آن دُم باش و از رویش بجه] بنده و حقیر دُم باش از روی او احتراز کن اگرچه سر شریف‌تر است و دُم حقیر. اما اعتبار به ذات هر دو نیست، بلکه به شهر است و حصّه از این قصّه آن است که کسی همّت و توجّه او به خدا باشد، خواه آن کس شریف و خواه ضعیف بود، به است از آن کسی که همّت و توجّه او به دنیا باشد، خواه این کس حقیر است و رفیع. [134 مرغ با پر می‌پرد تا آشیان] به وطن خود می‌رسد به آن [پرّ مردم همّت است ای مردمان] به حکم المرء یطیر بهمّة، پر مردم همّت است که به آن می‌رسد به مکان پس وطن اصلی ما نیز عالم الهی است که ارواح ما از آنجا آمده است یا عالم آخرت است که و جنّت که پدر ما از آنجا به اینجا آمده است. پس ما را لازم است که سعی و همّت بکنیم تا به آنجا برسیم. [135 عاشقی کالوده شد در خیر و شر] طالب خدا که آلوده باشد به خیر و ثواب یا ملوث شود به دنیا و اسباب، [خیر و شر منگر تو در همّت نگر] اگر همّت و نیّت او به خیر و ثواب و به صرف مال و اسباب رضای خدا باشد نه (10b) در ریا و سمعه و نه تنعم به مال و نعمت، طالب صادق است زیرا زهد بی مالی و

اندکی مال نیست، بلکه زهد آن است که دل از دنیا فارغ باشد. سلیمان علیه السلام را همه عالم در تصرف بود و چندین مال و ملک داشت اما خود زاهد بود و در خبر وارد است که خدای تعالی گفته: اَنِّی لَسْتُ کُلِّ کَلَامٍ حَکِیمٍ وَلَکِن اَنْظُر الِی هِمَّهِ وَهُوَ فَاَن کَانَ هِمَّهِ وَهُوَ اِیَّی جَعَلْتُ صَمْتَهُ وَتَفَكُّرًا وَ کَلَامَهُ ذِکْرًا وَ اِنْ لَمْ یَتَکَلَّمْ. [136 باز اگر باشد سپید و بی نظیر] اما [چونکه صیدش موش باشد شد حقیر] پس به حکم قِیمَةُ الْمَرْءِ مَا یُحْسِنُهُ قَدْر و بهای هر کس به مقدار آن چیز است که همت و رغبت او به آنست. چون کسی همچو باز سپید عزیز باشد اما چون شکار او دنیا است حقیر است. [137 و بود چغدی و میل او به شاه] اگر بوم باشد اما میل او به شاه بود. [او سر باز است منگر در کلاه] پس کسی که فقیر و حقیر و امی و عامی باشد اما سعی و همت او به حضرت خدا باشد آن کس سرباز است. [138 آدمی بر قد یک طشت خمیر] یعنی آدم که در جثه مقدار یک طشت خمیر است اما [برفرود از آسمان و از اثیر] افزون است از فلک و کره نار. [139 هیچ گرمنا شنید این آسمان] استفهام انکاری است. [که شنید این آدمی پُر غمان] یعنی خدای تعالی در سوره بنی اسرائیل از بهر بنی آدم وَلَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِی آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِی الْبَرِّ وَالْبَحْرِ (بنی اسرائیل ۷۰/۱۷) گفت و این سخن را در حق آسمان نگفت، یعنی حضرت خدا بسیار اجسام عظام آفرید اما از بهر ایشان مکرم نگفت. انسان را نیز آفرید و این در جثه کوچک و حقیر است اما از بهر انسان مکرم گفت. لاجرم انسان در صورت حقیر است در معنی کبیر، پس انسان از آن جهت مکرم است که جان و عقل دارد. [140 بر زمین و چرخ عرضه کرد کس] مرهون است و استفهام انکاری است [خوبی و عقل و عبارات و هوس] یعنی هیچ کس خوبی و عقل و عبارات و فکر خود بر زمین و آسمان عرض نکرد از آن که ایشان بی جان و عقلند. [141 جلوه کردی هیچ تو بر آسمان] این نیز استفهام انکاری است. [خوبی روی و اصابت در گمان] یعنی تو به آسمان نمایی خوبی روی خویش را و راستی فکر و ظن را از آن که می دانی که

آسمان بی عقل است و خدمت مولانا از بهر تفهیم معنی مثال دیگری می آرد: [142 پیش
 صورتهای حمام ای وُلد] مرهون است و استفهام انکاری است. [عرضه کردی هیچ
 سیم اندام خود] یعنی بر صورتهای حمام عرض نمی کنی سیم اندام خویش را، زیرا می دانی که
 بی جان است. [143 بگذری زآن نقشهای همچو حور] ترک کنی نقشهای حمام را اگرچه
 همچو حور و زیبااند. [جلوه آری با عجزِ نیم کور] وجود را نمایی به عجزِ ضعیف البصر.
 [144 در عجزه چیست کایشان را نبود] در پیرهزن چه هست که نقشهای حمام را آن
 نباشد؟ [که ترا زآن نقشها با خود ربود] که آن عجزه تو را از آن نقشهای حمام به خود مایل
 کرد. [145 تو نگویی من بگویم در بیان] (11a) تو نمی گویی سبب میل تو به عجز نه به
 نقشهای حمام، من بگویم سبب میل تو به آن. [عقل و حس و درک و تدبیر است و جان]
 یعنی در عجز عقل و حسن و ادراک و جان هست، در نقشها اینها نیستند. از بهر آن به
 عجز میل کنی نه به نقشهای حمام. [146 در عجزه جان آمیزش کنی است] در پیرهزن
 جان هست که امتزاج کننده است. [صورتِ گرمابه ها را روح نیست] نقش حمامها را جان
 نیست، تفصیل کلام و تبیین مرام در اینجا این است که کسی اهل دنیا و عالم با هوا باشد،
 همچو نقشهای حمام آراسته نمایند اما چون جان ممتزج و عقل و ادراک ندارند و روی به سوی
 حضرت خدا نیارند، نزد خدای تعالی قدر و اعتبار ندارند. اما اگر به وجود حسن صورت و ظاهر
 زینت چون جان ممتزج و عقل مدرک بود، نور علی نور گردد. لاجرم هر که به زینت مال و علم
 آراسته بود و به سوی خدای تعالی روی آرد و جان و جانان شناس دارد، مقبول حضرت حق شود،
 ولهذا می فرماید: [147 صورتِ گرمابه گر جنبش کند] یعنی اگر نقش حمام را جان بودی و
 به حرکت آمدی، [در زمان او از عجزت برگند] فی الحال تو را از صد عجزه برگند یعنی تو
 صد عجزه را ترک کردی و آن نقش با جان را عاشق گشتی. پس اعتبار به عقل و جان است،
 نه به حسن صورت بی آن چون کسی که در او هم حسن صورت باشد هم حسن سیرت، نور

علی نور بود. [148 جان چه باشد با خبر از خیر و شر] یعنی جان آن است که از خیر و شر خبردار بود. [شاد با احسان و گریان از ضرر] از نیکی شاد و از بدی گریان بود. یعنی از عبادت خندان و از معصیت نالان شود. [149 چون سر و ماهیت جان مخبر است] چونکه راز و ماهیت جان خبرداری است [هر که او آگاه‌تر با جان‌تر است] هر کسی را خبرداری بسیار باشد، آن کس با جان‌تر است. [150 روح را تأثیر آگاهی بود] یعنی اثر روح آگاهی است. [هر که را این بیش الهی بود] هر که را آگاهی زیاده بود، آن کس خدایی است. [151 اقتضای جان چو ای دل آگهیست] لاجرم [هر که آگه‌تر بود جانش قویست] که از اثر مؤثر معلوم گردد. [152 خود جهان جان سراسر آگاهیست] بلکه آگاهی محض جان است. [هر که بی جانست از دانش تهیست] پس کسی که جان دارد خبردار شود. [153 چون خبرها هست بیرون زین نهاد] چون اخبار و اسرار هست خارج از این اصل و بنیاد، یعنی ماورای دنیا. [باشد این جانها در آن میدان جماد] این جان‌ها ظاهر در میدان جماد است. [154 جانِ اوّل مظهرِ درگاه شد] که عالم ظاهر را دانست. [جانِ جان خود مظهرِ الله شد] زبده و گزیده جان حضرت خدا را دانست. (11b) [155 آن ملایک جمله عقل و جان بُدند] فرشتگان محض عقل و جان بودند لاجرم. [جانِ نو آمد که جسمِ آن بُدند] یعنی آدم علیه السلام آمد که ملائکه جسم آن بودند. [156 از سعادت چون بر آن جان بر زدند] و دادند که به موجب وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا (بقره/۳۱) آزاده و افاضه علوم کردند. [همچو تن آن روح را خادم شدند] چنانکه تن جان را خدمتکار است ایشان نیز خادم آدم شدند و به وی سجده کردند که آن ملائکه از کمال عقل و جان دانستند که سجده به حضرت خداست و آدم قبله است. حکایت: عزیزی در مناجات از حضرت خدا بخواست که ابلیس را ببند. پس ابلیس به صورت پیری زشت به آن کس پیدا شد. آن کس گفت: تو کیستی؟ ابلیس گفت: من آن کسم که تو دیدن مرا آرزو کرده بودی. آن کس گفت: ای ملعون، چرا فرمان خدا را عاصی

شدی، آدم را سجده نکردی؟ ابلیس گفت: من عاشق صادق خدا بودم، نخواستم که غیرش را سجده کنم. آن عزیز را از جواب ابلیس حیرت آمد. از سوی دل به خدا مناجات کرد تا حضرت حق جوابی فتح کند که به آن جواب الزام ابلیس میسر شود. خدای تعالی در دلش این معنی را الهام کرد که گفت: اگر تو عاشق صادق بودی، هر چه او فرمودی امتثال نمودی. زیرا در حقیقت مسجود اوست و ما را حضرت خدا به سوی احجار کعبه سجده کردن فرمود، سجده می کنیم از آن که چون سجده ما به فرمان اوست، مسجود ما اوست لاجرم. صدق در دعوی محبت آن است که محب سخن محبوب را رد نکند. شعر: تَعْصِي الْإِلَهَ وَأَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ - هَذَا الْعَمْرَى فِي الْفِعَالِ بَدِيعٌ - لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ - إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ. [157] آن بلیس از جان از آن سر برده بود] ابلیس از جان که آدم علیه السلام است، از آن جهت سر را کشیده بود که [یک نشد با جان که عضو مرده بود] چون عضوی از تنی بریده گردد به حکم ماء بین من الحي فهو ميت مرده شود، پس با جان یک نشود. لاجرم ابلیس سر کشیده و منقطع بود از زمره ملائکه و از امتزاج با آدم علیه السلام و از فرمان حق تعالی. [158] چون نبودش آن فدای آن نشد] چون ابلیس را جان نبود فدای آن جان نشد. [دست بشکسته مطیع جان نشد] که دست بریده و شکسته مطیع جان نشود و به تحریک جان متحرک نگردد. [159] جان نشد ناقص گر آن عضو شکست] جان کم نگشت اگرچه آن عضو او شکسته شد. یعنی جان حقیقی را از عصیان ابلیس نقصان واقع نگشت. [کآن به دست اوست تواند کرد هست] که آن عضو در تصرف جان است قادر است. جان که او را هست کند. لاجرم حضرت خدا قادر است که بندگان مطیع آفریند. [160] سر دیگر هست کو گوش (12a) دگر] سر دیگر هست اینجا کجاست گوش دیگر که بشنود آن سر همچون شکر را [طوطی کو مستعد آن شکر] و لایق خوردن این شکر باشد. اشارت می کند به دو معنی، یکی آن که نور خاتم الانبیا را علیهم السلام در پیشانی آدم نهاده بود. آدم را سجده از بهر تعظیم او بود. پس

تو را خدای تعالی این سعادت بداد که از امت او شدی. چرا قدر این سعادت نمی دانی و رعایت سنت او نمی کنی؟ ابلیس وار از زمره اهل سنت که مانند فرشتگان سر می کشی؟ و دوم آن که مکرم شدن بنی آدم از تقا است و مسجود گشتن آدم از بهر انبیا و اولیاست که اتباع رسول الله علیه السلام کردند. لاجرم به حکم **إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ** (حجرات ۱۳) مکرم آن است که از فرمان حق و سنت رسولش سر نکشد، نه اتباع ابلیس که در شهوت و هوا اتباعش کردند. **[161 طوطیان خاص را قندی است ژرف]** یعنی خواص عبادالله را شکر است وافر و عمیق. مراد از شکر حکمت و معرفت است. **[طوطیان عام از آن خور بسته طرف]** یعنی عوام از آن طعام بسته اند چشم را. **[162 کی چشد درویش صورت زان زکات]** که ذوق کند آن کس که درویش صورت است نه درویش سیرت، از آن زکات و صدقه. **[معنی است آن نی فَعُولٌ فَاعِلَات]** معنی است آن شکر که می گوئیم بی لفظ و صورت. **[163 از خر عیسی دریغش نیست قند]** عیسی علیه السلام از خرش قند را دریغ نمی کند، خواص عبادالله از هر کس قند معرفت را دریغ نمی کنند. **[لیک خر آمد به خلقت که پسند]** اما خر شکر را نمی خورد که به مقتضای خلقت خود، گاه پسند است، آن را دوست می دارد. **[164 قند خر را گر طرب انگیختی]** شکر اگر خر را شادی دادی **[پیش خر قنطار شکر ریختی]** اما دهان خر از شکر بسته است. **[165 معنی نَخْتِمَ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ]** مرهون است **[این شناس این است رهرو را مُهِم]** یعنی اگرچه **الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ** (یس/۶۵) در روز قیامت می شود اما سالک را مهم آن است که در دنیا این معنی را داند که ختم دهان عبارت از آن است که دهان عوام از خوردن طعام معنوی بسته است. تا دهان ایشان گشاده نشود طعام الهی را خوردن میسر نگردد. **[166 تا ز راه خاتم پیغمبران]** تا از شریعت و طریقت رسول الله علیه السلام که آن رسول به حکم **مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا** (احزاب/۴۰) خاتم پیغمبران

است. [بوکه برخیزد ز لب ختمِ گران] باشد که گشاده شود از دهان و مهر ثقیل. [167]

ختم‌هایی کانیا بگذاشتند] مهرها که آن را نگشادند. [این به دین احمدی برداشتند] این مهرها را به دین خاتم الانبیا باز کردند. [168 قفل‌های ناگشوده مانده بود] از انبیا علیهم السلام. [از کفِ اِنَّا فَتَحْنَا بِرِغْشُود] از دست آن رسول گشاده شد که در خطاب او وارد شد: اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (فتح/۱) (12b) مرد عاقل مسلمان را می باید که نعمت‌ها خدا را بداند و شکرش گذارد. اوّل این را داند که خدا وی را از جمادات نکرد و این را داند که خدا در جنس حیوان هزار نوع آفرید، نوع انسان را از همه اشرف کرد که وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ (اسراء/۷۰) فرمود و آن را از آن نوع کرد و این را داند که مرد از زن بهتر است که الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ (نساء ۳۴) و آن را مرد کرد و این را داند که اسلام افضل ادیانست و مرضی رحمن که وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا (مائده/۳) فرموده اوست و آن را از اهل اسلام کرد و این را داند که افضل امت‌ها امت محمد است که گفته است كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (آل عمران/۱۱۰) در ایشان است و آن را از امت محمد کرد. [169 او شفیع است این جهان و آن جهان] یعنی خاتم انبیا شفیع امت است در دو جهان. [این جهان زی دین و آنجا زی جنان] شفاعت او در این جهان سوی دین است و شفاعت او در آخرت سوی بهشت‌ها است. در تفسیر آیت سورة انبیا وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (انبیاء/۱۰۷) گفته اند که از رحمت وی بود آن که امت را در هیچ مقام فراموش نکرد، اگر در مکه معظمه بود و اگر در مدینه مطهره و اگر در مسجد مکرم بود و اگر در حجره طاهره. همچنین بر زروها عرش و مقام قرب قاب قوسین یاد کرد که گفت: السلام علينا و علی عباد الله الصّالحین و فردا در قیام قیامت بساط شفاعت گسترده گوید: امتی امتی! قطعہ: عاصیان پر گنه در دامن آخر زمان - دست در دامن تو آرند و جان در آستین - ناامید از حضرت با نصرت نتوان شدن - چون تویی در هر دو عالم رحمة للعالمین. [170 این جهان گوید که تو رهشان نما] در این جهان

رسول علیه السّلام گوید خدای تعالی را که: تو این بندگان را راهنما و هادی ایشان شو. [وآن جهان گوید که تو مهشان نما] و در آخرت گوید که: ایشان را ماه نمای یعنی روی خود بنما رسول علیه السّلام فرمود: انکم سترون ربکم يوم القیامت كما ترون القمر لیلة البدر لا تضامون. [171 پیشه‌اش اندر ظهور و در گمون] صنعت آن رسول در آشکار و نهان این سخن بود: [اِهْدِ قَوْمِی اِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ] یعنی جفای امتان را تحمّل کردی و در مقابله ازای ایشان گفתי: اَللّهُمَّ اِهْدِ قَوْمِی فَاِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ. [172 باز گشته از دم او هر دو باب] مفتوح شده بود از نفس او هر دو در. [در دو عالم دعوت او مستجاب] در دنیا و آخرت دعا و شفاعت او مستجاب. [173 بهر این خاتم شدست او که به جود] مرهون است. [مثل او نی بود و نی خواهند بود] یعنی رسول الله علیه السّلام بهر این خاتم انبیا شدست که به جود و سخا شفاعت عظیمی نظیر او نشدست و نمی شود و اجماع اصحاب بر آن بود که رسول علیه السّلام کان اجود الناس و اسخاهم و در مضان همچون باد وزنده بود. [174 چونکه در صنعت بُرد استاد دست] یعنی در صنعت یکی استاد (13a) ماهر باشد [نه تو گویی ختم صنعت بر ثُوسْت] استفهام انکاری است یعنی تو می گویی آن کس را صنعت در تو ختم شدست. لاجرم چون کمال دلالت و شفاعت در تو ختم شدست. لقب تو خاتم الانبیا گشته است زآنکه [175 در گشادِ ختمها تو خاتمی] در فتح مهرها تو ختم و تمامی. [در جهان روح‌بخشان حاتمی] در کشور جان‌بخشان حاتم طایی گشته‌ای و آن اگرچه سخی بود تو به جان دادن بلکه به حیات جاودان سخا می کنی که به حیات ابدیه می رسانی. [176 هست اشارتِ محمد المُرَاد] اشارتِ محمد المقصود هست. [کُلْ گشاد اندر گشاد اندر گشاد] و همه فتح در فتح در فتح. از احادیث او در این حدیث شریف تأمل کن که در او چگونه اشارات است و فتوحات که فرمود: المجاهد من نفسه فی الله عزّ و جلّ، و از این مفصل است که آن حضرت ب أنس بن مالک رضی الله عنه فرمود: یا أنس اذا اشتغل الناس بالخلق فاشتغل انت بالحقّ، و

اذا اشتغل النَّاسُ بالعلم فاشتغل انت بالعمل، و اذا اشتغل النَّاسُ بعمارت الدِّنيا فاشتغل انت بعمارت الآخرة، و اذا اشتغل النَّاسُ بعيوب النَّاس فاشتغل انت بعيوب نفسك. [177 صد هزاران آفرین بر جانِ او] اشارت است به رسول الله علیه السلام که ما را شفقت تمام کرد. حضرت خدا در سورة احزاب فرمود: النَّبِيُّ أَوْلىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ (احزاب ۶) زیرا هر چه نبی فرماید عین صلاح بندگان است و محض فلاح ایشان. به خلاف نفس که فرماید سبب شقاوت است و موجب غوابت. [بر قدوم و دورِ فرزندان او] و فرزندانش را بیان کند که می فرماید و گوید. [178 آن خلیفه زادگانِ مُقبِلش] رسول الله علیه السلام شاه دین است، پسران او پادشاه زادگان است. لاجرم آن پادشاه زادگان مقبل و مقبول او. [زاده اند از عنصرِ جان و دلش] نه از جسم و تن بلکه به حکم کلّ مؤمن تقیّ نقیّ الی یوم القيامة فهو الی [179 گر ز بغداد و هری یا از رَیند] نام شهرهاست. [بی مزاج آب و گل نسلِ ویند] بلکه با مزاج جان و دل پسران ویند. [180 شاخِ گلِ هر جا که رُوید هم گل است] چون اصلش گل است شاخ نیز گل باشد. [خُمّ مُلِ هر جا که جوشد هم مُل است] خم باده هر کجا که جوش کند باده اش پیدا شود. رسول الله علیه السلام فرمود: من امر بالمعروف و نهی عن المنکر فهو خلیفة الله و خلیفة رسوله و خلیفة کتابه. [181 گر ز مغرب برزند خورشید سر] یعنی اگر آفتاب از مغرب طلوع کند، [عینِ خورشید است نی چیزِ دگر] پس هر کس که در طبع رسول باشد از نسل اوست، خواه از عرب باشد خواه از عجم و چنانکه در زمان او کافران و منافقان بودند، طعنش می کردند، همچنان منکران و منافقان (13b) در هر زمان طعن بر فرزندان او کنند و در سخن ایشان عیب جویند. [182 عیب چینان را از این دم کور دار] تا نبینند و نسبت عیب نکنند. [هم به ستّاریِ خود ای کردگار] و حضرت خدا قادر است بر آن که چیزی را از دیده ها بپوشد چنانکه [183 گفت حق چشمِ خُفّاشِ بدخصال] مرهون است [بسته ام من ز آفتابِ بی مثال] اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورة اعراف

است: **وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ** (اعراف ۱۹۸)، یعنی تو را به صورت بشریت می بینند نه به شرف نبوت، تا طعن را بگذارند و ایمان آرند. [184 از نظرهایی خُفاشِ کم و کاست] از چشم‌های خُفاش ناقص. [انجم آن شمس نیز اندر خُفاست] یعنی چنانکه چشم خُفاش از آفتاب شریعت که رسول الله است بسته است، از ستاره‌های آن آفتاب بسته است. پس آنان که آفتاب شریعت را نمی بینند ستاره‌های او را که هدایت کنندگان نمی بینند. لاجرم کافران رسول الله علیه السلام را ندیدندی بلکه پسر عبدالله و یتیم عبدالمطلب را دیدندی، از آن جهت اتباع نکردندی همچنین منکران زمان علماء عامل و صالحاء هادی را نمی بینند. یعنی به صورت بشریت ایشان نظر کنند، نه به قوت علمیّه و عملیّه.

[نکوهیدن ناموسهای پوسیده] ذم کردن است ناموس‌ها کهنه. [را که مانع ذوق ایمان] زیرا کسان بسیار از بهر ناموس از ایمان محروم بمانند. [و دلیل ضعف صدقند] زیرا کسی که در ایمان و در طلب حق صادق باشد، عار و ناموس او را مانع نشود. [و راهزن صد هزاران آمده] و کسان بسیار از بهر عار به اهل الله یار نشدند و از طریق حق محروم گشتند. [چنانکه راهزن آن نخست شده بودند گوسفندان] چنانکه گوسفندان راهزن یک مخنث گشتند. [و نمی یارست گذشتن] و طاقت نداشت گذشتن از رمه گوسفندان، یعنی یک مخنث به راهی رفت. در آن راه گوسفندان بود از آنها بترسید و گذشتن نتوانست. [و پرسیدن محنث از چوبان که این گوسفندان تو عجب مرا گزند] یعنی چوبان را گفت: عجب این گوسفندان تو مرا می گزند به دندان. چوبان در جوابش [گفت اگر مردی و در تو رگی مردی هست] و در تو عرق رجلیت هست. [همه فدای تو اند] اما [و اگر محنثی هر یکی ترا اژدهاییست] حال یک مخنث این بود. [مخنثی دیگر هست که چون گوسفندان را ببیند در حال از راه باز گردد] یعنی مخنث دیگر بود چون گوسفندان را دید از راه باز گردید. [نیارد پرسیدن ترسد که اگر پیرسم گوسفندان در من افتند و مرا گزند] طاقت نداشت که از چوبان بپرسد و ترسید

که اگر از چویان بیرسم، گوسفندان مرا گزند و همچنین ناموس (14a) و نام و اوهام عوام و عار و اعتبار مردم را از راه حق دور کنند و اعتبار جزئی حجاب او گردد، سلوک راه حق نکند و از آموختن دین عار کند. لاجرم از آموختن دین و از رفتن راه متین محروم بماند. پس در راه دین دلیری می باید چنانکه رسول الله علیه السلام فرماید: اِنَّ اللهَ يَحِبُّ الشَّجَاعَةَ و لو بقتل حَيَّة.

[185 ای ضیاءالحق حسام الدین بیا] به صحبت اهل وفا. **[ای صیقال روح و سلطان**

الهُدَى] ای صیقل کننده روح و سلطان راه راست، پند بده طالبان هدی را که حضرت حق خالق کاینات در سوره و الزاریات فرمود: **وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ** (ذاریات ۵۵).

[186 مثنوی را مَسْرَحِ مشروح ده] مثنوی را چراگاه مشروح و پهن بده، یعنی همّتی کن که در مثنوی چراگاه عریض معنوی پیدا شود، تا که طالبان از این چراگاه چرند و مستفید شوند و نام و ناموس رهن ایشان نشود. **[صورتِ امثالِ او را روح ده]** صورت‌های مثل‌های او را جان بده.

[187 تا حروفش جمله عقل و جان شوند] چنانکه **[سوی خلدستانِ جان پَران شوند]**

یعنی آنان که این کتاب را خوانند، زنده و عاقل شوند که طالب خیر و هارب شر شوند. از اخبار مشایخ است من خلف ظاهر العلم و آداب الشریعة لا یصل الی قلبه نور التحقیق، و یکی از ایشان گفت: لا یصل الی قلبه نور التوحید. **حکایت:** از جابر بن عبدالله رضی الله عنه مروی است که گفت: من نزد علی بن ابی طالب بودم، مرا گفت: قوام دین به چه چیز است؟ من گفتم: نمی دانم. گفت: قوام دین به چهار چیز است. یکی عالمی که به علم خود عمل کند، دوم جاهلی که از آموختن عار نکند، سوم توانگری که حق خدای را بدهد، چهارم درویشی که آخرتش به دنیا نفروشد. **[188 هم به سعی تو ز ارواح آمدند]** مرهون است **[سوی دامِ حرف و مُستحقّق شدند]** یعنی صورت‌های امثال این کتاب به سعی و همّت تو از عالم ارواح به سوی دام حرف آمدند، محبوس الفاظ شدند. خلاصه کلام این است که سبب نظم تو بودی.

[189] بادِ عمرت در جهان همچون خضر چنانکه خضر زنده و از مهالک خلاص کننده و دست بیچارگان را گیرنده است، تو نیز [جان فزا و دستگیر و مُستمر] چنین شو. حسن بصری گفت: حیوة العِلْم حیوة العالم و موت العالم ثلثة الدین. [190] چون خضر و الیاس مانی در جهان] تا به بقای ذات و بنیاد یا به بقای صفات و ارشاد [تا زمین گردد ز لطف آسمان] تا زمین از لطف تو منور شود. حسن بصری گفت: عالم همچو نجم است، چون ظاهر شود راه را بینند و چون تاریک گردد حیرت رسد. [191] گفتمی از لطف تو جزوی ز صد] یعنی لطف و لطافت تو و فیض و کرامت تو بسیار است، من یکی از آن گفتمی. [گر نبودی طمطراق چشم بد] و طعن اهل حسد. [192] لیک از چشم بد زهراب دم] اما از چشم بد که زهراب نفس است، [زخمهای روح فرسا خورده ام] (14b) زخمها خورده ام که آن زخمها جان را فرسوده و مندرس می کند. اشارت می کند به آن سرگذشت که خدمت مولانا با شمس تبریز صحبت کردی و احوال و کرامات او به مردمان نمودی، طعنها کردند و شمس تبریز را گم کردند. [193] جز به رمز ذکر حال دیگران] مرهون است. [شرح حالت می نیارم در بیان] چنانکه گفته بود بیت: خوشتر آن باشد که سر دلبران - گفته اید با حدیث دیگران. [194] این بهانه هم ز دستان دلی است] این سخنها که می گویم از قصه یک دل است. [که از او پاهای دل اندر گلی است] که از آن دل پایهای دلهای دیگران در گل است. اشارت است به آن رمز که در اوایل دفتر اول گفته بودیم، هر کرامت که خدمت مولانا در این کتاب گفته است، احوال شمس تبریز یا احوال خود یا احوال حسام الدین است و ظاهر آن است که مراد اینجا احوال شیخ حسام الدین است و بدانکه هر کس می داند که قرین گشتن به نیکان نیک است و یار شدن به بدان بد است. پس عاقل را می باید که قرین نیکان و مرید ایشان شود، اما کسان بسیار را ناموس و طعن انام و نظر عوام پرده و حجاب شوند که از شریعت و طریقت و از یار حقیقت محروم بمانند، ولذا می فرماید که: [195] صد دل و جان عاشق صانع شده]

یعنی بسیار کس طالب حضرت خدا بوده‌اند امّا، [چشم بد یا گوش بد مانع شده] چشم بد جاهلان و گوش ناهلان و حجاب طعن ایشان مانع راه حق گشته و از آن جمله، [196 خود یکی بُوطالب آن عمّ رسول] یکی ابو طالب که اوست عمّ رسول الله علیه السلام، [می‌نمودش شُنعهُ عُربان مهول] آن ابو طالب را تشنیع عربان مخوف نمود یعنی ابو طالب گفتی: یا محمد! من می دانم که تو رسول حقّی و دین تو حق است، امّا اگر ایمان آرم، عربان در حق من سر گویند: او دین خود را بگذاشت و دین پسر برادرش را گزید. این طعن، مرا عار است چنانکه می گوید: [197 که چه گویندم عرب کز طفل خود] که مرا عربان چه گویند؟ یعنی بگویند که از بهر پسر برادر خود، [او بگردانید دینِ مُعتمد] ابو طالب گردانید دین معتمد را. [198 گفتش ای عمّ یک شهادت تو بگو] رسول الله علیه السلام ابو طالب را گفت: ای عمّ! یک شهادت بگو. [تا کنم با حق خصومت بهر تو] یعنی حجت بگیرم بدین شهادت با حق از بهر تو. زیرا لفظ رسول این است: ای عمّ! قل لا اله الا الله كلمة أحاج لك بها عند الله. [199 گفت لیکن فاش گردد از سماع] ابو طالب گفت: اگر من مخفی ایمان آورم فاش گردد زیرا [كُلُّ سِرٍّ جَاوَزَ الْإِثْنَيْنِ شاع] لاجرم ایمان آوردن من به گوش عربان می رسد. [200 من بمانم در زبان این عرب] که مرا طعنه زنند و ذم کنند. [پیش ایشان خوار گردم زین سبب] اگرچه ابو طالب بدین بهانه ایمان نیاورد، [201 لیک گر بودیش لطفِ ماسبق] اگر لطف الهی و هدایت حق یار او بودی و جذب خدای تعالی تفصیل قصّه ابو طالب (15a) آن است که رسول الله علیه السلام در وقت صحت او [کی بُدی این بددلی با جذب حق] دعوت به ایمان کردی، او گفتی: لو لا ان غیّرنی فریش لا قررت بها عینک ولكن اذبت عنک ما حییت و قال فيه ابياتا شعر: و الله لن يصلوا اليك بجمعهم - حتی او سدّ فی التراب دفیناً ❀ فاصرع بامرک ما علیک غضاضته - و ابشر بذاک و قرّ منه عیوانا ❀ و دعویّی و عرفت انک ناصحی - و لقد صدقت و کنت ثم امینا ❀ و عرضت دینا قد علمتُ بانه - من خیر ادیان

البّری دینا ﷺ لو لا الملامة او حذار مسبة - لو جدتنی سمحا بذاک مبینا ﷺ. لاجرم چون رسول الله علیه السلام بر ایمان عم خود ابو طالب به غایت طالب بود، به وقت وفات بر بالین وی آمده، گفت: ای عم! مرا به کلمه لا اله الا الله یاری بده، تا حجت آرم بدان نزدیک خدای از برای تو. ابو طالب گفت: ای برادرزاده من! می دانم که تو راست گویی. اگر سرزنش پیرزنان قریش نبودی که ابو طالب از مرگ ترسیده کلمه شهادت گفت، من تو را به گفتن این کلمه شاد می ساختم. آیت آمد که در سوره قصص است: **إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ** (قصص/۵۶)، یعنی به درستی که تو ای محمد قادر نیستی که راه نمایی به ایمان آن را که دوست می داری هدایت او، و لیکن خدای راه می نماید به ایمان هر که را که می خواهد، و او داناتر است به راه یافتگان، یعنی آنان که مستعد هدایت اند و رسول الله علیه السلام به ابو طالب در مرض موت بعد از آن که از ایمان او نومید شد وعده فرمود که آمرزش کنم برای تو مادام که مرا نهی کنند از آن، و بعد از وفات او برای وی استغفار می کرد. صحابه چون دانستند که آن حضرت جهت ابو طالب آمرزش می طلبد. گفتند: ما چرا از برای آبا و اقرای خویش استغفار نکنیم؟ آیت آمد که در سوره توبه است: **مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ** (توبه/۱۱۳). چون از قصه ابو طالب معلوم شد که هدایت به خودی مردنی است و غیر خدا هدایت نمی دهد، و دل که در حال اختیار است، گاه به صلاح و تقوی گاه به دنیا و هوا میل کند. لاجرم جذب خدا می باید که مرد را بی اختیار به سوی خود کشد. و لهذا خدمت مولانا می فرماید: **[202 اَلْغِيَاثُ اِیْ تُوْ غِيَاثُ الْمُسْتَغِيْثِ]** فریاد به تو ای فریادرس فریادخواه! **[ازین دو شاخه اختیاراتِ خبیث]** از این دو شاخ اختیار که گاه میل به طرف ایمان و عمل صالح کند و گاه به سوی عصیان و فساد و دنیا مائل شود. **[203 مِنْ زِ دَسْتَانِ وَ زِ مَکْرِ دِلِ چنان]** مرهون است. **[مات گشتم که بماندم از فغان]** من از قصه دل و از مکر او چنان

هلاک شدم که مجال فریادم نماند. خدمت مولانا این مناجات را از بهر دیگران و از برای ارشاد خلقان می گوید به نهج وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (یس/۲۲)، یا از بهر خود می گوید هر کسی را مقامی است که مادون او به نسبت با وی ناقص خواهد بود و بار تکلیف بار گران است. بی یاری باری کشیدن میسر نیست. گویا می گوید این بار را من بی یاری تو نمی توانم کشید. [204 من که باشم چرخ با صد کار و بار] و با چندین بزرگی و اقتدار. [زین کمین بگریخت یعنی اختیار] از این کمین که اختیار تکلیف است گریخت. در بعض نسخ: [زین کمین فریاد کرد آن اختیار]. [205 کای خداوند کریم و بُردبار] متحمل و حمل و حلیم. [ده امانم زین دو شاخه اختیار] زیرا [206 جذب یک راهه صراطُ الْمُسْتَقِيم] مرهون است. [به ز دو راه تردّد ای کریم] که صفت اختیار است که گاه میل به فعل کند گاه به ترک. [207 زین دو ره گرچه همه مقصد تویی] یعنی اگرچه میل من به عمل صالح و عقبی باشد مقصود تویی، و اگر میل به فساد و هوا باشد و من خلاف نفس کنم مطلب تویی، یا اگر میل به عقبی باشد مقصد تویی و اگر به دنیا باشد هم مقصد تویی که او را به تقرب تو وسیله می سازم. [لیک خود جان کندن آمد این دوی] و مشقت بسیار است این دوی. پس مرا یک دل بساز. [208 زین دو ره گرچه به جز تو عزم نیست] و قصد همین نیست یعنی اگر طریق صلاح و فلاح باشم و اگر در خلاف نفس و هوا باشم به غیر تو مرادم نیست یا مراد معنی دوم باشد که مذکور شد. [لیک هرگز رزم همچون بزم نیست] جنگ و عشرت یکسان نیست یعنی جنگ که تردد است همچون جذب نیست بس به حکم جذبه من جذبات الرحمن توازی عمل الثقلین، طریق هدی و جذب خدا اولی است. [209 در نبی بشنو بیانش از خدا] که چرخ چگونه گریخت از اختیار تکلیف. [آیت أَشْفَقْنَا أَنْ يَحْمِلْنَهَا] اشارت است به آن آیت کریمه که در اواخر سوره احزاب است: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

(اخزاب/۷۲). اینجا اقوال بسیار است. حق آن است که حق تعالی این اجرام را ادراک و شعور داد و بر ایشان عرض کرد و عرض تحیر و ایشان ابا کردند از خشیت و انسان قبول کرد. حکایت: جنید گفت: نظر آدم علیه السلام بر عرض بود نه بر امانت. لذت عرض ثقل امانت را فراموش گردانید و گرچه بر نفس ظلم بود و جهل ثقیل امانت چون از غیر خدا غافل بود اینها او را مدح است نه قدح. [210 این تردّد هست در دل چون و غا] و جنگ [کین بود به یا که آن حال مرا] لاجرم عزلت و قناعت به است یا مال و نعمت به است حالم را. [211 در تردّد می‌زند بر همدگر] مرهون است. [خوف و اومید بهی در کرّ و فر] ظاهر آن است که غافل زند خوف و امید به است.

[مناجات و پناه جستن به حقّ از فتنه اختیار] یعنی در دست و تصرف من اختیار و قدرت باشد. [و از فتنه (16a) اسباب اختیار] که در من مال و دولت و نعمت و اسباب قدرت باشد. [که سماوات و ارضین از اختیار شکوهیدند و ترسیدند] عطف تفسیر است. [و خلقت آدمی مؤلّع افتاد بر طلب اختیار و اسباب اختیار خویش] لفظ مولّع به فتح لام به معنی حریص است یعنی آدم به مقتضای جبلّت می‌خواهد که آن را صحت و نعمت باشد تا هر چیز که می‌خواهد بر آن قادر باشد. [چنانکه بیمار باشد خود را اختیار کم بیند صحت خواهد که سبب اختیار است تا اختیارش بیفزاید] یعنی آدمی چون بیمار باشد، اختیار و قدرت را خود کم بیند، صحت و عافیت خواهد که سبب اختیار است تا قوّت و قدرت او زیاده باشد. [و منصب خواهد تا اختیارش بیفزاید] که به منصب و مال و قوّت غضبیّه و شهویّه زیاده شود. [و مهبط] فرود آمدن. [قهر حقّ در اُمم ماضیه فرط اختیار و اسباب اختیار بوده است] نمی‌بنی که هرگز فرعون گرسنه و بی‌نوا کس ندیده است [لاجرم طاغی و باغی و محلّ قهر الهی شد].

[212] اوّل این جزر و مدّ از تو رسید] کم و افزونی آب دریا یعنی تردّد در راه هدی و دنیا از تو رسیده است مرا. [ورنه ساکن بود این بحر ای مجید] و خدای بزرگوار، یعنی پیش از این در دل من غفلت بود، میل به سوی تو نمی کرد چون اوّل این تردّد را تو دادی. [213 هم از آنجا کین تردّد دادیم] از آنجا که تردّد دادی مرا هم از آنجا [بی تردّد کن مرا هم از کرم] که از تلّون خلاص شوم به سوی تو بالکلیّه منجذب شوم. [214 ابتلایم می کنی آه اَلْغِيَاث] مرا امتحان می کنی، آه فریاد! [ای دُکور از ابتلایت چون اِنَاث] نران از آزمودن همچون مادگان.

حکایت: کسی دعوت تقوی می کرد و بر عصمت خود اعتماد می داشت. هر روز تسبیح می گرفت و صد بار اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم می گفت و اعتماد می کرد که بدین مقدار از شرّ شیطان خلاص شد و به آن غرور به بازار و دکان می رفت. ابلیس در خواب آن کس را پیدا شد. آن کس ابلیس را به حقارت نظر می کرد. ابلیس گفتش: ای مرد! تو خودی خود اعتماد می کنی، از مکر حق تعالی و از شرّ من غافل. اگرچه هر روز صد بار تعوّذ می کنی امّا این را نمی دانی که من تو را به آن غرور بسیار غیبتِ مسلمانان و هتکِ عرضِ ایشان و چندین هزّه و هذیان به زبان تو می آرم. لاجرم خدمت مولانا تعلیم می کند که بر خودی خود اعتماد کردن نمی باید و به حکم المعصوم من عصمت اللّه، اعتصام به حضرت خدا کردن می شاید که و هرگز در حال حیات از شرّ شیطان ایمن شدن نمی باید. [215 تا به کی این ابتلا یا رب مکن] مرا ابتلا [مذهبی ام بخش و ده مذهب مکن] مرا یک مذهب بده، ده مذهب مکن، یعنی جذبه برسان یک جهت کن مرا (16b) که روی به سوی تو آرم و من اکنون چنانم که مثال من این است: [216 اشتري ام لاغری و پشت ریش] یعنی من همچون یک اشترم که لاغر و پشت ریش باشد و بر وی پلان باشد و بر وی دو کژاوه باشد که گاه یکی از این دو کژاوه به سوی مایل شود گاه یکی بدان به سوی دیگر. [ز اختیار همچو پالان شکل خویش] اختیار من همچو پالان است، گاه به جانب صلاح و تقوی گاه به طرف مال و دنیا میل کند. [217 این

کژاوه گه شود این سو گران] ثقیل و مایل. [آن کژاوه گه شود آن سو گشان] حال من چنین است در تردّد. [218 بفکن از من حملِ ناهموار را] بار ناموافق را. [تا بینم روضه ابرار را] و باغ بزرگان دین را. [219 همچو آن اصحابِ کُهِف از باغِ جود] و بدان که اصحاب کُهِف پیش از این مبین شده‌اند که جوانان بودند از اشراف روم. دقیانوس ایشان را به شرک دعوت کرد، امتناع کردند و به غار گریختند. خدای بر ایشان خواب گران گماشت بر وجهی که هرگز صوت نشنیدندی و شعاع آفتاب بر ایشان نرسیدی و چشم‌های ایشان گشاده بودند، چنانکه اگر تو دیدی بیدار پنداشتی و خدای تعالی ایشان را گاه به جانب راست و گاه به جانب چپ بگردانیدی و مراد خدمت مولانا این است که گوید: مرا همچون اصحاب کُهِف بی اختیار کن که در قدرت تو باشم و از باغ کرم و سخای تو و از چراگاه عطای تو بچرم. [می‌چرم ایقاز نی بَلْ هُمْ رُقُود] نفی به ایقاز معروف است یعنی به بیداری نچرم بلکه همچو ایشان خفتگان بخورم. [220 خفته باشم بر یمین یا بر یسار] یعنی به حکم وَتَخَسَّبُهُمْ أَيْقَازًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ (کُهِف/۱۸)، گاه بر یمین و گاه بر یسار خفته باشم همچو اصحاب کُهِف. [برنگردم جز چو گو بی اختیار] یعنی گردیدن من همچون گوی بی اختیار باشد، تو مرا به جانب خیر گردانی. در کشف الاسرار آورده که حال اصحاب کُهِف حال و نمودار اصحاب طریقت است که چون به ظاهر ایشان نگری بینی که جلوه‌گرند در میدان اعمال و کار و چون به سرایر ایشان نظر کنی. از این عالم فارغند و در بوستان لطف ذوالجلال متنعم. لاجرم به باطن مست و به ظاهر هشیار. بیت: طاهری با این و آن در ساخته - باطنی از جمله وا پرداخته. [221 هم به تقلیبِ تو تا ذَاتَ الْيَمِينِ] یعنی گردیدن من به دست من و به اختیار من نباشد، بلکه به گردانیدن تو باشد به جانب راست. [یا سَوِي ذَاتَ الشَّمَالِ اِی رَبِّ دین] چنانکه پیش از این [222 صد هزاران سال بودم در مَطَار] در پروازگاه [همچو ذرّاتِ هوا بی اختیار] که در آن زمان بی اختیار بودم. [223 گر

فراموشم شدست آن وقت و حال] اکنون [یادگارم هست در خواب ارتحال] نمونه و بقیّه است از او رحلت و حرکت من در خواب که خود نمی دانم. پس خداوندا، بیفکن از من اختیار را تا که [224 می‌رهم زین چارمیخ چارشاخ] و از تلّون و میل به هر جانب. (17a) [می‌جهم در مَسْرَحِ جان زین مُناخ] و می رسم به چراگاه جان از این جای نشستن شرّ. حکایت: از سهیل یمن یعنی اویس قرن منقول است که شبی می گفت هذه لیلة القیام و به یک قیام شب را به روز می برد و شبی می گفت هذه لیلة الرّکوع و به یک رکوع بسر می برد و شبی می گفت هذه لیلة السّجود و به یک سجده به صبح می رسانید. گفتند: ای اویس چون طاقت طاعت داری که شب‌های دراز را بر یک حال می گذاری؟ گفت: کجاست شب دراز؟ کاشکی ازل و ابد یک شب بودی تا به یک سجده به آخر بردمی، در آن سجده ناله‌های زار و گریه‌های بسیار کردم. [225 شیرِ آن ایّامِ ماضیهایی خود] مرهون است. [می‌چشم از دایه خواب ای صَمَد] یعنی پیش از تعلّق روح به بدن بی اختیار بودم که در جذب حضرت عنایت تو بودم و از حضرت تو تربیت می یافتم. اکنون می خواهم که آن شیرِ ایّام گذشته یعنی آن تربیت‌های سابقه را از دایه بیخودی چشم که تصرّف در دست من نباشد. [226 جمله عالم ز اختیار و هست خود] مرهون است. [می‌گریزد در سرِ سرمستِ خود] یعنی هر کس خواهد که از اختیار و هستی گریزد به مستی و بیخودی خود که در تصرّف هدایت حضرت خدا باشد. [227 تا دمی از هوشیاری وارهند] و خلاص شوند. [ننگِ خمر و زمر بر خود می‌نهند] عار شراب و نای بر خود نهند که در مستی و سماع بی اختیار شوند. [228 جمله دانسته که این هستی فَنخ است] و دام. [فکر و ذکرِ اختیاری دوزخ است] مردمان معذب می شود. [229 می‌گریزند از خودی در بیخودی] زیرا خودی قید است، بیخودی اطلاق. [یا به مستی یا به شغل ای مهتدی] که آن شغل به حضرت الهی باشد. ولهذا رسول الله علیه السّلام گفت: اللهم اجعل حبّک احبّ الاشیاء الیّ، و در معنی فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ (ذاریات/۵۰)، گفته‌اند از خود فرار کنید

و با حق قرار گیرید. بیت: هیچ تن در تو نیامیخت که از خود نگریخت - هیچ کس با تو نپیوست که از خود نبرید. [230 نفس را زآن نیستی و می‌گشی] خطاب به حضرت خداست، یعنی خداوند! نفس را از بیخودی بکش. [زآنکه بی‌فرمان شد اندر بیهشی] زیرا نفس بی‌فرمانی کند در بی‌عقلی. در بعض نسخ این بیت واقع شده: [نیستی باید که آن از حق بود] نه آن نیستی که از غیر او. [تا که بیند اندر آن حسن احد] تا آن نیستی مرأت‌ خدایی باشد. [231 لَيْسَ لِلْجِنَّ وَ لَا لِلْإِنْسِ أَنْ] یعنی جنّ و انس را آن قوّت و قدرت نیست که [تَنْفُذُوا مِنْ حَبْسِ أَقْطَارِ الزَّمَنِ] بگذرند از حبس کناره‌های زمان. اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره الرحمن: يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (رحمن/۳۳). ای گروه پریان و آدمیان، (17b) گر توانید که بیرون روید از کناره‌های آسمان و زمین و بگریزید از قضای من یا از هر مرگ. پس بیرون روید و بیرون نمی‌توانید شد مگر به قهر و تسلط، و شما را این قوّت نیست و گفته‌اند: روز قیامت ملائکه گرداگرد محشر صف کشند، منادی چنین ندا کند: یعنی نمی‌توانید رفت مگر به حجّت و برهان، و مراد خدمت مولانا این است که از پرده‌های نفس و هوا و از حجاب‌های ابلیس و ماسوای و رسیدن به سوی تقوی و به قرب حضرت خدا میسر نیست، الاّ به عنایت و سلطنت حق تعالی. [232 لَا نُفُودَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ الْهُدَى] کذر نیست مگر به سبب سلطان راه راست. [مِنْ تَجَاوِيفِ السَّمَوَاتِ الْعُلَى] از میان‌های آسمان‌های بالا. [233 لَا هُدَى إِلَّا بِسُلْطَانٍ يَقِي] راه راست نیست الاّ به سلطان که نگاه دارد. [مِنْ حِرَاسِ الشُّهْبِ رُوحِ الْمُتَّقَى] از نگاه شهاب‌ها روح متقی را. [234 هیچ کس را تا نگردد او فنا] مرهون است. [نیست ره در بارگاه کبریا] یعنی هیچ کس را راه نیست در بارگاه کبریا تا که او فانی نگردد. [235 چیست معراج فلک این نیستی] و فنا. [عاشقان را مذهب و دین نیستی] پس به حکم وجود که ذنب لایقاس به ذنب نیستی می‌باید تا بنده مقبول خدا آید. چنانکه ایاز نیستی

اختیار کرد مقبول سلطان محمود شد. [236 پوستین و چارق آمد از نیاز] مرهون است. [در طریق عشق محراب ایاز] یعنی ایاز که پوستین و چارق را در حجره نگاه داشته بود و گاهی پیش او برفتی، از روی نیاز آن را محراب ساختی و حضرت خدا را شکر نعمت گذاری و به نفس خود گفتی: تکبر مکن که به این لباس آمده‌ای از دار الحرب به دار الاسلام. [237 گرچه او خود شاه را محبوب بود] که سلطان محمود او را دوست می داشت. [ظاهر و باطن لطیف و خوب بود] چنانکه صورتش خوب بود، سیرتش نیز خوب بود که اخلاق ذمیمه را به اخلاق حمیده تبدیل کرده بود. پیش از این چند بار تنبیه گذشت که مراد از شاه حضرت خداست و از ایاز رسول الله علیه السلام و سایر انبیا و اولیا. [238 گشته بی کبر و ریا و کینه‌ای] مرهون است. [حُسن سلطان را رُخش آینه‌ای] در خبر الهی وارد است: اخرج بصفاتى الى خلقى من رأى فقد رأى، انسان در حدّ نفس خود به صفات حق تعالی متّصف است و حجاب اخلاق ذمیمه است چون کسی که از اخلاق قبیحه پاک شود، در مظهر و مراتب حق گردد. [239 چونکه از هستی خود او دور شد] و نیستی می نمود. [منتهای کار او محمود بُد] آخر کار او ممدوح بود. [240 زان قوی‌تر بود تمکین ایاز] ثبات ایاز از آن اقوی بود. [که ز خوف کبر کردی احتراز] که آن ایاز از بیم تکبر احتراز کند تا از بهر آن پوستین و چارق را نگاه دارد و آن را نظر کند زیرا، [241 او مُهذَّب گشته بود و آمده] آن ایاز پاک شده بود از خصایل قبیحه، پس از آن آمده. لاجرم اهل الله که پوستین و چارق (18a) بینند، یعنی از چه آفریده شده‌اند آن را نظر کنند، نه از بهر دفع تکبر است، بلکه ایشان پاک آمده‌اند. [کبر را و نفس را گردن زده] تکبر و نفس قتل کرده. پس نگاه داشتن ایاز پوستین و چارق را از بهر احتراز از کبر نبود، بلکه [242 یا پی تعلیم می کرد آن حیل] یعنی این عمل را از بهر تعلیم دیگران کردی که بندگان شاه را می باید که پوستین و چارق خویش فراموش نکنند و شکر نعمت شاه را بگذارند. [یا برای حکمتی دُور از وَجَل] با از بهر یک حکمت بود غیر

بیم از کبر، یعنی برای تحصیل مراتب بود که مقامات الهیه بسیار است. [243] یا که دید چارکش زآن شد پسند] با دیدن چارق ایاز را از آن مقبول شد. [کز نسیم نیستی هستی است بند] که رسیدن نسیم نیستی را هستی مانع است، از بهر آن پوستین و چارق را دیدی تا که هستی و انانیت مرتفع شود و در اخلاق نبوی آورده‌اند که نعل و جامه را رفو کردی و از اجابت مساکین استکبار نکردی و متواضع بود و وقتی بر او نگذشتی که او در عمل خدا نباشد و به کاری نمی شد که در او صلاح نفس او نباشد و فقری را خوار نداشتی از فقرش و میری را تعظیم نکردی از بزرگیش و باصحاب مختلط نشستی گویا یکی از ایشان است. چون غریب پیامدی وی را ندانستی تا به پرسیدی و چون کسی او را ندا کردی لبیک گفتی. [244] تا گشاید دخمه کآن بر نیستی است] تا باز شود گورخانه یعنی آخرت که بر نیستی بنیاد شده است. [تا بیاید آن نسیم عیش و زیست] تا بیاید آن بوی و باد عشرت و حیات را یعنی مال و متاع و انانیت حجاب آخرت است و به حکم لا عیش الا عیش الآخرة، رفع موانع می باید تا آن عیش را رسیدن میسر شود، زیرا [245] ملک و مال و اطلس این مرحله] مرهون است. [هست بر جان سبک‌رو سلسله] ملک و مال و قماش این جایگاه نزول که به حکم شعر: نزلنا هنا ثم ارتحلنا - کذا الدنیا نزول و ارتحال. دنیاست بر جان خفیف رونده زنجیر است که از رفتن راه آخرت عوق کند امبا عجب است که سلسله او زرین است، نه آهنین. [246] سلسله زرین بدید و غره گشت] اهل دنیا [ماند در سوراخ چاهی جان ز دشت] بماند در سوراخ چاهی جان او دور و محروم از صحرا. لاجرم کسی که از دنیا چیزی اختیار کند، به مقدار آن آخرتش کم شود، چنانکه کسی به سوی مغرب رود از مشرق دور افتد و دنیا و آخرت همچون شب و روز است، چون یکی زیاده شود دیگری کم گردد. چون دو کفه میزان است چون یکی گران شود دیگری سبک گردد و چون دو ضره است، چون یکی را خوشنود گردانی دیگری رنجیده شود. [247] صورتش جنت به معنی دوزخی] صورت ملک و مال و دولت و نعمت

به حکم اَنَّ اَدْنِیَا خُلِقَ خَضِرَةً هَمِچُو جَنَّتْ مِی نماید اَمَّا به موجب (18b) اَنَّ الامارة حسرة و ندامة يوم القيامة، عذاب و محنت است. [افعی پُر زهر و نقشش گُلرُخی] مار زهرناک است و مادّه هلاک اَمَّا صورتش گلرخ و خوب، یعنی دنیا در ظاهر صورت نقوش گوناگون دارد اَمَّا باطنش پر زهر است. [248 گرچه مؤمن را سَقَر نَدَهد ضرر] یعنی آنان که ایمان کامل دارند از مال و ملک و نعمت و از منصب و دولت و مکنت ایشان را ضرر نیست که حق هر یکی را ادا کنند. [لیک هم بهتر بود زانجا گذر] لاجرم درویش از توانگری و معزولی از مشغولی بهتر است. اگر مال و نعمت خیر محض بودی، رسول الله علیه السلام از بهر اهل و عیال خود به کثرت او دعا کردی، به کثرتش دعا کرد بلکه گفت: اَللّهُمَّ ارزُق آلَ مُحَمَّدٍ قُوْتًا و در اخلاق نبوی آورده اند که درم و دینار نزد رسول الله علیه السلام شبی نماندیی، اگر شب آمدی و کسی نیافتی تا به وی بدهد به خانه نیامدی تا محتاجی را یافتی وی را دادی و عادت او چنان بود که از خمس سال را گرفتی، از اسیر چیزی همچو خرما و جو باقی را در راه خدا نهادی. اگر چیزی بخواستندی و در خزینۀ صدق نبودی از قوت سال بدادی. [249 گرچه دوزخ دور دارد زو نکال] اگرچه مال و ملک دور دارد از مؤمن عقوبت را، یعنی بدو ضرر برساند، [لیک جَنَّتْ به وَرَا فِی کُلِّ حَالٍ] یعنی فقر اولی تر است به هر حال و در باب فقر گفته اند دوزخ را هفت در است. سه درش از بهر اغنیاست، سه درش از بهر زنان است و یک درش از بهر فقیران، یعنی فقرا در دوزخ اندک باشند و بدان که مال را حساب است و مِنْ نَوْشِ فِی الْحَسَابِ فَقَدْ عُدِّبَ و در خبر وارد است که کسی را آرند از اغنیا که مال را از حرام کسب کرده و به حرام صرف کرده باشد، خدای تعالی بگوید: این را به آتش برید. و دیگری را آرند که او مال را از حرام کسب کرده و به حلال صرف کرده باشد، حضرت خدا بگوید: این به آتش برید. و دیگری را آرند که مال را از حلال کسب کرده و به حرام صرف کرده باشد، حق تعالی بگوید: به آتش برید. و دیگری را آرند که مال را از حلال کسب کرده و به حلال صرف کرده باشد،

خدای تعالی بگوید: صبر کنید و از مردمان بپرسید که این زکوت مال داده و به مال خود رعایت اقربا و حمایت فقرا کرده و حقوق مالیه را ادا کرده است یا نه؟ ملائکه بپرسند اگر در اینها تقصیر نکرده باشد، پس از انتظار بسیار و تفتیش و استخبار، حضرت حق فرماید: به بهشت برید.

[250] **الْحَذَرُ** ای ناقصان زین گُلرُخی] یعنی از دنیا و زخارف او. [که به گاهِ صحبت آمد دوزخی] اما دوزخی او در آخرت پیدا شود. چنانکه این غلام هندی را پس از گردک نفرت از حضرت هویدا شد.

[حکایت غلام هندو] و نام آن غلام فرج بود. [که به خداوندزاده خود] یعنی به دختر خواجه‌اش [پنهان هوا آورده بود] عاشق گشته بود. [چون دختر را با مهترزاده‌ای] یعنی با بزرگزاده‌ای در این چنانکه (19a) در نظم مصرح خواهد شد. [عقد کردند] با بزرگزاده عقد نکاح دادن کردند. [غلام خبر یافت رنجور شد و می‌گذاخت] ارزایدی. [و هیچ طیب عِلّتِ او را در نمی‌یافت] زیرا در اوّل کتاب گذشته است که عِلّتِ عاشق ز علّت‌ها جداست.

[و او را زهره گفتن نه] به کسی حال خود را.

[251] **خواجه‌ای را بود هندو بنده‌ای]** که آن خواجه [پروریده کرده او را زنده‌ای] یعنی خواجه او را چنان به اهتمام تربیت داد که او را زنده گردانید چنانکه [252] **علم و آدبش تمام آموخته]** و اثر تعلیم در او پیدا شده که [در دلش شمع هنر افروخته] و خواجه آن غلام را همچو فرزند خویش [253] **پروریدش از طفولیت به ناز]** پرورید غلام را از کودکی به اعزاز. [در کنارِ لطف آن اکرام‌ساز] آن خواجه کرم کننده [254] **بود هم این خواجه را خوش‌دختری]** همچون حوری. [سیم‌اندami گشی خوش‌گوهری] گش به فتح کاف عجمی به معنی خوب است. [255] **چون مُراهق گشت دختر طالبان]** چون به سنّ بلوغ نزدیک شد دختر، طلب کنندگان [بذل می‌کردند کابینِ گران] دریغ نداشتند مهر معجل

وافر را. [256 می‌رسیدش از سوی هر مهتری] می‌رسید خواجه را از طرف هر مهتری. [بهر دختر دم به دم خوزه‌گری] یعنی خواستار بترکی قز دلجی. [257 گفت خواجه مال را نبود ثبات] زیرا [روز آید شب رود اندر جهات] مال روز آید شب برود یا بدزدیدن یا بحرقا که گفته‌اند المال غاد و رایح، پس دختر را به مالدار نمی‌دهم. [258 حُسنِ صورت هم ندارد اعتبار] زیرا [که شود رخ زرد از یک زخمِ خارا] و چون شود اندکی بیمار، پس دختر را به مجرد خوی صورت نمی‌دهم. [259 سهل باشد نیز مهترزادگی] که آن مهترزاده [که بود غره به مال و بارگی] که باشد مغرور به مال و اسب خاص. [260 ای بسا مهتر بچه کز شور و شر] و از فساد [شد ز فعلِ زشتِ خود ننگ پدر] که پدر از او عار دارد، پس دختر را به مهترزاده نمی‌دهم. [261 پُر هنر را نیز اگر باشد نفیس] کسی که پر علم و هنر و نفیس باشد آن را نیز [کم پرست و عبرتی گیر از پلیس] زانکه [262 علم بودش چون نبودش عشقِ دین] ابلیس را علم بود که معلّم ملائکه امّا عشقِ دین نبود. [او ندید از آدم إلّا نقشِ طین] آدم صفی را همین طین دید، پس دختر را بمجرد علم و هنر نمی‌دهم. خدمت مولانا پند و معرفت فرماید که گوید: [263 گرچه دانی دقّتِ علم ای امین] و عالم متین. [زانت نگشاید دو دیده غیب‌بین] از او نگشاید دو دیده غیب‌بین. [264 او نبیند غیر دستاری و ریش] آنچنان عالم غیر عمامه و لَحیه و لباس و جبهه نمی‌بیند. [از مُعرفِ پرسد از بیش و کمیش] از دیگری پرسد زیادکی و نقصان او را. نزد حضرت خدا مراد این است به قرینه بیت آتی: [265 عارفا تو از مُعرفِ فارغی] ای عارف، تو از بیان کننده فارغی. [خود همی‌بینی که نورِ بازغی] تو بالذات می‌بینی که نور طالعی و برآمده. [266 کار تقوی دارد و دین و صلاح] از سخن خواجه است (19b) عمل و اثر تقوی و دین و صلاح است. [که از او باشد به دو عالم فلاح] که از تقوی و صلاح است در دنیا و آخرت رستگاری کسی که اهل صلاح باشد. در دنیا او را عقوبت نرسد که من خاف الله خوُفه الله کلّ شیء و به حکمِ إِنَّ اللَّهَ لَا

يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (هود/۱۱۵)، در آخرت ثواب و درجات یابد. لاجرم این خواجه عاقل [267] کرد یک داماد صالح اختیار] یک عروس صالح اختیار کرد. [که بُد او فخر همه خیل و تبار] که آن داماد مفخر همه قوم و قبیله بود. خدمت مولانا در ضمن حکایت تنبیه کرد که اختیار داماد نه از جهت جمال و نه از جهت بزرگی و کمال بلکه از جهت صلاح و نیکی حال. [268] پس زنان گفتند او را مال نیست] جبلّت زنان به میل مهتری و مال است و به حسن و کمال. پس خواجه را گفتند آن را مال نیست و همچنان. [مهتری و حُسن و استقلال نیست] خواجه در جواب ایشان [269] گفت آنها تابع زهدند و دین] عین مال و بزرگی و جمال و استقلال و کمال تابع زهد و دین است که اصل دین است و به حکم إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ (حجرات/۱۳)، اعتبار به تقوی و زهد است. [بی‌زر او گنجی است بر روی زمین] یعنی زاهد و اهل دین بی زر گنج فراوان است بر روی زمین که توکل کامل دارد بر خدای تعالی که در خبر وارد است الزّهادة أن تكون بما فی ید الله اوثق مما فی یدک. [270] چون به جدّ تزویج دختر گشت فاش] و شایع. [دست پیمان و نشانی و قماش] دست پیمان آن تحفه است که به دست کسی می دهند چون تزویج دختر مقرر گشت. [271] پس غلام خُرد کاندلر خانه بود] آن غلام هندی کوچک و لاغر که در خانه بود [گشت بیمار و ضعیف و زار زود] بی مرض ظاهر [272] همچو بیمار دقی او می گذاخت] در ذوبان شد. [علت او را طبیبی کم شناخت] مراد ناشناختن است. [273] عقل می‌گفتی که رنجش از دل است] لاجرم [داروی تن در غم دل باطل است] طیب ظاهر تشخیص مرض بدن کند و دواي در تن داند نه علاج درد دل. لاجرم علاج بدن در مرض دل آغو است [274] آن غلامک دم نزد از حال خویش] و بترسید که بگوید [کز چه می‌آید بر او در سینه نیش] که از چه رسید به سینه او جراحت و خواجه در بیماری غلام خیران بماند. [275] گفت خاتون را شبی شوهر که تو] یعنی خواجه زن خود را گفت: یک شب [باز پرسش در خلا از حال او] پرس

از غلامک در خلوت از حالش. زیرا [276] تو به جایِ مادری او را بُود] تو همچون مادری غلام را شاید [که غمِ خود پیشِ تو پیدا کند] درد خود را تو را فش کند [277] چونکه خاتون کرد در گوشِ این کلام] چون خاتون سخن خواجه را شنید، [روزِ دیگر رفت نزدیکِ غلام] یعنی صباح پیشِ غلام بیمار رفت. [278] پس سرش را شانه می‌کرد آن سَتی] خاتون سَتی. [با دو صد مهر و دلال و آشتی] با بسیار محبّت و ناز صلح (20a) [279] آنچنان که مادران مهربان] و زبان و اهل شفقت، [نرم کردش تا در آمد در بیان] به سخن آمد آن غلام و گفت: [280] که مرا اومید از تو این نبود] این کلام غلام است که گفت امید از تو این نبود. [که دهی دختر به بیگانه عنود] که دختر را به داماد بیگانه و معاند بدهی. [281] خواجه‌زاده ما و ما خسته‌جگر] یعنی عاشق او [حیف نبود که رود جایِ دگر] یعنی دریغ است که آن دختر به جایِ دیگر رود. [282] خواست آن خاتون ز خشمی کآمدش] آن خاتون را چنان خشم آمد که از خشم آمده بخواست. [که زند وز بام زیر اندازدش] غلام را بزند و از بام به زیر اندازد تا هلاک شود. [283] کو که باشد هندویِ مادرغری] قحبه مادر [که طمع دارد به خواجه دختری] که دختر خواجه را طمع کند اما آن خاتون به مقتضای خشم عمل نکرد. [284] گفت صبرِ اولی بود خود را گرفت] به زور. [گفت با خواجه که بشنو این شگفت] خاتون خواجه را گفت: بشنو این امر غریب را. [285] این چنین گراء کی خاین بود] این چنین سیاه خائین باشد؟ [ما گمان برده که هست او مُعتمد] ما ظن داشته بودیم که اوست امین و معتمد.

صبر فرمودنِ خواجه مادرِ دختر را که غلام را زجر مکن او را بی‌زجر از این طمع باز
 آورم که نه سیخ سوزد و نه کباب خام ماند

[286] گفت خواجه صبر کن با او بگو] خواجه خاتون را گفت: به غلام بگو [که از او ببریم و بدهیمش به تو] که دختر را از آن داماد ببریم، به تو بدهیم [287] تا مگر این از دلش بیرون کنم] از دل غلام این خیال خلم را بیرون کنم. [تو تماشا کن که دفعش چون کنم] پس غلام را وعده کن. [288] تو دلش خوش کن بگو می‌دان درست] تو غلام را خوش کن و بگو: ای غلام، می‌دان صحیح و راست. [که حقیقت دختر ما جفت تست] یعنی زن تو است. [289] ما ندانستیم ای خوش مشتری] و طالب دختری. [چونکه دانستیم تو اولیتری] از بیگانگان زیرا [290] آتش ما هم در این کانون ما] آتشدان ما [لیلی آن ما و تو مجنون ما] لیلی که دختر ماست و مجنون که تویی از آن ما. [291] تا خیال و فکر خوش بر وی زند] از سخن خواجه است. [فکر شیرین مرد را فربه کند] چنانکه [292] جانور فربه شود لیک از علف] اما [آدمی فربه ز عز است و شرف] لاجرم [293] آدمی فربه شود از راه گوش] چنانکه [جانور فربه شود از حلق و نوش] جانور فربه گردد از گلو یعنی از خوردن و آشامیدن. [294] گفت آن خاتون از این ننگ مهین] و عار حقیر. [خود دهانم کی بجنبند اندر این] در گفتن سخن چنین [295] این چنین ژاژی چه خایم بهر او] و این چنین هرزه را چه خایم از بهر غلام. [گو بمیر آن خاین ابلیس خو] یعنی علاج نکنیم او را تا بمیرد چون زن خواجه را چنین گفت. آن خواجه در جوابش [296] گفت خواجه نی مترس و دم دهش] و سخن بگو. مراد از دم دادن به ترکی افورب شِشِرمک. [تا رود علّت از او زین لطف خوش] (20b) و صحت یابد. [297] دفع او را دلبرا بر من نویس] بر من فرض و واجب و لازم کن که من به آسانی دفع می‌کنم. [هل که صحت یابد آن باریک‌ریس] رشته باریک یعنی ضعیف، در بعض نسخ: تخم بلیس. [298] چون بگفت آن خسته را خاتون چنین] چون بر موجب فرمان خواجه خاتون غلام را چنین سخن گفت. [می‌نگنجید از تبختر بر زمین] غلام از خرامیدن در زمین نگنجید. [299] زفت گشت و فربه و سرخ و شکفت] ماضی است از

شکفتن و مرهون است. [چون گل سرخ هزاران شکر گفت] و باز در این خصوص تردّد می کرد. [300 گه گهی می گفت ای خاتون من] به ترکی بنم قادم. [که مبادا باشد این داستان و فن] و افسانه و افسون. امّا پس از این [301 خواجه جمعیت بکرد و دعوتی] که همسایگان و دوستان را دعوت کرد. [که همی سازم فرج را وُصلتی] با دختر. [302 تا جماعت عشوّه می دادند و گال] و فریب. [کای فرج بادت مبارک اتّصال] چون حال بدین مرتبه رسید. [303 تا یقین تر شد فرج را آن سخُن] که خواجه دختر را به او می دهد. [علّت از وی رفت کُلّ از بیخ و بُن] مرض بالکلیّه از او زایل شد، از او اثر نماند. [304 بعد از آن اندر شبِ گردک به فن] پس از آن چون شبِ گردک شد، خواجه به مکر [آمردی را بست حنّی همچو زن] یک امرد را به حتّا کرد مزین. [305 پُر نگارش کرد ساعد چون عروس] ساعد امرد را پر نقش کرد همچون عروس. [پس نمودش ماکیان دادش خروس] دختر را که همچون ماکیان ماده است غلام را نمود یا آن امرد را زن نمود امّا خروس داد که نر است. [306 مِقنعه و حُلّه عروسان نکو] سرپوش زنان و لباس عروسان رعنا. [کِنکِ آمرد را بیوشانید او] امرد گذشته و توانا را بیوشانید آن خواجه. [307 شمع را هنگام خلوت زود کُشت] آن خواجه [ماند هندو با چنان کِنکِ درشت] امرد گُرُز و قوی. [308 هندوک فریاد می کرد و فغان] پس آن امرد قوی غلام هندی را فشردن گرفت. لاجرم هندوی صغیر فریاد و فغان می کرد [از برون نشنید کس از دف زنان] از برون خانه کسی نشنید از جهت دف زنان. [309 ضربِ دف و کفّ و نعره مرد و زن] چون سور بود مردان و زنان بیرون و زنان خانه عشرت کردند و دف و کفّ زدندی و نعره کردند. لاجرم این غوغا [کرد پنهان نعره آن نعره زن] پنهان کرد از گوش بیرونیان فریادان فریاد کننده را که غلام هندوست یعنی فریاد هندی را نشنیدند. پس آن امرد [310 تا به روز آن هندوک را می فشارد] می فشرد که هندو ژوالیده و پزمرده شد. زیرا [چون بوّد در پیشِ سگ انبانِ آرد] وقتی که سگ جراب دقیق را یابد و به دندان بگیرد و به هر

طرف ببرد آن انبان (21a) چگونه شود، غلام هندی نیز چنان شد. [311 زود آوردند طاس و بوغ زفت] چون روز رسید وقت رفتن حمام شد، طاس و بخور وافر و اسباب حمام آوردند. [رسم دامادان فرج حمام رفت] بر عادت، دامادان هندوی فرج نام برفت به حمام. [312 رفت در حمام او رنجور جان] و خسته دل. [کُون دریده همچو دلقِ تونیان] جامه کلخنیان و فقیران. [313 آمد از حمام در گردک فسوس] مضحک و مسخره. [پیش او بنشست دختر چون عروس] چنانکه عادت است، داماد به حمام رود عروس متزین گردد. چون داماد از حمام به خانه آید عروس پیش او نشیند. دختر خواجه نیز چنین کرد اما تنها نبود. [314 مادرش آنجا نشسته پاسبان] و نگهبان. [که نباید کو کند روز امتحان] و جماع واقع شود. [315 ساعتی در وی نظر کرد از عناد] غلام هندی ساعتی به دختر نظر کرد و از خشم [آنگهان با هر دو دستش ده بداد] پس از آن به هر دو دست ده بداد، به ترکی قرش ویدی. [316 گفت کس را خود مبدا اتصال] مرهون است. [با چو تو ناخوش عروس بدفعال] زانکه [317 روز رُویت روی خاتونان تر] نازک و لطیف. [کیر زشت شب بتر از کیر خرا] هندیان احمق باشند، این قضیه را باور کردن دور نیست. پس از این خدمت مولانا به حصّه قصّه اشارت کند. [318 همچنان جمله نعیم این جهان] مرهون است. [بس خوش است از دور پیش از امتحان] بسیار نیک نماید از دور پیش از آزمودن چنانکه [319 می نماید در نظر از دور آب] اما [چون روی نزدیک باشد آن سراب] چون اعمال کافران که حق تعالی در شان ایشان گفت: كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً (نور/۳۹). [320 گنده پیر است او و از بس چاپلوس] پیره زنی است بد رایحه آن جهان اما از بسیاری تبصیص. [خویش را جلوه کند چون نو عروس] خود را همچون نو عروس می نماید. حکایت: آورده اند که عیسی علیه السلام در حال مکاشفه دنیا را دید در صورت پیره زن زشت. گفت: چند کس تزوج کرده ای؟ دنیا گوید: چند است نمی دانم. عیسی گفت: ایشان تو را طلاق داده اند یا در صحبت تو مرده اند؟ گفت:

همه را کُشته‌ام. عیسی گفت: دریغ بر ازواج زندگان تو را که عبرت نمی گیرند از ازواج مردگان تو. [321 هین مشو مغرورِ آن گلگونه‌اش] گلگونه به ترکی قزلجه. [نوش نیش‌آلوده او را مچش] عسل او که زهرآلوده است، او را ذوق مکن تا که فردای قیامت چون فرج پشیمان نشوی. [322 صبر کن کَالصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ] به فقر و نسیتی صبر کن که به نعمت و دولت آخرت برسی. [تا نیفتی چون فرج در صد حَرَج] و در مشقت بسیار. [323 آشکارا دانه پنهان دام او] آشکار است دانه جهان و پنهان است دامش. اگرچه [خوش نماید ز اولت انعام او] پسر می باید که انعام او را ننگری. حکایت: علاء بن زیاد (21b) گفت در خواب دیدم پیره‌زنی زشت‌صورت را. در وی هر زینت هست و مردمان بر وی متوجه شده و ازو متعجب گشته‌اند. من از نظر مردمان تعجب کردم و گفتم: تو کیستی؟ گفت: من دنیایم. گفتم: نعوذ بالله من شرک. گفت: اگر می خواهی که از شر من محفوظ شوی درم را ببنداز.

[در بیان آنکه این غرور] یعنی اغترار به ظاهر حسن صورت [تنها آن هندو را نبود بلکه هر آدمی به چنین غرور مبتلاست در هر مرحله‌ای] جای فرود آمدن [اَلَا مَنْ عَصَمَ اللّٰهُ]

[324 چو پیوستی بدان ای زینهار] چون مال و نعمت را و منصب و دولت را اتصال یافتی ای امان جوی [چند نالی در ندامت زار زار] بسیار فریاد کنی در پشیمانی زار زار که رسول الله علیه السلام فرمود: إِنَّ الْأَمَارَةَ خُلِقَ حَضْرَةً وَ أَنْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَسْرَةً وَ نَدَامَةً [325 نام میری و وزیر و شهیست] نام به زبان انام میری و وزیر و شهی است اما [در نهانش مرگ و درد و جان‌دهیست] و عذاب اخروی. [326 بنده باش و بر زمین رو چون سمند] خواجه مباح و سوار مشو و بارکش. [چون جنازه نی که بر گردن برند] یعنی بر خلق بار مشو. [327 جمله را حمّال خود خواهد کفور] خلق را حمّال خویش خواهد مرد غیر شاکر. [چون سوار مُرده آرندش به گور] در بعض نسخ: [بارِ مردم گشته چون اهلِ قبور]. [328 بر جنازه هر که را

بینی به خواب] کسی را که در خواب بر جنازه بینی تعبیر این است که [فارسِ منصب شود
 عالی رکاب] سوار دولت شود بلند رکاب و عالی جناب. مناسبت تعبیر به صورت رؤیا این
 است. [329 زآنکه آن تابوت بر خلق است بار] زیرا جنازه بر خلق بار است. [بار بر خلقان
 فکندند این کبار] پس هر که اهل منصب و دولت باشد، بر کردن مردمان بار شود. [330 بار
 خود بر کس منه بر خویش نه] ای سالک، [سروری را کم طلب درویش به] زیرا درویش از
 مهتر بهتر است. [331 مرکبِ أعناقِ مردم را مپا] نهی است از پاییدن به ترکی باصمق. [تا
 نیاید نقرست اندر دو پا] در این تنبیه است که نقریس در پای بزرگان به سبب رذن پای است
 بر مراکب گردن‌های مردمان. لاجرم ای صاحب دولت، از آن مرکب منصب و دولت که تو را در
 آخرت ندامت آید، اکنون فراغت بهتر بلکه در طلب او نابودن اولی‌تر، چنانکه می‌فرماید: [332
 مرکبی را کاخرش تو ده دهی] به ترکی بر مرکب آخر فرش ایدرسن [که به شهری مانی و
 ویران دهی] که مشابه شهری در صورت امّا خراب قریه‌ای در حقیقت. این بیت مرهون است.
 [333 ده دهش اکنون که چون شهرت نمود] نفرین کن اکنون که تو را چون شهر نمود یا
 چون شهر نمود تو را. [تا نباید رخت در ویران گشود] تا تو را به ویرانه نرساند و رخت (22a)
 و متاع در آنجا نگشاید که عمارت دنیا خرابی آخرت است و توانگری این جهان مفلسی آن
 جهان است. حکایت: عبدالرحمن بن عفو که از جمله مهاجران بود و وی در مدینه مالدار
 شده، روزی از سوی یمن کاربان وی آمد. اهل مدینه به سوی کاربان رفتند. عایشه رضی الله عنه
 پرسید که: این ازدحام چیست؟ گفتند: کاربان عبدالرحمن بن عوف آمد. عایشه گفت: صدق
 رسول الله. چون این سخن به عبدالرحمن رسید، به خانه عیشه آمد و پرسید. عایشه گفت: از
 رسول الله علیه السلام شنیدم که گفت: بهشت را اول فقراء مهاجران و مسلمانان مسکینان بی
 حساب و با شتاب روند، نه توانگران الا عبدالرحمن بی عفو می رود امّا حبوا می رود. اکنون
 معلوم شد که توانگری تو سبب تأخیر و تحقیر خواهد شد. [334 ده دهش اکنون که صد

بُستانَت هست] نفرین کن آن مرکب را که ملکت هست با ملک جنت را توانی کسب کرد.

[تا نگردي عاجز و ويران پرست] در آخرت. حکایت: شیخ را مریدی بود. در ده آن مرید شیخ را گفت: امسال از بهر شما و از بهر من بوستان کاشتن می خواهم، تا در وقت میوه به ده آید.

شیخ رخصت داد و آن بوستان که برای شیخ کشت بر نداد و آن بوستان که برای خود کشت بر بسیار داد. شیخ را در وقت میوه به ده دعوت کرد و آن بوستان که برش بسیار بود، شیخ را گفت این از آن شماست و آن بوستان که بی بر بود، گفت: این از آن من است. شیخ غمگین گشت و طعام نخورد. مرید پرسید که: چرا غمگین شدید و از چه گستاخی ما رنجیدید؟ شیخ گفت: امید من آن بود که دنیای من خراب باشد و آخرت من معمور گردد. نشان بوستان بر عکس دلالت می کند. مرید گفت: من از شما شرم داشتم، خلاف واقع گفتم، آن بوستان که بی بر است از آن شماست و آن بوستان که معمور است از آن من است. شیخ خوشدل شد. و لهذا رسول الله علیه السلام ثوبان را رضی الله عنه از طلب نهی کرده بود. چنانکه می فرماید: [335 گفت پیغامبر که جنت از اله] رسول الله علیه السلام گفت آن صحابی را که نام او ثوبان است و معتق رسول الله است، از خدای جنت المأوی را [گر همی خواهی ز کس چیزی نخواه] لاجرم. [336 چون نخواهی من کفیل مر ترا] ای صحابی [جنت المأوی و دیدار خدا] چون رسول الله علیه السلام چنین کفالت فرمود. [337 آن صحابی زین کفالت شد عیار] مخفف از عیار است یعنی به صیرت کشت و بیدار [تا یکی روزی که گشته بُد سوار] اتفاقاً در آن زمان [338 تازیانه از کفش افتاد راست] (22b) تا بر زمین واقع شد. [خود فرود آمد ز کس آنرا نخواست] آن صحابی خود فرود آمد از مرکب تازیانه را از کسی از پیادگان نخواست. پس بدان ای سالک، طریقت همه کار حضرت حق نیکی و احسان است بر عطای او اعتماد کردن اولی تر است. [339 آنکه از دادش نیاید هیچ بد] آنکه از دادن او هیچ بد نمی آید یعنی حق تعالی [داند و بی خواهشی خود می دهد] از او خواستن لازم نیست و از

غیر او خواستن جایز نیست. [340] و به امر حق بخواهی آن رواست] چنانکه شیخ محمد سرری می خواست. حکایت: عزیزی به الهام الهی بر در جامعی ایستاده، از اغنیا گدایی می کرد و به فقیران می داد. وی را گفتند: چرا سؤال می کنی؟ گفت: از بهر آنکه اغنیا را به ثواب رسانم و فقیران را به نعمت. [آنچنان خواهش طریق انبیاست] و به امر حق تعالی است، چنانکه حضرت خدا رسوا الله علیه السلام را فرمود: خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا (توبه/۱۰۳) [341] بد نماید چون اشارت کرد دوست] و فرمان و الهام کرد. [کفر ایمان شد چون کفر از بهر اوست] بدی نیکی باشد چون از برای اوست زیرا قبح عقلی و حسن عقلی مذهب نیست. [342] هر بدی که امر او پیش آورد] هر بدی که فرمان دوست پیش آورد [آن ز نیکوهای عالم بگذرد] اگرچه در صورت بد بود اما چون به فرمان خداست از نیکوها بگذرد، چون از کلام سابق مفهوم شد که اعتبار به مال و دولت و به حسن صورت نیست. پس کسی که فقیر و زشت صورت باشد اما غنای قلب و قوت روحانیّه دارد، مقبول حضرت خدا گردد. چنانکه می فرماید: [343] زآن صدف گر خسته گردد نیز پوست] صدفی که پوست او خسته و شکسته باشد [ده مده که صد هزاران دُر در اوست] نفرین مکن او را که لولوی بسیار در اوست. [344] این سخن پایان ندارد بازگرد] رجوع کن. [سوی شاه و هم مزاج باز گرد] سوی سلطان محمود و ایاز که باز طور است اما خدمت مولانا از قوت طبیعت و کثرت نصیحت هنوز به آن قصّه رجوع نمی کند بلکه پند می فرماید: [345] باز رو در کان چو زرّ ده دهی] رجوع کن به معدن ارواح یعنی حضرت خدا همچون زر خالص یعنی همچو نبی و ولی. [تا رهد دستان تو از ده دهی] تا خلاص شود قصّه و حال تو از نفرین که در آخر کار پشیمان نشوی و نفرین نکنی. [346] صورتی را چون به دل ره می دهند] یعنی اهل دنیا و ارباب هوا چون صورتی را دوست دارند که همچو فرج عاشق شوند. [از ندامت آخرش ده می دهند] نفرین و لعنت می کنند. پس عاقل را می باید که بدی بد را پیشترک

دریابد و ترک او کند، زیرا پس از گذشتن فرصت پشیمانی سود ندهد چنانکه [347 دزد را کآن قطع تلخی (23a) می زهد] سارق را که از قطع ید تلخی ترشح می کند. [ذوق دزدی را چو زن ده می دهد] لذت سرق را همچون زن نفرین کند. [348 ده بدادن دیدی از دست حزین] و غمگین که آن غلام فرج نام است. [ده بدادن زین بریده دست بین] لاجرم از دیگران عبرت گیر و از سیاست دنیا بر سیاست عقبی قیاس کن. [349 همچنان قلاب و خونی و لوند] چنانکه قلب زن و قاتل و بی باک [وقت تلخی عیش را ده می دهند] در زمان تلخی و سیاست عیش و عشرت را نفرین کنند. پس آنان که بدی می کنند و به مصیبتی مبتلا شوند. [350 توبه می آرند هم پروانهوار] مرهون است. [باز نسیان می گشددشان سوی کار] یعنی توبه می آرند و می گویند: اگر این بار از این بلا برهم، دیگر بگرد بدی نکردم اما باز فراموشی ایشان را به سوی بدی می آرد. لاجرم اهل دنیا و هوا فساد و عشرت را نیک پندارند و به سوی او آیند. چنانکه [351 همچو پروانه ز دور آن نار را] مرهون است. [نور دید و بست آن سو بار را] و قصد کرد او را [352 چون بیامد سوخت پرّش را گریخت] چون پروانه نزدیک نار آمد، نار پرش را پاره بسوخت و آن از او گریخت. [باز چون طفلان فتاد و ملّح ریخت] چنانکه کودکی که در دست او چیزی باشد مثل نمک و رو به استعجال می گریزد و می افتد و آن چه در دست اوست ضبط نمی کند و می ریزد. پروانه نیز یعنی مقارن بلا و کسی کخ بیند ضرر دنیا را همچو کودکان از آتش و بلا و ضرر دنیا به شتاب می گریزد. [353 بار دیگر بر گمان و طمع سود] و بر ظنّ فاسد خود [خویش زد بر آتش آن شمع زود] چون به آتش شمع رسید. [354 بار دیگر سوخت هم واپس بجست] زیاده نسوخت، بجست و خلاص شد. [باز کردش حرص دل ناسی و مست] باز حرص و طمع قلب او را فراموش کننده و بی عقل کرد. [355 آن زمان کز سوختن وا می جهد] و می گریزد. [همچو هندو شمع را ده می دهد] و نفرین می کند و می گوید: [356 کای رُخت تابان چون ماه

شب‌فروز] ای شمع روی تو لامع همچو ماهِ شب‌افروز، [وی به صحبت کاذب و مغرورسوز] وی که در مقارنت کاذب و فریفته سوزی و غافل را سوزنده‌ای. لاجرم اهل هوا گاهی معصیت کند و به مصیبت مبتلا شود، توبه و استغفار کند. حضرت خدا خلاص دهد، باز این فعل بد را کند باز به بلا مبتلا شود باز توبه کند و خلاص شود و کار او همچنین می‌گردد. [357 باز از یادش رود توبه و انین] و باز عمل بد را کند. [كَأَوْهَنَ الرَّحْمَنِ كَيْدَ الْكَاذِبِينَ] ضعیف‌دست کرد خدای تعالی مکر دروغ‌گویان را که توبه دروغ‌گویان مکر است، نه توبه درست. و لهذا باقی نیست زود شکسته شود و توبه رجوع است از چیزی که مذموم باشد در شرع به چیزی که محمود باشد و رکن صحت توبه سه چیز است: پشیمانی بر عملی که کرده است از مخالفات و ترک کردن در حال و عزم (23b) کردن که دیگر بار آن چیز را نکند.

[در عموم تأویل این آیت که كُلُّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ] این آیت در سوره مائده است كُلُّمَا

أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا (مائده/۶۴)، یعنی هر گاه

برافروختند آتش را برای حرب کردن یا رسول علیه السلام فرو نشاند آتش را. خدای به سبب آنکه منازعتی در میان ایشان افکند که به دیگری نتوانستند پرداخت و می‌شتابیدند در زمین برای تبه-کاری که فتنه‌انگیزند. اگرچه این آیت در حق اهل تورات نازل شده است اما حکم و تأویل او عام است.

[358 كُلُّمَا هُمْ أَوْقَدُوا نَارَ الْوَعْيِ] هر باری که ایشان بر افروختند آتش جنگ را [أَطْفَأَ اللَّهُ

نَارَهُمْ حَتَّى انْطَفَأَ] بکُشت خدا آتش ایشان را و کُشته گشت یعنی هوا آتش جنگ را فروزانید

اما چون عزم او درست نبود، هدا عزم و عهد او را و توبه و قصد او را بشکست. [359 عزم

کرده که دلا آنجا مه‌ایست] در آنجا قایم و در معصیت دایم مباش. [گشته ناسی زآنکه

اهل عزم نیست] فراموش کننده شود زیرا اهل عزم نبود. [360 چون نبودش تخم صدقی

کاشته] چون تخم صدق کاشته نبود. [حق بر او نسیانِ آن بگماشته] و حواله کرده. [361] گرچه بر آتش‌زنه دل می‌زند] آتش‌زنه به ترکی چقمق و اضافت او به لفظ دل بیانیه است. [آن ستاره‌ش را کفِ حق می‌گُشد] شراره‌های وی را قهر حق می‌گُشد و منطفی کند.

[قصه هم در تقریر این] که شراره گُشته بود.

[362 شرفه‌ای بشنید در شب مُعتمد] شرفه بشین معتمد آوازی پای را گویند و به سین مهمله سعال را گویند، یعنی شخصی معتمد علیه آواز پای یا سعال شنید و دانست که در خانه او دزد آمد. [برگرفت آتش‌زنه کاتش زند] تا آتش و شمع افروزد. [363 دزد آمد آن زمان پیشش نشست] دزد آمد پیش آن شخص صاحب خانه نشست. [چون گرفت آن سوخته می‌کرد پست] سوخته به ترکی قاوجر یعنی شراره در سوخته گرفتی دزد پست و گُشته کردی، سبب او این بود که [364 می‌نهاد آنجا سرِ انگشت را] آن درد [تا شود استاره آتش فنا] تا ستاره آتش معدوم و گُشته شود. [365 خواجه می‌پنداشت کز خود می‌مُرد] آن شخص صاحب خانه گمان می‌برد که این آتش گرفته از خود منطفی گردد. [این نمی‌دید او که دزدش می‌گُشد] این را نمی‌دید صاحب خانه که دزد آن شراره را می‌گُشد. [366 خواجه گفت این سوخته نمناک بود] از آن می‌گیرد ولیکن [می‌مُرد استاره از تَریش زود] اما سبب نادیدن آن شخص این بود که [367 بس که ظلمت بود و تاریکی ز پیش] مرهون است. [می‌ندید آتش‌گُشی را پیشِ خویش] از آن غلط می‌کرد. [368 این چنین آتش‌گُشی اندر دلش] اینچنین نور را گُشنده هست اندر دل کافر. [دیده کافر نبیند از عَمَش] عمش آب از دیده روان شدن را و رمد را گویند (24a) یعنی کافران از درد چشم نور گُشنده خود را نمی‌بینند. بعضی منکر ذات حق و بعضی منکر صفاتند. [369 چون نمی‌داند دلِ داننده‌ای] چرا نمی‌داند آن دل که داننده است یا دل آن کس که عالم است؟ [هست با گردنده گرداننده‌ای] با

متحرّک محرّک هست. [370 چون نمی‌گویی که روز و شب به خود] مرهون است.

[بی‌خداوندی کی آید کی رود] چرا نمی‌گویی ای منکر خدا؟ روز شب بی‌خداوند کی آید و کی رود به خود یعنی آمدن و رفتن روز و شب را از خداوند ناچار است. [371 گردِ معقولات می‌گرددی ببین] حوالی معقولات را طواف می‌کنی و امور عقلیه را ادراک می‌کنی، امّا در این خصوص بنگر. [این چنین بی‌عقلی خود ای مَهِین] و خور که اثر بی‌مؤثر کی باشند؟ [372 خانه با بنا بود معقول‌تر] استفهام است. [یا که بی‌بنا بگو ای کم‌هنر] و همچنان [373 خطّ با کاتب بود معقول‌تر] این نیز استفهام است. [یا که بی‌کاتب بیندیش ای پسر] یعنی هیچ اثر بی‌مؤثر پیدا می‌شود؟ [374 جیم گوش و عین چشم و میم فم] که در صحیفه صورت انسان است. [چون بود بی‌کاتبی ای متّهم] و همچنان [375 شمع روشن بی‌ز گیراننده‌ای] مرهون است. [یا به گیراننده داننده‌ای] یعنی شمع روشن را بی‌گیراننده داننده‌ای یا به گیراننده داننده‌ای. پس عالم را صانع مختار و بصیر هست. [376 صنعت خوب از کف شلّ ضریر] مرهون است. [باشد اولی یا به گیرایی بصیر] یعنی صفت خوب از دست شلّ نابینا اولی باشد یا از دست گیرای بینا. [377 پس چو دانستی که قهرت می‌کند] یعنی ای که انگار صانع می‌کند این را می‌دانی که او تو را قهر کند به سبب رسانیدن مرض و مصیبت. [بر سرت دُبوس محنت می‌زند] گویا بیان مصراع اوّل است. چون او را قدرتش را انکار می‌کنی، پس چرا زبون او می‌شوی؟ [378 پس بکن دفعش چو نمرودی به جنگ] یعنی [سوی او کش در هوا تیری خدنگ] قصّه نمرود مشهور است که گفت: من خدای آسمان را می‌کُشم. پس چهار جوزه کرکس را گرفت و ایشان را به گوشت و می‌پرورید تا بزرگ و قوی گشتند و تختی بنیاد کرد هر یکی را از آن کرکسان به گوشه‌ای از تخت نشاند و بند کرد و خود در میان تخت نشست و گوشت پاره‌ها در پیش خود نهاد. چون کرکسان گرسنه شدند پریدن گرفتند پس تخت را بر داشتند تا به حدّی که زمین همچو چرخ

دوک در میان آب می نمود. پس از آن، از چشمش نهان شد و در دلش بیم افتاد و تیر را سوی آسمان انداخت. تیرش خون‌آلود بر تخت افتاد و کرکسان را گوشت داد. چون کرکسان گوشت را خوردن گرفتند تخت فرود آمدن گرفت تا به زمین فرود آمد. خدمت مولانا (24b) می گوید: اگر می توانی دفع محنت کن از خود به چنین کردن یاخود [379 همچو اسپاهِ مُغل بر آسمان] مرهون است. [تیر می‌انداز دفع نزع جان] گویند که تاتار را پیش از این عادت چنان بود که چون یکی از ایشان بیمار گشتی و به حالت نزع رسیدی، خویشان او آمدندی، به سوی آسمان و به اطراف آن بیمار تیرها را پَران کردند. زعم ایشان این بود که به تیر انداختن عزرائیل را دفع کنند. [380 یا گریز از وی اگر توانی برو] یا اگر بر گریختن قادری از حضرت خدا، گریز و برو یعنی از دست قهر او خلاص شو. [چون روی چون در کفِ اویی گرو] یعنی نمی توانی که بروی چون در دست قهرش مرهونی و در قدرتش زبونی. [381 در عدم بودی نرستی از کفش] خلاص نگشتی از ایجادش. [از کفِ او چون رهی ای دست‌خوش] چگونه خلاص شوی ای خوب‌دست و به ناز پرورده؟ [382 آرزو جُستن بود بگریختن] آرزو طلب کردن از خدای تعالی گریز است و همچنان [پیشِ عدلش خونِ تقوی ریختن] لاجرم آن کس که از حضرت خدا نگریزد آرزوی نفس را نخواهد و خون تقوی را نریزد. [383 این جهان دام است و دانه‌ش آرزو] آن کس که میل به آرزوی نفس کند دام جهان را مبتلا گردد. [در گریز از دامها روی آر زو] پس از عاقل از دامها که جهان است گریز و از او اعراض کن و به حضرت حق توجه کن. [384 چون چنین رفتی بدیدی صد گشاد] چون به حضرت خدا توجه کردی، صد فتح باب دیدی. [چون شدی در ضدّ آن دیدی فساد] پس به حال خود نظر کن و از دل خویش بپرس که روی تو به شهوات است یا به قاضی الحاجات؟ [385 پس پیمبر گفت اِسْتَفْتُوا الْقُلُوب] یعنی رسول الله علیه السلام استفت قلبک فرموده است. لاجرم مفتی که راست‌گوی و بی زبان است، دل تو است. [گرچه مُفْتِیتان برون گوید خُطُوب] گرچه مفتی

شما در ظاهر خطبه‌ها گوید. در بعضی نسخ این بیت نیز هست: [گفته است استفت قلبک آن رسول] علیه السلام [گرچه مفتی آن برون گوید فضول] از علوم و معارف. [386 آرزو بگذار تا رحم آیدش] حضرت خدا را بر تو [آزمودی که چنین می‌بایدش] چنانکه بنده تو چون آرزو را ترک کند و به خدمت تو اشتغال نماید، تو را بر وی رحم آید. حضرت خدا را نیز بندگان عباد را چنین است. [387 چون نتانی جست پس خدمت کنش] چون نمی‌توانی که از دست قهر حق خلاص شوی او را خدمت کن. [تا روی از حبس او در گلشنش] تا به حکم الدنیا سجن المؤمن، از حبس و زندان حضرت خدا یعنی از دنیا بروی به گلشن او یعنی به بهشت. [388 دم به دم چون تو مراقب می‌شوی] و امعان نظر (25a) می‌کنی. [داد می‌بینی و داور ای غوی] عدل می‌بینی و حاکم ای گمراه یعنی این مصیبت و محنت که به تو می‌رسد جزای عمل تو است و ماحی معصیت. [389 ور ببندی چشم خود را ز احتجاب] اگر چشم خویش را بپوشی و به جانب او ننگری [کار خود را کی گذارد آفتاب] عمل خویش را ترک نمی‌کند حضرت خدا.

[وا نمودن پادشاه] سلطان محمود [به امرا] جمع امیر است. [و متعصبان] عطف بر آن است. [در راه ایاز] درباره او [سبب فضیلت و مرتبت و قربت و جامگی او] اشارت به ایاز است. [بر ایشان] متعلق است به وا نمودن و مراد از ایشان امرا و متعصبان است. [بر وجهی که] این نیز متعلق به آن است. [ایشانرا] همچنان است. [حجت و اعتراض نماند] که فضل ایاز پیدا شود.

[390 چون امیران از حسد جوشان شدند] اول طعنه بر ایاز زدندی، پس از آن از حد جوشان شدند و چنان گشتند که [عاقبت بر شاه خود طعنه زدند] و گفتند [391 کین ایاز تو ندارد سی خرد] عقل او همچو عقل سی امیر نیست. [جامگی سی امیر او چون خورد] چرا وظیفه

سی امیر می خورد؟ [392 شاه بیرون رفت با آن سی امیر] سلطان محمود از بهر الزام امیران به همراهی ایشان از شهر بیرون رفت [سوی صحرا و کُهِستان صیدگیر] جانب دشت و کوهستان شکار کننده اتفاقاً [393 کاروانی دید از دور آن مَلِک] به فتح میم و کسر لام. [گفت امیری را برو ای مُؤْتَفِک] یک امیر را گفت برو ای منقلب و مفتش. [394 رَوِ پیرس آن کاروان را بر رَصَد] بر سر راه [کز کدامین شهر اندر می‌رسد] و از کدام شهر می‌آیند. [395 رفت و پرسید و پیامد که ز ری] جواب داد که از شهر ری می‌آیند [گفت عزمش تا کجا درماند وی] شاه گفت: عزم کاربان تا به کجا؟ عاجز شد آن امیر زیرا عزم را نپرسیده بود. [396 دیگری را گفت رَوِ ای بُوَالْعَلَا] شاه امیر دیگر را گفت: ای پدربلندی، مراد خداوندی بلندی است، چنانکه ابو الخیرات گویند، مراد صاحب الخیرات گفتن است. [باز پرس از کاروان که تا کجا] که کجا می‌روند؟ [397 رفت و آمد گفت تا سوی یَمَن] جواب و خبر داد که به جانب یمن می‌روند. [گفت رَخْتش چیست هان ای مُؤْتَمَن] شاه پرسید: که متاع کاربان چیست ای امین گرفته؟ [398 ماند حیران گفت با میری دگر] حیران گشت یعنی از جواب عاجز شد زیرا از کاربان نپرسیده بود متاع ایشان را. پس از آن شاه گفت به امیری دیگر: [که برو واپرس رَخْتِ آن نفر] پیرس متاع آن جماعت را. [399 باز آمد گفت از هر جنس هست] آن امیر برفت و پرسید و جواب داد که از هر جنس رخت هست، امّا [اغلبِ آن کاسه‌هایِ رازِیست] اکثر متاع کاربان کاسه‌هایِ زاریست. [400 گفت کی بیرون شدند از شهرِ ری] شاه او را گفت: کی بیرون شدند از ری؟ (25b) [ماند حیران آن امیر سست پی] زیرا نپرسیده بود از وی. [401 همچنین تا سی امیر و بیشتر] شاه پرسید، جواب شافی و کافی ندادند. [سست‌رای و ناقص اندر کَرّ و فر] پس از این شاه مزبور [402 گفت امیران را که من روزی جدا] و تنها. [امتحان کردم ایازِ خویش را] که فرستادم به پرسیدن کاروان و گفتم او را: [403 که پیرس از کاروان تا از کجاست] من او را چنین گفتم. [او برفت این

جمله واپرسید راست] همه را جواب آورد. [404 بی‌وصیت بی‌اشارت یک به یک] مرهون است. [حالشان دریافت بی‌رئی و شک] پس معلوم شد که ایاز را سی خرد است بلکه زیاده از آن است زیرا [405 هرچه زین سی میر اندر سی مقام] مرهون است. [کشف شد زو آن به یکدم شد تمام] حصّه از قصّه در این مقام این است که بنده خدا چنین می باید که حاضر جواب باشد. مثلاً نماز و زکوت و روزه و حجّ و سایر عبادات و واجبات و حقوق عباد چنان کرده بود که از هر کدام که حضرت خدا پرسد جوابش بدهد و آن کس که همچون انبیا و اولیا و اتقیا فضیلت و ثواب خواهد، او را لازم است که هر جنس طاعات از فرایض و واجبات و از سنن و مستحبات و از نوافل عبادات کرده باشد، و از محرّمات و منهیّات و از حقوق عباد و شبهات اجتناب کرده بود.

[مدافعه امرا آن حجّت را به شبهه جبریه و جواب دادن شاه ایشان را] بر طریقه اهل سنت.

[406 پس بگفتند آن امیران کین فنی است] امیران سلطان محمود را گفتند: انتباه ایاز یک کاری است. [از عنایت‌های کار جهد نیست] از عنایت‌های الله است، کار اجتهاد و سعی نیست. [407 قسمت حقّ است مه را روی نغز] پاک و نورانی. [دادۀ بخت است گل را بوی نغز] نه کسب خود. حصّه در این مرتبه این است که، بعض کسان می گویند که توفیق طاعت و عبادت و اجتناب از حرام و معصیت از عنایت حضرت خداست، به کسب بنده نیست، اما این سخن مقبول شاه نشود. [408 گفت سلطان بلکه آنچه از نفس زاد] سلطان محمود گفت: هر چیز که از نفس زاد خواه بد باشد خواه نیک [ربع تقصیر است و دخل اجتهاد] حاصل تقصیر است و نتیجه اجتهاد. [409 ورنه آدم کی بگفتی با خدا] اگر از نفس پیدا نگشتی عصیان و خطا، آدم علیه السلام کی بگفتی به حضرت خدا؟ [ربّنا انا ظلمنا

نَفْسَنَا] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره اعراف: قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (اعراف/۲۳)، بلکه گفتی خطا از ما نبود از قضا بود، چنانکه می فرماید: [410 خود بگفتی کین گناه از نفس بود] یعنی از قضای تو بود من در این گناه مجبورم [چون قضا (26a) این بود حزم ما چه سود] احتیاط ما چه فایده می کند و این را تمثیل می کند. [411 همچو ابلیسی که گفت أَغْوَيْتَنِي] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره مذکور است قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (اعراف/۱۶) که اغوا و اضلال را به حضرت حق اسناد کرد. [تو شکستی جام و ما را می‌زنی] استفهام انکاری است. پس شاه می گوید: [412 بل قضا حق است و جهد بنده حق] از آنکه خدای تعالی افعال بندگان را و صرف کردن اختیار ایشان را در ازل می دانست، بر آن وجه تقدیر کرد نه بر وجه ایجاب و جبر. پس خلق حق، تابع ارادت بنده است، بنده اختیار جزوی را به هر چه صرف کند از خیر و شر، حضرت خدا آن چیز را خلق کند. [هین مباش اَعُوذُ بِكَ مِنْ ابْلِيسَ خَلَقَ] یک چشم و کم بین مباش همچو ابلیس کهنه. پس از این اثبات اختیار می کند و می گوید [413 در تردّد مانده ایم اندر دو کار] یعنی ما گاهی در تردّد بمانیم در دو کار که این را می کنیم یا آن را [این تردّد کی بود بی اختیار] پس تردّد ما دلالت می کند که در ما اختیار هست، زیرا تردّد را در افعال اختیاریه می کنیم و در امر مقدور. [414 این کنم یا آن کنم او کی گُوْد] به معنی گوید است. [که دو دست و پای او بسته بود] یعنی کسی که دو دست و پای او بسته باشد و در وی اختیار نباشد او کی گوید که این کنم یا آن کنم. پس تردّد در امر مقدور می شود. [415 هیچ باشد این تردّد بر سرم] مرهون است. [که روم در بحر یا بالا پرم] یعنی هیچ در کسی این تردّد نباشد که گوید که بر آب دریا روم یا بالا پرم، زیرا هر دو مقدور نیست. [416 این تردّد هست که مَوْصِل روم] زآنکه به شهر موصل رفتن مقدور است. [یا برای سحر تا بابل روم] بابل جایی است نزد کوفه که هاروت و ماروت

آنجا بودند. [417 پس تردّد را بیايد قدرتی] تردّد را می باید در بنده قدرت باشد و آنچه بر او قصد کند مقدور بود. [ورنه آن خنده بود بر سبلی] و الا ریش‌خند بود به کسی و لاف زدن است بسی. لاجرم از سخن سلطان محمود معلوم شد که در دست بنده قدرت هست و او را افعال اختیاریه هست. پس خیر و شر به کسب اوست. [418 بر قضا کم نه بهانه ای جوان] مگو که من مجبورم. [جرم خود را چون نهی بر دیگران] و گناه خود را بر دیگران منه زانکه به حکم وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰی (فاطر/۱۸). [419 خون کند زبید و قصاصی او به عمر] و استفهام انکاری است و همچنان [می خورد عمر و بر احمد حدّ خمر] یعنی این هرگز نمی شود. [420 گرد خود برگرد و جرم خود ببین] و احوال خود را تفحص کن. [جنبش از خود بین و از سایه مبین] یعنی تو اختیار جزوی را به هر چه صرف کنی، خدای تعالی آن را خلق کند، نه آنکه خدا خلق کند و جبر کند بر تو. پس جزای کار همچون سایه اثر عمل تو است. (26b) [421 که نخواهد شد غلط پاداش میر] لفظ غلط پاداش وصف ترکیبی است و صفت میر است. [خصم را می‌داند آن میر بصیر] چون تو کاری می کنی جزای او به تو می رسد، نه به غیر. چنانکه [422 چون عسل خوردی نیامد تب به غیر] یعنی تو عسل می خوری حمای او به غیر نمی آید. پس تو که شیرینی گناه را می چشی، عذاب آن به تو می آید. [مزد روز تو نیامد شب به غیر] تو که روز عمل می کنی، اجرت او به دیگری نمی دهند. پس ثواب طاعت تو نیز به تو می رسد. [423 در چه کردی جهد کآن و تو نگشت] استفهام انکاری است یعنی در چه کار سعی کردی در جهان که آن به تو راجع نشد؟ [تو چه کاریدی که نامد ربیع گشت] تو چه تخم کاشتی که نیامد حاصل زرع؟ [424 فعل تو که زاید از جان و تنت] عملی که از دل و جان و تن تو زاید یعنی افعال قلوب و افعال جوارح باشد، [همچو فرزندات بگیرد دامت] همچون پسر تو پیش تو آید و دامن تو گیرد. [425 فعل را در غیب صورت می‌کنند] اگر فعل نیک است، صورت او خوب می شود و اگر فعل بد است،

صورت او زشت می شود. [فعل دزدی را نه داری می زنند] استفهام انکاری است یعنی کار دزدی را دار می زنند؟ [426 دار کی مانند به دزدی لیک آن] مرهون است. [هست تصویر خدای غیب دان] که در دل شهنه صورت دار را از بهر دزدی القا کرده است. [427 در دل شهنه چو حق الهام داد] مرهون است. [که چنین صورت بساز از بهر داد] صورت دزدی شدن به الهام خداست در دنیا اما دزدی را صورت محقق می شود مانند او در عقبی. [428 تا تو عالم باشی و عادل قضا] تو که عمل نیک کنی در دنیا، [نامناسب چون دهد داد و سزا] آن شهنه و حاکم دنیا [429 چونکه حاکم این کند اندر گزین] نیک را نیکی و بد را بدی. [چون کند حکم احکم این حاکمین] چگونه حکم کند احکم الحاکمین و ارحم الراحمین. [430 چون بکاری جو نروید غیر جو] چون زراعت شعیر کنی شعیر حاصل شود. [قرض تو کردی ز که خواهد گرو] وام را تو گرفتی از که می خواهد رهین را؟ [431 جرم خود را بر کسی دیگر منه] که تو معاقب و مؤاخذ می شوی. [هوش و گوش خود بدین پاداش ده] از احوال دنیا قیاس بر سیاست عقبی. [432 جرم بر خود نه که تو خود کاشتی] حضرت خدا ظلم نمی کند. [با جزا و عدل حق کن آشتی] صلح. [433 رنج را باشد سبب بد کردنی] عذاب را سبب بد کردن است. [بد ز فعل خود شناس از بخت نی] جزای بد را از فعل بد بدان، نه از بخت و تقدیر. [434 آن نظر در بخت چشم احوال کند] نظر را در بخت و تقدیر کردن دیده را احوال کند یا آن شخص که احوال دیده است نظر در بخت کند. [کلب را گهدانی و ابله کند] کلب نفس را از عمل معطل کند که در کاهدان غفلت بخسبد. [435 متهم کن نفس خود را ای فتی] که تقصیر از آن تو است. [متهم کم کن جزای عدل را] و اگر علاج (27a) خواهی این درد را [436 توبه کن مردانه سر آور به ره] توبه کن به صدق و صفا و به راه خدای تعالی بیا [که فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ يَرَهُ] فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٨٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨٨﴾ (زلزال/ ۸، ۷) پس هر که عمل کند همسنگ

مورچه خرد نیکی بیند پاداش آن را، و هر که عمل کند همسنگ مورچه خرد بدی بیند پاداش آن را. **حکایت:** ابن مسعود گفت: محکم‌ترین آیتی در قرآن این است و رسول الله علیه السلام این آیت را جامعۀ فاذه گفته. **حکایت:** صعصعه بن تاجیه را که جدّ فرزدد بود، نزد رسول الله علیه السلام فرستادند. آمد و گفت: از آنچه بر تو فرود می آید بر من بخوان. آن حضرت این آیت بر او خواند و گفت: حسبی حسبی، همین بسنده است. چون کسی داند که در آن عرصۀ کبری از ذره‌ای و حبه‌ای و نقیری و قطمیری خواهند پرسید و هیچ گونه فرو گذاشتی نخواهد بود. هر آینه امروز به حساب خود خواهد پرداخت و نکته حاسبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسِبُوا نصب العین خواهد ساخت. **قطعه:** حساب کار خود امروز کن که فرصت هست - ز خیر و شر بنگر تا چهارست حاصل تو ﴿﴾ اگر به نقد نکویی توانگری خوش باش - درت به غیر بدی نیست و آی بر دل تو.

[437 در فسونِ نفس کم شو غره‌ای] مغرور افسون و افسانۀ نفس مشو. [کافتابِ حق نپوشد ذره‌ای] که آفتاب حق هر ذره را پیدا کند، خواه از خیر باشد خواه از شر. [438 هست این ذراتِ جسمی ای مفید] مرهون است. [پیش این خورشیدِ جسمانی پدید] یعنی ذرات جسمیّه و ظاهره‌ای فایده دهنده پیش آفتاب جسمانی و ظاهر پیداست. [439 هست ذراتِ خواطر و افتکار] ذرات معنویّه و خاطره و اعمال قلبیّه و خفیّه [پیش خورشیدِ حقایق آشکار] پیش آفتاب حقایق یعنی حضرت خدا آشکار و هویداست.

[حکایت آن صیّادی که خویشتن را در گیاه پیچیده بود و دسته گل و لاله گله‌وار به سرفرو کشیده تا مرغان او را گیاه پندارند] آن صیّاد شیطان است که صوفیانه لباس سبز پوشیده است و در صورت پند و حق سخنان می گوید، تا از زمرۀ صلحا و جماعت اتقیا و صحبت اولیا دور کند. [و آن مرغِ زیرک بوی برد اندکی که این آدمی است که بر این شکل گیاه ندیدیم] آن مرغ آن کس است که سلوک طریقت کرده باشد و اوّل زیرک بود که آن سبزپوش را دانست که آدمی است و انکار کرد به تنها بودنش و قبول نکرد دعوتش. [اما هم

تمام بوی نبرد به افسون او مغرور شد زیرا در ادراکِ اوّل قاطعی نداشت] اما آن مرغ تمام تشخیص نکرد، آخر به افسون آن صیّاد فریفته گشت. از آنکی در ادراکِ حال صیّاد علم قطع نداشت و مراد (27b) از دانه‌ها که در نظم مذکور خواهد شد، مال دنیا و شهوات است. لاجرم صیّاد در ترغیب خوردنش اتهام تکرر، آن نیز در نظم مذکور خواهد شد و این نیز مکر بود اما مرغ در ادراکِ مکرِ دوم قاطعی داشت وَ هُوَ الْحِرْصُ وَ الطَّمَعُ] که آن قاطع حرص و طمع است. [لَا سِيِّمًا عِنْدَ فَرْطِ الْحَاجَةِ وَ الْفَقْرِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا] لاجرم آن مرغ به سبب حرص احمقی کرد که گرفتار حرام و صید دام شد.

[440 رفت مرغی در میانِ مرغزار] و سبزه‌زار. [بود آنجا دام از بهرِ شکار] یعنی در آنجا از بهرِ شکار مرغ دام نهاده بود، [441 دانه چندی نهاده بر زمین] تا مرغ طمع کند و فریفته شود. [و آن صیّاد آنجا نشسته در کمین] پوشیده. [442 خوبستن پیچیده در برگ و گیاه] آن صیّاد [تا در افتد صیدِ بیچاره ز راه] تا سالک از طریقت دور افتد و صیّاد را نبیند، صیدش گردد. [443 مرغک آمد سوی او از ناشناخت] آن مرغ صغیر بیامد سوی دام به نادانی و به غفلت. [پس طوافی کرد و پیشِ مرد تاخت] پس طیران کرد و به نظر صیّاد آمد. [444 گفت او را کیستی تو سبزپوش] آن مرغ از صیّاد پرسید: که تو کیستی ای سبزپوش؟ [در بیابان در میانِ این وُحوش] صیّاد چون سؤال مرغ را شنید، [445 گفت مردِ زاهدم من مُنْقَطِع] از مردمان [با گیاه و برگ اینجا مُقْتَنِع] قناعت کننده. [446 زهد و تقوی را گزیدم دین و کیش] و مذهب. [زآنکه می‌دیدم اجل را پیشِ خویش] زیرا مرگ را حاضر دیدم. [447 مرگِ همسایه مرا واعظ شده] به حکم موت الجار کفی بک واعظاً، مرگ همسایه مرا واعظ گشته. [کسب و دگانِ مرا برهم زده] اسناد برهم زدن به مزگ مجاز است. مراد این است که ترک کردم کسب و دگان را. [448 چون به آخر فرد خواهم ماندن] در قبر. [خو نباید کرد با هر مرد و زن] پس تنهایی را عادت گرفتن می باید. [449 رو بخوادم کرد آخر

در لَحْد] چون آخر توجّه کنم به گور، [آن به آید که کنم خو با أَحَد] با خدای فرد [450] چون زَنخ را بست خواهند ای صنم] در وقت مردنم، [آن به آید که زَنخ کمتر زنم] به خوردن طعام دنیا و به گفتن سخن بی سود. [451 ای به زربفت و کمر آموخته] ای به زربفت رنگین و به کمر آموخته، [آخِرستت جامه نادوخته] آخر تو را هست جامه نادوخته یعنی کفن. [452 رو به خاک آریم کز وی رُسته‌ایم] که به حکم مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (طه/۵۵)، از او مخلوق شده‌ایم، معنی آیت این است که از زمین آفریدیم شما را، یعنی اصل خلقت پدر شما را یا اوّل مواد ابدان شما را و در تبیان آورده که حق تعالی فرشته‌ای می فرستد تا از خاک موضعی که مدفن کسی خواهد بود، قدری بر می دارد و بر نطفه‌ای که ماده وجود اوست می ریزد و آن کس از تراب (28a) و نطفه مخلوق می شود و در همان خاک مدفون گردد. پس معنی این است که شما را از زمین آفریدیم و در زمین باز بریم بعد از مرگ و از زمین بیرون آریم شما را به جهت حساب و جزا. نظم: بخاکت در آرد خداوند پاک - دگر ره برون آرد از زیر خاک ❀ بر آن حال کآیی به خاک اندرون - بر آن گونه از خاک آبی برون ❀ اگر پاک در خاک گیری مقام - بر آبی از او پاک و پاکیره‌نام. [دل چرا در بی‌وفایان بسته‌ایم] که آنها دنیا و مافیها است. [453 جَدّ و خویشانمان قدیمی چار طبع] پدر پدر و قوم و اقربای قدیمی ما عناصر اربعه است. [ما به خویشی عاریت بستیم طمع] ما به اقربای عارضی و علریط طمع بستیم. [454 سالها هم صحبتی و هم‌دمی] مرهون است. [با عناصر داشت جسم آدمی] که اجزای اصلیّه اوست. چون اصل جسم را بیان کرد اصل و حال روح را بیان می کند که گوید: [455 روح او خود از نفوس و از عقول] جان انسان خود از نفوس مجرّده و عقول کلیّه است. [روح اصول خویش را کرده نکول] جان از اصل‌های خود کرده رجوع و اعراض. [456 از عقول و از نفوس پُرصفا] مرهون است. [نامه می‌آید به جان کای بی‌وفا] یعنی عقول و نفوس به زبان حال این سخن را بگویند جان مردم را که، ای بی‌وفا. [457]

یارکان پنج روزه یافتی] یاران نو یافتی [رُو ز یارانِ کهن برتافتی] روی را از یاران قدیم بر تافتی. امّا این را نمی دانی که وطن اصلی جانب ماست، آخر به طرف ما می آیی. چنانکه [458] کودکان گرچه که در بازی خوشند] به اشتغال لعب جوش خاطرنند. [شب کشانشان سویی خانه می‌کشند] در وقت شب ناچار به خانه خود می‌برند. [459] شد برهنه وقت بازی طفل خُرد] در وقت بازی عریان گشت کودک که جامه و کفش را نهاد. [دزد از ناگه قبا و کفش بُرد] کودک در بازی بود، دزد جامه و کفش او را بدزدید [460] آنچنان گرم او به بازی در فتاد] که لباس خویش را فراموش کرد. چنانکه [کآن کلاه و پیرهن رفتش ز یاد] کودک در آن حال است. [461] شب شد و بازی او شد بی‌مدد] شب آمد و کودک گشت بی مدد که از بازی او را یاری و مددکاری نشد و لباس را بجُست و نیافت. [رو ندارد کو سویی خانه رود] از شرم نتواند که به خانه رود. لاجرم اطفال دنیا نیز همچنان به بازی دنیا رفته و لباس و سرمایۀ عمر را دزد برده و شب اجل رسیده. ایشان روی ندارد که به خانه قبر و آخرت روند، امّا رفتن ناچار است. پس عاقل را می باید که بازی دنیا را ترک کند. [462] نی شنیدی اِنَّمَا الدُّنْيَا لَعِبٌ] به حکم آیت سوره انعام وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ (انعام/۳۲) و به موجب آیت سوره محمد اِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ (محمد/۳۶) و به حسب آیت سوره حدید اَعْلَمُوا اَنَّهَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ (حدید/۲۰)، دنیا یازی است، تو مگر نشنیدی؟ [باد دادی رخت و گشتی مُرتَعِب] (28b) قماش را به باد دادی و ترسنده گشتی که از مرگ و حساب آخرت می ترسی. [463] پیش از آنکه شب شود جامه بجو] پیش از شب اجل شدن جامه بجو. [روز را ضایع مکن در گفت و گو] روز عمر را ضایع مکن در قول بلا عمل در بحث و جدل. [464] من به صحرا خلوتی بگزیده‌ام] از سخن صیّاد است یعنی از خلق گریخته‌ام. [خلق را من دزدِ جامه دیده‌ام] که جامۀ عمر را ضایع می کنند. [465] نیمِ عمر از آرزوی دلستان] نیم عمر در آرزوی دلبر صرف کردم. در بعض نسخ به جای دلستان دوستان

واقع شده. [نیم عمر از غصه‌های دشمنان] نیم عمر در بیم غم‌های دشمنان مصروف گشت. [466] جُبّه را برد آن کُله را این بُرد] جُبّه را آرزوی دلستان و کلاه را غصه‌های دشمنان بُرد. [غرق بازی گشته ما چون طفل خُرد] مستغرق لعب شده‌ایم ما همچون کودک. [467 نک شبانگاه اجل نزدیک شد] اکنون شب اجل قریب گشت. [حَلّ هَذَا اللَّعْبِ بَسْبِك لَا تَعُد] ترک کن این بازی را، تو را کفایت می کند، تکرار رجوع مکن. [468 هین سوارِ توبه شو در دزد رس] سوار اسب توبه شو، دزد را برس. [جامه‌ها از دزد بستان باز پس] یعنی تدارک مافات کن. [469 مرکبِ توبه عجایب مرکب است] شتابان. [بر فلک تازد به یک لحظه ز پست] بر فلک می رسد به تازیدن به یک لحظه از پست زمین. [470 لیک مرکب را نگه می‌دار از آن] از آن کس [کو بدزدید آن قبایت را نهان] که او بدزدید جامه عمر تو را پنهان. [471 تا ندزدد مرکبت را نیز هم] همچون جامه عمرت [پاس دار این مرکبت را دم به دم] تا توبه تو را نشکند که همچون صاحب قوچ باشی که هم قوچ دزدیده باشد هم جامه.

[حکایت آن شخص که دزدان قوچ] گوسفند [آن را بدزدیدند و بر آن] به دزدیدن قوچ [قناعت نکردند] بلکه [به حيله جامه‌هاش را هم دزدیدند] فصیح در لفظ قوچ با واو نوشتن است و خذف واو در نظم از بهر وزن است یا برای تظرف.

[472 آن یکی قُچ داشت از پس می کشید] از پسِ خویش به حبل می کشید. [دزد قُچ را برد حبلش را بُرید] رسن قوچ را برید و آن را دزدید. [473 چونکه آگه شد دوان شد چپ و راست] چون خداوند قوچ خبردار شد از دزدیدن قوچ، به هر طرف دوید. [تا بیابد کآن قُچ برده کجاست] تا آن قوچ دزدیده را بیابد. [474 بر سر چاهی بدید آن دزد را] مگر آن دزد، قوچ را پنهان کرد و بر سر چاهی نشست و افغان کرد. آن کس در این حالت بدید آن را. [که فغان می کرد که وَأَوَيْلتَا] چون صاحب قوچ آن دزد را چنین دید از وی پرسید: [475 گفت

نالان از چهای ای اوستاد] از چه چیز نالانی؟ [گفت همیان زرم در چه فتاد] کیسه زرم در چاه افتاد، از آن گریانم. پس از آن این دزد بگفت: [476 گر توانی در روی بیرون کشی] اگر می توانی به چاه در روی و بیرون کشی آن همیان زر را، (29a) [خمس بدهم مر ترا با دلخوشی] پنج و یک را از زر به تو دهم به طیب خاطر. [477 خمس صد دینار بستانی به دست] یعنی همه دینارم پانصد است پس خمس او که صد دینار است بستان به نقد. [گفت او خود این بهای ده قُچ است] صاحب قوچ به خود گفت: این خود بهای ده قوچ است. [478 گر دری بر بسته شد ده در گشاد] اگرچه مرا دری بسته گشت که قوچ دزدیده شد ده در گشاد که صد دینار به دست من می آید. [گر قُچی شد حق عوض اشتر بداد] اگر یک قوچ برفت، حضرت خدا به جای او بهای اشتر داد. [479 جامه‌ها برگند و اندر چاه رفت] جامه‌ها را به نزد دزد نهاد و به چاه برفت تا که همیان زر را بیرون آرد. [جامه‌ها را بُرد هم آن دزد تفت] دزد جامه‌ها را به شتاب و حرارت برد. لاجرم آن صاحب قوچ احتیاط نکرد که هم قوچش رفت و هم جامه‌هاش رفت. بس مرد را [480 حازمی باید که ره تا ده بُرد] احتیاط می باید تا راه را بقریه و منزل برد. [حزم نبود طمع طاعون آورد] چون احتیاط نباشد طمع مرض آورد. بیت: غافل مشو که مرکب مردان راه را - در سنگلاخ وسوسه پی‌ها بریده‌اند. [481 او یکی دزد است فتنه‌سیرتی] آن دزد که شیطان است یک شخص است اما فتنه‌سیرت از آن جهت. [چون خیال او را به هر دم صورتی] همچون خیال او را هر دم هست یک صورت. [482 کس نداند مکر او الا خدا] لاجرم [در خدا بگریز و وا ره زان دغا] به موجب فِقْرُوا إِلَى اللَّهِ (ذاریات/۵۰)، در خدا بگریز و أعوذ بالله من الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بگو، خلاص شو از آن مکار.

[مناظره مرغ با صیاد در ترهّب] به معنی تعبّد است یعنی زاهدی کردن. [و در معنی ترهّبی

که مصطفی علیه السّلام نهی کرد از آن اُمّت خود را که لَا رَهْبَانِيَّةَ فِي الْإِسْلَام] لفظ

رهبانیه به فتح را است بدانکه در میان تابعین رضوان الله علیهم اجمعین، در عزلت بهتر است و مخالطت اختلاف واقع شد یعنی از ایشان بدانند که عزلت بهتر است و اکثر ایشان بدانند که مخالطت اولی تر. بشر بن عبدالله و ربیع بن خشیم از صنفِ اوّل است، زآنکه بشر گفت آشنا را اندک کن زآنکه تو نمی دانی که در روز قیامت چه خواهد شد. اگر رسوایی باشد بهتر آن است که تو را بسیار کس نداند تا شرمساری زیاده نشود و ربیع روزی بر در دار خود نشسته بود، سنگی آمد، بر پیشانی او رسید و بشکست. او خون را پاک می کرد و می گفت: پند دادند تو را ای ربیع. پس به درون دار رفت تا جنازه او بیرون آوردند. خدمت مولانا در این مطلب دلیل می آرد از دو جانب.

[483 مرغ گفتش خواجه در خلوت مه ایست] آن مرغ صیّاد را گفت: ای خواجه، در خلوت منشین. [دین احمد را ترهّب نیک نیست] دین محمدی را رهبانیت خوب نیست. [484 از ترهّب نهی کردست (29b) آن رسول] به حکم لَا رَهْبَانِيَّةَ فِي الْإِسْلَامِ از ترهّب نهی کرد. [بدعتی چون در گرفتی ای فضول] لاجرم از ناس انقطاع نمی باید. [485 جمعه شرط است و جماعت در نماز] جمعه از شرایط دین است و جماعت از شرایط اسلام. پس اینها به انقطاع میسر نیست. [امر معروف و ز منکر احتراز] یعنی امر معروف و نهی منکر نیز شرط است. لاجرم در میان مردمان بودن و امر معروف و نهی منکر کردن می باید و همچنان [486 رنج بدخویان کشیدن زیر صبر] و تحمّل اذای ناس کردن می باید. رسول الله علیه السلام فرمود: الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ، خَيْرٌ مِنَ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ [منفعت دادن به خلقان همچو ابر] در میان مردمان بودن و ایشان را نفع بسیار رسانیدن بهتر است. [487 خیر ناس أَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ ای پدر] چنانکه رسول علیه السلام فرمود: خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ. [گرنه سنگی چه حریفی با مدر] اگرنه سنگی چرا انیس دیوار داری و مونس کلوخ کوهی؟ [488 در میان اُمّت مرحوم باش] پس از خلق منقطع

مشو بلکه به حکم امتی امّت مرحومه، در میان این امت باش. [سنت احمد مهل محکوم
 باش] چون مرغ صیّاد را اینچنین سخن گفت [489 در جوابش گفت صیّاد عیار] مخفّف
 عیار است کَمَا مَرَّ غَيْرَ مَرَّةٍ. [نیست مطلق این که گفتی هوش دار] و فهم کن آنچه گفتی
 زآنکه این بر آن تقدیر است که یاران نیک باشند و الا [490 هست تنهایی به از یاران بد] زیرا
 [نیک با بد چون نشیند بد شود] مرد نیک که با بد مرد نشیند بد گردد زآنکه طبیعت دزد
 است، هر چه ببیند به آن مایل شود. پس عزلت و انقطاع بهتر است و در خبر است یوشک آن
 یكون خیر مال المسلم غنم يتبع شعان الجبال و مواقع القطر یفرّ بدینه من الناس، پس چون در
 عزلت باشد از شرّ ناس خلاص شود. شعر: عدوّک من صدیقک مستفاد - فلا تستکثرنّ من
 الصّحاب ❁ فَإِنَّ الدَّاءَ أَكْثَرُ مَا تَرَاهُ - یكون من الطّعام او الشرّاب. [491 گفت عقل هر که را
 نبود رؤسوخ] عقل کسی را که استواری و قرار نباشد، [پیش عاقل او چو سنگ است و
 کلوخ] آنچنان کس پیش عاقل آدم نیست. لاجرم انقطاع از آنچنان کسان تخلّص از گناه است
 که به اختلاط باشد مثل غیبت و ریا و سکوت از امر معروف و نهی منکر و دزدیدن طبیعت
 اخلاق ردّیه و اعمال خبیثه را همچو بسیار خوردن و خفتن. [492 چون حمار است آنکه
 نانش اُمنیّت است] یعنی آرزوی او خوردن است. [صحبت او عین رهبانیّت است] زآنکه
 انقطاع از اهل سنت و جماعت است. واهذا گفته‌اند به کسی یار مشو که چون به امداد
 برخیزد، بگوید که امروز (30a) چه خوریم؟ بلکه به کسی یار شو که بگوید امروز چه کنیم؟
 [493 هوش او سوی علف باشد چو خر] لاجرم ای نیک گوهر، [بگذر از وی تا نمانی بی
 هنر] پس انقطاع از آنچنان کس بهتر. بزرگان گفته‌اند: من کان همّته ما یدخل فی بطنه فقیمته
 ما یخرج من بطنه. [494 زآنکه غیر حق همه گردد رفات] استخوان پوسیده [کلّ آت بعد
 حین فهو آت] به حکم کلّ آت قریب، هر چه پس از زمانی آید اکنون حاضر است. لاجرم
 آنکه پس از این بمیرد آن را اکنون مرده بشمر. پس دل را به خدای حیّ و لایموت ببند.

حکایت: کسی سهل را گفت: من می خواهم که با تو صحبت کنم. گفت: چون یکی از ما بمیرد دیگری به که مصاحبت کردن می خواهد، اکنون با وی مصاحبت کردن می باید. [495]

هر که جز آن وجه باشد هالکست] به حکم كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (قصص/۸۸)، جز ذات حق را همه هالک و فانی دان. بزرگان گفته‌اند موجود حقیقی نیست الا حق تعالی. پس از روی حقیقت ماسوای او فانی باشد. ولهذا يهلك نكفت تا معلوم شود که وجود همه اشیا نسبت با وجود حق تعالی اکنون هالک است و حواله مشاهده این حال به فردا در حق محجوبان است.

یوم یَرَوْنَهُ بَعِيدًا ﴿٧٦﴾ وَنَرَاهُ قَرِيبًا (معارج/۶، ۷). [ملک و کالک عکس آن یک مالکست]

ملک دنیا و مالک او سایه آن خدای صاحب الملک است. پس از سایه نفع نیست، صاحب او جستن می باید. [496 گرچه سایه عکس شخص است ای پسر] اما [هیچ از سایه نتانی خورد بر] میوه و فایده نگیری. [497 همین ز سایه شخص را می کن طلب] از سایه بگذر، صاحب او را بجو. [در مسبب رو خذر کن از سبب] به مسبب الاسباب رو، از سبب بگذر. [498 یار جسمانی بود رویش به مرگ] روی یار جسمانی به مرگ است که عاقبت مرده شود. [صحبتش شومست باید کرد ترک] مصاحبت او نامبارک است، او را ترک کردن می باید. قال رسول الله عليه السلام: إِيَّاكُمْ وَ مُجَالَسَةَ الْمَوْتَى. قيل: وَ مَنْ الْمَوْتَى يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قال: الْأَغْنِيَاء. [499 حکم او هم حکم قبله او بود] کسی که اهل دنیا باشد قبله او مال اوست مثل سیم و زر که فقها این دو را حجرین گویند و حکم مالش جمادی است و حکم آن کس نیز جمادی است. ولهذا می گوید: [مرده اش خوان چونکه مرده جو بود] میت و جماد خوان آن کس را که مرده و جماد را جوینده باشد. [500 هر که با این قوم باشد راهب است] که از اهل سنت و جماعت هارب است چنانکه می گوید: [که کلوخ و سنگ او را صاحب است] و مقارن بدانکه سیم و زر یا صاحب این دو اگرچه مشبه به کلوخ و سنگ است اما آن دو بدتر از این دوند. [501 خود کلوخ و سنگ کس را ره نزد] قطع طریق و

ضرر نکرد. [زین کلوخان صد هزار آفت رسد] مراد از کلوخان یا سیم و زر است یا خداوندان آنان. [502 گفت مرغش پس (30b) جهاد آنگه بود] مرغ صیّاد را گفت: پس غزا آنگاه باشد. [کین چنین رهن میان ره بود] و تو دلیری کنی. حکایت: زاهدی سجّاده بر آب حوض انداخت و بر وی نماز گذارد. مردی گفت: پهلوانی این نیست بلکه مردی آن است که با مشاغل دنیا و به شهوت و هوا دل خود را از حضرت خدا دور نکنی. [503 از برای حفظ و یاری و بُرد] از بهر نگاه داشتن یاری و جنگ کردن [بر ره ناآمن آید شیرمرد] بر راه خطرناک آید دلیر. [504 عرقِ مردی آنگهی پیدا شود] رگ دلیری آنگاه آشکار گردد [که مسافر همراه اعدا شود] که سفر کننده مصاحب دشمنان شود. [505 چون نبیّ سیف بودست آن رسول] به حکم اُمّرتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رسول به اهل جهاد بود و اشجع ناس بود. [اُمّتِ او صفدرانند و فُحول] تو نیز از اُمّتِ اوبی، می باید که با مخالفت باشی و دلیری کنی [506 مصلحت در دینِ ما جنگ و شکوه] خدمت در دینِ محمّدی جنگ و هیبت است. [مصلحت در دینِ عیسی غار و کوه] یعنی انقطاع و ترهّب است. [507 گفت آری گر بود یاری و زور] یعنی آنچه تو گفتی بهتر است اگر یاری و قوّت باشد. [تا به قوّت برزند بر شرّ و شور] و قهر کند اهل شر و اشرار را. [508 چون نباشد قوّتی پرهیز به] و انقطاع اوّلی [در فرارِ لَا يُطَاقُ آسان بجه] به حکم الفرار ممّا لَا يَقَاطُ، من سنن المرسلین، در فرار زود برو چون صیّاد چنین جواب داد: [509 گفت صدقِ دل ببايد کار را] مرغ گفت: صدقِ دل می باید عمل را امّا صدقِ دل یافتن دشوار است، یار را یافتن دشوار نیست. [ورنه یاران کم نیاید یار را] او الاّ دوستان و اعوان کم نباشد یار را. [510 یار شو تا یار بینی بی عدد] چون در میان یاران باشی ایمن شوی. [زآنکه بی یاران بمانی بی مدد] رسول الله علیه السّلام فرمود: إِنَّ الشَّيْطَانَ ذَنْبُ الْإِنْسَانِ كَذْثُ الْغَنَمِ يَأْخُذُ الْقَاصِيَةَ وَالنَّاحِيَةَ وَالشَّاذَةَ وَإِيَاكُمْ وَالشَّعَابَ وَعَلَيْكُمْ بِالْعَامَةِ وَالْجَمَاعَةِ وَالْمَسْجِدِ. خدمت مولانا در شرح این حدیث شریف می فرماید:

[511] دیو گرگ است و تو همچون یوسفی] شیطان همچو گرگ است و تو همچو یوسفی.

[دامن یعقوب مگذار ای صفی] از یعقوب دور مشو ای مختار. یعنی دامن اهل الله را بگیر و به زمره صلحا یار شو تا آن گرگ که دیو است تو را نگیرد. [512] گرگ اغلب آنکھی گیرا بود] گرگ اکثراً آنگاه گیرنده بود [کز رمه شیشک به خود تنها رود] که از قطیعه غنم بره جدا رود. [513] آنکه سنت یا جماعت ترک کرد] آن کس که سنت و جماعت را ترک کرد [در چنین مَسَبَع نه خون خویش خورد] (31a) استفهام انکاری است یعنی در چنین جای در خون خود بخورد. [514] هست سنت ره جماعت چون رفیق] سنت همچو راه است و جماعت همچو همراه. [بی ره و بی یار افتی در مضیق] یعنی اگر به سنت سلوک نکنی و جماعت را یار نشوی، می افتی در تنگی. [515] ره سنت با جماعت به بود] طریق سنت با جماعت مسلمانان به باشد. [اسب با اسبان یقین خوشتر رود] اما همراه نیک می باید. ولهذا می گوید: [516] لیک هر گمراه را همراه بدان] و یار مشو بدان. [عاقلان خفته را آگه بدان] یعنی آنان که عاقلان باشند اما خفته و به غفلت رفته اند، ایشان را آگاه و بیدار مدار. در بعض نسخ: [غافلان خفته را آگه بدان]. حضرت خدا در سوره کهف فرمود: وَلَا تُطِغْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا (کهف/۲۸)، یعنی مطیع مشو آن را که غافل گردانیده ایم دل او را از یاد کردن ما و پیروی کرده است آرزوی نفس را و هست کار او تباه. [517] مهری را چو کزو یابی مدد] مهری بجو که از او مدد یابی در دنیا که تو را نصیحت کند و در آخرت شفاعت کند. [همدل و هم درد جویان احد] با تو متفق و هم درد بود و طالب خدای فرد. بدان که دوستان در جهان سه قسمند: یکی اهل دنیا و ارباب هوا، دوم طالب خدا و فقراء بی صبر، سوم طالب خدا و صابر بلا. یاری را باید این قسم نه اول و دوم و لهذا می فرماید: [518] مهری نی کو بود خصم خرد] همراه آن نیست که او خصم خود خرد بود و عقل تو را دزدد. لاجرم با اهل دنیا و هوا یار شدن نمی باید [فرستی جوید که

جامه تو بُرد] که آن همراه خصم فرصت جوید که جامه تو بدزد که عمر تو تلف کند و به گناه صرف کند. [519 می رود با تو که یابد عقبه‌ای] و راه دشوار [که تواند کردت آنجا نه‌به‌ای] که تواند آنجا غارت کردن تو را. [520 می رود با تو برای سود خویش] از بهر نفع خود. [هین منوش از نوش او کان هست نیش] از عسل او مخور که نیشتر است حرامیان باشند که همراه شوند، رفیق را با حلوا داروی هش بر دهند آن را بیهوش کنند و متاع او را برند. با آنچنان کسی همراه شدن نمی باید و همچنان [521 یا بود اشتردلی چون دید ترس] با ترسان باشد که چون بیم بیند. [گوید او بهر رجوع از راه درس] یعنی تو را از راه رجوع کردن تعلیم کند. مراد آن است که با کسی همراه مشو که چون در راه دین ریاضت و مجاهدت و نفس و هوا را مخالفت و فقر و قلّت پیش آید از طریقت رجوع کردن فرید. [522 یار را ترسان کند ز اشتردلی] همراه را وهام کند از ترسناکی [این چنین همراه عدو دان نی ولی] اینچنین رفیق را عدو دان نه صدیق. [523 یار را از ره برد آن راه‌زن] همراه را گمراه کند آن راه‌زن. [مرد نبود آنکه افتد زیر زن] مرد نیست آن کس که زیر زن دنیا و نفس افتد. [524 راه جان‌بازی است و در هر غیشه‌ای] به ترکی سازلق و لفظ در غیشه‌ای مرهون است. (31b) [آفتی در دفع هر جان‌شیشه‌ای] یعنی طریق خدا راه جان‌بازی است و در هر محلّش عقب و مهلکه و مکر شیطان و نفس است و میل و هوا و هوس پر آفتی از اینها در دفع هر نازک‌جان و ضعیف‌قلب است. پس آن کس که مرد پهلوان باشد، سربازی کند و آن که نامرد است بگردد. [525 راه دین زان رو پُر از شور و شر است] مرهون است. [که نه راه هر مخنث گوهر است] نه راه هر وهام است یعنی خدا راه دین را با چنین خطر کرد تا مردان را از ترسان ممتاز کند، چنانکه می فرماید: [526 در ره این ترس امتحانهای نفوس] در راه دین و طریقت این ترس و بیم امتحان‌های نفوس است. [همچو پرویزن به تمییز سُبوس] همچو منتخّل است به تمییز نخاله از دقیق یعنی تمییز کند مقلّد را از محقّق و مرایّی را از مخلص و کاذب را از صادق

و مدعی را از عاشق. [527 راه چه بُود پُر نشانِ پایها] شاه راه آن است که در او نشان پای‌ها باشد یعنی انبیا و اولیا در وی رفته باشد. [یار چه بُود نردبانِ رایها] یار آن است که رای تو را پایه پایه بلند سازد و به جانب حق تعالی برد. [528 گیرم آن گُرگت نیابد ز احتیاط] فرض کنیم که آن گرگ که و شیطان است تو را نگیرد از احتیاط تو اما [بی ز جمعیت نیابی آن نَشاط] یعنی در تنهای نیابی آن فرح را که در جمعیت باشد. [529 آنکه تنها در رهی او خوش رود] چون با همراه باشد قوّت و رغبت راه رفتن او زیاده گردد. چنانکه گوید: [با رفیقان سیرِ او صدتو شود] یعنی بسیار گردد و این را مثال آورد: [530 با غلیظی خر ز یاران ای فقیر] خر که احمق و غلیظ است، چون با خران رود از آن یاران ای درویش، [در نشاط آید شود قوّت‌پذیر] اما [531 هر خری کز کاروان تنها رود] هر چند که رهوار است، [بر وی آن راه از تعب صدتو شود] به سبب مشقت، آن راه او را بسیار گردد. [532 چند سیخ و چند چوب افزون خورد] معنی مصراع به ترکی نچه بزلنج و نچه چوماق زیاده یر. [تا که تنها آن بیابان را بُرد] و قطع مسافه کند. [533 مر ترا می‌گوید آن خر خوش شنو] آن خر به زبان حال تو را می‌گوید، سخن او را خوب بشنو. [گر نه‌ای خر همچنین تنها مرو] با یاران همراه شو. [534 آنکه تنها خوش رود اندر رَصَد] در سر راه [با رفیقان بی‌گمان خوشتر رود] که رغبت او زیاده گردد. پس به حکم وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى (مائده/۲)، مسلمانان با یکدیگر یاری کردن می‌باید. [535 هر نییی اندر این راهِ دُرست] هر پیغمبری در دین که راه درست است، [معجزه بنمود و همراهان بجُست] رفیقان را طلب کرد، لاجرم قوّت و قیام با اجتماع است و این را امثله آورد. [536 گر نباشد یاریِ دیوارها] مرهون است. [کی برآید خانه و انبارها] زآنکه قیام ابنیه با اجتماع اجزاست. [537 هر یکی دیوار اگر باشد جدا] جمع نشده باشد به یک جا. [سقف چون باشد مُعلّق در هوا] او همچنان [538 گر نباشد یاریِ جبر و قلم] اگر نباشد معاونت (32a) دبیر یا مداد و قلم، [کی فتد بر روی کاغذها رقم] و خط

[539] این حصیری که کسی می‌گسترده از اجتماع اجزاء سکون گیرد. [گر نپیوند به هم بادش بُرد] لاجرم [540] حق ز هر جنسی چو زوَجین آفرید] دانستن می باید که [پس نتایج شد ز جمعیت پدید] چون چنین است به حکم الرِّقِیْق ثَمَّ الطَّرِیْق، سالک را شیخ و همراه می باید تا نتایج فیض و طاعت بیابد. [541] او بگفت و او بگفت از اهتزاز] از صیّاد بگفت و آن مرغ بگفت، لفظ از اهتزاز مرهون است. [بحثشان شد اندر این معنی دراز] که صیّاد تنهایی را مدح کردی و مرغ اختلاط را مدح کردی. مقصود صیّاد که شیطان است آن بود که مرد را تنها کند تا به حکم من لا شیخ له فالشیطان شیخه، اضلال کند. بدانکه ذکر دلایل از جانبین تطویل کلام اقتضا کند، اگر بگویند به ملال انجامد و لهذا در خطاب خود می فرماید: [542] مثنوی را چابک و دلخواه کن] چون مختصر باشد به حکم الاختصار مطلوب دل به آن مایل باشد لاجرم. [ماجرا را مُوجَز و کوتاه کن] مباحثه که در میان صیّاد و مرغ واقع شد مختصر و قصیر کن، چون تطویل مباحثه نکرد، به سخن دیگر آغاز کرد که در میان ایشان واقع گشت که گفت: [543] بعد از آن گفتش که گندم آن کیست] پس از این بحث آن مرغ صیّاد را گفت: گندم و دانه از آن کیست؟ [گفت امانت از یتیم بی وصی است] صیّاد گفت: امانت از یتیم بی ولی است یعنی مال و متاع دنیا از آن یتیم است که از زمان آدم علیه السّلام پدران بمردند و مال ایشان به پسران بماند و تا به وقت قیام قیامت چنین خواهد شد. و لهذا پس از ذکر لفظ مفرد صیغه جمع آرد که گوید: [544] مالِ ایتام است امانت پیش من] نزد من نهاده‌اند [زآنکه پندارند ما را مُؤْتَمَن] در این لطیفه است که شیطان امین نیست اما مردمان امین پندارند. [545] گفت من مُضْطَرَّم و مجروح‌حال] مرغ گفت: من در این حال در حالت مخمسه و ضرورتم. [هست مردار این زمان بر من حلال] به حکم الضّرورات تبیح المخطورات، اکنون مرا مردار حلال است. [546] هین به دستوری از این گندم خورم] زآنکه به غایت گرسنه‌ام. [ای امین و پارسا و محترم] چون مرغ چنین گفت صیّاد در جوابش. [547]

گفت مفتی ضرورت هم تویی] ضرورت خود را تو نیک می دانی. [بی ضرورت گر خوری
مُجْرِم شوی] که بی ضرورت رخصت نیست. [548] و ضرورت هست هم پرهیز به] اگر
ضرورت هست پرهیز به است زآنکه عزیمت است. [و خوری باری ضمان آن بده] مراد بهای
اوست که عمر است که به دنیا مصروف شود. از دعا‌های رسول الله عایه السلام است: اللَّهُمَّ
اِنِّیْ اَعُوْذُ بِکَ مِنَ الدُّنْیَا وَ زَهْرَتِهَا فَانَّهَا تَمْنَعُ الْاٰخِرَةَ. [549] مرغ پس در خود فرو رفت
آن زمان] (32b) مرغ تأمل کرد در آن وقت. [توسنش سر بستند از جذب عنان] نفس توسن
خود را نتوانست که ضبط کند. لاجرم آن دانه گندم را بخرد. [550] چون بخورد آن گندم
اندر فَخ بماند] و گرفتار دام شد. [چند او یاسین و اَلْاَنْعَام خواند] تا که از این بلا خلاص
شود. [551] بعد در ماندن چه افسوس و چه آه] پس از عاجز شدن و به بلا مبتلا گشتن چه
حیف و چه ناله؟ [پیش از آن بایست این دود سیاه] پیش از عاجز شدن و گرفتار گشتن می
باید آه. [552] آن زمان که حرص جنیید و هوس] هر یکی بخواهد که تو را به مال حرام و به
شهوت حرام مرتکب کند. [آن زمان می گو که ای فریادرس] یعنی در آن وقت از حضرت
خدا مدد بجو. [553] کآن زمان پیش از خرابی بصره است] زآنکه آن وقت پیش از خراب شدن
بصره است. [بوکه بصره وارهد هم زآن شکست] بود که بصره خلاص شود از خراب شدن.
حکایت: در زمان پیشین به شهر بصره لشکر دشمن آمد. خلیفه بغداد در رفع عدو شتاب
نکرد. لشکر را وقتی فرستاد که دشمن بصره را خراب کردند و مردمان از عرب لشکر خلیفه را در
راه می دیدند و می گفتند: بعد خراب البصره، یعنی لشکر که پس از خراب شدن بصره می رود
چه سود دهد؟ مراد این است که پس از فوت فرصت مباشرت اسباب سود ندهد. بیت: وقت
هر کار نگهدار که نافع نبود - نوش دارو که پس از مرگ به سهراب دهند. [554] اِبْکِ لِیْ یَا
بَاکِیِّ یَا ثَاکِیِّ] گریه کن از بهر یا گریان من و مادر فریاد کننده من. [قَبْلَ هَذِهِ الْبَصْرَةِ
وَالْمَوْصِلِ] یعنی احتیاط کن در حق من پیش از خراب گشتن. [555] نَحْ عَلَیَّ قَبْلَ مَوْتِیْ

وَاعْتَفِرْ] نوحه کن بر من پیش از مردنم و جاک را بر سرت بریز. [لَا تَنْحُ لِي بَعْدَ مَوْتِي
وَاصْطَبِرْ] نوحه مکن بر من پس از مردنم و صبر کن زآنکه احتیاط پیش از قوت می باید، اگر
مرا چاره داری پیش از مردن من کن، ورنه پس از مردن من فریاد چه فایده کند. [556] إِنْكَ لِي
قَبْلَ ثُبُورِي فِي النَّوَى] گریه کن از برای من پیش از هلاک من در دانه و گرفتار گشتم در دام.
[بَعْدَ طُوفَانِ النَّوَى خَلَّ الْبُكَ] پس از طوفان دوری بگذار گریه را. گفته‌اند الندامة بعد وقوع
الامر لا يفيد شيئاً. [557] آن زمان که دیو می‌شد راهزن] و هنوز متاع را نبرده باشد. [آن
زمان بایست یاسین خواندن] و تعوذ به حضرت خدا کردن یعنی وقتی که شیطان راه زدن
خواهد، نعره و فریاد کردن و از حق تعالی یاری خواستن می باید. [558] پیش از آنکه
اشکسته گردد کاروان] یعنی پیش از هزیمت کاربان غارت شدن متاع. [آن زمان چوبک بز
ای پاسبان] آن وقت چوبک را به طبل بز، ورنه پس از غارت کردن و متاع بردن طبل زدن سود
نمی (33a) دهد، چنانکه در این حکایت.

[حکایت آن پاسبان که خاموش کرد تا دزدان رخت تاجران بردند به کلی بعد از آن

هیهای و پاسبانی می‌کرد] یعنی چنین کردن خواست چنانکه از نظم معلوم شود.

[559] پاسبانی خفت و دزد اسباب بُرد] حارسی ساکت شد دزد اسباب را بدزدید. [رختها را
زیر هر خاکی فشرد] و پنهان کرد. [560] روز شد بیدار شد آن کاروان] و به متاع نظر
کردند. [دید رفته رخت و سیم و اشتران] چون حال را چنین دیدند، [561] پس بدو گفتند
ای حارس بگو] خبر ده. [که چه شد این رخت و این اسباب کو] به ترکی نولدی، بو قماش
و بو اسباب قنی؟ [562] گفت دزدان آمدند اندر نقاب] پاسبان گفت دزدان آمدند روی‌ها در
نقاب کرده. [رختها بردند از پیشم شتاب] قماش‌ها را بردند از نظر من به استعجال که من
می دیدم، در خواب نبودم. [563] قوم گفتندش که ای چون تَلّ ریگ] قوم کاربان گفتند به

پاسبان ای همچون پشته رمل یعنی بلندنما و بی‌ثبات. [پس چه می‌کردی کیی ای مرده
 ریگ] به ترکی سن نیلردگ و نه ایدگ ای آرته قلاجق. [564 گفت من یک کس بُدم
 ایشان گروه] پاسباب گفت من یک بودم ایشان بسیار. [با سلاح و با شجاعت با شکوه] و
 مرا قدرت بر مقابله ایشان نبود. [565 گفت اگر در جنگ کم بودت امید] قوم پاسبان را
 گفتند: اگر در جنگ امید تو کم بود، [نعره‌ای زن کای کریمان برجهید] یعنی نعره زدن می
 بایست که: ای کریمان برخیزید! [566 گفت آن دم کارد بنمودند و تیغ] و مرا گفتند [که
 خُمش ورنی گُشیمت بی‌دریغ] و بی رحم. [567 آن زمان از ترس بستم من دهان] اگر
 نعره می خواهید [این زمان هیهای و فریاد و فغان] زیرا [568 آن زمان بست آن دم که دم
 زنم] آن زمان آن نفس، نفس من بست یعنی آن سخن به سخنم بست. [این زمان چندان که
 خواهی هَی کنم] خدمت مولانا پس از این به حصّه اشارت می کند: [569 چونکه عمرت
 بُرد دیو فاضحه] یعنی شیطان رسوای کننده [بی‌نمک باشد اَعُوذ و فاتحه] بی وقت و غیر
 مناسب بود. لاجرم وقت هجوم شیطان تعوّد باید به حضرت رحمن و فاتحه خواندن شاید برای
 دفع آن. امّا پس از عصیان کردن و به بلا مبتلا گشتن بی نمک و بی تقرب است امّا [570
 گرچه باشد بی‌نمک اکنون حنین] و فریاد [هست غفلت بی‌نمک‌تر زآن یقین] یعنی فریاد
 ناکردن و در غفلت بودن، از آن فریاد بی نمک‌تر است. لاجرم در ایّام جوانی و توفان نفسانی توبه
 کردن و اشتغال عبادت می باید امّا کسی که پیر شود و قوّت و شهوتش نماند، در آن زمان توبه
 کردن و به طاعت پیوستن بی وقت است. مثلاً کسی که دست او درست (33b) باشد و بر
 دزدی قدرت دارد، ترک دزدی و توبه کردن خوب است امّا کسی که دست او بر این باشد و به
 دزدی قدرتش نماند در آن وقت از دزدی توبه کردن بی نمک است، امّا هم در این حال توبه
 کردن از ترک توبه و قصد دزدی بهتر است. ولهذا می گوید: [571 همچنین هم بی‌نمک
 می‌نال نیز] و بگو به حضرت خدا، [که ذلیلان را نظر کن ای عزیز] در این محلّ تنبیه

است بر آن معنی که سلف گفته‌اند: مؤمن را باید که وقت خود را ضایع نکند و به معاصی صرف نکند. اگر گروه باشد زود استغفار کند. به حضرت خدا گوید: من وقت خود را ضایع کردم اما قدرت تو ضایع نمی شود و آن را وقت لازم نیست. چنانکه می فرماید: [572] قَدَرِی بی‌گاه باشد یا به‌گاه] در مخلوقات [از تو چیزی فوت کی شد ای اله] یعنی من قدرت و وقت خود را فوت کردم اما از تو چیزی فوت نمی شود ای خدا. [573] شَاهِ لَا تَأْسُوا عَلٰی مَا فَاتَكُمْ] آن خدای که شاه این کلام است که در سوره حدید فرموده است: لِكَيْ لَا تَأْسُوا عَلٰی مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ (حدید ۲۳/۵۷)، یعنی خدا نوشته و ثابت کرده است تا غمگین مشوید بدانچه فوت شد، از نعمت‌های دنیا و فرح مشوید به آنچه بداد به شما که همه بتقدیر خداست. مراد خدمت مولانا آن است که بر عمر فوت شده غم مخورید و پیش از مردن تدارک کنید و از خدای تعالی انعام خواهید که آن خدا قادر است که در زمان اندک ثواب بسیار دهد و به کثرت عمل فرح مشوید که موقوف قبول است. لاجرم هر چه مطلوب شماست ازو جویید. [کی شود از قدرتش مطلوب گم] که او بر هر چیز قادر است.

[حواله کردن] مصدر مضاف است به فاعلش اعنی. [مرغ گرفتاری خود را در دام] ظرف گرفتاری است. [به فعل] متعلق به حواله کردن است. [و مکر و زرق] هر دو عطف بر فعل است و مضاف به زاهد [زاهد و جواب زاهد مرغ را] مراد آن زاهد چنانکه در اوّل قصّه بیانش گذشت شیطان است و مراد از مرغ سالک غیر ثابت.

[574] گفت آن مرغ این سزای او بود] مرهون است. [که فسون زاهدان را بشنود] که آن کس که همچون زاهدان لباس پوشیده بود، او مرا اضلال کرد. [575] گفت زاهد نی سزای آن نیشاف] و جزای بی عقلی و خشک‌دماغی استفهام انکاری است. [کو خورد مال یتیمان از گزاف] پس گناه از آن مرغ است که دانه را بخورد. مراد این است که گناه از آن اوست که

عصیان کرد، نه آنکه اضلال کرد. حضرت جلیل کریم در سوره ابراهیم فرمود: وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ (ابراهیم ۲۲/۱۴)، یعنی وقتی که حساب تمام شود اهل بهشت به بهشت و اهل دوزخ به دوزخ روند دوزخیان زبان ملامت بر ابلیس دراز کنند. ابلیس در جواب ایشان گوید: خدای تعالی شما را وعده داد، وعده حق که حشر خواهد بود و من وعده دادم و وعده کث و مرا نبود بر شما قهر که اکراه کنم الا دعوت کردم شما را، اجابت کردید شما و تمیل نمودید در عواقب امور. پس مرا ملامت مکنید و نفس‌های خود را ملامت کنید که فرمان خدا را یاد نکردید که گفته بود: يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ (اعراف ۲۷/۷)، و گفته بود: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا (فاطر ۶/۳۵)، و من نیستم رهاونده و فریادرس شما از عذاب و نیستید شما رهاونده و فریادرس. من به درستی که کافر نشدم به آنچه شریک می کردید شما مرا با خدای در فرمان بر داری در دنیا یعنی بیزار شدم از شرک شما. [576 بعد از آن نوحه‌گری آغاز کرد] آن مرغ [که فُخ و صیّاد لرزان شد ز درد] تمثیل حال عاصی است که چون گناه خود دانست و در عقوبتش گرفتاری را مشاهده کرد، ناله و زاری کند و از دل خود شکایت آرد و در مناجات باری گوید: [577 کز تناقضهای دل پشتم شکست] و منکسر گشت. [بر سرم جانا بیا می‌مال دست] توفیق توبه کن و توبه مرا قبول کن و مرا بیامرز. [578 زیر دست تو سرم را راحتی است] زیرا [دست تو در شکربخشی آیتی است] دست تو در مستی دادن علامتی است و پهلوانی است، یعنی چون کسی را توفیق تو رفیق باشد و جذبه هدایت و عنایت تو رسد، بی خود گردد و کسی که در ظل حمایت تو باشد از عصیان و تلّون خلاص باید لاجرم. [579 سایه خود از سر من بر مدار] ای سلطان غفار، [بی‌قرارم بی‌قرارم بی‌قرار] و از گناه خود

شرمسار. [580 خوابها بيزار شد از چشم من] و دور گشت از او. [در غمت ای رشک سرو و یاسمن] پس ای ملک ذوالمنن [581 گر نیم لایق چه باشد گر دمی] مرهون است. [ناسزایی را پیرسی در غمی] چنانکه پیش ازین معدوم بودم، چندین احسان کردی. [582 مر عدم را خود چه استحقاق بود] ای صاحب جود! [که بر او لطفت چنین درها گشود] فتح ابواب کرد. [583 خاکِ گرگین را کرم آسب کرد] خاکِ جرب رسیده یعنی حقیر را کرم حضرت خدا فتنه و صنعت کرد. آدم صفی را از او آفرید. [ده گهر از نورِ حس در جیب کرد] که ده گوهر از نورِ حس در گریبان آن نهاد. [584 پنج حس ظاهر و پنج نهان] پنج حس ظاهر که سمع و بصر و شم و ذوق و لمس است و پنج حس باطن که قوت متخلیه و متصرفه و واهمه و حافظه و حس مشترک است. [که بشر شد (34b) نطفه مُرده از آن] نطفه بی جان بشر شد از آن لاجرم. [585 توبه بیتوفیقت ای نور بلند] مرهون است. [چیست جز بر ریشِ توبه ریش‌خند] اگر تو توفیقِ توبه نکنی، توبه را قرار نیست. پس مقدور بنده به زبان توبه کردن است و ثبات بر آن، فضلِ حضرت خداست. حکایت: بو عثمان را مردی گفت: بر زبان ذکر می گویم اما هیچ گونه دل با آن یار نمی شود. گفت: شکر کن که یک عضو باری مطیع شد، جزء دیگر در قدرتِ حضرت خداست، او موافقت دهد. [586 سبلتانِ توبه یک یک برگنی] و او را فانی کنی. [توبه سایه‌ست و تو ماهِ روشنی] اگر تو هدایت و حمایت نکنی، ما نور نمی یابیم. حکایت: حسن بصری را گفتند: چرا متهجّدان خوب‌رویند؟ گفت: ایشان را تنها ماندند به خدای تعالی، لاجرم نور پوشانید از نور خود ایشان را. [587 ای ز تو ویران دکان و منزل] از تو فارغ از کسب و عمارت دنیا گشته‌ام و جز زاری کاری ندارم. [چون نالام چون بیفشاری دلم] چرا ناله نکنم چون تو عصر کنی دل من به جذبۀ انتباه رسانیدن و شمه تیّظ دادن. [588 چون گریزم ز آنکبی تو زنده نیست] چرا گریزم و به که التجا کنم که بی تو کسی زنده نیست و من نیز همچون مرده‌ام. [بی خداوندیت بود بنده

نیست] وجود او نیست. حکایت: خواجه ابوالقاسم حکیم گفت: هر که از چیزی بترسد، از آن چیز بگریزد و هر که از خدای تعالی بترسد، سوی او گریزد. [589 جان من بستان تو ای جان را اصول] و مرا مقصود است به تو وصول. [زآنکه بی تو گشه ام از جان ملول] و سیر. پس یا مرا به خود رسان یا بکش. [590 عاشقم من بر فن دیوانگی] که به حکم لا یُکمل الإیمان أحدکم حتی یقول الناس إنه مجنون، طالبم من بر صنعت دیوانگی. [سیرم از فرهنگی و فرزانی] سیرم از هنروری و ذوفنونی و از ذکاوت و یگانگی. [591 چون بدرّ شرم گویم راز فاش] چون پرده شرمندگی بدرّ، راز را بگویم آشکار. [چند از این صبر و زحیر و ارتعاش] چند از این صبر از دوری جانان و چند از این مرض و لرزیدن و پوشیده عاشق شدن؟ [592 در حیا پنهان شدم همچون سِجاف] در شرم نهان گشتم چون پرده و حاشیه جامه. [ناگهان بجهم از این زیر لحاف] و پرده را بر گنم بیت: بعد از امروز آشکارا دوست می دارم ترا – از تو چون پوشم که پیدا دوست می دارم ترا. [593 ای رفیقان راهها را بست یار] و نماند راه فرار. [آهوی لنگیم و او شیر شکار] لاجرم [594 جز که تسلیم و رضا کو چاره‌ای] غیر رضا به قضا چاره کجاست ما را؟ [در کف شیر نری خون‌خواره‌ای] پس ترک اختیار کردن می باید. حکایت: ابوالحسن خرقانی حق تعالی را در خواب دید که گفت: ای بوالحسن! خواهی که تو را باشم؟ (35a) گفت: نه. گفت: خواهی که تو مرا باشی؟ گفت: نه. گفت: ای بوالحسن! خلق اولین و آخرین در این اشتیاق بسوختند تا من کسی را باشم یا کسی مرا باشد. این نفی را چرا گفتی؟ گفت: بار خدایا! اختیاری که تو بمن دادی از مکر تو ایمن نتوانم بود که تو به اختیار هیچ کس کار نکنی. [595 او ندارد خواب و خور چون آفتاب] آن شیر که مراد از او حضرت خداست، خواب نمی کند و چیزی نمی خورد همچون آفتاب. [روح‌ها را می‌کند بی‌خورد و خواب] و بزبان حال بگوید: [596 که بیا من باش یا هم‌خوی من] یا سلب و محو وجود خود کن یا نفی و اعدام صفت بشریت کن که به حکم تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ

الله، خوی من گیر. [تا ببینی در تجلی روی من] و اکنون اندکی از آن نموده‌ام. حکایت: ابوالحسن خرقانی حق تعالی را در خواب دید، گفت: الهی! شصت سال است که در دوستی می‌گذارم و در شوق تو می‌باشم. خدای تعالی گفت: تو شصت سال دوستی کرده‌ای، ما در ازل بی‌علتی دوستی کرده‌ایم. [597] و ندیدی چون چنین شیدا شدی] و دیوانه گشتی.

[خاک بودی طالبِ احیا شدی] خاک جامد بودی، زنده گردانیدنش طلبیدی. [598] گر ز بی‌سویت ندادست او علف] اگر آن خدای بی‌جهت از بی‌سویتی تو را علف ندادی و لذت نپشانیدی. [چشمِ جانت چون بماندست آن طرف] زیرا هر جانوری که از سوی چیزی چشیده و سودی دیده باشد، مایل به آن سوی گردد، چنانکه [599] گربه بر سوراخ زان شد مُعْتَكِف] گربه در مقابله سوراخ موش معتکف و منتظر می‌نشیند، زیرا [که از آن سوراخ او شد مُعْتَلِف] علف‌خوار یعنی از آن سوراخ موشی گرفته و خورده است و همچنان [600] گربه دیگر همی‌گردد به بام] گربه دیگر که مرغ را بر بام شکار کرده باشد. منتظر سوراخ نباشد، بر بام همی‌گردد. [کز شکارِ مرغ یابید او طعام] و همچنین [601] آن یکی را قبله شد جولاهگی] که از آن صنعت لقمه خورده است. [و آن یکی حارس برای جامگی] یکی پاسبان گشت برای وظیفه. [602] و آن یکی بی‌کار و زو در لامکان] آن یکی بی‌کار دنیاست و روی را در لامکان کرده. [که از آن سو دادیش تو قوتِ جان] لاجرم کار او ارادت و طلب حضرت تو است، نه طلب دنیا. اَمَّا فِي الْحَقِيقَةِ کار آن است نه این. [603] کار او دارد که حق را شد مُرِيد] و طالبش [بهرِ کارِ او ز هر کاری بُرید] بهر کار حق از همه کار منقطع گشت. بیت: در عشق تو بر خواسته‌ام از همه کار – این کار کسی نیست که کاری دارد.

دیگر: کار آن باشد که باشد کار تو کار خدا – کار دنیا کردن ای دل عمر ضایع کردن است. رسول الله علیه السلام فرمود: إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدِمَ وَقَالَ النَّاسُ مَا خَلَفَ.

[604] دیگران چون کودکان این روز چند] (35b) دیگران که به عمل دنیا مشغولند بطالانند

که همچو طفلان روزی چند. [تا شبِ ترحال بازی می‌کنند] تا شب رحلت بازی می‌کنند یعنی چنانکه کودکان روز به بازی مشغول شوند تا شب آید و وقت رفتن خانه آید، اطفال دنیا نیز به مشاغل مال و دولت مشغول شوند، تا شب رحلت رسد. پس عاقل را می‌باید که ترک عمل دنیا کند و به توبه و عمل آخرت مبادرت و مباشرت نماید و از خواب و غفلت بیدار شود. [605] خوابناکی کو ز یَقْظَت می‌جهد] اهل دنیا که در خواب غفلتند چون یک نائم از ایشان از بیداری بجهد تا همچو بیداران حرکت کند. [دایه و سواس عشوه‌ش می‌دهد] اضافت دایه به سواس اضافت بیانیّه است یعنی شیطان او را فریاد و باز به خواب می‌برد و می‌گوید: [606] رَو بخسپ ای جان که نگذاریم ما] مرهون است. [که کسی از خواب بجهاند ترا] بیدار کند تو را، یعنی گوید مشغول شو تنعم دنیا و مال و دولت را که ما نمی‌گذاریم کسی را که از خواب غفلت بیدار کند تو را، یعنی مادام که کسی را خواب است تا استیفای آن نکند بیدار نگردد. پس بر این قیاس، مادام که توفان باشد تا اتمام مرام و حظ تمام نستاند، به سوی حق توجه نکند. [607] هم تو خود را برگنی از بیخ خواب] که تو خود را بیدار کنی از جمله خواب که بیزار شوی از همه ماسوی حضرت وهّاب [همچو تشنه که شنود او بانگ آب] همچون عطشانی که آواز آب شنود اما حضرت خدا گوید: [608] بانگ آبم من به گوش تشنگان] بشنوید ای غافلان. [همچو باران می‌رسم از آسمان] پس در خواب غفلت مباشید. [609] بر چه ای عاشق برآور اضطراب] که به حکم انّ الله ينزل بعد نصف الليل الى السماء الدنيا فيقول هل من مستغفر فأغفر له و هل من تائب فأتوب عليه، حضرت خدا می‌آید یعنی پرده کبریا را بر دارد و به عاشق و طالب گوید: بر خیز ای عاشق و بیدار شو ای طالب! اضطراب پیدا کن و در طلب من بکوش. [بانگ آب و تشنه و آنگاه خواب] یعنی بانگ آب بود و تو تشنه باشی و آنگاه خواب کنی، این شایسته تشنگی و عاشقی نیست. شعر: عجباً للمحبّ كيف ينام - كلّ نوم على المحبّ حرام.

[حکایت آن عاشق که شب بیامد بر امیدِ وعدهٔ معشوق بدان وثاقی که اشارت کرده بود] معشوق [و بعضی از شب منتظر بود] آن عاشق [خوابش بر بود] ضمیر راجع به عاشق است. [معشوق آمد بهر آنجازِ وعده] برای راست کردنش [او را] اشارت به عاشق است. [خفته یافت جیبش پر جوز کرد و او را خفته گذاشت و باز گشت] رجوع کرد.

[610 عاشقی بودست در ایّام (36a) پیش] در زمان سابق. [پاسبانِ عهد اندر عهدِ خویش] نگاهبان وعده بود در زمان خود. [611 سالها در بندِ وصلِ ماهِ خود] سالهای بسیار در قید وصل معشوق خود بود. [شاهمات و ماتِ شاهنشاهِ خود] چون در طلب بود، آخر به مطلوب رسید، زیرا [612 عاقبت جوینده یابنده بود] به حکم مَن طَلَبَ و جَدَّ وَجَدَ، عاقبت طالب واجد شود. [که فَرَج از صبر زاینده بود] به حکم الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ، فرج از صبر مولود گردد. پس به موجب طلب [613 گفت روزی یارِ او کامشب بیا] به خانهٔ ما، [که پیختم از پیِ تو لوییا] لغت مشترک است، به ترکی بوگرلجه، مقصود آن طعام شیرینی است که او میان بقلوا می گویند. [614 در فلان حجره نشین تا نیم شب] از سخن معشوق است. [تا بیایم نیم شب من بی طلب] چون عاشق وعدهٔ معشوق را شنید از بهر شکر، [615 مرد قربان کرد و نانها بخش کرد] زیرا [چون پدید آمد مهش از زیرِ گرد] چون ماهِ بختِ او از زیر غبار ظاهر شد، پس شب بیامد. [616 شب در آن حجره نشست آن گرمدار] و پر حرارت. [بر امیدِ وعدهٔ آن یارِ غار] اتفاقاً خواب بر چشم عاشق غالب شد. [617 بعدِ نصفِ اللّیل آمد یارِ او] در آن حجره. [صادقُ الوعدانه آن دلدارِ او] اما [618 عاشقِ خود را فتاده خفته دید] پس آن معشوق بی ند بد. [اندکی از آستینِ او درید] و همچنان [619 گردِکانی چندی اندر جیب کرد] گویا به رمز می گوید: [که تو طفلی گیر این می باز نرد] لاجرم آن عاشقِ غافل را خفته گذاشت و رفت. [620 چون سحر از خواب عاشق بر جهید] و بیدار شد. [آستین و گردکانها را بدید] آستین دریده و گردکانهای در جیب شده را دید، خود را

توییخ و یار را تحسین کرد. [621 گفت شاه ما همه صدق و وفاست] به حکم إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (آل عمران ۹/۳)، حضرت خدا صادق الوعد است انجازِ وعد کند. [آنچه بر ما می‌رسد آن هم ز ماست] این سخن خدمت مولانا از بهر دیگران است. ولهذا می گوید:

[622 ای دل بی‌خواب ما زین ایمنیم] که خفته نه‌ایم که از یار غافل بمانیم. [چون حرس بر بام چوبک می‌زنیم] همچو پاسبان بر بام طبل می‌زنیم. حکایت: ازهر بن مغیث گفت: شبی در خواب زنی را دیدم که زنان دنیا را نمی‌ماند. گفتم: تو کیستی؟ گفت: حورم. گفتم: خود را ایمن نگاه کن. گفت: از خواجه من بخواه و مهرم به وی بده. گفتم: مهر تو چیست؟ گفت: طول تهجد. حکایت: وهب بن منبه سی سال پهلوی خود بر زمین نهاد و می‌گفت: در خانه خود شیطان دیدن است بالش دیدن، زآنکه به خواب می‌کشد. حصّه از این قصّه آن است که حضرت خدا به موجب حدیث سابق، در نصف اللیل و پس از آن (36b) پرده کبریا را بر دارد و به بندگان نظر کند. آنان که در خواب غفلت باشند، لباس عمر ایشان را ضایع بگذارد و به قوت شهوت که بازی است، بسیار و به اسباب و مشاغل دنیا بنوزاد و آنان که به حکم وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ (آل عمران ۱۷/۳) بیدار باشند، ایشان را به مغفرت بنوزاد و شهوتش را کم کند و از بازی دنیا و شواغل آن دور دارد لاجرم. [623 گردکان ما در این مطحن شکست] یعنی شهوت و توقان ما در این آسیا که شب و بیداری است شکسته است و غم ما از دنیا گذشته و به آخرت پیوست و جز غم بی شما یار نمانده است. [هر چه گوئیم از غم خود اندک است] که ما را غم بی نهایت است و بدانکه هر کس را غم‌های سکران موت و سؤال منکر و نکیر و عذاب قبر و هول مواقف قیامت و میزان و صراط و بیم دوزخ و رجاء بهشت می‌باید و ارباب سلوک را و اصحاب مقامات را جز این غم‌ها غم‌های بسیار است، چه محلّ خواب است. ولهذا خدمت مولانا ترک دنیا و حظوظ کرده بود و طعنه عاذلان نمی‌شوند. [624 عاذلا چند این صلاي ماجرا] ای ملامت کننده! چند است این غوغا که پند دهی ما را و می

گویی عاقل شو و مصالح دنیا بکن؟ [پند کم ده بعد از این دیوانه را] که من دیوانه حضرت خدایم، کار دنیا را نمی دانم که به حکم الاتصال بالحق علی قدر الانفصال عن الخلق، چون از دنیا دور شوم به حضرت خدا نزدیک می شوم و چون به دنیا رسم از یار هجران می چشم. [625 من نخواهم عشوه هجران شنود] من فریب هجران را شنیدن نمی خواهم و هر که سخن دنیا و هوا گوید آن را نمی شنوم. [آزمودم چند خواهم آزمود] پس به حکم بیت: چند آنکه آزمودم از وی نبود سودم - من جَرَّبَ الْمُجَرَّبَ حَلَّتْ بِهِ النَّدَامَةُ، دیگر بار تجربه نمی کنم. حکایت: خواجه احمد بغدادی گفت: ابلیس را در خواب دیدم از دور، گشت می کرد. گفتم: بیا. گفت: چه کنم به نزدیک شما که شما از نفس خود بیفکنید آنچه مردمان را بدان فرییم. گفتم: آن چه چیز است؟ گفت: دنیا. [626 هرچه غیر شورش و دیوانگی است] ای سالک، [اندر این ره دوری و بیگانگی است] از حضرت خدا. [627 هین بنه بر پایم آن زنجیر را] ای که مرا گرفتن می خواهی، [که دریدم سلسله تدبیر را] و ترک کردم تدارک امور دنیا را. [628 غیر آن جعدِ نگارِ مُقْبِلَم] مرهون است. [گر دو صد زنجیر آری بگسلم] و بدرم. [629 عشق و ناموس ای برادر راست نیست] پس عاشق را نام و ناموس نمی باید. [بر درِ ناموس ای عاشق مه ایست] از نام و ناموس بگذر. حکایت: بزرگی خواست که مرید شیخی شود. شیخ او را گفت: بر خرم سوار شو و از دار بزازیه بگذر. چو ارادت آن مرد صادق نبود اختیار نکرد که ناموس او را مانع شد. پس کسانِ بسیار از ناموس و عار نگذاشتند و لباس فاخر و دستار را مانع شمردند (37a) اما ما که عاشق صادقیم از جبه و دستار و از همه اعتبار و از تدبیر تن مردار بیزار شدیم که می گویم: [630 وقتِ آن آمد که من عریان شوم] از همه هستی بگذرم. [نقش بگذارم سراسر جان شوم] ترک صورت کنم و عینِ جان شوم. [631 ای عدو شرم و اندیشه بیا] ای دوست تو که شرم و اندیشه دنیا را دوست نمی داری، بیا. [که دریدم پرده شرم و حیا] و کردم نفی ماسوی. [632 ای بیسته خوابِ جان از جادوی]

ای که خواب جان را بسته‌ای از سحر، [سخت دل یارا که در عالم تُوی] که به حکم و لا تَرْكُتُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا (هود ۱۱۳/۱۱) سخت دلی سخت دلان را رحم نمی کنی. [633 هین گلو ی صبر گیر و می فشار] تا در عشق تو بی صبر شوم. [تا خنک گردد دل عشق ای سوار] تا مبارک شود دل عاشق ای سوار اسب ناز. [634 تا نسوزم کی خنک گردد دلش] تا محو نشود مبارک، کی گردد دل عاشق؟ [ای دل ما خاندان و منزلش] چون دل از آن تو است و خانه تو، [635 خانه خود را همی سوزی بسوز] ملکت است، هر چه میخواهی بکن. کس را مجال اعتراض نیست. [کیست آن کس کو بگوید لَا يَجُوز] بدان که بعض اهل تحقیق در تفسیر آیت سورة طه الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (طه ۵/۲۰) گفته‌اند اضافت استیلائی فرمان خود را حضرت خدا به عرش کرد با وجود که بر همه اشیا مستولی است زیرا عرش اعظم مخلوقات است و دل از عرش بزرگ است که به حکم لا سَعِينِي اَرْضِي و لا سَمَائِي و لَكِن سَعِينِي قَلْب عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِي النَقِي الْوَدَاعِ مَقَرَّ اَوْسَتْ. [636 خوش بسوز این خانه را ای شیر مست] زیرا [خانه عاشق چنین اولیتر است] خراب و سوخته می باید تا در وی جز یار نماند، همه ماسوی محو شود. [637 بعد از این این سوز را قبله کنم] و روی باو آورم. [زآنکه شمع من به سوزش روشنم] زیرا من شمع، به سوختن روشن شوم. تا شمع بر پای و بیدار و با سوز و گداز نباشد روشن نشود. پس عاشق را بیداری و سوز می باید تا روشنی حاصل کند. [638 خواب را بگذار امشب ای پدر] عمر دنیا همچون یک شب است، اندک و ظلمانی. پس بخ حکم الدنیا ساعة فَأَجْعَلْهَا طَاعَةً، آن را نیز به خواب غفلت مگذار. [یک شبی بر کوی بی خوابان گذر] یک شب بر کوی بیداران گذر کن. [639 بنگر اینها را که مجنون گشته‌اند] نظر کن این بی خوابان را که دیوانه شده‌اند. [همچو پروانه به وصلت گشته‌اند] و فانی گشته‌اند چنانکه پروانه به وصلت معشوق خود که شمع است فانی گشته ایشان نیز به وصلت دوست مقتول شده‌اند. [640 بنگر این کشتی خلقان غرق عشق] نظر

کن که این کشتی عاشقان غرقِ عشق است. [اژدهایی گشت گویی حَلَقِ عشق] یک اژدها شده است گویا گلوی عشق که چندین کسان را (37b) خورده و محو کرده است اما تو دعوی عشق می کنی از خواب و خور و اسباب تنعم چه گم کردی و برای او از چه چیز فراغت کردی؟ عاشقان صادق از بهر حق تعالی بلکه از برای یاران جان را فدا کنند نه همچون عاشق مذکور به خواب روند. حکایت: رسول الله علیه السلام را گفتند: مردی هست که هر شب خواب نمی کند و نماز می گذارد و قرآن می خواند و گوید: اللَّهُمَّ اجزنی مِنَ النَّارِ، یعنی خداوندا، مرا از آتش خلاص کن. رسول الله علیه السلام آن مرد را به پیش خویش خواند. گفت: ای فلان، چرا بهشت نمی خواهی؟ گفت: یا رسول الله، من به آن درجه نرسیدم که بهشت را بجویم. زود نگذشت که جبرائیل نازل شد و گفت: فلان را خبر ده که خدای تعالی وی را از دوزخ رها کند و از اهل بهشت گردانید. [641 اژدهایی ناپدید دلربا] یعنی عشق اژدهای غیر مرئی است دلرباینده یا اژدهای نامحسوس دلرباست. [عقل همچون کوه را او کهربا] عقل بزرگ را به خود کشنده است و عاقل را دیوانه کننده. [642 عقل هر عطار کاگه شد از او] عقل هر صاحب وجود که خبردار شد از وی، [طبله‌ها را ریخت اندر آب جو] علم و معرفت و مال و هستی را بر ریخت در نهرِ عشقِ حق تعالی یعنی اگر عالم است به علم خود مغرور نشود، علم خود را در نهرِ عشقِ خدا اندازد و محو کند و اگر مالدار است، آن را از بهر خدا بزل کند. حکایت: قیس بن سعد بن عباده بیمار شد، از اهل شهر کسی او را عیادت نکرد. از این خصوص پرسید. گفتند: همه کس مدیون تو است، شرم می دارند که پیش تو آیند. گفت: لا خیر فی مال یحول بیننا و بین اخواننا. پس منادی را فرمود که در شهر ندا کرد که بر هر که حقِ قیس هست هبه و حلال کرده است. پس چندان کس به عیادت آمدند که پاشنه در وی بشکست از زحمت. [643 رَو کز این جو برنیایی تا ابد] برو در این جویِ عشقِ الهی که چون در جویِ الله الصمد افتادی، هرگز خلاص نمی یابی. [لَمْ یَكُنْ حَقًّا لَهُ كُفُوا أَحَدًا] که

هیچ چیزی خدا را نظیر نیست. پس کسی که در جویِ عشقِ آن محبوبِ بی نظیر افتد، رهایی نیابد بلکه بجوید بدانکه در سبب نزولِ سورۃِ اخلاص و در تفسیر او گفته‌اید: جمیعی از قریش گفتند: ای محمد صفت کن از برای ما آن خدای را که پرستش او دعوت می کنی. در معالم آورده که گروهی از یهود گفتند: یا ابا القاسم، وصف کن خدای را که در تورت دیده و دانسته- ایم، بگو از چه چیز است و چه می خورد و چه می آشامد و از که میراث گرفته و که از او میراث خواهد گرفت؟ این سوره نازل شد که: قل، بگو ای محمد آن کس که ازو می پرسید؛ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اوست خدای یگانه متوحد به ذات و متفرد به صفات؛ اللَّهُ الصَّمَدُ، خدایی که بی نیاز از همه و اوست پناه نیاز(38a)مندان، نخورد و نیاشامد و پاینده است و گفتند: صمد آن است که عقل‌ها از اطلاع بر کیفیت او ناامید باشند. لَمْ يَلِدْ، نژاد کسی را. این سخن ردّ یهود است که گفتند: عزیر پسر اوست. وَ لَمْ يُولَدْ، و زاده نشد از کسی. این سخن ردّ نصاری است که گفتند: عیسی خداست و از مریم زاده است. وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ، و نیست و نبوده او را همتا هیچ کس. این سخن ردّ مجوس و مشرکان عرب است که گفتند: او را کفو است و بعض اهل تحقیق گفته‌اند که اسرار از کلمه هُوَ بهره گیرد و ارواح از ذکر الله ارتیاح یابد و دل-ها از نور احد محظوظ شود و عقول از سرّ الله الصمد نصیب یابد، نفس از تعقل لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ منتفع گردد و شخص از معنی وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ به مراد رسد و گفته‌اند کلمه هُوَ، قسم و الهان است و لفظِ اللَّهُ بهره دانشوران است و لفظ احد حظّ محبّان است، الله الصمد نصیب عارفان است و کلمات لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ، بخش عاقلان است و الفاظ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ، از آن عامه مؤمنان است. هر که به سرّ هُوَ رسید، واله است و هر که الله را داند، عالم است و هر که احدیت را یابد، محبّ است و هر که صمدیت را بشناسد، عارف است و هر که لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ را اعتقاد کند، عاقل است و هر که وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ را تصدیق کند، مؤمن است و هر که این معانی را جمع کند، موحد است. مقصود خدمت مولانا

در این مقام این است که آن معشوقِ حقیقی که او را نظیر نیست، هر که او را عاشقِ صادق نباشد بی خود گردد و به جوی مهر او فرو رود و بی خودی و استغراق او بی تصنّع بود. اما هر که در دعوی عشق صادق نباشد کار او به تصنّع و ریاست. ولهذا می گوید: [644 ای مُزَوَّر چشم بگشای و ببین] ای که در دعوی عشق دروغ زنی، چشم را بگشای و بنگر احوال عاشقان صادقان را و احوال خود را. [چند گویی می ندانم آن و این] که لاف استغراق و بی خودی می زنی. [645 از وبای زرق و محرومی بر آ] بیا از مرض ریا و حرمان بیرون آ. [در جهانِ حَیّ و قیومی در آ] در عالم الهی داخل شو. [646 تا نمی بینم همی بینم شود] و بینی که این به صلاح و تقوی میسر است. حکایت: جوانی پیشِ عزیزی آمد و از او دعا خواست. آن عزیز گفت: دعا را از من به چه سبب می خواهی؟ گفت: زیرا تو مردِ صالحی. آن عزیز گفت: تو نیز صالح شو و به حکم الید العلیا خیر من ید السفلی، از ذلّت گدایی خلاص شو و دیگران را دعا کن. آن جوان پرسید که طریق صلاح معلوم است اما شرط قبول دعا کدام است؟ گفت: شرط مهمّ آن است که اندر دهان تو طعام حرام نرود و از او کلام دروغ بیرون نیاید. یعنی از حرام و دروغ پرهیز کنی. [وین ندانمهاست می دانم بود] و همه جهل تو علم گردد. [647 بگذر از مستی (38b) و مستی بخش باش] مستی دنیا را ترک کن و مستی خدا را دهنده شو. [ازین تَلَوْن نقل کن در استواش] این تَلَوْن که تو داری که گاه به خدا روی آری گاه به دنیا میل نمایی انتقال کنی در استوا و تمکین او. [648 چند نازی تو بدین مستی بس است] چند تعزّز می کنی به مستی صورت بس است و همان مست تو نیستی. [بر سرِ هر کوی چندان مست هست] اگرچه مستان خدا بسیارند اما [649 گر دو عالم پُر شود سرمست یار] یعنی عاشقان حق تعالی [جمله یک باشند و آن یک نیست خوار] آرزوی معنی جمله یکند و آن یک از بسیاری صورت و تعدّد خوار نیست. [650 این ز بسیاری نیابد خواری] زیرا به حکم وَلِلّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ (منافقون ۸/۶۳)

عزّت، ایشان را است. [خوار که بُود تن‌پرستی ناربی] خوار آن کس است که تن‌پرست و حرام‌خوار و اهل نار باشد، نه آن کس که نوری باشد چنانکه [651 گر جهان پُر شد ز نور آفتاب] از این بسیار [کی بُود خوار آن تَفِ خوش‌التهاب] کی خور گردد آن نور خوش‌سوزش و زبانه آتش؟ [652 لیک با این جمله بالاتر خرام] خلاصه تفصیل مقام این است که اوّل تزویر را بگذار و عاشق صادق شو و از تلّون انتقال کن به مقام تمکین برس، امّا به مقامی که رسیده‌ای، به آن قناعت مکن. [چونکه اَرْضُ الله وَّاسِع بود و رام] به حکم آیت سورۀ زمر لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ (زمر ۱۰/۳۹)، عالم الهی بی حدّ است. حکایت: از سیّد برهان‌الدین پرسیدند که: راه حق را پایان هست یا نه؟ فرمود که: راه را پایان هست امّا منزل را پایان نیست، زیرا که سیر دو قسم است: یکش سیر الی الله، دوّم سیر فی الله. آنچه سیر الی الله است پایان دارد زیرا گذر کردن است از هستی و دنیای دنی و رستن است از خودی خود و این همه را آخر است امّا چون به حق رسیدی، بعد از آن سیر در علوم و معارف حضرت خداست و آن را پایان نیست. [653 گرچه این مستی چو باز آشهَب است] همچو باز سپید عزیز است. [برتر از وی در زمینِ قدس هست] بالاتر از او زمینِ قدس هست، آن را طالب شو. [654 رَو سرافیلی شو اندر امتیاز] برو اسرافیل شو و ابدان مرده را نفخ روح کن در امتیاز و یکتایی. [در دمنده روح و مست و مست‌ساز] یعنی نفخ کننده روح شو و مست خدا و دیگران را مست کننده شو [655 مست را چون دل مزاح اندیشه شد] دل مست چون اندیشه لاغ کننده است. [این ندانم و آن ندانم پیشه شد] یعنی این ندانم و آن ندانم می گوید امّا [656 این ندانم و آن ندانم بهر چیست] این نفی که می کنی از برای چیست؟ [تا بگویی آنکه می‌دانیم چیست] (39a) یعنی از بهر اثبات یکی است [657 نفی بهر ثبت باشد در سخن] نفی از بهر اثبات است در کلام چنانکه پس نفی یعنی لا اله اثبات است یعنی الا الله، پس نفی وجود کن تا به موجود حقیقی برسی. [نفی بگذار و ز ثبت آغاز

کن] پس از این ندانم را ترک کردن و دانم گفتن یعنی دانستن می باید یا دنیای منفی را ترک کن، حق ثابت را بجو. [658 نیست این و نیست آن هین و گذار] نیست این و نیست آن گفتن را بگذار یا این معدومان را که اجزای جهان است، ترک کن. [آنکه آن هستست آن را پیش آر] آن هست که حضرت خداست، آن را پیش آر یعنی توجّه به او کن. [659 نفی بگذار و همان هستی پرست] یعنی نفی کردن را یا عالم منفی را ترک کن موجود را معبود کن. [این در آموز ای پدر زان تُرکِ مست] درین حکایت:

[استدعای امیرِ ترکِ مخمور] یعنی امیری ترک مخمور بود طلبید [مطرب را] مفعول استدعا است. [به وقتِ صبح] در وقت خوردن شراب صباح [و تفسیر این حدیث که إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى شَرَابًا أَعَدَّ] حاضر کرد آن شراب را [لَاؤَلِيَّائِهِ] از برای دوستان خود [إِذَا شَرَبُوا سَكِرُوا] چون بنوشند مست شوند آن دوستان [وَ إِذَا سَكِرُوا طَابُوا] چون مست شوند نیک شوند [إِلْ آخِرِهِ] تمام حدیث این است: و اذا طابوا طاشوا و اذا طاشوا طاروا و اذا طاروا بلغوا و اذا بلغوا وصلوا و اذا وصلوا اتصلوا و اذا اتصلوا انفصلوا و اذا انفصلوا فنوا و اذا فنوا بقوا و اذا بقوا صاروا مملوگا فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر و در روایت دیگر وارد است و اذا طابوا طربوا و اذا طربوا يقولون قولاً لا يفهمه الا السّكّاری. [می در خُم اسرار بدان می جوشد] باده در خم رازها از آن جوش می کند. [تا هر که مجرد است از آن می نوشد] تا هر که از تعلّق دنیا و از ماسوای حضرت خدا مجرد است از آن باده بنوشد زیرا ظرفی که پر باشد در او شراب نگنجد. پس این شراب اسرار را ابرار بنوشند مصداق این سخن آن آیت است که در سوره انسان است، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ (انسان ۵/۷۶)، اهل تأویل در تفسیر این آیت فرموده اند: یعنی سعیدان که از حجاب آثار و افعال بیرون آمده اند و به حجاب- های صفات پوشیده شده و بدان قرار نکرده بلکه متوجّه عین ذات شده به ایقای عالم صفات که متوسط واقع است در سلوک می آشامند از قدح محبّت حسن صفات. [این می که تو

می خوری حرام است] این باده که تو می نوشی حرام است. [ما می نخوریم جز حلالی]
پس ای سالک (39b) [جهد کن تا ز نیست هست شوی] از فنا بقا یابی [وز شرابِ خدای
مست شوی] نه از شراب دنیا.

[660 اعجمی تُرکی سَحَر آگاه شد] از مستی [وز خُمارِ خمر مطرب خواه شد] از بهر دفع
خمار باده مطرب جوی گشت تا قساوت خمار برود. اما مطرب دو قسم است: یکی مطرب جان
دیگری مطرب تن. مطرب جان آن است که به قرآن و سنّت و به وعظ و نصیحت و به کلمات
حکمت و به اخبار طریقت دل مخموران را بیاساید و مطرب تن آن است که به لعب و لهو و به
کلام لغو به سوی فسق و معصیت و به جانب دنیا و غفلت کشد. [661 مطربِ جان مونسِ
مستان بود] آن مطرب که جان را طرب دهد مونسِ مستان خداست. [نُقل و قُوت و قُوتِ
مست آن بود] آن مطرب بود. پس به حکم حَسَنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ فَاِنَّ الصَّوْتِ الْحَسَنَ
یَزِيدُ الْقُرْآنَ حَسَنًا آواز خوب مقبول است و به موجب آنّ من البیان لِسَحَرًا حسن ادا و پند و
نصیحت و کلام حکمت که دل را فریاد و مست حق کند ممدوح است و رسول الله علیه
السّلام در حق ابو موسی رضی الله عنه گفت: لَقَدْ اُوتِيَ هَذَا مَزْمَرًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ. این
سخن را وقتی فرمود که ابو موسی قرآن می خواند. حکایت: رسول الله علیه السّلام ابن مسعود
را گفت: مَرَّا قُرْآنَ بَخْوَانٍ. او گفت: مَنْ تَرَا مِیْ خَوَانِمْ یَا رَسُوْلَ اللهِ؟ قرآن خود بر تو نازل شد.
رسول الله علیه السّلام فرمود: مَنْ دَوَسْتُ مِیْ دَارِمْ کِهْ اَزْ دِیْگَرِیْ بَشْنُوم. پس ابن مسعود سورة نسا
خواندن گرفت چون اینجا رسید فَکَیْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَجِئْنَا بِکَ عَلَیْ هَؤُلَاءِ
شَهِیدًا (نساء ۴/۴۱) یعنی پس چگونه خواهد بود حال وقتی که بیاریم ما از هر گروهی از امم
گذشته گواهی که آن پیغامبران خواهد بود و بر افعال و اقوال امّت خود گواهی خواهد داد و
بیاریم تو را ای محمّد بر این گروه از امّت تو گواه تا اقامت شهادت کنی. ابن مسعود گوید:
دیدم چشم های رسول الله علیه السّلام اشک می بارید. گفت بس است زانکه مشاهده این

حالت دلش را غرق و مست کرد. **حکایت:** عمر ابو موسی را رضی الله عنهما می گفت: ذکرنا ربنا او نیز قرآن می خواند تا وقت نماز میانه می شد وی را گفتند: یا امیر المؤمنین، الصلّاة الصلّاة! عمر می گفت: ما در صلات نیستیم. [662 مطرب ایشان را سوی مستی کشید]

مطرب مستان را سوی مستی می کشد. [باز مستی از دم مطرب چشید] اول از شراب مزه مستی یافته بودند چون در آن حالت مطرب ایشان را به جانب مستی کشید. پس از آن مستی را از نفس مطرب چشیدند که به نفس مطرب مست شدند و مست (40a) دو قسم است [663 آن شراب حق بدان مطرب برآید] آن یکی را شراب حق را به سبب مطرب جان می برآید. [وین شراب تن از این مطرب چرآید] این یکی شراب بدن را از مطرب تن می خورد. **حکایت:** ابو علی دقاق گفت: سماع بر عوام خلق حرام است، از برای آنکه هوای نفس ایشان باقی است و زاهدان را مباح است زیرا ایشان هوای نفس را به مجاهده قهر کرده اند. جنید را گفتند: چه حالت است که کسی چون آواز خوب شنود میل کند و در دلش اضطراب پیدا گردد؟ گفت: خدای تعالی در روز میثاق ندای اَلْکَسْتُ بِرَبِّکُمْ (اعراف ۱۷۲/۷) به آواز خوش شنواید چنانکه همه ارواح مستغرق لذت آن شدند چون درین عالم آواز خوب شنوند آن را یاد می کنند و مضطرب شوند. [664 هر دو گر یک نام دارد در سخن] یعنی مطرب جان و مطرب تن یا هر دو مستیا هر دو شراب اگرچه در نام اشتراک دارند در لفظ چنانکه دو کس را نام حسن باشد.

[لیک شتّان این حَسَن تا آن حَسَن] لیک دوری است در میان این دو تن. [665 اشتباهی هست لفظی در بیان] مانندی و مشابهت هست یک لفظ را در تلفظ. [لیک خود کو آسمان تا ریسمان] که تفاوت فاحش هست در میان ایشان. پس به مشارکت لفظ فریفته شدن نمی باید. [666 اشتراک لفظ دایم رهن است] و غلط دهنده چنانکه کافران و فاسقان در حق انبیا و اولیا گفته اند: ایشان و ما بشریم، در بشریت مشارکت داریم. لاجرم به اشتراک اسمی گمراه شدند. [اشتراک گبر و مؤمن در تن است] و اعتبار به آن نیست بلکه به دل و جان

است و خلوص ایمان زیرا [667] **جسم‌ها چون کوزه‌های بسته‌سر** بدن‌ها همچون کوزه‌های سرپوشیده است درونش معلوم نیست. [تا که در هر کوزه چه بود آن نگر] به ظاهر کوزه فریفته مشو. [668] **کوزه آن تن پُر از آب حیات** کوزه تن مؤمن و عارف پر از آب حیات ایمان و معارف الهیه است. [کوزه این تن پُر از زهر ممت] گوزه تن کافر و عامی پر از زهر مرگ و جهل است اگرچه هر یکی در ظاهر تن است. پس اعتبار به آن نیست که ظرف است. [669] **گر به مظروفش نظر داری شهی** اگر به اندرونش نظر کنی، پادشاهی و سالک شاه‌رهی. [اور به ظرفش بنگری تو گمرهی] که مؤمن و کافر را فرق نمی کنی، لاجرم [670] **لفظ را مانده** این **جسم دان** که در ظاهر یکی است. [معنیش را در درون مانند جان] معنی لفظ در درون همچو جان است. پس دیده جان را بگشای زیرا به دیده تن نمی توانی که معنی و جان را ببینی. [671] **دیده تن دایما تن بین بود** و در ظاهر بماند. [دیده جان جانِ پُر فن بین بود] (40b) دیده جان جان ذوفنون را بیننده بود. لاجرم در این کتاب حکایات امثال و سخنان هزل‌آمیز هست اگر به حصّه و پند نظر کنی که مقصود آن است، سالک شاه‌راه و واصل فضل اله شوی و اگر بصورت قصّه و هزل نظر کنی گمراه شوی. ولهذا خدمت مولانا می گوید: [672] **پس ز نقش لفظهای مثنوی مرهون است. [صورتی ضال است و هادی معنوی]** که ظاهر الفاظش حکایات و هزلیات است و معانی حصّه‌هاش پند و بیان سلوک طریقت است. [673] **در نبی فرمود کین قرآن ز دل مرهون است. [هادی بعضی و بعضی را مضل]** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سوره بقره است: **إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا** الی قوله **يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا** (بقره ۲/۲۶). همچنین کتاب ما بعضی را هادی و بعضی را مضلّ است ای سالک، از ظاهر گمراه مشو و از هر قصّه حصّه بشنو. مثلاً در این حکایت امیر تویی که در کشور تن حاکمی و مدّتی است که مست باده دنیا گشته‌ای و عمر را در مستی و بیخودی گزارده‌ای، اکنون به حکم موت الجار کفی بک واعظا، از مرگ

اقربا و یاران و بیگانه و همسایگان هشیار گشتی امّا به خمار درد سر رسیدی، تو را مطرب جان و مرشد خوب‌الحان می باید تا به کلمات طّیبه خمار و قساوت تو را نفی کند و تو را مستِ باده حقیقت گرداند. پس در ظاهر الفاظ همان دل خود را به معنی حقیقت برسان. [674] الله الله چونکه عارف گفت می] آن عارف باده ناچیز را نمی خواهد زیرا [پیش عارف کی بود معدوم شی] لاجرم قصور در لفظ عارف نیست، بلکه در فهم سامع است. [675] فهم تو چون باده شیطان بود] مرهون است. [کی ترا وهم می رحمان بود] و همچنان عارف که مطرب گوید مرادش مطرب ظاهر نیست. بیت: حدیث از مطرب و می گو و راز دهر کمتر جو – که کس نگشود و نگشاید حکمت این معما را. [676] این دو انبازند مطرب با شراب] یعنی گوینده و معرف هر دو شریکند. [این بدان و آن بدین آرد شتاب] هر دو طالب یکدیگرند. پس کسی که باده خورد و از معرفت الهی چشید، طالب دو مطرب و راغب سماع مرشد شود و کسی دم مطرب شنود، طالب باده گردد. [677] پُر خماران از دم مطرب چَرند] مخموران از نفس مطرب خورند و مست شوند. [مطربان نشان سوی میخانه بَرند] مطرب به آن جان ایشان را به میخانه عشق خدا و به درگاه مولی برند و واصل حق کنند. [678] آن سر میدان و این پایان اوست] آن باده و دم مطرب اوّل سلوک است و این میخانه مقام وصول است. [دل شده (41a) چون گوی در چوگان اوست] که این را به آن سوی می برد. [679] در سر آنچه هست گوش آنجا رود] و آن را شنود. حکایت: خواجه عبدالرحمن گفته: در رفتم به نزدیک خواجه عثمان مغربی، کسی را دیدم که از چاه آب بر می کشد و از چرخ چاه آواز بر می امد. خواجه عثمان گفت: یا ابا عبدالرحمن، می دانی که این چه می گوید؟ گفتم: نه. گفت: الله الله می گوید. [در سر ار صفر است آن سودا شود] هر خلط که محترق شود سودا گردد پس. صفر پس از زمانی سخت و زیاده شود. لاجرم اگر در سر کسی فکر حکایات و هزلّیات باشد، مثنوی را حکایات هزلّیات پندارد و اگر در سر کسی فکر کلمه حکمت و پند و

معرفت باشد، آنچنان شمارد. [680 بعد از آن این دو به بیهوشی روند] مخموران و مطربان به سوی بیخودی روند. [والد و مولود آنجا یک شوند] اصل و فرع و مرشد و مرید یکی گردند چنانکه دو جوی چون به دریا واصل شوند دوی مرتفع گردد و یگانگی حاصل شود. [681 چونکه کردند آشتی شادی و درد] چونکه صلح کردند طرب و غم یعنی مستان خدا را و طالبان مولی را رضا به قضا و بیخودی و فنا چنان باید که شادی و غم هر دو یک نمانند. [مطربان را تُرکِ ما بیدار کرد] یعنی آن دل که چنین انتباه یابد چون دل ما مرشدان را جوید و پند ایشان خواهد بلکه از هر آواز حالتی یابد. حکایت: جماعتی از صوفیان در خانه خواجه حسن جمع بودند و با ایشان قولان بودند، ایشان می خواندند، خواجه وجد می نمود و ممشاد دینوری در آمد. قولان خاموش شدند، خواجه گفت: شما کار خود کنید که اگر آواز همه ملالی دنیا در گوش من جمع شوند نه مرا از همه مشغول کنند نه مرا از درد من شفا دهند. [682 مطرب آغازید بیتی خوابناک] و راحت دهنده که این را بگفت: [كِه اَنْلِنِي الْكَاسَ يَا مَنْ لَا اَرَآكَ] برسان به من قدحی ای که نمی بینم تو را. [683 اَنْتَ وَجْهِي لَا عَجَبَ اِنْ لَا اَرَاهُ] تو روی منی، عجب نیست اگر نمی بینم او را. [غَايَةُ الْقُرْبِ حِجَابُ الْاَشْتِيَاهُ] تمام نزدیکی حجاب پوشیده شدن و مانند گشتن است. [684 اَنْتَ عَقْلِي لَا عَجَبَ اِنْ لَمْ اَرَكَ] تو عقل منی، عجب نیست اگر نمی بینم تو را. [مِنْ وَفُورِ الْاَلْتِبَاسِ الْمُشْتَبِكِ] از بسیاری مانند شدن که همچو دام به یکدیگر گذشتن است. [685 جِئْتَ اقْرَبَ اَنْتَ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ] به حکم نَحْنُ اقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (ق ۱۶/۵۰)، تو نزدیک تر آمدی ما را از رگ گردن. [كَمْ اَقْلُ يَا يَا نِدَاءٌ لِلْبَعِيدِ] چند یا بگویم چون یا به دور ندا است. [686 بَلْ اُغَاظُهُمْ اُنَادِي فِي الْقِفَارِ] بلکه در غلط اندازم ایشان را (41b) یعنی مردمان را و ندا کنم در صحرا و بیابان. [كَيْ اُكْتَمَ مِنْ مَعِيَ مِمَّنْ اَغَارَ] تا که پوشیده کنم آن را که با من است از آن کسی

که یغما کننده است. لاجرم نزدیکی یار را از اغیار می پوشم چنان می پوشم چنان نمایم که او دور است از من و اینچنین کردن از رشک من است، چنانکه گریختن صدیقه از غیرت.

[در آمدنِ ضَریر] ظاهر آن است که آن نایبنا عبدالله بن امّ مکتوم است احیانا پیش رسول الله

علیه السلام آمدی، علّمنی ممّا علّمک الله گفتی. [در خانه مصطفی علیه السلام و

گریختن عایشه رَضِیَ الله عَنْهَا از پیشِ ضَریر و گفتنِ رسول الله علیه السلام که چه

می گریزی او تو را نمی بیند و جواب دادنِ عایشه رَضِیَ الله عَنْهَا رسول الله را عَلَیْهِ

السلام] آمدنِ ضَریر از بهر طلب دنیا نبود، بلکه از برای طلب دین بود چنانکه از این دو بیت

معلوم می شود.

[687] اندر آمد پیش پیغمبر ضَریر] و گفت [کای نوابخشِ تنورِ هر خَمیر] ای که نصیب

دهنده تنوری از هر خَمیر، پس من پر حرارت را نصیب علم و معرفت بده. [688] ای تو میرِ آب

و من مُستسَقِیم] تو حاکمِ آبی، من مبتلای مرض استسقایم، آب را جویم. [مُستَغَاث

الْمُستَغَاثِ ای ساقِیم] فریاد مدد رسنده و فریاد و مدد خواهی ای ساقی من. [689] چون در

آمد آن ضَریر از در شتاب] به خانه رسول الله علیه السلام [عایشه بگریخت بهر احتجاب]

برای پوشیده شدن [690] زآنکه واقف بود آن خاتونِ پاک] یعنی عایشه رَضِیَ الله عَنْهَا [از

غیورِ رسولِ رشکناک] از غیرت رسول غبطه کننده، قَالَ علیه السلام: ان سعدًا لَغیورٌ و انا

اغیر منه واللّه اغیر منّی ولذا حرّم الفواحش ما ظهر منها و ما بطن و قَالَ علیه السلام: یا

امّت محمّد، واللّه ما من احد اغیر من الله ان یزنی عبده او تزنی امّته. [691] هر که

زیباتر بُوَد رشکش فزون] هر که خوبتر است رشک او افزون باشد چون رسول الله علیه السلام

زیباست رشک او زیاده است. [زآنکه رشک از ناز خیزد یا بنون] رشک از ناز نازنینان بود ای

پسران، امّا کسی که نازنین نباشد رشک نمی کند، چنانکه [692] گنده پیران شوی را قُمّا

دهند] پیره‌زنان بدریحه زوج را ضربه دهند. [چونکه از زشتی و پیری آگهند] پس رشک نمی کنند. [693 چون جمالِ احمدی در هر دو کون] همچون جمال رسول الله علیه السلام در دو جهان [کی بُدست ای فرّ یزدانیش عَوْن] کی باشد ای که تو را فرّیز دانی معین است، حق تعالی در سوره احزاب در خطاب نبی مستطاب فرمود: **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا** ﴿٤٦﴾ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِآذَنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا (احزاب ۳۳/۴۶) آورده‌اند که حق تعالی او را چراغ خواند زیرا ضؤ چراغ ظلمت را (42a) محو کند. لاجرم نور وجود آن حضرت نیز ظلمت کفر را از عرصه جهان نابود ساخت. دیگر هر چه در خانه گم شود به نور چراغ توان یافت و حقایقی که از مردم پنهان بود به نور این چراغ بر مقتسبان انوار معرفت روشن گشت. دیگر چراغ اهل خانه را سبب امن و راحت باشد و دزد را واسطه خجلت و لعنت. پس آن حضرت نیز دوستان را وسیله سلامت بود و منکران را موجب حسرت و ندامت و منیر تأکید است که همچون دیگر چراغ‌ها منفطی نشود و شب و روز نور دهد که دنیا و آخرت را نورانی سازد. [694 نازهای هر دو کون او را رسد] ولایق است که صاحب جمال و فایق است. حکایت: ابو هریره رضی الله عنه می گفت: رسول الله علیه السلام چنان خوب‌روی و تابان بود که گویا آفتاب درخشان بر روی وی روان بود و روی مبارکش مدور بود، هر که وی را دید به قمر تشبیه می کرد در شب بدر و چون اعراب وی را دیدندی واللّه ما هذا وجه کذاب گفتندی. [غیرت آن خورشیدِ صدتو را رسد] چون بی نظیر حسن است نمی خواهد که جز او کسی را بیند و جز دین او اتباع کنند و دعوی دیانت نمایند. لاجرم به زبان حال گوید: [695 که در افکندم به کیوان گوی را] به زحل افکندم گوی دعوت را یعنی به فلک هفتم بُردم که جای زحل است. [درکشید ای اختران هم روی را] که من از همه بلند گشته‌ام ظاهر آن است که مراد از اختران اینجا انبیا است علیهم السلام و پس از آن اصحاب ادیان منسوخه است، حضرت خدا در سوره سبأ فرمود: **وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ** (سبأ ۲۸/۳۴). رسول الله به همه خلق مبعوث

بود از بنی آدم، بلکه به جنّ نیز مبعوث بود. ولهذا وصف او نبی الثقلین است و هیچ کس از انبیا به تمام جنّ و انس مبعوث نشدند و به بعثت او همه ادیان منسوخ شدند. [696 در شعاع بی نظیرم لا شوید] و محو گردید چنانکه در تاب آفتاب اختران گم شوید. [ورنه پیش نور من رسوا شوید] و مغلوب گردید که حضرت خدا به حکم **لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ** (توبه ۳۳/۹) مرا وعده غلبه کرده است. [697 از کرم من هر شبی غایب شوم] تا خفاشان را حرکت و ظهور باشد. [کی روم الا نمایم که روم] در حقیقت نمی روم مراد این است که در دنیا طلب استعجال عذاب نمی کنم و استیصال شما نمی خواهم. [698 تا شما بی من شبی خُفاشوار] مرهون است. [پَر زنان پَرّید گِرِد این مَطار] جای پریدن که دنیا است. [699 همچو طاووسان پری عرضه کنید] و جمال ریش خویشتن و زینت خود بنمایید و جلوه کنید. [باز مست و سرکش و مُعجِب شوید] و به حسن و جمال و فرزندان و مال مغرور و متکبر شوید. [700 بنگرید آن پای خود را زشت ساز] نظر بکنید آن پای خود را که قبیح وضع (42b) است تا که به دیدن عیب انکسار نفس حاصل شود و دفع غرور کرد. [همچو چارق کو بود شمع ایاز] که چارق ایاز را همچو شمع بود راه راست می نمود و از ظلمت تکبر رهانید. [701 رو نمایم صبح بهر گوشمال] روی خود را نمایم شما را در وقت اظهار دین حق. مراد از روی نمودن معجزه است از بهر گوشمال و توبیخ. لاجرم کافران باموال و اولاد تفاخر کردند، قباحت گفتر خویشتن ندیدندی و فنای دنیا را ندانستندی و رسول الله علیه السلام را به آنکه درویش است و فرزند ندارد طعنه زدندی، حق تعالی در سوره کهف فرمود: **الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا** (کهف ۴۶/۱۸) یعنی زاد آخرت نشوند و بقا ندارند، **وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ** **عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا** (کهف ۴۶/۱۸) امام قشیری فرموده: باقیات صالحات آن عمل است که مشوب به طمع و غرض نباشد بلکه لوجه الله بود. [تا نگرید از منی ز اهل شمال] تا از غرور انانیت از اهل شمال نشوید بلکه ایمان آورید. [702 ترک آن کن که دراز است آن

سخن] که وصف رسول الله علیه السلام تفصیل بسیار خواهد [نهی کردست از درازی امرِ کُن] لفظ امرِ کُن وصف ترکیبی است یعنی امر کننده که مراد رسول الله است که او نهی کردست از مبالغه مدح خود که لا تخیرونی گفته است و در روایت دیگر لا تخیرونی من بین الانبیاء و در روایت دیگر لا تُفَضِّلونی علی یونس بن متی واقع شده است.

[امتحان کردنِ مصطفی علیه السلام عایشه را رَضِیَ الله عَنْهَا که چه پنهان می‌شوی پنهان مشو چو اعمی تو را نمی بیند] سرّ امتحان را بیان کند که می فرماید [تا پدید آید که عایشه رَضِیَ الله عَنْهَا از ضمیرِ مصطفی علیه السلام واقف هست یا خود مقلّد] به کسر دال است [گفت ظاهر است] به کسر تاء است که مضاف به ظاهر است.

[703 گفت پیغمبر برای امتحان] از بهر آزمودن عایشه. [او نمی بیند ترا کم شو نهان] مقول قول این است. [704 کرد اشارت عایشه با دستها] عایشه غیرت رسول الله علیه السلام را می دانست که او نمی خواهد که عایشه غیر او را نظر کند. پس به دست‌ها اشارت کرد و این را تفهیم کرد که [او نبیند من همی بینم ورا] پس کسی که خوبی را دوست دارد آن را می خواهد که به غیر او نظر نکند و غیر او را دوست ندارد رسول الله علیه السلام فرموده است: لا یؤمن أحدکم حتی أکون أحب إلیه من ولده ووالده والناس أجمعین. پس رسول الله علیه السلام را به حبّ اختیاری از همه دوست‌تر داشتن می باید حضرت خدا را نیز چنین دوست‌تر می باید داشت و لهذا می گوید: [705 غیرت عقل است بر خوبی روح] یعنی بر محبوبی حق تعالی [پُر ز تشبیهات و تمثیل این نُصُوح] (43a) غیرت عقل است خبر مقدم است مصراع ثانی مبتدا و مؤخر است یعنی غیرت و رشک عقل من است بر خوبی، حضرت خدا که این کتاب نصیحت کننده پر از تشبیه و مثل زدن است که تصریح به نام او نکردم [706 با چنین پنهانی کین روح راست] که از همه چشم‌ها نهان است. [عقل بر وی این چنین

رَشکین چراست] چرا چنین پنهان می دارد او را؟ [707 از که پنهان می کنی ای رشک‌خو]

وی عقل غیرت جو. [آنکه پوشیدست نورش روی او] آن خدای را که نور آوردی او را پوشیده است. لاجرم حضرت خدا از کمال ظهور خود پنهان است نظم: همه عالم به نور اوست پیدا - کجا او گردد از عالم هویدا ❁ زهی نادان که آن خورشید تابان - به نور شمع جوید در بیابان.

[708 می رود بی روی پوش این آفتاب] زیرا [فرّ و نور اوست رویش را نقاب] که نور او آن را روی پوش است و حجاب چنانکه آفتاب روی پوش ندارد اما کسی نمی تواند که از وفور نورش رویش را ببند، همچنان حق تعالی ظاهر و اظهر است زآنکه آثار او بر وی گواه است اما از کمال ظهور نورش خویش از دیده ها مستور است. [709 از که پنهان می کنی ای رشک‌ور] و غبطه گر [کآفتاب از وی نمی بیند اثر] آفتاب را چندین نورانیت از او نمی باید اثر تو بر با چندین ظلمت کی یابی خبر؟ [710 رشک از آن افزون تر است اندر تنم] مرهون است. [کز خودش خواهم که هم پنهان کنم] و من در عشق او چنانم که [711 ز آتش رشک گران آهنگ من] مرهون است. [با دو چشم و گوش خود در جنگ من] یعنی در من آتش رشک شقیل قصد هست، از آن آتش من با دو چشم و گوش خود در جنگم، بدان که مقصود خدمت مولانا از این سخن آن نیست که بندگان خدا را از او دور کردن خواهد و خود اهل حسد بوده و حسدش به جایی رسیده باشد که خویش را نیز حسد کند، بلکه مراد از این سخن فرط اشتیاق و شوق خود بیان کردن است و غیرت خدا را اعیان کردن که حضرت او جز خود نظر عاشق نمی خواهد. بو علی دقاق در معنی قول رسول الله علیه السلام، اسألك الشوق الی لقاءك گفته: بدان که شوق صد جزء است نود و نه رسول الله علیه السلام را بود و یکی همه مردمان را، به حکم غیرت و فرط شوق بخواست که آن یک جزء هم ورا باشد و گفته اند شوق اهل قربت تمام - تر از شوق اهل حجاب است. [712 چون چنین رشکیستت ای جان و دل] خدمت مولانا بر خود اعتراض می کند که می گوید: چون چنین رشک هست تو را ای جان و دل من، [پس

دهان ببرند و گفتن را بهل] چون چنین اعتراض کرد باز جواب گفت: [713 ترسم ار خامش کنم آن آفتاب] (43b) مرهون است. [از سوی دیگر بدرآند حجاب] اگرچه زبان قال گوینده نباشد زبان حال گوینده شود، بلکه همه اعضا گوینده گردند و دیوانگی هویدا شود و احوال من در ملا افتد [714 در خموشی گفت ما اظهر شود] در سکوت سخن ما ظاهرتر شود. [که ز منع آن میل افزون تر شود] که از منع کلام میل دل و جان به سوی جانان زیاده شود، دریای جنون به جوش آید. بیت: عین پنهان داشتن شد علت پنهان شدن - بی لسانی می شود بر رغم صبر با لسان. [715 گر بغرد بحر غره ش کف شود] اگر دریا نعره زند آوازه او کف گردد. [جوش احببت بان اعرف شود] به حکم کنت کنزاً مخفیاً فاحبت ان اعرف ان دریا به جوش آید، خود را فاش کند. پس اگر من سخن نگویم دریای شوق به جوش آید، سر نهان را عیان کند. [716 حرف گفتن بستن آن روزن است] گفتن لفظ آن روزن ظهور را بستن است. [عین اظهار سخن پوشیدن است] محض آشکارا کردن، سخن ستر کردن است. [717 بلبلانه نعره زن در روی گل] یعنی همچون بلبلان نعره زنان ای دل در روی گل. [تا کنی مشغولشان از بوی گل] تا به او از خود مشغول کنی بلبلان را از بوی گل [718 تا به قل مشغول گردد گوششان] تا به سخن مشغول شود گوش ایشان. [سوی روی گل نپرد هوششان] به جانب روی گل نرود عقل ایشان. [719 پیش این خورشید کو بس روشنی است] پیش این آفتاب که او بس پر ضیا و نور است. [در حقیقت هر دلیلی رهنی است] و پوشیدن در این سخن تنبیه است که به مجرد استماع ادله دوری واقع شود از طاعت. پس طالب را می باید اهتمام در عمل کند به آنچه می داند و می شنود.

[حکایت آن مطرب که در بزم امیر ترک این غزل آغاز کرد که] مطلعش این است: [گلی یا سوسنی یا سرو یا ماهی نمی دانم - ازین آشفته بی دل چه می خواهی نمی دانم. و بانگ بر زدن ترک ورا که آن بگو که می دانی و جواب مطرب امیر را] و حصه قصه.

[720 مطرب آغازید پیشِ تُرکِ مست] مطرب ابتدا کرد پیشِ امیر تُرکِ مخمور. [در حجابِ نغمه اسرارِ اَلَسْتُ] در پردهٔ سرآیدنِ اسرارِ اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ (اعراف ۱۷۲/۷) را یعنی از حضرت خدا گفت: بدان که اگرچه هر مطرب چنین نیست اما اهل دل چنانکه می باید که از قول مطرب و قوال بلکه از صدای حیوانات و جمادات معنی الهی فهم کند، چنانکه در بعض حکایات گذشته شنیدی. [721 من ندانم که تو ماهی یا وَثَن] بت و معبود. [من ندانم تا چه می خواهی ز من] ای معشوق من که شایستهٔ حضرت باشد. [722 می ندانم که چه خدمت آرمت] که مقبول تو شود. (44a) [تن زنم یا در عبارت آرمت] ساکت شوم یا تو را ذکر کنم؟ [723 این عجب که نیستی از من جدا] و دور اما [می ندانم من کجایم تو کجا] این عجب که نمی دانم که کجایم تو کجایی. خواجه عطار در مناجات باری می گفت: ما که می جویم در حقیقت تو را نمی جویم، بلکه خود را می جویم زآنکه تو گم نگشته ای، حاضری اما ما گم گشته و غایب شده ایم. [724 می ندانم که مرا چون می کشی] ای محبوب من که کیفیت کشیدن تو معلوم نیست. [گاه در بر گاه در خون می کشی] گاه در فوق یا در سینه گاه در خون و خاک می کشی که گاه بسط و قبض گاه قبض و احتجاب می نمایی. [725 همچنین لب در ندانم باز کرد] آن مطرب [می ندانم می ندانم ساز کرد] یعنی همچنین دهانرا در ندانم گشاد و بدین سخن آواز داد. [726 چون ز حد شد می ندانم از شگفت] لفظ از حدّ رفت سخن می ندانم از تعجّب. [تُرکِ ما را زین حراره دل گرفت] و به غضب آمد. [727 برجهید آن تُرک و دَبُوسی کشید] از بهر زدن مطرب. [تا عَلَیْهَا بر سرِ مطرب رسید] تا بر آن حال بر سر مطرب برسد تا او را به این گرز بزند و قتل کند. [728 گرز را بگرفت سرهنگی به دست] آن دَبُوس را سرهنگی به دست گرفت. [گفت فی مطرب کشی این دم بد است] مطرب را این وقت کشتن قبیح است. حصّه قصّه در این مرتبه این است که مراد از آن میر مست، اهل دنیا و صاحب نفس است چون به سبب مشاهده

مرگ خویش و همسایه، پاره‌ای هشیار شد، مرشد و ناصح طلبید، آن ناصح او را گفت: ندانم من تو را چه خواهی شد. باز ترک دنیا و نیستی فرمود. آن صاحب نفس این سخن ندانم را تحمّل نکرد و اختیار فنا و ترک دنیا نکرد بلکه به خشم شد، عقل او را منع کرد و صبر فرمود.

[729 گفت این تکرار بی حدّ و مرّش] مرهون است [کوفت طبعم را بکوبم من سرش]

لفظ مر به فتح میم لفظ فارسی است به معانی متعدّده می آید و در اینجا به معنی عدد است، معطوف بر لفظ حدّ یعنی آن امیر گفت: این تکرار بی حدّ و بی عددش طبع مرا بگرفت من نیز سرّ او را بکوبم. **[730 قلتبانا می ندانی گّه مخور]** ای قلتبان، نمی دانی، نجس مخور. **[اور همی دانی بزن مقصود بر]** اگر می دانی نغمه زن و مقصود را ببر و ما را به او برسان. حصّه قصّه در این مرتبه این است که بعض مردمان هست که دعوی ارشاد کنند، گاه مستی نمایند و نمی دانم گویند گاه دانم و ارشاد کنم گویند. پس او را گفتن شاید که نمی دانی هرزه مگو و اگر می دانی ارشاد کن. **[731 آن بگو ای گیج که می دانیش]** آن چیز که می دانی ای احمق آن را بگو. **[می ندانم می ندانم در مکش]** و من هر چه می پرسم تو نمی دانم می گویی، این نمی دانم گفتن جواب نیست، مثلاً اگر **[732 من پیرسم کز کجایی هی مری]** به ترکی هی موری [تو بگویی نی ز بلخ و نه از هری] و همچنان **[733 نه ز بغداد و (44b) نه مؤصل نه طراز]** به فتح طا و کسرش نام شهر است. [درکشی در نی و نی راه دراز] در نفی کردن در سخن را دراز می کشی. **[734 خود بگو من از کجایم باز ره]** خلاص شو. **[هست تنقیح مناط اینجا بلّه]** ساختن و پاک کردن مقام اینجا ابلهی است یعنی بگو که وطن ما عالم الهی است پس به حکم **كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ وَعَدَّ نَفْسَكَ مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ**، در دنیا پاک کردن مقام و بنای نفیس و نیک کردن جای قرار کونی است زآنکه مسافری که به جایی قرارش نباشد اما در اینجا بنای خانه کند احمق است. بیت: تا کی این دار الغروری ساختن دار السرور - تا کی این دار الغروری ساختن دار القرار. **[735 یا پیرسیدم چه خوردی]**

ناشتاب] اگر از غذای تو بیرسم به استعجال، [تو بگویی نی شراب و نی کباب] و همچنان [736 نه قدید و نه ثرید و نه عدس] قدید به ترکی باصدرمه. [آنچه خوردی آن بگو تنها و بس] تعیین جواب مختصر از این درازی بهتر است. [737 این سخن‌خایی دراز از بهر چیست] چون میر اینچنین سخن گفت، [گفت مطرب زآنکه مقصودم خفی است] و پوشیده و تو را تنبیه است که اینها همه نیست خواهد شد، به اینها دل دادن نمی باید اما به حکم بیت: همه دانید جهان را نبود هیچ وفا - مهر او در دل خود از چه نشانید شما، دل را به اینها دادی و هست پنداشتی و از هست حقیقی دور ماندی. پس تا اینها را نیست ندانی و به موجب **مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا** نیست نشوی، از هست بوی نبری. [738 می‌رمد اثبات پیش از نفی تو] نفرت کند اثبات و خود را نماید بیش از نفی تو یعنی پیش از فانی گشتن تو [نفی کردم تا بَری ز اثبات بو] تا بدانی که مردن می باید پیش از مردن و نفی ماسوی کردن می باید تا اثبات حقیقی پیش آید. بیت: آفرینش را همه نی کن به تیغ لا اله - تا جهان خالی شود سلطان الا الله را. عدم و نیستی مخلوقات را صفت ذاتی است و وجود و هستی صفت عرضی. خواجه نصیر گفته: رباعی: موجود به حق واحد اول باشد - باقی همه موهوم و مخیل باشد ❁ هر چیز که جز او آید اندر نظرت - آن نقش دویینی احوال باشد. [739 در نوا آرم به نفی این ساز را] در نغمه می گویم به نفی این ساز را. [چون بمیری مرگ گوید راز را] چون فانی شوی باقی را بدانی و چون بمیری احوال آخرت را مشاهده می کنی و مراد از مطرب در این مرتبه مرشد کامل است که تو را به فنا دعوت می کند چون فانی شوی باقی را آشکارا می بینی.

[تفسیرِ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می

زندگی خواهی که ادريس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما] که اکنون در بهشت

متنعم است.

[740] جان بسی کندی و اندر پرده‌ای] و بسی (45a) مجاهده کردی و هنوز در حجابی. [زآنکه مردن اصل بُد ناورده‌ای] مردن پیش از مرگ اصل بود، آن را نیاوردی. [741 تا نمیری نیست جان کندن تمام] و ریاضت نرسد به انجام. [بی‌کمالِ نردبان نایی به بام] پس نردبان وصول مردن و نیست شدن است. [742 چون ز صد پایه دو پایه کم بود] چون از مراتب وصول اندکی ناقص باشد، [بام را کوشنده نامحرم بود] طالب بام نمی‌رسد به آن. پس ارتقا بلا اعلی و به درگاه مولی به فنا و نیستی و به ترک وجود و هستی میسر است. [743 چون رَسَن یک گز ز صد گز کم بود] یعنی جاهی که رسیدن دَلُو به آبش، محتاج رسن صد گز باشد و رسنی که از صد ذراع یک ذراع ناقص باشد، [آب اندر دَلُو از چه کی رود] آب از چاه اندر دَلُو نرود زیرا به آب نرسد. [744 غرقِ این کشتی نیابی ای امیر] این کشتی وسوسه و هستی را غرق کردن نیابی و نتابی ای امیر [تا بنهی اندر او مَنِّ الْأَخِير] تا که نهی اندر آن کشتی مَنِّ أَخِير را یعنی یک کشتی که در او بار بسیار نهی نزدیک غرق بود و غرق شدنش موقوف بر اندک بار بود مثل یک مَن. چون آن یک مَن را نهی غرق نشود، آن را نیز نهادن می‌باید تا غرق گردد. [745 مَنِّ آخِر اصل دان کو طارق است] و نور دهنده و شارق. [کشتی وسواس و غی را غارق است] کشتی وسوسه و گمراهی را غرق کننده است. [746 آفتابِ گنبد ازرق شود] آفتاب قَبَّهٔ حضرا گردد. [کشتی هُش چونکه مستغرق شود] کشتی عقلِ معاش چون غرق گردد، [747 چون نمردی گشت جان کندن دراز] لاجرم مردن می‌باید تا از جان کندن خلاص یابی. [مات شو در صبحِ ای شمعِ طراز] بمیر در وقتِ صبحِ ای شمع روشن. [748 تا نگشتند اخترانِ ما نهان] تا اختران اخلاق ذمیمه و هستی ما نهان نشوند. [دان که پنهان است خورشیدِ جهان] از ما پنهان است آفتاب عالیمتاب. پس چنانکه آفتاب با اختران جمع نشود، به حکم اللّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (نور ۲۴/۳۵) خورشید جهان یعنی حضرت خدا با اخلاق ذمیمه و مستی موهوم طلوع ننماید. [749 گُرز بر خود زن مَنی در هم

شکن] گرز را ای میر بر خود بزن مَنی و انائیّت را بشکن. [زآنکه پنبه گوش آمد چشم تن] پس تا دیده ظاهرین بسته نباشد، گوش گشاده نگردد چون چشم تن به سوی دنیا گشاده است، گوش تو پند و نصیحت و خبر آخرت را نمی شنود. [750 گرز بر خود می زنی خود ای دنی] نه بر من زیرا [عکسِ تست اندر فِعالَم این مَنی] که به حکم المؤمن مرأت المؤمن خود را می بینی. [751 عکسِ خود در صورتِ من دیده ای] لاجرم [در قتال خویش بر جوشیده ای] و اقدام بر قتل خود کرده ای. [752 همچو آن شیری که در چه شد فرو] چنانکه حکایت در جلد اوّل گذشته است. [عکسِ خود را خصمِ خود پنداشت او] آن شیر که خود را (45b) به چاه انداخت و بمرد. [753 نفی ضدّ هست باشد بی شکی] از سخن مطرب است که می گوید: نفی ضدّ وجود است بی شبهه. پس من این نفی بسیار از بهر آن آوردم. [تا ز ضدّ ضدّ را بدانی اندکی] تا از ضدّی به ضدّی انتقال کنی و تو را پاره معرفت حاصل نشود. [754 این زمان جز نفی ضدّ اعلام نیست] این زمان که سلوک را تمام نکرده ای جز نفی ضدّ اعلام و تفهیم میسر نیست. [اندر این نشأت دمی بی دام نیست] در این وجود و دنیا دمی بی مکر و دام نیست. [755 بی حجابت باید آن ای ذوّباب] اگر تو را بی حجاب باید آن هست ای صاحب عقلها، [مرگ را بگزین و بر درّان حجاب] تا به مرگ آشکارا بینی. [756 نه چنان مرگی که در گوری روی] مراد ما از مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا آن مرگ نیست که به قبر روی. رباعی: یا رب مددی کن و بی خود برهم - وز مدبری و از بدی خود برهم ☀ در هستی خود مرا ز خود بی خود کن - تا از خودی و بیخودی خود برهم. [مرگ تبدیلی که در نوری روی] یعنی بلکه مرگ اخلاق ذمیمه و صفات بشریّه است مه آن را به اخلاق حمیده و صفات ملکّیه تبدیل کنی و به نوری روی چنانکه [757 مرد بالغ گشت آن بچگی بمرد] شخص بالغ گشت، طفلی بمرد، زآنکه به جای او جوانی حاصل شد. [رومی شد صِبْغَتِ زنگی سترد] یک رومی گشت رنگ زنگی را سترد و نفی کرد و نعم البدل حاصل گشت. [758 خاکی زر

شد هیأتِ خاکیِ نماند] صورتِ خاکیِ بمرد، شکلِ زری پیدا شد که بهتر از آن است. [غم
فَرَج شد خاکیِ غمناکیِ نماند] غم شادی گشت، غمگین برفت. چون خدمت مولانا مُوثُوا
قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا را تفسیر کرد مراد نفسانیت و منی را گشتن است و به اخلاق حمیده متّصف
گشتن و در این مرگ ابو بکر صدیق فرید بود. ولهذا رسول الله عليه السلام در حق او حدیث
شریف فرمود. لاجرم خدمت مولانا آن را بیان کند که می فرماید: [759 مصطفی زین گفت
کای اسرارجو] لفظ اسرارجو وصف ترکیبی است. [مرده را خواهی که بینی زنده تو] و
رونده تو [760 می رود چون زندگان بر خاکدان] و بر زمین [مرده و جاننش شده بر
آسمان] مرده شده و جاننش به آسمان رفته. [761 جاننش را این دم به بالا مسکنی است]
جان او را بالفعل در ملاء اعلی مکانی است. [گر بمیرد روح او را نقل نیست] زآنکه به مقام
خود رسیده است همین تعلّق جزوی به بدن مانده است چنانکه می فرماید: [762 زآنکه پیش
از مرگ او کردست نقل] به مقام خود [این به مردن فهم آید نی به عقل] کسی که پیش از
مردن بمیرد این معنی را فهم کند از آنکه فهم این به عقل نیست زیرا [763 نقل باشد نی چو
نقل جانِ عام] یعنی [همچو نقلی از مقامی تا مقام] پس از این حدیث شریف را بیان کند.
[764 هرکه خواهد که ببیند بر زمین] حدیث این است (46a) من أراد أن ينظر إلى ميت
يمشي على الأرض فلينظر إلى أبي بكر الصديق. [مرده ای را می رود ظاهر چنین] بیان
معنی حدیث مذکور است و تمامش این است: [765 مر ابو بکر تقی را گو ببین] که آن ابو
بکر صدیق [شد ز صدیقی امیر المُحْشَرین] یعنی از صدیق امیر اهل حشر شد، اگرچه در
این وجود است خصایل صدیق چنانکه در کتب مذکور است که اهل ورع بود و ترسان و اهل
زهد و گریان و متواضع بود، چنانکه ضعیفان را شیر دوشیدی چون خلیفه شد کنیزکی گفتش:
الان لا تحلب لنا. ابو بکر گفت: بلی لا حلبن لکم و انّی لا رجوا أن یغیرنی ما دخلت فیه.
حکایت: در روضه علما مذکور است ابو بکر گفت هر چیز که از آن او بود صدقه کرد تا جامه

خود را بداد و حصیری از خرما پوشیده و به قشر خرما میان‌بند کرد و جبرائیل بر این هیأت بر رسول الله علیه السلام آمد رسول الله آمد، رسول الله علیه السلام او را بگفت: من تو را اینچنین صورت ندیده بودم. جبرائیل گفت: یا رسول الله اکنون همه ملائکه ملکوت و حملة عرش چنین پوشیده نهد از بهر موافقت ابو بکر و خدای تعالی تو را سلام می خواند و می گوید: سلام من به ابو بکر رسان و بگو من از او راضی‌ام، او از من راضیست؟ چون رسول الله علیه السلام این خبر را به ابو بکر رسانید ابو بکر گریست و سه بار بگفت: أنا من ربی راضی. [766 اندر این نشأت نگر صدیق را] رضی الله تعالی عنه. [تا به حشر افزون کنی تصدیق را] که مرده و زنده گشته بود. لاجرم همه خلق چنین خواهد شد. بدان که نام ابو بکر عبدالله است که فرزند عثمان بن ابی قحافه است و وی را عتیق لقب نهاده بودند، زآنکه رسول الله علیه السلام گفته بود: من اراد ان ينظر الى عتیق من النار فلينظر الى ابو بکر و آن ابو بکر شش ماه در شکم مادر بوده و دو سال تمام شیر خورده و هجده ساله به ملازمت رسول الله علیه السلام رسیده و آن حضرت بیست ساله بود و در همه غزوات حاضر شده و از رسول الله علیه السلام دور نگشته، نه در جاهلیت نه در اسلام. چون سال مبارک الحضرت به چهل رسید مبعوث شد و صدیق رضی الله عنه سی و هشت ساله بود، ایمان آورد و آن اوّل مرد است از جهت اسلام و آن سپید بود و ضعیف و خفیف العارضین و ابوبن او و فرزند و فرزند فرزندش رسول الله علیه السلام را دیده بودند. هیچ یکی را از اصحاب این میسر نشده بود و مولد وی مکه بود. پس از چهل سال و چهار ماه و در مدینه بمرد. شب سه شنبه در ماه جواذی الاخری که هشت روز مانده بود در سیزدهم هجرت میان نماز شام و نماز خفتن و او شصت و سه ساله بود و زمان خلافت او دو سال و چهار ماه بود و رسول الله علیه السلام در خطبه گفته بود: ایها الناس، انّ ابا بکر الصّدّیق لم یسوّط فاعرفوا ذلک و امیر المؤمنین علی رضی الله عنه گفته در وصف او چون رسول الله علیه السلام مبعوث شد قریش گفتند: کذب محمد (46b) ابو بکر گفت: صدق

محمد. پس خدای تعالی وی را صدیق نام کرد که گفت: **وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ** (زمر ۳۳/۳۹)، و ابن المبارک گفت: وی را صدیق نام کردند زآنکه هرگز دروغ نکرد و از رسول الله علیه السلام مروی است که گفت: چون روز قیامت باشد منادی ندا کند: این من له علی الله حق؟ گفتند: یا رسول الله، که باشد که وی را بر خدای تعالی حق باشد؟ گفت: من احب ابو بکر و عمر. پس از مردن ابو بکر علی می گفت: یا ابا بکر، کنت کالجبال لا تحرکه العواصف و لا تزلزله القواصف. گفت کما قال رسول الله علیه السلام: ضعيفًا في بدنك، قويًا في امر دينك، متواضعًا في نفسك، عظيمًا عند الله، محبوبًا في اهل السموات والارض. و او را مناقب بسیار است. [767 پس محمد صد قیامت بود نقد] بالفعل [زآنکه حل شد در فنای حل و عقد] زیرا فانی شد در افنای اسان و مشکل. بدان که ترک حب دنیا و ترک شهوات و هوا و تبدیل اخلاق ذمیمه بعضی آسان است بعضی مشکل، چون به حکم من مات فقد قامت قیامته، به مردن همه را ترک کنی، پیش از مردن ترک کن، چنانکه رسول الله علیه السلام کرده است و قیامت را نمود. مراد از قیامت اینجا مردن همه اخلاق ذمیمه و ترک همه چیز چنانکه در نفخه اولی همه زندگان مردگان خواهند شدن. [768 زاده ثانی است احمد در جهان] مولود ثانی است یعنی دیگر بار زاده شده است رسول الله علیه السلام در دنیا. [صد قیامت بود او اندر عیان] که اخلاق ذمیمه را بمیرانید و خصایل حمیده را زنده گردانید. مراد از قیامت اینجا زنده شدن خصایل حمیده است چنانکه در نفخه ثانی همه مردگان زندگان خواهند شدن. [769 زو قیامت را همی پرسیده اند] از رسول الله علیه السلام قیامت را پرسیدند و گفتند: [ای قیامت تا قیامت راه چند] ای قیامت تا به قیامت راه چند است یعنی متى القيامة یا رسول الله؟ [770 با زبان حال می گفتی بسی] رسول الله علیه السلام به زبان حال می گفت بسیار [که ز محشر حشر را پرسید کسی] استفهام انکاری است یعنی من مردم و زنده گشتم پس دو نفخه را مشاهده کردم، مراد این است که در من بدی گشته گشته و نیکی زنده شده است،

پس مشاهده من تو را بسنده است. [771 بهر این گفت آن رسول خوش پیام] تا قیامت پیدا شود با نام [رَمَزِ مُوتُوا قَبْلَ مَوْتٍ یا کِرام] پیش از مرگ بمیرید ای کریمان. [772 همچنانکه مرده‌ام من قبل موت] از آن جهت [ز آن طرف آورده‌ام این صیت و صوت] از آن جانب آورده‌ام من آوازه و صدا از خیر مرده شدن و زنده گشتن را. خدمت مولانا پس از این به وجهی دیگر تفسیر مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا می کند که فهم آن موقوف بر بسط (47a) کلام است و آن کلام مبسوط این است که چون کسی را مرگ آید و مخلوق عظیم بر دو چیز که شریف و عزیزند حواله می شوند، یعنی عزرائیل بر جان و شیطان بر ایمان و پس از مردن وی را به گور برند و منکر و نکیر از وی سؤال و حساب کنند پس معنی مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا آن است که خود را در حالت نزع ملاحظه کنی ثر آن وقت از اموال و اولاد و اقربا و یاران مدد نرسد و در قبر خویشتن را مدفون فرض کنی و بدانی که سؤال منکر و نکیر را چگونه جواب خواهی داد، همه احوال آخرت را بر این قیاس کن که گویا اکنون به آن بلا مبتلایی چون چنین ملاحظه کنی قیامت را تمام مشاهده کنی. و لهذا خدمت مولانا می فرماید: [773 پس قیامت شو قیامت را ببین] ای اهل دین، [دیدن هر چیز را شرط است این] تا چیزی نشوی آن چیز را نمی دانی. [774 تا نگردي او ندانی اش تمام] چون قیامت نگشتی آن را تمام نمی دانی و همچنین است چون چیزی نشوی آن را نمی دانی. [خواه آن انوار باشد یا ظلام] و تاریکی. [775 عقل گردی عقل را دانی کمال] یعنی چنانکه عقل گشتی او را می دانی کمال. مراد عاقل گشتن است و متّصف به عقل شدن. [عشق گردی عشق را دانی ذُبال] عشق گشتی آن را زبانه آتش و فتیله افروخته می دانی که عین عشق این است. مراد عاشق شدن است و متّصف به عشق گشتن. [776 گفتمی برهان این دعوی مُبین] ظاهر و پیدا. [گر بُدی ادراک اندر خورد این] لایق این لاجرم چون متخلّق به اخلاق الهیه نشوی قدر صفات حضرت خدا ندانی فکیف که ذات او را بدانی و در اینجا گفتنی‌ها هست اما گفتنش سهل و تفهیم کردنش صعب است، و لهذا می

گوید: [777 هست انجیر این طرف بسیار و خوار] کثیر و حقیر. [اگر رسد مرغی قُنُقْ
انجیرخوار] زآنکه انجیر لقمه هر مرغ حقیر نیست. [778 در همه عالم اگر مرد و زنند]
مرهون است. [دم به دم در نزع و اندر مُردند] و فانی شدن که به حکم کلّ نفس خطوة هر
دم که می رود حالی از متنفس زایل شود و حالی دیگر هویدا گردد و به مرگ نزدیک شود. پس
هر کس دم به دم در مردند. [779 آن سخنشان را وصیتها شمر] ای فرزند من، [که پدر
گوید در آن دم با پسر] که در وقت نزع پدر به پسر گوید: پس به گوش انکار مشنو، بلکه به
گوش اعتبار بشنو. [780 تا برُوید عبرت و رحمت بدین سخن. [تا بُرُود بیخِ بُغض و
رشک و کین] لاجرم ای مرد دین چون به مرگ جمله فانی می شود و خصال ذمیمه همه
نیست گردد. لاجرم تو پیش از مرگ بمیری همه زندگان را محتضر بلکه مرده شمر و از کسی
مدد مجو و بر فانی اعتماد مکن. [781 تو بدان نیت نگر در اقربا] خویشاوند. [تا ز نزع او
بسوزد دل ترا] که گویا در حالت نزعند (47b) و دل تو از نزع ایشان می سوزد زآنکه آخر
خواهد شد. پس کسی که در حالت نزع بود از او مدد جُستن نشاید و زنده پنداشتن نباید.
حکایت: گویند قومی هست که چون در میان ایشان فرزند زاید ماتم گیرند و گریه کنند و گویند
که: آخر این بمیرد. [782 کُلُّ آتٍ آتٍ آن را نقد دان] به حکم کلّ آت قریب، هر چه آمدنی
است آن را آمده و حاضر دان. [دوست را در نزع و اندر فَقْد دان] و در گم شدن و مردن
بدان که آخر خواهد شد. [783 و غرضها زین نظر گردد حجاب] اگر اعراض این دیدن را
پرده باشد و تو را نمی گذارد که یاد مرگ خویشاوند و خویش کنی، [این غرضها را برون
افکن ز جیب] تا آخرین باشی. [784 و نیاری خشک بر عاجزی مه ایست] اگر نمی توانی
که این غرضها را بیرون افکنی خشک شده بر عاجزی توقف مکن. [دان که با عاجز گزیده
مُعْجِزی است] بدان که با عاجز عاجز کننده و گزیده هست. [785 عجز زنجیری است
زنجیرت نهاد] عجز مانند زنجیر است، آن گزیده معجز حضرت خداست، آن زنجیر را نهاده

است. [چشم در زنجیرنه باید گشاد] دیده را به زنجیر می باید گشادن یعنی به حضرت خدا
تضرع کردن. [786 پس تضرع کن که ای هادی زیست] و حیات بخش. [باز بودم بسته
گشتم این ز چیست] گشاده بودم، مقید گشتم. این قید از چیست؟ [787 سخت تر
افشرده ام در شر قدم] محکم نهاده ام در شر پای را. [که لَفی خُسرم ز قهرت دم به دم] من
در زیانم از قهر تو هر دم که صرف اعمار در مطالب ناپایدار می کنم. بیت: مده به بیهده نقد
عزیز عمر ز دست - که بس زیان کنی و مر تو را ندارد سود. قطعه: انا التفرح بلاّیام ندفعها - و
کلّ یوم مضی نقص من الاجل ﴿۱﴾ فاعمل لنفسک قبل الموت مجتهدا - انّما الربح و الخسران
فی العمل. [788 از نصیحتهای تو کر بوده ام] اصم گشته ام. [بت شکن دعوی و بت گر
بوده ام] بت شکنی دعوی می کردم اما بت گر بوده ام که به عمل دنیا و صنایع اشتغال نمودم.
[789 یاد صنعت فرض تر یا یاد مرگ] استفهام انکاری است یعنی تذکر موت فرض تر است نه
تذکر کسب و صنعت. [مرگ مانند خزان تو اصل برگ] مرگ مانند فصل خزان است و تو
اصل و جنس برگی. چون فصل خزان آید برگ را خشک کند و ریزد. [790 سال ها این مرگ
طبلک می زند] طبل الرّحیل می زند و آمدن خود را اعلام می کند. [گوش تو بیگاه جنبش
می کند] در وقت حیات و صحّت جز مرگ را نمی شنود تا به مقتضای او زاد و ساز سفر کند
اما چون به حالت نزع رسد خبر مرگ را شنود و به حرکت آید که وقت تنگ بوده باشد [791
گوید اندر نزع از جان آه مرگ] گوش تو جز مرگ را وقتی می شنود که به حال اختصار رسد
در آن حال از درون دل و جان آه مرگ می گوید. [این زمان کردت ز خود آگاه مرگ] در
حال نزع تو را آگاه کرد مرگ اما چند سال است (48a) که در نعره و فریاد است. [792 این
گلوی مرگ از نعره گرفت] و همچنان [طبل او بشکافت از ضرب شکفت] معنی این بیت
به ترکی بو اولیمک بوغازی چغرمقدن دوتلدی و آنک طاولی یارلدی عجب و محکم اورمقدن.
[793 در دقایق خویش را در بافتی] در کارهای دقیق و عمیق خود را ضایع کردی. [رمز]

مردن این زمان در یافتی] جز مردن را این زمان فهم کردی، به حالت نزع افتادی اما این دریافتن سود نکند که طاعت را طاقت نیست. بیت: چون توانستم ندانستم چه سود - چون بدانستم توانستم نبود.

[تشبیه مغفلی] به فتح عین و فاست. [که عمر ضایع کند] در فسق و هوا و در طلب دنیا. [و وقت مرگ در آن تنگاتنگ] به ترکی سقلجم [توبه و استغفار کردن گیرد] لفظ تشبیه مرهون است و متعلق [به تعزیت داشتن شیعه اهل حلب] شیعه آن طایفه است که مشایعت و متابعت علی کردند و گفتند: امام پس از رسول الله علیه السلام اوست. و اعتقاد کردند که امامت از او و از اولادش بیرون نمی آید. [هر سالی در ایام عاشورا] ظرف زمان تعزیت است. [به دروازه انطاکیه] ظرف مکان اوست. [و رسیدن غریب شاعر از سفر] به حلب [و پرسیدن که این غریب] فریاد [چه تعزیت است؟] و جواب او

[794 روز عاشورا همه اهل حلب] مرهون است. [باب انطاکیه اندر تا به شب] یعنی عادت شیعه اهل حلب آن بود که اندر انطاکیه روز عاشورا تا به شب [795 گرد آید مرد و زن جمعی عظیم] تا که [ماتم آن خاندان دارد مقیم] آن را بیان می کند. [796 ناله و نوحه کنند اندر بُکا] و گریستن. [شیعه عاشورا برای کربلا] یعنی از بهر حسین رضی الله عنه که شهید شد در کربلا، [797 بشمرند آن ظلمها و امتحان] مرهون است. [کز یزید و شمر دید آن خاندان] حسین و یاران [798 نعره هاشان می رود در ویل و وشت] عطف تفسیر است. [پُر همی گردد همه صحرا و دشت] اتفاقا [799 یک غریبی شاعری از راه رسید] به شهر حلب. [روز عاشورا و آن افغان شنید] دانست ماتم بزرگ است. [800 شهر را بگذاشت و آن سو رای کرد] یعنی [قصد جست و جوی آن هیهای کرد] تا چه حال است بداند. [801 پرس پرسان می شد اندر افتقاد] در طلب. [چیست این غم بر که این

ماتم فتاد] لاجرم [802 این رئیسِ زفت باشد که بمرد] این شخص رئیس بزرگ عریض خواهد بود که مرد. [این چنین مجمع نباشد کارِ خُرد] این قدر جمع و کثرت کارِ کوچک نیست. پس مردمان را می گفت: [803 نامِ او و القابِ او شرحم دهید] تا بدانم. [که غریب من شما اهلِ دهید] یعنی اهل این شهرِ حَلَبید. [804 چیست نام و پیشه و اوصافِ او] این مرد بزرگ که بمرد چه نام دارد (48b) و چه صنعت می داشت و اوصاف او چه بود؟ [تا بگویم مرثیه ز الطافِ او] و از احوال و اعطاف او. [805 مرثیه سازم که مردِ شاعرم] صنعت من شعر گفتن است. [تا از اینجا برگ و لالنگی بَرَم] لالنگ به ترکی بشی. [806 آن یکی گفتش که هی دیوانه‌ای] یکی از اهل حَلَب گفت آن شاعر را: ای مردِ دیوانه، [تو نه‌ای شیعه عدوّ خانه‌ای] تو از جماعت شیعه نه‌ای، دشمن خاندان رسولی. [807 روزِ عاشورا نمی‌دانی که هست] مرهون است. [ماتمِ جانی که از قَرنی به است] که آن جان حسین است که از مردمان بسیار به است. [808 پیشِ مؤمن کی بود این غصّه خوار] و حقیر؟ [قدرِ عشقِ گوش عشقِ گوشوار] کسی گوشی را به چه مرتبه که دوست دارد، گوشوارش را نیز به آن مرتبه دوست دارد. پس کسی که رسول الله علیه السلام را دوست دارد، فرزند دخترش را نیز آنچنان دوست دارد. [809 پیشِ مؤمن ماتمِ آن پاک‌روح] یعنی روح حسین رضی‌الله عنه. [شهره‌تر باشد ز صد طوفانِ نوح] ماتم ما از بهر آن است که این مشهور است، تو این را چرا نمی‌دانی؟

[نکته گفتنِ شاعر جهتِ طعنِ شیعه‌اِ اهلِ حلب] در مقابله خبر آن کس.

[810 گفت آری لیک کو دُورِ یزید] گفت: آری، ماتم حسین مشهورتر از طوفانِ نوح است اما زمان بسیار شده است که دُورِ یزید گذشته است که او حسین را کُشته است که آن حادثه در سال شصت و یکم از هجرت بوده است. [کی بُدست این غم چه دیر اینجا رسید] و کجا

بود این خبر غم و الم، چه دیر آنجا رسید با وجود که چنان پیدا شده بود که [811 چشم کوران آن خسارت را بدید] چشم کوران جهان آن زمان یعنی قتل حسین را دیدند و همچنان [گوشِ کُرّان آن حکایت را شنید] مگر ای اهل حَلَب [812 خفته بودستید تا اکنون شما] که خبرِ قتل را شنیدید و حالیا بیدار گشتید و این خبر را شنیدید. [که کنون جامه دریدیت از عَزّا] و از ماتم. حصّه قصّه این است که اهل دنیا خبر مردن خود را نمی شنوند مگر وقتی که به حالت نزع رسند. در آن حالت توبه و استغفار و فریادِ بی شمار کنند. [813 پس عزا بر خود کنید ای خفتگان] نه بر دیگر مردگان. [زآنکه بد مرگی است این خوابِ گران] نمو ثقیل و غفلت. [814 روح سلطانی ز زندانی بجست] جانِ حسین به حکم الدّنيا سجن المؤمن و جَنّت الکافر، از زندان دنیا خلاص شد. [جامه چه دُرانیم و چون خاییم دست] در بعض نسخ: [چه درآئیم جامه چون خاییم دست]. [815 چونکه ایشان خسرو دین بوده‌اند] چون خاندان رسول الله علیه السّلام سلطان دین بودند. [وقتِ شادی شد چو بشکستند بند] به حکم المّوت راحت المؤمن خلاص شدند از قید. پس ای کس، چون بزرگان دین بمیرند تو بر ایشان نوحه مکن که ایشان از محنتِ دنیا و از تکالیف خلاص شدند و به راحت و جَنّت رسیدند. بر خود گریه کن چون بمیری حال چون خواهد شد. [816 سوي شادروان دولت تاختند] به جانب سایبان و (49a) سرای سعادت تاختند و به بهشت و مغفرت رسیدند. [کُنده و زنجیر را انداختند] کُنده به ضمّ کاف فارسی به ترکی کلبه. [817 روزِ مُلک است و گش و شاهنشهی] وقتِ مردنِ ایشان روزِ مُلک است و خوبی و سلطنت عظمی. [گر تو یک ذره از ایشان آگهی] و خبرداری. [818 و نه‌ای آگه برو بر خود گری] اگر از این سرّ آگاه نیستی برو بر خود گریه کن. [زآنکه در انکارِ نقل و محشری] زیرا انکار نقلی از دنیا و منکر محشری. اگر انکار تو قولی نیست فعلی است که زادِ سفر نسازی و کارِ آخرت نپزدازی. [819 بر دل و دینِ خرابت نوحه کن] دل و دین تو خرابند، بر آن خرابی فریاد کن. [که نمی‌بیند

جز این خاکِ کهن] که زمین و دنیا است. حضرت ملکِ قیوم در سوره روم گفت: **يَعْلَمُونَ** **ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ** (روم ۷/۳۰). گفته‌اند یعنی مال و متاع و جاه و دولت و اسبابِ معاش و تجارت را و ینا و زراعت را اجزای انهار باغ و بوستان را دانند و از آخرت غفلتِ کلی دارند. [820 و همی‌بیند چرا نبود دلیر] که پیش از حالت نزع خود را بر آن حالت کند و اسبابِ آخرت را مهیا سازد و منتظرِ مرگ شود. [پشتدار و جانسپار و چشم‌سیر] به ترکی آرقه دوتجی، جان اصم‌ربجی، گوزی توق یعنی از دنیا اعراض کند و خود را مرده سازد و مهمّاتِ مرگ و آخرت را آماده گرداند. [821 در رُخت کو از می دین فرخی] در رخ تو کجاست از شراب دین مبارکی و سرخی؟ [گر بدیدی بحر کو کفّ سخی] اگر تو دریای خزاین حضرت خدا دیده بودی، اهل کرم گشتی زیرا [822 آنکه جو دید آب را نکند دربخ] آن که جوی را بیند، آب را دریغ نکند. [خاصه آن کو دید آن دریا و میخ] خصوصاً کسی که دیده باشد آن دریا و سحاب را. حکایت: عایشه را رضی الله عنها مالِ بسیار فرستادندی تصدّق کردی. چون وقت افطار شدی کنیزکش گفتی: چرا یک درم گوشت نخوردی، تا به آن گوشت افطار کردی؟ عایشه گفتی: اگر یار داده بودی، خریدمی.

[تمثیلِ مردِ حریصِ نابینده رزّاقی حق را و خزاین و رحمتِ او را] اشارت به حق است. [به موری] متعلّق به تمثیل است، یعنی در این مطلب تشبیه است مردی را که حریص باشد و رزّاقی خدا را و خزینه‌ها و رحمت او را نبیند به یک مور. [که در خرمنگاهِ بزرگ با دانه گندم می‌کوشد و می‌جوشد و می‌لرزد و به تعجیل می‌کشد و سَعَتِ مکانِ آن خرمن را نبیند] همچنین مردِ حریص که نابینده رزّاقیِ خدای، مال اندک را سخت نگه دارد.

[823 مور بر دانه بدان لرزان شود] زیرا [که ز خرمנהای خوش اعمی بود] و نبیند. [824 می‌گشدد آن دانه را با حرص و بیم] آن مور [که نمی‌بیند چنان چاشِ کریم] زیرا که نمی‌

ببند آنچنان صبر عظیم را. پس اهل دنیا دریغ کنند مال را زآنکه نمی بینند خزاین رزاق را. [825] صاحبِ خرمن همی گوید که هی [49b] مور ضعیف [ای ز کوری پیش تو معدوم شی] از ناینبایی پیش تو ناچیز یعنی دنیای اندک چیز است یا پیش تو چیز که خزاین من است معدوم است. [826] تو ز خرمنهای ما آن دیده‌ای [همین دانه دیده‌ای. [که در آن دانه به جان پیچیده‌ای] زیرا خزاین نمی بینی. [827] ای به صورت ذره کیوان را ببین] ای که در صورت ذره حقیری زحل پر نور را ببین. [مور لنگی رو سلیمان را ببین] یعنی حضرت خدا را و رزاقی او را بنگر که هر روز چندین هزاران هزار حیوانات و موجودات را رزق می دهد. حکایت: موسی علیه السلام از حضرت خدا بخواست که آن ماهی را ببند که زمین بر آن است. خدای تعالی فرمود که به کنار دریا آید. موسی آمد، یک ماهی بدید که به سوی آسمان می کشند. سه روز کشیدند هنوز تمام نشد. موسی علیه السلام پرسید که: خداوندا، آن ماهی همچو این ماهی است؟ خدای تعالی گفت: آن ماهی هر روز هزار مانند این ماهی بخورد. بدان که حق تعالی اغیا را تخصیص کرد به وجود ارزاق و فقرا را تخصیص کرد به شهود رزاق. لاجرم در نظر دیده می باید. [828] تو نه‌ای این جسم تو آن دیده‌ای] زیرا آدمی این تن نیست، بلکه چشم است. [وارهی از جسم گر جان دیده‌ای] خلاص شوی از جسم اگر جان را دیده‌ای یعنی در قید تن و پروردن آن نمی شوی اگر جان را مشاهده کرده‌ای. [829] آدمی دیده‌ست باقی گوشت و پوست] ای دوست [هرچه چشمش دیده است آن چیز اوست] هر چیز را که چشم دیده است، آن چیز اوست که قیمة المرء ما یحسنه یعنی قیمت مرد آن چیز است که مرد او را نیک ببیند و نیکو پندارد. پس کسی که دیده او حضرت خدا دیده است به او رسیده است و خود فانی گشته و آن شده است که به آن مالی گشته است و تصرف او تصرف حق شده چنانکه [830] کوه را غرقه کند یک خُم ز نم] از آب اگرچه پر بزرگ است و خُم کم. [چشم خُم چون باز باشد سوی یم] در بعض نسخ به جای چشم خُم لفظ منفذش واقع شد یعنی منفذ خُم چون مفتوح

باشد به جانب دریا. پس کسی که به دریای حقیقت یعنی به حضرت خدا اتصال دارد غالب مطلق باشد. [831 چون به دریا راه شد از جانِ حُم] و اتصال باشد به آن، [حُم با جیحون برآرد اُشتُم] جنگ [832 زآن سبب قُل گفته دریا بود] از سبب اتصال معنوی، سخن کلام حق تعالی باشد یعنی به حکم وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (نجم ۴، ۳/۵۳)، سخن از آن حضرت خدا باشد. [هرچه نطقِ احمدی گویا بود] هر سخن وحی که از آن رسول ناطق باشد. [833 گفته او جمله دُرّ بحر بود] و لولوی دریا بود. [که دلش را بود در دریا نفوذ] و اتصال به حضرت حق. [834 داد دریا چون ز حُم ما بود] عطای دریا چون از رسول ما باشد. [چه عجب در ماهیی دریا بود] عجب نیست که در یک ماهی دریا باشد و مردی از اُمّت او بحر گردد. [835 چشمِ حسنِ افسرد بر نقشِ مَمَر] چشم ظاهر منجمد شده بر نقش دنیا است که گذرگاه است. [تَش مَمَر می‌بینی و او مُستقر] تو به آن چشم گذرگاه را می‌بینی که دنیا است (50a) اما احمد قرارگاه را می‌بیند که آخرت است، لاجرم تدبیر آن می‌کند. [836 این دُوی اوصافِ دیدِ احوال است] که به حکم الاحوال یری الواحد اثین، چشم احوال یک را دو بیند. پس قول رسول الله را غیر کلام الله پندارد. [ورنه اوّل آخر آخر اوّل است] بلکه جز او نیست و خدای وحید در سورۀ حدید فرمود: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (حدید ۳/۵۷)، یعنی اوست پیش از همه اشیا که اوّلّیت او را بدایت نیست و پس از همه موجودات که آخرّیت او را نهایت نیست و آشکارا وجود او به کثرۀ دلایل و نهان است حقیقتِ ذاتِ او از تعقّل هر عاقل در بحر الحقایق آورده که اوّل است در عین آخرّیت و آخر است در عین اوّلّیت و بر همین منوال ظاهر است در عین باطنّیت و باطن است در عین ظاهرّیت. **نظم:** اوّلی و هم در اوّل آخری - باطنی و هم در آن دم ظاهری ﴿٥٣﴾ تو محیطی بر همه اندر صفات - وز همه پاکی و مستغنی به ذات. [837 هی ز چه معلوم گردد این ز بعث] سؤال و جواب است. چون در قیامت همه خلق بمیرند، جز خدای تعالی نماند، تو اکنون همه

را مرده پندار که جز او را نبینی و خود را نیز فانی ملاحظه کن تا بقا یابی. [بعث را جو کم کن اندر بَعَث بحث] بعث و تبدیل را طلب کن در قیامت، بحث را کم کن. [838 شرط روزِ بَعَث اوّل مردن است] پس کسی که نمیرد قیامت را نمی بیند. [زآنکه بَعَث از مرده زنده کردن است] پس تا معدوم نشوی، موجود نشوی. [839 جمله عالم زین غلط کردند راه] همه خلقِ عالم از این چیز که می گویم راه را غلط کردند. [کز عدم ترسند و آن آمد پناه] آن چیز این است که از عدم می ترسند و آن پناه است. [840 از کجا جویم علم از ترکِ علم] تا علم ظاهر را ترک نکنیم و عمل نیاریم، علم را نمی یابیم. [از کجا جویم سلم از ترکِ سلم] تا صلح را ترک نکنیم صلح را نمی یابیم یعنی تا به نفس و شیطان جنگ نکنیم، با خدای تعالی صلح نیابیم. [841 از کجا جویم هست از ترکِ هست] یعنی هست حقیقی را نمی یابیم تا ترک هست مجازی نکنیم. [از کجا جویم سبب از ترکِ دست] تا ما دست را ترک نکنیم که چون کودک دست ما گیرا نشود سبب و روزی ما به دهان نمی آید. بدان که خدمت مولانا پیش از این گفته بود، بر عجز ایستادن نمی باید، بلکه تضرّع و زاری کردن و از حضرت خدا یاری جُستن شاید و گفته بود از کوری پیش تو معدوم چیز است و چون دیده خلق معدوم بین است تعلیم زاری کند و گوید: [842 هم تو تانی کرد یا نِعَمَ الْمُعِين] تو قادری بر کردن ای خوب یاری کننده. [دیده معدوم بین را هست بین] آن دیده را که دنیابین است آخرت بین کنی. [843 دیده ای کو از عدم آمد پدید] ظاهر یعنی دیده ای که پس از فنا بقا یابد. [ذاتِ هستی را همه معدوم دید] همه موجودات جهان را معدومات (50b) مشاهده کرد. [844 این جهان منتظم محشر شود] مرهون است. [گر دو دیده مُبدَل و انور شود] اگر دو دیده مبدَل گردد به عبادت و انور شود به ریاضت که پیدا گردد او را احوال آخرت. حضرت ربّ کریم در سوره ابراهیم فرمود: **يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ** ﴿١﴾ **وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ** ﴿٢﴾ **سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ وَتَغْشَى**

وَجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿١٤﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (ابراهیم ۵۱، ۵۰، ۴۹، ۴۸/۱۴)، یعنی در روزی که بدل کرده شود زمین به زمینی دیگر و آسمان‌ها مبدل گردند به آسمان‌های دیگر و ظاهر شوند مردمان از گورها برای محاسبه خدای یگانه و قهر کننده و بینی گناهکاران را در آن روز باهم بسته در بندها و پیرایه‌های ایشان از قطران است و بپوشد ردی‌های ایشان را آتش یعنی در ایشان پیچید و قول خدا لِيَجْزِيَ اللَّهُ متعلق است به بَرَزُوا یعنی بر آیند از گورها تا جزا دهد حضرت خدا هر نفسی را جزای آنچه کرده است. به درستی که خدای زودحساب است زیرا حساب یکی او را از حساب دیگری باز ندارد. پس کسی که به مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا عمل کند یعنی خود را میّت شمارد و در عرصه عرصات و پیش حضرت قهار ملاحظه کند، احوال آخرت را می بیند اما آنکه خام و از زمره عوام باشد این معانی که می گویم، وی را ناتمام نآید زآنکه اینچنین غذای روحانی اهل دوزخ را حرام است، ولهذا می فرماید:

[845 زان نماید این حقایق ناتمام] از آن نماید این حقایق اخبار و دقایق اسرار ناتمام و ناقص. [که بر این خامان بود فهمش حرام] که فهم حقایق بر خامان حرام است. [846 نعمت جنّات خوش بر دوزخی] نعمت جنّت‌های خوب بر اهل جهنّم [شد مُحَرَّم گرچه حق آمد سخی] حرام گشت اگرچه حضرت خدا کریم است رسول الله علیه السلام فرمود:

ارتعوا فی ریاض. قیل: ما ریاض الجنّة یا رسول الله؟ قال: مجالس العلم. [847 در دهانش تلخ آید شهید خلد] در دهان دوزخی تلخ آید انگبین جنّت یعنی خبر آخرت. [چون نبود از وافیان در عهد خلد] چون از وفا کنندگان نبود در عهد جنّت. لاجرم چون در طالبان و مستمعان رغبت معرفت و نصیحت و طلب حقایق طریقت نباشد، چوگان زبان گوینده کوی دلالت را نمی زند و به سر میدان تحقیق و قربت نمی رساند چنانکه [848 مر شما را نیز در سوداگری] در بیع و تجارت [دست کی جنبد چو نبود مشتری] یعنی چون مشتری نباشد دست تاجر به گرفتن کاله و ذراع حرکت نمی کند. [849 کی نظاره اهل بخردن بود] یعنی

کسی که خریدار باشد چون به بازار آید، کاله را نظر خریدارانه کند. لاجرم نظر اهل خریدن کی بود. [آن نظاره گول گردیدن بود] آن نظر احمق طواف کننده بازار بماند یعنی کسی که ملال و قساوة دلش باشد از بهر دفع ملال سیر بازار کند. نظر او همچون نظر خریدار نیست. (51a)

850 پرس پرسان کین به چند و آن به چند] آن گول همی پرسد که این متاع به چند، آن متاع به چند؟ [از پی تعبیر وقت و ریشخند] از یلای گذرانیدن زمان و ضایع کردن آن و تحمیق خواجگان. [851 از ملولی کاله می خواهد ز تو] تا به تماشای کاله ملال را دفع کند ورنه [نیست آن کس مشتری و کاله جو] زآنکه [852 کاله را صد بار دید و باز داد] آن گول نامراد [جامه کی پیمود او پیمود باد] کرباس و قماش را نمی پیماید که بخرد بلکه باد را می پیماید. پس آن کس که سخن اهل الله را از بهر استماع حکایت و از برای دفع ملالت بشنود، آن کس خریدار وعظ و نصیحت و مشتری علم و معرفت نیست. [853 کو قدوم و کرّ و فرّ مشتری] کجاست آمدن و قوّت و رونق خریدار؟ [کو مزاح گنگلی سرسری] کجاست لطیفه اهل لاغ و غیر قاصد یعنی تفاوت فاحش هست در میان این دو کس. [854 چونکه در ملکش نباشد حبه ای] چون در آن گول کنگلی و غیر طالب حکمت سیم و صدق و زر ارادت نیست حبه و جامه و نصیحت را نمی خرد. [جز پی گنگل چه جوید حبه ای] چون مفلس است از بهر لاغ بجوید حبه و جامه را. [855 در تجارت نیستش سرمایه ای] در تجارت طریقت و آخرت آن گول سرمایه ندارد. [پس چه شخصی زشت او چه سایه ای] تفاوت نیست در میان ذات قبیح او و سایه. لاجرم تجارت را سرمایه می باید. [856 مایه در بازار این دنیا زر است] سرمایه این بازار درهم است و دینار. [مایه آنجا عشق و دو چشم تر است] سرمایه بازار طریقت و آخرت عشق صدق و شوق است و دیده اشکبار. [857 هر که او بی مایه بازار رفت] هر کس که بی مایه و مال به بازار رفت، [عمر رفت و بازگشت او خام تفت] عمرش رفت و آن کس رجوع کرد ناپخته و پر سوز از بی حاصلی. [858 هی کجا بودی برادر هیچ

[جا] اگر از آن کس پیرسی که کجا بودی، جوابش جز این نیست که در هیچ جا بودم. [هی چه پختی بهر خوردن هیچ با] به ترکی هیچ شوربا. [859 مشتری شو تا بجنبد دست من] و بگیرد دراع و ترازو را. [لعل زاید معدن آبست من] لعل را بزاید معدن آبستن من. اگرچه مشتری طالب و راغب نباشد من در دعوت دین تقصیر نمی کنم. [860 مشتری گرچه که سست و بارد است] ضعیف و سرد است. [دعوت دین کن که دعوت وارد است] که حضرت خدا امر کرده است که تا امر معروف و نهی منکر کنیم. تفصیل این امر در اوّل این دفتر مبین شده است. [861 باز پیران کن حمام روح گیر] باز پند را پیران کن، کبوتر جان را شکار کن. [در ره دعوت طریق نوح گیر] تفصیل این نیز در آنجا گذشته است. [862 خدمتی می کن برای کردگار] که امر معروف و نهی منکر کردن عبادت است. [با قبول و ردّ خلقات چه کار] چنانکه آن سحورزن نعره زدی خواه در خانه کس باشد خواه نه.

[داستان آن شخص که بر در سرایی] خالی [نیم شب سحوری (51b) می زد و همسایه او را] اشارت به آن شخص است. [گفت] فاعلش ضمیر همسایه است. [که آخر نیم شب سحر نیست و دیگر آنکه در این سرای کسی نیست بهر کی می زنی؟] تا بدینجا مقول قول همسایه است [و جواب گفتن مطرب] یعنی سحور زدن [او را] اشارت به همسایه است.

[863 آن یکی می زد سحوری بر دری] شخص سحوری می زد بر بایی. [درگهی بود و رواق مهتری] که آن در، باب درگهی بود، عالی و قصر بزرگواری. [864 نیم شب می زد سحوری را به جد] آن شخص در نصف اللیل سحوری می زد به جد و اهتمام. [گفت او را قایلی کای مُستمد] و مددجوی. [865 اوّل وقت سحر زن این سحور] این وقت خود نیم شب است. [نیم شب نبود گه این شرّ و شور] نصف اللیل وقت این نعره و های و هوی نیست. [866 دیگر آنکه فهم کن ای بُوالهوس] مرهون است. [که در این خانه درون خود هست کس]

استفهام است. [867 کس در اینجا نیست جز دیو و پری] پس ای مردِ سحورزن، [روزگارِ خود چه یاهو می‌بری] و ضایع می‌کنی؟ حصّه قصّه این ست که مردی که عوام را وعظ و نصیحت و بر خیر دلالت می‌کند و می‌گوید که: از خوابِ غفلت بیدار شوید و سحورِ توبه و طاعت را بخورید تا فردای قیامت از گرسنگی سست نشوید. مثال این سحورزن است که کسی او را گوید: وقتِ گفتنِ پند نیست، زآنکه زمانِ جوانی و هوس است و عوام کس نیست. پس در ایشان دیو و پری یعنی شیاطینِ جنّ و انس هست. لاجرم ایشان را نصیحت کردن وقتِ خود را ضایع کردن است. [868 بهرِ گوشی می‌زنی دف گوش کو] بهرِ شنیدنِ یک گوش می‌زنی، دف را ای سحورزن اما گوش کو؟ [هوش باید تا بداند هوش کو] عقل باید که فهم کند، عقل کجا؟ [869 گفت گفتم بشنو از چاکر جواب] آن سحورزن گفت: ای کس تو سخن خود گفتم، جوابِ بنده را بشنو. [تا نمانی در تحیّر و اضطراب] و سؤال کرده بود، یکی آنکه وقتِ سحور زدن نیست دیگری آنکه در خانه کس نیست. اوّل را جواب نیست که [870 گرچه هست این دم بر تو نیم‌شب] اگرچه این وقت نزد تو نصف اللیل است که طولِ امل می‌داری و عمر را دراز تصوّر می‌کنی. [نزد من نزدیک شد صبحِ طرب] یعنی ای که من واعظ و مرشد را می‌گویی این دم وقتِ دعوت کردن نیست. جواب این است که نزد من تمام وقت است. زآنکه اجل را من قریب و حاضر می‌بینم و رسیدنِ صبحِ مغفرت و شادی را نزدیک، بلکه آن حالت را آماده مشاهده می‌کنم. [871 هر شکستی پیش من پیروز شد] یای شکستی مصدریه است یعنی هر انکسار نزد من مظفریت و سبب سعادت. [جمله شبها پیش چشمم روز شد] که صفای عاشق در عبادت است و با یار شدن در خلوت. (52a) حکایت: عزیزی در حالتِ نزع می‌گریست. وی را گفتند: سببِ گریه چیست؟ گفت: از دوری تشنگی روزهای صیف و از دوری درازی شب‌های شتا گریه می‌کنم که در آن روزها صایم و در آن شب‌ها قایم نمی‌شوم. [872 پیش تو خون است آبِ رود نیل] ای قبطی، یعنی ای که

طاعت و ریاضت تو را خون می نماید، نمی توانی که از او بخوری [نزد من خون نیست آب است ای نبیل] من که بسطی‌ام، نزد من آب نیل خون نیست آب است، یعنی بیداری و طاعت مرا آب خوشگوارست ای بزرگ. [873 در حق تو آهن است آن و زُخام] و مرمر. [پیش داوود نبی موم است و رام] و نرم. پس آنچه تو را سخت می نماید مرا ملایم می آید. لاجرم پند دادن عبادت است و تأثیر از شان سخن است، من سخن حق را می گویم و امید دارم که خدای تعالی آن را ضایع نکند. [874 پیش تو گه بس گران است و جماد] پیش تو کوه ثقیل و بی جان است. [مطرب است او پیش داوود اوستاد] به حکم آیت سورۀ سبأ **يَا جِبَالُ اَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ** (سبأ ۱۰/۳۴) کوه مطرب استاد است پیش داود علیه السلام. [875 پیش تو آن سنگ‌ریزه ساکت است] سنگ‌ریزه‌ها را ابو جهل در دست گرفته و رسول الله علیه السلام را امتحان کرده بود چنانکه حکایت او در جلد اول گذشته است. [پیش احمد او فصیح و قانت است] و تسبیح کننده. [876 پیش تو اُستون مسجد مرده‌ای است] آن ستون که پیش از بنای منبر، رسول الله علیه السلام به آن استناد کردی و خطبه خواندی. چون منبر را ساختند رسول الله علیه السلام بر منبر شد و آن ستون از رسول دور افتاد انین کرد اگرچه آن ستون پیش تو جماد است. [پیش احمد عاشقی دل بُرده‌ای است] که از دوری رسول الله علیه السلام حنین و انین کرد و این حکایت نیز در جلد اول گذشته است. [877 جمله اجزای جهان پیش عوام] مرهون است. [مرده و پیش خدا دانا و رام] پس هر جماد در روز قیامت طاعت و معصیت را گواهی دهنده چون مطرب سحورزن سؤال اول را جواب داد. پس از این سؤال ثانی را جواب می دهد که می گوید: [878 آنچه گفתי اندر این خانه و سرا] در دنیا و بارگاه خدا، [نیست کس چون می‌زنی این طبل را] یعنی ای که می کوبی: ای واعظ و مرشد، چند پند می دهی؟ کسی نیست که پند تو بشنود. جواب این است که: من هیچ خانه‌ای را تهی نمی بینم و هر چه می کنم از برای حق می کنم چنانکه [879 بهر حق این خلق زرها می‌دهند]

یعنی مال را به وجه خیرات صرف کنند. [صد اساسِ خیر و مسجد می‌نهند] بسیار بنیاد حائقه و رباط و عمارت و مسجد می‌نهند. [880 مال و تن در راه حجّ دوردست] مرهون است. [خوش همی‌بازند چون عشاقِ مست] حج که عبادتِ مرکب است از مال و بدن، پس کسان بسیار مال و تن را در راه حجازِ دراز نیک و (52b) خوش می‌بازند همچون عاشقانِ مست. [881 هیچ می‌گویند کآن خانه تهی است] استفهام انکاری است یعنی نمی‌گویند در کعبه کسی نیست. [بلکه صاحب‌خانه جانِ مُختَبی است] بلکه صاحب خانه همچو جان پنهان است. [882 پُر همی‌بیند سرایِ دوست را] مرهون است. [آنکه از نورِ الهستش ضیا] کسی که از نورِ الهی او را ضیا باشد، سرای خدا را یعنی درگاهِ خدا و دارِ آخرت را نمی‌بیند که عاقبت چنین خواهد شد. [883 بس سرایِ پُر ز جمع و انبهی] در دنیا [پیشِ چشمِ عاقبت‌بینان تهی] آنان که عاقبت بینند سرای شاهان و خانهٔ میران و توانگران را که پر از جمع است تهی می‌بینند که عاقبت این جمعیت پراکنده خواهد شد. [884 هر که را خواهی تو در کعبه بجو] و در طرفِ خدا طلب کن. [تا بزوید در زمان او پیشِ رُو] یعنی مشاهده و محسوس شود فی الحال زیرا [885 صورتی کو فاخر و عالی بود] یک صورت که نیک و بلند باشد [او ز بیتُ الله کی خالی بود] از کعبه یا از مشاهدهٔ آخرت خالی نباشد و هر کس که بمیرد به درگاه خدا حاضر است، آنکه چشم او گشاده است آن را می‌بینند. [886 او بود حاضر مُنزه از رتاج] آن صورت حاضر است در بیتُ الله منزه از منع لفظِ رتاج بابِ کبیر را گویند و بابِ صغیر را گویند که در بابِ کبیر را سد و بند باب را گویند که رومیان مندل می‌گویند [باقی مردم برای احتیاج] بهر احتیاجِ مردمانِ دیگر چنانکه بزرگ و مقربُ الحضرت پیشِ امیر و بسرای وزیر و شاه رود، ار بهر حاجتِ فقیران و عرضِ مرامِ ایشان رود. [887 هیچ می‌گویند کین لَبیکها] بدان که چون ابراهیم علیه السلام کعبه را بنیاد کرد، حضرتِ خدا بفرمود او را: **وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ** (حج ۲۷/۲۲) یعنی ندا کن مردمان را به حج. پس ابراهیم

علیه السّلام بالای کوه ابو قیس رفت، بر آن ندا کرد و گفت: یا ایّها النّاس حجّوا بیت ربّکم. و حضرت خدا هر کس را حج کردن تقدیر کرده بود در عالم ارواح و اصلاّب آبا و ارحام امّها به گوشش رسانید و لَبّیک گفت، حاجیان را لَبّیک گفتن از آن واجب شد. لاجرم حاجیان که لَبّیک گویند نگویند که این لَبّیک‌ها را [بی‌ندایی می‌کنیم آخر چرا] یعنی نمی‌گویند که لَبّیک گفتن ما بی‌نداست. [888 بلکه توفیقی که لَبّیک آورد] حضرت خدا آن کس را که توفیق عبادت کند و به سوی خود دعوت و هدایت کند [هست هر لحظه ندایی از اَحَد] این توفیق ندای حضرت خداست. [889 من به بو دانم که این قصر و سرا] از سخن مطرب یعنی سحرورزن است که مراد از او واعظ و مرشد است که گوید: من به بوی می‌دانم که این قصر و سرای که مسجد و خانقاه هست و جای رضای الله. [بزم جان افتاد و خاکش کیمیا] بزمگاه جان است و خاکی او کیمیا است که مس‌زر کند. [890 مسّ خود را بر طریق زیر و بَم] به طریق تنزیل و تصعید که اهل کیمیا کنند یا به طریق پست ساختن و بلند (53a) کردن چنانکه اهل موسیقی دانند. [تا ابد بر کیمیایش می‌زنم] ابدی بر کیمیای آن قصر و سرای می‌زنم و سحرورزی می‌کنم. [891 تا بجوشد زین چنین ضربِ سَحور] مرهون است. [در دُرافشانی و بخشایش بُحور] به ضَمّ با جمع بحر است یعنی از تا چنین ضرب سحر این دریاها بجوشد در درافشانی و عطا. مراد از بحر انواع فیضان الهی و مراتب آن است. [892 خلق در صفّ قتال و کارزار] جنگ [جان همی‌بازند بهر کردگار] یعنی جان را فدا کنند از بهر خدا. [893 آن یکی اندر بلا ایّوب‌وار] یکی از بندگان خدا همچون ایّوب در بلا [و آن دگر در صابری یعقوب‌وار] که صبر کند بر فراق پسر و یار. قال رسول الله علیه السّلام: من مات و له ثلثه صغار و حیث له الجنّت. [894 صد هزاران خلق تشنه و مُستمند] محتاج [بهر حقّ از طَمع جهدی می‌کنند] و مجاهدت می‌کشند. [895 من هم از بهر خداوندِ غفور] مرهون است. [می‌زنم بر در به اومیدش سَحور] لفظ سحر مفعول زنم است یعنی پند و ارشاد من

نیز از بهرِ خدای غفور است که از او امید داریم. چون پیش از این گفته بود مشتری باید تا دست بایع بجنبد، اکنون آن معنی را بیان کند که مشتری از خلق لازم نیست بلکه حضرت خدا مشتری بس است. پس از این فرماید که کس را می باید که متاعِ عمر خود را به خدای تعالی فروشد، ولهذا می گوید: [896 مشتری خواهی که از وی زر بَری] کاله خود را به آن فروشی و زر بستانی. [به ز حق کی باشد ای دل مشتری] به حکم آیت سوره توبه: إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ (توبه ۹/۱۱۱)، حضرت خدا مشتری است از آن به مشتری کجا می یابی که متاعِ خود را به آن نفروشی؟ آن خود چنان مشتری است که متاعِ خسیسِ تو را بستاند و ثمنِ نفیس می دهد. [897 می خرد از مالت انبانی نَجَس] همیان زرِ تو همچو انبانِ نَجَس است آن را از تو می خرد. [می دهد نورِ ضمیری مُقْتَبِس] یعنی دل را نور دهد که آن دل نور را طالب است و همچنان [898 می ستاند این یخِ جسمِ فنا] یعنی حضرت خدا می ستاند این یخِ جسمِ فانی را. در این مصراع اشارت است به آن حکایت که عربی در ایامِ صیف به ولایتِ روم آمد، یخ و برف را دید، همه مالِ خود را داد و برف و یخ خرید بدان امید که در زمانِ حر هر کس خریدارِ برف و یخ شود و آن را به زمانِ اندک به سودِ بسیار فروشد. رومیان چنان نخریدند، لاجرم برف و یخ گداختن گرفت و آن عرب می گفت: اشتروا ثلجی یا جماعة المسلمین، ارحموا من یذوب رأس ماله کلّ حین. [می دهد مُلکی برون از وهمِ ما] به حکم اَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبٍ بِشَرٍّ، ملکی بدهد بیرون ز ادراکِ ما. [899 می ستاند قطره چندی ز اشک] و در عوض او [می دهد کوثر که آرد قند رشک] شرابِ کوثر می دهد که شکرِ او را رشک می آرد. [900 می ستاند آهِ پُر سودا و دود] ای عاشقِ پر درد [می دهد هر آهِ را صد جاه سود] (53b) هر آهِ را صد جاه می دهد فائده. [901 بادِ آهی کابرِ اشکِ چشم راند] بادِ آهِ که اشکِ چشم را براند، [مر خلیلی را بدان آواه خواند] ابراهیم علیه السّلام را به سببِ آن آهِ، آواه خواند که در

سوره توبه فرمود: **إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ** (توبه ۹/۱۱۴) و در سوره هود ستود: **إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ** (هود ۷۵/۱۱)، به درستی که ابراهیم بسیار آه کننده بود، کنایت از رقت قلب است و بُردبار بود چنانکه پدرش می گفت: لارجمَنک. او می گفت: سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي و رجوع کننده بود به حضرت عزّت و عزیزان گفته‌اند: مرأتِ ظاهر به آه تیره گردد و مرأتِ دل به آه مصیقل شود. [902 هین در این بازارِ گرمِ بی‌نظیر] ای تاجرِ آخرت، [کهنه‌ها بفروش و مُلکِ نقد گیر] و نعم البدل بستان. [903 و ترا شکّی و رِیی ره زند] اگر ظنّ و گمان راه تو را زند و وسوسه افکند، [تاجرانِ انبیا را کن سَنَد] که به ریاضت و مجاهده و سعی عملِ آخرت متاعِ بسیار خریدند. [904 بس که افزود آن شهنشه بختشان] چنانکه [می‌نناند گّه کشیدن رختشان] کوه قادر نیست که کُشد متاعِ ایشان را.

[قصّه احد احد گفتنِ بلال] یعنی بلال در اوّل حال غلامِ جهودی بود که نام او امیه بن خلف است و بلال ایمان آورده بود و رسول الله علیه السّلام را دوست می داشت و یاد می کرد خواجه‌اش او را از یاد احمد علیه السّلام نهی می کرد به بطحای مکه می بُرد و آنجا می زد، بلال احد احد می گفت. [در حرّ حجاز] در گرمی مکه [از محبّتِ مصطفی علیه السّلام] لفظِ از به معنی من اجله است. [در آن چاشتگاه‌ها] یعنی در زمان شدّتِ حرّ [که خواجه‌اش از تعصّب جهودی شاخ خارش می زد پیشِ آفتابِ حجاز] که حرّ مکه مشهور است. بدان که اختیار کردنِ بلال لفظِ احد را از بهر این است که گفته‌اند: بیت: احمد احد است لیک با میم - چون میم رود احد بماند. [و از زخمِ خار خون از تنِ بلال بر می جوشید از او احد احد می جَست] از خونِ بلال آوازِ احد احد آمدی. [بی قصدِ او] چونکه از دردمندان دیگر ناله جَهدِ بی قصدِ سرّ او این است که چون ظرفی پر از یک آواز باشد از هر سو که ریخته باشد، آن آواز بدر آید مثلاً کسی که در زیر یک قبه الله گوید از هر دریچه او آن آواز بدر

می آید. پس کسی که به چیزی پر شود به حکم کلّ اناء یتشرح بما فیه، از او این چیز پیدا گردد. خدمت مولانا این قضیه را بر وجه تعلیل بیان می کند که گوید: [زیرا از درد عشق ممتلی بود اهتمام دفع درد خار را مدخل نبود] در صدور آن لفظ [همچون سحره فرعون] چون از ایمان پر گشتند آمنت بر ربّ العالمین گفتند، [و جرجیس] قصّه جرجیس در این دفتر مذکور خواهد شد. [و غیرهم لا یُعَدُّ و لا یُحصی] قصّه بلال در بعض معتبرات بر وجه اختصار آورده اند که امیه بن خلف بلال بن رباح را که بنده او بود به انواع آزار (54a) عذاب می کرد تا از دین بر گردد و هر زمان در دل او آتش محبت افروخته تر بود. بیت: آنجا که منتهای کمال ارادت است - هر چند جور پیش محبت زیادت است. روزی ابو بکر رضی الله عنه دید که امیه وی را بر خاک گرم افکنده بود و سنگ های تفنده بر سینه وی نهاده و او در این حال احد احد می گفت. ابو نکر را دل بر او بسوخت و گفت: ای امیه، وای بر تو! این دوست خدای را چندین عذاب می کنی. امیه گفت: ای ابا بکر، اگر دلت پر می سوزد از من بخر. گفت: به چند می فروشی؟ گفت: عوض می کنم او را به نسطاس رومی و او غلامی بود و از آن صدیق و ایمان نیاورده بود و دل صدیق از آن ملول بود. چون این کلمه را از امیه شنید غنیمت شمرده نسطاس را با تمام استعداد و اسباب او بداد و مال دیگر داد و بلال را بستند و در آن زمان به امید ثواب آخرت وی را آزاد کرد و بلال در دمشق مرده است، در سال بیست از هجرت و آن شصت و سی ساله بود و تقدیر غریب الهی است که امیه را بلال کشته است در روز بدر. خدمت مولانا این قصّه را مفصل و بر وجه روایات حکایت می کند.

[905 تن فدای خار می کرد آن بلال] وقتی که [خواجهاش می زد برای گوشمال] گوشمال خواجهاش از بهر این بود: [906 که چرا تو یاد احمد می کنی] لاجرم [بنده بد منکر دین منی] بد بنده و منکر دین منی. [907 می زد اندر آفتابش او به خار] خواجّه بلال آن را در

گرمی آفتاب زدی به شاخ خار. [او آحد می‌گفت بهر افتخار] بلال آحد می‌گفت برای فخر. [908 تا که صدیق آن طرف گذشت تفت] ابو بکر صدیق رضی الله عنه به آن جانب گذر کرد به استعجال حرارت. [آن آحد گفتن به گوش او برفت] آحد گفتن بلال را ابو بکر شندی. [909 چشم او پُر آب شد دل پُر عنا] چشم ابو بکر پر آب شد، دلش پر عنا و تاب. [زآن آحد می‌یافت بوی آشنا] لاجرم ابو بکر [910 بعد از آن خلوت بدیدش پند داد] بلال را تنها دید، نصیحت کرد. [کز جهودان خُفیه می‌دار اعتقاد] مسلمانی خود را فاش مکن و محبت رسول الله را پنهان بدار. [911 عالم السّر است پنهان دار کام] یعنی حضرت خدا عالم السّر است، مراد را پنهان بدار. [گفت کردم توبه پیش از ای همام] ای ابو بکر بزرگوار [912 روز دیگر از بگه صدیق تفت] لفظ از بگه مقصور است از بگاه به یرکی ارکندن. [آن طرف از بهر کاری می‌برفت] به آن جانب از بهر مهمی برفت. [913 باز آحد بشنید و ضرب زخم خار] ابو بکر باز آواز بلال را شنید که آحد می‌گوید و خواهی او به چوب و خار می‌زند. [برفروزد از دلش سوز و شرار] پیدا گشته از دل ابو بکر حرارت و شراره آتش که او را شفقت کرد. [914 باز پندش (54b) داد باز او توبه کرد] باز ابو بکر بلال را پند داد، باز بلال توبه کرد تا اظهار اسلام نکند. [عشق آمد توبه او را بخورد] و بشکست. [915 توبه کردن زین نَمَط بسیار شد] بلال را [عاقبت از توبه او بیزار شد] پس کتم اسلام را نمی‌توانست. [916 فاش کرد اسپرد تن را در بلا] اسلام را فاش کرد، تن خود را در بلا سپرد و گفت: [کای محمد ای عدو توبه‌ها] که عشق تو نمی‌گذارد که عاشق تو توبه‌ها نگاه دارد. [917 ای تن من وی رگ من پُر ز تو] ای محمد، بدن و عرق من پر است از عشق تو. [توبه را گنجا کجا باشد در او] توبه کجا بگنجد در وی که ظرف پر را چیزی نگنجد. [918 توبه را زین پس ز دل بیرون کنم] یعنی به دل نیارم که جای نیست که او بگنجد و اگر مرا بکشند غم نیست زآنکه [از حیات خلد توبه چون کنم] از زندگی بهشت

چرا توبه و رجوع کنم؟ [919 عشق قهار است و من مقهورِ عشق] که در دستِ من قدرت و اختیار نیست. [چون شکر شیرین شدم از شورِ عشق] در بعضِ نسخ: [چون قمر روشن شدم از نورِ عشق]. [920 برگِ کاهم پیشِ تو ای تندباد] خطاب به عشق است، یعنی من همچون برگِ کاهم تو همچون بادِ صرصری. چنانکه بادِ صرصر برگِ کاه را به هر طرف می برد، تو نیز ای عشق، مرا چنین می بری که در دستِ من اختیار نیست. [من چه دانم که کجا خواهم فتاد] لاجرم [921 گر هلالم گر پلالم می‌دوم] هلال همچو بلال نام بنده‌ای است که حکایت او نیز در این دفتر مذکور خواهد شد. [مقتدای آفتاب می‌شوم] تابع آفتابِ حقیقی تو می‌گردم که به موجب نور القمر مستفاد من الشمس گاه بدرِ کامل گاه گم می‌شوم. [922 ماه را با زفتی و زاری چه کار] یعنی ماه را اختیار کاملی و ناقصی نیست. [در پیِ خورشید پیوید سایه‌وار] تابع اوست در استفاضه نور همچنین بنده تابع قضای حق تعالی است. [923 با قضا هر کو قراری می‌دهد] مرهون است. [ریشخندِ سبلی خود می‌کند] یعنی هر کسی که به قضا مقابله کردن خواهد و به خودی خود قرار و استقرار جوید خندیش خود کند که هرگز قرار وجود نگیرد. [924 کاه‌برگی پیشِ باد آنگه قرار] استفهامِ انکاری است یعنی کاه‌برگ که پیشِ باد باشد پس از آن استقرار خواهد آن نباشد. [رستخیزی و آنگهانی عزمِ کار] این نیز استفهامِ انکاری است یعنی در قیامت کار نباشد. [925 گربه در انبانم اندر دستِ عشق] گربه که در جراب باشد عاجز بود و گاه بالا و گاه پست می‌گریزد، من نیز چنانم در دستِ عشق. [یکدمی بالا و یکدم پستِ عشق] قرار و اختیار ندارم. [926 او همی‌گرداندم بر گردِ سر] از آن جهت [نی به زیر آرام دارم نی زبر] لفظ زبر مرادف فوق است. [927 عاشقان در سیل تند افتاده‌اند] در سیل قوی و سریع جریان افتاده‌اند. [بر قضایِ عشق (55a) دل بنهاده‌اند] و اختیار را از دست داده‌اند. [928 همچو سنگِ آسیا اندر مدار] در جای گردیدن [روز و شب گردان و نالان بی‌قرار] بی‌قراری عاشقان بر عشقِ گرداننده دلیل است چنانکه [929

گردشش بر جُویِ جویان شاهد است] گردشِ سنگِ آسیا بر جویِ جویان دلیل است. [تا نگوید کس که آن جُو را کد است] و استاده. [930 گر نمی‌بینی تو جُو را در کمین] پس اگر نمی‌بینی تو عشقِ گرداننده را که در کمین پنهان است. [گردشِ دولابِ گردونی بین] حرکتِ دولاب چرخ کون را بین که جوی گواه است او همچنین جنبشِ عاشقِ بی قرار را بین که بر عشقِ او شاهد است. [931 چون قراری نیست گردون را از او] از حق تعالی [ای دل اختروار آرامی مجو] که ضعیفی، قدرتِ قرار نداری، چون قدرتِ تصرف از آن مسبب الاسباب است، اسباب را گذاشتن و مسبب الاسباب را گرفتن می باید. حکایت: عزیزی دید کودکی را به بالای درختی رفتن می خواهد و شاخ‌های آن درخت را می گیرد تا به بالا رود. هر شاخ را که می گرفت می گسیخت. کسی آن کودک را گفت: شاخ را بگیر که گسیخته شود، ذات و اصلِ درخت را بگیر که گسیخته نمی گردد، و آن عزیز نعره زد. گفتندش: چه شد؟ گفت: این مرا پند است که اسباب را گرفتن نمی باید، مسبب الاسباب را گرفتن می باید. لاجرم عاشقان به هر چه دست زنند قرار نیابند. ولهذا می فرماید: [932 گر زنی در شاخ دستی کی هلد] یعنی نمی گذارد. [هر کجا پیوند سازی بسکلد] خلاصه جواب بلال این است که من اسلام خود را اظهار می کنم و دوستی رسول الله را آشکار به غلبه عشق است و به تقدیر حق تعالی که در من اختیار نمی گذارد که قضاء الجارا در هر چیز کارگر است. [933 گر نمی‌بینی تو تدویرِ قدر] گردانیدن قضاء الجا را [در عناصر جوشش و گردش نگر] که چگونه جوش کنند و گردند. [934 زآنکه گردشهای آن خاشاک و کف] زیرا حرکت آن خار و خاشاک و کف دریا [باشد از غلّیان بحرِ باسرف] از جوشیدنِ دریای باسرف است یعنی به وجود و حرکت آمدنِ موجودات به سبب ایجاد و تحریک حضرت خداست. [935 بادِ سرگردان بین اندر خروش] که چگونه نعره می زند. [پیشِ امزش موجِ دریا بین به جوش] لاجرم دل من نیز به قدرت او چنین است. [936 آفتاب و ماه دو گاوِ خراس] و آسیاب [گرد می‌گردند و

می‌دارند پاس] حرکتِ دوریّه می‌کنند و رعایتِ فرمان می‌دارند. [937 اختران هم خانه خانه می‌دوند] و قطعِ منازل کنند. [مرکبِ هر سعد و نحسی می‌شوند] که تقدیرِ حضرت خدا و سعادت و نحوست را بر ایشان بار کرده است. [938 اخترانِ چرخِ گر دُورند هی] از ایشان استدلالِ نتوانی کرد (55b) [وین حواست کاهلند و سست‌پی] با چنین سستیِ حواسِ تصرفِ ایشان هر وقت در قدرت تو نیست، دلِ من نیز چنین است. [939 اخترانِ چشم و گوش و هوشِ ما] به تقدیرِ حضرت خداست. [شب کجااند و به بیداری کجا] پس بین اینها را که شب در عالمِ مثالند، روز در عالمِ مشاهده. [940 گاه در سعد و وصال و دلخوشی] این خواسِ گاهی در سعادتِ وصلتند و شادی [گاه در نحسِ فراق و بیهوشی] گاه در نحوستِ فرقت و بیخودی. [941 ماهِ گردون چون در این گردیدن است] و حرکت و تغیر. [گاه تاریک و زمانی روشن است] و همچنان [942 گاه بهار و صیف همچون شهد و شیر] لذیذ و لطیف. [گاه سیاستگاهِ برف و زمهریر] این تبدّلات به تصریفِ حضرت خداست، به تصرفِ تو نیست. چون حضرت خدا در این اجسامِ عظامِ چنین تصرف کند، دل چه حقیر است که در قدرتِ حضرت خدا نباشد و مسخّرِ عشقِ او نشود. [943 چونکه کلیّاتِ پیشِ او چو گُوست] چونکه کلیّاتِ عالم در میدانِ ارادتِ او همچون گو است. [سُخره و سجده کن چوگانِ اوست] مسخره و سجده کننده، چوگانِ حضرت اوست. [944 تو که یک جزوی دلا زین صدهزار] تو ای دل خیزِ حقیری از این بسیار [چون نباشی پیشِ حُکمش بی‌قرار] و بی اختیار؟ [945 چون ستوری باش در حُکمِ امیر] که حالِ ستور این است که [گاه در آخرِ حبسِ گاهی در مسیر] گاه در اصطبلِ محبوس است گاه در جای سیر. [946 چونکه بر میخت بیندد بسته باش] چون تو را همچو ستوری بر میخ بند کند مقید باشی یعنی در صبر و سرّ عشق باش. [چونکه بگشاید برو بر جسته باش] و چابک شو، عشقِ خود را پیدا کن اما از گناه و حرکتِ بد اجتناب کن. [947 آفتاب اندر فلک کز می‌جهد] حرکتش کژی کند.

[در سیه رویی کُسوفش می دهد] تو نیز از کژروی پرهیز کن. [948 کز ذَنب پرهیز کن هین هوش دار] از سبب کسوف احتراز کن و با عقل باش. [تا نگردي تو سیه رُو دیگ وار] حضرت ملک صمد در سورة رعد فرمود: **وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ** (رعد ۱۳/۱۳) یعنی رعد تسبیح را با تحمید مقارن می سازد و رعد ملکی است که سحاب را می راند و برق تازیانه اوست و تسبیح کنند مجموع فرشتگان یا آنان اعوان رعداند از بیم خدا تعالی و فرو می فرستد صاعقه ها را از ابر، پس بدان هلاک سازد هر که را که می خواهد. حکایت: عامر بن طفیل بازید بن ربیعہ با اربد بن قیس گفت: بدین گفت به دیدنِ محمد رویم و من او را به سخن مشغول گردانم، تو از عقبِ وی در آی و شمشیر زن. چون به مجلسِ رسول الله علیه السلام آمدند، عامر آن حضرت را به سخن مشغول گردانید و بعد از سخن بسیار، گفت: ای محمد، من شکر بسیار از پیاده و سوار بر سرِ تو آم. این بگفت با اربد رفت و رسول الله علیه السلام دعا کرد و گفت: (56a) **اللَّهُمَّ اكْفِنِيهِمَا بِمَا شِئْتَ**. پس عامر به اربد گفت: این همه وصیت کجا شد؟ چرا شمشیر نزدی؟ اربد گفت: هر گاه که تیغ زدن خواستم، تو میانه من و او حائل گشتی. چون از مدینه بیرون آمدند صاعقه نازل شد، اربد را بسوخت و عامر نیز در راه به بدترین صورتی بمرد. لاجرم چون تصرف در آسمان و زمین و در اجرام علویّه و پسین به قدرتِ اوست. از او ترسیدن می باید و اتباعِ امرِ او کردن، نه اعتماد بر عقلِ خود. [949 ابر را هم تازیانه آتشین] ابر را از برق تازیانه آتشین [می زندش کانچنان رُو نی چنین] می زند او را و گویند آنچنان برو نه اینچنین یعنی [950 بر فلان وادی بیار این سو مبار] بار و مبار امر و نهی است از باریدن. [گوشمالش می دهد که گوش دار] و بشنو. [951 عقلِ تو از آفتابی بیش نیست] پس از سبب کسوف احتراز کن و الا کسوف گیرد. [اندر آن فکری که نهی آمد مه ایست] فکری که در او نهی هست در آن مباح. [952 کز مینه ای عقل تو هم گام خویش] در راه دین، [تا نیاید آن خسوفِ رُو به پیش] و تا سیاه رو

نشوی از گناه. [953 چون گنه کمتر بود نیم آفتاب] مرهون است. [مُنکَسِفِ بَیْنِی وَ نِیْمِی نورتاب] آفتابِ دل نیز چنین است. اگر گناه بسیار باشد سیاهی بسیار بود، اگر گناه کم بود سیاهی کم بود که إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ (نساء ۴۰/۴) و لهذا از بهر تعلیل آورد [954 که به قدرِ جُرم می‌گیرم ترا] این سخن از طرفِ خدای تعالی است. [این بودِ تقریر در داد و جزا] یعنی در عطای حسنات و در جزای سیئات. [955 خواه نیک و خواه بد فاش و ستیر] فاعیل به معنی مفعول است. [بر همه اشیا سمیعیم و بصیر] که تو هر کار که می‌کنی از خیر و شرّ، خواه فاش باشد خواه مستور می‌دانم. [956 زین گذر کن ای پدر نوروز شد] از این سخن گذر کن که توفیقِ الهی رسید و عشقِ خدایی غالب شد و عالمِ دل نو شد. [خلق از خلاق خوش پدْفوز شد] بهرمند گشت. [957 باز آمد آبِ جان در جویِ ما] پس وقتِ جریان و زمانِ نشو و نما شد. [باز آمد شاهِ ما در کویِ ما] چون عشقِ الهی در دل ظهور کرد. [958 می‌خرامد بخت و دامن می‌گشاد] و به ناز حرکت می‌کند. [نوبتِ توبه شکستن می‌زند] پس از این عشقِ آشکار می‌گردد. [959 توبه را بارِ دگر سیلاب بُرد] پوشیدنِ عشق را مجال نماند. [فرصت آمد پاسبان را خواب بُرد] فرصت شد که پاسبان را خواب ببرد یعنی عقل غافل و عشق غالب گشت لاجرم. [960 هر خُماری مست گشت و باده خورد] هر مخمورِ شرابِ دنیا مست شد از بادهٔ عشقِ خدا، باز بخورد از آن صحبا. [رخت را امشب گِرو خواهیم کرد] از برای بهای شراب یعنی متاعِ هستی را در ظلمتِ دنیا به خداوند باده گرو دادن خواهیم. [961 زآن شرابِ لعلِ جانِ جان‌فزا] وصفِ ترکیبی است. [لعل اندر لعل اندر لعلِ ما] لاجرم [962 باز خرّم گشت مجلس دلفروز] ای سیرِ مجلس [خیز دفع چشم بد اسپند سوز] که اکنون ما در حالتیم که بدان ما را حسد برند. (56b) بیت سرمایهٔ ذوقِ دو جهان مستی و عشق است - آنها که از این می‌نچشیدند چه دانند. [963 نعرهٔ مستان خوش می‌آیدم] به گوشِ من. [تا ابد جانا چنین می‌بایدم] چنانکه نظم: از سقاهم رَهِم بین جملهٔ

هشیار مست - وز جمالی لا یزالی گنبدِ دَوّار مست ❁ تن چو سایه بر زمین و جانِ پاکِ عاشقان - در بهشتِ عدن تجری تحتها الانهر مست. چون خدمتِ مولانا به حسبِ عادتِ خود پند و معرفت فرمود، باز به قصّه بلال عودت نمود. [964 نک هلالی با بلالی یار شد] یعنی ضعف با بلال قرین گشت. [زخمِ خار او را گل و گلزار شد] زخمِ خار از برای یارِ بلال را گل و گلستان گشت. [965 گر ز زخمِ خار تن غربال شد] رخنه رخنه و چشم و چشم گشت. [جان و جسمم گلشنِ اقبال شد] پس از این از زخمِ غم ندارم که مست و بیخود گشتم. [966 تن به پیشِ زخمِ خارِ آن جُهود] که خواجه است. [جانِ من مست و خرابِ آن ودود] و محبوب. لاجرم مست و بیهوش زخم را در نیابد. [967 بویِ جانی سویِ جانم می‌رسد] یعنی [بویِ یارِ مهربانم می‌رسد] چون بلال از حضرت یار بوی یافته بود، آخر او را خبر آن سوی آمد که [968 از سویِ معراج آمد مصطفی] اشارت است به آن قصّه از ابو هریره روایت خواهیم کرد که رسول الله علیه السلام چون از معراج آمد، بلال را گفت: امشب من تماشای بهشت می‌کردم، تو را دیدم که پیشِ من می‌رفتی. تو را چه عبادت است که بدین پایه رسیدی؟ بلال گفت: من هر بار که وضو کردم دو رکعت شُکر وضو گذاردم. [بر بلالش حَبَّذا لی حَبَّذا] لفظِ بر بلالش متعلق است به آمد. معنی حَبَّذا این است که بلال گوید: چون رسول الله عایه السلام بر من آمد خوشا مرا خوشا که این سعادتِ عظمی است یا معنی این است که رسول الله علیه السلام خوشا بلال را گفت: مرا در کتاب خزائن علما مذکور است که رسول الله علیه السلام فرمود از بهرِ بلال: انه یرکب یوم القیمة علی ناقة من نوق الجنة من لؤلؤ بیضاء و علی بلال حلة لا تساوی بها الدنیا ینادی علی ظهرها بالاذان فإذا قال الله اکبر الله اکبر نظر الانبیاء علیهم السلام بعضهم الی بعض فیقولون ما یقول فاؤل ما یکسی بعد الانبیاء و الشهداء بلال از ابو هریره مروی است که گفت: قال رسول الله علیه السلام لبلال عند صلوة الفجر یا بلال حدّثنی بارجی عمل عملته عندک فی الاسلام منفعة فأنّی سمعت اللیلة خفق نعلیک بین

یدی فی الجَنَّةَ فقال ما عملت عملا فی الاسلام ارجی عندی من اَنّی لم اتطهر طهورا فی ساعة من لیل او نهار الا صَلَّیت بذلك الطَّهَّور لِرَبِّی ادنی ما قَدَّر لی و فی خیر آخر ما احدثت الا اوجدت الطهارة و ما تطهرْتُ الا صَلَّیت رکعتین. [969 چونکه صدیق از بلال دَم دُرُست] چون ابو بکر صدیق از بلال صحیح النفس و صادق الکلام [این شنید از توبه او دست شست] و معلوم کرد که راز اسلام را (57a) نمی پوشد و حبّ رسول الله علیه السّلام را هویدا کند. لاجرم از بهر عرض حال او پیش رسول الله علیه السّلام آمد، چنانکه خدمت مولانا فرماید:

[باز گردانیدن صدیق رَضِیَ الله عَنْهُ واقعه بلال را رَضِیَ الله عَنْهُ و ظلم جهودان را بر وی] اشارت به بلال است و کذا فی الموضعین الاخرین الاخیرین بل فی المواضع الاخر [و اَحَد اَحَد گفتن او و افزون شدن کینه جهودان بر وی و قصه کردن] عطف است بر باز گردانیدن. [آن قضیه] مفعول قصه کردن است. [پیش مصطفی علیه السّلام] ظرف دو فعل است. [و مشورت در خریدن او] این نیز معطوف است بر سابق. [از جهودان] و جواب دادن مصطفی علیه السّلام.

[970 بعد از آن صدیق پیش مصطفی] پس از این ابو بکر الصّدّیق رضی الله عنه پیش رسول الله علیه السّلام [گفت حال آن بلال باصفا] اینچنین گفت: [971 کَانَ فلک پیمای میمون بال چست] که آن بلال باز بلندپرواز فلک پیمای مبارک بال و چاپک، [این زمان در عشق و اندر دام تست] یا رسول الله. [972 باز سلطان است زان جُغدان به رنج] باز پادشاه است یعنی مرغ خدایی است از آن بومان در رنجست که از جهودان در بلا و عناست. [در حَدَث مدفون شدست آن زفت گنج] در نجاست پوشیده و مدفون گشته است آن گنج و دَفینه بزرگ. [973 جغدها بر باز اِستم می کنند] جهودان به آن باز ستم می کنند و همچنین اهل دنیا از کافران و فاسقان به اهل الله از انبیا و اولیا ظلم و تعدی می کنند. [پَر و بالش

بی گناهی می کنند] پَر و بالِ باز را بی موجب قلع کنند و بی سبب ادا کنند. پس حالِ بلال چنین است. [974 جُرمِ او این است که باز است و بس] و همچنین گناه اهل الله صلاح و تقوی و نیکی است. [غیر خوبی جُرمِ یوسف چیست پس] یعنی جز خوبی گناه یوسف نبود.

[975 جغد را ویرانه باشد زاد و بود] یعنی اهل دنیا را این جهان خراب است وطن اصلی و مقام وجود [هستشان بر باز زان زخمِ جُهود] اهل دنیا را از آن است بر اهل الله زخمِ جهودانه که می زنند و می گویند: [976 که چرا می یاد آری زان دیار] یعنی دیارِ آخرت را چرا یاد می کنی؟ [یا ز قصر و ساعدِ آن شهریار] یا جنت را و تقرّب حضرت را چرا به یاد آری؟ [977 در دِه جغدان فضولی می کنی] این نیز از سخنِ جغدان است که می گویند: در قریه بومان و در دیارِ ایشان بزرگی می نمایی. [فتنه و تشویش در می افکنی] که ترکِ دیارِ دنیا و اقبالِ دارِ عقبی می فرمایی و عذابِ آخرت را به یاد آری و ما را به غفلت و معصیت نمی گذاری. [978 مسکنِ ما را که شد رشکِ آئیر] وطنِ ما را که دنیاست، فلک غبطه کند او را. [تو خرابه خوانی و نامِ حقیر] این سخنِ تو حقیقت نیست. [979 شَید آوردی (57b) که تا جغدانِ ما] مکر و حيله آوردی تا که بومانِ ما [مر ترا سازند شاه و پیشوا] متبوع و مقتدی. [980 وهم و سودایی در ایشان می تنی] لفظِ تنی خطاب است از تنیدن به ترکی دوقیمق یعنی در جغدان وهم و فکرِ فاسد القا می کنی. [نامِ این فردوس ویران می کنی] نامِ این بهشتِ جهان را ویران می کنی. لاجرم بنی ولی چون مذمتِ دنیا کنند، اهلِ دنیا بر چند سخنش بر طلبِ ریاست حمل کنند. [981 بر سرت چندان زنیم ای بد صفات] تا که جغدانیم بر سرِ تو چندان بزنی ای قبیح صفات. [که بگویی ترکِ شَید و تُرّهات] یعنی ترکِ مکر و سخنِ باطل کنی. لاجرم کافران و فاسقان انبیا و اولیا را چنین جفا کرده اند تا به قیام قیامت چنین خواهد شد. چون خدمت مولانا برخی حکمت و معرفت فرمود، باز به قصّه عودت نمود. [982 پیشِ مشرق چارمیخش می کنند] یعنی ابو بکر رضی الله عنه رسول الله علیه السلام گفت: پیشِ آفتاب

مشرق آن بلال را چارمیخ و زجر می کنند. [تن برهنه شاخ خارش می زنند] بر تنش. [983 از تنش صد جای خون بر می جهد] اما در آن حالت [او آحد می گوید و سر می نهد] و مطیع قهر می شود. در این تنبیه است چون کسی به مصیبتی مبتلا شود صبر کردن می باید که تا مصیبت دو نشود، دیگر آن مصیبت دوم فوت اجر و فضیلت و این دوم بزرگ تر از اول است. [984 پندها دادم که پنهان دار دین] ای بلال [سر پیوشان از جهودان لعین] راز را ستر کن از جهودان ملعون اما [985 عاشق است او را قیامت آمدست] در قرب قیامت باب توبه مسدود شود. بلال را گویا اکنون قیامت آمده است. [تا در توبه بر او بسته شدست] که نمی تواند که توبه کند از اظهار دین. خدمت مولانا به تقریب عشق بلال احوال عشق را بیان می کند. [986 عاشقی و توبه یا امکان صبر] حرف یا در عاشقی مصدریه است. [این محالی باشد ای جان بس سطر] و بزرگ زیرا توبه ضعیف است و عشق قوی، آن را به این مقابله میسر نیست. در این تنبیه است که کسی که عاشق حضرت خدا و رسول الله علیه السلام باشد به حکم من احب شیئا اکثر ذکره، نام حضرت حق و رسولش یاد کند و خدای تعالی را عبادت و ستّ رسول الله را رعایت کند. [987 توبه کرم و عشق همچون اژدها] آن که مقابل شود این را [توبه وصف خلق و آن وصف خدا] زیرا که عشق به حکم إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (بقره ۲/۲۲۲) و به موجب إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (بقره ۲/۱۹۵) و به حسب كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرِفَ صِفَتِ حَضَرَتِ خَدَاسْت. [988 عشق ز اوصاف خدای بی نیاز] لاجرم [عاشقی بر غیر او باشد مجاز] به او عاشق شدن می باید. [989 زآنکه آن حُسنِ زراندود آمدست] یعنی حسن و جمال ملک متعال ثابت و بی زوال است اما حسن دیگران عارضی و قابل انتقال (58a) که حسن غیر زراندود است و صوری، زآنکه حسن غیر از جان است و آن نفخه رحمن. [ظاهرش نور اندرون دود آمدست] لاجرم [990 چون رود نور و شود پیدا دخان] چون جان رود تن عریان بماند. پس در آن آوان [بفسرد

عشقِ مجازی آن زمان] منجمد و سرد گردد فی الحال و نور رود از او. [991 وارود آن حُسن
سویِ اصلِ خود] چون روح به عالمِ الهی رود مثالِ محبوبِ کسی خواه فرزندِ او باشد خواه
برادرش، چون بمیرد [جسمِ ماندِ گنده و رسوا و بد] تن بماند بد رایحه و قبیح، چنانکه نور
ماه بر دیوار بتابد دیوار نورانی شود و چون ماه غارب گردد [992 نورِ مه راجع شود هم سوی
ماه] لاجرم در آن وقت [وارودِ عکسش ز دیوارِ سیاه] چونکه عکس ماه و نور رود. [993 پس
بماند آب و گل بی آن نگار] بی آن نقش و حسن [گردد آن دیوارِ بی مه دیوار] زشت
همچو آن قلب بر روی او زراندوده باشد. [994 قلب را که زر ز روی او بجست] و برفت.
[بازگشت آن زر به مکانِ خود نشست] مکانِ اصلی او دریای عدم بود به آنجا رفت. [995
پس مسِ رسوا بماند دودوش] روی یساره [زو سیه‌رُوتر بماند عاشقش] که مس زر پنداشتنش
بی بصری است چنین بی بصری او هویدا گردد. [996 عشقِ بینایان بود بر کانِ زر] چون
معدنِ زر را دوست دارند. [لاجرم هر روز باشد بیشتر] زیاده پس هر که عاشقِ حضرت خدا و
در طلبِ او پوید، عشقش هر روز بیشتر گردد و تقربِ الهی حاصل شد. [997 زآنکه کان را در
زری نبود شریک] انباز [مرحبا ای کانِ زر لاشکّ فیک] در تو شک نیست، اهلِ بصر و
بصیرت را می باید که جز خدای بی شریک را دوست ندارد و چیزی را به او شریک نگرداند.
[998 هر که قلبی را کند انبازِ کان] هر که فانی را دوست دارد و او را به حضرت خدا
شریک گرداند، [وارود زر تا به کانِ لامکان] یعنی جان به حضرت عندیت الهیه برود. [999
عاشق و معشوق مُرده ز اضطراب] هر دو بمیرند از اضطراب چنانکه [مانده ماهی رفته زان
گرداب آب] فاعلِ مانده ماهی است و فاعلِ رفته آب است یعنی آب رفته و ماهی در خشک
مانده باشد. [1000 عشقِ ربّانی است خورشیدِ کمال] آفتابِ تابان و بی زوال. [امر نور
اوست خلقان چون ظلال] فرمان نورِ اوست یعنی حاکم نورِ عشقِ ربّانی است که خورشیدِ
کمال است دیگران چون سایه‌هاست. چون خدمت مولانا به تقریبِ حکایت چندین معرفت

فرمود، باز به قصه عودت نمود. [1001 مصطفی زین قصه چون خوش برشکفت] رسول الله علیه السلام از این خبر چون گل گشاده شد، [رغبت افزون گشت او را هم به گفت] ابو بکر را رضی الله عنه به حکم بسط الکلام حیث الاصغاء مطلوب رغبت زیاده شد به گفتن زیرا آن ابو بکر [1002 مستمع چون یافت همچون مصطفی] (58b) صلی الله علیه و سلم. [هر سر مویش زبانی شد جدا] پس از قصه و بسط کلام [1003 مصطفی گفتش که اکنون چاره چیست] یا ابا بکر. [گفت این بنده مر او را مشتری است] ابو بکر به خود اشارت کرد و گفت: این بنده آن بلال را خریدار است. [1004 هر بها که گوید او را می خرم] هر بها که خواجه او گوید آن بلال را می خرم. [در زیان و حیف ظاهر ننگرم] نظر نمی کنم. [1005 کو اسیئر الله فی الارض آمدست] نه اسیر دنیا و اهل او. [سخره خشم عدو الله شدست] چون ابو بکر این سخن را گفت که بلال را می خرم، رسول الله علیه السلام در این بیع مشارکت خواست چنانکه می گوید:

[وصیت کردن مصطفی صلوات الله علیه و سلامه صدیق را رضی الله عنه که چون بلال را مشتری می شد هر آینه ایشان از ستیز بر خواهند فرود بهای او را] فی الواقع چنین شد چنانکه در آخر این سرخی معلوم خواهند شد. [مرا در این فضیلت شریک خود کن و وکیل من باش و نیم بها از من بستان] که هر دو او را آزاد کنیم.

[1006 مصطفی گفتش که ای اقبال جو] دولت آخرت را جوینده، [اندر این من می شوم انباز تو] در این بازار من می شوم شریک تو. [1007 تو وکیل من باش نیمی بهر من] مرهون است. [مشتری شو قبض کن از من ثمن] نیم ثمن را پس از خریدن از من بستان. [1008 گفت صد خدمت کنم رفت آن زمان] و فی الحال [سوی خانه آن جهود بی امان] از بهر خریدن بلال. [1009 گفت با خود کز کف طفلان گهر] ابو بکر به خود گفت: آن جهود قدر بلال را نمی داند، او را به اندک بها خریدن میسر است، چنانکه از دست کودکان گوهر

[پس توان آسان خریدن ای پدر] چنانکه عقل و ایمان گوهرِ قیمتمدارند اما شیطان از دستِ اطفالِ دنیا به حکمِ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ (نساء ۷۷/۴) به متاعِ اندک که ملکِ دنیاست می خرد چنانکه می فرماید: [1010 عقل و ایمان را از این طفلانِ گول] در بعضِ نسخ: [عقل و ایمان را از این قومِ جهول]. [می خرد با ملکِ دنیا دیوِ غول] زیرا آن شیطان مکار [1011 آنچنان زینت دهد مردار را] به حکمِ الدُّنْيَا جِيفَةٌ، دنیا مرداری است اما شیطان به موجبِ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ (آل عمران ۱۴/۳) الایة، چنان تزئین کند. [که خرد زیشان دو صد گلزار را] از طفلانِ گول و قومِ جهول می خرد بسیار گلستان چنان را [1012 آنچنان مهتاب پیماید به سحر] چنانکه در زمانِ ماضی ساحران بودند مهتاب را به سحر کرباس نمودندی و فروختندی و پیماییدندی همچنان شیطان مهتاب را همچون کرباس پیماید و فروشد یعنی دنیا که هیچ است و نیست هست نماید و به آن مردمان را فریبد. [کز خسان صد کیسه بریاید به سحر] که از تاجران بی عقل سیم و زرِ بسیار ریاید به سحر یعنی سرمایه عمر را ستاند و ضایع (59a) کند [1013 انبیایشان تاجری آموختند] انبیا علیهم السَّلام به خسان تاجری تعلیم کردند. [پیش ایشان شمعِ دین افروختند] تا چشمِ ایشان بیننده شود. [1014 دیو و غولِ ساحر از سحر و نبرد] یعنی شیطان و غولِ انسان و ساحرانِ جهان از سحر و جنگ [انبیا را در نظرشان زشت کرد] انبیا را در نظرِ خسان قبیح نمودند. [1015 زشت گرداند به جادویی عدو] یعنی شیطان که به حکمِ يَا بَنِي آدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (یس ۶۰/۳۶) و به موجبِ اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا (فاطر ۶/۳۵) دشمن است و آن دشمن چنان قبیح نماید به سحر. [تا طلاق افتد میانِ جُفت و شو] تا در میانِ زن و شوهر طلاق افتد. [1016 دیده‌هاشان را به سحر می‌دوختند] یعنی شیاطین دیده‌های ایشان را به یک سحر دوختند و پوشیده کردند. [تا چنین جوهر به خس بفروختند] به ترکی تا بونجلین جوهری چوپه صاتدلر یعنی گوهرِ عقل و ایمان را به خار و خسِ دنیا که متاعِ اوست فروختند. [1017 این گهر از هر دو عالم برتر است] از سخنِ ابو بکر است به خود. [هین بخر زین طفلِ جاهل کو خر است] در این تنبیه است که متاعِ نفیس را به ثمنِ خسیس فروختن خری است. [1018 پیشِ خر خرمهره و گوهر یکی است] که خر گوهر و مهره را فرق نمی کند.

[آن آشک را در دُر و دریا شکی است] آن خر را شک هست در لؤلؤ و بحر. [1019 مُنْکِرِ بحر است و گوهرهای او] آن کس که خر و احمق است منکرِ دریا و منکرِ گوهرهای اوست. [کی بود حیوان دُر و پیرایه‌جو] چون منکر است بحر را یعنی حضرت خدا را و گوهرهایش یعنی آثارِ احسانِ او را که به مثابه جواهر است کی باشد لؤلؤ و زینت را جوینده شود. [1020 در سرِ حیوان خدا ننهاده است] مرهون است. [کو شود در بندِ لعل و دُر پرست] یعنی حضرت خدا در سرِ حیوان عقل و آن خصلت ننهاده است که آن حیوان در قیدِ لعل باشد و لؤلؤپرست بود یعنی طالبِ آن باشد. [1021 مرِ خران را هیچ دیدی گوش‌وار] استفهام انکاری است. لاجرم خر گوهر و گوشوار را در گوش نیارد و قدرِ گوهر را نداند. [گوش و هوشِ خر بود در سبزه‌زار] پس خرانِ دوپا عیش و عشرت می‌دانند، غذای روحانی و قدرِ لعل بدخشانی ندانند. [1022 أَحْسَنُ التَّقْوِيمِ درِ وَالتَّيْنِ بخوان] در سورة وَالتَّيْنِ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿٦٦﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ (تین) (۶۵، ۶۶/۹۵) را بخوان که مرادِ اهلِ تحقیق از احسنِ تقویم جان است نه حسنِ صورتِ ابدان. [که گرامی گوهر است ای دوست جان] حرف یا در گرامی برای نسبت است یا مصدریّه است یعنی آنان که اهلِ جانند و اهلِ صلاح و ایمان، نزد حق تعالی مکرّمند، نه هر انسان- صورت و خماریت [1023 أَحْسَنُ التَّقْوِيمِ از عرش او فزون] یعنی در انسان خوبی باشد که به حکم لَا يَسْعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي (59b) وَلَكِنْ يَسْعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِي النَّقِيا لوداع از عرش فزون باشد. رباعی: در خانه غم بودن از همتِ دون باشد - اندر دلِ دون‌همت اسرارِ تو چون باشد ﴿٦٦﴾ بر هر چه همی ارزی می‌دان که همان ارزی - زان روی دلِ عاشق از عرش فزون باشد. [أَحْسَنُ التَّقْوِيمِ از فکرت برون] یعنی خوبی باشد که حسنِ او از حدّ فکر بیرون بود کما اشارِ الیه رسول الله علیه السلام: لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ. [1024 گر بگویم قیمتِ این مُمتنع] و بی نظیر. [من بسوزم هم بسوزد مُستمع] اجمالِ این سخن آن است که به حکم اوّل ما خلق الله روحی روحِ محمدی را روح اوّل و روحِ اقدام و روحِ اوحد نیز خوانند و همه ارواح جزئیات و افرادِ اویند، جَنّی و انسی و عرشی و فرشی و مَلْکی و مَلْکی و ارضی و فلکی اگر این را تفصیل کنند فهمِ متکلم و سامع

بسوزد، ولهذا به آن تعرّض نکرد و گفت: [1025 لب ببند اینجا و خر این سو مران] ساکت شود در اینجا و مرکب را بدین طرف مران، بلکه قصّه ابو بکر و بلال را بگو. [رفت این صدیق سوي آن خران] یعنی یهودیان. [1026 حلقه در زد چو در را برگشود] ابو بکر حلقه باب را زد، یهودی باب را گشود. [رفت بی خود در سرای آن جهود] ابو بکر بیهوش و پرجوش درون خانه جهود رفت. [1027 بی خود و سرمست و پُر آتش نشست] درون خانه [از دهانش بس کلام تلخ جَست] که یهودی را عتاب کردن گرفت. [1028 کین ولّی الله را چون می زنی] ای جهود دنی؟ [این چه حقد است ای عدو روشنی] یای مصدریه است یعنی این چه کنیه است ای دشمن ضیا و نور اسلام؟ [1029 گر ترا صدقی است اندر دین خود] مرهون است. [ظلم بر صادق دلت چون می دهد] ظلم کردن بر بلال صادق دل تو چگونه رضا دهد؟ [1030 ای تو در دین جهودی ماده ای] مؤنثی یعنی در دین خود مرد نیستی. [کین گمان داری تو بر شهزاده ای] این پادشاهزاده دین را همچون خود ظنّ خود می کنی که در این خود مردی نباشد. [1031 در همه ز آیینۀ کژساز خود] همه را از مرأت معوج خیش [منگر ای مردود نفرین ابد] نظر مکن ای مردود لعنت ابدی. [1032 آنچه آن دم از لب صدیق جَست] و به یهودی گفت: [گر بگویم گم کنی تو پای و دست] یعنی فراموش کنی اعضا را از حیرت. [1033 آن ینابیع الحکم همچون فرات] به حکم مَن أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَ ینَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ، آن چشم های حکمت ها همچون فرات [از دهان او دوان از بی جهات] یعنی از دهان ابو بکر دوان و روان بود از حضرت خدای تعالی که بی جهت و مکان است. [1034 همچو آن سنگی که آبی شد روان] همچون سنگ موسی که به موجب فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا (بقره ۶۰/۲) آبی روان شد. [نی ز پهلوی مایه دارد نز میان] نه از کنار مایه دارد آن سنگ نه از میان بلکه آن آب از خزینۀ (60a) غیب حضرت خداست. [1035 اسپر خود کرده حقّ آن سنگ را] پرده و حجاب و بهانه ساخت خدای تعالی آن سنگ را. [برگشاده آب مینارنگ را] فتح و جاری کرد از او آب آسمان رنگ را. [1036 همچنان کز چشمۀ چشم تو نور] از سنگ آب را روان کرد چنانکه از چشمۀ چشم تو نور را. [او روان کرد دست بی بخل و فتور] خدای تعالی جاری کرد

بی بخیلی و سستی. لاجرم این محضِ ایجادِ خداست. [1037 نی ز پیه آن مایه دارد نی ز پوست] آن نور نه از پیه مایه دارد نه از پوست، بلکه محضِ ایجادِ اوست اما این دو را [روی پوشی کرد در ایجادِ دوست] بهانه و پرده کرد در آفریدنِ خدای تعالی جلّ و علا و همچنان. [1038 در خَلایِ گوشِ بادِ جاذبش] در سوراخِ گوشِ بادِ جاذبِ او. [مُدِرِکِ صدقِ کلام و کاذبش] صادق و کاذب کلام را سامع و مدرک گشته است. [1039 آن چه باد است اندر این خُرد استخوان] یعنی آنچه باد است که سببِ ادراک شود در این استخوانِ کوچک، [کو پذیرد حرف و صوتِ قصّه خوان] که قبول کند و محلّ و مدرکِ حرف و صوتِ سخنگوی باشد؟ [1040 استخوان و باد روپوش است و بس] که سمیع و مستمع حضرت خداست. [در دو عالم غیرِ یزدان نیست کس] لاجرم [1041 مستمع او قایل او بی احتجاب] مستمع و مسمع یزدان است و گوینده هم اوست یعنی شنیدن و گفتن به قوّت دادن و ایجادِ اوست. [زآنکه الْأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ ای مُثاب] رسول الله علیه السلام در بیان آنکه در وضو گوش را به آب سر مسح کردن می باید، این حدیث را فرمود که الْأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ یعنی فرع و حقیر تابع اصل و کبیر است ای ثواب یابنده. لاجرم بنده و حواس او حقیرند و تابعان. پس در حقیقت مستمع و بصیر خدای بزرگوار است. باز خدمتِ مولانا به حکایت عودت نمود. [1042 گفت رحمت گر همی آید بر او] آن یهودی گفت: یا ابا بکر، اگر تو را رحم می آید بر بلال، [زر بده بستانش ای اکرام خو] ثمن بده بلال را بستان ای که خوی تو اکرام است. [1043 از مَنْشِ وَاخِرِ چو می سوزد دلت] از من بلال را بخر چون دلِ تو می سوزد. [بی مؤنّت حل نگرده مشکلت] بی رنج گشاده نگرده مشکلتِ تو. پس بی دادنِ مال وصول به بلال میسر نیست. [1044 گفت صد خدمت کنم پانصد سجود] ابو بکر گفت: خدمتِ وافر کنم و سجودِ متکاثّر. [بنده ای دارم تن اسپید و جهود] بنده ای دارم که همچو بلال سیاه نیست همچو تو جهود است. [1045 تن سپید و دل سیاه استش بگیر] بدنِ آن بنده سپید و دلش سیاه است، آن را بگیر. [در عوضِ ده تن سیاه و دل مُنیر] در عوضِ آن غلام به من بده بلال را که تن سیاه و دل منیر است. [1046 پس فرستاد و بیاورد آن همام] یعنی ابو بکر کسی فرستاد آن غلام سپید را بیاورد که (60b) [بود الْحَقُّ سخت زیبا آن غلام]

به غایت زیبا بود آن غلام در صورتِ ظاهر. [1047 آنچنان که مانند حیران آن جهود] از دیدن غلام، [آن دلِ چون سنگش از جا رفت زود] دلِ سختِ او از جا برخاست و مضطرب شد. [1048 حالتِ صورت‌پرستان این بود] یعنی [سنگشان از صورتی مُومین بود] دلِ سنگی ایشان از یک صورت نرم گردد. [1049 باز کرد استیزه و راضی نشد] آن یهودی باز عناد کرد، به این عوض راضی نگشت. [که بر این افزون بده بی‌هیچ بُد] بر این زیاد بکن بی افتراق و ناچار. لاجرم ابو بکر [1050 یک نصابِ نقره هم بر وی فرود] دویست درهم شرعی را سیم زیاده کرد تا مقداری از مال [تا که راضی گشت حرصِ آن جهود] و بلال را به ابو بکر بداد.

[خندیدن جهود و پنداشتن که صدیقِ مغبون است] فریفته شده است. [در این عقد] در این بازار.

[1051 قهقهه زد آن جهودِ سنگ‌دل] جهود بر آن اعتقاد شد که ابو بکر را مغرور کرد، پس قهقهه بزد آن جهود بی شفقت که بلال را بی رحمت می زد. [از سرِ افسوس و طنز و غش و غل] از جهتِ سخریه و طعن و خیانت و کینه که خصلتِ یهودیان مکر و حيله است و طعن و کینه، چنانکه حضرت خدا در سوره آل عمران فرمود: وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَاکْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (آل عمران ۷۱/۳) یعنی گفتند گروهی از یهود که اول روز به دین محمد در آید و در آخر روز کافر شوید، باشد که بدین حيله رجوع کنند و گویند اینان اهل کتابند کاری چنین از گراف نخواهند کرد، حق تعالی مؤمنان را از فکرِ مکرِ ایشان آگاهی داد. [1052 گفت صدیقش که این خنده چه بود] ابو بکر پرسید که: این خنده چیست؟ [در جوابِ پرسش او خنده فرود] در جوابِ پرسیدن ابو بکر آن یهودی خنده را زیاده کرد. [1053 گفت اگر جدّت نبودی و غرام] یهودی گفت اگر جدّ و اهتمام تو میل و اقدام تو نبودی، [در خریداری این اسود غلام] ظرفِ مصراع اول است. [1054 من ز استیزه نمی‌جوشیدمی] جوابِ شرط است یعنی عنادِ بسیار نکردمی.

[خود به عَشْرِ اینش بفروشدی] زیرا [1055 کو به نزد من نیرزد نیم دانگ] آن بلال نزد من بهای حقیر نمی ارزد. [تو گران کردی بهایش را به بانگ] و به غوغا در حقِ او. [1056 پس جوابش داد صدیقِ ای غبی] و احمق، [گوهری دادی به جَوزی چون صَبی] گوهری را به گردکان دادی همچون کودک، یعنی بلال گوهرِ گرانمایه بود و آنچه در عوضِ او دادم همچون گردکان چیزی حقیر است. [1057 کو به نزد من همی ارزد دو کَوْن] آن بلال به نزد من دو جهان ارزد. [من به جانش ناظر آستم تو به لَوْن] اگرچه ظاهراً صورتِ او سیاه است اما [1058 زَرُ سرخ است او سیه‌تاب آمده] (61a) این روی پوش است. [از برای رشکِ این احمق کده] و گول‌خانه که دنیا است ظاهرش آراسته و باطنش خراب است. بلال بر عکسِ این که ظاهرش زشت و باطنش معمور. [1059 دیده‌ این هفت رنگِ جسمها] مرهون است. [در نیابد زین نقابِ آن روح را] دیده از حجاب و نقابِ تن جان را احساس و ادراک نمی کند. [1060 گر مِکاسی کردی در بیعِ بیش] در بعضِ نسخ گر مکیسی واقع شده، هر دو به یک معنی می آید یعنی سخت گرفتن در بازار. [دادمی من جمله ملک و مالِ خویش] و پس از آن [1061 ور مکیس افزودی من ز اهتمام] مرهون است. [دامنی زر کردمی از غیر وام] یعنی اگر تو عناد افزودی من پس از دادنِ همه مال و ملک از مردمان دامی زر وام کردمی از بهرِ بلال به تو دادمی. [1062 سهل دادی زآنکه ارزان یافتی] ای جهود [دُر ندیدی حَقّه را نشکافتی] این بلال حَقّه سر بسته بود که در او در بود، تو حَقّه را نگشادی و به اندرونش در را ندید. [1063 سربسته جهلِ تو بداد] حَقّه سرپوشیده را نادانی تو بداد. [زود بینی کین چه غَبْنَتِ اوفتاد] زود معلوم کنی که تو را چه فرفتن واقع شد که [1064 حَقّه پُر لعل را دادی به باد] زآنکه [همچو زنگی در سیه‌روی تو شاد] در این محلّ پند است به اطفالِ دنیا که سرمایه‌ عمر را به باد دادند و به ضلال و معصیت سیه‌روی گشتند اما از کمالِ غفلت به این سیه‌روی شادند. حکایت: حسن بصری جوانی را دید که می خندند، گفت: یا بنیِ هل جزَتِ الصُّراط؟ یعنی ای فرزند من، از صراطِ گذشتی؟ گفت: نه. حسن بصری گفت: هل تبین لک الی الجنّة تصیر ام الی التّار؟ یعنی تو را معلوم شدست که به بهشت می روی یا به دوزخ؟ گفت: نه. پس حسن بصری گفت: ففیم هذا الضّحک؟ یعنی در چیست این خنده؟ [1065 عاقبت

وَاحْسَرَتَا كُوبَى بَسَى] امّا پس از فوتِ فرصتِ پشیمانی سود نمی دهد. [بخت و دولت را فروشد خود کسی] استفهامِ انکاری است. حضرت خدا در سوره ملائکه فرمود: رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ (فاطر ۳۷/۳۵). ای پروردگار ما، بیرون آر ما را و به دنیا فرست، تا بکنیم عملِ پسندیده جز آنکه بودیم که عمل می کردیم چه اکنون عذاب را هعانیه دیدیم و دانستیم که کردار ما در دنیا شایسته نبود حق تعالی گوید امّا یا زندگانی ندادیم و عمر ارزانی نداشتیم شما را آن مقدار که پند گیرد در آن عمر هر که خواهد که پند گیرد و آمد به شما بیم کننده یعنی رسول. [1066 بخت با جامه غلامانه رسید] بخت و دولت و بلال سعادت به لباس بندگانه آمد. [چشم بدبخت به جز ظاهر ندید] که ظاهر او را دید که حقیر است. لاجرم متاعِ آخرت و اهلِ او زشت و فقیر نمایند. ظاهرینان اینان را به زخارفِ دنیا فروشد. [1067 او نمودت بندگی خویشتن] که تنزل کرد. [خوی زشتت (61b) کرد با او مکر و فن] و اذا و محن. [1068 این سیاه اسرار تن اسپید را] این غلام که عوض دادم سیاه اسرار و تن سپید است، تو این را [بت پرستانه بگیر ای ژاژخا] همچون بت پرستان که صورت او را می بینند بگیر ای هرزه گوی. [1069 این ترا و آن مرا بُردیم سود] این غلام سپید تو را و آن بلال حبشی مرا. [هین لکم دین و لی دین ای جهود] به حکم آیت سوره الکافرون لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (کافرون ۶/۱۰۹) دنیا شما را و آخرت مرا. [1070 خود سزای بت پرستان این بود] مرهون است. [جلّش اطلس اسب او چوبین بود] ظاهرش معمور و باطن خراب است چون اسبش چوبین است قطع مسافه نکند، حال اهل دنیا این است. [1071 همچو گور کافران پُر دود و نار] از درون [وز برون بر بسته صد نقش و نگار] از بنای رخام و زینت آن [1072 همچو مالِ ظالمان بیرون جمال] و تجمل به آن امّا [وز درونش خونِ مظلوم و وبال] و گناه حالِ اصحابِ اموال این است که در دنیا مرفّه الحالد و در آخرت گرفتارِ وبال. [1073 چون منافق از برون صوم و صلوات] لکن [وز درون خاکِ سیاه بی نبات] که اثر عبادت نیست. حال ارباب ریا نیز چنین است که از ظاهر به صلاح آراسته اند امّا از باطن خالی باشند از ثواب. [1074 همچو ابری خالی پُر قرّ و قرّ] تو همچو آن سحابی که خالی از آب باشد و پر از صوتِ رعد، [نه در او نفع زمین نه

قوت بُر] و غذای گندم حالِ عالمِ پر مقال و خالی از اعمال چنین است و ناصح بی عمل نیز
 همچنین است که سخن بسیار است بی کردار و خود را هرگز سود نیست از آن گفتار. [1075
همچو وعده مکر و گفتارِ دروغ] و وعده بی وفا، [آخرش رسوا و اوّل با فروغ] وضیا. حالِ
 دروغ‌گویان این است که اوّلش خوش آینده، آخرش رسوایی نماینده. چون خدمتِ مولانا از زبانِ
 صدیقِ چندین معرفت فرمود، باز به حکایت عودت نمود. [1076 بعد از آن بگرفت او دستِ
 بلال] پس از آن ابو بکر دستِ بلال را بگرفت. [آن ز زخمِ ضرسِ محنت چون خلال] آن
 بلال که از دندانِ محنت چون خلال نحیف شده بود. [1077 شد خلالی در دهانی راه
 یافت] چون خلال از نحیفی به دهان می رود همچنین بلال چون خلال شد به دهانی راه یافت
 که آن دهان شیرین‌زبان است لاجرم. [جانِبِ شیرین‌زبانی می‌شتافت] یعنی به سوی رسول الله
 علیه السّلام به استعجال می رفت. [1078 چون بدید آن خسته رویِ مصطفی] چون بلال
 بیمار روی رسول مختار دید، [حَرّاً مَغْشِیّاً فتاد او بر قفا] یعنی بیفتاد بی عقل شده بر قفا.
 [1079 تا به دیری بی‌خود و بی‌خویش ماند] تا زمانِ طویل بیهوش و بیخویش بماند. [چون
 به خویش آمد ز شادی اشک راند] از شادی بگریست. [1080 مصطفی‌اش در کنارِ خود
 کشید] یعنی رسول الله علیه السّلام بلال را در آغوش کرد. [کس چه داند بخششی کو را
 رسید] کسی نمی داند چه هست از رسول و عطیّت (62a) از حق به بلال رسید. [1081 چون
 بود مسّی که بر اکسیر زد] چگونه بود مسّی که به اکسیر رسد یعنی زر شود. [مُفلسی بر
 گنجِ پُر توفیر زد] و مفلسی که خزینۀ وافر یابد یعنی غنی گردد. [1082 ماهیِ پژمرده در بحر
 اوفتاد] یعنی یک ماهی که به خشکی افتاده باشد باز به دریا افتد یعنی حیات یافت. [کاروان
 گم شده زد بر رشاد] و راهِ راست یافت یعنی به غایت شاد شد. [1083 آن خطاباتِ که
 گفت آن دمِ نبی] به بلال [گر زند بر شب بر آید از شبی] یعنی [1084 روزِ روشن گردد
 آن شب چون صبح] پس ای مستمع [من نتانم باز گفت آن اصطلاح] که رسول الله علیه
 السّلام بلال را به زبانِ قال و حالِ آنچنان اسرار و احوال فرمود که وصف او قابل بیان نیست
 چنانکه [1085 خود تو دانی کافتابی در حَمَل] چون آفتاب به برجِ حَمَل رسد نوروزِ سلطانی
 و اوّل بهار گردد. [تا چه گوید با نبات و با دَقْل] غوره خرما و خرمای بد مضمون این بیت

استفهام انکاری است یعنی چون فصلِ بهار آید نباتات را سخن مخفی گوید که نباتات زنده شوند و جنبش کنند اما تو سخن او را نمی دانی و همچنان [1086] خود تو دانی هم که آن آبِ زلال] در وقتِ بهار [می چه گوید با ریاحین و نهال] مضمون این بیت نیز استفهام انکاری است یعنی آب به ریاحین و نهال سخن پوشیده گوید که نصارت و بالیدن گیرند اما تو سخن او را نمی دانی. [1087] صنّع حق با جمله اجزای جهان] مرهون است. [چون دم و حرف است از افسون‌گران] همچو لفظ است از ساحران که به وجود و حرکت آرد اجزای جهان را. [1088] جذبِ یزدان با اثرها و سبب] کشیدنِ خدای تعالی به آثار و اسباب به مقتضای حکمتِ خود. [صد سخن گوید نهان بی حرف و لب] که اسباب در آثار تأثیر کنند و آثار موجود و متأثر شوند اما آن سخن ما را مسموع و معلوم نیست و به عقل ما معقول و مفهوم نی، چنانکه می گوید: [1089] نه که تأثیر از قدر معمول نیست] مضمون این مصراع استفهام انکاری است معنیش به ترکی تأثیر قدردن معمول دگلمیدر یعنی تأثیر از قضا و قدر معمول است. [لیک تأثیرش از او معقول نیست] یعنی تأثیر قدر به عقل ما مدرک نگردد، عقل اینجا مقلّد است زیرا [1090] چون مقلّد بود عقل اندر اصول] که ذات و صفاتِ حضرت خدا را بکنه حقیقت نمی داند. [دان مقلّد در فروعش ای فضول] عقل را در آثار و اسبابش و در تأثیر قدر نیز مقلّد دان. [1091] گر پیرسد عقل چون باشد مرام] مراد و مقصد یعنی وصول الی الله که مقصود است از سلوک. [گو چنانکه تو ندانی والسلام] عقل را بگو به وجهی که تو ندانی و ادراک تو نمی رسد.

[معاتبه مصطفی علیه السلام با صدیق رضی الله عنه که تو را وصیت کردم که به

شرکت من بخر چرا بهر خود تنها خریدی و عذر او] اشارت به ابو بکر است.

[1092] گفت ای صدیق آخر گفتمت] رسول الله علیه السلام گفت: ای ابو بکر صدیق، من تو را گفته بودم: [که مرا همباز (62b) کن در مکرمت] و در فضیلت که شریک تو باشم در خریدن بلال و در خلاص او. [1093] گفت ما دو بندگان کوی تو] ابو بکر گفت: یا رسول

اللّٰه من و بلال دو بنده کوی توایم. [کردمش آزاد من بر روی تو] آن بلال را من آزاد کردم بر روی مبارک تو. جواب این است که: من بنده توام چون او را خریدم آن نیز بنده تو شد. پس هر دو بنده توایم و چون من او را آزاد کردم تو نیز قبول کردی، پس او آزاد توست. [1094 تو مرا می‌دار بنده و یار غار] تو مرا بنده و رفیق غار بگیری. [هیچ آزادی نخواهم زینهار] من از بندگی تو آزاد شدن نمی‌خواهم یک. جواب این است که من نمی‌خواهم که جز من کسی بنده و یار تو باشد، پس مرا بنده و یار غار گیر و آن را آزاد کردم از برای آن که جر من کسی دیگر بنده تو نباشد. بیت: هر بنده که آزاد شود شاد شود - من شاد از آنم که تو را بنده شدم. [1095 که مرا از بندگیت آزادی است] که مرا حریت از عبودیت توست. [بی‌تو بر من محنت و بیدادی است] چون بی تو باشم آن مرا محنت و ظلم است. [1096 ای جهان را زنده کرده ز اصطفای] این اهل جهان را تو حیات دادی از برگزیدگی. [خاص کرده عام را خاصه مرا] به خود خواص کرده‌ای عام را به اسلام خصوصاً مرا که اخصّ خواص کرده. [1097 خواب‌ها می‌دید جانم در شباب] در جوابی [که سلامم کرد قرص آفتاب] یعنی ابو بکر گفته که: من در ایام جوابی خواب‌ها دیدم که مرا آفتاب سلام داد و پس از آن، [1098 از زمینم برکشید او بر سما] آن آفتاب مرا از زمین بر آسمان کشید. [همره او گشته بودم ز ارتقا] رفیق آفتاب شده بودم از بلندی. [1099 گفتم این ماخولیا بود و مُحال] وقتی که چنین خواب دیدم با خود گفتم این اضغاث و احلام است و امر محال. [هیچ گردد مُستَحیلی وصف حال] یعنی آن چیز که ممکن نباشد آن کی وصف حال گردد یعنی کی باشد که کسی قرین آفتاب باشد و بر آسمان رود؟ [1100 چون ترا دیدم بدیدم خویش را] که من آینه غیب بودم. [آفرین آن آینه خوش کیش را] که مرآت دل من صافی بود کگه در او چنین سعادت پیش از وقوع بنمود. [1101 چون ترا دیدم مُحالم حال شد] آن صورت واقعه که مرا محال نمود حال شد. [جان من مستغرق اجلال شد] و غرق تعظیم الهی گشت که افضل بشر پس از انبیا منم. [1102 چون ترا دیدم خود ای رُوح البَلاد] و جان شهرها و اهل ولایت، [مهر این خورشید از چشم فتاد] محبت این آفتاب دنیا از چشم بیرون شد زآنکه آفتاب بی زوال را قرین شدم و قرب ملک متعال حاصل کردم. [1103 گشت عالی‌همت از نو چشم من]

که به عالمِ اعلیٰ نظر می کند نه به دنیای دنی. [جز به خواری ننگرد اندر چمن] جز به حقارت نظر نمی کند به دنیا. [1104 نور جُستم خود بدیدم نورِ نور] طلبِ نور می کردم به نورِ نور واصل شدم. [حورِ جُستم خود بدیدم رشکِ حور] طلبِ حور می کردم کسی را دیدم که حور او را رشک (63a) می کند که تویی یا رسول الله. [1105 یوسفی جُستم لطیف و سیم‌تن] یک یوسف خواستم که خوب و سپیدتن باشد. [یوسفستانی بدیدم در تو من] معدنِ خوبان و محبوبان دیدم در تو من که جامعِ جمیع محاسنی. [1106 در پیِ جنت بُدم در جست و جو] در عقبِ جنت بودم و در طلبِ او. [جنتی بنمود از هر جزو تو] از هر جزو تو یک جنت بنمود مرا. [1107 هست این نسبت به من مدح و ثنا] که می گویم نورِ نوری و رشکِ حوری و غیر آن. [هست این نسبت به تو قدح و هجا] زآنکه مرتبهٔ تو از اینها بلند است، پس مدحِ من تو را [1108 همچو مدحِ مردِ چوپانِ سلیم] و یکدل و صافی. [امر خدا را پیشِ موسیِ کلیم] یعنی مدحِ من تو را همچو مدحِ آن چوپان است. حضرت خدا را پیشِ موسی علیه السلام که آن چوپان گفتی ای خدا بیا [1109 که بجویم اُشبشت شیرت دهیم] که از جامه و پیراهنت اُشبشِ تو را بجویم و تو را شیر دهیم. [چارقت دوزم من و پیشت نهم] آن چارق را چون عقل و فهمِ چوپان در مدحِ خدای تعالی بدین مقدار بود اما در قصدِ اکرامِ حضرت خدا صادق و مخلص بود. [1110 قدحِ او را حق به مدحی برگرفت] لاجرم ای رسولِ حق، [گر تو هم رحمت کنی نبود شگفت] و عجب. [1111 رحم فرما بر قصورِ فهمها] و بر کمیِ ادراکِ ما. [ای وراي عقلها و وهمها] چون بلال رضی الله عنه رسول الله علیه السلام را عاشق بود و در بلا آحد آحد می گفت و از عالمِ الهی عنایت می جُست، بدین سعادت رسید. پس هر که چنین باشد چنان شود یعنی عاشقِ رسول الله علیه السلام و حاملِ بلا و آلام و متحملِ عنایِ اناام گردد، به سعادتِ ابدی رسد. [1112 اَيُّهَا الْعُشَّاقِ اِقْبَالِيْ جَدِيْد] مرهون است. [از جهانِ کهنهٔ نوگر رسید] از جهانِ عتیق نو کننده رسید که آن عالمِ الهی است. [1113 زَانِ جِهَانِ کُو چارهٔ بیچاره‌جوست] از آن جهان که آن جهان چاره‌ای به چاره‌جوینده است که در خبر است، هر شب گوید: هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَاتُّوبَ عَلَيْهِ؟ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ؟ [صد هزاران نادرهٔ دنیا در اوست] بسیار غریبِ دنیا در آن

است که در خبر است: **أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبٍ بَشَرٍ**. [1114] **أَبَشِرُوا يَا قَوْمُ إِذْ جَاءَ الْفَرْجُ** مژده به شما ای قوم که شادی آمد چون غم الهی رسید. **[إَفْرَحُوا يَا قَوْمُ قَدْ زَالَ الْحَرْجُ]** شاد شوید ای قوم که زایل شد تنگی که مصیبت و محنت و زیان و خسارت و دیگر عقوبت مقدمه راحت است. [1115] **آفتابی رفت در کازه هلال]** آفتاب شریعت که رسول الله است به خانه کوچک هلال رفت و از مقام خود تنزل نمود. **[در تقاضا که آرَحْنَا يَا بِلَال]** در طلب که ما را راحت رسان ای بلال یعنی اذان بخوان. حکایت: از ضحاک مروی است که بلال افتتاح اذان کرد، یک صورت پیدا شد (63b) از سوی آسمان، رسول الله علیه السلام فرمود: **اتدرون ما هذه الهدّة؟** اصحاب گفتند: الله و رسوله اعلم. رسول الله علیه السلام فرمود: خدای تعالی فرمود درهای آسمانها را به عرش گشادند از برای اذان بلال، این صوت صدای گشادن درهاست. [1116] **زیر لب می گفتمی از بیم عدو]** و پیش از این نام خدا پنهان می گفتمی از بیم یهودی. **[کوری او بر مناره رو بگو]** در جای بلند ذکر خدا کن و پیش از این بلا دیدی اکنون به صفا رسیدی. پس هر بلا باعث سعادت است و از حضرت خدا دعوت لاجرم. [1117] **می دمد در گوش هر غمگین بشیر]** فاعل می دمد بشیر است یعنی کسی که به غمی مبتلا شود به گوش او بشیر الهی می دمد و می گوید: **[خیز ای مُدبِرِ رُو اقبال گیر]** برخیز ای پس رونده و بدبخت، راه پیش رفتن و دولت گیر و به حضرت خدا توجه کن. [1118] **ای در این حبس و در این گند و شُپش]** این نیز از سخن بشیر است. ای که در این زندان و بد جایی و در این بد رایحه و شپش‌هایی، یعنی ای که در حبس شهوتی و در بد رایحه و معصیتی و شپش شیاطین و ضلالتی. **[هین که تا کس نشنود رستی خَمْش]** غافل مباش تا غافلان ندانند، خلاص گشتی ساکت شو بر او. لاجرم آن کس که غفلت او غالب باشد که خبر بشیر نشنود یعنی به تنبیهات الهیه متنّه نگردد، به خواب غفلت و خاموشی بماند اما کسی خبر بشیر شنود فریاد و خروش بر دارد، [1119] **چون کنی خامُش کنون ای یارِ من]** چگونه ساکت شوی اکنون ای رفیقِ من؟ **[کز بُنِ هر مو برآمد طبل‌زن]** که هر موی تو از طرف خدا نعره می کند و طبل می زند و تو را تنبیه می کند یا به مصیبت و الم یا به زیان و غم یا به مرض و ستم یا به پیری رسیدن. [1120] **آنچنان کر شد**

عدو رشک‌خو] آنچنان اصم گشت دشمنِ حسد کننده. [گوید این چندین دُهل را بانگ
 کو] یعنی آن کس غفلتِ او غالب بود همچون کَر است که دهل‌ها را می بیند اما آوازِ چندین
 طلب‌ها را نمی شنود و تنبیهاتِ الهیه متنبّه نگردد. مراد این است که بلای بسیار او را رسد از
 بهر بیدار کردن و هر یکی او را ندا است اما او نمی شنود. [1121 می‌زند بر رُوش ریحان که
 طری است] می‌زند بر رویِ عدو ریحان که تازه است یعنی المِ جسمانی که ریحان روحانی و
 تازه است. [او ز کوری گوید این آسیب چیست] آن عدو از کوری گوید: این فتنه و بی
 حضوری چیست؟ یعنی هر محنتی و مشقتی که به عضو رسد کفارتِ ذنوب و سببِ مغفرت
 گردد و هر المی که می‌آید بیدار کردن است و در آن حال عبادتِ سببِ ازدیادِ منزلت باشد که
 رسول الله علیه السلام فرمود: **أَلَا أَخْبَرَكُم عَلَى مَا يَمْخُو اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ
 الدَّرَجَاتِ؟ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ وَانْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ
 الصَّلَاةِ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ.** [1122 می‌شکُنجد حور دستش می‌کشد] به ترکی
 صقرالن حور و چکر یعنی می‌خواهد که به جنت برساند. حکایت: عزیزی در خواب بود،
 حوری (64a) آمد، دستش گرفت و کشید و گفت: مرا و امثال مرا و بهشت را از بهر تو تزیین
 می‌کنند و آماده سازند، تو چرا در خوابی؟ برخیز و عمل کن تا جمالِ ما و مقامِ تو در فردوسی
 اعلی‌اولی و بالا باشد. [کور حیران کز چه دردم می‌کند] و مشقت می‌دهد و می‌گوید:
 [1123 این کشاکش چیست بر دست و تنم] این کشیدن چیست بر اعضای من به اعضا و
 کلا. [خفته‌ام بگذار تا خوابی کنم] یعنی هر محنتی و مصیبتی و قساوتی که می‌رسد از
 خدای تعالی تنبیه و بیدار کردن است و آن کس از اینها می‌رنجد، گویا می‌گوید: مرا بر این
 حال بگذار تا در غفلت و غرور بمانم. آن کس را گفتن می‌باید. [1124 آنکه در خوابش
 همی‌جویی وی است] آن کس که تو را در بیداری دیدنش میسر نبود و او را در خواب می
 جُستی، بر بالین تو آمد که تو را می‌کشد به سوی خود. [چشم بگشا کآن مه نیکویی
 است] لاجرم بنده را هر بلا که می‌رسد تنبیه الهی و عنایتِ پادشاهی است که آن محبوبِ
 حقیقی بر سرِ عاشقِ خفته آمده است می‌خواهد که او را بیدار کند. بیت: سرفرا گوشِ من آورد
 به آوازِ حزین - گفت ای عاشقِ پیچاره من خوابت هست؟ از وهب بن منبّه مروی است که اذا

سلک بک سبیل البلاء فقر عینا فانه یسلک بک سبیل الانبیاء و الصّلاحین و اذا سلک بک سبیل الرّخاء فابک علی نفسک فقد خولف بک عن سیلهم. [1125 زان بلاها بر عزیزان بیش بود] زیاده واقع می گشت رسول الله علیه السّلام فرمود: اشدّ النّاس بلاءً الاّنیبا ثمّ الاّولیّا ثمّ الاّامثل فالامثل. [کآن تجمّش یار با خوبان فزود] که آن چابکی کردن و دلربایی و شیوه نمودن یار محبوبان زیاده می کرد یعنی بلا و محنت که از حضرت خدا به مخلصان حضرتش رسد شیوه و لاغ اوست تا آن بلا رسیده به حضرت او زاری کند و از اشتغال به غیر فارغ باشد. [1126 لاغ با خوبان کند بر هر رهی] بر سر هر راهی. ابو سعید حرّاز گفت: البلاء من الله الی المحبّین تخفة و هدیّة و تحریک ما فی ضمائرهم من المواصله. [نیز کوران را بشوراند گهی] یعنی گاهی غافلان را نیز شیوه بلا و لاغ عناد رساند و ایشان را نیز شوراند. سهل تستری گفته: لو لا البلاء من الله لم یکن للعبد طریق الیه. [1127 خویش را یکدم بر این کوران دهد] و جذبه و فکری در ایشان نهد. [تا غریو از کوی کوران برجهد] که از خواب غفلت بیدار شوند. حکایت: سبب توبه ابن الصّمه این بود که روزی حساب عمر خود می کرد که در آن وقت شصت ساله بود، روزهایش حساب کرد که بیست و یک هزار و پانصد روز است. گفت: واولی، اگر من هر روز یک گناه کرده باشم حضرت خدای تعالی را با بیست و یک هزار و پانصد گناه می روم. من خود می دانم که گاهی بسیار گناه کردم اما حال من چون خواهد شد؟

[قصه هلال] خدمت مولانا (64b) چون از قصه بلال فارغ شد، در قصه هلال شروع کرد. [که بنده مخلص بود خدای را] و همچنان [صاحب بصیرت] یعنی بینادل. [بی تقلید] و محقق بود. [پنهان شده در بندگی مخلوقان] پوشیده بود در عبدیت خلق. [جهت مصلحت نه از عجز] یعنی از بهر مصلحتی و حکمتی، نه از عاجزی. [چنانکه لقمان و یوسف] علیهما السّلام [از روی ظاهر و غیر ایشان] بنده بودند. [بنده سایس بود امیری را] یعنی آن هلال بنده سایس بود از صحابه امیری را. [و آن امیر مسلمان بود اما چشم بسته] و به خواب غفلت رفته. [داند اعمی که مادری دارد لیک - چونی به وهم در نارد] پس بر این قیاس کسی که در غفلت باشد می داند که خدای تعالی هست اما چگونگی او را به وهم او نمی

آرد. [اگر با این دانش تعظیمِ مادر کند ممکن بود که از عَمَلِ خلاص یابد] اگر با دانستنِ مادر تعظیمش کند یعنی اگر با علمِ وجودِ باریِ تعالی طاعتش کند ممکن است که چشم او گشاده گردد. [که إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا فَتَحَ عَيْنَيْ قَلْبِهِ لِيُبَصِّرَهُ بِهِمَا الْغَيْبَ] چون خدای تعالی بنده‌ای را خیر خواهد دو دیده دلش بگشاید تا او را بنماید به آن دو دیده غیب را. صدق رسول الله این [راه ز زندگی دل حاصل کن - کین زندگی تن صفت حیوانست] اعتبار به آن نیست.

[1128] چون شنیدی بعض اوصافِ بلال] یعنی اوصافِ بلال بسیار بود چون بعض او را شنیدی ای مستمع. [بشنو اکنون قصه ضعیفِ هلال] که آن بنده امیری بود در زمانِ رسول الله علیه السلام و بیمار شد. [1129] از بلال او بیش بود اندر روش] از بلال مقدم بود در رفتن زیرا [خوی بد را بیش کرده بُد گُشش] اخلاقِ ذمیمه را زیاده گشته بود. [1130] نه چو تو پس رو که هر دم پس‌تری] و هر وقت در پس رفتنی. [سوی سنگی می‌روی از گوهری] یا در لفظ سنگی و گوهری مصدریه است. مثل: [1131] آنچنان کآن خواجه را مهمان رسید] یعنی خواجه‌ای را مهمانی رسید. [خواجه از ایام و سالش پرسید] یعنی آن خواجه از عمرِ مهمان پرسید. [1132] گفت عمرت چند سال است ای پسر] فاعلِ گفت ضمیرِ خواجه است و خطاب به مهمان. [بازگو و درمُزد و برشمر] بگو یعنی بیان کن و پنهان مکن و بشمر. [1133] گفت هجده هفده یا خود شانزده] پیاپی تنزل کرد در شمردن. [یا که پانزده ای برادرخوانده] به ترکی ای قزنداش اوقتمش. [1134] گفت واپس واپس ای خیره سرت] خواجه گفت رجوع کن رجوع القهقری ای مختلُ الدماغ. [باز می‌رو تا به کُسِ مادرت] رجوع کن تا به فرجِ مادرِ خود. خصه قصه آن است که مرد هر روز در ترقی می باید بود و پس رفتن بد است که رسول الله علیه السلام فرمود: مَنْ اسْتَوَى يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ وَ مَنْ كَانَ أَمْسُهُ خَيْرًا (65a) مِنْ يَوْمِهِ فَهُوَ مَلْعُونٌ.

[حکایت در تقریر همین سخن] یعنی در زشتی پس رفتن.

[1135] آن یکی اسپى طلب کرد از امیر] کسى از امیرى اسبى بخواست. [گفت رَو آن اسبِ اَشْهَب را بگیر] آن امیر گفت این کس را: برو، آن اسبِ خنگ را بستان. [1136] گفت آن را من نخواهم گفت چون] آن کس گفت: من آن اسبِ اَشْهَب را نمى خواهم. امیر گفت: چرا؟ [گفت او واپس رَو است و بس حَرُون] آن کس گفت: آن اسبِ اَشْهَب واپس رَو است و معاند. [1137] سخت پس پس مى رود او سَوِ بُن] و به جانب دُم. [گفت دُمَش را به سَوِ خانه کن] آن امیر گفت دُم آن اسب را به سَوِ خانه کن تا پس پس رود و به خانه رسد. خدمتِ مولانا پس از این خصّه را بیان مى کند که مراد از اسبِ اَشْهَب نفس است و از دُمَش شهوت که این نفس به راهِ شریعت و طریقت راست نمى رود و حرونى کند و پیش نمى آید و ترقّى ننماید، میلش به شهوت است. [1138] دُم این اُسْتَوِرِ نفست شهوت است] لاجرم [زین سبب پس پس رود آن خودپرست] و مرادِ خویش را جوینده. [1139] شهوتِ او را که دُم آمد ز بُن] آن نفس را که شهوتِ دُم است از پسِ او [ای مُبَدِّلِ شهوتِ عَقْبِیش کن] اى تبدیل کننده، شهوتِ او را شهوتِ آخرت کن. [1140] چون ببندی شهوتش را از رَغِيف] از نان و تنعم، [سر کند آن شهوت از عقلِ شریف] سر بر دارد آن شهوت از جهتِ عقلِ معاد. [1141] همچو شاخى که بیڑى از درخت] چنانکه شاخِ بد را بیڑى از درختى، [سر کند قوّت ز شاخ نیک بخت] سر بر دارد قوّت از شاخِ دیگر نیک. [1142] چونکه کردی دُم او را آن طرف] چونکه شهوت و رغبتِ نفس را به سَوِ آخرت کردی. [گر رود پس پس رود تا مُکْتَنَف] اگر پس پس رود تا به پناه گاه که عالمِ الهى و آخرت است. [1143] حَبْدَا اسپانِ رامِ پیش رَو] خوشا نفوسِ انبیا و اولیا که مطیع و پیش روند. [نه سپس رَو نه حرونى را گِرَو] و نه پس روند نه محبوسِ عناد. [1144] گرم رَو چون جسمِ موسی کلیم] اشارت است به قصّه خضر و موسی علیهما السلام که چون حضرت خدا موسی را خبر داد: آن بنده من که از تو اعلم است در مجمع البحرین است. پس موسی قصدِ زیارتش کرد. چنانکه خدای تعالی در سوره کُفّ حکایت فرموده: **وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا** (کُفّ ۶۰/۱۸) یعنى یاد کن اى محمّد، چون گفت موسی مرشاگردِ خود را که بوشع بن نون بود که به طلبِ خضر همیشه خواهیم رفت تا برسیم به آنجا که مکانِ

اوست و آن ملتقى البحر فارس و روم بود و گویند آن موضعی از افریقیه است یا در بند شروان. پس موسی گفت که: مدام می رویم زمانِ دراز که هشتاد سال باشد یا زیاده از این و به هیچ (65b) وجه روی از سفر نمی تاییم تا او را یاییم. پس موسی در طلبِ خضر راهِ طویل را عزم کرد اما به اندک زمان رسید همچنین صالحان گرم روند چون تنِ موسی علیه السلام. [تا به بحرینش چو پهنایِ گلیم] تا به مجمع البحرین یعنی کلیم. [1145 هست هفت صد ساله راهِ آن حُقب] در تفسیرِ حُقب اختلاف کردند، بعضی هشتاد سال بعضی به معنی دهر گفتند، آنچه خدمتِ مولانا گفت: مبالغه است و ذکر راه از بهرِ عزم. [که بکرد او عزم در سیرانِ حُب] و در طلبِ دوستی که خضر علیه السلام است. [1146 همّتِ سیرِ تنش چون این بود] که چندین ساله راه را عزم کرد و در زمانِ اندک رسید. [سیرِ جانش تا به علّین بود] و مقدارِ مسافتِ آن را خدای تعالی می داند، پس ای سالک [1147 شهسواران در سبّاق تاختند] در نکیدن و پیش‌دستی کردن تاختند به میدان. [خربطان در پایگاه انداختند] فربهان و ابلهان را در پایگاه انداختند و گذاشتند یعنی آنان که سبکبار بودند سوار شدند و رفتند و به مقصد رسیدند، آنان که به تعلّق مال و ملک و اسباب ملک‌گران‌بار بودند در پایگاه بماندند، سوار نشدند فکیف که به مقصد رسند.

[مثل]

[1148 آنچنان که کاروانی می‌رسید] از راه. [در دهی آمد دری را باز دید] بابی را در آن قریه مفتوح دید. [1149 آن یکی گفت اندر این برّذ العَجُوز] یکی از ایشان گفت: در این شدّه شتا، [تا بیندازیم اینجا چند روز] یعنی رخت را در این خانه درگشاده بیندازیم مدّتی. [1150 بانگ آمد نه بینداز از برون] از درونِ خانه بانگی آمد که: رخت را بیرونِ خانه بینداز. [وانگهانی اندر آ تو اندرون] پس از آن تو تنها بیا به اندرونِ خانه [1151 هم برون افکن هر آنچه افکندنی است] از حبّ اسباب و اخلاقِ ذمیمه. [در میا با آن که این مجلس سنی است] و اعلی که اینجا متاعِ کاربان را بار نیست. پس چون تو می خواهی که به درگاهِ حضرت خدا برسی، اوّل شهوات و لذّات و حبّ مال و تجملات و هوا و نفسانیت و بدی و معصیت را

انداختن می باید. پس از آن رخصت شود که به درگاهش در آیی. پس بدان که هلال که در قصّه او شروع کرده بودیم به ترکی بدی ببلندی رسیده بود. خدمت مولانا به تقریب ذکر حال او دو مثل و یک حکایت آورده بود و چندین لطایف و معارف فرموده، باز به قصّه او آمد که می فرماید: [1152 بُد هلال استاد دل جان روشنی] آن هلال استاد دل بود و روشن جان. [سایس و بنده امیری مؤمنی] و خدمتش بیان کند. [1153 سایسی کردی در آخر آن غلام] در ظاهر حال چنین بود. [لیک سلطان سلاطین بنده نام] در حقیقت شاه شاهان بود اما نامش بنده. [1154 آن امیر از حال بنده بی خبر] از حال هلال غافل. [که نبودش جز پلیسانه نظر] که آن امیر را نظر همچو نظر ابلیس بود که او به ظاهر صورت آدم نظر می کرد که از طین مخلوق است. پس آن امیر نیز به ظاهر هلال نظر کردی (66a) چنانکه می فرماید: [1155 آب و گل می دید و در وی گنج نی] و همچنان [پنج و شش می دید و اصل پنج نی] پنج حواس و شش جهت می دید اما اصل و خالق او را نمی دید که هلال مظهر حق و محل نور الهی شده بود. [1156 رنگ طین پیدا و نور دین نهان] آن شد باعث غلط جاهلان. [هر پیمبر این چنین بُد در جهان] که ظاهر ایشان را دیدند منکران. لاجرم کور بودند از مرآت روحانیت ایشان، چنانکه کسی مناره بلند دید و بر آن مناره مرغی دید که در دهان مرغ موی بود، این را به مردمان می نمود، بعضی از مردمان تیزچشم نبودند، مناره را دید مرغ ندید و بعضی از او بیناتر بود، مرغ را دید موی را ندید چنانکه می فرماید: [1157 آن مناره دید و در وی مرغ نی] یکی از مردمان مناره را دید مرغ را ندید با وجود که [بر مناره شاه بازی پُر فنی] بر مناره مرغ بلندپرواز و پرصنعت بود. [1158 و آن دوم می دید مرغی پُر زنی] و پرنده. [لیک موی اندر دهان مرغ نی] موی را در دهان مرغ ندید. [1159 و آنکه او یَنْظُر بِنُورِ اللَّهِ بود] به حکم اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنور الله، کسی که به نور خدا نظر کرد، [هم ز مرغ و هم ز مو آگه بود] یعنی هر دو را دید و دیگری را که مرغ را دید موی را ندید را خطاب کرد. [1160 گفت آخر چشم سویی موی نه] زیرا [تا نبینی مو بنگشاید گره] و شبه حل نشود. [1161 آن یکی گل دید نقشین دو و حل] کسی از انبیا و اولیا همچو ابلیس طین ملون و پر-نقش دید در گل سیاه. [و آن دگر گل دید پُر علم و عمل] دیگری به ظاهر صورت اکتفا

نکرد، بلکه گِل پر علم و عمل دید. [1162 تن مناره علم و طاعت همچو مرغ] مراد از مناره تن است و از مرغ علم و طاعت. [خواه سیصد مرغ گیر و یا دو مرغ] خواه بسیار باشد و خواه اندک. پس مرد دنی تن را بیند، علم و عمل را نبیند. [1163 مرد اوسط مرغ بین است او و بس] مرد میانه مرغ علم و عمل را بیند فقط یعنی [غیر مرغی او نبیند پیش و پس] اما [1164 موی آن نوری است پنهان آن مرغ] آن را حاصل کردن می باید و آن را دیدن. [که بدان پاینده باشد جان مرغ] که پس از آن زوال نپذیرد زیرا [1165 مرغ کآن موی است در منقار او] مرغی که در منقار او موی هست یعنی نور علم، [هیچ عاریت نباشد کار او] یعنی کسی که طاعت او به اخلاص باشد و نور حاصل کند، نور طاعتش باقی بود و خود اهل سعادت است [1166 علم او از جان او جوشد مدام] به حکم مَن أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ و به حسب مَن عَمِلَ بِمَا عَلَّمَ أَوْرَثَهُ اللَّهُ عِلْمٌ مَا لَمْ يَعْلَمْ و به موجب إِذَا زَهَدَ الْعَبْدُ فِي الدُّنْيَا وَكَلَّ اللَّهُ بِهِ مَلَكًا يَغْرِسُ الْحِكْمَةَ فِي قَلْبِهِ جان و دل او منبع علم گردد. [پیش او نه مستعار آمد نه وام] چون برخی معرفت فرمود، باز به قصه هلال عودت نمود.

[رنجور شدن این هلال و بیخبری خواجه او از رنجوری او] یعنی آن هلال بیمار شد، خواجه او از بیماری و حال او غافل بود. [از تحقیر و ناشناخت] کلمه از یعنی من اجلیه است (66b) [و واقف شدن دلی مصطفی شلی الله علیه و سلم از رنجوری و حال او] از بیماری آن هلال و از حالش نزد ملک متعال. [و افتقاد و عیادت] و جستن مرض و پرسیدن. [رسول الله صلی الله علیه و سلم این هلال را] و باقی قصه او.

[1167 از قضا بیمار و ناخوش شد هلال] در آخر [مصطفی را وحی شد غماز حال] وحی مبتداست و جمله شد غماز حال جبر اوست. [1168 بُد ز رنجوریش خواجهش بی خبر] از رنجوری هلال خواجه او بی خبر بود. [که بر او بُد کساد و بی خطر] و بی شرف بود. [1169 خفته نه روز اندر آخر مُحسِنی] و اهل بری [هیچ کس از حال او آگاه نی] اما [1170 آنکه کس بود و شهنشاه کسان] و سلطان سلاطین جهان [عقل صد چون قلزمش هر جا

رسان] یعنی عقلِ وافر و هرجارسان. مراد از آن کس رسول الله است علیه السلام. [1171] وَحَيْشِ آمدِ رحمِ حق غم‌خوار شد] آن شهنشاه را وحی آمد، رحمتِ حق مونس گشت به هلال. [که فلان مشتاقِ تو بیمار شد] هلال که مشتاقِ جمالِ تست، بیمار گشت. [1172] مصطفی بهرِ هلالِ باشرف] مرهون است. [رفت از بهرِ عیادتِ آن طرف] به جانبِ خانه هلال. [1173] در پیِ خورشیدِ وحیِ آن مه دوان] در عقبِ آفتابِ وحیِ آن ماه که رسول الله است دوان یعنی بی توقّف روان. [وآن صحابه در پیشِ چون اختران] اصحاب را اختران گفتم زیرا [1174] ماه می‌گوید که اصحابِی نُجوم] یعنی رسول الله علیه السلام فرمود: اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم. [لِلشَّری قِدْوَهُ وَ لِلطَّاعِی رُجُوم] یعنی شبِ روان را پیشوا و متبوعند و گمراه را رجوم و راجم. [1175] میر را گفتند کآن سلطان رسید] حواجه هلال را گفتند که: به خانه تو رسول الله علیه السلام آمد. [او ز شادی بی‌دل و جان برجهید] از جای خود. [1176] برگمانِ آن ز شادی زد دو دست] اوّل مصراعِ اوّل مرهون است. [کآن شهنشه بهرِ آن میر آمدست] آن امیری بر این ظنّ بود که رسول الله علیه السلام از برای او آمده است. [1177] چون فرود آمد ز غُرفه آن امیر] چون فرو آمد از وثاق و قصر آن امیر. [جان همی‌افشانند پامُزد بشیر] به جای سیم و زر جان می افشانند برای اجرتِ قدم بشیر. پس چون رسول الله علیه السلام آمد. [1178] پس زمین‌بوس و سلام آورد او] از بهر تعظیم زمین را بوسید و سلامش کرد. [کرد رخ را از طرب چون وُرد او] یعنی رخ او چون گل شکفت. [1179] گفت بسم‌الله مُشَرَّف کن وطن] و مسکنِ من. [تا که فردوسی شود این انجمن] و جمعیت‌گاه. [1180] تا فزاید قصرِ من بر آسمان] به مقدمِ مبارکِ تو و بگوید [که بدیدم قطبِ دَورانِ زمان] چون خواجه هلال چنین دعوت کرد. [1181] گفتش از بهرِ عتابِ آن محترم] خواجه هلال از روی عتاب گفت آن رسولِ مکرم. [من برای دیدنِ تو نامدم] در این تنبیه است که کسی که قدرِ ولی را نداند مستحقّ عتاب شود. [1182] گفت روحم آنِ تو خود روح چیست] یعنی جانِ من فدای تو باد. آن جان خود چه حقیر است. [هین (67a) بفرما کین تَجَشُّم بهرِ کیست] و بیان کن این زحمت کشیدن از برای کیست؟ [1183] تا شوم من خاکِ پایِ آن کسی] مرهون است. [که به باغِ لطفِ تستش مَغْرِسی] در بعض

نسخ: [کش بود در باغِ لطفِ مَغْرِسی]، که آن کس را در باغِ لطفِ جای نشاندنِ درخت باشد و لطفِ تو مسکنِ وی بود. [1184] چون چنین گفت او و نخوت را براند[و تکبر را نفی کرد. [مصطفی ترک عناد او بخواند] پس از آن به لطف و ملایمت سؤال کرد. در این تنبیه است که چون کسی ترکِ تکبر کند مستحقّ لطف شود. [1185] پس بگفتش کآن هلالِ عرش کو] و کجاست؟ [همچو مهتاب از تواضع فرش کو] یعنی آن کس که جای او همچون ماهِ آسمان است اما از تواضع در زمین فرش شده است همچو ماهتاب، او کجاست؟ [1186] آن شهی در بندگی پنهان شده] خود را پوشیده و تبدیل صورت کرده. [بهرِ جاسوسی به دنیا آمده] لاجرم ای خواجه، [1187] تو مگو آن بنده و آخُرچی ماست] و سائِسِ من است. [این بدان که گنج در ویرانه‌هاست] که آن هلالِ گنجِ معنویت در ویرانه آخر است. [1188] ای عجب چون است از سُقمِ آن هلال] از سخنِ رسولِ الله علیه السّلام است. [که هزاران بَدْر هستش پای‌مال] که بسیار بدر او را پایمال است. [1189] گفت از رنجش مرا آگاه نیست] از مرضِ او مرا خبرداری نیست. [لیک روزی چند بر درگاه نیست] به خدمت و نظرِ من نیامد. [1190] صحبتِ او با سُتور و آستر است] و با شتر. [سائِس است و منزلش این آخر است] خواجه به دستش آخر را نمود.

[در آمدنِ مصطفی صلی الله علیه و سلّم از بهرِ عیادتِ هلال در ستورگاهِ آن امیر

ونواختنِ مصطفی علیه السّلام هلال را رضی الله عنه]

[1191] رفت پیغمبر به رغبت بهرِ او] از برای هلال. [اندر آخر و آمد اندر جست و جو] و طلبِ او که در آخرِ جای کدام است. [1192] بود آخرِ مُظَلَم و زشت و پلید] آخرِ تاریک بود و قبیح و مردار. [وین همه برخاست چون اُلفت رسید] این همه مرتفع گشت چون اُلفت از جانب رسولِ الله رسید. [1193] بوی پیغمبر بُرد آن شیرِ نر] بوی رسولِ الله را در یافت آن هلال. [همچنانکه بویِ یوسف را پدر] چنانکه بویِ یوسف را یعقوب علیهما السّلام و اگر در میانِ دو کس را جنسیت باشد هر یکی بوی دیگری را در یابد و به سوی او آید و هر که را با نبی جنسیت باشد بوی او را در یابد و به سوی نبی آید و معجزاتِ او را باعثِ ایمان شود، نه

موجب آن. ولهذا می فرماید: [1194 موجب ایمان نباشد معجزات] بلکه [بوی جنسیت کند جذب صفات] که سوی نبی رود و ایمان آورد اهل سعادت شود. [1195 معجزات از بهر قهر دشمن است] و از برای الزام و اسکات اعدای دین. [بوی جنسیت پی دل بردن است] به حکم الجنس الی الجنس یمیل، اهل سعادت قرین نبی شود و به بهانه معجزه مؤمن شود. [1196 قهر گردد دشمن اما دوست نی] مقهور شود دشمن اما دوست نمی گردد. در بعض نسخ: [قهر دشمن گردد اما دوست نی]. معجزات (67b) قهر دشمن شود اما دوست را نمی شود. [دوست کی گردد بیسته گردنی] دوست کی رجوع کند به دوست به آنکه گردنش بسته باشد؟ [1197 اندر آمد او ز خواب از بوی او] بیدار شد هلال و متعجب گشت از بوی نبی. [گفت سرگین دان درون زین گونه بو] استفهام تعجب است. [1198 از میان پای استوران بدید] لفظ بدید مرهون است. [دامن پاک رسول بی ندید] و بی نظیر. لاجرم آن هلال [1199 پس ز کنج آخر آمد غرغزان] به ترکی آخر بوجاغندن گلدی سورتنی سورتنی. [روی بر پایش نهاد آن پهلوان] روی خود بر پای رسول الله نهاد آن هلال که پهلوان دین است. [1200 پس پیمبر روی بر رویش نهاد] و پس از آن [بر سر و بر چشم و رویش بوسه داد] یعنی سر و چشم و رویش را بوسید. [1201 گفت یا ربّا چه پنهان گوهری] گفت: ای عجب چه جوهر نهانی. [ای غریب عرش چونی خوشتری] چون رسول الله علیه السلام حال هلال پرسید. [1202 گفت چون باشد خود آن شوریده خواب] یعنی کسی که باشد در پریشانی خواب و بیمار بر اضطراب، [که در آید در دهانش آفتاب] یعنی در مواجهه او آید آفتاب عالم تاب که تویی یا رسول الله و همچنان [1203 چون بود آن تشنه ای کو گل چرد] چگونه بود آن تشنه که از کمال تشنگی گل را چرد و نخورد. [آب بر سر بنهدش خوش می برد] آب تشنه را بر سر خود بنهد و می برد.

[در بیان آنکه مصطفی صلی الله علیه و سلم شنید که عیسی علیه السلام بر روی آب می رفت] فاعل رفت ضمیر عیسی است. [فرمود] فاعلش ضمیر مصطفی است. [که لوازداد یقینه لمشی] ضمیر بارز و مستتر راجع به عیسی است. [علی الهواء] خدمت مولانا این قصه را از زبان هلال حکایت کند که او بر وجه تشبیه حال خود به حال عیسی گوید.

[1204] همچو عیسی بر سرش گیرد فُرات] فاعلِ گیرد فُرات است و مفعولش ضمیرِ بارز یعنی چگونه باشد آن تشنه که او را آب بر سر گیرد همچو عیسی و گوید: [کایمنی از غرقه در آب حیات] چون بر آب رفتنِ عیسی به سمعِ رسولِ انام علیهما السّلام رسید، [1205] گوید احمد گر یقینش افزون بُدی] رسول الله گوید: اگر یقینِ عیسی زیاده بودی، [خود هوایش مرکب و مأمون بُدی] لاجرم کسی که یقینِ او زیاده و اعتمادش بر صیانتِ او بیشتر بود. خدای تعالی او را بدان مقدار نگاه دارد. [1206] همچو من که بر هوا راکب شدم] از سخنر احمد است. [در شبِ معراج مُستصحِب شدم] و صحبت یافته گشتم چون خدمتِ مولانا از قصّه عیسی فارغ شد، باز در قصّه هلال شروع کرد. [1207] گفت چون باشد سگی کوری پلید] هلال گفت: چون باشد آن یک سگ کور و مردار است و خفته باشد. [جست او از خواب خود را شیر دید] که بیدار شد خود را شیر گشته بیافت یعنی من پیش از این در مقامِ نفس بودم، از او خلاص یافتم و به شیرِ طریقت رسیدم. [1208] نه چنان شیری که کس تیرش زند] همچون شیرِ کوهی نیست صیّاد او را تیر زند یعنی به صفتِ سبعیه نیستم که شیطان مرا تیر زند. [بل ز بیمش تیغ و پیکان بشکند] (68a) بلکه از خوفِ آن شیر تیغ و پیکان را بشکند یعنی شیرِ دین شدم که گمراهان و مضلّان از اضلالِ من ترسند. [1209] کورِ برِ شکم رونده همچو مار] یا حالِ آن کور چگونه باشد که همچون مار بر شکم رونده باشد؟ [چشمها بگشاد در باغ و بهار] یعنی چشم‌ها را بگشاید و خود را از کوری خلاص شده و در باغ و بهار یابد. حکایت: یک مجوسی همسایه ابو حامد عطّار بوده و ابو حامد مفلس گشت. همسایگان جمع شدند تا از یاران چیزی بخواهند، به خانه مجوسی آمدند و گفتند که: ابو حامد فقیر شد و پنج هزار درم وام دارد، تو نیز یاری کن. گفت: فردا بیایید. چون ایشان رفتند از بهر امتحانِ دین اسلام و اهلِ آن ده هزار درم به پیشِ ابو حامد برد و گفت: پنج هزار درم را به وام ده و پنج هزارش سرمایه کن. چون مجوسی شب به خواب رفت، رسول الله علیه السّلام را در خواب دید، گفت: یکی را از اُمّت من از غم خلاص کردی، خدای تعالی تو را از غم دنیا و آخرت خلاص کند. آن مجوسی گفت: ای نیک‌صورت، تو کیستی؟ گفت: من محمّد بن عبد الله و رسول الله‌ام. مجوسی گفت: مرا عرضِ اسلام کن. رسول الله تلقینِ اسلام کرد، مجوسی مسلمان شد.

نمازِ صبح را در مسجدِ مسلمانان گذارد، همسایگان احوالِ او پرسیدند. خوابِ خود را حکایت کرد. پس حالِ هلالِ چگونه باشد که رسول الله علیه السلام در بیداری پیشِ او آید. خدمتِ مولانا از زبانِ هلالِ پند و معرفت می گوید و احوالِ طریقت را بیان کند که می فرماید: [1210] چون بود آن چون که از چونی رهید] چگونه بود آن کس که از چگونگی خلاص یابد. [در حیاتستانِ بی چونی رسید] در معدنِ زندگی بیچونی رسید یعنی فَنای کَلّی حاصل کرد بلکه [1211] گشت چونی بخش اندر لامکان] کیفیتِ دهنده شد در فنا. [گِرد خوانش جمله چونها چون سگان] نزدِ سفره انعام او همه چوانها همچون سگانِ گرسنه و محتاج یعنی کسی که به ریاضت و عبادت تبدیلِ اخلاق کند و به حضرت خلاق رسد، مربّی و مرشدِ خلقان و مصلح بدخلقان گردد. [1212] او ز بی چونی دهدشان استخوان] آن بی چون از بی چونی ایشان را استخوان دهد. [در جنابت تن زن این سوره مخوان] تو که جنابت داری ساکت شو، این سوره را مخوان و دعویِ ارشاد مکن. [1213] تا ز چونی غُسل ناری تو تمام] از سخنِ آن بی چون است. [تو بر این مصحف مِنْه کفّ ای غلام] که به حکم لَا یَمْسُهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (واقعه ۷۹/۵۶)، این مصحف را پاکان گیرند، کسی که جنابت دارد، بی غسل او را قرآن خواندن و مصحف گرفتن روا نیست اما آب را گرفتن رواست لاجرم. با جنابت آب را گرفتن و به حوض و جوی رفتن می باید تا پاکی حاصل شود. پس نام خدا و ذکرِ مولی و توبه و انابت و رجوع کردن به حضرت همچو آب است. آن را در همه حال رخصت است. کافران اوّل کلمه شهادت گفتن و فاسقان را اوّل توبه و استغفار کردن و سالکان را اوّل اشتغال به لا اله الا الله پس از آن (68b) اشتغال به الا الله، پس از آن اشتغال به لفظِ الله، پس از آن اشتغال به افظِ هو می باید و بدین اذکار سایر کردار را کردن و انواع طاعات مواظبت باید کرد. [1214] گر پلیدم ور نظیفم ای شهان] گر مردارم و گر پاکم ای بزرگان، [این نخوانم پس چه خوانم در جهان] اگر نام خدا را نخوانم دیگر چه خوانم در دنیا؟ [1215] تو مرا گویی که از بهر ثواب] مرهون است. [غُسل ناکرده مرو در حوضِ آب] اما من بی محلّ آب را کجا یابم که غسل کنم زیرا [1216] از برونِ حوض غیرِ خاک نیست] به خاک غسل کردن جایز نیست با وجودِ آب. مراد از حوض سلوکِ طریقت و انهماکِ عبادت است. [هر که او در حوض ناید پاکی

نیست] پس خاصه آب پاک کردن پلیدی است. [1217 گر نباشد آبها را این کرم را مصراع ثانی بیان است. [کو پذیرد مر حَبَث را دم به دم] که آن دریای رحمت حق تعالی قبول کند مرداری را هر دم رسول الله علیه السلام فرمود: لو عملتم الخطایا حتی تبلغ السماء ثم ندمتم و تبتم لتاب الله علیکم. [1218 وای بر مُشتاق و بر اومید او] جواب شرط است [حسرتا بر حسرت جاوید او] حسرة و فراق و خسران ابدی عاصیان را بودی اما به حکم حدیث قدسی که: مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، مَنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً، بنده را قبول و رغبت قصور از طرف ماست لاجرم. [1219 آب دارد صد کرم صد احتشام] شکوه و بلندی. [که پلیدان را پذیرد والسلام] لاجرم آنان که ملوث شده‌اند پاک شدن می باید به توبه و ذکر خدا و به ارشاد مرشدی همچون حسام‌الدین باضیا اما هر کس آن را نمی بیند زآنکه نور خود او را حجاب گشته است چنانکه می فرماید: [1220 ای ضیاءالحق حسام‌الدین که نور] مرهون است. [پاسبان تست از شَرُّ الطُّیُور] نگاه دارد تو را از ضرر خفاشان چنانکه نور آفتاب او را پوشد از دیده ایشان. [1221 پاسبان تست نور و ارتقاش] و بلندی او. [ای تو خورشید مُسْتَر از خُفَاش] ای که تو همچون آفتاب جهانی از شب پره مستور و نهانی یعنی آنان که همچون شب پره در تاریکی معصیت و در شب ضلالت بمانده‌اند تو را نمی بینند و از تو دور شوند. [1222 چیست پرده پیش روی آفتاب] سؤال است. [جز فزونی شَعَشَعه و تیزی تاب] این جواب است یعنی پیش روی آفتاب پرده و حجاب افزونی شَعَشَعه و نور او و تیزی تابش اوست. [1223 پرده خورشید هم نور رب است] زآنکه به حکم الله نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (نور ۳۵/۲۴) نور آفتاب نیز نور حضرت خداست. [بی نصیب از وی خُفَاش است و شب است] که این دو با آفتاب جمع نمی شوند. [1224 هر دو چون در بُعد و پرده مانده‌اند] یعنی شب پره و شب دوری و حجاب مانده‌اند. [یا سیه‌رو یا فسرده مانده‌اند] پس کسی که در انکار و عناد و دوری از رب العباد و یار اهل فسق و فساد و دور از صاحب ارشاد باشد یا سیاه‌روی یا پژ (69a) مرده و منجمد بماند. حکایت: در روایت وارد است که موسی علیه السلام را ابلیس گفت: خدا را از بهر من بگو که من توبه کنم، او توبه مرا قبول کند. موسی علیه السلام در مناجات گفت: خداوندا،

آنچه ابلیس مرا گفت می دانی، چه جواب فرمایی؟ وحی آمد که: بگو او را که به قبرِ آدم سجده کند، توبه او را قبول کنم. موسی علیه السلام چون فرمانِ خدا را به ابلیس رسانید گفت: وقتی آدم زنده بود، من به او سجده نکردم، کی باشد که به قبر او سجده کنم؟ [1225 چون نبشتی بعضی از قصه هلال] مراد از هلال در این مقام سالک مبتدی است که او را استغفار و اشتغال به اسما و عبادت و ریاضت می باید چنانکه گفتیم. [داستانِ بدر آر اندر مقال] مقصود از بدر مرشد کامل است. لاجرم مقام شیخی پس از کمال است نه در ابتدای حال، چنانکه بدری بعد از هلال است. [1226 آن هلال و بدر دارند اتحاد] یعنی هلال او بدر متحد بالذاتند که در ابتدا هلال است و پس از کمال بدر است. لاجرم سالک را در ابتدا مبتدی و صوفی کی گویند و در انتها شیخ و مرشد می گویند. [از دوی دورند و از نقص و فساد] زیرا [1227 آن هلال از نقص در باطن بری است] و پاک از نقصان است که طالب صادق چنین می باشد. [آن به ظاهر نقص تدریج آوری است] ظاهراً نقصانش به تدریج بدر گشتن و این را تعلیم است. [1228 درس گوید شب به شب تدریج را] درنگ کردن را. [در تائی بردهد تفریح را] در درنگ کردن بر می دهد اندوه بردن را. [1229 در تائی گوید ای عَجُولِ خام] گویا هلال به زبان حال می گوید ای شتابنده ناپخته، تائی کن. [پایه پایه بر توان رفتن به بام] دفعة واحدة و در استعجال خیر نیست. [1230 دیگ را تدریج و استادانه جوش] دیگ را به تدریج و همچون کاملان جوش بده زآنکه [کار ناید قلیه دیوانه جوش] که محترق گردد. پس در هر کار تدریج می باید. [1231 حق نه قادر بود بر خلقِ فلک] استفهام انکاری است. [در یکی لحظه به کُن بی هیچ شک] یعنی حضرت خدا به حکمِ إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (یس ۸۲/۳۶) قادر بود که به قولِ کُن افلاک را آفریند. [1232 پس چرا شش روز آن را درکشید] به حکمِ آیتِ سورة اعراف و یونس إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ (اعراف ۵۴/۷، یونس ۳/۱۰) و آیتِ سورة سجده الله الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ (سجده ۴/۳۲) چرا در شش روز به وجود آورد؟ [کُلُّ يَوْمٍ أَلْفَ عَامٍ ای مستفید] هر روز هزار سال بود ای فائده گیرنده. [1233 خلقت طفل از چه اندر نه مه است] یعنی همچنین چنین در رحم مادر رحم نه ماه می باشد. [زآنکه

تدریج از شعارِ آن شه است] به حکمِ التَّائِي مِنَ الرَّحْمَنِ وَالْعَجَلَهُ مِنَ الشَّيْطَانِ، درنگ کردن از نشان و عادتِ حضرت خداست. [1234 خلقتِ آدم چرا چل صبح بود] همچنین خلقتِ (69b) آدم به حکمِ خمرت طينة آدم بیدي أربعين صباحا چرا در چهل صبح شد؟ [اندر آن گِل اندک اندک می‌فزود] در آن گِل اندک اندک ترقی کرد. پس سالکان را می‌باید که در ریاضت و عبادت و در سلوکِ طریقت و ارادت بسیار مجاهدت کشند زود دعوی شیخی و ارشاد نکنند. [1235 نه چو تو ای خام که اکنون تاختی] در راهِ خدا. [طفلی و خود را تو شیخی ساختی] کودکی امّا خویش را شیخ و مرشد کردی. [1236 بر دویدی چون کدو فوقِ همه] همچون درختِ کدو در زمانِ اندک بر دیوارها و درختان رفتی. [کو ترا پایِ جهاد و ملّحمه] کجاست تو را پایِ غزا و جنگاه که در خلافِ نفس و شیطان در راهِ دین پهلوان باشی. [1237 تکیه کردی بر درختان و جدار] چون شاخِ درختِ کدو. [بر شدی ای اقرعک هم قرع‌وار] لفظ اقرع به ترکی گِل و کاف از برای تصغیر است و قرع کردست. [1238 اوّل ار شد مرکبت سروِ سهی] اوّل اگرچه چون کدو به مرکبِ تو سروِ سهی شد، [لیک آخر خشک و بی‌مغزی تهی] لیک به اندک زمانِ یابس و خالی شوی. خلاصه کلام آن است که آنکه ناقص باشد و دعوی کمال کند مانند درختِ کدو است که بر درختِ سرو سوار شود و از او تفوق جوید، او را گفتن می‌باید که چون بادِ خزان وزد، رنگِ برگِ تو زرد شود بلکه بریزد و اصلِ تو منقطع گردد، چنانکه می‌فرماید: [1239 رنگِ سبزت زرد شد ای قرع زود] رنگِ سبزِ تو ای کدو زرد شد زود. [زآنکه از گلگونه بود اصلی نبود] زیرا آن رنگ به علاج و عاریت بود، اصلی نبود. از بهرِ این گفته‌اند مرید را فرشته دستِ چپ بیست سال معطل می‌باید یعنی مرید را می‌باید که بیست سال گناه نکند تا کمال یابد.

[داستانِ آن عبوزه که رویِ زشتِ خویشتن را جَندَره] پرداخت [و گلگونه] آن رنگ است که زنان رویِ خود را بمالند. [می‌ساخت] تا خواب روی نماید. [و ساخته نمی‌شد و پذیرا نمی‌آمد] آراسته نمی‌گشت و قبولِ زینت نمی‌کرد.

[1240] بود کمپیری نود ساله کلان] پیره‌زنی نود ساله بود بزرگ. [پُر تَشْنُج روی و رنگش زعفران] روی پژمرده و رنگ او زرد گشته بود. [1241] چون سر سفره رُخ او توی توی] به ترکی قات قات. [لیک در وی بود مانده عشق شوی] اما در او عشق شوی مانده بود. [1242] ریخت دندانهایش و مو چون شیر شد] دندان‌هایش ریخته و مویش چون شیر سپید گشته بود. [قد کمان و هر حسش تغییر شد] یعنی قامتش منخمی گشته و هر حس و قوت او متغیر شده اما [1243] عشق شوی و شهوت و حرصش تمام] و بر کمال. [عشق صید و پاره‌پاره گشته دام] یعنی عشق شکار کردن شوی تمام بود اما حسن و جمال او گم گشته. [1244] مرغ بی‌هنگام و راه بی‌رهی] خروس بی وقت و طریق غیر نافذ. [آتشی پُر در بُن دیگ تهی] آتش بسیار در زیر دیگ خالی اما بی فائده است دیگ تهی را آتش کردن. [1245] عاشق میدان و اسپ و پای نی] عاشق میدان و پهلوانی بود اما آتش نیست. [عاشق زمر و لب و سرنای نی] عاشق سماع نای و صدا اما لب و سرنایش (70a) و آلت لهو و نایش نیست، والحاصل آن زن مبتلا به حرص شده بود در زمان پیری. [1246] حرص در پیری جهودان را مباد] که به غایت بد است. [ای شقیی که خداهش این حرص داد] زیرا اینچنین کس بدتر از سگ است. [1247] ریخت دندانهای سگ چون پیر شد] مرهون است. [ترک مردم کرد و سرگین گیر شد] یعنی چون سگ پیر شود، دندان او ریخته گردد در آن حالت نجس می خورد یعنی قناعت می کند مردم را نمی گرد و کسی را نیازارد و ضرر نرساند. [1248] این سگان شصت ساله را نگر] یعنی مردمان حریص بسیار ساله را نظر کن. [هر دمی دندان سگشان تیزتر] طمع را زیاده کنند و خلق را گزند. [1249] پیر سگ را ریخت پشم از پوستین] یعنی سگان از پیری از موی پوست عریان شوند اما [این سگان پیر اطلس پوش بین] این مردمان را ببین که پیر شدند اما لباس‌های حریر و حرام می پوشند. [1250] عشقشان و حرصشان در فرج و زرا] مرهون است. [دم به دم چون نسل سگ بین بیشتر] چنانکه فرزندان سگ بسیار باشند، عشق شهوانی و حرص پیران مردم نیز چنین است و این دو به غایت قبیح است. رسول الله علیه السلام فرمود: مَنْ جَاوَزَ الْارْبَعِينَ وَ لَمْ يَغْلِبْ خَيْرَهُ شَرَّهُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. [1251] این چنین عمری که مایه دوزخ است] اینچنین عمری که سرمایه

دوزخ است یعنی هر روز در ترقی گناه است و در تزیید سیئات. [مر قصابان غضب را مسلخ است] جای پوست کندن و ملائکه عذاب را محل کار است. [1252 چون بگویندش که عمر تو دراز] مرهون است. [می شود دلخوش دهانش از خنده باز] چون آنچنان پیر حریص را دعا کنند و گویند عمر تو دراز باد، دل او خوش شود و دهان او از خنده مفتوح گردد. [1253 این چنین نفرین دعا پندارد او] آن کس که در عمر خود مبتلای معاصی و خدا را عاصی باشد این را به درازی عمر او دعا کردن بسیاری گناه او خواستن است و آن را نفرین و لعنت کردن اما او اینچنین نفرین و لعنت را دعا پندارد از جهل و عمی. [چشم نگشاید سری برنارد او] به ترکی گوزن آچمز باشن قالدرمز یعنی به حکم حاسبوا قبل أن تحاسبوا تفکر نکند تا که احوال خود را بیند و آخر کار را واقف شود و این را نداند هر گاه که مالش بسیار شود عمرش کم گردد و هر گاه که عمرش کم شود گنااهش زیاده گردد. [1254 گر بدیدی یک سر موی از معاد] بازگشت و آخرت، [اوش گفتی این چنین عمر تو باد] آن کس گفتی دعا کننده را: اینچنین عمر تو را باد.

[داستان آن درویش که از گیلانی را دعا کرد که خدا تو را به سلامت به خانمان باز

رساناد] و رد کردن آن گیلانی این دعا را

[1255 گفت یک روزی به خواجه گیلی] فاعل گفت نان پرستی است. [نان پرستی نر گدا زنبیلی] یعنی روزی به خواجه گیلانی را یک نان پرست و گدای قوی بگفت: [1256 چون ستد زو نان بگفت ای مستعان] وقتی که از او نان ستد گفت: ای باری یاری کننده، [خوش به خان و مان خود (70b) بازش رسان] چون خواجه این دعا را شنید، [1257 گفت خان ار آنست که من دیده ام] اگر خانه من آن است که من دیده ام، [حق ترا آنجا رساند ای دژم] و غمناک مگر خانه او خراب بود به آن خانه رجوع کردن نخواست. لاجرم گدای داعی را طعنه زد، پس زبان داعی بسته شد. چون مقصود خدمت مولانا از قصه حصه است، به تقریب این قصه حصه می فرماید. [1258 هر محدث را خسان بد دل کنند] هر سخن گوی را دو نان ترسان کنند، چنانکه آن گیلانی این گدا را بد دل کرد. [حرفش ار عالی بود نازل کنند]

سخن او اگرچه عالی و بلند باشد پست کنند. [1259 زآنکه قدرِ مستمع آید نبا] زیرا به حکم ان الله يلقي الحكمة على لسان الواعظين بقدر همم المستمعين، به مقدار مستمع می آید خبر. [بر قدِ خواجه بُرد درزی قبا] و در مجلس ما نیز قاصران و کم‌همتّان حاضر شوند از بهر ایشان سخن ما پست افتد، چنانکه می فرماید: [1260 چونکه مجلس بی چنین پینغاره نیست] بی طعنه و ملامت‌گر نیست. [از حدیثِ پستِ نازل چاره نیست] یعنی ضروری است که سخن ما پست شود.

[صفتِ آن عجزو]

[1261] وایستادن هین این سخن را از گرو] بستان این کلام را از رهن. [سوی افسانه عجزوه باز رو] مقصود از عجزوه لازم نیست که پیره‌زن باشد، بلکه مردی که در راه دین مردی نکند پیره‌زن است، چنانکه می فرماید: [1262 چون مُسین گشت و در این ره نیست مرد] یعنی مراد از عجزوه آن کس است که پیر شده باشد اما در طریقِ شریعت و آیینِ طریقت مرد نباشد. [تو بیه نامش عجزو سال‌خورد] تو نامِ آن مرد را زن بسیار سال بیه. [1263 نه مر او را رأس مال و پایه‌ای] زآنکه او را سرمایه عمر نمانده است و مرتبه‌اش نیست که عمل بسیار نکرده است. [نه پذیرای قبول مایه‌ای] و نه محلّ ارشاد و هدایت است، بلکه به طولِ عمر قساوت قلب او را گرفته است که پیر نابالغ است. حکایت: پیری فاسق را گفتند: حال مزاج و قوّت تو چون است؟ گفت: آن قوّت که در جوانی داشتم کماکان است، زآنکه هر معصیت که در جوانی کردم اکنون نیز می کنم. [1264 نه دهنده نه پذیرنده خوشی] نه معطی خوشی و نه محلّ قابل او. [نه در او معنی و نه معنی‌گشی] نه معنی گوید و نه معنی جوید و نه استعداد آن دارد. [1265 نه زبان نه گوش نه عقل و بصر] به حکم صُمُّ بُکْمٌ عُمِّيٌّ فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ (بقره ۱۷۱/۲) از اینها در او چیزی نیست. [نه هُش و نه بیهوشی و نه فکر] نه عقلِ معاد نه بیهوشی عشق نه فکرهای آفت اما عاقل را می باید که جای ارتحال را معمور نکند، بلکه به عمارتِ قرارگاه کوشد. [1266 نه نیاز و نه جمالی بهر ناز] نه خدای را نیاز کند نه عمل صالح دارد که بدان ناز و اعتزاز کند. [تو به تویش گنده مانند پیا] یعنی اگر سالِ عمرش

حساب کنی همه وقتِ عمرش را بر معصیت یابی. (71a) [1267 نه رهی بپزیده او نه پای راه] نه قطع منازل کرده که طاعتِ بسیار نکرده و قربِ حضرت حاصل نکرده نه او را مجالِ طاعت که پیر گشته است. [نه تَبَش آن قحبه را نه سوز و آه] نه حرارتِ آن زنِ قحبه را که در صورتِ مردِ پیر است نه سوز و گداز و آه و نیاز.

[قصه آن درویش که از آن خانه هرچه می‌خواست، می‌گفتند نیست] و آن درویش لطیفه نمود که از آن پند می‌باید گرفت.

[1268 سایی آمد به سوی خانه‌ای] گدایی به جانبِ یک خانه آمد. [خشک نانه خواست یا تر نانه‌ای] یعنی پاره‌ای نان خواست خواه خشک باشد خواه تر. [1269 گفت صاحب‌خانه نان اینجا کجاست] ای گدا، [خیره‌ای کی این دکانِ نانباست] سرسامی ای گدا، این دکانِ نان‌پز و نان‌فروش نیست. [1270 گفت باری اندکی پیهم بیاب] یعنی آن گدا پاره‌ای پیه خواست. [گفت آخر نیست دکانِ قصاب] صاحبِ خانه گفت: این دکانِ قصاب نیست. [1271 گفت پاره‌ آرد ده ای کدخدا] گدا گفت اندکی دقیق ده ای متروّج. [گفت پنداری که هست این آسیا] یعنی صاحبِ خانه گفت: این آسیاب نیست. [1272 گفت باری آب ده از مکرعه] از آبشخود به ترکی صواد. [گفت آخر نیست جو یا مشرعه] صاحبِ خانه گفت: این جوی نیست یا مشرعه نیست. مشرعه به معنی مکرعه است. [1273 هر چه او درخواست از نان یا سُپوس] هر چیزی که آن گدا بخواست از خبز تا به نخاله. [چربکی می‌گفت و می‌کردش فسوس] هزل و طعن‌آمیز سخن می‌گفت صاحبِ خانه به سخریه‌گرفتی گدا را. [1274 آن گدا در رفت و دامن برکشید] آن گدا اندرونِ خانه آمد و دامن برکشید، به ترکی چمرندی. [اندر آن خانه به حسبت خواست رید] یعنی در آن خانه به تدبیر تغیط کردن خواست. [1275 گفت هی گفت تن زن ای دُژم] صاحبِ خانه بخواست که منع کند، گدا گفت: ساکت شو ای غمناک. [تا در این ویرانه خود فارغ کنم] و خویشتن را خالی سازم از فضلات. [1276 چون در اینجا نیست وجه زیستن] و اسبابِ معاش، [در چنین خانه نباید ریستن] تغیط کردن. پس از این حصّه قصّه را بیان کند که چون

کسی پیر شده باشد اما در وی از علم و عمل و از اسباب رحمت و آثار طاعت چیزی نباشد جز به ملوث کردن، بلکه جز به سوختن نشاید. پس زود استغفار کردن و خود را به حضرت خدا فروختن می باید که او کهنه را نیز می خرد. [1277 چون نه‌ای بازی که گیری تو شکار] چون باز نه‌ای که صید بگیری. [دست آموز شکار شهریار] و پادشاه. معنی مراد از این بیت آن است که تو از بهر حق تعالی عبادت نکرده‌ای و نمی کنی و مقبول حضرت او نشده‌ای و نمی شوی. [1278 نیستی طاووس با صد نقش‌بند] لفظ طاووس مضاف است. (71b) [که به نقش چشمها روشن کنند] یعنی مال و دولت نداری که دیگران از او انتفاع گیرند. [1279 هم نه‌ای طوطی که چون قندت دهند] مرهون است. [گوش سویی گفت شیرینت نهند] یعنی عالم نه‌ای که سخی شیرین بگویی تا مستمعان بشنوند. [1280 هم نه‌ای بلبل که عاشق‌وار زار] مرهون است. [خوش بنالی در چمن یا لاله‌زار] یعنی عاشق خدا نه‌ای تا که بلبل‌وار نالان و زار شوی. [1281 هم نه‌ای هدهد که پیکها کنی] چنانکه هدهد پیک سلیمان علیه السلام بود خبر آب آورد تو هم آن نه‌ای که پیکی کنی یعنی در خدمت مردان باشی. [نه چو لک‌لک که وطن بالا کنی] یعنی اهل توکل نه‌ای که ایشان را در مکان اعلی کنی. [1282 در چه کاری تو و بهر چت خرنده] از برای چه چیز خرنده؟ [تو چه مرغی و ترا با چه خورند] و تو هیچ کدام طعام می شوی. پس کسی که عمر را در طلب دنیا و فسق و هوا بسر برده باشد، آن را می باید که بقیه عمر را به توبه و انابت صرف کند و ترک دنیا و طلب آخرت کند تا خدای تعالی که رحیم و کریم است، او را در زمان اندک ثواب بسیار دهد و بدی وی را به نیکی تبدیل کند. و لهذا می فرماید: [1283 زین دکان با مکاسان برتر آ] از این دکان سخت‌گیران و در بازار درشتی‌کنان برتر آ. [تا دکان فضل الله اشتری] یعنی بیا به دکان فضل (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ) (توبه ۹/۱۱۱) [1284 کاله‌ای که هیچ خلقش ننگرید] علّت نادیدن خلق کهنگی اوست، چنانکه می فرماید: [از خلاقت آن کریم آن را خرید] از کهنگی کسی آن متاع را نظر نمی کند فکیف که خرد اما آن خدای کریم و رحیم می خرد. [1285 هیچ قلبی پیش او مردود نیست] کسی که قلب و

عاصی و پر معاصی باشد چون خود را بحضرت خدا عرض کند، خدای تعالی او را می خرد. [زانکه قصدش از خریدن سود نیست] بلکه سود دادن است و قلب را زر کردن.

[رجوع به داستان آن کمپیر]

[1286] چون عروسی خواست رفتن آن خریف] یعنی آن زن شوی بیافت و به عروسی رفتن او مقرر شد. [موی ابرو پاک کرد آن مُستخیف] طالبِ خفت و رجا کننده جوانی. [1287] پیشِ رو آینه بگرفت آن عجز] مرهون است. [تا بیاراید رخ و رخسار و پوز] و گوشه دهان. [1288] چند گلگونه بمالید از بَطَر] و کمالِ غرور و شادی. [سفره رویش نشد پوشیده‌تر] پژمردگی او مستور نشد. [1289] عَشْرهای مصحف از جا می‌بُرد] تا به رویش خال‌های زرّین کند که زشتی او را بپوشد. [می‌بچفسانید بر رُو آن پلید] عجزِ مردار. [1290] تا که سفره روی او پنهان شود] زیرا خال‌های زرّین [تا نگینِ حلقه خوبان شود] این پیره‌زن. [1291] عَشرها بر روی هر جا می‌نهاد] و خود را تزئین می کرد. [چونکه بر می‌بست چادر می‌فتاد] چونکه سرپوش می بست آن عشرِ مصحف یعنی خالِ زرّین می فتاد. [1292] باز او آن عَشرها را (72a) با خَدُو] به ترکی تکرک. [می‌بچفسانید بر اطرافِ رُو] و تزئین را تمام کردی. [1293] باز چادر راست کردی آن تگین] به کسرِ تا و کافِ عجمی به معنی خاتون و پهلوان است. [عَشرها افتادی از رُو بر زمین] باز زن اصطلاح کردی. [1294] چون بسی می‌کرد فن و آن می‌فتاد] چون بسیار تزئین کردی و عَشرها را همچو خالِ زرّین نهادی باز آنها افتادی. [گفت صد لعنت بر آن ابلیس باد] آن زنِ رنجیده به ابلیس لعنت کرد و گفت: صد لعنت بر ابلیس باد که مرا این کار آموخت یا اینها را بریخت. [1295] شد مصوّر آن زمان ابلیس زود] ابلیس به صورتِ آدم در آمد. [گفت ای قحبه قدید بی‌ورود] و بی قدم آن عمل که تو می کنی. [1296] من همه عمر این نیندیشیده‌ام] من عشرِ مصحف را بر روی خال کردن هرگز فکر نکردم تو از من مگاره‌ای. [نه ز جز تو قحبه‌ای این دیده‌ام] لاجرم تو [1297]

تخم نادر در فُضیحت کاشتی] ای زن قحبه. [در جهان تو مصحفی نگذاشتی] همه
 عشرهاش بر داشتی. [1298 صد پلیسی تو خَمیس اندر خَمیس] لشکر اندر لشکر. [ترک
 من گو ای عجزوز دردپیس] پیس و پیسه به ترکی الجه. در بعض نسخ: [ترک من گو ای بلیسان
 را رئیس]. [1299 چند دزدی عشر از علم و کتاب] الف را یا خواندن می باید از بهر قافیه.
 در بعض نسخ: [چند دزدی عشر از روی کتاب]. و در بعض نسخ: [چند دزدی عشر از
 ام کتاب]. [تا شود رویت ملون همچو سیب] خدمت مولانا پس از بسط کلام در این مقام
 به حصّه قصّه اشارت می کند که می گوید: [1300 چند دزدی حرف مردان خدا] که
 همچون سالکان دین و واصلان یقین سخن می گویی و اصطلاح و عبادت ایشان می ربایی و
 مردمان را وعظ و نصیحت می گویی. [تا فروشی و ستانی مرحبا] تا خود را فروشی و از خلق
 دعوت و اقبال بستانی اما از عشق الهی بی خبری. بیت: حدیث عشق ز حافظ شنو نه از واعظ
 - اگرچه صنعت بسیار در عبارت کرد. [1301 رنگ بر بسته ترا گلگون نکرد] چنانکه آن زن
 به گلگونه و عشر مصحف روی را رنگ و خال عاریتی کرد، تو نیز از تفسیر قرآن و از معانی
 کتب و بیان ظاهر خود را می آرای اما رنگ عاریتی و تلبیس تو را گلرنگ نکردی. [شاخ
 بر بسته فن عرجون نکرد] شاخ بر بسته بر درخت خرما عمل هر درخت خرما نکند یعنی خرما
 نمی آرد. [1302 عاقبت چون چادر مرگت رسد] آخر چون چادر موت رسد و کفن پیوشی
 همچون چادر آن پیرهن. [از رخت این عشرها اندر فتد] زآنکه بر عارضی بود. لاجرم علم بلا
 عمل و وعظ بی اتعاظ سود نکند. در روایت وارد است که حضرت خدا وحی فرستاد به عیسی
 علیه السلام که یا ابن مریم عِظْ نَفْسَكَ، فَإِنْ اتَّعَظْتَ فَعِظِ النَّاسَ، وَإِلَّا فَاسْتَحْيِ مَنِي.
 [1303 چونکه آید خیزخیزان رحیل] چون خبر خیز خیز مرگ و خبر رفتن آید، [گم شود زان
 پس فنون قال و قیل] و نیست گردد همه گفت و گوی. [1304 عالم خاموشی آید پیش
 بیست] زمان سکوت (72b) می آید یعنی مرگ پیش از آمدن او بیست و ساکت و ساکن شو،

گفتار را بگذار، گرد او را بیار و از طرفِ درون آشنای حضرت خدا شو. [وای آنکه در درون
 آنسیش نیست] وای آن کس را که به حق آشنایی نکرده باشد چون به مرگ زبان او بسته شود
 بی پیرایه به آخرت رود، حضرت خدا در آخرِ سورهٔ کهف فرمود: **قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ
 أَعْمَالًا** ﴿۱۰۴﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (کهف
 ۱۸/۱۰۳، ۱۰۴). بعضی علما گفتند: اشدّ خلق در تعرّض به این فتنه علماوند مثلاً واعظ بر خدا
 منت نهد که خلق را نصیحت می کند و سلاطین و امرا را پند می دهد و به قبول و اقبالِ ناس
 شاد می شود و اگر کسی بهتر از او باشد و خلق را بر او منصرف بیند حسد کند، اگر باعث
 وعظش نصرتِ دین بودی شکر کردی که مردی توانا در این مهم کفایت کرد. [1305 صیقلی
 کن یک دو روزی سینه را] همچون آن زن ظاهر را تزئین مکن بلکه به حکمِ آن لکلّ شیئی
صقالة و صقالة القلب لا اله الا الله مصیقل کن سینه خود را. [دفترِ خود ساز آن آینه را]
 هرچه بنویسی از معارف و حقایق بر دلِ خود بنویس و به عملِ آن تصفیتِ قلب کن تا جمالِ
 خدای تعالی در تو تجلّی کند، زآنکه مظهرِ جمالِ آینهٔ مصیقل است. [1306 که ز سایه
 یوسفِ صاحبِ قران] و از افترا او. [شد زلیخای عجز از سرِ جوان] در قصّه چنان آمده
 است که چون زلیخا مقرّر آمد به گناه خود که گفت: همه من کردم و یوسف بی گناه است.
 عزیزِ مصر از آن خجالت او را طلاق داد و به خانهٔ خویش فرستاد و بسیار کس از بزرگان او را می
 خواستند، قبول نکرد و هر روز بلکه هر ساعت دوستیِ یوسف زیاده می گشت و هر که پیش
 زلیخا خبرِ یوسف گفתי هزار دینار دادی تا نه مالش ماند و نه جمالش و نابینا گشت و هر وقت
 یا یوسف می گفתי تا هژده سال بر این بر آمد. پس روزی یوسف سوار گشت، زلیخا گفت: مرا
 به راهِ یوسف برید. گفتند: ای زلیخا، از یوسف نمی ترسی که چندین جفا بر او کردی و گناه
 خود بر وی نهادی و در زندان کردی؟ اکنون او حاکم است و تو درویش. اگر تو را عقوبت کند
 تو چه کنی؟ زلیخا گفت: لا اخاف ممّن يخاف الله. زلیخا برخاست و به آواز بلند گفت: الا

اِنَّ الصَّبْرَ وَ التَّقْوَى صَبْرَ الْعَبِيدِ مَلُوكًا وَ اِنَّ الْحِرْصَ وَ الْهَوَى صَبْرَ الْمُلُوكِ عِبِيدًا، چون یوسف این سخن شنید گفت: این کیست؟ گفتند: زلیخا است. یوسف عنانِ اسب کشیده گفت: یا زلیخا! چون زلیخا اواز یوسف شنید بیهوش گشت. یوسف بگریست چون زلیخا به هوش آمد، یوسف گفت: یا زلیخا اَيْنَ جَمَالُكَ؟ گفت: ذهب فی محبتک. یوسف گفت: اَيْنَ مَالُكَ؟ گفت: فدیْتُ لِمَنْ جَاءَ بِخَبْرِكَ. یوسف گفت: مِمَّ ذهب بصرک؟ گفت: مِنْ كَثْرَةِ الْبُكَاءِ عَلٰی فِرَاقِكَ. یوسف گفت: مِمَّ قَوْسِ ظَهْرِكَ؟ گفت من (73a) شِدَّةُ الْحَزَنِ عَلٰی هِجْرَانِكَ. یوسف گفت: چه می خواهی؟ گفت: یا یوسف، تو را می خواهم. یوسف گفت: این را به خانه برید. پس جبرائیل آمد و گفت: زلیخا را پیرس تا چه حاجت دارد تا روا کنم. یوسف زلیخا را پرسید که: چه حاجت داری؟ گفت: آن خواهم که خدای تعالی جوانی و بینایی و جمال من باز دهد و جفت و حلال تو باشم. یوسف حاجت خواست، ایزد تعالی زلیخا را بدان حال جوانی داد که اوّل بود و یوسف را بخواست و هر دو جفت یکدیگر شدند و هفت شبانروز شادی کردند و مصر را بیاراستند. لاجرم ای سالک اگر به دعای اهل الله رسی جوان آخرت شوی و به اندک عمر ثواب بسیار یابی که دعای ایشان کارگر است. حضرت ملک غفور در اواخر سوره نور فرمود: لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا (نور ۶۳/۲۴). یک معنی این است که دعای رسول را بر شما یا برای شما چون دعای یکدیگر بدانید که آن دعا بی شک مستجاب است و مقبول ربّ الارباب. پس دعای همه کس یکسان نیست. [1307 می شود مُبَدَّل به خورشید تموز] فاعل می شود اوّل مصرع اخیر است. [آن مزاج باردِ بَرْدُ الْعَجُوز] یعنی آن مزاج که سرد بود همچون روزِ شتا متبدّل شود به آفتابِ تموز که با سوز و زشنی است. [1308 می شود مُبَدَّل به سوزِ مریمی] این نیز همچو سابق است. [شاخ لب خشکی به نخلی خرّمی] چنانکه ربّ اکرم در سوره مریم فرمود: وَهَؤُلَاءِ إِلَيْكَ بِجَذَعِ النَّخْلَةِ تَسَاقُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا (مریم ۲۵/۱۹) یعنی مریم چون عیسی را علیهما السلام بزاد از طعن قوم خویش بترسید

و با سوز و اضطراب شد، خدای تعالی او را از بهر قوّتِ قلبِ کرامت داد که به فرمانِ خدای تعالی شاخِ خشکِ خرما را کشید، خرما بریخت، سببِ این کرامت سوزِ مریم بود. لاجرم ای پیر به سوز تا جوانی آخرت را از خدا بیایی. [1309 ای عجزه چند کوشی با قضا] و چه عناد می کنی به حضرت خدا که می خواهی که جوانی آری به تزئین؟ [نقد جو اکنون رها کن مامضی] به عمل بکوش اکنون بگذار گذشته را. [1310 چون رخت را نیست در خوبی امید] ای عجزه. [خواه گلگونه نه و خواهی مداد] به اماله خواندن می باید از بهر قافیه.

[حکایت آن رنجور که طبیب در او امیدِ صحت ندید] اجازت و رخصت فرمود.

[1311 آن یکی رنجور شد سویِ طبیب] بیماری به جانبِ طبیب رفت. [گفت نبض را فرو بین ای لیب] خردمند. [1312 که ز نبض آگه شوی بر حالِ دل] که از نبض خبردار شوی بر حالِ قلب. [کین رگی دست است با دل متصل] چون عادتِ مولانا را دانسته‌ای که مقصودِ او از آوردنِ حکایت پند است. لاجرم در حکایت شروع کند باز پند و معرفت فرماید. [1313 چونکه دل غیب است خواهی زو مثال] چونکه دل مشاهده نیست (73b) از او مثال خواهی که بر احوالِ او مطلع شوی. [زو بجو که با دل استش اتصال] از آن چیز بجو که آن را به دل اتصال هست، کسی که در او آثارِ توبه و انکسارِ اعضا بینی دلالت کند بر بیمِ دل که من خشعِ قلبه خشعت جوارحه و همچنان. چون حضرت خدا مشاهده نیست احوالِ او را از آن بجو که به او اتصال دارد چنانکه [1314 باد پنهان است از چشم ای امین] اما [در غبار و جنبشِ برگش ببین] یعنی باد نهان است، او را به چشم نبینی، به غبار نظر کن و حرکتِ ورق را ببین که بر وجودِ باد دلالت کند و همچنین. [1315 کز یمین است او وزان یا از شمال] که از طرفِ یمین هبوب کند یا از سوی شمال. [جنبشِ برگت بگوید وصفِ حال] حرکتِ ورق تو را بگوید وصفِ حال و همچنان. [1316 مستی دل را نمی‌دانی که کو] چیست و

چگونه است. [وصفِ او از نرگسِ مخمور جو] چشمِ مخمور بر مستیِ دل دلالت می کند.

[1317] چون ز ذاتِ حق بعیدی وصفِ ذات] لفظِ وصفِ ذات مرهون است. [باز دانی از رسول و معجزات] و از اهل کرامات. [1318 معجزاتی و کراماتی خفی] و پیوشیده. [برزند بر دل ز پیران صفی] یعنی از جمله معجزاتِ انبیا و کراماتِ اولیا است که در دلِ کسی تأثیر کنند پوشیده که آن کس مسلم و صالح گردد و ایشان از مشاهده آخرت و عاقبت و از مناجات حضرت غافل و خالی نیستند. [1319 که درونشان صد قیامت نقد هست] که درونِ اصفیا صد قیامت بالفعل هست. حکایت: ابو عبّاس بن شریح وقتی مشاهده کرد که قیامت برخاست، حضرت خدا گفت فرشتگان را که: علما را بیارید. آوردند. گفت: به علم چه عمل کردید؟ گفتند: تقصیر کردیم. حضرت خدا باز پرسید، گویا بدین جواب اکتفا نکرد: من گفتم: خداوندا، در دیوانِ ما شرک نیست و تو وعده کرده‌ای که مادونِ شرک را پیامزی که إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ (نساء ۴/۴۸). حضرت خدا فرمود: به بهشت برید.

[کمترین آنکه شود همسایه مست] که نیکی و صلاحِ او سرایت کند به همسایه. حکایت: کسی را همسایه فاسق بود. پیش پیشِ عزیزی آمد، از فسقِ او شکایت کرد. وی گفتش: بر او عبادت و طاعت کن و از بهرِ هدایتِ او دعا کن. آن کس صالح بود، صلاحش را فرود و برای صلاحِ همسایه دعا کرد خدای تعالی او را از جمله صالحان ساخت. [1320 پس جلیسُ الله گشت آن نیک‌بخت] به حکمِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللَّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهْلِ التَّصَوُّفِ جلیسُ الله شد آن مردِ نیک‌بخت. [کو به پهلوی سعیدی بُرد رخت] که آن به جوارِ اهلِ سعادت بُرد متاع را. [1321 معجزه کآن بر جمادی زد اثر] معجزه‌ای که اثر کرد مثلاً [یا عصا با بحر یا شقُّ القمر] که عصای موسی علیه السّلام اژدر شد و دریا راه گشت. این دو معجزه اوست و قمر به اشارتِ (74a) انگشتِ مبارکِ رسول الله علیه السّلام دو پاره گشت که یکی از معجزاتِ اوست. چون معجزه را در جماد اثر است، عجب نباشد که در جانور اثر کند.

[1322] گر ترا بر جان زند بی واسطه] مرهون است. [متّصل گردد به پنهان رابطه] یعنی اگر آن معجزه بر جان اثر کند، بالذات متّصل شود آن جان به پنهانی رابطه یعنی اتّصال حاصل کند به حق تعالی. [1323 بر جمادات آن اثرها عاریه‌ست] زآنکه مقصود از اظهار معجزه در جمادات برهان صدق گشتن باشد بر آدمیان چنانکه می فرماید: [از پی روح خوش متواریه‌ست] و پنهان. [1324 تا از آن جامد اثر گیرد ضمیر] و استدلال کند بر صدق. [حبّذا نان بی هیولای خمیر] خوشا آن نان که بی ضمیر از عالم غیب حاصل شود یعنی چه نیکو است آن جان که محتاج استدلال نباشد از اثر بر مؤثر. [1325 حبّذا خوان مسیحی بی کمی] یعنی مائده عیسی علیه السّلام در اواخر سوره مائده مذکور است و قصّه او در خبر آمده است که حواریّون و اعوان عیسی علیه السّلام که با وی بودند و در آن وقت که مائده خواستند بیست هزار مرد بودند که به جانب مغرب می رفتند. چون به زمین اندس رسیدند گرسنه شدند، پس حواریّون گفتند: یا عیسی، ما می خواهیم که ما را از آسمان مائده فرود آید تا بخوریم تا دل‌های ما آرام گیرد و دانیم که ما را این قدر مقدار هست نزد خدا عزّ و جلّ که از بهر ما خوانی بفرستد و بدانیم که تو راست می گویی و ما گواهی دهیم بر آن. پس عیسی دعا کرد و ایشان آمین می گفتند و منتظر می بودند. پس ناگاه ابری سپید بدید آمد، در میان ابر سفره‌ای آمد سرخ تا پیش عیسی آمد و اندر سفره پنج گرده که بر یکی زیتون و بر دوّم عسل و بر سوّم روغن و بر چهارم پنیر و بر پنجم قدید بود و بر هر یکی خرما و بر یکی ماهی بریان بی استخوان چنانکه روغن از وی فرو می چکید و بر یکی سکرجه و سرکه و نمکدانی و تره بسیار. پس هر روز به آن رسم خوان می آمد آراسته، بامداد و شبانگاه و همه مردمان سیر می خوردند و آن طعام- ها بر جای می بود و هیچ کم نمی شد. پس مائده به آسمان رفت و دیگر روز چنین باز آمد، اغنیا و فقرا همه از آن تناول کردند و بعضی این را بر جادویی حمل کردند. [حبّذا بی باغ میوه مریمی] چه نیکو است بی باغ و باغچه میوه مریم که خدای تعالی در سوره آل عمران حکایت

می کند: **كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ (آل عمران ۳۷/۳)** آن رزق میوه صیف بود در شتا و میوه شتا بود در صیف. [1326 برزند از جانِ کاملِ معجزات] مراد معنای لغوی است که متناول بر کرامات است. [بر ضمیرِ جانِ طالبِ چون حیات] لاجرم [1327 معجزه بحر است و ناقص مرغِ خاک] معجزه همچون دریا و مرغِ خاکی که نمی تواند که به دریا رود ناقص است اما [مرغِ آبی در وی آمن از هلاک] مرغِ آبی در بحرِ معجزات امین از هلاک است یعنی آنان که کاملانند از اظهار معجزه عاجز نمی شوند یا آنان که کاملانند (74b) انکارِ معجزه نمی کنند یا آنان که از صحبتِ اهلِ الله دورند، در نقصان و خسارند اما آنان که به بحرِ صحبتِ ایشان واصلند از هلاک ایمن و کاملند. [1328 عجزبخشِ جانِ هر نامحرمی] عجز و قصور نصیبِ جانِ هر نامحرم است که به حضرت خدا محرمیت حاصل نکرده باشد. [لیک قدرتبخشِ جانِ همدمی] لیک قدرت و قوت نصیبِ جانِ مصاحبِ حضرت خداست. حکایت: یک صوفی پیشِ عزیزی آمد، از همسایه فاسق شکایت کرد. آن عزیز گفت: برو، هفت شب از بهرِ هدایتِ او دعا کن، اگر دعا تو مستجاب نشود بدان که تو از آن بدتری که با چندین عمل دعا تو مردودِ حضرت خداست. [1329 چون نیابی این سعادت در ضمیر] که ضمیرِ تو ضمیرِ دیگری را نداند. [پس ز ظاهر هر دم استدلال گیر] اگر ظاهرِ اعمال بر وجهِ اعجاز بود یعنی چنان عمل کند که هر کس بر آن عمل قادر نباشد دلالت می کند که درونِ او نیک است و قدرتِ کرامت دارد. [1330 که اثرها بر مشاعر ظاهر است] که آثار بر حواس و انظار پیداست و پوشیده نیست. [وین اثرها از مؤثرِ مخبر است] یعنی آثار بر مؤثر دلالت می کند، پس احوال و اعمالِ ظاهره دلایلِ ضمیر است، از ایشان بر این استدلال توان کرد. [1331 هست پنهان معنیِ هر داروی] هر دارو که در وی فائده و خاصیت هست آن معنیِ پنهان است. [همچو سحر و صنعتِ هر جادوی] که پنهان است. [1332 چون نظر در فعل و

آثارش کنی] چون آثار و افعالِ دارو و ساحر را بینی. [گرچه پنهان است اظهارش کنی] و گویی فلان دارو خاصیتِ فلان دارد و فلان ساحر در فلان کار ماهر است. [1333 قوتی کآن اندرونش مضمَر است] پوشیده. [چون به فعل آید عیان و مُظْهَر است] و هویدا همچون معجزاتِ رسولِ ما علیه الصَّلوة و الثَّنا. حکایت: غزوهٔ تبوک سال تنگ و سفرِ پر گرم و خشک بود. ابو بکر گفت: یا رسول الله، خدای تعالی در دعای تو خیر را عادت کرده است، دعا بکن از بهر ما که خدای تعالی باران دهد. رسول الله علیه السَّلام گفت: نعم. پس دو دست برداشت، باز نکرد تا سحاب سایه شد و باریدن گرفت تا پر کردند هر چه داشتند از ظروفِ آب را و می گوید: باز رفتیم، دیدیم که آن باران لشکر را تجاوز نکرده بود و در آن سفر بود. قصّهٔ دعای دیگر که رسول الله علیه السَّلام را خرماي اندک بود در کاسهٔ گرد و بر او دعا خواند به برکت تا مردمان که بیشتر از سی هزار بودند زادِ خود را گرفتند، خرما به جای خود بود و در آن سفر بود که رسول الله علیه السَّلام دستِ خود را در آبِ اندک نهاد، آب از انگشت‌هاش روان می شد تا مردمان خوردند و دَوَاب را خوراندند و ظروف‌ها را پر کردند. [1334 چون به آثار این همه پیدا شدت] چون به آثار و افعالِ این چیزها که گفتیم پیدا شد تو را. [چون نشد پیدا ز تأثیر ایزدت] چرا ظاهر نشد از چندین تأثیر و آثارِ خدای تعالی تو را. [1335 نه سببها و اثرها مغز و پوست] استفهامِ انکاری است و مرهون است. [چون بجویی جملگی آثارِ اوست] یعنی اسباب و آثار (75a) و اندرون و بیرون را اگر بجویی جمله آثارِ حضرت خداست اگرچه اطفالِ دنیا نمی بینند و نمی دانند چنانکه شعبد شب صورت‌ها را بیرون آرد که بر شن‌های باریک بسته است که اسباب حرکتِ آن صورت‌ها است اما کودک رشته را نمی بیند، حرکاتِ صورت‌ها را از نفسِ ایشان پندارد. [1336 دوست گیری چیزها را از اثر] شب‌ها را دوست داری از بهر اثر. [پس چرا ز آثاربخشی بی‌خبر] پس چرا تو از خدای آثار دهنده بی‌خبری؟ [1337 از خیالی دوست گیری خلق را] از بهر امیدی و احتمالی دوست گیری

خلاق را. [چون نگیری شاهِ غرب و شرق را] چرا دوست نداری سلطانِ غرب و شرق و خلقِ عالم را؟ [1338 این سخن پایان ندارد ای قُباد] سخن حکمت و معرفت را نهایت نیست. [حرصِ ما را اندر این پایان مباد] حرص و عشقِ ما را به حضرت شاه و غرب نهایت مباد.

[رجوع به قصه رنجور] که در آن شروع کرده بودیم.

[1339 باز گرد و قصه رنجور گو] بیان کن حالِ او را. [با طیبِ آگه ستارخو] به آن طیب که خبردار است و پوشیدنِ عادت دارد. [1340 نبضِ او بگرفت و واقف شد ز حال] حالِ او را دانست. [که امیدِ صحتِ او بُد مُحال] پس دانست که علاج کردنِ او را لغو است. [1341 گفت هر چت دل بخواهد آن بکن] از پرهیز پرهیز. [تا رود از جسمت این رنج کهن] و مرضِ قدیم. [1342 هرچه خواهد خاطر تو وامگیر] دریغ مدار و از پرهیز احتراز کن. [تا نگردد صبر و پرهیزت زحیر] مرض و ضرر. [1343 صبر و پرهیز این مرض را دان زیان] ای بیمار. [هرچه خواهد دل در آرش در میان] و پرهیز مکن از آن. حصه قصه در این مرتبه آن است که مراد از آن بیمار که قابلِ علاج نیست آن پیرِ فاسق است که به سوی خدای تعالی رجوع کردن خواهد اما به صدق و اخلاص توبه نمی کند و انابتِ خالص نمی نماید و مراد از طیبِ آگاهی حضرت خداست گاهی دیو. و لهذا خدمتِ مولانا می فرماید: [1344 این چنین رنجور را گفت ای عمو] فاعلِ گفت اوّلِ مصرعِ ثانی است اعنی [حق تعالی اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ] با اماله می باید خواند تا قافیه پیدا شود و در اینجا اشارت است به آن آیه کریمه که در سوره حم سجده است: اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (سجده ۴۱/۴۰) و این امر امرِ تهدید است که کفار را می گوید: می کنید هر چه می خواهید، به درستی که خدا بدانچه شما می کنید بنیاست. لاجرم حضرت خدا آن غیر تایب را هدایت نکند. پس از آن از آن بیمار مزبور [1345 گفت هین رو خیر بادت جانِ عم] بیمار طیب را گفت: برو، خیر بادت تو را

ای جانِ عم. [من تماشای لبِ جو می‌روم] و موضعِ فسق می‌جویم. [1346 بر مراد دل همی‌گشت او بر آب] و به هوای نفس سیر می‌کرد گرد آب. [تا که صحت را بیابد فتح باب] اتفاقاً آن بیمار چون بر لبِ جوی رسید. [1347 بر لبِ جو صوفی بنشسته بود] (75b) از برای این که [دست و رو می‌شست و پاکی می‌فزود] و وضو می‌ساخت بلکه تکریر وضو می‌کرد که پاکی را زیاده می‌کرد. چون بیمار از پسِ صوفی نظر کرد، [1348 او قفایش دید چون تخیلی] آن بیمار قفای صوفی را دید. لفظِ چون تخیلی مرهون است. [کرد او را آرزوی سیلی] قوّۃ خیالیه آن بیمار را این آرزو افکند که بر قفای صوفی سیلی زند. [1349 بر قفای صوفی حمزه‌پرست] حمزه به ترکی بولغور شوربازی. [راست می‌کرد از برای صفع دست] حاضر کرد از بهر سیلی زدن دست را. [1350 کارزو را گر نرانم تا رود] آن آرزو از من. [آن طبیب گفت کآن علّت شود] جوابِ شرط است یعنی اگر آرزو را نرانم طبیب گفته است که مرض شود. [1351 سیلش اندر بَرَم در معرکه] جنگگاه. [زآنکه لَا تُلْقُوا بِأَيْدِي تَهْلُكَةٍ] یعنی اگر من این آرزو را نبرم مرا ضرر گردد و موجبِ هلاک شود. پس به حکمِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ (بقره ۱۹۵/۲) این را زدن می‌باید. [1352 تهلهکست این صبر و پرهیز ای فلان] که این صوفی را نزنم. [خوش بکوبش تن مزن چون دیگران] خوب بز، ساکت مشو چون خایفان. [1353 چون زدش سیلی برآمد یک طراق] چون صوفی را سیلی زد آواز پیدا شد. [گفت صوفی هَی هَی ای قَوَادِ عاق] قلبتانِ عاصی. [1354 خواست صوفی تا دو سه مشتش زند] و همچنان [سبلت و ریشش یکایک برگند] پس از این مرتبه به حصّه قصّه اشارت می‌کند. [1355 خلق رنجورِ دِق و بیچاره‌اند] خلقِ دنیا و اهلِ هوا مریضِ مرضِ دِق و بیمارند. [وز خِدا ع دیو سیلی باره‌اند] از قریبِ شیطان سیلی باره‌اند بر مردمان. مراد از طبیب در این مرتبه شیطان است که چنین علاج فرمودن اهلِ هوا را فریید. [1356 جمله در ایزدای بی‌جرمان حریص] و همچنان [در قفایِ همدگر جویان نقیص]

کمی و زدن [1357 ای زننده بی گناهان را قفا] لیکن غافل. [در قفای خود نمی بینی جزا] که جزای سیئه سیئه مثلها و خیر الناس مجزیون باعمالهم مقتضی جزا است و همچو آن بیمار این را دوا پنداری. [1358 ای هوا را طب خود پنداشته] و آرزو را علاج تصوّر کرده. [بر ضعیفان صفع را بگماشته] سیلی زدن را حواله کرده. [1359 بر تو خندید آنکه گفتت این دواست] یعنی شیطان تو را گفت: این آرزو را بکن و آن کس را بزنی تا تشفی صدر حاصل کنی و به مراد خود رسی و کامران باشی. غافل مباش که این تو را می خندد. [اوست کادم را به گندم رهنماست] آن شیطان است که به گندم آدم را ره نمود و و اضلال کرد و گفت: [1360 که خورید این دانه ای دو مستعین] ای آدم و حوا که یاری طلب کننده اید، [بهر دارو تا تگونا خالیدین] اشارت است به آن آیت کریمه که در اوایل سوره اعراف است: وَقَالَ مَا نَهَيْكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ (اعراف ۲۰/۲۱)، اوّل دروغ و اوّل سوگند دروغ از ابلیس پیدا شد در بهشت. (76a) [1361 اوش لغزاید و او را زد قفا] ابلیس آدم را لغزاید و قفای او را زد اما [آن قفا واگشت و گشت این را جزا] به حکم جزاء سیئه سیئه مثلها، سیلی رجوع کرد و او را جزا شد که مردود حضرت خدا گشت. [1362 اوش لغزاید سخت اندر زلق] ابلیس آدم را لغزاید در جای لغزیدن. [لیک پشت و دستگیرش بود حق] لیکن ظهیر و دستگیر آدم بود خدای تعالی. [1363 کوه بود آدم اگر پُر مار شد] و گنهکار شد. [کانِ تریاق است و بی اضرار شد] آن آدم معدنِ تریاق است، آن مار به او ضرر نشد که به حکم فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ (بقره ۳۷/۲) آدم از حق بیاموخت کلمات. پس خدای تعالی توبه او را قبول کرد. [1364 تو که تریاقی نداری ذره ای] تو که ای فرزند آدم یک ذره تریاق نداری. [از خلاص خود چرایی غره ای] از خلاص خویش چرا مغروری؟ حضرت رحمن در سوره ملائکه و لقمان فرمود: وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ (ملائکه ۵/۳۵، لقمان ۳۱/۳۳) یعنی باید که مغرور

نسازد شما را به عفو و کرم خدا یا به مهلت دادن او شیطان فریبده و بزرگان گفته‌اند که یکی از مصایید ابلیس تسویف است در توبه. پس عاقل را باید که بدین فریب از راه توبه دیر نماند و از نکته الفرصة تمرّ مرّ السحاب غافل نگردد. رسول الله علیه السلام فرمود: **إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ الذَّنْبُ** یعنی زود توبه کند. **[1365 آن توکل کو خلیلانه ترا]** یعنی اگر دعوی توکل کنی و بر کرم خدای تعالی اعتماد داری، توکل تو همچو ابراهیم علیه السلام نیست. **[تا نثرّد تیغت اسمعیل را]** قصّه این مشهور است و در اوایل کتاب مذکور. **[1366 آن کرامت چون کلیمت از کجا]** آن کرامت همچون معجزة موسی علیه السلام کجاست تو را؟ **[تا کنی شهره قعر نیل را]** تا راه بزرگ کنی قعر و بُن نیل را و این قصّه مراراً گذشته است و مراد این است که تو را آن قدرت نیست که تدبیر توبه کنی تا از عصیان بسیار و طغیان بی شمار ضرر نرسد تو را، چنانکه کسی خود را پس تو خود را به آن قیاس مکن که گناه کنی و تو را ضرر نرید چنانکه می گوید: **[1367 گر سعیدی از مناره اوفتید]** اگر اهل سعادت از مناره افتاد. **[بادش اندر جامه افتاد و رهید]** چون جامه او به باد پر شد به تدریج افتاد و از هلاک خلاص شد. **[1368 چون یقینت نیست آن بخت ای حسن]** که جامه و پیراهن تو پر باد شود که از افتادن ضرر نرسد، یعنی بزرگان دین را می بینی که گناه ایشان را ضرر نکرد، حال خود را بر حال ایشان قیاس کنی، این قیاس و رجا راست نیست چون این بخت را یقین نمی دانی. **[تو چرا بر باد دادی خویشتن]** که مرتکب معاصی گشتی. **[1369 زین مناره صد هزاران همچو عاد]** از مناره گناه بسیار کسان خود را انداختند به اعتماد باد یعنی به امید توبه و مغفرت اما ایشان همچو عاد که قوم هود است. **[در فتادند و سر و سر باد داد]** از مناره (76b) افتادند سر و راز را به باد دادند که به هلاک و عذاب افتادند. **[1370 سرنگون افتادگان را زین منار]** مرهون است. **[می‌نگر تو صد هزار اندر هزار]** سرنگون افتادگان را در زیر مناره نظر کن که بسیار کس هلاک شده است یعنی از امت‌های پیشین عبرت گیر که گناه ایشان را چگونه ضرر کرد دنیا و

آخرت و اگرچه این امت را در دنیا هلاکِ کلی و مسخ نمی رسد به شرفِ خاتم الانبیا علیه السلام اما از عقوبتِ آخرت غافل نباید بود. [1371 تو رَسَن بازی نمیدانی یقین] پس بر رسن و به جای خطر مرو. [شُکرِ پاها گوی و می رَو بر زمین] شکرِ خدا کن برای نعمتِ صحّتِ پاها و برو بر زمین یعنی از معاصی اجتناب کن بر راهِ راستِ شرع او. [1372 پَر مساز از کاغذ و از کُنه مپَر] کسان بودند از کاغذ پر کردند و از کوه پریدندی، تو همچون ایشان از کاغذ پر مساز و از کوه پرواز مکن. [که در آن سودا بسی رفتست سر] که کسان به امیدِ توبه و انابت گرفتارِ معصیت شدند و به بلا و عذاب مبتلا گشتند و بدان که گناه زهر است و استغفار تریاق. تو بر امیدِ تریاق زهر مخور زآنکه احتمال هست تریاق را نیایی یا خوردنِ او میسر نشود یا بخوری اما فایده‌ای نکند. پس اولی آن است که زهر نخوری یعنی گناه نکنی و بدان که طریقِ توبه این است که تائب پیشِ شیخ نشیند، فقرا و اصحاب در گرد تائب نشینند به قلبِ حاضر و حضورِ تام و تائب دستِ شیخ را بگیرد و هر یکی از حاضران جامه‌های تائب را بگیرد و شیخ یک ساعت مراقبه کند و نیتِ وی در مراقبه این باشد که از ارواحِ مشایخ استمداد کند و دستِ خود را در میان نبیند زآنکه متوبِ حقیقی حق تعالی است، چنانکه فرمود: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (فتح ۱۰/۴۸) و شیخ خود را خاطی و محتاجِ توبه بشمرد. باز شیخ آغاز کند و بگوید: استغفر الله، استغفر الله، استغفر الله العظيم الذي لا اله الا هو الحي القيوم و اتوب اليه الهی و سیدی و مولایی و تبتُ اليك و رجعتُ اليك من ذنب العين و من ذنب الاذن و من ذنب اللسان و من ذنب اليد و من ذنب الرجل و من ذنب الفرج و من ذنب جميع البدن. این سخن‌ها را شیخ گوید، تائب و جماعت موافقت کنند، پس از آن شیخ به قبولِ توبه و ثبات بر آن دعا کند و بدان که ارکانِ توبه سه چیز است: یکی پشیمانی، دوم ترکِ گناه در حال و سوم عزم بر آنکه گناه را نکند و توبه سه قسم است: توبه عوام از گناه و توبه خواص از غفلت و توبه خواص خواص از دیدن. طاعات و شرایطِ توبه دو چیز است: یکی همه

مالِ خود را بذل کند اگر می تواند و الاً بعضش بذل کند و این امرِ مهمّ است. زآنکه توبه ترک گناه است، پس لازم است که چیزی از ظاهر ترک کند. دوّم سه روز پیاپی روزه دارد این سنّتِ آدم علیه السّلام است که پس از توبه سه روز روزه داشت (77a) که ایّام بیض بود و از آدابِ توبه است که دو رکعت نماز گذارد به نیتِ نمازِ توبه و در رکعتِ اولی پس از فاتحه **قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ** (کافرون ۱/۱۰۹) و **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** (اخلاص ۱/۱۱۲) خواند و در رکعتِ ثانیه معوّذتین بخواند و پس از نماز هفتاد بار استغفر الله بگوید و هفتاد بار سبحان الله بگوید و هفتاد بار الحمد لله بگوید و هفتاد بار لا اله الا الله بگوید و هفتاد بار الله اکبر بگوید. چون از اینها فارغ شود سجده شکر کند و دعا کند که مستجاب شود **إِنْ شَاءَ اللَّهُ**. [1373 گرچه آن صوفی پُر آتش شد ز خشم] باز به حکایتِ بیمار و صوفی رجوع کرد که آن بیمار چون صوفی را سیلی زد و صوفی پر آتش شد از غضب و بخواست که دو سه مشّت زند و سبّلت و ریش بیمار را بر کند. [لیک او بر عاقبت انداخت چشم] آخر کار را نظر کرد و گفت: این بیمار نزار است، اگر بزنم از ضرب من بمیرد. پس صبر کرد. خدمت مولانا در این بیت تنبیه می کند که غضب در حدّ نفس خود مذموم نیست بلکه حمیت و مبداء شجاعت است. ولهذا امام شافعی گفت: **من استغضب فلم يغضب فهو حمار و مذموم آن غضب است که مرد را از ضبط عقل و دین بیرون کند**. [1374 اوّل صف بر کسی ماند به کام] مضمون این مصراع مبتدا است تقدّم مقتدی شدن بر وفق مرام کسی باشد که [کو نگیرد دانه بیند بندِ دام] دانه را علی العمیا نگیرد و قیدِ دام را بیند تهوّر نکند. [1375 حبّذا دو چشم پایان بینِ راد] خوشا دو چشمِ آخرین سخی [که نگه دارند تن را از فساد] بدان که حضرت حق تعالی چشم را در اعلای بدن آفرید همچون حافظِ بوستان هر طرف را بیند بوستانِ تن را از ضرر و مهالک نگاه دارد. پس بصیر را می باید که بدن را از ضررِ آخرت نگه دارد. [1376 آن ز پایان دید احمد بود کو] که آن احمد علیه السّلام [دید دوزخ را همینجا مو به مو] ولهذا گفت: **لو تعلمون ما أعلم**

لضحکتکم قلیلاً ولبکیتم کثیراً. [1377 دید عرش و کرسی و جنّات را] و عالم الهی و آخرت را. [تا درید او پرده غفلات را] و کار آخرت را ساختن گرفت. پس ای سالک دین، [1378 گر همی خواهی سلامت از ضرر] و از عذاب سقر، [چشم ز اوّل بند و پایان را نگر] چون قصد کاری کنی آخر او را ببین که تو را به چه رساند. چون به آخر نظر کنی فناء دنیا و بقای عقبی را می دانی اگرچه دنیا اکنون هست و آخرت نیست نماید، اما آخرین را آن نیست هست است و این نیست، چنانکه می فرماید: [1379 تا عدمها از بینی جمله هست] زآنکه باقی آن هست نیست نما است. [هستها را بنگری محسوس پست] و نیست و حکما گفتند: مثال دنیا و مال او چنین است که کسی که در خواب چیزهای خوب بیند و چپند، چون بیدار شود در دست او چیزی نباشد. [1380 این بین باری که هر کش عقل هست] اگر چشم آخرین نداری این را باری بین، هر که را عقل هست از انبیا و اولیا، (77b) [روز و شب در جست و جوی نیست است] در طلب چیزی است که او اکنون نیست است. [1381 در گدایی طالب جودی که نیست] در سؤال جوینده ای عطا است که آن عطا اکنون نیست و در آخرت هست یعنی در دعا از حضرت خدا عطا خواهند که در آخرت باشد، نه عطای دنیا. [بر دکانها طالب سودی که نیست] بر دکانها سودی خواهند که اکنون نیست و در آخرت هست. حکایت: مردی صالح تجارت می کرد و هر سود که حاصل می کرد تصدّق می کردی. وی را گفتند: پس سود تو چیست؟ گفت: سود من در اینجا نیست، در آخرت است. و می گفت: لو لالافقراء ما اتجرت. [1382 در مزارع طالب دخلی که نیست] جوینده حاصلند که اکنون پیدا نیست. حکایت: شخصی صالح کشت می کرد و حاصل را بر می داشت، مقدار تخم و نفقه عیال را نگاه داشت و باقی را پنهان تصدّق می کرد. وی را گفتندی: غله و دخل را کجا نهادی؟ او می گفت: در جایی نهادم که لا یسرّفه السارق و لا يأكله السبّوس. [در مغارس طالب دخلی که نیست] مغارس جمع مغرس است و آن جای

نشاندنِ درخت است یعنی جویندهٔ درختِ خرمانند که نیست. مراد این است که ثوابِ آخرت خواهند. حکایت: پیری نهالِ درخت می نشانند، پادشاهی به صحرا رفته بود، وزیرش همراه او گشته، نزد پیر آمدند. پادشاه گفت: درخت را اکنون می نشانی برش را کی خوری؟ پیر گفت: پیشینیان درخت‌ها را نشانند، ما میوه‌ها خوردیم، ایشان را دعا کردیم. ما نیز نشانیم تا پس از ما بخورند و ما را دعا کنند. شاه را سخنِ پیر خوب آمد، صد دینار صدقه کردش. پیر گفت: ای پادشاه، کسان درخت می نشانند پس از سالی چند برش خورند، من اکنون نشاندم و برش خوردم. شاه را این سخن نیز خوش نمود، صد دینار نیز صدقه فرمود. باز پیر گفت: ای پادشاه، کسان درخت می نشانند در هر سالی یک بار برش خورند، من اکنون نشاندم دو بار برش خوردم. پادشاه را این سخن نیز معقول آمد، صد دینارِ دیگر احسان کرد. وزیر تنگ‌دل شد، شاه را از عطا منع کردن گرفت و پیر را گفت: دیگر بار سخن مگو، ورنه تو را می‌کُشم. پیر گفت: تو وزیرِ پادشاهِ آخرت نیستی، او مرا برای نشاندنِ درختِ باغِ بهشت می‌دهد، تو قادر نشوی که منعش کنی. **[1383 در مدارس طالبِ علمی که نیست]** علم را در مدرسه‌ها از بهرِ آخرت خوانند، نه از برای حطامِ دنیا. حکایت: ابنِ مبارک در حال احتضار از عالمی که به نزد او بود علمِ آموختی و مسئله پرسیدی. کسی گفتش: در این حالِ علمِ آموزی؟ گفت: احتمال است که آن علمی که سببِ مغفرتِ من شود به من رسیده بود و امید دارم که آن علم این مسئله بود. **[در صَوایع طالبِ حلمی که نیست]** در صومعه‌ها و عبادت‌خانه‌ها طاعت را از برای تزهیبِ اخلاق و برای ثوابِ آخرت کنند، نه از برای سمعت و ریا و جلبِ منفعتِ دنیا. **[1384 هستها را سویی پست افکنده‌اند]** آن عاقلان، **[نیستها را طالبند و بنده‌اند]** (78a) و جوینده و پوینده آخرتند. **[1385 زآنکه کان و مخزنِ صنیع خدا]** زیرا معدن و مخزنِ کارِ حق و کارخانهٔ خدا، **[نیست غیرِ نیستی در انجلا]** روشن شدن یعنی هر چیز را حضرت خدا از عدم به وجود آورده است. **[1386 پیش از این رمزی بگفتیم از این]** از این معنی **[این و آن را توییکی بین دو**

مبین] آن رمز این است که [1387 گفته شد که هر صناعت گر که رُست] و پیدا گشت.

[در صناعت جایگاه نیست جُست] در کار کردن محلّ نیست خواست زیرا ایجاد موجود محال است. [1388 جُست بنا موضعی ناساخته] چون خانه تمام و معمور بود بنا در او کار نمی کند. لاجرم بنا موضعی خواهد که ناساخته باشد یعنی [گشته ویران سقفها انداخته] و همچنان [1389 جُست سقا کوزه‌ای کش آب نیست] زیرا کوزه‌ای که پر آب باشد سقا را در آن کار نیست. [وآن دروگر خانه‌ای کش باب نیست] و دروگر را خانه‌ای می باید که باب او نباشد تا دروگر در سازد. [1390 وقت صید اندر عدم بُد حمله‌شان] وقت صید و کار کردن در عدم بود جمله و هجوم ایشان یعنی خلق جهان هر چیز که حاصل کردند از عالم عدم حاصل کردند. [از عدم آنگه گریزان جمله‌شان] گویا نمی دانند که از عدم می آید هر چیز.

[1391 چون امیدت لاست زو پرهیز چیست] آن چیز که اکنون آن را امید می کنی نیست است و از عدم می آید. پس از عدم پرهیز چراست؟ [با انیس طمع خود استیز چیست] با یار طبعیت خویش عناد چیست؟ [1392 چون انیس طبع تو آن نیستی است] چون یار طبع تو نیستی است که هر چه حاصل کرده‌ای از مال و اسباب دنیا همه را از عدم حاصل کرده‌ای و بدین معتاد شده‌ای. [از فنا و نیست این پرهیز چیست] این مدّعی را یعنی انیس شدن طبع نیستی را اثبات می کند که می فرماید: [1393 گر انیس لا نه‌ای ای جان به سر] مضمون این مصراع شرط است، مضمون مصراع ثانی جزاست. [در کمین لا چرایی منتظر] که در جای آنی که تو را از عدم خبری رسد از حطام دنیا. [1394 زآنکه داری جمله دل برکنده‌ای] زیرا هر چه داری از متاع دنیا از جمله او دل برکنده‌ای و در عداد نیست شمرده‌ای.

[شست دل در بحر لا افکنده‌ای] یعنی مال و اسباب دیگری می جویی و هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (ق ۳۰/۵۰) می گویی که از عالم عدم دیگر مال و اسباب طلب می کنی. [1395 پس گریز از چیست زین بحر مراد] یعنی چون چندین مطالب از حطام و متاع دنیا از دریای مراد رسیده

است تو را که مراد از او عدم و فنا است، پس چرا گریزی از دریای عدم و فنا یعنی از نیستی و در عقبی. [که به شستت صد هزاران صید داد] که آن دریای مراد به دام تو بسیار صید داد یعنی مطالب بسیار تو را از او رسید، پیس مرگ و فنا برگست و صفا. [1396 از چه نام برگ را کردی تو مرگ] به حکم الموت راحة المؤمن، موت سبب خلاص است از مشقت و عنا و از سجن دنیا و رسیدن است به نعیم مولی اما از چه نام آن برگ را مرگ نهادی؟ [جادوی بین که نمودت مرگ برگ] حرف یا برای وحدت است یا مصدریّه یعنی یک ساحر را (78b) بین که دیو است و یا سحر را بین که تو را مرگ و هلاک را برگ و نعمت نمود که شهوات و فضول دنیا تو را نیک و برگ آید. [1397 هر دو چشمت بست سحر صنعتش] ضمیر راجع به جادو است. [تا که جان را در چه آمد رغبتش] تا که جان را به افتادن چاه جهنم رغبت شد چون سحر دیو را دیدی مکر الهی بین که مرگ را چگونه برگ و چاه قبر را چگونه محل امن نماید که از زهر و مار دنیا رهاوند، و لهذا می فرماید: [1398 در خیال او ز مکر کردگار] در خیال جان از صنع حق تعالی [جمله صحرا فوق چه زهر است و مار] همه صحرای جهان بالای چاه قبر پر زهر و مار است. [1399 لاجرم چه را پناهی ساختست] آن چاه قبر را پناهگاه کرد آن مکر خدا [تا که مرگ او را به چاه انداختست] که موت او را به چاه قبر که در صورت چاه است و در معنی وصول الی الله. [1400 اینچه گفتم از غلطهات ای عزیز] که تو مرگ را ضرر و زندگی را هنر و مار را مال و فقر را قهر پنداری اما عکس است. [هم بر این بشنو دم عطار نیز]

[قصه سلطان بود و غلام هندو]

این قصه را خواجه عطار [1401 رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ گفته است] در منطق الطیر. [ذکر شه محمود غازی شفته است] لؤلؤی ذکر سلطان محمود غازی را شفته است. [1402 کز غزای

هند پیشِ آن هُمام] و بزرگ. [در غنیمت اوفتادش یک غلام] سلطان محمود آن غلام را دوست داشت. [1403 پس خلیفه‌ش کرد و بر تختش نشاند] سلطان محمود آن غلام را قایم مقام کرد و بر تخت خود نشاند. [بر سپه بگزیدش و فرزند خواند] بر همه سپاه او را مختار کرد و آن را فرزند خواند. [1404 طول و عرض و وصفِ قصّه تو به تو] مرهون است. [در کلام آن بزرگ دین بجو] در بعض نسخ: [در کلام او بیابی مو به مو]. قصّه این است: لشکر محمود پیرو یافتند - در ظفر یک طفل هندو یافتند * طرفه شکلی داشت آن طفل سیاه - از ملاحِتِ فتنه او شد سپاه * آخرش بردند پیشِ شهریار - عاشقِ او گشت شاهِ نامدار * همچو آتشِ گرم شد در کار او - یک نفس نشکفت از دیدارِ او * هر زمان شاخِ نو از تختش نشاند - لاجرم با خویش بر تختش نشاند * درّ و جوهر ریخت در پیشش بسی - وعده خوش داد از خویشش بسی * طفلِ هندو در میان عزّ و ناز - کرد چون ابرِ بهاری گریه‌ساز * شاه گفتش از چه می گریی برم - گفت از آن گریم که گه گه مادرم * کردی از محمود او صد گونه بیم - گفتمی او بدهد سزای مقیم * زان همی گریم که چندین گاه من - بودم از محمود بی آگاه من * مادرم کوتاه اندازد نظر - پیشِ تو بیند مرا بر تختِ زر * ای دریغا بی خبر بودم بسی - زنده بی محمود چون ماند کسی. [1405 حاصل آن کودک بر این تختِ نُضار] حاصلِ قصّه این است که آن کودک بر این تختِ نُضار به ضمّ نون به معنی زر است و به معنی گزیده و به معنی تازه‌رویی. [شسته پهلوی قبادِ شهریار] نشسته در کنارِ سلطان محمودِ نامدار. [1406 گریه کردی اشک می‌راندی به سوز] حکایتِ حالِ آن غلام است. [گفت شه او را که ای پیروز روز] ای مظفّر الیوم، [1407 از چه گریی دولت شد ناگوار] اگر استفهام انکاری (79a) باشد معنی این است به ترکی نندن اغلرسن سنک دولتک سپگیجی اولمدیمی؟ اگر خبر باشد معنی این است به ترکی نندن اغلرسن سنک دولتک سپگیجی اولمدی یعنی هضم نشد غیر فانی و پایدار است. [فوقِ املاکی قرینِ شهریار] یعنی بالاتر از شاهانی و یارِ شاهِ بزرگوار.

[1408] تو بر این تخت و وزیران و سپاه] مرهون است. [پیشِ تخت صف زده چون نجم و ماه] سلطان محمود چنین گفت. [1409] گفت کودکی گریه‌ام زآن است زار] یعنی گفت کودک: گریه و زاری من از آن است [که مرا مادر در آن شهر و دیار] وقتی که در شهر و دیار خود بودم. [1410] از تُوَم تهدید کردی هر زمان] از تو مرا ترسانیدی و در وقتِ نفرین گفتی. [بینمت در دستِ محمود ارسلان] چون مادرم مرا چنین نفرین کردی پدرم شنیدی. [1411] پس پدر مرا مادرم را در جواب] مرهون است. [جنگ کردی کین چه خشم است و عذاب] پدرم مادرم را گفت: این چه نفرین است که به این پسر می‌گویی؟ [1412] می‌نیایی هیچ نفرینی دگر] از سخن پدر است به مادر. [زین چنین نفرینِ مُهلِکِ سهلتر] و اقل باشد از جهتِ ضرر. [1413] سخت بی‌رحمی و بس سنگین‌دلی] خطاب پدر است به مادر. [که به صد شمشیر او را قاتلی] پسر هندو سخن پدر و مادر را به سلطان محمود حکایت می‌کرد و می‌گفت. [1414] من ز گفتِ هر دو حیران گشتمی] من از سخن پدر و مادر متحیر گشتمی. [در دل افتادی مرا بیم و غمی] و به خود گفتمی. [1415] تا چه دوزخ‌خوست محمود ای عجب] چگونه عذاب کننده است سلطان محمود یا رب؟ [که مثل گشتست در وِیل و کُرب] که مشهور شدست در عذاب و غصّه‌ها. [1416] من همی‌لرزیدمی از بیمِ تو] که سخن مادر و پدر مرا در غلط افکندی. [غافل از اکرام و از تعظیمِ تو] تو را ندانسته بودم که اهلِ تعظیم و اکرامی و صاحبِ احسان و انعامی. [1417] مادرم کو تا ببیند این زمان] به حکمِ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ (یس ۲۷/۳۶)، کاشکی مادر من اکنون بدیدی. [مر مرا بر تخت ای شاه جهان] حصّه قصّه این است که از مرگ ترسیدن نمی‌باید و از رفتن به حضرت خدا رسیدن نمی‌شاید اگرچه همچو آن هندو سیاه‌رویی چون به توبه و انابت و به نور طاعت لطافت و ملاحات تحصیل کنی، مقبول حضرت سلطان شوی و دیگر حصّه این است که [1418] فقر آن محمودِ تست ای بی‌سَعَت]

بی فراخی یعنی ای فقیر و بدان که از دعا‌های رسول الله علیه السلام است: **اللهم أحيني مسكيناً وأمتني مسكيناً واحشرنی في زمرة المساكين**. عایشه رضی الله عنها گفت: چرا چنین می خواهی؟ رسول الله علیه السلام گفت: زیرا ایشان داخل می شوند به بهشت پیش از اغنیا چها شال. [طبع از او دایم همی ترساندت] مادر طبیعت از او دایم تو را می ترساند اما اگر بر فقر صبر کنی و به آخرت برسی آن فقر تو را بر تخت شاهی نشاند. [1419 گر بدانی رحم این محمودِ راد] و سلطانِ سخی. [خوش بگوئی عاقبت محمود باد] که اعتبار به عاقبت است و در خبر وارد است یوتی بالعبد يوم القيمة (79b) فيعتذر الله تعالى اليه كما يعتذر الرجل الى الرجل في الدنيا فيقول جلّ سلطانه و عظم شأنه و عزّتی و جلالی ما زويت الدنيا عنك لهوائك على ولكن لا اعددت لك من الكرامة و الفضيلة اخرج يا عبدی الى هذه الصفوف من اطعمك فيّ و كساک فيّ يرید بذلك وجهی فخذ بيده فهو لك و الناس يومئذٍ قد الجمهم العرق فيتخلّل الصفوف و ينظر من فعل ذلك به فياخذ بيده فيدخله الجنة. [1420 فقر آن محمود تست ای بیم‌دل] و خایف قلب. [کم شنو زین مادرِ طبعِ مُضِل] یعنی سخن او را مشنو و به موجبِ قول او عمل مکن. [1421 چون شکارِ فقر کردی تو یقین] چون بنده فقر گشتی. [همچو کودک اشک باری يومِ دین] اشک باری از شادی در روزِ قیامت وقتی که به محلّ کرامت رسی، إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٧٩﴾ فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ (قمر ۵۴/۵۵) [1422 گرچه اندر پرورش تن مادر است] اگرچه در پروردن و غذا دادن تن مادر است، [لیک از صد دشمنت دشمن‌تر است] که تو را از نیکی بترساند و دور کند و مغرور و غافل سازد. حکایت: چون کسی ابو الدرداء را رنجیدی، او رضی الله عنه می گفت: اللهم من فعلنی سوء فاصح جسمه و اطل عمره و اکثر ماله. بین چگونه صحّت جسم و طول عمر و کثرت مال را بلا می شمرد که بدین‌ها دعای بد می کرد. [1423 تن چو شد بیمار داروجوت کرد] تن چون بیمار شود تو را علاج‌جوی می کند. [ور قوی شد مر ترا طاغوت

کرد] چون صحیح شود تو را صنم و معبود و متکبر سازد. [1424 چون زیره دان این تن پُر حیف را] بدن پر ستم را [نی شتا را شاید و نی صیف را] یعنی نه دفع سردی کند نه گرمی بلکه از بهر جنگ و ریاضت است. [1425 یارِ بد نیکوست بهر صبر را] یاری که بد باشد که قرین تو شود و تو را به بدی گشدد، تو صبر کنی و به مراد او مخالفت کنی ثواب و فضیلت یابی. پس یارِ بد نیک است برای صبر لاجرم. [که گشاید صبر کردن صدر را] زآنکه نتیجه صبر گشادگی دل است و اثر او کمال است و نیکی چنانکه [1426 صبرِ مه با شب منور داردش] یعنی ماه با شب و تاریکیش صبر کند منور و لدر گردد. [صبرِ گل با خار اذفر داردش] گل با خار صبر کند خوشبوی شود. [1427 صبرِ شیر اندر میانِ فرث و خون] یعنی شیر در میانِ سرگین و خون صبر کرد. [کرده او را ناعشِ ابنُ اللبُون] صبر کرد او را بردارنده و بزرگ کننده طفلِ رضیع بدانکه اتفاقِ علمای آخرت بر آن است که نعیم را رسیدن میسر نیست الا به ترکِ نعیم. [1428 صبرِ جمله انبیا با مُنکران] مرهون است. [کردشان خاصِ حق و صاحبِ قران] لاجرم نتیجه صبر در هر جا خیر و نیکی است چنانکه [1429 هر که را بینی یکی جامه دُرست] و لباسِ او را نو [دان که او آن را به صبر و کسب جُست] که به مشقّت کسب و تعصّب طلبِ صبر کرد آن را به مشقّت بیافت. [1430 هرکه را دیدی برهنه و بی‌نوا] عریان و بی رزق. [هست بر بی‌صبری او آن گوا] که آن کس بر تعب کسب و مشقّت طلبِ صبر نکرد از آن جهت بر خریدنِ جامه و رزق قادر نشد. پس چنانکه کسبِ دنیا (80a) به تعب حاصل شود، ثوابِ آخرت نیز به حکمِ اجرکم بقدر تعبکم به مقدار مشقّت باشد. بزرگی گفته: چون خداوند دنیا و آخرت یکی است، چرا در کارِ دنیا اهتمام کنی و بر کَرَمش اعتماد نکنی و در کارِ آخرت اهمال کنی و بر کَرَمش اعتماد کنی این را دانی که چنانکه تحصیلِ مال و اسباب به کسب است، اندوختنِ فضل و ثواب نیز هم به آن باشد. [1431 هرکه مُستوحش بود پُر غصّه جان] هر که وحشت گیرنده باشد از حضرت خدا و جانِ او پر غم بود

از گناه. [کرده باشد با دغایی اِقتران] با مکاری و حيله‌گری و فاسقی یار شده است. پس یارِ بد را قرین شدن نمی باید و اگر قرین شوی خلاف کردن و بر خلافِ او صبر کردن می باید که موافقتِ یارِ بد را دور کننده است از حضرت خدا و از راهروانِ هدی. [1432 صبر اگر کردی و اِلْفِ با وفا] اگر آن مستوحش بر خلافِ یارِ بد خواه نفس باشد خواه غیر صبر کردی و با وفا مأنوس شدی یعنی عهدِ حضرت خدا را وفا کردی، [از فراقِ او نخوردی این قفا] از فراقِ حضرت خدا نخوری این سیلی را که مراد مردودِ حضرت شدن و گرفتارِ عذاب گشتن است. [1433 خوی با حق ساختی چون انگبین] خوبی با حق تعالی کردی و قرین او شدی. لفظِ چون انگبین مرهون است. [با لَبَن که لَا أُحِبُّ الْأَفْلِین] یعنی به حضرت خدا ممتزج و متحد شدی چنانکه انگبین با لبن ممتزج گردد. پس می بایستی که با دغا و فانی یار نشدی و همچون ابراهیم علیه السّلام بگفتی: لَا أُحِبُّ الْأَفْلِینَ (انعام ۷۶/۶). [1434 لاجرم تنها نماندی همچنان] مرهون است. [کاتشی مانده به راه از کاروان] همچو آتشی بمانده است از کاروان. پس هر که با دغا و اهلِ ضلال یار شود از راهروانِ دین دور بماند. [1435 چون ز بی صبری قرینِ غیر شد] غیرِ حضرت خدا قرین گشت. [در فراقش پُر غم و بی خیر شد] در فراقِ آن غیر پر غم و بی خیر شد که آخر از او دور گشت و سود نداشت. حکایت: یحیی ابن معاذ گفته: اهلِ دنیا را دو معصیت باشد به سببِ مال در آخرِ حال. گفتند: آن دو چیست؟ گفت: یُوْخَذُ مِنْهُ کَلَّةٌ و یَسْأَلُ عَنْهُ کَلَّةٌ. [1436 صحبتِ چون هست زَرِّ دَهْدَه‌ی] صحبت و مصاحبتِ تو و سرمایه‌ی عمر و صحتِ تو چون زرِ خالص و گوهرِ گرانمایه است. [پیشِ خاین چون امانت می‌نهی] آن فاسقی که درهم و دینار را به او امانت نمی دهی و بر او اعتماد نمی کنی، چرا این زرِ بی بها را به آن خاین امانت می دهی و یارِ او می شوی که تو را اختلال می کند و نقدِ حیات و سرمایه‌ی اوقات را تلف و ضایع می کند و همچنین آن کس که در ارشادِ طریقت صادق نیست، چرا او را ارادت می نمایی؟ [1437 خوی با او کن کامانتهای تو]

خوی و یاری به آن کس بکن که مال و اسباب امانتِ تو [ایمن آید از اُفول و از عُثو] و سالم بماند از فرو شدن و ضایع گشتن و از حدّ گذشتن. [1438 خوی با او کن که خو را آفرید]

یعنی به حضرت خدا یار شو. [خویهای انبیا را پرورید] لاجرم چون (80b) خوی به حضرت خدای می کنی هر چه او را می دهی او تو را بهتر از آن می دهد. [1439 برّهای بدهی رمه بازت دهد] چون تو او را برّ می دهی او تو را باز رمه می دهد کما قال الله تعالی فی سورة النساء: **وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا** (نساء ۴۰/۴) یعنی و اگر باشد مثقالِ ذره نیکی در دیوان بنده مؤمن ثوابِ او را افزوده گرداند، تو بر تو بدهد او را زاید بر ثوابِ عمل از نزدیکِ خود به فضل و رحمت بی استحقاق آن کس عطای بزرگ بی اندازه اجر را. عطا گفت به جهت آنکه تابعِ آن است و مزید بر آن. [پرورنده هر صفت خود رب بود]

اما تو از غفلت [1440 برّ پیشِ گرگ امانت می‌نهی] یعنی انیسِ بدان می شوی. [گرگ و یوسف را مفرما هم‌رهی] گرگ و یوسف را قرینِ همدیگر شدن مفرما. [1441 گرگ اگر با تو نماید روبه‌ی] یای مصدریّه است. [هین مکن باور که ناید زو بهی] اعتقاد مکن که نمی آید از گرگِ روباه‌نما نیکی. [1442 جاهل ار با تو نماید همدلی] باور مکن. [عاقبت زحمت زند از جاهلی] آخر زخم می زند تو را از نادانی. پس برین قیاس قرینِ اهلِ ریا مباش بلکه به حکمِ وَكُونُوا مَعَ الصّٰدِقِیْنَ (توبه ۱۱۹/۷) یارِ صادقان باش. [1443 او دو آلت دارد و خُنْشی بود] یعنی آنکه بنده مخلص نباشد همچون خنْشی دو آلت دارد. [فعلِ هر دو بی گمان پیدا شود] پس آن کس گاهی مردی گاهی زنی نماید. [1444 او ذَکَر را از زنان پنهان کند] و خود را زن زن نماید در خلوت که همچون زنان مفعولِ شیطان شود. اگرچه در عصیان فاعل بود در حقیقت مفعولِ شیطان است. [تا که خود را خواهرِ ایشان کند] همچون زنان مفعول گردد اما چون پیش مردان آید. [1445 شُلّه از مردان به کف پنهان کند] فرج را از مردان به دست می پوشد. [تا که خود را جنسِ آن مردان کند] حالِ اهلِ ریا چنین است که پیش

مردان مردی نماید به تلبیس. [1446 گفت یزدان زآن کُسرِ مکتوم او] از آن فرج پوشیده او.

[شُله‌ای سازیم بر خُرطوم او] به حکم آیتِ سورَةُ نون سَنَسِمْهُ عَلٰی الْخُرْطُومِ (قلم ۶۸/۱۶)، زود باشد که علامت کنیم به داغ بر بینی او یا سیاه‌روی سازیم او را یا عیب او را آشکار کنیم که نتوان پوشانید و رسول الله علیه السلام فرمود: مَنْ سَمِعَ سَمْعَ اللَّهِ بِهِ وَ مَنْ يَرَأَى يَرَأَى اللَّهَ بِهِ. یعنی کسی که عبادت خود به گوشِ دیگران رساند، خدای تعالی سرّ و ریای او را مشهور کند و کسی که عمل خود را به مردمان نماید، خدا سرّ او را می نماید و اهلِ ریا را در روزِ قیامت ندا می کنند به چهار نام یا مرایی، یا غاوی، یا فاجر، یا خاسر، برو اجرت را بگیر از آن کسی که عمل را از بهرِ وی کردی، تو را اجر نیست در نزد ما. عدی بن خاتم از رسول الله علیه السلام روایت کرده که بعضی کسان را به فرمانِ خدای تعالی به سوی بهشت برند چون نزدیک می شوند و بوی او را بیابند و قصرهای او را و نعمت‌های او را ببینند، باز فرمان آید که ایشان را به سوی (81a) دوزخ بگردانند، ایشان به حسرت و ندامت باز شوند و گویند: ای خدا، کاشکی ما را پیش از نمودنِ جَنّت برده بودی. خدای تعالی بگوید: شما در دنیا در میانِ ناسِ اعمالِ صالحات کرده و کارهای نیک نموده بودید و چون به خلوت آمدید فسق کرده و با من خدعه کرده بودید و از خلق ترسیده و از من نترسیده بودید، اکنون جزاء سیّئة سیّئة مثلها، جزای اوست که به شما کردم. [1447 تا که بینایان ما زآن ذَوْدَلال] از آن خداوند ناز یعنی مرایی. [درنیابند از فنِ او در جوال] فریفته و محبوسِ او نشوند یعنی علامتِ مرایی این است که صادقان از صحبتِ او متأثر نشوند. [1448 حاصل آن کز هر ذکر ناید نری] خلاصه کلام آنکه از هر مذکر نمی آید مردی. [هین ز جاهل ترس اگر دانشوری] اگر علم داری. [1449 دوستی جاهل شیرین سخن] مرهون است. [کم شنو کآن هست چون سَم کهن] به غایت ضرر کننده است، اگرچه او [1450 جانِ مادر چشم روشن گویدت] همچون مادر تو را نوزاد که ای جانِ مادر، وی چشم روشن می گوید. [جز غم و حسرت از آن نفزویدت] از این سخن تو

را غم و حسرت زیاده می شود زآنکه تو را مغرور و غافل کند و از علم و عمل مهجور و ذاهل. پس نذر آن است که تو را از حضرت خدا بترساند غفلت و غرور ندهد. [1451 مر پدر را گوید آن مادر چهار] پدر را گوید آن مادر آشکار [که ز مکتب بچه‌ام شد بس نزار] که به خواندن و نوشتن فرزند من ضعیف شد. [1452 از زن دیگر گرش آوردی] یعنی مادر پدر را گوید: اگر این پسر از من نبودی از زن دیگر و از کنیزک بودی. [بر وی این جور و جفا کم کردی] چون آن پسر از من شد، او را چندین جفا می کنی. [1453 از جز تو گر بُدی این بچه‌ام] یعنی مادر می گوید: کاشکی این پسر از تو نبودی از شوی دیگر بودی [این فشار آن زن بگفتی نیز هم] اینچنین سخنِ باطل می گوید آن مادر هم. [1454 هین بچه زین مادر و تیپای او] احتراز کن از این مادر و شفقت او. پس کسی تو را به سوی عیش و عشرت و به جانبِ ریا و ریاست به طرفِ ترکِ ریاضت بخواند یارِ بد است. [سیلی بابا به از حلوی او] زدنِ پدر شیرین‌تر است از حلوی مادر. [1455 هست مادر نفس و بابا عقلِ راد] آن پدر که عقلِ جوانمرد است پند می دهد به تو و تو را می زند و کارِ صعب از علم و عمل و صنعت می نماید تا که تو را به نعمت رساند. [اولش تنگی و آخر صد گشاد] بدان که بزرگان در دفعِ ریا و تحصیلِ اخلاق بعضِ شرایط و معارف فرموده‌اند چنانکه شقیق بن ابراهیم گوید: حصارِ عمل سه چیز است، یکی آنکه اذنِ عمل را از توفیقِ خدا ببند تا عجبِ او بشکند؛ دوم، به رضای حضرت خدا ابتدا کند تا هوای او بشکند؛ سوم، ثواب را از حق تعالی خواهد، نه از خلق تا طمع و ریا را بشکند. لاجرم خدمتِ مولانا توفیق می جوید و لهذا به تضرع و زاری می گوید:

(81b) [1456 ای دهندۀ عقلها فریاد رس] ای واهبِ عقول، مدد کن. [تا نخواهی تو نخواهد هیچ کس] که هر چیز به مشیتِ تُست. شیخ ابو بکر واسطی فرموده که: حق تعالی تو را در همه وصف‌ها عاجز ساخته است که نخواهی مگر مشیتِ او، و نکنی مگر به قوتِ او، فرمان نبری مگر به فضلِ او و عاجز نشوی مگر به خذلانِ او. پس تو چه فعل داری و به کدام

فعل نبازی و حال آنکه تو را هیچ نیست بلکه تو هیچی. بیت: ز سر تا پا همه هیچیم در هیچ -

چه پا چه سر همه هیچیم در هیچ. [1457 هم طلب از تست و هم آن نیکوی] توفیقِ عمل از تو و جزاش هم از تو ای خدا. [ما کییم اوّل توی آخر توی] پس تصرّف از آن تُست زیرا جز تو کسی نیست. حکایت: سفیان ثوری بر سبیلِ ادب چهل سال تمام پای دراز نکرد که چون خدای تعالی حاضر است. من پای چون دراز کنم؟ ناگاه روزی در خاطرش بگذشت همان شب خواب بر سفیان غالب آمد و در خواب شد و پای دراز کرد، آوازی شنید که: تا سفیان، ما حاضر و ناظرِ تویم، تو پای دراز می کنی آن نگاه داشتِ ادبِ تو کجاست؟ تو پنداری که قوّتِ نگاه داشتِ ادب از تو بود؟ آن نگاه داشت از ما بود. [1458 هم بگو تو هم تو بشنو هم تو باش] زیرا [ما همه لاشیم با چندین تراش] ما همه لاشی و ناچیزیم با چندین تربیت. حکایت: مردی بود ابله. وی را یک پسر بود از پدر ابله تر. پدرش از ابلهیِ پسر را پیشِ بایزید آورد و گفت: ای شیخ، این را پیشِ تو آوردم تا در یک سال عالمِ جهان و زاهدِ زمان و کاشفِ اسرار و از غیبِ خبردار گردد. شیخ را ابلهیِ او معلوم شد، گفت: هر چه حق کند، آن شود. آن مرد سالِ دیگر آمد، پسر را در حالِ اوّل دید. شیخ را گفت: من این پسر را به تو دادم و گفتم این را بایزید ساز. اکنون آن پسر نه شیخ و نه مرید است. شیخ گفت: دهنده حضرت خداست. چون کسی را حق تعالی بایزید سازد، او همچون ماست امّا بایزیدی که بایزید سازد او نه شیخ و نه مرید است. نمی بینی که رسول الله علیه السلام ایمانِ ابو جهل خواست، چون تقدیر به کفرِ او بود مسلمان نشد. [1459 زین حواله رغبت افزا در سجود] از حواله ارادت تو رغبتِ ما را زیاده کن در عبادت. [کاهلی جبر مفرست و خمود] اضافت کاهلی به جبر بیانیه است و خمود معطوف بر جبر است یعنی کاهلی جبر و نشاندنِ آتش و کشتنِ حرارتِ مفرست و حواله مکن بر ما زآنکه رغبت و حرکتِ کاملان و نفرت و بطالتِ کاهلان همه از جبر و ارادتِ تُست چنانکه [1460 جبر باشد پَر و بالِ کاملان] که ایشان به مشقّت و محبّت و جذبۀ حق به

سوی او می‌پزند. [جبر هم زندان و بند کاهلان] که ایشان به خذلان و اهمال حق از عبادت او بسته و ممنوعند، کما قال الله تعالى یضللّ من یشاء و یرشد من یشاء. [1461]

همچو آب نیل دان این جبر را [82a] و جذبه و عشق الهی را. [آب مؤمن را و خون مر گبر را] که آب نیل قوم موسی را آب بود و قوم فرعون را خون می نمود. پس مشیت و محبت حق کامل را سبب سعادت و کاهل را باعث شقاوت گردد و همچون بال و پر است، نیکان را به نیکی رساند و بدان را به بدی رساند چنانکه می فرماید: [1462 بال بازان را سوی سلطان برد] بال و پر بازان را به سوی شاه برد یعنی ارادت و جذبه خاصان را به جانب درگاه حضرت خدا برد. [بال زاغان را به گورستان برد] خذلان حق تعالی اهل هوا و سیاه رویان را به ضلالت برد. بدان که حکایت سلطان محمود و غلام را از بهر آن آورده بود که از مرگ خلق جهان می ترسند اما چون بنده مقبول باشند وقتی که بمیرند به سعادت عظمی و اکرام مولی رسند، چنانکه آن غلام از سلطان محمود ترسان بود اما چون به او رسید تعظیم و تکریم یافت. پس از ایراد این قصه به سخن اول رجوع کردن خواست که گفت: [1463 باز گرد اکنون تو در شرح عدم] مرهون است. [که چو پازهر است و پنداریش سم] که دفع کننده زهر است، تو او را زهر پنداری. [1464 همچو هندوبچه هین ای خواجه تاش] ای بنده خدا همچون من [رو ز محمود عدم ترسان مباش] برو به دیار عدم، مترس. [1465 از وجودی ترس کاکنون در وی] که مایه غرور و غفلت است. [آن خیالت لاشی و تو لاشیی] این فکرها که می کنی برای دنیا و لذاتش و دوام نفس و شهواتش ناچیز است، تو نیز ناچیزی. [1466 لاشیی بر لاشیی عاشق شدست] وجود ناچیز تو به دنیای ناچیز عاشق گشته است. [هیچ نی مر هیچ نی را ره زدست] معدوم محض معدوم محض را مصلّ است دریغ انسان را که به حکم انی جاعل فی الارض خلیفه (بقره ۳۰/۲) سجاده خلافت را ترک کند و به مقام عند ملک مقتدر (قمر ۵۴/۵۵) نرسد همچون حیوانات لذات عاجله و شهوات بهیمیّه را اختیار کند.

[1467] چون برون شد این خیالات از میان] که بروی از جهان. [گشت نامعقول تو بر تو

عیان] آن زمان می دانی که عمر را ضایع کرده‌ای به طول امل به اشتغال عمل باطل.

[لَيْسَ لِلْمَاضِيْنَ هُمُ الْمَوْتِ إِنَّمَا لَهُمْ حَسْرَةُ الْفَوْتِ] نیست گذشتگان را غم مرگ، به درستی

ایشان را حسرت فوت است.

[1468] راست گفتست آن سپهدار بشر] و سرلشکر انسان یعنی رسول الله علیه السلام. [که

هر آنکه کرد از دنیا گذر] و بمرد. [1469 نیستش درد و دریغ و غبن موت] نیست آن

کس را درد مرگ و دریغ و فریفتن او زآنکه موت امر مقرر است. بیت: هر که آمد به جهان اهل

فنا خواهد بود - آنکه پاینده و باقیست خدا خواهد بود. [بلکه هستش صد دریغ از بهر

فوت] از برای تضييع عمر. رباعی: از جام اجل زهر چشیدیم دریغ - درگاه اهل رخت کشیدیم

دریغ ❀ (82b) از دولت فانی بیریدیم دریغ - در دولت باقی نرسیدیم دریغ. [1470 که چرا قبله

نکردم مرگ را] و متوجه نشدم به سوی مردن و استعداد او کردن. [مخزن هر دولت و هر

برگ را] که اگر در دنیا عمل صالح کرده بودمی، اکنون به سعادت رسیدمی. رباعی: افسوس

که وقت کار از دست برفت - اسباب وصال یار از دست برفت ❀ در معرض یک دولت ناپاینده

- صد دولت پایدار از دست برفت. [1471 قبله کردم من همه عمر از حول] مرهون است.

[آن خیالاتی که گم شد در اجل] یعنی آرزوهای نفسانی و مرادات شهوانیه را از احوالی

مطلوب ساختم، سرمایه عمر را در طلب دنیا بیاختم اما آنها همه در وقت اجل ناپیدا شد.

[1472 حسرت آن مردگان از مرگ نیست] مضمون حدیث شریف است. [زآن است

کاندر نقشها کردیم ایست] بلکه حسرت مردگان از آن است که چرا در زخارف دنیا قیام

کردیم و در اشتغال آن عمر را بسر بردیم. [1473 ما ندیدیم این که آن نقش است و کف]

نه خداوند نقش و دریا. [کف ز دریا جنبد و یابد علف] یعنی خلق به تحریک حق متحرک

شوند و رزق یابند که محیی و رزاق حضرت اوست. [1474 چونکه بحر افکند کفها را به بر] و به خشکی، [تو به گورستان رو آن کفها نگر] که بحر حقیقت آن کفها را به ساحل آخرت انداخت. [1475 پس بگو کو جنبش و جولاننان] از مردگان پیرس کجاست حرکت و جولان شما. [بحر افکندست در بُحراننان] محاربه طبیعت را با مرضِ بحران گویند یعنی بحر شما را در اضطرابِ مرض و در تنگنای عذاب افکندست. [1476 تا بگویندت به لب نی بل به حال] یعنی تو را به زبانِ حال بگویند، نه به زبانِ مقال. [که ز دریا کن نه از ما این سؤال] جوابِ مردگان این است که این را از دریا پیرس، نه از ما، یعنی ارادتِ حضرت خدا اول متعلق شد به حرکتِ ما، اکنون متعلق گشت به سکونِ ما. [1477 نقشِ چون کف کی بجنبد بی ز موج] یعنی حرکتِ خلق به تحریکِ حق تعالی است چنانکه حرکتِ کف از تموجِ دریاست. [خاک بی بادی کجا آید بر اوج] چنانکه خاک و غبار نی باد حرکت نمی کند و به بالا نمی رود اما چون دریا و باد ساکن شوند کف و خاک از حرکت بمانند. پس چون ارادتِ حضرت خدا به سکون متعلق گردد، زندگان بمیرند. [1478 چون غبارِ نقش دیدی باد بین] از اثر بر مؤثر استدلال کن. [کف چو دیدی قُلُومِ ایجاد بین] در پای هست کردن را بین یعنی چندین آثار که از خالقِ عالم صادر شد بر او استدلال کن و به حکمِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا (آل عمران ۱۹۰/۳) بر فرمانِ او باش. [1479 هین ببین کز تو نظر آید به کار] که دیده را است قدر و اعتبار. [باقیت شحمی و لحمی پود و تار] باقیِ تو روغن و گوشت و سایر اجزای تُست اما شحم و لحم تو به کار نیاید زیرا [1480 شحمِ تو در شمعها نفزود تاب] روغنِ تو در چراغها (83a) نور را زیاده نمی کند. [لحمِ تو مخمور را نامد کباب] گوشتِ تو کباب نمی شود که آن را مخمور بخورد. [1481 در گداز این جمله تن را در بصر] یعنی صرفِ کنه‌مه تن را از بهرِ دیده زیرا مقصودِ اصلی اوست. [در نظر رو در نظر رو در نظر] لاجرم به نظرِ خویش عاقبت را بیندیش که نظرِ ناظران متفاوت است. [1482 یک نظر

دو گز همی بیند ز راه] یک نظر هست که دو ذراع می بیند یعنی دیر و دراز نمی بیند از رفتن.

[یک نظر دو گون دید و روی شاه] آن نظر اهل الله است. پس نظر اهل دنیا همچون نظر حیوانات معاش دنیا بیند و نظر اهل تقوی دنیا را مزرعه آخرت و آخرت را دار قرار بیند و روی شاه را به دیده دل بیند. لاجرم به اندکی دنیا قناعت کند و از آنان نباشد که رسول الله علیه السلام فرمود: **لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَا يَتَغَيَّيَ إِلَيْهِمَا الثَّالِثُ وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ**. [1483 در میان این دو فرقی بی شمار] تفاوت فاحش هست. [سرمه جو والله أعلم بالسرار] کحل طلب کن تا چشم تو بیننده شود و سرمه دیده خاک قبر است. حکایت: اسکندر بر قومی آمد که در دست ایشان چیزی نبود از متاع و مال دنیا و ایشان گور کنده بودند چون صبح می شود گورها را آمدندی و رفتندی و نزد گور نماز گذاردندی و نباتات بخوردندی. اسکندر کسی فرستاد به شاه ایشان، آن شاه گفت: من به وی احتیاج ندارم. اسکندر به وی آمد و گفت: تو به من نیامدی، من به تو آمدم و اسکندر گفت: چرا شما را دنیا نیست که سیم و زر نگرفتید و با وی انتفاع نکردید؟ گفت: هر که از اینها چیزی گیرد بسیار را طمع کند. اسکندر گفت: چرا گورها کنید و نزد وی نماز می گذارید؟ گفتند: چون گور را می بینیم، ما را از امل منع می کند. اسکندر گفت: چرا شما را جز نبات نیست، چرا بهایم نگرفتید تا از گوشت ایشان بخورید. گفتند: خوب ندیدیم که شکم ما گورهای ایشان باشد. چون نباتات کفایت می کند بدان قناعت کردیم و هر طعام که از کام رود لذتش نماند خواه شیرین و خواه بد باشد. اسکندر آن شاه را گفت: اگر صحبت من اختیار کنی بیا برادر و وزیر من شو. آن شاه گفت: من و تو در جایی جمع نمی شویم زآنکه همه مردم تو را دشمنند از مال تو. مراد دوستند زآنکه من مال را ترک کردم. اسکندر از نزد وی برفت به تعجب و پند شنیده. [1484 چون شنیدی شرح بحر نیستی] و وصف دریای فقر که آن بحر لایق عزت را خور ندارد همچو سلطان محمود. [کوش دایم تا بر این بحر ایستی] سعی کن دایم که در نیستی و فقر باشی.

[1485] چونکه اصلِ کارگاهِ آن نیستیست] زآنکه هر چیز از نیستی به هستی آمدست. [که خلا و بی‌نشان است و تهیست] (83b) که تنها و بی‌علامت است و خالی. در بعض نسخ: [جز معطل در جهان هست کیست]. [1486 جمله استادان پی اظهار کار] مرهون است. [نیستی جویند و جای انکسار] تو نیز نیستی و فقیر باش تا آن بحرِ موجود صنعت و قدرتِ خود را نماید. [1487 لاجرم استادِ استادان صمد] یعنی حضرت خدا جلّ و علا [کارگاهش نیستی و لا بود] کارخانه او عدم است که معدوم را موجود گرداند و کسی که چیزی ندارد از حطامِ دنیا و میلش نباشد به ماسوی فضلِ بسیار او را دهد که بزرگان گفته‌اند: مؤمنان چهار قسمند. یکی آن است دلِ وی مستغرقِ ذکرِ خدا باشد به دنیا التفات نکند الاّ به قدرِ ضرورتِ معیشت او از صدّیقان است و اوّل به بهشت رود و این قسم اقلّ باشد. دوم آن است که به دنیا و دین اشتغال کند لکن دین غالب باشد، آن کس از احوالِ قیامت به زودی خلاص یابد. سوم آن است که به دنیا و دین اشتغال کند لکن دنیا غالب باشد، او به آسانی خلاص نیابد. چهارم آن است که دلِ وی مستغرقِ دنیا باشد، ذکرِ خدا در وی همچون حدیثِ نفس باشد که گاهی به زبان ذکرش کند او از مالکان است. [1488 هر کجا این نیستی افزون‌تر است] و فقر زیاده‌تر، [کارِ حقّ و کارگاهش آن سر است] و آن طرف است.

[1489 نیستی چون هست بالاین طبّق] بر تو از همه طبّق‌ها و بالاتر از همه حال‌ها. [بر همه بردند درویشان سَبَق] و سبقت. [1490 خاصه درویشی که شد بی جسم و مال] خصوصاً درویشی که هم صحّتِ بدنش نباشد هم مال ندارد. [کار فقرِ جسم دارد نه سؤال] فضل و تأثیر آن فقیر است که تنش بیمار باشد نه آن فقیر که بر سؤال قادر بود. [1491 سایل آن باشد که مال او گداخت] سایل مذموم و مفلس شوم آن است که سرمایه عمر را گداخته و ضایع کرده باشد. [قانع آن باشد که جسمِ خویش باخت] قانع آن فقیر است که تنش بیمار بود در گوشه‌ای خسبیده بود. [1492 پس ز درد اکنون شکایت بر مدار] زیرا به حکم إذا

أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا إِبْتَلَاهُ مَرَضَ دَلِيلٍ حَبِّ حَقِّ تَعَالَى اسْت. [کوست سوي نیست اسپي راهوار] که آن درد به جانبِ نیستی اسپي تیزرو است زیرا فقرِ تن از فقرِ مال بیشتر است. [1493 این قَدَر گفتیم باقی فکر کن] آنچه در فضیلتِ فقر و شأمت غنا گفتیم نمونه است، باقی را تو فکر کن که هر چند که فقر زیاده باشد فضیلتِ زیاده بود و هر چند که غنا زیاده بود محنت زیاده بود. حکایت: پادشاهی را قدحی آوردند از پیروزه که مرصع بود به جواهر که نظیر وی ندیده بود. پادشاه از وی بسیار شاد شد. حکیمی زاهد نزد وی حاضر بود، وی را گفت: چگونه می بینی این را؟ حکیم گفت: این را مصیبت می بینم یا احتیاج. پادشاه گفت: چگونه؟ حکیم گفت: اگر شکسته شود مصیبت (84a) گردد و اگر دزدیده شود محتاج می شوی که مانند او را یابی. پیش از آمدنِ او ایمن بودی از مصیبت و احتیاج او. اتفاقاً روزی آن قدح شکسته شد پادشاه را از این سخت مصیبت کشت و گفت: حکیم راست گفته بود. لاجرم همه اسبابِ دنیا چنین است. پس دنیا دشمنِ دشمنانِ خداست که ایشان را به دوزخ برد و دشمنِ دوستانِ خداست که صبرِ ایشان بر دشمنِ حضرت خداست که راهِ وی را می زند، بندگانِ او را بار ندهد که به درگاهش آیند و دشمنِ خودست، زانکه نفسِ خویش را می خورد زیرا مال را از بهر نگاه داشتنِ خزاین و نگهبانان می باید اینان را تحصیل بی مال نشود، پس مال نفسِ خود را می خورد. لاجرم کسی که آفتِ مال را داند با وی انس نگیرد و به قدرتِ ضرورت قناعت کند هر که در احوالِ انبیا و اولیا و اقوالِ ایشان و در اخبار و آثارِ ایشان فکر کند، می داند که فقر از غنا بهتر است. [فکر اگر جامد بودِ رَو ذکر کن] فکر اگر افسرده بود برو ذکر کن زانکه [1494 ذکر آرد فکر را در اهتزاز و حرکت. [ذکر را خورشیدِ این افسرده ساز] ذکر را آفتابِ این فکر جامد کن تا به تاب و حرارتش این فکر جامد را گدازد. [1495 اصل خود جذبه است لیک ای خواجه تاش] اگرچه اصلِ وصول به حکمِ جذبه من جذباتِ الرحمن جذبه خداست اما ای همچو من بنده خدا. [کار کن موقوفِ آن جذبه مباش] در عمل بکوش، توقف بر

جذبۀ خدا مکن. [1496 زآنکه ترکِ کار چون نازی بود] یعنی عمل را ترک کردن گویا به حضرت خدا ناز کردن است. [ناز کی درخوردِ جانبازی بود] تو که دعوی عاشقی و جانبازی کنی ناز تو را لایق نیست. [1497 نی قبول اندیش نی رد ای غلام] مگو که خدای تعالی عمل مرا قبول کند یا نه. [امر را و نهی را می بین مدام] بلکه امر و نهی خدا را بین و رعایت کن. [1498 مرغِ جذبۀ ناگهان پَرَد ز عَش] مرغِ جذبۀ الهیۀ ناگاه از ایشان می پرد. چون او تو را رسد، بسیار عمل لازم نمی شود اما بیت: هشدار که لطفِ حق ناگاه رسد - ناگاه آید بر دل آگاه رسد. [چون بدیدی صبح شمع آنگه بکُش] به حکم قولِ علی رضی الله عنه: الطفی السراج فقد طلع الصبح. چون جذبۀ رسد عمل بسیار لازم نمی شود یا در عمل بی اختیار شوی اما اکنون به عمل بکوش. [1499 چشمها چون شد گذاره نورِ اوست] لاجرم در آن حال. [مغزها می بیند او در عینِ پوست] به هر چه نظر می کند ذات و صفاتِ خدا را می بیند. [1500 بیند اندر ذره خورشید بقا] یعنی مشاهده کند حضرت خدا را. [بیند اندر قطره گل بحر را] کسی گفته: من در پَرِ مگس خدای تعالی می بینم زیرا می دانم که همه خلق نتوانند که پَرِ مگس را آفرینند. پس خلق همه مخلوقاتِ اوست و همه مخلوقاتِ مراایِ اوست.

(84b) [بارِ دیگر رجوع به قصۀ صوفی و قاضی] در بعض نسخ: [رجوع کردن به قصۀ

رنجور و صوفی].

[1501 گفت صوفی در قصاصِ یک قفا] یعنی صوفی گفت: اگر من این بیمار را بزنم او بمیرد. پس از بهرِ یک سیلی زدن [سر نشاید باد دادن از عمی] سری را به باد دادن نباید یعنی کسی را کشتن نباید از کوری یا معنی این باشد که اگر من او را بزنم او بمیرد و مرا از بهرِ قصاصِ او بکُشد. پس در قصاصِ یک سیلی زدن خود را کشتن نباید از نابینایی. [1502 خرقة

تسلیم اندر گردنم] خصوصا که خرقة تسلیم و رضا در گردن من بودن [بر من آسان کرد
سیلی خوردنم] پس نمی باید که او را زنم. [1503 دید صوفی خصم خود را سخت زار] و
نزار. [گفت اگر مشتش زنم من خصم وار] بر قفای آن بیمار. [1504 او به یک مشت بریزد
چون رصاص] همچون ارزیز. [شاه فرماید مرا زجر و قصاص] به جای او مرا کشتن فرماید.
[1505 خیمه ویران است و بشکسته وُتَد] خیمه خراب است و شکسته میخ. [او بهانه
می جُود تا درُفُتَد] آن خیمه بهانه می جوید که افتد. در این محلّ تنبیه است که صوفیان را
تحمل ادا می باید بلکه همه کس را اولی تر آن است که عفو کند، اگر نکند تجاوز از حدّ
نکند، ورنه شاه آخرت قصاص فرماید. [1506 بهر این مرده دریغ آید دریغ] از برای این نزار
حیف و دریغ است. [که قصاصم افتد اندر زیر تیغ] مرا به تیغ زدن بگُشند. [1507 چون
نمی تانست کف بر خصم زد] چون صوفی قادر نشد بر سیلی زدن به آن خصم، [عزمش آن
شد کش سوی قاضی بُرد] قصدش آن گشت که این بیمار را به جانب قاضی برد. [1508
که ترازوی حق است و کُیله اش] چون چنین است، [مخلص است از مکر دیو و
حیله اش] محلّ خلاص است از مکر شیطان و وسوسه او. چون چیزی را شرع جایز بیند قبول
کردن باید، به وسوسه شیطان التفات کردن نشاید. [1509 هست او مقرض احقاد و جدال]
قاضی بُرنده کین ها و جنگ است. [قاطع جنگ دو خصم و قیل و قال] گویا بیان مصراع
اول است. [1510 دیو در شیشه کند افسون او] دیو را در شیشه کند سحر قاضی چنانکه
سلیمان علیه السلام دیو را در شیشه کردی. [فتنه ها ساکن کند قانون او] زیرا [1511 چون
ترازو دید خصم پُر طمع] مرهون است. [سرکشی بگذارد و گردد تبع] تابع و متبوع.
[1512 و ترازو نیست گر افزون دهیش] اگر ترازو نباشد خصم را گر زیاده از حقش بدهی.
[از قسَم راضی نگردد آگهیش] از نصیب راضی نمی شود آگاهی او. [1513 هست قاضی
رحمت و دفع ستیز] و رفع عناد. [قطره ای از بحر عدل رستخیز] قاضی یک قطره است از

دریای عدل قیامت. [1514 قطره گرچه خُرد و کوتاه‌پا بود] یعنی صغیر و حقیر است اما [لطف آب بحر از او پیدا بود] اثر او در او ظاهر است. پس عاقل را می‌باید که از قاضی دنیا بر قاضی آخرت استدلال کند (85a) و از خصم دنیا به خصم آخرت انتقال کند، قلیل بر کثیر دلیل است، و لهذا می‌فرماید: [1515 از غبار ارپاک داری کله را] و دیده را، [توز یک قطره بینی دجله را] که اندک بر بسیار گواه است. [1516 جزوها بر حال کُلها شاهد است] پس قاضی دنیا بر قاضی عقبی دال است. [تا شَفَق غَمَازِ خورشید آمدست] که شفق اثر و جزؤ آفتاب است. [1517 آن قَسَم بر جسم احمد راند حق] حضرت خدا که قسم کرد بر جسم رسول الله علیه السلام قسم کرده است. [آنچه فرمودست کَلَّا وَالشَّفَق] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره انشقاق است: **فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ * وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ * وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ * لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ** (انشقاق ۸۴/۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹)، یعنی پس سوگند می‌خورم به شفق و آن حمزنی است که بعد از غروب آفتاب در افق مغرب دیده شود و در تأویل مراد از شفق جسم خاتم النبیین است که حال او گواه اخلاق رب العالمین است و سوگند به شب و آنچه جمع کند و بپوشد یعنی قسم به هر چه تاریکی شب آن را فرو پوشد و سوگند به ماه آنگاه که کامل گردد و به مرتبه بدریت رسد که هر آینه ملاقی شوید حالی را بعد از حالی را که مطابق وی باشد در شدت، مراد مرگ است و شداید قیامت و موطن احوال آن که یکی بعد از دیگری دیده شود. پس چون قلیل بر کثیر دلیل است، عاقل را می‌باید که از قلیل بر کثیر استدلال گیرد و بگوید که آن رَزَاق که مرا رزق اندک داد، او قادر است بر بسیار دادن. [1518 مور بر دانه چرا لرزان بُدی] و از فوت آن ترسیدی [گر از آن یک دانه خرمن دان بُدی] اگر از آن یک دانه خرمن را دانستی؟ یعنی از اندک بر بسیار استدلال کردی. [1519 بر سر حرف آ که صوفی بی‌دل است] بر سر سخن بیا که صوفی جبان بی‌صبر است. [در مکافات جفا مُستعجل است] در عوض و جزای جفا شتاب کننده و انتقام جوینده است که عفو نمی‌کند.

چون مقصود مولانا از قصّه پند است، لاجرم به تقریبِ دعوی صوفی مزبور مردمان را پند می گوید که از مظالم احتراز فرمایند و ارضای خصما کردن را ارشاد کند که می گوید: [1520 ای تو کرده ظلمها چون خوش دلی] چرا با حضور قلبی؟ [از تقاضای مُکافی غافل] از طلب جزا خواه غافل؟ [1521 یا فراموش شدست از کرده‌ها] یعنی فعل‌های خود را فراموش کرده- ای؟ [که فرو آویخت غفلت پرده‌ها] معنی این مصراع به ترکی که غفلت پرده‌لر آصدی سگا. لاجرم مرد پس پرده‌ای، ولهذا حساب حال خود و تدبیر آخرت نمی کنی، رسول الله علیه السلام فرمود: مَنْ كَانَتْ لَاحِيَهُ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ مِنْ عَرَضٍ أَوْ مَالٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ الْيَوْمَ قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهُ يَوْمَ لَا دِرْهَمَ وَلَا دِينَارَ. (85b) [1522 گر نه خصمیهاستی اندر قفات] اگر تو را خصم‌ها در قفا نبودی، [جرم گردون رشک بُردی بر صفات] صفای تو بهتر از صفای افلاک بودی. بزرگی گفت: انبیا و اولیا را بیم بسیار بود اما ما بیم را از ایشان لایق‌تریم و بیم ایشان از بسیاری ذنوب نیست، بلکه از صفای قلوب است و بسیاری معرفت و امن ما از اندکی ذنوب نیست و بسیاری طاعت، بلکه از غلبه شهوت و شقاوت است و بسیاری غفلت و قساوت. [1523 لیک محبوسی برای آن حقوق] که در ذمت تو است. [اندک اندک عذر می‌خواه از عقوق] از عصیان و آزریدن پدر و مادر. [1524 تا به یکبارت نگیرد مُحْتَسِب] تا محتسب آخرت تو را دفعه نگیرد. [آب خود روشن کن اکنون با مُحِب] پس عاقل را می باید که به حکم حاسبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسِبُوا حساب حقوق و ارضای خصوم کند پیش از گرفتن محتسبان که در حق ایشان وارد است این کلام: عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (تحریم ۶/۶۶). یکی از این دو فعل نسبت با ماضی است، یکی نسبت با مستقبل است فلا تکرار.

[رفتن صوفی به سوی سیلی‌زنش و بردن او را به قاضی] از برای طلب حق.

[1525] رفت صوفی سوی آن سیلی‌زنش] به جانبِ آن بیمار که سیلی زد او را. [دست زد چون مدّعی در دامنش] دامنِ آن سیلی‌زن را گرفت. [1526] اندر آوردش بر قاضی کشان] بیمار سیلی‌زن را به نزد قاضی بُرد و گفت: [کین خر ادبار را بر خر نشان] این خر مدبر یعنی بدبخت را سوار کن از بهر آنکه مرا بزد. [1527] یا به زخمِ درّه او را ده جزا] معنی این مصراع به ترکی یاتوره زخمی ایله ویر آگا جزا یعنی یا آن کن یا این کن. [آنچنان که رای تو بیند سزا] و لایق که تعزیر برای قاضی مفوّض است. [1528] کآنکه از زجر تو میرد در دمار] و انتقام [بر تو تاوان نیست آن باشد جُبار] بر تو ضمان نیست، خونِ او باطل و هدر گردد. [1529] در حدّ و تعزیر قاضی هر که مُرد] یعنی قاضی کسی را که حدّ زند یا تعزیر کند و آن کس در حدّ و تعزیر بمیرد. [نیست بر قاضی ضمان کو نیست خُرد] قاضی کوچک نیست زیرا [1530] نایبِ حقّ است و سایه عدلِ حق] و همچنان [آینه هر مُستَحَقّ و مُستَحَقّ] که مستَحَقّ و مستَحَقّ را می نماید. در این تنبیه است که قاضی را می باید که حالِ خود را داند که نایبِ حقّ است. پس اجرای عدل کند و مستَحَقّ و مستَحَقّ را نماید. [1531] کو ادب از بهرِ مظلومی کند] که آن قاضی ادب را از برای مظلومی کند. [نه برای عِرْض و خشم و دخلِ خود] نه از بهرِ عرض و ناموس و خشم و غضب و حاصلِ خود کند. در این تنبیه است که قاضی را در فصل خصومت (86a) عرض نمی باید. [1532] چون برای حقّ و روزِ آجل است] چون کارِ قاضی از برای حق و روزِ قیامت است یعنی برای خداست و برای آن حق است که در آخرت طلبش واجب است. [گر خطایی شد دیت بر عاقله‌ست] اگر کسی بمیرد خون‌بها بر اقربا و بیت المال لازم شود یعنی دیت بر غیر است نه بر قاضی. [1533] آنکه بهرِ خود زند او ضامن است] امّا [وآنکه بهرِ حق زند او آمن است] از ضمان. [1534] گر پدر زد مر پسر را و بمرد] اگر پدر پسرِ خود را بزند و آن پسر از ضربِ او بمیرد، [آن پدر را خون‌بها باید شمرد] آن پدر را دیت شمردن لازم می شود. [1535] زآنکه او را بهرِ کار

خویش زد] زیرا پدر پسر را از بهر خود زده است. [خدمتِ او هست واجب بر وُلَد] پس زدن و تأدیب کردن پدر از بهر خویش است. [1536 چون معلّم زد صبی را شد تلف] و بمرد. [بر معلّم نیست چیزی لَا تَخَف] قصاص و دیت لازم نیست، مترس. [1537 کَانَ معلّم نایب افتاد و امین] به حکم وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا (بقره ۳۱/۲) وظیفه تعلیم از آن حق تعالی است. پس معلّم نایب اوست و امین ودایع مسلمانان که آن ودایع صبیان ایشان است. [هر امین را هست حُکْمَش همچنین] که امین را بی نعدی و تقصیر ضمان لازم نمی شود. [1538 نیست واجب خدمتِ اُستا بر او] بر صبی. [پس نبود اُستا به زجرش کارجو] لاجرم زدن استاد نه از بهر خود است. [1539 ور پدر زد از برای خود زدست] پس دیت لازم می شود. [لاجرم از خونبها دادن نَرست] خلاص نشد و چون کسی کاری را از بهر خود کند مؤاخذ شود. [1540 پس خودی را سر بُر ای ذوالفقار] چون ضمان از خودی باشد سر خودی را قطع کن تا از ضمان خلاص شوی. [بی خودی شو فانی درویش وار] زیرا [1541 چون شدی بی خود هر آنچه تو کنی] مرهون است. [مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ اِیْمَنی] به حکم آیت سوره انفال وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى (انفال ۱۷/۸) کار از حضرت خداست. پس تو از ضمان ایمنی. [1542 آن ضمان بر حق بود نی بر امین] یعنی مواضع متعدده هست در شریعت که ضمان بر بیت المال لازم شود. [هست تفصیلش به فقه اندر مُبین] تفصیل آن مسایل در کتب فقه است و ظاهر. [1543 هر دکانی راست سودایی دگر] و متاعی از نوعی [مثنوی دگان فقر است ای پسر] چنانکه [1544 در دکان کفشگر چرم است خوب] چرم به جیم عجمی مرادف صرم است به ترکی گون. [قالِب کفش است اگر بینی تو خوب] به ترکی بشمق قالبی در اگر گوررسک آعاج. [1545 پیش بزازان قَز و اَدکن بود] نزد بزازان ابریشیم و رنگها و الوان قماش باشد. [بهر گز باشد اگر آهن بود] برای ذراع باشد بلکه نفس ذراع باشد اگر آهن باشد. (86b) [1546 مثنوی ما دکان وحدت است] که

متاع ما توحيد و ستودن حق تعالی است. [غیر واحد هرچه بینی آن بُت است] از اصول و مقاصد این کتاب نیست یا به تقریبی یا به غفلی یا به مناسبتی یا به حکمتی مذکور شدست.

[1547 بُت ستودن بهر دایم عامه را] صنم را مدح کردن بهر صید عوام یعنی ظواهر اخبار و گفتار هزل از برای شکار کردن عوام، [همچنان دان کالْغَرَانِیقُ الْعُلَی] رسول الله علیه السلام سورة النَّجْم می خواند، چون بدینجا رسید که أَفْرَآئِیْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى ﴿٥٣﴾ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَ (نجم ۵۳، ۱۹، ۲۰) به زبان رسوا الله علیه السلام جاری شد: تلك الغرائق العلی وإن شفاعتهن لَتَرْتَجِی یعنی آن بُتان بزرگانند که شفاعت ایشان امید باید داشت. [1548 خواندش در سورة النَّجْم زود] یعنی در این سورة رسول الله علیه السلام خواند. [لیک آن فتنه بُد از سورة نبود] این امتحان و ابتلا بود از سورة النَّجْم نبود. [1549 جمله کفار آن زمان ساجد شدند] یعنی چون این را کافران شنیدند شاد شدند و در آخر سورة مذکوره که که آیت سجده هست رسول الله علیه السلام سجده کرد، کافران با مسلمانان سجده کردند. [هم سری بود آنکه سر بر در زدند] رازی بود از اسرار الهیه که کافران سر را برد، رو بر زمین زدند و سجده کردند. پس در این کتاب آنچه هزل است و غیر توحید از بهر ساجد گردانیدن عوام است و برای مایل کردن ایشان است و تفصیل این کلام در بعض تفاسیر آورده اند که چون سورة النَّجْم نازل شد سیّد عالم علیه السلام آن را در مسجد حرام میان مجمع قریش می خواند و در اثنای آیتها توقف می فرمود، تا مردمان تلقی نموده یاد گیرند. پس به طریق مذکور بعد از تلاوت آیت أَفْرَآئِیْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى ﴿٥٣﴾ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَ متوقف شد، شیطان دل مبارک رسول الله علیه السلام بدزدید به زبان شریفش جاری شد تلك الغرائق العلی وإن شفاعتهن لَتَرْتَجِی. حاصل معنی آنکه ایشان بزرگان قوم اند یا مرغان بلندپروازند و امید شفاعت ایشان می توان داشت و اکثر محققان بر آن است که این کلام به زبان مبارک رسول جاری نشد، بلکه شیطان در میان مجال یافته به گوش مشرکان تلك الغرائق العلی وإن شفاعتهن لَتَرْتَجِی رسانید و کفار به استماع

این سخن خوش‌دل شده پنداشتند که حضرت رسول خواند و بُتانِ ایشان را ستایش کرد. لاجرم در آخرِ آن سوره که آن حضرت با مؤمنان سجده کردند، اهل شرک اتفاق نمودند جبرائیل علیه السلام نازل شد، صورتِ حال را اعلام کرد، دلِ مبارکِ رسول الله علیه السلام بسیار غمناک شد و حق تعالی جهتِ تسلیتِ خاطرِ عاطرِ سید عالم علیه السلام آیت فرستاد که در سوره حج است: وَمَا أَرْسَلْنَا (87a) مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٣﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ (حج ۲۲/۵۲، ۵۳) یعنی نفرستادیم ما پیش از فرستادن تو هیچ رسولی و نه نبی مگر چون تلاوت کرد بیفکند شیطان نزدیک تلاوت او آنچه خواست، پس زایل و باطل گرداند خدای آنچه در افکنده باشد شیطان، پس ثابت کند آیت‌های خود را و خدای داناست به احوالِ مردمان، حکم کننده به حق بر ایشان و القا کرد شیطان به وقتِ تلاوتِ انبیا تا گرداند خدای آن چیز را که القا می کند شیطان آزمایشی و ابتلایی مر آنان که در دل‌های ایشان بیماری شک و تردّد است. [1550 بعد از این حرفی است پيچاپیچ و دور] و بحث است مشکل و دراز که خوندن رسول علیه السلام این را با وسوسه شیطانیّه بود یا از رسول صادر نشد، شیطان به هنجارِ آوازِ رسول بخواند چنانکه تفصیل کردیم. [با سلیمان باش و دیوان را مشور] با حضرت خدا باش، شیاطین و وساوس را تحریک مکن.

[رجوع به حکایتِ صوفی و قاضی] و بیمار سیلی‌زن

[1551 هین حدیثِ قاضی و صوفی بیار] خبرِ صوفی و قاضی را بیاور و همچنان [و آن ستمکارِ ضعیفِ زار زار] و خبرِ آن بیمار که ظلم کرد صوفی را و خود نزار بود. [1552 گفت قاضی ثَبَّتِ الْعَرْشُ اِی پسر] قاضی گفت به حکمِ ثَبَّتِ الْعَرْشُ ثم انقش، اول وجود این کس را اثبات کن، پس از آن دعوی کن. [تا بر او نقشی کنم از خیر و شر] و حکمی کنم بر

وی. [1553 کو زندہ کو محلّ انتقام] کجاست ضارب، کجا موضع انتقام؟ [این خیالی گشته است اندر سقام] در بیماری. [1554 شرع بهر زندگان و اغنیاست] احکام شرعیّه از برای احیا و اغنیاست یعنی تکالیف بسیار بر ایشان است. حکایت: ابوالدردا گفت: ما انصاف نمی کنیم در خصوص اغنیا زیرا چنانکه ایشان می خورند ما نیز می خوریم و چنانکه ایشان می آشامند ما نیز می آشامیم و چنانکه ایشان می پوشند ما نیز می پوشیم و چنانکه ایشان تماشای زخارف و متاع دنیا کنند ما نیز تماشا می کنیم اما ایشان را خطری است عظیم از جهت ضبط مال و زکوٰۃ دادن و حقوق مالیه را رعایت کردن و در آخرت سؤال و حساب و عذاب است، ما از اینها آزادیم. [شرع بر اصحاب گورستان کجاست] احکام و تکالیف بر اهل قبور نیست چون قاضی دنیا فانی و ضعیف را عنایت کند، قاضی آخرت نیز فقیران و بیماران را مرحمت کند، ولہذا می فرماید: [1555 آن گروهی کز فقیری بی سرند] یعنی عریان و بی وجهاند. [صد جهت زآن مردگان فانی ترند] بسیار از موتی فانی و عاجزترند زیرا [1556 مرده از یک روست فانی در گزند] (87b) میت از یک وجه فانی است در متضرّر شدن که یک بار مرد. [صوفیان از صد جهت فانی شدند] از جهت کُشتن اخلاقِ ذمیمه و هوا و نفسانیّت و قلّت مال و ترک طلب دنیا و ریاضت و مجاہدت و هر روز بلکه هر آن کُشتن آرزوها و شہوت که هر یکی از اینها یک مرگ است. مصراع: یک بار میرد هر کسی بیچاره جامی بارها. [1557 مرگ یک قتل است و این سیصد هزار] مردن یک کُشتن است و این فقر بسیار. [هر یکی را خونبھایی بی شمار] و عوض آخرت است چند بار. [1558 گرچه کُشت این قوم را حق بارها] از هر جهت [ریخت بهر خونبھا انبارها] و خزاین غیب. [1559 همچو جرجیسند هر یک در سِرار] و راز [کُشته گشته زندہ گشته شصت بار] یعنی جرجیس را چند بار کُشتند در ظاهر و درویشان را چند بار کُشتند در نهانی. بدان که جرجیس را هر کس این قدر داند که چند بار کُشتند باز زندہ گشت اما تفصیلش معلوم نیست. این فقیر معتبرات را تتبع

کردم و تفصیلش را یافتم و بیان او را اینجا مستحسن دیدم اگرچه بسط کلام را اقتضا می کند اما حکایت غریبه است، دانستن او جامع فواید کثیره است. حکایت: جرجیس علیه السلام پیش نبوت مردی صالح بود از اهل فلسطین، بعض حواریون عیسی را رسیده بود و تاجر بود، مال بسیار داشت و بسیار صدقه می کرد و در دیار موصل پادشاهی بود که نامش زادانه بود. دیار شام را مالک گشته بود و آن جبار و بت پرست بود و آن را بتی بود که افلون گفتندی. اتفاقاً جرجیس به ولایت آن پادشاه واقع شد، مگر آن روز پادشاه مزبور پیدا شده و فرموده بود که آن بت را که افلون است نصب کنند و مردمان را پیش وی آوردند و هر که مخالفت می کرد به انصاف عذاب تعذیب می کرد و آتش را افروخته بود، هر که صنمش را سجده نمی کرد در آتش می انداخت. چون جرجیس وی را دید از او برید و خدا در نفس جرجیس بغض و عداوتش انداخت. پس جرجیس مال خود را به اهل ملت خویش بخش کرد تا چیزی نماند و بر آن شاه روی نمود و گفت: بدان که تو بنده مملوکی و تو را پروردگار است که مالک تو و مالک غیر توست و آن تو را آفرید و رزق داد و آن زنده می کند و بمیراند و تو را ضرر و سود می رساند و تو مخلوقی را معبود کردی که سخن نمی گوید و نمی بیند و نمی شنود و ضرر و نفع نمی کند و آن را زینت کردی به سیم و زر تا فتنه مردمان کنی و آن را عبادت کنی. آن شاه از حال جرجیس و کارش پرسید و گفت: تو کیستی و از کجایی؟ جرجیس جواب داد که: من بنده خدایم و فرزند بنده خدایم و فرزند کنیزک خدایم، ذلیل ترین و کوچک ترین بندگان خدایم و مرا از خاک آفرید و آن را باز می کردم. شاه گفتش: اگر ربّ تو آنچنان باشد که زعم می کنی بر تو اثر وی پیدا بودی، چنانکه اثر من بر بندگان و اعوان من پیداست. جرجیس (88a) تحمید و تعظیم خدا کرد و بعضی از عجایب مصنوعات خدا را یاد کرد. آن شاه جرجیس را تخییر کرد میان عذاب و میان سجده به افلون. جرجیس گفت: اگر افلون آن است که آسمان را بر داشت و زمین را گسترید راست و ینک می گویی، ورنه تن زن ای ملعون. چون شاه این را شنید خشمناک شد و دشنام

داد و بفرمود تا درختی نصب کردند و بر وی شانه‌های آهن نهادند و جرجیس را بر وی خراشیدند تا پوست و گوشت و رگ‌های وی بگسست و در این حال سرکه و خردل بر وی پاشیدند. خدای تعالی آن را از الم و هلاک نگاه داشت. چون بدید که آن کار وی را ضرر نکرد، بفرمود تا میخ‌های آهنین را در آتش گرم کردند و بر سر جرجیس زدند تا دماغ وی روان شد. خدای تعالی وی را از الم و هلاک نگاه داشت. چون بدید که این وی را نکشت بفرمود تا حوضی را از مس پر کردند و به آتش گرم کردند و جرجیس را در آوردند. چون بدید که این نیز وی را نکشت، به خود خواند و گفت: ای جرجیس، الم این عذاب را نمی‌یابی؟ گفت: آن خدای که تو را خبرش دادم مرا نگاه داشت و مرا صبر داد تا بر تو غالب شوم. چون جرجیس چنین گفت، شاه از وی بترسید بر نفس و ملک خود و فکرش جمع کرد که این را در زندان کند. بزرگان قومش گفتند: تو که این را در زندان کنی، مردمان را سخن گوید و فریاد و به خود کشد. وی را در زندان عذاب کن تا که نتواند که به مردم سخن گوید. شاه فرمود، وی را در زندان بر روی انداختند و بر دو دست و دو پایش مسمار آهن زدند و ستون مرمر را که هژده کس بر داشتند بر پشت وی انداختند. آن روز در آن حال بماند. چون شب رسید خدای تعالی فرشته فرستاد و این اول وحی آمدن بود به وی و آن ستون مرمر را بر داشت و مسمارها را انگیخت و طعام و شربت داد و بشارت و تعزیت کرد و از زندان به در کرد و گفت: خدای تعالی بفرمود که برو به دشمن خود و با وی جهاد کن به حق جهاد و صبر کن بر عذابش زانکه تو را مبتلا کردم به دشمن که هفت سال تو را عذاب کند و چهار بار جان تو به تو می‌دهم. چون قتل چهار باشد جان تو را قبول کنم اجر تو دهم. لاجرم ایشان غافل بودند. صباح جرجیس بر سر ایشان استاد و به خدا دعوت کرد. شاه گفت: تو جرجیسی؟ گفت: آری. گفت: ترا که به در کرد از زندان؟ گفت: آنکه سلطنت او بر سلطنت تو غالب است. چون چنین گفت، شاه بر غضب گشت و بفرمود تا جرجیس را میان دو درخت بستند و شمشیر بر تارک سرش نهادند تا دو نیمه‌اش کردند

و هر نیمه‌اش را پاره پاره کردند و آن شاه را هفت شیر بود در چاهی بزرگ. از اصناف عذاب او بود. پس جسدِ جرجیس را در آن چاه انداختند. خدای تعالی شیران را از خوردنِ آن منع کرد. جرجیس (88b) آن روز در چاه مرده ماند. اوّلِ مردنش این بود. چون شب رسید خدای تعالی اجزا و اعضای او را جمع کرد تا درست شد و جان‌ش را رد کرد و فرشته‌ای فرستاد تا از قعر چاه بیرون آورد و طعام و شربت داد و بشارت و تعزیت کرد. چون صبح شد فرشته گفت: ای جرجیس، آن قادر که آدم را از خاک آفرید تو را نیز زنده کرد و از چاه خلاص کرد. برو به دشمنت جهاد کن. ایشان نادانسته، از بهر شادی بر مرگِ جرجیس عید ساخته بودند. جرجیس پیشِ ایشان برفت، چون دیدند شاه گفت: این جرجیس است. جرجیس گفت: من جرجیسم، شما بد قومید که مرا کُشتید و پاره پاره کردید، خدای تعالی مرا زنده کرد، به قدرتش بیایید، به آن ربّ عظیم ایمان آورید که شما را نمود آنچه نمود. به بعضی گفتند: این ساحر است، دیده مردم را سحر کرد. ساحران که در آن شهر بود جمع کردند، شاه به کبیر ایشان گفت: بر من عرض کن بزرگ‌ترین سحرِ خود را. ساحر گفت: کاوی بیارید. یک کاو آوردند. ساحر به یک گوشِ او بدمید، کاو دو پاره شد و باز دمید، دو کاو گشت و تخم خواست و بکشت و در زمان پیدا شد و وقتِ حصادش رسید و بُرید و بزد و دانه را از کاو جدا کرد و آرد کرد و خمیر ساخت و نان پخت و همه بخوردند. شاه گفت: تو می‌توانی که این را در صورتِ حیوانی بکنی؟ ساحر گفت: کدام صورت می‌خواهی؟ گفت: صورتِ سگ. ساحر آب خواست. چون به قدحی آب آوردند، ساحر بر آن آب بدمید و گفت: بفرمایید تا جرجیس بیاشامد. پس او را دادند تمام بیاشامید. ساحر گفت: چگونه یافتی؟ گفت: تشنه بودم سیراب گشتم و بر شما قوی شدم. ساحر شاه را گفت: ای شاه اگر من به مانند تو شاهی جنگ کردمی غلبه می‌کردم اما این به خالقِ زمین و آسمان جنگ کردن است. چون ساحر چنین گفت، مردی از اصحابِ شاه گفت که مقرّب شاه بود: شما کارِ این مرد را بر سحر نهادید و این را عذاب کردید اما عذابِ شما به

این نرسید و گشتید اما مرده نشد، هیچ ساحر دیدید که مرگ را از نفسِ خود دفع کند یا مرده را زنده کند. قوم گفتند: این کلام کسی است که به جرجیس مایل باشد. آن مرد گفت: من ایمان آوردم به خدای تعالی و من بری شدم آنچه شما عبادت کردید. شاه و اصحابش برخاستند و به خنجرها گشتند و مردی از بزرگانِ ایشان که نام او مُخَلَنْطُس بود، گفت: ای جرجیس، تو زعم می کنی که خدای تو خلق را بده کند و باز اعاده کند و من از تو چیزی می خواهم، اگر خدای تو بکند من به تو ایمان آوردم که در اطرافِ ما چهار ده تخت و سفره‌ها بود که بر آن سفره‌ها قدح‌ها بود از درخت‌های گوناگون و پوشیده گشتند، دعا کن به خدای تو تا این تحت‌ها و قدح‌ها را ایجاد کند. چنانکه اوّل بود تا لون (89a) و شکل هر یکی پیدا شود. جرجیس گفت: این چیزی است که بر من و تو مشکل است اما بر خدا آسان است. پس جرجیس دعا کرد، ایشان در جای خود پیدا شدند. مخَلَنْطُس گفت: من عذاب می کنم این ساحر را تا سحرِ خود کم کند. لاجرم از مس صورتِ کاوی ساخت و جوفش پر کرد از نفت و ارزیز و کبریت و زرنیخ و جرجیس را به اینها اندر آن کاو کرد. پس زیرِ آن کاو آتش افروخت تا هر چه در درونِ کاو بود بسوخت و روان شد و جرجیس بمرد و خدای تعالی بادی سخت حواله کرد تا میانِ زمین و آسمان پر دود و غبار گشت و ایشان در تاریکی متحیر بماندند. خدای تعالی میکائیل را فرستاد تا آن صورتِ کاو بر داشت و بر زمین زد. آوازی پیدا شد. ایشان بیهوش گشته بر زمین افتادند و آن صورت بشکست. جرجیس از وی زنده بیرون آمد و تاریکی رفت و ایشان به خود آمدند و جرجیس ایشان را سخن گفت و مردی بود وی را طوفیلنا گفتندی گفت: نمی دانیم این را تو می کنی یا خدای تو می کند. بخوان به حدایت تا مردگانِ ما را زنده کند. جرجیس گفت: خدای من از شما روی نمی گرداند تا محبتِ او بر شما تمام باشد و لایقِ غضبِ او شوید. پس بفرمود تا گورها را گشادند، مردگان استخوان‌های پوشیده بود. جرجیس دعا کرد ایشان دیدند که هفته کس زنده شد نه کس مرد و پنج کس زن و سه کس کودک بود و در مردگان پیری بود، جرجیس

وی را گفت: ای پیر، چه نام داری؟ گفت: نام من توئیل است و گفت: کی مردی؟ گفت: در فلان زمان. حساب کردند، چهار صد سال بود. قوم گفتند: این را چندین عذاب کردید. پس از این، این را به گرسنگی و تشنگی عذاب کنید و پیره‌زی بود فقیر و وی را پسری بود نابینا و کر و لال و بر جای مانده. جرجیس را در خانه وی نهادند. چون گرسنه گشت گفت: ای پیره‌زن، هیچ خوردنی داری؟ گفت: هیچ چیزی ندارم اما بیرون می‌آیم چیزی بجویم. جرجیس گفت: خدای را می‌دانی؟ گفت: می‌دانم. گفت: وی را عبادت می‌کنی؟ گفت: نه. وی را به خدا دعوت کرد. زن تصدیق و اجابت کرد و برفت تا چیزی طلب کند و در خانه زن ستونی بود درخت، جرجیس دعا کرد، آن ستون سبز شد و هر میوه را پیدا کرد و ستون را شاخ‌ها پیدا شد بر بالای خانه و سایه انداخت بر اطراف او. پیره‌زن آمد. جرجیس را دید که نهمتهای بسیار می‌خورد و احوال ستون را دید و گفت: دعا کن تا پیرم شفا یابد. جرجیس نزد وی آمد و در دو دیده‌اش خدو انداخت، دیده‌هاش گشاده و بینا شد و در دو گوشش بدمید، شنوا شد. زن گفت: زبانش گویا کن و دو پایش روان کن. جرجیس گفت: صبر کن. وی را روزی بزرگ است اتفاقاً شاه روزی سیر می‌کرد ناگاه چشم وی (89b) بر آن درخت افتاد و گفت: این چه عجب درخت است؟ گفتند: این درخت از برای آن ساحر پیدا شد که به گرسنگی عذاب فرموده بودی. او هر چه می‌خواهد از این درخت می‌خورد و می‌خوراند و فرزند زن را شفا داده. شاه فرمود تا خانه را خراب کنند و آن درخت را بگسلند. چون قصد کردند درخت بر وضع اول شد، ترک کردند. شاه فرمود تا جرجیس را بر روی افکندند و به چهارمیخ زدند و گردونی آوردند در زیر وی خنجرها و کاردهای بزرگ زدند و بر گردون ستونی گران نهادند و چهل گاو آوردند، گردون را بر جرجیس کشیدند. جرجیس در زیر گردون پاره پاره شد. شاه فرمود تا هر پاره‌اش بسوزند. سوختند، خاکستر شد. مردمان را فرمود تا خاکستر بر هوا و دریا پریشان کردند. آن مردمان صدایی شنیدند از جانب آسمان که می‌گفت: ای دریا، خدا تو را می‌فرماید که آنچه در تو

هست از این جسد خوب نگاه داری، زانکه او را اعاده کند. باز باد آمد، آن خاکستر از دریا بیرون آورد. تا همچون چاج شد، جرجیس از میان غبار پیدا شد و آن مردمان به شاه رفتند. جرجیس نیز برفت. شاه را خبر صدا را گفتند و کار باد را حکایت کردند. شاه گفت: یا جرجیس، من تو را اتباع کردمی اما مردمان می گویند که جرجیس بر شاه غالب شد، پس تو صنم مرا که افلون است سجده کن و از بهر وی قربان کن، باز هر چه می خواهی آن کن. جرجیس گفت: مرا بر صنم خود در آر. شاه شاد شد و برخاست، دستش پیوسید و گفت: تو امروز و امشب در خانه من باش، مردم کرامت و اعزاز تو می دانند. جرجیس شب در خانه شاه بود و کتاب می خواند و خوش آواز بود. زن شاه در پس پرده می گریست. جرجیس وی را دعوت کرد، زن ایمان آورد. صبح شد، شاه جرجیس را به خانه بُت‌ها برد تا سجده کند و آن پیره‌زن پسر خود را بر گردن گرفته بیاورد. جرجیس پسر را سخن گفت، جوابش داد، قوم تعجب کردند که هیچ پسر سخن نگفته بود و دو پایش درست شد و در پیش جرجیس استاد. جرجیس گفتش: برو این بُت‌ها را بگو که جرجیس شما را می خواند. پسر پیش بت‌ها رفت و ایشان را دعوت کرد، هفتاد بُت بود، همه چون گوی کردان پیش جرجیس آمدند. جرجیس زمین را به پای خود بزد زمین، همه بُت‌ها را فرو برد. شاه گفت: یا جرجیس، مرا فریفتی، بُت‌های مرا هلاک کردی. جرجیس گفت: این را از بهر آن کردم عبرت بگیرد و بدانید که اگر اینان الاهان بودندی خود را نگاه داشتندی. چون جرجیس این سخن گفت زن شاه ایمان خود را پیدا کرد. گفت: نمی ترسید که این کس دعا کند تا زمین شما را فرو برد چنانکه بُت‌ها را فرو برد؟ شاه گفت: هفت سال است که وی بر من ظفر نیافت و چون شاه ایمان زنش را دانست، آن را بر درخت عذاب بر دار کردن فرمود. زن گفت: یا جرجیس ربّ خود را (90a) بخوان تا عذاب را بر من سبک کند. جرجیس گفت: سر بر آسمان بردار. چون برداشت بخندید. جرجیس گفت: بر چه می خندی؟ گفت: دو ملک دیدم، به تاج جنّت و حلّه و زینت روح مرا انتظار می نمایند تا مرا تزیین

کنند و به بهشت برند. چون روح زن قبض شد، جرجیس به دعا اقبال کرد. گفت: خدایا، مرا بدین بلاها اکرام کردی تا فضایل شهدا بدهی، این آخر روزهای من است که راحت وعده کرده بودی از بلای دنیا. خدایا، از تو می خواهم که آن راحت را به من رسانی و این قوم متکبر را قهرت رسانی زانکه ایشان مرا ظلم بسیار کردند. خدایا، پس از تو می خواهم که هر که در بلا دعا کند و مرا یاد کند، وی را فرج و رح بدهی. چون جرجیس از دعا فارغ شد، آتش باریدن گرفت. چون وی را دیدند از کمال غیظ و غضب جرجیس را شمشیرها زدند و جرجیس را گفتند که قتل چهارم بود که خدای تعالی وعده کرده بود و آن قوم را و شهر را آتش بسوخت. [1560] گشته از ذوقِ سنانِ دادگر] مقتول گشته از شوقِ سنان و شمشیرِ عادل یعنی حضرت خدا. [می بسوزد که بزن زخمی دگر] حراره و شوق دارد که مرا بکُش بارِ دیگر تا مرا ثواب بیشتر بود. [1561] واللّه از عشقِ وجودِ جان پرست] مضمون این مصراع مرهون است. [گشته بر قتلِ دُوم عاشق تر است] یعنی مقتول اگرچه عشق دارد به وجودی که جان پرست است بر قتلِ دُوم، عشقش از عشقِ وجودِ غالب تر است. خدمتِ مولانا چون برخی معرفت فرمود، باز به حکایت عودت نمود. [1562] گفت قاضی من قضادارِ حَیم] یعنی من حاکمِ زنده ام. [حاکمِ اصحابِ گورستانِ کیم] قضا کننده اهلِ قبر نیستم. [1563] این به صورتِ گرنه در گور است پست] اگرچه زیرِ زمین قبر نیست در صورتِ امّا [گورها در دودمانش آمدست] قبرها در قوم و قبیله این کس آمده است یعنی قبرها در اهلِ دنیا است چنانکه می فرماید: [1564] بس بدیدی مرده اندر گور تو] بسیار میّت را در قبر دیده ای. [گور را در مرده بین ای کور تو] قبر را در میّت بین ای اعمی که دلِ اهلِ دنیا مدفنِ مردگان و محلّ بی جان است، نه محلّ حی لایموت. [1565] گر ز گوری خشت بر تو افتاد] از سخنِ قاضی است. اگر از فبری بر تو خشتی و کلوخی افتاد، [عاقلان از گور کی خواهند داد] آنان که عقل دارند، از آن انتقام نخواهند. پس این بیمار همچو قبر است و زدنِ او همچو خشت افتادن است بر تو. [1566]

گِردِ خشم و کینهٔ مرده مگرد] نهی است از گردیدن. [هین مکن با نقشِ گرمابه نبرد] با نقشِ حمّام جنگ مکن یعنی اهل دنیا همچون مرده و نقشِ دیوار است، با ایشان جنگ مکن و از زدنِ ایشان مرنج که ضرر نیست، بلکه رفعِ درجات است. [1567 شکر کن که زنده‌ای بر تو نزد] شکر کن که تو را زنده یعنی اهل الله نزد. [کآنکه زنده رد کند حق کرد رد] یعنی کسی که (90b) زنده باشد یعنی اهل الله از زدنِ او بترس که مردودِ او مردودِ حق تعالی است. چنانکه بزرگی را از اهل الله فاسقی بخوانید، آن بزرگ به موجبِ غیرتِ خشم کردن گرفت، به اصحابِ خود گفت: بر جانِ او یا بر ایمانِ او؟ گفتند: بر جانِ او. لاجرم آن را نظرِ خشم کرد فی الحال افتاد و بمرد. اگر بر ایمانِ او خشم کردی مردودِ حق گشتی. [1568 خشمِ احیا خشمِ حقّ و زخمِ اوست] غضبِ زندگان غضب و زخمِ حضرت خداست. [که به حق زنده‌ست آن پاکیزه‌پوست] چون حضرت خدا نفسانیتِ او را بگشت و جامهٔ حرار و بدعت را بدمیدن و نفخ کردن سلخ کرد و لباسِ حلال و کسوتِ شریعت و طریقت پوشانید. پس به حق زنده است آن مرد پاکیزه‌خوست و پاک‌پوست. [1569 حق بگشت او را و در پاچه‌ش دمید] چنانکه قصابان پاچهٔ گوسفند را دمند. [زود قصابانه پوست از وی کشید] چون پوست برفت آن زندگی در وی از نفس و دم حضرت خداست لاجرم. [1570 نفخ در وی باقی آمد تا مآب] نفس و دم خدا باقی باشد تا به مرجع. [نفخ حق نبود چو نفخهٔ آن قصاب] آماسیدن شیطان نفخِ قصاب است لاجرم. [1571 فرقِ بسیار است بینِ النَّفْخَتَین] در میانِ نفخِ حق و نفخِ قصاب. [این همه زین است و آن سر جمله شین] نفخِ حق زینت است و نفخِ قصاب عیب. [1572 این حیات از وی بُرید و شد مُضِر] و مرده کرد او را. [آن حیات از نفخِ حق شد مُستَمِر] و دایم. [1573 این دم آن دم نیست کآید آن به شرح] که به شرح و بیان تمام شود. [هین بر آ زین قعرِ چه بالای صرح] برج و قصر. [1574 نیستش بر خر نشانندن مُجتهد] از سخنِ قاضی است که گفت: آن بیمار را بر خر نشانندن مقدور نیست.

[نقشِ هیزم را کسی بر خر نهد] استفهام انکاری است. لاجرم اهل دنیا در حقیقت مرده و نیستند. [1575 بر نشستِ او نه پشتِ خر سزد] برای نشستن بیمار پشتِ خر نمی سزد. [پشتِ تابوتیش اولیتر سزد] از پشتِ خر این را پشتِ تابوت بهتر است. [1576 ظلم چه بُود وضع غیر موضعش] ظلم را چنین تعریف کرده‌اند: الظلم وضع الشئ فی غیر موضعه. [هین مکن در غیر موضع ضایعش] چون قاضی چنین گفت: [1577 گفت صوفی پس روا داری که او] صوفی قاضی را گفت: جایز می بینی که این بیمار [سیلیم زد بی قصاص و بی تسو] یعنی مرا سیلی زده باشد او را نه قصاص بود نه ربع درم دهد؟ [1578 این روا باشد که خر خُرسی قلاش] معنی این مصراع به ترکی بوردا اولورمی اشک دگرمنگ مرکبی رند؟ [صوفیان را صفع اندازد به لاش] صوفیان را سیلی زند بی چیز یعنی اهل دنیا صوفی را بزند نه او را قصاص کنند نه فقیر را چیزی دهد، این کی روا بود؟ [1579 گفت قاضی تو چه داری بیش و کم] قاضی بیمار را گفت: چه داری کثیر و قلیل؟ [گفت دارم در جهان من شش درم] دیگر (91a) چیزی ندارم و شش اشارت به جهاتِ ستّ است لاجرم به حکمِ یعلمون ظاهرًا من الحیوة الدنیا اهل دنیا جز جهاتِ جهات چیزی ندارند یعنی از ثواب و طاعت چیزی ندارند. [1580 گفت قاضی سه درم تو خرج کن] خطاب به مریض است. [آن سه دیگر را به او ده بی سخن] به آن صوفی بده بی نزاع و کلام. [1581 زار و رنجور است و درویش و ضعیف] این صوفی [سه درم در بایش ترّه و رغیف] برای تره و نان خریدن. [1582 بر قفای قاضی افتادش نظر] نظر بیمار بر قفای قاضی افتاد. [از قفای صوفی آن بُد خوب‌تر] و دل بیمار بخواست که او را نیز بزند. [1583 راست می‌کرد از پی سیلش دست] دستِ خود را از پی سیلی زدن راست کرد و به خود گفت: [که قصاصِ سیلیم ارزان شدست] که به سه درم خلاص شوم. [1584 سوي گوشِ قاضی آمد بهرِ راز] تا که او را سرّی بگوید. [سیلی آورد قاضی را فراز] و بزد. [1585 گفت هر شش را بگیرد ای دو خصم] بیمار گفت: شش

درم دارم، همه را بگیرد ای قاضی و صوفی. [من شوم آزاد بی خرخاش و وصم] من آزاد شوم و بی جنگ و داغ و بی عیب.

[طیره شدن قاضی] و خشم کردنش [از سیلی درویش] آن بیمار فقیر که متاع آخرت ندارد

[و سرزنش کردن صوفی قاضی را]

[1586 گشت قاضی طیره صوفی گفت هی] قاضی غضبناک شد و صوفی گفت: هی قاضی، [حکم تو عدل است لاشک نیست غی] گمراهی چون مقصود خدمت مولانا بیان احوال اهل تصوف است و ارشاد ایشان به حق و صدق لاجرم از حکم قاضی به حکم شیخ و به حال او انتقال کند که می فرماید: [1587 آنچه نپسندی به خود ای شیخ دین] مرهون است. [چون پسندی بر برادر ای امین] چنانکه آن سیلی بر قاضی واقع شد طیره گشت. لاجرم شیخ را نمى باید که به دیگری کاری فرماید و خود از آن کار برنجد. [1588 این ندانی که پی من چه کنی] ای حاکم، [هم در آن چه عاقبت خود افکنی] چون مرا به حق حکم نکردی، عاقبت مصیبت من بر سر تو آید. [1589 من حفر برتر از خواندی از خبر] که رسول الله علیه السلام فرمود: مَنْ حَفَرَ بَرًّا لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهِ. این مصراع استفهام انکاری است. [آنچه خواندی کن عمل جان پدر] تا عالم عامل باشی. [1590 این یکی حکمت چنین بُد در قضا] یعنی این دعوی من دعوی یک سیلی زدن بود. چون در این قضیه چنین شد، حکم تو که در فصل خصومت عدل نکردی. [که ترا آورد سیلی بر قفا] و بدیدی جزای او را. [1591 وای بر احکام دیگرهای تو] که دعوی های بزرگ را به خلاف شرع فصل و حکم کرده ای. [تا چه آرد بر سر و بر پای تو] از سیلی و بند. حکایت کنند که بهلول دیوانه برادر خلیفه بغداد بود. روزی خلیفه اندرون خانه بود، بهلول بر تخت او بنشست. غلامان خلیفه او را زدند که چرا گستاخی کردی؟ بهلول گریه و زاری کردن گرفت. خلیفه اندرون خانه (91b) شنید و بیرون آمد و

پرسید که: چرا گریه می کنی؟ بهلول گفت: از برای تو گریه می کنم که یک ساعت به جای تو نشستم مرا زدند، تو چندین سال است در اینجا می نشینی، آیا حال تو چه می خواهد شد؟

[1592] ظالمی را رحم آری از کرم] و او را گویی [که برای نفقه بادت سه درم] پس دستِ ظالم دراز شد تعدّی او به تو رسید. [1593 دستِ ظالم را بپر چه جای آن] یعنی چه محلّ آن کرم است [که به دستِ او نهی حکم و عنان] که در دستِ ظالم کنی حکم و تصرّف را و عنانِ اختیار را. [1594 تو بدان بُز مانی ای مجهول داد] تو مشابه به آن مغری ای نامعلوم زاد و مجهول النسب یعنی حرامزاده. [که نژادِ گرگ را او شیر داد] که نسل و بچّه گرگ لبن داد تا آن بچّه گرگ بزرگ شد برّه را بخورد.

[جواب دادنِ قاضی صوفی را] در این طعنه

[1595 گفت قاضی واجب آیدمان رضا] قاضی گفت: ما را رضا واجب آمد. [هر قفا و هر جفا کارد قضا] و تقدیر حضرت خدا. [1596 خوش دلم در باطن از حکم زُبر] جمع زبور است به معنی کتاب و نامه. [گرچه شد رویم تُرش کالحق مُر] سخن تو حق است و این مصیبت که به من رسید حق است. اگرچه روی من به حکم الحق مُر ترش شده است اما دلم خندان است. [1597 این دلم باغ است و چشمم ابرُوش] آب می ریزد همچو ابر. [ابر گرید باغ خندد شاد و خوش] هر وقتی که ابر گریان شود باغ خندان گردد. پس هر بلا که رسد کفّارتِ ذنوب شود و گوشمالِ حضرت خدا و تنبیه الهی است که جزای سیئه را در دنیا رساند و بنده را از دنسِ گناه پاک گرداند. [1598 سالِ قحط از آفتابِ خیره خند] سالِ قحط که در او گریه ابر نیست بلکه هر روز آفتاب خندان و تابان است. [باغها در مرگ و جان کندن رسند] از تابِ آفتاب و از بی آبی. پس گریه از خنده بهتر است زانکه فرح و نعمت و سرور دولت سببِ غرور و غفلت باعثِ نسیانِ آخرت گردد. [1599 ز امرِ حق و ابکوا کثیراً]

خوانده‌ای] پس به حکم آیتِ سورۀ توبه فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا (توبه ۸۲/۹) تو را بسیار گریه می بایست اما این عجب است. [چون سرِ بریان چه خندان مانده‌ای] همچو سر بریان شده پیوسته در خنده‌ای. [1600 روشنی خانه باشی همچو شمع] ضیا دهندهٔ خانه شوی همچون شمع. [گر فرو پاشی تو همچون شمع دَمع] اگر بریزی همچون شمع اشک پس گریه و ترش‌رویی را فواید بسیار است چنانکه [1601 آن تُرش‌روییِ مادر یا پدر] به فرزند، [حافظِ فرزند شد از هر ضَرَر] که فرزند به ترس و ادب از ضرر و زیان مصون بماند. [1602 ذوقِ خنده دیده‌ای ای خیره‌خند] و غافل از ذوقِ گریه، [ذوقِ گریه بین که هست آن کانِ قند] معدنِ شکر. حکایت: ذوالنون مصری گفت: شبی از وادیِ کنعان بیرون رفتم، ناگاه سیاهی دیدم، بر من متوجّه شد و می گفت: وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (زمر ۴۷/۳۹) و می گریست. چون به من نزدیک شد (92a) دیدم که زنی است. مرا گفت: تو کیستی؟ گفتم: مردیِ غریبم. گفت: هیچ با خدا غربت باشد؟ و من وی را گفتم: گریهٔ تو چیست؟ گفت: گریهٔ راحتِ دل است. [1603 چون جهنّم گریه آرد یادِ آن] جهنّم که یادِ آن گریه آرد، [پس جهنّم خوشتر آید از جنان] زیرا کسی که در دنیا از بیمِ دوزخ گریان شود در آخرت به بهشت خندان گردد. حکایت: کسی بر فتحِ موصلی در آمد، وی را دید که می گرید و اشکِ او رنگِ زردی گرفته، گفت: ای فتح، تو را به خدا سوگند می دهم هیچ خون گریستی؟ فتح گفت: اگر سوگند ندادی نگفتمی، آری، خون گریستم. گفتش: از چه گریستی؟ گفت: بر تخلفِ من از واجبِ حقِ خدا و خون گریستم بر آن که اشکِ من صحیح نبود. آن کس فتح را پس از مرگ در خواب دید، پرسیدش که: حقِ تعالی با تو چه کرد؟ گفت: مرا بیامزید. وی را گفتم: اشکِ تو چه کرد؟ گفت: خدای تعالی مرا نزدیک کرد و گفت: اشکِ تو بر چه بود؟ گفتم: بر تخلفِ من از واجبِ حقِ تو. گفت: خون بر چه بود؟ گفتم: بر آن اشک که صحیح نبود. خدای تعالی گفت: به حقِ عزّتی چهل سال فرشتگان صحیفهٔ تو آوردند در آن گناه نبود.

[1604] خنده‌ها در گریه‌ها آمد کتیم] مکتوم. [گنج در ویرانه‌ها جُو ای سلیم] پس به حکم لا أجمعُ أَمْنِینِ و لا خَوْفِینِ فی جوفِ وَاحِدٍ، کسی که در دنیا خراب و ترسان باشد در آخرت معدنِ گنجِ غفران شود و خندان گردد. حکایت: مالک دینار گفت: دلی که در وی حزن نباشد خراب شود، چنانکه خانه‌ای که در وی کسی ساکن نشود خراب گردد. [1605] ذوق در غمهاست پی گم کرده‌اند] به ترکی ذوق غم‌لرده در ایزی ازتمش‌لردر. [آب حیوان را به ظلمت برده‌اند] و پوشیده‌اند. [1606 بازگونه نعل در ره تا رباط] معکوس نعل است در راه دین تا به کاربان‌سرای و قرارگاهِ آخرت. [چشمها را چار کن در احتیاط] و غافل مباش و فکر و تدبیر آن کن که سکرّاتِ موت و نزعِ جان می‌آید و در قبر سؤال کنند و در حشر مواقفِ حساب و سؤال است. [1607 چشمها را چار کن در اعتبار] و عبرت. [یار کن با چشمِ خود دو چشمِ یار] قرین کن به چشمِ خویش دو چشمِ قرینِ دین. [1608 اَمْرُهُمْ شُورِی بَخْوَانِ اَنْدَر صُحُف] اشارت است به آن آیه کریمه که در سوره حم الشوری است: وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (شوری ۳۸/۴۲) و برای آنان اجابت کردند مر پروردگارِ خود را مراد انصارند که رسول الله علیه السلام ایشان را به ایمان خواند فی الحال بطوع و رغبت قبول کردند و به پای داشتند نماز را یعنی ادا کردند و کار ایشان با مشورت است میان ایشان و از آنچه عطا کرده‌ایم ایشان را از اموال نفقه می‌کنند و مقصودِ خدمتِ مولانا این است که چون حضرت خدا اهل (92b) مشورت و اصحابِ اتفاق را مدح کرد. پس می‌باید که سالک یارِ دین را قرین شود و با او مشورت کند و در امرِ دین از او مظاهرت جوید، و لهذا می‌گوید: [یار را باش و مگوش از ناز اُف] این لفظِ باش کلمه‌ای است که در وقتِ ملالت و دلتنگی و از بهرِ تخفیف می‌گویند یعنی یار را قرین باش یا از آن یار باش و مگو آن یار را از ناز و تکبر اُف. [1609 یار باشد راه را پشت و پناه] پس به حکم الرقیق ثم الطريق و به موجب الدلیل ثم السبیل یار معین و ظهیرِ راه است. [چونکه نیکو بنگری

یار است راه] زانکه بی او حاصل نمی شود راه مقصود. [1610 چونکه در یاران رسی خاموش نشین] و ساکت شو. [اندر آن حلقه مکن خود را نگین] و گزین. [1611 در نماز جمعه بنگر خوش به هوش] که در جامع [جمله جمعد و یک‌اندیشه و خموش] همه جمعد و یک فکر دارند و ساکتند. [1612 رختها را سوی خاموشی کشان] اسباب را به جانب سکوت کنندگان رسان. [چون نشان جویی مکن خود را نشان] چون جوینده نشانی، خود را نشان مکن بلکه نهان کن. [1613 گفت پیغمبر که در بحر هموم] و دریای غم‌ها یعنی چنانکه ملاحان در دریای پهن از ستاره‌ها راه را یابند و به منزل رسند، لاجرم در بحر اندیشه‌ها و غم‌ها [در دلالت دان تو یاران را نجوم] اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتیم اهتدیتیم، پس اصحاب طریقت نیز نجوم هدایت بر راه راست دلالت کنند، لاجرم از این معنی غافل مباش. [1614 چشم در استارگان نه ره بجو] پس دیده را در نجوم بته، راه را بجو به سکوت. [نطق تشویش نظر باشد مگو] سخن گفتن نظر را مشوش کند، سخن مگو که ضرر سخن بسیار است. [1615 گر دو حرف صدق گویی ای فلان] اگر دو کلمه راست بگویی در مصاحبت ای شخص، [گفت تیره در تبع گردد روان] سخن دروغ در عقب او باشد جاری. [1616 این نخواندی کالکلام ای مُستَهَام] شیفته از عشق و غم خورده. [فی شُجُونِ حَرَّةٍ جَرَّ الْكَلَامِ] در شاخ سخن سخن را می گشدد، اشارت به مثل عرب کند که الکلام دوشجون و الکلام یجر الکلام یعنی چنانکه شاخ‌ها که در شاخ‌ها شده است چون یکی را بکشی دیگری نیز می آید، سخن نیز چنین است که یکی دیگری را گشدد. [1617 هین مشو شارع در آن حرف رُشد] شروع کننده مشو در سخن نیک. [که سخن زو مر سخن را می گشدد] که از آن سخن نیک سخن بد پیدا شود. [1618 نیست در ضَبْطت چو بگشادی دهان] اگرچه اول سخن نیک و صافی باشد. [از پی صافی شود تیره روان] پس از صافی روان کرو دروغ و هدیان. [1619 آنکه معصوم ره وحی خداست] یعنی انبیا علیهم السلام.

[چون همه صاف است بگشاید رواست] چون همه بی کدر است اگر دهان را بگشاید (93a) جایز است. [1620 زآنکه مَا يَنْطِقُ رَسُولٌ بِالْهَوَى] اشارت است به آن آیه کریمه که در سورة التّجم است: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى (نجم ۵۳/۳) سخن نمی گوید از هوای نفس خود یا به آرزوی نفس خود یعنی باطل تکلم نمی کند و اصل معنی آن است که نطق او به قرآن از هوای نفس او نیست. [کی هوا زاید ز معصوم خدا] یعنی از انبیا. [1621 خویشتن را ساز مِنْطِيقِي ز حال] نه گویای زبان مقال. حکایت: بزرگی به نفس خود عتاب می کرد و می گفت: ای نفس، تو مردمان را خیر می فرمایی امّا تو در بدی بمانی و خلق را به حضرت خدا خوانی امّا از او می گریزی و مردمان را ترغیب یادِ خدای کنی امّا تو فراموش می کنی، این قیل و قال را حال کن و از این حال به حال دیگر انتقال. [تا نگردي همچو من سُخْرَةَ مَقَال] تا نشوی همچو من مسخّر و سحرّیه مقال که بزرگان گفته اند: هر طایفه را نوعی از معصیت غالب باشد، مثلاً علما و ناصحان را اظهار خود به علم و طلب شهوتِ بدان و انتشارِ نام در جهان، زآنکه از این فتنه خلاص نمی شود الاّ صدّیقان.

[سؤال کردنِ آن صوفی قاضی را] منشاء سؤال این است که از آن بیماری بدی صادر شد که صوفی را و قاضی را زد، پس معلوم شد که او بد است، لاجرم سؤال متوجّه شد که: همه اشیا چون مخلوقِ خداست، چرا یکسان نیستند و لهذا.

[1622 گفت صوفی چون ز یک کان است ز] چون همه را خالق حضرت خداست، [این چرا نفع است و آن دیگر ضرر] چرا یکی نافع دیگری ضارّ است؟ [1623 چونکه جمله از یکی دست آمدست] چون همه عملِ یک صانع است، [این چرا هوشیار و آن مست آمدست] چرا یکی با خود دیگری بی خود است؟ [1624 چون ز یک دریاست این جوها روان] و منبع همه جوی‌ها یکیست، [این چرا نوش است و آن زهرِ دهان] چرا یکی لذیذ

است و دیگری تلخ؟ [1625 چون همه انوار از شمس بقاست] و از حضرت خداست، [صبح صادق صبح کاذب از چه خاست] اختلاف انوار و سپیدی‌ها از چیست؟ [1626 چون ز یک سُرْمه‌ست ناظر را کحل] چون مرئی یکیست، [از چه آمد راست‌بینی و حول] چرا اختلاف است در اثر؟ [1627 چونکه دار الضرب را سلطان خداست] حاکم و ضابط اوست، [نقد را چون ضرب خوب و نارواست] چرا یکی نقد را سکه خوب و رواست و دیگری را زشت و نارواست؟ [1628 چون خدا فرمود ره را راه من] اشارت است به مضمون آن آیه کریمه که در سوره یوسف است: قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي (یوسف ۱۰۸/۱۲)، بگو ای محمد این دعوت به توحید راه من است، می‌خوانم خلق را به خدای بر بیان هوید لفظ انا تأکید ضمیر مستتر است در اَدْعُو می‌خواند به خدای هر که پی‌روی کرده است مرا. (93b) [این خفیر از چیست و آن یک راهزن] یعنی یکی حافظ کاربان و راه شدن و دیگری حرامی گشتن از چیست؟ [1629 از یک اشکم چون رسد خُر و سفیه] از یک رحم چرا زاید عاقل و دیوانه؟ [چون یقین شد الولد سر آیه] زیرا الولد سر آیه آن را اقتضا کند که همه بر یک خصلت و بر حال باشند. [1630 وحدتی که دید با چندین هزار] مؤثر که یک باشد آثار او متشابه باشد، اگر مؤثر همه عالم یک بودی اینچنین اختلاف نبود. [صد هزاران جنبش از عین قرار] چون صوفی از قاضی چنین سؤال کرد.

[جواب گفتن آن قاضی صوفی را] یعنی فاضی جواب با صواب داد.

[1631 گفت قاضی صوفیا خیره مشو] بی عقل و معاند مشو. [یک مثالی در بیان این شنو] تا بدانی که اختلافات عالم وحدت حق را منافی نیست. [1632 همچنانکه بی‌قراری عاشقان] چنانکه عاشقان متعدد و مختلف و متحرک و مضطرب باشند و این بی‌قراری ایشان. [حاصل آمد از قرار دلستان] پس اختلاف و حرکت ایشان وحدت و سکون معشوق را منافی

نیست، همچنین حضرت خدا یکی است اگرچه اختلافات آثار بسیارند. [1633 او چو کُنه در ناز ثابت آمده] آن دلستان همچون کوه در ناز و شیوه قرار کرده. [عاشقان چون برگها لرزان شده] و متحرک و مضطرب گشته‌اند. بیت: او در درون خانه و غوغا میان شهر - ای وای از آن زمان که به بازار در رود. [1634 خنده او گریه‌ها انگیزته] خنده دلستان گریه‌های عشقان را انگیزته است. [آب رویش آب روها ریخته] آب روی دلستان عاشقان را بدنام و رسوای جهان کرده. [1635 این همه چون و چگونه چون زبَد] چون کف دریا. [بر سر دریای بی چون می‌طپد] مضطرب می‌گردد. بدان ای سالک چنانکه در حدیث وارد است شیطان مؤمن را وسوسه می‌کند و می‌گوید که: تو را که آفرید و فلان را که آفرید؟ تا می‌گوید: خدا را که آفرید؟ چون به آنجا رساند نعوذی باید کرد و می‌باید گفت: او را کسی نیافریده است و خالق همه اشیا اوست و اضداد را خلق کردن منافی وحدت او نیست و خدای تعالی را چنان می‌باید دانست. [1636 ضدّ و ندّش نیست در ذات و عمل] چنانکه گفته‌اند لا یوصف بالمائیه و بالکیفیه و لا یشبهه شیء [زآن پوشیدند هستیها حُلّ] از آن خدای بی ضدّ و ندّ موجودات لباس وجود پوشیدند. اگر او ضدّ و ندّ موجودات بودی، موجودات را ایجاد نکردی زیرا [1637 ضدّ ضد را بود و هستی کی دهد] یعنی کجا وجود دهد؟ [بل کز او بگریزد و بیرون جهد] که الضدان لا یجتمعان. [1638 ندّ چه بُود مثلِ مثلِ نیک و بد] یعنی ندّ به معنی مثل است، یا نیک را مثل است یا بد را. [مثلِ مثلِ خویشتن را کی کند] خواه نیک باشد خواه بد. [1639 چونکه دو مثل آمدند ای متقی] دلیل دیگر است که خدا را مثل نیست زیرا اگر دو مثل بودی ترجیح (94a) بلا مرجح لازم شدی. [این چه اولیتر از آن در خالق] که چرا این مثل اولی باشد در خالق و آن دیگر اولی نباشد؟ [1640 بر شمارِ برگِ بُستانِ ندّ و ضد] بر عدد اوراقِ باغ و بوستان امثال و اضداد. [چون کفی بر بحر بی‌ضدّ است و ندّ] همچون کفی است بر دریای بی ضدّ و مثل یعنی اضداد و امثال بسیار همچون

کف است در بحر که خدای بی ضدّ و مثل است که همه را او ایجاد کرده است، بدان که هر که در وجود است جز خدای تعالی فعل اوست و هر ذره از ذرات خواه جوهر است و عرض خواه صفت است و خواه موصوف، همه مصنوع او شمردن اینها ممکن نیست زیرا بعضی را نمی بینم چون فرشتگان و جنّ و شیاطین و آنچه مشاهد است آسمانها و زمین است و میان این دو که به حسّ بصر معلوم است اما آسمانها مشاهد است با نجم و شمس و قمر و به حرکات و دورانشو زمین مشاهد است به آنچه در اوش از کوهها و معادن و انهار و بحار و حیوان و نبات و میان آسمان و زمین محسوس است به ابرها و بارانها و برفها و رعداها و صاعقهها و شهابها و بادها و هر جنس منقسم به انواع است و هر نوع منشعب به اصناف است و هر صنف را افراد است که حصر و حساب ایشان میسر نیست و در اینها عجایب و غرایب است و هر ذره و هر بزرگ که جنبش کند خدای تعالی بجنباند که در وی حکمتهاست و اقرب چیز به تو تن و جانِ تُست و در تو عجایب است که دال بر عظمتِ خدای تعالی است و تو از ادراکِ خود غافل، ملکِ متعال و قادر بر کمال را کی دانی؟ [1641 بی چگونه بین تو بُرد و ماتِ بحر]

یعنی بی کیفیت است ایجاد و اعدام حضرت خدا و تصرفِ باری تعالی. [چون چگونه گنجد اندر ذاتِ بحر] یعنی کیفیت نمی گنجد در آثارِ خدای تعالی. چگونه کیفیت گنجد در ذاتِ او و چون همه مصنوعاتِ او را نمی توانی که بدانی، ذاتش را کی توانی که بدانی؟ [1642

کمترین لُعبتِ او جانِ تست] و اقلّ صنعتِ او جانِ تست. [این چگونه و چونِ جان کی شد درست] یعنی جانِ تو کمترین مخلوقاتِ حضرت خداست و تو را نزدیکترین اشیاست، تو او را نمی دانی، خدای بیچون را چون دانی و حق تعالی در سوره بنی اسرائیل فرمود: **وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا** (اسراء ۸۵/۱۷) یعنی می پرسند تو را از کیفیتِ جان که بدن بدان زنده است، بگو جان از امرِ پروردگارِ من است یعنی از مبدعاتی که به امرِ کُن شده بی ماده و او از آن جمله است که مخصوص است به علمِ خدای

تعالی که غیر او بدو دانا نیست و داده نشده‌اید شما از دانش مگر اندک نسبت با عِلْمِ خدای تعالی. حکایت: شیخ ابو مدین مغربی فرموده که این اندک که خدای تعالی (94b) ما را داده است از عِلْمِ نه از آن ماست بلکه عاریت است نزدیک ما و به بسیاری از آن نرسیده‌ایم. [1643]

پس چنان بحری که در هر قَطْرِ آن] پس خدای تعالی یک بحر بی کران و دریای بی پایان است که در هر قطره او در تن و در هر مصنوعش [از بدن ناشی‌تر آمد عقل و جان] از تن نادان‌تر است عقل و جان. پس ای مردِ عاقل، بین قطره آب سپید را که منی و نطفه می گویند، خدای تعالی او را در رحم مادر نگاه دارد و فرزند را از او آفریند و خون حیض را غذای او کند و آن آب سپید را که نطفه است خون بسته سرخ کند، باز گوشت پاره کند و از او استخوان‌ها و پیه‌ها و رگ‌ها و گوشت‌ها آفریند و از اینها سر را مدور گردد و سمع و بصر و بینی و دهان و سایر منافذ را آفرید و دست پای و انگشت‌ها و سایر اعضا را آفرید و اعضای باطنه که دل و معده و جگر و سپرز و رحم و کمیزدات و رودها را آفرید و هر یکی را بر شکل مخصوص و به مقدار خاص و برای عمل مخصوص کرد و بین که چشم را طلاق هفت طبقه کرد، اگر یکی مختل شود چشم از ابصار معطل بماند و در بدن چندین مفاصل پیدا کرد تا حرکت و سکون میسر شود و این مفاصل را پیوند ساخت و سر را از پنجاه و پنج استخوان آفرید که هر یکی را مختلف الاشکال کرد، اگر در اوضاع اعضا و خواص اجزا تفصیل رفتی، مجلدات شرحش را وافی نبودی. [1644 کی بگنجد در مضیق چند و چون] این بحر بی پایان کی بگنجد در تنگی کم و کیف؟ [عقل کل آنجاست از لا یَعْلَمُونَ] ولهذا رسول الله علیه السلام گفت: تفکروا فی خلق الله ولا تفکروا فی الله فانکم لن تقدروا قدره زیرا عقول کامله در او حیران مانده است.

[1645 عقل گوید مر جسد را کای جماد] بی جان [بوی بردی هیچ از آن بحر معاد] هیچ اثر و شمه بیافتی از آن دریای مرجع؟ [1646 جسم گوید من یقین سایه توم] یعنی جسد در جواب عقل گوید: من بی شک سایه توام. [یاری از سایه که جوید جان عم] استفهام

انکاری است یعنی هرگز کسی از سایه یاری نمی جوید. [1647 عقل گوید کین نه آن حیرت سراسر است] یعنی عقل گوید این خانه و سرای نه آن خانه حیرت است [که سزا گستاختر از ناسزا است] که سزای درگاه و مقرب حضرت اله اقدام کننده و مقدم و داننده تر باشد از ناسزا و از وضع و ادنی. [1648 اندر اینجا آفتاب انوری] مرهون است. [خدمت ذره کند چون چاکری] و بنده یعنی در معرفت حضرت خدا و طلب قرب مولا. آنکه بلند و اعلی باشد خدمت فقیر و ادنی کند و از او استمداد جوید. [1649 شیر این سو پیش آهو سر نهد] یعنی قوی ضعیف را تنزل کند. [باز اینجا نزد تیهو پر نهد] تیهو به ترکی چیل دیدکری قوش. لاجرم معرفت ذات و صفات خدا و آثار صنع حق تعالی محمل حیرت است. پس در اینجا شریف و اعلی محتاج ضعیف و ادنی است. [1650 این ترا باور نیاید مصطفی] مرهون است. [چون ز مسکینان همی جوید دعا] یعنی مصداق این سخن آن است (95a) که رسول الله علیه السلام از مسکینان دعا جُستی، اگر اینچنین نبودی چرا از مسکینان دعا خواستی، چنانکه بلال را گفتی: اذکرنی عند صالح دعائک. [1651 گر بگویی از پی تعلیم بود] اگر گویی دعا جُستن رسول الله علیه السلام از بهر تعلیم امت بود، [عین تجهیل از چه رو تفهیم بود] کسی را به جهل انداختن یا خود را به جهل نسبت کردن از چه وجه دریابانیدن است پس قصد رسول الله علیه السلام تعلیم نبود. [1652 بلکه می داند که گنج شاهوار] مرهون است. [در خرابیها نهد آن شهریار] یعنی بلکه رسول مختار داند که گنج شاهوار را در ویرانه ها نهد آن شاه بزرگوار. پس به حکم اولیای تحت قبایی لا یعرفهم غیری، کسان هستند که در صورت فقیر و مسکین نمانند اما خزینه دار رب العالمینند. [1653 بدگمانی نعل معکوس وی است] در حق کسی سوءظن کردن و از حضرت حق دور پنداشتن نعل بازگونه اوست که او را از عوام پوشاند. [گرچه هر جزویش جاسوس وی است] و اگرچه هر مصنوعش چوینده و پوینده اوست و مظهر اوست خبردار از اوست پنهان. [1654 بل حقیقت در حقیقت غرقه شد] او

خود را در داندۀ خود پوشید. [زین سبب هفتاد بل صد فرقه شد] یعنی آنان که از داندۀ نپرسیدند بلکه داندۀ را فقیر و هیچ چیز دانستند و حق به وجهی از دلیل عقلی و ظنی دانستن خواستند در ملال افتادند و بسیار فرق ضالّه پیدا شدند و بدان که قدر یسیر که سلف بدان تصریح کردند این بود که حق تعالی مقدّس از مکان است و منزّه از جهات و داخلِ عالم نیست و خارجِ عالم نیست و متّصل به عالم نیست و منفصل از او نیست چون به چندین صفات سلّیه توصیف کردند عقل‌های اقوام متحرّیر گشته تا به حدّی که انکارش کردند و هر قوم مذهبی و قولی اختیار کردند. [1655 با تو قَلماشیت خواهم گفت هان] از سخنِ قاضی است به صوفی که گفت: ای صوفی، بیهوده گفتنِ تو خواهم گفتن حاضر باش. [صوفیا خوش پهن بگشا گوشِ جان] ای صوفی، خوب و عریض بگشای گوشِ جان را تا فهم کنی سخنِ مرا. [1656 مر ترا هر زخم کآید ز آسمان] شکایت مکن. [منتظر می‌باش خلعت بعد از آن] زانکه حضرت کَنان بنده را زند یعنی مبتلای محنتی کند تا کفّارتِ ذنوب سازد و به ثوابِ آخرت رساند. ابو سعید خدری رضی الله عنه روایت کرده که رسول الله علیه السلام فرموده: ما من شیء یصیب العبد المؤمن من وصبٍ او نصبٍ او حزنٍ او همٍّ یهمّه الا کفر الله عنه خطایاه. [1657 کو نه آن شاه است کت سیلی زند] حضرت خدا آن پادشاه نیست که تو را سیلی زند و پس از آن [کو نه تاج و تخت نبخش مُستند] اینها را متکا و عوض نکند، مراد این است که صوفی مزبور بر سیلی و رنجور صبر نکرد، او خود به قضای حضرت خدا بود و بعد از آن عوض‌ها بود ولهذا می گوید: [1658 آن قفا دیدی صفا را هم ببین] که اگر صبر کنی اجر یابی. [گردران با گردن آمد ای امین] (95b) به ترکی اولیق قِراکی بوین ایلَه بیلَه در ای امین یعنی گوشتِ ران که نفس است با گردن است که بد است، پس نیکی با بدی باشد. [1659 جمله دنیا را پَر پشه بها] یعنی بهای جمله دنیا پر پشه است بلکه کمتر از آن است چنانکه در حدیث شریف وارد است: لو كانت الدّنيا تعدل عند الله جناح بعوضة ما سقى الله منها كافراً دنیا چنین

است اَمَّا [سیلی را رشوت بی منتها] و عوض بی نهایت که در خبر است إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا
إِبْتَلَاهُ فَإِنْ صَبَرَ اجْتَبَاهُ وَإِنْ رَضِيَ اصْطَفَاهُ. [1660 گردنت زین طوق زرّین جهان] مرهون
است. [چُست در دزد و ز حق سیلی بستان] یعنی گردن خود را از این طوق زرّین جهان و
نعمت آن به چابکی خلاص کن و از خدای تعالی سیلی و محنت بستان. حکایت: عمر بن
الخطّاب رضی الله عنه به حضرت رسالت پناه در آمد که به سریری خواب کرده بود که اثر حصیر
بر جسم شریف او ظاهر شده، عمر گریست. رسول الله علیه السّلام پرسیدش. گفت: کسری و
قیصر را یاد کردم که ایشان بر فراش حریر و دیباج خواب می کنند و تو رسول خدایی و خیر
انامی، حصیر بر تن لطیف تو اثر کرده است. گفت: یا عمر هؤلاء قوم عَجَلت لهم طیباتهم
فی الدنّیا و نحن قوم قد اُخرت لنا طیبّاتنا فی الآخرة. بیت: ای دل اگر به دیده تحقیق
بنگری - درویشی اختیار کنی بر توانگری. [1661 آن قفاها کانیا برداشتند] به حکم اشد
النّاس بلاء الانبیاء ثمّ الاولیاء ثمّ الامثال فالامثال پیغمبران که چندین سیلی را تحمل کردند.
[زآن بلا سرهای خود افراشتند] و عالی قدر گشتند. [1662 لیک حاضر باش در خود ای
قَتّی] که آن معشوق می آید. [تا به خانه او بیاید مر ترا] تا که او در خانه بیاید تو را. [1663
ورنه خلعت را برد او باز پس] چون در غفلت و غیبت باشی، او خلعت را باز می برد و می
گوید: [که نیابیدم به خانه هیچ کس] پس چون کسی را مصیبت رسد به حکم الصّبر عند
الصّدمة الاولى در آن وقت صبر کردن و رضا به قضا دادن و احتساب کردن می باید تا اجر و
فضیلت یابد. حکایت: عزیزی گفت: در محلّ نزول بلا روی را خراشیدن و جامه را دریدن و
فریاد کردن شمشیر و نیزه گرفتن و به حضرت حق جنگ کردن است. حکایت: بنی اسرائیل
گفتند: یا موسی، از حضرت خدا بپرس چیزی که چون ما آن چیز را کنیم او از ما راضی شود.
موسی گفت: خداوندا، شنیدی چه گفتند. گفت: بگو یا موسی، از من راضی شوند تا من از
ایشان راضی شوم.

[باز سؤال کردنِ صوفی از آن قاضی]

[1664 گفت صوفی که چه بودی کین جهان] مرهون است. [ابروی رحمت گشادی جاودان] ابروی و روی خود را گشاده داشتی یعنی انقباض و تندی (96a) ننمودی هرگز تا خلق دایما خندان بودی. [1665 هر دمی شوری نیاوردی به پیش] تا تلخ نگشی ما را عیش. [بر نیاوردی ز تلوینهایش نیش] و نرسانیدی از تغییرِ خویش تشویش. [1666 شب ندزدیدی چراغِ روز را] و روز روشن را نبردی. [دی نبردی باغِ عیش آموز را] خزان خراب نکردی باغِ عشرت‌ساز را. [1667 جامِ صحت را نبودی سنگِ تب] یعنی جامِ صحت به سنگِ بیماری شکسته نگشتی. [ایمنی را خوفِ ناوردی کُرب] غم‌ها [1668 خود چه کم گشتی ز جود و رحمتش] ضمیر راجع به حضرت خداست که در حکم مذکور است. [گر نبودی خرّخشه در نعمتش] اگر غم و اضطراب نبودی در نعمتِ او.

[جوابِ قاضی سؤالِ صوفی را و قصّه ترک و درزی را مثل آوردن]

[1669 گفت قاضی بس تهی‌رو صوفی] همان صورت داری و سیرت نداری. [خالی از فطنت چو کافِ کوفی] چنانکه کاف در خطّ کوفی خالی می باشد، تو همچنان خالی از فهمی. [1670 تو بنشنیدی که آن پُر قند لب] یک قصّه‌خوانِ شیرین‌لب [غدرِ خیاطان همی گفתי به شب] حيله و فریفتنِ خیاطان یعنی دزدیدنِ درزیان گفתי شبی، بدان که خلاصه جواب از این قصّه در آخرش ظاهر شود که اگر غم نبودی عمر به غفلت ضایع می گشت. [1671 خلق را در دزدیِ آن طایفه] آن قصّه‌خوانِ مردمان را در بابِ دزدیِ درزیان [می‌نمود افسانه‌هایِ سالفه] و گفתי حکایتِ سابقه. [1672 قصّه پاره‌رُبابی در بُرین] قصّه پاره دزدیدنِ ایشان در قطع‌ها. [می حکایت کرد او با آن و این] و به هر کس. [1673 در سَمَر می‌خواند دزدی‌نامه‌ای] در بعض نسخ: [درزی‌نامه‌ای]. [گِرد او جمع آمده هنگامه‌ای] و

انبوهی از خلق. [1674 مستمع چون یافت جاذب زآن وُقُود] قصّه‌خوان چون شنونده کشنده بیافت از آن جماعت، [جمله اجزایش حکایت گشته بود] همه اعضایش حکایت‌گوی بلکه نفس حکایت شده بود زآنکه چون در مستمعان رغبت باشد واعظ را طلاق‌ت فزاید.

[قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ اللَّهَ يُلْقِنُ الْحِكْمَةَ عَلَى لِسَانِ الْوَاعِظِينَ بِقَدْرِ هِمَمِ

الْمُسْتَمْعِينَ]

[1675 جذبِ سمع است ار کسی را خوش لبی است] کشیدنِ گوش و طلبِ شنونده است اگر کسی را خوش‌لبی باشد یعنی کسی که تقریرِ او خواب بود و معارفِ بسیار گوید از کشیدن و همتِ مستمعان است چنانکه [گرمی و جدِّ معلّم از صبی است] حرارت و شوق و اقدامِ معلّم و استاد از طلب و رغبتِ کودکی است. [1676 چنگی را کو نوازد بیست و چار] چنگی که او نوازد دوازده مقام و بیست و چهار آوازه را، [چون نیابد گوش گردد چنگ بار] یعنی چون شنونده نیابد چنگ او را بار گردد همچنان [1677 نه حراره یادش آید نی غزل] حراره تحریر کردنِ گوینده را گویند. (96b) [نه ده انگشتش بجنبد در عمل] چون در مستمعان رغبتِ سماع و میلِ استماع نباشد، زبانِ چنگی لال و خاطرش پر ملال و خالی از شوق و حال به دو دستِ او نگیرد. [1678 گر نبودی گوشهای غیب‌گیر] و مستمعان نصیحت‌پذیر، [وحی ناوردی ز گردون یک بشیر] مژده‌ده یعنی انبیا علیهم السّلام. [1679 و نبودی دیده‌های صنّعین] اگر نبودی چشم‌های صنّع الهی را بیننده [نه فلک گشتی نه خندیدی زمین] نه فلک دور کردی یا موجود شدی نه زمین خندیدی و نبات رویانیدی. [1680 آن دم لولاکی این باشد که کار] آن نفس لولاک لما خلقت الأفلاك این است که کار [از برای چشم تیز است و نظار] یعنی از بهر دیده رسول الله است و مانند آن، پس مردمان دیده صنّع بین می باید اما هر کس این صنّع الهی را نمی بیند. [1681 عامه را از عشقِ هم‌خوابه

و طَبَق] عوام را از محبّت زن و خوردنی. [کی بود پروایِ عشقِ صنّعِ حق] یعنی ایشان را محبّت صنّع الهی نیست، پس کسی که محتاج و طالب چیزی باشد خدای تعالی آن را به او می دهد چنانکه [1682 آبِ تُمّاجی نریزی در تَغار] ای ترکمان و تاتار، [تا سگی چندی نباشد طُعمه‌خوار] و طالبِ طعام چونتو آبِ تُمّاج را بی طلب و محتاج به تَغار نریزی کی باشد که حضرت خدا معارفِ الهیّه را پیشِ تو ریزد و فیض کند. [1683 رَو سَگِ کَهفِ خداوندیش باش] برو کلبِ کَهفِ بزرگوارِ حق باش. [تا رِهاند زین تَغارتِ اصطفاش] تا خلاص کند از این تَغار تو را برگزیدن او. [1684 چونکه دزدیهای بی‌رحمانه گفت] چونکه آن قصّه‌خوان دزدی‌های بی‌شفقتِ درزیان و بی‌انصافی ایشان گفت. [که کنند آن درزیان اندر نهفت] پنهان. [1685 اندر آن هنگامه تُرکی از خطا] حاضر بود. [سخت طیره شد ز کشفِ آن غطا] محکم غضبناک از کشفِ این پرده و از بیانِ این قصّه یعنی به خود گفت: درزیان کیانند که اهلِ بصر و بصیرت و صاحبِ نظر و فطنت را فریبند چون خدمتِ مولانا را مقصود از قصّه حصّه است و در اینجا به تقریبِ قصّه‌خوان و رسوای کردنِ درزیان رسواییِ آخرت را یاد کرد که می فرماید: [1686 شب چو روزِ رستخیزِ آن رازها] آن شب که آن قصّه‌خون آن حکایت‌ها خواندی گویا روزِ قیامت بود که رازها [کشف می‌کرد از پیِ اهلِ نُهی] از برای اصحابِ عقل‌ها. [1687 هر کجا آیی تو در جنگی فراز] تو هر کجا آیی در فرازِ جنگی و غوغایی. [بینی آنجا دو عدو در کشفِ راز] یعنی دو کس را بینی که دشمنِ یکدیگرند و هر یکی عیبِ دیگری گویند. [1688 آن زمان را محشرِ مذکور دان] آن وقت را روزِ قیامت بدان. [و آن گلویِ رازگو را صُور دان] گلویِ رازگوینده را صورِ بدان و آوازش آوازِ فرشتگان بدان یعنی چنانکه این دو کس عیبِ همدیگر را می گشایند، فرشتگان گناهِ عاصیان را فاش کنند از این حال به آن احوال انتقال کن. [1689 که خدا اسبابِ خشمی ساختست] و نهانه کرده [و آن فضایح را به کوی انداختست] (97a) آن رسوایی‌ها را در میانِ اهلِ محلّه انداخته است، روزِ

قیامت نیز چنین است عیب و گناه نهانی پیدا گردد. خدمتِ مولانا چون برخی از حصّه و پند فرمود، باز به قصّه عودت نمود. [1690 بس که غدرِ درزیان را ذکر کرد] این قصّه‌خوان، [حیف آمد تُرک را و خشم و درد] روی به آن قصّه‌خوان کرد. [1691 گفت ای قصّاص در شهرِ شما] آن ترک گفت: ای قصّه‌خوان در این شهرِ شما، [کیست اُستاتر در این مکر و دغا] کیست کامل‌تر در حيله و مکر.

[دعوی کردنِ تُرک و گرو بستنِ او] به ترکی اوج قومق [که درزی از من چیزی نتواند

بردن]

پس قصّه‌خوان تُرک را [1692 گفت خیاطی است نامش پورِ شش] آن قصّه‌خوان گفت: در این شهر خیاطِ عیار هست که نام او پورِ شش است. [اندر این چُستی و دزدی خلق‌گُش] خلق را هلاک کننده است. [1693 گفت من ضامن که با صد اضطراب] و حرکت و اهتمام، [او نیارد بُردِ پیشم رشته‌تاب] یعنی منم مردِ پر احتیاط. لاجرم آن خیاط نمی تواند که بدزدد پیش من یک رشته را کی باشد که پاره بدزدد. [1694 پس بگفتندش که از تو چست‌تر] مردمان آن تُرک را گفتند: از تو چپاک‌تر [ماتِ او گشتند در دعوی مپِر] هلاکِ آن پورِ شش شدند، دعوی مکن. [1695 رَو به عقلِ خود چنین غرّه مباح] مغرور مشو. [که شوی یاوه تو در تزویرهاش] که مفقود و ضایع شوی در تلبیس‌های او. [1696 گرم‌تر شد تُرک و بست آنجا گرو] به ترکی اوج قودی. [که نیارد بُرد نی کهنه نه نو] که نمی تواند آن پورِ شش که از من چیزی بدزدد. [1697 مُطمِئنانش گرم‌تر کردند زود] طمع دهندگانِ تُرک گرم‌تر کردندش. [او گرو بست و رِهان را برگشود] و رهن‌ها را گشود یعنی تعیین کرد. [1698 که گرو این مرکبِ تازی من] و اسب عربی من، مراد از او عمر است که به شتاب می رود. [بدْهم ار دزدد قُماشم او به فن] به صنعت و جستی. [1699 ور نتاند برد اسپي از شما]

اگر آن درزی قادر نشود که از من چیزی بدزد، یک اسب از شما [واستانم بهر رهن مبتدا] روا دارید که بستانم از بهر رهن اول که کدو را گرو می باید. [1700 تُرک را آن شب نبرد از غصه خواب] یعنی تُرک از فکر و ماخلویا و از اضطراب در آن شب خواب نکرد. [با خیال دزد می کرد او حراب] جنگ. [1701 بامدادان اطلسی زد در بغل] وقت سحر یک اطلس را زیر بغل کرد تا که آن درزی را امتحان کند. [شد به بازار و دکان آن دغل] برفت به چارسو تا به دکان آن خیاط مکار. [1702 پس سلامش کرد گرم و اوستاد] لفظ اوستاد مرهون است. [جست از جا لب به ترحیش گشاد] یعنی آن تُرک این درزی را سلام داد و آن درزی به جای خود بجست و بر پای شد و دهان را به مرحبا گفتن او بگشاد. [1703 گرم پرسیدش ز حد تُرک بیش] آن درزی گرم و پر شوق زیاده از حد و مقدار این تُرک احوال او پرسید و لطف و تعظیم کرد. [تا فکند اندر دل او مهر خویش] تا آن درزی در دل (97b) تُرک محبت خود را افکند که ریشخند و خوش آمد در دل عوام کارگر است. بیت: نگویم بعد از این غیر خوش آمد – خوش آمد هر که را گفتم خوش آمد. [1704 چون بدید از وی نوای بلبل] آن تُرک از این درزی چون شیرینی کلام دید، [پیشش افکند اطلس استنبلی] پیش او افکند اطلس افرنجی که در استانبول بافته بودند و بگفت: [1705 که بئر این را قبای روز جنگ] تا روز جنگ پیوشم. [زیر نافم واسع و بالاش تنگ] زیر میان فراخ باشد و بالای او تنگ بود. [1706 تنگ بالا بهر جسم آرای را] از بهر زینت بدن. [زیر واسع تا نگیرد پای را] زیر ناف واسع باشد تا پای را نگیرد و پای را در دویدن نیچد. [1707 گفت صد خدمت کنم ای ذو وداد] درزی به شیرین زبانی گفت: خدمت بسیار کنم ای خداوند محبت. [در قبولش دست بر دیده نهاد] یعنی چنانکه به زبان بر سر و چشم گویند او به دست چنین اشارت کرد که این ابلغ است. [1708 پس پیمود و بدید او روی کار] آن و خیاط عیار اطلس را بئزاع پیمود و روی کار را دید. [بعد از آن بگشاد لب را در فشار] و حکایات و هزل. [1709 از حکایت های میران]

دگر] بیان فشار است. [وز کرمها و عطای آن نفر] یعنی بعض امیران را مدح می کرد که چنین کریم بود و چنان سخی می کرد و مرا اجرت بسیار داده و چنین چنین احسان کرده بود. [1710 وز بخیلان و ز تحشیراتشان] و نقصان کردن ایشان یعنی بعض امیران را مذمت می کرد که فلان چنان بخیل بود که بهای ابریشم نداد و جامه‌ای که دزدیدم پوشید و کهنه و پاره پاره کرد، اجرت نداد بلکه مرا گفت قماش را به سر سوزن پاره پاره کردی و در اوتی سوختی، از آن جهت زود پوشیده شد من تو را تضمین قماش می کنم. [از برای خنده هم داد او نشان] بعض مضاحک گفتن گرفت. [1711 همچو آتش کرد مقراضی برون] مقراض تیز آتش‌وش را بیرون کرد. [می‌برید و لب پُر افسانه و فسون] و در دهانش لطایف و حکایات بود.

[مضاحک گفتن درزی و تُرک را از قوت خنده] یعنی از سخت خندیدن [بسته شدن دو چشم تنگ او] اشارت به تُرک است و چشم اهل خطا تنگ باشد، و لهذا دو چشم تنگ او گفت [و فرصت یافتن درزی] و دزدیدن

[1712 تُرک خندیدن گرفت از داستان] یعنی شروع در خنده کرد از قصه و لاغ. [چشم تنگش گشت بسته آن زمان] چشم تنگ تُرک خطا بسته شد در وقت خنده. [1713 پاره‌ای دزدید و کردش زیر ران] پاره‌ای از اطلس دزدید و زیر فخذ نهاد. [از جز حق از همه احیا نهان] از غیر خدا از همه زندگان پنهان بود. [1714 حق همی‌دید آن ولی ستارخوست] خدای تعالی ستار العیوب است، فاش نمی کند. [لیک چون از حد بری غماز اوست] یعنی حضرت خدا عیب و گناه را می پوشد اما چون از حد تجاوز کنی فاش و رسوای کند. [1715 تُرک را از لذت افسانه‌اش] از شیرینی حکایت درزی [رفت از دل دعوی پيشانه‌اش] و لاف شبانه‌اش. [1716 اطلس چه دعوی (98a) چه رهن چه] یعنی اطلس را و دعوی شبانه را و اسب گرو کرده را فراموش کرد. [تُرک سرمست است در لاغ آچی] در لاغ پادشاه و امیر.

[1717] لابه کردش تُرک کز بهر خدا] یعنی تضرّع کرد تُرک درزی را. [لاغ می گو که مرا شد مُغتذا] لطیفه بگو که آن غذای روحانی شد مرا. [1718 گفت لاغی خندُمینی آن دغا] گفت لاغی خنده دهنده و آن درزی مکار [که فتاد از قهقهه او بر قفا] که آن تُرک چنان خندید که بر قفا افتاد. [1719 پاره ای اطلس سَبُک بر نیفه زد] نیفه به ترکی طون یقه سی. [تُرک غافل خوش مضاحک می مَزَد] مضارع است از مزیدن، مرادفِ مکیدن است. [1720 همچنین بارِ سوم تُرک خطا] مرهون است. [گفت لاغی گوی از بهر خدا] پس دزدی عیار [1721 گفت لاغی خندُمین تر زآن دو بار] لطیفه خنده دهنده گفت که بهتر و شیرین تر از دو لاغ بود. [کرد او این تُرک را کلّی شکار] لاجرم [1722 چشم بسته عقل جسته مُولَهِه] چشم تُرک بسته و عقل او رفته و خود حیران. [مست تُرک مدّعی از قهقهه] تُرک دعوی کننده از قهقهه مست شده. [1723 پس سوم بار از قبا دزدید شاخ] پاره دیگران درزی گستاخ [که ز خنده ش یافت میدان فراخ] که از خنده تُرک درزی یافت میدانِ واسع. [1724 چون چهارم بار آن تُرک خطا] مرهون است. [لاغ از آن اُستا همی کرد اقتضا] از آن استاد لاغ گفتن طلب کرد.

[رحم آمدنِ استاد را بر آن تُرک] و فراغت کردن از دزدیدن

[1725 رحم آمد بر وی آن استاد را] خیاط را. [کرد در باقی فن و بیداد را] یعنی کالایی دیگر را دزدیدن نیت کرد. [1726 گفت مُولَع گشت این مفتون در این] حریص شد این فریفته در لاغ. [بی خبر کین چه خسار است و غبین] نمی داند که این لاغ او را چگونه ضرر و زیان است. [1727 بوسه افشان کرد بر استاد او] یعنی آن تُرک درزی را بسیار بوسید. [که به من بهر خدا افسانه گو] پس از این خدمتِ مولانا اشارت به حصّه قصّه می کند که می فرماید: [1728 ای فسانه گشته و محو از وجود] و غافل شده از هستی و گم کرده او را.

[چند افسانه بخواهی آزمود] تجربه کردن. [1729 خندُمین تر از تو هیچ افسانه نیست] خنده دهنده تر از تو هیچ لطیفه نیست. [بر لبِ گورِ خرابِ خویش ایست] بر کنارِ قبرِ خرابِ خود ایستاده شو و تدبیرِ آخرت کن که بسیاری از اطلَسِ عمرِ تو رفت و تو طلبِ لاغی. [1730 ای فرورفته به گورِ جهل و شک] و نادان از امورِ آخرت. [چند جویی لاغ و دستانِ فلک] و حوادثِ گردون. [1731 تا به کی نوشی تو عشوۀ این جهان] تا چند بخوری تو فریبِ جهان را؟ [که نه عقلت ماند بر قانون نه جان] که عقلت خرق و جانت ضعیف شد. [1732 لاغِ این چرخِ ندیمِ کرد و مُرد] و احاطه کننده. [آبِ رویِ صد هزاران چون تو بُرد] (98b) و ضایع کرد. [1733 می درد می دوزد این درزیِ عام] این خیاطِ عوام. [جامهٔ صدسالگانِ طفلِ خام] جامهٔ پیرانِ بسیارِ ساله را که ایشان پیرِ نابالغ بودند. [1734 لاغِ او گر باغها را داد داد] لطیفه چرخ اگر باغها را اعطا کرد، [چون دی آمد داده را بر باد داد] مراد از لاغِ فلک مساعدهٔ دولت و مال است که باقی نماند. [1735 پیره طفلانِ شسته پیشش بهرِ گد] پیرانِ صورتِ کودکانِ سیرت پیشِ چرخِ نشسته از بهرِ گدایی و طلبِ مال و نعمت، [تا به سعد و نحس او لاغی کند] آن را می داند که این فلک را لاغی است عمرِ قریب و این هر چه می دهد باز می ستاند و مساعدهٔ فلک عمر را ضایع کردن است و به ماسوی مشغول گشتن.

[گفتنِ درزیِ تُرک را هی خموش که که اگر مضاحکِ دگر گویم قبا تنگ آید]

[1736 گفت درزیِ ای طواشی برگذر] درزی گفت: ای آغا از لاغِ بگذر. [وای بر تو گر کنم لاغی دگر] زیرا اگر من اگر لاغِ دیگر کنم، [1737 پس قَبایت تنگ آید باز پس] زانکه پارهٔ دیگر می برم. [این کند با خویشتن خود هیچ کس] استفهامِ انکاری است یعنی جُستنِ مال و نعمت و فرح و دولت عمر را ضایع کردن است، هیچ عاقل این نکند. [1738 خندهٔ چه

رمزی ار دانستی] خنده کجا؟ اگر تو یک رمز دانسته بودی، [تو به جای خنده خون بگرستی] در بعض نسخ: [این ز صد گریه بتر دانسته‌ای]. بیت: خنده که بی وقت گشاید گره - گریه از آن خنده بی وقت به. در بعض نسخ این بیت واقع شده: [چونکه بنهاد آن قبا درزی ز دست] و از بریدن فارغ شد و پاره را دزدید. [اسب را بر باد داد آن تُرکی مست] لاجرم آن گرو که کرده بود از دستش برفت، پس کسی که عمر تیزرو را گرو کند و به هزل فلک فریفته و به دنیا مشغول شود در آخر عمر و وقت اجل خطای خود را داند اما پس از فوت فرصت ندامت سود ندهد.

[بیان آنکه بی کاران و افسانه‌جویان مثل آن تُرکند و عالم غرّار] فرینده [غدار] عهد را شکننده [همچون درزی و شهوات و زنان مضاحک گفتن این دنیاست و عمر همچو اطلس پیش این درزی جهت قبای بقا و لباس تقوی ساختن]

[1739 اطلسِ عُمرت به مقراضِ شُهور] مرهون است. [بُرد پاره‌پاره خیاطِ غرور] پاره پاره بدزدید درزیِ غرور و شیطان اما تو در غفلتی. [1740 تو تمنا می‌بری کاختر مدام] و سیر آن اجرام. [لاغ کردی سعد بودی بر دوام] هرگز نخواست نمودی و بذل‌ها گفتی علی‌الدوام. [1741 سخت می‌تولی ز تربیعات او] محکم درد می‌کشی از اوضاع نحوست دهنده او. [وز دلال و کینه و آفات او] یعنی از عدم مساعدۀ او. در بعض نسخ: [مات او بی مات اویی مات او]. [1742 سخت می‌رنجی ز خاموشی او] می‌خواهی که علی‌الدوام لاغ کند و به مراداتِ نفسانیّه مساعدۀ نماید. (99a) [وز نحوس و قبض و کین کوشی او] از انتقام او که می‌گویی. [1743 که چرا زُهره طَرَب در رقص نیست] و در سماع و صفا نیست. [بر سُعود و رقصِ سعد او مه‌ایست] ایستاده مشو که آن تو را مغبونی است. [1744 اخترت گوید که گر افزون کنم] مرهون است. [لاغ را پس کُلّیت مغبون کنم] که همه عمر تو به

غفلت بگذرد. [1745 تو مبین قلابی این اختران] و نظر مکن به بلا رسیدن از ایشان.
[عشق خود بر قلب زن بین ای مَهان] محبت خود را بر خالق محنت کن ای خوار.

[مَثَل] در این معنی که با چندین نکبات متنبه نشوند.

[1746 آن یکی می شد به ره سوی دکان] یعنی کسی به دکان می رفت. [پیش ره را بسته دید او از زنان] که در راه زنان بسیار بودند. [1747 پای او می سوخت از تعجیل و راه] لفظ راه مرهون است. [بسته از جَوَقِ زنان همچو ماه] یعنی خوب رویان. [1748 رو به یک زن کرد و گفت ای مُستَهان] و خوار. [هَی چه بسیاری ای دخترچگان] لفظ چه به فتح جیم حرف تصغیر است چون ادات جمع داخل شود حرف ها مخذوف شود مثل خواجگان، پس معنی لفظ دخترچگان به ترکی قزغزلر. [1749 رو بدو کرد آن زن و گفت ای امین] و مرد گرین. [هیچ بسیاری ما مُنکر مبین] در این تأکید است. [1750 بین که با بسیاری ما بر بساط] فراش [تنگ می آید شما را انبساط] مساعده و شادی که با ما مجامعت نمی کنید بلکه [1751 در لواطه می فتید از قحط زن] گویا زن نیافته اید. [فاعل و مفعول رسوای زَمَن] العیاذ باللّه. [1752 تو مبین این واقعات روزگار] از سخن قاضی سابق الذکر است به صوفی علیل الفکر. [کز فلک می گردد اینجا ناگوار] غیر منهضم از بسیاری. [1753 تو مبین تحشیر روزی و معاش] نقصان رزق و عیش. [تو مبین این قحط و خوف و ارتعاش] لرزیدن از بلیات و نکبات روزگار. [1754 بین که با این جمله تلخیهای او] که ایشان را از فلک چندین آلام و محن رسند اما [مردۀ او بید و ناپروای او] هلاک فلکند و بی باک از شداید او که در غفلت مانده اند به چندین گوشمال متفصّح و متنبه نشوند. [1755 رحمتی دان امتحان تلخ را] زانکه گوشمال الهی است که بندگان را از خواب غفلت بیدار کند و به سوی او خود کشد، نمی بینی که بیمار از معاصی محبوس است و فقیر و بی منصب از بسیاری فسق و ظلم

محبوب. [نِقْمَتی دان مُلْکِ مَرْو و بلخ را] هلاک و نکبت بدان نعمت و دولت و ملک و سلطنت را و ولایتِ مرو را اقلیمِ بلخ را نمی بینی اغنیا و اربابِ مناصب را که چگونه به فسق و ظلم مبتلا گشته‌اند. **قطعه:** کسی کز صرصرِ ظلمش دمام - چراغِ عیشِ مظلومان بمیرد ❁ نمی ترسد ازین کایزد تعالی - اگرچه دیر گیرد سخت گیرد. [1756 آن پِراهِیم از تَلَف نَگریخت و ماند] یعنی یک ابراهیم که خلیل الله علیه السلام است از تلف و آتش نگریخت یا مراد ابراهیم ادهم باشد که سلطنتِ بلخ را ترک و درویشی را اختیار کرد، از تلف و فقر نگریخت اما بماند که به سعادتِ ابدیه رسید. [این پِراهِیم از شرف بگریخت و راند] (99b) یک ابراهیم که ابرهه صاحبِ فیل است از شرفِ اسلام بگریخت، اسبِ عمر را به سوی هلاک راند. [1757 آن نسوزد وین بسوزد ای عجب] آنکه به اعتمادِ لطفِ حق به آتش و فقر رفت نسوخت و این دیگری بسوخت. [نعلِ معکوس است در راهِ طلب] کسی را در دنیا به محنت و بلا می بینی و دیگری را در شرف و اعلی می پنداری اما امر بر عکس است. بیت: فرعون و عذاب آید و رویش ورّصع - موسی کلیم الله و چوبی و شبانی.

[باز مکرّر کردنِ صوفی سؤال را] خلاصه جوابِ قاضی به صوفی این است که اگر در جهان غم و محنت و الم و مصیبت و مرض و علّت و زجر و عقوبت نبودی بنده در غرور و غفلت و ضلال و معصیت بماندی و از حضرت خدا غافل گشتی، باز صوفی سؤالِ دیگر آورد.

[1758 گفت صوفی قادر است آن مُستَعان] یعنی خدای یاری کننده [که کند سودایِ ما را بی‌زیان] که ما را نعمت و صحت و مال و دولت دهد، باز به غفلت نیندازد و ما را از گناه معصوم دارد. [1759 آنکه آتش را کند و رد و شجر] چنانکه به ابراهیم علیه السلام، [هم تواند کرد این را بی‌ضرر] که مال و نعمت و صحت و دولت دهد اما ما را از عصیان نگاه دارد. [1760 آنکه گُل آرد برون از عینِ خار] چون لطیف را از کشیف بیرون آرد. [هم تواند

کرد این دی را بهار] که هر دم کارِ ما نیکی باشد. [1761 آنکه زو هر سرو آزادی کند] که هر سرو از خزان آزاد است و برقرار. [قادر است از غصّه را شادی کند] تواند که ما را فاعلِ کاری کند که موجبِ فرح باشد نه باعثِ ترح. [1762 آنکه شد موجود از وی هر عدم] لاجرم [گر بدارد باقیش او را چه کم] اگر آن موجود را نگاه دارد چه نقصان باشد او را؟ [1763 آنکه تن را جان دهد تا حَی شود] زنده گردد. [گر نمیراند زیانش کی شود] و همچنان [1764 خود چه باشد گر ببخشد آن جواد] سخی. [بنده را مقصودِ جان بی‌اجتهاد] یعنی جَنّت و دیدار دهد بی مشقّت طاعت. [1765 دور دارد از ضعیفان در کمین] مفعولِ دور دارد مضمونِ مصراعِ اخیر است. [مکرِ نفس و فتنه دیوِ لعین] خلاصه سؤال این است که چرا حضرت خدا ما را اهلِ اختیار کرد و نفس و شیطان را بر ما مسلّط کرد و آن خدا قادر بود که ما را اهلِ طاعت کند و در دستِ ما اختیارِ معصیت نهد و از نفس و شیطان ضرر نرساند و بی عمل رحمت کند و فضل نماید.

[جواب دادنِ قاضی صوفی را] از این سؤال

[1766 گفت قاضی گر نبودی امرِ مُر] و فرمانِ حق، [ور نبودی خوب و زشت و سنگ و دُر] یعنی مطیع و عاصی. [1767 ور نبودی نفس و شیطان و هوا] و همچنان [ور نبودی زخم و چالیش و وَغَا] جنگ و غوغا، [1768 پس به چه نام و لقب خواندی مَلِک] خدای مالک [بندگانِ خویش را ای مُنْهَتِک] پرده درنده. [1769 چون بگفتی ای صَبور و ای حلیم] کی بگفتی خدای رحیم بندگان را صبور و حلیم. [چون بگفتی ای شجاع و ای حکیم] و همچنان [1770 صابَرین و صادقین (100a) و منفقین] مرهون است. [چون بُدی بی‌رهزن و دیوِ لعین] اشارت است به مضمونِ آیتِ کریمه که در اوایلِ سورهُ آلِ عمران است: الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ (آل عمران ۱۷/۳)، صبر

کنندگانند بر ادای فرایض و سنن یا بر ترکِ محظورات و به شبهات یا در وقتِ هجومِ آفات و بلیّات و در ستانند در قول و فعل و نیت و فرمان بردارند مرامرِ خدای را در نهان و آشکارا و نفقه کنندگانند از مالِ حلال بر اهلِ استحقاق و آمرزش خواهندگانند در سحرها که اوقاتِ اجابتِ دعوات است یا نماز گذارندگان در ثلثِ آخرِ شب و بدان که محققان گویند اهلِ تقوی صابرانند در کشیدنِ بارِ ریاضت و صادقانند در انتهایِ مناہجِ ارادت و قانتانند در سلوکِ الی الله و سیر فی الله بی قصور و بی نفرت و منفق صفات و ذاتند از روی محبتِ مستغفرانند از ذنوبِ قلوب که توجّه است به غیر حق. بیت: گناه امد شهود ماسوی الله - ازین گونه گناه استغفرالله.

[1771 رستم و حمزه و مخنث یک بُدی] زانکه پهلوانی به جنگِ دشمن ظاهر شود اگر اینچنین جنگ نبودی پهلوان و ترسان یکسان بودی. [علم و حکمت باطل و مُدک بُدی] شکسته شده بودی یعنی بعثتِ انبیا و وحی و القا ضایع شدی. [1772 علم و حکمت بهرِ راه و بی‌رهی است] از برای نمودنِ راهِ راست است. [چون همه ره باشد آن حکمت تهی است] و خالی. [1773 بهرِ این دگانِ طبعِ شوره‌آب] یعنی ای صوفی همه کس مطیع بودی و اضلالِ نفس و شیطان نبودی، حکمتِ الهیه باطل شدی، پس از برای دگانِ طبعِ شوره‌آب یعنی از برای طبعِ خود. [هر دو عالم را روا داری خراب] که حکمتِ خلقت و سرّ بعثت و ثواب و عقاب و صلاح در دنیا و عذاب در عقبی بی مطیع و عاصی نباشید، خلاصه جوابِ قاضی این است که حضرت خدا دنیا و آخرت آفرید و دنیا را دارِ تکلیف و آخرت را دارِ جزا ساخت و در آخرت بهشت و دوزخ آفرید اگر در دنیا مطیع و عاصی نبودی و هوا و شیطان مسلّط نشدی حکمت و سرّ بعثت ضایع شدی، پس دو عالم خراب گشتی. [1774 من همی‌دانم که تو پاکی نه خام] ای صوفی [وین سؤالت هست از بهرِ عوام] نه از برای خویش. [1775 جورِ دوران و هر آن رنجی که هست] در جهان [سهل‌تر از بُعدِ حقّ و غفلت است] بیان و اثباتِ این می کند که می فرماید: [1776 زانکه اینها بگذرند آن

نگذرد] زیرا هر غم و محنت و ریاضت و عبادت همه بگذرند اما حضرت خدا باقی بماند.
[دولت آن دارد که جان آگه بُرد] دولت آن کسی را است که جان آگاه را به آن درگاه برد.

[حکایت در تقریر آنکه صبر در رنج کار سهل تر از صبر در فراق یار بود]

[1777 آن یکی زن شوی خود را گفت هی] شوی من [ای مروّت را به یک ره کرده
طی] و بالکلیّه نور دیده. [1778 هیچ تیمارم نمی داری چرا] ای شوی من، [تا به کی باشم
در این خواری چرا] (100b) چون زن چنین گفت، [1779 گفت شو من نفقه چاره
می کنم] و تحصیل او می کنم. [گرچه عورم دست و پایی می زنم] اگرچه عریانم اما در
کسب سعی می کنم. [1780 نفقه و کسوه ست واجب ای صنم] ای زن من. [از منت این
هر دو هست و نیست کم] چون شوی چنین جواب داد، [1781 آستین پیرهن بنمود زن] به
شوی. [بس درشت و پُر و سَخ بُد پیرهن] سخت غلیظ و چرکین بود پیرهن زن. [1782
گفت از سختی تنم را می خورد] از سخن زن است. [کس کسی را کسوه زین سان آورد]
استفهام انکاری است. [1783 گفت ای زن یک سؤال می کنم] آن شوی زن را گفت: تو
را یک سؤال می کنم. [مرد درویشم همین آمد فتم] و بر این مقدار قادر گشتم. [1784 این
درشت است و غلیظ و ناپسند] و غیر مقبول. [لیک بُندیش ای زن اندیشه مند] لیک
اندیشه کن ای زن فکر کننده. [1785 این درشتی زشت تر یا خود طلاق] فکر کن. [این ترا
مکروه تر یا خود فراق] پس از این به حصّه اشارت می کند که می فرماید: [1786 همچنان
ای خواجه تشنّیع زن] و طعنه کننده. [از بلا و فقر و از رنج و مَحَن] جمع محنت است.
[1787 لاشک این ترک هوا تلخی ده است] و سخت مشکل. [لیک از تلخی بُعد حق به
است] از دوری خدا اولی تر است. بیت: بی تو ای آرام جانی زندگانی مشکل است - بی
تماشای جمالت شادمانی مشکل است. [1788 گر جهاد و صوم سخت است و حَشَن]

اگر غزا به نفس و کافر و روزه داشتن سخت و درشت است، [لیک این بهتر ز بُعدِ مُمتحن] از دوری امتحان کننده یعنی حق تعالی. [1789 رنج کی ماند دمی که ذوالمنن] خداوند نعمت‌ها [گویدت چونی تو ای رنجور من] این خطاب یا در عالم مکاشفه باشد یا در برزخ بود یا روز حساب. حکایت: از قبیصه بن عقبه مروی است که با وی سفیان ثوری را در خواب دید و گفت: خدای تعالی با تو چه کرد؟ گفت: شعر: نظرتُ الی ربی کفاحا فقال لی - هنیئاً رضائی عنک یا ابن سعید ❀ فقد کنت قَوَّامًا اذا اظلم الدجی - بعبرة مشتاق و قلب عمید ❀ قد ذلک فاختر ای قصر اردته - فبرز فی فانی منک غیر بعید. [1790 ور نگوید کت نه آن فهم و فن است] اگر نکوید که تو را آن فهم و قدرت نیست؟ [لیک آن ذوق تو پرسش کردن است] عین پرسیدن است. حکایت: شبی داود طائی بمرد، کسی دید فرشتگان از آسمان می آیند و می روند. پرسید: چه شب است این؟ گفتند: امشب داود طائی بمرد، بهشت را از بهر جانش زینت کردند، ما در آن خدمت استاده‌ایم و تنش نیز زیارت می کنیم. شعر: الزَّمن التَّلَذُّذُ بالغوانی - اذا اقبلن فی حلل حسان ❀ منیب قرمن اهل و مال - یسیح الی مکان من مکان ❀ لِیُحْمَلَ ذکره و یعیش فردًا - و یظفر فی العبادۃ بالامان ❀ تَلَذُّذُ التَّلَاقِ این ولی - و ذکر بالفواد و باللسان ❀ و عند الموت یأتیه بشیر - یبشِّر بالنَّجاة عن الهوان ❀ فیدرک (101a) ما اراد و ما تمّی - من الرّاحات فی غرق الجنان. [1791 آن ملیحان که طیبیان دلد] در دنیا [سوی رنجوران به پرسش مایلند] گاهی بالذات می پرسند. [1792 ور حذر از ننگ و از نامی کنند] از بهر ننگ و نام اگر بالذات نپرسند، [چاره‌ای سازند و پیغامی کنند] بهانه‌ای سازند فی خبر بفرستند حکایت: عاشقی صادق بیمار شد، معشوقش از بهر تفحص احوال او کسی را گفت: به نزد فلان برو، از او کتابی خواه. [1793 ورنه در دلشان بود آن مُفْتَكِر] یعنی در دل آن ملیحان آن شخص ملحوظ باشد. [نیست معشوقی ز عاشق بی‌خبر] پس تو عاشق صادق باش تا معشوق تو را به یاد آرد. بیت: گر یار مرا با من مسکین نظری

نیست - ما را گله از بخت خودست از دگری نیست. [1794 ای تو جویایِ نوادر داستان]

ای که تو نوادر و غرایب جویی از حکایت و افسانه. [هم فسانه عشق بازان را بخوان] حکایت عاشقانِ خدا را بخوان. **حکایت:** صفوان بن سلیم در طولِ قیام و دیگر اجتهادات به حدّی رسیده بود که اگر وی را گفتندی فردا قیامت است چیزی نیافتی که زیاده کند. چون شتا آمدی بر سطحِ خانه خسبیدی و چون صیف آمدی به خانه در آمد تا استراحتش نباشد و خوابِ غفلت نکند و آخر در سجده بمرد. **حکایت:** ابو بکر بی عیّاش چهل سال پهلوی خود بر فراش نهاد و یک چشمش را آب نازل شد و بیست سال به یک چشم کار می کرد، اهلِ او نمی دانست.

حکایت: سمّون را وِرد بود هر روز پانصد رکعت نماز می گذارد. **حکایت:** ابو بکر مطوعی را وِرد بود که شب و روز سی هزار یا چهل هزار سوره اخلاص می خواند. **حکایت:** گریز بن ویره هر شب سه ختم می کرد و در عبادت مجاهده می نمود. وی را گفتند: نفست را مشقّت کردی. گفت: عمرِ دنیا چند است؟ گفتند: هفت هزار سال. گفت: مقدارِ قیامت چند است؟ گفتند: پنجاه هزار سال. گفت: کسی را که همه عمر عمرِ دنیا باشد و در عمل گوشد سهل تر است که پنجاه هزار سال در عتاب باشد حالِ سلفِ صالحین در مرابطتِ نفس چنین بود. پس هر بار که نفسِ تو تمرد کند و از مواظبتِ عبادت امتناع نماید، احوالِ سلف را و اخبارِ ایشان را بشنو و بکوش تا نفست را رغبتِ عبادت باشد و اگر نفسِ تو گوید ایشان مردان اقویا بودند، احوالِ زنان را نیز بشنو. **حکایت:** زنی گفت: شبی در خواب دیدم به بهشت در آمدم و اهلِ بهشت را همه بر پای ایستاده دیدم. گفتم: حالِ اهلِ بهشت چون است که بر پای ایستاده اند؟ یکی گفت: منتظرند زنی را بهشت از بهرِ وی زینت کرده اند که اکنون می آید. گفتم: کدام زن است؟ گفتند: کنیزکِ سیاه است که وی را شغوانه گویند. آن زن گفت: من او را (101b) می دانم، او خواهرِ من است. ناگاه دیدم بر براق سوار شده می پرد چون وی را دیدم ندا کردم که: ای خواهرِ من، دعا کن به خدا تا مرا به تو الحاق کند. گفت: وقتِ آمدنِ تو نشده است اما از

من دو چیز را یاد گیر، یکی آنکه حزن را در دل دایم کن، دوم آنکه محبت خدا را بر هوا تقدیم کن. **حکایت:** صالحی گفت: روزی به بازار رفتم و با من جرایه خبثیه من بود، وی را در گوشه‌ای نهادم و از بهر حاجتی به بازار رفتم و کنیزک را گفتم: از اینجا مرو تا من بیایم. گفت: یا مولی مرا در موضعی نهاده‌ای که اینجا ذاکر خدا نیست، می ترسم که زمین مرا فرو برد. آن صالح گفت: من از سخن وی تعجب کردم و گفتم: تو آزاد شو از بهر خدا. گفت: بد کردی از آنکه من خدمت تو و خدمت خدا می کردم، ثواب من دو بود، اکنون ثواب من یک شد.

حکایت: معاذة عدویه زنی صالحه بود، چون روز آمدی گفتم: امروز روز مرگ من است. پس چیزی نخوردی، به عبادت مشغول شدی و چون شب آمدی گفتم: امشب شب مرگ من است. پس نماز گذاردی تا صبح شدی. [1795 بس بجوشیدی درین عهد مدید] بسیار بجوشیدی در آتش عشق در این زمان دراز تا به پیری رسیدی. [ترک جوشی هم نگشتی ای قدید] همچون ترک جوشنده نشدی ای سخت و آن ترک به افسانه درزی اطلس را فراموش کرد. تو از حکایات عاشقان حق یعنی از اخبار انبیا و اولیا فراموش نکردی دنیا را و پخته نگشتی به چندین جووشیدن. [1796 دیده‌ای عمری تو داد و داوری] و حکم و حکومت و ریاضات و عبادات اما نیافتی تجلی حضرت احدیت. [وانگه از نادیدگان ناشی‌تری] نادان‌تری. [1797 هر که شاگردیش کرد استاد شد] هر که یک استاد را شاگردی کرد استاد گشت و پیش رفت. [تو سپس‌تر رفته‌ای ای کور لُد] تو بسی پس رفتی به طول عمر ای احمق شدید الخصومة. [1798 خود نبود از والدین اعتبار] عبرت و اختیار یعنی آزمودن که ایشان رفتند.

حکایت: محمود بن صبیح گفت: ما را رسیده است که چون کسی را در گور نهند و معذب شود همسایگان از مردگان ندا کنندش: ای پس مانده از پدر و مادر و از دوستان برادر، آیا نبود تو را از مردگان اعتبار و عبرت؟ آیا نبود تو را در پیش رفتن ما فکرت؟ آیا ندیدی بریدن ما از عمل‌های آخرت و تو را مهلت بود، چرا تدارک نکردی آن چیز را برادران فوت کردند؟ و همچنین

و وی را زمین گوید: ای مغرور به ظاهر دنیا، چرا عبرت نگرفتی از غایبان در شکم من؟ [هم نبودت عبرت از لیل و نهار] که ایشان را نیست قرار.

[مَثَل] در ترقّی ناکردن

[1799 عارفی پرسید از آن پیر کشیش] مراد از آن عارف (102a) و خدمت مولانا است. در مناقب او مذکور است که روزی خدمت مولانا از مسجد حرام به اصحاب کرام به سوی شهر می فرمود. ناگاه راهبی پیر از مقابل افتاده سر نهادن گرفت. مولانا فرمود که: تو مُسن تر باشی یا ریش تو؟ راهب گفت: من بیست سال از ریش خود بزرگ ترم، او آخرتر آمده است. فرمود که: ای بیچاره، آنکه بعد از تو رسید سپید و پخته شد و تو همچنان که بودی در سیاهی و تباهی و خامی می روی، وای بر تو اگر تبدیل نیابی و پخته نشوی. رهبان مسکین فی الحال زَنار برید و ایمان آورد از مسلمانان مسلم شد. [که تُوی خواجه مُسن تر یا که ریش] آن پیر کشیش [1800 گفت نی من پیش از او زاییده‌ام] لاجرم [بی ز ریشی بس جهان را دیده‌ام] چون پیر چنین جواب داد، [1801 گفت ریش شد سپید از حال گشت] از حال اوّلش متغیّر شد. [خوی زشت تو نگردیدست وشت] نیکو. [1802 او پس از تو زاد و از تو بگذرید] در نیکویی. [تو چنین خشکی ز سودای ثرید] و خوردنی. [1803 تو بر آن رنگی که اوّل زاده‌ای] تبدیل احوال نکردی. [یک قَدَم زان پیش تر ننهاده‌ای] و بهتر نشده‌ای. [1804 همچنان دوغی تُرُش در معدنی] زانکه [خود نگردی زو مُخلّص روغنی] از دوغ روغن بیرون نیاوردی. [1805 هم خمیری خَمَر طینه دری] به حکم خمرت طینه آدم در خمیری طینی پخته نشدی در خامی بمانده‌ای. [گرچه عمری در تنور آذری] اندر تنور آتشی. [1806 چون حشیشی پا به گل بر پشته‌ای] چون گیاهی پای در گل بر بشته‌ای و در یک جای بمانده‌ای. [گرچه از باد هوس سرگشته‌ای] و متحرّکی یعنی همچون گیاه سرت از باد بجنبد اما پایت در

یک جا بمانده است. **حکایت:** عزیزی گفت: هر کس بدین نیت است که ترکِ معصیت کند و به عبادت کوشد تا به نیکی ختم شود اما نفس تأخیر کند، گویا گوید که پس از مردن عبادت کنی این خود میسر نیست. لاجرم امروز را به فردا گذاشتن کارِ عاقل نیست. [1807 همچو قوم موسی اندر حرّ تیه] قصّه قوم موسی و تیه را در بعض تفاسیر چنین آورده‌اند عمالقه بر بیت المقدس دست یافته بودند و غالب گشته، خدای تعالی پس از هلاکِ فرعون وحی فرستاد و به موسی علیه السلام تا بنی اسرائیل ارض مقدّس را از ایشان باز ستانند و آنجا مقام کنند که آن زمین پیغمبران است، موسی گفت: اندر زمین مقدّسه آید که خدای تعالی شما را داده است، اگر این فرمان را منقاد نباشید و باز گردید از زیانکاران باشید چنانکه خدای تعالی حکایت می کند: **يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ** (مائده ۲۱/۵) چون به راه آمدند پس از مدّتی موسی دوازده نقیبان (102b) فرستاد از بهر تجسسِ اخبار و احوالِ جبّاران. چون آمدند ده کس خبرِ جبّاران بنی اسرائیل را گفتند و ایشان ترسیدند و گفتند: یا موسی، ما در نیایم که در آنجا جبّاران هستند تا آن وقت که ایشان بیرون آیند ما برویم و آنکه در آییم، چنانکه حق تعالی فرمود: **قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا** (مائده ۲۲/۵). چون موسی از فرمان برداری ایشان نومید گشت، گفت: بار خدایا، مرا بر این قوم حکم نیست، مرا بر خود و بر برادر حکم است، اگر فرمایی برویم و جدا کنی میانِ من و میانِ قومِ من که ایشان بی فرمانی می کنند. پس خدای تعالی وحی فرستاد به موسی و گفت: مرو که جدایی نیست تو را از ایشان و لیکن آنچه می گویند که باز گردیم از این بیابان نتوانند باز گشتن که من راه را بسته‌ام، چنانکه فرمود: **قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ** (مائده ۲۶/۵). گفت خدای تعالی: پس به درستی که ارض مقدّس حرام است بر ایشان، چهل سال سرگردان و متحیر می روند در زمین تیه که شش فرسخ است. پس قوم موسی که شش صد هزار کس بودند چهل سال

دیر این مقدار زمین سر گردان بودند. هر صبح عزیمت سفر کردند و تا شب راه رفتندی و شب همان جا بودند که بامداد از آنجا رحلت کرده بودند و قوی آن است که بعد از چهل سال موسی علیه السلام یا بعضی از بنی اسرائیل که مانده بودند برفت و اریحا را بگشاد که حالیا بیت المقدس است و مدتی آنجا بود و اصح آن است که موسی و هارون در تیه وفات کردند در یک سال اما اول هارون بمرد و اغلب اهل تیه مردند و آن ده کس از نقیبان ناگاه بمردند و دو کس که یوشع بن نون و کالب بن یوفنا بود بماندند و اولاد بنی اسرائیل جوانان توانا رسیدند و خدای تعالی یوشع بن نون را پیغمبری داد و ایشان بر او بیعت کردند و یوشع پس از سه ماه برفت و ولایت ایلیا و اریحا را بگرفت و بنیاد جبران بر انداخت. لاجرم خدمت مولانا می فرماید: چنانکه بنی اسرائیل در گرمی صحرا چهل سال بمانده بودند، تو همچون ایشان [مانده‌ای بر جای چل سال ای سفیه] هرگز قطع مسافه نکردی و از اول منزل نگذشتی. [1808 می‌روی هر روز تا شب هروله] و دویدن همچون بنی اسرائیل. [خویش می‌بینی در اول مرحله] تمام قصه این است که بنی اسرائیل موسی را گفتند: چه بودی اگر از خدای بخواهی تا که وعده ما راست کند و ما را کتاب فرستد و آن شریعت که ما را وعده کرده بود بفرماید تا بر دیگران فخر کنیم و فضل یابیم؟ پس موسی دعا کرد و صالحان و عالمان را جمع کرد تا نماز گذارند و دعا کردند هفت شبان روز خدای (103a) تعالی توریت را به یک بار نوشته فرستاد به زبان عبری، چهل دفتر بود. چون جبرائیل توریت را بیاورد موسی برگرفت و بر بالا می رفت و گفت: یا قوم اینک خدای تعالی کتابی فرستاد بزرگوار به زبان عبری و شریعت را فرستاد. و در قصه آمده است که چون موسی سه شبان روز به ایشان بود، بانگ بر داشتند که: یا موسی، ما در این بیابان هلاک می شویم، تا کی داری در این بیابان برخیز و بیرون رو و ما را نیز بر دیار ما را دستوری ده تا ما برویم و تو هر جا که می خواهی می رو. موسی از آنجا خاست و بنی اسرائیل هر چند که می رفتند چون شبانگاه بودی پنداشتندی که به منزل رسیدند چون نگاه کردند همچنان بر جای

بودندی، چنانکه اکنون مذکور شد و زادِ سفر که داشتند همه خوردند و در ماندند. پس بانگ بر داشتند و زاری کردند، موسی گفت: این همه از شومی شما افتاد. پس موسی دعا کرد و خدای تعالی اجابت کرد و مَنْ و سلوی فرستاد، چنانکه خبر داد: **وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى** (بقره ۵۷/۲). و آنچنان بود که هر شبی خدای تعالی ابری فرستاد تا از هوا بر خاَرنیانِ ایشان به وقتِ بر آمدنِ آفتاب بیاریدی و آن را بر چیدندی آن مقدار که قوتِ ایشان بودی آن روز و هر که یک درم از قوتِ خود بر گرفتی گرم در افتادی و گندیدی و آن ترنجبین بود و امّا سلوی گرگِ بریان بود که به وقتِ نمازِ دیگر بر ایشان فرود آمدی بدان قدر که قوتِ ایشان بود و همچنین چهل سال بماندند در بیابان و قوتِ ایشان آن بود و در آنجا آب خواستند، پس موسی دعا کرد، حق تعالی اجابت کرد و موسی را فرمود که عصا را بر سنگ زن تا آب دهد ایشان را. موسی هر بامداد و هر شبانگاه عصا را بر سنگ زد، دوازده چشمه آبِ زلال بدید آمدی و جوی‌ها روان گشتی و هر سیطی از یک چشمه آب خوردی تا مردمان و ستوران سیراب شدی و چندانکه بایستی بر گرفتندی و غسل و طهارت کردند و همه را کفایت بودی، چنانکه حضرت خدا حکایت کرد: **وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ** (بقره ۶۰/۲) الایة، و بنی اسرائیل از گرمی آفتاب رنج کشیدند، پیشِ موسی آمدند و گفتند: دعا کن که حق تعالی ما را سایه دهد. موسی دعا کرد تا حضرت خدا هر روز بامداد ابری سپید و باریک را بر ایشان فرستادی به اندازه ایشان تا سایه داشتی از بامداد تا به شب، چنانکه فرمود: **وَوَضَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ** (بقره ۵۷/۲) و شب همچون ستون نوری پیدا شدی و جای ایشان را منور گردانیدی و چون زمان دراز گشت جامه‌های ایشان دریده و کهنه شد، پس از برهنگی به موسی نالیدند. موسی دعا کرد، اجابت شد. از هوا (103b) جامه‌ها بدید آمد و آن جامه با کودک با هم بالیدی، چندانکه بزرگ‌تر می شد جامه نیز دراز می شد و جامه ایشان به مرور زمان نیک و تازه می شد، تا چهل سال چنین بودند و خداوند آن قصص گویند که اندر تیه به دعای بلعم بن باعور بماندند و موسی نیز بر او

دعا کرد و این خبر را درست ندارند. لاجرم خدمتِ مولانا گوید: بنی اسرائیل چنان بودند که هر روز سفر کردند و شب جایی قرار کردند، صبح خود را در اوّل مرحله یافتندی، تو نیز چنانی. [1809 نگذری زین بُعد سیصد ساله تو] بنی اسرائیل شش فرسخ جای را به عبادتِ گوساله نگذاشتند. لاجرم تو از این بُعد سیصد ساله که راهِ حضرت خداست نگذری. [تا که داری عشقِ آن گوساله تو] چونکه در دل داری عشقِ آن گوساله تن را چنانکه بنی اسرائیل آن گوساله را دوست می داشتند. تفصیلِ کلام در قصّه گوساله و سامری این است که مهتران بنی اسرائیل گفتند که موسی گوید که خدای تعالی به من سخن گوید، اگر چنین است می باید که ما نیز بشنواند. موسی چون این خبر را شنید دعا کرد، خدای تعالی اجابت کرد، موسی هفتاد مرد را گزید و موسی را فرمان آمد به روزه داشتن یک ماه شکر اجابت دعوت را چنانکه گفت: **وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً** (اعراف ۱۴۲/۷). پس روزه را بگشاد و آنکه برفت تا مناجات کند از حق تعالی ندا آمد که: چرا روزه بگشادی؟ بار خدایا، از بهرِ آن کردم که از دهانِ خودم بوی ناخوش می آمد. خدای تعالی گفت: یا موسی، تو ندانستی که بوی دهانِ روزه‌دار به نزدیک ما دوست‌تر از آن است که بوی نعمتِ دنیا نزدِ اهل دنیا اکنون ده روزِ دیگر روزه‌دار چنانکه فرمود: **وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ** (اعراف ۱۴۲/۷). چون موسی روزه گرفت اوّل روز بود از ذوالقعدة و به ده روز از ذوالحجه تمام شد، پس موسی با هفتاد تن برفت، چون به کوه رسیدند خدای تعالی به موسی سخن می گفتند و ایشان می شنیدند، باز گفتند: باور نمی کنیم تا باری را نبینیم، چنانکه فرمود: **لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً** (بقره ۵۰/۲). موسی از ایشان شکایت کرد تا آتش بیامد و ایشان را بسوخت چنانکه فرمود: **فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ** (بقره ۵۰/۲). موسی گفت: خداوندا، خویشانِ ایشان مرا از بهرِ هلاکِ ایشان ادا کنند. حق تعالی ایشان را در آن ساعت زنده گردانید چنانکه امتنان کرد. **ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ** (بقره ۵۶/۲). پس از این حادثه هفت ماه گذشت، علمای بنی اسرائیل گفتند: یا موسی، خدای

تعالی وعده‌ها داده بود، بعضی به وجود آمد، اکنون چه باشد که باز به طور (104a) روی و از حق برای ما چیزها بخواهی. موسی دیگر بار عزم رفتن طور کرد و بنی اسرائیل جمع آمدند و هر کس وصیتی می کرد و موسی بنی اسرائیل را پند داد و قوم را به هارون سپرد و رفت، چنانکه خدای تعالی حکایت فرمود: وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي (اعراف ۷/۱۴۲). چون موسی این بار به طور رفت، سامری که مردی بود از بنی اسرائیل و سخت زیرک بود و دانا و خاله‌زاده موسی بود و شاگردش بود و در آن وقت که خدای تعالی فرعون را هلاک کرد جبرائیل آمده بود بر اسبی مادیان نشسته از اسبان بهشت، چون از آب بیرون آمد سامری جبرائیل را دانست و از آنجا که پای اسب جبرئیل بود مشتی خاک بر گرفت و دانست که این اسب از اسبان بهشت است که زیر پایش تازه می شد و آن خاک را نگاه می داشت تا آن وقت که موسی به طور رفت و فرصت یافت، بنی اسرائیل را گفت: آن زرین‌ها که از قبطیان ستنده بودید آن شما را حلال نیست، و امتنان دیگر را غنیمت حلال نبود و مقصود سامری آن بود که آن مال را از ایشان بستاند، بعضی را گوساله کند و بعضی را برای خود باز دارد. پس بنی اسرائیل آن مال‌ها را آوردند، سامری هر چه گوهر و مروارید بود و زر بسیار از بهر خود باز گرفت و باقی زر را بگذاخت که زرگر بود و گوساله ساخت و آن خاک که از قدم اسب جبرئیل ستنده بود به جوفش انداخت و آن گوساله چون جانور گشت، چنانکه حق تعالی خبر داد: فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ (طه ۸۸/۲۰). سامری گفت ایشان را: این خدای شما و خدای موسی است بیشترین بنی اسرائیل او را سجده کردند. چون هارون خبر یافت غمناک شد. حق تعالی موسی را خبر داد که: قوم تو بعد از خروج تو گوساله‌پرست شدند. موسی غضبناک آمد. چون قوم را دید و آن لوح‌ها که به دست داشت بینداخت و روی به هارون آورد و مویش گرفت و گفت: چرا منع نکردی؟ هارون بیان عذر کرد. پس موسی روی به سامری کرد و گفت: من از تو بیزارم، از من و از میان قوم من دور شو. پس سامری مانند وحوش شد و موسی گوساله را پاره پاره کرد و بسوخت

و به دریا انداخت. چون بنی اسرائیل آن را دیدند، نزد موسی آمدند و گفتند: یا موسی، دعا کن تا خدای تعالی توبه ما را قبول کند. موسی دعا کرد، وحی آمد که توبه ایشان آن است که خود را به کشتن تسلیم کنند. هفتاد هزار از ایشان کشته گشتند. پس تضرع کردند خدای تعالی باقی را عفو کرد، چنانکه فرمود: **ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ** (بقره ۵۲/۲). چون قصه گوساله معلوم گشت، باز به متن عودت کنیم که خدمت (104b) مولانا فرمود: [1810 تا خیالِ عجل از جانشان نرفت] چنانکه اکنون شنیدی. [بُد بر ایشان تیه چون گردابِ زفت] بر بنی اسرائیل صحرا همچون گرداب عریض بود بلکه خلاص ایشان را میسر نشد، اولاد ایشان را میسر شد چنانکه قولِ اصح گذشت. [1811 غیر این عَجَلی کز او یابیده‌ای] یعنی خدای تعالی این گوساله تن را به تو داد و جز این گوساله از او یافته‌ای. [بی‌نهایت لطف و نعمت دیده‌ای] همچون بنی اسرائیل که در حق ایشان فرمود: **يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنْتِي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ** (بقره ۴۷/۲). یک نعمت آن بود که خدای تعالی دریا را شکافت و ایشان را از غرق و از شرّ فرعون نگاه داشت و یکی آنکه دشمنان ایشان را در پیش ایشان غرق و هلاک کرد و یکی زمین و دیار ایشان را به ایشان میراث ساخت و یکی آنکه توراۃ انزال کرد که در او بیان هر چیز بود و یکی آنکه از ایشان چهار هزار پیغامبر فرستاد و آن نعمت‌ها که در تیه یافتند بسیار است، چنانکه بعضی از آنها مذکور شد. [1812 گاو طبعی زان نکویبهای زفت] تو گاو طبعی که آن نکویب‌های عریض [از دلت در عشقِ این گوساله رفت] آن نعمت‌ها را فراموش کردی به سببِ عشقِ گوساله که نعمت‌های گذشته را به یاد نیاری و شکر نگذاری و از بهرِ پروردنِ تن نعمتِ دیگر خواهی. [1813 باری اکنون تو ز هر جزوت بی‌پرس] اگر نعمت‌های خدای را ندانی، باری اکنون از اجزای خود بی‌پرس. [صد زبان دارند این اجزای خُرس] جمعِ آخرس است به معنی گنگ، یعنی اگرچه اجزای تو گنگانند اما از جهتِ حال صد زبان دارند. [1814 ذکرِ نعمتهای رزاقِ جهان] مفعولِ بی‌پرس است. [که نهان شد

آن در اوراقِ زمان] اکنون پنهان شدست آن نعمت‌های بی کران. [1815 روز و شب افسانه‌جویانی تو چست] یعنی علی‌الدوام بجُستی و چابکی افسانه و حکایت می‌جویی همچو تُرک. [جزو جزو تو فسانه‌گویِ تست] اما تو غافلی که [1816 جزو جزوت تا بُرُستست از عدم] و موجود گشت از آن عالم. [چند شادی دیده‌اند و چند غم] سببِ رستنِ جزو تن شادی است و موجبِ پژمردگی غم است. از اثر بر مؤثر استدلال باید کرد. [1817 زآنکه بی‌لذت نرُوید هیچ جزو] رستنِ جزو بی ذوق نباشد هرگز. [بلکه لاغر گردد از هر پیچ جزو] و پژمرده شود از هر پیچ و تاب جزو. حکایت: عزیزی می‌گفت: من از مادرزادم کوچک بودم. به نعمتِ خدای تعالی بزرگ شدم و چند بار بیمار و لاغر گشتم، باز به نعمتِ او فربه و صحیح شدم و اگر غذای نبودى بقا نمی‌یافتم، چنانکه اطبا گفته‌اند بقاء البدن بدون الغداء محال. پس چندین سال که معمر شدم از نعمتِ او بقا یافتم و دندانم از خوردنِ نعمت‌های حق تعالی فرسود اما عجب است (105a) که در مقابله هزار نعمت یک شکر نگذارم، بلکه به نعمتِ خدای تعالی به او عصیان کردم و زبانم از شکایت فراغت ندارد. بیت: نعمت بسی و شکر گذارنده اندکیست - گوینده سپاس الهی ز صد یکیست. [1818 جزو ماند و آن خوشی از یاد رفت] اما معدوم نشد. [بل نرفت آن خُفیه شد از پنج و هفت] مستور گشت از پنج حسّ و هفت اندام. [1819 همچو تابستان که از وی پنبه‌زاد] اما [ماند پنبه رفت تابستان ز یاد] از خاطر. [1820 یا مثالِ یخ که زاید از شتا] و پیدا شود از شدتِ سرما. [شد شتا پنهان و آن یخ پیشِ ما] لاجرم [1821 هست آن یخ زانِ صعوبت یادگار] آن یخ از شدتِ شتا یادگار است. [یادگارِ صیف در دی این ثمار] میوه‌ها یادگار است از صیف در فصلِ دی و شتا. [1822 همچنان هر جزو جزوت ای فتنی] به کسرِ تا می باید خواند. [در تنت افسانه گویِ نعمتی] و حکایت کننده عشتی. [1823 چون زنی که بیست فرزندش بود] مرهون است. [هر یکی حاکیِ حالِ خوش بود] خبر دهنده جماعت

زیرا [1824 حمل نبود بی ز مستی و ز لاغ] و بی جماع. [بی بهاری کی شود زاینده باغ] پس هر چیز بی سبب نباشد و اثر بر مؤثر دلالت می کند. [1825 حاملان و بچگان نشان بر کنار] حاملان باغ که نباتات اوست و بچگان که برگ ها و میوه هاست در کنارست. [شد دلیل عشق بازی با بهار] دلالت کند که باغ با بهار عشق بازی و جماع کرده است. [1826 هر درختی در رِضاعِ کودکان] درخت را به مادر تشبیه کرد و اوراق و اثمار را به کودکان شیرخور. این مصراع مرهون است، حاصل معنی این است که هر درخت در شیر دادن اوراق و اثمار. [همچو مریم حامل از شاهی نهان] همچون مریم باردار است از ملک مّنان که به فرمان او بار گرفت. بدان که قصّه بار گرفتن مریم به عیسی علیه السّلام این است که مریم در وقت غسل کردن از حیض از میان مردمان و اهل خویش بیرون آمد به جای خلوت و پرده ای بیابوخت و غسل کرد. چون از غسل فارغ شد جامه پوشید و موی را به شانه بیاراست. آنکه جوانی دید که جبرئیل علیه السّلام بود که **فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا** (مریم ۱۹/۱۷) خوب و درست اندام. چون مریم آن جوان را دید از او بترسید و گفت: من پناه به خدای می آرم اگر تو ترسیده ای. **أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا** (مریم ۱۹/۱۸) یا تقی نام شخص بود در آن زمان. پس جبرئیل گفت: مترس که من رسول خدایم، نزدیک تو به مژده امدم به فرزندی بی عیب و پاکزه: **إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا** (مریم ۱۹/۱۹). مریم گفت: مرا فرزند چگونه بود که هیچ مردی مرا دست نسوده است؟ جبرئیل گفت: هم بر این حال که هستی تو را فرزندی باشد و این (105b) بر خدای آسان است که فرزندی بی پدر بدهد: **قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّئًا** (مریم ۱۹/۹). چون مریم این سخن بشنید خاموش شد. پس جبرئیل آستین پیراهن او را گرفت و در وی دمید. در ساعت مریم باردار شد و عیسی در رحم او جنیندن گرفت. [1827 گرچه در آب آتشی پوشیده شد] یعنی آبی که در آتش گرم شده باشد اگرچه در آن آب آتش پنهان شدست. [صد هزاران کف بر او جوشیده شد] از جوشیدن آب که

کف بسیار بر آن آب پیداست، این دلالت می کند که در آن آب آتش هست. [1828 گرچه آتش سخت پنهان می‌تند] و نهان حرکت می کند. [کف به ده انگشت اشارت می‌کند] اما کف آب بدان آتش به ده انگشت اشارت می کند یعنی آن را به اشارت متعدده می نماید. خدمت مولانا بیان کرد که نعمت ظاهر بر بندگان وافر است و اگر نفس نعمت رفته است اثر او بر اجزا با هر که باردار نعمت‌های خداست و آثار نعمت در اعضا هویدا. پس از این بیان کند که نعمت‌های روحانی که حال و قال است و کردارها که موافق گفتار است در مستان وصال و عشاق ملک متعال حاصل است و آن حال و قال به ترک دنیا و حبّ مولی به حصول پیوند، ولهذا می فرماید: [1829 همچنین اجزای مستان وصال] یعنی کسانی که مستان وصالند هر جزو ایشان [حامل از تمثلهای حال و قال] باردار است از صورت‌ها و مثال‌های حال و قال. بدان که در تحصیل حال و قال بیان و ارشاد کرده‌اند و خلاصه آن بیان این است که کسی که به نفس خود مشغول شود که او را از عذاب رهاوند، از مردمان غافل گردد و کسی که به حق مشغول شود که ملاحظه غیر نکند، از نفس خود ذاهل گردد. مقام اول مقام عاملان است و دوم مقام عارفان. زاهد را یکی از این دو مقام ناچار است. پس مقام اول اشتغال به نفس است که در وی مدح و ذم بلکه وجود و عدم یکسان باشد، دوم همه ماسوی را ترک کردن است و به مشاهده حق مشغول و مستغرق شدن و درجه سفلی در ترک دنیا این است که دنیا را ترک کند از بهر عقبی، این را سالک به راه زهد گویند، مانند این کس آن کس است که درمی دهد و دیناری ستاند و درجه علیا این است که زهد کند در دنیا به دوستی خدا که فارغ شود از همه ماسوی به استغراق حبّ مولی این را واصل به حقیقت زهد گویند. [1830 در جمال حال وامانده دهان] یعنی در جمال حال گشاده‌اند دهان را از حیرت. [چشم غایب گشته از نقش جهان] که چشم ظاهر ایشان زخارف دنیا را نمی بیند و ایشان نیز اغنیاند که نباتات و حیوانات و معادن دارند اما اینها را ارباب بصیرت بینند، نه اصحاب بصر زیرا (106a) [1831 آن موالید از

زَه این چار نیست] یعنی موالید ثلث آشکارا که نباتات و حیوانات و معادن است از عناصرِ اربعه مرکبند اما آن موالید ثلث که حال است از راهِ عناصرِ اربعه نیست. [لاجرم منظور این اَبصار نیست] بدین دیده‌های ظاهر محسوس نشود. [1832 آن موالید از تجلّی زاده‌اند] آن موالید خالی از تجلّی جمال زاده‌اند. [لاجرم مستورِ پرده ساده‌اند] در پسِ پرده صافی‌اند. رسول الله علیه السلام فرمود: اذا اراد الله بعبده خيراً زهده في الدنيا و رغبه في الآخرة و بصره بعيوب نفسه. چون خدمت مولانا آثارِ تجلّی را زاده گفت و این سخن حقیقت نبود، ولهذا عذر فرمود که گفت: [1833 زاده گفتیم و حقیقت زاد نیست] زیرا تجلّی را ولادت نباشد. [وین عبارت جز پی ارشاد نیست] از بهر تفهیم و تعلیم است. بدان که دنیا همچون برف است، در آفتاب و آخرت همچون جوهر است پر تاب، هر که را قوّتِ یقین هست به موجبِ فائزها ما یبقی علی ما یفتی ترکِ دنیا کند که فانی است و اختیارِ آخرت کند که باقی است و حق تعالی فرموده است: وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى (اعلی ۱۷/۸۷). پس کسی بر ترکِ دنیا قادر نیست، دردی یا ضعفِ علم و یقین است یا شهوت بر او غلبه کرده است یا شیطان وی را به قهر آورده یا به تسویف و تأخیر فریفته، ناگاه مرگ آید به غفلت بمیرد اما کسی که در وی معرفت و یقین است بی گفتوگوی از این مکرها امین است که من عرف الحق کلّ لسانه و واعظ او حضرت خداست، ولهذا می فرماید: [1834 هین خَمْش کن تا بگوید شاهِ قُل] تو ساکت باش تا سلطانِ امر و کلام سخن گوید. [بلبلی مفروش با این جنس گُل] زیرا [1835 این گُلِ گویاست پُر جوش و خروش] چون این گُل سخن می گوید پر شوق و حالت. [بلبلا ترکِ زبان کن باش گوش] و مستمع شو. بدان که سخن گفتن حق تعالی این است. چون حضرت حق در دلِ بنده به صفتِ هدایت و اسمِ هادی تجلّی کند، در اعضایش آثارِ هدی ظهور یابد که در دلِ کافر ایمان افتد مسلمان شود و در ظاهرش مسلمانی ظهور یابد و در اعمالِ طاعت باشد که فاسق ترکِ فسق کند که مطیع و متشرّع گردد و در احوالِ صدق و اخلاص بود که

عوام و مرایی اهل طریقت و حقیقت شوند و در زبانش قَلَّتِ کلام بود، از غیر مرام و ارشاد باشد با نام که رسول الله علیه السّلام فرمود: **اذا رایتم العبد اوی صمتا و زهد فی الدنیا فاقترَبوا منه یلقن الحکمة**. [1836 هر دو گون تمثال پاکیزه مثال] چون گواه دو می باید، هر دو نوع صورت پاک یعنی لفظ و معنی و قال و حال. [شاهد عدلند بر سِرِّ وصال] گواه صدقند بر اتّصال. پس کسی که در او گفتار نیک و کردار خوب باشد دلالت کند بر آنکه به حضرت خدا اتّصال دارد و در عمل مخلص است. [1837 هر دو (106b) گون حُسن لطیف مرتضی] و فرزند نیک صورت. [شاهد اَحبال و حشر مامضی] گواه باردار کردن است و اجتماع و جماع که در زمان پیشین شد یعنی کسی که دو گون فرزند خوب و لطیف و برگزیده اش به وجود آید، دلیل است بر آنکه با صاحب جمالی جمع شده است. پس کسی که قولش خوب و فعلش محبوب باشد در این دلالت است که حضرت خدا وصالش خوش شده زیرا اثر بر مؤثر دالّ است. [1838 همچو یخ کاندَر تموزِ مُستجد] نو شده. [هر دم افسانه زمستان می کند] یعنی یخ که در ایّام تموز می بینی اثر زمستان است که از آن خبر می دهد و می گوید. [1839 ذکرِ آن آریاحِ سرد و زمهریر] یادِ آن بادهای بارد و زمهریر. [اندر آن آزمان و ایّام عَسیر] و وقت های دشوار. [1840 همچو آن میوه که در وقتِ شتا] میوه صیفی که در نزد ما باشد در ایّام شتا. [می کند افسانه لطفِ خدا] و لطافت های بهار و صیف را. [1841 قصّه دُور تبسمهای شمس] حکایت کند زمانِ خندان شدنِ آفتاب را. [و آن عروسانِ چمن را لمس و طمس] جماع و مقارنت. پس ای مردِ عاقل، [1842 حال رفت و ماند جزوت یادگار] نعمت و عشرت برفت و جزو تو بماند. [یا از او واپرس یا خود یاد آر] از جزو خود حال را بپرس تا به زبانِ حال گوید یا آن را به یاد بیار چون خدمت مولانا بیانِ نعمت های خدای تعالی کرد که هر کس آن نعمت ها را می داند و نعمت می شمارد، اکنون بیانِ آن نعمت هایش کند که عوام وی را نعمت نشمرند بلکه غم و محنت گویند امّا در حقیقت نعمت است و سببِ

سعادت. لاجرم به قضا رضا دادن می باید و لهذا می فرماید: [1843 چون فروگیرد غمت گر چُستی] و چاکی، [ز آن دم نومید کن واجُستی] آن غم که وقت نومید کننده است، آن را طالب شوی. [1844 گفتیش ای غصّه مُنکر به حال] غم را گویی آن غصّه انکار کننده حال و نعمت های ملک متعال. [راتبه انعامها را ز آن کمال] انعام های پیوسته را از آن صاحب کمال که حضرت ذوالجلال است غم نیز از جمله نِعَم اوست که سبب وصول است به حضرت او. رباعی: اسرار طریقت نشود حلّ به سؤال - نه نیز بدر باختن حشمت و مال ❁ تا خون نکنی دیده و دل پنجه سال - هرگز ندهندت راه از قال به حال. پس دلیل بر نعمت بودن غم و بلا آن است که سبب او انکار نیک و آثار خوب ظاهر شود. حکایت: جماعتی پیش رسول الله علیه السلام آمدند و گفتند: ما مؤمنانیم. گفت: علامت ایمان شما چیست؟ ایشان گفتند: در بلا صبر می کنیم و در رخا شکر می کنیم و به قضا رضا داریم و شماتت اعدا را التفات نمی کنیم. رسول الله علیه السلام گفت: پس اگر شما چنینید لا تجمعوا ما لا تأکلون و لا تبئوا ما لا تسکنون و لا تنافسوا فیما عنه ترحلون یعنی جمع مکنید آن چیز را که نمی خورید و بنا مکنید آن چیز را که ساکن نمی شوید و رغبت و حسد مکنید در آن چیز که از او انتقال می کنید. [1845 هر دمت گر نه بهار و خرّمی است] اگر هر دم (107a) تو را بهار و خرّمی نبود در وقت غم، [همچو چاش گل تنت انبار چیست] یعنی چنانکه اوراق گل را جمع کنند پشته و چاش کنند، پس از آن گلاب بیرون آرند، همچنان در وقت غم از تن تو افکار نیک بدر می آید که چون به غم و محنت مبتلا شوی یاد معاصی گذشته کنی و به خدای تعالی توجّه کنی و استغفار از گناه کنی و اقبال طاعت کنی، گویا این تن تو انبار گل است و آن افکار گلاب اوست. [1846 چاش گل تن فکر تو همچون گلاب] بدن تو گویا گل چاش گل است و فکر تو مانند گلاب. [مُنکر گل شد گلاب اینت عجب] آن فکر که منکر غم و از او متنفر بود گلاب گشت یعنی فکر نیکی شد، این امر عجیب است. پس هر غم و محنت که

رسد همچون مال و نعمت است، شکر کردن می باید که کفرانِ نعمت بدترین حالات است و رحمت از اهل کفران دریغ است. **حکایت:** رسول الله علیه السلام گفت: پیش از من پیغامبران بودند مبتلا گشته به فقر که پوشیدنی نیافتندی جز عبا و یکی مبتلا به شبش می شد تا شبش او را کُشت و این حال ایشان را دوست تر بود از عطا به شما. [1847 از کپی خویان کفران که دریغ] از پوزینه خویان و مقلدان کفران گاه دریغ است، رحمت از رحمن غم و محنت است. [بر نبی خویان نثار مهر و میغ] آنان که پیغامبر خصلتند نورانیت و رحمت بر ایشان نثار است که بلا از ایشان کم نباشد. [1848 آن لجاج کفر قانون کپی است] عناد و تقلید کفران عادت پوزینه است. [و آن سپاس و شکر منهاج نبی است] یعنی بلا را نعمت شمردن و بر فقر صبر کردن و شکر گذاردن راه پیغمبر است. **حکایت:** رسول الله علیه السلام خطبه می خواند و در اثنای خطبه گفت: من جاء بلا اله الا الله لا يخلط معها غيرها وجبت له الجنة. علی رضی الله عنه پرسیدش که: آن غیر چیست؟ رسول الله علیه السلام گفت: حب الدنيا. اما عجب است که اکنون قومی هست سخن انبیا گویند و عمل جباران کنند. [1849 با کپی خویان تَهْتُکها چه کرد] با پوزینه خویان بی باکی و پرده دریدن چه فائده کرد؟ [با نبی رویان تَنَشُّکها چه کرد] عبادت و ریاضت کردن و قربانی و صبر بر فقر چه زیان کرد؟ پس که ترک دنیا کند و بر بلا صابر باشد راه پیغامبران گرفته است. **حکایت:** ابن ابی لیلی گفت: ابن شبرمه را هیچ مب بینی این پسرِ جولاه را که در هر مسئله فتوی دهد ما را رد می کند. مرادش ابو حنیفه بود. ابن شبرمه گفت: نمی دانم او پسرِ جولاه است یا نه لکن این را می دانم که دنیا وی را آمد او از او گریخت دنیا از ما گریخت ما وی را طلب می کنیم. لاجرم فقر از غنا بهتر است و خرابی از عمارت اولی تر. [1850 در عمارتها سگانند و عقور] گرنده نمی بینی که اربابِ مناصب و ظالمان مردمان را چگونه رنجانند؟ [در خرابیهاست (107b) گنج عز و نور] پس خرابی و غم و فقر و مسکینی اولی تر است. [1851 گر نبودی این بُزوغ اندر

خُسوف] اگر نبودی بر آمدنِ آفتاب اندر گرفتن یعنی به حکم سبحان من ستر نغمته و عذب عبادۀ بالتَّعَمُّتِه و اوصل رحمتہ فی نغمته و نَعَم عبادۀ بالمحنتہ. گاهی لطفِ حق در صورتِ قهر باشد گاهی قهرش در صورتِ لطف بود. اگر چنین نبودی **[گم نکردی راه چندین فیلسوف]** و در ضلال نیفتادی. حکیمان و عاقلان که علم و دین را وسیلهٔ دنیا کردند، آن را خود بقا نیست هم از او دور ماندند هم از آخرت مهجور شدند. **[1852 زیرکان و عاقلان از گمراهی]** و ضلالت. **[دیده بر خرطوم داغِ ابلهی]** نشانِ بی عقلی یعنی کسان که در دنیا اهلِ عقل و کمال بودند به تحصیلِ جاه و مال توغل نمودند تَضییع عمر کردند، اگر امعانِ نظر کنند در پیشانی و بینی نشانِ ابلهی می بینند، چنانکه از این حکایتِ دراز در آخرِ قصهٔ معلوم شود.

[باقی قصهٔ فقیرِ روزی طلب بی واسطهٔ کسب]

[1853 آن یکی بیچارهٔ مفلس ز درد] یعنی مردی فقیر از دردِ فقر چنان بود **[که ز بی چیزی هزاران زهر خورد]** که آن بیچاره از بی چیزی و فقر بسیار زهرِ درد می خورد. لاجرم به حضرت خدا تضرع کردی و بی مشقت کسبِ رزق خواستی. مراد از این فقیر دور نیست که روح انسانی باشد. **[1854 لابه کردی در نماز و در دعا]** و گفתי **[کای خداوند و نگهبانِ رعا]** و حافظِ چوپانان و سلطان السلاطین. **[1855 بی ز جهدی آفریدی مر مرا]** مرا بی طلب و کوشیدنِ من آفریدی و همچنان **[بی فنِ من روزیم ده زین سرا]** بی عمل و کسبِ من رزق را بده مرا از دنیا. **[1856 پنج گوهر دادیم در دُرِجِ سر]** آن پنج گوهر حواسِ خمسِ ظاهره است که سمع و بصر و شتم و ذوق و لمس است. **[پنج حسّ دیگری هم مُستتر]** آن دیگری حواسِ خمسِ باطنه است که حسّ مشترک و خیال و قوّة واهمه و قوّة متصرّفه و قوّة حافظه است. **[1857 لَا يُعَدُّ این داد و لَا يُحْصَى ز تو]** به حکم آیهٔ سورة نحل **وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا** (نحل ۱۸/۱۶) بی شمار است و بی احصاء، این عطا از تو. **[من کلیم از بیانش شرم‌رو]** من شکسته‌زبانم و کندم از بیانِ داد و نعمت‌های تو و شرمسارم. **[1858 چونکه در خَلّاقیم تنها تویی]** کسی شریکِ تو نیست و عملِ مرا داخل نیست همچنان **[کارِ رزّاقیم تو**

کن مُستوی] راست. [1859 سال‌ها زو این دعا بسیار شد] سال‌ها از آن بیچاره این دعای رزق جُستن بی کسب بسیار گشت. [عاقبت زاری او بر کار شد] و کارگر گشت. [1860 همچو آن شخصی که روزی حلال] مرهون است. [از خدا می‌خواست بی‌کسب و کلال] و رنج. [1861 گاو آوردش سعادت عاقبت] پیش از این حکایت او را در جلد سوم شنیده‌ای. [عهد داوود لَدُنّی مَعْدِلت] در زمان داود که او عالمِ عِلْمِ لَدُنّی است لاجرم عدلش منسوبِ عالمِ لَدُنّی است. [1862 این مُتِیّم نیز زاریها نمود] این دردمند نیز همچو آن شخص دعا و زاری کرد. [هم ز میدان (108a) اجابت گُو ربود] لفظِ گُو مخفّف از لفظِ گوی است و لفظِ ربود ماضی است از ربودن و ربودنِ گوی از میدانِ اجابت کنایت از قبولِ دعاست و عبارت بر این وجه بودن مناسبِ لفظِ میدان است امّا سیاقِ آن را مقتضی می‌نماید که لفظ کور باشد، مرادف اعمی است و حاصلِ معنی این است که دعایش مستجاب شده بود در عرصه و درگاه خدا لیکن او نمی‌دید. [1863 گاه بدظن می‌شدی اندر دعا] سوءظن کردی و گفتی، خدای تعالی اجابتِ دعا نمی‌کند. [از پی تأخیرِ پاداش و جزا] بدگمان از آن جهت بودی که تأخیر گشتی عوض و جزای دعا بدان که دعا کننده را لایق آن است که استعجال نکند زیرا در خبر آمده است که موسی علیه السّلام بر فرعون دعا کرد هارون آمین گفت. خدای تعالی ایشان را وحی فرستاد و خبر داد: قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا (یونس ۸۹/۱۰). ابن عبّاس گفته که میان دعا و اجابت چهل سال گذشت. [1864 باز اِرْجایِ خداوندِ کریم] باز امید دادنِ خدای کریم [در دلش بشار گشتی و زعیم] در دلِ این فقیر بشارت دهنده شدی و پابندان. [1865 چون شدی نومید در جَهْد از کلال] آن دردمند فقیر الحال. [از جنابِ حق شنیدی که تَعَال] در دلِ او الهامِ الهی افتادی که بیا و بکن از من سؤال. خدمت مولانا چون از قصّه فقیر برخی بیان کرد و بعض حصّه را عیان، باز به اصلِ سخن عودت نمود که خدای تعالی گاهی لطف را در صورتِ قهر و گاهی قهر را در صورتِ لطف پیدا کند. لاجرم غنی را به غنا مغرور شدن نمی‌باید و فقیر را به درویشی غمگین گشتن نمی‌شاید، ولهذا می‌فرماید: [1866 خافض است و رافع است این کردگار] پست کننده و بالا کننده است خدای تعالی. [بی از این دو برنیاید هیچ کار] بی خافضی و رافعی نشود کار چنانکه.

[1867] خَفَضِ اَرْضِی بین و رَفِعِ آسمان] پستی زمین و بلندی آسمان را بین. [بی از این دو نیست دَوْرانش ای فلان] بی از پستی زمین و بلندی آسمان نیست دوران و زمان حق و نظام عالمش ای کس. [1868] خَفَض و رَفِعِ این زمین نوعی دگر] اکنون بیان خَفَضِ زمین و رَفِعِ آسمان کردیم اما خَفَض و رَفِع را در نفسِ زمین یافتن ممکن است از نوعی دیگر زانکه زمین [نیم سالی شورهِ نیمِ سبز و تر] نیم سال زمین بی سبزی و خشک باشد، این خَفَضِ اوست و نیم سال با سبزی و تر است، این رَفِعِ اوست. [1869] خَفَض و رَفِعِ روزگار با کُرب] مرهون است. [نوعِ دیگرِ نیم روز و نیم شب] یعنی خَفَض و رَفِع را در زمانِ پر اندوه‌ها یافتن نیز ممکن است به نوعِ دیگر که گاه روز است که آن رَفِعِ اوست گاه شب که آن خَفَضِ اوست.

[1870] خَفَض و رَفِعِ این مزاجِ مُمتَرَج] پستی و بلندی را در مزاجِ انسان یافتن ممکن است که آن مزاج (108b) از اخلاطِ اربعه ممتَرَج است. [گاه صَحّت گاه رنجوری مُضِج] صَحّتِ مزاج رَفِعِ اوست و مرضِ فریاد آرنده خَفَضِ اوست. [1871] همچنین دان جمله احوالِ جهان] که گاه خَفَض و گاه رَفِع واقع شود. [قحط و جَدب و صلح و جنگ از اِفْتَتان] قحط خَفَض است و فراخی رَفِع و همچنان جنگ و صلح از جهتِ آزمودن یعنی امتحانِ الهی است. [1872] این جهان با این دو پَرّ اندر هواست] این مرغِ جهان را خَفَض و رَفِع دو پَر است که به این دو پَر اندر هوا پریدن است. [زین دو جانها مَوَطنِ خوف و رَجاست] از این خَفَض و رَفِع جانها محلّ خوف و رَجاست، زانکه چون مردِ عاقل بلندی و پستی این جهان را می بیند، از این حال به احوالِ آخرت انتقال می کند و از این احوال بر آن احوال استدلال، پس نسبت به آخرت بین الخوف و الرّجا می باشد. [1873] تا جهان لرزان بود مانند برگ] یعنی حضرت خدا خافض و رافع و معزّ و مذل گشت یعنی گاه قهر نماید گاه لطف تا اهلِ جهان همچو برگِ درختان ترسان باشند. [در شمال و در سَمومِ بَعث و مرگ] در بادِ شمال و در سَمومِ موت و قیامت یعنی تا خلق در زمانِ حیات ترسان باشند که آیا در زمانِ مرگ و در روزِ قیامت بادِ شمال و بادِ نصرت و ریحِ سعادت می وزد یا بادِ سَموم و ریحِ شقاوت می رسد. [1874] تا خُمِ یک‌رنگی عیسی ما] یعنی قومِ نصاریِ کودکانِ خود را به آبِ زرد بشویند که آن آب را معمودیّه گویند که آن آبی بود که عیسی را علیه السّلام به آن آب شسته بودند و هر گاه که استعمال می کنند به او آبِ دیگر

ریزند و گویند که چون کودک را به این می شویم نصرانیّت او مقررّ شود و او در نصرانیّت یکرنگ گردد یا مراد این باشد که عیسی علیه السّلام رنگ زر بود هر کرباس و جامه را به یک خم می انداخت. پس خدمت مولانا می گویند عیسی ما یعنی زنده کننده موتی که حضرت خداست این اهل جهان را که خداوند الوان الست به حکم صِبْغَةِ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً (بقره ۱۳۸/۲) یا آن خمشی که خم وحدت است چون آن را با آن خم یکرنگی برد یعنی بمیراند همه یکرنگ شوند زیرا آن خم عیسی ما [بشکند نرخی خمِ صدرنگ را] یعنی رونقِ این عالمِ الوانِ مختلفه را کسر کند، مراد بردن ارواح است از اشباح به آن جهان که محلّ یکرنگی و اتّحاد است چنانکه می فرماید: [1875 کَانَ جِهَانِ هَمِچُونِ نَمکَسَارِ آمَدست] چنانکه هر چیزی را به نمکزار اندازند نمک شود، همچنین آن جهان همچون نمکسار است. [هر چه آنجا رفت بی تلوین شدست] هر که بمرد بی رنگ گشت یعنی هر روح از رنگ تن خلاص شود. پس مراد از اتّحاد این است نه آنکه مؤمن و کافر و مطیع و عاصی یکسان باشند در پاکی و نیکی و در این جهان نیز نظیر او هست که مردگان به زیر زمین می روند اشباح ایشان یکرنگ شوند چنانکه می فرماید: [1876 خَاکِ رَا بَیْنِ خَلْقِ رَنگَارَنگِ رَا] مرهون است. [می کند یک رنگ اندر گورها] (109a) که محو کند الوان و نقوش ایشان را در صورتِ تراب کند همه را. [1877 این نمکزار از جُسومِ ظاهر است] این قبرِ نمکسار بدنهای ظاهر است که ظاهرِ اجسام را و نقوش و اشکال ایشان را محو کند. [خود نمکزارِ معانی دیگر است] محو کردنِ عالمِ آخرت نوعی دیگر است که از تنِ فانی رهاوند باز به جسمِ باقی رساند. [1878 آن نمکزارِ معانی معنوی است] نه صوری. [از ازل آن تا ابد اندر نَوی است] یعنی اهلِ آخرت نَو شوند و نَوی ایشان تغییر نپذیرند. [1879 این نَوی را کهنگی ضدّش بود] نَوی و تازگی دنیا را کهنگی و پُرمردگی آید که ضدّ اوست. [آن نَوی بی ضدّ و بی ندّ و عدد] آن نَوی آخرت بی ضدّ و بی مثل و بی شمار است. [1880 آنچنان کز صَقْلِ نورِ مصطفی] از جلا و صقالتِ نورِ او که اسلام است. [صد هزاران نوع ظلمت شد ضیا] همه انواعِ کفرِ نورِ اسلام گشت. [1881 از جُهود و مشرک و ترسا و مُغ] بیانِ انواعِ کافران است. [جملگی یک رنگ شد زَانِ اَلْپِ اُلْغ] همه لونِ اسلام پوشیدند از آن پیهلوان بزرگ یعنی رسول الله علیه السّلام. [1882

صد هزاران سایه کوتاه و دراز] از کفر و شرک، [شد یکی در نور آن خورشید راز] که همه نور گشتند. [1883 نه درازی ماند نه کوتاه نه پهن] و عریض. [گونه گونه سایه در خورشید رهن] یعنی انواع کفر و کافران و مغلوبند که نور آفتاب بر همه غالب شد. [1884

لیک یک‌رنگی که اندر محشر است] مرهون است. [بر بد و بر نیک کشف و ظاهر است] یعنی آنان که در دنیا صفای دل حاصل کردند در آخرت چنان شوند و آنان که در دل ایشان اخلاقی ذمیمه بود از بغض و حقد و حسد و کبر هر یکی به صورتی پیدا شود و همه اهل محشر می بینند. [1885 که معانی آن جهان صورت شود] اخلاقی ذمیمه در آن جهان صورت گردد که بعضی در صورت سگی و روباهی و گرگی و غیر آن هویدا گردد. [نقش‌ها مان درخور خصلت شود] صورت ما لایق و مناسب سیرت شود هر شخص بر صورت معنویه خود محشور شود. آن کس که عرض مردمان را برد در صورت سگ حشر شود آنکه طمع کند به مال مردمان در صورت گرگ محشور گردد و متکبران در صورت پلنگ حشر شود و طالب ریاست در صورت شیر محشور گردد و علی هذا القیاس. پس اول بر بنده توبه کردن لازم است زانکه شوم عصیان مورث حرمان و معقّب خذلان است. پس از توبه صفات منجیه و منوره حاصل کردن می باید و علی الدوام بر آن بودن که پس از توبه اخلاص در عمل و صدق در نیت و صبر بر بلا و شکر بر نعم و بیم از عذاب خدا و رجا از رحمت علیا و زهد در دنیا و توکل بر حق تعالی رضا به قضا و شوق به لقا و خضوع به مولی و تواضع در سیما تحصیل کند که اگر اینها نباشد ایمان ضعیف بود، چون ایمان ضعیف باشد بیم زوال اوست در خاتمه (109b) نعوذ بالله من ذلک.

[1886 گردد آنگه فکر نقش نامه‌ها] در آن وقت فکرهای نهانی نقش نامه شود در کتب اعمال توشته آید. [این بطانه روی کار جامه‌ها] بطانه به ترکی استر. پس به حکم آیه سوره بقره وَإِنْ تُبْذُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُخَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرْ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبْ مَنْ يَشَاءُ (بقره ۲/۲۸۴) یعنی اگر آشکارا کنید آنچه در نفس‌های شماست از غرایم و نیت یا پنهان سازید آن را شمار می کند خدا بدان چیز شما را پس پیامزد بعد از احصا هر آن کس را که خواهد به فضل خود و عذاب کند هر که را خواهد به عدل. لاجرم بطانه و است از روی جامه و آشکار شود. [1887 این زمان سرها مثال گاو پیس] یعنی این زمان سرها که مثال گاو پیس

است به ترکی الجه صغر. [دوکِ نطق اندر ملل صد رنگ ریس] به ترکی سوز ایگی ملّتر
 اچنده یوز رنگ اپلک اگریجی. [1888 نوبتِ صدرنگی است و صددلی] اکنون زمانِ الوانِ
 رنگارنگ اسرار است و سخنانِ ناموافقِ کردار و نیت‌ها و غرایمِ بی شمار. [عالمِ یک رنگ کی
 گردد جلی] یعنی آخرت اکنون کجا ظاهر شود؟ [1889 نوبتِ زنگ است رومی شد نهان]
 زمانِ ظهورِ شیاه‌رویان است، شپیدرویان پنهان. [این شب است و آفتاب اندر رِهان] و
 محبوس و مقبوض و پوشیده. [1890 نوبتِ گرگ است و یوسف زیرِ چاه] اسیر و مغلوب.
 [نوبتِ قبط است و فرعون است شاه] حکمتِ پوشیدنِ اسرار در این جهان این است که
 [1891 تا ز رزقِ بی‌دریغ خیره‌خند] مرهون است. [این سگان را حصّه باشد روزِ چند]
 یعنی تا که از روزی بسیار و بی نور این سگان بخورند روزی چند یعنی به وقتِ مرگ. خدمت
 مولانا تا بدینجا حشرِ کافران و منافقان را بیان کرد که در صورتِ حیوانات محشور شوند. پس از
 این حشرِ مؤمنان و صالحان را بیان کند، باز حالِ کافران و منافقان را گر آرد و م فرماید: [1892
 در درونِ بیشه شیران منتظر] یعنی مؤمنان به حکمِ القبر روضة من ریاض الجنّة او حفرة
 من حفر النّیران در بیشه و چراگاه گور منتظرند. [تا شود امرِ تَعَالَوْا منتشر] تا قیامت برخیزد و
 مردگان زنده شوند و فرشتگان به بهشت دعوت کنند. حکایت: ابو بکر واسطی گفت: دولت
 سه نوع است: یکی دولتِ حیات، دوّم دولتِ ممات، سوّم دولتِ روزِ قیامت، امّا دولتِ حیات
 آن است که در طاعتِ خدا عمر گذرانند. بیت: از چشم جز آن جان و جهان را گذرانید - تا
 خوش گذرانیم جهانِ گذران را. امّا دولتِ ممات آن است که جانش به کلمه شهادت بیرون آید.
 بیت: دولت مرا همین است چون جان به لب بیاید - رطب اللّسان باشم با ذکرِ نامِ خوبت. امّا
 دولتِ روزِ قیامت آن است که چون از قبر بیرون آید بشیر آید (110a) به دعوتِ جَنّت. بیت:
 دولت آن است که یابم دو جهان زیرنگین - دولت آن است حقیقت که تو را یافته‌ام. [1893
 پس برون آیند آن شیران ز مَرَج] از چراگاه و روضه قبر. [بی‌حجابی حق نماید دخل و
 خرج] مراد از حجاب آن پرده است که مانع دیدار باشد. پس خدای تعالی آن را بر گیرد و بی
 واسطه نعمت‌های آخرت و جزای عمل را بنماید. [1894 جوهرِ انسان بگیرد برّ و بحر]
 مخلصان بگیرند بهشت را که عرض‌ها کعرض الاسماء والارض پهن و عظیم است. [پیشه

گاوان بسملانِ آن روزِ نحر] یعنی منافقان که ظاهرِ ایشان دیگر است مذبح و معذب شوند در آن روزِ کشتنی. [1895 روزِ نحرِ رستخیزِ سهمناک] روزِ کشتی قیامت که پر مهابت و خطر است. [مؤمنان را عید و گاوان را هلاک] و عذاب. [1896 جمله مرغانِ آب آن روزِ نحر] آنان که به طاعت و عبادت بحرِ ریاضت را گذشتند و در دنیا از غرقِ عصیان رها یافتند در آخرت از بسمل خلاص یابند. [همچو کشتیها روان بر رویِ بحر] از آن بحرِ جهنم و صراط بگذرند. حضرت خدا در سورهٔ مریم فرمود: **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا** (مریم ۷۱/۱۹) یعنی نیست از شما ای آدمیان هیچ کس مگر رسنده و گذرنده بر دوزخ اما مؤمنان بر او گذرند آتش مرده و افسرده گردد و در حدیث وارد است که بعضی بهشتیان از بعضی سؤال کنند که نه حق تعالی ما را وعده فرموده بود که **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا** پس چه حال بود که آتش را ندیدیم؟ فرشتگان گویند: قد وردتمها و هی خامدة یعنی تحقیقا شما گذر کردید بر دوزخ اما آتش او به سببِ نورِ ایمانِ شما مرده بود. **كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا** (مریم ۷۱/۱۹). و هست و رود بر دوزخ بر پروردگارِ تو قطعی کاری حکم کرده شده بر آن یعنی وعده‌ایست که البته خواهد بود و در آن خلاف نیست. **ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا** (مریم ۷۲/۱۹) پس نجات دهم آنان را که پرهیز کرده‌اند از شرک یعنی بیرون آریم از دوزخ. **وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا** (مریم ۷۲/۱۹) و بگذاریم ستمکاران را در دوزخ به زانو در آمدگان. لاجرم مؤمنان را به سببِ حسنِ عمل خلاص است و ظالمان را به سببِ قبحِ عمل حبس است. پس حضرت حق فضل و عدل نماید. و لهذا خدمت مولانا می فرماید: [1897 تا که یَهْلِك مَنْ هَلَك عَنْ بَيْنِهِ] تا هلاک شود هر که هلاک شد از گواه. [تا که يَنْجُو مَنْ نَجَا وَاسْتَيْقَنَهُ] و خلاص شود هر که خلاص شد و یقین داشت. اشارت است به آن آیه کریمه که در سورهٔ انفال است: **لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيْنِهِ وَيَحْيَا مَنْ حَيَّ عَنْ بَيْنِهِ** (انفال ۴۲/۸) و برای آنکه تا هلاک شود هر که هلاک شود از حجّتی پیدا و بزید هر که بزید از حجّتی هویدا یعنی واقعهٔ بدر از آیاتِ عظیمه است هر که مشاهده نمود (110b) اگر می میرد و اگر می زید او را حجّتی و عذری نیست اگر این آیت در حقِّ قتال است اما خدمت مولانا بر موت و حیاتِ آخرت حمل می کند و بدان که حضرت خدا عباد را به مبادرتِ عملِ عبادت و مسارعتِ طلبِ مغفرت فرمود که گفت: **وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ**

عَرَضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ (آل عمران ۱۳۳/۳) یعنی شتاب کنید به سوی آن چیز که سبب مغفرت باشد شما را از پروردگار شما و شتاب کنید به عملی که برساند شما را به بهشتی که از روی بزرگی پهنای آسمان‌هاست و زمین و مراد از این مسارعت به قدم کل نیست به قدم دل است اُمّال حالِ انسان عجب است که اگر کسی از اقران و جیرانش بر وی زیاده شود به یک قدم درم بنا او را گران آید و دلتنگ شود از حسد با وجود که اینها فانی است چرا بر باقی رغبت نکنند؟ وقتی که خاصان به سوی رحمن و بهشت روند ولهذا می فرماید: [1898 تا که بازان جانبِ سلطان روند] حضرت خدا بندگان را از بهرِ شکار کردن اینجا فرستاده است، آنان که به دنیا آمدند و صیدِ ثواب کردند باز همچو بازان به سوی سلطان روند. [تا که زاغان سوی گورستان روند] یعنی آنان که در دنیا همچون زاغان جیفه و سرگین خورند و به مردار میل کنند در آخرت به ویرانه دوزخ روند زانکه در دنیا غذای ایشان مردار بود چنانکه می فرماید: [1899 کاستخوان و اجزای سرگین همچو نان] مرهون است. [نُقلِ زاغان آمدست اندر جهان] و از قنَدِ حکمت محروم بودند. پس در آخرت از نعمتِ جَنّت دور مانند. بلال بن سعید گفته: اگر یکی را از ما گویند: مردن را و به بهشت رفتن را نمی خواهی؟ او گوید: نمی خواهم زانکه عمل نمی دارم. حال آنکه مردن امرِ مقرر است و آن سعی عمل نمی کند بلکه همه وقتِ خود را به کارِ دنیا صرف کند و سرمایه خویش را ضایع گذارد، از کلمه حکمت قنَدِ نصیحت نمی گیرد، مغلوبِ نفس و شیطان گردد. لاجرم آنچنان کس مردصورت و زن سیرت است، ولهذا می فرماید: [1900 قنَدِ حکمت از کجا زاغ از کجا] که غذای زاغ قنَد نیست. [کرمِ سرگین از کجا باغ از کجا] که کرمِ سرگین را باغ جای نیست. [1901 نیست لایق غزو نفس و مردِ غرّ] یعنی غزای نفس و مردِ زن سیرت هر یکی شایسته همدیگر نیست. [نیست لایق عود و مُشک و کُونِ خِر] پس مرد باید که غزای اصغر و غزای اکبر کند. [1902 چون غزا ندهد زنان را هیچ دست] یعنی چون زنان نمی توانند که غزای اصغر کنند، [کی دهد آنکه جهادِ اکبر است] کجا باشد ایشان غزای اکبر کنند که جهادِ نفس است؟ [1903 جز به نادر در تنِ زن رُستمی] یعنی نادر باشد در بدنِ زن پهلوانی. [گشته باشد خُفیه همچون مریمی] پوشیده گشته باشد همچون مریم که به حکمِ وَلَیْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى (آل عمران ۳۶/۳) مرد بود

(111a) در صورت زن. پس مرد پهلوان در بدن زن مستور و نهان باشد به ندرت. [1904] آنچنان که در تن مردان زنان] مرهون است. [خُفیه‌اند و ماده از ضعفِ جَنان] یعنی آنچنان که چند کس هست که در صورت بدن مرد است اما در سیرت جان زن است از ضعفِ قلب. [1905] آن جهان صورت شود آن مادگی] در آخرت پیدا گردد آن زنی [هر که در مردی ندید آمادگی] و حاضری. [1906] روزِ عدل و عدل دادِ درخور است] روزِ قیامت یومِ عدل است. عدل، لایقِ هر چیزی را دادن است. [کفشِ آن پا کلاهِ آن سر است] کفش و موزه از آن پای است، کلاه و دستار از آن سر است. پس دوزخ از برای بدان است و بهشت از بهر نیکان. [1907] تا به مطلب در رسد هر طالبی] تا طالبِ دیدار به دیدار رسد و طالبِ بهشت به بهشت رود یعنی کسی که در دنیا طاعت و عبادت کند، او خدا را و بهشت طالب بود، عاقبت به مطلوب رسد. [تا به غروبِ خود رود هر غاری] تا اهلِ غروب به غروبِ خود رسد، پس کسی که فسق و معصیت کند او نعمت و عذاب را طالب باشد، آخر در او غارب و نابدید گردد. [1908] نیست هر مطلوب از طالب دریغ] در نزد خدا یعنی هر طالب را مطلوب و مناسبِ خود می دهد. [جفتِ تابشِ شمس و جفتِ آب میغ] قرینِ تاب آفتاب است و قرینِ آب ابر. [1909] هست دنیا قهرخانه کردگار] از امم سابقه چند طائفه را قهر حق رسیده است. [قهر بین چون قهر کردی اختیار] مقهوران را بین که آخر حالِ ایشان چون شد. تو طریقِ ایشان را اختیار کردی. [1910] استخوان و مویِ مقهوران نگر] آثارِ قهر رسیدگان را بین. [تیغِ قهر افکنده اندر بحر و بر] از زمانِ نوح تا به اصحابِ فیل چندین امت‌ها مقهور شدند، بعضی در آب هلاک شدند همچو قومِ نوح و فرعون و بعضی در خشکی هلاک گشته همچو قومِ عاد و ثمود. لاجرم به حکمِ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (انعام ۱۱/۶) یعنی بگو که اگر عذابِ گذشتگان مسلم نمی دارید سیر کنید در زمین گاهی به یمن گاهی به شام و بر دیارِ عاد و ثمود بگذرید، پس بنگرید به نظری عبرت که چگونه بوده است آخرِ کارِ تکذیب کنندگان یا به دیده عیان بینید و نشان از ایشان یابید. [1911] پَر و پایِ مرغ بین بر گردِ دام] چنانکه صیّاد مرغ را به دام بگیرد و بکشد پَر و پای او در کنارِ دام بماند، آن را مرغِ زیرک بیند از دام احتراز کند زانکه آن آثارِ مرغِ دلیلِ قهرِ صیّاد است،

همچنان آثارِ مقهوران را ببین. [شرح قهر حق کننده بی کلام] به زبانِ حال بیان کند و اگر تو سیر نکنی و آثارِ مقهوران را نمی بینی به حکمِ فاسأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (نحل ۴۳/۱۶) از عالمان (111b) پیرس یا از مردگانِ محله عبرت گیر. [1912 مُرد او بر جای خریشته نشاند] آن مقهور و مقبور بمرد بر جای و قبر خریشته نصب کرده شد. [وآنکه کهنه گشت هم پشته نماند] و بر زمین برابر و یکسان شد. حضرت ملکِ قدّوس در سورۀ یونس فرمود: **وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ** ﴿۱۰﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (یونس ۱۰، ۱۳، ۱۴) یعنی به درستی که ما هلاک کردیم اهلِ قرن‌ها را پیش از شما. آن وقت که ظلم کردند به تکذیبِ پیغمبران و حال آنکه آمده بودند ایشان رسولان ایشان به حجت‌ها و معجزه‌ها نبودند ایشان که ایمان آرند اگر هلاک نشدندی و زنده ماندندی به جهتِ فساد استعداد و در یافتنِ خذلانِ الهی مر ایشان را همچنین که ایشان را جزا دادیم جزا خواهیم داد گروه مجرمان را. پس ما گردانیدیم شما را ای گروهی که محمّد علیه السّلام به شما مبعوث است یعنی به خطاب به امّتِ محمّد است. خلیفه‌های گذشتگان در زمین پس از قرونی که هلاک شدند تا ببینیم در صورتِ شهادت بعد از آنکه دانستیم در غیبت که شما چگونه عمل خواهید کرد از خیر و شرّ تا با شما به مقتضای عملِ شما معامله کنیم. [1913 هر کسی را جفت کرده عدلِ حق] یعنی هر کسی را به قرین و جنسِ خود یاد کرده است عدلِ خدای تعالی. [پیل را با پیل و بق را جنسِ بق] در اخبار وارد است که اغنیا و قضاة با سلاطین محشور شوند یعنی بهشت را دیر در آیند و فقرا و صالحان به انبیا محشور شوند یعنی بهشت را زود در آیند. پس جنسیّت که در دنیا جاری است در آخرت نیز چنان است. [1914 مونسی احمد به مجلس چار یار] قرینِ رسول الله علیه السّلام اصحابِ بزرگوار بود. [مونسی بوجهل عتبه و ذوالخمار] عتبه، فرزندِ ابو لهب است و ذوالخمار نام مردی است از یارانِ ابو جهل. پس چون کسی صالحان را دوست دارد به ایشان مائل و مقارن شود که الجنس الی الجنس میل و این دلیلِ سعادت است و کسی چون فاسقان را دوست دارد به ایشان مائل شود و این امارتِ شقاوت است. لاجرم مرد را آیینۀ شریعت و میزانِ طریقت را پیش آوردن و حالِ خود را دیدن و

احوالِ خویش را سنجیدن می باید بلکه آیینۀ دل و میلِ خاطر را نگریستن می باید که دل به چه چیز میل دارد آن را مشاهده کردن می شاید و مطلوبِ خود را ملاحظه کردن. **حکایت: عزیز** گفت: چون در دعا دست را برداری هر چیز را که به خاطر آری و به زبان جاری کنی آن مطلوبِ تست. کسان مال و نعمت و کسان منصب و دولت و کسان زن و فرزند و کسان خدای احد را می خواهند (112a) که لانرید منک الا ایاک. [1915 کعبۀ جبریل و جانها سدره‌ای] قبلۀ جبریل و ارواح سدره است چنانکه مقامِ جبریل سدرۀ المنتهی است و مکانِ اعلی جانها نیز به آن سوی مائل و عالی‌همّتند. [قبلۀ عَبْدُ الْبُطُون شد سفره‌ای] کعبۀ بندۀ شکم‌ها سفره است که همّتش بسیار خوردن و خواب و غفلت را غالب کردن و در شهوات و لذّات منهمک شدن است. پس کسی که صباح از جامۀ خواب بر خیزد و خوردنی آرزو کند آن را بار شدن نمی باید، آن کس را یار شدن می باید که تصنیعِ عمر و تعطیلِ وقت نکند و طولِ امل و بُعدِ اجل ملاحظه نکند سعی را به سوی عقبی و حضرت خدا کند. [1916 قبلۀ عارف بود نورِ وصال] و جمالِ ملکِ متعال. [قبلۀ عقلِ مُفَلِّسِف شد خیال] کعبۀ فلسفی اوهام و خیال و طولِ امل است و قولِ بلا عمل و ضایع کردنِ اجل. **حکایت: عزیز** گفت: بدترین اسراف‌ها اسرافِ عمر است و اسرافِ عمر نیز سه قسم است، هر یکی از دیگری بدتر است. یکی آنکه عمر رود که در آن وقت نه طاعت باشد نه معصیت، آن وقتِ خواب است. دوّم آنکه عمر در بیداری به غفلت بگذرد نه طاعت باشد نه استراحتِ بدن. سوّم آنکه عمر در بیداری به معصیت مصروف شود خواه صغیره بود خواه کبیره، این قسم بدترین اقسام است. [1917 قبلۀ زاهد بود یزدانِ بر] خدای تعالی. [قبلۀ مُطْمَع بود همیانِ زر] کعبه و معبودِ طمعکاران همیانِ زر است که عمر را به جمعِ مال صرف کنند. [1918 قبلۀ معنی‌وران صبر و درنگ] قبلۀ اهلِ معنی صبر و توقّف است. لاجرم عاقلِ معنی‌دار می داند که عمر بی قرار است و دنیا محلّ استقرار نیست. لاجرم به ریاضت و شداید صبر کند و در مصائبِ درنگ نماید. **حکایت: خواجه آصم** گفت: در غزوی بودم ترکی مرا بگرفت و بر پهلوی زد به زمین و خواست که مرا بکُشد. دلِ من هیچ بدان مشغول نگشت، در آن حال صبر کردم تا از حکمِ خدای تعالی چه بدید آید. در آن میان کارد از میان کشیدن خواست، ناگاه تیری آمد به حلقِ او رسید، بیفتاد و بمرد و من بر خاستم و رفتم. [قبلۀ

صورت‌پرستان نقشِ سنگ] دورِ ملون و قصورِ مزین و زخارفِ دنیا و جواهرِ رنگارنگ. بدان که وصولِ بهشت را پنج شرط است، یکی ترکِ معصیت که **وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۖ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ** (نازعات ۷۹/۴۰، ۴۱). دوم مداومتِ طاعت که **وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ** (زخرف ۷۲/۴۳). سوم ترکِ انهماک در لذات و تکبر و تکرر در درجات که **تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا** (قصص ۸۳/۲۸). چهارم حبِّ حضرت خدا و اجابتِ دعوتِ اوست که **وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ** (یونس ۲۵/۱۰). پنجم دعا و طلب است از حضرت که **ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ** (غافر ۶۰/۴۰). [1919 قبله باطن‌نشینان (112b) **ذُوَالْمِنَنِ**] یعنی حضرت خدا که در خلوت توجه به او کنند و با وی باشد گفت و شنود ایشان. [قبله ظاهرپرستان روی زن] که در خلوت توجه به زن کنند و گویند: بیت: روزی که بود خلوتِ خاصم با زن - نی لاله و گل بینم و نی سرو و سمن. [1920 همچنین برمی‌شمر تازه و کهن] یعنی یاد کن آنان را که غیر حق را قبله سازند از مردمان و آنان را که قهر رسیده است ایشان را به سببِ عصیان. [اور ملولی رو تو کار خویش کن] اگر حالِ خود را همچو حالِ بدان می بینی و به آن راضی نمی شوی عمل و تدبیر خود کن. **نظم:** ای جوانی و عمر داده به باد - هیچت از مرگ می نیاید یاد * چاره خود بکن که ره دور است - دیده بگشا که منزلت گور است * ای برادر چو زنده زنده - بندگی کن که بنده بنده * چند باشی مقبّد زر و زن - مگرت نیست یادِ گور و کفن * گر تو شادی که سیم و زر داری - زود باشد که جمله بگذاری. [1921 **رزقِ ما در کاسِ زرین شد عَقَار**] غذای ما در قدحِ زرین شراب است یعنی به علم عمل کردن است و کیفیت حاصل کردن. [وآن سگان را آبِ تُمّاج و تَغَار] سگان و نفس شهوت را به جای قدحِ زرین تَغَار است یعنی ادانی و متاع دنیا و به جای باده آبِ تُمّاج است یعنی حبّ ماسوی. [1922 **لایقِ آنکه بدو خو داده‌ایم**] لایقِ آن چیز که بدو معتاد گشته‌ایم [درخورِ آن رزقِ بفرستاده‌ایم] لفظِ بفرستاده‌ایم به معنی مجهول است یعنی لایقِ خوی ما نقل فرستاده‌اند که او فیضِ الهی است و فضلِ نامتناهی. [1923 **خویِ آن را عاشقِ نان کرده‌ایم**] کسی که نان را دوست می دارد نامِ آن را عاشقِ نان کرده‌ایم. [خویِ این را مستِ جانان کرده‌ایم] کسی که خدای

تعالی را دوست می دارد خوی و نام او را مستِ جانان کرده‌ایم. پس به مرآتِ دلِ خود نظر کن، مطلبِ خود را ببین، اگر نان را دوست داری عاشقِ نانی نه عاشقِ جانانی و هر چیز را که طالبی عاشقِ آنی نه طالبِ رحمانی، ولهذا می گوید: [1924 چون به خویِ خود خوشی و خرّمی] و شاد و خندان. [پس چه از درخوردِ خویت می‌رمی] چرا از لایقِ خویِ خود نفرت می کنی یعنی چون کارِ تو معصیت است لایقِ آن عذابِ آخرت است و چون معصیت را دوست می داری چرا از لایقِ او نفرت و فرار می کنی یا هر چیز که تو طالبِ اویی و وی را متاعِ خود کرده- ای تو را با وی نسبت کنند، چرا از آن نام نفرت کنی؟ [1925 مادگی خوش آمدت چادر بگیر] چون زنی خوش آمد تو را لباسِ زنان پوش نه جامهٔ مردان و لباسِ صوفیان. [رُستمی خوش آمدت خنجر بگیر] چون پهلوانی خوش آمد تو را خنجر بگیر و با نفس و شیطان جنگ کن. [1926 این سخن پایان ندارد و آن فقیر] که در قصّهٔ او شروع کرده (113a) بودیم. [گشته است از زخمِ درویشی عقیّر] مجروح.

[قصّهٔ آن گنج‌نامه که] آن فقیر را خواهند گفتن [در پهلویِ قُبّه روی به قبله کن و تیر در

کمان نه و ببنداز] تیر را [آنجا که افتد گنج است] در آنجا

[1927 دید در خواب او شبی و خوابِ کو] چون آن فقیر اهلِ حال بود خوابِ او خواب نبود بلکه رفعِ حجاب بود. [واقعۀ بی‌خوابِ صوفی راست خو] صوفی که در خوابِ غفلت نباشد و بیدار خو باشد واقعۀ او راست‌خوست یا صوفیان واقعۀ می بینند بی آنکه بی خواب روند. [1928 هاتفی گفتش کای دیده تعب] و ای مشقّت کشیده، [رقعه‌ای در مشقِ وراقان طلب] کاغذپاره‌ای در کاغذهای کاتبان کتاب بجو. [1929 خُفیه زان وراق کت همسایه است] مستور از آن وراق که همسایهٔ تست. [سوی کاغذپاره‌هاش آور تو دست] کاغذپاره- های او را به جو. [1930 رقعۀ ای شکلش چنین رنگش چنین] چون در میانِ اوراق بیایی [پس بخوان آن را به خلوت ای حزین] و غمگین. مراد این است که سالک را اوّل پارهٔ قرآن و به قدرِ دانستنِ فرایضِ اعمالِ علم می باید که طلبِ العلمِ فریضةٔ علی کلِّ مسلم و مسلمة. لاجرم این مقدار علم را پوشیده از معلّم محله و عالم همسایه آموختن میسر است اگرچه آن استاد قدرِ آن قرآن و علم نداند که با وی عمل نکند. سالک پوشیده از او عمل کردن

می باید که طریقِ اخلاص این است چنانکه در خبر وارد است کتمان الحسنات اولی من کتمان السيئات فانک بذلک ترجوا النجاة. [1931 چون بدزدی آن ز وراق ای پسر] چون آن ورق که نشانِ او دادیم از وراق بدزدی و مخفی بگیری ای سالک مبتدی، [پس برون رو ز انبهی و شور و شر] از کثرت دو غوغا بیرون رو از بهر خواندنِ آن ورق. مراد این است که سالک را پس از گرفتنِ قرآن و علم می باید که در خلوت این معنی را ملاحظه کند که مقصود از علم عمل است. حکایت: عزیزی عالمی را در خواب دید پس از مردنِ او، گفت: چه خبر از آن علم که بدو جدالی و مناظره می کردی؟ آن عالم دستِ خود را بگشاد و بدمید و گفت: همه هباء منثور شد، مرا سود نداد الا دو رکعت که در میانِ شب می گذاردم. [1932 تو بخوان آن را به خود در خلوتی] در تنهایی. [هین مجو در خواندنِ آن شرکتی] تا کسی در خواندنِ او شریک نباشد یعنی به علم و عمل کن بر وجهِ اخلاص. حکایت: مکحول از عبدالرحمن بن غنم روایت کند که او گفت: مرا ده کس از اصحابِ رسول خبر دادند که ما در مسجدِ قبا درس می گفتیم، رسول الله علیه السلام بر ما آمد و گفت: تعلّموا ما شئتم ان تعلّموا فلن یأجرکم الله حتّی تعلّموا [1933 و شود آن فاش هم غمگین مشو] زیرا [که نیابد غیر تو زان نیم جو] که نصیبِ تو به غیر نمی دهند. در این تنبیه است که علم (113b) به فاش کردن کم نمی شود و هر عالم عامل نگردد و عمل چون به اخلاص بود اگر مشهور شود، ثواب را نقصان نباشد. حکایت: از عزیزی پرسیدند که: علم بهتر است یا مال؟ گفت: علم بهتر است. گفتند: به چه دلیل می گویی؟ گفت: یک دلیل این که مال به صرف کردن کم می شود علم کم نمی شود بلکه افزون گردد. حکایت: سری سقطی گفت: مردی بود حریصِ علمِ ظاهر. پس از مدتی از او عزلت کرد و اختیارِ عبادت. وی را گفتم: چه شد تو را؟ گفت: در خواب دیدم کسی می گوید مرا: تا به کی ضایع کنی علم را؟ گفتم: من علم را ضایع نمی کنم بلکه حفظ می کنم. آن کس گفت: حفظِ علم با عمل کردن است. پس طلب را ترک کردم و به عمل توجّه نمودم. حکایت: کسی گفت: یا رسول الله، من عمل را پنهان می کنم نمی خواهم که بر وی مطلع شوند، گاهی باشد که دانند و من شاد می شوم. گفت: لک اجران، اجر السر و اجر العلانیة. [1934 ور کشد آن دیر هان زنهار تو] مرهون است. [وَرِدِ خود کن دم به دم

لَا تَقْنَطُوا] یعنی ای سالک، اگر کشفِ عمل و فیضِ الهی دیر کشد صبر کن و به حکم آیت
سوره زمر: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ (زمر ۳۹/۵۳)،
نومید مشوید این آیت کریمه را وردِ خود کنید. [1935 این بگفت و دستِ خود آن مژده‌ور]
مرهون است. [بر دلِ او زد که رو زحمت ببر] این علم و معرفت را بگفت. پس از آن بشیر
دستش به سینه فقیر مزبور زد و گفت برو و از مشقت خلاص شد که مطلوب را یافتی و به
مقصود رسیدی. حکایت: رسول الله علیه السلام بعض اصحاب را تعلیم دین می کرد. پس از
آن دستِ مبارکِ خود به سینه او می زد و می گفت: هناک العلم، یعنی علم تو را گواریده
گردد. [1936 چون به خویش آمد ز غیبت آن جوان] و فقیر. [می‌نگنجید از فرح اندر
جهان] چنان خندان شد که [1937 زهره او بردیدی از قلق] مرهون است. [گر نبودی رفیق
و حفظ و لطفِ حق] زهره او دریده گشتی از بی آرامی و اضطراب اگر نرمی و صیانت و
لطفِ او نبودی [1938 یک فرح آنکه پسِ شصّد حجاب] یک فرح آن است که پس از
حجاب بسیار [گوشِ او بشنید از حضرت جواب] گوشِ او بشنید از حضرت خدا خطاب و
جواب. لاجرم کسی که بر تلاوة قرآن قادر شود آن را این سعادت بس که کلام حق را از پسِ
چندین پرده‌های کبریا به گوشِ خود بشنود. بزرگان گفته‌اند: سامع قرآن خود را اوّل چنان ملاحظه
کند که قرآن را از زبان رسول الله علیه السلام می شنود چنانکه اصحاب می شنیدند، باز خود را
ملاحظه کند مه قرآن را از جبرئیل می شنود چنانکه رسول الله علیه السلام می شنید، باز خود را
چنان ملاحظه کند (114a) که قرآن را از حضرت خدا می شنود چنانکه جبریل مش شنید، باز
خود را در میان نبیند چنان ملاحظه کند که شنونده تنِ او نیست چنانکه می فرماید: [1939 از
حُجُب چون حسّ سمعش در گذشت] تجاوز کرد. [شد سرافراز و ز گردون برگذشت]
جانش قرین حضرت حق چون همرازش گشت، رسول الله علیه السلام فرمود: اهل القرآن اهل
الله و خاصّته. [1940 که بود کآن حسّ چشمش ز اعتبار] حسّ سمع چه چیز است بلکه
حسّ چشمِ او از عبرت و عمل [زان حجابِ غیب هم یابد گذار] گذشتن. لاجرم کسی که
به قرآن و علم عمل کند چشمِ او غیب‌بین شود. حکایت: عزیزی را دوستی بود وعده کرده بود
که شب نزد او افطار کند. این دوست شب نیامد. آن عزیز منتظرش شد تا فجر طالع گشت.

صبح آن عزیز این دوست را ملاقات کرد و گفت که: چرا خلفِ وعده کردی؟ آن دوست گفت: اگر محلّ عذر نبودی نگفتمی که مانع چه شد. پس مانع این شد که چون نمازِ خفتن را گذاردم، خواستم که پیش از آمدن پاراهای قرآن بخوانم و دعا کنم. چون آن آیت را خواندم که **وَاللّٰهُ يَدْعُوْا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ** (یونس ۲۵/۱۰)، پس از آن دست را به دعا برداشتم و به جانبِ عالمِ الهی نظر کردم. باغی دیدم پر از انواع شکوفه‌ها و میوه‌ها و در او حور و غلمانِ بی‌قصور در قصور بودند. زائل نشدم از تماشای آن باغ تا صبح شد. [1941 چون گذاره شد حواسش از حجاب] جمله حواسّ او که از همه حجاب‌ها بگذشت. [پس پیاپی گردش دید و خطاب] خدمت مولانا چون چندین معارف فرمود، باز به قصّه عودت نمود. [1942 جانبِ دکانِ وِزّاق آمد او] از بهر طلبیدنِ ورقِ معهود. [دست می‌برد او به مشقش سو به سو] اتفاقاً در میانِ اوراق [1943 پیشِ چشمش آمد آن مکتوب زود] آن را فی الحال بیافت. لاجرم آموختنِ قرآن و علمی که بدان مقدار جوازِ نماز و صحّتِ فرائضِ اعمال بود زود حاصل شود. [با علاماتی که هاتف گفته بود] چون آن مکتوب را بیافت [1944 در بغل زد گفت خواجه خیر باد] آن مکتوب را پنهان کرد و آن وِزّاق را خیر باد گفت و آنجا برفت. [این زمان وا می‌رسم ای اوستاد] یعنی گفت: اکنون باز می‌آیم ای استاد. [1945 رفت کنج خلوتی و آن را بخواند] آن مکتوب را بخواند. [وز تحیرِ واله و حیران بماند] سببِ حیرتش این بود و چنین ملاحظه کرد. [1946 که بدین‌سان گنج‌نامه بی‌بها] بی‌قیمت. [چون فتاده ماند اندر مشقها] در میانِ اوراق که کسی این را نیافت. حکایت: عبدالله بن مسعود رضی الله عنه می‌گفت: قرآن منزل شد تا به وی عمل بکنید امّا شما در است معانیش را و سائر کتاب‌ها را (114b) عمل گرفتید، عجب است که محرّف نشد. [1947 باز اندر خاطرش این فکر جَست] در دلِ او این ملاحظه افتاد. [کز پیِ هر چیز یزدان حافظ است] و نگاهبان. [1948 کی گذارد حافظ اندر اکتشاف] و در صیانتِ خود [که کسی چیزی رباید از گزاف] بی‌چیز. [1949 گر بیابان پُر شود زرّ و نُقود] از مال. [بی‌رضای حق جوی نتوان ربود] کسی نمی‌تواند که بی‌رضای خدا چیزی بر یابد و حضرت خدا در سورّه حجر فرمود: **اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ** (حجر ۹/۱۵). به درستی که ما فرو فرستادیم قرآن را و ما

مر او را نگهبانیم از تحریف یعنی شیطان نمی تواند که در او چیزی از باطل بیفزاید یا چیزی از حق کم کند یا نگهداریم او را از بیم تطرّف خلل بدو یا نگهداریم او را در دل هر که خواهیم. لاجرم تعلیم علم و توفیق تعلّم و هدایت عمل و فیض فضل از حضرت خداست نه به سعی بنده، و لهذا می فرماید: [1950] **ور بخوانی صد صُحُف بی سخته‌ای** اگر حافظ جاری باشی صد صُحُف را بی توقّف بخوانی. [بی قَدَرِ یادت نماند نکته‌ای] بی تقدیر حق نماند در یاد تو اثری. [1951] **ور کنی خدمت نخوانی یک کتاب** اگر طاعت و ریاضت کنی اگر یک کتاب را نخوانی. [علمهای نادره یابی ز جیب] علم‌های غریب یابی از گریبان به فیض و فضل الهی، رسول الله علیه السلام فرمود: **من اخلص الله اربعین صباحًا ظهر ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه چنانکه** [1952] **شد ز جیب آن کفّ موسی ضو فشان** از جیب موسی دست او چنان ضو فشان بود. [کآن فزون آمد ز ماه آسمان] حضرت خدا در سوره طه فرمود: **وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجَ بَيَظَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرٰی** (طه ۲۰/۲۲) یعنی ضم کن و ببر دست خود را به سوی پهلوی خود در زیر بغل تا بیرون آید سپیدی روشن بی عیبی و علّتی یعنی سپیدی برص نباشد بلکه سپیدی درخشنده و با شعاع بود مانند برق فراگیر، علامتی دیگر بر نبوّت تو و در سوره نمل فرمود: **وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيَظَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ** (نمل ۲۷/۱۲) و در سوره قصص فرمود: **اسْأَلْكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيَظَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ** (قصص ۲۸/۳۲). در روایت است که آن روشنائی که از کفّ موسی تافت چشم خلق را خیره می کرد و هیچ کس نمی توانستی نگرستن، گویا حضرت خدا موسی را می گفت: [1953] **کآنکه می جُستی ز چرخ بانهب** از فلک پُر مهابت. [سر بر آوردست ای موسی ز جیب] مرهون است. [1954] **تا بدانی کآسمانهای سَمی** بلند. [هست عکسِ مُدَرکاتِ آدمی] عکسِ عقول انسان است و طفیل و پیرو او زیرا [1955] **نه که اوّل دستِ یزدانِ مجید** استفهام انکاری است. [از دو عالم پیشتر عقل آفرید] که در خبر است اوّل ما خلق **الله العقل**، پس عقل از افلاک برتر است و مقتضای عقل آن است که بنده در خدمت خدا باشد **حکایت: (115a)** **محمد بن کعب** گفت: کسی را قرآن رسد گویا حضرت خدا او را مکتوبی فرستاده است. پس هر که بر خواندن قرآن قادر باشد و بقدرالامکان معنیش را داند می

باید که به دراست وی اشتغال نماید بلکه بخواند چنانکه بنده مکتوبِ خواجeh اش را خواند که خواجeh وی را فرستاده باشد و در او چندین اوامر و نواهی بود تا تأمل کند و به مقتضای او عمل کند. [1956 این سخن پیدا و پنهان است بس] این سخن نزد عاقلان و در نفس خود پیدا و نزد جاهلان و عوام پنهان است. [که نباشد محرم عنقا مگس] کسی که مگس صفت است محرم عقل بلندپرواز نیست یا انسان حقیر و ادنی قرینِ خدای اعلی نگرdd، این فضل را بین که او به سوی این حقیر خبر فرستاد. [1957 باز سوی قصه باز آ ای پسر] از قصه فقیر بده خبر. [قصه گنج و فقیر آور به سر] و به نهایت.

[تمامی قصه آن فقیر و نشانِ جای آن گنج]

[1958 اندر آن رقعہ نبشته بود این] در آن رقعہ این قضیہ نوشته بود [که برونِ شهر گنجی دان دفین] که بیرونِ شهر دفینه هست. مراد از فقیر روح انسان است و آن طالبِ ثوابِ آخرت است که گنج بی نهایت است و مال بی مشقت. لاجرم وی را برخی قرآن و علم می باید پس از آن شهر دنیا را ترک کردن و از انبوهی و غوغا بیرون آمدن می باید که آن گنج پنهان در آن است. [1959 آن فلان قبه که در وی مشهد است] مقبره. [پشت او در شهر و در در فدَد است] آن قبه که پشت او به سوی شهر است و روی او به سوی بیابان است. مراد از آن قبه هوای نفس است و شهواتش که پشت او به قبله است و رویش به بیابان است و کسان در آنجا مرده و مانده است. [1960 پشت با وی کن تو رو در قبله آر] پشت خود را به سوی آن قبه کن و روی را به قبله بیار. [و آنگهان از قوس تیری در گذار] پس از آن تیری را از کمان بینداز. پس سالک و طالبِ حق را می باید که روی را در قبله کند و پشت را بدان قبه هوا و شهوات کند یعنی از شهوات روی بگرداند. [1961 چون فکندی تیر از قوس ای سعاد] و نیکبخت. [برکن آن موضع که تیرت افتاد] که آن دفینه در آن موضع است یعنی بدانچه دانستی عمل که تا به گنج بی کران رسی. حکایت: بزرگی گفت: عالمی که عمل نکند مانند طیب است که دوا را وصف کند اما خود به آن علاج نکند. [1962 پس کمانِ سخت آورد آن فتی] در رقعہ کمانِ سخت و دور انداختن نبود اما آن جوانِ فقیر کمانِ سخت آورد. [تیر پُرانید در صحنِ فضا] تیر را انداخت در میدانِ صحرا چون تیر او به جایی افتاد. [1963 زو

تبر آورد و بیل او شاد شاد] زود تیر و بیل آورد شادان و خندان. [کُند آن موضع که تیرش اوفتاد] اما از گنج (115b) اثر نیافت. [1964 کُند شد هم او و هم بیل و تبر] هم خود هم آلتش کُند گشت. [خود ندید از گنج پنهانی اثر] لاجرم. [1965 همچنین هر روز تیر انداختی] آن فقیر [لیک جای گنج را نشناختی] و نیافتی. [1966 چونکه این را پیشه کرد او بر دوام] این خبر فاش شد میانِ انام. [فُجُفُجی در شهر افتاد و عوام] فجفج به ترکی فسلدی.

[فاش شدنِ خبرِ گنج و رسیدنِ آن به گوشِ پادشاه] پس از این خدمت مولانا به نوعی دیگر حصّه بیان کند که چون روح سالک به عشقِ الهی ترکِ کثرت و شهوت کند و عبادت را طول و درازکار کند حواسّ باطنه و وساوسِ شیطانیّه و احادیثِ نفسِ وی را به سلطانِ عقل غمز می کنند و عقل قصد کند که آن مال را به زودی حاصل کند، چون زود حاصل نشود و از او اعراض کند روح عاشق فکرِ سود و زیان نکند.

[1967 پس خبر کردند سلطان را از این] مرهون است. [آن گروهی که بُدند اندر کمین] دشمنانِ پوشیده. مراد از سلطان عقل است و از گروه پنهان خواطرِ نفسانیّه و وساوسِ شیطانیّه و اوهام و حواسّ باطنه است. [1968 عرضه کردند آن سخن را زبردست] و مخفی، [که فلانی گنج‌نامه یافتست] که فلان کس کاغذی یافته است که در او خبرِ گنج نوشته است. [1969 چون شنید این شخص کین با شه رسید] چون سلطان را از این قصّه خبردار کردند و فقیر نیز شنید که این خبر به شاه رسید. [جز که تسلیم و رضا چاره ندید] در این تنبیه است که مقابله با سلطان مقدور فقیر نیست خواه آن سلطان سلطانِ مجازی باشد خواه سلطانِ حقیقی. پس فقیر را تسلیم و رضا می باید. [1970 پیش از آن کاشکنجه بیند زآن قباد] پیش از اشکنجه دیدن از آن پادشاه لازم شد که راست بگوید و الاّ شاه او را به زجر و عذاب به اقرار آرد. [رقعه را آن شخص پیشِ او نهاد] رقعۀ را آن فقیر شاه را بنمود و بداد. [1971 گفت تا این رقعۀ را یابیده‌ام] از آن زمان تا به این وقت ای پادشاه. [گنج نی و رنج بی حد دیده‌ام] هرگز از گنج اثر نیافتم اما رنج بی حدّ کشیدم. [1972 خود نشد یک حبه از گنج آشکار] به من [لیک پیچیدم بسی من همچو مار] یعنی چون مار را ضربی و زحمتی رسد چند بار می

پیچید، من نیز همچون مار بی حد پیچیدم. [1973 مدّت ماهی چنیم تلخ کام] به حکم
وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً (اعراف ۱۴۲/۷) مدّه یک ماه چنیم تلخ کام از تلخی مشقّت
جسمانی و روحانی. [که زیان و سود این بر من حرام] که از هر دو اثر نیافتم چون ای شاه
من سعی کردم و رنج کشیدم اما گنج نیافتم. [1974 بوکه بختت برگند زین کان غطا] بود
که بخت تو بر کند از این معدن پرده را. [ای شه پیروز جنگ و دزگشا] ای شاه مظفر جنگ و
فتح کننده قلعه. لاجرم عقل چون جنگ کند به پیراهن عقلیه غالب شود و به افکار خود فتح
بسیار کند. [1975 مدّت شش ماه و افزون پادشاه] (116a) مرهون است. [تیر می انداخت
و برمی کند چاه] و زمین را کرد سوراخ سوراخ. [1976 هر کجا سخته کمانی بود چست]
و قوی، [تیر داد انداخت و هر سو گنج جُست] شاه آن کس را تیر دادی و آن کس می
انداخت به هر جانب و هر سو گنج را می جُست. [1977 غیر تشویش و غم و طامات نی]
غیر غم و الم و سخنان بلند و سخت نیست. [همچو عنقا نام فاش و ذات نی] همچون عنقا
موجود الاسم معدوم الجسم.

[نومید شدن آن پادشاه از یافتن آن گنج و ملول شدن او از طلب آن]

[1978 چونکه تعویق آمد اندر عرض و طول] چونکه باز داشتن و تأخیر کردن بسیار شد.
[شاه شد زان گنج دل سیر و ملول] از گنج استکراه و فراغت کرد. لاجرم چون زمان ریاضت
دراز شود و فیض الهی دیر گردد عقل از وی نفرت کند. [1979 دشتها را گز گز آن شه چاه
کند] صحراها را ذراع ذراع پادشاه چاه کند و سوراخ کرد چون گنج را نیافت. [رقعه را از
خشم پیش او فکند] پیش آن فقیر انداخت. [1980 گفت گیر این رقعہ کیش آثار نیست]
که این رقعہ را اثرها نیست. [تو بدین اولیتری کت کار نیست] تو به کندن زمین اولیتری
زانکه به حکم بیت: در عشق تو برخاسته ام از همه کار - این کار کسی نیست که کاری دارد.
ترا کار نیست. [1981 نیست این کار کسی کیش هست کار] این کندن زمین و جُستن
گنج کار کسی نیست که آن کس را کار باشد. [که بسوزد گل بگردد گرد خار] که گل
محو شود آن کس گرد خار را بگردد. لاجرم عقل گوید زمان عیش و جوانی تلف و ضایع کردن
و خار مجاهده را یار ساختن معقول نیست. [1982 نادر افتد اهل این ماخلولیا] یعنی [منتظر

که رُوید از آهَن گیا] منتظر باشد که از آهَن گیاه برُوید. [1983 سخت جانی باید این فن را چو تو] ای فقیر [تو که داری جانِ سخت این را بجو] زانکه [1984 گر نیابی نبودت هرگز ملال] و بی حضوری و انفعال. [ور بیابی آن به تو کردم حلال] من از این کار فراغت کردم که این کار کارِ عاقلان نیست. چون مراد از شاه عقلِ معاش است یا کسی است که به عملِ دنیا مشغول باشد و عمل نکند الا از بهرِ سودِ دنیا یا کسی است که طاعتش از بهرِ ثواب باشد، ولهذا خدمت مولانا می فرماید: [1985 عقل راهِ ناامیدی کی رود] عقلِ معاش یا طالبِ ثواب به راهِ نومیدی نمی رود. [عشق باشد کآن طرف بر سر دَوَد] عاشق باید که به سوی راهِ نومیدی بر سر رود و دَوَد. [1986 لاأبالی عشق باشد نی خَرَد] زیرا [عقل آن جوید کز آن سودی بَرَد] خَرَد آن کار بجوید که از آن فائده گیرد. [1987 تُرکتاز و تن گداز و بی حیا] لفظِ تُرکتاز به ترکی سکردم ادیجی و یلوپ یوپرجی و لفظِ تن گداز وصفِ (116b) ترکیبی است و مراد از بی حیا آن است که عاشق بی شرم باشد. [در بلا چون سنگِ زیرِ آسیا] چنانکه سنگِ زیرِ آسیا بلا می کشد همچنان بلاکش باشد. پس سالکِ عاشق را می باید که بی ملاحظهٔ سود و زیان و بی رجای بهشت و بیمِ دوزخ بلایِ ریاضت را صابر باشد و بر جایی قرار بگیرد همچون سنگِ زیرِ آسیا. [1988 سخت رویی که ندارد هیچ پشت] ظهر و ظهیر و اعتماد بر چیزی. [بهره جویی را درونِ خویش کُشت] نصیب جستی را درونِ خود فانی کرد. [1989 پاک می باز نباشد مُزدجو] پاک و مجرد از غرض می باز و مزد و ثواب جو باشد. [آنچنان که پاک می گیرد ز هُو] که حضرت خدا او را بی غرض می دهد و او از او بی عوض می ستاند و در اینجا تنبیه است بر آنکه خدای تعالی ما را وجودِ جود کرد و به چندین نعمت‌ها عطا فرمود، هیچ از ما عوض و بها نخواست و نستاند، ما را کی انصاف باشد که به اعمالی که پر نقصان است از او اجرت و عوض می جویم. لاجرم خدمت مولانا در تحقیقِ این معنی می فرماید: [1990 می دهد حق هستیش بی علّتی] وجودش بی عوضی و بی غرضی [می سپارد باز بی علّت فتی] یعنی مردِ سخی نیز هستی را می سپارد بی غرض که عمر را به خدمتِ خدای تعالی صرف کند بی رجای ثواب و بیمِ عذاب. [1991 که فتوّت دادنِ بی علّت است] که انعام را چنین تعریف کرده‌اند: ایصال الخیر الی الغیر لا لغرض و لا لعوض. [پاکبازی

خارج هر ملت است] آن را بیان می کند. [1992 زآنکه ملت فضل جوید یا خلاص] زیرا اهل ملت یا فضل و ثواب و جنت جوید یا خلاص از عذاب و دوزخ. [پاکبازانند قربانان خاص] کار پاکبازان این است که جان و عمر را به خدمت حق تعالی صرف کنند و در عمل اجر نخواهند. حکایت: علی بن ابی الفتح مردمان را دید در روز نحر قربان می کنند، گفت: خداوندا، مردمان به تو تقریب نمایند به قربانها و من به تو تقرّب می کنم به قربان و فدا کردن نفس خود. لاجرم چندان تواجد کرد که بی عقل گشت چون به خود آمد، گفت: خداوندا، چند به نفس خود می سپاری و به سوی دنیا باز آری. باز نعرای بزد و بمرد. [1993 نی خدا را امتحانی می کنند] و همچنان [نه در سود و زیبایی می زنند] چنانکه آن شاه حضرت خدا را امتحان کرد و طلب سود کرد. چون گنج را نیافت از چاه کندن فراغت کرد. لاجرم آنان که حضرت حق را از بهر غرض عبادت کنند چون فیض و اثر نبینند ترک عبادت کنند. پس کار عقل معاش این است اما اخلاص آن است که بی رجای بهشت و بی بیم دوزخ حضرت خدا را عبادت کنند زآنکه از بهر رجاء و بیم طاعت کردن خودپرستی است و نفس خویش را طاعت کردن است نه حضرت خدا را. حضرت او خود مستحقّ عبادت است خواه بهشت باشد خواه نه.

[باز دادن (117a) پادشاه گنج نامه را به آن فقیر که بگیر ما از سر این برخاستیم]

[1994 چونکه رقعۀ گنج پُر آشوب را] مرهون است. [شه مسلم داشت آن مکروب را] چونکه آن رقعۀ گنج پُر فتنه را شاه عقل بداد آن غمگین را. در بعض نسخ: [شه مسلم داشت آن دل کوب را]. [1995 گشت ایمن او ز خصمان و ز نیش] و از جراحت و تشویش. [رفت و می پیچید در سودای خویش] و در کار خود شد. لاجرم چون روح از عوایق و وساوس خلاص شود و ایشان را بر طرف کند در کتر خود شدن می باید. [1996 یار کرد او عشق درداندیش را] یعنی آن فقیر از عقل دور شد و یار کرد عشق را که تدبیر او درد است. [کلب لیسد خویش ریش خویش را] سگ می لیسد خود جراحت خود را تا جراحت را نیک کند،

تو نیز علاج خود کن. [1997 عشق را در پیچشِ خود یار نیست] و معاون نیست.

[محرّمش در ده یکی دیّار نیست] لاجرم محرم عشق در قریه یک کس نیست. [1998]

نیست از عاشق کسی دیوانه‌تر] در جهان زانکه عاشقِ حقیقی آن است که در وی جز معشوق چیزی نباشد. حکایت: مجنون را گفتند: اتحبّ ان تری لیلی؟ گفت: رو یا بطلّال، من خود لیلی‌ام، جدا کی کردم؟ [عقل از سودای او کور است و کر] عقل از فکرِ عشق اعمی و اصم است امّا عشق از او بی پروا و غم. نظم: کسی را دانم اهلِ استقامت – که باشد بر سرِ کوی ملامت ❀ ز اوصافِ طبیعت پاک مرده – با طلاقِ هویت جان سپرده ❀ برفته سایه و خرشید مانده – تمام از کرد خود دامن فشانده. [1999 زانکه این دیوانگی عام نیست] که از غلبه و اخلاط باشد. [طبّ را ارشادِ این احکام نیست] طبّ ظاهر علاجِ جنونِ تن می کند نه جنونِ عشق. حکایت: جنید در مسجد نشسته بود، زنی با شویش به درِ مسجد آمد و گفت: ای شیخ، این شوی من خواهد که بر من زنِ دیگر نکاح کند. جنید گفت: جایز است نزدِ اهلِ شرع. زن گفت: ای شیخ، اگر اجنبی و نامحرم را روی خود نمودن جایز بودی نقاب را بر می داشتم روی خود را به تو می نمودم تا رویِ خوبِ مرا بدیدی که چگونه جمالِ خوب دارم، کسی که همچون من یارِ صاحبِ جمال باشد او را کی روا باشد که زنِ دیگر خواهد؟ جنید نعره‌ها بزد و بیهوش شد. زن و مرد برفتند. چون به خود آمد پرسیدندش: تو را چه شد؟ گفت: گمان بردم که خدای تعالی می گوید اگر کسی را در دنیا جمالِ خود نمودن روا بودی حجاب را بر می داشتم تا بنده دانستی که دیگری را نظر کردن و ترکِ خدمتِ من کردن روا نیست.

رباعی: آن را که چنین جمال باشد – گر دل ببرد حلال باشد ❀ و آن کس که بدان چنان جمالی – گر دل ندهد و بال باشد. [2000 گر طیبی را رسد زین گون جنون] اگر آن طیب باشد افلاطون، (117b) [دفترِ طب را فرو شوید به خون] دفترِ طبّ را محو کند به خون زانکه اینچنین جنون را دوا کردن روا نیست. بیت: دردِ خود را با طیبِ مدّعی خواهم نمود – تا نسازد

چاره درد بی دوا بی دوست را. یا طَبِّ ظاهِر مانعِ طَبِّ باطن است [2001 طَبِّ جمله عقلها منقوش اوست] اشارت است به دوست یعنی طَبِّ همه عقولِ کامله مکتوب و اثرِ اوست.

[روی جمله دلبران روپوش اوست] فی الحقیقه معشوق حضرت اوست، روی معشوقِ ظاهر پرده است. پس بدان که به حکمِ **يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ** (مائده ۵/۵۴) محبتِ اولی صفتِ حضرت خداست، آن را در ذاتِ خود مشاهده کرد و آن مشاهده علمیّه بود. پس بخواست که آن را مشاهده عینیّه کند عالم را خلق کرد و آن را آئینه جمالِ خود ساخت و کسی را که محبتِ خدا بسیار باشد آن کس در خدمتِ او بی اختیار باشد و آن را از ریا عار باشد و ثوابِ او در روزِ شمار به این مقدار باشد. لاجرم جمیلِ حقیقی حضرت خداست، هر جمیل که در جهان هست پرده و مظهرِ اوست. [2002 روی در رویِ خود آر ای عشق کیش] و عاشقِ مذهب یعنی توجّه به احوالِ خود کن و در اصلاحِ خویش بیندیش. [نیست ای مفتون ترا جز خویش خویش] نیست ای فریفته تو را جز خویش خویشاوند. پس بر اقربا اعتماد مکن، کارِ خود را به اتمام رسان.

حضرت خدا در سوره تغابن فرمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ** (تغابن ۱۴/۶۴)، یعنی ای مأمنان به درستی بعضی از زنانِ شما و فرزندانِ شما دشمنانند مر شما را. پس از ایشان حذر کنید و به گریه و ناله ایشان فریفته مشوید، و حضرت خدا باز فرمود: **أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ** (انفال ۲۸/۸)، یعنی جز این نیست که مال‌های شما و فرزندانِ شما آزمایش است تا ظاهر گردد کدام از شما حق را بر ایشان ایثار کند و کدام دل در مال و ولد بسته از محبتِ الهی کرانه می گیرد و نزدیکِ خدای تعالی است مزدِ بزرگ هر کسی را که در او محبتِ حق غالب باشد بر محبتِ مال و فرزند. رباعی: یا رب همه خلق را به من بدخو کن - وز جمله جهانیان مرا یک سو کن ❀ روی دل من صرف کن از هر جهتی - در عشقِ خودم یک جهت و یک رو کن. [2003 قبله از دل ساخت آمد در دعا] قبله را از دل ساخت و به قلبِ حاضر دعا کردن گرفت. [لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى] حضرت خدا در سوره النجم فرمود:

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (نجم ۳۹/۵۳)، یعنی و دیگر آنکه نیست مر آدمی را مگر آنچه سعی کند یعنی چنانکه کسی را به گناه دیگری نمی گیرند به ثواب دیگر نیز مثاب نمی گردانند. [2004 پیش از آن کو پاسخی بشنیده بود] مرهون است. [سالها اندر دعا پیچیده بود] و کار او دعا بود یعنی وقتی که از خدا خبر نشنیده بود و او را هاتف نرسیده بود او مداوم در دعا بود. [2005 بی اجابت بر دعاها می شنید] بی اجابت و بشارت بر دعا (118a) مداومت می کرد. [از کرم لَبَّیک پنهان می شنید] یعنی از طرف حق جواب لَبَّیک را نهانی می شنید. [2006 چونکه بی دف رقص می کرد آن علیل] بیمار. [ز اعتماد جود خلاق جلیل] چنانکه [2007 سویی او نی هاتف و نی پیک بود] پیش از این. [گوشی اومیدش پُر از لَبَّیک بود] به جانب او نه آواز دهنده و نه پیک می رسید اما گوش رجای او پُر از جواب لَبَّیک بود. [2008 بی زبان می گفت اومیدش تعال] رجای او به زبان حال می گفت او را: بیا. [از دلش می روفت آن دعوت ملال] آن دعوت یعنی به زبان حال تعال گفتن از دل او خار و خس و گرد ملال را می روفت یعنی از غصه پاک می کرد. بدان که چون در کسی لذت عبادت باشد و دلش مایل طاعت بود دال بر آن است که حضرت خدا ندایش را لَبَّیک اجابت گوید و آن کس که معتاد عبادت بود بی ملاحظه قبول و رد بر آن مواظبت نماید چنانکه [2009 آن کبوتر را که بام آموختست] قرارگاهش بام شد. [تو مخوان می رانش کآن پَر دوختست] از بام نمی پرد و از آنجا نمی رود. مرید راستین نیز چنین است که از خدمت شیخ دور نمی شود. [2010 ای ضیاء الحق حسام الدین برانش] آن مرید را. [کز ملاقات تو بر رُستست جانش] که از صحبت تو رسته و پیدا شده است جانش یعنی از فیض و فضل یافته است. [2011 گر برانی مرغ جانش از گراف] اگر برانی مرغ جان آن کس را از بی چیز، [هم به گرد بام تو آرد طواف] باز به بام تو آید، به راندن تو مردود نمی گردد. بیت: اگر برانی ز کوی تو باز می آیم - کجا روم که چو دیرست مرغ این چمنیم. [2012 چینه و نقلش همه بر بام تست] زیرا

چینه و دانه و غذا و طعام مرغ جان او همه بر بام تست. [پَر زنان بر اوج مستِ دام تست]

اگرچه بر اوج هوا پر می زند اما پر زنان مست و عاشقِ دام تست یعنی آن کس که مریدِ صادق تو باشد به راندنِ تو مردود نمی گردد بلکه باز می آید، در این تنبیه است که مرید همچون کبوتر و مرغ می باید که چون از جایی چینه و دانه خورده باشد هر چند که برانند باز می آید.

حکایت: یکی را گفتند: از مولانا چه دیدی که مرید او شدی و هر گاه به خدمت او می آیی؟

گفت: آنچه دیدم بیشتر از آن است که بیانش توان کرد از جمله کمترین آن است که مرا به او اضافت می کنند و به نام او خوانند که فلان الدین مولوی می گویند، بهترین از این چه باشد که نام من با نام او آمیخته شد و جان من عاشقِ جان او گشته و سرّ من احبّ قومًا فهو منهم مرا حاصل شده و آن از عنایت بی نهایت حضرت است و آن الفضل بید الله یؤتیه من یشاء.

[2013 گر دمی مُنکر شود دزدانه روح] اگر وقتی مُنکر گردد جان پوشیده و پنهان، [در ادای شُکرت ای فتح و فتوح] ظرف مُنکر شود است. **حکایت: (118b)** در خانه میر پروانه سماع و صفا بود. خدمت مولانا شورهای عظیم فرمود مگر سید شرف الدین با پروانه به گوشه ای رفته به مساوی مشغول شد و پروانه از سر ضرورت می شنید، فی الحال خدمت مولانا این غزل را سر آغاز کرد. **نظم:** هدیان که گفت و شمن به درون دل شنیدم - بی من تصوّری را که بکرد هم بدیدم ❁ سگ او گزید پایم بنمود بس جفایم - نگزم چو سگ من او را لبِ خویش را گزیدم ❁ چو به رازهای مردان برسیده ام چو مردان - چه بدین تفاخر آرم که به راز او رسیدم. در حال میر پروانه سر نهاد و استغفار کرد دیگر شرف الدین رو نداد. **[2014 شحنه عشقِ مکرّر کینه اش]** محتسبِ عشقِ تو که کینه و انتقام او مکرّر است. **[طشتِ آتش می نهد بر سینه اش]** یعنی چنانکه جلاّدان و شحنگان به این طریق اشکنجه می کنند که طشت را به آتش و اخگر پُر کنند که آن طشت گرم گردد و آن را بر سینه آدمی می نهند، آن را چنین عذاب می کنند. **حکایت:** حاجی مبارک از سر اخلاص و محبّت بوستان به آن شیخ حسام الدین رنجش

نموده از بوستانش غیبت کردم و در میانِ باغِ سر فرو کشیدم به نیتِ آنکه دیگر پیشِ او نروم. از ناگاه دیدم که از دور خدمت مولانا می آید و شخصی تبری بر داشته با هم می آید و من از هیبتِ خداوندگار متوهم گشته بیخود می شوم و بدان تبر که اشارت می کند که گردنِ این را بزن که چلبی حسام‌الدین ما از او رنجیده است. پس آن شخص بی توقف کردنِ من زد و سرم بیفتاد. پس از زمانی خدمت مولانا به دستِ مبارکِ خود سرم را بر گرفت و بر گردنم نهاد و گفت: بسم الله و بالله و من الله و الى الله. دیدم که همان دم باز زنده شدم و از سر شادی برخاستم. کسی را ندیدم. پس به رغبتِ تمام دوان به بوستان در آمدم و به کارِ خود مشغول شدم. دیدم شیخ حسام‌الدین بیامد و مرا دلداری کرده گفت: تا خداوندگارم گوشمالت نکرد از سرکشی نرستی. لاجرم هر شیخ کامل چنین می باید اگر مریدی منکر او گردد به جذبهِ او را زود بیارد. پس ای شیخ حسام‌الدین، حالِ تو چنین است که چون مریدی انکارِ تو کند آن را جذبۀ عشق می کشی که شحنه عشقِ تو او را اشکنجه می کند و می گوید: [2015 که بیا سویِ مه و بگذر ز گرد] که بیا سوی ماه یعنی حضرت اله و از غبارِ وسوسه و دنیا تجاوز کن. [شاهِ عشقت خواند زوتر باز گرد] شاهِ عشقِ تو را می خواند زود به او رجوع کن. رسول الله علیه السلام فرمود: من اراد ان یجلس مع الله فلیجلس مع اهل التصوف. [2016 گردِ این بام و کبوترخانه من] یعنی اگر از حالِ من پیرسی به جانبِ این بام و کبوترخانه من [چون کبوتر پرِ زخمِ مستانه من] همچون کبوتر پر می زخمِ مستانه من یعنی به عشق و شوقِ همی آیم. [2017 جبرئیلِ عشقم و سدره (119a) توی] چنانکه جبرئیل را مقام و منتهای سیرِ سدره است من نیز جبرئیلِ عشقم، سدره و نهایتِ سیرِ من تویی. [من سقیمِ عیسیِ مریم توی] من بیمارِ عیسی شفا دهنده من تویی. حضرت خدا در سوره بنی اسرائیل فرمود: وَنُزِّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا (اسراء ۸۲/۱۷). بدان که اصح آن است که من بیانیه باشد یعنی همه قرآن شفا است و مرض‌های صوری و معنوی و قلبی و قالبی را و رحمت

است مؤمنان را که بدو نفع گیرند و نمی افزاید قرآن ستمکاران را مگر زیان کاری که تکذیب می کنند و بدو نمی کردند. پس قرآن و هر که او را گوید شفا دهنده است. **حکایت:** یکی از اکابر بغداد پیش شیخ عبدالقادر آمد و گفت: رسول الله علیه السلام فرمود: **من دعی فلیجب.** پس من تو را می خوانم به خانه خود. شیخ رضا داد به خانه آن شخص آمد، همه مشایخ بغداد و علما و اعیان آنجا بودند و سماطی کشیدند، بر وی انواع نعمت های نفایس بود و سلّه بزرگ سر پوشیده را دو کس بر داشته آوردند، در آخر سماط نهادند، شیخ اشارت کرد که آن سلّه پیش آرید، آوردند. بس گران بود و فرمود تا سر آن را بگشادند. فرزند آن کس بود نابینای مادرزاد و بر جای مانده و مجذوم و مفلوج. شیخ وی را گفت: قم باذن الله تعالی. آن کودک برخاست، دوان و بینا و وی را هیچ آفتی نه فریاد از حاضران برخاست و این خبر را شیخ ابو سعید شنید و گفت: شیخ عبدالقادر بیرء الاکمه والابرص و یحیی الموتی باذن الله عزّ و جلّ. چون تضرّع و نیاز آن فقیر باعث جوش دریای رحمت شد تو نیز ای سالک **[2018 جوش ده آن بحر گوهربار را]** جوش و خروش بده آن دریای گوهربار را. عزیزی گفت: خدای تعالی بی نیاز است، تو نیاز بیر که بی نیاز نیاز را دوست می دارد تا به واسطه آن نیاز از این حوادث ناگاه بجهی و از قدیم به تو چیزی پیوندد و آن عشق است. ع: دام عشق آید در او پیچید زود لاجرم یحیونه تأثیر یحبهم است از آن قدیم قدیم را ببین. **[خوش پیرس امروز این بیمار را]** پرسیدن و علاج کردن بیمار این است که بیمار را بفرمایی که به تضرّع و زاری ذکر باری کند و دست در ذیل متابعت رسولش زند، اگر چنین کند به اندک عمل قبول و فتوح بسیار یابد و گفته اند: طالب می باید که چون به صحبت عزیزی رسد حال اولش نسبت کند اگر تفاوت خیر بیند صحبت آن عزیز را غنیمت داند و گفته اند لا اله نفی الهیه طبیعت است الا الله اثبات معبود به حقّ جلّ جلاله محمد رسول الله خود را در مقام قاتبعونی در آوردن و مقصود از ذکر نفی ماسوی است به کلی بسیار گفتن شرط نیست. **[2019 چون تو آن او شدی بحر آن اوست]** چون تو از آن او

گشتی دریا از آن اوست که من کان لله کان الله له، مثلاً چون جویی از آن دریا شود که به او ملاقی (119b) گردد دریا از آن او شود. [گرچه این دم نوبت بحران اوست] اگرچه اکنون عظمت و جلال و بحران و غلیان از آن دریاست بدان که وقتی که خدمت مولانا را عشق و شورش غالب شد و حسام‌الدین با او مصاحب خودپرستان و کوردلان زبان طعن بر گشودند و گفتند: دریغا نازنین مردی و عالمی از ناگاه دیوانه شد و از مداومت سماع و ریاضت مختل العقل گشت چنانکه صنادید قریش در حق رسول الله علیه السلام گفته بودند و حضرت در جواب ایشان فرمود: وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ (تکویر ۲۲/۸۱) و رسول الله علیه السلام فرموده است: لَا يَكْمُلُ إِيْمَانُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ مَجْنُونٍ و در روایتی حتی يَظُنُّ النَّاسُ أَنَّهُ لِمَجْنُونٍ و خدمت مولانا جواب می دهد که ناله و فریاد ما نفخ رحمن است و نفس سبحان. [2020 این خود آن ناله‌ست کو کرد آشکار] این ناله و فریاد که می کنیم از آن اوست که او آشکار کرد یعنی او در من می دمد همچون نایی که در نای می دمد. لاجرم در من از او ناله پیدا گردد و در حقیقت ناله و فریاد از جانب پنهان است. [آنچه پنهان است یا رب زینهار] که در اصل ناله و فریاد کننده اوست. [2021 دو دهان داریم گویا همچو نئی] چنانکه نای را دو دهان است یکی به جانب نایی یکی به جانب خلق. چون نایی از آن دهان می دمد از این دهان ناله و فریاد پیدا گردد، ما نیز گویا دو دهان داریم. [یک دهان پنهان است در لبهای وی] یعنی یک دهان به سوی خلق است یک دهان در لبهای او پنهان است. [2022 یک دهان نالان شده سوی شما] ای مردمان. [های هوایی در فکنده در هوا] اگرچه ناله و فریاد از این دهان پیدا می شود اما در حقیقت از آن دهان است. کسی که اهل نظر است این را می داند چنانکه می فرماید: [2023 لیک داند هر که او را مَنظَر است] و نظر و بصر [که فغان این سری هم زان سر است] فغان این دهان از آن دهان است. [2024 دمدمه این نای از دمه‌ای اوست] آوازه این نای از دمه‌ای نای است. پس ناله و فریاد ما از آن اوست. [های

هوِي روح از هِيهائِ اوست] و نعره‌های ما از نعره‌های اوست. [2025 گر نبودی با لبش نئی را سَمَر] اگر نئی را با لبِ نایی حکایت و خبر نبودی. [نئی جهان را پُر نکردی از شَکَر] و این لذّت ندادی اگر لذّت لبِ نایی را نبودی یعنی اگر انبیا و اولیا را با لبِ حق خبر نبودی و سخن ایشان سخنِ حق نبودی سخنِ ایشان جهان را پرَشَکَر نکردی. پس شوق و ذوق و نعره و های و هوِی که از ما پیدا می شود از آن لبِ شیرین است. باز به طریقِ خطاب می گوید:

[2026 با که خفتی وز چه پهلوی خاستی] ای جوش و خروش کننده، امشب با که خسبیدی و صبح از چه پهلوی خاستی [که چنین پرجوش چون دریاستی] که اینچنین پرجوشی همچون دریا؟ خدمت مولانا وقتی فرمود: حق تعالی را سرمه‌دانی هست که از آن هر که را خواهد سرمه چوبی در چشمِ باطن و ظاهر او می کشد تا بر جمیع مکنونات مکنونات مطلع گشته غیوب بر او کشف شود و عین الیقین مخفیّاتِ کنوز (120a) الهی را کماهی مشاهده می کند و اگر چنانکه آن عنایت را در حقّ او نکند و از آن سرمه به چشم او نکشد اگر جمعِ مغیّبات در نظرِ حسّ او حاضر آیند هیچ یکی را نبیند، بعد از آن فرمود که در نظرِ شیخ یا نور شویا دور شو و شبی او را شوق غالب بود سماع می کرد، یاران از هر جانبی ریخته شدند، مولانا فرمود: بیت: بیایید بیایید که دلدار رسیده است - بیایید بیایید که گلزار دمیده است. بعد از آن گفت: نعمت‌های الهی کشیده است نعمت‌خورانِ ما کجا بودند، همه یاران سر بر داشتند و پس از سماع بی صداع فرمود که واللّه واللّه عوامِ خلاق در حقّ خواصّ از انبیا و اولیا اعتقادی بسته‌اند که در حقّ تن-فروشی لایق نیست. [2027 یا اَیُّتُ عِنْدَ رَبِّی خواندی] یعنی به حکمِ اَیُّتُ عِنْدَ رَبِّی يُطْعِمُنِي وَ یَسْقِیْنِي شب نزد حضرت خدا بودی. [در دلِ دریای آتش راندی] اندرونِ دریای آتش رفتی. مراد از دریای آتش ریاضت است و از آن دریای آتش شوق و حرارت یافتی. تو را از آن آتش ضرر نرسید. [2028 نعره یا نَارُ کُونِی بَاردا] آتش را از طرفِ حق تعالی ندا آمد چنانکه از بهرِ صیانتِ ابراهیم علیه السّلام آمده بود. [عصمتِ جان تو گشت ای مُقْتَدَا] آن

ندای رحمانی و نعرهٔ سبحانی حفظِ جانِ تو شد ای پیشوا که از ریاضت بسیار متضرّر نشدی.

حکایت: خدمت مولانا روزی به حمام در آمده بود و به چشمِ ترخم به جسمِ مبارکِ خود نظر می کرد که قوی ضعیف و نحیف گشته بود، فرمود که در جمعِ عمرِ خود از کسی شرمسار نگشته‌ام اما امروز از جسمِ لاغرِ خود به غایت خجل شدم که به زبانِ حال چه‌ها گفت و چه‌ها نهفت و چگونه ناله‌ها کرد که روزی مرا در آسایش نداری یا در شبی به خواب نکذاری که قدری قوّت گیرم اما چه کنم که رنجِ دوست آسایشِ جانِ من است. **بیت:** اگر یک دم بیاسایم روانِ من نیاساید - من آن لحظه بیاسایم که آن لحظه نیاسایم. لاجرم آسایشِ عاشقان در تعب است و گنج در رنج و طرب در طلب و مردمی در ادب. **بیت:** کشاکش‌ها است درجامم کشنده کیست می دانم - دمی خواهم بیاسایم و لیکن نیستم امکان. [2029 ای ضیاءالحق حسام دین و دل] و شمشیرِ این دو چون تو آفتابِ عالم‌تایی. [کی توان اندود خورشیدی به گِل] به ترکی گنشی بالحق ایله صوامق اولمز. **نظم:** یک روز در آمدم به حمام - دیدم صمّی لطیف اندام - گِل بر تنِ خود همی بمالید - گرما به ز سوزِ جان بنالید - کای روشنی چراغِ عالم - فرخ ز رخِ تو فالِ آدم - گِل بر تنِ خود نباید سود - خورشید به گِل نشاید اندود. [2030 قصد کردستند این گِل‌پاره‌ها] در این تعبیر عوام را تحقیر است. [که پیوشانند خورشیدِ ترا] یعنی آنان که منکران و طاعنانِ تواند گویا آفتاب را به گِل اندودن می خواهند. **حکایت:** روزی سلطان (120b) ولد به باغِ شیخ حسام‌الدّین تشریف داده بود و تلطیفِ عظیم می فرمود. مگر یارانِ کرام را به حکمِ المؤمن حلو یحبّ الحلو اشتهای عسل شد. پس بی اعلامِ خدمتِ شیخ حسام‌الدّین به باغبانِ خود اشارت کرد که از فلان کندو عسل تو بیرون کن و بیار همین که سرِ کندو را گشوده چند کوماجِ عسلِ سپید پیش آورد فرمود که دیگر بیار از همان کندو پنج و شش دیگر بیاورد، فرمود که دیگر بیار. باغبان گفت: حدّ است. شیخ حسام‌الدّین فرمود که از دریای بی حدّ است، اگر تا قیامت بیاوری به برکتِ خداوندگارزاده‌ام تمام نخواهد شد. همچنان تا

هفته کوماج عسلِ مصفی آورد، هنوز کندو مالا مال بود و قریبِ دویست بار خوردند و هنوز سینی پُر بود. چون یاران برخاستند آن کندو را به حضرت ولد بخشیده به خانه هم بردند و مدتی از آن کندو عسل بسیار حاصل شد و چندین ایام تمتع می کردند و برای هر رنجوری که از آن عسل شربت می ساختند به حکمِ **فیه شفاءٌ للناس** (نحل ۶۹/۱۶) شفای عاجل متواصل می گشت.

[2031 در دلِ کُهِ لعلها دَلالِ تست] چنانکه لعل در بدخشان از کوهی بدر می آید آن لعل دَلال و فاش کننده کوه است همچنین در اندرون وجود تو لعل های فیض و کرامت دَلالِ تست.

[باغها از خنده مالا مالِ تست] باغهای دل ها از تو به تازگی و گشادگی پر است. **[2032**

محرمِ مردیت را کو رُستمی] محرمِ رازِ پهلوانی تو را کجاست؟ همچون رستم زال پهلوانی. **[تا**

ز صد خرمن یکی جو گفتمی] تا از صد خرمن پهلوانی تو یک جو بگویم. **[2033 چون**

بخوادم کز سِرَتِ آهی کنم] چون می خواهم که از رازِ تو آهی کنم و سخنی بگویم. **[چون**

علی سَر را فرو چاهی کنم] روایت کنند که علی رضی الله عنه از رسول الله علیه السلام اخبار و اسرارِ معراج را پرسید، گفت: یا رسول الله از آنها یکی به من بگوی. رسول الله علیه السلام گفت: من حضرت خدا را گفتم: خدایا، مرا بر گناه اَمّتِ من ناظر کن تا حسابِ معاصی ایشان را من ببینم. خدای تعالی گفت: ای حبیبِ من، نمی خواهم که بر گناه بندگانِ خود تو را واقف گردانم چون در دنیا پوشیدم می خواهم که در آخرت نیز بیوشم. چون رسول الله علیه السلام این راز را به علی گفت و فرمود که این راز را هرگز به کسی مگوی. چون علی از این سخن فهم کرد که حضرت خدا را بندگانِ خود عنایتِ کلیه است. از ذوقِ این خبر پر شد و نمی توانست که هضم کند. لاجرم از شهر بیرون رفت و سرِ خود را در چاهی فرو آورد، آن خبر را به چاه گفت و در روایتِ دیگر چنین است که بزرگی از خدمت مولانا سؤال کرد که در شبِ معراج خدای تعالی را با رسول الله علیه السلام اسرار بود و در میانه چه ها رفت؟ فرمود که حضرت حق هفتاد هزار کلمات فرمود، بعد از آن فرمود که در کشف سی و پنج هزار اسرار مختار باش،

به اختیارِ خود به هر که خواهی بگو و سی و (121a) پنج هزار اسرار را پوشیده دار، قربِ ده هزار اسرار نخستین به گوشِ امیر المؤمنین علی گفت و حضرت علی از آن اسرار مالا مال گشته شور کنان و نعره زنان به صحراها می رفت و سر در چاهی فرو کرده آه می کرد و معانی می گفت. پس خدمت مولانا در حقّ حسام الدّین می گوید: من چون می خواهم که از اسرارِ تو آهی و خبری گویم همچون علی پنهان گفتن می خواهم از بیمِ اغیار زیرا [2034 چونکه اخوان را دلِ کینه‌ور است] چونکه به حکمِ اخوان الزّمان جواسیس العیوب برادران را دلی کینه‌دار است. [یوسفم را قعرِ چه اولیتر است] یوسف مرا بُن چاه بهتر است که گفته‌اند هذا زمان السّکوت و ملازمة البیوت. لاجرم نیتم در حقّ تو این بود اما [2035 مست گشتم خویش بر غوغا زنم] اسرار و احوالِ تو را فاش می گویم یعنی کتمانِ حالت و پوشیدنِ کرامتِ کسی را میسر است که در قیدِ نام و ناموس باشد اما کسی که شوقِ الهی و ذوقِ پادشاهی در او غالب بود او نمی تواند که اسرار را بپوشد. [چه چه باشد خیمه بر صحرا زنم] علی ملاء النّاس سخنِ تو را می گویم و حالتِ خویش را پیدا کنم. حکایت: روزی علم الدّین قیصر رحمة الله علیه سماعِ عظیم کرده بود و تمامتِ امرا و کبرا و علما و فقرا حاضر بودند. خدمت مولانا شورهای عظیم می کرد و هر چه پوشیده بود به قولان بخشیده و همچون عریان سماع می کرد در حالِ علم الدّین قیصر چو قای اسقرلاط بی نظیر با پوستینِ دشق و دستارِ مصری آورده به خدمت مولانا پوشانید. همانا که از سماع بیرون آمدند و از سرِ محلّه‌ای عبور کردند از درِ شرابخانه آوازِ رباب به سمعِ مبارکش رسید. قدری توقّف فرموده به چرخ در آمد و ذوق‌ها می کرد تا نزدیکِ صباح در نعره و صیاح بود و همه رنود بیرون دویده به پای مولانا افتادند و گویند مجموعِ ایشان ارمنیان بودند، چون به مدرسه تشریف داد روزِ دوّم آن رنود جمع گشته بیامدند به صدقا تمام مسلمان شدند و مرید گشتند. [2036 بر کفِ من نه شرابِ آتشین] به دستِ من شرابِ عشق بده. [وانگه آن کرّ و فرِ مستانه بین] در آن وقت قوت و زینتِ مستانه را بین که چه‌ها خواهم کرد. حکایت:

سلطان ولد روایت کرد که روزی پدرم را در خلوت خود حالت انسلاخ شده بود و تا چند ساعت رصدی در آن استغراق بمانده، بعد از آنکه از عالم اله باز آمد به طریق نیاز از آن حال استفسار کردم، فرمود که بهاءالدین، شخصی را دیدم در بغداد که سال‌های بسیار به ریاضت و مجاهده مشغول گشته و با تن لاغر و گردن باریک و چهره زرد زاری‌ها می کرد صاحب کرامت عظیمش دیدم تا حدی که بر روی آب شط سجاده می انداخت و نماز می کرد و با این همه قربت و قدرت از حق تعالی طلب می کرد که الها و پادشاه‌ها بهتر از این حالت‌م و حیرتم ببخش که (121b) از اینها مرا هیچ سودی نیست. همین لحظه به گوش او گفتم که حضرت مولانا شمس‌الدین ما در دمشق است. گرد هنگام‌ها می گردد و تفرج خلاق می کند. اکنون آن جایگاه رو تا این پادشاه عشق تو را بدین حال بیند و بدین زاری تو بخندد تا مطلوب میسر شود و از درونت حالتی که جویان آتی سرزند. همان دم درویش دلریش نصیحت من قبوا کرد و بی توقف روانه شد. چون به دمشق به خدمت مولانا شمس‌الدین رسید و هیئت آن فقیر نزار به نظر مبارکش خوش آمده در حال تبسمی کرد، همان ساعت در باطن او نوری و شوری از عالم غیب سر زد و شوری عظیم بدید آمده در چرخ در آمد و به منازل آمده به کمال رسید که غایت نهمت و نهایت همت عارفان کامل است، **وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ** (نور ۳۸/۲۴). بیت: یک نظری بیش نیست آن فقیر ای پسر - بر بردت آن نظر سوی اثری ای پسر. [2037 منتظر گو باش بی گنج آن فقیر] اکنون وقت قصه او نیست. [زآنکه ما غرقیم این دم در عصیر] و مستیم از آن شراب عشق. اتفاقاً فقیری به خدمت مولانا آمد از طعن طاعنان و اسناد بد ایشان شکایت کرد، آن را جواب می دهد. [2038 از خدا خواه ای فقیر این دم پناه] و از حق بخواه نصرت را. [از من غرقه شده یاری مخواه] زیرا [2039 که مرا پروای آن اسناد نیست] که از مستی شراب عشق [از خود و از ریش خویشم یاد نیست] وجود خود را و عار و ناموس را و وقار و خودنمایی را فراموش کردم. حکایت: خدمت مولانا روزی در سماع مست

شده بود و تمامتِ جامه‌ها را به گویندگان بخشید تا باتای پیرهن رقص و شوق می نمود. شیخ
 حسام‌الدین جُست بر جُست و مولانا را در کنار گرفته فرجی در پوشانید و در سماع شروع
 فرمود. گویند سه شبانروز در آن استغراقِ اذواقِ الهی مستغرق شده بود و این غزل را فرمود. **غزل:**
 چنان گشتم ز مستی و خرابی - که خاکی را نمی دانم ز آبی ❀ در این خانه نمی یابم کسی
 را - تو هشیاری بیا باشد بیایی ❀ همین دانم که مجلس از تو بر پاست - نمی دانم شرابی یا
 کبابی ❀ به باطن جانِ جانی جانِ جانی - به ظاهر آفتابی آفتابی ❀ از آن رو خوش‌فسونی که
 مسیحی - از آن رو دیوسوزی که شهابی ❀ مرا خوش‌خوی کن زیرا شرابی - مرا خوش‌بوی کن
 زیرا گلایی ❀ صبابی که بخندانی چمن را - اگرچه پشکان را تو غذایی ❀ بیا مستان بیحد
 بین بیازار - اگر تو محتسب در احتسابی ❀ چو نان‌خواهان کهن اندر سؤالی - چو رنجوران
 کهن اندر جوانی ❀ مثالِ برق گونه خنده‌ تو - از آن محبوسِ ظلماتِ سحابی ❀ در آدر مجلی
 سلطانِ باقی - بین گردان جغان کالجوان ❀ تو خوش‌لعلی و لیکن زیرِ کانی - تو خوش‌خویی
 ولیکن در نقابی ❀ به سوی شه پری باز سپیدی - و گر بومی به گورستان غرابی ❀ جوان بختا
 بزن مستی و می گو - شبایی و اشبابی و اشبابی ❀ مگو با کس (122a) سخن ور سخت گیرد
 - بگو واللّه اعلم بالصواب. [2040 **بادِ سبلی کی بگنجد و آبِ رو**] بادِ غرور و هستی و
 آبروی و عار و ناموس کی بگنجد [در شرابی که نگنجد **تارِ مو**] یعنی من از شرابِ عشق
 چنان پُر شده‌ام که یک **تارِ موی** نگنجد، کی عار و ناموس و دیگر اعتبارات بگنجد؟ **حکایت:**
 منقول است که شیخ سنان‌الدین آقشهری بعد از سفر بسیار به خدمتِ خداوندگار رسید، پرسید
 که در این سفرها هیچ به مردی رسیدی و خدمتِ سیدی محمود را چون دیدی و به چه مشغول
 است؟ گفت: او را روسی دیدم ژولیده حال نشسته و آن را از عالمِ پاکِ شما دیده بسته.
 خداوندگار تبسم فرمود هیچ نگفت و چون شیخ سنان‌الدین باز به آقشهر رسید، سیدی محمود را
 بر سرِ چهارسویی خفته دید و آن بانگی بر زد که: یا شیخ سنان‌الدین، اگر چنانکه در زمانِ

آنچنان سلطان رؤساء احرار روسی باشم هم شکرانه بر جانِ ماست. شیخ سنان‌الدین سیدی محمود را بوسه‌ها داده دلداری‌ها فرمود، چون باز کَرهٔ آخری به خدمتِ خداوندگار رسید، فرمود که در عالمِ روشن‌دلان بسیارند اگرچه خود را دیوانه می نمایند و این بیت‌ها گفت. **قطعه:** اگر زنده است مجنون را بیا کو - ز من مجنونی تا در پیاموز ❁ و گر خواهی که تو دیوانه گردی - مثالِ نقشِ من بر جامه بر دوز. بعد از آن گفت: **شعر:** لکلّ جنون بعد حین افاقه - فما لک یا مجنون لست ثقیق. شیخ سنان‌الدین گفت: از هیبتِ گرمیِ گفتارِ خداوندگار چنان شوری در من ساری باشد که دیوانه‌وار بی سر و پا بیرون آمده راه کوهستان گرفته تا سالی به خود نیامد و وقتی که به خود آمدم به حقّ او بیخود بودم و هنوز در آن بیخودی می روم. [2041 در ده ای ساقی یکی رطلی گران] از شرابِ عشقِ رحمن. [خواجه را از ریش و سبیلت وارهان] بی عار و ناموس کن. **حکایت:** مولانا شمس‌الدین به بغداد رسید، خدمتِ شیخ اوحالدین کرمانی را آنجا در مراقبه یافت، پرسید که در چیستی؟ گفت: ماه را در آبِ طشت می بینم. فرمود که اگر در قفا دُنبل نداری سر بر دار در آسمانش بین و اکنون طیبی به دست آر تا تو را معالجه کند تا در هر چه نظر کنی در او منظورِ حقیقی را بینی. شیخ به رغبتِ تمام گفت: بعد الیوم می خواهم که در بندگیت باشم. گفت: به صحبتِ من طاقت نداری. شیخ به جد گرفت که البته مرا به خدمت و صحبتِ خود قبول کن. فرمود: به شرطی که علی ملاء النَّاس در میانِ بازارِ بغداد با من نبیذ نوش کنی. گفت: هیچ نمی توانم. گفت: از برای من نبیذِ خاص توانی آوردن در آنجا؟ گفت: نتوانم. گفت: وقتی که من نوش کنم با من مصاحبت توانی کردن؟ گفت: نمی توانم. مولانا شمس‌الدین بانگی بر وی زد که: از پیشِ مردان دور شو. **قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا** (کهف ۷۵/۱۸) توان نه‌ای. توانی از بهرِ آنکه ناتوانی. مرشدی کامل به شهری (122b) در آمد یکی از خواجگانِ آن شهر گفتش: توبه و سلوکِ طریقت کردن می خواهم، مرا به خدمت قبول کن. آن مرشد گفت: این را شرط آن است که بر خرم سوار شوی و

یک بار از چارسو بگذری. خواجه اختیار نکرد لاجرم ناموسِ حجابِ بزرگ است. [2042]

نَخوتش بر ما سِبالی می‌زند] تکبّرِ خواجه اگرچه بر ما برودت بجنباند و ما را تخفیف کند.

[لیک ریش از رشکِ ما بر می‌کند] اما ریشِ خویش از رشکِ حالِ ما می‌کند. حکایت:

کسی به مجلسِ او در آمد تا از توکل سؤال کند و آن دستارِ نیکو بر سر داشت، دلِ آن شخص بدان دستار مائل شد و گفت: توکل چه باشد؟ گفت: توکل آن است که طمع از دستارِ مردم کوتاه کنی. این بگفت و دستار را به او انداخت. [2043 ماتِ او و ماتِ او و ماتِ او]

هلاک آن است و هلاکِ آن مشارالیه مضمونِ مصراعِ ثانی است. [که همی‌دانیم تزویراتِ او]

و از این جهتِ هلاکت. حکایت: شیخی در روزی کوتاه از بهرِ مصلحتِ دنیا به بازار رفته بود.

لاجرم به اشتغالِ عملِ دنیا نمازِ پیشین را نگذارد و چون وقتِ نمازِ دیگر شد به مسجدی در آمد. آن نمازِ پیشین را پیشین قضا کرد به تأنی و تعدیلِ ارکان و در ظاهر به خضوع و خشوع تمام تا خلق را حسنِ ظنّ در حقّ او زیاده شود. دیوانه صاحبِ حال و پیری از رجال در آن مسجد بود و گفت: ای شیخ نماز را در وقتِ خود گذاردن بهتر است که به عملِ دنیا ترک کنی و باز به ریا قضی کنی. آن شیخ این دیوانه را دشنام داد و رنجانید که آن شیخ خام بود، نمی دانست پیرِ کامل از احوال غافل نباشد، ولهذا می فرماید: [2044 از پسِ صد سال آنچه آید از او]

از آن خواجه بدخو [پیر می‌بیند مُعینِ مو به مو] مفصّل و مشروح. [2045 اندر آینه چه بیند مردِ عام] مرهون است. [که نبیند پیر اندر خشتِ خام] استفهامِ انکاری است یعنی هر چیز را که عوام در آینه می بیند پیر او را در خشتِ خام می بیند زانکه دلِ پیر آینه مصفیّ شده است. [2046 آنچه لِخیانی به خانه خود ندید] در میانِ عوام مشهور است که کسی را که ریشِ بزرگ باشد ابله بود. پس آن چیز را که صاحبِ لَحیه و ابله در خانه خود نبیند. [هست بر کوسه یکایک آن پدید] کوسج آن را مفصّل می بیند یعنی اگر اسرار را که اربابِ قیود و اعتبارات نمی بینند مردِ صافی دل و مجرد با ایصار می بیند. [2047 رَو به دریایی که

ماهی‌زاده‌ای] به بحر بر و چون تو ماهی‌زاده‌ای که جای ماهی دریا است. [همچو خس در ریش چون افتاده‌ای] همچون خس چرا در ریش افتاده‌ای که خویش را به ریش آرایی و بدین تشویش و قید اعتبارات مبتلایی؟ [2048 خس نه‌ای دور از تو رشک گوهری] خار و خس نه‌ای از تو دور باد که رشک گوهرِ گران‌مایه‌ای. [در میانِ موج و بحر اولیتری] تا آن بحر تو را دانا گرداند که علم بالغیب در حقیقت از آن بحر است و مراد از بحر آن بحر است که بیانش کند. [2049 بحر وُحدان است جفت و زوج نیست] که به حکم لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا او را زوج و قرین نیست. (123a) [گوهر و ماهیش غیر موج نیست] گوهر و ماهی او تجلّی و آثارِ اوست. حضرت ملک جلیل در اواخرِ سورهٔ بنی اسرائیل فرمود: وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِّرُهُ تَكْبِيرًا (اسراء ۱۷/۱۱۱). قولِ خدا لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا ردّ قولِ یهودی و نصاری است و کلام او وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ ردّ کلامِ مشرکان است و قولِ خدا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ تنبیه است بر آنکه از بهرِ ذلّ و احتیاجِ دوست نمی‌گیرد بلکه از بهرِ آن دوست گیرد که دوست را عزیز گرداند و کلام او وَكَبِّرُهُ تَكْبِيرًا تنبیه بر آنکه او را بزرگ داشتن می‌باید از وصفِ واصفان و معرفتِ عارفان. بدان که چون از کلام سابق معلوم شد که مردِ صافی دل اسرار را می‌داند و این علمِ اسرار کسی را میسر است که او به دریا یعنی به حضرت خدا اتصال حاصل کند گویا اینجا آن شبهه متوجه شد که پس آن کس در علمِ غیب شریک خدا شود، لاجرم در دفعِ آن می‌گوید. [2050 ای مُحال و ای مُحالِ اشراکِ او] محال و ممتنع است که کسی شریکِ او باشد. [دور از آن دریا و موجِ پاکِ او] کسی که غریقِ او شود آثارِ دریا یعنی حضرت خدا از او ظهور کند نه آنکه وی شریکِ خدا باشد. بدان که عشق را نسبت به آتش از آن کرده‌اند که در آتش آهن و سنگ و هیزم را که اندازند هم‌رنگِ خود گرداند. و مقصود از این نظیر آن است که چون میانِ عاشق و معشوق عشق در آید، عاشق هم‌رنگِ معشوق شود و این معنی را در

اصطلاح اهل سلوک توحید و وحدت می گویند یعنی اثبات اخلاق ربوبیت و محور اوصاف بشریت است. [2051 نیست اندر بحر شرک و پیچ پیچ] زانکه او یکی است و راست. [لیک با احوال چه گویم هیچ هیچ] که احوال یک را دو می بیند و متصرف را جز حضرت خدا می پندارد. [2052 چونکه جفت احوالانیم ای شمن] یعنی ما خود می دانیم که لیس فی الدار غیره دیار اما چونکه قرین احوالانیم ای بت پرست. [لازم آید مشرکانه دم زدن] و موافق ایشان سخن گفتن یعنی چنانکه مشرکان به تعدد الهه قائلند ما نیز حضرت خدا را به اسماء متعدده یاد می کنیم. بدان که معرفت ذات حق و اطلاع بر کُنه حقیقت او میسر نیست، نهایت ادراک ما معرفت صفات سلویه و صفات اضافیه است. صفات سلویه را صفات جلال می خوانند، صفات اضافیه را صفات اکرام می خوانند. لاجرم کمال ذکر مقصور است بر این دو، چنانکه خدای تعالی گفت: تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (رحمن ۷۸/۵۵)

[2053 آن یکی زان سوی وصف است و حال] وحدانیت خدای تعالی به مشاهده معلوم می شود نه بگفتگو زیرا از آن یکی آنچه به سخن معلوم شود وصف و حال است. [جز دوی ناید به میدان مقال] لاجرم ای اهل حال. [2054 یا چو احوال این دوی را نوش کن] به مجرد مقال اکتفا بکن. [یا دهان بردوز و خود خاموش کن] ساکت شو. [2055 یا به نوبت گه (123b) سکوت و گه کلام] یعنی [احوالانه طبل می زن وَالسَّلَام] همچو احوال طبل می زن حکایت: رسول الله علیه السلام در سجود می گفت: یا الله یا رحمن. مشرکان با یکدیگر گفتند: محمد ما را از پرستیدن دو خدای منع می کند، وجود دو خدای را می خواند. آیت آمد که: قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (اسراء ۱۷/۱۱۰)

یعنی بگو بخوانید خدای را یا بخوانید رحمن را که هر دو لفظ بر ذات واحد دال است و مقصود از هر دو یک ذات است، پس او راست نامهای نیکو بعضی دال بر صفات جلال و برخی مشتمل بر صفات کرم. [2056 چون ببینی محرمی گو سر جان] چون همراهی

یابی آن را سرّ جان بگو. [کُل بینی نعره زن چون بلبان] و بیانِ مرام کن. حکایت: روزی خدمت مولانا در سماع بود، وجدِ عظیم بر او ظاهر شد و حالاتِ بی نهایت نمود و در اثنای آن حالات فرمود: ما رأیت شیئاً الا و رأیت الله فیه. از ناگاه درویشی صاحب‌دل نعره زنان پیش آمد و گفت: هر چند که گستاخی است امّا بر مستان نگیرند، این لفظِ فیه ظرفیت اقتضا می کند و در حقّ باری تعالی این لفظ را اطلاق کردن جایز نیست که او در ظرف کی باشد یا در عالم ظرفی باشد که او مظلوف آن ظرف باشد و نقص لازم آید که چیزی بر او محیط گردد و خدای تعالی داخل چیزی و خیری باشد. مولانا فرمود: اگر تو مستی ما مستِ هشیاریم چه اگر این سخن کامل و تمام نبودی ما این نمی گفتیم، آری نقص لازم آید که ظرف غیر مظلوف باشد و ظرف و مظلوف دو چیز باشد چنانکه عالم صفات ظرف عالم ذات شده است و هر دو یک چیزند لا غیر امّا این که دو می نماید چون فی الحقیقة یکیست، نقص لازم نمی آید که حق تعالی محیط است، خارج را و داخل را که اگر داخلش نگویم پس محیط نباشد و او محیط است بر همه اشیا و قوام و قیام کلّ اشیا به وجود واجب الوجود است. پس ظرف نیز اوست و مظلوف نیز اوست تا احاطت بر همه موجودات لازم آید، وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (فصلت ۵۴/۴۱). فی الحال درویش سر نهاد و مرید شد. [2057 چون بینی مُشکِ پُر مکر و مَجاز]

چون کسی را بینی که چنانکه مشکِ پُر آب است او پُر مکر و حيله باشد آبِ خود را به او اعلام مکن. [لب ببند و خویشتن را خُنب ساز] چنانکه خم صامت باشد تو نیز ساکت باش. [2058 دشمنِ آب است پیشِ او مجنب] آن کس که مشکِ حيله است دشمنِ آبِ معارفِ الهیه است، پیشِ او حرکت مکن. [ورنه سنگِ جهلِ او بشکست خُنب] و الا سنگِ نادانی او خم را بشکند که بسیاری از اهل الله به افشای راز به نااهلان سرّ را به باد دادند.

[2059 با سیاستهای جاهل صبر کن] و اذای او را تحمل کن. حکایت: شاه شجاع کرمانی که از بزرگانِ طریقت است وی را گفتند: جماعتی می بینم (124a) که تو را به عیب یاد

کنند. گفت: اگر خدای تعالی مرا خواهد آزمید، هیچ زیان ندارد و اگر نه من بدتر از آنم که ایشان می گویند. [خوش مدارا کن به عقلِ مِنْ لَدُنْ] به حکمِ اُمِرْتُ بمداراتِ النَّاسِ خوب مدارا کن به عقلِ الهی و عِلْمِ لَدُنِّی در حقایق سلمی آورده از ذوالنون مصری که عِلْمِ لَدُنِّی آن است که حکم کنند بر خلق به مواقع توفیق و خذلان و گفته اند علمی است که حاصل می شود بی واسطه کشف و تلقین حرف. صاحب کشف الاسرار فرمود که داننده این عِلْمِ مُحَقَّق است از یافته سخن گوید عقلِ لَدُنِّی نیز بدین قیاس معلوم شود. [2060 صبر با ناهل اهلان را جلاست] به اماله خواندن می باید از بهرِ قافیه یعنی صبر بر جفای ناهلان را جلا و تصفیه است. [صبر صافی می کند هر جا دلی است] اگر مصائب و محن نبودی دل مکدر و پر غرور بماندی. [2061 آتشِ نمرود ابراهیم را] علیه السّلام [صَفْوَتِ آیینِه آمد در جلا] که باعثِ توجّه کَلِّی شد به حضرت خدا که به جبرئیل التجا نکرد و بر کرم حق تعالی توکل کرد و گفت: حَسْبِي مِنْ سْؤَالِي عِلْمُهُ بِحَالِي. [2062 جورِ کفرِ نوحیان و صبرِ نوح] ظلم و کفرِ اُمّتِ نوح را و صبرِ او [نوح را شد صیقلِ مرآتِ روح] ولهذا او نخستین پیغامبران اولوالعزم شد. حضرت حق تعالی رسول الله علیه السّلام را فرمود: فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اَوَّلُو الْعِزِّ مِنَ الرُّسُلِ (احقاف ۳۵/۴۶) یعنی بس صبر کن ای محمد بر جفای قوم و اُمّت چنانکه صبر کردند خداوندان ثبات و جدّ از پیغامبران و ایشان اصحاب شرایعند که در تمهیدِ قواعد احکام مراسم اجتهاد به تقدیم رسانیدند و بر معاداتِ معاندان و مجادلاتِ طاغیان و آزار و ایدای منکران شکیبایی نمودند و ایشان نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمدند علیهم السّلام. پس طعنِ طاعنان و انکارِ منکران عادتِ مقررّه است از زمانِ پیشین و صبر بر اذای ایشان باعثِ صفای دل است چنانکه در این حکایت معلوم می شود.

[حکایتِ مریدِ شیخ حسن خرقانی قدّس الله روحه]

[2063] رفت درویشی ز شهر طالقان فصیح فتح لام است و نام دو شهر است، یکی در خراسان میان بلخ و مرو، یکی میان قزوین و اَبهر. [بهر صیت ابوالحسین خارقان] بهر صیت و صدای شیخ حسن خرقانی که کنیت او ابوالحسین است و خارقان نام دهی است از دِه‌های سمرقند. بعض اوصاف شیخ مزبور در این کتاب مذکور شدست. [2064] کوهها بنرید و وادی دراز] درویش طالب و مرید راغب کوه‌های بلند و وادی‌های دراز را بنرید و قطع مسافت بسیار کرد. [بهر دید شیخ با صدق و نیاز] نه با دروغ و مجاز. [2065] آنچه در ره دید از رنج و ستم] مرهون است. [گرچه در خوردست کوتاه می‌کنم] اگرچه لایق است گفتن را اما تفصیل نمی‌کنم. در این تنبیه است که زیارت صلحا کردن و از بهر ایشان سفر کردن و بلا کشیدن می‌باید و بدان که رسول الله علیه السلام شیخ امت است، پس به حکم من زارنی فی مماتی فکانما زارنی فی حیاتی و من زارنی وجبت له شفاعتی حضرت (124b) رسول الله علیه السلام را زیارت کردن می‌باید و اگر آن را مجال نباشد به موجب من زار عالماً فقد زارنی و یحسب الشیخ فی قومه کالنبی فی امته عالمی عالمی و شیخی کاملی را زیارت کردن می‌باید. [2066] چون به مقصد آمد از ره آن جوان] چون به خرقان رسید آن درویش [خانه آن شاه را جست او نشان] خانه آن سلطان دین را پرسید و به باب خانه‌اش رسید. [2067] چون به صد حرمت بزد حلقه درش] به ادب بسیار حلقه باب او بزد. [زن برون کرد از در خانه سرش] زن شیخ حسن از باب خانه بیرون کرد سرش و گفت: [2068] که چه می‌خواهی بگو ای ذوالکرم] زن شیخ گفت: چه می‌جویی ای خداوند کرم؟ [گفت بر قصد زیارت آمدم] از بهر زیارت شیخ آمدم. [2069] خنده‌ای زد زن که خه‌خه ریش بین] خنده بسیار زد زن و گفت: ریش و لحنی و ابله را بین. [این سفرگیری و این تشویش بین] و گفت [2070] خود ترا کاری نبود آن جایگاه] یعنی در مکان تو. [که به بیهوده کنی این عزم راه] که به به بطلان عزم سفر کنی. [2071] اشتهای گول‌گردی آمدت] اشتهای احمقانه گشتن آمد تو را یا اشتهای احمق گشتن آمد تو را؟ [یا ملولی وطن غالب شدت] یا از وطن خود سیر گشتی که بیهوده ترک وطن کردی؟ [2072] یا مگر دیوت دو شاخه برنهاد] دوشاخه به ترکی یواشه و کوستک. [بر تو وسواس سفر را درگشاد] پس آمدن تو اینجا به تبلیس ابلیس است. [2073]

گفت نافرجام و فُحش و دمدمه] آن زن این درویش را چندان سخن ناموافق و بی فایده و کلام فحش و آواز بد گفت. [من نتانم باز گفتن آن همه] من نمی توانم و ادب نمی شمارم گفتن آن فحش بسیار. [2074 از مَثَل وز ریشخند بی حساب] به اماله خواندن می باید. [آن مُرید افتاد از غم در نشیب] و پست.

[پرسیدن آن وارد از حَرَم] که [شیخ کجاست، کجا جوییم و جوابِ نافرجام گفتنِ حَرَم]

یعنی زنِ شیخ

[2075 اشکش از دیده بجست و گفت او] اشکِ آن درویش از دیده دوید و از زن پرسید: [با همه آن شاه شیرین نام کو] با همه که گفتی در حقّ من آن سلطانِ خوب نام کجاست؟ [2076 گفت آن سالوسِ زَرّاقِ تهی] و خالی [دامِ گولان و کمندِ گمرهی] دام و شکار کننده احمقان و کمندِ ضلالت. [2077 صد هزاران خام ریشان همچو تو] بسیار ناپختگان و ابلهان همچو تو [اوفتاده از وی اندر صد عَتُو] از حد گذشتن در گناه. [2078 گر نبینیش و سلامت واروی] اگر نبینی آن شیخ حسن را و سلامت خلاص شوی. [خیر تو باشد نگردي زو غوی] گمراه. حکایت: یک شب شیخ حسن گفت: امشب در فلان بیابان دزدان راه می زنند و چندین کس را مجروح گردانند. پس پرسیدند، همچنان بود و این عجب که شبی سرِ پسرِ شیخ بُریدند و در آستانه شیخ نهادند، شیخ را خبر نبود، زنش که منکره بود می گفت: می گویی که در فلان جا حرامیان چنان کنند و سرِ پسرَت را بُرند و در آستانه تو نهند از او خبر نداری. شیخ گفت: آری (125a) آن وقت که آن می دیدم پرده را بر داشته بودند و این وقت که پسر را کشتند پرده را هشته بودند. [2079 لاف کیشی کاسه لیزی طبل خوار] لافِ مذهب و خودفروش و کاسه کسان لیسنده و مفت خوار. [بانگِ طبلش رفته اطرافِ دیار] صیت و نام او برفته است در جوانبِ ولایت. [2080 سَبْطِیند این قوم و گوساله پرست] قوم بنی اسرائیلند مگر این قوم و گوساله را سجده کننده [در چنین گاوی چه می مالند دست] که این گاو را دست می مالند و تعظیم کنند و دستِ او را بوسند. [2081 جِیفَةُ اللَّیْلِ است و بَطَّالُ النَّهَار]

مرهون است. [هر که او شد غَرَّة این طبل‌خوار] هر کس که فریفته این مفت‌خوار است همچون او لاشه شبست که همچون جیفه شب بخسبد و روز بَطَال است. [2082 هشته‌اند این قوم صد علم و کمال] ترک کرده‌اند این قوم بسیار علم و کمال را و مرید شده‌اند او را. [مکر و تزویری گرفته کین است حال] مکر و تلبیس را و کرامت‌فروشی را گرفته و گفته‌اند، این است حال و کشف. [2083 آلِ موسی کو دریغا تاکنون] آلِ موسی کجاست که به حکمِ وَ اِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا اِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ (بقره ۵۴/۲) یعنی و یاد آورید آن را که گفت موسی و قوم خود را یعنی آنها که عبادتِ گوساله کرده بودند: ای گروه، من به درستی ستم کردید نفس‌های خویش را به فرا گرفتنِ شما گوساله را به خدایی پس باز گردید به تضرع و زاری به سوی آفریدگارِ خود، پس بکشید نفس‌های خود را یعنی آن کسانی که گوساله پرستیده‌اید و بعد از این حکم عابدانِ عجل به صحرا رفتند و به زانو در آمده سرها در پیش افکندند و هارون علیه السلام با دوازده هزار مرد شمشیرها کشیده بیامدند و از اوّل روز تا وقتِ استوا هفتاد هزار از ایشان بگشتند. لاجرم زنِ شیخ می گوید: آلِ موسی کجاست تا اکنون [عابدانِ عجل را ریزند خون] عبادت کنندگانِ گوساله را بگشتند یعنی مریدان و محبّانِ شیخ حسن را قتل کنند. [2084 شرع و تقوی را فکنده سوی پشت] و از او اعراض کرده. [کو عَمَر کو امرِ معروف درشت] کجاست عمر، کجاست امرِ معروفِ غلیظ که کارِ عمر امرِ معروف کردن و در وی درشتی نمودن بود. حکایت: در زمانِ رسول الله علیه السلام منافقی را با یهودی دعوی واقع شد، پیشِ رسول الله علیه السلام آمدند، حق در جانبِ یهودی بود، رسول الله علیه السلام یهودی را حکم کرد. چون بیرون آمدند منافق راضی نشد و گفت: به عمر برویم. چون به درِ عمر آمدند دعوی را تقریر کردند، یهودی عمر را گفت: پیشِ رسول الله رفتیم، او مرا حکم کرد، این راضی نشد پیشِ تو آمد. عمر از او پرسید که: اَهْکَذَا؟ یعنی: چنین شد؟ آن منافق گفت: نَعَمْ. گفت: صبر کنید تا در میانِ شما حکم بکنم. پس به خانه به در رفت، شمشیر را در بغل کرد و بیرون آمد و گردنِ آن منافق را بزد و گفت: هذا حکمی، مَنْ لَمْ یَرْضَ بِحُکْمِ رَسُوْلِ اللّٰهِ. [2085 کینِ اباحت زین جماعت فاش شد] که این حرام را حلال کردن از این قوم پیدا شد. (125b) [رخصتِ هر مفسدِ قلاش شد]

اجازتِ هر اهلِ فساد و رند شد که از سنت و شریعت دور شدند. [2086 کو رو پیغمبری و اصحابِ او] کجا راهِ رسول و یارانش؟ [کو نماز و سُبحه و آدابِ او] کجا نماز و تسبیح و ادب‌های ایشان؟ بزرگی گفت: ما را کسی که در اوّل حال دیده باشد صدّیق گردد که بسیار عبادت می کردیم و کسی که در آخرِ حال دیده باشد زندیق گردد که بسیار عبادت نمی کنیم که در مشاهدهٔ تجلّی و در معرفتِ الهی مستغرقیم، مگر شیخ حسن و مقارنِ او چنین بودند از این جهت غلط کرد.

[جواب گفتنِ مرید و زجر کردنِ مرید آن طعّانه را از کفر و بیهوده گفتن]

[2087 بانگ زد بر وی جوان و گفت بس] بر زن بانگ زد آن درویش و گفت: بس. [روزِ روشن از کجا آمد عَسَس] روزِ روشن وقتِ آمدنِ عسس نیست. حکایت: خاتونی بزرگ که آسیهٔ وقت بود مریدهٔ سیّد برهان‌الدّین شده، روزی به طریقِ مطایبه سؤال کرد که در خواب کجاده و ریاضت را به کمال رسانیده بودی چه معنی که در این وقتِ آخرِ عمر روزه نمی گیری و نوافلِ عبادات نمی گذاری؟ گفت: ای فرزند، ما همچون اشتران بارکشیم، بارهای گران کشیده و شدایدِ روزگار چشیده و راه‌های دور و دراز کوفته قطع منازل و مراحلِ بی حدّ کرده، پشم و موی هستی فرو ریزانیده، لاغر و نحیف و نامراد گشته‌ایم و در زیر بارِ گران گامزن و اندک‌خوار و تنگ‌گلو شده اکنون ما را چند روزی به جوباز بسته‌اند تا چون پرورده شویم، در عیدگاه وصالِ سلطان قربان کردیم زیرا که قربانِ لاغر را در مطبخِ سلطان به کار نبرند پیوسته فربه فربه باشد. [2088 نورِ مردانِ مشرق و مغرب گرفت] نورِ شیخ حسن و یارانش مشرق و مغرب گرفته است. [آسمانها سجده کردند از شگفت] یعنی بلندان سر فرو آورده از تعجّب. حکایت: نقل است که یک روز سلطان محمود وعده داده بود ایاز را که: جامهٔ خود به تو خواهم پوشید و تیغِ برهنه به رسمِ پادشاهان بر بالای تو خواهم آورد. چون سلطان محمود به زیارتِ شیخ آمد و به صحرا نزول کرد و کس فرستاد که شیخ را بگوید که سلطان از برای تو از غزنین اینجا آمده است. او نیز از خانقاه از برای او به خیمهٔ او در آید و اگر نیاید قولِ خدا را أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا

الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ (نساء ۵۹/۴) بر او خوانید. حاجب بیامد و پیغام بگذارد، شیخ گفت: مرا معذور دارید که در أَطِيعُوا اللَّهَ مستغرقم که از أَطِيعُوا الرَّسُولَ خجالت‌ها دارم تا به أُولِي الْأَمْرِ چه رسد؟ مرد بیامد و سلطان محمود را خبر داد، سلطان محمود را گفتنِ او رقت آورد و گفت: یرخیزید که او آن مرد نیست که ما گمان برده‌ایم. پس جامه‌های خود را به ایاز پوشانید و ده کنیزک را جامه غلامان پوشانید و خود را به سلاح‌داری ایاز از پسِ او می آمد برای امتحان روی به صومعه شیخ نهاد. چون از در صومعه در آمد سلام گفت، شیخ جواب داد اما بر پای نخاست و روی در سلطان محمود کرد و به ایاز ننگرست. سلطان محمود گفت: سلطان را بر پای نخاستی، (126a) این همه دام بود؟ شیخ گفت: آری، دام است و لیکن مرغش تو نه‌ای یعنی از بهر شکار تو نیست. پس دست سلطان محمود بگرفت و گفت: پیش آی. سلطان محمود گفت: سخنی بگوی. شیخ گفت: نامحرمان را بیرون بفرست. سلطان محمود اشارت کرد تا کنیزکان بیرون رفتند، سلطان محمود گفت: مرا پندی بده. گفت: چهار چیز را رعایت کن، اول پرهیزکاری، دوم نماز به جماعت، سوم سخاوت، چهارم شفقت بر خلقِ خدای. سلطان محمود گفت: مرا دعایی بکن. گفت: من در پنج نماز دعا می کنم، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ. گفت: دعایی خاص بگو. گفت: ای محمود، عاقبت تو محمود باد. پس محمود به دره زر پیش شیخ نهاد، شیخ قرصه جوین پیش محمود نهاد و گفت: بخور. محمود بخواید و در گلوش نمی رفت. شیخ گفت: در گلویت می گیرد؟ گفت: آری. گفت: به دره تو نیز ما را در گلو گیرد بر گیر که ما این را طلاق داده‌ایم. گفت: چیزی قبول کن. گفت: البتّه نکنم. گفت: پس مرا از آن خود یادگاری بده. پیرهنِ عودی که از آن خود بود به او داد. پس در وقت بیرون رفتن شیخ او را بر پای خاست. سلطان محمود گفت: اول که در آمدم التفات نکردی و اکنون بر پای می خیزی. گفت: اول در رعونت پادشاهی و امتحان در آمدی و آخر به انکار و درویشی بیرون می روی، آفتابِ دولتِ درویشی بر تو افتاده است. اول برای پادشاهی تو بر نخاستم، اکنون برای درویشی بر می خیزم. پس سلطان محمود برفت و در آن وقت به غزا رفت و چون جنگ بر خاست بیم آن بود که شکسته شود. ناگاه از اسب فرود آمد و روی به خاک نهاد و آن پیراهن شیخ را بر دست گرفت و گفت: خداوندا، به آبروی صاحب این پیرهن ما را بر این کفار ظفر ده

که هر آن غنیمت که بگیرم به درویشان دهم. ناگاه از جانب کفار رعدی و ظلمتی بر آمد تا تیغ در یکدیگر نهادند و می کُشتند و متفرق گشتند و لشکر اسلام به آسانی ظفر یافت و آن شب سلطان محمود به خواب دید که شیخ گفت: آبروی پیراهن ما را بردی، اگر اسلام کافران خواستی جمله کافران مسلمان شدند. [2089 آفتاب حق برآمد از حمل] آفتاب حضرت خدا یعنی شیخ حسن طالع شد از برج حمل و نوروز گشت. [زیر چادر رفت خورشید از خجل] مستور شد آفتاب ظاهر از شرم یعنی سایر اهل ولایت گشت. حکایت: شیخ ابو القاسم قشیری گفت: چون به ولایت خرقان رسیدم فصاحتهم نماند و عبارتتم سپری شد از خشم این پیرو پنداشتم که از ولایت خود معزول شدم. [2090 ترهات چون تو ابلیسی مرا] سخن های بی معنی همچون تو ابلیسی مرا. [کی بگرداند ز خاک این سرا] و از تراب این خانه زیرا [2091 من به بادی نامدم همچون سحاب] من به سبب باد نیامدم همچون ابر. [تا بگردی باز گردم زین جناب] تا به سبب غباری رجوع کنم از این جناب عالی. حکایت: جماعتی خواستند که به سفری روند، پیش شیخ آمدند و گفتند: راه تا ایمن است ما را دعایی بیاموز تا اگر بلایی بدید آمد آن (126b) دعا دفع شر شود. شیخ گفت: اگر بلایی روی به شما آرد ابوالحسن را یاد کنید. این سخن قوم را ناخوش آمد. آخر چون برفتند، اتفاقاً راه زنان پیش آمدند و قصد ایشان کردند. یک کس در حال شیخ را به یاد آورد از دیده مردم پنهان شد. حرامیان گفتند: مردی اینجا بود، کجا شد؟ چون دیگران را زدند، همراهان آن مرد را دیدند که به سلامت بود، تعجب کردند. آن مرد گفت: سبب چه بود یعنی ذکر شیخ بود چون ایشان بر شیخ پس از سفر باز آمدند و پرسیدند: سرّ این چیست که ما همه خدایی را خواندیم کار ما بر نیامد و این کسی تو را خواند سلامت بماند، از چشم حرامیان پوشیده شد؟ شیخ گفت: شما حق را خواندید اما به مجاز و ابوالحسن به حقیقت یاد کند اگر شما این را یاد کرده بودید به حقیقت خدا را یاد کرده بودید به حقیقت نه به مجاز که یاد حق به مجاز سود بدهد. [2092 عجل با آن نور شد قبله کرم] شیخ را ای زن گوساله که گفتی به آن نور قبله کرم است. [قبله بی آن نور شد کفر و صنم] قبله که بی آن نور باشد کفر و صنم است. پس اعتبار به نور خداست. [2093 هست اباحت کز هوای آمد ضلال] اباحتی که از هوا آید ضلال است. [هست

اباحت کز خدا آمد کمال] اباحتی که از خدا آید کمال است. [2094 کفر ایمان گشت و دیو اسلام یافت] کفر به ایمان متبدل شد و شیطان مسلمان گشت. [آن طرف کآن نور بی اندازه تافت] و ضیا نمود. [2095 مظهر عز است و محبوب به حق] مظهر عزت و محبوب خداست. [از همه گرّویان بُرده سَبَق] از ملائکه مقررین پیش رفته است. [2096 سجده آدم را بیان سَبَقِ اوست] سجده کردن ملائکه به آدم دلیل شرف و فضل اوست زیرا [سجده آرد مغز را پیوست پوست] مفضل فاضل را سجده کند نه عکس او. [2097 شمع حق را پُف کنی تو ای عجوز] پیره زن. [هم تو سوزی هم سرت ای گنده پوز] ای که دهان تو بدرایحه است. [2098 کی شود دریا ز پوز سگ نجس] مردار. [کی شود خورشید از پُف مُنطَمِس] مرده و کُشته. [2099 حُکم بر ظاهر اگر هم می کنی] ای زن. [چیست ظاهرتر بگو زین روشنی] و روشنایی. حکایت: شیخ ابو سعید عزم سفر حجاز کرده به راه خرقان آمد، چون نزدیک رسید شیخ حسن خرقانی را معلوم شد فرزند خود احمد را و جماعتی از مریدان به استقبال فرستاد. چون پیامدند شیخ در حرم در آمد و عیال را گفت: عزیزان رسیده اند و در خانه همین سه من آرد جو بود، فرمود که قُرص ها کنند. عیال پاره ای درشتی کرد. شیخ تلطف می کرد چون قُرص ها پخته شد. شیخ فرمود که زَبَر نان به دستارِ خوان پوشیدند و نان خورش جز سرکه نبود. شیخ عیال را فرمود دست در زیر دستارِ خوان کن و آن را از زَبَر نان بر مدار. هفتاد کس را سفره نهادند، زن شیخ تعجب کرد و گفت: این قُرص ها چندین نبود. پس سر پوش را برداشت. شیخ گفت: اگر سر پوش را برداشتی تا قیامت مسافران ما را نان بودی و شیخ (127a) ابو سعید را گفت: چرا چنان نباشی که کعبه به زیارت تو آید؟ گفت: این مرتبه تو راست. شیخ گفت: با ما در مسجد بنشین تا کعبه را بینی. چون نشستند، گفت: ای ابو سعید، بنگر. شیخ ابو سعید نگاه کرد، کعبه را دید بر سر هر دو طواف می کرد. [2100 جمله ظاهرها به پیش این ظهور] مرهون است. [باشد اندر غایتِ نقص و قُصور] یعنی حال شیخ چنین ظاهر است که جمله ظاهرها و اهل تصرف ها پیش این ظهور ناقص است و قاصر. حکایت: نقل است یک روز مرقع پوشی از هوا در آمد و پیش شیخ پا بر زمین زد و می گفت: جنیدِ وقتم و بایزیدِ وقتم. شیخ بر خاست، پای بر زمین می زد و می گفت: مصطفای وقتم و

خدای وقتم و معنی همان بود که در انا الحق گفتن حسین منصور شرح کرده‌اند که او محو بوده باشد و گفت: بر اولیا خلاف سنت نرود چنانکه رسول الله علیه السلام فرمود: اَنْتِ لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن. [2101 هر که بر شمع خدا آرد پُف او] تا که آن شمع را مرده کند. [شمع کی میرد بسوزد پوز او] شمع خدا کُشته نمی گردد اما کنار دهان و لب او بسوزد. بیت: چراغی را که ایزد بر فروزد - هر آن که پف کند سبالت بسوزد. [2102 چون تو خفاشان بسی بینند خواب] همچون تو شب‌پرگان بسیار در خواب بینند یا بسیار خواب بینند. [کین جهان ماند یتیم از آفتاب] که در جهان از آفتاب نباشد. پس جهان همچون پسر یتیم بماند بی پدر خورشید یا چنان بینند که یتیمی جهان از آفتاب است تو نیز نابود آفتاب می خواهی و این را صواب می بینی یا آفتاب را نحس و ضرر می پنداری. [2103 موجهای تیز دریاها را روح] مرهون است. [هست صد چندان که بُد طوفان نوح] از روی معنی چنین است لاجرم از غرق ترسیدن و نزد اهل دلان بودن می باید. [2104 لیک اندر چشم کنعان موی رُست] کنعان که پسر نوح بود در چشم او موی رسته بود که طافان را ندید و آن را حقیر شمرد. [نوح و کشتی را بهشت و کوه جُست] به حکم سَاوِي اِلٰی جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ (هود ۴۳/۱۱) به کوه گریخت. [2105 کوه و کنعان را فروبرد آن زمان] مرهون است. [نیم موجی تا به قعر امتهان] یعنی نیم یک موج کوه را و کنعان را به قعرخواری فرو برد. پس تو نیز کوردیده‌ای که نوح زمان و کشتی خلاص را ترک می کنی. [2106 مه فشاند نور و سگ وَغْ وَغْ کند] اما [سگ ز نور ماه کی مرتع کند] ز نور ماه چراگاه نمی کند یعنی از او نمی چرد و منتفع نمی شود. پس تو نیز همچون سگی، از نور آن ماه دین منتفع نمی شوی. [2107 شب روان و همرهان مه به تگ] در دویدن و رفتن. [ترک رفتن کی کنند از بانگ سگ] پس ای زن سخن تو مانع نمی شود که من آن بزرگ دین را نمی بینم. [2108 جزو سویی کل دوان مانند تیر] جزء به جانب گلشن رونده است مانند تیر [کی کند وقف از پی هر گنده‌پیر] کجا درنگ کند از بهر هر پیره‌زن بدرایحه. [2109 جان شرع و جان تقوی عارف است] زن گفته بود کو نماز و سجده و آداب (127b) رسول؟ لاجرم مرید صادق او را جواب می دهد که زبده و نتیجه و شرع و تقوی عارف است. [معرفت محصول زهد سالف

است] یعنی زاهدان در ابتدای حال و زمان سابق طاعت بسیار و زهد بی شمار کرده‌اند و به معرفت الهی و استغراق تجلی شاهی رسیده‌اند، پس از رسیدن بسیار ریاضت نمی کنند، پس اکنون که در معرفت حضرت خدا و در مشاهده جمال مولی و در استغراق تجلی مانده‌اند محصول و نتیجه آن زهد سابق است. [2110 زهد اندر کاشتن کوشیدن است] زهد در ابتدای حال اندر کاشتن تخم کوشیدن و سعی بسیار کردن است. [معرفت آن کشت را رویدن است] و پیدا کردن است و درویدن. [2111 پس چو تن باشد جهاد و اعتقاد] یعنی مجاهده و ریاضت و اعتقاد و عبادت همچون تن است. [جان این کشتن نبات است و حصاد] جان و نتیجه این کشتن رویدن و درویدن است. [2112 امر معروف او و هم معروف اوست] چون کمال و تمکین یافت. [کاشف اسرار و هم مکشوف اوست] لاجرم [2113 شاه امروزینه و فردای ماست] زیرا [پوست بنده مغز نغزش دایماست] پوست مغز پاکش را بنده است دایما ما که سالک مبتدی‌ایم او مرشد کامل است، امروز ارشاد کند و فردا شفاعت. پس او شاه ما است در دو جهان و ما پوستیم، آن مغز نغز را بنده‌ایم. در این تنبیه است که شاه این جهان پوست مثال محتاج نغز است و اهل حال. بیت: دست سلطان نمی بوسد کمال - نیست سلطان را به درویش احتیاج. حکایت: شیخ ابوالحسن گفت: من گاه ابوالحسن اویم و گاه او ابوالحسن من است. معنی آن است که چون ابوالحسن در فنا بود ابوالحسن او بود و چون در بقا بود هر چه دید همه خود دید. [2114 چون انا الحق گفت شیخ و پیش بُرد] چون زن در حق شیخ لاف کیش گفته بود مرید صادق جواب می دهد که شیخ که انا الحق گوید و این سخن را پیش بُرد. [پس گلوئ جمله کوران را فشرده] جمیع کوران را خنق کرد و بگشت یعنی آن شیخ که انا الحق گوید و معنی این سخن را بیان کند و در خود خالقش عیان که من نیست شدم در من جز خدا نماند همه طاعنان را اسکات و هلاک کند زیرا می گوید: [2115 چون آنای بنده لا شد از وجود] و فانی گشت. [پس چه ماند تو بیندیش ای جحد] و منکر. [2116 گر ترا چشمی است بگشا در نگر] اگر چشم داری چشم را بگشا و نظر کن. [بعد لا آخر چه می ماند دگر] چون بنده نیست گردد چه می ماند؟ بیت: چون ممکن کرد امکانی فشانند - بجز واجب دیگر چیزی نماند. حکایت:

مردی در سر سیاه پیچید و به خانقاه ابو حفص آمد، شیخ پرسیدش که: چرا دستار سیاه بر سر پوشیدی؟ گفت: نفس من مرده است ماتم او دارم. شیخ درویشان را بفرمود تا وی را به حقارت از خانقاه بیرون کردند و باز بفرمود که بخواری بیاورند تا هفتاد بار چنین کردند، هرگز آن مرد متغیر نشد. شیخ (128a) گفت این دعوی تو را رواست زانکه اثر زندگی نفس در تو نمانده است. [2117 ای بُریده آن لب و حلق و دهان] بریده باد آن لب و گردن [که کند تُف سویی مَه یا آسمان] که چنین بی ادبی کند. [2118 تُف به رویش باز گردد بی شکی] زیرا [تُف سویی گردون نیابد مسلکی] جای رفتن. شعر: کلّ من رام تف بوجه سما - رجع التّف بوجه ابداء. [2119 تا قیامت تُف بر او بارد ز رب] و لعنت بر او آید از خدا. [همچو تبتّ بر روانِ بُولَهَب] بدان که چون این آیت نازل شد که در سورة شعرا است: وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (شعراء ۲۶/۲۱۴). رسول الله علیه السّلام را بر موجب امر الهی انداز اقربا واجب باشد، پس به کوه صفا بر آمده ندا کرد: یا صباحاه رؤسای قریش. نزد وی جمع آمدند. فرمود که: اگر من شما را خبر کنم به آنکه در پای این کوه جمعی آمده‌اند به داعیه آنکه بر شما شبیخون کرده دست به قتل و غارت بگشایند، مرا در آن تصدیق می کنید یا نه؟ گفتند: چرا نکنیم که تو پیش ما به دروغ متّهم نشده‌ای. رسول الله علیه السّلام فرمود که: انّی لکم نذیر مبین یدی عذابٍ شدید. ابو لهب برخاست و گفت: تبا لک، الهذا جمعتنا؟ یعنی هلاک باد تو را ما را برای این خواندی و روایتی هست که به دو دست سنگی گرفت تا رسول الله علیه السّلام را بزند، سورة تبتّ در آن وقت نازل شد. پس از آن ابو لهب به سوی شام رفت در راه او را شیر بدرید و گوشت او را سگان بخوردند. لاجرم هلاک و خسران بر ابو لهب ابدی بماند. پس از این خدمت مولانا به مناسبت و تقریب این محل رفعت رسول الله علیه السّلام را بیان کند. [2120 طبل و رایت هست مُلکِ شهریار] و از آن شاه نامدار. [سگ کسی که خواند او را طبل خوار] مفت‌خوار در این مصراع اشارت است بدان قصّه که ابو طالب به شام در بازرگانی بود، مگر او را با جهودی خصومت افتاد، در حسب و نسب طعن کردن گرفت و گفت: برادرزاده تو در مکه از مردمان چیزی می خواهد و آن ملعون دروغ گفت که رسول الله علیه السّلام هرگز از کسی چیزی نخواست هر چند که گرسنه می بود. [2121 آسمانها بنده

ماهِ وَیَیْنِدْ یعنی بنده نور رسول پُر نورند. **حکایت:** از مادر رسول الله علیه السلام مروی است که گفت: چون در وقت ولادت از من جدا شد نوری در هوا بر آمد و یک ماهه راه بتافت چنانکه بر کنکرها و کوشک‌های شام افتاد. **[شرق و مغرب جمله نانخواه و یَیْنِدْ]** و گدای رسول الله اند و از وی شفاعت جوی. **[2122 زَانْکِه لَوْلَاکِ است بر توقیع او]** زیرا لولاکی لما خلقت الافلاک توقیع براتِ همایون اوست. **[جمله در انعام و در توزیع او]** همه محتاج احسان و تقسیم اوست. **[2123 گر نبودی او نیابیدی فلک]** مرهون است. **[گردش و نور و مکانی مَلْک]** یعنی اگر رسول الله علیه السلام نبودی فلک حرکت و نور نیافتی و مکان ملائک نشدی. **[2124 گر نبودی او نیابیدی بحار]** مرهون است. **(128b) [هیبت و ماهی و دُرّ شاهوار]** اگر رسول الله علیه السلام نبودی خدای تعالی دریاها را نیافریدی و دریاها هیبت نیافتی و ماهی و لولوی بزرگ نیابیدی. **[2125 گر نبودی او نیابیدی زمین]** مرهون است. **[در درونه گنج و بیرون یاسمین]** اگر رسول الله علیه السلام نبودی حق تعالی زمین را نیافریدی و اندرون او گنج و بیرون او یاسمین و ریاحین نیافتی. **[2126 رزقها هم رزق خواران و یَیْنِدْ]** رزقها نیز رزق خواران اویند. **[میوه‌ها لب‌خشک باران و یَیْنِدْ]** میوه‌ها تشنه لب باران برکت ویند. **[2127 هین که معکوس است در امر این گره]** در این محل جواب است طعن زن را که در حق شیخ حسن طبل‌خوار گفته بود یعنی به حکم **وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا** (حدید ۱۸/۵۷) خدای تعالی که توانگران را صدقه دادن فرمود به فقیران این فرمان معکوس است که در حقیقت گفتن است. **[صَدَقَه بَخْشِ خَوِیْش را صَدَقَه بَدَه]** صدقه دهنده خود را صدقه بده زانکه مال و غنا از فقیران رسته است چنانکه می فرماید: **[2128 از فقیر استت همه زرّ و حریر]** زیرا **لَوْ لَا رِجَالٌ رَّعَ وَ صَبِيَانٌ رَضُّعٌ وَ بَهَائِمٌ رَتَّعٌ لَصَبَّ عَلَیْکُمُ الْعَذَابُ صَبًّا وَ لَمْ يَمْطُرْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءٌ**. **[هین غنی را ده زکاتی ای فقیر]** غنی را گفتن فقیر را صدقه بده گویا گفتن است ای فقیر غنی را صدقه بده، پس فقیر در حقیقت غنی و غنی در حقیقت فقیر است. **[2129 چون تو ننگی جفت آن مقبول روح]** از سخن آن درویش است که زن شیخ حسن را می گوید همچون تو عارد یار جفت و زوج آن شیخ مقبول جان شدن. **[چون عیال کافر اندر عقد نوح]** چون زن کافره در عقد نکاه نوح بودن است. **[2130 گر نبودی نسبت تو زین سرا]** یعنی تو اگر از خانه این

شیخ حسن نبودی [پاره‌پاره کردمی این دم ترا] و بگشتمی. [2131] دادمی آن نوح را از تو خلاص] و از تو او را رهاپندمی. [تا مُشَرَّف گشتمی من در قِصاص] یعنی من که تو را گشتمی و آن شیخ را از تو خلاص کردمی و مرا از بهر قِصاص گشتندی این مرا تشریف بود که روح خود از بهر خلاصش فدا کردمی. [2132] لیک با خانۀ شهنشاهِ زَمَن] مرهون است. [این چنین گستاخیی ناید ز من] تو را از بهر این نمی گشتم. [2133] رَو دعا کن که سگِ این مَوْطَنی] برو شکر کن که کلبِ این مکانی. [ورنه اکنون کردمی من کردنی] یعنی تو را کشتمی.

[واگشتنِ مرید از وثاقِ شیخ] یعنی از خانۀ او [و پرسیدن از مردم و نشان دادنِ ایشان که شیخ به فلان بیشه رفته است]

[2134] بعد از آن پرسان شد او از هر کسی] یعنی چ.ن آن درویش به زنِ شیخ چنین سخن بگفت و از خانۀ او رجوع کرد از هر کسی پرسان گشت. [شیخ را می‌جست از هر سو بسی] پس او در پرسیدنِ شیخ بود. [2135] پس کسی گفتش که آن قطبِ دیار] مرهون است. [رفت تا هیزم (129a) کشد از کوهسار] چون این درویش آن خبر را شنید [2136] آن مرید ذوالفقاراندیش تفت] آن مرید که فکرش همچون ذوالفقار بود به حرارت و اشتیاق [در هوایِ شیخ سویی بیشه رفت] در مهر و محبّت او به جانبِ کو برفت. [2137] دیو می‌آورد پیشِ هوشِ مرد] او در رفتن بود شیطان پیشِ عقلِ آن درویش می‌آورد. [وسوسه تا خُفیه گردد مَه ز گردد] مفعولِ آورد وسوسه است، شیطان این وسوسه را از بهر این می‌آورد تا پوشیده شود ماه از غبار. [2138] کین چنین زن را چرا این شیخِ دین] وسوسه این است. [دارد اندر خانه یار و همنشین] و قرین. [2139] ضِدّ را با ضِدِّ ایناس از کجا] انس گرفتن کی باشد؟ [با امامُ النَّاسِ نَسْناس از کجا] با مقتدایِ انام دیو مردم از کجا یار است؟ [2140] باز او لَاحَوْل می‌کرد آتشین] چون در خاطرِ درویش اینچنین وسوسه و انکار آمدی باز نادم می‌گشت و گفت: لا حول و لا قوّة الاّ باللّٰه العلیّ العظیم و این سخن را با سوز گفتی. [کاعتراضِ من بر

او کفر است و کین] و خطا است. [2141 من که باشم با تصرّفهای حق] من که باشم مقابله تصرّفات حق تعالی [که برآرد نفس من إشکال و دق] که اعتراض کند بر آن شاه مطلق؟ [2142 باز نفسش حمله می‌آورد زود] یعنی اوّل شیطان وسوسه آوردی، چون آن را دفع کردی باز نفس او حمله می‌آورد. [زین تعرّف در دلش چون کاه دود] زین در یافتن در دل او چون کاه‌دود پنهان بود. [2143 که چه نسبت دیو را با جبرئیل] که چه مناسبت عزازیل را جبرئیل [که بود با او به صحبت هم مقیل] همخواب. [2144 چون تواند ساخت با آزر خلیل] چرا صحبت کند با آزر ابراهیم علیه السلام؟ [چون تواند ساخت با رهن دلّیل] چرا قرین گردد با قطاع الطریق دلیل سبیل. حکایت: در مناقب شیخ ابوالحسن نوشته‌اند که بو علی سینا به آوازه شیخ عزم خرقان کرد، به وثاق آمد شیخ به آوردن درمنه یوشن رفته بود، پرسید که: شیخ کجاست؟ زنش گفت: آن زندیق کذاب را چه می‌کنی و همچنین بسی جفا گفت. بو علی عزم صحرا کرد تا شیخ را ببند شیخ را دید که می‌آمد خر واری درمنه بر شیری نهاده، بو علی از دست برفت و گفت: شیخا این چه حالت است؟ گفت: آری، تا بار چنان گرگی بکشی چنین شیری بار تو بکشد. پس به وثاق آمد، بو علی بنشست و سخن آغاز کرد و شیخ سخن نگفت. شیخ پاره گل در آب کرده بود تا پاره دیوار خراب را عمارت کند، دلش بگرفت، بر خاست و گفت: مرا معذور دار که دیواری عمارت می‌کنم. بر خاست و بر سر دیوار شد، ناگاه تبری از دست شیخ بیفتاد، بو علی بر خاست تا آن تبر را به دست شیخ دهد، پیش از آنکه بو علی آنجا رسد آن تبر را از جای بر خاست و به دست شیخ باز شد. (129b) بو علی اینجا به یکبارگی از دست برفت و ایمانی عظیم در او بدید آمد.

[یافتن مرید مراد را و ملاقات او با شیخ نزدیک آن بیشه] لفظ ملاقات عطف تفسیر مراد

است

[2145 اندر این بود او که شیخ نامدار] آن درویش اندر این وسوسه شیطان و مکر نفس بود که شیخ حسن [زود پیش افتاد بر شیری سوار] پیش درویش واقع شد ناگاه بر شیری سوار

شده. [2146 شیرِ عُرَّانِ هیزمَش را می‌کشید] شیرِ شَرزه و عُرتده هیزم را می‌کشید. [بر سرِ هیزم نشسته آن سعید] یعنی شیخ حسن بر بالای هیزم نشسته بود. [2147 تازیانه‌ش مارِ نر بود از شرف] تازیانه شیخ مارِ نر بود و از شرف و کرامت. [مار را بگرفته چون خَرَزَن به کف] تازیانه به ترکی قامجی و خَرَزَن به ترکی بزَلنگج. [2148 تو یقین می‌دان که هر شیخی که هست] هر شیخ کامل که در جهان هست [هم سواری می‌کند بر شیرِ مست] که بر نفس و بر هوای او و بر شهوات و بر اخلاقِ ذمیمه غالب شده است. [2149 گرچه آن محسوس و این محسوس نیست] اگرچه سوار شدنِ شیخ حسن محسوس و مشاهد است و سوار شدنِ شیخ کامل محسوس نیست. [لیک آن بر چشمِ جانِ ملبوس نیست] پوشیده نیست. [2150 صد هزاران شیرِ زیرِ رانشان] بسیار شیران در تحتِ فخذِ شیخان. [پیش دیده غیب‌دان هیزم‌کشان] پیشِ نظرِ غیب‌بین هیزم‌کشانند. [2151 لیک یک یک را خدا محسوس کرد] یعنی واحدا بعد واحد خدای تعالی می‌نماید. [تا که بیند نیز او که نیست مرد] تا که آنکه مرد نباشد و قاصر و منکر بود او نیز بیند و ترکِ انکار کند. [2152 دیدش از دور و بخندید آن خدیو] آن درویش را از دور بدید و بخندید آن پادشاهِ بزرگ. [گفت آن را مشنو ای مفتونِ دیو] شیخ حسن آن درویش را گفت: وسوسه شیطان را و مکرِ نفس را مشنو ای فریفته ابلیس. [2153 از ضمیرِ او بدانست آن جلیل] آن خاطره و فکرِ درویش را بدانست آن شیخ بزرگ. [هم ز نورِ دل بلی نِعَم الدلیل] از نورِ دل بدانست که نورِ دل نیک دلیل و خوب رهبر است که رسول الله علیه السلام فرمود: اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ. [2154 خواند بر وی یک به یک آن دُوفنون] آن شیخ صاحبِ کمال. [آنچه در ره رفت بر وی تا کنون] آن چیزها در خاطر افتاد در راه تا به وقتِ ملاقات. [2155 بعد از آن در مشکلِ انکارِ زن] مرهون است. [برگشاد آن خوش‌سراینده دهن] یعنی پس از آن در شبهه انکارِ زن گشاد دهان را آن شیخ حسن که خوب‌سراینده و خوش‌آواز و شیرین‌کلام است. [2156 کآن تحمّل از هوایِ نفس نیست] من که تحمّلِ جفای آن زن می‌کنم از هوای نفس من نیست که آن را دوست داشته باشم و فریفته و مغلوبِ او شوم. [آن خیالِ نفسِ تست آنجا مه‌ایست] تحمّلِ مرا از هوای نفسِ تصوّر کردن خیالِ نفسِ تُست، از آنجا بگذر بلکه (130a)

صبرم مقتضای عرفان است. **حکایت:** درویش از خدمت مولانا سؤال کرد که: عارف کیست؟ فرمود: عارف کسیست که هیچ کدورتی مشرب صاف او را مکدر نگرداند که العارف لا یتغیر و هر کدورتی که بدو رسد صافی شود. **بیت:** دریای فراوان نشود تیره سبیلی - عارف که برنجد تنگ آب است هنوز. **دیگر:** در آب روان ای جان خاشاک کجا پاید - در جانوران ای دل چون خانه کند کینه. [2157 **گر نه صبرم می کشیدی بار زن**] اگر صبر من بار زن را نکشیدی [کی کشیدی شیر نر بیگار من] جنگ و بار من. [2158 **اشتران بُختیم اندر سَبَق**] یعنی چنانکه اشتران بُختی و مست بارِ گران را می کشد و نمی دانند ما نیز همچون اشتران بُختیم اندر درس و کار. [مست و بی خود زیر محملهای حق] در این تنبیه است که شیخ حسن مستغرقِ عشقِ حق بود، جز خدا به خاطرش نمی آمد، چنانکه از او مروی است که گفت: رسول الله علیه السلام فرمود که هر که دو رکعت نماز گذارد و در آن دو رکعت هیچ اندیشه دنیا بر خاطرش نگذرد همه گناهها از او بریزد و چنان بود که آن روز از مادر زاده است. **حکایت:** احمد حنبل به حکم این حدیث این نماز را گذارد، هیچ فکر دنیا بر او گذر نکرد، چون سلام داد پسر خود را مؤده داد که آن نماز را بگذارد. شیخ گفت: این حسن که در این کلانه نشسته است سی سال است که جز حق یک اندیشه دنیا به خاطرش گذر نکرده است. لاجرم ای درویش [2159 **من نیم در امر و فرمان نیم خام**] مرهون است. [تا بیندیشم من از تشنیع عام] یعنی من نیمخام نیم که از طعنِ عوام اندیشه کنم. [2160 **عام ما و خاص ما فرمان اوست**] یعنی امر حضرت خداست. [جان ما بر زو دوان جویان اوست] طالب و پویان اوست. [2161 **فردی ما جفتی ما نز هواست**] بلکه [جان ما چون مهره در دست خداست] خدای تعالی هر چه خواهد آن کند. [2162 **ناز آن ابله کشیم و صد چو او**] چون تصرف از آن خداست و سوق الهی چنین واقع شد که ما به دست چنان زن مبتلا گشتیم. پس از ناز و جفای او و ناز صد چو او می کشیم از بهر کسر نفس و ارتفاع درجه. [نه ز عشق رنگ و نه سودای بو] و به جفای کسی صبر کردن خود کارِ بزرگ نیست زیرا [2163 **این قدر خود درس شاگردان ماست**] و کارِ مریدان ماست. [کر و فرّ ملحه ما تا کجاست] قوه و رونقِ جنگِ ما تا به کجاست یعنی ما از بهر جفا به کسی غوغا نمی کنیم زانکه جنگِ ما تا به

کجاست و از بهر کدام جای است و آن جای را بیان کند. [2164 تا کجا آنجا که جا را راه نیست] در آنجا جای را طریق نیست که قرب معنوی و عندیّ الهیه است. [جز سَنابَرِقِ مَهْ اَللّٰه نیست] به حکم آیت سوره نور: يَكَادُ سَنَا بَرْقِهٖ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ (نور ۲۴/۴۳) یعنی نزدیک باشد روشنی برق آن ابر ببرد دیده را و بر آید از فرط روشنی و این نیز دلیل است (130b) بر کمال قدرت که شعله آتش از میان ابر آید از بیرون می آرد. مراد مولانا آن است که مقام جایی است که در آن مقام مقام را راه نیست و در آن مقام جز روشنی برق ماه خدا نیست که مستغرق نور تجلّی اویم که در آنجا جز نور تجلّی حق نیست. [2165 از همه اوهام و تصویرات دور] مرهون است. [نور نور نور نور نور] یعنی نور خدا که اصل همه انوار است همه اوهام و تصویرات دور است. [2166 بهر تو ار پست کردم گفت و گو] در بعض نسخ: [من سخن را پست کردم بهر تو] یعنی مقام من بلند است و سود تحمّل جفا نزد حضرت خدا بلند است و هر تصرف از آن اوست اما من از بهر فهم تو پست کردم سخن را. [تا بسازی با رفیق زشت خو] تا مقارن و موافق شو با یار بدخو. حکایت: مردی پیش رسول الله علیه السلام آمد و از همسایه شکایت کرد. رسول الله علیه السلام گفت: كُفَّ اَذَاكَ عَنْهُ واصر علی اذائه و کفی بالموت فراقاً. [2167 تا گشی خندان و خوش بار حرج] سختی و شدت. [از پی الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ] از برای الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الشُّرُورِ زانکه صبرت سبب نجات شود و رفع درجات گردد. [2168 چون بسازی با خسی این خسان] چون مقارنت و موافقت کنی با دنائت این دونان. [گردی اندر نور سنتها رسان] شوی در نور سنت های انبیا رسان. در بعض نسخ: [با روان انبیا کردی رسان]. [2169 کانیا رنج خسان بس دیده اند] و بسیار کشیده. [از چنین ماران بسی پیچیده اند] و مضطرب گشته. [2170 چون مراد و حکم یزدان غفور] مرهون است. [بود در قِدَمَت تجلّی و ظهور] یعنی چون مراد حق تعالی پیش از آفریدن تو تجلّی و ظهور بود چنانکه فرمود: كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا الْخ، لاجرم آن تجلّی و ظهور بی ضد مخلوقات روشن نمی شود زانکه هر مخلوق را ضدّ باشد و معارض بود و حضرت خدا را ضدّ و خصم نیست. چون تو هر چیز را می بینی که با ضدّ است و تأمل کنی که خدا را ضدّ نیست پس حضرت او نزد تو پیدا گردد. [2171 بی ز ضدّی ضدّ را نتوان نمود] که

الاشیاء تُعرف باضدادها. [وآن شه بی مثل را ضدّی نبود] پس از این بیان کند که حضرت خدا هر چیز را ضدّ آفریده است.

[حکمت در اِنِّی جَاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیْفَةً] و اضداد ساختن در نسلِ خلیفه

[2172] پس خلیفه ساخت صاحب سینه‌ای] یعنی آن شاه بی ضدّ جلّ و علا خلیفه ساخت آدم را علیه السّلام که صاحب صدر صافی و مرأت مصفّی بود، ولهذا ملقّب به صفی گشت. [تا بود شاهیش را آیین‌های] تا بود آن خلیفه پادشاهی از شاه را آیین. [2173] بس صفای بی حدودش داد او] و صفای بی نهایت داد آن خلیفه را که آدم علیه السّلام است خدا جلّ و علا. [وآنکه از ظلمت ضدّش بنهاد او] یعنی ابلیس را ضدّ آدم ساخت خدا. [2174] دو عَلم بر ساخت اسپید و سیاه] آن دو عَلم را بیان می کند: [آن یکی آدم دگر ابلیس راه] چون هر دو (131a) عَلم پیدا شدند. [2175] در میان آن دو لشکرگاه زفت] یعنی در میان آدم و ابلیس که هر دو انبوه بودند از جهت معنی. [چالش و پیکار آنچه رفت رفت] جنگ و جدال بسیار واقع شد. حکات: چون ابلیس لعین آدم صفی را سجده نکرد خدای تعالی گفت: اذهب انت فقد جعلتک ملعوناً مطروداً. ابلیس گفت: بارِ خداها، تو گفتی که عمل کسی ضایع نمی کنم و من چندین هزار سال عبادت کردم. حق تعالی گفت: یا ملعون، چه می خواهی بدین کردارها که کردی؟ آن ملعون گفت: تأخیر اجل خواهم و زندگانی دراز تا به قیامت آنکه مرا بر آدم و فرزندان گماری تا به ایشان را بفریم. خدای تعالی عمرِ طویل و اجازت داد و گفت: نیست تو را دست‌رسی بر خاصان من. چون ابلیس را رخصت شد به بهشت رفت، آدم و حوّا فریفت. [2176] همچنان دورِ دُوم هابیل شد] که فرزندِ دومِ آدم علیه السّلام است. [ضدّ نور پاکِ او قابیل شد] که فرزندِ اوّلِ آدم علیه السّلام است. [2177] همچنان این دو عَلم از

عدل و جور] و از دو ضدّ که یکی عَلمِ عدل است یعنی انبیا یکی عَلمِ جور است یعنی اشقیا. [تا به نمرود آمد اندر دَور دَور] و عصر عصر. [2178 ضدّ ابراهیم گشت و خصمِ او] فاعلِ گشت ضمیرِ نمرود است و اشارت به لفظِ او به ابراهیم است. [وآن دو لشکر کین گزار و جنگ جو] آن قصّه‌ها که خدمت مولانا اینجا فرماید تفصیل هر یکی در این کتاب گذشته است امّا ذکرِ بعضی را به حسبِ اقتضای مقام آوردن مستحب است. پس خلاصه قصّه ابراهیم و نمرود این است که چون ابراهیم بت‌های کافران را بشکست ابراهیم را پیش آوردند، نمرود به او بنیادِ مناظره کرد و گفت: خدای تو کیست؟ ابراهیم گفت: خدای من آن است که زنده گرداند یعنی از عدم به وجود آرد و بمیراند یعنی روح را از بدن بیرون آرد. نمرود گفت: من هم زنده می‌کنم و بمیرانم. پس محبوسِ کُشتنی را رها کرد و گفت: اینک زنده کردم و مرد بی گناهی را بکُشت و گفت: اینک زنده را بمیرانیدم. هر دو غلط و تغلیط بود. ابراهیم از این روشن‌تر حجت آورد و گفت: خدای من آفتاب را از مشرق بر آورد، تو از مغرب بیار. نمرود کافر مبّهوت شد که مجالِ مقالش نماند و ارکانِ دولتِ او اتّفاق کردند بر سوختنِ ابراهیم. [2179 چون درازی جنگ آمد ناخوشش] یعنی طولِ بحث خوش نیامد نمرود را. [فیصلِ آن هر دو آمد آتشش] فاصلِ آن دو لشکر شد آتشِ نمرود. [2180 پس حکم کرد آتشی را و نُکَر] لفظِ نُکَر به ترکی نوکری. [تا شود حل مشکلِ آن دو نفر] از این قصّه معلوم شد که عادة الله چنین است که [2181 دَور دَور و قرن قرن این دو فریق] از دوست و دشمن [تا به فرعون و به موسی شفیع] که فرعون ضدّ موسی بود. [2182 سالها اندر میانشان حرب بود] در میانِ موسی و فرعون جنگ بود. (131b) [چون ز حد رفت و ملولی می‌فزود] چون جنگ از حدّ رفت و ملالت افزود. [2183 آبِ دریا را حکم سازید حق] مرهون است. [تا که ماند که برَد زین دو سَبَق] تا که بماند از ادراک و که برَد از موسی و فرعون سبق و پند که بداند که دوستانِ حق منصور و دشمنانش مقهور کردند. [2184 همچنان تا دَور و طَورِ مصطفی] صلی الله علیه و

سَلَّمَ. [با ابوجهل آن سپهدارِ جفا] و سرلشکرِ ظلم که در حقّ ابو جهل گفته‌اند فرعون این اُمّت است ابو جهل و امثالش جفا می کردند و رسول الله علیه السّلام گفتی: **اللّهم اهد قومی فانّهم لا یعلمون** و اصحاب گفتندی: بر کافران دعا کن تا هلاک شود. او می گفت: نبی را دعوت مقبول است، من دعای خود را نگاه داشته‌ام تا به روز قیامت که اُمّت را بدان شفاعت کنم. [2185 هم نُکّر سازید از بهرِ ثمود] که قوم صالح علیه السّلام است. [صیحه‌ای که جانیشان را در ربود] بانگِ جبرئیل را که ایشان را بکُشت. [2186 هم نُکّر سازید بهرِ قوم عاد] که قوم هود علیه السّلام است. [زود خیزی تیزرو یعنی که باد] که ایشان را به باد صرصر هلاک کرد. [2187 هم نُکّر سازید بر قارون ز کین] و خشم. [بر حلیمی این زمین پوشید کین] در بعض نسخ: [تا فرو بردش چو اژدرها زمین]. اگرچه این زمین حلیم است امّا از بهرِ او لباسِ کین پوشید. [2188 تا حلیمی زمین شد جمله قهر] و خشم. [بُرد قارون را و گنجش را به قعر] تا بُنِ زمین چون خدمت مولانا بیان کرد که آتش و آب صیحه و باد و خاک آلتِ قهر و لشکرِ هلاک شوند اکنون بیان کند که حضرت خدا هر چیز را که خواهد سببِ عذاب کند اگرچه انسان را آن چیز ضروری باشد مثل نفقه و کسوه چنانکه می فرماید: [2189 لقمه‌ای را که ستونِ این تن است] که بقای بدن بی او نباشد. [دفعِ تیغِ جوع نان چون جَوْشَن است] از بهرِ دفعِ شمشیرِ گرسنگی نان همچون جوشن زره است. [2190 چونکه حق قهری نهد در نانِ تو] یعنی اگر خدای تعالی بخواهد که تو را قهر کند به حکمِ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ (مدثر ۳۱/۷۴) هر چیز را که می خواهد خصمِ تو کند مثلاً چون قهری در نانِ تو. [چون خِناق آن نان بگیرد در گلو] همچون مرضِ خناق گلوی تو بگیرد و تو را بکُشد. [2191 این لباسی که ز سرما شد مُجیر] فریادرس و خلاص کننده. [حق دهد او را مزاجِ زمهریر] چون قهر کردن خواهد. [2192 تا شود بر تَنّت این جُبّه شگرف] مرهون است. [سرد همچون یخ گزنده همچو برف] یعنی تا بر تنِ تو این جُبّه

شگرف و پهن همچون یخ و برف سرد و ضرر کننده شود. [2193 تا گریزی از وَشَق هم از حریر] چنان سرد شود که گه تو گریزی از وِشَق و از حریر [زو پناه آری به سوی زمهریر] که نسبت با وی زمهریر گرم نماید. [2194 تو دو قُلّه نیستی یک قُلّه‌ای] قُلّه سر کوه را و به سورا گویند. [غافل از قصّه عذابِ ظُلّه‌ای] که در سورّه شعرا در این آیت که: فَآخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ (شعراء ۱۸۹/۲۶) مذکور است (132a) و در قصصِ شعیب نوشته‌اند که قوم او را دو کبیل بود، یکی از دیگری بزرگ بود. چون چیزی خریدندی بدان بزرگ خریدندی و چون فروختندی بدان کوچک فروختندی. با وجود کفر در کبیل و وزن خیانت کردند. شعیب علیه السّلام ایشان را گفت که: من شما را به خدا می‌خوانم و آیتی روشن می‌نمایم. چون قوم شعیب در انکار و استکبار از حدّ تجاوز کردند حق تعالی هفت شبان‌روز حرارتِ سخت بر ایشان گماشت به مثابه‌ای که آبِ چاه و چشمه ایشان به جوشی آمد و نفس‌های ایشان فرو گرفت به درون جان‌ها در آمدند و حرارت زیاده شد، روی به پیشه نهادند و هر یکی در پای درختی افتاده از گرما پخته می‌شدند که ناگاه ابری سیاه در هوا بدید آمد و بادی خنک از او وزیدن گرفت. از آن خوش‌دل شدند، پس در زیرِ ابر مجتمع شدند، آتش از وی بیرون آمد، همه را بسوخت.

[2195 امرِ حقّ آمد به شهرستان و ده] فرمانِ خدا آمد شهرها و ده‌ها را و همچنان. [خانه و دیوار را سایه مده] یعنی [2196 مانع باران مباش و آفتاب] چون قوم شعیب مضطرب شدند.

[تا بدان مُرسَل شدند امت شتاب] تا به سوی شعیب رفتند قومش به استعجال و گفتند:

[2197 که بمردیم اغلب ای مهتر امان] بمردیم اکثر یعنی بیشتر از ما بمرد ای بزرگ امان.

خدمت مولانا گوید ما این قدر گفتم از این قصّه. [باقیش از دفترِ تفسیر خوان] که اهلِ تفسیر بیان کرده‌اند و تفصیل آورده و ما اکنون برخی بیان کردیم اگر تفصیلِ مُشیع خواهی کوش را به سوی سخنِ این فقیر بدار که شعیب علیه السّلام از اولادِ نوح علیه السّلام بود و از صالح تا شعیب هزار و سیصد و بیست و پنج سال بود و مادرش دخترزاده لوط بود و اهلِ مدین. از اوّل بر

دینِ ابراهیم بودند، پس کافر گشتند و شعیب ایشان را پند می داد و منع می کرد، سود نمی داشت که مطیع نمی گشتند و گفتند: ما این خدای را نمی خواهیم که آنچه ما می کنیم او منع می کند و ما را خود خدایان هستند که هیچ منع نمی کنند یعنی بتان. پس چون فرمانِ حق را اطاعت نکردند و شعیب را برنجانیدند و او می گفت: خدا یکی است، بگوئید لا اله الا الله و کیل و ترازو را کم نکنید. فرمان نمی کردند. پنج سال شعیب دعوت کرد، سود نداشت. پس رنجیده دعا کرد جبرئیل آمد و گفت: خدای تعالی سلام می فرستد و گوید اگر به تو نگردند عذاب فرستم. پس ایشان گفتند: یا شعیب، تو پنداری که ما بدین نماز تو غره شویم و فریفته گردیم و از خدایانِ خویش دست باز داریم و نیز ما را رها نمی کنی که تا هر چه خواهیم کنیم و تو مردی بودی خاموش و نیکوروی و خوش خوی، اکنون این فضولی ها از کجا آوردی و چهل سال در میانِ ایشان بود آنکه وحیش آمد این سخن ها را از بهر آن گفتند چنانکه خدای تعالی حکایت کرد: **قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ (132b) مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا (هود ۸۷/۱۱)** و همچنین بدخویی می کردند و کفر می گفتند. شعیب گفت چنین مکنید و از روزِ قیامت و دوزخ و عذاب بترسید که با خدای تعالی کسی بر نیابد. پس گفتند: ای شعیب این سخن ها که تو می گویی ما نمی دانیم که چیست و لیکن تو در میانِ ما مردی پیری و فقیری و با ما قرابت داری و گرنه سنگسار کرد مانی تو را چنانکه خدای تعالی حکایت کرد: **قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ (هود ۹۱/۱۱)**. پس شعیب گفت: ای اقربا، به من اقرار بیارید که رسولِ خدایم. شعیب هر چند که دعوت کرد قبول نکردند. چون شعیب از ایمانِ ایشان نومید شد دعا کرد، جبرئیل وحی آورد که: یا شعیب، نزدیک آمد هلاکِ ایشان، تو بر خیز و امتِ اجابت را بر گیر و از میانِ ایشان برو و معجزه های شعیب بود که چون خواستی به کوه بلند بر آید کوه سر فرو آوردی، شعیب به آسانی بر آن صعود کردی. لاجرم از مداین بیرون رفتند و کافران بر مسلمانان می خندیدند. پس ایشان را عذاب آمد و هلاک شدند چنانکه کیفیتِ عذاب را اکنون بیان

کردیم. پس شعیب دوازده سال شریعت می ورزید و شعیب شب و روز می گریست تا نایبنا شد و در اخبار آمده است که جبرئیل آمد و گفت: خدای تعالی می گوید: چرا می گری؟ اگر ار بیم دوزخ می گری تو رت امین گردانیدم و اگر از برای بهشت می گری بهشت را به تو ارزانی کردم و اگر از بهر دنیا می گری بدهم. خدای تعالی خود دانا است به همه چیزها در پرسیدن حکمت‌هاست که او می داند. شعیب گفت: یا جبرئیل من از بهر دیدار دوست می گریم. جبرئیل رفت و باز آمد و پیغام آورد که خدای تعالی گفت: چشمی که از آرزوی دیدار ما نایبنا گردد داروی آن جز دیدار ما نشاید. چنین می باش بعد از این. پس دوازده سال دیگر بزیست تا آنکه که موسی علیه السلام پیش او آمد و ده سال چوپانی او کرد. بیت: شبان وادی امین دمی رسد به مراد - که چند سال به جان خدمت شعیب کنی. و چون موسی از پیش شعیب برفت و پیغامبر شد، شعیب پس از آن هفت سال و چهار ماه دیگر بزیست. پس از آن به مقصد اقصی رسید، یسّرنا الله لقاءه. [2198 چون عصا را مار کرد آن چست دست] یعنی موسی از بهر قهر اعدا. [گر ترا عقلی است آن نکته بس است] در دلالت بر قدرت خدای تعالی که او می تواند که هر چیز را که خواهد سبب هلاک گرداند. [2199 تو نظر داری ولیک اِمعانش نیست] توفیق نیست نظر تو را و روان کردن نیست او را. [چشمه افسرده است و کرده‌ای است] بتر برکت. حکایت: میمون بن مهران می گفت: محاسبه نفس می باید کرد همچون محاسبه شریک که بخیل باشد و رأس مال عمر فرایض است و سود نوافل است و خسران معاصی. [2200 زین همی گوید نگارنده فکر] نقاش (133a) فکرها [که بکن ای بنده اِمعان نظر] چنانکه فرمود: فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (حشر ۵۹/۲). [2201 آن نمی‌خواهد که آهن کوب سرد] آن نگارنده فکرها نمی‌خواهد و نمی‌گوید که آهن سرد را بکوب. [لیک ای پولاد بر داوود گرد] یعنی لیک می‌خواهد و می‌گوید: ای که همچون پولاد سردی، داود را طواف کن تا که تو را موم کند. مراد از داود اهل الله است. حکایت: ابو عبدالله خفیف

گفته: از مصر بیرون آمدم به سوی رمله از بهر زیارت علی رودباری. مرا عیسی بن یونس المصری گفت: در فلان جای دو کس را می یابی، ایشان را نظر کن، امید است که مستفید شوی. چون در آنجا آمدم دو کس دیدم که به قبله توجّه کرده اند و به عبادت و مراقبه روی نموده. سلام دادم و پند طلبیدم. به من التفتا نکردند، آخر سوگند دادم، یکی سر بر آورد و گفت: ما بقى من القليل الا القليل، فخذ من القليل الكثير. سه روز با ایشان بودم و پند طلبیدم، یکی دیگر سر بر آورد و گفت: یا ابن خفیف، بر تو باد صحبت کسی که دیدن او تو را یاد خدا آرد و هیبتش در دل تو باشد. [2202 تن بمرت سوی اسرافیل ران] تن تو مرده است به جانب اسرافیل برو تا او بدمیدن صور تن مرده تو را زنده گرداند. [دل فسردت رو به خورشید روان] دل تو همچو یخ فسرده است، برو به آفتاب روان تا به تاب او افسردگی آن بگدازد. حکایت: ابراهیم تمی می گفت: خود را در بهشت فرض می کنم که ثمارش می خورم و انهارش می نوشم و ابکارش به کنار می کشم، باز خود را در دوزخ فرض می کنم از زقومش می خورم و از صدیدش می نوشم و سلاسل و اغلالش در گردن و دست می بینم و می گویم: کدام را می خواهی، کارش بکن. اما حال انسان عجب است که مرگ و قبر و سایر احوال آخرت و احوال قیامت محسوس و ممحقّ است لکن به خیال باطل کور گشته اند. [2203 در خیال از بس که گشتی مکتسی] در خیال باطل از بس که شدی لباس پوش. [نک به سوفسطایی بدظن رسی] که منکر محسوسات گشتی. [2204 او خود از لبّ خرد معزول بود] آن سوفسطائی از مغز عقل معزول و دور بود. [شد ز حس معزول و محروم از وجود] پس از آن حس و وجود معزول و محروم بود. [2205 هین سخن خا نوبت لبخایی است] ای که سخن را می خانی وقت لب خاییدن است از حیرت و فکرت. [گر بگویی خلق را رسوایی است] اگر بگویی امتهای پیشین را رسوایی است اما چون امعان نظر می کنی احوال را می دانی که تو یکی از ایشانی. حکایت: احنف بن قیس هر شب انگشت را به شمع می نهاد و می گفت: این آتش را طاقت

نداری، آیا حالِ تو در آتشِ دوزخ چون خواهد شد. [2206 چيست اِمعان چشمه را کردن روان] خدمت مولانا در لفظِ اِمعان این معنی را ملاحظه کرده که او از مَعْن است (133b) که ماهِ معین جاری را گویند، پس اِمعان افعالِ اوست. پس اِمعان به معنی گذرانیدن و جاری کردن است چنانکه [چون ز تن جان رست گویندش روان] چون جان از بدن خلاص شود آن را روان گویند یعنی عاقلی کامل جان را به اعتبارِ قرارِ او رد تن جان نام داد و به اعتبارِ رفتن از او روان نام نهاد. خدمت مولانا تحسینِ او می کند که می فرماید: [2207 آن حکیمی را که جان از بندِ تن] مرهون است. [باز رست و شد روان اندر چمن] به سوی ذوالمنن [2208 دو لقب را او بر این هر دو نهاد] یعنی جان و روان به دو اعتبار نهاد. [بهرِ فرق ای آفرین بر جانِش باد] آفرین بر جانِ آن حکیم باد. [2209 در بیانِ آنکه بر فرمان رود] آن خدا که قادرِ مطلق است و فرمان‌گذار به استحقاق در بیانِ فرمان‌گذاریِ خود [گر گلی را خار خواهد آن شود] اگر بخواهد لطف را قهر کند آنچه خواهد شود چنانکه بادِ لطیف را بر کافرانِ امّتِ هود سببِ هلاک کرد و مؤمنان را باعثِ راحت.

[معجزه هود علیه السلام در تخلیصِ مؤمنانِ امّت به وقتِ نزولِ باد] اگرچه پیش از این این قصّه مبین شده است اما مقصودِ خدمت مولانا را قصّه نیست بلکه حصّه است چنانکه مراراً معلوم شد در اینجا نیز قصّه بهانه سازد و معارف می فرماید.

[2210 مؤمنان از دستِ بادِ ضایره] گزنده و زیانکار. [جمله بنشستند اندر دایره] هود که دایره کشیده بود مؤمنان اندر دایره به امینی و فراغ نشستند. [2211 بادِ طوفان بود و کشتی لطفِ هو] باد همچون طوفان بود کشتیِ لطفِ خدا که نگاه داشت از غرق و هلاک مؤمنان را. [بس چنین کشتی و طوفان دارد او] یعنی خدا را همچنین بسیار کشتی و طوفان هست چنانکه [2212 پادشاهی را خدا کشتی کند] از بهر حفظِ رعایا از شرّ دشمنان [تا به حرصِ خویش بر صفها زند] یعنی خدای تعالی پادشاهِ کشوری را همچون کشتی کند که خلق را

نگاه دارد تا به حرص مال و سلطنت خود را بر صفهای دشمنان زند اگرچه [2213 قصد شه آن نی که خلق آمن شوند] از شر دشمنان بلکه [قصدش آنکه ملک گردد پای بند] که پای ملک و سلطنت بسته شود به دیگری نرود. [2214 آن خراسی می دود قصدش خلاص] چنانکه خر آسیاب می دود و می گردد قصد او خلاص است. [تا بیابد او ز زخم آن دم مناص] پناگاه. [2215 قصد او آن نی که آبی برکشد] قصد خر نه آن است که از چاه آب کشد. [یا که گنجید را بدان روغن کند] و قصد آن خر نه که از سمسم روغن را بدر کند. [2216 گاو بشتابد ز بیم زخم سخت] یعنی همچنان گاو گردون شتاب کند از بیم زخم محکم. [نه برای بردن گردون و رخت] نه از بهر بُردن عجله و متاع. [2217 لیک دادش حق چنین خوف و جَع] آن حیوان را حق تعالی چنین بیم الم داد. (134a) [تا مصالح حاصل آید در تبّع] مقصود اصلی خر و گاو را گریختن است از زخم و بالتبّع مصالح دیگر حاصل شود، کار آخرت نیز چنین می باشد. حکایت: مردی فاسق از خانه خود شبی از بگاه بیرون آمد، ناگاه در راه مردی دید، از او بترسید، در آنجا مسجدی بود، اندر مسجد رفت، وضو ساخت، مؤذن آمد، بانگ نماز کرد، آن مرد با جماعت مسلمانان نماز گذارد. پس بیم سبب عمل آخرت شد. [2218 همچنان هر کاسبی اندر دکان] مرهون است. [بهر خود کوشد نه اصلاح جهان] و نه از بهر کار دیگران. [2219 هر یکی بر درد جوید مرهمی] هر یکی از کاسبان پُر درد است از بهر درد خود مرهم می جوید. [در تبّع قایم شده زین عالمی] به تبعیت قایم گشته است از این خصوص یک عالم. [2220 حق ستون این جهان از ترس ساخت] حضرت خدا ستون عالم را از بیم کرد. [هر یکی از ترس جان در کار باخت] پس ترسیدن سبب نظام این عالم و باعث رسیدن فضیلت آن عالم است. [2221 حمد ایزد را که ترسی را چنین] مرهون است. [کرد او معمار و اصلاح زمین] فاعل کرد ضمیر ایزد است و اشارت با اوست یعنی شکر خدای را که بیم را معمار و مصلح عالم کرد که به ترسیدن نظام عالم میسر شد. [2222 این همه ترسندۀ اند از نیک و بد] از عدل عادل و ظلم ظالم. [هیچ ترسندۀ نترسد خود ز خود] بلکه ترسانده‌ای هست. لاجرم حاکم مطلق آن است که از کسی نترسد. [2223 پس حقیقت بر همه حاکم کسی است] مرهون است. [که قریب است او

اگر محسوس نیست] که به حکم أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (ق ۱۶/۵۰) نزدیک است آن حاکم یعنی حضرت خدا اگرچه مشاهد نیست. پس عاقل را می باید که در فسق و طاعت حق تعالی را حاضر و ناظر ملاحظه کند تا که ترک فسق کند و در طاعت اجتهاد نماید. حکایت: جنید گفت: هر که را علمش به یقین نرسیده است و یقینش به خوف و خوفش به عمل و عملش به ورع و ورعش به اخلاص و اخلاصش به مشاهده از هالکان است. معاذ رضی الله عنه از رسول الله علیه السلام روایت می کند که فرموده: لَعَنَ اللَّهُ جَسَدًا قَائِمًا بَيْنَ بَدَى اللَّهِ تَعَالَى لَيْسَ مَعَهُ قَلْبٌ يَعْنِي قَلْبُشْ غَافِلٌ بِأَنَّ مِنْهُ أُنْجَبَ خَوَانِدٌ وَ أَزَّ تَعْظِيمِ حَقِّ وَ كُفْتِ: هَر چشمی که به عبرت حق مشغول نباشد آن چشم نابینا بهتر است و هر زبانی که به ذکر خدا مستغرق نباشد آن زبان گنگ بهتر و هر گوش که به حق شنودن مترصد نباشد آن گوش کر بهتر و هر تن که به خدمت خدای تعالی به کار نبود آن تن مرده بهتر. [2224 هست او محسوس اندر مَکْمَنی] و پناهگاهی. [لیک محسوس حس این خانه نی] یعنی لیک محسوس به چشم دنیا و دیده ظاهر نباشد. [2225 آن حسی که حق بر آن حس مظهر است] به صیغه مفعول است. [نیست حس این جهان آن دیگر است] پس خدا را این حس (134b) حیوانی نمی بیند. [2226 حس حیوان گر بدیدی آن صور] اگر حس حیوانی صورت های نهانی را بدیدی [بایزید وقت بودی گاو و خر] زانکه حس حیوانی در ایشان نیز هست. [2227 آنکه تن را مظهر هر روح کرد] یعنی حضرت خدا. [وآنکه کشتی را بُراقِ نوح کرد] که بر کشتی سوار شده بر بالای آب رفت، این بیت مرهون است. [2228 گر بخواهد عین کشتی را به خو] و بحری عادت [او کند طوفان تو ای نوری] یعنی کسی که در آب غرق و هلاک شود و اگر در کشتی رود سلامت باشد و حضرت خدا قادر است که مزاج انسان را همچون مزاج ماهی کند، چون در کشتی رود بمیرد، لاجرم خدای تعالی بر هر چیز قادر است. پس هر دم از او ترسیدن می باید. [2229 هر دمت طوفان و کشتی ای مقل] و فقیر. [با غم و شادایت کرد او متصل] پس غم و محنت و بلا و مصیبت مانند دریا غرق و هلاک کننده است و خلاص از غم و رهایی از الم همچون کشتی خلاص کننده و نجات رساننده است و طوفان و کشتی اگرچه از چشم ظاهر نهان است اما آثار او عیان. [2230 گر نبینی کشتی و دریا به

پیش] ای درویش، [لرزه‌ها بین در همه اجزای خویش] که اثر طوفان است چنانکه از طوفان گریزی از غم و بلا می لرزی اما اصلِ ترس از حضرت خداست. حکایت: یکی از بزرگان گفت: روزی من به نزدیک سهل شدم، ماری دیدم در آن خانه، می ترسیدم. گفت: در آ که کس به حقیقتِ ایمان نرسد تا از چیزی که بر روی زمین است بترسد. پس بیم از حضرت خدای می باید نه از غیر و کسی که بیم او از حضرت خدا در دنیا بسیار باشد ایمنی او در آخرت بی شمار باشد. [2231 چون نبیند اصلِ ترسش را عیون] یعنی معدنِ بیم و خالقِ خوف را حضرت خداست چون چشم‌ها نبیند، آن چشم‌ها [ترس دارد از خیالِ گونه‌گون] چنانکه [2232 مُشت بر اعمی زند یک جلفِ مست] یعنی اتفاقاً مشتی بزد تا بینایی را یک نادانِ مست. [کور پندارد لگدنِ اشتر است] اعمی پنداشت که او را اشتر به پای زد. [2233 زآنکه آن دم بانگِ اشتر می‌شنید] مگر در آن وقت بانگِ اشتر شنیده بود، آن منشاء غلطِ او بود. [کور را گوش است آینه نه دید] اعمی را آینه گوشِ اوست نه چشم. [2234 باز گوید کور نی این سنگ بود] باز اعمی گوید آنچه به من رسید لگد نبود، سنگ بود که کسی مرا به او بزد. [یا مگر از قبه پُر طنگ بود] آن سنگ یا از قبه پُر آواز بود که بر من افتاد. [2235 این نبود و او نبود و آن نبود] بلکه [آنکه او ترس آفرید اینها نمود] آنکه او ترسیدن آفرید اینها را پیدا کرد. پس کسی را هر بلا که می رسد در حقیقت از حضرت خداست اما خلقِ عالم مانند کورانند، نمی بینند. [2236 ترس و لرزه باشد از غیری یقین] خوف و اضطراب از حضرت خداست و به خلقِ اوست. (135a) [هیچ کس از خود نترسد ای حزین] هیچ کس به مجرد قوه واهمه نمی ترسد چنانکه آن حکیم گوید چنانکه خدمتی مولانا می فرماید: [2237 آن حکیمک و هم خواند ترس را] یعنی حکیم گوید ترسیدن از قوه واهمه است و از نفسِ بنده پیداست نه از خدا. [فهم کثر کردست او این درس را] کثر شناخته است آن حکیمک این درس را زآنکه ترسیدن در حقیقت از خداست و هم نیز از جمله مخلوقاتِ اوست تا ترسیدن که در آخرت نافع است و به حکمِ وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿۷۹﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى (نازعات ۷۹/۴۱، ۴۰) سببِ مغفرت و جنت است آن ترسِ خداست. آن ترس که و هم است و از قوه واهمه است آن نفس را و تنِ خاکی را نگاه دارد که از ضررِ تن بترسد نه

جان را نگاه دارد و خوف آن است که خایف از حرام اجتناب کند چنانکه گفته‌اند: الخایف من الله من يُعرض له الحرام فیتکره مخافة الله. [2238 هیچ وهمی بی حقیقت کی بود] وهم محض بی حقیقت نمی شود. [هیچ قلبی بی صحیحی کی رود] حاصل شدن ترس از حق حقیقت است و از قوه واهمه مجاز و صورت چنانکه اگر نقد خالص نبودی قلب به صورت او روان نشدی. [2239 کی دروغی قیمت آرد بی ز راست] یعنی اگر در جهان سخن راست نبودی سخن دروغ به تلبیس و به مشاهبت او رغبت نیافتی و کسی دروغ نگفتی. [در دو عالم هر دروغ از راست خاست] زیرا کاذبان راست را بینند که در او رغبت خلق هست دروغ می گویند تا به مشاهبت او هر سخن دروغ رغبت یابد و به حکم من تشبه بقوم فهو منهم و من کثر سواد القوم فهم منهم امید است که در آخرت نیز نافع بود پس در دو عالم سودمند بود. [2240 راست را دید او رواجی و فروغ] مرد دروغ‌گوی سخن راست را رواج و نور دید. [بر امید آن روان کرد او دروغ] بر امید رغبت خلق آن کس دروغ را روان کرد. [2241 ای دروغی که ز صدقت این نواست] ای که دروغی از راست تو را این برگ و نواست. [شکر نعمت گو مکن انکار راست] یعنی ای که خود را در صورت صالحان می نمای تو را خلق بینند از صادقان می شمارند، شکر این نعمت کن که به مشاهبت راستان رغبت یافتی. پس انکار راستان مکن که رسول الله علیه السلام در حدیث شریف که فرمود که اکنون شنیدی تو را بشارت است، پس کسی که در سلک صالحان باشد امید است که خدای کریم او را نیز بیامزد. [2242 از مُفَلْسَف گویم و سودای او] این نیز استفهام است. در بعض نسخ به جای سودای او کژهای او واقع است. [یا ز کشتیها و دریاها] این نیز استفهام است. در بعض نسخ به جای او لفظ هو واقع است. [2243 بل ز کشتیهای کآن پند دل است] بلکه از کشتی‌های حق سخن می گویم که آن کشتی‌ها بند و قوه قلب است. (135b) [گویم از کُل جزو در کُل داخل است] از کشتی‌های کُل گویم که کشتی‌های الهی است نه کشتی‌های حکیم که جزء است زانکه جزء در کُل داخل است. رسول الله علیه السلام فرمود: لا تجلسوا عند کلّ عالم الاّ الذّین یدعوکم من الخمس الی الخمس من الشکّ الی الیقین و من التکبر الی التواضع و من العداوة الی النصیحة و من الرّیا الی الاخلاص و من محبّة

الدُّنْيَا إِلَى تَرْكِ الدُّنْيَا. [2244 هر ولی را نوح و کشتیان شناس] که سبب خلاص است. [صحبَتِ این خلق را طوفان شناس] سببِ هلاک است. حکایت: از ابوالحسین پرسیدند که: تصوّف چیست؟ گفت: الافراد و الانفراد، یعنی یگانه داشتنِ همّت و یگانه زیستن از خلق و او گفته است الخلق محنة ما دخلوا فی شیءٍ الا افسدوه. و هم وی گفته: من ترک تدبیره عاش طیبًا. و هم وی گفته: الفقراء هم ملوک الدُّنْيَا و الآخرة استعجلوا الرَّاحَةَ. [2245 کم گریز از شیر و اژدرهای نر] از آن جهت که تو را هلاک کنند. [ز آشنایان و ز خویشان کن حذر] زانکه ضررِ شیر و اژدر بتر است اما ضررِ آشنایان بداندیش و خویشانِ گناه‌کیش به جانست. پس به حکمِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ (تغابن ۱۴/۶۴) و از ایشان حذر کن که در مصاحبت وقت تو را ضایع کنند و یادِ ایشان و فکرِ معاشِ ایشان تو را از ذکرِ حق و فکرِ حالِ خود باز دارد چنانکه می فرماید: [2246 در تلاقی روزگارت می‌بزند] زمانِ تو ضایع کنند. [یادهاشان غایبی‌ات می‌چرند] یاد کردنِ ایشان غایبانه تو را بخورند. [2247 چون خرِ تشنه خیالِ هر یکی] همچون خمارِ تعطش فکرِ هر یکی [از قفِ تن فکر را شربت‌مکی] از ظرفِ تن فکر را همچون شربت در مکیدن و کم کردن است. حکایت: بزرگی همی گفت: دو چیز دارم که هر یکی را دوست می دارم، دلِ من مشغول می دارند. یکی فرزندم، یکی اسبم. اگر کسی آمدی خبرِ مرگِ فرزند آوردی اسب را بدو دادمی، از هر دو خلاص یافتمی. رباعی: هر آنچه دور کند مر تو را ز دوست بد است - به هر چه روی نهی بی وی آن نکوست بد است ❁ فراقِ دوست اگر اندک است اندک نیست - درونِ چشم اگر نیم تار موست بد است. [2248 نشف کرد از تو خیالِ آن وُشّات] بیرون کرد از ظرفِ تن خیالِ آن غمّازان و دشمنان که یاران و خویشانِ تُست. [شبِمنی که داری از بَحْرُ الْحَيَات] تراوة و نمی و نشو و نمایی که داری از دریای حیات و خدای زندگی. [2249 پس نشانِ نشفِ آب اندر غُصون] علامتِ بیرون رفتن و محو شدنِ آب در شاخ‌ها و نشانِ یابس گشتنِ این [آن بود کآن می‌نجنبد در رُکون] که آن شاخ حرکت نمی کند در میل زانکه شاخِ یابس مائل و ملایم نباشد. [2250 عضوِ حُر شاخِ تر و تازه بود] اعضا و اجزای مردِ آزاد رطب و تازه بود. [می‌کشی (136a) هر سو کشیده می‌شود] به هر جانب بکشی مائل شود.

[2251] گر سبد خواهی توانی کردنش] آن شاخ تر را [هم توانی کرد چنبر گردنش] هم قادر شوی جانب چنبر گردیدن او را زانکه نرم و ملایم باشد. [2252] چون شد آن ناشف ز نشف بیخ خود] چون رفت آن یابس از نشف بیخ خود که بالکلیه بی آب گردد. [ناید آن سویی که امرش می‌گشدد] زانکه شاخی که یابس از بیخ باشد سخت و محکم شود، مطیع فرمان نگردد. [2253] پس بخوان قَامُوا كَسَالِي از نبی] اشارت است به آن آیت کریمه در سوره نساء است: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالِي (نساء ۱۴۲/۴). به درستی که منافقان مکر می‌کنند با دوستانِ خدای تعالی در اظهار اسلام و اخفای کفر و خدای تعالی جزا دهنده است، ایشان را بر مکر و فریب ایشان و چون بر خیزند منافقان به سوی نماز بر خیزند کاهلان. [چون نیابد شاخ از بینش طبعی] مضمون مصراع ظرف بخوان است چنانکه شاخ از بیخ خود تازگی نیابد سخت باشد همچنان انسان که دو او شبنمی از بحر الحیات نباشد سخت شود که عبادت را به تکلف و سستی و کاهلی بر خیزد. حکایت: ابوالحسین الشروانی در عمر به صد و بیست و چهار سال رسید و در آخر عمر مُقَعَد شد، هر گاه که مؤذن قد قامت کردی وی بر پای خاستی و چون نماز بکردی باز مقعد شدی و در حال سماع نیز همچنان بود، عجب است این حال که جوانان هوا و طالبان دنیا در وقت نماز مقعد شوند و در وقت معصیت و کسب دنیا روان شوند. لاجرم خشکی و کاهلی علامت شقاوت است و امارت نفاق و ضلالت و نشان سوختن در آتش، و لهذا فرماید: [2254] آتشین است این نشان کوتاه کنم] یعنی سوزنده است این نشان که علامت منافقان است کوتاه کنم این قصه را. [بر فقیر و گنج و احوالش زنم] که در قصه آن فقیر و خزینه جُستنی او را شروع کرده بودیم، باز آن را بگویم. [2255] آتشی دیدی که سوزد هر نهال] آتش ظاهر را دیدی که هر نهال را می‌سوزد. [آتش جان بین کز او سوزد خیال] که آتش جان خیال فاسد را می‌سوزد. [2256] نه خیال و نه حقیقت را امان] مرهون است. [زین چنین آتش که شعله زد ز جان] همه را می‌سوزد و محو می‌کند. پس کسی که در او آتش عشق الهی باشد آن آتش همه خیال و انکار بلکه همه ماسوی را بسوزد و فانی کند چنانکه کسی را دردی و مصیبتی رسیده باشد که آن درد همه چیز را فراموش گرداند و در خاطرش جز آن درد و الم نباشد

و عالم چشمش را سیاه نماید بلکه هیچ چیزی را نبیند. [2257 خصم هر شیر آمد و هر روبه او] یعنی آن آتش عشق الهی همه اخلاق ذمیمه و صفات قبیحه را محو می کند زانکه [کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ] خدمت مولانا در تفسیر این آیت معنی غریب فرموده است که در اواخر جلد خامس (136b) تفصیل کرده ایم، خلاصه او آن است که در من تمام مستهلک شوید همچون قطره در دریا تا باقی بمانید، پس ای طالب هو [2258 در وجوه وجه او رو خرج شو] محو و فانی شو. [چون اَلِف در بِسْم در رو دَرَج شو] همچون همزه وصل در لفظ بِسْم برو مستور شو که آن همزه چنانکه از تلفظ ساقط شده است از کتابت نیز ساقط است. [2259 آن اَلِف در بِسْم پنهان کرد ایست] به وجهی پنهان است که [هست او در بِسْم و هم در بِسْم نیست] یعنی از جهت معنی ظاهر و از جهت صورت نهان است. [2260 همچنین جمله حروف گشته مات] مرهون است. [وقت حذف حرف از بهر صلات] یعنی همچنین هر حرف که محو شده است همچو اَلِف در رحمن و اسحق و اسمعیل وقتی که حرف را حذف کنند از برای آن است که تا دو حرف متصل شوند. [2261 او صِلَه ست و بی و سین زو وصل یافت] آن همزه واسط بود، این دو حرف از حذف او اتصال حاصل کرد. [وصل بی و سین الف را بر نتافت] اتصال این دو حرف آن همزه را فانی نساخت. لاجرم تو نیز مراد نفس و تن را فانی کن که سبب اتصال جان شود به جانان نه آنکه هلاک شود تن تو. [2262 چونکه حرفی برنتابد این وصال] چونکه حرفی این وصال را بر نتابد مانع اتصال شود. [واجب آید که کنم کوتاه مقال] خلاصه کلام این است که اتصال با و سین وجود همزه را مانع نیست اما وجود و ظهور همزه اتصال آن دو حرف را مانع است. [2263 چون یکی حرفی فراق سین و بی است] یعنی همزه مانع اتصال این دو حرف بود. [خامشی اینجا مهمتر واجبی است] پس تقلیل حرف می باید. لاجرم واجب شد که سخن را کوتاه کنم. [2264 چون اَلِف از خود فنا شد مُکْتَنِف] پوشیده و پناه گیرنده. [با و سین بی او همی گویند اَلِف] تو نیز اگر در حضرت خدا فانی شوی او کار تو کند و تو را ظاهر گرداند که گفته اند: دل را دو در است، یکی به سوی عالم حواس یکی به سوی عالم غیب. کسی که از ماسوی اجتناب کند این باب وی را مفتوح گردد، پس به عالم الهی اتصال یابد. [2265 مَا

رَمِيَتْ إِذْ رَمَيْتَ بِي وَیِ اسْت] چونکه رسول الله عليه السلام از خود فانی گشته بود بر کافران رمی کنند حضرت خدا شد چنانکه در سورة انفال فرمود: وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى (انفال ۱۷/۸). [همچنین قَالَ اللَّهُ از صَمْتَش بِجَسْت] یعنی رسول الله عليه السلام فانی شده بود و ساکت گشته، از خاموشی او قال الله پیدا شد یعنی در وقت نزول وحی به حکم لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ (قیامت ۱۶/۷۵) ساکت بود و در آن وقت ظرف کلام الهی گشت، پس از آن کلام رحمن از او پیدا می شد. لاجرم مرد را افنا و نیستی می باید تا از او اثر هستی هویدا گردد چنانکه [2266 تا بود دارو ندارد او عمل] یعنی چون ادویه مرض (137a) به راستی و تمامی خود باقی باشد مسحوقا و پخته نگردد و علاج نشود. [چونکه شد فانی کند دفع عِلَل] چون مسحوق و پخته شود و از خود فانی گردد، دفع مرضها کند، پس ترک فنا سبب شفا است.

حکایت: آتابک ابو بکر که شاه ولایت شیراز بود و او را همین یک پسر بود که نامش سعد است که شیخ سعدی خود را بدو نسبت کرده است. وقتی آن پسر بیمار شد، موسم خربزه بود و آن پسر از خربزه خبر نداشت. آتابک ابو بکر از شیخ طلب کرد که شیخ دعا کند تا پسر را میل خربزه نباشد. شیخ گفت: اول می باید که من ترک خربزه کنم، پس از آن برای او دعا کنم. پس از آن عهد کرد که خربزه را نخورد، بعد از آن روی مبارک سوی پسر کرد و گفت: تا ده روز خربزه مخور. آن پسر چنان شد که دیدن خربزه را نمی خواست، فکیف که بخورد. چون خدمت مولانا در قصه آن فقیر بسط کلام کرد و به تقریب او چندین اسرار و معارف فرمود و در صورت حکایت آورد از بهر این عذر می آرد و می فرماید: [2267 گر شود بیشه قلم دریا مداد] اگر بیشه و اشجار قلم باشد و انهار و ابحار مداد گردد. [مثنوی را نیست پایانی امید] یعنی مثنوی به نهایت نمی رسد زانکه تفسیر قرآن است و معنی کلام رحمن. حضرت خدا در سورة کهف فرمود: قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (کهف ۱۰۹/۱۸) و در سورة لقمان فرمود وَلَوْ أَنَّ فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ (لقمان ۲۷/۳۱). [2268 چارچوب خشت زن تا خاک هست] تا که قلب خشت زن و خاک هست، مراد این است تا که خدای تعالی از عناصر اربعه ترکیب موالید کند و تا خاک وجود من هست. [می دهد

تقطیع شعرش نیز دست] نظمش میسر گردد. [2269 چون نمائد خاک و بودش جف کند] چون خاک وجود من نمائد و بود یعنی وجود مثنوی خشک و نیست شود. [خاک سازد بحر او چون کف کند] دریای او چون کف کند از او خاک بسازد. مراد از بحر او معانی اوست و از خاک وجود کسی که اسرار معانی او را داند و از کف کردن تموج و ظهور معانی و اسرار یعنی از مثنوی معانی بسیار به صاحب اسرار ظاهر شود. [2270 چون نمائد بیشه و سر درگشدد] چون بیشه اقلام نمائد و سر را از نوشتن بگشدد یعنی کتاب تمام شود و معانی که مراد ما بود سپری گردد. [بیشه‌ها از عین دریا سر گشدد] که عزیزان از این بحر معارف عوارف در یابند و نویسند. [2271 بهر این گفت آن خداوند فرج] صاحب سرور یعنی رسول الله علیه السلام [حَدَّثُوا عَنْ بَحْرِنَا إِذْ لَا حَرَجَ] اشارت است به آن حدیث شریف که رسول الله علیه السلام فرمود: حَدَّثُوا عَنِّي وَ لَا حَرَجَ فَرَبِّ حَامِلِ فِقْهِ غَيْرِ فِقْهِهِ وَ رَبِّ (137b) حَامِلِ فِقْهِهِ اِلَى مَنْ اَفْقَهُ مِنْهُ، یعنی حدیث روایت کنید از من، گناه و تنگی نیست که بسیار بار گیرنده فقه باشد اما او فقه نباشد و بسیار بار گیرنده فقه باشد او تبلیغ کند به کسی که او فقه‌تر بود از او. [2272 باز گرد از بحر و رُو در خشک نه] رجوع از دریا کن و روی را در خشک بنه یعنی از خصه و معرفت رجوع کن به ظاهر قصه، مراد این است که ظاهر قصه را بگو که مرد عامی صورت قصه را می خواهد چنانکه می فرماید: [هم ز تعبَت گو که کودک راست به] هم از لعب و بازی و ظاهر حکایت بگو که اطفال طریقت را در ابتدای حال این به است. [2273 تا ز تعبَت اندک اندک در صبا] و کودکی [جانش گردد با یم عقل آشنا] جان آن صبی گردد به دریای عقل آشنا یعنی کورکان طریقت را در اوّل حال اسرار الهیه را به صورت حکایت گفتن می باید تا به حضرت خدا آشنا شوند. [2274 عقل از آن بازی همی یابد صبی] کودک عقل را از بازی یابد که به فهم بازی دیگر امور را در یابد. [گرچه با عقل است در ظاهر آبی] اگرچه در اوّل از عقل به حال امتناع کننده و دور است اما به بازی عقل یافتن آن کودک را دست دهد که دیوانه مادرزاد نباشد زیرا [2275 کودکی دیوانه بازی کی کند] یعنی کسی که در مزاج او استعداد سلوک و ارشاد نباشد به اخبار و حکایات اسرار طریقت در

نیابد. [جزو باید تا که کُل را فِی کند] کسی که باید که استعدادِ فیضش فیضش بود که وصول الی الله را غنیمت و یغما کند و بریابد.

[رجوع کردن به قصّه قبه و گنج] که در آن شروع کرده بودیم.

[2276 نک خیال آن فقیرم بی‌ریا] و بی ریب [عاجز آورد از بیا و از بیا] فاعلِ آورد ضمیر خیال است یعنی پیوسته مرا می گوید به قصّه من بیا. [2277 بانگ او تو نشنوی من بشنوم] علّت این را بیان می کند. [زآنکه در اسرار همراز ویم] و من نیز به حکم کُنْتُ كُنْزًا مَخْفِيًّا طالبِ گنجم که آن گنج به موجب این حدیثِ قدسی حضرت خداست. [2278 طالبِ گنجش مبین خود گنج اوست] طالبِ گنج مبین آن فقیر را بلکه عینِ گنج است زیرا [دوست کی باشد به معنی غیرِ دوست] یعنی دوست در معنی عینِ دوست بود در حدیثِ قدسی وارد است لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَ بَصَرَهُ وَ لِسَانَهُ وَ يَدَهُ الح خدمت مولانا در تحقیق این معنی جز مضمون حدیث معنی دیگر می فرماید و بر وجه تمثیل تفهیم می کند که می گوید: [2279 سجده خود را می کند هر لحظه او] زیرا [سجده پیش آینه است از بهرِ رُو] آن کس که پیشِ مرأتِ سجده می کند روی خود را سجده می کند. رسول الله علیه السلام فرمود: الْمُؤْمِنُ مَرَأَتُ الْمُؤْمِنِ. این را دو معنی است، یکی ظاهر است دوم باطن که العبد المؤمن مرأت لظهور الله المؤمن و بالعکس. حکایت: (138a) خدمت مولانا روزی در معنی المؤمن مرأت المؤمن لطایف فرمود که گفت: الله را یک نام مؤمن است و بنده نیز مؤمن مؤمن است، پس المؤمن مرأت المؤمن به این معنی تجلّی فیهِ ربه بیت: خالق ارواح ز آب و ز گل - آینه کرد و برابر گرفت. دیگر: هر گه که در آینه بتابد خورشید انا الشمس نگویید چه کند - یعنی در آینه بنده مؤمن الله مؤمن تجلّی کند. لاجرم اگر رؤیه الله می خواهی در آن مرأت در انا بینی دیگر: آهن هستی من صیقلِ عشقش چو یافت - آینه کون شد رفت از او آهنی. بدان که مراد از این اتحاد نه معتقد اهل الحاد است بلکه آن است که در آینه جز جمالِ دوست مشاهده نمی نماید و از این معنی خبر می دهد. بیت: اتحاد آنجا فنا از

هستی است - در ظهورِ نورِ وحدت پستی است. پس از این رمزی به حصّه قصّه می کند که از این قصّه حصّه بزرگ به علمای علمِ ظاهر و سایر اهلِ دنیا را است زانکه اکثرِ علما و زمره حکما چنان پندارند که به علمِ ظاهر به خدا می رسند، لاجرم از عمل غافل شوند و به غوامضِ علم توغّل کنند. پس تیر را دور اندازند و عمل را تأخیر کنند تا علم را تکمیل کنند و همچنان اهلِ دنیا گمان برند که اول کسبِ مال کردن می باید، پس از آن به آن مال خیرات کردن و به حضرت حق رسیدن یا مرادات را استیفا کردن، باز به حق انابت کردن. لاجرم ایشان نیز از گنجِ مستور دور شوند پس خدمت مولانا هر یکی را از این دو طایفه پند می دهد، اول حالِ طایفه اولی بیان می کند: [2280 گر بدیدی ز آینه او یک پیشیز] اگر به صفای خاطر از جانبِ مرآتِ جهان نما و گنجِ پنهانِ بی همتا یعنی حضرت خدا یک پیشیز و شمه‌ای بدیدی [بی خیالی زو نماندی هیچ چیز] بی گمان از او هیچ چیزی نماندی. [2281 هم خیالاتش هم او فانی شدی] که دعویِ علم و وجود نکردی. [دانشِ او محو نادانی شدی] آن علمِ ظاهر او در بی علمی محو گشتی زانکه علمِ بلا عمل سببِ مقمت گردد. رسول الله علیه السلام گفت: مثل الذی يتعلّم العلم و لا يعمل به کمثل امرأة زنت فی السرّ قحملت فظهر حملها فافتضحت فکذلک من لا يعمل بعلمه یفضحه الله بتارک و تعالی يوم القيمة. [2282 دانشی دیگر ز نادانیِ ما] مرهون است. [سر برآوردی عیان که انّی أنا] یعنی علمِ دیگر پیدا شدی و گفתי انّی أنا رسول الله علیه السلام فرمود: من عمل بما علم ورّثه الله علم ما لم یعلم. [2283 اُسجُدُوا الْآدَمَ ندا آمد همی] خدای تعالی فرشتگان را فرمود تا آدم را سجده کنند، آن تعظیم از بهر علمِ الهی و فیضی بود نه به علمِ رسمی و کسبی. [کآدمید و خویش بینیدش دمی] شما نیز آدمید، خویش را آدم بینید، یک دم که به کدام علم اتّصاف دارید بعِلمِ عمل می کنید. رسول الله علیه السلام فرمود: هلاک امتی عالم فاجر و عابد جاهل و شرّ الشرار شرار العلماء و خیر الاخیار خیار العلماء. [2284 احولی (138b) از چشم ایشان دور کرد] آنان که علمِ الهی و فیضی یافتند آن علمِ احولی را از چشم ایشان دور کرد. [تا زمین شد عینِ چرخِ لاجورد] تا زمین آسمان شد و جهلِ ایشان علمِ گشت، پس عالم را می باید که نفیِ ماسوی کند تا اثباتِ حضرت خدا ظاهر شود. بیت: آفرینش را همه نی کن به

تیغ لا اله - تا جهان خالی شود سلطانِ الا الله را. [2285 لَا إِلَهَ كُفْتُ وَ إِلَّا اللَّهَ كُفْتُ] آن کس که لا اله الا الله گفت [گشت لَا إِلَهَ اللَّهُ وَ وحدت شکفت] لای او الا الله گشت و وحدت شگفته شد. رباعی: تا دل ز بد و نیک جهان آگاه است - دستش ز بد و نیک جهان کوتاه است ❁ زین پیشِ دل بود و هزار اندیشه - اکنون همه لا اله الا الله است. پس طریق وصول به حضرت خدا از خود فانی شدن است چنانکه گفته‌اند: چون از نفسِ خود یک قدم بیرون رفتی حضرت خدای را یافتی. حکایت: شیخ ابو سعید ابو الخیر گفته: حجاب میان بنده و خدا آسمان و زمین نیست، عرش و کرسی نیست، پنداشتِ تو و منی. تو حجاب گلی است او را از میان بر گیر که به خداوند رسی، و شیخ فرموده است که: در سفر بودیم، به دهی رسیدیم، گفتم: اینجا از پیران هیچ کسی بوده است؟ گفتند: اینجا پیری بوده است که وی را داد می گفته‌اند. گفتم: هیچ کس هست که وی را دیده باشد؟ گفتند: اینجا پیری است دیرینه که وی را دیده است. کسی فرستادیم تا آن بیامد. مردی به شکوه بود. پرسیدیم که: تو داد را دیده‌ای؟ گفت: خرد بودم که وی را دیدم. گفتم: چه شنیدی از او، بگو. گفت: مرا آن قوت نبود که سخن وی را دانستمی لیکن یک سخن از وی یاد دارم، روزی مرقع پوشی از راه برسید و به نزدیک وی در آمد و سلام کرد و گفت: پای افراز بیرون کنم ایها الشیخ که به تو بیاسایم زیرا گردِ عالم بگشتم خود نیاسودم و آسوده‌ای نیز ندیدم که از وی بیاسایم. پیر گفت: چرا دست از خود نداشتی تا خود بیاسودی و خلق به تو بیاسودندی؟ ما گفتیم این سخن تمام است که آن پیر گفت و برتر از این نباشد و همه شیخ فرمود اصل این حدیث آن باشد که مرد را به او باز نکذارند یعنی چون کسی از خود دست بر دارد خود را به حضرت حق سپرده باشد، پس او در تصرف و ضبط حق تعالی بود. رسول الله علیه السلام می گفت: اللَّهُمَّ لَا تَكُنْ لِی نَفْسِی طَرَفَةً عَیْنٍ وَ لَا أَقْلٌ مِنْ ذَلِكْ یعنی مرا یک چشم زدن به خود باز مگذار و کم از آن چون کسی فرارِ علم نکند و به عمل مشغول شود خدای تعالی ینابیع حکمت و علم لدنی را فیضش کند و به سوی خود گشدد. خدمت مولانا پس از این آن معنی را فرماید که از آنانیم که دست از خود باز داشته‌ایم و خود را به حضرت دوست سپرده. [2286 آن حبیب و آن خلیل با رُشد] و دوستِ راست‌رو [وقتِ آن آمد که گوشِ ما گشدد] این بیت مرهون است. [2287 سویی

چشمه که دهان زینها بشو] یعنی ما را به چشمه برد و بگوید (139a) که دهانت از اینها بشوی. [آنچه پوشیدیم از خلقان مگو] آن راز را که از خلق پوشیدیم مگو که انکار و اضرار کنند. حکایت: ابو بکر کتابی گفت: اگر نه آتشی که ذکری وی بر من فرض است من نیارستمی که وی را یاد کردم از برای اجلال و تعظیم وی که چون منی وی را چگونه یاد کند دهان خود ناشسته به آب توبه هزار کرّه. حکایت: مرغی در میان خارستان پنهان بود، اتفاقاً صغیر کرد، او را در یافتند و شکار کردند، عزیزی این حال را دید و گفت: مَنْ صَمَتَ نَجَا. [2288] و بگویی خود نگرده آشکارا که این سرّ وحدت به مجرد سخن معلوم نمی شود بلکه عمل طاعت و ترک نفس و هوا کردن می باید تا وصول به حضرت خدا و فهم اتحاد مولوی میسر شود. [تو به قصد کشف گردی جرم دار] و گناهکار که سبب گشته گشتن منصور کشف اسرار بود. [2289] لیک من اینک بر ایشان می تنم] و به خلقان راز وحدت و حصول قربت را پریشانه و بر وجهی می گویم که [قایل این سامع این هم منم] زانکه از پریشانی سخنم جز من کسی در نیابد. خدمت مولانا پس از این طائفه دوّم را پند می فرماید و در افتتاح آن به خطاب خود می گوید. [2290] صورت درویش و نقش گنج گو] صورت قصّه و ظاهر حکایت را و احوال و اخبار گنج مال را بگو. [رنج کیشند این گروه از رنج گو] یعنی خلقان که اهل دنیا و طالب اویند، مریض مرض دنیااند، ایشان را خبر گنج گو. [2291] چشمه راحت بر ایشان شد حرام] به حکم الراحة فی القناعة و به موجب ثمره القناعة الراحة و ثمره التواضع المحبّة. [می خورند از زهر قاتل جام جام] مال دنیا که زهر قاتل است آن را جام جام می خورند و دل را بر او بندند. پس عاقل را می باید که در طلب آخرت باشد نه در طلب دنیا و اگر دنیاش باشد دل بر او نبندد. حکایت: امام غزالی را گفتند: تو همه روز دّم دنیا می کنی و خلق را بر قطع علائق تحریض می نمایی و تو چندین طویله اسب و اشتر بسته ای. او در جواب گفت: من میخ طویله در گِل زده ام نه در دل. بیت: در دل بجز از یکی نشاید که بود - در خانه اگر هزار باشد شاید. بدان که اعیان دنیا از آن روی که اعیان دنیاست مذموم نیست، تعلّق آدمی و محبّتش به آن مذموم است، و لهذا رسول الله علیه السلام از این معنی بیان کرده است که: حَبّ الدّنيا رأس كلّ خطیئة فرموده است، وجود دنیا نگفته است و اگر نه اعیان دنیا

صلاحیت آن دارد که تارة به اعلیٰ علّیین ترقّی دهد و تارة به اسفل سافلین کشد. بیت: کر فرستی ز پیش به باشد - که به حسرت ز پس نگاه کنی. [2292 خاکها پُر کرده دامن می‌کشند] دامن‌های خویش را به خاک که مالِ دنیاست پُر کرده می‌کشند. [تا کنند این چشمه‌ها را خشک‌بند] تا این چشمه‌های پُر آب را خشک‌بند کند می‌کنند و خشک را به او سد کنند. حکایت: چنانکه کسی از اغنیا به پیش ابراهیم (139b) ادهم هزار درم آورد، او قبول نکرد و گفت: من سلطنتِ دنیا را دادم فقیری را خریدم و اکنون شادی می‌کنم که ارزان خریدم، تو می‌خواهی که نام مرا از دفترِ فقیرانِ خدا بیرون کنی و همچنین توانگری جُنید را پانصد دینار آورد و گفت: این را به نفسِ خویش و به درویشان خود توزیع کن. او گفت: تو دیگری دنیا داری؟ گفت: بسیار دارم. گفت: دیگر می‌خواهی که تو را باشد؟ گفت: می‌خواهم. گفت: چه مقدار می‌خواهی؟ گفت: هر چند که باشد. گفت: این را نیز تو بیرزانکه تو از ما محتاج-تری ما بی این بسر می‌بریم. [2293 کی شود این چشمه دریا‌مدد] لفظ دریا‌مدد وصفِ ترکیبی است و صفت است چشمه را و این مصراع مرهون است. [مُکتنس زین مشّت خاکی نیک و بد] یعنی این چشمه دریاخصلت و بسیار آب زین مشّت خاک هر کس کی پوشیده و پُر شود. [2294 لیک گوید با شما من بسته‌ام] آن چشمه دریا‌مدد می‌گوید: من به شما بسته‌ام در ظاهر. [بی شما من تا ابد پیوسته‌ام] یعنی از روی معنی من بی شما به حضرت خدا اتّصال دارم. [2295 قوم معکوسند اندر مُشتها] این اهلِ دنیا قوم معکوسند در آرزو که به طلبِ دنیا راحت خواهند با وجود که راحت در قناعت و حصولِ مطالب در خدمتِ عبادت است. [خاک‌خوار و آب را کرده رها] خاک را می‌خورند و آب را ترک کرده‌اند. [2296 ضدّ طبع انبیا دارند خلق] بر خلافِ ایشان کار کنند. [اژدها را مُتکا دارند خلق] دنیا که اژدهاست به آن تکیه کرده‌اند و بر آن اعتماد کنند خلق. [2297 چشم‌بندِ ختم چون دانسته‌ای] که دنیاست. حکایت: طالبی پیش زاهدی آمد، از سبب احتجاب و پوشیده‌چشمی خود پرسید. آن زاهد گفت: هیچ دینار داری؟ گفت: آری. گفت: بیار یک دینار. آورد. گفت: این دینار را نزدیکِ چشم خود بیر و در برابرش بدار، ببین که چگونه حجابِ مشاهده عالم شود. آن کس چنان کرد، گفت: فی الواقع این یک دینار پرده چشم من شد. زاهد گفت: چون

دوستی دینار در دل باشد دیده دل پرده شود و مشاهده خدا را مانع و حجاب گردد. [هیچ دانی از چه دیده بسته‌ای] که از خدای تعالی دیده بسته‌ای و بر روی دنیا گشاده‌ای. حکایت: روزی حبیب عجمی از کنارِ باغ می گذشت، صاحب آن باغ شیخ را دید و بشناخت. پیش آمد و در پای شیخ افتاد و لابه‌ها می کرد و گفت: ای شیخ این تمنی دارم که شیخ یک قدم رنجه فرماید و در این باغ در آید. شیخ اندر باغ در آمد و تماشا کرد، باغی دید همچون جنت، از میوه‌های الوان و گل‌های رنگارنگ آراسته، در دل خود گفت که خوش باغی است. از گوشه باغ آواز آمد که از این باغ خوشتر دل آن کس است که از این باغ فراغت دارد. شیخ همانجا یگانه بنشست، صاحب باغ رفت، میوه‌های الوان و گل‌های رنگارنگ آورد، ناگاه از زبان شیخ این لفظ بر آمد و گفت (140a) که: لطیف میوه‌ها و گل‌هاست. باز در گوش شیخ آوازی رسید که: لطیف نام ماست، میوه‌های خاک را به نام ما می خونی و از ما شرم نمی داری. شیخ نعره‌ای زد و بیهوش شد او استغفار کرد. غزل: گفت لبم ناگهان نام گل گلستان - آمدم آن گلزار کوفت مرا بر دهان ❀ گفت که سلطان منم جان گلستان منم - حضرت چون من شهی و وانگهی یاد ای فلان ❀ پیش چو من کیقباد چشم بدم دور باد - شرم نداری که تو یاد کنی از کهان ❀ دف منی هین مخور سیلی هر ناکسی - نای منی هان مکن از دم هر کس فغان ❀ چغد بود گر به باغ یاد خرابه کند - زاغ بود گر بهار یاد کند از خزان. [2298 بر چه بگشادی بدل این دیده‌ها] چشم را از حق تعالی بسته کردی و بر چه چیز به جای او دیده‌ها گشادی؟ [یک به یک بئس البدل دان آن ترا] هر چیز که غیر اوست بد است، آن را بد بدان به تو و اگرچه تو خود را دور ساخته‌ای. [2299 لیک خورشید عنایت تافته‌ست] و طالع و تابان گشته. [آيسان را از کرم در یافته‌ست] نومیدان را از کرم بیافته است که در طلب عاصیان و در مغفرت کردن ایشان است. حکایت: مردی پیش رسول الله علیه السلام آمد و گفت: زنی را فرزند از بام افتاد و بمرد. آن زن خود را انداخت و هلاک شد از بهر شفقت بر فرزند. رسول الله علیه السلام گفت: ان الله تعالی اشفق علی امتی من تلک المرأة علی ولدها. [2300 نرد بس نادر ز رحمت باخته] آن خدای کریم از رحمت عمیم نرد بسیار نادر باخته است. [عین کفران را انابت ساخته] محض کفران نعمت را رجوع به خود ساخته است

یعنی کسی که مؤمن باشد و لفظ مؤمن که از اسماء الله است آن کس که این نعمت را نداند و بر موجب آن عمل نکند کفران این نعمت کرده بود. خدای تعالی این را رجوع به خود ساخته است چنانکه در خبر وارد است که روز قیامت به فرمان حضرت خدا منادی ندا کند و گوید: کسی که نام او به نام پیغامبران موافق باشد به بهشت برود. مردان مؤمنان بمانند که نام‌های ایشان موافق نام پیغامبری نباشد. خدای تعالی گوید: ایشان مؤمنند و یک نام من مؤمن است، ایشان نیز به سبب نام من به بهشت بروند. [2301 هم از این بدبختی خلق آن جواد] سخی [منفجر کرده دو صد چشمه و داد] روان کرده است بسیار چشمه دوستی. از مکحول مروی است که گفت: مرا رسیدست که ابراهیم علیه السلام چون به ملکوت عروج کرد کسی را دید که زنا کند، بر وی دعا کرد، خدای تعالی او را هلاک کرد، دیگری را دید دزدی کند، بر وی نیز دعا کرد، حضرت خدا او را نیز هلاک کرد و خدای تعالی گفتش: یا ابراهیم، بندگان مرا بگذار زانکه (140b) بنده من از سه حال خالی نیست، یا توبه کند من توبه او را قبول کنم، یا از دریت او بندگان عابد پیدا شوند یا شقاوت بر وی غالب آید، جهنم پس ایشان حاضر است. [2302 غنچه را از خار سرمایه دهد] غنچه را از خار پیرورد. [مهره را از مار پیرایه دهد] مهره و خر را از مار پیرایه کلاه کودکان کند. [2303 از سواد شب برون آرد نهار] و از ضد پیدا کند آثار. [وز کف معسر برویاند یسار] و از دست فقیر هویدا کند توانگری را و عاصی را کند رحمت بی شمار. [2304 آرد سازد ریگ را بهر خلیل] دقیق کند ریگ را برای خلیل علیه السلام. آورده‌اند که در عهد ابراهیم علیه السلام قحط بدید آمد و چون مردم همواره از مواید خلیلی فواید یافته بودند در این سال به جهت جوع رجوع نمودند. آنچه ابراهیم علیه السلام داشت بر ایشان ایثار کرد چون انبارش تهی شد چند قطار شتر را به مصر فرستاد نزدیک دوستی که معتمد علیه بود تا قدری طعام فرستد. چون پیغام خلیل علیه السلام به خلیل مصری رسید گفت: در شهر ما نیز قحط و غلا ظاهر شد، اگر فی الواقع ابراهیم علیه السلام از بهر خود طلبیدی به هر نوع که بودی چاره‌ای می توانستم کرد اما شنیده‌ام که بسی فاقه رسیدگان بدو التجا کرده‌اند و او به کرم عزیزی و سماحت جبلی می خواهد این طعام را بدیشان صرف کند. القصه گندم و آرد به مردمان ابراهیم علیه السلام نداد و به بها نیز نیافتند، به ضرورت باز گشتند

و ایشان را شرم آمد که شتران را خالی به شهر در آرند، پس در حوالی شهر جوال‌ها پُر از ریگ نرم کرده به خانه آوردند، ابراهیم از آن حال تنگ‌دل شد، روی به مسجد نهاد و در آن حال ساره که زوجهٔ ابراهیم علیه السّلام است در خواب بود چون بیدار شد جوال‌ها را پُر دید خرّم و خوش‌دل شد، سرّ یکی را گشاد، آرد دید در غایت سفیدی و پاک‌رگی، پاره‌ای از آن خمیر کرد و نان پخت به عیال و اطفال و درویشان داد. چون ابراهیم علیه السّلام از مسجد باز آمد، بوی نان به مشامش رسید، پرسید که: این از کجاست؟ گفت: از نزدیکِ دوستِ مصریِ تو. ابراهیم علیه السّلام فرمود که: آن از نزدیکِ دوستِ من الله است. **[کوه با داود گردد هم رسیل]** یعنی کوه را با داود علیه السّلام یاری کننده گرداند. در خوانندگی آورده‌اند که چون داود علیه السّلام زبور می‌خواند و تسبیح می‌کرد کوه‌ها و مرغان با وی تسبیح می‌کردند. داود شبی با نفسِ خود گفت: امشب طاعتی بکنم که آنچنان عبادت نکرده باشم. لاجرم از خلق عزلت و نفرت و بالای کوهی بلند رفت. چون میانِ شب شد داود را وحشتی پیدا گشت. خدای تعالی کوه را وحی کرد که داود را انس شو. پس کوه تسبیح و تهلیل فریاد بر آورد، داود در نفسِ خود گفت: صورتِ من در این اصوات نابدید شد. پس یک ملک فرود آمد، داود را گرفت، **(141a)** به دریا فرود آورد تا به زمین رسید و زمین را بزد و از آن فرو رفت تا کاو رسید و از آن فرو رفت تا سنگ را رسید و از آن سنگ یک کرم بر آمد و صدای ضعیف می‌کند. آن ملک گفت: پروردگارِ تو صدای این کرم را در اینجا می‌شنود، کی باشد که صدای تو را در بالای کوه نشنود و اجرِ تو ندهد بلکه از بهر خلوت و عزلت از خلق تو را ثوابِ بسیار می‌دهد. خدمت مولانا این قصّه را بر وجه اجمال می‌فرماید: **[2305 کوه با وحشت در آن ابرِ ظُلم]** کوه با عظمت و بلند که سر را به ابر برده است آنچنان کوه بزرگ در آن ابرِ پُر ظلمت. **[برگشاید بانگِ چنگ و زیر و بم]** چنانکه تفصیلش اکنون شنیدی. **[2306 خیز ای داود از خلقان نفیر]** نفرت کننده. **[ترکِ آن کردی عَوْض از ما بگیر]** چونکه ترکِ یاریِ خلق کردی از ما عَوْض و بدل بستان.

[انابت آن طالب گنج به حق تعالی بعد از طلب بسیار و عجز و اضطرار که ای وَلِئِ
الْإِظْهَارِ تو کن این پنهان را آشکار] در این مطلب تضرع آن فقیر است پس از آن اجابت
ملکِ قدیر چنانکه معلوم خواهد شد.

[2307 گفت آن درویش ای دانای راز] و عالم السّر و الخفیّات. [از پی این گنج کردم
یاوه‌تاز] از برای این گنج کردم خود را ضایع و گشتم سرسری رونده. [2308 دیو حرص و آز و
مُستعجل تگی] شیطان حرص و طمع و به حکم وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا (اسراء ۱۷/۱۱) شتاب
جمله کنندگی [نه تائی جُست و نی آهستگی] بلکه از کمال حرص استعجال کرد و من
مَشَقَّتِ بسیار کشیدم. [2309 من ز دیگی لقمه‌ای نندوختم] من از یک قدر یک لقمه‌ای
حاصل نکردم. [کف سیه کردم دهان را سوختم] دست را از سودن میکسد سیاه کردم و از
آتش افروختن دهانم را سوختم. [2310 خود نگفتم چون در این نامُوقنم] یعنی چون کاغذ را
دیدم در آن کاغذ محلّ گنج معلوم نشده بود، خود نگفتم موضع گنج معلوم نیست چون در این
بی یقین گشته بودم. [زآن گِره‌زن این گِره را حل کنم] از آن عقد کننده و مشکل سازنده
مشکل را حلّ می کنم و از آن می پرسم. [2311 قول حق را هم ز حق تفسیر جو] به حکم
انّ بعض القرآن یفسّر بعضًا کلام خدا را از او تفسیر بجو. [هین مگو ژاژ از گمان ای
سخت‌رو] سخن هرزه مگو از ظنّ فاسد ای سخت‌رو و بی ادب که مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَقَدْ
كَفَرَ، در بعض نسخ: [هین مگو ژاژ از گمان ای یافه‌گو]. [2312 آن گِره کو زد همو
بگشایدش] آن گِره را که او زد هم او بگشاید آن گِره. [مُهره کو انداخت او بر بایدهش] آن
مُهره و خرز را. [2313 گرچه آسانت نمود آن سان سَخُن] اگرچه تو را آسان نمود آن مثل
سخن که قرآن نیز ترکیبِ عربی و لغة عربیه است. [کی بود آسان رموزِ مِنْ لَدُنْ] به حکم انّ
لِلْقُرْآنِ بَطْنًا و لبطنه بطنًا و لبطنه بطنًا الی سبعة ابطن، قرآن را معانی بسیار است، فهم همه آسان

نیست. [2314 گفت یا رب توبه کردم زین شتاب] و استعجال. [چون تو در بستی تو کن هم فتح باب] چون باب را تو بستی هم تو بگشای. (141b) [2315 بر سر خرّقه شدن بارِ دگر] و سر را به خرّقه کشیدم. [در دعا کردن بُدم هم بی هنر] در دعا و زاری کردن هم ترکِ کمال و هنر کردم یعنی نمی گویم دعای من مستجاب است. حکایت: کسی از عزیزی دعا خواست، آن عزیز گفت: راه دعا را گناه من بسته است، کی دعای من مستجاب گردد. [2316 کو هنر کو من کجا دل مُستوی] و مستقیم. [این همه عکسِ توست و خود تویی] من بر چیزی قادر نیستم، هم دعا کردن توفیقِ توست، هم اجابت از توست اگرچه در اجابت گاهی وحشت و حیرت می دهی اما عاقبتش خیر است چنانکه [2317 هر شبی تدبیر و فرهنگم به خواب] هر شب تدبیر و هنرم در خواب [همچو کشتی غرقه می گردد ز آب] و محو می شود. [2318 خود نه من می مانم و نی آن هنر] چون به خواب می روم همه فانی شود. [تن چو مرداری فتاده بی خبر] بدن همچون لاشه بی خبر افتاده گردد. [2319 تا سحر جمله شب آن شاهِ علی] من که در خوابم عاجزِ جوابم و همه خلق در خواب است بی خود و خراب است، پس همه شب تا به وقتِ بیداری آن شاه علی [خود همی گوید اَلَسْتی و بَلی] زانکه در آن وقت قدرتِ خواب نیست ما را، پس از مردن نیز چنین خواهد شد چون همه کس بمیرد خدای تعالی زمین را بگوید: یا ارض، انا مَلِک فاین ملوک الارض و بمن رجوع الملک. باز خود جواب دهد: لِلّهِ الْوَّاحِدِ الْقَهَّارِ (مؤمن ۱۶/۴۰). [2320 کو بَلی گو جمله را سیلاب بُرد] کجاست بلی گوینده؟ جمله را سیلابِ خواب برد. [یا نهنگی خورد کُل را کرد و مُرد] یا یک نهنگ یعنی تمساح همه را بخورد و نیست کرد. [2321 صبحدم چون تیغِ گوهردارِ خود] وقتِ صبح تیغِ آفتاب را [از نیامِ ظلمتِ شب برگند] از غلافِ ظلمتِ شب بدر کند و بیرون کشد. [2322 آفتابِ شرق شب را طی کند] آفتابِ عالم تاب تاریکیِ شب را نوردد. [این نهنگ آن خورده ها را قی کند] این تمساح آنها را که خورده بود قی کند چنانکه یونس

را ماهی قی کرد. [2323 رسته چون یونس ز معدۀ آن نهنگ] خلاص شده همچون یونس علیه السّلام از معدۀ نهنگ شب. [مُنْتَشِرِ گردیم اندر بو و رنگ] به حکم فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ (جمعه ۱۰/۶۲) هر یک به سویی منتشر می شویم از بهر کاری. حاصل معنی مراد در این محلّ این است که چون بعدِ عسرِ یسری است من نیز پس از این رجا دارم که به راحتی برسم. [2324 روز یونس وار تسبیحی کشند] یعنی آنان که همچون یونس اهل تسبیح بودند در روز. در بعض نسخ: [خلق چون یونس مسبّح آمدند]. [کاندر آن ظلمات پُر راحت شدند] قبر نیز چنین است که کسانی در روزِ دنیا مسبّح و اهل طاعت بودند در تاریکیِ قبر پُر راحت گشتند که الموت راحة المؤمن یا آنان که در ظلمتِ شب اهل تسبیح آمدند در آن تاریکی پُر راحت گشتند. [2325 هر یکی گوید به هنگام سحر] هر یکی از عاقلان گوید به وقتِ سحر [چون ز بطنِ حوتِ شب آید به در] وقتی که از شکم (142a) ماهی شب بیرون آید. [2326 کای کریمی که در آن لیلِ وحش] شب با وحشت [گنج رحمت بنهی و چندین چشش] که به حکم وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُباتًا (نبأ ۹/۷۸) و به موجب قولِ نبوی النّوم راحة البدن لذّت بسیار می نهی. [2327 چشم تیز و گوش تازه تن سبک] چون بیدار شویم خود را چنین می یابیم. [از شبِ همچون نهنگ دُوالْحُبْک] از شبی که آن شب همچون تمساح خداوند راه‌هاست و در آخرت نیز اهل طاعت و اربابِ بلا چون نعمتِ آخرت را بینند شکرِ خدا گویند. [2328 از مقاماتِ وحش‌رو زین سپس] لفظِ وحش‌رو وصفِ ترکیبی است، این مصراع مرهون است. [هیچ نگریزیم ما با چون تو کس] چون در شب و تاریکی و مقامِ وحشت و ظلمت چندین راحت یافتیم. لاجرم از مقاماتِ وحشت‌رو پس از این نگریزیم یا چون تو قرین و معین. لاجرم چون پس از ظلمتِ شب روزِ روشن و عافیت دادی، از این دانستیم که در عقبِ هر بلا راحت و صفا باشد چنانکه [2329 موسی آن را نار دید و نور بود] چون آن شب که زنِ موسی را در راه دردِ زادن واقع شد از جانبِ کوه ضیا پیدا

شد، موسی آن را نار پنداشت که حضرت خدا در سوره طه خبر داد: فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا (طه ۱۰/۲۰). او نور بود چنانکه حضرت خدا در سوره قصص قصه می کند: فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (قصص ۳۰/۲۸). لاجرم ما نیز [زنگی دیدیم شب را حور بود] کنیزک سیاهی و زشت پنداشتیم شب را، او خود حور بود. لاجرم اهل بلا را در روز جزا اجر و ثواب بی حساب باشد. [2330 بعد از این ما دیده خواهیم از تو بس] که آن دیده آخرین باشد. [تا نپوشد بحر را خاشاک و خس] تا که دریای آخرت و بحر حقیقت را ستر نکند خار و خس دنیا. [2331 ساحران را چشم چون رست از عمی] و نایبایی، [کف زنان بودند بی این دست و پا] که فرعون دست و پای ایشان را بُرید اما چون چشم ایشان گشاده بود و عاقبت کار را دیده بی این دست و پا رقص زدند و از بلا نرنجیدند زانکه جزای او را دیدند. [2332 چشم بند خلق جز اسباب نیست] اسباب و متاع دنیا چشم بند است عوام را و اسباب ظاهر طاعت چشم بند است سالک را که مسبب الاسباب را نمی نماید. [هر که لرزد بر سبب ز اصحاب نیست] از همراهان طریقت نیست و به مسبب الاسباب راه نیابد زانکه طاعات بی عنایات سود ندارد. بیت: اگر از جانب معشوق نباشد میلی - کوشش عاشق بی چاره به جایی نرسد. [2333 لیک حق اصحابنا اصحاب را] لفظ اصحاب از صحو است که هشیاری و برهنه شدن را (142b) گویند مثل الصَّحْتِ السَّمَاءِ برهنه شد آسمان از آبر. در اینجا مراد معنی دوم است و بنا به معنی عروس را به خانه آوردن باشد. پس معنی بر این تقدیر این است که حق ظاهر شد و اولیا را که به منزله عرایس الله اند. [درگشاد و بُرد تا صدر سرا] ایشان را به خلوت راه داد و به صدر سرای متمکن گردانید، یا لفظ اصحاب مضاف باشد و حرف ندا مقدر بود و ذکر اصحاب پس از اصحابنا تعمیم بعد التخصیص باشد یعنی یا اصحابنا حق ما را که خواص بندگانیم و مطلق اصحاب را که عوام است در بگشاد و به صدر سرای بُرد، بدان که از این

محلّ مفهوم شد که هر که بر سبب لرزد از قرب الهی محروم شود و چون خدای تعالی بر بندگان مزید رحمت دارد، معروضان را نیز از رحمت بهره‌مند سازد، ولهذا خدمت مولانا می فرماید:

[2334 با کَفَشِ نَامُستَحِقِّ و مُستَحِقِّ] به یدِ کرم حضرت حق عوام و خواص بلکه عاصی و مطیع [مُعْتَقَانِ رحمتند از بندِ رِق] از قیدِ بندگی. حکایت: فاسقِی مدمن الخمر بمُرد، وی را در خواب دیدند و گفتند: حالِ تو چون شد؟ گفت: روزی از مجلسِ خمر بر خاسته بودم و در دست سیبی داشتم، کودکی مرا پیش آمد، آن سیب را بدان کودک دادم، چون از دنیا رحیل کردم مرا به دوزخ فرستادند، آن سیب بیامد، درِ دوزخ را بگرفت. گفتند: جای وی نه این است زانکه این سیب را به کودکی داد و بر وی شفقت کرد. پس حضرت خدا به بهانه می دهد به بها نمی دهد بلکه بی بهانه می دهد چنانکه [2335 در عدم ما مُستَحِقَّانِ کی بُدیم] وقتی که به دنیا نیامده بودیم استحقاق داشتیم [که بر این جان و بر این دانش زدیم] که جان و علم و یافتیم؟ بیت: کرد نابود را به قدرت بود - چه عجب هر بیود وجود. معنی محلّ از روی ظاهر سعتِ رحمتِ خدا را بیان است یعنی چنانکه بی استحقاق آفرید بی استحقاق رحمت کند. نظم: گر بارِ گناه ما گران است - بحرِ کَرَمِ تو بی کران است ❀ ما را گنه ار ز حدّ بیرون است - عفوِ تو ز جُرم ما فزون است. و اما از روی معنی سعتِ فیض و فضلِ خدا را بیان است که گاهی فاسقان و کافران را هدایت کند و به ولایت رساند ولهذا می فرماید: [2336 ای بکرده یار هر اغیار را] ای خدا که هدایت داده‌ای هر گمراه را. [وی بداده خلعتِ گل خار را] و آراسته کرده خارِ سیاه را به لباسِ رنگین گل و همچنین مزین ساخته کافران و عاصیان را به خلعتِ ایمان و عرفان. حکایت: روزی مردی به جانبِ صحرا به سرِ رمه خود رفته بود و از آنجا وی را داعیهٔ زیارتِ بیت الله قوی شد و هم از آنجا روانه گشت و این چنین رقعته‌ای به اصحابِ خود نوشته: دیروز با طائفه‌ای (143a) به نیتِ ارتیاج و ابتهاج به طرفِ صحرا و نتاج کذری افتاد. رباعی: با دوست به بوستان شدم ره گذری - بر گل نظری فکندم از بی خبری ❀ دلدار به

طعنه گفت شرمّت بادا - رخسارِ من اینجا و تو در گُلِ نگرى. ناگاهِ غیرتِ اله از کمینگاهِ لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ (قصص ۸۸/۲۸) بیرون تاخت و کمندِ جذبه‌ای من جذباتِ الحق در گردنِ دلِ ممتحن انداخت. **مصراع:** گر نیاید به خوشی موی کشانش آرید. به وطن نارفته و تفکر را گذاشته هم از طرفِ صحرا بر اشارتِ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا (حج ۲۷/۲۲) بر صوبِ خانهٔ کعبه روان گشته. **بیت:** چون نرود از پی صاحبِ کمند - آهوی بیچاره به گردن اسیر. والسلام علی من اتّبع الهدی. [2337 خایِ ما را ثنیا پالیز کن] خربزه زار و بوستان کن تا که از تنِ خاکی ما ثمراتِ ایمان حاصل شود. [هیچ نی را بارِ دیگر چیز کن] چنانکه اوّل لاشی بودیم شی کردی اکنون به وجهِ دیگر ناچیزیم که از ما اثرِ عمل پیدا نمی شود، پس بارِ دیگر ناچیز را چیز کن، توفیقِ عمل کن و جذبه رسان. [2338 این دعا تو امر کردی ز ابتدا] به اماله خواندن می باید. [ورنه خاکی را چه زهره این بُدی] یعنی تو فرمودی که اَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (مؤمن ۶۰/۴۰) و فرمودی اَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً (اعراف ۵۵/۷). پس ما از بهر فرمانِ تو دعا می کنیم و الاّ خاک را چه زهره بودی که دعا گفتی و چیزی بخواستی. [2339 چون دُعایمان امر کردی ای عَجاب] عجاب چیزی است که بشکفت آرد. [این دعای خویش را کن مُستجاب] چون دعا از آن تُست دعای خود را مستجاب کن. [2340 شب شکسته کشتی فهم و حواس] چنانکه [نه امیدی مانده نه خوف و نه یاس] زانکه در حالتِ خواب [2341 بُرده در دریایِ رحمت ایزدم] غرق کرده مرا در بحرِ حیرتِ خدای تعالی. [تا ز چه فن پُر کند بفرستدم] یعنی مرا و هر آدمی را حضرت خدا به هر فکری و عملی که پُر کند به آن عمل بفرستد که وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا (لقمان ۳۴/۳۱). پس به حکمِ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ [2342 آن یکی را کرده پُر نورِ جلال] آن ملکِ متعال [وآن دگر را کرده پُر وهم و خیال] و بداشته در معصیت و ضلال. در این تنبیه است که معصیت نیز به مشیّتِ حق تعالی است و از این لازم نمی شود که بنده مجبور بود.

حکایت: شیخ رئیس یعنی ابو علی گفت: **رباعی:** ما بیم به عشق تو توّلّا کرده - وز طاعت و معصیت تبرا کرده ❁ آنجا که عنایت تو باشد باشد - ناکرده چو کرده چو ناکرده. و شیخ ابو سعید در جوابش گفته: **رباعی:** ای هیچ نکرده نیک و بدی‌ها کرده - و آنگاه خلاص خود تمنا کرده ❁ بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود - ناکرده چو کرده چو ناکرده. (143b) و چون عبادت به توفیق خداست، بنده را می باید که بدان اعتراض ننماید و لهذا می فرماید: [2343] **گر به خویشم هیچ رای و فن بُدی**] اگر در دست من تدبیر و صنعتی و در عمل استقلال من بودی [رای و تدبیرم به حکم من بُدی] و مطیع فرمان من شدی. [2344] **شب نرفتی هوش بی فرمان من**] اگر در دست من قدرت بودی در شب عقل من بی فرمان من نرفتی. [زیر دام من بُدی مرغان من] به هر طرف پَران من نشدندی حواس و قوای من. [2345] **بودمی آگه ز منزلهای جان**] مرهون است. [وقت خواب و بیهوشی و امتحان] اما معلوم و مقرر است که در دست من چیزی نیست در آن زمان و از این دانستن می باید که در تصرف بنده قوت تأثیر نیست. لاجرم به حکم العبد یدبر و الله یقدر، من تدبیر می کنم چون به تقدیر حق موافق نباشد کار من راست نمی آید. **بیت:** ندبیر کند بنده و تقدیر نداند - تقدیر خداوند به تدبیر نماند. [2346] **چون کفم زین حلّ و عقد او تهی است**] و از تصرف گشادن و بستن خالی است که بی مشیت حق کاری میسر نیست. [ای عجب این مُعْجَبی من ز کیست] که تکبر می کنم و خودفروشی می نمایم. لاجرم عاقل را می باید که چون به خیر و نیکی موفق باشد شکر توفیق حق بگذارد، نیکی را از خود نداند. **حکایت:** کسی از عابدان شیخ شهاب الدین سهروردی را کاغذ بنوشت و گفت: یا سیدی، ان ترکت العمل اخلدت الی البطالة و ان عملت داخلنی العجب. شیخ در جوابش نوشت: اعمل و استغفر الله من العجب. بدان که در اینجا حصّه‌ها است، یکی آنکه چون کسی که فقیر باشد و از بهر غنا دعا کند دعایش مستجاب نشود، می باید که از بهر ثواب آخرت و از برای رحمت دعا کند تا **خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ** (حج

۱۱/۲۲) نشود، دوّم آن است که بداند که چیزی ندارد که وسیله استجابتِ دعا شود، سوّم آن است که بداند که نامقبول گشتنِ دعا از بهرِ دنیا بهتر است زانکه مال و غنا محنت و عنا است، چهارم آنکه بداند که به حکمِ مصراع: در دست همین دعاست ما را - دعا و زاری به عنایتِ باری واسطهٔ اجابت باشد، پنجم آن است که بداند که بنده چیزی ندارد که وسیله استجابتِ دعا باشد جز اشکِ چشم، ششم آن است که چون فقیرِ مذکور به سببِ عدمِ اجابت ترکِ دعا نکردی. لاجرم داعی را می باید که هرگز ترکِ دعا نکند، هفتم آن است که چون حضرت خدا به حکمِ اذْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ (مؤمن ۶۰/۴۰) داعی را وعدهٔ اجابت کرده است، چون در دنیا اجابت نکند در آخرت اجابت کند. پس خدمت مولانا قصهٔ اوّل را بیان کند که می فرماید: [2347 دیده را نادیده خود انگاشتم] آن چیز که دیده بودم در خواب (144a) و کاغذ یا آنچه کشیدم از محنت و حاصلِ نبردم نادیده فرض کردم. [باز زنبیلِ دعا برداشتم] و به گدایی مشغول گشتم از درگاهِ تو. باز قصهٔ دوّم را بیان کند که می فرماید: [2348 چون الف چیزی ندارم ای کریم] چنانکه الف چیزی ندارد ای خدای کریم. [جز دلی دلتنگ‌تر از چشمِ میم] جز دلِ تنگ چیزی ندارم که آن دلِ من تنگ‌تر است از چشمِ میم چون الف و میم را یاد کرد ترکیبِ این دو را ملاحظه کرد که اُم شود به تقریبِ آن معرفتِ دیگر می فرماید: [2349 این الف وین میم اُمّ بود ماست] اصلِ وجود ماست یعنی در این وجود و حیات از این دو خالی نیستم. [میم اُم تنگ است الف زو نر گداست] میم اصلِ تنگی است و الف از او گدا تر و از او ناچیز و خالی و بدتر. [2350 آن الف چیزی ندارد غافل است] آن الف که چیزی ندارد غافلِ من است یعنی زمانِ خواب و غفلت همچون الف تهی و خالی شدنِ من است. [میم دلتنگ آن زمانِ عاقلی است] آن میم که دل‌تنگ است آن زمانِ عاقلی من است یعنی وقتی که بیدار و هشیار باشم دلِ من در آن زمان تنگ است از غم همچون دلِ میم. [2351 در زمانِ بیهوشی خود هیچ من] مصراعِ اوّل را بیان است از بیتِ اوّل یعنی در زمانِ

خواب و غفلت من هیچم که نه عمل دنیا کنم نه عمل آخرت. [در زمانِ هوش اندر پیچ من]
 مصراعِ ثانی را بیان است که از آن بیتِ اوّل یعنی در زمانِ بیداری و عقل در اضطراب و اشتغال
 دنیا می باشم. باز حصّه سوّم را بیان کند که می فرماید: [2352 هیچ دیگر بر چنین پیچی
 منّه] نیستِ دیگر را بر چنین نیستی منّه. [نامِ دولت بر چنین پیچی منّه] نامِ دولت و صحت
 بر چنین پیچی و اضطراب منّه. حکایت: سلیمان علیه السّلام بر تخت سوار شده، باد تختش را
 با لشکر بسیار می بُرد، وی را کشتکاری دید و گفت: سلیمان عجب سلطنت دارد. باد سخن
 وی را به گوشِ سلیمان بُرد، سلیمان فرود آمد، وی را گفت: سلطنت از آن تُست که کسبِ نان
 می کنی و به حضورِ دل می نشینی و طاعت کنی، من غمِ جهان و تدبیرِ انس و جان می کنم
 به وجود که همه معدوم خواهند شد. باز حصّه چهارم را بیان کند و می فرماید: [2353 خود
 ندارم هیچ به سازد مرا] هیچ چیزی ندارم از گنج و مال یا از اعمال که به سازد مرا. [که ز
 وهم دارم است این صد عنا] امّا از وهم دارم صد رنج دارم. [2354 در ندارم هم تو داریم
 کن] در نیستی هم بزرگ و دارا کن مرا یا در نیستی و نداشتی دارنده و توانا کن مرا. [رنج
 دیدم راحت افزایش کن] رنج و محنت دیدم، راحت و سعادت افزا کن مرا. باز حصّه پنجم را
 بیان کند و می فرماید: [2355 هم در آب دیده عریان بیستم] (144b) توقّف و سکون کردم
 یعنی جز آب دیده چیزی ندارم. [بر در تو چونکه دیده نیستم] و مشاهده نکردم یا دیده
 ندارم. [2356 آب دیده بنده بی دیده را] آب چشم بنده‌ای که تو را ندیده باشد یا او را دیده
 بیننده نباشد. [سبزه‌ای بخش و نباتی زین چرا] که از دیده این بنده چمن و سبز بروید.
 [2357 ور نمانم آب آبم ده ز عین] اگر آب نماند در دیده من آب ده به من از چشم.
 [همچو عینِ نبی هطالتین] آبریزان که رسول الله علیه السّلام دعا می کرد: اللهم ارزقنی
 عینین هطالتین تشفیان بذروف الدمع قبل ان یصیر الله تعالی دمّا. [2358 او چو آب
 دیده جُست از جود حق] یعنی رسول الله علیه السّلام دعا کردی و آب دیده جُستی از جود

حق تعالی. [با چنان اقبال و اجلال و سبق] با چنین دولت و بزرگی و تقدّم و پیشی. حکایت: عطا گفت: نزدیکِ عایشه رضی الله عنها رفتم و گفتم: خبر ده مرا عجیب‌ترین کاری که از رسول الله علیه السلام دیدی. عایشه بگریست و گفت: کدام کارِ او عجیب نبود؟ شبی نزدیک من آمد و در فراش من بخفت تا پوستِ خود پوستِ مرا بسود. پس گفت: ای دخترِ ابو بکر، بگذار مرا تا عبادت کنم مر خوادند خود را. گفتم: یا رسول الله من دوست می دارم قربت تو را. پس وی را دستور دادم بر خاست و به سوی مشکِ آب رفت و آبدست بکرد و در نماز ایستاد و چندان بگریست که آبِ چشمِ وی بر سینه مبارکش روان شد. پس رکوع کرد و بگریست، پس سجده کرد و بگریست، پس سر از سجده بر آورد و بگریست و هم بر این حال می بود تا بلال بیامد و بانگ نماز بداد. پس گفتم: یا رسول الله چه می گریاند تو را و خدای متعال گذشته و ناگذشته تو را بیامزیده است؟ رسول الله علیه السلام گفت: اگر گناه من بیامزیده است ولیکن بنده شاکر نباشم مر خداوند را و چرا نگیرم و عبادت نکنم که این آیه بر من منزل شده است: أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ ﴿٦٠﴾ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦١﴾ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٥٣﴾ (نجم ۵۳/۵۹، ۶۰، ۶۱). آیا از این سخن که قرآن است شکفت می دارید و می خندید به استهزا و نمی گریید از خوت و عبدی کر در وی است و شما بازی کنندگانید و بدان که گریستن ثمرهٔ بیم است و سببِ مغفرت است. رسول الله علیه السلام فرمود: لَا يَلِجُ أَحَدُكُمْ فِي النَّارِ بَكِيٍّ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّى يَعُودَ الدِّينَ فِي الضَّرْعِ، و فرمود: اِذَا أَقْشَعَرَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ تَحَاتَّ عَنْهُ خَطَايَاهُ كَمَا تَحَاتُّ مِنَ الشَّجَرِ أَوْرَاقُهَا و قال عليه السلام ما من عبد مؤمن تخرج من عينيه دموع و ان كانت رأس الذباب من خشية الله ألا حرّمه الله على النار. [2359 چون نباشم ز اشکِ خون باریک‌ریس] چرا من نباشم اشکِ خون را (145a) باریک‌ریسنده. [من تهی‌دستِ قصورِ کاسه‌لیس] من که تهی‌دستم و قاصرم و کاسه‌لیسنده یعنی از عمل و طاعت فقیرم. [2360 چون چنان چشم اشک را مفتون

بود] چون چشمِ مبارکِ رسولِ اشک را فریفته و آن را طالب بود. [اشک من باید که صد
 جیحون بود] اشک چشم من باید که پر بسیار باشد. [2361 قطره‌ای زان زین دو صد
 جیحون به است] یک قطره از چشمِ مبارکِ رسول بهتر است از دو صد جیحون اشک من.
 [که بدان یک قطره انس و جن برست] خلاص شد از عذاب. حکایت: از عمرو بن
 العاص مروی است که رسول الله علیه السلام می خواند کلام خدا را که از ابراهیم علیه السلام
 حکایت می کرد: رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي
 فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (ابراهیم ۳۶/۱۴) و قولِ عیسی علیه السلام: إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ
 (مائده ۱۱۸/۵)، باز دستِ مبارک را بر داشت و گفت: اَمَّتِي اَمَّتِي. باز بگریست، حق تعالی
 گفت: ای جبرئیل، برو به محمد و پیرس که چه می گریاند وی را. جبرئیل آمد و خبر را به
 حضرت رسانید با آنکه او اعلم است گفت: باز برو و بگوی من او را راضی می کنم در حق
 اَمَّتِ او. [2362 چونکه باران جُست آن روضه بهشت] چون باران بخواست آن باغ جنت
 یعنی رسول الله علیه السلام [چون نجوید آب شوره‌خاک زشت] چرا آب نجوید زمین شورانیده
 خاکِ قبیح که ماییم با چندین گناه. باز حصّه ششم را بیان کند و می فرماید: [2363 ای
 آخی دست از دعا کردن مدار] یعنی پیوسته در دعا کردن باش. [با اجابت یا ردِ اویت چه
 کار] با قبول و ردّ خدا چه کار است تو را زانکه نفسِ دعا عبادت است و در خبر آمده است
 که بنده دعا می کند و حق تعالی دعا کردِ او را دوست می دارد و گوید: ای جبرئیل، حاجتِ
 آن بنده را تأخیر کن که من دوست می دارم آوازِ او را. از وقاشی مروی است که روزِ قیامت
 حضرت خدا هر دعاى بنده مؤمن را که در دنیا اجابت نکرده است ثواب دهد تا بنده گوید:
 کاشکی هرگز دعاى من مستجاب نگشته بودی در دنیا. پس حصّه هفتم از مصراعِ اخیر مفهوم
 می شود. باز خدمت مولانا بیان کند که سببِ جمودِ عین و قساوتِ قلب بسیار خوردن است.
 [2364 نان که سدّ و مانع این آب بود] که سببِ جمودِ عین کثرتِ اکل است. [دست از

آن نان می‌باید شست زود] تا رَقَّتِ قلب و دیده اشک‌بار حاصل شود. رسول الله علیه السلام فرمود: لا تمیتوا قلوبکم بکثرة الاکل. ابو سلیمان دارا می گفت: مَنْ ارَادَ أَنْ یخشع قلبه و یغرز دمه فلیأکل و لیشرَب فی نصف بطنه. [2365 خویش را موزون و چست و سخته کن] سخته به فتح سین اسم مفعول است از سَخَتَن. [ز آب دیده نان (145b) خود را پخته کن] زانکه نانی که بی آب پخته باشد پر خشک نشود.

[آواز دادنِ هاتف مر طالبِ گنج را و اعلام کردن از حقیقتِ اسرارِ آن] در نظم الهام می کند، پس مراد از یکی دیگری است یا هر یک واقع گشته است.

[2366 اندر این بود او که الهام آمدش] آن درویش اندر این سخن بود که الهام آمد او را. [کشف شد این مشکلات از ایزدش] از خدای آن درویش. [2367 کو بگفت در کمان تیری بیه] ایزد تو را گفت: تیر را در کمان بیه. [کی بگفتندت که اندر کَش تو زه] به ترکی کرش. [2368 او نگفتت که کمان را سخت کش] بلکه [در کمان نه گفت او نه پُر کُنش] ایزد گفت در کمان نه تیر را، نگفت پُر کن او را. [2369 از فضولی تو کمان افراشتی] و کمان سخت گرفتی. [صنعتِ قَوَاسِی برداشتی] و هنرِ کمانکشی نمودی، پس طریقی یافتنِ گنج این است که [2370 ترکِ این سخته کمانی رَو بگو] ای درویش. [در کمان نه تیر و پُریدن مجو] و دور مینداز. [2371 چون بیفتد برکن آنجا می طلب] چون به جایی افتد آن جای را بر کن و بجو. [زور بگذار و به زاری جو ذَهَب] زر را به زور مجو بلکه به زاری بکن جُستوجو. حصَّه قصَّه در این مرتبه عولم را این است که طولِ امل را ترک کردن می باید و به عملِ آخرت اشتغال کردن و خواص را عادت این است که آن عالم که می داند بدان علم عمل کردن می باید که تأخیرِ عمل خطاست و در خبر وارد است آن اکثر صیاح اهل النار من التَّسویف. [2372 آنکه حق است اقرب از حَبْلُ الْوَرید] حق جلّ و علا به حکم آیتِ سورهُ ق: وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرید (ق ۱۶/۵۰) بنده را نزدیک تر است. [تو فکنده تیرِ فکرت را بعید] ای که طولِ امل می کنی و می گویی چندین مال تحصیل می کنم و

اسبابِ معاش را منتظم می سازم، پس از آن به عبادت مشغول شوم و وصولِ حضرت خدا را حاصل کنم، وی که به علم اشتغال می کنی و می گویی پس از تحصیلِ علوم بسیار و معارفِ بی شمار مشغولِ طاعت شوم، وی که به علمِ بی عملِ خدای تعالی را می جوئی حضرتش نزدیک است اما تو نیز فکر را دور افکنده‌ای. خدمتِ مولانا از بهرِ اشارت به حصّه مذکور می فرماید: [2373 ای کمان و تیرها بر ساخته] و پرداخته. [صید نزدیک و تو دور انداخته] از آن محرومی. [2374 هر که دور اندازتر او دورتر] هر که تیر را زیاده دور انداخت از صید محروم و بعیدتر شد، پس کسی که در علم دقت کند و از عمل غفلت نماید او دورتر گردد. [وز چنین گنج است او مهجورتر] از چنین گنجِ بی بها مهجور است. [2375 فلسفی خود را از اندیشه بگشت] حکیم خود را از فکرِ عمیق و علمِ دقیق بگشت که در حقّ حضرت خدا و احوالِ آخرت همچون اعتقادِ انبیا اعتقاد نکرد. [گو بدو کو راست سویِ گنج پشت] بگو آن را بدود بر او که به جانبِ گنج است پشتِ تو. [2376 گو بدو چندانکه افزون می‌دود] آن فلسفی (146a) [از مرادِ دل جداتر می‌شود] پس خدای تعالی را یافتن در طلبِ او اهتمام و جد کردن است نه در بیابانِ دیدن. [2377 جَاهِدُوا فِينَا بگفت آن شهریار] اشارت است به آن آیتِ کریمه که در آخرِ سورهٔ عنکبوت است: وَالَّذِينَ جَاهِدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا (عنکبوت ۶۹/۲۹) یعنی و آنان که کوشش نمایند در کارِ ما و اقامتِ دینِ ما راه نمایم ایشان را به راه‌های خود، بدان که مرادِ مولانا از تفسیرِ آیت این است که آنان که جهاد کنند در راه با دشمنانِ دین از شیاطینِ جن و انس و نفس و هوا بنمایم ایشان را راه وصول به دولتِ لقا که هر گه ما را جوید ما را در یابد. بیت: اگر در جستجوی من شتابی - مرا در خود به زودی باز یابی. [جَاهِدُوا عَنَّا نگفت ای بی‌قرار] پس چرا از او قرار می کنی؟ [2378 همچو کنعان کو ز ننگِ نوح رفت] مرهون است. [بر فرازِ قلّهٔ آن کوه زفت] و جبلِ عظیم، پس کنعان هر چند که با بالای کوه می رفت از کشتیِ نوح دور می شد. [2379 هرچه افزون‌تر همی‌جُست او خلاص] از غرق [سویِ گُهِ می‌شد جداتر از مناص] به جانبِ کوه می رفت دورتر از پناهگاه. [2380 همچو این درویش بهرِ گنج و کان] و معدن [هر صباحی سخت‌تر جُستی کمان] و تیر را دور انداختی از آن. [2381 هر کمانی کو گرفتی سخت‌تر] و تیر را

از آن افکندی. [بود از گنج و نشان بدبخت‌تر] و دورتر. [2382 این مثل اندر زمانه جانی است] و در زبان‌ها روان است. [جان نادانان به رنج ارزانی است] که در مثل می گویند: جانِ جاهل به سختی ارزانی. [2383 زآنکه جاهل ننگ دارد ز اوستاد] جاهل از استاد عار کند یعنی احکام دین نیاموزد یا از مرشد عار کند سلوک طریقت نمی کند یا از اقتدای انبیا عار کند. [لاجرم رفت و دکانی نو گشاد] به کسب مال اشتغال نمود و در طول امل شد و می خواست که به علم بی عمل حضرت خدا را برسد و آخرت را به زعم خود تصوّر کند که آن خلاف اعتقاد انبیا و اولیا است. [2384 آن دکان بالای استاد ای نگار] مرهون است. [گنده و پُر کژدم است و پُر ز مار] سلاسل و اغلال و کژدم با قهر است و مار پُر زهر و پُر از حد و کبر و کینه است. [2385 زود ویران کن دکان و بازگرد] رجوع کن. [سوی سبزه و گلبنان و آب‌خورد] لفظ آب‌خور بی دال و لفظ آب‌خورد با دال و به واو رسمی، هر دو به یک معنی می آید، به ترکی صوار. [2386 نه چو کنعان کو ز کبر و ناشناخت] یعنی همچون کنعان مباش از تکبر و نادانی. [از کُهِ عاصم سفینه فوز ساخت] به حکم آیت سوره هود سَاوِي اِلٰی جَبَلٍ يَّعَصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ (هود ۴۳/۱۱)، از سفینه نوح گریخت و از کوه عاصم کشتی پیروزی بساخت یعنی کوه را کشتی پنداشت. [2387 علم تیراندازیش آمد حجاب] آن درویش را علم طول امل کننده و یا علم بی عمل را و فلسفی پُر حول را علم (146b) تیر اندازی او حجاب شد با وجود که [وآن مراد او را بُده حاضر به جیب] آن مطلوب او حاضر به جیب بود. [2388 ای بسا علم و ذکاوات و فِطَن] و زیرکی [گشته رهرو را چو غول و راهزن] اوّل مصراع به ضمّ کاف عربی باشد به معنی قتل کرده است و اگر به فتح کاف عجمی باشد به معنی شده است. لاجرم علمی بی عمل و طول امل و عقل معاش باعث نسیانی اجل گردد اما آنکه ابله دنیا و عاقل آخرت است ترکی تدبیر دنیا و تصحیح فکر اخری کند زآنکه می داند رباعی: گر ملک تو شام یمن خواهد بود - وز سرحد روم تا ختن خواهد بود ❀ آن روز کزین جهان کنی عزم سفر - همراه تو چند گز کفن خواهد بود. [2389 بیشتر اصحاب جنت ابلهاند] به حکم أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلَّهُ بیشتر اهل جنت ابلهاند. [تا ز شرّ فیلسوفی می‌رهند] زآنکه آن ابلهان فیلسوفی را نمی دانند و از شرّ حکمت حکما غافلند. رسول الله علیه السلام فرمود: إِنْ مِنْ

العلم جهلاً. این ظاهر است که علم جهل نمی شود و مراد بیانِ ضرر است و علی بن ابی طالب گفته: علیکم باعتقاد العجایز. [2390] خویش را عریان کن از فضل و فضول] ای که دعوی فضل می کنی [تا کند رحمت به تو هر دم نزول] که تواضع و تنزل سببِ نزولِ رحمت باشد. حکایت: علی بن ابی طالب گفت: سلونی عما اعلم ی عما لا اعلم. گفتند: از آنچه ندانی چه پرسیم. گفت: تا بگویم که ندانم تا هرگز نداند همچنین بگوید و ترک فضولی کند. [2391] زیرکی ضد شکست است و نیاز] زیرکی خلافی انکسار و تضرع است اگر طالبِ حضرت خدایی. [زیرکی بگذار و با گولی بساز] و با ابلهی قرین شو. حکایت: مردی در زمانِ سلیمان علیه السلام بلبلِ خوش‌آواز می داشت و قفصی برای او ساخته بود و پیوسته آن نواهای گوناگون او سماع می کرد و با وی انس می گرفت. یک روز بلبلِ دیگر بیامد و بر سرِ قفص او نشست و نرم نرم سخن با وی گفت گفت و برفت. پس از آن بلبلِ مذکور بانگ را بگذاشت. مرد وی را به نزد سلیمان برد و گفت: یا نبی الله، این مرغک پیوسته بانگ می کرد و مرا با وی وقت خوش بود، اکنون مدتی است خاموش شده است و نمی سراید، از وی سؤال کن تا خود چه رسیده است. سلیمان از وی پرسید. گفت: یا نبی الله، من در قفص بر فراقِ جفتِ خود می نالیدم، یک روز جفتِ من بیامد و بر قفصِ من بنشست و با من گفت: ای مسکین، این همه بلا بر تو از گفتارِ تو آمد، اگر خاموش بودی هرگز بدین بلا گرفتار نگشتی و تو را خاموشی رهاوند، اگر خواهی که به ما رسی خاموش باش. من نصیحتِ وی قبول کردم و خاموش گشتم. سلیمان این خبر را به آن مرد گفت، چون بشنید وی را از بهرِ خدای تعالی آزاد کرد. [2392] زیرکی دان دام بُرد و طمع و گاز] زیرک و علم دام برد است به ترکی الاجه دوزاق و دام طمع و انقطاع (147a) از حق. [تا چه خواهد زیرکی را پاکباز] آنکه پاکباز استزیرکی را نمی خواهد. لاجرم همچون اسبابِ دنیا از او نیز قطع تعلق می باید. حکایت: ابراهیم بن دوحه با ابراهیم بن ستنه در بادیه می رفتند، ابراهیم ستنه گفت: بیفکن هر چه داری از علایق. ابراهیم دوحه هر چه داشت بینداخت مگر یک دینار گذاشت. ابراهیم ستنه گفت: سر مرا مشغول مکن، هر چه با تست بیفکن. ابراهیم دوحه دینار را بینداخت. ابراهیم ستنه گفت: بیفکن هر چه داری از علایق. ابراهیم دوحه اندیشه کرد که با وی دوالِ نعل بود، آن را نیز

بیبداخت. پس از آن هر چه حاجت می شد در راه پیدا می شد. ابراهیم ستنبه گفت: چنین باشد کسی که به حضرت خدا معامله کند به صدق. [2393 زیرکان با صنعتی قانع شده] به علم ظاهر و ظاهر علم اکتفا کرده و از صانع دور مانده. [ابلهان از صنّع در صانع شده] ابلهان از صنّع حضرت خدا رسیده چون ایشان اشتغال به کار حضرت خدا کرده خدای تعالی کار ایشان را تدبیر کرده و صدق نیت ایشان کارگر شده. حکایت: از اصمعی مروی است که گفت: در بادیه بودم، اعرابی را دیدم در دست شمشیر دارد، گمان بردم که او مست باشد و مرا گفت: ای اهل حضر، جام‌های خود را بیرون خانه خود خراب مکن به عقل. گفتم: مرا می دانی؟ گفت: در راه زن معرفت نباشد، اگر دانستمی انکار کردمی. گفتم: نمی دانی که خدای تعالی تو را می طلبد بدین کار که می کنی. گفت: پس در کجا می طلبد؟ گفتم: شنیدی سخن خدای تعالی را: **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ** (ذاریات ۲۲/۵۱). چون این سخن را شنید شمشیر را انداخت و گفت: استغفر الله، رزق من در آسمان است من در زمین می طلبم هنوز سخن وی تمام نشد دو نان گرم پیدا گشت و یک کاسه پیدا گشت که شوربای گرم دارد سبب صدق اعتقادش و مرا گفت: هداک الله کما هدیتنی الی رزقی. [2394 زآنکه طفل خرد را مادر نهار] طفلی که علم و قدرت ندارد و عمل و صنعت نداند مادرش او را در روز [دست و پا باشد نهاده بر کنار] پس کسی که علم و هنر نفروشد و خدای تعالی را تضرع و نیاز کند حضرت خدا او را به نعمت دنیا و آخرت پیورود.

[داستان آن سه مسافر مسلمان و ترسا و جهود و آنکه به منزل قوتی یافتند و ترسا و جهود سیر بودند، گفتند این قوت را فردا خوریم، مسلمان صایم بود، گرسنه ماند از آنکه مغلوب بود] نتوانیست که مخالف ایشان کند.

[2395 یک حکایت بشنو اینجا ای پسر] یک قصه بشنو در این محل ای سالک. [تا نگریدی مُمتحن اندر هنر] تا نشوی آزموده و محنت زده در هنر یعنی مغرور علم و هنر نباشی تا از نعمت آخرت (147b) محروم نمایی چنانکه آن یهودی و نصرانی دعوی هنر کردند از حلوا

محروم ماندند که در آخرِ قصّه مذکور خواهد شد. [2396 آن جهود و مؤمن و ترسا مگر]

حکایت این است که مسلمانی و جهود و نصرانی [همرهی کردند با هم در سفر] یعنی همراه گشتند با همدیگر در سفر، چون مقصودِ خدمتِ مولانا از هر قصّه حصّه است، در این مرتبه دو حصّه است، یکی قرین شدنِ نیک با بدان و این حال چنانکه در آفاق باشد در انفس نیز باشد، و دوم آن که اگرچه نیک و بد در دنیا قرین شوند اما در آخرت هر یکی به جای خود رود، بدین تقریر معارف بسیار می گوید، ولهذا می فرماید: [2397 با دو گمراه همراه آمد مؤمنی] با دو ضال که یکی نصرانی و یکی جهود است همراه شد مسلمانی. [چون خرد با نفس و با آهرمنی] همچون عقلِ معاد که همراهِ نفس و شیطان است. [2398 مرغزی و رازی افتند از سفر] مرغز و راز نامِ دو ده است یعنی دو کس که هر یکی از جای مستقلّ باشد گاهی افتد از سفر. [همراه و هم سفره پیشِ همدگر] پس عجب مدار از همراهی یهودی و نصرانی با مسلمانی. [2399 در قفص افتند زاغ و جغد و باز] جغد بوم است و همچنان. [جفت شد در حبس پاک و بی نماز] قرین شد در زندان یا در دنیا که سجنِ مؤمن است اهل صلوة و تارکِ نماز [2400 کرده منزل شب به یک کاروانسرا] مرهون است. [اهل شرق و اهل غرب و ماورا] و اهلِ ماوراءالنهر یا اهلِ مادون شرق و غرب. در بعض نسخ به جای این بیت این بیت واقع شده است: [کرده منزل شب به یک موضع به هم] مرهون است. [مشرقی و مغربی قانع به هم] و غم. [2401 مانده در کاروانسرا خرد و شگرف] کوچک و بزرگ. [روزها با هم ز سرما و ز برف] معنی این مصراع به ترکی نیجه گونلر بربری ایله صووقدن و قاردن. [2402 چون گشاده شد ره و بگشاد بند] و راه مفتوح شد و لفظ بند مرهون است. [بسکلند و هر یکی جایی روند] لاجرم طوایفِ مردمان در کاربانسرای جهان همراه و رفیقانند چون از اینجا بروند هر یکی به مقامی برسند نیکان به اعلاّی علیّین و بدان با اسفل سافلین. [2403 چون قفس را بشکند شاه خرد] چون قفصِ تن را بشکند شاهِ عقل. [جمع مرغان هر یکی سویی پرد] از ارواح هر یکی به جانبی طیران کند. [2404 پر گشاید پیش از این بر شوق و یاد] هر یکی از این مرغان پر گشاده بودند بر شوق و یاد. [در هوای جنس خود سویی معاد] و باز گشت یعنی وقتی که هر کس را جان در قفسِ تن بود هر یکی پر گشاده بود

در هوای همجنس خود که صالحان می خواست تا به زمره انبیا و اولیا برسند. لاجرم حال آن مرغان این بود زمانی که در قفس بودند که هر یکی از ایشان [2405] پَر گشاید هر دمی با اشک و آه] به گریستن و سوز. [لیک پَریدن ندارد روی و راه] و مجال رفتنش (148a) نبود.

[2406] راه شد هر یک پَرَد مانند باد] به استعجال [سوی آن کز یاد آن پَر می گشاد] به جانب آن کس که از یاد او پَر می گشود. [2407] آن طرف که بود اشک و آه او] و شوق و اشتیاق او. [چونکه فرصت یافت باشد راه او] که به آن طرف رود. [2408] در تن خود بنگر این اجزای تن] مرهون است. [از کجاها گرد آمد در بدن] هر یکی از جایی آمده است و غذاهای تو از جای های مختلف رسیده اند و پیش از مردن به حکم کُلّ شیئی یرجع الی أصله به اصل خود راجع شود حال جان نیز چنین است. [2409] آبی و خاکی و بادی و آتشی] همچنان [عرشی و فرشی و رومی و گشی] خوبی و حبشی [2410] از امید عود هر یک بسته طرف] معنی این مصراع به ترکی دونمک و گتمک امیدندن هر بری گوز بغلمشدر و یوممشلدر. [اندر این کاروانسرا از بیم برف] و عزم اقامت کرده اند یعنی چنانکه اهل کاربانسرای که از امید باز گشتن نومید شده باشند و کاربانسرای را موضع اقامت گرفته اند. جامدان زمان و احماقان جهان در این کاربانسرای دنیا از امید و فکر باز گشتن به آخرت چشم بسته و آن را فراموش کرده اند، پس از این برف را بیان کند که می فرماید: [2411] برف گوناگون جُمود هر جماد] برف گوناگون است، افسردگی هر جامد و جماد است. [در شتای بعد آن خورشید داد] در شتای دوری آن آفتاب عدل یعنی وقتی که در حیات بودند به سوی حق سفر نکردندی و به آن حضرت نوجه نمودندی اسباب و متاع دنیا و شهوت و هوای ایشان را از آن سفر و اقبال مانع بود. [2412] چون بتابد تَفّ آن خورشید خشم] چون اضاعت و نور دهد حرارت آن آفتاب غضب. [کوه گردد گاه ریگ و گاه پشم] در این مصراع اشارت به مضمون دو آیت کریمه که یکی در سوره طه است و یکی در سوره القارعه است، آورده اند که مشرکان قریش با یکی از ثقیف از رسول الله علیه السلام پرسیدند: حال جبال با وجود صلابت و عظمت در قیامت چگونه خواهد بود؟ این آیت آمد که در سوره طه است: وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا * فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا * لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا *

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا (طه ۱۰۵/۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸) یعنی می پرسیدند تو را از کوه‌ها پس بگویی تأخیر در جواب ایشان پراکنده سازد آن را آفریدگار من پراکنده ساختنی همچون ریگ، پس باد دبور را بفرستند تا او را متفرق سازد. پس بگذارد قرارگاه ایشان یعنی زمین را همواره کند که نبینی در آنجا پستی و مفاک و بلندی و پستی و رد آن روز پیروی کنند همه مردمان خواننده یعنی اسرافیل را که ایشان را بخواند به حشرگاه هیچ میلی و گنجی نکنند مر او را یعنی هیچ یکی نتواند که (148b) عدول کند از خواندن او بلکه همه انقیاد نمایند، مؤمنان به سرعت و کافران به درنگ و پست شود آوازه‌ها برای سخن گفتن خدای تعالی، پس نمی شنوی تو در آن ساعت مگر آوازی نرم یعنی صوت اقدام ایشان در رفتن به محشر و یک آیت در سورة القارعه است که وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (قارعه ۵/۱۰۱) و گردد کوه‌ها از هول این روز مانند پشم رنگین زده شده که زود متفرق و منتشر گردد. [2413 در گداز آید جمادات گران] به گداختن آید جامدات ثقیل. [چون گداز تن به وقت نقل جان] و پس از مردن، چون خدمت مولانا چندین معارف فرمود، باز به حکایت رجوع کرد که می فرماید: [2414 چون رسیدند این سه همراه منزلی] به مقامی [هدیه‌شان آورد حلوا مقبلی] این سه را هدیه حلوا آورد صاحب‌دولی. [2415 بُرد حلوا پیش آن هر سه غریب] مرهون است. [محسنی از مطبخ انی قریب] اهل احسان از مطبخ انی قریب أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ (بقره ۱۸۶/۲) یعنی نعمت در حقیقت از آن حضرت خداست و رزق دهنده اوست. حکایت: زاهدی گفت: یک روز می رفتم یک جوز دیدم به دست چهار کودک که با یکدیگر جنگ می کردند. بر سر آن جوز من گفتم من این جوز را میان شما قسمت کنم. گفتند: نیک باشید. گفتم: بشکنم. گفتند: رضا دادیم. چون بشکستم میانش تهی بود هم آوازی شنیدم که: تو گفتی که قسمت کنم، اگر قسام تویی قسمت کن. گفتم: جوزی من قسمت نتوانم کردن تا صنع وی در میان نباشد. [2416 نان گرم و صحن حلوائی غسل] مرهون است. [بُرد آنکه در ثوابش بود امل] برد پیش ایشان آن کس که او را در ثوابش رجا بود یعنی این صدقه را کسی کرد که در وی امید ثواب بود. چون حضرت خدا را رحمت بسیار است لاجرم به حکم الطَّرْقِ إِلَى اللَّهِ بعدد انفاس الخلاق هر یکی را سببی

سازد تا بدان رحمت کند چنانکه اهل شهر را به علم و ادب رحمت کند، اهل ده را به نعمت و خدمت رحمت کند، و لهذا خدمت مولانا می فرماید: [2417] **الْكِيَّاسَةُ وَالْأَدَبُ لِأَهْلِ الْمَدَرِ** زیرکی و ادب اهل کلوخ را است یعنی اهل شهر را که خانه ایشان از خاک و خشت باشد. [الضِّيَافَةُ وَالْقَرَى لِأَهْلِ الْوَبَرِ] مهمانی و مهمانداری کسان را است که خانه ایشان خرگاه و از پشم باشد. [2418] **الضِّيَافَةُ لِلْغَرِيبِ وَالْقَرَى** مهمانی برای غریبان و مهمانداری [أَوْدَعِ الرَّحْمَنُ فِي أَهْلِ الْقَرَى] امانت نهاده است خدای تعالی در اهل ده‌ها یعنی اهل ده را این خصلت داده است. [2419] **كُلُّ يَوْمٍ فِي الْقَرَى ضَيْفٌ حَدِيثٌ** هر روز در ده‌ها مهمان نو است. [مَا لَهُ غَيْرُ الْإِلَهِ مِنْ مُعِيشٍ] آن مهمان را به اهل ده را نیت جز حضرت خدا فریادرس. [2420] **كُلُّ لَيْلٍ فِي الْقَرَى وَفْدٌ جَدِيدٌ** هر شب در ده‌ها جماعت نو است. [مَا لَهُمْ ثُمَّ سِوَى (149a) اللَّهِ مَجِيدٌ] این جماعت را یا اهل ده را نیست در آن جایگاه جز خدا مرجع چون خدمت مولانا به تقریب حلوا آوردن آن حسن کرم‌های اهل ده را بیان کرد، باز به حکایت عودت نمود. [2421] **تَخْمَةٌ بَوْدُنْدَ أَنْ دَوِ بِيْكَانَهْ زِ خَوْرٍ** آن یهودی و نصرانی تخمه بودند از طعام. [بُود صایم روز آن مؤمن مگر] آن مسلمان در آن روز روزه‌دار بود مگر. [2422] **چون نماز شام آن حلوا رسید** در آن دقت [بود مؤمن مانده در جوع شدید] آن مسلمان در گرسنگی سخت بمانده بود. [2423] **آن دو کس گفتند ما از خور پُریم** آن یهودی و نصرانی گفتند: ما اشتها نداریم. [امشبش بنهیم و فردایش خوریم] که اکنون سیریم. [2424] **صبر گیریم** امشب از خور تن زنیم] از طعام ساکت شویم. [بهر فردا لُوت را پنهان کنیم] از بهر فردا طعام را امشب نهان کنیم. [2425] **گفت مؤمن امشب این خورده شود** مسلمان ایشان را گفت: می باید که این طعام امشب خورده گردد. [صبر را بنهیم تا فردا بود] یعنی حاضر را بخوریم و شکر گزاریم صبر را به فردا بنهیم، چون مسلمان چنین گفت [2426] **پس بدو گفتند زین حکمت‌گری** آن مسلمان را گفتند: از این حکمت‌گری و معرفت‌فروشی و از چنین واعظی [قصد تو آن است تا تنها خوری] همه حلوا و نان را زانکه ما سیریم و تو گرسنه‌ای. [2427] **گفت ای یاران نه که ما سه تنیم** استفهام انکاری است. [چون خلاف افتاد تا قسمت کنیم] چون در اکنون خوردن و به فردا نهادن خلاف افتاد حلوا را بخش کنیم. [2428]

هر که خواهد قسم خود بر جان زند] یعنی بخورد و قوت قوت به جان رساند. [هر که خواهد قسم خود پنهان کند] تا فردا بخورد. [2429 آن دو گفتندش ز قسمت در گذر] او را ترک کن. [گوش کن قَسَام فی النَّار از خبر] بشنو القَسَام فی النَّار را از حدیث. [2430 گفت قَسَام آن بود کو خویش را] مرهون است. [کرد قسمت بر هوا و بر خدا] یعنی القَسَام فی النَّار آن قَسَام است که خود را قسمت کرد بر هوای نفس و بر خدا زانکه [2431 مُلْکِ حَقٍّ و جمله قسم اوستی] ای کس [قسم دیگر را دهی دوگوستی] چون قسم حق را به دیگری دهی دوگویی و دودوستی چون این مسلمان شیر و پهلوان بود و آن دو هوراه همچون گاو و سگ بودند لیکن چون این مسلمان تنها و گرسنه بود بر ایشان غلبه کردن نتوانست، و لهذا خدمت مولانا می فرماید: [2432 این اسد گر بود غالب بر بقور] اگرچه این مسلمان شیر غالب بود بر گاوان امّا [نوبت گاوان بود آن و گاو زور] فرصت و وقت گاوان را بود و آن دو آن گاو قوی و همچنان [2433 این اسد غالب شدی هم بر سگان] این مسلمان شیر غالب بود بر سگان. [گر نبودی نوبت آن بدرگان] اگر نبودی نوبت و فرصت آن قبیح عروقان اگر این قصّه را در وجود خود ملاحظه کنی حصّه این است (149b) که عقل که چون شیر است غلبه خواهد که شبخیزی و عبادت گذاری کند و غذای روحانی خورد امّا نفس و تن و شیطان پُر فن همچون گاو و سگ سیری نمایند و کاهلی کنند و تأخیر و تسویف کنند چنانکه رسول الله علیه السّلام فرمود: یَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عَقَدٍ يَضْرِبُ كُلَّ عَقْدٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقَدُ فَإِنْ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عَقْدُهُ فَإِنْ تَوَضَّاءَ انْحَلَّتْ عَقْدُهُ فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عَقْدُهُ فَاصْبَحْ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ وَ إِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسَلَانًا. خدمت مولانا از بهر تنبیه بر این معنی می فرماید: [2434 قصدشان آن کآن مسلمان غم خورد] که از نعمت محروم بماند. [شب بر او در بی نوایی بگذرد] شب بر آن مسلمان در بی نصیبی و بی طاعتی بگذرد. [2435 بود مغلوب او به تسلیم و رضا] لفظ به تسلیم و رضا متعلّق اسن به گفت. [گفت سَمْعًا طَاعَةً أَصْحَابُنَا] ای یاران ما. [2436 پس بخفتند آن شب و برخاستند] آن سه کس. [بامدادان خویش را آراستند] ظاهر آن است که بامدادان ظرف بر خاستند است یعنی چون آن سه کس شب بخفتند و وقت سحر برخاستند و خود را به

لباس آراستند یعنی لباس پوشیدند. [2437 روی شستند و دهان و هر یکی] لفظ هر یکی مرهون است. [داشت اندر ورد راه و مسلکی] چون هر یکی در ورد راهی بود. [2438 یک زمانی هر کسی آورد رُو] مرهون است. [سوی ورد خویش از حق فضل جو] در این تنبیه است که به حکم من لا ورد له لا وارد له، هر کس را ورد می باید و به ورد فضل حق جستن می شاید یعنی فیض و فضل را از حضرت حق دانستن نه از ورد که آن ظن سبب مردودی بود چنانکه گفته اند: صاحب الورد ملعون. [2439 مؤمن و ترسا جهود و گبر و مُغ] ترسا نصرانی است و گبر مطلقا کافر است، مراد مشرک است اینجا به قرینه مقابله و مغ آتش پرست را گویند. [جمله را رُو سوی آن سلطان اُلغ] پادشاه بزرگ که حضرت خداست، پس هر کس را ورد می باید و آن ورد از بزرگان مروی شدن می شاید. حکایت: از وراد منقول است که او کاتب مغیره بن شعبه بود، او گفت: معاویه مغیره را مکتوب فرستاد و گفت: به من مکتوب فرست و در آن بنویس که رسول الله علیه السلام عقب نماز چه می خواند؟ مغیره نیز مرا بفرمود تا بنویسم که او گفت: من شنیدم از رسول الله علیه السلام که در پس نماز می گفت: لا اله الا الله وحده لا شریک له اللهم لا مانع لا اعطیت و لا معطى لا منفعت و لا راد لا قصیت و لا مبدل لا حکمت و لا ینفع ذالجد منک الجدد. [2440 بلکه سنگ و خاک و کوه و آب را] مرهون است. [هست واگشت نهانی با خدا] رجوع هست پنهان به حضرت خدا که وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (اسراء ۱۷/۴۴). [2441 این سخن پایان ندارد هر سه یار] این سخن نصیحت و کلمه حکمت نهایت ندارد، هر یکی از آن سه همراه [رُو به هم کردند آن دم یاروار] (150a) همچون دوست اگرچه ضد بودند و اعدای دین. [2442 آن یکی گفتا که هر یک خواب خویش] مرهون است. [آنچه دید او دوش گو آور به پیش] یکی از ایشان گفت: هر که دوش هر چه از خواب دید به پیش آوردن می باید. [2443 هر که خوابش بهتر این را او خورد] هر که خواب او بهتر باشد این لوت را او بخورد. [قسم هر مفضل را افضل برد] زانکه [2444 آنکه اندر عقل بالاتر رود] و بلندرفتار باشد. [خوردن او خوردن جمله بود] زیرا [2445 فوق آمد جان پُر انوار او] آن کس که در عقل بالا رفتار باشد بلند است جان پُر انوارش. [باقیان را بس بود تیمار او] و تربیت او بدان که از رسول الله علیه السلام مروی

است که گفت: در اَمّت من همیشه چهل کس بر خلقِ ابراهیم علیه السّلام باشد و ایشان بدلا-
اند و هفت کس بر خلق موسی علیه السّلام و ایشان اوتادند و سه کس بر خلقِ عیسی علیه
السّلام و ایشان خلفاندو یک کس بر خلقِ محمّد رسول اللّٰه باشد و او قطب است، پس ایشان
به اندازه مراتبِ خویش ساداتِ دینند و سلاطینِ ممالکِ یقین که به برکتِ ایشان باران از آسمان
آید و بلا از روی زمین برخیزد و مردم به واسطهٔ ایشان رزق یابند. [2446 عاقلان را چون بقا
آمد ابد] عاقلان را چون از ازل تا به ابد بقا آمد. [پس به معنی این جهان باقی بود] این
جهان او را دارِ فنا نباشد بلکه در اینجا به حکمِ الدّٰنِیَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ تحصیلِ ثوابِ آخرت کند،
دنیا ایشان را دارِ بقا باشد زانکه به اعتبارِ مظلوف است نه به ظرف. [2447 پس جهود آورد
آنچه دیده بود] در خواب. [تا کجا شب روح او گردیده بود] تا شب روحِ انسانی او کجا
طواف کرده بود از عالمِ مثال. [2448 گفت در ره موسی ام آمد به پیش] خدمتِ مولانا از بهرِ
استهزای آن جهود می گوید: [گربه بیند دُنبه اندر خوابِ خویش] گربه در خواب دُنبه می
بیند. [2449 در پی موسی شدم تا کوه طور] در عقبِ موسی رفتم تا کوه طور از مناجاتِ ربِّ
غفور. [هر سه مان گشتیم ناپیدا ز نور] موسی و طور و من مستغرقِ نور گشتیم. [2450 هر
سه سایه محو شد زان آفتاب] یعنی هر سه مان همچون سایه بودیم، در آفتابِ حقیقی محو
شدیم. [بعد از آن زان نور شد یک فتح باب] یعنی [2451 نورِ دیگر از دلِ آن نور رُست]
و پیدا شد. [پس ترقّی جُست آن ثانی چُست] ترقّی بخواست آن نورِ ثانی علی النور، مراد
از نورِ اوّل تجلّی صفات و ثانی تجلّی ذات است. [2452 هم من و هم موسی و هم کوه
طور] در آن حضور [هر سه گم گشتیم زان اشراقِ نور] و از تابِ او. [2453 بعد از آن
دیدم که گه سه شاخ شد] کوه طور سه پاره گشت. [چونکه نورِ حق در او نفاخ شد] و
دمنده گشت. [2454 وصفِ هیبت چون تجلّی زد بر او] از طرفِ حضرت خدا.
[می شکست از هم همی شد سو به سو] جدا گشت هر شاخ از دیگری و برفت هر یکی به
طرفی. (150b) [2455 آن یکی شاخ گه آمد سوی یم] شاخی از طور به جانبِ دریا آمد.
[گشت شیرین آب تلخ همچو سَم] شیرین شد آبِ تلخ همچون زهر. [2456 آن یکی
شاخش فرو شد در زمین] شاخی از طور به سوی زمین برفت. [چشمهٔ دارو برون آمد معین]

چشمه درمان برون آمد روان. [2457 که شفای جمله رنجوران شد آب] از خطاب ملک وهاب چنانکه تعلیل می کند. [از همایونی وحی مُستطاب] و نیکی جواب. [2458 آن یکی شاخ دگر پُرید زود] مرهون است. [تا جوارِ کعبه که عَرَفات بود] چون در خواب چنین حالات دیدم و بی خود گشتم. [2459 باز از آن صَعقه چو با خود آمدم] چون از آن بیهوشی به خویش آمدم. [طور بر جا بُد نه افزون و نه کم] طور را کماکان دیدم. [2460 لیک زیر پای موسی همچو یخ] مرهون است. [می گدازید او نماندش شاخ و شَخ] به ترکی یماج یر. [2461 با زمین هموار شد گه از نَهب] گویا تفسیرِ بیتِ اوّل است. [گشت بالایش از آن هیبت نشیب] فاعلِ گشت نشیب است اوّل رؤیا صورتِ نظامِ عالم بود و این رؤیا صورتِ قیامِ قیامت. [2462 باز با خود آمدم زآن انتشار] پراکندگی [باز دیدم طور و موسی بر قرار] اَمّا [2463 و آن بیابان سر به سر در ذیل کوه] مرهون است. [پُر خلاق شکلِ موسی در وُجوه] یعنی در دامنِ کوه طور مردمانِ بسیار دیدم همچون موسی در روی‌ها. در بعض نسخ پُرشکوه واقع شده یعنی مردان دیدم همچون موسی پُرهیت. [2464 چون عصا و خرقة او خرقة‌شان] همچون عصا و لباسِ موسی لباسِ ایشان. [جمله سویی طور خوش دامن کشان] و به آن طرف روان. [2465 جمله کفها در دعا افراخته] و برداشته. [نغمه آرئی به هم در ساخته] آوازِ آرئی أَنْظُرْ إِلَيْكَ (اعراف ۷/۱۴۳) گفته. [2466 باز آن غشیان چو از من رفت زود] باز آن بیخودی چون از من برفت. [صورتِ هر یک دگرگونم نمود] همچون شکلِ موسی نبود. [2467 انبیا بودند ایشان اهلِ وُد] مگر ایشان انبیا بودند علیهم السّلام و اهلِ محبّت. [اتّحادِ انبیایم فهم شد] اتّحادِ انبیا مفهوم و معلوم من شد که همه پیغامبران یکند زانکه کارِ همه دعوت است به حضرت خدا. [2468 باز آملایِ همی دیدم شگرف] باز فرشتگانِ بزرگ دیدم. [صورتِ ایشان بُد از اجرامِ برف] یعنی جثّه ایشان از اجسامِ برف بود. [2469 حلقه دیگر ملایک مُستعین] یعنی جماعتی دیگر دیدم از فرشتگان یاری‌خواه از حضرت خدا. [صورتِ ایشان به جمله آتشین] که اجسامِ ایشان از آتش مخلوق شده بود. [2470 زین نَسَق می گفت آن شخصِ جهود] از این اسلوب گفت آن یهودی و یهودی که چنین خواب بیند امید است مسلمان بمیرد، ولّٰهنا می فرماید: [بس جهودی کاخرش محمود بود] بسا یهود

آخرش محمود شد همچون عبدالله بن سلام رضی الله عنه و امثال او. [2471 هیچ کافر را به خواری منگرید] به حقارت نظر می کند. [که مسلمان مُردنش باشد امید] که احتمال است که مسلمان بمیرد. رسول الله علیه السلام فرمود: النَّاسُ اَرْبَعَةٌ، مِنْهُمْ مَنْ يُولَدُ كَافِرًا وَ يَحْيَى (151a) كَافِرًا وَ يَمُوتُ مُؤْمِنًا وَ مِنْهُمْ مَنْ يُولَدُ كَافِرًا وَ يَحْيَى كَافِرًا وَ يَمُوتُ كَافِرًا وَ مِنْهُمْ مَنْ يُولَدُ مُؤْمِنًا وَ يَحْيَى مُؤْمِنًا وَ يَمُوتُ كَافِرًا وَ مِنْهُمْ مَنْ يُولَدُ مُؤْمِنًا وَ يَحْيَى مُؤْمِنًا وَ يَمُوتُ مُؤْمِنًا. [2472 چه خبر داری ز ختمِ عُمَرِ او] جایز است که ختمِ عمرش به ایمان باشد. [تا بگردانی از او یکباره رُو] لاجرم کافران را به هدایت دعا کردن می باید زانکه اعتبار به خاتمه است، پس چون یهودی خوابِ خود را حکایت کرد. [2473 بعد از آن ترسا درآمد در کلام] گفتا من خواب دیدم [که مَسِيحُم رُو نمود اندر منام] عیسی علیه السلام روی نمود مرا در خواب. [2474 من شدم با او به چارم آسمان] من رفتم با عیسی به فلک چهارم. [مرکز و مَنَوای خورشید جهان] که آن چهارم آسمان جای و قرارگاهِ آفتاب است. [2475 خود عَجَبهای قِلاعِ آسمان] در بعض نسخ: [خود عجایب‌های قلعه‌ آسمان]. [نسبتش نبود به آیاتِ جهان] مقصودِ ترسا آن است که گوید خوابِ من از خوابِ یهودی بهتر است زانکه او کوه طور و بیابان دید من آسمان دیدم. [2476 هر کسی دانند ای فَخْرُ الْبَنین] همه کس دانند ای مفخر فرزندان [که فزون باشد فِی چرخ از زمین] چنانکه اشتر از گاو و قِج افزون‌تر است.

[حکایتِ اشتر و گاو و قُج که در راه بندِ گیاه یافتند و هر یکی می‌گفت من خورم] آخر بزرگ را مقدّم داشتن گرفتند.

[2477 اشتر و گاو و قُجی در پیشِ راه] مرهون است. [یافتند اندر رُوش بندِ گیاه] به ترکی بر باغ اوت. [2478 گفت قُج بخش ار کنیم این را یقین] قِج اشتر و گاو را گفت: اگر این گیاه را در میانِ ما قسمت کنیم [هیچ کس از ما نگردد سیر از این] زانکه اندک است. [2479 لیک عمرِ هر که باشد بیشتر] و زیاده‌تر از دیگر [این علف اوراست اُولی]

گو بخور] یعنی آن که بزرگ باشد خوردنِ آن بندِ گیاه را اولی است زیرا [2480 که اکابر را مُقَدِّم داشتن] مرهون است [آمدست از مصطفی اندر شُنن] یعنی بزرگان را مقدّم و محترم داشتن از شُننِ رسول الله علیه السّلام است، پس ما نیز به سنّت رسول عمل بکنیم، بزرگ را مقدّم داریم. خدمتِ ممولانا بدین تقریب حکمت و لطیفه می فرماید: [2481 گرچه پیران را در این دَوَرِ لُغام] یعنی پیران را مقدّم داشتن از شُننِ رسول الله علیه السّلام است اما در این زمانِ لُئیمان [در دو موضع پیش می دارند عام] پیران را در دو موضع مقدّم می دارند عوام. [2482 یا در آن لوتی که آن سوزان بود] یعنی یکی از آن دو موضع آن است که لوتی سوزان بود، عوام پیران را مقدّم دارند تا پیران اوّل بخورند که اگر سخت گرم باشد دهانِ ایشان بسوزد یا معلوم شود که قابلِ خوردن است. [یا بر آن پُل کز خَلل ویران بود] و یکی از آن دو موضع آن است که پل ویران باشد، عوام پیران را مقدّم دارند که اگر افتادنی باشد پیر افتد یا معلوم شود که به سلامت گذاشتن میسر است. (151b) خدمتِ مولانا بیان کرد که عوام پیران را از بهرِ غرضِ دنیا مقدّم دارند، پس از این بیان کند که عوام پیرِ طریقت را از بهرِ طمع و غرضِ فاسد مقدّم و محترم دارند، ولهذا می فرماید: [2483 خدمتِ شیخی بزرگی قایدی] کشنده و پیشرو. [عامّ نآرد بی قرینۀ فاسدی] عوام نکنند بی یاری غرضِ فاسدی. مصراع اوّل مبتدا است و مصراعِ ثانی خبر است. [2484 خیرشان این است چه بُود شَرشان] خیرِ عوام این باشد که خدمتِ پیر را از بهرِ غرضِ فاسد کنند. [قُبْحشان را باز دان از فرّشان] قباحِ ایشان را از نیکی و زیبایی ایشان بدان در این مثل.

[مثل] در این معنی که خیرِ عوام شرّ است.

[2485 سویی جامع می شد آن یک شهریار] به جامع می رفت یک امیرِ بزرگ. [خلق را می زد نقیب و چوبدار] عصاکیر و بّواب. [2486 آن یکی را سر شکستی چوب زن] سرِ یکی را از مردمان می شکست چوب زننده. [وآن دگر را بردیدی پیرهن] اتفاقاً [2487 در میانه بی دلی ده چوب خورد] و دردمندی ده چوب بخورد. [بی گناهی که برو از راه برد]

که عصاکیر او را زدی و گفتی: از راه به یک سو برو. لفظ از راه برد به ترکی یولدن صاول.

2488 خون چکان رُو کرد با شاه و بگفت [آن دردمند خون چکان به آن بزرگ توجه کرد و گفت: [ظلم ظاهر بین چه پرسى از نهفت] ظلم پیدا را بنگر ظلم نهانی را چه مى پرسى؟

2489 خیر تو این است جامع مى روی [خیر تو زدنِ بی گناهان است وقتی به جامع مى روی. [تا چه باشد شرّ و وزرت ای غوی] گناه تو ای گمراه. **2490 یک سلامی نشنود** پیر از خسی] سخن خدمت مولانا است که مى گوید: یک سلامی و کلامی نمی رسد پیر را از شخص دنی. [تا نیچند عاقبت از وی بسی] تا رنجیده و مضطرب نشود آخر از وی بسیار.

2491 گرگ دریابد ولی را به بود ولی را گرگ یافتن بهتر است. [زآنکه دریابد ولی را نفس بد] از آن که در یابد ولی را شخص بد و آن را اثبات مى کند که مى گوید: **2492** زآنکه گرگ ارچه که بس [ستمگری است] و ظلم کننده است. [لیکش آن فرهنگ و کید و مکر نیست] اما آن صنعت حيله و مکر نیست که گرگ مکر نمی داند. در اخبار وارد است که چون برادران یوسف او را در چاه انداختند، شبانگاه به دروغ مى گریستند و پیش پدر آمدند و گفتند: ما رفتیم به صحرا و پیش مى گرفتیم با یکدیگر در دویدن و تیر افکندن و بگذاشتیم یوسف را تنها نزد رخت، پس او را گرگ بخورد. یعقوب بیهوش گشت، باز به خود آمد، آن گاه گفت: آن گرگ را بیارید تا بینم. پس برفتند و گرگی بیاوردند، چون چشم یعقوب بر گرگ افتاد، گرگ در پیش یعقوب بغلطید در خاک و یعقوب گفت: نزدیک تر آی. نزدیک تر آمد، آنکه یعقوب سر سوی آسمان کرد و گفت: ملکا، اگر یک دعای من اجابت کردن می خواهی امروز دعای من اجابت کن و این گرگ را با من به سخن آر. حق تعالی آن گرگ را به گفتار آورد و گفت: السلام علیکم یا نبیّ الله. یعقوب گفت: و علیک السلام. پس یعقوب گفت: تو بخوردی (152a) آن جگرگوشه مرا و آن قرّة العین مرا؟ گفت: من گردی رمه تو نیارم کشتن فرزند تو چون یارم کشتن گوشت پیغامبران بر ما حرام است. آن گاه یعقوب گرگ را گفت: ایشان همی گویند که تو خوردی، بگوی به ایشان که من نخوردم. گفت: من به ایشان سخن نگویم. گفت: چرا؟ گفت: زیرا که ایشان عاصیانند و به سخن گفتن حیوان با آدمی از کرامات بود و عاصی اهل کرامات نیست. پس گفت: من گرگی غریبم از زمین مصر از بهر زیارت برادر رضاعی

آمده‌ام که روزی سگِ بچه‌ای را مادرش گذاشته بود، مادر من بر وی رحم کرد وی را شیر داد، وی برادر من گشت از رضاع، من اینجا به طلبِ وی آمدم. یعقوب گفت: وا عجباً هیچ چیز دشمن تو از سگ نبود مگر گرگ را اکنون گرگ وحشی برادرِ خویشِ وحشی را می طلبد تا رحم پیوندد، وای برادرانِ بی وفا را، آن برادرِ خرد را چه کردند؟ یعقوب گفت: ای گرگ، تو اندوهگینی که برادر را گم کرده‌ای و من اندوهگینم که فرزندِ خود را گم کرده‌ام، بیا تا بهم غمگسار باشیم. لاجرم مردم حيله و مکر می داند، گرگ نمی داند. [2493] **ورنه کی اندر فتادی او به دام** اگر گرگ نکر دانستی به دام گرفتار نشدی. **[مکر اندر آدمی باشد تمام]** چون خدمتِ مولانا چندین سخن حکمت و معرفت فرمود، باز به حکایت رجوع کرد که گفت: [2494] **گفت قُچ با گاو و اشتر ای رفاق** و همراهان **[چون چنین افتاد ما را اتفاق]** که هر که سالِ عمرِ او بسیار است این بندِ گیاه را او بخورد. [2495] **هر یکی تاریخِ عُمرِ اِدا کنید** پیدا کنید. **[پیرتر اولی است باقی تن زنید]** پیرتر به خوردنِ اولی است، باقی خاموش شوید. [2496] **گفت قُچ مَرَج من اندر آن عهود** قچ گفت: چراگاه من در آن زمان‌های گذشته **[با قُچ قربانِ اسمعیل بود]** چون قچ سالِ عمرِ خود را بیان کرد. [2497] **گاو گفتا بوده‌ام من سال‌خورد]** و پیر. **[جفتِ آن گاوی کِش آدم جفت کرد]** یار و قرینِ آن گاوی که آدم به او زراعت کرد. [2498] **جفتِ آن گاوم که آدم جدّ خلق]** آن آدم که پدرِ پدرِ مردمان است. **[در زراعت بر زمین می‌کرد فلق]** شکافتنِ پس من از قچ پیرترم. [2499] **چون شنید از گاو و قُچ اشتر شگفت]** این سخنِ عجب، **[سر فرود آورد و آن را برگرفت]** سر را به زمین فرود آورد و آن بندِ گیاه را به دهان گرفت. [2500] **در هوا بر داشت آن بندِ قَصیل]** در هوا بر گرفت آن بندِ گیاه را. **[اشتر بُختی سُبک بی‌قال و قیل]** اشتر توانا آن بندِ گیاه را خفیف و سالِ عمر نگفت و پس از این ایشان را بگفت [2501] **که مرا خود حاجتِ تاریخ نیست]** که سالِ عمر را بگویم و بزرگیِ خود را بیان کنم. **[کین چنین جسمی و عالی گردنی است]** که چنین جسمِ قوی و گردنِ بلند دارم من از همه بزرگترم که هیچ یکی به دهان من نمی رسد که گیاه را بخورد. (152b) [2502] **خود همه کس داند ای جان پدر]** حاجت به گفتن نیست. **[که نباشم از شما من خُردتر]** و اصغر. [2503] **داند این را هر که ز اصحابِ نُهاست]** و خداوندان

عقل‌هاست. [که نهادِ من فزون‌تر از شماست] این حکایت را نصرانی از بهر این آورد که در بلندیِ خود مبالغه نماید که گوید: من در خواب آسمان را دیدم یهودی زمین را دید، پس خوابِ من بهتر است از خوابِ او چنانکه اشتر از قح و گاو بلند است آسمان نیز چنان است، پس تفاوت در میانِ خوابِ من و خوابِ یهودی بین السَّماء و الارض است. [2504] جملگان دانند کین چرخ بلند] از زبانِ ترسا است. [هست صد چندان که این خاکِ نژند] غمناک و ظلمانی. [2505] کو گشادِ رُقعهِ‌هایِ آسمان] کجاست فتحِ کاغذهایِ آسمان؟ [کو نهادِ بُقعهِ‌هایِ خاکدان] زیاده پست است از آن.

[جواب گفتنِ مسلمان آنچه دید] یعنی بیان کردنِ او خوابش را [به یارانش جهود و ترسا و حسرت خوردنِ ایشان] از جواب و خوابِ مسلمان.

[2506] پس مسلمان گفت ای یارانِ من] ای یهودی و نصرانی که همراه من شده‌اید، [پیشم آمد مصطفی سلطانِ من] وقتی که در خواب رفتیم. [2507] پس مرا گفت آن یکی بر طور تاخت] یعنی رسول الله علیه السلام گفت: یهودی به طور رفت. [با کلیم حقّ و نرد عشق باخت] با موسی علیه السلام و نرد محبّت باخت. [2508] و آن دگر را عیسی صاحب‌قران] آن نصرانی را عیسی علیه السلام [بُرد بر اوجِ چهارم آسمان] لاجرم ای مسلمان. [2509] خیز ای پس مانده دیده ضرر] برخیز ای عاجزِ بلا دیده. [باری آن حلوا و یخنی را بخور] چون همراهان به مقام بلند رسیدند و رفتند، تو باری از لوت محروم مشو چون کسی از علم و کمال و از منصب و مال محروم باشد از شب‌خیزی و عبادت و از حلوا و روحانی محروم گشتن نشاید، ولهذا می فرماید: [2510] آن هنرمندانِ پُرفن راندند] از حکایتِ خوابِ مسلمان است و از کلام رسول الله علیه السلام که آن دو صاحبِ هنر و ذوقِ نون برفتند. [نامه اقبال و منصب خواندند] چنانکه [2511] آن دو فاضل فضلِ خود در یافتند] و به کمال رسیدند. [با ملایک از هنر دریافتند] با فرشتگان از هنر دریافتند بدان که ملائکه عالمان بودند اما آدم علیه السلام اعلم از ایشان بود، لاجرم کسان باشند با ملائکه در صنعتِ بافتنِ علم خصومت کنند. [2512]

ای سلیم گول واپس مانده هین] ای مردِ صافی و ابله و عاجز غافل مباش. [بر چه و بر کاسه حلوا نشین] از جای خود بر چه و بر سر کاسه حلوا بنشین و بخور پیش از آنکه صباح شود. حکایت: از ابی بن کعب مروی است که رسول الله علیه السلام چون دو نیمه شب برفتی برخاستی و گفتی: یا ایها الناس (153a) اذکروا الله اذکروا الله جاءت الرّاجفة تتبعها الرّادفة جاء الموت بما فيه. [2513 پس بگفتندش که آنگه تو حریص] آن یهودی و نصرانی گفتند این مسلمان را: ای حریص، [ای عجب خوردی ز حلوا و خبیص] افروشه به ترکی هنکی حلوا [2514 گفت چون فرمود آن شاهِ مُطاع] آن مسلمان گفت: چون رسول انام علیه السلام که سلطانِ مُطاع و شاهِ واجبِ الاطاعه است چون چنین فرمود: [من که بودم تا کنم زان امتناع] من که باشم که از فرمان او سر کشم؟ پس مؤمن را می باید که از سنت رسول الله علیه السلام سر نکشد. [2515 تو جهود از امرِ موسی سرکشی] استفهام است. [گر بخواند در خوشی یا ناخوشی] پس از این به ترسا خطاب کرد. [2516 تو مسیحی هیچ از امرِ مسیح] مرهون است. [سر توانی تافت در خیر و قبیح] یعنی هر چه فرماید آن را می کنی. [2517 من ز فخرِ انبیا سر چون کشم] و کی امتناع کنم؟ [خورده‌ام حلوا و این دم سرخوشم] رسول الله علیه السلام فرموده است: ینزل ربنا تبارک و تعالی کلّ لیلۃ الی السماء الدنیا حین یبقی ثلث اللیل الآخر یقول: من یدعونی فاستجب له، من یسئلنی فاعطیه، من یتغفرنی فاغفر له؟ و رسول الله علیه السلام فرموده است که: اقرب ما یکون الربّ من العبد فی جوف اللیل الآخر فان استطعت ان تكون ممّن یدکرالله فی تلك السّاعة فکن. پس مراد از خوردن حلوا بیداری شب و عبادت و ذکر خدا کردن است. چون مسلمان چنین واقعه را بیان کرد [2518 پس بگفتندش که واللّٰه خوابِ راست] ای مسلمان [تو بدیدی وین به از صد خوابِ ماست] زانکه [2519 خوابِ تو بیداری است ای بُو بَطّر] و بسیار شادی [که به بیداری عیان استش اثر] که اثر خوابِ تو پیداست. پس خواب خوابِ آن است که اثر او پیدا شود. پس خدمتِ مولانا در این مرتبه به حصّه قصّه اشارت کند که می فرماید: [2520 در گذر از فضل و از جلدی و فن] بگذر از دعوی فضل و از چابکی و صنعت. [کار خدمت دارد و خُلقِ حَسَن] مؤثر و کارگر خدمت و عبادت است و خوی

خوب. [2521] بهر این آوردمان یزدان برون] ما را حضرت خدا از بهر این از عدم برون آورد و موجود کرد که فرمود: [مَا خَلَقْتُ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ] اشارت است به آن آیه کریمه که در سوره الذاریات است: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات ۵۱/۵۶)، نیافریدم پریان و آدمیان را از اهل ایمان مگر تا مرا پرستند یا نیافریدم مجموع ایشان را مگر که امر کنم به عبادت و همه را بدان امر کردم. [2522] سامری را آن هنر چه سود کرد] زیرا [كَانَ فَنَازِلًا مِنَ السَّمَاءِ لِيُخَاطَبَهُ الْأَنْبِيَاءُ وَرَأْسُ الْقُرْآنِ كَانَتْ مِنْ هُنَا حَرْفٌ لِمَنْ يَدْرِي خَرَأْتُمْ بِهِ الْعِلْمَ وَإِلَى ذُلِّ الْأَعْيُنِ يَنْتَصِرُ الْعَذَلُ] (که فرو بردش به قعر خود زمین] فاعل بُرد زمین است و مفعول او ضمیر که راجع است به قارون. قصّه قارون نیز پیش از این مشروح شده است. [2524] بُوَالْحَكَمِ آخِرُ مَا كَفَرْنَا بِهِ وَأَلَيْسَ لَنَا بِالدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ الْحُكْمُ] (که هر چه سود گرفت از عقل و دانش؟ [سرنگون رفت او ز کفران در سَقَر] و به جهنّم که در غزای بدر کُشته گشت. [2525] خود هنر آن دان که دید آتش عیان] هنر آن است که کسی آتش را عیان ببندد. [نَه كَيْدٌ عَلَى النَّارِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا] نه آنکه لاف که لاف زند و گوید مرا دود بر آتش دلالت کرد. پس سودمند دانستن حضرت خدا و دیدن جناب مولی و مشاهده حق تعالی است نه علم و کمال و صنعت و مال و لاف به تجلّی جمال و دعوی دلیل و استدلال. [2526] ای دلیل گنده‌تر پیشِ لبیب] مرهون است. [در حقیقت از دلیل آن طبیب] یعنی دلیل طبیب بول است که چیزی بدرایحه است امّا دلیل تو از آن دلیل بدرایحه‌تر است در پیشِ عاقل. [2527] چون دلیل نیست جز این ای پسر] همچون طبیب [گوه می‌خور در گُمیزی می‌نگر] گوه و گُمیز به ضمّ کافِ عجمی غایط و بول است. [2528] ای دلیل تو مثالِ آن عصا] مرهون است. [در كَفَّتْ دَلٌّ عَلَى عَيْبِ الْعَمَلِ] یعنی چنانکه عصا در دستِ نابینا دلیل است بر ناینبایی او همچنان دلیل تو مثالِ آن عصا دلیل است بر نادیدنِ تو حضرت خدا را. [2529] غُلُغْلٌ وَطَاقٌ وَطُرْنَبٌ وَغِيرَ وَدَارٍ] یعنی بحث و جدال و حکم و حکومت و زدنِ لافِ کرامت به زبانِ حال گفتن است. [که نمی‌بینم مرا معذور دار] پس کسی که لاف و دعوی کند های و هوی او دلالت کند که تهی است زانکه

از طاسی که پُر بود آواز بر نمی آید، پس دعوی و لاف دلیل بر نادانی و ناشناخت بود و عاقبت عقوبت آرد، چنانکه در حکایتِ دلّک.

[مُنادی کردنِ سیّد] به سکونِ دال است [مَلِکِ تَرَمِد] شاهِ تَرَمِد بود و در منادی کردن این را گفت [که هر که در سه یا چهار روز به سمرقند رود به فلان مهمّ] مرادِ رود رفتن است نه یقین عدد و لهذا در نظمِ اوّل پنج روز و پس از ایبائی چند سه روز گوید [خلعت و اسب و غلام و کنیزک و چندین زر دهم و شنیدنِ دلّک خبرِ این منادی در دِه و آمدن به اولاغ] به ترکی اولاق [نزدِ شاه که من باری نتوانم رفتن آنجا] و رنجیدنِ شاه از او

[2530] سیّدِ تَرَمِد که آنجا شاه بود [سیّدِ شهرِ تَرَمِد که آنجا شاه بود. [مسخره او دلّکِ آگاه بود] مضحکِ آن سیّدِ تَرَمِد دلّک بود که آن دلّک از مضحکی خبردار بود. [2531] داشت کاری در سمرقند او مُهمّ] آن سیّدِ تَرَمِد را که در شهرِ سمرقند کاری مهمّ بود. (154a) [جُست اُلّاقی تا شود او مُسْتَتِم] اولاق بخواست تا آن اولاق تمام کننده شود. [2532] زد مُنادی هر که اندر پنج روز] مرهون است. [آردم زانجا خبر بدهم گُنوز] یعنی آن شاهِ تَرَمِد در شهرِ مُنادی کرد که هر که از سمرقند در پنج روز خبر آرد مرا گنجها بدهم او را. در بعضی نسخ: [آردم پیغامِ خوب با فروز] و پس از این بیت واقع شده: [بخشم او را گنج زرّ بی شمار] و بسیار [تا شود میر و عزیز اندر دیار] بزرگوار. [2533] دلّک اندر دِه بُد و آن را شنید] دلّک در دِه بود این خبر را شنید. [بر نشست و تا به ترمدمی دوید] بر اسب سوار شد تا به شهرِ ترمدم بدوید. [2534] مرکبی دو اندر آن ره شد سَقَط] یک دو مرکب در راه معیوب و هلاک شد [از دوانیدن فرس را زان نَمَط] به آن نوع یعنی به استعجال رفتن. [2535] پس به دیوان در دوید از گردِ راه] با غبارِ طریق. [وقتِ ناهنگام ره جُست او به شاه] در زمانی بی وقت که عادت نبود دستور بخواست تا پیشِ شاه رود. [2536] فُجْجُجی در جمله

دیوان فتاد] که در دل ایشان وهم واقع شد. [شورش در وهم آن سلطان فتاد] و تغییری در وهم و خیال شاه افتاد. [2537 خاص و عام شهر را دل شد ز دست] همه کس ترسیدند و گفتند [تا چه تشویش و بلا حادث شدست] که دلک چنین اضطراب آمد. [2538 یا عدوی قاهری در قصد ماست] که دلک خبر آن دانسته و مضطرب گشته است. [یا بلایی مَهَلکی از غیب خاست] یا قضای آسمانی و بلای ناگهانی از غیب پیدا شد که دلک را معلوم گشت. [2539 که ز ده دلک به سیران درشت] و سخت رفتن؟ [چند اسپ تازی اندر راه گشت] بسیار اسپ عربی را دلک در راه هلاک کرد. در بعض نسخ: [چند اسپ قیمتی در راه گشت]. [2540 جمع گشته بر سرای شاه خلق] از پس دلک [تا چرا آمد چنین اشتاب دل] یعنی دلک. [2541 از شتاب او و فحش اجتهاد] از استعجال او و زیاده اهتمامش [غلغل و تشویش در ترمذ فتاد] و اضطراب در شهر ترمذ افتاد که هر کس مضطرب و متحیر شد. [2542 آن یکی دو دست بر زانوزنان] یکی از مردمان دو دست خود بر زانو زنان همچون مصیبت رسیدگان. [و آن دگر از وهم واویلی کنان] و همچنان [2543 از نفیر و فتنه و خوف نکال] رنج و عقوبت [هر دلی رفته به صد کوی خیال] دل هر کس خیالی کرد و به سوی کوی احتمالی برفت. [2544 هر کسی فالی همی زد از قیاس] و هر شخص احتمالی همی گفت از ظن و قیاس خود. [تا چه آتش اوفتاد اندر پلاس] خلق در چنان اضطراب بود و دلک در جُستن فتح باب پیش شاه رود به شتاب. [2545 راه جُست و راه دادش شاه زود] و دلک (154b) چون پیش شاه رفت [چون زمین بوسید گفتش هی چه بود] شاه از او پرسید که: چه حادثه واقع شد؟ [2546 هر که می پرسید حالی زان تُرش] پیش از آمدن او پیش شاه حال او این بود در راه که هر گه کی پرسید حالی از وی یا چون پیش شاه آمد هر که از حاضران می پرسید حالی از او. [دست بر لب می نهاد او که خُمش] و ساکت شو. [2547 وهم می افزود زین فرهنگ او] وهم زیاده گشتی گپرسیده را از این هنر و

کارِ دلّک. [جمله در تشویش گشته دنگِ او] و حیرانش. [2548 کرد اشارت دلّک کای
 شاهِ کَرَم] چون شاه از دلّک حادثه را پرسید، دلّک اشارت کرد و گفت: ای سلطان کَرَم،
 [یکدمی بگذار تا من دم زنم] نفس بزنم که اضطرابِ دلم رود و سکون یابم و به سخن آیم.
 [2549 تا که باز آید به من عَقلَم دمی] زیرا [که فتادم در عجایب عالمی] شاه ساعتی صبر
 کرد اما بسیار طاقت نداشت. [2550 بعدِ یک ساعت که شه از وهم و ظن] مصراعِ اوّل
 مرهون است به مصراعِ ثانی و همه بیت مرهون است به بیتِ یازدهم. [تلخ گشتش هم گلو و
 هم دهن] یعنی پس از ساعتی که شاه را از وهم و ظنّ تلخ گشته بود خلقوم و فم سبب تلخ
 شدنِ اینها آن بود. [2551 که ندیده بود دلّک را چنین] مضطرب و غمگین [که از او
 خوشتر نبودش همنشین] و مصاحب زانکه [2552 دایما دستان و لاغ افراشتی] دایما
 دلّک حکایت و لطیف گفتی. [شاه را او شاد و خندان داشتی] و فرح افزایش گشتی.
 [2553 آن چنان خندانش کردی در نشست] در نشستن و صحبت کردن [که گرفتی شه
 شکم را با دو دست] از بی اختیاری قهقهه [2554 که ز زورِ خنده خوی کردی تنش] گاه
 تری شاه از قوّتِ خنده عرقریز گشتی. [رُو در افتادی ز خنده کردنش] بر وی افتادی از
 بسیاری خنده. [2555 باز امروز این چنین زرد و تُرُش] متغیر و غمناک. [دست بر لب
 می‌زند کای شه خُمُش] ساکت شو. [2556 وهم در وهم و خیال اندر خیال] مرهون
 است. [شاه را تا خود چه آید از نکال] که یا ربّ چه بلا رسد ما را؟ [2557 که دلِ شه با
 غم و پرهیز بود] مگر در دلِ شاه وهمی و احترازی بود [زانکه خوارم‌شاه بس خون‌ریز بود]
 پادشا خونی و قتال بود که [2558 بس شهبانِ آن طرف را کشته بود] بسیار پادشاهان آن
 حوالی قتل کرده بود. [یا به حيله یا به سَطوَتِ آن عَنود] یا به مکر یا به عظمت و قهر آن
 شخص معاند. [2559 این شه ترمّد از او در وهم بود] و در خوف. [وز فنِ دلّک خود آن
 وهمش فرود] از کار و هیئاتِ دلّک بیمی شاه زیاده گشت. [2560 گفت زوتر بازگو تا

حال چیست] یعنی بعد یک ساعت شاه گفت: زودتر باز گو که حال چیست؟ [این چنین آشوب و شور تو ز کیست] پس از این دلکچ جواب داد. [2561 گفت من در ده شنیدم آنکه شاه] من در ده چنین شنیدم (155a) که حضرت پادشاه [زد مُنادی بر سر هر شاهراه] و راه بزرگ. [2562 که کسی خواهم که تازد در سه روز] شخصی می خواهم که زود بتازد و در سه روز برسد [تا سمرقند و دهم او را کُنوز] در بعض نسخ: [تا سمرقند او چو پیک با فروز]. [2563 گنجها بدهم ورا اندر عوض] یعنی آن اولاغ را. [چون شود حاصل ز پیغامش غرض] لاجرم ای شاه [2564 من شتاییدم بر تو بهر آن] چون این خبر را شنیدم من استعجال کردم به نزد تو از برای آن [که بگویم که ندارم آن توان] تا تو را بگویم که من قادر نیستم که تا در سه روز به سمرقند بروم. [2565 این چنین چستی نیاید از چو من] لاجرم [باری این اومید را بر من مَتَن] و حمل این جار را بر من مزن. [2566 گفت شه لعنت بر این زودیت باد] یعنی چون شاه دانست که اضطراب دلکچ بی وجه بود گفت: لعنت بر این زودی و استعجال تو باد [که دو صد تشویش در شهر افتاد] و این چندان حادثه نبود که از بهر او بسیار اضطراب نمایی. [2567 از برای این قَدَر خام ریش] و مرد گار نادیده [آتش افکندی در این مَرَج و حشیش] در این چراگاه و گیاه و بدین شهر و درگاه. خدمت مولانا در این مرتبه به حصّه قصّه اشارت می کند. [2568 همچو این خامان با طبل و عَلم] که دعوی شیخی کنند و لاف بسیار زنند [که اَلقانیم در فقر و عدم] به لسان حال بلکه به زبان مقال می گویند که چابکانیم در سلوک و نیستی. رباعی: پوشیده مرقع اند این خامی چند - بگرفته ز طامات الف لامی چند - نارفته ره صدق و صفا کامی چند - بدنام کننده نکونامی چند.

[2569 لاف شیخی در جهان انداخته] این خامان لاف شیخی و کرامت در خلق جهان انداخته اند. [خویشتن را بایزیدی ساخته] و خود را بایزید بسطامی نموده اند. [2570 هم ز خود سالک شده واصل شده] بی مرشد سالک و واصل گشته. [محفلی واکرده در

دعوی‌کده] مجلسی ساخته در خانه دعوی، لاجرم حرکت و کار و حال این خامان همچون حال دلّک است پر طاق و طرب امّا بی وجه و نامقبول نزد شاه و همچون حال آن کس که گوید: من دختر فلان بزرگ را به زنی می‌آرم،. پس در اینجا جمعیت کردن و خانه را آراستن می‌باید که عروسی می‌آید. [2571 خانه داماد پُر آشوب و شر] خانه این کس که می‌گوید: من دامادم پُر فتنه اضطراب و کثرت و غوغا. [قوم دختر را نبوده زین خبر] امّا خویشاوند دختر را از این حال خبر نیست، این خامان نیز در های و هوی و غوغا امّا خبر نمی‌آید ایشان را از سوی حضرت خدا. [2572 ولوله که کار نیمی راست شد] در جانب داماد و در خانه او اضطراب و غوغا که نیم کار او راست شد. [شرطهایی که ز سوی ماست شد] که جانب ما تمام گشت. [2573 خانه‌ها را روفتیم آراستیم] در جانب ما خانه‌ها را پاک کردیم و مزین ساختیم، حالیا وقت آمدن عروس شد. (155b) [زین هوس سرمست و خوش برخاستیم] داماد در چنین دعوی و لاف امّا [2574 زآن طرف آمد یکی پیغام نی] از طرف عروس یک خبر نمی‌آید. [مرغی آمد این طرف زآن بام نی] مرغی به این جانب آمد امّا از بام عروس نه، پس آن خامان که دعوی کرامت و لاف آشنایی حضرت می‌کنند ایشان را از آن جانب پیغام و فیض نیست. [2575 زین رسالات مزید اندر مزید] ای خامان لاف زننده و شیخان کرامت نماینده، چندین خبر از شما می‌رود [یک جوابی زآن حوالیتان رسید] استفهام است. [2576 نی ولیکن یار ما زین آگه است] نی جواب استفهام است، پس از این خدمت مولانا می‌گوید: اگرچه جواب نیست امّا یار ما خبردار است. [زآنکه از دل سوی دل لا بُد ره است] چون از دل به دل راه باشد و آن یار که آگاه بود. [2577 پس از آن یاری که اومید شماست] مرهون است. [از جواب نامه ره خالی چراست] لاجرم اگر در شما اخلاص بودی از آن طرف خبر آمدی، اگر خبر نداری لاف و دروغ می‌گویی و اگر خبر داری اسرار را پوشیدن می‌باید. رسول الله علیه السلام فرمود: **إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعَهُ اللَّهُ تَعَالَى**

بعلمه و حضرت خدا در سورة صف فرمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ** ﴿۳۶۱﴾
كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ (صف ۳۶۱/۲) یعنی ای کسانی که ایمان آورده-
 اید، چرا می گوئید آن چیز که نمی کنید، بزرگ است از روی خشم نزدیک خدای تعالی آنکه
 بگوئید آنچه نخواهد هر که نزد بعض علما، آیت عام است یعنی هر که سخن گوید و نکند در
 این عتاب داخل است. **قطعه:** هر که می داند آنکه در همه وقت - حق تعالی به حال او
 داناست ﴿۳۶۱﴾ همه کردارهایش باشد خیر - همه گفتارهایش باشد راست. **رباعی:** خبر یاد توام از
 دلِ ناشاد برفت - در سینه هوای گل و شمشاد برفت ﴿۳۶۱﴾ مستغرق ذکرِ تو چنان که ز ذکر - در
 ذکرِ تو ذکرِ توام از یاد برفت. **بیت:** شب و روزم بجز از یادِ تو در خاطر نیست - بلکه در
 خلوتِ جان غیرِ تو کس حاضر نیست. [2578 صد نشان است از سِرار و از چهار] بسیار
 نشان هست گنهان و آشکار. [لیک بس کن پرده زین در بر مدار] لیکن ساکت شو پرده را
 از این باب بر مدار یعنی راز را فاش مکن. [2579 باز رَو تا قصَّه آن دلِ گول] رجوع کن به
 حکایتِ آن دلکِ احمق. در بعض نسخ: [باز رَو تا قصَّه دلِ جهول]. [که بلا بر خویش
 آورد از فضول] که آن دلک از فضولی و لاف بلا را بر خویش آورد که صنعت و کمال دلک
 مسخرگی بود، آن را نمود به بلا مبتلا شد، پس خاموشی و کم نامی بهترین خصایل است.
حکایت: خواجه سهل رحمة الله علیه گفته: خاموشی درست نگردد مگر به خلوت و توبه
 درست نشود مگر به خاموشی و خواجه بکار گفته: حق تعالی هر را دو مصراع دادست و مر
 زبان را چهار مصراع دو دندان (156a) و دو لب تا چهار مصراع گشاده نشود سخن بیرون نیاید.
 [2580 پس وزیرش گفت ای حق را سُنن] وزیر سیّد ترمذ او را گفت: ای پادشاه که حق را
 ستونی و عمود وزیر سیّد ترمذ او را گفت ای پادشاه که حق را ستونی و عمود. [بشنو از بنده
 کمینه یک سخن] و آن را قبول کن. [2581 دلک از ده بهرِ کاری آمدست] که به غایت
 پُر خطر است. [رای او گشت و پشیمان شدست] فکر او متحوّل و منقلب شد و از آن

پشیمان گشت. [2582 ز آب و روغن کهنه را نو می‌کند] لفظ آب و روغن به ترکی چَرُوش یعنی از استمالت و تلبیس تغییر می‌کند و مدهانت و جزبی نماید. [او به مسخرگی برون‌شو می‌کند] لفظ برون‌شو به ترکی اول دگلجم اولمق یعنی به مضحکی آن را فراموش گردانیدن می‌خواهد. [2583 غَمْد را بَنمود و پنهان کرد تیغ] غلاف و نیام را بنمود و شمشیر را نهان کرد. [باید افشردن مر او را بی‌دریغ] و آن را اشکنجه کردن می‌باید. [2584 پسته را یا جَوَز را تا نشکنی] مرهون است. [نه نماید دل نه بدهد روغنی] پس ما فی الضمیر را بیرون آوردن به آسانی میسر نیست، لاجرم این را اشکنجه می‌باید تا راز پنهان را به زبان آرد و بیان کند. [2585 مشنو این دفع وی و فرهنگ او] و تلبیس کار او. [در نگر در ارتعاش و رنگ او] نظر کن در لرزیدن و تغیر او اگر او را راز پنهانی و ترس نهانی نبودی اینچنین لرزان و دگرگون نشدی. [2586 گفت حق سیمَاهُم فی وَجْهِهِمْ] اشارت است به آن آیه کریمه که در سوره فتح است: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ (فتح ۲۹/۴۸) علامت‌های ایشان در روی-های ایشان ظاهر بود از اثر سجده که کردند. [زآنکه غماز است سیما و مُنِم] و نَمَام و راز را گویند. [2587 این مُعَايِن هست ضدّ آن خبر] این اضطراب و تغیر که از دلچک مشاهد است ضدّ این سخن است که می‌گویند زآنکه به این قدر چیز چنین تغیر و اضطراب نمی‌شود. [که به شر بسرشته آمد این بشر] که بشر و فساد مخمر شده است این انسان، لاجرم در دلچک تغیر شرّ هست آن را افشردن و راز او را بیرون آوردن می‌باید. حصّه قصّه در این مرتبه این است که مراد از دلچک اینجا نفس است که سلطان روح را می‌خواهد که بفریید و مراد از وزیر عقل است که وی را پند می‌دهد که تا نفس را در زندان خلوت حبس کند و به ریاضت اشکنجه کند تا مکر را ترک کند و حقیقت حال را گویند. [2588 گفت دلچک با فغان و با خروش] و گریه و زاری. [صاحباً در خون این مسکین مکوش] وزیر در خون این دردمند سعی مکن که تو در این خصوص به ظنّ و وهم حکم می‌کنی، آن دایما درست نمی‌آید. [2589]

بس گمان و وهم آید در ضمیر] مرهون است. [کآن نباشد حقّ و صادق ای امیر] یعنی بسیار ظنّ به ضمیر می آید اما ظنّ واقع و صادق نباشد. [2590 إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ است ای وزیر] اشارت است به آن آیت کریمه که در اواخرِ سورۀ حجرات است: (156b) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ (حجرات ۱۲/۴۹)، ای گروه گردیدگان پرهیزید و بگذارید بسیاری از گمان، به درستی که بعض از گمان بزه است و گناه بر آن متضرّع می شود و بدان که گمان چهار قسم است. قسم اوّل مأمور به و آن حسنِ ظنّ است به حضرت خدا و به مؤمنان و در خبر آمده است که اَنَّ حَسْنَ الظَّنِّ مِنَ الْإِيمَانِ و قسم دوّم حرام و آن گمان بد است به خدای تعالی و به مؤمنان و آن است موجبِ اثم و قسم سوّم مندوب الیه و آن تحرّی باشد در امر قبله و مبنی کردن بر غلبۀ ظنّ در امورِ اجتهادیّه و قسم چهارم مباح و آن ظنّ است در امورِ دینی و مهمّاتِ معاش و در این صورت بدگمانی موجبِ سلامت و انتظامِ مهام است و از قبیلِ خرم شمرده‌اند چنانکه گفته‌اند: بیت: بد نفس مباح و بدگمان باش - وز فتنه و مکر در امان باش. [نیست اِستم راست خاصّه بر فقیر] ظلم جایز نیست خصوصاً بر فقیر.

[2591 شه نگیرد آنکه می‌رنجاندش] یعنی پادشاه اهلِ کرم است کسی که او را رنجاند شاه او را نگیرد و عذاب نکند. [از چه گیرد آنکه می‌خنداندش] چرا گیرد آن کس را که او پادشاه را بدستان و لاغ خندان کند که آن کس منم. [2592 گفتِ صاحب پیشِ شه جاگیر شد] لفظِ گفت مضاف به صاحب است یعنی سخنِ وزیر در شاه تأثیر کرد لاجرم. [کاشفِ این مکر و این تزویر شد] پس بخواست که این راز را فاش کند. [2593 گفت دلّک را سویی زندان برید] و حبس کنید. [چاپلوس و زرقی او را کم خرید] تبصص و مکر او را مشنوید. [2594 می‌زنیدش چون دُهلِ اِشکم‌تهی] شاه به مردمانِ خود فرمود: بزیند دلّک را همچون طبلِ خالی‌بطن. [تا دُهل‌وار او دهدمان آگهی] که ما را خبردار کند از راز. [2595 ترّ و خشک و پُرّ و تی باشد دُهل] رطب و یابس و مالی و خالی باشد طبل. [بانگِ او آگه

کند ما را ز کُل] آواز او خبردار کند ما را از همه که تری و خشکی و تهی و پُری از آوازِ دهل پیدا و معلوم می شود. [2596 تا بگوید سِرِّ خود از اضطرار] پس دلّک را اشکنجه بکنید تا رازِ خود را بگوید ناچار. [آنچنان که گیرد این دلها قرار] چنانکه دلِ ما قرار گیرد که دلیلِ صدق آن است که دلِ سامع مطمئن شود و سکون یابد. [2597 چون طُمأنین است صدق و با فروغ] که به حکم الکذب رِیة و الصّدق طمانینة قرارِ دل است و نور این است. [دل نیارامد به گفتارِ دروغ] لاجرم [2598 کذب چون خس باشد و دل چون دهان] دروغ همچون خس بود و قلب همچون دهان. [خس نگردد در دهان هرگز نهان] بلکه [2599 تا در او باشد زبانی می زند] و می رنجاند. [تا بدانش از دهان بیرون کند] تا به زبان او را از دهان بیرون آورد، پس چنانکه خس در دهان می رنجاند، دروغ نیز در دل می رنجاند. [2600 خاصه که در چشم افتد خس ز باد] مرهون است. [چشم افتد در نم و بند و گشاد] (157a) چشم نمناک شود و گاه گشاده و گاه بسته گردد. لاجرم شنیدنِ اینچنین سخن از دلّک و دیدنِ احوالِ او در دل و دیده شاه ترّد و اضطراب واقع شد، پس به راستی آن را دفع کردن می خواهد. [2601 ما پس این خس را ز نیم اکنون لگد] و او را می کنیم رد [تا دهان و چشم از این خس وارزد] و خلاص شوند. [2602 گفت دلّک ای مَلِک آهسته باش] دلّک شاه را گفت: ای شاه، مستعجل مباش. [روی حلم و مغفرت را کم خراش] روی بُرد باری و غفران را تغییر مکن. [2603 تا بدین حد چیست تعجیلِ نَقَم] عذاب ها و الم. [من نمی پرّم به دستِ تو دَرَم] من همچون مرغ نمی پرّم، در دستِ توام، هر دم که خواهی انتقام و عذاب کردن را توانی. در این تنبیه است که در انتقام و عقوبت شتاب کردن نمی باید و این را از عیوبِ سلاطین شمرده اند. [2604 آن ادب که باشد از بهرِ خدا] آن تأدیب که از برای حق بود. [اندر آن مُستعجلی نبود روا] در آن استعجال کردن نمی باید. [2605 و آنچه باشد طبع و خشم و عارضی] و این تأدیب که از طبیعت و غضب عارضی باشد طبیعت و غضب در آن

تأدیب. [می‌شتابد تا نگردد مرتضی] راضی شونده تا ساکن نشود غضب. [2606 ترسد ار
آید رضا خشمش رود] و غضب او ساکن شود. [انتقام و ذوق آن فایت شود] انتقام کردن و
به حسب بشریت ذوق کردن فوت شود چنانکه [2607 شهوت کاذب شتابد در طعام]
اشتهای کاذب که کسی را آید آن کس در طعام خوردن شتاب کند، آن شتاب او از بهر [خوف
فوت ذوق هست آن خود سقام] اگرچه آن کس از خوف فوتِ اشتهای کاذب طعام را می
خورد اما آن خوردن مرض شود، حالِ اشتهای کاذب این است که شنیدی. [2608 اشتها
صادق بود تأخیر به] تا اشتهای صادق پیدا شود تأخیر خوردن به است یا اگر اشتهای صادق
باشد در آن اشتها تأخیر اولی است. [تا گواریده شود آن بی‌گِره] تا هضم گردد طعام بی‌عقده
و ضرر. [2609 تو پی دفع بلایم می‌زنی] تو ای پادشاه مرا از بهر دفع بلا می‌زنی. [تا بینی
رخنه را بندش کنی] و تدارک خلل کنی. [2610 تا از آن رخنه برون ناید بلا] و ضرر نرسد
تو را اما ای پادشاه [غیر آن رخنه بسی دارد قضا] که قضای حق قابلِ سدّ و ردّ نیست.
[2611 چاره دفع بلا نبود ستم] و ظلم. [چاره احسان باشد و عفو و کرم] ای پادشاه
محترم. [2612 گفت الصَّدَقَةُ مَرَدٌّ لِلْبَلَاءِ] باز دلچک گفت: رسول الله علیه السلام فرمود:
الصَّدَقَةُ تَرَدُّ الْبَلَاءَ وَ تَزِيدُ الْعَمْرَ. [داوِ مَرَضَاكَ بِصَدَقَةٍ يَا فَتَى] باز فرمودست: حَصِّنُوا
أَمْوَالَكُمْ بِالزَّكَاةِ وَ دَاوُوا مَرَضَاكُمْ بِالصَّدَقَةِ. لاجرم به حکم این حدیث شریف دفع بلا صدقه
دادن است. [2613 صَدَقَةُ نَبُودِ سُخْتِنِ دُرُوشِ رَا] و غالب کردنِ غضب را. [کور کردن
چشمِ حلم‌اندیش را] اعمی ساختنِ آن چشم را که (157b) فکرِ او حلم باشد. [2614 گفت
شه نیکوست خیر و موقعش] لفظِ موقع مصدرِ میمی است در این موضع یعنی شاه گفت:
نیگوست خیر و وقوعش. [لیک چون خیری کنی در موضعش] اما اگر در خلافِ موضع باشد
به دستِ نفس که بدترین دشمنان است وی را نیکی کردن بد است زانکه طغیانِش و عصیانِش
زیاده شود، پس وی را احسان کردن مست و دیوانه را سلاح دادن است. [2615 موضع رُخ

شه نهی ویرانی است] در شطرنج. [موضع شه اسپ هم نادانی است] پس عاریت شاه
 حقیقی و روح انسانی می باید، دیگری را به جای او نهادن نمی شاید لاجرم. [2616 در
 شریعت هم عطا هم زجر هست] پس هر چیز را محلی است. [شاه را صدر و فرس را
 درگاه است] موضع و مقبر شاه صدر نطع و سرای اما جای اسب در او درگاه است، پس شاه را
 توقیر و مرکب تن و نفس را تحقیر و تأخیر می باید. [2617 عدل چه بود وضع اندر
 موضعش] که العدل وضع الشئ فی موضعه. [ظلم چه بود وضع در ناموقعش] که الظلم
 وضع الشئ فی غیر موضعه. [2618 نیست باطل هر چه یزدان آفرید] به حکم ما خلقت
 هَذَا بَاطِلًا (آل عمران ۱۹۱/۳) و به موجب أَفْحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا (مؤمنون ۱۱۵/۲۳)
 هر چه خدای تعالی آفرید باطل نیست. [از غضب وز حلم وز نصح و مکید] و حيله، پس
 غضب در محل خود نیک است و در نامحل بد و حلم در موضعش نیک است و در غیر موضع
 بد و پند به موقعش مقبول است و در نامحل ناپسند و مکر کردن به حکم الحرب خدعة در
 محلش خوب است و در غیر موضع بد لاجرم. [2619 خیر مطلق نیست زینها هیچ چیز]
 بلکه خیر اضافی است مثلاً فقیر صالح را مال دادن خیر است اما فقیر فاسق را مال دادن خیر
 نیست و همچنان. [شر مطلق نیست زینها هیچ نیز] بلکه [2620 نفع و ضرر هر یکی از
 موضع است] و محل. [علم از این رو واجب است و نافع است] تا عالم هر چیز را در
 محل خود کند. [2621 ای بسا زجری که بر مسکین رود] واقع شود. [در ثواب از نان و
 حلوا به بود] یعنی کسی که مسکین را زجر کند و از بدی منع کند ثواب را بسیار یابد که آن
 قدر ثواب را در نان و حلوا دادن او نیابد. [2622 زآنکه حلوا بی آوان صفر کند] زیرا حلوا بی
 زمانش صفر آورد. [سیلیش از خُبث مُستنقا کند] زدنش از بدر پاکیزه کند لاجرم ای عاقل.
 [2623 سیلی در وقت بر مسکین بزن] مرهون است. [که رهاوند آتش از گردن زدن] یعنی
 مسکین که در وی بدی باشد اگر نرنی و تربیت نکنی بدی را زیاده کند، آخر الامر به کُشتن

منتهی گردد اما اگر بزنی آن خوی بد را ترک کند و از قتل خلاص یابد چنانکه. **حکایت:**

پسری یک تخم مرغ دزدید، به مادر آورد، مادرش زجر نکرد، پس از آن ماکیان دزدید، مادرش مسامحت کرد، پس از آن مال و متاع دزدید، آخر او را گرفتند از بهر صلب کردن، پیش دار (158a) آوردند. مادرش به نزد او آمد، آن شخص مادرش را لگد زد و گفت: مرا تو کُشتی زانکه در اوّل دزدی من زجر کرده بودی من ترک کردم و دزدی من تا بدین پایه نرسیدی. پس مسکین را زدن او نافع شود و حصّه قصّه در این مرتبه این است که نفس را زجر و قهر کردن و از محرّمات منع کردن از عذاب الیم رهایدن است، خصوصاً زدن آن را این نیست بلکه آن خوی بد را است چنانکه می فرماید: [2624 **زخم در معنی فتد از خوی بد**] زخم و زدن از روی معنی به خوی بد است نه به شخص چنانکه [چوب بر گرد اوفتد نه بر نمد] کسی که نمد را چوب می زند در حقیقت گرد و غبار را می زند تا بدر رود نه نفس نمد را. [2625 **بزم و زندان هست هر بهرام را**] صحبتگاه محبس هست هر پادشاه را. [بزم مُخلص را و زندان خام را] بزمگاه از بهر خاصان و محبس از بهر مجرمان باشد. [2626 **شَقّ باید ریش را مرهم کنی**] ریش و جراحت را شکافتن می باید تا مرهم کنی اما اگر نشکافی [چرک را در ریش مستحکم کنی] که چرک در وی قرار گیرد، لاجرم آن چرک [2627 **تا خورد مر گوشت را در زیر آن**] لحم را بخورد در زیرش. [نیم سودی باشد و پنجه زیان] اندکی سود بود که ناشکافتن ریش است اما ضرر بسیار که بدن را بخورد. پس چون نفس را زجر و قهر نکنی تا بدی او باقی باشد آخر به عذاب آخرت گرفتار شود. [2628 **گفت دلّک من نمی گویم گذار**] ترک کن. [من همی گویم تحرّی بیار] و راه صواب بجو. [2629 **هین ره صبر و تائی در میند**] و راه فکر را بسته مکن. [صبر کن اندیشه می کن روز چند] تا که [2630 **در تائی بر یقینی بر زنی**] و حقیقت حال را دانی. [گوش مال من به ایقانی کنی] نه به گمان. پس مرد را می باید که در هر کار فکر کند و راه صواب جوید و به عاقلان مشورت کند

تا آخر پشیمان نشود. [2631 در رَوْشِ یَمْشِی مُکَبَّاً خود چرا] در رفتار بر روی افتادن چرا جایز است؟ [چون همی شاید شدن در استوا] چون میسر است راست رفتن که حضرت خدا در سوره ملک فرمود: أَفَمَنْ يَمْشِي مُكَبَّاً عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (ملک ۲۲/۶۷)، آیا کسی که می رود سرفرو افکنده بر روی خود یعنی نگونسار می رود پس و پیش و راست و چپ خود نمی بیند او راه یافته تر است یا آن کسی که می رود راست ایستاده و همه اطراف خود را مشاهده می کند و رفتن او واقع است بر راه راست و این مثل است برای کافران گمراه که در پیدای غوایت حیران و سرگردان می دوند و مؤمن راه یافته که بر طریق حق از روی بصیرت سلوک می کند و مراد مولانا این است که کسی که ما هو الواقع را نبیند او کی برابر باشد با آن کسی که حق و واقع را ببیند. رباعی: فرق است میان آنکه از روی یقین - با دیده بینا رود اندر ره دین ❁ با آنکه دو چشم بسته و بی دست کشی - هر گوشه همی رود به ظن و تخمین. (158b) [2632 مشورت کن با گروه صالحان] در این تنبیه است که مشاوره با نیکان می باید. [بر پیمبر امر شاورهم بدان] چنانکه حضرت خدا در سوره آل عمران عمران رسول الله علیه السلام را فرمود: وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (آل عمران ۱۵۹/۳) چون رسول الله علیه السلام مأمور به مشاوره گشت امت را نیز امر است مشاوره در حد نفس خود ستوده است. [2633 أَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَرَىٰ این بود] خدای تعالی انصار را در سور سوره حم الشوری می ستاید، وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ (شوری ۳۸/۴۲) می گوید. [کز تشاور سهو و کثر کمتر رود] زیرا کاری که به مشاوره باشد خطا و انحراف در او ناقص واقع شود که المستشار مؤتمن لاجرم. [2634 این خردها چون مصایح انور است] هر چند که چراغ بسیار باشد نور زیاده شود. پس ای پادشاه، مشاوره بکن زیرا [بیست مصباح از یکی روشن تر است] لاجرم پادشاه را بر عقل خود اعتماد کردن نمی باید و ترک مشاوره کردن نمی شاید.

[2635] **بو که مصباحی فتد اندر میان** [بو که چراغی واقع شود در میان. **مُشتعل** گشته ز نورِ آسمان] **شعله‌زن شده از نورِ الهی.** [2636 **غیرتِ حق پرده‌ای انگیختست**] به حکم اولیایی تحت قبایی **لا یعرفهم غیری**، خاصان را پوشیده داشته است. **[سُفلی و عُلوی به هم آمیختست]** **صالح و طالح را و ولی خفی و جلی را مخلوط ساخته.** [2637 **گفت سیرُوا** می‌طلب اندر جهان] مرهون است. **[بخت و روزی را همی‌کن امتحان]** به حکم **سُورَةُ انعام قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ (انعام ۱۱/۶)** **طلب کن در عالم کسی را به سعادتِ آخرت و رزقِ جنت** رسی به سببِ آن و نمی‌بینی که موسی‌حضر را علیهما السلام جُست و یافت. [2638 **در مجالس می‌طلب اندر عقول]** و در مردانِ فحول. **[آنچنان عقلی که بود اندر رسول]** در عقول آنچنان عقل طلب کن که آن عقل در رسول بود. [2639 **زآنکه میراث از رسول آن است و بس]** که به حکم **نحن معاشر الانبياء لا نورث** از پیغامبران کسی میراث نمی‌ستانند پس میراثِ ما از رسول الله علیه السلام عقلِ معاد است که نتیجه‌ او علم و عمل است **[که ببیند غیبها از پیش و پس]** که آن عقل می‌بیند غیبها را از هر طرف. **لاجرم فناء دنیا را و آخر کار را می‌بیند و تدبیرِ آخرت کند.** [2640 **در بصرها می‌طلب هم آن بصر]** آنچنان بصر را طالب شو **[که نتابد شرحِ آن این مختصر]** که شرح و بیانِ او را این مختصر نتابد و بیانِ او را کتابِ مطوّل متحمّل باشد. **حکایت:** درویشی از بزرگی سؤال کرد که: ما را از شبلی حدیث بگو. آن بزرگ گفت: چرا نخست از رسول الله علیه السلام نمی‌خواهی؟ آن درویش گفت: از هر دو بگو. آن بزرگ گفت: رسول الله علیه السلام گفته است اگر بر امتِ من هیچ سوره نیامدی مگر سوره الکهف تمام بودی، و آن بزرگ گفت: در جامع بغداد بر کنار (159a) مجلس ایستاده بودم، شخصی آنجا رسید در کسوتِ این قوم، پرسید که: ایها الشیخ، ما الوصل شبلی؟ روی به وی کرد و گفت: ایها السائل، عن الوصل أسقط العطفین و قد وصلت. سائل گفت: یا ابا بکر، ما العطفان؟ شبلی گفت: قام ذرقه بین بیدکم فحسبتکم عن الله. پس سائل گفت: یا

ابا بکر ما تلک الدنیا و العقبی چنانکه خدای تعالی گفت: **مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ** (آل عمران ۱۵۲/۳) فاین من یرید الله؟ بعد از آن شبلی گفت: اذا قلت الله فهو الله و اذا سکتت فهو الله یا الله یا الله یا الله یا من هو و لا یعلم احد ما هو الا هو سبحانه سبحانه وحده لا شریک له. بعد از آن بر وی غشی واقع شد و بیخود افتاد، وی را برداشته به خانه وی بردند. بدان که این سخن مختصر است اما معنی مفصل و مطول و خلاصه کلام در این مقام این است که در پیش مردمان شدن و احوال صالحان جستن و صاحب عقل و بصر را یافتن می باید. [2641] **بهر این کردست منع آن با شکوه** یعنی رسول با هیبت علیه السلام [از ترهب وز شدن خلوت به کوه] یعنی رسول الله علیه السلام امت را نهی کرد از خلوت شدن و ترک جماعت کردن زیرا کسی که از مردمان انقطاع کلی کند از جستن ولی و یافتن صاحب دلی محروم شود چنانکه می فرماید: [2642] **تا نگرده فوت این نوع التقا** و یافتن اهل تقوی [کآن نظر بخت است و اکسیر بقا] که آنچنان نظر بخت و کیمیای سعادت ابدیه است. بیت: آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند - آیا بود که گوشه چشمی به ما کنند. و حضرت خدا در سوره حم السجده فرمود: **وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ** (فصلت ۳۳/۴۱) یعنی کیست نیکوتر از جهت سخن از آن کسی که بخواند خلق را به پرستش خدای تعالی و بکند کار شایسته و گوید به درستی که من از گردن نهادگانم حکم خدای تعالی را. آیت در شأن رسول الله علیه السلام است که خلق را به خدای تعالی دعوت کند و بعض علما گفته که مراد علماوند که معالم دین به مردم آموزند و عمل صالح ایشان آن است که هر چه دانند بدان کار کنند و بعض ائمه گفت که مراد همه ائمه و مشایخند یعنی همه ائمه و مشایخ در عموم لفظ آیت کریمه داخلند. [2643] **در میان صالحان یک اصلحی است** و افضل. [بر سر توقیعش از سلطان صبحی است] و طغرای مقرر داشتن. [2644] **کآن دعا شد با اجابت مقتدر** دعای آن کس به اجابت قرین باشد یا

دعای دیگران به سبب او مستجاب گردد. [كُفُّواْ اوْ نَبُوْدَ كِبَارِ اِنْس و جن] نظیر آن اصلح نباشد بزرگانِ آدم و جن بدان که پیش از بعثتِ رسول الله علیه السلام اهل کتاب وصف او را دانسته بودند وقتی که با دشمن (159b) جنگ کردند به حضرت خدا دعا کردند به شرف رسول الله علیه السلام فتح طلب کردند، دعای ایشان مستجاب شدی اما پس از بعثت جدال کردند و حجّت آوردند همچنان در میانِ صالحانِ صالحی را توان یافت که به سبب دعای دیگران مستجاب شود و اگرچه او بی نظیر باشد اما منکرانش نیز بود. [2645 در مری‌اش آنکه حُلُو و حامض است] در جدال آن اصلح آنکه شیرین و ترش بود [حجّت ایشان بر حق داحض است] دلیل ایشان نزدِ خدای تعالی باطل بود، حضرت خدا در سوره حم الشوری فرمود: **وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتَجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ** (شوری ۱۶/۴۲) یعنی و آنان که خصومت کنند و جدال ورزند در دینِ خدای تعالی از پس آنکه اجابت کرده شد از بهر رسول الله علیه السلام حجّت ایشان باطل است نزدیک پروردگار ایشان که بعد از ظهور آیات ایرادِ حججِ خصمانِ عناد محض است، پس ناصر او حضرت قادر است. [2646 که چو ما او را به خود افراشتیم] حضرت خدا در حقّ چنان اصلح گوید: ما آن را به خود بلند و نزدیک ساختیم. [عذر و حجّت از میان برداشتیم] زانکه پس از ظهور حق عذر و احتجاج لغو است چنانکه [2647 قبله را چون کرد دستِ حق عیان] و پیدا ساخت. [پس تحرّی بعد از این مردود دان] زانکه حاجت نیست او را. [2648 هین بگردان از تحرّی رُو و سر] مرهون است. [که پدید آمد معاد و مُستقرّ] چون ظاهر شد مرجع و قرارگاه آخرت است نه دنیا. بیت: دنیا پلیست بر گذرِ راهِ آخرت - بنیاد بر پلی نکند هر که عاقل است. در خبر وارد است که چون جان از تن مفارقت کند ندا آید از آسمان بسه صدا: یا ابن آدم، تو دنیا را ترک کردی یا دنیا تو را ترک کرد، تو دنیا را جمع کردی یا دنیا تو را جمع کرد، تو دنیا را کُشتی یا دنیا تو را کُشت؟ و چون در مغسل نهند ندا آید بسه صدا که کجاست بدنِ قوی چه ضعیف

گشته و کجاست زبان فصیح چه خاموش شده و کجاست دوستان تو چه عجب وحشت کردند؟ و چون به کفن نهند ندا آید بسه صدا که به سفر می روی بی زاد و از خانه بیرون می آیی که هرگز رجوع نمی کنی و می روی به خانه سهمناکت، و چون بر گیرند ندا آید بسه صدا که چه نیک است تو را اگر رضوان خدا به تو یار است، ویل تو را اگر غضب خدا یار تو باشد، و چون مرده را به کنار قبر نهند ندا آید بسه صدا که یا ابن آدم، تو بر پشت زمین خندان بودی اکنون در شکم او گریه می کنی و تو بر پشت زمین مسرور بودی اکنون در شکم او محزونی، و چون مردمان رجوع کنند خدای گوید ای بنده من، (160a) تنها بماندی تو را بگذاشتند در تاریکی گور و تو عاصی گشته بودی از بهر ایشان و من تو را رحمت می کنم و مشفقترم از مادر. **حکایت:** عزیزی گفت: همراه مرده کفن خواهد بود و آن نیز به زودی کهنه می شود اما کفن که کهنه نگردد او لباس تقوی است. **حکایت:** رابعه بر گوری مرور کرد، بدیدش که بنوره تزئین می کنند، پرسید که: چرا چنین تزئین می کنید؟ گفتندش: تا سپید و روشن شود. گفت: داخل قبر را روشن کردن می باید، نه خارجش. [2649 یک زمان زین قبله گر ذاهل شوی] و غافل گردی [سُخْرَةُ هِر قَبْلَهُ باطل شوی] و مغلوب هر مطلوب فانی شوی، پس عاقل آن است که فانی را ترک کند و باقی را گزیند. **حکایت:** چون کتانی را مرگ رسید از او پرسیدند: عمل تو چه بود؟ گفت: اگر مرگ من نزدیک نبودی خبر ندادمی که چهل سال است که بر در دل ناظر بودم، هر گاهی که غیر خدا خواست که بیاید راه ندادم. [2650 چون شوی تمییزده را ناسپاس] چون شوی عقل و تمییز دهنده را یعنی حضرت خدا را غیر شاکر [بجهد از تو خَطَرَتِ قبله شناس] زود رود از تو اندیشه و فکر قبله دان و رهنما. رباعی: بر روی خلاق در صحبت مگشای - می باش به کلی متوجه به خدای - غافل مشو از دل و از ذوق زبان - تا زنده جاوید شوی در دو سرای. [2651 گر از این انبار خواهی پر و بُر] اگر از انبار حضرت خدا احسان و گندم خواهی [نیم ساعت هم ز همدردان مبر] لحظه ای از صالحان و عاشقان

منقطع مشو. بیت: با عاشقان نشین همه عاشقان گزین - با هر که نیست عاشق با او مشو
قرین. [2652 که در آن دم که بُرّی زین مُعین] و دور شوی از یاری ده [مبتلا گردی تو با
بُئسَ القَرین] و ضرر بینی از قرین بد همچون چغز که تعلق به موش کرد متضرّر شد.

[حکایت تعلق موش با چغز] به فتح جیم عجمی مرادفِ غوک است [و بستنِ پای هر دو
به رشته‌ای دراز و بر کشیدنِ زاغ موش را و معلق شدنِ چغز و نالیدن و پشیمانی او از
تعلق با غیر جنس و با جنسِ خود ناساختن] حکایت دراز است و مقصود از این حکایت
تمثیل مصاحبتِ فاسق است به صالح و ضرر رسانیدنِ آن است که به این و اثباتِ آن دعوی
است که مقارنتِ قرین بد مورثِ ندامت باشد، چنانکه حضرت رحمن در سوره فرقان فرمود:

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٨﴾ يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي
لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٩﴾ لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ
خَذُولًا (فرقان ۲۵/۲۷، ۲۸، ۲۹)، یاد کن روزی را که از فرطِ حسرت می خوید ظالم بر دستهای
خود یعنی به دندان می گرد دست را چنانکه متحیران می کنند، مراد جنسِ ظالم است، گوید:
کاشکی فرا گرفتمی (160b) با پیغمبر راهی که وی فرا گرفت که راهِ نجات آن است، ای وای
من کاشکی فرا نمی گرفتم فلان را دوست و او را نمی شناختم، به درستی که گمراه کرد مرا و
باز داشت از یادکردِ خدای تعالی، پس از آنکه آمده بود به من و هست شیطانِ انس مر آدمی را
فرو گذارنده یا ابلیس گمراه گرداند و یاری نکند.

[2653 از قضا موشی و چغزی باوفا] از قضای الهی موشی عیار با غوکِ وفادار [بر لبِ جو
گشته بودند آشنا] بر کنارِ نهری هر یکی دیگری را آشنا گشته بود. [2654 هر دو تن مربوط
میقاتی شدند] بسته وقتی گشتند یعنی از بهر ملاقات تعیینِ وقت کردند. [هر صباحی
گوشه‌ای می‌آمدند] از بهر صحبت و مصاحبت. [2655 نردِ دل با همدگر می‌باختند] از
درونِ دل صحبت ساختند. [از و ساوس سینه می‌پرداختند] از مکر و دغا دل را صافی
ساختند، در این تنبیه است که دوستان صافی دل شدن می باید. [2656 هر دو را دل از تلاقی
مُتَّسِع] هر یکی را دل از ملاقات فراخ می شد. [همدگر را قصّه‌خوان و مُسْتَمِع] هر یکی

گوینده و شنونده شدی. [2657 رازگویان با زبان و بی‌زبان] چنانکه حال اربابِ قلوب این است. [الْجَمَاعَةُ رَحْمَهُ رَا تَأْوِيلُ دَان] یعنی الجماعة رحمة صحبتِ صالحان است نه اجتماع فاسقان، پس در اجتماعِ صلحا رحمت و استجابتِ دعا هست چنانکه گفته‌اند: حکمت از مشروعیتِ جماعت در نماز اجتماعِ اهلِ محله است در مسجد و از مشروعیتِ نمازِ جمعه اجتماعِ اهلِ محلات است در جامع و از مشروعیتِ نمازِ عید اجتماعِ اهلِ شهر و ده است در مصلی و از مشروعیتِ حج اجتماعِ آهالیِ شهرها و آفاق است در عرفات تا از این اجتماع رحمتِ رحمن نازل شود بر همکنان و دعا و مرادِ ایشان مقبول و حاصل گردد. [2658 آن آشیر چون جفتِ آن شاد آمدی] آن موشِ شادان و بدکار چون یارِ این غوکِ خندان شدی [پنج ساله قصه‌اش یاد آمدی] احوالِ گذشته خود تذکر کردی. [2659 جوشِ نطق از دل نشان دوستی است] چون دو کس به یک جای آیند اگر نطقِ ایشان جوش کند دلیلِ دوستی ایشان است. [بستگیِ نطق از بی‌الفتی است] دو کس که قرین شوند و نطقِ ایشان بسته گردد علامتِ عدمِ مؤانست، سپس کسی که در خلوت باشد به حضرت خدا مناجات کند زیرا [2660 دل که دلبر دید کی ماند تُرُش] چنانکه [بلبلی گل دید کی ماند خُمُش] بلکه گویا گردد. [2661 ماهیِ بریان ز آسیبِ خَضِر] یعنی موسی که به طلبِ حضر علیهما السلام رفتن بخواست، خدای تعالی او را گفت: ماهی را در زنبیل کن وقتی که آن را گم کنی حضر را در آنجا یابی. پس یوشع بن نون را که خواهرزادهٔ اوست فرمود: تا ماهیِ بریان را بگیرد چون به مجمع البحرین رسیدند که مقامِ حضر بود موسی به خواب رفت، آن ماهی زنده شد، این (161a) معجزهٔ حضر بود یا آنجا آبِ حیات بود، یوشع از آن وضو ساخت، نمی به ماهی رسید زنده شد و به دریا رفت. [زنده شد در بحر گشت او مُستَقِر] قرار گیرنده. در بعضِ نسخ: [زنده گشت و سوی دریا شد مقر]. لاجرم چون مقارنت و قربِ صالح یعنی حضر ماهیِ مرده را زنده کند عجب نیست که مردمان را گویا کند. [2662 یار را با یار چون بنشسته شد] و مقارن گشت. [صد هزاران لوحِ سر دانسته شد] و معلوم گشت. [2663 لوحِ محفوظ است پیشانیِ یار] چون مرید بر رویِ مرشد نظر کند بسیار معانیِ عیسی و اسرارِ لدنیِ هویدا گردد و عامی که بر رویِ عالمِ نظر کند اسرارِ علوم دریابد. حکایت: جنید گفت: مرا شیخ من سری

سقطی گفت: چون از نزد من بیرون می روی با که می نشینی؟ گفتم: با حارث محاسبی. گفت: آری، خُذْ مِنْ أَدْبِهِ وَ عِلْمِهِ. [رازِ کَوْنِیْنَشِ نماید آشکار] اسرارِ دو جهان نماید پیدا. [2664] هادی راه است یار اندر قُدم] و آمدنِ [مصطفی زین گفت اصْحَابِی نُجُوم] رسول الله علیه السّلام فرمود: اصْحَابِی کَالنَّجُومِ بَایْهِمْ اقتدیتم اهتدیتم. [2665] نجم اندر ریگ و دریا رهنماست] ستاره در ریگ های بیابان که راه پیدا نیست راهنما است که راه روان به ستاره راه و سمت حرکت را یابند و همچنان کشتیبانان در تاریکی به ستاره می روند که ایشان چشم را به ستاره می دارند. [چشم اندر نجم نه کو مُقتداست] چون ستاره ظاهر دلیل راه ناظر است، تو نیز چشم را در ستاره دین بیه تا که تو را راه حقیقت بنماید. [2666] چشم را با روی او می دار جفت] چشم را با روی او قرین کن. [گرد منگیزان ز راه بحث و گفت] غبار را آمیخته مساز از راه بحث و جدال. [2667] زآنکه گردد نجم پنهان زان غبار] زیرا ستاره پنهان شود از آن گرد، پس چشم را گشادن و زبان را بستن می باید زآنکه [چشم بهتر از زبان با عِثار] چشم بهتر است از آن زبان که هر گاه به سر در می آید، پس زبان به اعثار را بستن می باید و در خبر وارد است خدای تعالی گفت: خلقت الخیر و الشرّ فطوبی لمن خلّقه للخیر و اجریت الخیر علی یدیه و ویل لمن ثَمَّ ویل لمن قال لم و کیف و همچنین اقتدا به انبیا و اولیا می باید کرد و ترکِ قیل و قال کردن می شاید. [2668] تا بگوید او که وَحِیْسَتْشِ شِعَار] تا آن زبان بگوید سخنی که وحی الهی شعار و علامت او باشد. [کآن نشانند گرد و ننگیزد غبار] که او غبار را ساکن کند و گرد را ننگیزد زآنکه چون کسی همچو آدم صفی صفای دل دارد مظهرِ وحی شود و مجمعِ علوم گردد چنانکه [2669] چون شد آدم مظهرِ وحی و وِداد] و دوستی [ناطقه او عِلْمُ الْأَسْمَا گشاد] و نفسِ ناطقه و قوّة نطقیه او همه اسما را تعلیم کرد. [2670] نامِ هر چیزی چنانکه هست آن] که آدم علیه السّلام نام (161b) هر چیز را علی ما هو الواقع که هست آن چیز [از صحیفه دل روی گشتش زبان] از صحیفه دل خود روایت کننده شد زبانِ آدم. [2671] فاش می گفتمی زبان از رویتش] زبانِ آدم آشکارا می گفت از مشاهده خود [جمله را خاصیت و ماهیتش] خاصیت و ماهیت هر چیز را. [2672] آنچنان نامی که اشیا را سَزَد] لایق و مناسب و ما هو الواقع است.

[نه چنانکه حیز را خواند آسد] یعنی نه آنچه نامناسب نام نهد و همچو آدم صفی نوح که نجی بود علیهما السلام او نیز مظهر علوم بی نهایت و مواعظ بی غایت شد چنانکه می فرماید:

[2673 نوح نهصد سال در راه سوی] و طریق راست. [بود هر روزیش تذکیر نوی] و پند جدید و وعظ غریب این مقدار مواعظ او به فیض الهی بود به به کسب و کتاب چنانکه می فرماید: [2674 لعل او گویا ز یاقوت القلوب] لب لعل نوح گویا بود از یاقوت دلها و جواهرش. [نه رساله خوانده نی قوت القلوب] نام کتابی است. [2675 وعظ را ناموخته هیچ از شروح] و کتابها [بلکه ینبوع کشف و شرح روح] بلکه از چشمهای کشفها و شرح جان و از وحی سبحان می گفت. [2676 زان میی کان می چو نوشیده شود] از آن باده که آن باده چون مشروب شود [آب نطق از گنگ جوشیده شود] آب سخن از ابکم پیدا گردد از سید الطیفه جنید منقول است که گفته: اذا سکت اللسان سکت عن فضول الکلام نطق القلب مع الله سبحانه و اذا نطق اللسان سکت و الصمت علی قسمینی صمت باللسان عن فضول الکلام و صمت بالقلب عن خواطر الاکوان فمن صمت لسانه و لم یصمت قلبه خفت وزره و من صمت لسانه و قلبه ظهر له سرّ و تجلّی ربّه عزّ و جلّ و من لم یصمت بلسانه ولا بقلبه کان مملکته الشیطان و سخرة له اعادنا الله من ذلک و من صمت قلبه و لم یصمت بلسانه فهو ناطق بلسان الحکمة ساکت عن فضول الکلام، و او گفت: اذا بدت عین من الکرم او صلت اللاحقین بالسابقین. [2677 طفل نوزاده شود خبر فصیح] طفل صغیر عالم خبیر و گویا شود. [حکمت بالغ بخواند چون مسیح] آن طفل حکمت بالغان یا حکمت بالغه می خواند همچون عیسی علیه السلام که قال انّی عبدُ الله اتّانّی الکتاب وجعلّنی نبیاً و جعلّنی مبارکاً اَیْنَمَا کُنْتُ (مزیم ۳۱، ۳۰/۱۹) یعنی عیسی گفت: به درستی که من بنده خدایم، داده است مرا کتاب ثعلی آورد که مرا تعلیم کتاب کرده است در شکم مادر و گردانید مرا پیغامبر و ساخت مرا با برکت و نفع هر جا که با شما. [2678 از کُهی که یافت زان می خوش لبی] از کوهی که بیافت از آن باده خوشی لب. [صد غزل آموخت داوود نبی] از آن کوه. [2679 جمله مرغان ترک کرده چیک چیک] یعنی آوازه‌های خویش را. [همزبان و یار داوود ملیک] هم‌آواز داود پادشاه شدند حضرت خدا در سوره سبأ فرمود: وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا

فَضْلًا يَا جِبَالُ (162a) أَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّارَ لَهُ الْحَدِيدَ (سبأ ۱۰/۳۴) یعنی هر آینه ما دادیم داود را علیه السّلام از نزدیک ما زیادتی بر سائر مردمان در عین المعانی آورده که مراد حسنِ صوت است که هر گاه که داود زبور خواندی سباع و وحوش از منازلِ خود بیرون آمده استماعِ آوازِ دلنوازش کردند و طيور از نفخاتِ جانفزایش مضطرب گشته خود را از هوا به زمین افکندندی و بعض گفتند: فضل آن است که خدای تعالی می گوید: گفتیم ما ای کوه‌ها باز گردانید آوازِ خود را یاد آورد در وقتِ تسبیح او یعنی موافقت کنید با وی یا سیر کنید با وی هر جا که رود هر گاه خواهد و این مهجزه داود است و مسخر کردیم وی را مرغان تا در وقتِ ذکر با او موافق بودند، آورده‌اند که مرغان بر زبرِ سروی صف کشیده به الحانِ خوب یاری نمودندی و روزی فرشته‌ای به زیارتِ داود آمد و گفت: تو پیغمبرِ خدا و خلیفه اویی، اولی آن است که طعامِ تو از کسبِ تو باشد. داود از خدای تعالی عملی طلبید و امر شد که زره‌گری کند و آن را بر وی آسان گردانید که آهن بی آتش و مطرقة در دستِ او به مثابه موم بودی. [2680 چه عجب که مرغ گردد مستِ او] و فریاد کننده‌اش. [چون شنود آهن ندایِ دستِ او] که نرم می شد. [2681 صرصری بر عاد قتالی شده] بادِ سخت از برای هود علیه السّلام کشنده کافرانِ امتِ او گشت. [مر سلیمان را چو حمّالی شده] آن باد سلیمان علیه السّلام را با عسکر و اسبابِ او حمّال گشت. [2682 صرصری می‌برد بر سر تختِ شاه] بادِ سخت سلیمان را بر سر نهادی و بردی. [هر صباح و هر مسا یک ماهه راه] چنانکه حضرت خدا در سورة سبأ فرمود: وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحُ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ (سبأ ۱۲/۳۴) یعنی مسخر کردانیدیم باد را برای سلیمان که رفتنِ بامدادِ او یک ماهه راه بود و شبانگاه نیز مسیره یک ماهه. [2683 هم شده حمّال و هم جاسوسِ او] باد سلیمان را هم حمّال بود که می برد هم خبر از دیگران می آورد چنانکه می فرماید: [گفتِ غایب را کُنان محسوسِ او] و سخنِ غایب را مسموع و عیانِ او کردی. [2684 بادِ دم که گفتِ غایب یافتی] باد وقتی که سخنِ غایب یافتی [سوی گوشِ آن ملک بشتافتی] به جانبِ گوشِ سلیمان رفتی و گفتی [2685 که فلانی این چنین گفت این زمان] اکنون در فلان مکان [ای سلیمانِ مه صاحب‌قران] ای سلیمانِ بزرگ حاکم جهان.

[تدبیر کردنِ موش به چغز که نمی‌توانم بر تو آمدن به وقتِ حاجت در آب] که مرا قدرتِ آب رفتن نیست [در میانِ ما وُصلتی باید که چون من بر لبِ جو آیم تو را توانم خبر کردن و چون تو بر سرِ سوراخِ خانه آیی مرا توانی خبر کردن] بدان وصلت [إلی آخره] و تا تمام قصّه.

[2686] این سخن پایان ندارد گفت موش] مرهون است. [چغز را روزی که ای مصباح هوش] در بعض نسخ به جای مصباح هوش فخر و هوش (162b) واقع شده است [2687] وقتها خواهم که گویم با تو راز] امّا تو را نمی‌یابم زانکه [تو درونِ آب داری تُرکتاز] تاختن و دویدن. [2688] بر لبِ جو من ترا نعره‌زنان] امّا تو [نشنوی در آب ناله عاشقان] لاجرم من عاشق و طالبِ تویم. [2689] من بدین وقتِ مُعینِ ای دلیر] یعنی وقتی از بهرِ مصاحبت تعیین کرده‌ای من به آن مقدار وقتِ ای شجاع [می‌نگردم از مُحاکاتِ تو سیر] از مخاطبت و مصاحبتِ تو سیر نمی‌شوم. خدمتِ مولانا از آن وقتِ مُعینِ که میانِ چغز و موش بود انتقال کرد به آن وقتِ مُعینِ که میانِ حضرت خدا و بنده است که پنج وقت نماز است لاجرم می‌فرماید: [2690] پنج وقت آمد نماز و رهنمون] نماینده راه. [عاشقان را فی صَلَاةٍ دَائِمُونَ] زانکه چون عاشقان مست و مخمور شرابِ عشقند دافعِ خمار و می‌خوشگوار می‌طلبند. [2691] نه به پنج آرام گیرد آن خُمار] لفظِ آن خمار مرهون است. [که در آن سرهاست نه پانصد هزار] لفظِ نه پانصد هزار مقابلِ نه پنج آرام گیرد است یعنی نه پنج بار خوردن قرار گیرد آن مخمور که در سرهای عاشقان است نه به پانصد هزار خوردن، بدان که نمازِ مناجاتِ حضرت خداست و مکالمه جناب مولی و مثالِ این آن است که پادشاهی سور کند و الوانِ اطعمه لذیذه و انصافِ اشربه نفیسه حاضر کنید که در هر نوعی لذتی و در هر یکی منفعتی بود و مردمان را دعوت کنند به چنین ضیافت و بگویند که در وقتِ خوردنِ طعام من ایشان را می‌بینم و ایشان نمی‌بینند امّا پس از خوردن من پرده را از میان بر می‌دارم و روی خود را به ایشان می‌نمایم، لاجرم نماز نیز چنین است که در او افعالِ مختلفه و اذکارِ متعدده هست، افعالش همچون اطعمه و اذکارش همچون اشربه است، پس بندگان در این ضیافت و مناجات تلذذ گیرند، پس از آن انشاء الله الرحمن روی او را مشاهده کنند، لاجرم به حکمِ **لَوْ يَعْلَمُ الْمَصْلَى مِنْ يَنْجِي**

ما التقت فی صلوته و در یک روایت ما انفصل من صلوته [2692 نیست زُرْ غِبًّا وَظِیفُهُ عاشقان] اگرچه زُرْنی غِبًّا تردد حُبًّا حدیث است امّا این وظیفه عاشقان حضرت خدا نیست زانکه [سخت مُستسقی است جانِ صادقان] که از آب سیر نمی شود چنانکه [2693 نیست زُرْ غِبًّا وَظِیفُهُ ماهیان] که ایشان قادر نمی شوند که از دریا دور شوند. [زانکه بی دریا ندارند اُنسِ جان] و قرارِ جنان. [2694 آبِ این دریا که هایل بُقعهای است] آبِ این بحر که ترساننده مقامی است که به حضورِ حق تعالی رفتن است. حکایت: علی بن حسین چون وضو ساختی لونِ او متغیّر گشتی، از او پرسیدندی او گفتی: هیچ می دانید که به حضرت کدام پادشاهِ بزرگ می روم؟ حکایت: سلطان محمود را امامی آوردند، چون نماز می گذارد سوره اخلاص می خواند، سلطان غضب کرد و گفت: (163a) مرا امامی آوردید که سوره دراز نمی داند. امام گفت: ای سلطانِ عالم، من سوره دراز می دانم امّا سوره اخلاص را از آن اختیار کردم که رسول الله علیه السلام فرمود هر که سوره اخلاص بخواند ثوابِ خواندنِ ثلثِ قرآن یابد و دیگر آن که من ضعیف که در میانِ دو سلطانِ بزرگ واسطه باشم، می ترسم که غلط افتد، لاجرم سوره کوتاه را اختیار کردم تا زود تمام شود. سلطان محمود را جوابِ با صوابِ امام خوب آمد، امام را انعام فرمود یا معنیِ مراد از مصراعِ مذکور این است که آبِ این بحر یعنی اجر و فضیلتِ او بسیار است. حکایت: آورده اند از دانیال علیه السلام که در وصفِ امّتِ محمد گفته: یصلّون صلوة لو صلاها قوم نوح ما اغرقوا و لو صلاها قوم عاد ما ارسلت علیهم الرّیح و لو صلاها قوم ثمود ما اخذتهم الصّیحة. [با خُمارِ ماهیان خود جرعه ای است] نسبت با خُمارِ ماهیان بقیّه آب است در قدح. حکایت: بزرگی در دریای عشقِ الهی و به بحرِ باده پادشاهی چنان مستغرق و مست بود که در قیام ایستادی و به قرائت مشغول گشتی، هنوز به رکوع نرفته که فجر طلوع کردی. بیت: با صبح بگوید که بی وقت مزن دم - امشب شبِ وصل است نگه دار نفس را. [2695 یک دم هجران بر عاشق چو سال] یک دم دوری نزد عاشقان همچون سال است که سنّة الوصل سنّة و سنّة الهجر سنّة. [وصلِ سالی متصل پیشش خیال] وصل که سالی متصل باشد پیشِ عاشق همچون خیال و خواب است. [2696 عشقِ مُستسقی است مستسقی طلب] عشق و معشوق آب را جوینده است و آبجوی را خواهنده. [در پی هم این

و آن چون روز و شب] در پی همدیگر است عاشق و معشوق چنانکه روز و شب هر یکی دیگری را طالب است. [2697 روز بر شب عاشق است و مُضْطَرّ است] و در عشقِ او بی اختیار است. [چون بینی شب بر او عاشق‌تر است] عشقِ شب به روز غالب است. [2698 نیستشان از جست و جو یک لحظه ایست] نیست شب و روز را یا عاشق و معشوق را از طلب توقّف و قیام. [از پی هم‌شان یکی دم ایست نیست] از عقیبِ همدیگر شب و روز را یا عاشق و معشوق را یک دم توقّف نیست. [2699 این گرفته پایِ آن آن گوشِ این] شب پای روز گرفته و روز گوشِ شب گرفته یا عاشق پای معشوق گرفته و معشوق گوشِ عاشق گرفته. [این بر آن مدهوش و آن بی‌هوشِ این] پس حالِ عاشقِ صادق و خاصیتِ طالبِ موافقِ آن است که معشوق را طالبِ خود عاشقِ خویش سازد چنانکه عاشقِ طالبِ اوست معشوق نیز طالبِ او گردد اما عشقِ حق بر عکس این است که اوّل خدای تعالی بنده را دوست دارد، پس از آن بنده او را دوست دارد که یُجِبُّهُم تمام است و یُجِبُّونَهُ کدام است. [2700 در دلِ معشوق جمله (163b) عاشق است] چنانکه [در دلِ عذرا همیشه وامق است] عذرا نامِ معشوقه است و وامق نامِ عاشق است. [2701 در دلِ عاشق به جز معشوق نیست] پس در میانِ ایشان اتّحادِ معنوی است. [در میان‌شان فارق و فاروق نیست] جدا کننده نیست، پس به حکمِ فَادْکُرُونِی اَدْکُرْکُمْ (بقره ۱۵۲/۲) و انا جلیس من ذکرنی چون از طرفِ بنده طلبد و فریاد و ذکرِ حضرت خدا بود از جانبِ حق تعالی نیز چنین بود. [2702 بر یکی اشتر بود این دو در] عاشق و معشوق همچون دو جرس بر یک اشتر است که هر دو بهم آواز می‌کنند نه آن که یکی آواز کند یکی نکند. [پس چه زُرْ غِبّاً بگنجد این دو را] زانکه اتّحادی است در میان‌شان. [2703 هیچ کس با خویش زُرْ غِبّاً نمود] استفهامِ انکاری است. [هیچ کس با خود به نوبت یار بود] یعنی هیچ کس با خود زیارت را به فصل نمی‌کند و با خود به نوبت یار نمی‌شود. [2704 آن یکی‌ی نی که عقلش فهم کرد] عاشقِ حضرت خدا را وحدت و اتّحادی است به او اما آن وحدت نیست که عقل آن وحدت را فهم کند. [فهم این موقوف شد بر مرگِ مرد] آن کس که به موجبِ موتوا قبل ان تموتوا مرده گردد و از صفاتِ بشریت منخلع شود و به اخلاقِ حق متّصف گردد این وحدت و اتّحاد را فهم می‌کند و این امرِ ذوقی است،

من لم يذق لم يعرف. حکایت: مردی عَنین به سوی یارِ خود کاغذ فرستاد و گفت: مرا لذّت جماع را اعلام کن که چون است تا از تحریرِ تو بدانم. یار جواب نوشت و گفت: ای فلان، من تو را همان عَنین پنداشتم، تو خود هم عَنین هم احمق بوده‌ای زیرا لذّت جماع امرِ ذوقی است، کسی که نچشد نداند. [2705] و به عقل ادراکِ این ممکن بُدی] و متصوّر گشتی و بر قهرِ نفس موقوف نبودی. [قهرِ نَفْس از بهرِ چه واجب شدی] نفس را کُشتن لازم نگشتی. [2706] با چنان رحمت که دارد شاهِ هُش] پادشاهِ عقل یعنی بخشایندهٔ او را رحمتِ بی حساب است، اگر ادراکِ اتّحاد موقوف بر قتل و قهری نفس نبودی و مردنِ بنده به ضرورت لازم نشدی [بی ضرورت چون بگویند نَفْس کُش] آن شاهِ عقل بی ضرورت به کُشتنِ نفس چرا فرمان کردی؟ در لطایفِ قشریّه آورده که توبه به قتلِ نفس منسوخ نیست امّا توبهٔ بنی اسرائیل آن بود که قتل کنند به آشکارا و توبهٔ خواصِ این امّت قتلِ نفس است در نهانِ خانهٔ ریاضتِ صاحبِ بحر الحقایق آورده که قتلِ نفس در ظاهر هم مؤمن تواند کرد هم کافر امّا قتلِ نفس در باطن جز مؤمنِ خالص را میسر نشود و آن قتل به قطعِ آرزوها و مرادها باشد.

[مبالغه کردنِ موش در لابه و زاری و وُصلت جُستن از چَغزِ آبی] چون مقصودِ مولانا از قصّه حصّه است و مطلوبِ او حضرت خداست از تضرّعِ موش (164a) به چغز انتقال کند که بندهٔ فاسق و عبدِ عاشق را می باید که به حضرت حق تضرّع کند.

[2707] گفت کای یارِ عزیزِ مهرکار] یعنی باز موش به چغز گفت: ای یارِ مشفق. پس بندهٔ فاسق و عبدِ عاشق را می باید که گوید: ای رحیم و غفار. [من ندارم بی رُخت یکدم قرار] پس می خواهم که به تو مشغول شوم لیل و نهار. بیت: نه شب تهیم نه روز از ناله و آه - خواهی شبِ من دراز و خواهی کوتاه. [2708] روز نور و مکسب و تابم تُوی] دو روز روشنایی و کسب و ضیای من تویی. [شب قرار و سلوت و خوابم تُوی] در شب سکون و تسلّی و خوش‌دلی و خوابم تویی، لاجرم بندهٔ صادق را می باید که بی حضرت خدا قرار و تدبیرِ کار نباشد. حکایت: بایزید بسطامی را گفتند که: تو بر آب و هوا می روی؟ گفت: چوبِ خشک

بر آب می رود و مرغان در هوا می پرند و جادوان نیز به یک شب از قاف تا به قاف می روند، کارِ مردان این است که بر هیچ چیز دل نبندد جز به حضرت خدا. [2709 از مروّت باشد ار شادم کنی] اگر مرا شاد کنی [وقت و بی وقت از کرم یادم کنی] و به یاد آری، لاجرم از حضرت خدا جذبه باید تا بنده به خدمت آید، پس بنده را شاید که جذبه خواهد. [2710 در شبان روزی وظیفه چاشتگاه] معنی این مصراع به ترکی گيجه لی گوندزلی قوشلق وظیفه سی. [راتبه کردی وصال ای نیکخواه] وظیفه مقررّه کنی وصل را ای نیکی خواهنده. [2711 من بدین یک بار قانع نیستم] که تو را در وقتِ معین و در شبان روزی یک بار بینم. [در هوایت طرفه انسانستم] در محبتِ تو عجب انسانم که شوقِ بی کران دارم. [2712 پانصد استسقاستم اندر جگر] استسقای بسیار دارم در جگر. [با هر استسقا قرین جوع البقر] و بسیار خوردن یعنی از ذکر و طاعتِ تو سیراب و سیر نمی شوم و هر دم هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (ق ۳۰/۵۰) می گویم. حکایت: آورده اند که موسی علیه السلام گفت: یا ربّ، من کی دانم کسی را که تو او را دوست می داری؟ حق تعالی گفت: یا موسی، من چون بنده ای را دوست می دارم در او دو علامت می نهم، یکی آنکه ذکرِ خود به وی الهام می کنم و مرا ذکر می کند و من نیز او را در ملکوتِ سموات ذکر می کنم و یکی آنکه او را از محارم نگاه می دارم تا از عذاب مصون و به رحمت مقرون می گردد. [2713 بی نیازی از غم من ای امیر] اما [ده زکاتِ جاه و بنگر در فقیر] ده زکاتِ منصب را و نظر کن به فقیر چون در کسی تضرّع و نیاز غالب بود و حضرت خدا را طالب باشد دلیل است که عنایتِ خدای تعالی بر وی مزید است. حکایت: خدمتِ مولانا روزی در اثنای معرفت فرمود که: حق تعالی می فرماید که من نیازِ بندگان را چندان دوست می دارم که اگر بندگانِ من مسکنت و مذلت ننمودندی و تضرّع نکردندی نیاز را از ایشان می بردم و من به خودی خود (164b) به ایشان نیازمندی می نمودم، لاجرم حضرت بی نیاز نیاز نیازمندان را دوست می دارد. حکایت: درویشی را گفتند: چرا ترکِ نیاز کردی؟ گفت: چندان نیاز کردم که بی نیازم شدم، نیاز منزلِ آخرین است پیوسته بی نیاز نیاز را دوست می دارد. رباعی: پیرِ عشق مرا گفت من همه لازم - همه نیاز شو آن لحظه ای که ناز کنم ❀ چون ناز را بگذاری همه نیاز شوی - من از برای تو خود را همه نیاز کنم. [2714 این

فقیر بی ادب نادرخور است] تو پادشاه اعظمی ای خدای اکبر و من بنده فقیر و عاصی و گستاخم که لایق صحبت و عنایت تو نیستم. [لیک لطف عام تو زان برتر است] و اعلی و بهتر. [2715 می نجوید لطف عام تو سند] یعنی ای خداوند کریم لطف عمیم تو شفیع و سند و لیاقت و استعداد نمی جوید و از لطف تو را ضرر نمی رسد چنانکه [آفتابی بر حدّتها می زند] و می تابد. [2716 نور او را زان زبانی نابده] نور آفتاب را از آن حدثها یک زیان نم باشد بلکه حدثها از او به شود چنانکه می فرماید: [وآن حدّث از خشکی هیزم شده] که آن حدث از تاب آفتاب خشک شود و به خشکی هیزم گردد. [2717 تا حدّث در گلخنی شد نور یافت] چنانکه آن حدث خشک را به آتش اندازند و از آتش افروزند و در گلخن بسوزند نور یابد. [در در و دیوار حمّامی بتافت] حمام را حرارت می دهد. [2718 بود آرایش شد آرایش کنون] آن حدث آرایش و تلوّث بود، اکنون آرایش و زینت شد. [چون بر او بر خواند خورشید آن فسون] چون آفتاب بر وی آن فسون را بخواند که حرارت خود را به حدث رسانید و آن را به گردانید، لاجرم چون نور هدایت و عنایت را کافران و عاصیان رساند ایشان را اهل ایمان و ارباب کرامت گردانند. [2719 شمس هم معدّه زمین را گرم کرد] سود دیگر است این که آفتاب و تاب او معدّه زمین را گرم می کند. [تا زمین باقی حدّتها را بخورد] تا زمین حدثهای دیگر را که ازیراو است بخورد و محو کند یعنی تاب آفتاب حقیقی در دل اثر کند شکوک و اوهام و عزم بدو آثام را از او محو کند، حضرت ملک احد در سوره رعد فرمود: **يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ** (رعد ۳۹/۱۳) یعنی سیّئات تائبان را محو کند و بدل حسنات اثبت کند یا بعضی از احکام شرایع به حسب مصلحت زمان نسخ کند و گفته اند: نزدیک حق تعالی دو کتاب است غیر امّ الکتاب که محو و اثبات نعلّق بدان کتاب دارد اما تغییر به امّ الکتاب راه نیابد و ابو الدرداء از رسول الله علیه السلام نقل می کند که چون سه ساعت از شب باقی ماند حق تعالی نظر کند در کتابی که هیچ کس غیر از او در او نظر نمی کند و هر چه خواهد در او ثبت کند و هر چه خواهد از او محو کند و در فصول فرموده که محو کند رقوم انکار از قلوب ابرار و اثبات کند (165a) به جای آن رموز اسرار یا محو کند آنچه خواهد از شهود عبودیت و لوازم آن اثبات کند به جای آنچه خواهد از شهود ربوبیت و توابع آن یا از دل خایف

ریا می ستزد و اخلاص می نهد و شک می برد و یقین می آرد یا بخل را محو کند جود را اثبات می سازد یا حرص را بر می دارد قناعت می آرد یا از دل اختیار می برد تسلیم می نهد یا تفرقه را محو می کند جمعیت می آرد یا محو خطوطِ نفسانیه و اثباتِ حقوقِ ربّانیه می کند یا شهودِ خلق می برد و شهودِ حق می آرد یا آثارِ بشریت را محو می کند و انوارِ احدیت را ثابت می سازد و از آن بنده می کاهد و از آن حق می افزاید و امام نسفی گفت: **يُمَحْوُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ مِنَ السَّعَادَةِ وَ يَثْبِتُ مِنَ الشَّقَاوَةِ وَ عَكْسَهَا** پس مذهبِ اهلِ سنت و جماعت این است که گفته‌اند: **السَّعِيدُ قَدْ يَشْقَى** یعنی مسلمان مرتد شود و **الشَّقِيُّ قَدْ يَسْعُدُ** یعنی کافر مؤمن گردد و تغییر در سعادت و شقاوت است نه در اسعاد و اشقا که از صفاتِ خداست. [2720 جزوِ خاکی گشت و رُست از وی نبات] آن حدث جزءِ خاک شود و از وی نبات روید. **[هَكَذَا يَمْحُو الْإِلَهُ السَّيِّئَاتِ]** در این اشارت است که مراد از آیت معنی اوّل باشد یا اخیر، پس آفتابِ حقیق که حضرت خداست چون تابِ هدایت و حرارتِ عنایتش تأثیر کند، کفر و عصیان را ایمان و طاعت کند و بندهٔ ظلمانی را نورِ جمال سازد و تلَوّاتِ او را خاکِ ثمرات و زروعِ عبادات کند که از او آثار و اثمار پیدا گردد. [2721 با حَدَثِ که بترین است این کند] حدث که بدترین اشیا است آفتاب در او چنین تأثیر کند. **[كَيْشِ نَبَاتٍ وَ نَرْغَسٍ وَ نَسْرِينٍ كُنْد]** یعنی از آن حدث نبات و نرگس و گلِ نسرین و یاسمین رویاند، مراد این است که حضرت خدا بدان را چنین نیکوها کند. [2722 تا به نسرینِ مَناسک در وفا] مرهون است. **[حَقِّ چِه بخشد در جزا و در عطا]** تا به نسرین طاعات و عبادات یعنی مطیعان و اهلِ طاعات را حق تعالی می داند که چه‌ها می دهد در عوض و جزا؟ [2723 چون خبیثان را چنین خلعت دهد] و لباسِ تقوی پوشاند. **[طَيِّبِينَ رَا تَا چِه بخشد در رَصَد]** در چشم داشتن و به عینِ عنایت نگرستن در آخرت. [2724 آن دهد حقشان که لَا عَيْنٌ رَأَتْ] که به حکمِ اعدتِ لِعِبَادِ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ و لَا اِذْنٌ سَمِعَتْ و لَا خَطَرَ عَلٰی قَلْبِ بَشَرٍ چیزها دهد که دیده ندیده است. **[که نگنجد در زبان و در لغت]** که زاید الوصف است. [2725 ما کیم این را بیا ای یارِ من] ما کیم این را لایق باشیم بیا ای دوستِ من، **[رَوْزٍ مِّنْ رَّوْشَنِ كُنْ از خُلُقِ حَسَنِ]** و مرا خلاص ده از ظلمتِ معصیت، بدان که بیم و رجا و تضرّع و دعا از سننِ انبیا است، و لهذا آدم

و حوّا (165b) گفتند: رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (اعراف ۲۳/۷)، و یونس در شکم ماهی گفت: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (انبیاء ۸۷/۲۱) و قرآن مشتمل بر مخاوف است و این آیت کفایت دهد که فرمود: وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى (طه ۸۲/۲۰) که مغفرت را به چهار شرط تعلیق کرد، لاجرم خدمت مولانا اقرارِ ذنوب و عیوب کند که می گوید: [2726 منگر اندر زشتی و مکروهیم] نظر مکن در قباحت و کراهت من. [که ز پُر زهری چو مارِ کوهیم] چنانکه مارِ کوهی پُر زهر است، من نیز چنانم. [2727 ای که من زشت و خصالم جمله زشت] ای خدا من که قبیح و همه کار من قبیح است. [چون شوم گل چون مرا او خار کِشت] چگونه من گل و نیکو شوم چون خدای تعالی مرا خار و قبیح آفرید یعنی بی هدایت و عنایت تو من نمی توانم که نیک شوم. [2728 نوبهارِ حُسنِ گل ده خار را] ای نوبهارِ حُسن و جمال و حضرت ملک متعال گل بده خار را یعنی هدایت عبادت کن ما را. [زینتِ طاووس ده این مار را] اگرچه ای ربّ کریم [2729 در کمالِ زشتیم من مُنتهی] که بدی ها را به نهایت رسانیده ام، [لطفِ تو در فضل و در فن مُنتهی] لطفِ تو در انعام و احسان به نهایت رسیده است. [2730 حاجتِ این منتهی زانِ منتهی] حاجتِ این عاصی منتهی را از آن لطفِ منتهی. [تو بر آری حسرتِ سروِ سهی] چون اغترار به عمل و طاعت و ایمنی از مکر حق بد است، خدمت مولانا خود را مستغرقِ ذنوب می شمرد. حکایت: آورده- اند که از وهب بن منبّه که در بنی اسرائیل هفتاد زاهد بودند که در زمانِ ایشان مانند ایشان نبود در زهد و عبادت، حضرت خدای تعالی وحی کرد بر پیغمبرِ زمانِ ایشان که آن هفتاد کس از دنیا کافر بیرون آیند، آن نبی مناجات کرد و حکمتِ این حالت پرسید، وحی آمد که ایشان ایمنند از عاقبتِ امر و آخرِ کار. حکایت: از ابراهیم یتیمی مروی است که فرمود: من کان آمناً و لا یكون محزوناً خائفاً یخاف ان لا یكون من اهل الجنة، و حکیمی گفته: کسی که غم خورد جز سه غم او غم و سرور را نداند، یکی غمِ ایمان که عمرش با آن تمام شود یا نه، دوم غمِ فرمانِ حضرت خدا که تمام کرده است یا نه، سوم غمِ خصمان که از دستِ ایشان خلاص یابد یا نه. [2731 چون بمیرم فضلِ تو خواهد گریست] معنی این مصراع به ترکی چون اولم

سنگ فضلگ اغلسه گرکدر. [از کرم گرچه ز حاجت او بری است] اوّل مصراعِ اخیر متعلّق است به آخرِ مصراعِ اوّل. [2732 بر سرِ گورم بسی خواهد نشست] چون فضلِ تو بر سرِ گورِ من نشیند، [خواهد از چشمِ لطیفش اشکِ جَست] و فرو ریزد. [2733 نوحه خواهد کرد بر محرومیم] فریاد و رحمت خواهد کرد او بر محرومیِ من که سرمایۀ عمر را ضایع کردم و از آن متاعِ فاخر و عوضِ او محروم ماندم. [چشم خواهد بست (166a) از مظلومیم] که مغلوبِ نفسِ ظالمه شدن معذور نیست چون بارِ خدا یا پس از مردنِ من چنین خواهی کرد. [2734 اندکی زان لطفها اکنون بکن] یعنی پس از مردنِ من کسان بر من گریه کنند امّا از شادی گریه کنند که اگر مالِ من باشد ایشان را بماند و اگر مالِ من نباشد از بارِ من خلاص شوند و مرا از گریه و رحمتِ ایشان سود نیست، آن گریه و رقت و آن دلسوزی و شفقت که سودمند است از آنِ تست، پس از مردنِ لطفها از آنِ تست امّا ای ربِّ رحیم، پیش از مردنِ هدایت کن و بر سوی خود دلالت و ارشادِ عبادت کن. [حلقه‌ای در گوشِ من کن زان سخن] که در من اثر کند و تأثیر او در من بماند. حکایت: مردی صالح در زمانِ سابق عمر را به عبادت سپری کرده و همه کارِ آخرت را تمام کرده و در مسجدی نشست و به طاعت مشغول گشته بود، عزرائیل در صورتِ بشر متمثّل گشته به نزد او آمد، سلام داد، آن مرد پرسید که: کیستی؟ گفت: عزرائیلم، از بهرِ قبضِ روحِ تو آمدم. آن مرد گفت: چه دیر آمدی، من مشتاقِ دیدارم و چند مدّت است که در انتظارم. عزرائیل گفت: از عمرِ تو یک ساعت مانده است اگر کار داری بکن. آن مرد گفت: هیچ کار ندارم جز تسلیمِ روح. [2735 آنکه خواهی گفت تو با خاکِ من] آن سخن که تو بر خاکِ من خواهی گفت یعنی می خواهی که به مغفرت سخن گویی [برفشان بر مدرکِ غمناکِ من] بر افشان بر قوّتِ مدرکۀ غمناکم و بر محلّ ادراکم تا زمانِ عمر را ضایع نکنم و به خدمت و عبادتِ تو صرف کنم.

[لابه کردنِ موش مر چغز را] یعنی لابه کردنِ مردِ عاصی به غریقِ بحرِ هدایت و صاحبِ ملکِ عنایت را [که بهانه میندیش و در نسیه مینداز] که مرا تعجیلِ هدایت کن و تجلّی جمال با جلالت [انجاح] حاصل کردن [این حاجتِ مرا که فی التأخیرِ آفات] ترسم که

عمر مساعده نکند یا موانع روی نماید و مقصود اصلی فوت شود [وَالصُّوفِيُّ ابْنُ الْوَقْتِ] چنانکه فرموده است: بیت: صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق - نیست فردا گفتن از شرط طریق. [ابن دست] به سکون هر دو لفظ مبتدا است [از دامن پدر باز ندارد] خبر است [و آب مشفق صوفی] پدر مهربان او [که وقت است او را] اشارت است به صوفی [به نگرش] به کسر نون و فتح کاف عجمی و کسر را و سکون شین اصلیه اسم مصدر است به معنی نگرستن [به فردا محتاج نگرداند] نقد وقت سرمایه و محل کسب او شود [چندانست مستغرق دارد در گلزار سَرِیغِ الْحَسَابِیِ خویش] ظرف دارد لفظ در گزار است [نی چون عوام منتظر مستقبل نباشد نه‌ری] یعنی در جوی طاعت [باشد نه ده‌ری] و مقید به زمان [که لا صَبَاحَ عِنْدَ اللَّهِ وَ لَا مَسَاءَ] مستغرق بحر وحدت نیز چنین بود [ماضی و مستقبل (166b) و ازل و ابد آنجا نباشد] بلکه [آدم علیه السلام سابق] و مقدم [و دَجَالِ مسبوق] و مؤخر [نباشد] زیرا [که این رسوم در خِطَّةِ عقل جزوی است و روح حیوانی] یعنی سابقیت و مسبوقیت رسوم آن است [در عالم لامکان و لازمان این رسوم نباشد] اینجا سؤالی متوجه شد که پس صوفی ابن الوقت چه معنی دارد؟ خدمت مولانا دفع آن سؤال می کند که می فرماید: [پس او ابن وقتی است که لَا يُفْهَمُ مِنْهُ] بر صیغه مجهول است [إِلَّا نَفْیُ تَفْرِقَةِ الْأَزْمَنَةِ] فهم کرده نمی شود از وی مکر نفی تفرقه زمان‌ها [چنانکه از اللَّهِ وَاحِدٌ] یعنی چنانکه از این سخن [فهم شود نفی دُوی] نفی اثنین است [نه حقیقت واحدی] یعنی حقیقت وحدت فهم نمی شود.

[2736] صوفیی را گفت خواجه سیم‌پاش] یک صوفی را گفت خواجه اهل صدقه. [ای قدمهای ترا جانم فراش] جامه خواب. [2737] یک درم خواهی تو امروز ای شهم] یعنی امروز یک درم می خواهی صوفی محتشم؟ [یا که فردا چاشتگاهی سه درم] یا فردا در وقت ضحی سه درم می خواهی؟ [2738] گفت دی نیم درم راضی‌ترم] صوفی گفت: چه فردا و امروز، اگر دی نیم درم بودی من راضی‌تر گشتمی. [زآنکه امروز این و فردا صد درم] مقصود از این سخن آن است که تعجیل عمل بهتر است اگرچه اندک باشد از تأخیر عمل و از قصد

مجرد کردن که فردا کنم اگرچه آن عمل معنوی بسیار باشد. [2739 سیلی نقد از عطای نسیه به] بالفعل بر قفا زدن بهتر است از عطای نسیه و بالقوه. [نک قفا پشت کشیدم نقد ده] مقصود از این سخن آن است که چون من مجرم به حکم اذا احب الله عبداً عجل عقوبته، مرا در دنیا بلا و محنت رسان تا در آخرت خلاص شوم از عذاب گران. [2740 خاصه آن سیلی که از دست توست] که به حکم ضرب الحبيب زيب خصوصاً آن سیلی که از دست مبارک تو است. [که قفا و سيليش مست توست] که قفای من و مضروبيت او یا ضروب او مست و حیران تست، مقصود از این سخن آن است که محنتی که خدای تعالی رسد بنده را گوشمال و تذکیر است و از خواب غفلت بیدار کردن. [2741 هین بیا ای جان جان و صد جهان] پرتو هدایت و عنایت را به ما رسان یا محنتی و مصیبتی بده که مذکر شود آنها را. [خوش غنیمت دار نقد این زمان] تا فوت نشود سرمایه عمر ما. [2742 در مدزد آن روی مه از شب روان] و ستر مکن تجلی جمال را از سالکان. [سر مکش زین جوی ای آب روان] امتناع مکن از این نهر ای آب جاری. [2743 تا لب جو خندد از آب معین] تا کنار جوی خندان گردد از آب جاری، مراد از خنده لب جو این است که [از لب جو سر برآرد یاسمین] مقصود از این سخن آن است که چون حضرت خدا تجلی هدایت (167a) و پرتو عنایت رسد از بنده اثر ایمان و عمل صالح پیدا شود. [2744 چون بینی بر لب جو سبزه مست] متحرک و سرگردان شده. [پس بدان از دور کآنجا آب هست] لاجرم چون در کسی اثر علم و عمل بینی و سیمای صالحان مشاهده کنی از آن بدانی که در وی هدایت خدا و تجلی مولی هست. [2745 گفت سیماهم و جوّه کردگار] حضرت خدا در سوره فتح فرمود: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ (فتح ۲۹/۴۸) [که بود غمّاز باران سبزهزار] پس چنانکه سبزه و چمن غمّاز و دلیل آب و باران است همچنان سیمای صلاح دلیل عنایت و هدایت رحمن است. [2746 گر بیارد شب نبیند هیچ کس] اگر باران شب بیارد و هیچ کس

او را نبیند [که بود در خواب هر نفس و نفس] که هر کس در خواب باشد. [2747 تازگی هر گلستان جمیل] طراوت هر باغ خوب [هست بر باران پنهانی دلیل] لاجرم به حکم کلّ اناء تیرشح بما فيه عمل صالح و یسمای نیک دلیل است بر صدق دل و صفای خاطر، چون خدمت مولانا چندین معارف فرمود باز به قصّه چغز و موش عودت نمود که می فرماید: [2748 ای آخی من خاکیم تو آیی] یعنی موش گفت به چغز: ای برادر، من خاکی تو آیی. [لیک شاه رحمت و وهایی] و اهل احسانی. [2749 آنچنان کن از عطا و از قسّم] و از بخش و کرم [که گه و بی گه به خدمت می رسم] یعنی هر گاه توانم به خدمت تو آمدن. [2750 بر لب جو من به جان می خوانمت] و تو را فریاد کنم و دعوت. [می بینم از اجابت مرحمت] در تو نمی بینم برای دعوت من اجابت، مرحمت و شفقت. [2751 آمدن در آب بر من بسته شد] من نمی توانم به آب بروم. [زانکه ترکیبم ز خاکی رسته شد] و حاصل گشت. [2752 یا رسولی یا نشانی کن مدد] ای یار [تا ترا از بانگ من آگه کند] تا به کنار آب آیی تو را بینم. [2753 بحث کردند اندر این کار آن دو یار] موش و چغز. [آخر آن بحث آن آمد قرار] و بحث ایشان بر این قرار گرفت [2754 که به دست آرند یک رشته دراز] تا یک رشته دراز بیابند و یک طرف رشته در موش و یک طرف در چغز باشد. [تا ز جذب رشته گردد کشف راز] که هر یکی رشته را بجنابند تا از آن کشف راز شود و دیگری را تنبیه باشد. [2755 یک سری بر پای این بنده دوتو] از سخن موش فاسق است. [بست باید دیگرش بر پای تو] یک طرف رشته در پای من بنده دو تو بسته و طرف دیگرش در پای تو بسته باید. [2756 تا به هم آیم زین فن ما دو تن] تا جمع شویم به تنبیه رشته و رسن. [اندر آمیزیم چون جان با بدن] زیرا [2757 هست تن چون ریسمان بر پای جان] لاجرم [می کشاند بر زمینش ز آسمان] به زمین می کشد جان را از آسمان. [2758 چغز جان در آب خواب بیهوشی] چغز جان در بحر وحدت و خواب استراحت و در استغراق و حیرت [رسته

از موشِ تن آید در خوشی] خلاص شده از تن در دریای عنایت بود در خوشی اما [2759

موشِ تن زآن ریسمان بازش گشَد] جان را به سوی زمین. [چند تلخی زین کشش جان

(167b) می‌چشد] که از قربِ الهی دور افتد. [2760 گر نبودی جذبِ موشِ گنده‌مغز] این

شرط است. [عیش‌ها کردی درونِ آب چغز] خبر است یعنی جان به توجّه حضرت خدا و

طاعتِ مولی خود را به درجاتِ علیا رسانیدی اما مراداتِ بلند و لذّاتِ جسمانیّه و شهواتِ

نفسانیّه و تلذّذاتِ بهیمیّه او را باز دارد. [2761 باقیش چون روز برخیزی ز خواب] ما این

قدر گفتیم در این باب، باقیش فردا. [بشنوی از نوربخشِ آفتاب] و از صفای ملکِ وهّاب که

النّاس نیام فاذا ماتوا انتبهوا [2762 یک سر رشته گره بر پایِ من] از سخنِ موشِ غدار است.

[زآن سرِ دیگر تو پا بر عُقده زن] و بند کن. [2763 تا توانم من در این خشکی کشید]

مرهون است. [مر ترا نک شد سر رشته پدید] چون موش چغز را چنین سر گشود و سر رشته را

بنمود. [2764 تلخ آمد بر دلِ چغز این حدیث] و با دلِ خود گفت [که مرا در عُقده آرد

این خبیث] حصّه از قصّه در این مرتبه این است که فاسقی که صالحی را دعوتِ مصاحبت

کند اما به صورتِ صلاح نیاید و دلِ صالح را از او کراحت آید، اجتناب و احتراز کردن می

باید، پس چون در دلِ او چنین کراحت آمد کاشکی از او امتناع کردی تا به بلا مبتلا نگشتی

زیرا [2765 هر کراحت در دلِ مرد بهی] زیبا. [چون در آید از فنی نبود تهی] و از حکمت

خالی نباشد، لاجرم به حکم دع ما یریک الی ما لا یریک از آن مکروه اجتناب می باید.

[2766 وصفِ حق دان آن فراست را نه وهم] به حکم اتّقوا فراسة المؤمن فانّه ینظر بنور الله

وصف و الهام حق تعالی دان نه وهم باطل. [نورِ دل از لوحِ کلِ کردست فهم] آن فراست را

نورِ قلب از لوحِ محفوظ و علمِ الهی فهم کرده است، بدان که در این مرتبه دو حصّه است،

یکی آنکه چون کسی سخنی گوید که عاقبتِ او فساد باشد دلِ ولی را از آن سخن کراحت آید،

دوم آنکه چون دل را از چیزی کراحت آید آن چیز را ترک کردن و از او اجتناب و احتراز کردن

می باید اما چون قضا آید چشم بسته گردد، خدمت مولانا حصّه اول را به حکایت پیل و حصّه دوم را به حکایت یعقوب علیه السّلام بیان می کند که می فرماید: [2767 امتناع پیل از سیران به بیت] اشارت است به قصّه اصحابِ فیل که تفصیلش گذشته است که آن پیل که نام او محمود بود به سوی کعبه نمی رفت، لاجرم خدمت مولانا گوید امتناع پیل از رفتن به کعبه [با جدّ آن پیلان و بانگ هیئت] با اقدام پیلان و بانگ کردن او که پیش آی. [2768 جانب کعبه نرفتی پای پیل] بلکه نشستی. [با همه لت نه کثیر و نه قلیل] با زدن نرفتی خواه بسیار و خواه اندک. [2769 گفتی خود خشک شد پاهای او] گویا پای‌های پیل خشک شده بود. [یا بمرد آن جانِ صول افزای او] یا جان او رفته بود که آن جان حمله آورده بود. [2770 چونکه کردند سرش سوی یمن] یا به سوی دیگر. [پیل نر صد اسپه گشتی گامزن] پیل قوی همچون صد اسب (168a) گامزن شدی و بدویدی. [2771 حسّ پیل از زخم غیب آگاه بود] از آن وجه امتناع نمود. [چون بود حسّ ولّی با ورود] صاحب واردات یعنی چون حسّ حیوان را اطلاع به علم غیب هست مرد صالح را کی باشد که آنچنان حال و اطلاع نباشد؟ [2772 نه که یعقوب نبی آن پاک‌خو] مرهون است تا به بیت ششم. [بهر یوسف با همه اخوان او] یعقوب علیه السّلام آن پاک خصلت از بهر یوسف یا برادرانش وقتی که [2773 از پدر چون خواستندش دادران] برادران [تا برندش سوی صحرا یک زمان] تا با ایشان کند سیران. [2774 جمله گفتندش میندیش از ضرر] برادران به یعقوب گفتند: غم مخور از ضرر. [یک دو روزش مهلتی ده ای پدر] اشارت است به تفسیر آن آیت گریمه که در سوره یوسف است: قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١٢﴾ أَرْسَلْنَاهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَع وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (یوسف ۱۲/۱۱، ۱۲)، گفتند برادران یوسف: ای پدر ما، چیست تو را که ایمن نداری ما را بر یوسف و حال آنکه ما او را نیک‌خواهانیم، بفرست او را با ما فردا به جانب صحری تا در سعت و فراخی معیشت مویه‌ها و نقل‌ها خوردن و بازی کند به تیر انداختن

و شتر ودانیدن و به درستی که ما او را نگاهبانیم از مکاره. [2775 که چرا ما را نمی داری امین] مرهون است. [یوسف خود را بسیران و ظعین] از جایی به جایی رفتن. [2776 تا به هم در مَرَجها بازی کنیم] تا در چراگاهها با هم بازی کنیم. [ما در این دعوت امین و مُحسِنیم] چون برادرانِ یوسف چنین گفتند، یعقوب علیه السّلام در جوابِ ایشان [2777 گفت این دانم که نقلش از بَرَم] نقلِ یوسف از نَرَد من [می فروزد در دلم درد و سَقَم] چنانکه حق تعالی حکایت کرد: قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنَّ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّنْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ (یوسف ۱۲/۱۳)، گفت یعقوب: به درستی مرا اندوهگین دارد آنکه شما بیرید او را از پیشِ من چه شدّتِ مفارقتِ او بر من بسیار است و دیگر می ترسم از آنکه او را بخورد گرگ و شما از او بیخبر باشید. [2778 این دلم هرگز نمی گوید دروغ] زیرا [که ز نورِ عرش دارد دل فروغ] ضیا [2779 آن دلیلِ قاطعی بُد بر فساد] کراهتِ دلِ یعقوب دلیلِ قطعی بود بر فساد و لازم بود او را که بر ایشان اعتماد نکردی امّا [وز قضا آن را نکرد او اعتداد] از قضا و حضرت خدا یعقوب او را اعتبار نکرد. [2780 در گذشت از وی نشانی آنچنان] فراستِ دل نشانِ قوی بود امّا آن فوت شد که به مقتضای او عمل نکرد [که قضا در فلسفه بود آن زمان] که قضا و قدرِ الهی در غلط کردنِ یعقوب بود در آن وقت، خدمتِ مولانا این معنی را گوید که اهلِ تفسیر گفته‌اند: عجب است از یعقوب قبولِ سخنِ حفظِ اخوان کرد و حال آنکه خود گفته بود یوسف را فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا (یوسف ۵/۱۲) (168b) امّا اذا جاء القدر عمى البصر. [2781 این عجب نبود که کور افتد به چاه] اعمی که به چاه افتد عجب و غریب نیست. [بوالعجب افتادنِ بینایِ راه] یعنی نبی و ولی امّا [2782 این قضا را گونه گون تصریفهاست] و انواعِ تغییرها است. [چشم‌بندش یَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاسْت] چشم‌بندِ بینایِ راه یفعل الله ما يشاء و یحکم ما یرید است. [2783 هم بداند هم نداند دل فنش] چون تقدیرِ خدا به آمدنِ بلا متعلّق گردد دل صنعتِ قضا را هم بداند هم نداند. [موم گردد بهر آن مُهر

آهنش] از بهر مُهر کردنِ قضا آهن دل همچون موم نرم شود. [2784 گویی دل گویدی که میل او] مرهون است. [چون در این شد هرچه افتد باش گو] گویا دل کامل گوید چون میل قضا در این کار شد هر چه بادا باد، لاجرم دل کامل [2785 خویش را زین هم مُغفل می‌کند] غافل و نادان سازد. [در عقالش جان مُعقل می‌کند] در بند او جان را بسته می‌کند. [2786 گر شود مات اندر این آن بُوالعلا] اگر بمیرد در آن بند آن پدر مقامِ اعلی و صاحبِ درجاتِ علیا. [آن نباشد مات باشد ابتلا] آزمودنِ حضرت خدا و ثواب دادن او را [2787 یک بلا از صد بلایش واخرد] یک بلا در دنیا از صد بلا خلاص کند در عقبی. [یک هبوطش بر معارجها برد] یک تنزل او بر درجاتِ علیا برد زانکه گاه باشد که کسی به بلایی و محنتی مبتلا شود، آن مصیبت و بلا سببِ توبه و باعثِ توجّه به سوی حضرت خدا گردد. حکایت: مردی صالح جوانی امرد را بدید که پیری را سخت می زد گفت: ای جوان، این پیر را چرا می زنی؟ آن جوان گفت: این دعوی می کند که مرا دوست می دارد، سه روز شد که مرا ندید، پس این را سخت می زنم که تا زخمِ ضربِ من در وی باشد تا از آن زخم و بلا یاد کند، لاجرم حضرت خدا بندگانِ غافل را گاهی می زند تا از المِ ضربِ او آن را یاد کنند و مسّتِ درد او شوند و دیگران را فراموش کنند. [2788 خام شوخی که رهانیدش مدام] عامی و گستاخ را و خام و اهلُ گناه را که خلاص کند شرابُ عشقُ حق و کیفیّتِ عنا و دق [از خُمارِ صد هزاران زشتِ خام] از مخموری بسیار قبیحِ ناپخته، این بیت مرهون است. [2789 عاقبت او پخته و استاد شد] آخر آن خام و عام پخته و استاد شود. [جست از رِقّ جهان و آزاد شد] خلاص می شود از بندگیِ دنیا که آزاد گردد چنانکه خکایتِ شمس‌الدّین تبریزی در اوّل حال خواجّه مالدار بود، وقتی راه‌زنان مال او را بردند و خود عریان خلاص شد و مریدِ شیخ ابو بکر تبریزی گشت، روزی در نظرِ شیخ با درویشان نشست به بود، فقیری آمد گدایی کرد، شیخ روی به درویشان کرد و گفت: هر که را قدرتِ مال هست این گدا را چیزی دهد. به خاطر

شمس‌الدین تبریزی آمد که اگر مال من در دست من بودی این فقیر را به فرمان شیخ توانگر گردانیدی. خاطره او به شیخ منعکس و معلوم شد، گفت: ای درویش شمس‌الدین، اگر مال تو در دست تو بودی اینجا نیامدی و در زمره اهل دنیا ماندی، لاجرم حضرت خدا گاهی (169a) کسی را به تلف مال یا به مرگ عیال یا به تبدیل حال به بلایی مبتلا گرداند تا سبب انتباه و باعث رجوع به جانب الله شود که از غم جهان خلاص گردد و مقبول درگاه اله شود. [2790 از شراب لایزالی گشت مست] ای خام مخمور. [شد مُمیّز از خلائق باز رست] از عوام ممتاز گشت یعنی از زمره اهل دنیا بیرون رفت و از جمله اولیا شد، لفظ باز رست مرهون است. [2791 ز اعتقاد سست پُر تقلیدشان] خلاص شد از اعتقاد ضعیف محض تقلید عوام. [وز خیال دیده بی دیدشان] هم خلاص شد از خیال چشم بی نور ایشان. حکایت: عزیزی می گفت: اهل دنیا غفلت عظیم دارند که امور ظاهره را نمی بینند، یکی آنکه چون هر نفس می رود از دنیا دور شوند و به آخرت نزدیک گردند اما ایشان کار این منزل دور محل رحلت کنند نه عمل آن مقرّ قریب و محلّ ابدی و یکی آنکه چون در شکم مادر چند ماه به تنگی و تاریکی شکیبایی کردند بدین فراخی و روشنی رسیدند، اگر در این جهان بر تنگی ریاضت و ظلمت خلوت صبر کنند به سعّت جنّت و وسعت آخرت رسند و یکی آنکه هر کس می داند که آنان که جمع مال کردند آخر بمردند و نبردند، پس همه سرمایه عمر را در جمع مال صرف کنند، این را ملاحظه نمی کنند که از اینها چیزی نبردند و یکی آنکه هر که یک دانه بکارد بسیار میوه بر دارد، مثلاً دانه خربزه که هیچ قدر و قیمت ندارد، چون به کاری حضرت خدا بسیار خربزه‌های قیمت‌دار و میوه‌های آبدار دهد، کی باشد که آن حضرت از صدقات اندکی ثواب بسیار ندهد، اهل دنیا از این نیز غفلت دارند و علی هذا القیاس غفلت اهل جهان بیحدّ و بیکران است، لاجرم این خلق جهان که اهل ادراکند و عقل معاش دارند. [2792 ای عجب چه فن زند ادراکشان] چه صنعت بدید آرد و چه سود کند عقل ایشان؟ [پیش جزر و مدّ بحر بی نشان]

وقتی که کمی و افزونی آب نماید یعنی قبض و بسط یا قهر و لطف نماید آن دریای بی نشان که حضرت رحمن است، پس کسی را که عنایت الهیه رسد به بهانه بلا متوجّه درگاه حضرت خدا گردد. [2793 زان بیابان این عمارتها رسید] از آن بیابان جهان به این معموره‌های عالم الهی رسید. [ملک و شاهی و وزارتها رسید] سلطنت مهنوی و وزارت اخروی و تقرّب شاه حقیقی یافت، پس یک طائفه از خواص آن است که خدای تعالی ایشان را به سبب بلا متوجّه درگاه خود گرداند. [2794 زان بیابان عدم مشتاق شوق] یعنی بسیار مشتاقان شوق و عشاق معمولی می‌رسند اندر شهادت جوق جوق] به عالم مشاهده و جهان مکاشفه رسند گروه گروه، پس یک طائفه از خواص آن است که به عشق الهی طالب حضرت پادشاهی شوند و به درگاه او رسند و هر روز سفر کنند تا به حضرتش واصل شوند. [2795 کاروان (169b) بر کاروان زین بادیه] قافله بر قافله از این صحرا و بیابان می‌رسد در هر مسا و غادیه] هر شبانگاه و بامداد. [2796 آید و گیرد وثاق ما گرو] آن فیضان رحمن چون به ما آید و خانه ما گیرد و به زبان حال گوید [که رسیدم نوبت ما شد تو رو] که پس از این ما قایم مقام نفس و هوا و نعم البدل حبّ دنیا می شویم چنانکه [2797 چون پسر چشم خرد را برگشاد] و جوان شد و به آن مقام رسید که جای پذیر گیرد. [زود بابا رخت بر گردون نهاد] که پدر پیرمرد پس یک طائفه از خواص آن است که به حکم جذبه من جذبات الرحمن توازی عمل الثقلین به جذبه الهی واصل شوند اما وصول بجز سفر و قطع مسافه میسر نیست. [2798 جاده شاه است آن زین سو روان] شاهراه است و طریق سلطان آن جناب رحمن که از این جانب بسیار کسان به آن طرف روان است. [وآن از آن سو صادران و واردان] هم از آن طرف آینده و رونده یعنی خواطر رحمانیه و جذبات سبحانیّه می رسند. [2799 نیک بنگر ما نشسته می‌رویم] متصل در رفتن به عالم الهی گشته‌ایم اگرچه در صورت به جایی نشسته‌ایم همچو سنگ آسیا یا همچو جالس فی السفینه. بیت: دو تا بنشسته در دیر فانی - نشسته می روی و می نه دانی. [می‌نبینی

قاصِدِ جايِ نَويم] در هر لحظه مسافرِ مقامِ جديد شده‌ايم که سرمايه ما وقت است و زادِ سفرِ ما عملِ صالح و تقوی است، پس هر کسی مالِ خود را از بهرِ سودی و وقتِ قلّتی و ضرورتی نگاه دارد تا در زمانِ پیری و بیماری و در وقتِ احتیاج و زاری از او انتفاع گیرد، ما نیز همچنان می‌کنیم که مالِ طاعت و عبادت را از بهرِ وقتِ ضرورت نگاه می‌داریم چنانکه تو ای خواجه [2800 بهرِ حالی می‌نگیری رأسِ مال] برای بالفعل نمی‌گیری مال و سرمايه را. [بلکه از بهرِ غرضها در مال] پس ما نیز عمر و طاعت را از بهرِ ثوابِ آخرت می‌گیریم و زادِ سفر می‌سازیم. [2801 پس مسافر این بود ای ره‌پرست] و راهرو [که مسیر و رُوش در مستقبل است] لاجرم مسافرِ حقیقی آن است که به سوی آخرت متوجّه شود و تدبیرِ زادِ آن سفرِ صعب کند، پس مالِ ما این است که از طرفِ درون در سفر رفتیم و از جانبِ حق تعالی ما را خواطر و جواذب آینده است. [2802 همچنان کز پرده دل بی‌کلال] مرهون است. [دم به دم در می‌رسد خیلِ خیال] یعنی چنانکه از پرده دل بی‌نطق و بیان متّصل می‌رسد ما را خیالِ خیال، سفرهای ما نیز از این قبیل است. [2803 گرنه تصویرات از یک مغرِسند] اگر تصویرات و تخیّلات از یک جای نبودندی [در پی هم سوی دل چون می‌رسند] بی در پی به سوی دل کی رسیدندی؟ [2804 جوق جوق اسپاهِ تصویراتِ ما] جماعتِ جماعت لشکرِ تحیّلات [سوی چشمه دل شتابان از ظما] به طرفِ چشمه دل رسند از تشنگی. (170a) [2805 جرّه‌ها پُر می‌کنند و می‌روند] سبوها را پُر کنند آن سیاه و می‌روند. [دایما پیدا و پنهان می‌شوند] یعنی ما را خواطرِ رحمانیه می‌رسند که از ما اعمالِ صالحات پیدا شود و خواطرِ ملکیّه آید و از ما آثارِ طاعات گیرند و به حضرت خدا می‌برند. [2806 فکرها را اخترانِ چرخ دان] فکرهای انسان همچون کواکبِ آسمان است، بعضی سعد و بعضی نحس. [دایر اندر چرخِ دیگر آسمان] دور کنند در چرخِ دیگر فلک یعنی در آسمانِ افکارِ دل، لاجرم بعض خواطر هست که رحمانیه است و بعضی خواطر ملکیّه که به خیر و نیکی ارشاد می‌کنند و

بعض خواطر شیطانیه است و بعضی خواطر نفسانیّه. [2807 سعد دیدی شکر کن ایثار کن] چون در تو کوکبِ سعد بینی یعنی خواطرِ رحمانیه و ملکیّه مشاهده کنی شکر و عطا کن. [نحس دیدی صدقه و استغفار کن] چون خواطرِ شیطانیه و نفسانیّه بینی صدقه بده تا خدای تعالی بلا را بگرداند و استغفار کن تا از مکرِ نفس و شیطان خلاص شوی. [2808 ما کییم این را بیا ای شاه من] یعنی حقیریم به خودی خود بر این قادر نه‌ایم که به سر ببریم ای خدای مالک من. [طالعِم مُقبِل کن و چرخِ بزن] طالع مرا با اقبال کن و چرخِ بنیاد کن. [2809 روح را تابان کن از انوارِ ماه] زیرا [که ز آسیبِ ذنب جان شد سیاه] که از سببِ حسوف و جیلولتِ نفسِ جانِ منِ ظلمانی گشته است. [2810 از خیال و وهم و ظن بازش رهان] جان را خلاص کن از ایشان. [از چه و جورِ رَسَن بازش رهان] از چاهِ طبیعت و جورِ رسن و از مکایدِ نفسِ خلاص کن. [2811 تا ز دلدارِ خوبِ تو دلی] حرفِ یا در لفظِ دلداری مصدریه است و در دلی وحدت تا از دلداری و مهربانی تو یک دل [پَر برآرد برپَرَد ز آب و گلی] پَر و بال یابد و طیران کند که از آب و گل خلاص شود. [2812 ای عزیزِ مصر و در پیمان درست] ای عزیزِ مصر و جود و صادق الوعد. [یوسفِ مظلوم در زندانِ تست] جان مظلوم و محبوسِ تست. [2813 در خلاصِ او یکی خوابی ببین] مرهون است. [زود کاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ] یعنی چنانکه سلطانِ مصر جوانی دیده بود که سببِ خلاصِ یوسف شده تو نیز در خلاصِ یوسف زود خوابی بین و نیکی کن خدا اهلِ احسان را دوست می دارد. [2814 هفت گاوِ لاغری پُر گزند] خوابِ سلطانِ مصر این بود که دید هفت گاوِ لاغر و هفت گاوِ فربه را بخورد، مراد از هفت گاوِ نفس و طبیعت است. [هفت گاوِ فربه را می‌خورند] مراد از هفت گاوِ فربه دین و ایمان است و ثمراتِ ایشان. [2815 هفت خوشه خشک زشت ناپسند] یعنی جمله خوابِ سلطانِ مصر این بود که (170b) هفت خوشه گندم خشک بی نما [سُنْبَلَاتِ تازه‌اش را می‌چرند] مراد از خوشه خشک صفاتِ نفس است و مراداتِ هوا و

شیاطین و مراد از سُنْبَلَاتِ تازه زروع و ثمراتِ ایمان و دین است که آنها اینها را محو کنند، ظاهر این قصّه را حضرت ربّ رؤف در سوره یوسف حکایت کرده است: وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنَّ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ (یوسف ۴۳/۱۲) و گفت ملک اکبر که ربّان نام داشت: به درستی که من به خواب دیدم هفت گاوِ فربه که از نهرِ یابس از دریا بیرون آمدند و پس از آن بخوردند اینان را هفت گاوِ لاغر و در شکم‌های ایشان هیچ زیاده نشد و دیدم هفت خوشهٔ سبز که دانه‌های ایشان منعقد شده بود و هفت خوشهٔ دیگر دیدم خشک که بدان خوشه-های سبز پیچیدند و در حال زیر و زیر کردند ایشان را، ای گروه کاهنان و معبران، فتوی دهید یعنی جواب گوید مرا در تعبیر خواب من اگر هستید شما جواب را تعبیر کننده. قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ (یوسف ۴۴/۱۲)، اینان گفتند: این خواب‌های شوریده است. ملک ربّان متغیّر شد. ساقی وی را چنان دید، یوسف را یار کرد. مقصود مولانا از هر قصّه حصّه است، لاجرم آفاقی را در انفس می باید چنانکه از ما بیان واقع شد. [2816 قحط از مصرش برآمد ای عزیز] قحط از مصر یوسف پیدا شد ای عزیز، مراد تعلّق دل است به ماسوی و قلّت عبادت است به مولی. [هین مباش ای شاه این را مُستجیز] این قحط مصر را روا دارنده مباش. [2817 یوسفم در حبس تو ای شه‌نشان] یوسف مرا در حبس و زندان تو بنشان یعنی روح مرا در ضبط خود بدار. [هین ز دستانِ زنانم وارّه‌ان] از دست‌های زنان یا از مکر ایشان مرا خلاص کن، حضرت خدا در سوره مذکور فرمود: قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ (یوسف ۳۳/۱۲)، گفت: ای پروردگار من، دوست‌تر است از آنچه می خوانند این زنان مرا به سوی آن. [2818 از سوی عرشی که بودم مرَبَط او] جَنّت که جای بستن می بود یعنی آدم که پدر ماست اوّل آنجا بود، مرا نیز تبعیّت او مقام بهشت بود. [شهوّتِ مادر فکندم که اِهْبُطُوا] شهوت و میل حق آن را از گندم خورانید تا که خطاب اِهْبُطُوا آمد. [2819 پس فتادم زان کمالِ مُسْتَتِم]

تمام کننده [از فِ زالی به زندانِ رَحِم] از کارِ زنی به زندانِ رحمِ مادر، لاجرم روح که جای او عالمِ الهی بود مادرِ نفس وی را به دنیا و محبتش افکند. [2820 روح را از عرش آرد در حَطیم] جان را از آسمان به حَطیم یعنی به دیوارِ شکسته آورد که دنیا است. [لاجرم کَیدِ (171a) زنان باشد عظیم] به حکمِ إِنَّ کَیْدَکُنَّ عَظِیمٌ (یوسف ۲۸/۱۲) حيله و مکرِ ایشان غایت بزرگ باشد. [2821 اوّل و آخر هُبوط من ز زن] یعنی دو بار هبوط من از زن شده است، یکی مادرِ دوّم نفس. [چونکه بودم روح و چون گشتم بدن] یعنی یک بار وقتی که در عالمِ ارواح بودم و به تن تعلّق ناکرده حوا مرا به زمین آورد و یک بار چون به عالمِ اجسام آمدم، زن که نفس است مرا به مقامِ پست آورد که متعلّق به دنیا کرد که او تأنیث ادنی است. [2822 بشنو این زاریِ یوسف در عِثار] که روح من سر فرو آمده است، در آن حال زاری کند، فریاد او را بشنو. [یا بر آن یعقوبِ بی دل رحم آرا] که به یعقوبِ عقلِ معاد از روح دور افتاده است، او را مرحمت کن. [2823 ناله از اخوان کنم یا از زنان] لاجرم مرا گاهی ضرر از برادران رسد که خواس و قوای شهوانیه به بدی می کشند چنانکه یوسف را رسیده است و گاهی از زنان که زن، نفس و دنیا از مقامِ اعلی دور کنند مرا چنانکه آدم را واقع شد، پس نمی دانم که ناله را از کدام کنم. [که فکندندم چو آدم از چنان] که مرا افکندند از بهشت‌های روحانی و قربِ حضرت سبحانی. [2824 زان مثالِ برگِ دی پژمرده‌ام] از بهرِ آن همچون برگِ حزان پژمرده‌ام. [کز بهشتِ وصل گندم خورده‌ام] در بهشت وصل بودم، در او خطاب کردم که گندم خوردم یعنی فعلِ منهی کردم باز ای خدای کریم [2825 چون بدیدم لطف و اکرام ترا] یعنی فیض و فضیلت را [و آن سلامِ سلّم و پیغامِ ترا] سلام و صلح و دوستی و خبرِ تو را زیرا به حکمِ فَتَلَقَّیْ أَدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَیْهِ (بقره ۳۷/۲) چون مرا پس از زَلّت و مذلّت توفیقِ توبه کردی چون توبه کردم باز به درگاه راه دادی که در خدمتِ عبادت شدم. [2826 من سپند از چشمِ بد کردم پدید] من از بهرِ صیانت از چشمِ بد و از مکرِ شیطان و نفس سپند سوختم. [در

سپندم نیز چشم بد رسید] لاجرم صیانتِ عمل و مداومت بر صلاح و تقوی جز بی عنایت تو نمی باشد. حکایت: سفیان ثوری بر سبیلِ ادب چهل سال تمام پای دراز نکرد که می گفت: چون خدای تعالی حاضر است من پای چون دراز کنم؟ ناگاه روزی به خاطر او این ادبش بگذشت، همان شب خواب بر او غالب آمد، به خواب رفت و پای را دراز کرد و از یک گوشه آوازی شنید که: سفیان، ما حاضر و ناظریم، تو پای را دراز می کنی، آن نگاه داشتِ ادب کجاست؟ تو پنداری که قوّتِ نگاه داشتِ ادب از تو بود، آن نگاه داشت از ما بود. [2827]

دافع هر چشم بد از پیش و پس] و از هر طرف [چشم‌های پُر خمار تست و بس] در حدیث وارد است که هر کس را دو مصاحب است، یکی به خیر فرمان کند، دوم به شرّ والمعصوم من عصم الله (171b) پس به حکم **فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ** (یوسف ۶۴/۱۲) و حضرت خدا در سوره یوسف فرمود: **وَالَّا تَصْرِفَ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ** (یوسف ۳۳/۱۲)، و اگر نگردانی از من مکر و فریبِ ایشان را یعنی اگر مرا در پناه عصمت نگیری میل کنم به سوی ایشان و باشم از جاهلان. [2828 چشم بد را چشم نیکویت شها] مرهون است. [مات و مُستأصل کند نِعَمَ الدَّوَا] هلاک و از این برگنده کند، خوب علاجی است این ما را. حکایت: آصف که وزیر سلیمان علیه السلام بود گناه می کرد و سلیمان شفاعت می کرد و حق تعالی گناه وی را عفو می کرد، چون گناه بسیار گشت و از سلیمان شفاعت طلبید سلیمان گفت: شفاعت می کنم به یک شرط که دیگر بار گناه نکنی که من شرم می دارم که از بسیاری شفاعت. آصف سر در پیش افکند، سلیمان گفت: چرا جواب نمی دهی؟ گفت: هر چند که من اندیشم که گناه نکنم اما تا که این دنیایی غدار هست و این شیطان کِیاد غدار هست و این نفس مکار و طرار هست، من گناه کنم من گناه کنم، خدای تعالی وحی فرستاد به سلیمان که آصف را بگوی که اگر گناه کنی من نیز آمرزم، آمرزم، آمرزم تا بدانی که تو تویی و من منم، انت العوّاد الی العصیان و انا العوّاد الی الغفران، پس عینِ عنایت

الهی ماحی ذنوب است. [2829 بل ز چشمت کیمیاها می‌رسد] که مس را زر می‌کند.

[چشم بد را چشم نیکو می‌کند] که بد مرا نیکی گردد که دنیا و سیله آخرت گردد و خلاف نفس موافقت شود و کید شیطان همین وسوسه گردد که رسول الله علیه السلام فرمود: الحمد لله الذی ردّ کید الشیطان الی الوسوسة و بدان که روح انسانی شاهباز الهی است، از بهر شکار در این جهان آمده است، اگر چشم شاه قرین او شود شکار کند و لهذا می‌فرماید: [2830 چشم شه بر چشم باز دل زدست] یعنی چون چشم پادشاه بر باز خود ناظر باشد آن باز با همت گردد، لاجرم پادشاه حقیقی چون بر چشم باز دل و جان ناظر بود. [چشم باز سخت با همت شدست] چشم مفتوح او با چشم باز شه محکم با همت گردد. [2831 تا ز بس همت که یابید از نظر] چون باز شاه همت بسیار یافت از نظرش [می‌نگیرد باز شه جز شیر نر] پس از این باز شاه شیر نر گیرد نه گنجشک صعوه را یعنی دلی را که عنایت حق ناظر باشد آن دل چنان شهباز شود که جنت علیا و فردوس اعلی و قرب انبیا و اولیا را صید کند، بلکه [2832 شیر چه کان شاهباز معنوی] شیر چه چیز است که آن را شکار کند بلکه آن شاهباز معنوی که دل است [هم شکار تست و هم صیدش توی] هم صید تست هم تو را صید کند که من کان لله کان الله له. [2833 شد (172a) صغیر باز جان در مرج دین] مرهون است [نعره‌های لأحِبُّ الْآفِلین] یعنی آوازه باز جان در چراگاه دین این است که نعره‌ها می‌زند و می‌گوید لأحِبُّ الزَّائِلین، مراد این است که جز باقی را دوست نمی‌درام. حکایت: قتاده گفت: چون بنده به علم و عمل غیر خدا خواهد به حضرتش استهزا کرده باشد مثال او این است که چون کسی پیش سلطان دست بسته ایستاده باشد اما مراد او یکی از غلامان او بود، به سلطان استهزا کرده باشد. حکایت: موسی علیه السلام به مردی در گذشت و آن مرد می‌گریست و رجوع کرد، دید که می‌گریست و دست بالا داشته بود، گفت: یا رب، بنده تو می‌گویم از بیم تو و دست برداشته مغفرت می‌جویم از تو. گفت: یا ابن عمران، اگر دماغ او فرود

آید به اشک و دست‌های او بریزد من او را مغفرت نکنم و دعایش مستجاب نکنم زیرا دنیا را دوست می‌دارد، و حق تعالی وحی کرد به موسی که یا موسی، لا تَرکنَنَّ الی حَبِّ الدُّنیا فلن یأتینِی بکبیرة هی اشدّ منها. [2834 باز دل را که پی تو می‌پرید] باز دل که از پی تو می‌پرد و طیران کند آن را [از عطای بی‌حدّت چشمی رسید] و از احسان بی‌نهایت تو عین عنایت رسیده است. حکایت: ابو الرّیّع را سبب توبه آن بود که در خانه عزیزی مهمان شد و در آن خانه درختی بود، از بالای آن درخت مرغی بود که از او همه شب آواز می‌آمد: یا قدّوس یا قدّوس. چون صبح شد آن مرغ دو پر را بهم زد و گفت: سبحان الرّزّاق و پیّرد، لاجرم او گفت: من نیز شب و روز تسبیح خدا می‌کنم، او مرا عطا می‌کند. [2835 یافت بینی بوی و گوش از تو سماع] بینی او از تو بویی و گوش او از تو سماع یافت، بلکه [هر حسی را قسمتی آمد مُشاع] هر حسی را قسم آمد قسمت ناکرده. [2836 هر حسی را چون دهی ره سوی غیب] و عالم الهی، [نبود آن حس را فتورِ مرگ و شیب] نبود آن حس را سستی موت و پیری. حکایت: شیخ ابو بکر بن طاهر که از اصحاب شیخ روزبهان بود گفت: هر سحر به نوبت با شیخ قرآن می‌خواندیم، یک عشر و یک عشر من، چون وی وفات کرد دنیا بر من تنگ شد، آخر شب برخاستم و نماز گذاردم و گریه بر من افتاد، پس بر سر تربت شیخ بنشستم و بنیاد قرآن خواندن کردم و گریه بر من افتاد که از وی تنها ماندم، چون عشر را تمام کردم آوازی شنیدم که از قبر می‌آمد و عشر دیگر می‌خواند تا به آن زمان که اصحاب جمع شدند، چون ایشان جمع گشتند آواز منقطع شد و مدّتی حال بر این گونه بود. روزی به یکی از اصحاب این راز را گفتم، بعد از آن دیگر نشنیدم. [2837 مَالِکُ الْمُلْکِ به حس (172b) چیزی دهی] ای خدا، [تا که بر حسها کند آن حس شهی] یای مصدّریّه است یعنی چون حسی غالب شود دیگر حواس بدو تابع گردند چنانکه در این حکایت دزدان که بعض حس بعض از ایشان غالب بود، دیگران بدو تابع گشتند.

[حکایتِ شب دزدان] گجه اوغلاری [که سلطان محمود شب در میان ایشان افتاد که

من یکی ام از شما و بر احوال ایشان مطلع شدن الی آخره]

[2838 شب چو شه محمود برمی گشت فرد] یعنی سلطان محمود شهر را تنها بگردیدی. [با

گروهی قوم دزدان باز خورد] به جماعتی دزدان ملاقی شد، مراد از شاه حضرت خداست و از

دزدان شب خیزان. بیت: از عمر خویش هر چه توانی به شب دزد - کین دزدی چنین به همه

مذهبی رواست. یا مراد از دزدان اهل عالم است و از شب این عالم. [2839 پس بگفتندش

کیی ای بُوالوفا] آن دزدان سلطان محمود را گفتند: تو کیی ای پدر وفا؟ یعنی بسیار وفا.

[گفت شه من هم یکی ام از شما] چون شاه چنین جواب داد ایشان خواستند که این را به

یاری قبول نکند. [2840 آن یکی گفت ای گروه مکرکیش] از آن گروه یکی گفت: ای

جماعت حيله مذهب و عیاران، [تا بگوید هر یکی فرهنگ خویش] هر یکی بگوید هنر خود،

مراد این بود که اگر در سلطان محمود هنر باشد قبول کنند و اگر نباشد رد کنند. [2841 تا

بگوید با حریفان در سمر] تا این کس بگوید در میان یاران به طریق حکایت. [کو چه دارد

در جِبَلت از هنر] که این کس چه دارد در خلقت خود از هنر چون یکی از ایشان چنین

گفت: [2842 آن یکی گفت ای گروه فن فروش] و صنعت و هنر نما. [هست خاصیت مرا

اندر دو گوش] و آن خاصیت این است: [2843 که بدانم سگ چه می گوید به بانگ]

یعنی سخن سگ را فهم می کنم. [قوم گفتندش ز دیناری دو دانگ] دزدان گفتند این اندک

است، مراد آن کس آن است که به سخن نظر کند نه به سخن گوی که انظر الی ما قال و لا

تنظر الی من قال. [2844 آن دگر گفت ای گروه زیرپرست] و طالب زر، [جمله خاصیت

مرا چشم اندر است] همه خاصیت من در چشم من است و آن خاصیت این است که

[2845 هر که را شب بینم اندر قیروان] در سیاهی سخت، [روز بشناسم من او را

بی گمان] و بی شک، مراد از او کسی باشد که در این تاریکی جهان و شب دنیا خدای تعالی

را حاضر ببند و مشاهده کند که حالِ عارفانی است. [2846 گفت یک خاصیت در بازو است] یعنی یکی گفت خاصیت من در بازو است و آن خاصیت این است [که زخم من نقبها با زور دست] (173a) که به غایت توانایم، سوراخ در دیوارها کنم، مراد از او کسی باشد که با جوارح اعمالِ خیر کند. [2847 گفت یک خاصیت در بینی است] یکی گفت: خاصیت من در بینی است که [کار من در خاکها بویینی است] دیدنِ بوی خاک است و دریافتنِ او، مراد از او کسی باشد که از سوی مردمان بوی یابد و نیک و بد را بداند و بوی حق را شناسد و بوی اهل الله را دریابد و عملِ خیر و شر را تمیز کند چنانکه می فرماید: [2848 سرّ النَّاسِ مَعَادِن داد دست] یعنی رسول الله علیه السلام فرمود: النَّاسِ مَعَادِن كَمَعَادِن الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ خِيَارِهِمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارِهِمْ فِي الْإِسْلَامِ، یعنی در بعض مردمان خصایل حمیده و نیکی بسیار است و در بعضی چندان بسیار نیست، پس کسی مختار قوم باشد در جاهلیت در اسلام نیز برگزیده گردد، لاجرم مرا این راز دست داده است. [که رسول آن را پی چه گفته است] چنانکه [2849 من ز خاکی تن بدانم کاندرا آن] یعنی انسان همچون معادن مختلف است، من از تنِ خاکی ایشان به بوی می دانم در آن انسان [چند نقد است و چه دارد او ز کان] که تفاوت در مراتب و اخلاقِ مردمان مقرر است. حکایت: ابو الدرداء گفت: من مردمان را نیک‌تر می دانم از نعلبند که ستوران را داند، فاما خیر هذه الامة فالزهدین فی الدنيا و اما شرارهم فمن اخذ من الدنيا ما يكفيه. [2850 در یکی کان زر بی اندازه درج] زر بسیار و خوی‌های نیکو و کردارِ خوب هست. [وآن دگر دخلش بود کمتر ز خرج] معدن باشد که به کندن او مالِ بسیار مصروف گردد اما آن خاک که از او سیم و زر حاصل شود اندک بود، لاجرم از مردمان نیز یکی را نیکی کمتر از بدی بود. [2851 همچو مجنون بو کنم من خاک را] در شبها [خاکی لیلی را بیابم بی خطا] و همچنان [2852 بو کنم دانم ز هر پیراهنی] و از لباسی [گر بود یوسف و گر آهرمنی] و دیوی، لاجرم به لباسِ ظاهر و کسوتِ اهلِ صلاح

اکتفا نمی کنم، از بوی طاعت حال و حالت او را نیک می دانم. حکایت: ابو عبدالله دینوری به یاران خود در حقّ اهلِ ریا گفتی: لا یعجبکم ما ترون من هذه الالبسة الظاهرة علیهم اذ زینوا الظواهر بعد ان خربوا البواطن. [2853 همچو احمد که بُرد بو از یَمَن] چنانکه رُسل الله علیه السّلام بوی اویس القرانی را از یَمَن دانستی و گفتی: اَنّی اجد ریح الرّحمن من قلب الیمن. [زآن نصیبی یافت این بینی من] یعنی آن خصلت که در بینی نبی علیه السّلام بود از آن نصیبی یافت این بینی من. [2854 که کدامین خاک همسایه زر است] همجوار و یارِ زر است. [یا کدامین خاک صِفر و ابتر است] تهی میان و بی دم که دنیا و اهلِ اوست. [2855 گفت یک نک خاصیت (173b) در پنجه‌ام] یکی گفت: خاصیت من در دست من است [که کمندی افکنم طولِ عَلم] به مقدارِ کوه دراز، مراد از او کسی باشد که نماز تهجد گذارد و دعا و زاری کند که معراج و مناجات مؤمن است که کمندِ دعا را به سرای سلطان و سوی آسمان رساند. [2856 همچو احمد که کمند انداخت جانش] جانِ آن احمد علیه السّلام. [تا کمندش بُرد سویِ آسمانش] تا کمندِ او برد او را به آسمان در شبِ معراج. [2857 گفت حقّش ای کمندانِ بیت] حضرت حق گفت احمد علیه السّلام را: ای کمندانِ آسمان، [آن ز من دان ما رمیت اذ رمیت] این انداختن همچون انداختن ریگ است بر روی لشکر دشمن در غزای بدر که حضرت ملکِ متعال در سوره انفال می فرماید: وَمَا رَمَيْتْ اِذْ رَمَيْتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى (انفال ۱۷/۸)، چون هر یکی از دزدان کمالِ خود را گفتند [2858 پس پیرسیدند زآن شه کای سند] آن دزدان از سلطان محمود پرسیدند و گفتند: ای سند، [مر ترا خاصیت اندر چه بود] خاصیت تو در چه عضو تست؟ پس سلطان محمود در جواب ایشان [2859 گفت در ریشم بود خاصیت] خاصیت من در ریش من است [که رهانم مجرمان را از نَقَم] از محنت‌ها و الم و این بیان کند. [2860 مجرمان را چون به جلاّدان دهند] از بهر کشتن، [چون بجنبد ریش من زیشان رهند] از جلاّدان خلاص شوند، لاجرم در عرصه

عرصات و روزِ مؤاخذه عصاة عاصیان که در دستِ زبانیان و ملائکه عذاب باشند چون حضرت خدا عفو و غفرت لهم بگوید، ایشان خلاص شوند. [2861] چون بجنبانم به رحمت ریش را] از بهر خلاص کردن آنان [طی کنند آن قتل و آن تشویش را] چون سلطان محمود چنین جواب گفت، [2862] قوم گفتندش که قطبِ ما تویی] زیرا [که خلاصِ روزِ محنتمان شوی] چون اتفاق یاری در میانِ ایشان مقرر شد. [2863] بعد از آن جمله به هم بیرون شدند] از بهر دزدی. [سوی قصر آن شه میمون شدند] رفتند. [2864] چون سگی بانگی بزد از سویِ راست] همچون سگِ اصحابِ کُهِف یک سگ که شاه شناخت بود از جانبِ راست آواز داد. [گفت می گوید که سلطان با شماست] آن کس که آوازِ سگ را می دانست گفت: سگ می گوید که سلطان با شماست. سلطان محمود دانست که سخنِ اوست راست. [2865] خاکِ بو کرد آن دگر از رُبوه‌ای] آن یکی که بوشناس بود خاک را بویید از تلّ خاک. [گفت این هست از وثاقِ بیه‌ای] و زنِ بی شویی، در این تنبیه است که دنیا زنِ بیه است از شوپانِ بسیار مانده است و در خانه او چیزی نیست که دزدیدن را شاید، پس کسی که شب بخیزد لایق آن است که کارِ دنیا نکند بلکه از خزینۀ پادشاهِ حقیقی چیزی بدزدد. [2866] پس کمند انداخت استادِ کمند] آن یکی که کمند(174a) انداز بود کمند را انداخت. [تا شدند آن سویِ دیوارِ بلند] تا همه رفتند به بالای دیوارِ قصرِ عالی. [2867] جایِ دیگر خاک را چون بوی کرد] آن کس را که خاک را می دانست، [گفت خاکی مخزنِ شاهی است فرد] یعنی خاکِ خزینۀ شاهِ فرد است و موضعِ عبادتِ خدای احد است. [2868] نَقَب‌زن زد نَقَب در مخزن رسید] آن یکی که نَقَب‌زن بود به مخزنِ سلطان سوراخ کرد. [هر یکی از مخزنِ اسبابی کشید] و مال و قماش ببرد. [2869] بس زر و زربفت و گوهرهای زفت] مرهون است. [قوم بردند و نهان کردند تفت] با سوز و حرارت و به استعجال و سرعت. [2870] شه معین دید منزل‌گاهشان] سلطان محمود دانست مسکنِ ایشان. [حلیه و

نام و پناه و راهشان] تشخیص و نام و مقام پنهان و راه ایشان. [2871 خویش را دزدید از ایشان بازگشت] سلطان محمود خود را بدزدید و همچون عیاران از میان ایشان پنهان شد و به قصر خویش رجوع کرد. [روز در دیوان بگفت آن سرگذشت] چون روز شد سلطان این سرگذشت که شب واقع شد به اهل دیوان بگفت و سرهنگان را بگرفتند دزدان فرستاد. [2872 پس روان گشتند سرهنگان مست] که ایشان از شراب دولت دنیا و فرمان پادشاه بلکه از باده ظاهر مست بودند به آن کیفیت رفتند [تا که دزدان را گرفتند و بیست] سرهنگان دزدان را گرفتند و بستند، در بعض نسخ: [تا که هر سرهنگ دزدی را بیست]. حضرت ربّ عظیم در سوره تحریم فرمود: عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (تحریم ۶۶/۶)، دنیا چون نمونه آخرت است از سرهنگان پادشاهان انتقال به فرشتگان می باید کرد و کار سرهنگان و جلّادان سهل است که از دست قهر ایشان به مردن خلاص میسر است. [2873 دست بسته سوی دیوان آمدند] دزدان. [وز نهیب جان خود لرزان شدند] از بیم جان همچون برگ بید لرزان گشتند. [2874 چونکه استادند پیش تخت شاه] قایم پیش او شدند. [یار شبشان بود آن شاه چو ماه] شاه آن کس بود که ایشان را شب یار بود. [2875 آنکه چشمش شب به هر کانداختی] مرهون است. [روز دیدی بی شکش بشناختی] آن یکی که هر که را شب دیدی روز بشناختی. [2876 شاه را بر تخت دید و گفت این] مرهون است. [بود با ما دوش شبگرد و قرین] آن یکی یاران را گفت: این شاه دوش با ما شب طواف کننده و یار بود. [2877 آنکه چندین خاصیت در ریش اوست] که شب گفته بود. [این گرفت ما هم از تفتیش اوست] خدای تعالی هم غفار است هم قهار، پس آن کس که شاه را دانست [2878 عارف شه بود چشمش لاجرم] مرهون است. [برگشاد از معرفت لب با حشم] دهان را از معرفت و دانش بگشاد به یاران و خطاب کرد به ایشان. [2879 گفت وَ هُوَ مَعَكُمْ (174b) این شاه بود] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره حدید

است: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (حدید ۴/۵۷)، خدای با شماست به علم و قدرت عموماً و به فضل و رحمت خصوصاً هر جا که باشید و خدا به آنچه شما می کنید بینا است، پس این شاه آن است که شب به ما همراه بود، پس کسی که در این تاریکی جهان شاه حقیقی را مشاهده کرده باشد فردا در عرصه عرصات تواند که قوم خود را شفاعت کند.

[فعل ما می دید و سرمان می شنود] اما از محض کرم خود پنهان می داشت. [2880 چشم من ره بُرد شب شه را شناخت] چشم من راه را پیش برد شب شاه را دانست. [جمله شب با روی ماهش عشق باخت] پس چشم من چون چشم رسول از مشاهده او زایل نشد. [2881 امت خود را بخواهم من از او] جماعت خود را یعنی خلاص شما را از او می خواهم. [کو نگرداند ز عارف هیچ رو] و سخن عارف را رد نمی کند. [2882 چشم عارف دان امان هر دو کون] چشم ولی است امان دو جهان که از خسف و مسخ و قحط و عذاب به سبب او خلاص یابند. [که بدو یابید هر بهرام عون] که به سبب آن عارف یافت هر پادشاه یاری و نصرت. بیت: پادشاهان جهان چون به غمی خسته شوند - استعانت ز در گوشه نشینان طلبند.

[2883 زان محمد شافع هر داغ بود] از این جهت رسول الله علیه السلام شفیع هر صاحب داغ و عاصی بود، [که ز جز شه چشم او مازاغ بود] که جز به حضرت حق میل چشم و نظر او نبود چنانکه حضرت خالق عالم در سوره والتجم می فرماید: مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (نجم ۱۷/۵۳)، میل نکرد چشم محمد علیه السلام یعنی به چپ و راست ننگریست و در نگذشت از حدی که مقرر بود نگرستن وی را، در این آیت مدح رسول الله علیه السلام است به حسن ادب و علو همّت که در آن شب برتو التفات بر هیچ چیز از حور و غلمان و ملائکه آسمان نیفکند و دیده و دل را بجز مشاهده جمال بی زوال الهی نگشود. بیت: در دیده کشید کحل مازاغ - نی زاغ نگاه کرد نی باغ. [2884 در شب دنیا که محجوب است شید] مستور است آفتاب حقیقی. [ناظر حق بود و زو بودش امید] که هر چیز را از او رجا می کرد.

[2885] از اَلَمْ نَشْرَحْ دو چشمش شرمه یافت] و صدرش صفا یافت چنانکه حضرت حف فرمود: اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (انشراح ۱/۹۴)، آیا ما گشاده نکردیم برای تو سینه تو را تا مناجات حق و دعوت خلق و غم امت در وی گنجد یا آیا دل تو را گنجایش ندادیم که هر چه از اسرار وحی بر تو وارد شود قبول تواند کرد و گفته‌اند شرح صدر اشارت است به آنچه در اخبار آمده است از شکافتن سینه رسول الله علیه السلام و گویند شق صدرش متعدد بود، یکی در زمان طفولیت در قبیله بنی سعد که حلیمه او را آنجا برده بود و قولی هست که در سال ششم یا یازدهم واقع شد و در حدیث آمده که شب معراج جبرئیل مرا تکیه داد و از نای گلو تا به ناف من بشکافت و میکائیل طشتی از آب زمزم (175a) آورد و درون سینه و عروق مرا بدان آب بشستند و جبرئیل دل مرا بیرون آورد و شست و طشتی پُر از حکمت و ایمان آوردند و دل مرا از آن پُر ساختند، باز به جایش نهادند و نقل هست که به خاتمی از نور مَهر کردند چنانکه اثر راحت و لذت آن را هنوز در عروق و مفاصل خود می یابم، پس دلی که چنین باشد چشم او مکحل و بینا بود لاجرم. [دید آنچه جبرئیل آن بر تنافت] طاقت نیاورد بدان که اکثر اهل اسلام بدانند که عروج رسول الله علیه السلام به جسد و روح بود و در بیداری بوده و آنان که نقل بدن را مانع این سیر دانند ارباب بدعتند. بیت: آنکه سرشت تنش از جان بود - سیر عروجش به تن آسان بود. و تفصیل معراج بیش از این مبین شده است و اینجا قدری که محتاج بیان محلّ است گفتن می باید، پس چون رسول الله علیه السلام بر براق سوار شد و به اندک وقت به همراهی جبرئیل به بیت المقدس رسید، باز به سوی آسمان عروج کرد، چون به سدره المنتهی رسید جبرئیل از آن به بالا نرفت و گفت: لو دنوت خطوة و در روایتی اغلة لاحتقت بیت: چنان کرم در تیه قربت براند - که در سدره جبرئیل از او باز ماند. و از آنجا تنها حجب نور و ظلمت قطع کرد به محلّی رسید که براق نیز از رفتار فرو ماند، پس بر رفرف سوار گشت به پای عرش رسید، هزار نوبت از حضرت عزّت خطاب اذن می شنید و در هر نوبت جناب رسول الله علیه

السَّلام را ترقّی دیگر دست تا قدم در سریر دنی نهاد و از آنجا بر منظرِ فَنَدَلِّی (نجم ۵۳/۸) جلوگر شد، پس به خلوت خاص فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (نجم ۵۳/۹) رسید و اسرار فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ (نجم ۵۳/۱۰) شنید [2886] مر یتیمی را که سر مه حق کشد] و چشمش را خدای تعالی تربیت کند. [گردد او دُرّ یتیم بارشد] و خداوندِ راهِ راست چنانکه فرمود: أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ۖ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ (ضحی ۹۳/۶، ۷)، در بحر الحقایق آورده که دُرّ یتیم یافت در صدفِ نبوّت جای داد. بیت: پس که غوّاص کرم در تک دریای قدم - غوطه زد تا به کف آورد چنین دُرّ یتیم. [2887] نورِ او بر ذرّه‌ها غالب شود] نورِ آن دُرّ یتیم بر دیگر ذرّه‌ها یعنی بر انوارِ انبیا و اولیا غالب گردد. [آنچنان مطلوب را طالب شود] یعنی نور طالبِ او گردد. [2888] در نظر بودش مقاماتُ العباد] در نظرِ رسول الله علیه السَّلام بود مقاماتِ بندگان یعنی رسول الله علیه السَّلام شبِ وعراج مقاماتِ همه بندگان بدید تا هولِ قیامت را مشاهده کرده باشد و معتاد بود تا در وقتِ وقوعِ نترسد و وقتی که همه پیغامبران نفسی نفسی گویند او امّتی گوید و گواه گردد. [لاجرم نامش خدا شاهد نهاد] چنانکه ملک و هاب در سورة احزاب فرماید: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۖ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَبِرَآءٍ مُّبِينًا (احزاب ۴۵/۳۳-۴۶). [2889] آلتِ شاهد زبان و چشمِ تیز] که به چشم می بیند و به زبان گواهی می دهد. (175b) [که ز شب خیزش ندارد سر گریز] که از قایم اللیل راز نمی گریزد پس به حکمِ وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا (اسراء ۷۹/۱۷) رسول الله علیه السَّلام به حسبِ قیامِ لیل رازدان بود گواهی و شفاعت می کند. [2890] گر هزاران مدّعی سر برزند] و بسیار باشد. [گوشِ قاضی جانبِ شاهد کند] گوش را قاضی به جانبِ سخن شاهد کند که به سخن شاهد عمل کند پس بسا مردانِ دعویِ مسلمانی و صلاح کنند اما قاضیِ آخرت بی گواهیِ رسول و شریعت و بی رعایتِ سنّت و طریقت سخن ایشان را قبول نکند که امّتی من تمسّک بستنی. [2891] قاضیان را در

حکومت این فن است] که سخن شاهد شنوند. [شاهد ایشان را دو چشم روشن است]

شاهد قاضیان را همچون چشم منور است چنانکه قاضیان چیزی را دیده باشند به موجب علم خویش حکم کنند همچنان به سخن گواه حکم کنند. [2892 گفت شاهد زان به جای دیده است]

سخن شاهد از آن جهت به جای دیده است. [کو به دیده بی غرض سیر دیده است]

و رازها بی غرض مشاهده کرده است یعنی سخن آن شاهد کارگر است که بی غرض باشد.

[2893 مدعی دیده ست اما با غرض] اگرچه مدعی چشم است و چشم دارد اما با غرض است. [پرده باشد دیده دل را غرض] لاجرم مرد درست گفتار و مقبول القول آن کس بود که بی غرض باشد و حضرت خدا مشاهده اسرار و مکاشفه اخبار را با کسی که دل او صافی و بی غرض باشد. [2894 حق همی خواهد که تو زاهد شوی] تارک دنیا و ماسوی شوی. [تا غرض بگذاری و شاهد شوی] زانکه غرض حجاب مشاهده است. [2895 کین غرضها پرده دیده بود] که آرزوی نفسانی و مالِ ظلمانی و هوای شیطانی و ریا به نادانی پرده چشم بود.

[بر نظر چون پرده پیچیده بود] بر چشم همچون پرده پیچیده گردد. [2896 پس نبیند جمله را با طم و رم] با بسیار و اندک. [حُبُّكَ الْأَشْيَاءَ يُعْمَى وَ يُصَم] لفظ مروی این است حَبَّكَ الشَّيْءِ یَعْمَى و یصم، چون کسی چیزی را دوست دارد آن دوستی او را نابینا و کر کند که عیب آن چیز را نمی بیند و غیر او را نمی بیند که چشم از غیر بپوشد و نام دیگری را گوش نهد.

[2897 در دلش خورشید چون نوری نشاند] در دل رسول الله علیه السلام چون آفتاب حقیقی نور نشاند، [پیشش اختر را مقادیری نماند] پیش نظر او ستاره را قدر و مقدار نماند.

[2898 پس بدید او بی حجاب اسرار را] یعنی [سیر روح مؤمن و کفار را] چون در شب معراج او را اذن رجوع شد، پس جایی که جبرئیل در آن مقام مانده بود رسید جبرئیل او را در بهشت و دوزخ و مقام مؤمنان و کافران را بنمود و لهذا حضرت خدا در شأن وی در سورة النجم فرمود: مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (نجم ۱۱/۵۳) دروغ نگفت دل محمد با محمد در آنچه دید.

بیت: کلامِ سرمدی بی نقل بشنید - خداوند جهان را بی جهت دید - در آن دیدن که حیرت حاصلش بود - دلش در چشم و (176a) چشمش در دلش بود. بدان که یک پند اینجا این است که کسی که در آخرت ولایتِ شهادت خواهد، اَمّتِ محمد خواهد شدن می باید و بی غرض بودن تا که اَمّتِ وسط و مقبول الشّهاده باشد و یک پند این است که تا مراد خیرِ اَمّت نباشد نه ولایتِ شهادت یابد نه رسول الله علیه السّلام وی را مزکی گردد، حضرت ربّ العزّة در سورۀ بقره فرمود: **وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا** (بقره ۱۴۳/۲) یعنی و همچنان که قبله شما را ای مسلمان افضل قبله‌ها ساختیم شما را هم گردانیدیم گروهی عدول و برگزیده تا باشید گواهان برای انبیا بر منکران و باشد رسول ما بر راستی شما گواهی معتدل و مزکی و حضرت ملکِ دیان در سورۀ آل عمران فرمود: **كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ** (آل عمران ۱۱۰/۳) هستید شما بهترین گروهی که از خلوت‌خانه غیب بیرون آورده شده از برای مردمان و خیریتِ اَمّت به جهتِ آن است که در سلکِ خدمت و سنّتِ رسول الله علیه السّلام منتظمند. بیت: چون خدا پیغمبر ما را به رحمت خونده است - افضل پیغمبران آن است ما خیر الامم. قطعه: حقّا که بی متابعتِ سیّد رسل - هرگز کسی به منزل مقصود ره نیافت - از هیچ رو به هیچ دری ره نمی دهند - آن را که ز آستانه او روی دل بتافت. و یک پند این است که پوشیده‌ترین چیزها روح انسان است که علم وی مخصوص به حضرت حق تعالی است و چون حضرت خدا به حکم **يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى** (طه ۷/۲۰) هر فعل و حال تو را داند، از وی چیزی را نهان کردن میسر نیست، ولذا خدمتِ مولانا می فرماید: [2899 در زمین حق را و در چرخ سَمی] در زمین خدای تعالی را و در چرخِ اعلی [نیست پنهان‌تر ز روح آدمی] از جانِ انسان پنهان‌تر چیزی نیست. [2900 باز کرد از رطب و یابس حق نورد] فتح و کشف کرد از خشک و تر حضرت حق پرده را اما [روح را مِنْ أَمْرِ رَبِّي مَهر کرد] به حکم آیتِ سورۀ بنی اسرائیل **يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي** (اسراء ۸۵/۱۷) جان

را امر ربّی مهور و مستور ساخت، پس او را غیر خدا کسی نداند. [2901 پس چو دید آن روح را چشم عزیز] مرهون است. [پس بر او پنهان نمآند هیچ چیز] چشم عزیز یا چشم عزیزی که آن روح را بیند هیچ چیز او را مستور نمآند. [2902 شاهد مطلق بود در هر نزاع] آن عزیز شاهد مطلق شود در هر نزاع و دعوی. [بشکند گفتش خمار هر صداع] سخن او خمار هر صداع را بشکند و به فصل خصومت هر درد را درمان شود. [2903 نام حق عدل است و شاهد آن اوست] از آن حق است که شاهد عدل خواهد. [شاهد عدل است زین رو چشم دوست] شاهد عدل از این جهت عین یار است. [2904 منظر حق دل بود در دو سرا] به حکم ان الله لا ينظر الى صوركم و اموالكم بل ينظر الى قلوبكم و نيّاتكم، منظر خدا دل است (176b) در دنیا و حضرت خدا در سورة شعرا فرمود: يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿١﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (شعراء ٢٦/٨٨، ٨٩)، روزی که سود نکند و به کار نیاید مال و نه فرزندان هیچ کس را مگر کسی که بیاید به دل خالص از کفر و معصیت چه او مال خود را در راه حق نفقه کرده باشد و فرزندان را به راه حق ارشاد نموده، هر آینه آن مال و فرزندان او را نفع رسانند، پس منظر حق دل است در عقبی و گفته‌اند سلامت قلب اخلاص است در شهادت ان لا اله الا الله محمد رسول الله و قولی آن است که دل سلیم آن است که خالی باشد از حبّ دنیا و گویند از حسد و خیانت و در تیسیر گوید از بعض اهل بیت و ازواج و اصحاب حضرت رسول الله علیه السلام و امام قشیری فرموده که قلب سلیم آن است که خالی باشد از غیر خدای تعالی و سلمی روح الله روحه فرموده که در او آفات دنیا گنجد و نه مطالع عقبی یا خالی باشد از بدعت و مطمئن به سنت و از سیّد الطّیفة جنید بغدادی قدّس سرّه منقول است که سلیم مار گزیده بود و مار گزیده را پیوسته قلق و اضطراب باشد، پس زبان معنی بیان کند که دل سلیم که مدام در مقام جزع و تضرّع و زاری بود از خوف قطیعت یا از شوق وصلت [که نظر در شاهد آید شاه را] شاه به خوب نظر می کند اگر دلی که از حقد و حسد و سایر اخلاق ذمیمه پاک

باشد منظر حق گردد. [2905 عشق حق و سر شاهدبازیش] عشق حضرت خدا و راز و اثر شاهدبازی او بر رسول الله علیه السلام [بود مایه جمله پرده سازیش] این عالم که پرده دیده است مایه و سبب این پرده سازی خدا عشق اوست یعنی سبب خلقت این عالم شده است. [2906 پس از آن لولاکی گفت اندر لقا] از بهر این لولاکی لما خلقت الافلاک گفت رسول الله را در ملاقات [در شب معراج شاهدباز ما] یعنی حضرت خدا که محب رسول الله علیه السلام است و لهذا او را حبيب الله گویند، چون خدمت مولانا اکنون قاضی و شاهد را یاد کرد، باز این معنی را بیان کند که قضای قاضی بر همه حاکم است بر قضای قاضی حاکم است. [2907 این قضا بر نیک و بد حاکم بود] لاجرم قضای خدا در روز جزا بر همه حاکم است. [بر قضا شاهد نه حاکم می شود] استفهام انکاری است یعنی سبب قضای خدا رسول الله علیه السلام است. [2908 شد اسیر آن قضا میر قضا] محکوم قضای شاهد است امیر قضا یعنی هر چه رسول الله علیه السلام گوید و حکم کند خدای تعالی او را مسلم دارد، لاجرم رسول الله علیه السلام بر امت خود به حکم امتی غیر محجلون يوم القيمة من آثار الوضوء از نور اعضای وضو می داند، به ایشان گواه شود به خیر و نیکی. [شاد باش ای چشم تیز مرتضی] سعادت بزرگ است تو را که فرمود حق تعالی وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى (ضحی ۵/۹۳). حکایت: امام محمد باقر در کوفه می فرمود که ای اهل عراق، شما می گوید که امیدوارترین آیتی از قرآن این است که (177a) لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ (زمر ۵۳/۳۹) الایه، و ما اهل البيت بدانیم که امید در آیت وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى (ضحی ۵/۹۳) بیشتر است زیرا رسول الله علیه السلام راضی نشود که یکی از امت او در دوزخ باشد. بیت: عطای شفاعت چناناش دهند - که امت تمامی ز دوزخ رهند. [2909 عارف از معروف بس درخواست کرد] رسول الله علیه السلام از خدای محسن بس طلب کرد و گفت [کای رقیب ما تو اندر گرم و سرد] به حکم آیت سوره نسا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا (نساء ۱/۴) یعنی به درستی که خدای تعالی

بر شما دیده‌بان است که بر همه اقوال و افعال شما مطلق است و هر که داند که خدای تعالی نگهبان اوست باید که در حرکات و سکنات خود احتیاط به جای آرد و به وقت عزیمت بر ناپاکی و بی پاکی از او شرم دارد و خدمت مولانا در این مصراع از زبان رسول الله علیه السلام گوید: ای که تو ناظری بر ما در نیک و بد، و حضرت خدا در سوره اقرأ فرمود: **أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى** (علق ۹۶/۱۴)، آیا ندانست ابو جهل یعنی دانا نیست به آنکه از روی تحقیق خدای تعالی می بیند حال او را و علما گفته‌اند در کلمه **أَنَّ اللَّهَ يَرَى** هم وعد مندرج است و هم وعید که ای زاهد پرستش‌نمای که تو را می بیند ای فاسق توبه کن که تو را می بیند. [2910 ای مُشِيرِ ما تو اندر خیر و شر] که ما را به خیر ترغیب کنی و از شر ترهیب نمایی. [از اشارت‌ها دل‌مان بی‌خبر] از اشارت‌های تو دل ما بی خبر است، سلطان محمود اشارت فرموده بود به خنبیدن ریش که مجرمان را عفو می کند اما دزدان اشارت را فهم نکردند، لاجرم حضرت خدا انی غفار می گوید. [2911 ای يَرَانَا لَا تَرَاهُ رُوز و شب] یا من یرانا فی کلّ زمان و لا تراه اصلاً، [چشم‌بند ما شده دید سبب] که دیدن سبب چشم ما از دیدن مسبب الاسباب بسته است. [2912 چشم من از چشمها بگزیده شد] از سخن عارف است. [تا که در شب آفتابم دیده شد] تا که در شب که دنیا است آفتاب حقیقی که حضرت خدا مرا مرئی گشت. [2913 لطف معروف تو بود آن ای بهی] لطف نیکی و انعام تو بود آن اشارت-ها ای زیبا. [پس کمال البر فی اتمامه] به حکم و ما الاحسان الا بالتّمان انعام را تمام کن، در بعض کتب نوشته‌اند که در شب معراج از جمله وحی این است که حضرت خدا گفت: انّ الجنّة محرّمة علی الانبیاء حتّی تدخلها الامم حتّی تدخلها امتک. [2914 یارب اتمم نورنا فی السّاهره] یا ربّ تمام کن نور ما را روز قیامت. [وانجنا من مفضحات قاهره] خلاصه ما را از رسوای کنندگان قهر کننده. [2915 یارب شب را روز مهجوری میده] یارب شب دنیا را روز قیامت دور مکن. [جان قربت‌دیده را دُوری میده] زانکه [2916 بعد تو مرگی است با درد و

نکال] و عذاب. [خاصه بُعْدی که بُوَد بَعْدَ الْوَصَالِ] که کمال خجنده گفته: بیت: گوئیم
 رَوِ زین در او سلطانِ وقتِ خویش باش - بعدِ سلطانی گدایی خوش نمی آید مرا. [2917 آنکه
 (177b) دیدستت مکن نادیده‌اش] آنکه تو را دید تو او را نایبنا یا غیر رای یا غیر مرئی مکن.
 [آب زن بر سبزه بالیده‌اش] آبِ رحمت بزَن بر چمن پیدا و نابتِ او. [2918 من نکردم
 لأَبالی در رَوْش] من ترکِ احتیاط نکردم در رفتن که غیر تو را نظر نکردم. [تو مکن هم
 لأَبالی در خَلِش] تو نیز ترکِ احتیاط مکن در عذاب کردن، حضرت خدا در سوره انبیا فرمود:
 وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (انبیاء ۱۰۷/۲۱)، پس رسول الله علیه السلام رحمت بر
 مؤمنان است که به سببِ او راه یافته‌اند و رحمت بر کافران است که به سببِ او خلاص یافتند
 از عذاب استیصال. [2919 هین مران از رویِ خود او را بعید] مرهون است. [آنکه او یکبار
 آن رویِ تو دید] آن کس که رویِ تو را یک بار بدید یعنی یک بار کلمتی شهادت کرد او را از
 رویِ خود دور مکن. [2920 دید رویِ جز تو شد غُلُّ گلو] دیدنِ رویِ غیر تو قید و بند کردن
 گشت یعنی آن دزدان که شب شاه را ندیدند بلکه متاعِ دنیا را دیدند گرفتار شدند، پس غیر را
 دیدن کردن ایشان را بیست، لاجرم هر که غیر خدا را ببیند گردنِ او در فردای قیامت بسته شود.
 [كُلُّ شَيْءٍ مَّاسِوَى اللَّهِ بَاطِلٌ] چنانکه بیند گفت: شعر: الا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَقَ اللَّهُ بَاطِلٌ - و
 كُلُّ نَعِيمٍ لَا مُحَالَةَ زَائِلٌ. [2921 باطلند و می‌نمایندم رَشَد] همه ماسوای خدا باطلند اما مرا راه
 راست نمایند که من به ایشان منجذب نمی شوم بلکه به خلافِ ایشان می روم. [زآنکه باطل
 باطلان را می‌کشد] پس کسی که حق را تابع باشد دلیل است که در او حَقَّانِیت هست و
 کسی که به ماسوای خدا میل کند دلیل است که در بطلان هست. [2922 ذره ذره کاندِر
 این آرض و سماست] مرهون است. [جنسِ خود را هر یکی چون کهرباست] یعنی گشوده
 است. [2923 معده نان را می‌کشد تا مُسْتَقَرًّا تا به قبر. [می‌کشد مر آب را تَفًّا جگر]
 آب حرارتِ جگر می‌کشد، پس به حکم الجنس الی الجنس یمیل هر چیز جنس و مناسبِ خود

را می کشد، این را نظیر بگویم تا تو را معلوم شود. [2924 چشم جذّابِ بُتان زین کویها]

چشمِ خوبان را می کشد از این محلّاتِ دنیا. [مغز جویان از گلستان بویها] یعنی قوّة شامّه

از گلستان بویها می جوید. [2925 زآنکه حسّ چشم آمد رنگ کش] بیانِ مصراعِ اوّل است

از بیتِ اوّل. [مغز و بینی می کشد بوهایی خوش] بیانِ مصراعِ ثانی است. [2926 زین

کششها ای خدایِ رازدان] از چندین کشیدن ای خدایِ عالمِ السّر. [تو به جذبِ لطفِ

خودمان ده امان] یعنی تو ما را به جانبِ خویش بکش تا به جذبِ لطفِ خود ما را از چندین

کشیدن امان بدهی. [2927 غالبی بر جاذبان ای مشتری] غالبی بر همه کشندگان ای

خریدار که گفته: إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ (توبه ۱۱۱/۹) اله [شاید از

درماندگان را وا خری] از دستِ گشندگانِ باطل خلاص کنی. [2928 رو به شه آورد چون

تشنه به ابر] مرهون است. [آنکه بود اندر شبِ قدرِ آن بدر] یعنی آنکه شاه را در شب دیده

بود و در آن شبِ قدرِ آن شبِ آن او شده روی را به آن شاه کرد چنانکه تشنه به ابر و آب توجّه

کند، در این محلّ تنبیه است که دنیا (178a) شبِ قدر است محلّ کسبِ ثوابِ آخرت است و

جای حصولِ مراد و استجابت. [2929 چون لسان و جانِ او بود آن او] چون زبان و جانِ آن

کس از آن شاه بود. [آن او با او بود گستاخ گو] یعنی آن کس که آن شاه است و بنده مخلص

اوست گستاخخوست و گستاخگوست به او. حکایت: از ابن عبّاس مروی است که رسول الله

علیه السّلام گفت: پیغامبران را منبرها باشد از زر و بر آن بنشینند و منبرِ من بماند، من ننشینم،

ایستاده می شوم، پیش حق از آن می ترسم که مرا به بهشت فرستی و امتِ من بماند، پس می

گویم یا ربّ، امتی امتی. [2930 گفت ما گشتیم چون جان بندِ طین] چنانکه جان در قیدِ

طین است ما نیز در طین دنیا و در سفلیّات متمکّن بودیم. [آفتابِ جانِ تویی در یومِ دین] پس

ای شاهِ کریم. [2931 وقتِ آن شد ای شه مکتوم سیر] و مستور حرکت. [کز کرم ریشی

بجانبانی به خیر] زیرا [2932 هر یکی خاصیتِ خود را نمود] در شبِ پیشِ نظرت. [آن

هنرها جمله بدبختی فزود] که دزدی و عصیان بود و ما را مقید و محبوس ساخت. [2933

آن هنرها گردن ما را بیست] که به اغلال به درگاه تو آوردند. [زآن مناصب سرنگوساریم و پست] از آن منصبها و دولتها و از آن کمالات و صنعتها سرنگون و پستیم. [2934 آن هنر فی جیدننا حبل مَسَد] و رسن در گردن. [روز مردن نیست زآن فنا مدد] در وقت مردن نیست سودمند. قطعه: مایه دین را بدنیا دادن از دون همّتیست - زانکه دنیا جملگی رجن است و این آسایش است - منصب فانی ستانی دولت باقی دهی - اندرین سودا خرد داند که غبن فاحش است. [2935 جز همان خاصیت آن خوشحواس] یعنی مدد نباشد از چیزی جز آن خاصیت که آن خوب حواسی. [که به شب بُد چشم او سلطان شناس] که در شب دنیا پادشاه حقیقی را دیده بود، در بعض کتب آورده‌اند که رسول الله علیه السلام روز قیامت زیر عرش روی بر خاک نهد و گوید: یا ربّ، اگر گناه‌های امّت من آبروی ایشان را ببرد به حقّ آن گرسنگی من در دنیا و به حقّ آن بیداری من در شبها و به حقّ آن رنج و محنت کشیدن من با دشمنان تو امروز امّت را راحت کنی و از گناه‌های ایشان درگذری. [2936 آن هنرها جمله غول راه بود] ما را گمراه کرد. [غیر چشمی کو ز شه آگاه بود] چون آن کس که شاه را دیده بود چنین گفت: [2937 شاه را شرم از وی آمد روز بار] و روز شمار [که به شب بر روی شه بودش نظار] پس هر کسی که خداین باشد در نزد خدای تعالی عزیز است گرچه در چشم مردمان حقیر است. [2938 و آن سگ آگاه از شاه و داد] و از پادشاه محبت [خود سگ کهفش لقب باید نهاد] آن را سگ اصحاب کُهِف می باید خواند و آن سگ که در شب دزدان را گفته بود که شاه با شما است، آن را سگ اصحاب کُهِف خواندن می باید، لاجرم کسی که فقیر باشد اما تو را پند دهد و گوید که خدای (178b) تعالی حاضر و ناظر است از او بترس و از عصیان او غافل مباش، سخن او را شنیدن می باید. حکایت: سبب توبه عبدالله بن مرزوق الوزير این بود که به کار وزارت مشغول بود و شبی نماز نگذارد بخت، کنیزکی صالحه

داشت زیرِ پایش اخکری نهاد، قدمش بسوخت و بیدار شد، کنیزک را گفت: این چیست؟ گفت: این اخکر است از اخکرهاى دنیا و ضرر رسانید به تو و چون بر این آتش صبر نمى کنی، بر آتش دوزخ چون صبر کنی؟ لاجرم وزیر مزبور از سخنِ کنیزک خود انتباه یافت و ترکِ وزارت کرد، از وزیر خلاص شد و کنیزک را آزاد کرد. [2939 خاصیت در گوش هم نیکو بود] یعنى خاصیت در آن گوش هم نیکو باشد. [کو به بانگِ سگ ز شیر آگه شود] و خبردار گردد. [2940 سگ چو بیدار است شب چون پاسبان] لاجرم آن [بى خبر نبود ز شبخیزِ شهان] و از قیامِ شبِ ایشان. حکایت: بنده‌ای بود در بصره، نام او صهیب بود که همه شب نماز مى گذارد، خواجه‌اش مى گفت: ای صهیب، قیامِ شب تو را ضعیف کند. او مى گفت: فلان را بین که همه شب بیدار باشد و در مزاجِ خود استوار و چون آتش را یاد کنم بیم من بیشتر گردد و چون بهشت را یاد کنم رجای من زیاده شود، پس نمى توانم که خواب کنم. [2941 هین ز بدنمان نباید ننگ داشت] یعنى اگرچه سگ بدنمان است چون از حضورِ سلطان خبر مى دهد و بیدار شود از نامِ بدش عار کردن نمى باید و همچنان کسی که به سخنِ خود عمل نکند اما تو را سخنِ خیر و حق گوید به حکمِ لَا تَنْظُرُ إِلَى مَنْ قَالَ وَ أَنْظُرْ إِلَى مَا قَالَ، نظر به سخن او کرده مى باید نه به او چنانکه امام شافعی گفته: شعر: خذ من علومى و لا تنظر الی عملی - فاطلب بذاک وجه الخالق الباری - انّ العلوم کاشجار لها ثمر - فاجز الثمار و خلّ العود للثّارى. [هوش بر اسرارشان باید گماشت] زانکه بعض طائفه هست ایشان را ملامتِ گویند خویش را در صورتِ صلاح نمى نمایند بلکه بدنامی پیدا کنند. [2942 هر که او یکبار خود بدنام شد] هر که یک وقت بدنام شد از او نفرت کردن نشاید. [خود نباید نام جُست و خام شد] نام جُستن و خام گشتن نشاید لاجرم مقربانِ حضرت گاهی خود را به بدنامی پوشند چنانکه [2943 ای بسا زر که سیه تابش کنند] روی او را به سیاهی مى پوشند. [تا شود آمن ز تاراج و گزند] چنانکه آن تاجرِ گوهر شب چراغ را به گِل مى پوشانید تا از چشمِ گاو پوشیده باشد.

[قصه آنکه گاوِ آبی] در بعض نسخ بحری واقع شده [گوهرِ کاویان] کاویان در اصل نام پادشاهی بود در زمانِ ضحاک و آن را علمی بود که آن مشهور به درخشِ کاویان است و در آن علم گوهر قیمتی درج کرده بود بعد از آن هر گوهر قیمتی را به کاویان نسبت کردند [از قعرِ دریا بر آورد، شب بر ساحلِ دریا نهد در درخش و تابِ آن می‌چرد، بازرگان از کمین بیرون آید چون گاو از گوهر دورتر رفته باشد به لحم] اگر به کسرِ لام (179a) و سکونِ حای مهمله باشد مرادفِ لحام و به معنی گلِ سیاه باشد و اگر لفظِ لحم به فتحِ لام و جیم بود به ترکی اوزلو بالحق. [و گلِ تیره] گویا عطفِ تفسیر است [گوهر را بیوشاند و بر درخت گریزد] فاعلِ هر دو فعل ضمیرِ بازرگان است. [إلى آخِرِ الْقِصَّةِ وَ التَّقْرِيبِ]

[2944] گاوِ آبی گوهر از بحر آورد] گاوِ آب گوهر را که شب چراغ گویند از دریا بدر آورد. [بنهد اندر مرج و گردش می‌چرد] یعنی آن گوهر را در چراگاه بنهد و در حوالی و اطرافِ او می‌چرد. [2945] در شعاعِ نورِ گوهرِ گاوِ آب] در ضیای نورِ آن گوهر این گاوِ آب [می‌چرد از سنبل و سوسن شتاب] می‌چرد از انواع گیاه و ریاحین به استعجال تا که باز به دریا رود، پس چون آن گاو گیاه خوب خورد سرکین او عنبر شود، لاجرم کسی که نورِ الهی خورد گفتارِ او اسرارِ الهیه باشد و لهذا می‌فرماید: [2946] زان فکنده گاوِ آبی عنبر است] از آن جهت نجسِ گاوِ بحری عنبر است [که غذایش نرگس و نیلوفر است] و گیاه خوب. [2947] هر که باشد قوتِ او نورِ جلال] یعنی چون گاوِ آب گیاه خوب خورد از پسِ او عنبر بدید آید، پس کسی که غذای او نورِ جلال باشد [چون نزاید از لبش سحرِ حلال] چرا از دهانش سحرِ حلال و کلماتِ پُر حال پیدا نشود؟ [2948] هر که چون زنبور وحی استش نفل] هر که چون زنبور به حکمِ آیتِ سوره نحل وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ (نحل ۱۶/۶۸) الایة، وحی او را غنیمت و غذا باشد. [چون نباشد خانه او پُر عسل] چرا خانه او همچون خانه زنبور پُر عسل نباشد؟ چون خدمتِ مولانا معرفت فرمود، باز به حکایت عودت نمود. [2949] می‌چرد در نورِ گوهر آن بقر] می‌چرد در ضیای آن گوهرِ گاوِ بحر. [ناگهان گردد ز گوهر دورتر] اتفاقاً به چریدن از

گوهر دور شود. [2950] تاجری بر دُر نهد لجم سیاه] تاجر که از بهر گرفتنِ گوهر آنجا حاضر است بر آن گوهر گلِ سیاه نهد [تا شود تاریک مَرَج و سبزه‌گاه] چون گوهر را به طین پیوشد چراگاه تاریک شود. [2951] پس گریزد مردِ تاجر بر درخت] و بر بالای درخت رود از بیمِ گاو. [گاوجویان مرد را با شاخِ سخت] گاو تاجر را جوید با شاخِ سختش تا آن را بزند. [2952] بیست بار آن گاو تازد گردد مَرَج] چند بار گاو اطرافِ چراگاه را طواف کند [تا کند آن خصم را در شاخِ درج] تا تاجر را در شاخِ خود درج کند یعنی شاخش به او سپوزد. [2953] چون از او نومید گردد گاوِ نر] چون تاجر را نیابد از او مأیوس شود گاوِ قوی، [آید آنجا که نهاده بُد گهر] یعنی گوهر را بجوید تا بستاند و به دریا رود. [2954] لجم بیند فوقِ دُرّ شاهوار] طین بیند بر دُرّ گران‌مایه. [پس ز طین بگریزد او ابلیس‌وار] یعنی چنانکه در زیر طین بدنِ آدم گوهرِ علم و کمال بود، ابلیس او را ندانست، آنچنان این گاو در زیر طین گوهر را نمی‌داند از طین بگریزد. [2955] کآن بلیس از متنِ طین کور و کر است] ابلیس با چندین زیرکی از پشتِ طین اعمی و اصم است. [گاو کی داند که در گلِ گوهر است] گاو کجا داند که در زیر طین (179b) گوهر پوشیده و مستور است یعنی جان و کمالِ اهل الله همچون گوهر است، زیر طین بدن پوشیده است اما این را آن مردمان نمی‌دانند که در صورتِ بشر باشند و در سیرتِ گاو. [2956] اِهْبِطُوا افکند جان را در حَضِیض] یعنی ابلیس از طین گوهر را ندانست و سجده به آدم نکرد، آدم و حوّا را گمراه گردانید تا هم مأمورِ اِهْبِطُوا شدند، لاجرم اِهْبِطُوا جانِ اولادِ آدم را در پستی افکند. [از نمازش کرد محروم این محیض] از سجده او محروم کرد این حیض که دیدنِ طین است و همچنان این سفلیات و هوا و حبّ شهوات و دنیا و دیگر مقتضیاتِ جسمانیّه روح را از طاعتِ خدا و قربِ مولی دور دارد و همچنین اغترار به علم و کمال و فضل و مقال مرد را دور کند از اصحابِ حال. [2957] ای رفیقان زین مقیل و زان مقال] مرهون است و مقیل به معنی جای قیلوله است. [اتَّقُوا إِنَّ الْهَوَى حَيْضُ الرِّجَال] پس مراد آن است که از هوا و مراداتِ نفسانیّه از غرور پاک باشد تا که کسی را که در صورتِ فقر بیند انکار نکند زیرا اعتبار به جان است نه به تن. [2958] اِهْبِطُوا افکند جان را در بدن] جان که علوی و نورانی و گوهرِ گران‌مایه است و تن سفلی و ظلمانی همچون لحم سیاه است. [تا به

گل پنهان بود دُرّ عَدَن] تا بدانی که در طین پنهان شود لولوی عدن که آن جان است. [2959 تاجرش داند ولیکن گاو نی] تاجر داند که زیر طین گوهر است اما گاو نداند یعنی اهل بصیرت داند گوهر جان و عرفان را و کمال فیض و ایمان را نه مرد احمق چنانکه می فرماید: [اهل دل داند و هر گل کاو نی] کاف لفظ دوم عربی است و این لفظ گل کاو وصف ترکیبی است به ترکی بالحق قازجی. [2960 هر گلی کاندل دل او گوهری است] هر گل که در زیر و میان او گوهر است یعنی هر تن که در او جان و ایمان باشد [گوهرش غمّاز طین دیگری است] گوهر او مشیر و بشیر طین دیگر و مخبر جسم شریف آخر است که صحبت-جوی اهل الله است. [2961 و آن گلی کز رش حق نوری نیافت] آن دل که به موجب انّ الله خلق الخلق ثم رش علیهم من نوره فمن اصابه من ذلک النور فقد اهتدی و من اخطاء فقد غوی، از آب زدن حق تعالی نوری و تری نیافت. [صحبت گلهای پُر دُر برنتافت] مصاحبت گلها را که در زیر آنها درها است طاقت نیاورد یعنی مصاحبت آن ابدان را طاقت ندارد که در ایشان گوهر ایمان و عرفان و جوهر طاعت و غفران است. [2962 این سخن پایان ندارد موش ما] که ما در قصّه آن موش بودیم. [هست بر لبهای جو بر گوش ما] فراموش نکردیم قصّه او را باز به او رجوع کنیم.

[رجوع کردن به قصّه طلب کردن آن موش چغز را بر لب جو و کشیدن سرشته تا چغز را در آب خبر شود از طلب او] تا به لب جو آید.

[2963 آن سرشته عشق رشته می کشد] آن موش که سرشته و مخمر عشق چغز شده بود چون یک سرشته در پای او و دیگر سر در پای چغز بود، هر گاهی سرشته را کشیدی. (180a) [بر امید وصل چغز بارشد] تا بکشیدنش چغز بارشد را آگاه کردی و به وصل و مصاحبت آوردی. [2964 می تند بر رشته دل دم به دم] از شادی بر رشته دل خویش این سخن گفתי [که سر رشته به دست آورده ام] و به چغز که به او دوستی داشتم اتصال یافتم. [2965 همچو تاری شد دل و جان در شهود] همچون تار رشته شد دل و جان در مجاهده و

مشاهده. [تا سر رشته به من رویی نمود] در این تنبیه است که اتصال به دوست میسر نشود
 الا به مجاهده بسیار و ریاضت بی شمار، لاجرم موش در آن شادی بود اتفاقاً [2966 خود
 غُرَابُ الْبَیْنِ آمد ناگهان] غراب را عرب غراب البین گوید زانکه بین فرقت است و اعتقاد اهل
 جاهلیت این بود که چون غراب به خانه کسی آید و آواز کند در آن خانه فرقت شود. [بر شکار
 موش و بُردش زان مکان] یعنی غرابی آمد از بهر شکار موش، پس آن موش را شکار کرد و بر
 هوا بُرد. [2967 چون برآمد بر هوا موش از غراب] و از بردن او بر هوا [مُنسحب شد چغز
 نیز از قعر آب] کشیده گشت چغز از بُن آب. [2968 موش در منقار زاغ و چغز هم] لفظ
 چغز هم مرهون است. [در هوا آویخته پا در رتم] رتم آن رشته را گویند که بر انگشت بندند
 تا فراموش نکنند و در اینجا مراد مطلق رشته است. [2969 خلق می گفتند زاغ از مکر و
 کید] مردمان دیدند و گفتند زاغ از مکر و حيله [چغز آبی را چگونه کرد صید] خلق در
 تعجب بودند که [2970 چون شد اندر آب و چونش در ربود] زاغ چگونه به آب رفته و
 چگونه چغز را ربود؟ [چغز آبی کی شکار زاغ بود] خلق در این سخن بود. [2971 چغز
 گفتا این سزای آن کسی] مرهون است. [کو چو بی آبان شود جفت خسی] که هم جنس
 خود را ترک کند و همچون حیوانات خشکی به انیسی یار شود، پس از این خدمت مولانا به
 حصّه قصّه اشارت می کند. [2972 ای فغان از یار ناجنس ای فغان] که ضار است به
 جان. [همنشین نیک جوید ای مهان] وی بزرگان و هر که با بدان یار شود خوی ایشان گیرد
 و قرینش شیطان گردد که حضرت ملک رؤف در سوره حم زخرف فرمود: وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ
 الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (زخرف ۴۳/۳۶)، و هر که چشم بپوشد یعنی اعراض
 کند از یاد کردن خدای تعالی بر گماریم یر دیو را، پس آن دیو مر او را قرین و دمساز و مصاحب
 و همراز بود در دنیا و پیوسته باشد به اغوا. [2973 عقل را افغان ز نفس پُر عیوب] که عقل
 خوب است و نفس زشت اما یار او شده است. رباعی: دریغ و درد که با نفس بد قرین شده ایم
 - وزین معامله با دیو همنشین شده ایم - به بارگاه فلک بوده ایم رشک ملک - ز جور نفس
 جفاییده اینچنین شده ایم. [همچو بینی بدی بر روی خوب] از جهت صورت در میان ایشان
 مناسبت نیست بلکه روی خوب را (180b) آن بینی بد، زشت می نماید. [2974 عقل

می گفتش که جنسیت یقیناً عقل می گوید چغز را که جنسیت بی شک [از ره معنی است نی از آب و طین] پس کسی که می خواهد تا یار هم جنس شود به آن کس یار شدن می باید که از جهت صلاح و تقوی و از راه ترسیدن از حق تعالی هم جنس باشد نه به آنکه از روی ظاهر و لباس هم جنس بود. [2975 هین مشو صورت پرست و این مگو] یعنی این سخن مگو که جنسیت از جهت صورت است. [سر جنسیت به صورت در مجو] زیرا [2976 صورت آمد چون جماد و چون حَجَر] صورت ظاهر همچون بی جان و سنگ است. [نیست جامد را ز جنسیت خبر] بلکه جنسیت را دل و جان می دانند. [2977 جان چو مور و تن چو دانه گندمی] چنانکه مور دانه را می کشد همچنین جان تن را می کشد چنانکه می فرماید: [می کشاند سو به سوبش هر دمی] پس کسی که می باید که یار جان شود. نظم: هر که این جایگاه قرین تو اوست - آن سرا نیز همنشین تو اوست - دوستی جو که جان بیفزاید - در دو عالم تو را به کار آید. [2978 مور داند کآن حُبوبِ مُرْتَهَن] گرو نهاده و جمع شده. [مُستَحیل و جنس من خواهد شدن] منقلب و جنس من می شود. [2979 آن یکی موری گرفت از راه جَو] یک مور از راه جَو را گرفت. [مور دیگر گندمی بگرفت و دَو] مور دیگر گندم را گرفت و بدوید. [2980 جَو سَوِ گندم نمی تازد ولی] زانکه هر دو جماد است. [مور سَوِ مور می آید بلی] زانکه هر مور جان دارد. [2981 رفتن جَو سَوِ گندم تابع است] مرهون است. [مور را بین که به جنسش راجع است] پس به تبعیت مور جَو و گندم به جایی جمع شوند. [2982 تو مگو گندم چرا شد سَوِ جَو] تو مگو: آیا گندم یا جَو از چه جهت جمع شد؟ [چشم را بر خصم نه نی بر گرو] چشم را بر کشنده بنه نه بر کشیده یعنی گاه باشد که از صالحان طوایف مختلفه که صوفی و دانشمند و سپاهی و تاجر و بازاری و اهل صنعت به جایی جمع شوند و با یکدیگر صحبت و مصاحبت کنند و گاه باشد که از فاسقان اشخاص متخالفه مصاحب شوند اگرچه از صورت ظاهر اضداد نمایند اما در حقیقت از روی دل و جان جنسیت دارند، از آن جهت به جایی جمع شده و مصاحب گشته اند یعنی جان و دل ایشان همچون مور است هم جنس یکدیگر و تن ایشان همچون دانه است چنانکه مور دانه های مختلف را جمع کند همچنین جان بدن های متغایره را جمع کند. [2983 مور آسود

بر سرِ لیدِ سیاه] یعنی چون موری سیاه بر نمید سیاه دانه را می کشد کسی این را نظر کند.

[مور پنهان دانه پیدا پیشِ راه] یعنی چشمِ او مور را نمی بیند و دانه را می بیند، چنان پندارد که دانه به خود می رود. [2984 عقل گوید چشم را نیکو نگر] عقل چشم را گوید: خوب بنگر و امانِ نظر کن. [دانه هرگز کی رود بی دانه بر] دانه هرگز بی دانه برنده و دانه کش نمی رود. [2985 زین سبب آمد سوی اصحاب کلب] از کشیدنِ دل و از جهتِ جُستنِ خدا آمد (181a) به جانبِ اصحابِ کُهِف کلب زیرا [هست صورتها حُبوب و مور قلب] که دل همچون مور است که تن را همچون دانه می کشد. [2986 زآن شود عیسی سوی پاکان چرخ] از جهتِ جنسیتِ رود عیسی علیه السلام به فرشتگان. [بُد قفصها مختلف یک جنس فرخ] تن که همچون قفصها مختلف است اما جان و دل همچون بچه مرغ یک جنس باشد اگرچه [2987 این قفص پیدا و آن فرخش نهان] تن ظاهر است و دا پنهان. [بی قفص کش کی قفص باشد روان] بی قفص بر کی باشد قفص روان؟ پس کسان که یارِ همدیگرند جان و دلِ ایشان هم جنس یکدیگرند اگرچه بدنها مختلف است. بیت: مرغِ باغِ ملکوتِ نیم از عالمِ خاک - دو سه روزی قفسی ساخته اند از بدنم. [2988 ای خُنک چشمی که عقلستش امیر] ای مبارک آن چشم است که عقلِ معاد حاکمِ اوست که زینتِ دنیا و زخارفِ ماسوی را دل نبندد. [عاقبت بین باشد و حبر و قریر] آخر کار را بیننده باشد و عالم و روشن. [2989 فرق زشت و نغز از عقل آورید] تمیزِ زشت و خوب از عقل بکنید. [نه ز چشمی کز سیه گفت و سپید] نه از چشم که سیاه و سپید را می بیند. حکایت: پادشاهی به عظمت و شوکت می رفت، مردیِ ظاهربین از ملک و سلطنتِ شاه تعجب کرد، مردیِ عاقل گفت: این را هم ملاحظه کن که روزی آید که این پادشاه به سببِ مرگ از سلطنت معزول شود و چنان فقیر گردد که یک دانه گندم را مالک نباشد. [2990 چشم غره شد به خضرای دمن] و فریفته گشت به چمنِ مزبله که به حکمِ الدنيا حلوة جيفة حضرة دنیا است. [عقل گوید بر محکّ ماش زن] عقل گوید آن چمنِ مزبله را بر محکّ ما بزن که زیر این چمن مردار است و خود ناپایدار. بیت: غبنی باشد عظیمِ دردی بکمال - بر مزبله قصر شه فراموش شده. [2991 آفتِ مرغ است چشمِ کامبین] آفتِ مرغ چشمِ دانه بینِ اوست که دانه را بیند و دام را نبیند و گرفتار

دام شود. بیت: بدوزد شره دیده هوشمند - در آرد طمع مرغ و ماهی به بند. [مخلص مرغ است عقل دامیین] مرغی که دام را ببند مرغ زیرک است، عقل او سبب خلاص اوست از کشتن. حکایت: رسول الله علیه السلام را گفتند: یا رسول الله، من اکرم الناس و اکیسنهم؟ گفت: اکثرهم للموت ذکراً و اشدّهم له استعداداً. [2992 دام دیگر بُد که عقلش در نیافت] دام دیگر هست که عقل او را نمی داند که از طرف حضرت خدا جذبۀ عنایت رسد. [وحي غایب بین بدین سو زان شتافت] وحي غایب بین بدین جانب از عالم غیب می رسد. [2993 جنس و ناجنس از خرد دانی شناخت] جنس و ناجنس از خرد می توانی شناختن. [سوی صورتها نشاید زود تاخت] (181b) زیرا [2994 نیست جنسیت به صورت لی و لک] نیست جنسیت برای من و برای تو، یا مرا و تو را از جهت صورت ظاهر بلکه از روی معنی باشد چنانکه [عیسی آمد در بشر جنس ملک] زانکه جنسیت از جهت روحانیت بود و از جهت استغنا از دنیا. حکایت: حواریون عیسی علیه السلام را گفتند: ای عیسی، تو بر آب می روی، ما نمی توانیم. گفت: دینار و درهم در چشم شما چون است؟ گفتند: بزرگ و خوب است. گفت: در نزد من درهم و دینار و خشت برابر است. [2995 برکشیدش فوق این نیلی حصار] عیسی علیه السلام را کشید بر بالای آسمان کبود. [مرغ گردونی چو چغزش زاغوار] فاعل کشید مرغ است.

[قصۀ عَبْدُ الْغَوْث] نام کسی است که او را پریان ربوده بودند [و ربودن پریان او را] اشارت به عبد الغوث است [و سالها] مرا ده سال است [میان پریان ساکن شدن او] اشارت به آن است [و بعد از سالها آمدن او] همچنان است [به شهر و فرزندان خویش] متعلق به آمدن است [و باز ناشکیفتن او] صبر ناکردن عبد الغوث [از پریان] متعلق به ناشکیفتن است یعنی صبر نکرده به زنی ایشان شدن [به حکم جنسیت معنی و همدلی او به ایشان] یعنی عبد الغوث هم جنس پریان شده بود از جهت معنی و همدل شده بود با ایشان، لاجرم به موجب الجنس الی الجنس یمیل، مایل به ایشان شد.

[2996] بود عَبْدُ الْغَوْثِ همجنسِ پری] بیان می کند که جنسیت از چه جهت بودی. [چون پری نُه سال در پنهان پری] در نهان پریدن. [2997] شد زنش را نسل از شُویِ دگر] زن عبد الغوث را اولاد شد از زوج آخر. [وآن یتیمانش ز مرگش در سَمَر] فرزندان او از کیفیتِ موتِ او در حکایت و گفتن. [2998] که مر او را گرگ زد یا رهنی] یعنی پدرِ ما که عبد الغوث است او را گرگ دریده است یا رهن کُشته. [یا فتاد اندر چَهی یا مَکَمَنی] یا به چاهی به جای مخفی و کَو افتاد و در آن بمرد. [2999] جمله فرزندانش در آشغال مست] یعنی یتیمانِ عبد الغوث به کارِ خود مشغول شد. [خود نگفتندی که بابایی بُدست] یعنی پدر را فراموش کرده بودند که در جُستنِ او ناشده، در این تنبیه است که پسران پدر را یاد نمی کنند و از برای ایشان خبر نمی کنند، پس مرد را بهتر آن است که کارِ خود را خود کند و بر فرزند اعتماد نکند. [3000] بعدِ نُه سال آمد او هم عاریه] یعنی نُه سال در میانِ پریان شد، باز به شهرِ خود آمد اما به طریقِ عاریه نه به راهِ قرار گرفتن. [گشت پیدا باز شد مُتَواریه] در میانِ قوم خویش پیدا گشت، باز مستتر و پوشیده شد. [3001] یک مَهی مهمانِ فرزندانِ خویش] مرهون است. [بود و زان پس کس ندیدش رنگ بیش] ناپیدا شد باز به سوی پریان پرید. [3002] بُرد همجنسِ پَریانش چنان] همجنسِ پریان عبد الغوث را چنان برد. [که رباید روح را زخمِ سِنان] (182a) پس به حکمِ الجنس الی الجنس یمیل هر کس به جنسِ خود مائل شود و مراد از جنسیت آن است که اتحاد در سیرت و عمل باشد نه در صورتِ ظاهر، لاجرم عبد الغوث را با پریان اتحادِ درونی بود، نی ایشان فراز نکرد. [3003] چون بهشتی جنسِ جَنّت آمدست] مردی که اهلِ جَنّت باشد جنسِ جَنّت است. [هم ز جنسیتِ شود یزدان پرست] از جنسیتِ بهشت خدا را طاعت کند تا آن دارِ عزّت و قَرَبِ حضرت را یابد. [3004] نه نَبی فرمود جود و مَحْمَدَه] استفهامِ انکاری است. [شاخِ جَنّت دان به دنیا آمده] اشارت است به آن حدیثِ شریف که رسول الله علیه السلام فرمود: السَّخَاءُ مِنْ شَجَرَةٍ مِنْ شَجَرِ الْجَنَّةِ اغْصَانُهَا مُتَدَلِّیَةٌ اِلَى الْاَرْضِ فَمَنْ اخَذَ مِنْهَا غَصْنًا قَادَهُ ذَلِكَ الْغَصْنُ اِلَى الْجَنَّةِ، و رسول الله علیه السلام فرمود: السَّخَاءُ وَ حَسَنُ الْخَلْقِ غَصَانٌ مِنْ شَجَرَةِ الْجَنَّةِ. [3005] مهرها را جمله جنسِ مهر خوان] پس کسی که دیگری را دوست دارد دلیلِ جنسیت بود. [قهرها را جمله جنسِ قهر

دان] و کسی که اهلِ قهر است اهلِ قهر را دوست دارد و صالحان را دشمن شمارد. [3006

لَا أَبَالِي لَا أَبَالِي أَوْرَدَ] مردِ بی باک به سوی خود مردِ بی باک را کشد که به خود مائل کند.

[زآنکه جنسِ هم بُوند اندر خِرد] زیرا اتحاد دارند اندر عقل و نگر. [3007 بود جنسیت در

ادریس از نجوم] تفصیلِ ادریس را علیه السلام در بعض کتبِ تفاسیر در تفسیرِ آیتِ سورهٔ مریم که

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٧﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (مریم ۵۷/۱۹)، چنین نوشته‌اند که نام او اخنوخ بود، فرزند یزد بن مهلائیل بن قینا بن آنوش بن شیت بن آدم و گویند ادریس از فرزندانِ هابیل بود و عابد و زاهد بود، هشتاد سال عبادتِ حق کرد و خدای تعالی او را پیغامبری داد، صد و شصت سال دعوتِ خلق کرد به حق، او را ادریس خواندند از بسیار درس دادن و او پس از آدم اوّل نبیّ مبعوث بود و هر روز او را عملِ بسیار به بالای آسمان رفتی که آن مقدار از دیگر بنی آدم در سالی نرفتی ادریس در حیاتِ آدم زاده بود که از عمرِ آدم شش صد سال و بیست و دو گذشته بود و خدای تعالی او را سی صحف انزال کرد و جبرئیل او را چهار بار نازل شد و آن اوّل کسی است که خط نوشت و اوّل کسی است که جامه بدوخت زیرا پیش از وی پوست‌ها پوشیدندی و آن اوّل کسی است در علمِ نجوم و حساب نظر کرد و اوّل کسی است که اسیر گرفت از اولادِ قاییل آن بود و آن بر آسمان برفت تا دورِ افلاک دانست و طبایع ستاره‌ها را و خواصِ ایشان را بدانست، سپس از آن نازل شد و این معراج او بود و باز برفت، اکنون در جنت است یا در آسمانِ چهارم و در رفع او اخبارِ متنوّعه هست، ابن عباس فرمود که روزی ادریس را تابِ آفتاب (182b) تأثیر کرد، پس مناجات کرد که الهی با وجود این مقدار بُعد که میانِ من و آفتاب هست از حرارتِ او نزدیک شد که محترق شوم. آیا آن فرشته که حاملِ اوست چه حال باشد؟ خدایا بارِ آفتاب بر وی سبک گردان و او را از آفتاب در سایهٔ عنایتِ خود محفوظ دار. حق تعالی دعای وی اجابت کرد. روزِ دیگر آن فرشته که حاملِ آفتاب است خود را سبکبار یافت و تأثیر از حرارتِ او نیافت و سببِ این حال از حضرت عزّت پرسید، خطاب رسید که بندهٔ من ادریس در حقّ تو دعا کرد و من اجابت کردم و فرشته اجازت خواست که به زیارتِ ادریس به زمین آید، رخصت شد و ادریس از او التماس کرد که به آسمان رساند، پس آن فرشته ادریس را بر پَرِّ خود نشانید و به آسمان بُرد و نزدیکِ مطلعِ آفتاب رسانید و

در سبب دخول او به بهشت اقاویل هست، اصحّ اقوال این است چون عمل بسیار او به آسمان برفت او را ملک الموت دوست داشت و از خدای تعالی بخواست که با ادریس صحبت کند و حضرت خدا او را اذن داد. او در صورت آدمی به زمین فرود آمدی و مصاحبت کردی، وقتی که ادریس او را دانست که عزرائیل است گفت: از تو حاجت دارم. ملک الموت گفت: آن چیست؟ گفت: به من مرگ را چشانی تا شدّه او را بدانم. خدای تعالی عزرائیل را فرمان کرد تا روح او را یک ساعت قبض کند باز رها کند. چنان کرد و گفت: چگونه دیدی؟ گفت: سخت‌ترین بلاها که دیده‌ام. باز ادریس گفت: می‌خواهم که آتش را به من بنمایی. آن را برداشت، دوزخ را بنمود، باز گفت: می‌خواهم که بهشت را به من بنمایی. چون بنمود اندرون رفت و برگردید، عزرائیل گفت: بیرون آی. گفت: بیرون نمی‌آیم تا خدای تعالی مرا بیرون نیاورد. حضرت خدا ملکی فرستاد تا در میان ایشان فصل کند. آن ملک از ملک الموت پرسید که چه می‌گویی یا ملک الموت؟ او ماجری را حکایت کرد و از ادریس پرسید که چه می‌گویی یا ادریس؟ او گفت: خدای تعالی مرا اعلام کردست که **كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ** (آل عمران ۱۸۵/۳)، من آن را چشیدم و حضرت خدا فرموده است که **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا** (مریم ۷۱/۱۹)، یعنی هیچ کس نیست الاّ به جهنّم وارد شود من آن را وارد شدم و در حقّ اهل جنّت فرمود که **وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ** (حجر ۴۸/۱۵)، پس بیرون نمی‌آیم تا مرا خدای تعالی بیرون نیاورد. پس هاتف آواز داد که باذنی دخل و بامری فعل **فَخَلَّ سَبِيلَهُ**، یعنی به اذن من داخل شد و به فرمان من کرد، پس او را بگذار. لاجرم خدمت مولانا آن معراج ادریس را یعنی اوّل بار به آسمان رفتن و باز آمدنش را حکایت می‌کند که در ادریس به انجوم جنسیّت بود. [هشت سال او با زُحَل بُد در قدم] هشت سال در فلک هفتم با زحل در آمدن صحبت کردن بود. [3008 در مشارق در مغارب یار او] مصاحب و هم‌راز زحل. [هم‌حدیث و محرم آثار او] هشت سال غیبت کرد. [3009 بعد غیبت چونکه آورد او قدم] (183a) مرهون است. [در زمین می‌گفت او درس نجوم] یعنی پس از هشت سال چون ادریس به زمین آمد درس ستاره‌ها گفت. [3010 پیش او استارگان خوش صف زده] همچون شاگردان نشسته. [اختران در درس او حاضر شده] و به ادریس مکالمه و مباحثه کرده. [3011 آنچنان که خلق آواز

نجوم] مرهون است. [می‌شنیدند از خصوص و از عموم] هر چه اختران گفتندی مردمان شنیدندی. [3012 جذبِ جنسیت کشیده تا زمین] چون در میانِ ادريس و اختران جنسیت بود جذبِ جنسیت تا به زمین بکشید. [اختران را پیشِ او کرده مُبین] ظاهر این نیز معلوم شد که جنسیت به حسبِ صورت نیست، بلکه به حسبِ سیرت و خصلت بود. [3013 هر یکی نامِ خود و احوالِ خود] بع فتحِ خا خواندن می باید. [باز گفته پیشِ او شرحِ رصد] آنچه به رصد معلوم می شود هر یک ستاره خود می گفت، پس مبین شد که جنسیت از روی ظاهر نیست بلکه نوعِ نظر است از طرفِ خدا بیننده از روی معنی، چنانکه می فرماید: [3014 چیست جنسیت یکی نوعِ نظر] مرهون است. [که بدان یابند ره در همدگر] آنان که همجنساند از روی معنی به سببِ آن نظر به یکدیگر راه یابند. [3015 آن نظر که کرد حق در وی نهان] آن نظر که کرد خدای تعالی در کسی پنهان. [چون نهد در تو تو گردی جنسِ آن] چون آن نظر را در تو کند تو جنسِ آن کس شوی خواه صالح باشد آن کس خواه طالح. [3016 هر طرف چه می‌گشدد تن را نظر] سؤال و جواب است، یعنی اگر پرسشی به هر جانب تن را چه می‌گشدد، جواب آن است که نظر می‌گشدد. [بی‌خبر را کی کشاند باخبر] این نیز سؤال و جواب است یعنی جاهل را عالم می‌کشاند، پس چون حضرت خدا به عینِ عنایت نظر کند آن منظور را صالح کند و به سوی صالحان گشدد و اگر به چشمِ لعنت نظر کند آن را فاسق کند و به طرفِ فاسقان مائل کند، لاجرم میلِ دلِ مرد به سوی صلحا دلیلِ صلاح و سعادت است و به سوی فاسقان میل کردن دلیلِ فسق و شقاوت است. [3017 چونکه اندر مرد خوی زن نهد] حضرت خدا چون در مرد خوی زن بنهد در او خوی رجولیت نباشد. [او مخنث گردد و گان می‌دهد] اگرچه در صورت مرد است اما از جهتِ معنی زن است که همچون زنان جماع می‌دهد. [3018 چون نهد در زن خدا خوی نری] و خصلتِ رجولیت اگرچه در صورت زن است، [طالبِ زن گردد آن زن سَعَتَری] به ترکی زبجی. [3019 چون نهد در تو صفاتِ جبرئیل] که همچون او طالبِ حضرت خدا و عاشقِ بارگاهِ اعلی شوی. [همچو فرخی بر هواجویی سبیل] و پریدن می‌خواهی به سوی آسمان. [3020 منتظر بنهاد دیدۀ در هوا] مرهون است. [از زمین بیگانه عاشق بر سما] پس در کسی که

طلبِ قربِ حضرت خدا و عبادت و عبودیتِ مولی باشد، دلیل است که در او صفاتِ جبرئیل نهاده است. [3021 چون نهد در تو (183b) صفت‌های خری] مرهون است. [صد پرتِ گر هست بر آخرِ پری] هر چند که چابکی و اسبابِ عبادت مهیاست چون در تو اوصافِ خری که حماقت و شهوت و غفلت و کاهلی نهد به سوی خوب و بلادت و حیوانیت می روی. [3022 از پی صورت نیامد موش خوار] حقیری از جهتِ صورت نیست، بلکه [از خبیثی شد زبونِ موش خوار] مغلوبِ گربه. لاجرم حقارتِ مرد از جهتِ صورت نیست، بلکه از روی سیرت است. [3023 طعمه جوی و خاین و ظلمت پرست] خبیثیِ موش این است که لقمه-جوی است و خیانت کننده و تاریکی را دوست دارنده. [از پنیر و فُستق و دوشاب مست] و عاشقِ پنیر و فُستق و دبس است. [3024 بازِ آشهب را چو باشد خویِ موش] بازِ سپید را چون خویِ موش باشد، [ننگِ موشان باشد و عارِ وحوش] پس کسی که نیک صورت باشد و بدسیرت بود، مثلاً در صورت صلاح اما فساد کند بدتر از فاسقان است، چنانکه [3025 خویِ آن هاروت و ماروت ای پسر] مرهون است. [چون بگشت و دادشان خویِ بشر] چون خویِ این دو فرشته متغیّر شد، حق تعالی ایشان را خوی داد که خویِ بشر یافتند. [3026 در فتادند از لَنَحْنُ الصّٰفُّوْنَ] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره الصّافات است وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ ﴿۱۶۵﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ الصّٰفُّوْنَ (صافات ۱۶۴-۱۶۵) حضرت خدا از طرفِ فرشتگان حکایت می کند که گویند: از ما کسی نیست الا او را مقام معلوم است و ما از صف‌زدگانیم. [در چه بابل بیسته سرنگون] یعنی آن دو فرشته از مقام صفوف ملائکه افتادند به چاه بابل مقید شده سرنگون. [3027 لوح محفوظ از نظرشان دور شد] چون به خویِ بشر متّصف شدند و به زمین فرود آمدند از لوح محفوظ دور شدند. [لوح ایشان ساحر و مسحور شد] اگرچه در صورت ملک بودند چون به خویِ بشر اتّصاف یافتند همچون بشر مرتکبِ معصیت شدند، بلکه بدتر از بشر. [3028 پر همان و سر همان هیکل همان] پر و بال ملکی و سر و صورت کماکان اما متغیّر شد خصلت و مکان اگرچه هاروت و ماروت در صورت فرشته بودند چون عملِ بشر سرشته بشر کردند گرفتارِ عذاب شدند. [موسی بر عرش و فرعونی مُهان] اگرچه موسی و فرعون هر دو انسانند اما مقامِ موسی عرش است و فرعون خور

است. [3029 در پیِ خو باش و با خوش‌خو نشین] در پی و طلبِ خوی خوش و عملِ صالح باش و با خوش‌خوی و صالح بنشین. [خوپذیری روغنِ گل را ببین] چون روغن به گل نشیند بوی نیک در او اثر کند که صحبت مؤثر است، کسی با نیکان نشیند او را نیکی سرایت کند که الصَّحْبَةُ مَوْثِرَةٌ وَ الطَّبِيعَةُ سَارِقَةٌ. [3030 خاکی گور از مرد هم یابد شرف] خاکی قبر از مرده که در آن مدفون است شرف یابد. (184a) [تا نهد بر گورِ او دل روی و کف] یعنی صاحب‌دلی به زیارتِ آن میّت آید از شرفِ او روی کف بر خاک نهد، لاجرم خاک به قربِ صالح عزیز و شریف شود چنانکه می‌فرماید: [3031 خاکی از همسایگیِ جسمِ پاک] مرهون است. [چون مُشْرِف آمد و اقبال‌ناکی] چگونه شرف یافته و دولتمند شد. [3032 پس تو هم اَلْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ گوی] به حکمِ الجارِ تَمَّ الدَّارُ، عزیزی را بیاب و همسایه و قرینِ او شو. [گر دلی داری برو دلدار جو] اگر عقل و دل داری، برو دلداری بجو. [3033 خاکی او هم‌سیرتِ جان می‌شود] که خاکی آن دلدار هم‌سیرتِ جان گردد یعنی خاکش همچون زنده تربیت و ارشاد کند. [سرمه چشمِ عزیزان می‌شود] که بسا عزیزان به زیارتِ قبورِ بزرگان گشاده‌چشم گشتند. [3034 ای بسا در گور خفته خاک‌وار] اَمَّا [به ز صد احیا به نفع و انتشار] به از صد زندگان به سود و پاشیدنِ سود چنانکه رسول الله علیه السّلام فرمود: مَنْ زَارَنِي فِي مَمَاتِي كَأَنَّمَا زَارَنِي فِي حَيَاتِي وَ مَنْ زَارَنِي وَجِيتَ لَهُ شِفَاعَتِي. [3035 سایه بُرده او و خاکش سایه‌مند] سایه را او از این جهان بُرد اَمَّا خاکش سایه‌مند است که هر که در او آید در ظلّ حمایت باشد. [صد هزاران زنده در سایه ویند] چنانکه در این حکایت:

[داستانِ آن مرد] این داستانِ آن فقیر است [که وظیفه‌ای داشت از محتسبِ تبریز] نامِ آن محتسب بدرالدّین عمر بود و مراد از او رسول الله علیه السّلام است یا واعظ و یا مرشدِ طریقت [و واماها کرده بود بر امیدِ آن وظیفه] که سرِ هر سال به او آمدی، او همه وامِ او را گذاردی، اتّفاقا محتسب بمرد [و او را خبر نه از وفاتِ او] آن درویش بیخبر بود از مردنِ محتسب [حاصل از هیچ زنده‌ای وامِ او گزارده نشد] از هیچ کس وامِ آن درویش مؤدّی نگشت [الا از محتسبِ متوفّی گزارده شد] چنانکه در آخرِ قصّه معلوم شود [چنانکه گفته‌اند] شعر:

[لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَّاحَ بِمَيِّتٍ] خبر لَيْسَ بِمَيِّتٍ است یعنی هر که مُرد پس آسایش یافت مرده نیست [إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتٌ الْأَحْيَاءُ] به درستی مرده مرده زندگان است.

[3036] آن یکی درویش ز اطرافِ دیار] یک درویش از اقصای بلاد و دیار [جانبِ تبریز آمد وامدار] مدیون. [3037] نه هزارش وام بُد از زر مگر] نه هزار زر دین داشت آن درویش دلریش، نه هزار اشارت است به آن که چون کسی زراعت کند و حاصل بردارد عشرش بدهد، باقی به خود بماند اما در کشتزارِ عمرِ آخرت نُهش ضایع شود بلکه به وام و حقوق مصروف گردد به سببِ اعتماد بر کرمِ حضرت خدا و شفاعتِ حضرت مصطفی علیه السلام. [بود در تبریز بدرالدین عُمَر] که آن کس [3038] محتسب بُد او به دل بحر آمده] صورتا محتسب بود اما به دل دریا بود. [هر سرِ مویش یکی حاتم کده] هر موی او یک خانه حاتم بود و موضع آن سخی که مشهور است. (184b) [3039] حاتم ار بودی گدایِ او شدی] حاتم ار زنده بودی گدای او گشتی. [سر نهادی خاکی پایِ او شدی] زانکه عطای آن محتسب چنین بود که [3040] گر بدادی تشنه را بحری زلال] اگر تشنه را بحرِ زلال دادی، [در کرمِ شرمنده بودی زآن نوال] لفظ در کرم ظرفِ لفظِ بدادی است و نوال به معنی عطا است یعنی آنچنان کریم بود که این قدر احسان را اندک شمردی با وجود که تشنه را اندک آب دادن انعام تمام است، بسیار دادن انعام عام است اما آن محتسب از کمالِ کرمِ خود چندین احسان را اندک می شمرد و شرمنده می شد و همچنان [3041] ور بکردی ذره‌ای را مشرقی] اگر ذره را آفتابِ شرق کردی، [بودی آن در همّتش نالایقی] همّت او چنان بلند بود که این مقدار کرم را کمتر پنداشتی چونکه آن محتسب در دیار به کرم مشهور بود. [3042] بر امیدِ او پیامد آن غریب] آن درویش [کو غریبان را بُدی خویش و نسیب] که آن محتسب غریبان را خویشاوند و قریب بود. [3043] با درش بود آن غریب آموخته] که از درش بسیار عطا دیده بود چنانکه [وام بی حد از عطایش توخته] اسم مفعول است از توختن به ترکی اودمک و اوکمک و قزمنق یعنی هر گاه به درِ محتسب التجا می کرد و دین بسیار از عطای او گزارده بود. [3044] هم به پشتِ آن کریم او وام کرد] ضم عظامتِ آن محتسب این درویش وام کرد [که ببخششهاش واثق

بود مرد] که بر عطای محتسب معتمد بود آن درویش. حکایت: یک اعرابی پیش امیر المؤمنین علی رضی الله عنه آمد و گفت: یا امیر المومنین، مرا به تو حاجت هست که در آن خدای تعالی را رضا است و تو را شکر و ثنا اگر حاجتم قضا کنی خدا را حمد می کنم و تو را شکر و اگر قضا نمی کنی خدا را حمد می کنم و تو را معذور می دارم. علی رضی الله عنه گفت: من ذلّیلِ سؤالِ تو را نمی خواهم، حاجتِ خود را به انگشت بر زمین بنویس، حاجتِ تو مقتضی می شود إن شاء الله. اعرابی بر زمین به انگشت نوشت. شعر: غریب و مسکین و طالبِ کسوة - فما انت فیها یا اخی الجود صانع. علی او را خلعتِ خوب فرمود، چون بپوشید گفت: شعر: کسوتی حلّة نبلی محاسنها - فسوف انشر من حسن الثناء حلل. علی او را صد دینار فرمود، چون اعرابی قبض کرد گفت: شعر: بدأت باحسان و ثیبت بالرّضا - و ثلّنت بالحسنى و ربّعت بالکرم - و انجزت لی من حاجتی ما یسرّنی - و اخرت لاعنی و قدّمت لی نعم. علی او را شتری فرمود و حالِ کریمان چنین بود که بیش از حاجت سائل دهند. حکایت: زنی از لیث سعد سکوره‌ای انگبین خواست، او مشکی انگبین فرمود، گفتندش: او سکوره‌ای خواست، تو چرا مشکی فرمودی؟ گفت: او به قدرِ حاجتِ خود خواست، ما به قدرِ همّتِ خود دادیم.

[3045 لأبالی گشته زو و وام‌جو] بی باک شده بود آن درویش از آن محتسب (185a) و وام‌جوی گشته. [بر امیدِ قلزمِ اکرام‌خو] بر رجای دریای قلزمِ اکرام را خو گرفته که آن محتسب است. در این تنبیه است که مرد را می باید که بر احسانِ حضرت خدا اعتماد کند و غمِ رزق نخورد. [3046 وام‌داران روئرش او شادکام] مدیونان تُرشر روی می باشند اما آن درویش شادان. [همچو گل خندان از آن روضُ الکرام] همچون گل خندان بود از بهشت‌های کریمان یعنی از محتسبِ مذکور. لاجرم آن درویش واثق بود به رازق. [3047 گرم شد پشتش ز خورشیدِ عرب] یعنی از رسول الله علیه السلام. [چه غم استش از سبالی بولهب] چه غم آن کس را از سبیل و غرورِ ابو لهب؟ پس کسی که ایمانِ صحیح و اعتقادِ قوی دارد از وساوسِ شیطان غم نمی خورد، حضرت ملک قدّوس در سوره یونس فرمود: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ (یونس ۲۶/۱۰)، هست هزاران را که احسان کردند نیکی و افزونی گویند حسنی مانند حسناتِ ایشان است و زیاده آن است که هر حسن را ده مثل دهند تا به هفت صد مثل و تا به غیر حساب و

گویند حسنی جنت است و زیاده دیدار حضرت خدا. [3048] چونکه دارد عهد و پیوند [سحاب] کسی را عهد و پیوند باشد به ابر، [کی دریغ آید ز سقایانش آب] پس کسی که بر معدن رزق که حضرت خداست اعتماد کند از عطا اجتناب نکند و چون عوض بسیار را داند از دادن اندک امتناع نکند. [3049] ساحران واقف از دست خدا] مرهون است. [کی نهند این دست و پا را دست و پا] بلکه رهانند تا فرعون ببرد؟ [3050] روبهی که هست زآن شیرانش پشت] روباهی را که از شیران خدا مظاهرش باشد باشد، [بشکند کله پلنگان را به مُشت] لاجرم مردان خدا وسوسه شیطانیّه را محو کنند همچون جعفر صادق رضی الله عنه اهل قلعه را در این حکایت

[آمدن جعفر رضی الله عنه به گرفتن قلعه به تنهایی و مشورت کردن ملک آن قلعه در دفع او] در این تنبیه است که شاه را مشاوره می باید کرد با وزیر عاقل [و گفتن وزیر ملک را که زنهار تسلیم کن و از جهل تهور مکن که این مرد مؤید است] من عند الله تعالی [و از حق جمعیت عظیم دارد در جان خویش]

[3051] چونکه جعفر رفت سوی قلعه‌ای] جعفر صادق رضی الله عنه برفت به سوی یک قلعه. [قلعه پیش کام خشکش جرعه‌ای] قلعه پیش دماغ یابس او و دهان تشنه‌اش سک جرعه بود یعنی چنانکه تشنه را یک جرعه اندک و حقیر نماید جعفر را آن قلعه چنان نمود. [3052] یک سواره تاخت تا قلعه به کر] تنها بتاخت تا به قلعه به حمله زد. [تا در قلعه بیستند از حذر] کافران از او ترسیدند تا باب قلعه را بستند. [3053] زهره نی کس را که پیش آید به جنگ] کسی را که از کافران زهره نبود که پیش جعفر آید بجنگد زیرا [اهل کشتی را چه زهره با نهنگ] که با تمساح جنگ و مقابله کنند. [3054] روی آورد آن ملک سوی وزیر] یعنی پادشاه آن قلعه به وزیر خود متوجه شد از بهر مشاوره کردن (185b) در این خصوص [که چه چاره‌ست اندر این وقت ای مشیر] ای وزیر مشیر خیر. [3055] گفت آنکه ترک گویی کبر و فن] وزیر گفت: چاره این است که ترک کنی تکبر و تصنوع را. [پیش او آیی به

شمشیر و کفن] پیشِ جعفر بیایی شمشیر به دست گرفته و کفن در گردن کرده. [3056]

گفت آخر نی یکی مردی است فرد] آن پادشاه گفت: آن جعفر نه تنها یک مرد است؟

[گفت منگر خوار در فردی مرد] وزیر گفت: خوار نظر مکن در تنهایی او. [3057 چشم بگشا قلعه را بنگر نکو] چشم را بگشا و اهل قلعه را خوب بنگر ای پادشاه. [همچو سیماب است لرزان پیشِ او] سیماب به ترکی ژویه. [3058 شسته در زین آنچنان محکم پی است] آن جعفر در زین نشسته آنچنان محکم پیست. [گویا شرقی و غربی با وی است] گویا اهل شرق و غرب با اوست. [3059 چند کس همچون فدایی تاختند] چون پیشِ جعفر رفتند، [خویشتن را پیشِ او انداختند] و با جعفر جنگ ساختند اما مغلوب و مقتول او شدند، چنانکه می فرماید: [3060 هر یکی را او به گری می فکند] هر یکی را از مردان آن جعفر به گری می افکند. [سر نگوسار اندر اقدام سَمند] در پای های اسب. [3061 داده بودش صنِع حق جمعیتی] صنِع خدا جعفر را جمعیتی داده بود [که همی زد یک تنه بر اُمّتی] که تنها بر یک اُمّت همی زد. پس چون کسی بر خدای تعالی اعتماد از چیزی نمی ترسد و خدمت مولانا به تقریبِ جعفر حالِ خود را از زبانِ وی حکایت کند. [3062 چشم من چون دید روی آن قُباد] و سلطان. [کثرتِ اعداد از چشم فتاد] بسیاری شمارِ لشکر از چشم من ساقط شد. [3063 اختران بسیار و خورشید ار یکی است] اختران بسیار است اگرچه خورشید یکی است. [پیشِ او بنیادِ ایشان مُندَکی است] خراب و اندکی است. [3064 گر هزاران موش پیش آرند سر] مرهون است. [گره را نی ترس باشد نی حذر] زانکه موشان نمی توانند که به مقابله او آیند، باز خدمتِ مولانا در این محلّ پندِ دیگر می فرماید که اهل دنیا و اصحابِ هوا مانند موشان اند که از آوازِ گربه شیطان بیخود شوند، اتفاق و مظاهرت نمی کنند تا بر وی غالب شوند و همچنان حواس و قوی و اجزا و اعضا هر یکی به هوای رفته است. [3065 کی به پیش آیند موشان ای فلان] کی باشد به مقابله گربه آیند موشان؟ [نیست جمعیت درونِ جانشان] چون در جانِ موشان جمعیت نیست. [3066 هست جمعیت به صورتها فشار] جمعیت در صورت باطل است زانکه اعتبار به جمعیت معنی است، لاجرم اهل دنیا و اربابِ هوا اگرچه در صورت جمعد اما به حکمِ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى (حشر

۱۴/۵۹) در ایشان اتفاق نیست و همچنان حواس و قوای مردم هوا و اجزا و اعضای اهل دنیا اگرچه جمعد اما چون مرد را قوّة قلب نیست همچون موش از گربه شیطان (186a) مغلوب شوند. [جمع معنی خواه هین از کردگار] جمعیت معنی بخواه از حضرت خدا. [3067] نیست جمعیت ز بسیاری جسم] زیرا [جسم را بر باد قایم دان چو اسم] چنانکه اسم عرض است قیام بنفسه ندارد بر باد که مست قیام دارد همچنین دم انسان باد است جسم به دم و تنفس قایم است. [3068 در دل موش از بُدی جمعیتی] و اتفاق، [جمع گشتی چند موش از حمیتی] و غیرتی. [3069 برزدندی چون فدایی حمله‌ای] مرهون است. [خویش را بر گربه بی‌مُهله‌ای] بی‌نوقف. [3070 آن یکی چشمش به کُندی از ضراب] آن یکی موش چشم گربه را بکندی از زدن. [وآن دگر گوشش دریدی هم به ناب] موش دیگر گوش گربه را دریدی هم به دندان. [3071 وآن دگر سوراخ کردی پهلُوش] موش دیگر رخنه و سوراخ کردی در پهلوی گربه. [از جماعت گم شدی بیرون شُوش] و حکومتش، لفظ بیرون شو به ترکی اولدگلنجم اولمق. [3072 لیک جمعیت ندارد جان موش] از آن جهت [بجهد از جانش به بانگ گربه هوش] از جان موش. به بانگ گربه موش بجهد که چون موش آواز گربه را بشنود عقل او زایل شود. [3073 خشک گردد موش زآن گربه عیار] یابس و جامد گردد موش از گربه عیار و اهل هوا نیز چنین است که به مکر شیطان عیار و به آواز این مکار فریفته و مغلوب شوند. [گر بود اعداد موشان صد هزار] بر بسیار چنانکه [3074 از رمه آنْبه چه غم قصّاب را] از گله انبوه غم نیست قصّاب را. [آنْبهی هُش چه بندد خواب را] انبوهی عقل نبندد خواب را. [3075 مَالِکُ الْمُلْک است جمعیت دهد] این بیت از روی معنی تعلق دارد به آن مصراع که گفته بود [جمع معنی خواه از کردگار] یعنی حضرت خدا قادر مطلق است، جمعیت دهد. [شیر را] مفعول دهد است. [تا بر گله] به کاف عجمی و لام مخفف به معنی رمه است و در این لفظ تشدید لام نیز لغت است [گوران] به ضم کاف عجمی جمع گور است، به ترکی قولان. [جهد] یعنی یک شیر را چنان جمعیت و شجاعت دهد که تا بر رمه گوران بزند. [3076 صد هزاران گور ده‌شاخ و دلیر] گور بسیار که هر یکی را ده شاخ باشد و در صورت دلیر و مهیب نماید، [چون عدم باشند پیش صُول شیر] همچون معدوم

شوند پیش حمله کردن شیر. لاجرم مغلوب شدن موش یعنی اهل هوا از حرص و خیانت است و دوستی ظلمت اما اگر حضرت خدا را زاری کردی و ترک خیانت و ظلمت نمودی و روشنی جُستی، آنچه خواستی یافتی. [3077 مَالِکُ الْمُلْکِ است بَدَّهْدْ مُلْکِ حُسْن] مرهون است. [یوسفی را تا بود چون ماءِ مُزْن] همچون آبِ ابر سپید صافی و لطیف. [3078 در رخی بنهد شعاعِ اختری] در رخ کنیزکی و دختری نورِ اختری بنهد [که شود شاهی غلامِ دختری] که پادشاهی غلامِ کنیزک شود و اگر نوری از نورِ خود در کسی نهد آن را چیزی پوشیده نماند ولِهذا می فرماید: [3079 بنهد اندر رویِ دیگرِ نورِ خود] به فتحِ خا می باید خواند یعنی چون خدای تعالی در روی کسی نورِ خود را نهد (186b) [که ببیند نیم شب هر نیک و بد] چنانکه [3080 یوسف و موسی ز حق بُردند نور] موضعِ آن نور را بیان کند. [در رخ و رخسار و در ذاتِ الصُّدور] یعنی در روی و در دلِ هر یکی نور بود از ملکِ غفور. [3081 رویِ موسی باریقی انگیخته] رویِ موسی درخشندگی انگیخته که گاهی در او تجلّی نورِ حق پیدا گشتی. [پیشِ رُو او تُوبره آویخته] همچون کلاه بارانی تُوبره را بر سر پوشیدی و رویِ خود را به آن پوشیدی تا نورِ رویِ او نورِ بصرِ مردمان را بُردی زیرا [3082 نورِ رویش آنچنان بُردی بَصَر] نوری بصر را [که زمرّد از دو دیده مارِ کر] خاصیتِ زمرّد آن است که مارِ اصم یعنی افعی را که کر است کور کند. [3083 او ز حق در خواسته تا تُوبره] موسی از خدای تعالی طلب کرد که تُوبره [گردد آن نورِ قوی را ساِتره] و پوشیده. [3084 تُوبره گفت از گلیمت ساز هین] حضرت خدا فرمود موسی را تُوبره را از لباسِ خود بساز، [کآن لباسِ عارفی آمد امین] که این لباسِ عارفِ امین باشد یا آن کلیمِ لباسِ عارفِ امین است. [3085 کآن کسا از نور صبری یافتست] و به آن معتاد شده. [نورِ جان در تار و پودش تافتست] پس پرده را از او ساختن می باید. [3086 جز چنین خرقه نخواهد شد صوان] جز این خرقه جامه دان و پوشش نمی شود. [نورِ ما را بر نتابد غیرِ آن] نورِ ما را تحمّل نمی کند غیرِ او. [3087 کوهِ قاف ار پیش آید بهُرسد] و از برای حجاب. [همچو کوهِ طور نورش بردرد] چنانکه به حکمِ جَعَلَهُ دَکَّاءَ (اعراف ۱۴۳/۷) نورِ من طور را درید، کوهِ قاف را نیز می درد. [3088 از کمالِ قدرت ابدانِ رجال] از کمالِ قدرتِ حق تعالی بدنهای مردمان [یافت اندر نورِ بی چون احتمال]

که توانا شدند بر کشیدن آن نور بی چون را. [3089 آنچه طُورش برنتابد ذره‌ای] آن نور که طور طاقت ندارد به یک ذره. [قدرتش جا سازد از قاروره‌ای] قدرت حق محلّ کند آن نور را از یک قاروره. [3090 گشت مشکات و زجاجی جای نور] مشکات و یک زجاج جای آن نور گشت [که همی‌درّد ز نور آن قاف و طور] که از آن نور کوه قاف و طور دریده همی گشت. [3091 جسمشان مشکات دان دلشان زجاج] به حکم آیت سوره نور الله نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ (نور ۳۵/۲۴) جسم مردان مشکات یعنی دریچه در دیوار ابدان و دل ایشان را زجاج و قندیل بدان. [تافته بر عرش و افلاک این سراج] نه همچون زجاجی که یک خانه را روشن کند. [3092 نورشان حیران این نور آمده] نور عرش و افلاک حیران نور حق گشته. [چون ستاره زین ضحی فانی شده] چنانکه ستاره پس از طلوع آفتاب و وقت چاشتگاه فانی شود نور ایشان نیز از نور خدای تعالی محو گشته است. [3093 زین حکایت کرد آن ختم رُسل] آن نور که حضرت خدا در دل اهل الله نهد که (187a) آن نور دل او را منور کند و همه ماسوی را فراموش گرداند، چنان شود که در دل او خبر حضرت خدا نماید از این خصوص رسول الله علیه السلام در حدیث قدسی حکایت کرده. [از مَلِیکِ لَا یَزَالُ و لَمْ یَزَلْ] که حضرت خدا فرمود: لَا یَسْعَنِ اَرْضِی و لَا سَمَائِی وَلَکِن یَسْعَنِ قَلْبَ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ التَّقِی النّقِی الوداع. [3094 که نگنجیدم در افلاک و خلا] تفسیر حدیث مذکور است. [در عقول و در نفوس با علّا] یعنی در این جمله بگنجیدم. [3095 در دل مؤمن بگنجیدم چو ضیف] همچون مهمان. [بی ز چون و بی چگونه بی ز کیف] یعنی گنجیدن حضرت خدا در دل بنده مؤمن بی کم و کیف باشد. [3096 تا به دلّالی آن دل فوق و تحت] تا به دلالت کردن آنچنان دل بالا و نشیب یعنی به نصیحت و ارشاد آنچنان کس فقیر و غنی [یابد از من پادشاهی‌ها و تخت] فاعل یابد ضمیر فوق و تحت است و مفعولش پادشاهی‌ها و تخت. حکایت: ابو کتّانی را گفتند: عمل تو چه بود تا بدین مقام رسیدی؟ گفت: چهل سال دربان دل خویش شدم، هر چه غیر حق بود همه را از در دور می کردم، تا دل من چنان شد که هیچ

چیزی دیگر ندانست جز خدای تعالی. [3097 بی‌چنین آینه از خوبی من] مرهون است. [برنتابد نی زمین و نی زَمَن] بی‌چنین آینه زیمن و زمان از خوبی من نتابد و تحمّل نکند. لاجرم چون کسی راه خدا و تجلّی مولی را دیدنِ احوالِ خود را می‌خواهد در این آینه نظر کردن می‌باید. حکایت: شیخ شبلی می‌گذشت، دید زنگی شوریده‌ای شورش می‌کند و خلق بر وی جمع شده‌اند و او از خلق فراغت دارد و آنچه گوید خلق زبان او را فهم نمی‌کنند، شبلی در طلب شد تا زنگی دیگر یافت و آن را چیزی داد تا پیش این زنگی آورد و گفت: معنی گفتار این شوریده را به ما باز گو. زنگی چون به گفتار او شنید بیهوش و متحیر شد، پس از زمانی به خود آمد و گفت: این زنگی می‌گوید: سینه مرا بشکافید و مرا در طلب دارید، اگر به غیر از دوستی خدای تعالی در دلم یابید مرا از میان دو پاره کنید و به آتش بسوزید. بیت: اگر جز تو سری دارم سزاوارِ سرِ دارم - و گر جز دامن‌ت گیرم بریده باد دو دستم. سخن راست از مردم دیوانه باید شنید، پس هر که بر محبتِ خدای تعالی دیگری گزیند در دنیا و آخرت خوار و رسوا گردد. لاجرم به حکمِ یسعی قلبِ عبدی المؤمن الخ اینچنین عبد است مظهرِ حق همین پند ایشان قبول کردن می‌باید. [3098 بر دو کون اسپِ ترخم تاختم] از کلامِ ملیک لایزال است. [پس عریض آینه‌ای بر ساختیم] تا در معجزاتِ انبیا و کراماتِ اولیا و حالاتِ اتقیا مشاهده ما کنند بلکه از مناقب و اعمالِ ایشان پند گیرند. حکایت: شیخ شبلی روزی با ستونی پیش محراب بود نرمک نرمک سخن می‌گفت و گوش بر ستون نهاد. مریدان از شیخ سؤال کردند که ای قطبِ عالم از آن اسرار نصیبی برسان. شیخ فرمود که از این ستون سؤال (187b) کردم و گفتم که از تو چه عملِ صالح صادر شد که تو را در مقامِ عابدان نهادند و مقامِ تو محراب شد؟ او به زبانِ حال جواب گفت که از من هیچ عملِ صالح به وجود نیامد اما به برکتِ آنکه راستم و راست رسته‌ام، این مقام را یافته‌ام. بیت: شرفِ راستی بین که ز جاه - شد الف حرفِ اوّل اللّه. [3099 هر دمی زین آینه پنجاه عرس] هر وقت از این آینه بسیار مهمانی عروس جمعیت و ضیافتِ پند و نصیحت و کلامِ حکمت و ارشاد و طریقت [بشنو آینه ولی شرحش مپرس] بشنوی آینه اما شرحش مپرس زیرا امرِ وجدانی قابلِ وصف و تعبیر نیست. حکایت: شیخ شبلی چون به بغداد آمد خلیفه وی را بسی اعتبار کرد و بسیار درهم و دینار داد و شبلی صیت و

صدای جنید را شنید، عزم زیارتش کرد، چون وی را دید جلوه‌ای از عشق او در جانش جا گرفت. جنید را گفت: طالبِ خدایم، چون کنم، تدبیر چیست؟ جنید گفت: اول توبه و بعد از آن ترکِ شهوت کن و هر چه لابد است حلال است و از غیر احتراز باید کرد. شبلی گفت: مرا خدمت بفرمای. جنید گفت: سه سال گدایی کن، هر چه به کف آری هر روز به یکتای نان قناعت کن، باقی را به فقیران تصدّق کن. چون سه سال چنین کرد پیش جنید آمد و گفت: دیگر چه می فرمایی؟ گفت: سه سال خدمتِ سقایه کن و ابرق‌ها را پاک ساز. شبلی سه سال خدمتِ سقایه کرد. جنید خرقه بداد. باز گفت: سه سال خدمتِ مطبخ کن، آتش افروز و کاسه‌ها را بشوی. شبلی نه سال خدمت کرد، جنید وی را سجّاده داد. پس از آن جنید گفت: پس از این ارشاد را شایسته‌ای زیرا نفس بشکسته‌ای. [3100 حاصل این کز بُسِ خویشش پرده ساخت] چون خدمتِ مولانا چندین معارف فرمود به حکایتِ موسی عودت نمود که می گوید حاصلِ کلام این است که موسی از لباسِ خود پرده بساخت چون وقتی [که نفوذِ آن قمر را می‌شناخت] و شعله زدنِ آن قمر حقیقی را که حضرت خداست بدانستی. [3101 گر بُدی پرده ز غیرِ بُسِ او] مرهون است. [پاره گشتی گر بُدی کوه دوتو] اگرچه آن پرده کوه دوتا بودی. [3102 ز آهنین دیوارها نافذ شدی] آن نور. [توبره با نورِ حق چه فن زدی] و چه چاره کردی امّا [3103 گشته بود آن توپره صاحبِ تَفی] صاحبِ حرارتی و خداوند پرده نورِ حق زیرا [بود وقتِ شور خرقه عارفی] وقتِ اضطراب و تجلّی خرقه آن عارف بود، لاجرم به نور معتاد بود متحمّل شد. [3104 زآن شود آتش رهین سوخته] آتش از این جهت مدفون سوخته شود و سوخته محلّ آتش گردد. [کوست با آتش ز پیش آموخته] و اعتیاد گرفته. [3105 وز هوا و عشقِ آن نورِ رشاد] از محبّت و عشقِ آن نورِ راهِ راست [خود صَفُورا هر دو دیده باد داد] صفورا زنِ موسی و دخترِ شعیب است، هر دو دیده را به اختیارِ خویش کور کرد. [3106 اوّلا بر بست یک چشم و بدید] مرهون است. (188a) [نورِ روی او و آن چشمش پَرید] یعنی اوّلا صفورا یک چشم خویش ببست و به چشم دیگر نظر کرد. پس نورِ روی موسی را در وقتِ تجلّی نورِ خدا دید آن چشم صفورا پرید یعنی نورِ او برفت. [3107 بعد از آن صبرش نماند و آن دگر] پس از آن صفورا را صبر نماند و آن چشم دیگر [برگشاد و کرد خرجِ آن

قمر] یعنی چشمِ دیگر که بسته بود آن را نیز گشاد و به نورِ حق که در روی موسی لمعان کرده بود نظر کرد، نورِ آن چشم نیز برفت، هر دو چشم او کور شد. [3108 همچنان مردِ مجاهد نان دهد] گاهی باشد مردِ مجاهده کننده از بهر خدای تعالی نان دهد [چون بر او زد نور طاعت جان دهد] چون بر وی نورِ عبادت بزند به جای نان جان دهد که از وی انسلاح روح واقع شود، ولهذا رسول الله عليه السلام عایشه صدیقه را گفتی: کَلِّمْنِي يَا حَمِيرَا که از پریدن روح ترسیدی زانکه هنوز امرِ وحی تمام نشده بود. [3109 پس زنی گفتش ز چشمِ عَبْهَرِي] پس از کور شدنِ صفورا یک زن گفت او را: از چشمِ نرگسی و سیاهی [که ز دستت رفت حسرت می خوری] استفهام است. [3110 گفت حسرت می خورم که صد هزار] صفورا گفت: حسرت از آن جهت می خورم که کاشکی مرا صد هزار [دیده بودی تا همی کردم نثار] از بهر دیدنِ آن نورِ الهی در روی شوی خود که موسی است زیرا [3111 روزنِ چشمم ز مه ویران شدست] اگرچه روزنِ چشم من از ماهِ حقیقی ویران گشته است [لیک مه چون گنج در ویران نشست] چنانکه گنج در ویرانه می باشد، همچنان آن نور در چشمِ ویران من جای گرفت. [3112 کی گذارد گنج کین ویرانه ام] معنی مراد به ترکی قومز گنج که بو بنم ویرانم. [یاد آرد از رواق و خانه ام] به یاد آرد پیش در او خانه مرا یعنی خانه ای که ویران شود و در آن ویران گنج را پنهان کنند هرگز معموری او را به یاد نیارد. چون خدمتِ مولانا نورِ موسی را بیان کرد، پس از این نورِ یوسف را بیان کند. [3113 نورِ رویِ یوسفی وقتِ عبور] مرهون است. [می فتادی در شبای هر قصور] یعنی چون یوسف از جایی گذر کردی در آن وقت نورِ روی او در شبیک های قصرها افتادی. [3114 پس بگفتندی درونِ خانه در] مردمان اندرون خانه گفتندی: [یوسف است این سو به سیران و گذر] یوسف که از اینجا گذر کرد چنانکه در بعض تفاسیر مذکور است که فضلِ یوسف بر ناس در خوبی همچنان فضلِ ماه بود در شبِ بدر بر دیگر ستاره ها و چون در کوچه های مصر رفتی نورِ روی او لمعان کردی بر خانه ها و دیوارها همچون شعاع و لمعانِ آفتاب و ماه بر دیوارها. [3115 زآنکه بر دیوار دیدندی شعاع] همچون شعاع ماه و آفتاب. [فهم کردند پس اصحابِ بقاع] دانستندی خداوندانِ جایگاه که یوسف گذر کرد. [3116 خانه ای را کیش درپچه ست آن طرف] خانه ای را که به آن سو

دریچه باشد، [دارد از سیرانِ آن یوسف شرف] پس تو نیز ای عزیز (188b) [3117 هین
 دریچه سویِ یوسف باز کن] دریچه‌ای به جانبِ یوسفِ حقیقی یعنی به سوی حضرت خدا
 باز کن. [وز شکافش فُرجه‌ای آغاز کن] و از شکافِ آن دریچه یک فرجه را ابتدا کن که آن
 دریچه کردن را به تو بگویم تا بدانی کار کنی. [3118 عشق‌ورزی آن دریچه کردن است]
 ورزیدن و اندوختنِ عشق و عاشق شدن آن دریچه کردن است. [کز جمالِ دوست سینه روشن
 است] چون عاشقِ او شوی دریچه گشاده گردد. لاجرم از دریچهٔ عشق [3119 پس هماره روی
 معشوقه نگر] اگرچه بعض عشق اضطراری است اما بعضی اختیاری است چنانکه کسی خوبی
 را بیند چندان میل نمی کند اما از بهر لاغی یا از برای تسلیتِ او صورتِ عاشقی نماید و در
 اظهارِ عشق تصنع کند، بدین حالت دلِ او به آن خوب مایل گردد و عاشقِ او شود تو نیز اگر
 عشقِ الهی نداری باری به تکلفِ عشق پیمای و در دلِ خود فکرِ خدا بکن و فکرهای دنیا را از
 دل دور کن تا عاشقِ حق شوی، چنانکه می فرماید: [این به دستِ تست بشنو ای پدر]
 سخن مرا. [3120 راه کن در اندرون‌ها خویش را] تا مقبولِ خاصانِ حضرت خدا شوی و
 حضرت خدا در دلِ تو جای گیرد. [دور کن ادراکِ غیراندیش را] از تو دور کن آن عقل را
 که غیر خدا را اندیشه می کند. [3121 کیمیا داری دوايِ پوست کن] و اصلاحِ امراضِ خود
 بکن. [دشمنان را زینِ صناعت دوست کن] تا دشمنانِ تو از تذهیبِ اخلاق و صلاحِ تو تو
 را دوست شوند. [3122 چون شدی زیبا بدان زیبا رسی] چون خوب شوی بدان خوب رسی
 [که رهاند روح را از بی‌کسی] که آن زیبا روحِ تو را از بی کسی خلاص می کند و کسی تو
 شود زانکه من کان لله کان الله له. [3123 پرورش مر باغِ جانها را نمش] باغِ جانها را نم
 او تربیت است. [زنده کرده مردهٔ غم را دَمَش] زنده می کند میّتِ غم را نفسِ او. حکایت:
 سالی به بصره باران نمی آمد، خلق به استسقا بیرون رفتند و تضرّع می کردند و می نالیدند.
 یکی از مشایخ گوید: من بر کنار ایستاده بودم، پیری را دیدم نورانی و بر کنار صحرا ایستاده در
 خلق می نگیرد و تعجب می کرد و می خندید، من فراز رفتم، گفتم: یا شیخ، خلق می گریند و
 تو می خندی، در این چه حکمت است؟ گفت: آری، او نالهٔ ایشان دوست می دارد، از بهر
 این میغ را باز داشته است تا ایشان را نالان و گریان کند تا بدین بهانه ایشان را پاک کند،

لاجرم از لطف و کرم وی می خندم. گفتم: این سخن از جای است و راست. باز گفتم: به حقّ معبود بگو که تو کیستی؟ گفت: من خضرم. گفتم: مرا وصیّتی کن. گفت: او را باشی تا او تو را باشد. [3126 نی همه مُلک جهانِ دون دهد] که آن زیبا همان ملک جهانِ دون نمی دهد بلکه [صد هزاران مُلکِ گوناگون دهد] بار خدمتِ مولانا به احوالِ یوسف رجوع نمود. [3125 بر سرِ مُلکِ جمالش داد حق] مرهون است. [مُلکِ تعبیر بی درس و سَبَق] یعنی خدای تعالی یوسف را ملکِ حسن داده بود و فضلّه او را تعبیر داد بی تعلّم از غیر، (189a) لاجرم یوسف را دو سلطنت بود، یکی ملکتِ حسنِ صورت، دیگری ملکتِ حسنِ عِلْمِ تعبیر و معرفت. [3126 مُلکِ حُسنش سویِ زندان کشید] که حسنِ او سبب گشت محبوس گشتن او را، زانکه یوسف را عزیزِ مصر که نام فطیفر است خریده بود و زنِ فطیفر زلیخا بود یوسف را به زنا خواند، چون یوسف امتناع کرد و گریخت، فطیفر را گفت: من از بهر این غلام در جهان بدنام شدم، این را حبس کردن می باید تا از تهمت بری شوم، او نیز اجازت داد تا یوسف را در زندان کردند. [مُلکِ علمش سویِ کیوان کشید] که عِلْمِ او به جانبِ زحل و سویِ درجاتِ عالیه کشید که سلطانِ مصر نام او ریّان بود خواب دید، تعبیرش یوسف کرد او را، به سببِ آن از زندان بخواند و او را تاجِ شاهانه و خاتم و شمشیر بداد و او را بر تختِ زرِ مرصّع نشاند و فطیفر بمرد، یوسف را به جای او وزیر و عزیزِ مصر کرد. [3127 شه غلام او شد از علم و هنر] پادشاهِ مصر یعنی ریّان همچون بنده او شد از جهتِ علمش، لاجرم [مُلکِ علم از مُلکِ حُسن اُستوده تر] پادشاهیِ جمالِ ممدوح تر و بهتر.

[ارجوع کردن به حکایتِ آن شخصِ وام کرده و آمدنِ او بر امیدِ عنایتِ آن محتسب سویِ تبریز] حصّه قصّه در این مرتبه این است که مراد از غریب آن کس است که سرمایه عمر را تلف کرده و سالِ خود را ضایع ساخته و دیون و حقوقِ بسیار بر خود واجب کرده سویِ مرشدی و ناصحی رفته و آن کریم این غمگین را ببند و نصیحت و به فیض و همت و عمل و طاعت بی غم کرده، پس مراد از محبّت مرشد و ناصح است و مراد از تبریز موضعِ عبادت و عالمِ الهی است.

[3128] آن غریبِ مُتَحَنِّ از بیمِ وام] آن درویشِ آزموده و محنت‌زده از بیمِ دین [در ره آمد سویِ آن دارِ السَّلام] یعنی از وطنِ خویش به سوی آن بهشت که تبریز است متوجّه شد، چنانکه می‌فرماید: [3129] شد سویِ تبریز و کویِ گلستان] رفت به جانبِ تبریز و کویِ گلستان. [خفته اومیدش فرازِ گلِ ستان] امید او خفته بود و راحت گشته بالای گل مستلقیا، پس کسی که مرشدی و ناصحی رود به حکمِ وَاللّٰهُ يَدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلَامِ (یونس ۲۵/۱۰) به سوی بهشت رود. [3130] زد ز دارِ الْمَلِكِ تبریز سنی] مفعول زد روشنی بر روشنی است. [بر امیدش روشنی بر روشنی] یعنی از دارِ السُّلْطَن که تبریز روشن است بر امیدِ آن غریبِ روشنی بر روشنی همی زد، لاجرم سالک در زمانِ عبادت از دارِ الملک یعنی عالمِ الهی نور و صفا پیدا گردد. [3131] جانِش خندان شد از آن روضهٔ رجال] و باغِ مردان، مراد موضعِ عبادت و مجلسِ علم و عالمِ الهی است. [از نسیمِ یوسف و مصرِ وصال] که از آن دیارِ این غریب را نسیمِ یوسف و مصرِ وصل می‌رسید، پس خدمتِ مولانا از تبریز آن محل را اراده کرده است که جای عبادت (189b) باشد و در آنجا به بنده از خداوند وَلِيّ التَّعْمِ فیض و فضل رسد. [3132] گفت يَا حَادِي اَنْخِ لِي نَاقَتِي] آن غریب گفت: ای شتربان حدّی کننده و سرود گوینده، بخشانید بر زمینِ شترِ مرا یعنی ای نفسِ جوکر که به انواعِ نغماتِ اشترِ تن را می‌رانی، در موضعِ عبادت اقامتش کن. [جَاءَ اِسْعَادِي وَ طَارَتْ فَاَقَتِي] سعادت دهندهٔ من آمد و فقرِ من پیبرد که به محلّ عبادت آمدم و غنای آخرت یافتم. [3133] اُبْرُكِي يَا نَاقَتِي طَابَ الْاُمُور] بخسب ای شترِ من، نیک شد کارها یعنی ساکن شو ای تن که همه کارهای تو نیک شد. من جعل الهموم همًا واحدًا کفی الله سائر همومه. [اِنَّ تَبْرِيزًا مِّنَا خَاتُ الصُّدُور] به درستی تبریز جای است و خوابگاه که دل‌ها و بزرگی فرو می‌گیرند که اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (رعد) و جای طاعت و عالمِ آخرت محلّ انبیا و اولیا است. [3134] اِسْرَحِي يَا نَاقَتِي حَوْلَ الرِّيَاضِ] به چرای شترِ من گرداگرد بوستان‌ها یعنی بخور ای تن از باغ‌های معارف و چراگاهِ عوارف زانکه مجالسِ علمِ ریاضِ جَنّت است. [اِنَّ تَبْرِيزًا لَّنَا نِعَمَ الْمَفَاضِ] به درستی تبریز یعنی مجلس و صحبتِ اهلِ نَصُوف به ما بهترین جای فیض است. [3135] ساربانان بارِ بگشا ز اشتران] یعنی ای نفسِ بارِ گرانِ جهان را بگشای و فرود آر از شترانِ ابدان تا فارغ نشیند در

صحبتِ اهل الله. [شهرِ تبریز است و کویِ گلستان] و این است مطلوبِ جان. [3136 فرّ فردوسی است این پالیز را] آرایشِ جَنّتِ فردوس هست این بوستان را که معارفِ الهیّه غذای بهشت و تماشایِ جنان است جنان را [شعشعۀ عرشی است این تبریز را] مجلسی که در او فیضِ الهی و انعامِ معنوی باشد نورِ عرش هست او را. [3137 هر زمانی نورِ روح‌انگیزِ جان] هر زمان بوی خوشِ راحت‌انگیزِ جان [از فرازِ عرش بر تبریزیان] یعنی دایما فیضِ رحمت و فضلِ عنایت آید بر اهل طاعت و ساکنانِ خلوت، پس آن درویش چون به تبریز رسید و به خانۀ محتسب رفتن گرفت و آن را جُستن که در مقامِ اوّل است یا جای دیگر را مسکن گرفته است [3138 چون وثاقِ محتسب جُست آن غریب] و از مردمانِ مکانِ او را پرسید. [خلق گفتندش که بگذشت آن حبیب] یعنی بمُرد آن محبوب. [3139 او پَریر از دارِ دنیا نقل کرد] پَریر به ترکی دون دگل اوتکی گون. [مرد و زن از واقعهٔ او روی‌زرد] زانکه صاحبِ خیر بود، همه را انعامِ او می رسید، از مردنش مصیبت‌زده شدند، این حالِ کسی است که از بهر طلبِ صواب و ارشادِ طریقت به سوی عزیزی آید و آن را مرده یابد. حکایت: عزیزی از بهر تکمیلِ طریقت به سوی مصر رفت تا به خدمت ذوالنون مصری رسد، چون به مصر آمد وی را مرده یافت، گفتندش: پَریر بمُرد آن عزیزِ شوریده و متحیرِ گشت یارانِ طریقت. وی را گفتند: رسول الله علیه السلام فرمود: **المؤمنون لا تموتون** (الحديث)، پس به گورِ او برو و از او (190a) ارشاد طلب کن، آن عزیز یک سال مراقبِ قبرش شد و از روحانیت و تربتِ او تکمیلِ طریقت کرد، ولهذا رسول الله علیه السلام فرمود: **من زارنی فی مماتی فکانما زارنی فی حیوتی و من زارنی وجبت له شفاعتی**. [3140 رفت آن طاووسِ عرشی سویِ عرش] و به اعلیٰ علیین برفت، لاجرم ارواحِ اولیا و اتقیا آنجا رود. [چون رسید از هاتفانش بویِ عرش] چون از هاتفان او را بوی عرش رسید، او به آن جانب برفت، چنانکه حضرت خدا فرمود: **تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ** (فصلت ۳۰/۴۱)، رسول الله علیه السلام فرمود: **من احبّ لقاء الله احبّ الله لقاءه**. [3141 سایه‌اش گرچه پناهِ خلق بود] سایهٔ اهل الله جای امن است از شرّ شیطان. [در نوردید آفتابش زود زود] آفتاب آن سایه را نوردید به استعجال یعنی خدای تعالی قبض کردش. [3142 راند او کشتی از این

ساحل پریر] آن محتسب یعنی مرشد از کنار این دریای جهان بکشتی تابوت به سوی رحمن روان شد پریر. [گشته بود آن خواجه زین غم‌خانه سیر] و از این دار المحنة دلگیر گشته بود، چون مرد درویش این خبر دل‌ریش را شنید [3143 نعره‌ای زد مرد و بیهوش افتاد] چنان بی عقل گشت که [گویا او نیز در پی جان بداد] گویا آن غریب نیز از عقیب او بمرد. [3144 پس گلاب و آب بر رویش زدند] بسیار گلاب و آب بر روی آن غریب زدند یعنی پند دادند که ارواح اولیا بی ابدان ارشاد کنند. [همرهان بر حالتش گریان شدند] و نالان گشتند. [3145 تا به شب بی‌خویش بود و بعد از آن] تا به شب بیهوش و بیخود بود، پس از آن [نیم مُرده بازگشت از غیب جان] یعنی جانش به تن آمد به ضعیفی.

[باخبر شدن آن غریب از وفات محتسب و استغفار او] اشارت است به غریب [از اعتماد بر مخلوق و تعویل] مرادف اعتماد است [بر عطای مخلوق] یعنی از این دو استغفار کرد [و یاد نعمتهای حق کردنش] که سال‌های بسیار واقع گشته است [و انابت به حق تعالی] و رجوع به او [از جرم خود] که غیر را شریک او کرد و این حال عمل کفار است العیاذ باللّٰه ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ] یعنی کافران عدیل و برابر گیرند به پروردگار خود اوئان را

[3146 چون به هوش آمد بگفت ای کردگار] چون آن غریب به خویش آمد حضرت خدا را تضرع کرد و گفت: ای کردگار، [مُجرّم بودم به خلق اومیدوار] گنه‌کارم که از خلق امید داشته گشتم. [3147 گرچه خواجه بس سخاوت کرده بود] اگرچه محتسب بسیار عطا کرده بود اما [هیچ آن کفو عطای تو نبود] هیچ از مانند عطای تو نبود زیرا [3148 او کُله بخشید و تو سر پُر خرد] او کلاه داد، تو سر پر خرد دادی که قیام بدن به سر است و افضل (190b) نِعَم خرد است. [او قبا بخشید و تو بالا و قد] او جامه داد، تو قد و قامت دادی. [3149 او زرم داد و تو دست زر شمار] او مرا زر بداد، تو دست بدادی که زر را می‌گیرد و می‌شمارد. [او ستورم داد و تو عقل سوار] او مرکب داد، تو عقل را کب دادی. [3150 خواجه شمعم

داد و تو چشمِ قریر] او شمع داد، تو چشمِ روشن دادی. [خواجه نُقلم داد و تو طعمه‌پذیر] معده و اشتها، در این تنبیه است بر آنکه کسی که سرش و تنش و دستش و عقلش و چشمِ روشنش و معدۀ درستش باشد او را شُکرِ این نعمت‌ها کردن می باید زیرا اگر هر عضو را قیمت بنهی مبالغِ عظیمه باشد و تنبیه است بر آنکه کسی که هم سلامتِ اعضا دارد هم این نعمت‌ها دارد شُکرش زیاده می باید زانکه شاه را مشارک است، ولهذا گفته‌اند: کسی که خوردنی و خانه و خدمتکار و ستور دارد شاه است. [3151 او وظیفه داد و تو عمر و حیات] پس آنچه او داد او را مانند ممکن است و تحصیل و کسبِ او میسر و آنچه تو دادی بی مانند است و کسبِ او غیر مقدور. [وعده‌اش زر وعده تو طیبات] و اجر و حسنات در روزِ قیام قیامت و عرصات یعنی آن محتسب وعده کرده بود که هر سال به نزد من آیی تو را زر بدهم اما تو وعده کرده‌ای که چون وقتی که نزد من آیی اجر و حسنات و ثواب و جنّات بدهم که طِبْتُمْ فَأَذْخُلُوها خَالِدِينَ (زمر ۷۳/۳۹). [3152 او وثاقم داد و تو چرخ و زمین] او خانه داد مرا، تو به حکم الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً (بقره ۲۲/۲) آسمان و زمین دادی. [در وثاقت او و صد چون او سَمین] در خانه تو آن محتسب و صد چون او فربه و پرورده یعنی این خانه جهان از آن تُست و نعمت‌ها در آن آن تُست که بندگان می خورند. [3153 زر از آن تست زر او نافرید] زر را تو آفریدی و آن را نیز تو دادی. [نان از آن تست نان از تُش رسید] نان از تو رسید او را. [3154 آن سخا و رحم هم تو دادیش] که او را کریم و رحیم کردی. [کز سخاوت می‌فزودی شادیش] که از سخا شادی او را زیاده کردی، لاجرم هم نعمت از آن تُست هم توفیقِ عطا و میلِ سخا از آن تُست، منعم و ولی نعمت تویی اما من از غفلت [3155 من مر او را قبله خود ساختم] در این عمل خطا کردم. [قبله‌سازِ اصل را انداختم] حضرت خدا که قبله ساختن را سزاوار بود من آن را گذاشتم. [3156 ما کجا بودیم کآن دیانِ دین] پاداش دهنده دین و خداوندِ روزِ قیامت [عقل می‌کارید اندر آب و طین] عقل را می کاشت

در قالبِ آدم که خاک را این استعداد نبود که محلّ عقل شود زانکه میان خاک و عقل مناسبت نیست. [3157 چون همی کرد از عدم گردون پدید] فلک را از کتمِ عدم به وجود آورد چنانکه اوّل گوهری آفرید و بدان گوهر به دیده هیبت نظر کرد، آن گوهر آب شد و بجوشید، دودش بالا رفت، از آن دود آسمان‌ها را آفرید و از کفش زمین را آفرید و گسترانید، چنانکه می فرماید: [وین بساطِ خاک را می گسترید] (191a) و بساطِ زمین را بسط کرد. [3158 ز اختران می ساخت او مصباحها] به حکمِ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا (نبا ۱۳/۷۸) و به حسبِ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ (ملک ۵/۶۷) از آفتاب و سایر کواکب ساخت چراغ‌ها. [وز طبایع قفل با مفتاحها] و از طبایع مختلفه و عناصرِ اربعه قفل‌ها و کلیدها ساخته است که از عناصرِ اربعه موالیدِ ثلث آفرید که حیوانات و معادن و نباتات است و حیوانات هزار نوع است، یکی از آن انواع نوعِ انسان است و معدنیّات بی شمار است و نباتات بی حدّ است و بعضی از اینها در بعضی مؤثر است و در زیر زمین اصنافِ مخلوقات است و در کاینات جو و سموات انواعِ مصنوعات که احاطهٔ مجموعش مقدورِ بشر نیست و ایشان را از بهر معاشِ انسان آفرید و انسان را از بهر خود، چنانکه فرمود: خلقت الاشياء لأجلک و خلقتک لأجلی. [3159 ای بسا بنیادها پنهان و فاش] بسیار بناها را پنهان و آشکار. [مُضْمَرِ این سقف کرد و این فراش] پوشیدهٔ این سقفِ آسمان و بساطِ زمین بساخت و حضرت خدا از بهر اظهارِ صفاتِ کامله و صنایعِ شامله انسان را مرآتِ مشاهده و اضطرابِ دیده ساخت، و لهذا می فرماید: [3160 آدم اُصْطِرْلَابِ اوصافِ عُلوست] چنانکه منجم از اضطرابِ احوالِ افلاک و آفتاب را می داند، همچنین از آدم اسرارِ بزرگواری حضرت خدا معلوم می شود. [وصفِ آدم مظهرِ آیاتِ اوست] صفاتِ آدم محلّ ظهورِ صفاتِ حق تعالی است. [3161 هرچه در وی می نماید عکسِ اوست] هر چه در آدم می نماید از علم و قدرت و از سایر صفات و حالت و عمل و صنعت عکسِ حضرت خداست. [همچو عکسِ ماه اندر آب]

جوست] چنانکه عکسِ ماه در آبِ جوی می نماید. [3162 بر صُطرلابش نقوشِ عنکبوت]

اصطربلاب که متعدّد دایره کریه است، آن دائره که بالای همه است نام او عنکبوت است، مراد از نقوشِ او فکرها و خیالات است. [بهر اوصافِ ازل دارد ثُبوت] یعنی تصرّفاتِ بنده به حسبِ علم و قدرت و سمع و بصر و سائر صفاتِ حق تعالی ثبوت دارد که از صفاتِ بنده بر صفاتِ خدای تعالی استدلال ممکن است و اینها مظاهرِ صفاتِ اوست. [3163 تا ز چرخ غیب وز خورشیدِ روح] مرهون است. [عنکبوتش درس گوید از شُروح] از روی معنی چنانکه اصطربلاب ظاهرِ احوالِ فلک و خورشید می نماید و بیان می کند همچنان آدمِ فلکِ غیب و خورشیدِ روح را که حضرت خداست بیان می کند. [3164 عنکبوت و این صُطرلابِ رشاد] و و راه‌نما [بی‌منجم در کفِ عامِ اوفتاد] هر کس این آلتِ تنجیم دارد اما احکامش نداند. (191b) [3165 انبیا را داد حق تنجیم این] انبیا را حضرت خدا در این خصوص منجم ساخته است که هر چه در جهان بینند از مسببِ الاسباب دانند نه از سببِ ظاهر. [غیب را چشمی بیاید غیب‌بین] که از آن عالم خبر یابد و هر چه در این عالم بیند عکسِ آن عالم بداند که نظیر او به بالا باشد نه به پست اما عجب است که [3166 در چه دنیا فتادند این قرون] یعنی اهلِ زمان و سببِ افتادنِ ایشان در چاه این بود که [عکسِ خود را دید هر یک چه درون] اصل را در بیرون دیدن بایستی تا به چاه نیفتادندی. [3167 عکس در چه دید و از بیرون ندید] عکسِ خود در چاه دید و آن را خصمِ خود پنداشت. [همچو شیر گول اندر چه دوید] چنانکه حکایتِ آن شیر در جلدِ اوّل گذشته است. [3168 از برون دان آنچه در چاهت نمود] تا در چاه نیفتی. [ورنه آن شیری که در چه شد فرود] ورنه تو همان شیری که در چاه افتاد سرنگون، لاجرم اگر آثار را از حق ندانی در غلط افتی و هلاک شوی. [3169 بُرد خرگوشیش از ره کایِ فلان] خرگوشی آن را بُرد از راه که گفت: ای فلان، [در تگِ چاه است آن شیرِ ژیان] در قعرِ چاه است آن شیرِ ژیان که خصمِ توست. [3170 در رو اندر چاه

کین از وی بکش] و از او انتقام گیر. [چون از او غالب‌تری سر برکنش] سر آن شیر را قطع و قلع کن. [3171 آن مقلّد سُخره خرگوش شد] یعنی مراد از شیر مقلّد است که به درجه تحقیق نرسیده است، پس کسی که مقلّد است همچو آن شیر سُخره خرگوش است یعنی مسخر عقل معاش است. [از خیالِ خویشتن پُر جوش شد] از پندارِ خود پرجوش است و خود را پهلوانِ عالم می‌شمارد. [3172 او نگفت این نقش دادِ آب نیست] استفهام انکاری است یعنی آن شیر نگفت این نقشِ شیر اثرِ آب است. [این به جز تقلیبِ آن قلاب نیست] که خرگوش می‌خواهد که مرا فریبد. [3173 تو هم از دشمن چو کینی می‌گشی] و انتقام کردن خواهی. [ای زبونِ شش غلط در هر ششی] ای مغلوبِ شش جهت و ظاهرِ جهان در شش جهت به غلط افتاده‌ای که لطف و قهر را از غیر حق می‌پنداری و آن را خصم می‌شماری. حکایت: رسول الله علیه السلام با جابر بن عبدالله سخن می‌گفت پیش از ایمان آوردن او که: یا جابر، چند معبود داری؟ گفت: هفت. گفت: در زمین و مکان چند است و در لامکان چند است؟ گفت: شش در زمین است و یکی در بالا. گفت: چون حاجتی داری از کدام خواهی؟ گفت: از خدای بالایی. گفت: پس چون حاجتِ تو را وی روا کند این شش که در زمین‌اند به چه کار آیند؟ جابر بن عبدالله ایمان آورد. [3174 آن عداوت اندر او عکسِ حق است] عداوتی که در عدو می‌بینی آن عداوت از عکسِ قهرِ حق تعالی است یعنی در تو جرم هست، قهرِ خدا آن جرم را در دشمن (192a) تو می‌نماید و از دستِ او به تو می‌رساند. [کز صفاتِ قهر آنجا مشتق است] و زاییده. حکایت: ابو علی دقاق گفت کسی را که: نزد حق تعالی قدر باشد چون در بعض احوال او خلل بود، خدای تعالی وی را عتاب کند به واسطه کسی که وی را دشمن شود و مخالفت کند بلکه گریه او در خانه‌اش خلاف او گیرد. [3175 و آن گنه در وی ز جنسِ جرم تست] آن عداوت در خصم تو از جنسِ گناه تست اگر می‌خواهی که از دیدنِ آن عداوت و جرم خلاص شوی. [باید آن خو را ز طبعِ خویش

شُست] آن خوی و گناه را از طبع خویش نفی کردن و خود را پاک ساختن می باید. [3176

خُلُقِ زشتت اندر او رویت نمود] خوی و روی زشتِ تو در عدو خوی و روی تو را نمود [که

ترا او صفحه آینه بود] لاجرم. [3177 چونکه قُبَحِ خویش دیدی ای حَسَن] مرهون است.

[اندر آینه بر آینه مزین] زانکه قباح از آینه نسبت که آینه خوب را خوب نماید و زشت را

زشت نماید. [3178 می زند بر آبِ ستاره سنی] یعنی ستاره روشن که تو را نحوست رساند بر

آب عکس می زند. [خاک تو بر عکسِ اختر می زنی] تو خاک را بر عکسِ اختر می زنی و

می گویی که نحوست من از این است و همچنین کسی را دشمن خود و مانعِ دولتِ خویش می

شماری و آن را ستاره نحوست می پنداری و می گویی اگر این کشته بودی سعادتِ ما پیدا

گشتی. [3179 کین ستاره نحس در آب آمدست] و بر ما منعکس شدست. [تا کند او

سعدِ ما را زبردست] و مغلوب. [3180 خاکی استیلا بریزی بر سرش] خاکی غلبه را بر سرِ

ستاره می ریزی [چونکه پنداری ز شُبْهه اخترش] آن عکسِ ستاره را ستاره می پنداری و آن را

به خاک ریختن ناپیدا می کنی و آب را متکدر می سازی. [3181 عکس پنهان گشت و

اندر غیب راند] رفت یعنی چون کسی که به زغم تو سببِ نحوستِ او برفت. [تو گمان بُردی

که آن اختر نماند] اما آن اختر ثابت و مقرر است اگرچه عکسِ او مستور گشته است یعنی آن

سببِ نحوست که از طرفِ آسمان است باقی است. [3182 آن ستاره نحس هست اندر

سما] این عکس از آن اوست. [هم بدان سو بایش کردن دوا] اخترِ نحس که در سوی

آسمان است آن را اصلاح کردن می باید، پس با حضرت خدا صلح می باید کرد تا تو را در

عصمتِ خود گیرد. [3183 بلکه باید دل سوی بی سوی بست] دل را به جانبِ حضرت خدا

بستن می باید. [نحسِ این سو عکسِ نحسِ بی سو است] پس اصلاحِ نحس اصل کردن می

باید زانکه اصلاحِ نحسِ فرع بی اصلاحِ نحسِ اصل مفید نیست. [3184 داد دادِ حق شناس

و بخشش] عطا را عطای خدا بشناس، وهبهُ او بدان. [عکسِ آن داد است اندر پنج و

شش] عکسِ عطای حضرت (192b) خداست در خارج که محسوسِ حواسِ خمس است و در جهاتِ ستّ، خدمتِ مولانا چون پیش از این بیان کرد که عطای اهل دنیا هم از عطای حضرت خداست و همه دادِ اوست، پس از این آن عطا را بیان کند که خاص به حضرت اوست که ثوابِ آخرت است و همراه راهِ جنت و مغفرتِ معصیتِ اهل دنیا این جنس عطا را نمی توانند عطای ایشان مال است که در اینجا بماند اما عطای حق تعالی زادِ آخرت است که از بنده جدا نمی شود، ولهذا می فرماید: [3185 گر بود دادِ خسان افزون ز ریگ] این مصراع شرط است و مصراعِ ثانی جزای اوست. [تو بمیری و آن بماند مرده ریگ] به ترک مالِ میت یعنی اگر تو را اهل دنیا مال فراوان دهند تو بمیری آن مال در دنیا بماند، با تو همراه نمی شود، لاجرم از عطای محتسب عطای خدای تعالی بهتر است. [3186 عکسِ آخر چند پاید در نظر] یعنی عکسِ زمانِ بسیار پایدار نمی ماند. [اصلِ بینی پیشه کن ای کزنگر] زانکه بقا اصل را است نه عکس را. [3187 حق چو بخشش کرد بر اهل نیاز] و بر اهل طاعت و نماز از انبیا و اولیا. [با عطا بخشیدشان عمرِ دراز] هم عطای آخرت داد هم حیوتِ بی موت در بهشت. [3188 خالدین شد نعمت و مُنعم علیّه] جاودان شد نعمت و آنکه بر وی نعمت داده شد. [مُحییِ المَوتاست فَاجْتَازُوا إِلَیْهِ] زنده کننده مردگان است، بگذرید سوی وی. حضرت خدا بندگانِ خود را مبادرت به عبادت فرمود و قلبِ مغفرت را فرمانِ مسارعت و مسابقت کرد چنانکه گفت: وَ سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ (آل عمران ۱۳۳) یعنی شتاب بکنید به اعمالِ طلبِ مغفرت و جنت را، مراد این است که اجتهاد بکنید چندانکه هیچ کس سبقت نکند به طاعتِ حق تعالی. حکایت: بزرگی گفت: اگر یکی از اقرانِ تو با همسایگانِ تو بر تو مقدم شود به زیارتِ یکدم یا به بلندیِ بنا تو را گران آید و دلِ تو تنگ شود و احسنِ احوالِ تو قرار در بهشت خواهد بود و تو نمی دانی که کسان بسیار غالب شود بر تو در فضیلتِ درجات و سایر تنعمات که یکی را برابر نمی شود دنیا به جملگی او غیرتِ این نمی بری به سببِ غلبه

غفلت و کثرتِ ذنوب و قساوت. [3189 دادِ حق با تو درآمیزد چو جان] یعنی دادِ خسان هر چند که بسیار بود تو بمیری آن بماند اما دادِ خدای تعالی با تو ممتزج شود هر زمان. [آنچنان که آن تو باشی و تو آن] متحد شوی به آن، پس آن منعم چنان است که [3190 گر نماند اشتهایِ نان و آب] یعنی انتفاع از نعمت و نانِ دیگران موقوف است بر اشتها و قوّه هاضمه اما حضرت خدا چنان منعم است که اگر در تو اشتهایِ آب و نان نماند که پیری رسد یا از مرضِ ضعفِ معده پیدا شود [بدهدت بی این دو قوتِ مُستطاب] و غذای خوش و چون کسی پیر شود (193a) هفت اندامش سست گردد جز زبانش، خدای تعالی زبانش را قوتِ تسبیح دهد تا تسبیحِ سبحان کند و غذایِ جان یابد و همچنین چون کسی بیمار شود ثوابِ اعمالش کماکان در دیوانش نوشته می شود و در اخبار وارد است که خدای تعالی فرشتگان را فرماید: فلان بنده را بیمار کنید تا او به درونِ دلِ الله گوید و من لَبَّیک بگویم. [3191 فربهیِ گر رفت حق در لاغری] اگر به ریاضت و عبادت یا به مرورِ زمان و شیخوخت یا به سببِ مرض و علّت فربهیِ برود خدای تعالی در لاغری [فربهیِ پنهانت بخشد آن سری] فربهیِ نهانی دهد از جانبِ خود که ثوابِ بسیار دهد و آزاد کند که پیری و ضعفِ سببِ رحمت است، نمی بینی که دخترانِ شعیب پیغامبر شفاعت و یاری نجُستند مگر به پیری و ابونا شیخِ کبیر و برادرانِ یوسف گفتند: یا ایها العزیز، إِنَّ لَهُ أَبًا شَیْخًا کَبِيرًا (یوسف ۷۸/۱۲)، و زکریا گفت: وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْکِبَرِ عِتِيًّا (مریم ۸/۱۹) و حضرت خدا بیماران را چنان اجر و ثواب دهد که صحیحان به ایشان رشک کنند و گویند: کاشکی اعضای ما به مقاریض بریده بودی. [3192 چون پری را قوت از بو می دهد] جَنّی را از بوی قوت می دهد که به بوی طعام سیر گردند. [هر ملک را قوتِ جان او می دهد] که آن عبادت و تسبیح است، پس ای طالبِ حیات ابدی غذایِ صوری حیات میسر است و آن غذایِ روح از غذایِ ظاهر بهتر و از صحّتِ تن را بیماری فاضل تر که باعثِ ثوابِ آخرت است و سببِ سعادتِ اکبر. [3193 جان چه باشد که تو سازی زو سَنَد]

لاجرم آن را گذاشتن و بر خدای تعالی اعتماد کردن می باید که [حق به عشق خویش زنده ت می کند] پس ای طالبِ حیات [3194] زو حیاتِ عشق خواه و جان مخواه] رسول الله علیه السلام دعا می کرد: **اللّٰهُمَّ اجْعَلْ حَبِّكَ احَبَّ الاشْيَاءِ الّیَّ**. [تو از او آن رزق خواه و نان مخواه] چون پیش از این بیان کرد که خلق مظاهرِ حضرت خداست اکنون تفصیل آن می کند که می فرماید: [3195] **خلق را چون آب دان صاف و زلال** بی کدر و لذیذ. [اندر آن تابان صفاتِ ذوالجلال] همچون مرآت صفاتِ خدا را می نماید. [3196] **علمشان و عدلشان و لطفشان** مرهون است. [چون ستاره چرخ در آب روان] آن انعکاسِ نجوم است و این انعکاسِ الهی است رسول الله علیه السلام فرمود: **اَنَا اللّٰهُ خَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُورَتِهِ** ای صفت. [3197] **پادشاهان مظهرِ شاهی حق**] پادشاهانِ جهان مظهرِ پادشاهی خداست چون لطف و عطا و بذل و سخا و دادنِ منصب و جاه و پایه و دستگاه در ایشان مشاهده کنی، احسانِ ارحم الرّحمین و انعامِ اکرم الاکرمین را از این انتقال کنی و چون دیوان و ارکانِ ایشان و بوابان و جلّادانِ اینان بینی، مهابت، عرضه عرصات و ملائکه آن ملکِ قهار را به یاد آری و فرشتگانِ عذاب را تذکر کنی. **وَاتَّقُوا یَوْمًا تُرْجَعُونَ فِیْهِ (193b) اِلٰی اللّٰهِ ثُمَّ تُوفّٰی کُلُّ نَفْسٍ مَّا کَسَبَتْ وَهُمْ لَا یُظْلَمُونَ** (بقره ۲/۲۸۱) و حق تعالی در وصفِ دوزخ و ملائکه عذاب گوید: **عَلِیْهَا مَلَائِکَةٌ غَلَاطٌ شِدَادٌ لَا یَعْصُونَ اللّٰهَ مَآ اَمَرَهُمْ وَیَفْعَلُونَ مَآ یُؤْمَرُونَ** (تحریم ۶/۶۶). [فاضلان مرآتِ آگاهی حق] عالمانِ مظهرِ علمِ حضرت خداست، لاجرم از بسیاری علمِ عالمانِ کثرتِ علمِ حضرت حق را به یاد آری و این را بدان که علمِ همه عالمان نسبت با علمِ خدا کمتر از قطره‌ای است نسبت با دریای عمّان و این را نیز بدان که عالمانِ ظواهر را بدانند خدای تعالی چنانکه ظواهر را می داند ضمائر را نیز می داند چنانکه می فرماید: **اِنْ تُبْذَرُوا مَآ فِی اَنْفُسِکُمْ اَوْ تُخْفَوْهُ یُحَاسِبْکُمْ بِهٖ اللّٰهُ** (بقره ۲/۲۸۴) [3198] **قرنها بگذشت و این قرن نوی است**] که تو در این قرن مظهرِ حق شده‌ای. [ماه آن ماه است آب آن آب نیست]

خدای تعالی آن خداست مظاهر که خلق انداز خلق نیستند خلقِ دیگرند. [3199 عدل آن عدل است و فضل آن فضل هم] که از صفات حق تعالی است. [لیک مُستبدل شد آن قرن و اُمم] چنانکه کسی به مرأتی نظر کند باز آن مرأت را برد مرأتِ دیگر آرد و به آن نظر کند همچنین [3200 قرن‌ها بر قرن‌ها رفت ای همام] که مظاهرِ حضرت خدا بوده‌اند ای بزرگ. [وین معانی برقرار و بردوام] که صفاتِ حضرت خدا را تغیر نیست. [3201 آن مُبدل شد در این جُو چند بار] همچون آئینه‌های بسیار که یکی را بردند دیگری را دادند. [عکسِ ماه و عکسِ اختر برقرار] کسی که به مظاهر نظر کند لطف و قهر را از وی بیند و کسی که چشمِ غیب‌بین دارد این آثار را از اصل بیند. [3202 پس بنایش نیست بر آبِ روان] بنای ماه و اختران بر آبِ جاری نیست تا به تبدلِ آبِ ماه و اختران خراب گردد، پس به تبدلِ دشمنان تو از قهر ایمن نمی شوی. [بلکه بر اقطارِ عرضِ آسمان] بلکه بنای ماه و اختران بر گوشه‌های پهن فلک است. [3203 این صفت‌ها چون نجومِ معنوی است] این صفات حق ستاره‌هاست از روی معنی. [دان که بر چرخِ معانی مُستوی است] بر افلاک معنویّه ثابت و برقرار است. [3204 خوب‌رویان آینه‌ خوبی او] محبوبان مظهرِ خوبیِ حضرت خداست، لاجرم در مرأتِ جمالِ خوبان مشاهده‌ی حسنِ حق کردن می باید و در بعض اخبار وارد است که حضرت خدا یعقوب را گفت: چرا از دوریِ یوسف چنان گریستی که چشمت سپید شد؟ یعقوب گفت: خداوندا، حسنِ یوسف مرأتِ من بود، من در او جمالِ تو را مشاهده می کردم، از فرقِ آن گریان می شدم. [عشقِ ایشان عکسِ مطلوبیِ او] پس کسی که خوبان را عاشق شود و ایشان را مطلوبِ خود سازد و در طلبِ ایشان پویان گردد، عکس و نمونه‌ی مطلوبیِ حضرت خداست چون حسنِ خوبان و مطلوبیِ ایشان عکس و فرع است نه اصل و بقا و ثبات ندارد. [3205 هم به اصلِ خود رود این خَدّ و خال] که جهان همچو آبِ روان است و نقوشِ او خیالِ (194a) بی ثبات. [دایما در آبِ کی ماند خیال] لاجرم متغیر و متبدل شود از حالی به حال. [3206

جمله تصویرات عکسِ آبِ جوست] همه عالم عکسِ وجودِ حضرت اوست. [چون بمالی چشمِ خود خود جمله اوست] زانکه وجودِ هر چیز نسبت با وجودِ حق هالک است، چنانکه در اواخر این محل تصریح می کند و آنان که از خود فانی و از صفاتِ بشریت خالی شوند و به وجودِ حق باقی و از وی مالی شوند در ایشان جز خدای تعالی نماند، لاجرم انبیا و اولیا چنین شده اند و سرّ این جمله سرورِ کاینات است و خواجه عرصات، ولهذا خدمت مولانا از طرفِ فقیر می گوید: [3207 باز عقلش گفت بگذار این حَوْل] این بیت متعلق است به آن بیت که گفته بود: حق چو بخشش کرد بر اهل نیاز، یعنی باز عقلِ آن درویش گفت: ترک کن این دویینی را. [خَلّ دوشاب است و دوشاب است خَل] یعنی آن خواجه عینِ حق شده است زانکه چون از اوصافِ بشریت مخلع گشت بلکه از وجودِ مجازی خالی شد و به حکمِ تَخَلَّقُوا بِاخْلَاقِ اللَّهِ به اوصافِ الهیه مالی گشت از خودی خود فانی و به حضرت حق باقی گشت، لاجرم عین او گشت. مرادِ خدمت مولانا این است که هر که از بهر فضلِ رحمت و فیضِ عنایت و از برای اجابتِ دعا و همت و جلبِ سخا و منفعتِ سوی قبرِ بنی و ولی و به زیارتِ صاحبِ حالی رود فضل و عطا و فیض و سخا را از حضرت خدا دانستن می باید که او عینِ حق گشته است در ترتیبِ ثواب به خدمتش لاجرم.

[3208 خواجه را چون غیر گفتی از قُصور] رسول الله علیه السلام را چون غیر گفتی از قُصور خویش. در بعض نسخ به جای از قُصور در نُشور واقع شده است. [شرم دار ای أَحَوْل از شاهِ غَیور] از حق تعالی شرم دار که غیور است یعنی سنّتِ رسول الله علیه السلام را همچون فرمانِ خدای تعالی بدان و آن را رعایت کن و الا در قیامت پیشِ حضرت رسالت پناه تو را عتاب کنند و گویند: لم ترک سنبة نبیک. پس در آنجا شرمسار شوی. در اخبار وارد است که روزِ قیامت ندا را در آید که یا احمد هر که در امتِ تو محمد و احمد و مصطفی و محمود نام دارد بگو تا پیشِ عرش بایستند آنکه جبار عالم ندا کند که نامِ شما چیست؟ گویند: بار خدایا تو داناتری. گوید: شما بگویند. تا فرشتگان ندا کنند، گویند: محمود و محمد و احمد و مصطفی.

خدای تعالی گوید: شرم نداشتید که همنامِ رسولِ من بودید و آن گاهی عاصی گشتید به من و متابعتِ وی را خلاف کردید؟ من باری روا ندارم که کسی همنامِ دوستِ من بود وی را به آتش اندازم، آزادتان کردم به حرمتِ دوستِ خویش. (194b) [3209 خواجه را که در گذشتست از اثیر] آن خواجه کاینات که از فلک گذشته است، [جنسِ این موشانِ تاریکی مگیر] جنسِ این مکاران و کوران و ظلمت گیران مگیر یعنی از جنسِ اهلِ دنیا و از زمره اهلِ هوا مدان.

[3210 خواجه را جان بین مبین جسمِ گران] ثقیل و کثیف. [مغز بین او را مبینش استخوان] زنده بین او را و روحانیتش را نظر کن نه به تنش. [3211 خواجه را از چشم ابلیس لعین] مرهون است. [منگر و نسبت مکن او را به طین] چنانکه ابلیس آدم علیه السلام را طین دید و گفت: أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (اعراف اعراف ۱۲/۷) تو نیز خواجه کاینات را همچنان مبین و مگو که این نیز از خاک آفریده شده است.

[3212 همره خورشید را شب پَر مخوان] یارِ آفتاب را خفاش مخوان یعنی آن که به حکمِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا (توبه ۴۰/۹) و به موجبِ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ (انشرح ۴/۹۴) قرینِ آفتابِ حقیقی است آن را شب پَره و قرار کننده از او مدان. در تفسیرِ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ گفته اند: برداشتیم برای اظهار قدرِ تو ذکرِ تو را به نبوت و رسالت یا به آنکه نامِ تو را قرین نامِ خود ساختیم در اذان و قامت و تشهد و خطبه تا چون مرا یاد کنند تو را یاد کنند یا خود بر تو صلوات فرستادیم و دیگران را امر کردیم بدرد دادن بر تو. [آنکه او مسجود شد ساجد مدان] آدم علیه السلام را که فرشتگان سجده کردند از بهر نورِ نبی علیه السلام سجده کردند، آن نورِ الهی بود. لاجرم آن فاضل و شریف را مفضول و وضعِ مدان چون حالِ خواجه دانستی احوالِ سایر انبیا و اولیا نیز چنین است که [3213 عکس ها را مانند این و عکس نیست] بلکه حضرت خدا در صورتِ عکسِ خویش را نموده است چنانکه می فرماید: [در مثالِ عکس حق بنمودنی است] پس همه اهلِ الله که از خود خالی و به حضرت اخلاق الهیه مالی باشند کار

و آثارِ ایشان بالذات اعمالِ حضرت خداست زانکه به مشاهده حق در تصرفِ ایشان چیزی نمانده است و حضرت خدا را به عینِ دل دیده‌اند و به سوی او روان شده و از سردی و انجماد خلاص گشته و به جریان و گداختن او را وصول یافته‌اند و اتحاد حاصل کرده‌اند زانکه [3214] آفتابی دید او جامد نماند] چنانکه برف و یخ آفتاب را بیند جامد نمانند بلکه آبِ روان شوند. [روغنِ گُلِ روغنِ گنجِ نماند] یعنی چون روغنِ گنجِ را به گُلِ تعبیه کنند تا روغنِ گُل شود و آن روغنِ گنجِ نماند بلکه روغنِ گُل شود، لاجرم بر این قیاس [3215] چون مُبَدَّل گشته‌اند ابدالِ حق] چون از اخلاق بشریت مبدل شده‌اند و به اوصافِ الهیه متصف گشته‌اند مقبولانِ حق [نیستند از خلق برگردان ورق] و در درسِ دیگر و سخنِ آخر شروع کن. [3216] قبله وحدانیت دو چون بود] مثلاً آدم علیه السلام از بشریت منخلع گشته و به حق متحد گشته بود از آن جهت قبله وحدانیت شد و الا قبله وحدانیت کی دو باشد؟ (195a) [خاک مسجودِ ملایک چون شود] خاک و طین کجا مسجود فرشتگان گردد، پس مسجودیتِ آدم علیه السلام از جهت آن نیست بلکه به حکمِ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (ص ۷۲/۳۸) از جهتِ روحانیت و نورانیت است. [3217] چون در این جو دید عکسِ سیب مرد] یعنی این جهان و هر چه در اوست عکسِ وجودِ حضرت خداست، هر که از این انعکاس چیزی نگیرد او همین اوهام و خیالاتِ باطله دیده باشد اما هر که از این انعکاس بهرمند شود او امرِ محقق می بیند چنانکه کسی در جوی سیب بیند. [دامنش را دید آن پُر سیب کرد] دامنِ خود را از آن سیب پُر کند، پس چون در کسی آثارِ الهیه و تصرفاتِ قویّه ظاهر شود آن را از احداثِ جهان مدان یا آن کس که خدمتِ او خدمتِ حق باشد او را جز خدا مدان و آن کس که خدمتِ او را ثواب مترتب شود خدمتش را عیانِ عبادتِ حق بدان. [3218] آنچه در جو دید کی باشد خیال] آن سیب که در جوی بدید خیال نباشد. [چونکه شد از دیدنش پُر صد جُوال] لاجرم انبیا و اولیا چون از انعکاسِ الهی بهرمند شدند که مشاهده حق کردند و از اجر و فضیلت ذخیره آخرت

گرفتند خیالِ باطل ندیدند یا ایشان به حضرت حق اتحاد حاصل کردند به وجهی که ثوابِ خدمتِ ایشان همچون ثوابِ عبادتِ خدای تعالی است، ایشان را از جزای جهانِ مدان. [3219] تن مبین و آن مکن کآن بُکم و صُم] مرهون است. [كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ] یعنی تو بدنِ نبی را مبین و ظاهرِ بشریتِ آن را منکر و همچنین کافران مکن که ایشان بی زبان و کردند، حق را تکذیب کردند وقتی که ایشان را آمد اشارت است به آن آیتِ کریمه که در اوایلِ سورهٔ انعام است: فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (انعام ۵/۶)، پس به درستی که به دروغ داشتند قرآن را آن هنگام که آمد بدیشان، پس زود باشد که بیاید بدیشان یعنی ظاهر شود خبرها آنچه بودند بدان استهزا می کردند و ظهورِ آن در دنیا به وقتِ نزولِ عذاب بود بدیشان یا هنگامِ ارتفاعِ آیاتِ اسلام و اقتدار و شوکتِ ملازمانِ شده‌ای سینهٔ خیر الانام علیه السّلام و ظهورِ آن اخبار در آخرت روشن بود. [3220] مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ اِحْمَد بُدست] احمَد رمی کرده بود، خدای تعالی او را وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى (انفال ۱۷/۸) بگفت. [دیدنِ او دیدنِ خالق شدست] به حکمِ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ (فتح ۱۰/۴۸) دیدنِ او دیدنِ حق تعالی است. در بعضِ نسخ این بیت واقع شده است: [حق مر او را بر گزید از انس و جان] و اصطفی کرد از همکنان. [رحمت للعالمینش خواند از آن] از جهتِ اختیار. [3221] خدمتِ او خدمتِ حق کردن است] به حکمِ کلامِ حق تعالی مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ (نساء ۸۰/۴) و به موجبِ قولِ نبی علیه السّلام (195b) مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، خدمتِ نبی علیه السّلام خدمتِ حق تعالی است. [روز دیدنِ دیدنِ این روزن است] زانکه نورِ روز از روزن می آید، پس روزن را دیدنِ روز را دیدنِ است لاجرم، رسولِ الله علیه السّلام را دیدنِ مشاهدهٔ حضرت خدا کردن است و دوستی حق مشروط است به اتّباعِ او چنانکه قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ (آل عمران ۳۱/۳). [3222] خاصه این روزن درخشان از خود است] از نورِ خویش منور

است. [نه ودیعتِ آفتاب و فرقد است] نور او امانت نیست، آفتاب و دو ستاره است که ایشان را دو برادران گویند. در نقل است که آدم علیه السلام چون توبه کرد گفت: اللّهُمَّ بحقِّ محمد اغفر خطیئتی و تقبل توبتی. حق تعالی گفت: از کجا دانستی محمد را؟ گفت: خدایا، در هر موضع از بهشت نوشته دیدم لا اله الا الله محمد رسول الله. و در روایتی وارد است که چون حق تعالی آدم را جان داد چشم بگشاد، بابِ جنت را دید که بر وی نوشته لا اله الا الله محمد رسول الله، آدم علیه السلام گفت: خدایا از من بزرگ‌تر کسی آفریدی نزد تو؟ خدای تعالی گفت: یا آدم محمد از همه افضل است نزد من و آن زریّتِ تُست، اگر او نبودی تو را نیافریدمی. و در روایتی از کعب الاحبار وارد است که خدای تعالی آدم را آفرید، نورِ نبوت را که به حکمِ اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ نُورِی اَوَّلِ آفریده بود، در آدم نهاد و گفت: این نورِ خاتم الانبیا است، و آدم عرش را دید در وی نامِ محمد به نامِ خدای تعالی مقارن بود، گفت: خدایا، این کیست که نامِ وی را به نامِ خود قرین کردی؟ خدای تعالی گفت: این سیدِ پیغامبران است، از نسل تو خواهد بود، اگر او نبودی تو را نیافریدمی. چون آدم به تلبیسِ ابلیس عاصی شد در تضرّع باری می گفت: خدایا، به حرمت هذا الولد ارحم هذا الولد. ندا آمد که به حقِّ عزّتی اگر به محمد مرا شفاعت آری در حقِّ اهلِ آسمان و زمین من قبول می کنم، پس حق تعالی توبه‌اش قبول کرد و آن نورِ نبوت در آدم بود وقتی که حوّا به شیت باردار گشت آن نور از آدم به حوّا انتقال کرد و حوّا پیش از آن توأمان می زاد اما شیت را تنها بزد از بهرِ کرامتِ سید الثقلین.

[3223 هم از آن خورشید زد بر روزنی] هم از آفتابِ حقیقی نور زده است به روزن که رسول الله علیه السلام از نور حق تعالی است که از آن رسیده است. [لیک از راه و سوی معهود نی] بلکه **[3224 در میانِ شمس و این روزن رهی]** مرهون است. [هست روزنها نشد زان آگهی] دیگر روزن‌ها را از آن راه آگاهی نیست. **[3225 تا اگر ابری برآید چرخ‌پوش]** مراد از آن ابر مرگ است. [اندر این روزن بود نورش به جوش] اندر این روزن نهانی نورش کماکان

باشد. [3226 غیر راه این هوا و شش جهت] مرهون است. [در میانِ روزن و خور مَأْفَت] مؤانست و الفت. [3227 مدحت و (196a) تسبیح او تسبیح حق] ستودن و ذکر کردنِ او بَوَد ذکرِ خدای تعالی که چنانکه از ذکرِ حق ثمراتِ ثواب و طاعت برُوید از تصلیتِ رسول و محمّدت، انبیا نیز ثواب حاصل شود، رسول الله علیه السّلام فرمود: **من صلی علیّ عَشْرًا فَكَانَ مَا اعْتَقَ رَقَبَةً. [میوه می رُوید ز عینِ این طَبَق] چنانکه میوه از درخت می رُوید از این طَبَق نیز می رُوید، پس چنانکه ذکرِ حق را ثواب است مدحِ رسول الله را نیز ثواب است.**

[3228 سیب رُوید زین سپید خوش لَخت لَخت] پاره پاره. [عیب نبود گر نهی نامش درخت] چنانکه اثرِ درخت از او پیدا شد. [3229 این سپید را تو درختِ سیب خوان] نه سپید [که میانِ هر دو راه آمدِ نهان] چون میانِ سپید و درخت راهی است پنهان یعنی چون میانِ رسول الله علیه السّلام و خدای تعالی راه نهان است. [3230 آنچه رُوید از درختِ بارور] و میوه دار. [زین سپید رُوید همان نوع از ثَمَر] لاجرم ای سالک [3231 پس سبد را تو درختِ بخت بین] آن را درختِ سعادت و مثمرِ مغفرت بگو. [زیر سایه این سپید خوش می نشین] پس کسی که از او آثارِ حق پیدا می شود آن را بشر گفتن نمی باید. [3232 نان چو اطلاق آورد ای مهربان] نان که اسهال کند ای یارِ مشفق [نان چرا می گویش محموده خوان] زانکه آن نان چون محموده عملِ اسهال کرد نام او محموده باید نهاد. [3233 خاکِ ره چون چشم روشن کرد و جان] اگرچه در صورتِ ظاهر خاک ناچیز است چون عملِ توتیا کرد. [خاکِ او را سرمه بین و سرمه دان] خاکِ آن راه را سرمه بین و سرمه خوان، لاجرم رسول الله علیه السّلام را از حضرت خدا جدا مدان. [3234 چون ز رویِ این زمین تابد شُروق] و لامع شود نورِ من. [من چرا بالا کنم رو در عیوق] در اصل به تشدید یا است نام ستاره ای است نورانی که در جانبِ شمالِ ثَرِیا است. [3235 شد فنا هستش مخوان ای چشم شوخ] چون کسی در هستی حق محو و فانی شد آن را هست مخوان. [در چنین جو

خشک کی ماند کلوخ] کلوخی که در جوی افتد خشک نماند، رطب و تر گردد بلکه محو شود، لاجرم [3236 پیش این خورشید کی تابد هلال] پیش این آفتاب کی نور دهد هلال؟ یعنی بنده را چه وجود است پیش ذوالجلال؟ [با چنان رستم چه باشد زور زال] با چنان پهلوان چه قوت است پیره زن را؟ پس اهل الله در وجود حق فانی و محو گشته اند نه آنکه عین او شده. [3237 طالب است و غالب است آن کردگار] لاجرم [تا ز هستیها برآرد او دمار] بیخ و انتقام. [3238 دو مگو و دو مدان و دو مخوان] ای عاقل [بنده را در خواجه خود محو دان] و فانی شناس. [3239 خواجه هم در نور خواجه آفرین] لفظ خواجه آفرین وصف ترکیبی است که مراد (196b) مراد حضرت خداست. [فانی است و مرده و مات و دفین] مدفون و ناپیدا، لاجرم آنچنین خواجه از حق دور و جدا نیست اما تو [3240 چون جدا بینی ز حق این خواجه را] شرط است. [گم کنی هم متن و هم دیباجه را] ضایع کنی هم متن را که به حکم المعنی هواه مراد از او حضرت خداست هم دیباجه را که مراد از او بنده ولی است. بیت: ای اولیای حق را از حق جدا شمرده - گر ظن نیک داری در اولیا چه باشد. [3241 چشم و دل را هین گذاره کن ز طین] معنی مصراع به ترکی گوزی و گوگلی گچر بالچقندن یعنی تو مباش همچون ابلیس لعین. [این یکی قبله ست دو قبله مبین] که مسجود ملائکه حضرت خداست در حقیقت نه آدم علیه السلام. [3242 چون دو دیدی ماندی از هر دو طرف] و محروم گشتی از هر دو جانب یعنی از حضرت خدا و ولی. [آتشی در خف فتاد و رفت خف] محو شد سوخته بلکه همه آتش گشت، پس اهل الله نیز صفات بشریت را در صفات الوهیت محو کرده اند بدین معنی عین حق شده اند.

[مثل دویین همچو آن غریب شهر کاش] آن شهر کاشان است که گاهی می گویند و اغلب اهل آن شهر رافضی بودند که عمر رضی الله عنه را دوست نمی داشتند. [عمر نام] بود [که از یک دکانش به سبب این نام] یعنی عمر [یکی به آن دکان دیگر حواله کرد و او] یعنی

آن غریبِ عُمَر نام [فهم نکرد که همه دکان‌ها یکی است در این معنی که به عُمَر نام نفروشد] این معنی را فهم نکرد ورنه تدبیر کردی که [هم اینجا خود تدارک کنم من غلط کردم، نامم عُمَر نیست] علی است [چون بدین دکان توبه و تدارک کنم نان یابم از هر دکان‌های این شهر و اگر بی‌تدارک همچنین عُمَر نام باشم از این دکان در گذرم محروم و احوالم و این دکان‌ها را از هم جدا دانسته‌ام] لاجرم همه اهل الله یکند در این معنی که فاسق را نان فیض نفروشد، پس نام را تبدیل و اخلاق را تغییر کردن می‌باید، و لهذا می‌فرماید:

[3243] گر عُمَر نامی تو اندر شهر کاش] مگر کسی در شهر کاش آمد نام او عمر بود و از دکان نان خریدن خواست، صاحب دکان نام او پرسید، گفت: نامم عمر است. اهل این شهر رافضی بودند، آن کس را نان نفروخت، پس تو اگر عُمَر نامی در این شهر کاش [کس بنفروشد به صد دانگت لواش] کرده تنگ و نان. [3244] چون به یک دکان بگفتی عُمَر] و صاحب دکان را گفتی: [این عُمَر را نان فروشید از کرم] چون آن صاحب دکان نام تو دانست، [3245] او بگوید رَو بدان دیگر دکان] نان را از من مستان زیرا [زآن یکی نان به کز این پنجاه نان] از آن دکان یک نان بهتر از پنجاه نان است از دکان من. [3246] گر نبودی احوال او اندر نظر] یعنی آن شخص عُمَر نام [او بگفتی نیست دکانی دگر] همه دکان یکی است. [3247] پس زدی [إشراقِ آن ناأحوالی] اگر آن کس احوال نبودی اشراق (197a) و نور آن ناأحوالی بزدی. [بر دل کاشی شدی عُمَر علی] بر دل مرد کاشی و رافضی که در نزد او عُمَر علی بودی یعنی می‌گفتی نام من علی است غلط کردم اما چون آن کس احوال بود اینچنین نگفت، پس آن را به دکانی حواله کرد. [3248] این از اینجا گوید آن خَبَّاز را] و این صاحب دکان آن صاحب دکان را گفت: [این عُمَر را نان فروش ای نانبا] و نان فروش. [3249] چون شنید او هم عُمَر نان درکشید] آن صاحب دکان چون سخن این صاحب دکان شنید و دانست که نام این خریدار عُمَر است نان را در کشید. [پس فرستادت به دکان بعید] ای مشتری، نان تو را فرستند به دکان دور آن نیز به صاحب دکان دیگر می‌

گوید: [3250] کین عُمَر را نان دِه ای انبازِ من] و شریک من. [راز یعنی فهم کن ز آوازِ من] راز را از سخنِ من فهم کن. [3251] او هَمَت زَان سو حواله می‌کند] چون آن صاحبِ دگان نام تو می شنود او نیز تو را به دگانِ دیگر حواله می‌کند. [هین عُمَر آمد که تا بر نان زند] نام تو را به دیگری اعلام کند، لاجرم [3252] چون به یک دگان عُمَر بودی برو] ای خریدارِ نان. [در همه کاشان ز نان محروم شو] در همه کاشان شهر از نان بی بهره شو. [3253] ور به یک دگان علی گفتی بگیر] لفظ بگیر مرهون است. [نان از اینجا بی حواله و بی زحیر] یعنی چون در یک دگان گفتی نام من علی است نان را بگیر از این دگان بی حواله و بی مرض. [3254] احوَلِ دویین چو بی بر شد ز نوش] احولی که دویین بود بی بهره و بی حاصل شد از انگبین تو که [احوَلِ ده‌بینی ای مادر فروش] چون احوَلِ دویینی ای مادر فروشنده، [3255] اندر این کاشانِ خاک از احوَلِ] اندر این کاشانِ دنیا ای احوَلِ بسیار- بین از احولی [چون عُمَر می‌گرد چو نَبُوی علی] همچون شخصِ عُمَر نام بگرد در شهر کاش چون نبودی علی و نگفتی که من غلط کردم استغفر الله نام من علی است در این تنبیه است که چون نام تو آن نام باشد که نان‌فروشانِ الهی آن نام را دوست نمی‌دارند مثلِ فاسق و عاصی آن نام را تبدیل کردن می‌باید مثلِ صالح و مطیع تا نان بیایی و به فیض و فضلِ الهی برسی. [3256] هست احوَل را در این ویرانه دیر] که دنیا است. [گوشه گوشه نقلِ نو ای تَم خَیر] آنجا است خیر که مریدان از شیخی به شیخی نقل می‌کنند، این را نمی‌دانند که همه مرشدان یکی است زانکه سخنِ ایشان سخنِ الهی است. [3257] ور دو چشمِ حق شناس آمد ترا] ای طالبِ هُدی، [دوست پُر بین عرصه هر دو سرا] که مه جا پُر است از حضرت خدا. [3258] وارِهیدی از حواله جا به جا] و خلاص شدی از انتقال از جایی به جایی دیگر. [اندر این کاشانِ پُر خوف و رجا] او دنیا است. [3259] اندر این جو غنچه دیدی یا شجر] مردمان که همچون (197b) جوی آب مظاهر و محلّ انعکاسِ حضرت خداوند چون از اینها در یک جوی غنچه دیدی یا شجر یعنی در یکی از اولیا اثر بیایی از حضرت خدا [همچو هر جو تو خیالش ظن مبر] انجا به جوی‌های دیگر قیاس مکن یعنی آن کس را همچون عوام ظن مکن. [3260] که ترا از عینِ این عکسِ نقوش] مرهون است. [حق حقیقت گردد و

میوه فروش] تو را از شخصی از اولیا و اهل الله حضرت حق ظاهر شود و میوه فروشد، مثلا در شنیدن قرآن و تفسیر آن و کلام حکمت چنان باشی که از حضرت خدا شنوی زانکه دعوت دین و آخرت از آن اوست، ولهذا گفته اند انظر الی ما قال و لا تنظر الی من قال. [3261 چشم از این آب از حَوْل حُر می شود] چشم تو از آن جوی که در مشاهده حق کردی از احوالی آزاد و خلاص شود. [عکس می بیند سبد پُر می شود] عکس حق را می بیند یعنی ولی را مشاهده کند و سخن وی را می شنود، پس از آن از ثمرات الهیه سبد سینه مالی می شود. [3262 پس به معنی باغ باشد این نه آب] آن جوی یعنی ولی که در او انعکاس حضرت خدا دیدی و ثمرات فیض الهی را چیدی و سبد وجود را از آن پُر کردی آن باغ باشد نه جوی و آب. [پس مشو عریان چو بلقیس از حُباب] وقتی که بلقیس عزیمت کرد که پیش سلیمان علیه السلام آید سلیمان از بهر دیدن پای بلقیس فرموده بود که قصری بنا کنند و زمینش از آبگینه سپید صافی ساختند، وزیران آب را روان کردند و ماهیان را در آن آب افکندند چنانکه صحن آن قصر آب می نمود، پس سریر سلیمان علیه السلام را در میان قصر نهادند و بلقیس را طلبیدند، چون به در قصر رسید چنان پنداشت که در قصر آب هست و تخت سلیمان در میان آب نهاده است، دامن جامه از هر دو جانب بر کشید تا پای در آب نهاد، سلیمان دید که پای او همچو پای آدمیان است، گفت: ای بلقیس، جامه را مکش، به درستی آنچه دیدی عرصه ای است ساده از آبگینه هموار ساخته، چنانکه حضرت خدا این قصه را در سوره نمل حکایت کرد: قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَتْ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ (نمل ۴۴/۲۷). مراد مولانا این است که گوید: ای سالک، چون تو در ولی ثمرات آثار خدا بینی آن را باغ دان و سخن وی را سخن حق شناس و آن را مجرد آب بدان یعنی همچون مردمان دیگر بدان و همچو بلقیس غلط مکن، پس همه مردمان یکسان نیستند. [3263 بار گوناگونست بر پشتِ خران] انواع احوال و اثقال است بر پشتِ خران نفس و تن. [هین به یک چوب این خران را تو مران] همه را به یک چوب مزین یعنی همه مردمان را یکسان بدان. [3264 بر یکی خر بارِ لعل و گوهر است] بارِ خری جوهر است، رسول الله علیه السلام فرمود: افضل الناس المؤمن العالم الذی (198a) أن أخیج الیه نفع و أن استغنی عنه اغنی

نفسه و رسول الله عليه السلام فرمود: العلم علما علم على اللسان فذلك حجة الله على ابن آدم و علم في القلب فذلك العلم النافع. [بر یکی خر بار سنگ و مرمر است] و بار خری سنگ بیابان و مرمر است. [3265 بر همه جُوها تو این حکمت مران] همه کس را همچون ولی میندار. [اندر این جُو ماه بین عکسش مخوان] در این ولی حضرت حق را مشاهده کن، عکس مگو. [3266 آبِ خضر است این نه آبِ دام و دد] آبِ حیوان است نه آبِ هر حیوان. [هر چه اندر وی نماید حق بود] نه غلط و انعکاس. [3267 زین تگِ جُو ماه گوید من مَهَم] از این قعرِ نهر ماه گوید: من ماهم. پس به حکمِ فاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (حشر ۵۹/۲) از هر چیز حق را مشاهده کن زانکه [من نه عکسم هم حدیث و مهرهم] بلکه عینِ اویم. [3268 اندر این جُو آنچه بر بالا است هست] هر چه در بالا هست اندر این جوی موجود است. [خواه بالا خواه در وی دار دست] خواه دست بر بالا دار خواه در وی بدار. [3269 از دگر جُوها مگیر این جُوی را] از جنسِ جوی‌های دیگر مشمر این جوی را یعنی از جنسِ مردمانِ دیگر مشمر این ولی را. [ماه دان این پرتوِ مهروی را] عینِ ماه بدان این پرتوِ ماهروی را یعنی نورِ حق بدان این پرتوِ ولی را. [3270 این سخن پایان ندارد آن غریب] آن درویش که به اعتمادِ کرمِ محتسبِ تبریز وام کرده بود [بس گریست از دردِ خواجه شد کُئیب] و غمناک.

[توزیع کردنِ پایمرد] پایمرد آن کس را گویند که از بهر فقیر گدایی کند. پیشوای او شود [در جمله شهرِ تبریز و جمع شدنِ اندک چیز و رفتنِ آن غریب به تربتِ محتسب به زیارت و این قصّه را بر سرِ گورِ او گفتن به طریقِ نوحه] و فریاد.

[3271 واقعه آن وامِ او مشهور شد] در میانِ مردم که گفتندی: فلان به اعتمادِ غیر وام بسیار کرده و او مرده و این متحیر مانده. مراد از این غریب مدیون در این مرتبه از قصّه آن کس است که مسلمان باشد که خلعتِ اسلام و احسانِ ایمان را از نبی محسن علیه السلام یافته اما به

غرورِ شفقتِ رسول الله علیه السلام و به امیدِ شفاعتِ او عمر را به عصیان تلف کرده و مدیون گشته بود. [پای‌مرد از دردِ او رنجور شد] بیمار گشت که این قدر وام را مبتلا است حالِ این فقیر چه خواهد شد؟ مراد از پای‌مرد شیخ و مرشد و واعظ و نیکخواه است. [3272 از پی توزیعِ گردِ شهر گشت] آن پای‌مرد نه آن مردِ غریب چنانکه در آخرِ قصّه معلوم می شود. [از طمع می گفت هر جا سرگذشت] تا مرحمت کنند و صدقه دهند. [3273 هیچ ناورد از ره کُذیه به دست] فاعلِ ناورد آخرِ مصراعِ اخیر است. [غیر صد دینار آن کُذیه‌پرست] لفظِ کُذیه‌پرست وصفِ ترکیبی است، پس کسی که از اهلِ دنیا چیزی خواهد دینار را مالک (198b) گردد، نه ثوابِ آخرت را. [3274 پای‌مرد آمد بدو دستش گرفت] دو دستِ آن مردِ غریب را گرفت. [شد به گورِ آن کریم بس شگفت] برفت به قبرِ آن محتسبِ تبریز که کریم بس عجب بود یعنی آن شیخ و واعظ این مردِ عاصی را بر سوی روحانیتِ رسول الله علیه السلام و بر رعایتِ سنت و طریقتِ آن خیر الانام دلالت کرد. [3275 گفت چون توفیق یابد بنده‌ای] آن پای‌مرد گفت: بنده‌ای که توفیقِ الهی یابد یعنی آن محتسبِ تبریز که این سعادت را یافته است [که کند مهمانی فرخنده‌ای] که محتاجان را ضیافتِ مبارک کند یعنی رسول الله علیه السلام نعمت‌های ایمان و عرفان را احسان کرده است. [3276 مالِ خود ایثارِ راهِ او کند] جزاءِ بیتِ سابق است. [جاءِ او ایثارِ جاءِ او کند] منصب و دولتِ خود فدای منصبِ حق کند یعنی مالِ رسول الله علیه السلام و منصبِ نبوتِ او از برای خدای تعالی بُود. [3277 شکرِ او شکرِ خدا باشد یقین] و بی شک. [چون به احسان کرد توفیقش قرین] چون او را توفیقِ خدا به احسان و انعام قرین کرد. [3278 ترکِ شکرش ترکِ شکرِ حق بُود] به حکمِ مَنْ لَمْ يَشْكُرْ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرْ اللَّهَ، ترکِ شکرِ حق تعالی است. [حقّ او لاشک به حق ملحق بُود] لاجرم ای منعم علیه. [3279 شکر می کن مر خدا را در نعم] هم شکرِ حضرت خدا کن که فرموده است: واذکروا نعمه الله علیکم واشکروا له [نیز می کن شکر و ذکرِ خواجه هم]

شُکر و ذکرِ خواجۀ کاینات نیز کن زیرا نعمتِ ایمان و اسلام از دستِ او به تو رسیده است چنانکه [3280 رحمتِ مادر اگرچه از خداست] حضرت خدا در مادر شفقت و مرحمت نهاده است که کودک را خدمت کند و پیرورد. [خدمتِ او هم فریضه‌ست و سزااست] خدمتِ مادر نیز بر پسران فرض و لایق است و در رضای مادر رضای حق تعالی است.

حکایت: از انس رضی الله عنه مروی است که جوانی بود در زمانِ رسول الله علیه السلام، او را علقمه گفتندی که شدید الاجتهاد و کثیر الصدقه بود، بیمار شد و مرضِ او سخت گشت و به حالتِ نزع رسید، زنش پیشِ رسول الله علیه السلام کسی فرستاد، رسول الله علیه السلام علی و سلمان و عمار و بلال را فرستاد، ایشان به نزدِ او رفتند و تلقینِ شهادت کردند، زبانِ او لال بود، تلقظِ شهادت نمی کرد، ایشان دانستند که او هالک است، پس بلال را به رسول الله علیه السلام فرستادند، رسول الله علیه السلام پرسید که علقمه را پدر و مادر هست؟ گفتندش: پدرش مرده است و مادرش هست. بلال را فرمود: برو، مادرِ علقمه را از من سلام بگو، اگر قدرت دارد او به نزدِ من آید الا در خانه قرار گیرد تا من به نزدش روم. چون بلال خبرِ رسول الله را رسانید گفت: نفسم به نفسِ او فدا باد، پس عصا گرفت و پیشِ رسول الله آمد، رسول الله علیه السلام گفتش: از تو چیزی می پرسم، مرا راست (199a) بگو، اگر دروغ گویی به وحی معلوم شود که علقمه چگونه است. گفت: نماز می گذارد و روزه می دارد و بسیار صدقه می دهد. پس حالِ تو با او چون است؟ گفت: از او رضا ندارم زانکه زن را بر من اختیار کرده است و مرا عاصی شده. رسول الله علیه السلام بلال را گفت: هیزم حاضر بکن تا علقمه را بسوزم. مادرِ او گفت: یا رسول الله، دلم از سوختنِ او می سوزد. رسول الله گفت: یا امّ علقمه، فعذاب النار اشدّ و ابقى، اگر می خواهی که خدای تعالی از او راضی شود تو از او راضی شو و الا اعمالِ او سود ندهد. مادر دست برداشت و دعا کرد و رضا نمود، رسول الله علیه السلام بلال را گفت: باز برو، حالِ علقمه را ببین، مبدا که مادرِ او از شرمِ من رضا نموده باشد، از دل رضایش باشد.

چون بلال به درِ خانهٔ علقمه رسید شنید که علقمه لا اله الا الله می گوید، علقمه آن روز بمرد، رسول الله علیه السلام به نماز و دفن او حاضر شد اصحاب را گفت: یا معشر المهاجرین و الانصار، من فضّل زوجته علی امّه فعلیه لعنة الله و لا یقبل منه صرف و لا عول یعنی الفریض و التوافل، لاجرم رسول الله علیه السلام بر امّت خود رحمتِ خلقی داشت که حق تعالی حکایت می کند: عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ (توبه ۱۲۸/۹). اگرچه رحمت او جبلی بود اما تعظیم و خدمت او واجب است، و لهذا می فرماید: [3281 زین سبب فرمود حق صَلُّوا عَلَيْهِ] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره احزاب است: إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (احزاب ۵۶/۳۳). جمهور علما بر آنند که امر به صلوات بر رسول الله علیه الصلاة و السلام در این آیت محمول بر وجوب است اما اختلاف در مقدار واجب است، امام مالک گوید: در عمر یک بار واجب است و زیاده بر آن مستحب است و در بعض مواضع استجاب اکد است، یکی در نماز بعد از تشهدِ اول، به مذهب امام شافعی و در تشهدِ آخر واجب است و به مذهب امام اعظم سنت است و قنوی بر آن است که در مجلس که ذکر آن حضرت واقع شود یک بار گفتن واجب است و باقی سنت و در حدیث وارد است: الدّعاء بین صلوتین علی لا یُرد. [که محمد بود مُخْتَلِّ إِلَيْهِ] آن کس که بر او حواله کنند چنانکه خرج و وام درویشان بر محتسب تبریز حواله بود دین و انعام عاصیان بر رسول الله علیه السلام حواله شده است، لاجرم شکر نعمت او کردن و تصلیت و سلام دادن لازم است. [3282 در قیامت بنده را گوید خدا] جلّ و علا [هین چه کردی آنچه دادم مر ترا] چون بنده خطاب خدا شنود در جوابش [3283 گوید ای رب شکر تو کردم به جان] در مقابله نعمت تو هر زمان. [چون ز تو بود اصل آن روزی و نان] لاجرم به حکم هُوَ الَّذِي (199b) بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ (جمعه ۲/۶۲) همه انعام تُست. چون بنده چنین

جواب دهد. [3284 گویدش حق می نکردی شکر من] زیرا [چون نکردی شکر آن اِکرام‌فن] کسی که تو را انعام کرد و صنعت او اکرام بود چون شکر او نکردی، شکر من نکردی، پس کسی که بر رسول الله علیه السلام تصلیت نگوید و سنت او را رعایت نکند شکر حق نکرده باشد. در کتاب خلاصه مذکور است: مَنْ تَرَكَ السَّنَةَ بِعُذْرٍ فَهُوَ مَعْدُورٌ وَ لَوْ تَرَكَ بِغَيْرِ عُذْرٍ تَهَاوَنًا لَا يَقْبَلُ فَرْضَهُ وَ يَسْأَلُ عَنْ تَرْكِهَا. قال عليه السلام: مَنْ تَرَكَ الْارْبَعَ قَبْلَ الظَّهْرِ لَمْ تَنْلِهِ شَفَاعَتِي. قال عليه السلام: مَنْ ضَيَّعَ سُنَّتِي حَرَمْتُ عَلَيْهِ شَفَاعَتِي. [3285 بر کریمی کرده‌ای ظلم و ستم] و کرده‌ای کُفر آن نعمت. [نه ز دست او رسیدت نعمتم] استفهام انکاری است. [3286 چون به گور آن ولی نعمت رسید] آن مرد درویش و غریب دلریش به موجب پند پای مرد چون به قبر آن محتسب تبریز رسید [گشت گریان زار و آمد در نشید] در خوندن شعر و مرثیه. شعر: تعالوا فعندی للنبی محمد - مدیح کازهارا الحمایل طَلَّتْ - تبلِّح احباح الحقایق فوقه - و فاح علی فحواه مسک الادلة - تبارک ربّ کمل مجد و العلا - لا فضل مبعوث بافضل ملّة - تمام نظام للنّیین تمّت - بآياته آیاتهم فاستقلّة. [3287 گفت ای پشت و پناه هر نبیل] لفظ نبیل از اضداد است، هم بزرگ و غنی را هم خرد و فقیر را گویند. [مُرتَبجا و غوثِ اَبْناءِ السَّبیل] محلّ رجاء و فریادرس. آنان که در دست ایشان مال نباشد و در راه بمانند یعنی آنان که در راه آخرت تهی دست می روند محلّ رجاء و فریادرس تویی. [3288 ای غم ارزاق ما بر خاطرت] ای غم رزق‌های ما بر خاطر تو بود. ابو موسی رضی الله عنه از رسول الله علیه السلام روایت می کند که حُیِّرْتُ بَیْنَ أَنْ یَدْخُلَ نِصْفُ امَّتِی الْجَنَّةَ وَ بَیْنَ الشَّفَاعَةِ فَأُحْیِرْتُ الشَّفَاعَةَ لِأَنَّهَا أَعْمُ الْأَتْرُونِهَا لِلْمُتَّقِينَ وَ لَكِنَّهَا لِلْمُذْنِبِينَ الْخَطَّائِينَ وَ در حدیث دیگر وارد است: لِكُلِّ نَبِیٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ الْبَتَّةَ دَعَا بِهَا أُمَّةٌ فَاسْتَجَبَتْ لَهُ وَ اختیارت دعوتی شفاعة لامتی يوم القيمة. [ای چو رزق عام احسان و برکت] ای که چون رزق عام بر همه انام احسان و انعام کنی، [3289 ای فقیران را عَشیره و والدین] ای درویشان

را خویشاوند و پدر و مادر. [در خراج و خرج و در ایفای دین] در گذاردن وام یعنی شفاعت تو از بهر رفع درجات باشد و از برای محور سیئات. [3290 ای چو بحر از بهر نزدیکان گهر] مرهون است. [داده و تحفه سوی دوران مَطَر] ای که همچون دریا نزدیکان را کهر داده یعنی غواصان بحر مصاحبت را دُرهای فضایل داده و دوران را به سحاب خبر مَطَر فرستاد. [3291 پشت ما گرم از تو بود ای آفتاب] که به اعتماد کرم تو چنین اسراف کرده بودیم. [رونق هر قصر و گنج هر خراب] و تو چنین بذل و احسان. [3292 ای در ابرویت ندیده کس گره] و در روی تو انقباض. حکایت: وقتی رسول الله علیه السلام را حاجت به جامه بود، (200a) زنی وی را به طریق هدیه جامه نو آورده، رسول الله علیه السلام جامه را پوشید، به نماز بیرون آمد، چون از نماز فارغ شد یکی از اصحاب گفت: یا رسول الله، این جامه را به من بده. فی الحال برخاست و جامه را به وی داد، اصحاب او را مخفی طعنه زدند که رسول الله علیه السلام آن را از جهت احتیاج پوشیده بود که جامه را حاجت داشت، تو بد کردی که از او ستدی. آن صحابی گفت: من این را از بهر پوشیدن نخواستم، بلکه از برای آن خواستم که مرا کفن کنند، لاجرم از رسول الله علیه السلام چیزی نخواستند که او لا گفته باشد. [ای چو میکائیل راد و رزق ده] ای که همچو میکائیل مؤکّل رزق‌های مردمان بودی، سخی و رزق دهنده. شعر: ما قال لا قطّ الا فی تشهّد - لو لا التشهّد کانت لاؤه نعم. [3293 ای دلت پیوسته با دریای غیب] ای که دل تو به دریای غیب متصل گشته، [ای به قاف مکرمت عنقای غیب] ای که در کوه قاف مکرمت و تعظیم عنقای بی همتایی. رسول الله علیه السلام فرمود: انا اکرم الاولین و الآخرين علی الله و لا فخر و انا اوّل شافع و اوّل مشفع یوم القیمة و لا فخر و انا اوّل من یحرک خلق الجنّة فیفتح الله لی فیدخلینها و معی فقراء المؤمنین. مقصود از این احادیث آن است که رسول الله علیه السلام را دوست دارند تا در قیامت با او یار شوند، المرء مع من احبّ. [3294 یاد ناورده که از مالم چه رفت] و چه ماند؟ اعراب گفتندی: ان

محمّدا يعطى عطاء من لا يخشى الفقر. [سَقْفِ قَصْدِ هَمَّتِ هِرْكَزِ نَكَفْتِ] سَقْفِ بَلَنْدِ هَمَّتِ تو هرگز مشقوق نشد. حضرت ملک جلیل در سورۀ بنی اسرائیل فرمود: وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا (اسراء ۲۹/۱۷). در سبب نزول آیت آورده‌اند که مسلمۀ‌ای با یهودیۀ‌ای گرو بستند که رسول الله عليه السلام از موسی ع م سخی‌تر است و جهت آزمایش دختر خود را به جانب نبوت مأب فرستاد. دخترک آمد که یا رسول الله، مادر من از شما پیرهن می‌طلبد. حضرت فرمود که زمانی تأخیر کن، پس از ساعتی باز آی. دختر که پس از زمانی آمد که مادر من آن پیرهن می‌طلبد که در شماس است. رسول الله عليه السلام به حجره در آمد، پیرهن بیرون کرد و به وی داد و خود برهنه بنشست. بلال اذان و اقامت خواند و اصحاب منتظر خروج آن حضرت بودند، مذکور آیت نازل شد که مساز دست خود را بر بسته به گردن. کنایت از امساک است و مگشای دست خود را همه گشادن تا که بنشیننی ملامت کرده شده در مانده و محتاج. پس سخا و کرم بدین مرتبه بود تا خدای تعالی از آن درجه نهی کرد. [3295 ای من و صد همچو من در ماه و سال] ای که همچون ما فقیران در همه اوقات، [مر ترا چون نسل تو گشته عیال] و رزق‌خوار که ارباب حاجت نزد او آمدندی، حاجت ایشان را قضا می‌کرد. حکایت: انس رضی الله عنه گفت: رسول الله عليه السلام زخیره نکردی چیزی به فردا و اصحاب را می‌گفت: کسی را که حاجت باشد خود (200b) نتواند گفتن شما بگویند [3296 نقد ما و جنس ما و رخت ما] یعنی تو سیم و زر ما و قماش و متاع ما بودی. [نام ما و فخر ما و بخت ما] نام ما که امّت محمد گویند و به حکم کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (آل عمران ۱۱۰/۳) الایة، فخر مایی که پیغامبران از ما گواهی خواهند و بر همه امّت‌ها گواهی ما روا گردد و به موجب وَيَكُونِ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا (بقره ۱۴۳/۲) بخت و سعادت مایی. [3297 تو نمردی ناز و بخت ما بمرد] و سلامت ما بمرد که به حکم وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

(انفال ۳۳/۸) نیست خدا عذاب کننده ایشان را و حال آنکه تو در میان ایشان و نیست خدای تعالی عذاب کننده ایشان را و حال آنکه استغفار می کنند یعنی در میان ایشان مستغفرانند.

حکایت: از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه منقول است که در زمین دو امان بودند، یکی رفت دیگری باقی است، آنکه رفت رسول الله علیه السلام است و آنچه ماند استغفار است.

[عیش ما و رزق مُستوفی بمُرد] که در زمان تو میل طاعت و عصمت از سئیت بسیار بود.

3298 وَاحِدٌ كَالْأَلْفِ در رزم و کَرَم] وَاحِدٌ كَالْأَلْفِ بود در جنگ که اصحاب گفتندی: ما رأینا احداً اشجع من رسول الله علیه السلام، و رسول الله چنان دلیر بود که در جنگ‌ها از همه مردمان نزدیک بود به دشمن و میان اصحاب دلیرتر بود که در روز جنگ نزدیک رسول الله علیه السلام بود در پیش‌روی دشمن رفتن. **حکایت:** شبی از یک جانب مدینه فریاد رسید، اهل مدینه از آن فریاد ترسیدند و بعضی مردمان به سوی آن فریاد رفتند، رسول الله علیه السلام به روی ایشان آمد که پیش از همه مردمان رفته بود و خبر یافته و بر اسب ابو طلحه عریان سوار شده و شمشیر بر کتف نهاده و می گفت: **لا تراعوا**، یعنی مترسید و در کَرَم چنان بود که چون در نماز بودی کسی که به نزد او نشستنی نماز را زود گذاردی و حاجتش را پرسیدی و فی الحال قضا کردی، چون فارغ شدی باز به نماز آمدی و گاه بودی که از برای حاجت پیره‌زنی و کنیزکی مدینه را طواف کردی. **[صد چو حاتم گاه ایثارِ نِعَم]** صد چون حاتم طایی بود در وقت بذل و نعمت‌ها. **حکایت:** از انس مروی است که کسی از رسول الله علیه السلام چیزی خواست، رسول الله او را گوسفندان داد که میان دو کوه را گرفته بود و کسان بسیار را صد شتر داده بود و صفوان را سه بار صد شتر داد در عطاء ظاهر چنین بود، در عطاء باطن کسی را بدو نسبت نبود چنانکه می فرماید. **[3299 حاتم ار مرده به مرده می‌دهد]** حاتم از مال و متاع جهان که بی جان است به مرده غفلت می داد. **[گِردِ کانه‌های شمرده می‌دهد]** جوزِ معدود و شیء حقیر می داد که آن به موجب **قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ** (نساء ۷۷/۴) مال جهان است. **[3300 تو حیاتی**

می‌دهی در هر نفس] ای محتسب تبریز و رسول ملک جهان به حکم لا اله الا الله ثمن الجنة حیات می‌دهی در هر نفس. [کز نفیسی می‌نگنجد در نفس] که نفاست او زاید الوصف است. [3301 تو حیاتی می‌دهی بس پایدار] یعنی تو حیات ابدیه می‌دهی. (201a)

[نقد زر بی‌کساد و بی‌شمار] لاجرم ای رسول مختار [3302 وارثی نابوده یک خوی ترا] یک خصلت تو را وارث نبوده یعنی هر خصلت که در تو بود به درجه کمال بود، هیچ کس آن را وارث و قدرت نیافت. حکایت: از انس مروی است که کسی پیش رسول الله علیه السلام آمد آن را از هیبت لرزه رسید، رسول الله علیه السلام گفت: هوّن علیک، یعنی سهلی و نرمی بکن بر خود، من پادشاه نیستم، من پسر یک زنم از قریش. [ای فلک سجده‌کنان کوی ترا] زیرا اشرف اماکن مدینه منوره است. [3303 خلق را از گرگ غم لطف شبن] و ننگهان در دنیا و آخرت و از کمال مهربانی اوست به امت که اصحاب را بالذات پند می‌داد و احادیث شریفه می‌فرمود، باز می‌گفت: لیبلغ الشاهد منکم الغایب. [چون کلیم الله شبن مهربان] همچون موسی علیه السلام شبن مشفق. [3304 گوسفندی از کلیم الله گریخت] گوسفندی از رمة موسی علیه السلام گریخت. [پای موسی آبله شد نعل ریخت] موسی در پی او چندان دوید که پایش آبله گشت و نعل را بریخت. خدمت مولانا آن قصه را بیان کند که در بعض اخبار وارد است که موسی علیه السلام گفت: خداوندا، به چه سبب مرا اصطفا کردی؟ خدای تعالی گفت: به سبب آنکه بر خلق من رحمت کردی، وقتی چوبان گوسفند شعیب بودی، گوسفندی از رمة گریخت، تو در پی او رفتی تا او را گرگ نخورد و در دویدن تعب کشیدی، چون او را رسیدی در کنار خود گرفتی و گفتی: یا مسکین، چرا خود را مشقت کردی؟ پس به سبب این شفقت اصطفتیک برساتی و بکلامی. [3305 در پی او تا به شب در جست و جو] در عقب آن گوسفند تا به شب در جستجو بود. [وآن رمة غایب شده از چشم او] از چشم موسی کلیم الله. [3306 گوسفند از ماندگی شد سست و ماند] گوسفند چندان دوید

که از ماندگی سُست گشت و مجالِ دویدنش نماند، پس موسی او را رسید و از وی نرنجید.

[پس کلیمُ الله گرد از وی فشاند] موسی دست بر وی بمالید و غبارِ او بیفشاند. [3307]

کف همی مالید بر پشت و سرش] بر سرِ گوسفند. [می نواخت از مهر همچون مادرش] در بعض نسخ: [می نوازش کرد همچون مادرش]. اگرچه موسی از پی او بلای بسیار کشید اما

[3308 نیم ذره طیرگی و خشم نی] غضب بر گوسفند نی. [غیر مهر و رحم و آب چشم نی] که از شفقت گریه همی کرد. [3309 گفت گیرم بر منت رحمی نبود] کلیم الله گفت: فرض کنیم که بر من رحم نبود تو را ای گوسفند، [طبع تو بر خود چرا اِستم نمود] چون موسی علیه السلام در چوپانی چنین حلم و کرم نمود. [3310 با ملایک گفت یزدان آن زمان] حضرت خدا بگفت در آن زمان به فرشتگان [که نبوت را همی زبید فلان] یعنی موسی علیه السلام. [3311 مصطفی فرمود خود که هر نبی] رسول الله علیه السلام فرمود که هر پیغامبر [کرد چوپانیش برنا یا صبی] چوپانی کرد جوان یا کودک. در این اشارت است به آن که چوپانی موسی در جوانی بود و چوپانی (201b) رسول الله علیه السلام در کودکی بود، وقتی که رسول الله علیه السلام با مرضعه خود حلیمه بیرون مکه در بادیه بود، هنوز کودک بود چوپانی می کرد. [3312 بی شبانی کردن و آن امتحان] بی چوپانی کردن و بی از این وجه امتحان کردن [حق ندادش پیشوایی جهان] حق تعالی نداد پیغامبر را متبوعی اهل جهان. [3313 گفت سایل هم تو نیز ای پهلوان] صحابی پرسید و گفت: تو نیز یا رسول الله؟ در بعض نسخ: [گفت سایل نی تو هم ای پهلوان]. [گفت من هم بوده‌ام ده‌ری شبان] رسول الله گفت: من هم زمانی چوپانی کردم و چوپان بودم. [3314 تا شود پیدا وقار و صبرشان] تا ظاهر گردد حلم و صبرِ انبیا. [کردشان پیش از نبوت حق شبان] انبیا را حضرت خدا پیش از نبوت چوپان کرد تا به صحبتِ گوسفند حلم و سکون را عادت کنند همچون گوسفند و به ضبطِ گوسفند و به رعای و سقای لو ضبط و سیاستِ امت را و خوراندنِ نعمتِ دین و شریعت و

آشامانیدن زلال علم و معرفت را بیاموزند و به حکم **إِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى**، و **حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ** از حدود مباحات به چراگاه محارم امتان را راه ندهند و به رحیفاد گریختن گوسفندان صبر کنند و نیکی ایشان خواهند. [3315 هر امیری کو شبانی بشر] هر امیر که چوپائی خلق را [آنچنان آرد که باشد مؤتمراً] فرمان برنده یعنی [3316 حلم موسی وار اندر رعی خود] به فتح خا خواندن می باید. [او به جا آرد به تدبیر و خرد] حلم را همچون موسی در چوپائی خویش به جای آرد به تدبیر فکر و عقل. این دو بیت متضمن معنی شرط است. [3317 لاجرم حقش دهد چوپانی] لابد خدای تعالی آن امیر را یک چوپانی دهد. [بر فراز چرخ مه روحانی] یعنی خدای تعالی او را بر بالای فلک قمر چوپائی روحانی دهد. [3318 آنچنان که انبیا را زین رعا] مرهون است. [برکشید و داد رعی اصفیا] چنانکه حق تعالی انبیا را از چوپائی گوسفند بر کشید و چوپانی اصطفی داد. [3319 خواجه باری تو در این چوپانیت] ای خواجه عرصات باری تو در این چوپائی خود، [کردی آنچه کور گردد شانیت] چنانکه کردی به حکم **إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ** (کوثر ۳/۱۰۸) طعن کننده و دشمن تو نابینا شود. در بعض تفاسیر آورده اند که عاص بن وائل با رسول الله علیه السلام سخن می گفت، باز عاص به مسجد حرام در آمد، در آنجا جمعی صنادید قریش بودند، از وی پرسیدند که با که سخن می گفتی؟ گفت: به این ابتر، و عادت عرب این بود که هر که را پسر نبود ابتر گفتندی و در آن ایام پسران حضرت طاهر و قاسم و عبدالله مرده بودند، خدای تعالی از بهر تسلیت او سوره کوثر فرستاد یعنی دشمن و طاعن تو که عاص بن وائل است، اوست دُم بریده و منقطع از خیر و بی نسل و ذریّت اما تو را ذریّت بسیار است و حسن صیت و اشتهار و آثار فضل بی شمار تا به قیامت باقی خواهند بود. [3320 دانم آنجا در مکافات ایزدت] می دانم آنکه در عوض و جزا حضرت خدا تو را [سروری جاودانه بخشدت] بزرگی ابدی می بخشد تو را در آثار و اخبار (202a) ثابت شده است که رسول الله علیه السلام را از اوّل اجتماع ناس به موقف حشر اذن

شفاعت باشد در حین غرق عرق و شدت حرّ شمس و آن پیش از حساب است، در اینجا شفاعت کند از بهر خلاص، پس از آن حساب و صراط وضع کنند و در هر مقام از بهر تعجیل امت به دخولِ جنت شفاعت کند، پس از آن در حقّ مجرمانِ امت شفاعت کند، پس از آن در حقّ آنان که به آتش برده‌اند شفاعت کند. [3321 بر امیدِ کفّ چون دریایِ تو] بر جای دستِ دریای عطایِ تو [بر وظیفه دادن و ایفایِ تو] و گذاردنِ تو رسول الله علیه السلام مال را برای خود جمع نمی کرد، بلکه برای مسلمانان بود گویا خازن مالِ غیر بود، چون رسول الله علیه السلام به مسجد در آمدی می گفت: اللهم افتح لی ابواب رحمتک و یسر لی ابواب رزقک. [3322 وام کردم نه هزار از زر گزاف] تخصیص نه هزار در اول قصّه مذکور شد، فتذکر. [تو کجایی تا شود این دُرد صاف] تا که این تکرّر من صاف و مصفاً شود. رباعی: چراغ چشم و دل چشم و چراغ جان رسول الله - که شمع ملّت است از پرتو احکام او رخشان ❀ در این طلعت سرا گر نی چراغ افروختی شمعش - کجا کس را خلاص بودی از تاریکی طغیان. [3323 تو کجایی تا که خندان چون چمن] مرهون است. [گویی بستان آن و ده چندان ز من] یعنی تو کجا رفتی که وقتی که من پیشِ تو آمدمی تو همچنین چمن خندان مرا گفתי آن وام خود را بستان و ده چندان از من بستان که مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا (انعام ۶/۱۶۰). [3324 تو کجایی تا مرا خندان کنی] به انعام [لطف و احسان چون خداوندان کنی] و همچون شاهان احسان کنی. حکایت: در شبِ معراج چون حق تعالی السلام علیک ایها النبیّ گفت، رسول الله علیه السلام السلام علینا و علی عباد الله الصّالحین گفت، در تشریف این سلام صالحانِ امت را داخل گردانید. بیت: چو کرده وعده‌های لطف در گوش - نکرده امتِ خود را فراموش. [3325 تو کجایی تا بَری در مخزنم] یعنی عادتِ تو این بود که مرا مخزن بُردی، اکنون کجایی که تا مرا به خزینه بَری. [تا کنی از وام و فاقه ایمنم] که إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ (هود ۱۱/۱۱۴). [3326 من همی گویم بس و تو

مُفَضِّلِم] من تو را بس می گویم تو ای زیاده کننده و احسان کننده من. [گفته کین هم گیر از بهر دلم] می گفתי این مال را نیز قبول کن و بستان از بهر خاطر من یعنی در مخازنِ ثواب که مساجد و معابد است، چون کسی در آید در اداء فرایض کند، ثواب بسیار بر گیرد و آن گناه که میان دو نماز کرده است معفو شود، چونکه آن کس از برای خاطرِ عاطرِ رسول الله علیه السلام سنت نیز گذارد، زیاده ثواب باشد. [3327 چون همی گنجد جهانی زیرِ طین] تو جهانِ بزرگ بودی، چگونه می گنجد آن جهان در زیرِ طین؟ [چون بگنجد آسمانی در زمین] چگونه گنجد یک آسمانِ بزرگ در زیرِ زمین؟ [3328 حَاشَ لِلَّهِ تو برونی زین جهان] ای محتسبِ تبریز و رسولِ عزیز. [هم به وقتِ زندگی هم این زمان] هم وقتی که در حیات (202b) بودی هم اکنون که بمردی و مثَلِ تو این است. [3329 در هوایِ غیب مرغی می پرد] و در عالمِ الهی طیران می کند. [سایه او بر زمینی می زند] سایه آن مرغ به زمین می زند، لاجرم جانِ شریفِ تو بر افلاک بود و جسمِ لطیفِ تو همچون سایه بر خاک. [3330 جسم سایه سایه سایه دل است] تن سایه دل است به سه مرتبه. [جسم کی اندر خورِ پایه دل است] تن کی برابرِ دل است در پایه چنانکه [3331 مرد خفته روح او چون آفتاب] مردی در جایی خفته و جانِ او همچون آفتاب [در فلک تابان و تن در جامه خواب] لاجرم [3332 جان نهان اندر خلا همچون سِجاف] به ترکی سنجف. [تن تقلب می کند زیرِ لحاف] تن متحرک و مضطرب می شود زیرِ جامه خواب. [3333 روح چون منْ اَمْرِ رَبِّي مُخْتَفِي است] که به حکمِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي (اسراء ۸۵/۱۷) مخفی است. [هر مثالی که بگویم مُنْتَفِي است] نیست آن. [3334 ای عجب کو لعلِ شکر بارِ تو] ای عجب کجاست آن لبِ لعلِ شکر بارِ تو؟ [و آن جواباتِ خوش و اسرارِ تو] و آن شیرین اخبارِ تو که در وصفِ رسول الله علیه السلام گفته اند: له حلو المنطق فصل الانز و لا منذر کان منطق خرزات تُظْمِن و کان جهیر الصّوت حسن النغمه. [3335 ای عجب کو آن عقیقِ قندخا] کجاست آن لبِ عقیقِ

قندخا؟ [آن کلیدِ قفلِ مشکلهای ما] آن مفتاحِ قفلِ مشکلاتِ ما؟ [3336 ای عجب کو آن دمِ چون ذوالفقار] کجاست نفس که قطع و فصل کننده بود چون شمشیرِ علی رضی الله عنه؟ [آنکه کردی عقلها را بیقرار] از آن جمله است این حدیثِ شریف که فرمود: **من احبّ دنیاه اُخّر باخرته و من احبّ آخرته اُخّر بدنیاه فاکثروا ما ببقی علی ما یغنی**. چون خدمت مولانا از زبانِ آن فقیر در خطابِ قبرِ محتسبِ تبریز چندین سخن بیان کرد که مراد خطابِ اُمّت است به روحِ مطهرِ رسول الله علیه السّلام و کو کو گفتنِ ایشان است، باز پندِ دیگر می فرماید که آن کجاست معلوم است که به حضرتِ عنْدِیّتِ الهیّه است و به **حکمِ اللهم الرفیق الاعلی** در مقامِ بلند و جَنّتِ علیا است اَمّا تو حالِ خود را ببین که تو به چنین اعمال کجا هی رفت و در سکرّاتِ موت که امرِ محسوس است چون بگذری، ولهذا می فرماید: [3337 چند همچون فاخته کاشانه جو] در بعض نسخ: [چند همچون فاخته کویی عمو].

[کو و کو و کو و کو و کو] که آن محتسبِ کجاست و کجاست و کجاست؟ [3338 کو همانجا که صفاتِ رحمت است] که آن محتسب در آنجاست که صفاتِ رحمت است یعنی رسول الله علیه السّلام نزدِ حضرتِ خداست که رحمت و مغفرت و فضل و عنایت صفاتِ اوست. [قدرت است و نُزْهت است و فِطْنَت است] که در آنجا قدرتِ حضرتِ خداست و پاکیزگی و زیرکی است. در این تنبیه است که اسخیا و اتقیا پس از مردن به **حکمِ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ** ﴿فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾ (قمر ۵۴/۵۵) در نزدِ حق تعالی باشند. [3339 کو همانجا که دل و اندیشه اش] آن محتسبِ تبریز در آنجاست که دل و فکر او [دایم آنجا بُد چو شیر و (203a) بیشه اش] چنانکه شیر در بیشه قرار کند آن نیز در آنجا قرار گرفته. [3340 کو همانجا که امیدِ مرد و زن] آن محتسب در آنجاست که امیدِ هر کس می رود در وقتِ اندوه و حَزَن و آنجا درگاهِ حضرتِ خداست. [3341 کو همانجا که به وقتِ علّتی] آن محتسب در آنجاست که در وقتِ مرض [چشمِ پرّو بر امیدِ صِحّتی] چشم بر

امیدِ صحت آنجا رود که آنجا درگاه حق تعالی است. [3342 آن طرف که بهر دفع زشتی] مرهون است. [باد جویی بهر کشت و کشتی] آن محتسب در آن طرف است که از برای دفع قباحتی و ضرری باد را جویی از بهر مزرع و از بهر کشتی یعنی آن محتسب آنجا است که از آن سوی قلاخان از بهر کشت و ملاحان از بهر کشتی باد جویند. [3343 آن طرف که دل اشارت می‌کند] مرهون است. [چون زبان یا هو عبارت می‌کند] چون زبان یا هو گوید، دل به آن سوی اشارت می‌کند، محتسب در آن سوی است. [3344 او مع الله است بی کو کو همی] آن محتسب به حکم لی مع الله وقت لا یسعی فیهِ ملک مقرب و لا نبی مرسل با حضرت خداست بی کم و کیف و مکان. [کاش جولاهانه ماکو گفتمی] صنعت جولاهی را دانستمی تا اکتساب مال اندک کردمی و به آن قناعت کردمی تا به غرور شفاعت و سعت رحمت عمر را تلف نکردمی و به حقوق بسیار خود را وامدار نکردمی. خدمت مولانا چون لفظ ماکو را به یاد آورد آن را لفظ مرکب اعتبار کرد، معنی ترکیبی ملاحظه فرمود که گفت: [3345 عقل ما کو تا ببیند غرب و شرق] و مشاهده کند خداوند غرب و شرق را. [روح‌ها را می‌زند صد گونه برق] و فیض رساند. [3346 جزر و مدّش بُد به بحری در زبَد] آن محتسب را گاه نقصان آب بود گاه افزونی به دریایی که در کف پوشیده است یعنی وقتی که در حیات بود از بحر بی نهایت که حضرت خداست گاهی انقباض و استتار بود گاهی انبساط و تجلّی و استغراق بود. مراد این است که رسول الله علیه السلام در زمان حیات گاه بی واسطه در مناجات و وحی بود گاه با عایشه و حفصه صحبت می نمود بدان که حضرت خدا را به دریا تشبیه کرده‌اند و مخلوقات را به کف دریا چنانکه کف دریا مشاهده دریا را مانع است که روی دریا را می پوشد، همچنین مخلوقات پرده مشاهده حضرت خداست، و لهذا خدمت مولانا به بحری در زبَد گفت که از بحر خدا را اراده کرد و از زبَد مخلوق را. [منتهی شد جزر و باقی ماند مدّ] نقصان آب به نهایت رسید و افزونی او باقی بماند یعنی وقتی که به مردان قبض و

انقباض و استتار و تنگی برفت همه انبساط و فیض و بسط شد زانکه به حضرت حق پیوست. لاجرم از انقباض و کمی خلاص یافت امّا مرا [3347] نه هزارم وام و من بی دسترس] نه هزار وام دارم و بی دست‌رسم و چاره کار را قدرت ندارم. [هست صد دینار از این توزیع و بس] همه حاصل من از گدائی شهر تبریز صد دینار است یعنی حاصل مرد سایل (203b) از اهل دنیا به حکم قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ (نساء ۷۷/۴) مال اندک است که دیون و حقوق آخرت بدان مؤدی نشود. باز آن درویش دل‌پیش به آن محتسب خطاب می‌کند و می‌گوید: [3348] حق کشیدت ماندم در کشمکش] خدای تعالی تو را به جانب خود کشید، من در اضطراب بماندم. [می‌روم نومید ای خاکِ تو خوش] من از این دیار به نومیدی می‌روم ای خاکِ تو خوش باد، گویا اشارت است به آنکه پس از رسول الله علیه السلام که باشد که ارشاد طریقت و تعلیم حقیقت کند که به آن حقوق و دیون مقضیه گردد. [3349] همّتی می‌دار در پُر حسرت] یک همّت بکن این کس را که پُر حسرت تُست. [ای همایون روی و دست و همّت] ای که مبارک است روی و دست و همّت تو و جز تو کسی نیست که در او این مبارکی باشد. [3350] آمدم بر چشمه و اصلِ عیون] بر چشمه و بر اصلِ چشمه‌ها آمدم. [یافتم در وی به جای آب خون] در چشمه و اصلِ چشمه‌ها به جای آب خوب یافتم که آخر الزّمان رسید، علما و زهّاد و امرا و عباد دگرگون شدند و در خبر وارد است که هر قرن بدتر از قرن اوّل خواهد شد. [3351] چرخ آن چرخ است آن مهتاب نیست] و همچنان [جوی آن جوی است آب آن آب نیست] زیرا [3352] محسنان هستند کو آن مستطاب] احسان کنندگان و انعام فرمایندگان بسیارند، کجاست آن خوب و نیک؟ [اختران هستند کو آن آفتاب] یعنی تو که آفتابِ عالم تاب بودی غارب شدی. چون خدمت مولانا از زبانِ آن فقیر تغیرِ اهلِ جهان و احوالِ آخر الزّمان را بیان کرد، باز پندِ دیگر فرماید که چون رسول الله علیه السلام در دنیا باقی نماند، هر کس را می‌باید که در دنیا فکرِ قرار نکند و از مردگان عبرت گیرد و مقرر و مرجع و

وطنِ اصلی ما که دارِ آخرت است تدبیرش کند که طوبی لِمَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا قَبْلَ أَنْ تَتْرَكَه و جَهَّزَ الْقَبْرَ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلْهُ. [3353 تو شدی سویِ خدا ای محترم] تو برفتی به جانبِ حضرت خدا ای عزیز و مکرم. [پس به سویِ حق روم من نیز هم] زیرا شعر: لو كانت الدنيا تدوم لواحد - لكان رسول الله فيه مخلصا. آیا چرا عبرت نمی گیریم از مرگِ رسول الله علیه السلام که آخر بمرد با وجود که سیّد المرسلین و امام المتّقین بود و شدّتِ مرض و موت کشید که در حالتِ نزع دستِ مبارکش بر آب می زد و پیشانیِ خویش می مالید و می گفت: لا اله الا الله انّ للموت سكرات و می گفت: اللهم الرفیق الاعلی [3354 مَجْمَع و پایِ عِلْمِ مَأْوَى الْقُرُون] مَجْمَعِ مردمان و پایِ عِلْمِ که لشکرِ بدان محلّ جمع شوند و به آن رجوع کنند و قرارگاهِ قرن‌ها. مضمون این مصراع مبتدا است. [هست حق کُلُّ لَدَيْنَا مُخَضَّرُونَ] هست حق خبر است و در این مصراع اشارت است به آن آیتِ کریمه که در سورۀ یس است: أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣٦﴾ وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُخَضَّرُونَ (یس ۳۶/۳۱، ۳۲)، آیا ندیدند و ندانستند که ما چند هلاک کردیم پیش از ایشان از اهلِ زمان‌ها و مشاهده نکردند آنکه هلاک شدگان به سویِ اینان باز نمی گردند؟ یعنی بدین جهان معاودت نمی کنند (204a) و نیستند همهٔ ایشان مگر بهم شدگان نزدیکِ ما حاضر شدگان روزِ قیامت برای پادشت یعنی آنان را که هلاک کردیم از پیشینیان با این همه مخالفان واپس مانده، همه در عرصه‌گاهِ حشر به حضرتِ ما حاضر خواهند شد و مناسبِ کردار و گفتارِ ایشان جزا و سزا خواهند یافت. لاجرم ما مصنوعیم و خدای تعالی صانع ماست، چنانکه اوّل ما را آفرید و بدین جهان آورد، پس از مردن هم در آن جهان زنده گرداند، ولهذا می فرماید: [3355 نقش‌ها گر بی‌خبر گر باخبر] مصنوعات اگر عقل ندارند همچون حیوان و اگر عقل دارند همچون انسان [در کفِ نقّاش باشد مُحتَصِر] در بعضِ نسخ: [هست حاضر در کفِ نقّاش در]. [3356 دم به دم در صفحهٔ اندیشه‌شان] در حیاتِ ایشان [ثبت و مَحْوی می‌کند آن بی‌نشان] یعنی حضرت

خدا. [3357 خشم می‌آرد رضا را می‌برد] و بر دارد. [بُخل می‌آرد سخا را می‌برد] که خدای تعالی مقلب القلوب است. چون مقلب القلوب اوست و تصرف دل‌ها در قدرت اوست، پس به حکم دعاء رسول الله علیه السلام، اللَّهُمَّ يَا مقلب القلوب ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ از خدای تعالی استواری دل در ایمان بخواه و ختم بر احسن احوال بجوی. [3358 نیم لحظه مُدْرَکَاتِم شام و غَدُو] نیم لحظه مُدْرَکَات و حواس من خواه شبانگاه و خواه صباح [هیچ خالی نیست زآن اثبات و محو] خالی نیست از اثبات و محو و ظاهر است که این به صنع حضرت خداست زیرا صنع بی صانع نمی باشد چنانکه [3359 کوزه‌گر با کوزه باشد کارساز] خراف با کوزه باشد کار کننده. [کوزه از خود کی شود پهن و دراز] یعنی کوزه بی عمل کوزه‌گر عریض و طویل نمی شود. [3360 چوب در دست دُرُوگر مُعْتَكِف] چون در دست نَجَّار مُعْتَكِف و ساکن بود که نَجَّار هر چه می خواهد آن کند. [ورنه چون گردد بریده و مُؤْتَلِف] اگر نَجَّار نبودی چوب بریده و مقطوع و به دیگری مرکب نگشتی. [3361 جامه اندر دست خیاطی بود] که خیاط او را بدوزد و بدرد. [ورنه از خود چون بدوزد یا دَرَد] و همچنان [3362 مَشک با سَقّا بود ای مُنْتَهی] یعنی مَشک با سَقّا از آب گاه مالی گاه خالی شود. [ورنه از خود کی شود پُر یا تهی] بی سَقّا مَشک از خود یا پُر یا تهی نگردد. [3363 هر دمی پُر می‌شوی تی می‌شوی] تو نیز ای سالک هر دمی پُر می‌شوی و تهی می‌شوی. [پس بدان که در کفِ صُنْعِ وی] این پُر شدن و تهی گشتن از تو نیست. [3364 چشم‌بند از چشم روزی که رود] که به حکم النَّاس نیام فاذا ماتوا انتبهوا، خلق در دیده پرده و چشم‌بند دارند، روزی آن چشم‌بند می‌رود. [صُنْع از صانع چه سان پیدا شود] در بعض نسخ به جای پیدا لفظ شیدا واقع شده است. [3365 چشم‌داری تو به چشم خود نگر] چون چشم‌داری به عین عبرت و دیده خود و به نظر حقیقت بنگر، نه به چشم تقلید و مجاز. [منگر از چشم سفیهی بی‌خبر] و همچنان [3366 گوش‌داری تو به گوش خود

شنو] سخن را ای شنونده [گوشِ گولان را چرا باشی گرو] گوشِ احمقان را چرا مرهون و مغلوب شوی. [3367 بی (204b) ز تقلیدی نظر را پیشه کن] و به نظرِ تحقیق بنگر. [هم برای عقلِ خود اندیشه کن] حالِ خود را سخت ببین و اکنون تدبیرِ دین کن و نیاز به ربِّ العالمین که مقلبِ القلوب و الابصار است و بگو ارنا الحق حقاً و ارزقنا اتباعه و ارنا الباطل باطلاً و ارزقنا اجتنابه و چون به محنتی مبتلا شوی روی به سوی مقربِ شاه و محمد رسول الله بیار تا به شفاعتِ او سلامت و سعادت یابی.

[دیدنِ خوارزمشاه رَحْمَةُ اللهِ در سَیْران در مَوْکِب] لشکر جمع آمده [خود اسبی بس نادر] و مفعولِ دیدن است [تعلقِ دلِ شاه] عطف بر دیدن است [به حُسن و جُستی آن اسب] متعلق به تعلق است [و سرد کردنِ عِمَادُ الْمُلک آن اسب را در دلِ شاه] عطف بر سابق است [و گزیدنِ شاه] این نیز عطف است [گفتِ او را] مفعولِ گزیدن است [بر دیدِ خویش] این مفضلّ علیه است [چنانکه حکیم رَحْمَةُ اللهِ عَلَیْهِ در الهی نامه فرمود] این [بیت] را: [چون زبانِ حسد شود نخّاس] پرده فروش و دلال [یوسفی یابی از گزی کرباس] یعنی به بهای اندک [از دلالی برادرانِ یوسف علیه السّلام حسودانه] وصفِ دلالی برادران است [در دلِ مشتریان آن چندان حُسن] که یوسف داشت [پوشیده شد و زشت نمودن گرفت که] حضرت خدا فرمود: [وَ کَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ] (یوسف ۲۰/۱۲) مرادِ مولانا بر آن تقدیر است که ضمیرِ کَانُوا راجع باشد به مشتریان یعنی کاروانیان در خریدنِ یوسف بی رغبت بودند زیرا اعتقاد کردند که بنده گریخته است، پس سخن را تأثیر است در دل.

[3368 بود امیری را یکی اسپی گزین] از امیرانِ خوارزمشاه امیری را اسبی خوب و گزیده بود. [در گَلَه سلطان نبودش یک قرین] در رمه خوارزمشاه آن اسب را قرین نبود. [3369 او سواره گشت در مَوْکِب بگاه] آن امیر بر آن اسب سوار شد و به سلطانِ بیران رفت در لشکرگاه به وقتی [ناگهان دید اسب را خوارزمشاه] در زیرِ آن امیر. [3370 چشمِ شه را فرّ و رنگ او ربود] چون خوارزمشاه آن اسب را دید چشمِ شه را رونق و رنگ آن اسب برپود. [تا به رجعت

چشمِ شه با اسب بود] تا به وقتِ باز گشتن از سیر چشمِ شاه در آن اسب بود. [3371 بر هر آن عضوش که افکندی نظر] بر هر عضوِ آن اسب که آن شاه نظر افکندی [هر یکش خوشتر نمودی زآن دگر] هر یک عضوِ او از عضوِ دیگر خوش‌تر و بهتر نمودی. [3372 غیر جُستی و گشی و رَوْحَنَت] یعنی یکیِ آن اسب به جستی و خوبی و آسایش منحصر نبود بلکه غیر اینها [حق بر او افکنده بُد نادر صفت] که اسب نادر و غریب بود. [3373 پس تجسّس کرد عقلِ پادشاه] و بسیار تأمل کرد عقلِ خوارزمشاه. [کین چه باشد که زند بر عقل راه] که عقل را مغلوب و یغما کند. [3374 چشم من پُر است و سیر است و غنی] که از هر چیز استغنا دارد. [از دو صد خورشید دارد روشنی] از دو صد آفتاب نور افزون دارد. [3375 ای رُخ شاهان بر من بیدقی] ای که رُخ شاهان نزد من یک بیدق بود. [نیم اسبم می رباید بی‌حق] یعنی این چه حالت است که فریفته نیم اسب (205a) شوم بی وجه مگر که [3376 جادوی کردست جادوآفرین] سحر کردست خدای ساحرآفرین. [جذبه باشد آن نه خاصّیاتِ این] یعنی این مکر جذبه الهیه است نه خاصّیاتِ این اسب. حصّه قصّه در این مرتبه این است که چون دل به ماسوی مایل باشد این را مکر حق دانستن می باید و از مکر حق امین شدن نمی شاید که *فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ* (اعراف ۹۹/۷)، پس اعتصام به حضرت خدا کردن می باید، و لهذا می فرماید: [3377 فاتحه خواند و بسی لاحول کرد] فاتحه خواند و بسی لا حول و لا قوّة الا بالله گفت تا از این فریفتگی خلاص شود. [فاتحه‌ش در سینه می‌افزود درد] فاتحه شاه در سینه او درد افزود که خدای تعالی دلش را بدان اسب مایل کرد. [3378 زآنکه او را فاتحه خود می‌کشید] زیرا آن را کشنده فاتحه بود، مراد از فاتحه حضرت خداست که فاتحه همه اشیا است. [فاتحه در جرّ و دفع آمد وحید] فاتحه در کشیدن و رد کردن واحد است یعنی حق تعالی هم هادی هم مضلّ است هم ضارّ و نافع است، کسان را از هدایت به ضلالت کشد و کسان را بر عکس این کند. [3379 گر نماید غیر هم تمویّه اوست] اگر غیر را به چشم تو نماید آرایش کردن و زر اندودن اوست یعنی اگر ماسوی را به چشم تو نماید و تو را به آن مایل کند از تزیین اوست. [ور رود غیر از نظر تنبیه اوست] اگر غیر را از نظر تو براند تنبیه اوست که همه ماسوی فانی است و فانی را دل دادن روا نیست.

[3380] پس یقین گشتش که جذبه زآن سری است] خوارزمشاه تأمل بسیار کرد، پس از تأمل یقین گشت شاه را که جذبه آن طرف است. [کار حق هر لحظه نادر آوری است] کار حضرت خدا هر دم امر غریب آوردن است که گاهی بد را نیک نماید چنانکه [3381] اسب سنگین گاو سنگین ز ابتلا] یعنی کافران از سنگ اسب و گاو تراش کنند و او را سجده کنند، لاجرم آن اسب و گاو سنگین از ابتلا و امتحان [می شود مسجود از مکر خدا] که به حکم وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (آل عمران ۵۴/۳) کافران چنان ممکور شوند که سنگ و جماد را رب العباد پندارند. [3382] پیش کافر نیست بُت را ثانیه] و نظیری اگرچه [نیست بُت را فرّ و نه روحانی] در حقیقت لاجرم آن از مکر و جذب حضرت خداست و تقدیر و قضای مولی که به حکم يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (نحل ۹۳/۱۶) بعضی را مظهر لطف و بعضی را مظهر قهر کند. [3383] چیست آن جاذب نهان اندر نهان] که سرّ قضا هر کسی را معلوم نیست. [در جهان تاییده از دیگر جهان] آن جاذب نهان است در این جهان و تابان است از جهان دیگر و در سرّ قضا تحقیق گذشته است، خدمت مولانا از بهر اختیار طریق اسلم و برای تفویض سرّ قضا به حضرت خدا می فرماید: [3384] عقل محجوب است و جان هم زین کمین] هوش پوشیده است جان پس پرده است از سرّ قضا. [من نمی بینم تو می تانی ببین] اگر تو قادری ببین. چون خدمت مولانا در این مقام اختیار ترک تفصیل کرد، ما نیز ترک شرح کردیم، (205b) اکتفاء بما مرّ التّحقیق فی المواضع العدیده من هذا الشرح. [3385] چونکه خوارمّشه ز سیران باز گشت] چونکه خوارزمشاه از سیران رجوع کرد، [با خواص ملّک خود همراز گشت] با خواصّ حضرت خود مصاحب شد. [3386] پس به سرهنگان بفرمود آن زمان] یعنی فی الحال بفرمود به ایشان، [تا بیارند اسب را زآن خاندان] از خانمان آن امیر. حصّه قصّه در این مرتبه این است که مراد از شاه حضرت الله است و از اسب جان یا ایمان و از سرهنگان ملّک الموت و اعوان بلکه دیو و شیطان. [3387] همچو آتش در رسیدند آن گروه] یعنی سرهنگان. [همچو پشمی گشت امیر همچو کوه] همچون پشم بلرزد و ضعیف گشت آن امیر بزرگ، لاجرم در حالت نزع هر امیر کبیر حقیر خواهد شد. [3388] جانّش از درد و غبّین تا لب رسید] جان آن امیر از درد و فریفتگی تا به

لب رسید، خدمت مولانا در این مصراع اشارت می کند که مراد از قصّه آن است که اکنون بر آن تنبیه کردیم. [جز عِمَادُ الْمُلْکِ زَنهاری ندید] غیر او امانی و پناهی ندید، مراد از عمادالملک رسول الله علیه السلام است، پس هر که به او مراجعت کند از هلاکِ آخرت خلاص یابد. [3389 که عِمَادُ الْمُلْکِ بُدِ پايِ عِلْم] و مرجع اُمم رسول الله علیه السلام فرمود: اَنَا حَامِلٌ لِّوَاءِ الْحَمْدِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَ لَا فَخْرَ. [بهر هر مظلوم و هر مقتول غم] که مظلومان نفسِ ظالمه و مقتولانِ غمِ معصیت به سوی او روند. [3390 محترم‌تر خود نَبْدِ زو سَروری] از او عزیزتر نبود بزرگی که اوست سید الانبیاء و المرسلین. [پیشِ سلطان بود چون پیغامبری] که مقبول الشفاعة بود، خدمت مولانا اشارت می کند که مراد از عمادالملک رسول الله علیه السلام است چنانکه اکنون بر آن تنبیه کردیم. [3391 بی طمع بود او اصیل و پارسا] آن عمادالملک که مراد از او رسول الله علیه السلام است بی طمع بود، هرگز میل به دنیا نکرد و اصیل بود که از آدم علیه السلام تا به ذاتِ شریفِ او انسابِ کرام آمده است و زاهد بود. [رایض و شبخیز و حاتم در سخا] رام کننده بود و به حکمِ تَهَجَّدَ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ (اسراء ۷۹/۱۷) شبخیز بود و حاتم طایی بود در سخا. [3392 بس همایون‌رای و با تدبیر و راد] مبارک‌رای و با تدبیر بود که آخر کار را می دید و تدبیرِ آخرت می فرمود، ولهذا می فرماید و گفت: لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَضَحَكْتُمْ قَلِيلًا وَ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا او سخی. [آزموده رای او در هر مراد] مجرب بود تدبیر او در هر مقصود. [3393 هم به بذلِ جان سخی و هم به مال] از هر دو جهت سخا و کرم داشت که همه مجاهد بود و هم کریم. [طالبِ خورشیدِ غیب او چون هلال] یعنی طالبِ حضرت خدا بود با مجاهده و ریاضتِ بسیار. [3394 در امیری او غریب و مُحْتَبَس] یعنی آن عمادالملک را با امیری آشنایی نبود و از او حظّی و صفایی نداشت، بلکه در امیری غریب و محبوس بود. [در صفاتِ فقر و خُلّتِ مُلتَبَس] در صفاتِ فقر و تصوّف و در دوستی حق پوشیده بود. حکایت: (206a) از ابو هریره رضی الله عنه مروی است که کسی دستِ رسول الله علیه السلام را بوسیدن گرفت و رسول الله علیه السلام دستِ خود کشید و گفت: هَذَا يَفْعَلُهُ الْاِعَاجِمُ بِمُلُوكِهِمْ وَ لَسْتُ بِمَلِكٍ اِنَّمَا اَنَا رَجُلٌ مِنْكُمْ. [3395 بوده هر محتاج را همچون پدر] مشفق. [پیشِ سلطان شافع و دفعِ ضرر] که شأنِ رسول الله علیه السلام این است.

[3396] مر بدان را ستر چون حلم خدا] بدان را پوشیدی چون حلم حق تعالی که رسوای نکردی. [خُلِقَ او بر عکسِ خَلْقان و جدا] خوی او بر عکسِ خوی خلق بود و جدا از خوی ایشان چنانکه حضرت خدا در سوره نون فرمود: **إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ** (قلم ۴/۶۸)، به درستی که تو بر خُلُقِ بزرگ که آن کس را نبوده چه از قوم خود تحمل می کنی آنچه کسی را قوت تحمل آن نیست و گفته اند مراد آداب قرآن است که حق تعالی به وی ارزانی داشته بود. از عایشه رضی الله عنها سؤال کردند از خُلُقِ رسول الله علیه السلام، گفت: خُلُقِ آن حضرت قرآن است. **نظم:** بود هم بحر مکرمت هم کان - گوهرش کان خُلُقُهُ القرآن ﴿﴾ وصفِ خُلُقِ کسی که قرآن است - خُلُقِ را نعتُ او چه امکان است. امام قشیری گفت: نه از بلا منحرف شدی و نه از عطا منصرف گشتی. [3397] بارها می شد به سویی کوه فرد] بدین بیت اثبات می کند که در بذلِ جان نیز سخی بود که گاهی بر کوه حرا رفتی تا خود ره به زیر اندازد از شوقِ حق. [شاه با صد لابه او را منع کرد] حق تعالی با الطافِ بسیار او را از انداختن منع می کرد و باز به خدمت می آورد. [3398] هر دم ار صد جُرم را شافع شدی] پیشِ سلطان. [چشمِ سلطان را از او شرم آمدی] که سخن وی را رد نمی کردی و می گفت: سل یا محمد تعط واشفع تشفع، این حصّه که تا بدین جا تقریرش گذشت بر آن تقدیر است که مراد از اسب جان باشد، پس از این آن حصّه را بیان کند که مراد از اسب ایمان باشد. [3399] رفت او پیشِ عِمَادُ الْمُلْکِ راد] آن میر صاحبِ فرس پیشِ عمادالملک سخی رفت. [سر برهنه کرد و بر خاک اوفتاد] و گفت: [3400] که حَرَم با هر چه دارم گو بگیر] که حَرَم و خانه را با هر چیز که دارم گو بگیر به جای اسب. [تا بگیرد حاصلم را هر مُغیر] تا که همه حاصلم بگیرد هر غارت کننده نه اسب را زانکه [3401] آن یکی اسب است جانم رهنِ اوست] محبوس و متعلّق و مغلوبش. [گر بُرد مُردم یقین ای خیردوست] اگر شاه آن اسب را بُرد و از من جدا کند یقین بدان که من مُردم ای نیک دوست. [3402] گر بُرد این اسب را از دستِ من] آن شاه، [من یقین دانم نخواهم زیستن] بلکه زود بمیرم. [3403] چون خدا پیوستگیّ داده است] تو را، [بر سَرَم مال ای مسیحا زود دست] که از بیماری مرا خلاص کنی. [3404] از زن و زَرّ و عَقارم صبر هست] یعنی اگر زن و فرزند و زر و سیم و عَقار و املاکِ مرا می بُرد از

آن جمله صبر می کنم. [این تکلف نیست نه تزویری است] این سخن که می گویم تکلف و تصنع و تزویر نیست حقیقت است، لاجرم مرد مؤمن را می باید که در حالِ صحت این معنی را ملاحظه (206b) کند که وقتی می آید که در آن وقت عزرائیل به جان و شیطان به ایمان گماشته شوند، آن مرد را در آن وقت این ملاحظه افتد که هر چیز را که دارد اگر تالان کنند روا باشد، همین ایمان به سلامت ماند تا به هلاکِ جان بینجامد که عذابِ آخرت است، پس به حکمِ ایمانک امانک، ایمان را نگاه داشتن می باید و چاره آن اتباعِ سنیِ سید المرسلین است، خود را در اینجا امتحان کردن می باید که رسول الله علیه السلام فرمود: **لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ**. مراد حبّ اختیاری است که ترکِ هوای ایشان کند و به سنیِ رسول الله علیه السلام اقتدا نماید که خلاص از عذاب و رحمت و هاب یابد و حضرت خدا در سوره طه فرمود: **وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ** (طه ۸۲/۲۰) یعنی به درستی که من هر آینه نیک آمرزنده‌ام هر آن کس را که توبه کرد از شرک و ایمان آورد به وحدانیت من و بکرد عمل نکو یعنی فریضه را ادا نمود، پس به راهِ سنت رفت. رباعی: **رَاهِ سُنَّتِ رَوْ اِگَر خَوَاهِی صِرَاطِ مُسْتَقِیْم - کَز سَنَنِ رَاهِی بُودِ سَوِی رِضَایِ ذَوَالْمَنَنِ** هر مژه در چشمِ وی همچون سنان و تیر باد - گر سنایی زندگی خواهد زمانی بی سنن. [3405] اندر این گر می نداری باورم] در این خصوص اگر مرا تصدیق نکنی، [امتحان کن امتحان گفت و قدّم] امتحان کن سخن و پای را. باز خدمت مولانا به اصلِ قصّه رجوع کرد که در سرخ به سرّ آن اشارت فرموده بود که سخن کسی و به یک بهانه دل می گردد و متغیّر می شود، ولهذا می فرماید: [3406 **آن عِمَادُ الْمُلْکِ گریان چشم‌مال]** یعنی آن عمادالملک چون سخنی آن امیر شنید گریان شد، چشم را بمالید و به آن حال [پیشِ سلطان در دوید آشفته‌حال] و متغیّر الاحوال. [3407 **لب بیست و پیشِ سلطان ایستاد]** یعنی چون عمادالملک پیشِ سلطان رفت و قیام نمود به تهوّر سخن نگفت بلکه [رازگویان با خدا رَبُّ الْعِبَاد] با خدای ربّ العباد رازگویان شد. [3408 **ایستاده رازِ سلطان می‌شنید]** به گوشِ طاهر. [واندرون اندیشه‌اش این می‌تیند] یعنی به دلش این فکر همی کرد و می گفت: [3409 **کای خداگر آن جوان کثر رفت راه]** که آن امیر غلط کرد که یاری از من بخواست چنان نمی بایست [که نشاید

ساختن جز تو پناه] به غیر التجا کردن نمی باید. آن عمادالملک مردی عاقل بود اعتماد بر خود نکرد بلکه به حضرت خدا عرض حاجت کرد، از آن جهت سخن او در شاه اثر کرد که اسب را خلاص کرد. [3410 تو از آن خود بکن از وی مگیر] و آنچه به کرم تو لایق است آن را بکن. [گرچه او خواهد خلاص از هر اسیر] اگرچه آن امیر از غفلت خود به تو التجا نکرد خلاص اسب را از هر عاجز و محتاج می خواهد همچو من. خدمت مولانا همه را اسیر گفت آن را اثبات می کند که می فرماید: [3411 زآنکه محتاجند این خلقان همه] و اسیر و عاجزند. [از گدایی گیر تا سلطان همه] پس چون (207a) تو غالب مطلق، یاری از تو خواستن می یابد زیرا [3412 با حضور آفتاب با کمال] مرهون است. [رهنمایی جستن از شمع و ذبال] دلیلی خواستن از شمع و فتیل [3413 با حضور آفتاب خوش مساخ] با وجود آفتاب خوش روش [روشنایی جستن از شمع و چراغ] همچون بیت اول است در مآل و ایندو بیت مرهون است. [3414 بی گمان ترک ادب باشد ز ما] ای خدا [کفر نعمت باشد و فعل هوا] و فکر باطل است. [3415 لیک اغلب هوشها در افتکار] اکثر عقلها در فکر کردن. [همچو خفاشند ظلمت دوستدار] همچون خفاشند، از آفتاب که آن حضرت خداست گریزانند و تاریکی که دنیا و اهل اوست دوست دارند و از ایشان نعمت و دولت خواهند. [3416 در شب ار خفاش کرمی می خورد] تفصیل کلام این است که آن مرغان که روز طیران کنند حق تعالی پروانه و دیگر کرم را روزپرنده را در پریدن آرد که مرغان از ایشان غذا دهد، همچنین چون شبپره شب می پرد پروانه را و کرم شبپره را در پریدن آرد تا شبپره را از ایشان غذا دهد اگرچه شبپره در شب کرم می خورد [کرم را خورشید جان می پرورد] آفتاب حقیقی آن کرم را می پرورد، یعنی خلق که از اهل دنیا انتفاع می گیرند و غذا می خورند این را نمی دانند که آن غذا را حضرت خدا آفریده است، نه اهل دنیا و آن عطا را حق تعالی داده است به اصحاب غنا.

[3417 در شب ار خفاش از کرمی است مست] که آن را می خورد و در طلب او شود اما نمی داند که [کرم از خورشید جنبنده شدست] متحرک و زنده گشته است. [3418 آفتابی که ضیا زو می زهد] یعنی خدای تعالی که ضیا و غذا از او پیدا می شود [دشمن خود را نواله می دهد] و به غذا می پرورد اگر کرم شبپرنده حرکت نکردندی و نه پریدندی شبپره

در شبِ تاریک چه می خوردی؟ لاجرم حضرت خدا اگر اغنیا را نیافریدی و ایشان را صفتِ سخا ندادی و کسی را به کسی مایل نکردی از اهلِ دنیا انتفاع میسر نشدی، پس همه انعام احسانِ حضرت خداست. [3419 لیک شهبازی که او خفاش نیست] بلکه باز شاه بلندپرواز است. [چشمِ بازش راست‌بین و روشنی است] چشمِ گشاده او راست‌بیننده و روشن است یعنی کسی که از زمرهٔ انبیا و از جملهٔ اولیا و از گروه اتقیا و از فوج صلحا باشد. [3420 گر به شب جوید چو خفاش او نُمُو] اگر آن شهباز در شب که دنیا است همچون خفاش بالیدن خواهد و از اهلِ دنیا نشو و نما حاصل کردن جوید و ایشان را سبب گیرد، به حکمِ هسنات الابراز سیئات المقرّین محلّ عتاب و عقاب گردد. [در ادب خورشید مالد گوشِ او] حضرت خدا او را گوشمال کند، به بالایی مبتلا سازد و آن خورشید به زبانِ حال [3421 گویدش گیرم که آن خفاش لُد] (207b) خورشید آن شهباز را گوید: فرض کنیم که آن خفاشِ سخت‌جنگ [علّتی دارد ترا باری چه شد] مرض دارد که به تاریکی رود و از اهلِ دنیا بخورد و ایشان را سببِ کارِ خود کند و خلاص را از ایشان رجا کند، تو را چه شد که چنان می کنی؟ [3422 مالِشت بدّم به زجر از اکتیاب] تو را گوشمال کنم به زجر و غم، [تا نتابی سر دگر از آفتاب] تا دیگر بار اعراض نکنی از حضرت خدا جلّ و علا.

[مؤاخذهٔ یوسفِ صدیق علیه السّلام به حبسِ بضعِ سنین] معاقب گشتنِ یوسف علیه السّلام به زندان میان سه و نه سال پس از پنج سال [به سببِ یاری خواستن از غیر حق و گفتنِ اذْکُرْنِی عِنْدَ رَبِّکَ مَعَ تَقْرِیرِهِ] دو کس از بندگانِ ملِکِ دِیّان یکی ساقیِ ملِک که یونا گفتندی و دیگر خبّاز که مَحَنّت خواندندی، ملِک بر ایشان گمان برده که او را زهر می دهند و حکمِ زندان کرده بود، اتّفاقا با یوسف علیه السّلام به زندان در آمدند و یوسف در زندان نعهّدِ حالِ زندانیان کردی و خواب‌های ایشان را تعبیر فرمودی، این دو زندانی نیز پیش او آمدند، یکی از ایشان یعنی ساقی گفت: من بینم در خواب که سه خواشهٔ انگور را می فشاردم به کاسهٔ ملِک، دیگری که خبّاز است گفت: می بینم خود را در مطبخِ ملِک بر سر می دارم نان را و آن سه بود، مرغان از آن می خوردند. یوسف پس از پند دادن ایشان را گفت: ای یارانِ زندان، امّا

یکی از شما که ساقی است پس از سه روز خلاص یابد و اما آن دیگر که خبّاز است بر آویخته شود و مدّتی بر دار بگذارند، مرغان از سرش بخوردند و یوسف گفت: مرا آن کس را که دانست خلاص او را یاد کن نزدیک مرّی خود تا رهاندم از زندان. پس از سه روز خبّاز را بر دار کردند و ساقی را منصبِ نخستین دادند اما چون به مرتبّه تقرّب رسید و از ساغرِ جاه و دولت مست شد از زندان و اهل آن غافل شد که شیطان بر وی فراموش گردانید یاد کردنِ یوسف را نزدیک مرّی خود، پس درنگ کرد یوسف در زندان چند سال یعنی هفت سال پس از پنج سال.

[3423] آنچنان که یوسف از زندانیی] آنچنان که یوسف علیه السّلام از محبوسى که [با نیازی خاضعی سَعْدانیی] با اهل نیازی و خضوع کننده و منسوب ستاره سعادان و اهل سعادت بود. [3424] خواست یاری گفت چون بیرون روی] حرف یا در لفظ یاری مصدریه است یعنی یوسف از آن محبوس نصرت خواست و گفت: چون بیرون روی از زندان [پیش شه گردد اُمورت مُستوی] در نظر شاه حال‌های تو راست و برابر شود که کماکان شرابدار شوی. [3425] یاد من کن پیش تخت آن عزیز] و حال من عرضه کن او را، [تا مرا هم واخرد زین حبس نیز] و خلاص کند مرا از حبس همچون تو، لاجرم یوسف این طلب را به سبب غفلت کرد ورنه [3426] کی دهد زندا(208a) نیی در [اقتناص] کجا سود دهد محبوسى در شکار کردن و آغاز کردن [مرد زندانی دیگر را خلاص] پس عاقل را می باید که از اهل دنیا یاری نخواهد زیرا [3427] اهل دنیا جملگان زندانیند] و محبوسند. [انتظار مرگ دار فانیند] که به مردن از زندان خلاص شوند. [3428] جز مگر نادر یکی فردانیی] مگر آن مرد فردانه زندانی نیست که [تن به زندان جان او کیوانیی] تنش در زندان دنیا جانش منسوب زحل است و در ملاء اعلی. [3429] پس جزای آنکه دید او را مُعین] یعنی چون یوسف از زندانی را معین دید جزای او این بود که [ماند یوسف حبس در بضع سنین] که به حکم فَلَیْثَ فِي السَّجْنِ بَضْعَ سِنِينَ (یوسف ۱۲/۴۲) یوسف هفت سال در زندان بماند که آن زندانی یوسف را نزد شاه

یاد نکرد زآنکه [3430 یادِ یوسف دیو از عقلش سُترد] به حکمِ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ (یوسف ۴۲/۱۲) یادِ یوسف را شیطان از عقلِ آن زندانی محو کرد. [وز دلش دیو آن سخن از یاد بُرد] از دلِ او شیطان سخنِ یوسف را فراموش گردانید. [3431 زین گنه کآمد از آن نیکوخصال] یعنی یوسف علیه السّلام. [ماند در زندان ز داور چند سال] در زندان بماند از حاکم سالی چند. در خبر است که خدای تعالی جبرئیل را فرمود که به نزدِ یوسف رَو و عتابش کن که از ما شرم نداشتی که به مخلوق بنالیدی، ابراهیم نه جدّ تو بود که در آن وقت که نمرود او را به آتش انداخت در میان هوا از جبرئیل فریادِ نخواست و اسمعیل نه عمّ پدرت بود که از بلا ننالید، تو از من چه دیدی که بریان نالیدی و محبوسِی عاجز را صاحبِ قدرت پنداشتی؟ چون یوسف جبرئیل را در زندان دید، گفت: یا اخا المنذرین مالی اریک بین المذنبین؟ جبرئیل گفت: یا اطهر الطّاهرين یقرءک السّلام ربّ العالمین، و یقول اما تستحیی منّی استغث لغیری و أنا حیّ لا اموت فوغری و بجلالی اکلک الی من اتکلت الیه بضع سنین، ثمّ قال الله تعالی من انقذک من ایدی اخوتک لما ارادوا فقلک؟ قال: ربّی. قال: من اخرجک من الجبّ؟ قال: ربّی. قال: من عصّمتک من مکاید التّساء؟ قال: ربّی. قال: من انطق لک الطّفل؟ قال: ربّی. قال: ارضیت بریان حکمًا دونی یا یوسف؟ این همه توانستم کردن تو را، از زندان خلاص نتوانستمی دادن؟ یوسف از شرم سر فرو افکند، آنکه جبرئیل پری بر زمین زد زمین بشکافت و آن صخره‌ای که عالم بر وی است شکافته شد، جانورِ ضعیف از میانِ وی پدید آمد به نرگی سبز در دهان گرفته، گفت: یا یوسف، نظر کن بدان کرمِک ضعیف که حق تعالی گوید: من آن قادرم که کرمِکِ ضعیف را در سنگی قوی ضایع نمی گذارم، روزی به وی رسانم، تو را اینجا ضایع فرد گذاشتمی که از غیر من زنهار خواستی؟ به گوشمال این هفت سالِ دیگر در زندان بگذاشتم. [3432 که چه تقصیر آمد از خورشید داد] یعنی از ربّ العباد، [تا تو چون خفّاش اُفتی در سواد] (208b) در تاریکی که یاری از عاجزی بخواهی. [3433 هین چه تقصیر آمد از بحر و

سحاب] و دهنده آب. [تا تو یاری خواهی از ریگ و سراب] یعنی محلّ آب بحر سحاب است، کسی که آب خواهد از بحر و سحاب خواستن می باید نه از ریگ و سراب که بی آبد، لاجرم یاری را از حضرت باری خواستن می باید که نِعَمَ الْمَوْلَى وَنِعَمَ النَّصِيرِ (انفال ۴۰/۸) است [3434] عام اگر خفّاش طبعند و مجاز] و حقیقت را نمی بینند. [یوسفا داری تو آخر چشم باز] ای یوسف، چون تو چشم مفتوح داری یعنی چشم تو مفتوح است. [3435] گر خفّاشی رفت در کور و کبود] اگر خفّاشی به کوری و تاریکی رفت، [باز سلطان دیده را باری چه بود] آن باز که سلطان را دیده بود آن را چه شد؟ [3436] پس ادب کردش بدین جُرم اوستاد] پس تأدیب کرد یوسف را بدین زلّت حضرت صانع [که مساز از چوبِ پوسیده عِماد] زانکه بر وی نباید اعتماد، لاجرم دنیا و ماسوی چون چوبِ پوسیده است اعتماد را نشاید. [3437] لیک یوسف را به خود مشغول کرد] یعنی اگرچه حضرت خدا یوسف را به دیر کردن حبس تأدیب کرد اما آن را به خود مشغول کرد [تا نیاید در دلش زآن حبس درد] و از حبس دل تنگ نشود. حکایت: از حسن بصری مروی است که چون جبرئیل خبر عتاب آورد، گفت: خدای تعالی تو را چند سال در زندان بدارد. یوسف گفت: در این حال از من راضی هست یا نه؟ گفت: آری، از تو خوشنود است. یوسف گفت: اذّا لا ابالی، چون اکنون او راضی است من هیچ باک ندارم. [3438] آنچنانش اُنس و مستی داد حق] یوسف را آنچنان اُنس و مستی داد حق تعالی [که نه زندان ماند پیشش نه غسَق] و تاریکی، بلکه زندان او را باغ و روشنی شد زآنکه حضرت خدا می تواند که محبس و تنگی را همچون بهشت نماید چنانکه [3439] نیست زندانی وَحَشَ تر از رَحِم] یعنی از همه زندان ها وَحَش تر است. [ناخوش و تاریک و پُر خون و وَخِم] دلگیر اما [3440] چون گشادت حق دریچه سوی خویش] چون خدا تعالی تو را دریچه گشاد به سوی خود در آن وقت که در رَحِم بودی. [در رَحِم هر دم فزاید تَنْت بیش] در رَحِم هر دم زیاده کرد تنی تو زیادگی را. [3441] اندر آن زندان ز ذوقِ بی قیاس] در زندان

رَحِم از لَدَّتِ بی حساب [خوش شکفت از غرسِ جسمِ تو حواس] خوب شکفته شد از نهالِ جسمِ تو حواس که همه حواس و قوی و جمله تن و اجزا در آن زندان پیدا شدند، لاجرم زندانِ رَحِم تو را چنان خوش شد که [3442 زَانِ رَحِمِ بیرون شدن بر تو درشت] و زشت آمد. [می‌گریزی از زهارش سویِ پشت] می‌گریزی از زهار و عانۀ مادر سویِ پشتش تا بیرون نیایی. در این تنبیه است که رویِ ولد در رحم به پشتِ مادر می‌باشد گویا بدین وضع از دنیا روی گردانیده است اما چون وقتِ ولادت آید ناچار به سوی دنیا توجّه کند و بیرون (209a) می‌آید، جان در تن نیز چنین است که از دنیا بیرون آمدن نمی‌خواهد و روی به سوی دنیا می‌کند و از آخرت اعراض می‌نماید اما ناچار از تن و از این جهان بیرون می‌آید. پس چون کسی که درونِ او خندان باشد او را غم نیست اگرچه در زندان باشد، بلکه او را زندان باغ و بوستان باشد و کسی که در دلِ او غم و الم باشد باغ و قصر او را جهنّم باشد، و لهذا می‌فرماید [3443 راهِ لَدَّت از درون دان نه از برون] یعنی از روی معنی و سوی دل بدان نه از جهتِ صورت و متاع و زینت. [ابلهی دان جُستنِ قصر و حُصون] یعنی کسی که قصرها و قلعه‌ها جوید و از خانه و بیرون و نقشِ گوناگون لَدَّت خواهد ابله است زیرا لَدَّت را از طرف درون جُستن می‌باید. [3444 آن یکی در کنجِ مسجد مست و شاد] کسی باشد که در مسجد مست و خندان می‌نشیند زآنکه به حضرت حق اتصال دارد از سوی دل. [وآن دگر در باغِ تُرش و نامراد] و کسی باشد که در باغ می‌شنید اما تُرش‌روی و نامراد است زیرا در دل غم دارد. [3445 قصر چیزی نیست ویران کن بدن] فصر به کار نمی‌آید بدن را ویران کن. [گنج در ویرانی است ای میرِ من] یعنی جای گنج ویران است، لاجرم در بزمِ عشقِ الهی مست و خراب شدن می‌باید تا خوش‌دلی حاصل شود، چنانکه ای سالک [3446 آن نمی‌بینی که در بزمِ شراب] مرهون است. [مست آنکه خوش شود کو شد خراب] بی خود و بی تاب. [3447 گرچه پُر نقش است خانه برکنش] به فتحِ کافِ عربی است. [گنج جو وز گنج آبادان کنش] به

ضمّ کاف است. [3448 خانه‌ای پُر نقش و تصویر و خیال] یعنی دنیا و زخارف و افکارِ او. [وین صُور چون پرده بر گنج وصال] و نقش‌های گوناگون همچون پرده است بر گنج وصال حضرت خدا. [3449 پرتو گنج است و تابش‌های زر] یعنی انعکاسِ حضرت خداست [که در این سینه همی‌جوشد صُور] از خیالاتِ الهامیه و خطوطِ الهیه و فیوضِ روحانیّه. [3450 هم ز لطف و عکسِ آبِ با شرف] مرهون است. [پرده شد بر رویِ آب اجزای کف] یعنی چنانکه آب تموّج کند که از روی کف پیدا می شود بر رویِ آب پرده گردد، همچنین جهان و نقش‌های او پرده یزدان شدست که خلق را روی او نمی نماید. [3451 هم ز لطف و جوشِ جانِ با ثَمَن] مرهون است. [پرده‌ای بر رویِ جان شد شخصی تن] یعنی چنانکه از لطافت و جوشِ جانِ با قیمت است که شخصی تن بر رویِ جان پرده شدست. [3452 پس مثَل بشنو که در آفواه خاست] و در دهان‌ها مشهور شد [کاینچه بر ماست ای برادر هم ز ماست] معنی این مصراع به ترکی اول نسنه که یوغرت اوزرنده در یوغرت‌دندر، پس هر چه از جهان است اثرِ یزدان است و دلیل بر آن است. پس آن کس که ظاهرین است به نقوشِ دنیا مبتلا شود و از حضرت حق دور بماند و آن کس را نقاش را بیند از این پرده بگذرد. [3453 زین حجاب این تشنگان (209b) کف‌پرست] یعنی به سببِ پرده دنیا این مشتاقانِ آب که کف‌پرستند [ز آب صافی اوفتاده دوردست] و بعید شدست یعنی آنان که مشتاقانِ حضرت خدایند چون طالبِ دنیا شوند، از آن جهت از حضرت حق دور گردند. پس آن کس که آب خواهد از رویِ آب کف را دفع کردن و از کف گذشتن می باید تا به آبِ صافی رسد، همچنین کسی که به حضرت خدا رسیدن می خواهد از دنیا گذشتن می باید تا به حضرت حق رسد. [3454 آفتابا با چنین قبله و امام] ای آفتابِ حقیقی یعنی حضرت خدا با چون تو قبله و مقتدی [شب‌پرستی و خفاشی می‌کنیم] یعنی شب را که دنیا است دوست می داریم و همچنین خفّاش از آفتاب روی می گردانیم و به تاریکی توجّه می کنیم. [3455 سویِ خود کن این

خفاشان را مَطَار] به جانبِ خویش کن جای پَردنِ این خفّاشان. [زین خفّاشیشان بخر ای مُستجار] از این خفّاشی بستان و خلاص کن ایشان را ای رهایی خواسته و مدد کننده. خدمت مولانا چون چندین حصّه و پند فرمود و دعا و مناجات نمود باز به حکایت رجوع کرد که سخن و مناجاتِ عمادالملک را بیان کند که می فرماید: [3456 این جوان زین جُرم ضال است و مُغیر] یعنی عمادالملک از طرفِ دل به حضرت خدا تضرّع کرد و گفت: این میر از گناه گمراه است و غارت کننده [که به من آمد ولی او را مگیر] و یاری را از من بخواست اما آن را به این مؤاخذه مکن. [3457 در عِمَادُالملک این اندیشه‌ها] مرهون است. [گشته جوشان چون اسد در بیشه‌ها] اگرچه [3458 ایستاده پیشِ سلطانِ ظاهرش] ظاهرِ عمادالملک. [در ریاضِ غیبِ جانِ طایرش] در باغ‌های غیب بود پرنده او. [3459 چون ملایک او به اقلیمِ اَلَسْتُ] همچون فرشتگان آن عمادالملک در اقلیمِ اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ (اعراف ۷/۱۷۲). [هر دمی می‌شد به شُرَبِ تازه مست] هر دم از خوردنِ شرابِ الهی مستِ نو گشتی. [3460 اندرونِ سور و برون چون پُر غمی] اندرونش سور پر سرور بود و بیرونش همچون غمناکی [در تنِ همچون لَحَدِ خوشِ عالمی] در تنِ همچون گورش عالمِ خوب بود. پس کسی که دلش با حضرت خدا باشد و به آن حضرت آشنا بود، تنِ مانندِ گور او مانندِ قصور شود و در این تنبیه است که کسان در قبور در بهشت و حضور است. [3461 او در این حیرت بُد و در انتظار] آن عمادالملک یا آن امیر در حیرت و انتظار بود [تا چه پیدا آید از غیب و سِرار] و چه ظاهر شود از سوی کردگار. [3462 اسب را اندر کشیدند آن زمان] فاعلِ کشیدند سرهنگان است. [پیشِ خوارم‌شاه سرهنگان گشان] چون اسب پیشِ خوارم‌شاه آمد مردمان نظر کردند. [3463 الحق اندر زیرِ این چرخِ کبود] مرهون است. [آنچنان کُرّه به قَدّ و تگ نبود] چنانکه [3464 می‌ربودی رنگِ او هر دیده را] دیده هر کس را که می بیند او را. [مَرَحَبِ آن از برق و مه زاییده را] خرّمی آن اسب (210a) از برق و ماه مولود شده را. [3465 همچو مه

همچون عطار د تیزرو] در نکیدن. [گویا صرصر علف بودش نه جو] گویا بادِ سختِ علف او بود نه شعیر یعنی گویا غذای او باد بود که همچون باد تیزرو شد چون ماه را به تیزروی وصف کرد، تیزروی وی را بیان می کند که می فرماید: [3466 ماه عرصه آسمان را در شبی] مرهون است. [می بُرد اندر مسیر و مذهبی] قطع کند در سیر و رفتن. [3467 چون به یک شب مه بُرید ابراج را] چون ماه به یک شب قطع کند برجها را. [از چه مُنکر می شوی معراج را] یعنی ماه که در جثّه بزرگ است چون به یک شب عرضه آسمان را می بُرد، پس جایز نباشد که رسول الله علیه السلام را در زمانِ اندک قطع چندین مسافه کند، چون در اینجا ایمان کرد که ماه از جسم رسول الله علیه السلام بزرگ است عذرش بیان کند که بزرگی ماه در جثّه است نه در قدرت و قوّت اما رسول الله علیه السلام در جسم و تن اگرچه چندان بزرگ نبود لیکن از روی معنی و قوّت و از جهتِ تصرف و قدرت صد چو ماه بود، و لهذا می فرماید: [3468 صد چو ماه است آن عجب دُرّ یتیم] یعنی رسول کریم [که به یک ایماي او شد مه دو نیم] که به یک اشارت او ماه دو پاره شد. [3469 آن عجب کو در شکاف مه نمود] یعنی رسول الله علیه السلام شقّ قمر کرد و آن امرِ عجیب و معجزه را در شقّ قمر نمود، این امر عجب است که این عجب [هم به قدرِ ضعفِ حسّ خلق بود] و الا او را قدرت بیش از آن است. [3470 کار و بارِ انبیا و مُرسَلون] مرهون است. [هست از افلاک و اخترها برون] که آن تقرّب کلی است به حضرت بی چون، لاجرم ای سالک [3471 تو برون رو هم ز افلاک و دوار] عطفِ تفسیر است. [و آن گهان نظاره کن آن کار و بار] زآنکه چون در این فلک و دَوّاری و در شکمِ محبّتِ دنیایی کار و بار و قدرت و اقتدارِ پیغامبران را نمی بینی، تبدّل احوال می باید تا مشاهده غیب کنی، نمی بینی که در حالِ خواب بعض احوال که در زمانِ استقبال به وجود می آید و پیدا می شود به سببِ قلّتِ اشتغالِ دل به دنیا همچنین در سکرّاتِ موت چون از شواغلِ دنیا فارغ و از شهواتِ بدن غافل شود، احوالِ آخرت را ببیند، لاجرم اگر در بیداری و

صحت از مشاغل دنیا و شهوات خالی گردد، احوال غیب را مشاهده کند. پس مادام که به دنیا پوشیده‌ای از مشاهده غیب محجوبی. [3472 در میان بیضه‌ای چون فرخ‌ها] تو که در میان بیضه‌ای همچون بیچه مرغ. [نشنوی تسبیح مرغان هوا] پس مرغ بیچه را از بیضه بیرون آمدن می باید تا آواز مرغان هوا را بشنود. [3473 معجزات اینجا نخواهد شرح گشت] زآنکه بسیار است. [ز اسب و خوارم‌شاه گو و سرگذشت] از اسب خوارزمشاه بگو و از سرگذشت او که چه واقع شد و این را بدان که خوبی این اسب از محبوبی حضرت خدا (210b) بود زیرا [3474 آفتاب لطف حق بر هر چه تافت] اگرچه آن چیز حقیر باشد مثلاً [از سگ و از اسب فر کُهِف یافت] که آن سگ و اسب رونق غار بیافت. [3475 تاب لطفش را تو یکسان هم مدان] تاب و نور لطف حق را هم تو یک مثل مدان. [سنگ را و لعل را داد او نشان] از حسن و جمال خود اما هر چیز را به استعداد خویش فیض کرد. [3476 لعل را زآن هست گنج مقتبس] لعل را از حضرت خداست گنج سودمند و بهای گران. [سنگ را گرمی و تابانی و بس] یعنی اما سنگ را از تاب حضرت خداست حرارت و ضیا در ظاهر نه اندرون. [3477 آنکه بر دیوار افتد آفتاب] اگرچه اندکی ضیا دهد، [آنچنان نبود کز آب و اضطراب] نور آفتاب چون بر دیوار و سنگ افتد چندان نورانی نمی کند اما چون در آب و زجاج و بلور افتد تمام نورانی و شفاف کند زآنکه فیض به حسب استعداد او باشد، لاجرم نور الهی که به جامدان افتد آنچنان نیست که بر صافیان افتد. [3478 چون دمی حیران شد از وی شاه فرد] چون ساعتی حیران شد از تماشای اسب آن شاه بی نظیر. [روی خود سوی عمادالملک کرد] به عمادالملک توجه کرد. [3479 کای آچی بس خوب اسبی نیست این] استفهام انکاری است و لفظ آچی به ترکی پاشا یعنی ای کس این اسب خوب است. [از بهشت است این مگر نی از زمین] چون عمادالملک فرصت سخن یافت. [3480 پس عمادالملک گفتش ای خدیو] شاه بزرگ. [چون فرشته گردد از میل تو دیو] چون تو دیو را نظر کنی آن

دیو به نظر و میلِ تو همچون فرشته شود. [3481 در نظر آنچه آوری گردید نیک] هر چیز را که تو در نظر آوری اگرچه بد باشد نیک گردد. [بس گش و رعناست این مرکب ولیک] بسیار خواب و رعنا است این اسب اما [3482 هست ناقص آن سر اندر پیکرش] یعنی سرِ این اسب در صورت و قالبِ او ناقص است زیرا [چون سرِ گاو است گویی آن سرش] گویا سرِ گاو است سرِ این اسب. [3483 در دلِ خوارمِشه این دمِ کار کرد] و اثر کرد. [اسب را در منظرِ شه خوار کرد] و به چشمِ شه حقیر نمود. [3484 چون غرض دلّاله گشت و واصفی] در بعض نسخ: [چون غرض گردد دلّاله و واصفی]. [از سه گز کرباس یابی یوسفی] یعنی چون اهلِ غرض دلّالی و وصف کننده یوسف باشد آن را مذمت کند، پس کسی به او رغبت نکند، لاجرم به اندک بها مثلِ سه ذراع کرباس خریدن میسر شود چنانکه آورده‌اند که چون برادرانِ یوسف او را بیرونِ چاه دیدند به زبانِ عبری گفتند: آنچه ما می‌گوییم اگر به خلافِ آن گویی البته تو را به قتل رسانیم. یوسف خاموش بایستاد و ایشان مالک بن زعمر را گفتند: این بنده ما گریز پای است و نافرمان و دل بر خدمت ندارد او را می‌فروشیم از ما بخر، با خود به شهرِ دیگر ببر تا از ما دور افتد و خبرش (211a) نشنویم. مالک گفت: من زری که داشته‌ام بضاعت خریده‌ام و با من در می‌چند تا سره مانده است. گفتند: به هر چه داری می‌دهیم. پس یوسف را بدو به بهای اندک فروختند زآنکه از دم و حسدِ برادرانِ رغبتِ او نماند و ارزان شد، لاجرم چون مرد در حالتِ نزع افتد مخلوقی بزرگ که عزرائیل است بر جانِ عزیز حواله شود و مخلوقی قوی که شیطان است بر ایمان که عزیزترین هر چیز است حواله گردد و آن را حقیر می‌شمرد و گوید که این ایمان یک کلمه است، آن را به من ده تا تو را آب بهدم. آن کس که زبانِ او به کلمه شهادت خو گرفته است و قدرِ ایمان را داند فریفته شیطان نشود اما نادان که عمر را در غفلت گذارده و قدرِ دین و ایمان را نمی‌داند در آن وقت ایمان را ارزان می‌فروشد، ولهذا می‌فرماید: [3485 چونکه هنگامِ فراقِ جان شود] و مرد در حالتِ نزع افتد.

[دیو دَلالِ دُرِ ایمان شود] شیطان لولوی ایمان را دَلالی کند بلکه خریدار شود و آن را دم کند.

[3486 پس فروشد ابله ایمان را شتاب] لاجرم در آن محل مرد ابله ایمان را فروشد. [اندر آن تنگی به یک ابریقِ آب] در آن ضیقِ نزع روح به یک ابریقِ آب یعنی حالتِ نزع که وقتِ تشنگی و حرارت است شیطان در آن حالت به ابریق و شیشهٔ آب نماید و گوید: تو چیزیِ حقیر داری که ایمان است، به من ده تا تو را این آب دهم. مرد ابله آن را آب پندارد و قدرِ ایمان را نمی داند و به او فروشد. [3487 و آن خیالی باشد و ابریق نی] آنچه شیطان نماید خیال است نه حقیقتِ آب. [قصدِ آن دَلالِ جز تخریق نی] و مرادِ دیو غیر دریدن نیست. پس کسی که قدرِ ایمان داند فریفتهٔ شیطان نشود اما کسی که قدرِ دین و ایمان و قیمتِ حیات و جان و بهای عمرِ گرانبایه را نداند فریفته شود که در خبر است: **تموتون علی ما تعیشون و تحشرون علی ما تموتون.** [3488 این زمان که تو صحیح و فربه‌ی] اکنون که در کمالِ صحت و عافیتی. [صدق را بهر خیالی می‌دهی] صدق و صداقت را از برای خیالی می‌دهی که دنیا است، رسول الله علیه السلام فرمود: **نعمتان مغبون فیهما کثیر من الناس، الصّحة و الفراغ.** [3489 می‌فروشی هر زمانی دُرّ کان] و می‌دهی هر دمی درّ معدن یعنی عمرِ گرانبایه را. [همچو طفلی می‌ستانی گردکان] چنانکه کودک را گردکان می‌نمایند لولو و گوشوار را به ما ده تا تو را این گردکان بدهیم گویند، آن کودک از ابلهی درّ را می‌دهد و گردکان را می‌ستادند. [3490 پس در آن رنجوری روزِ اجل] و در حالتِ نزع که وقتِ ضعف است. [نیست نادر گر بود اینت عمل] عجب نیست که عملِ تو این باشد یعنی چون در حالتِ صحت صدق و اخلاص را به خیالی می‌فروشی عجب و بعید نیست که در حالتِ نزع ایمان را به خیالِ ابریقِ آب بدهی. **اللّهم احفظنا عن الغبن فی (211b)** جواهر العمر و اختم آجلنا بالسّعادة و الخیر. **حکایت:** عزیزی دعا می‌کرد که خداوندا، عقلِ مرا نزدیکِ مرگ بستان تا دیوانه بمیرم. پرسیدندش که چرا چنین دعا می‌کنی؟ گفت: از سوء خاتمه می‌ترسم که شیطان

وقتِ نزعِ جان اضلال می کند و کلمه کفر آموزد، چون در آن وقت دیوانه شوم سخن مرا اعتبار نباشد زآنکه دیوانه مکلف نیست. خدمت مولانا در اینجا یک حصّه بیان کرد که خوارزمشاه به یک سخن متغیّر شد، اسبِ نیک را بد دید، تو که ایمان را نیک می بینی غافل مباش که در حالتِ نزع به بدی گفتنِ شیطان فریفته نشوی و ایمان را ارزان و رایگان ندهی و درمانِ این درد آن است که در حالِ صحت مغرورِ شیطان نشوی تا ختم تو بر آن نباشد و حصّه دیگر بیان کند که گاهی مرد چیزی را دوست می دارد و سال‌های بسیار در پی وی می دود اما پس از زمانِ مدید بدی او پیدا شود، در آن وقت بر عمری که در طلبِ آن تلف شده باشد تأسف خورد و گوید: من این را تجربه نکرده بودم اگر بدی آن را اوّل دانسته بودمی در طلبِ آن عمر را ضایع نکردمی اما این دنیا مجرب است، طالبانِ وی را مجالِ عذر نیست که از آدم علیه السلام بدین وقت کس وی را نگرفته است، لاجرم در طلبِ او کوشیدن و جوشیدن عمر را ضایع کردن است و حصّه دیگر آن است که آخرِ هر چیز مرد را بد خواهد شد، دل را بدان پند کردن نمی باید، مرد را دیده آخرین باید، لاجرم خدمت مولانا به این دو حصّه اشارت می فرماید: [3491 در خیالت صورتی جوشیده‌ای] ای که در خیالِ خود صورتی جوشیده‌ای و خود را در کارِ نیک می پنداری اما [همچو جَوزی وقتِ دَق پوسیده‌ای] در وقتِ شکافتنِ گردکان پوسیده‌ای. [3492 هست از آغاز چون بدر آن خیال] یعنی خیالِ تو در ابتدا بزرگ می نماید تو را [لیک آخر می‌شود همچون هلال] پس عاقل آن است که از اوّل آخر را بیند. بیت: دل نهادم بر جفا تا دیدم آن قدر بلند - بر درخت آن به که بیند مردِ عاقل چوپ را. [3493 گر تو اوّل بنگری چون آخِرش] آخرِ خیال را [فارغ آبی از فریبِ فاترش] از خدعه ضعیفش. [3494 جَوزِ پوسیده‌ست دنیا ای امین] که مغز ندارد ای مردِ امین. [امتحانش کم کن از دورش ببین] که آخر فانی و بد شود. [3495 شاه دید آن اسب را با چشمِ حال] خوارزمشاه آن اسب را به چشمِ حال دید که به حسنِ حالِ او فریفته شد. [آن عِمادُالملک با چشمِ مال]

عمادالملک به عینِ عاقبت‌بین دید. [3496 چشمِ شه دو گز همی‌دید از لُغز] چشمِ خوارزمشاه دو ذراع بدید از چیز پوشیده. [چشمِ آن پایان‌نگر پنجاه گز] چشمِ عمادالملک آخرین پنجاه ذراع. [3497 آن چه سرمه‌ست آنکه یزدان می‌گشود] به دیده‌ انبیا و اولیا (212a) [کز پسِ صد پرده بیند جان رُشد] دیده چنان تیز و بینا گردد که از پسِ پرده بسیار و از ورای چندین غفلت راهِ راست را جان مشاهده کند. [3498 چشمِ مهتر چون به آخر بود جفت] چشمِ بزرگ یعنی عینِ رسول الله علیه السلام چون به آخر قرین بود و آخر هر چیز را می‌دید [پس بدان دیده جهان را جیفه گفت] لاجرم بدان چشمِ الدنیا جیفه و طالبها کلاب گفت. [3499 زین یکی دَمَش که بشنود او و حسب] از این یک دَم عمادالملک که خوارزمشاه بشنید و بس. [پس فسرده اندر دلِ شه مهرِ اسب] و بارد گشت در دلِ شاه عشقِ اسب. [3500 چشمِ خود بگذاشت و چشمِ او گزید] دیده خویش ترک کرد و عینِ عمادالملک اختیار کرد. [هوشِ خود بگذاشت و قولِ او شنید] عقلِ خود ترک کرد سخنِ عمادالملک شنید. [3501 این بهانه بود و آن دیانِ فرد] این دَم عمادالملک بهانه بود که آن خدای تعالی عوض دهنده واحد [از نیاز آن در دلِ شه سرد کرد] از تضرع و نیازِ عمادالملک اسب را در دلِ شاه بارد ساخت. [3502 در بیست از حُسنِ او پیشِ بصر] آن دیانِ فرد باب را بیست از حسنِ اسب پیشِ بصرِ شاه. [آن سخن بُد در میان چون بانگِ در] چنانکه بابِ باز را بندند از او بانگی پیدا شود، همچنین بابِ بسته و حجابی واقع شد در میان شاه و اسب، به سخنِ عمادالملک گویا سخنِ او بانگِ باب شد که آن باب در عالمِ الهی بسته شد و این آوازِ عمادالملک گویا آوازِ آن باب است. [3503 پرده کرد آن نکته را بر چشمِ شه] که اسب در پسِ پرده ماند [که از آن پرده نماید مه سیه] چنانکه کسی ماه را از پسِ پرده نگاه کند ماه را سیاه بیند، همچنین سخنِ عمادالملک را پرده کرد که اسبِ نورانی به چشمِ شاه جسمِ ظلمانی نمود. [3504 پاک بنایی که بر سازد حُصون] یعنی حضرت خدا صانعِ مقدس

است که قلعه‌ها می‌سازد. [در جهانِ غیب از گفت و فسون] کسی که در جهانِ مشاهده سخن گوید، اگر سخن نیک است خدای تعالی در جهانِ غیب قصرها و حصارها بنیاد کند یعنی در بهشت دور و قصور بنا کرد و کسی که در این عالم مشاهده سخن بد گوید خدای تعالی در عالمِ غیب دارها و قلعه‌ها بنیاد کند یعنی در دوزخ. [3505 بانگ در دان گفت را از قصرِ راز] یعنی کسی که در این جهان سخن گوید آن سخن را بانگ باب بدان از قصرِ راز و عالمِ الهی [تا که بانگ وا شُددست این یا فراز] یا بانگ مفتوح شدنِ باب است این سخن یا مسدود شدنِ یعنی کسی که سخن گوید، به سببِ گفتنِ او کاری محصل شود، علامت است که بابِ قصرِ خدایی مفتوح شد و این آواز آوازِ باز شدنِ باب است و چون کسی سخن گوید، به سببِ گفتنِ او کاری بسته گردد، علامت است که بابِ قصرِ الهی بسته شد. لاجرم فتحِ باب (212b) و انسداد شدنِ آن از طرفِ حضرت خداست. گفتگوی مردمان بهانه‌ای است در میان.

[3506 بانگ در محسوس و در از حس برون] آوازِ باب پیدا یعنی ظاهر است و باب پنهان است. [تُبصِرُون این بانگ و در لَا تُبصِرُون] می‌بیند بانگِ باب را و نمی‌بیند باب را.

[3507 چنگِ حکمت چونکه خوش‌آواز شد] یعنی کسی که چنگِ حکمت را به آواز آرد و سخنِ علم و معرفت گوید و به سوی بهشت دعوت کند [تا چه در از رَوْضِ جَنّت باز شد] معنی این مصراع به ترکی تا قنقی قاپو جَنّت باغچه‌سندن آجلدی که وَاللّٰهُ يَدْعُوْا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ (یونس ۲۵/۱۰). [3508 بانگِ گفتِ بد چو در وا می‌شود] یعنی کسی که سخن بد گوید آن سخن بد همچون باب مفتوح شود. [از سَقَر تا خود چه در وا می‌شود] از دوزخ کدام باب مفتوح گردد که به سببِ آن سخنِ بد؟ این مرد سوی فساد می‌رود و به دوزخ می‌رسد. [3509 بانگ در بشنو چو دوری از درش] یعنی سخن را بشنو ای که بعیدی از بابِ خدای تعالی. [ای خنک او را که وا شد منظرش] ای بخت و سعادت آن کس را که مفتوح شد نظرش. [3510 چون تو می‌بینی که نیکی می‌کنی] و عملِ صالح به وجود آری. [بر

حیات و راحتی بر می‌زنی] بر حیاتِ ابدیه می‌رسی در این حالت بدان که بابِ جنت مفتوح شده است. لاجرم به اهل هوا تقلید مکن و به اتباع غیر نظر خود را باطل مساز همچون خوارزمشاه. [3511 چونکه تقصیر و فساد می‌رود] چون از تو در عبادت تقصیر رود و فساد پیدا گردد [آن حیات و ذوق پنهان می‌شود] و بابِ دوزخ مفتوح گردد. [3512 دیدِ خود مگذار از دیدِ خسان] نظرِ خود ترک مکن از نظرِ اهل دنیا و بدان [که به مُردارت گشند این کرکسان] که تو را به سوی مردار گشند این مردارخواران، لاجرم به چشمِ خود بنگر و تابع دیگران مشو زآنکه چون اتباعِ بدان کنی [3513 چشمِ چون نرگس فروبندی که چی] معنی این مصراع به ترکی نرگس گبی گوزگی یومرسن که نه؟ [هین عصایم کش که کورم ای آچی] و دلالت کن مرا که نابینایم و هر کجا که می‌روی من در بی تو می‌روم ای مرد. [3514 و آن عصاکش که گزیدی در سفر] و در راه، [خود ببینی باشد از تو کورتر] اگر امعانِ نظر کنی آن کس از تو کورتر است. [3515 دستِ کورانه به حَبْلُ الله زن] دستِ خود به قرآن زن که عروه وثقی است و حضرت خدا فرموده: **وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا** (آل عمران ۱۰۳/۳) و رسول الله علیه السلام گفته: **هو حبل الله المتین**. شعر: و بعد فحبل الله فینا کنایه - فجاهد به حبل العدی متحبل. و به شریعت زن که حبلِ متین است لاجرم همچون کوران بدین اتباع کن نه به اهل هوا و فساد. [جز به امر و نهی یزدانی متن] جز به موجبِ امر و نهی حق کار مکن. حضرت ربّ العزّة در سوره بقره فرمود: **قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ** (213a) **اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا** (بقره ۲/۲۵۶)، به درستی که روشن شده است راهِ راست از گمراهی یعنی کفر از ایمان و حق از باطل، پس هر که کافر گردد یعنی نگردد به آنچه می‌پرستند جز خدای تعالی و ایمان آورد به خدا پس به درستی که چنگ در زد به دست آویز محکم که قرآن است یا اتباعِ سنت و شیخ خواجه بهاءالدین نقشبند قدس سرّه فرمود که در این طریق طاغوت ماسوی الله است، کفر به وی و ایمان به حق در هر

قدمی شرط لازم سالک است که رسول الله علیه السلام فرمود: **الهواء عند الله ابغض من جميع الالهة**، پس از همه چیزی می باید برید و به حق پیوست، این است سرّ **فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى** و این عروه‌ای است که انقطاعی و انفصالی نیست مر آن را و خدمت مولانا موافق این معنی در تفسیر حبل الله می فرماید: [3516 **چیست حبلُ الله رها کردن هوا**] تا ضرر نرسد تو را زیرا [کین هوا شد صرصری مر عاد را] قوم هود را که باد هلاک کرد، آن باد هوای نفس ایشان بود. [3517 **خلق در زندان نشسته از هواست**] خلق را که در زندان حبس کنند از هوای نفس ایشان است که عملی کردند که موجب حبس شد. [مرغ را پرها بیسته از هواست] مرغ را که در دام بگیرند و پرش را بند کنند از هوای دانه است و از طمع او. بیت: بدوزد شره دیده هوشمند - در آرد طمع مرغ و ماهی به بند. [3518 **ماهی اندر تابه گرم از هواست**] ماهی را که به دام گیرند و در تابه گرم می پزند از هوا و طمع اوست. [رفته از مستوریان شرم از هواست] یعنی مستوران به سبب شهوتی معصیت کرده‌اند و بدنام عالم گشته‌اند. [3519 **خشم شحنة شعله نار از هواست**] یعنی اول از کسی آتش از هوا پیدا شود، پس شعله آن خشم شحنة است که به وی رسد. [چارمیخ و هیبت دار از هواست] اشکنجه و مهابت دار و صلب شدن از هوای نفس و شهوت است. [3520 **شحنة اجسام دیدی بر زمین**] شحنة شهر که شحنة اجسام و ابدان است آن را بر زمین دیدی که چگونه شکنجه و سیاست کند. [شحنة احکام جان را هم بین] که شحنة جان نیز هست در آخرت و عالم الهی. [3521 **روح را در غیب خود اشکنجه‌هاست**] چنانکه تن را اشکنجه هست در عالم مشاهد [لیک تا نجهی شکنجه در خفاست] تا که از قید تن و زندان دنیا خلاص نشوی آن شکنجه مستور است یا تا از معاصی خلاص نشوی عالم غیب و احوال بی ریب را مشاهده نکنی. [3522 **چون رهیدی بینی اشکنجه و دمار**] چون از قید تن و دنیا خلاص شدی یا از معاصی خلاص یافتی می بینی اشکنجه و هلاک را [زآنکه ضدّ از ضدّ گردد آشکار] دنیا

ضدّ آخرت است در انجا احوال تمام معلوم شود یا عالم کشف ضدّ عالم هواست. (213b)

کسی که او را اصل شود عالم آخرت را می بیند نه اهل دنیا و ارباب هوا. [3523 آنکه در چه زاد و در آب سیاه] کسی در چاه و در آب سیاه زاده و به آن معتاد شده باشد [او چه داند لطف دشت و رنج چاه] آن کس نمی داند لطف صحرا و بلای چاه را. [3524 چون رها کردی هوا از بیم حق] در دنیا [در رسد سغراق از تسنیم حق] می رسد قدح از شراب خدا، پس اول ترک معصیت و توبه و انابت کردن می باید تا لذت عبادت و آثار کرامت پیدا شود زآنکه هوا راه گیر است. [3525 لَا تُطَرِّقُ فِي هَوَاكَ سَلَّ سَبِيلٍ] راه مگیرد در هوای خود، بپرس راه را. [مِنْ جَنَابِ اللَّهِ نَحْوُ السَّلْسَبِيلِ] از حضرت خدا به جانب جویی که در بهشت است. [3526 لَا تَكُنْ طَوَّعَ الْهَوَى مِثْلَ الْحَشِيشِ] مکن فرمان برداری هوا همچون گیاه که او مطیع باد است. [إِنَّ ظِلَّ الْعَرْشِ أُولَى مِنْ عَرِيشٍ] سایه عرش بهتر است از سقفی و سایانی که از خار و خاشاک باشد، پس ترک این لذت فانی و خانه بی بنیاد می باید کرد تا به ظلّ عرش و قرب حق برسی. [3527 گفت سلطان اسب را وا پس برید] به آن میر که صاحب اوست. [زودتر زین مظلمه بازم خرید] و مرا از این گناه خلاص بکنید. [3528 با دل خود شه نفرمود این قدر] با خویش نگفت شاه این مقدار. [شیر را مفرب زین رأس البقر] چنانکه شیر را سرِ گاو اندازند و به آن مشغول کنند تو نیز ای عمادالملک من، شیر را خدعه مکن از سرِ گاو یعنی به گفتن که سر این اسب سرِ گاو را ماند. [3529 پای گاو اندر میان آری ز داو] حيله را در میان آری از مذمت کردن و دشنام دادن و بازی دادن. [رو ندوزد حق بر اسبی شاخ گاو] به ترکی یوری، حق دگمز آت اوزره اوکوز بوینزن. [3530 بس مناسب صنعت است این شهره زاو] نام استاد ماهر است در هند یعنی مناسب خلق کننده است این اوستاد ماهر یعنی صانع کامل که حضرت خداست. [کی نهد بر جسم اسب او عضو گاو] کجا نهد آن خدای تعالی بر تن اسب عضو گاو را؟ [3531 زاو ابدان را مناسب ساخته] آن

استادِ کاملِ بدان‌ها را مناسب ساخته است. [قصرهای مُنتَقِلِ پرداخته] قصرهای انتقال‌کننده و رونده آفریده است که بدن‌های مردمان است. [3532 در میانِ قصرها تخریج‌ها] و جای بیرون شدن. [از سویِ این سویِ آن صُهریج‌ها] به ترکی صارنج. [3533 وز درونشان عالمی بی‌منتها] یعنی حضرت خدا صانعِ کامل است که بدن را قصرِ غریب آفریده است که ستون‌های او از استخوان است و طین او از گوشت و طلای او از پوست و در وی جوی‌های خون و آب هست و دریچه‌های او به محل مناسب واقع گشته است و هر رگش بر وجهِ کمال مبنی شده و چندین حسنِ صورت دارد از روی ظاهر و این قصر از جایی منتقل شود و این قصر از روی ظاهر چنین است و از روی باطن آنچنان است (214a) که انسان را عالمِ کبری گویند که لایسعی ارضی و لا سمائی ولكن یسعی قلب عبد المؤمن الحدیث در حقّ اوست. [در میانِ خرگهی چندین فضا] وزیر خرگاهی چندین میدان که دل و عقل انسان فضای گران است چون حضرت خدا چنین صانع بر کمال و قادرِ مطلق است از مکر و صنعت او غافل شدن نمی باید و اغترار به عصمتِ خود کردن نشاید که خدای تعالی هر چه خواهد آن کند، گاه بد را نیک نماید گاه نیک را بد نماید. [3534 گه چو کابوسی نماید ماه را] گاه دیو سیاه و گرانی خواب می نماید ماه را یعنی خوب را بد می نماید، پس عجب نیست که اسبِ خوب را به چشمِ خوارزمشاه بد نماید. [گه نماید روضه قعرِ چاه را] گاه باغ نماید بدین چاه را یعنی خوب می نماید بد را. [3535 قبض و بسطِ چشمِ دل از ذوالجلال] یعنی گاهی خدای تعالی چشمِ دل را قبض کند گاهی او را بسط کند. [دم به دم چون می‌کند سحرِ حلال] لاجرم گاهی تجلّی و گاه استتار کند که گاه نیک را بد نماید، گاه بد را نیک نماید. [3536 زین سبب درخواست از حق مصطفی] علیه السّلام. [زشت را هم زشت و حق را حق نما] رسول الله علیه السّلام فرمود: اللَّهُمَّ ارْنا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنا اتِّباعه و ارْنا الْباطِلَ باطلا و ارْزُقْنا اجْتانِبْه و در حدیث دیگر وارد است: اللَّهُمَّ ارْنا الْاَشْیاءَ کما هی. [3537 تا به آخر چون بگردانی

ورق] که درسِ عمرِ من تمام بکنی و مرا از دنیا به آخرت بَری. [از پشیمانی نیفتم در قَلَق] و در اضطرابِ آن کس در آخرِ عمرِ بی ایمان بمیرد العیاذ باللّٰه، مثالی آن بیچاره این است که مردی به تجارت رفته و تحصیلِ مال کرده باز عودت به دیارِ خود کند، چون یک منزل راه بماند شب بَخُسد و دزدان آیند، هر چه دارد بَبُزند، بامداد که از خواب بیدار شود گوید: مرکبِ من کو؟ مالِ من کو؟ متاعِ من کو؟ عصا و رَکوةِ من کو؟ زادِ من کو؟ منزلی به خانه خواهم رفتن. گویندش این همه داشتی و لیک شب صعلوک آمده و همه را بُرده در دستِ وی جز حسرت و پشیمانی نماند که گوید آه و رنج و مشقّتِ سفرِ دراز کشیدم و اکنون تهی دست به خانه می روم، بعضِ اموال که در دستِ من بود وامِ دیگران بود، مدیون بماندم. [3538 مکرِ که کرد آن عِمَادُ الْمُلْکِ فرد] آن مکر را که عمادالملک بی نظیر کرد [مَالِکُ الْمُلْکِ بدان ارشاد کرد] حضرت خدا بر آن مکر دلالت کرد که **وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ** (آل عمران ۵۴/۳) [3539 مکرِ حق سرچشمه این مکرهاست] لاجرم [قَلْبَ بَيْنِ اصْبَعَيْنِ کبریاست] به حکمِ **اِنَّ قُلُوبَ بَنِي اٰدَمَ بَيْنَ اَصْبَعَيْنِ** من اصابع الرحمن یقلّبها کیف یشاء دل در میانِ دو صفتِ حضرت خداست، یکی توفیق و یکی خذلان. لاجرم حق تعالی گاهی به خیر کُشد گاهی به شر تا اثرِ رحمت و قهرش و فضل و عدلش پیدا شود. حکایت: سفیان عینیّه گوید: غزو می کردم، سواری دیدم که بیامد یک دو تن از مسلمانان بکُشت، مرا (214b) حمیتِ دین بگرفت، بیرون رفتم و با وی مقابل گشتم، در مصاف با من سخن گفت، بشناختمش، گفتم: تو فلانی؟ گفت: بلی. گفتم: نه بیست سال در موقف با من استاده‌ای و هزار بار ختمِ قرآن کردی و بیست سال متواتر روزه داشتی؟ گفت: آری. گفتم: چه شد تو را و این حالت چیست؟ گفت: از من می‌پرس از وی می‌پرس که در میانِ این ترسایان آمدم، یک شب بخفتم، بامداد برخاستم گویا هرگز مؤمن نبودم. [3540 آنکه سازد در دلت مکر و قیاس] آن خدا که در دلِ تو فکرها و مکرها سازد و تو را قادرِ افکار و مایل به ماسوی کند، [آتشی داند زدن اندر پلاس] قادر

است که فکرها و مکرهای تو آتش بزند، همه افکارِ تو را محو کند، لاجرم می باید که همچون رسول الله علیه السلام بگوید: **اللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ**. پس مرد را می باید که حسابِ اعمالِ خود کند و به چه استحقاق دارد آن را ببند و دست در تدبیرِ کارِ خود کند و بداند که آن خدایی که چنین افکار و کردار داد هم می تواند که دگرگون کند و حضرت ملک جلیل در سوره بنی اسرائیل فرمود: **اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا** (اسراء ۱۴/۱۷)؛ بخوان کتابِ خود، پس است نفسِ تو امروز بر تو شمار کننده یعنی خود ببین که چه کرده ای و مستحقّ چه نوع پاداشتی و در تدارکِ اعمالِ خود بکوش که فردا مجالِ تدارک نیست، **الْيَوْمَ عَمَلٌ بِلَا حِسَابٍ وَ غَدًا حِسَابٌ بِلَا عَمَلٍ**. حکایت: پدری پسرِ خود را گفت: امروز هر چه با مردم گویی و هر چه از ایشان شنوی و هر عملی که کنی نمازِ شام به من بگوی و حرکات و سکناتِ خویش را بر من عرض کن. آن پسر نمازِ شام به کلفتِ تمام یک روز کردار و گفتارِ خود را با پدر گفت. پدر روزِ دیگر همین حال از پسر در خواست. پسر گفت: زنهار ای پدر، هر چه خواهی از رنج و کلفت بگشتم این صورت را بگذار که طاقت ندارم. پدر گفت: تو را در این کار پند می دادم تا بیدار و هشیار باشی و از موقفِ حساب غافل نشوی که تو را یک روز حساب دادن با پدر طاقت نیست، حسابِ همه عمر با حق تعالی چون خواهی داد؟ **نظم:** تو نمی دانی حسابِ صبح و شام - پس حسابِ عمر چون گویی تمام ﴿﴾ زین عمل های نه بر وجه صواب - نیست جز شرمندگی روزِ حساب.

[رجوع کردن به قصّه آن پای مرد و آن غریبِ وام دار و بازگشتنِ ایشان از سرِ گورِ خواجه و خواب دیدن] لفظِ خواب در اینجا به معنای نوم است. [پای مرد] لفظِ دیدن که مصدر است مضاف به فاعلِ خود است. [خواجه را] مفعول اوست. [إِلَى آخِرِهِ] تا تمام قصّه.

[3541 بی‌نهایت آمد این خوش سرگذشت] که آن غریب و پای‌مرد در قبرِ محتسبِ تبریز سرگذشت و احوال را گفتند و سخن را از حدّ و نهایت گذرانیدند. [چون غریب از گورِ خواجه باز گشت] چون آن غریب با پای‌مرد از قبرِ محتسبِ مزبور رجوع کرد [3542 پای‌مردش سویی (215a) خانه‌ خویش بُرد] پای‌مرد آن غریب را به خانه‌ خود بُرد. [مُهرِ صد دینار را فا او سپرد] صد دینار که از اهلِ تبریز جمع کرده بود به آن غریب داد. [3543 لوتش آورد و حکایت‌هاش گفت] آن غریب را پای‌مرد لوت آورد و آن را حکایت‌ها گفت که کسان در فقر و تنگی افتاده پس از آن غنا و فراخی یافته‌اند. [کز امید اندر دلش صد گل شکفت] که از امید در دلِ آن غریب صد گل گشاده گشت زآنکه خدای تعالی عاصیان را چون رحمت کرد و کافران را هدایت امید است که مرا نیز عنایت کند. حکایت: وحشی که عمّ رسول الله علیه السّلام حمزه را کُشت و سینه‌ وی شکافته و جگرش بیرون آورده و پاره کرده و چندین یارانِ مصطفی کشته، این زشتی‌ها کرده، روزی رسول الله علیه السّلام با یاران نشسته بود و حدیثِ کُشتنِ حمزه می کرد و می گریست و یاران بهرِ دلِ رسول الله علیه السّلام می گفتند: یا رسول الله ما سرِ وحشی را پیشِ تو آریم و گوش و بینی او بپریم و جگرش پاره کنیم. هر یک در این معنی سخن می گفتند و دلِ مصطفی را خوش می کردند. در ساعتِ جبرئیل آمد که یا محمد، حضرت حق می فرماید از این تهدیدِ ایشان وحشی را چه باک که وی را آشنا خواهیم کرد؟ [3544 آنچه بَعْدَ الْعُسْرِ یُسِّرْ او دیده بود] یعنی آن پای‌مرد چند بار پس از تنگی فراخی دیده بود، لاجرم آنچه دیده بود [با غریب از قصّه آن لب گشود] به آن درویش حکایت کرد. حکایت: در خبر است که رسول الله علیه السّلام به غزا رفته بود، در مصاف ایستاده سواری از صفّ کفّار بیرون آمد، جوشن پوشیده و خود بر سر نهاده و زره بر او فروهشته آواز داد: یا محمد، پیرم، خدای تو توبه‌ پیران پذیرد یا نه؟ رسول الله علیه السّلام گفت: خدای تعالی پیران را دوست می دارد. گفت: یا محمد و اگر پیر بی حرمت و شوخ‌چشم و سنگ‌دل و گنهکار بود چون پشیمان شود و توبه کند آن بی حرمتی‌ها او را زیان دارد یا نه؟ سید گفت: اگر توبه‌ نصوح کند آن بی حرمتی‌ها که کرده باشد او را زیان ندارد. گفت: اگر من به درگاه آیم با من چه کند؟ گفت: همه گناهت را بیامرزد. گفت: یا محمد، گناه من بزرگ است. گفت: از کوه‌های دنیا

بزرگ‌تر است؟ گفت: بلی. گفت: از ریگ بیابان و برگ درختان و قطره باران بیشتر است؟ گفت: بلی. گفت: از هفت آسمان و زمین بزرگ‌تر است؟ گفت: بلی. گفت: اگر گناه تو از هزده هزار عالم بزرگ‌تر است؟ در جنب ذره‌ای از هزار ذره رحمت حق بدید ناید، در ساعت جبرئیل آمد و آیت کریمه آورد که یا محمد، به این پیر بگو که نومید مباش: **قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ** (زمر ۵۳/۳۹). سوار چون دانست که از حق تعالی آیت آمد در حق وی زره را از روی بر گرفت. رسول الله علیه السلام (215b) نظر کرد، وحشی بود. [3545 نیم‌شب بگذشت و افسانه‌کنان] نصف اللیل گذشت ایشان قصه گویان [خوابشان انداخت تا مرعای جان] خواب ایشان را ببرد به چراگاه جان که به خواب رفتند و رؤیا دیدند. [3546 دید پامرد آن همایون خواجه را] آن محتسب مبارک را. [اندر آن شب خواب بر صدر سرا] در آن شب در خواب بر صدر سرای جنت. [3547 خواجه گفت ای پای‌مرد با نمک] وی واعظ شیرین‌مقال و دعاگوی لذیذ، [آنچه گفتمی من شنیدم یک به یک] هر سخن که در قبر من گفتمی من همه را یک به یک شنیدم. خدمت مولانا در اینجا احوال مردگان گوید که ایشان سخن زندگان می‌شنوند اما قدرت جواب دادن ندارند، ولهذا از زبان محتسب تبریز می‌گوید: [3548 لیک پاسخ دادم فرمان نبود] اما جواب دادن را اجازت نبود. [بی‌اشارت لب نیارستم گشود] بی فرمان خدا قادر نشدم که لب بگشایم. [3549 ما چو واقف گشته‌ایم از چون و چند] ماکه زمره مردگانیم واقف شده‌ایم از چون و چند، یعنی از احوال آخرت. [مهر با لب‌های ما بنهاده‌اند] و سخن گفتن را اجازت نداده‌اند. حکایت: رسول الله علیه السلام چون کافران را در غزو بدر شکستند و اصحاب مردگان ایشان را در قلبی انداختند، رسول الله علیه السلام بر سر قلب آمد و گفت: **قد وجدنا ما وعدنا ربنا حقاً فهل وجدتم ما وعد ربکم حقاً**. عمر گفت: چگونه سخن می‌گویی تن‌ها را که جان ندارند؟ رسول الله علیه السلام گفت: **والذی نفس محمد بیده ما انتم باسمع لما اقول منهم لکن لایجیبون**، یعنی قادر نیستند به جواب. [3550 تا نگرود رازهای غیب فاش] یعنی مردگان را اجازت سخن ندادند تا رازهای پنهان آشکار نشود و ایمان زندگان ایمان بالغیب بماند. [تا نگرود مَنهدیم عیش و معاش] تا ویران نگرود عیش دنیا و معیشت. [3551 تا ندرد پرده

غفلت تمام یعنی اگر مردگان سخن گفتندی و احوالِ آخرت را نمودندی پرده غفلت دریده گشتی، هر کسی از غفلت بیدار شدی و عیش و عشرت دنیا را ترک کردی و به کارِ آخرت و عبادت مشغول گشتی. **[تا نماند دیگ محنت نیم‌خام]** یعنی اگر مردگان سخن گفتندی دیگ محنت دنیا نیم‌خام و ناپخته بماندی که همه کس از دنیا فراغت کردی، چنانکه گفته‌اند: **لو لا الحمقى الخرب الدنيا. [3552 ما همه گوشیم کر شد نقش گوش]** ما که زمره مردگانیم همه گوش و شنونده شده‌ایم، اگر شکلِ گوش رفته است و خاک شده که روح لطیف چون از مقارنتِ جسمِ کثیف خلاص شود لطافت و اطلاع او بیشتر گردد. **[ما همه نُطبقیم لیکن لب خموش]** ما که همه سخنییم اگرچه دهان ما بسته و خاموش **(216a)** است. **[3553 هر چه ما دادیم دیدیم این زمان]** هر چیز که ما صدقه کردیم در دنیا دیدیم در این وقت عوض او را و هر عمل که در دنیا از او به حق خیر کردیم جزای او را نزد حق دیدیم. **[این جهان پرده‌ست و عین است آن جهان]** این دنیا حجاب است و آخرت عین و عیان. **[3554 روز کشتن روز پنهان کردن است]** روز زراعت روزِ نهان کردن است. **[تخم در خاکی پریشان کردن است]** تخم را در خاک پریشان ساختن و در صورتِ ظاهر نیست کردن است که انبار را خالی کردن و دانه را به خاک افکندن اما عاقبت حاصلِ بسیار بُردن و انبارهای بزرگ را پُر کردن، لاجرم صدقه مال و صرفِ عمر در طاعت مال را تلف کردن و عمر را ضایع کردن است اما **[3555 وقتِ بذروند گه منجلِ زدن]** زمانِ درویدن وقتِ داس زدن است. **[روزِ پاداش آمد و پیدا شدن]** روزِ عوض آمد و آشکار گشتن، پس به قیاسِ کشتِ دنیا زراعتِ آخرت نیز چنین است که اول مال را و وقتِ خود را به راهِ حضرت حق تلف کنی اما به حکم **الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ وَ بِهٖ مُوجِبٌ مِّثْلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِئَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ** (بقره ۲۶۱/۲) در آخرت اضعاف و امثال بر گیری که در نصّ صریح واقع است که **إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ** (هود ۱۱/۱۱۵) و حضرت ملک جلیل در سوره بنی اسرائیل فرمود: **وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا** (اسراء ۱۷/۱۹) یعنی هر که خواهد آخرت بهشت و بشتابد برای او یعنی سعی کند به اعمالِ نیک در طلبِ بهشت آنچه

حق سعی باشد و حال آنکه او مؤمن بود به ایمان خالی از شایبه شرک آن گروه که جامع شروط ثلاثه اند یعنی طلب آخرت و سعی و ایمان هست شتافتن ایشان مقبول و پسندیده نزدیک خدای تعالی.

[گفتنِ خواجه در خواب به آن پای‌مرد وجوه و ام آن دوست را که آمده بود] یعنی خواجه در خواب گفت آن پای‌مرد را اسبابِ اداء دینِ آن دوست یعنی فقیرِ مزبور که آمده بود برای آن. [و نشان دادنِ جایِ دفنِ آن سیم] یعنی خبر داد که آن سیم در کدام جای مدفون است. [و پیغام کردن به وارثان که البته آن را] سیم را [بسیار نبینند و هیچ باز نگیرند و اگرچه او هیچ از آن] سیم [قبول نکند یا بعضی را قبول کند همانجا بگذارند تا هر آنکه خواهد برگیرد که من با خدا] جلّ و علا [نذرهای کرده‌ام که از آن سیم به من و به متعلقانِ من حبه‌ای باز نگردد] راجع نشود [إلی آخره] تا تمام قصّه.

(216b) [3556] بشنو اکنون دادِ مهمانِ جدید] آن محتسبِ تبریز در خواب به آن پای‌مرد گفت: بشنو اکنون عطای مهمانِ نو را به لفظِ جدید، اشارت است هر عاصی را که به روحانیت رسول الله علیه السلام التجا کند نو آمده است و هر گاهی که به وی التجا کند گویا نو آمده است که به تکرار آمدنِ مردود نشود. [من همی‌دیدم که او خواهد رسید] رسول الله علیه السلام آمدنِ عاصیانِ امت را می دانست و از حضرت حق درخواست کرده بود و خدای تعالی چارهٔ بیچارگان را خبر داده. [3557] من شنوده بودم از وامش خبر] لاجرم [بسته بهر او دو سه پاره گهر] که توبه و ایمان و عملِ صالح است چنانکه حضرت رحمن در سورهٔ فرقان فرمود: وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٩﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٧٠﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (فرقان ۶۸/۲۵، ۶۹، ۷۰)، و هر چه بکند آنچه مذکور شد از کبایر ببیند جزای بزه‌کاری خود دو تا کرده شود هر کنندهٔ این کارها را عذابِ روزِ رستخیز و جاوید ماند در عذاب، در حالتی که خوار و بی اعتبار باشد مگر آن کس که توبه کند از شرک و بگردد به خدا و رسول و بکند کردنی

شایسته یعنی به ارکانِ اسلام عمل نماید، پس آن گروه بدل می کند خدای تعالی گناهانِ ایشان را به نیکویی‌ها یعنی سوابقِ معاصی به توبه محو کند لواحقِ طاعت به جای آن ثبت نماید و در آخرت مبدل سازد، سیئه او را به حسنه، هست خدای تعالی آمرزنده گناهکاران به توبه و مهربان بر ایشان به اثباتِ توبه در دلِ ایشان. [3558 که وفایِ وامِ او هستند و بیش] بهای آن گوهرها وامِ آن مهمان را وفا می کند و زیاده می ماند [تا که ضیفم را نگردد سینه ریش] و مجروح. [3559 وام دارد از ذهب او نه هزار] من مقدارِ وامِ او می دانم. [وام را از بعضی این گو برگزار] آن را بگو که وام را از بعضی این گوهرها ادا کن. [3560 فضله مانند زین بسی گو خرج کن] از وام فضله بسیار بماند، آن را بگو که باقی را خرج کن. [در دعایی گو مرا هم درج کن] آن مهمان را بگو در دعا مرا درج کن یعنی مرا در دعا ذکر کند تا دعایش مستجاب شود که مَنْ لَمْ يَذْكُرْنِي فِي دُعَائِهِ ضَمِنَ أَنْ لَا يَسْتَجَابَ دَعَاؤُهُ. [3561 خواستم تا آن به دستِ او دهم] خواسته بودم که آن گوهر را به دستِ خود به دستِ آن وامدار بدهم. [در فلان دفتر نوشتست این رقم] در بعضی نسخ به جای رقم قِسَم واقع شده است که جمعِ قسمت است. [3562 خود اجل مهلت ندادم تا که من] مرهون است. [خُفیه بسپارم بدو دُرّ عَدَن] مخفی تسلیم کنم آن را گوهرهای قیمت‌دار و لولوی عَدَن. [3563 لعل و یاقوت است بهرِ وامِ او] از برای (217a) ادای دین. [در خَنُوری و نبشته نامِ او] خنور اثاثِ بیت و متاع خانه را گویند یعنی در غلاف و توبره است آن گوهرها که در عنوانِ او نوشته که الم ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (بقره ۲/۲۰۱، ۳). [3564 در فلان طاقیش مدفون کرده‌ام] طاق به ترکی مصنوده و پیونک کمری. [من غمِ آن یار پیشین خورده‌ام] در لفظِ یار سکون و اضافت جایز است. [3565 قیمتِ آن را نداند جز ملوک] که گوهرهای گرانمایه است. [فَاجْتَهِدْ بِالْبَيْعِ أَنْ لَا يَخْدَعُوكَ] پس جهد کن در بازار تا نفرینند تو را یعنی گوهرهای علم و گرانمایه‌اند و در فروختنِ اینان به حضرتِ رحمن اهتمام می باید کرد و از فریفتن و فروختن به غیر اجتناب باید و اگر از سرِ غفلت فریفته شوی زود توبه و انابت و رجوع از بازار و فسخِ عقدِ غبن کن. [3566 در یُبُوعِ آن کن تو از خوفِ غرار] در بازارها آن کن از بیمِ فریفتن [که رسولِ آموخت سه روز اختیار] بدان که مردی بود از اصحاب که نامِ او حَبَّان

بود، در بازار فریفته شدی، از بهر جراحی که بر سرش رسیده بود سراسمه گشته رسول الله علیه السلام را گفت: یا رسول الله، انّی أخذع فی البیع. رسول الله علیه السلام او را گفت: اذا بايعت ققل لا خلافة و لی الخيار ثلثة ایام مقصود. خدمت مولانا این است که ایمان و توبه و عمل صالح گوهرهای گرانمایه‌اند، جهد کن که فریفته نشوی و اگر فریفته شوی زود بیع غبن را فسخ کن. [3567 از کساد آن مترس و در میفت] از کساد آن گوهرها مترس و به غم در میفت [که رواج آن نخواهد هیچ خفت] بلکه دایماً بر رواج و رغبت باشد که انّ الله اشتري من المؤمنین أنفسهم وأموالهم (توبه ۹/۱۱۱). [3568 وارثانم را سلام من بگو] از سخن محتسب تبریز است که مراد رسول عزیز است که فرمود: العلماء ورثة الانبياء. [وین وصیت را بگو هم مو به مو] ای پای‌مرد. حکایت: چون وکیع را مرگ رسید او را گفتند ما را وصیت کن، گفت: اوصیکم بعدی برجل غنی قد افقره العلم و انهیکم عن رجل فقیر اغناه علمه. [3569 تا ز بسیاری آن زر نشکهند] معنی لفظ نشکهند به ترکی هیتلنمیه‌لر. [بی‌گرانی پیش آن مهمان نهند] بی ثقل و غلظت در نظر این مهمان غریب بنهند که مراد حضرت خدا یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک (مائده ۵/۶۷) فرموده است، وارثانم نیز ادای وظیفه خلافت کردن و این امر را به اتمام رسانیدن می باید. حکایت: امیر المؤمنین علی رضی الله عنه گفت: لا خیر فی الصمت عن العلم کما لا خیر فی الکلام عن الجهل. [3570 ور بگوید او نخواهم این فره] اگر آن مهمان بگوید من این مقدار زیاده نمی خواهم از (217b) علم و معرفت [گو بگیر و هر که را خواهی بده] آن را بگو تو بستان به هر که می خواهی بده زآنکه علم به بذل کم نمی شود. حکایت: از علی کرم الله وجهه منقول است که گفت: العلم خیر من المال لانّ العلم یزکو علی الانفاق و المال ینقصه التّفقة. [3571 زآنچه دادم باز نستانم نقیر] نشانه آسته خرما. [سوی پستان باز ناید هیچ شیر] چون از او بیرون شد باز به او نیاید. [3572 گشته باشد همچو سگ قی را اکول] فاعل گشته لفظ مسترد است. [مسترد نخله بر قول رسول] یعنی کسی که عطا و هبه کرده باشد آن را باز رد کند و رجوع کند همچون سگ باشد که قی خود را بخورد چنانکه رسول الله علیه السلام فرمود: العاید فی هبته کالکلب یعود فی قیئه. [3573 ور ببندد در نباید آن زرش] اگر آن مهمان در خود را

بندد و گوید آن زر نمی باید. [تا بریزند آن عطا را بر درش] وارثانم بریزند آن هبه را بر در او.

3574 هر که آنجا بگذرد زر می‌برد هر که بر در فقیر بگذرد زر می‌برد، پس تعلیم دین و دعوت اسلام عام می باید تا هر کس از وی بهره‌ای برد و هر که در آنجا حاضر باشد مغفرت خدا را یابد. در خبر است که رسول الله علیه السلام فرمود: یا اخوانی، تناصحوا فی العلم و لا بکتّم بعضکم بعضاً فان خیانة الرجل فی علمه اشدّ من خیانتہ فی ماله و انّ الله تعالی سائلکم عنه و از امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه منقول است که گفت: لا تفارقوا مجالس العلم فانّ الله تعالی لم یخلق علی وجه الارض تربة افضل من مجلس العلم. [نیست هدیه مُخلصان را مُسترد] که حضرت خدا هدیه مخلصان را قبول کند و چون کسی به اخلاص علم گوید و پند دهد معلّم و متعلّم را ثواب است چنانکه در حدیثی طویل وارد است: فانّ باباً من العلم يتعلمه الرجل خیر له من ان کان له ابو قبیس ذهباً و انفقہ فی سبیل الله. چون متعلّم را ثواب چنین است معلّم را نیز چنان است که الدال علی الخیر کفاعله. **3575 بهر او بنهادهام آن از دو سال** یک سال مدّت عمر است یک سال پیش از آمدن به دنیا. [کردهام من نذرها با ذوالجلال] که آن مال به من و به وارثان نماند، پس وارثانم را نمی باید که از آن چیزی ستانند. **3576 ور روا دارند چیزی زان ستد** اگر وارثانم روا دارند از آن چیزی ستانند. [بیست چندان خود زیانشان اوفتد] که رسول الله علیه السلام فرمود: من سؤل عن علم ثم کتمه ألجم یوم القیمة بلجام من النار و در روایتی وارد است: من کتم عنده علماً ألجم بلجام من النار. **3577 گر روانم را پژولانند زود** اگر وارثانم روان مرا پریشان کنند، [صد در محنت بر ایشان برگشود] بسیار باب محنت بر ایشان گشاده گردد. پس آنان که امر معروف را ترک (218a) کنند بلا بر ایشان نازل شود. حکایت: فضیل گفت: مرا رسیده است که فاسقان عالمان را ابتدا کنند روز قیامت پیش از بت پرستان. **3578 از خدا اومید دارم من لبق** استاد و جرب زبان و زیرک [که رساند حق را در مُستحق] پس عالم را می باید که هم هول قیامت را هم سعت رحمت را بگوید تا که کسان ترسان و کسان امیدوار شوند. **3579 دو قضیه دیگر** او را شرح داد] آن محتسب تبریز به آن پای‌مرد دو قضیه دیگر گفت اما [لب به ذکر آن نخواهم برگشاد] از بهر آنکه **3580 تا بماند دو قضیه سرّ و راز** مستور و مخفی. [هم

نگردد مثنوی چندین دراز] چون آن پای‌مرد این خواب را بدید، پس از آن بیدار شد. [3581

برجهید از خواب انگشتک‌زنان] از کمالِ سرور. [که غزل‌گویان و گه نوحه‌کنان] چون پای‌مرد در این حالت شد. [3582 گفت مهمان در چه سوداهاستی] آن مهمانِ غریب به پای‌مرد گفت: در چه سوداهایی؟ [پای‌مردا مست و خوش بر خاستی] از خواب. [3583 تا چه دیدی خواب دوش ای بُوالعَلَا] چه دیدی در خوابِ دوشینه ای پدرِ بلندی [که نمی‌گنجی تو در شهر و فَلَا] جمعِ فلات است و آن بیابان است. [3584 خواب دیده پیل تو هندوستان] در خواب دید پیل تو مگر دیارِ خود را [که رمیدستی ز حلقهٔ دوستان] یعنی چون پیل هندوستان بیند دیوانه گردد و زنجیر یگسلاند، چون آن مهمان این سؤال کرد آن پای‌مرد در جوابش [3585 گفت سوداناک خوابی دیده‌ام] چه خواب بلکه [در دلِ خود آفتابی دیده‌ام] زیرا [3586 خواب دیدم خواجهٔ بیدار را] در خواب بدیدم محتسبِ بیدار را. [آن سپرده جان پیِ دیدار را] آن کس را که جانِ خود از بهر دیدار سپرد. حکایت: رسول الله علیه السلام چون به مرضِ موت رسید ملک الموت بر درِ حجره آمد مانند اعرابی و در بزد، عایشه یا فاطمه گفت: کیست که رسول الله علیه السلام بیمار است؟ پس رسول الله علیه السلام گفت: یا عایشه، در روایتی گفت: یا فاطمه، کیسن آنکه بر در است؟ گفت: یا رسول الله اعرابی است. گفت: آن اعرابی نیست ملک الموت است که از بهر من آمده است و او به هر کجا که خواهد در آید اما درِ حجره بگشا. بگشود، ملک الموت در آمد، غمناک و گریان گفت: یا رسول الله، خدای تعالی فرموده است تا جانِ تو به لطف و به فرمانِ تو بردارم. رسول الله علیه السلام گفت: یک ساعت زمان ده تا دوستِ من جبرئیل علیه السلام بیاید. آن دم جبرئیل آمد، گفت: خدای تعالی می‌گوید که نگاه دارندهٔ امتِ تو منم که ایشان را بر مسلمانی بدارم و بر مسلمانی از دنیا (218b) بیرون بَرَم. آنکه گفت: یا جبرئیل، اکنون دلم فارغ شد. پس گفت: یا ملک الموت بران آنچه خدای تعالی حکم کرده است که من مشتاقِ دیدارم. پس ملک الموت جانِ مطهرش برداشت. [3587 خواب دیدم خواجهٔ مُعْطَى الْمُنَى] در خواب دیدم خواجهٔ دهندهٔ آرزوها را. [وَاحِدٌ كَأَلْفٍ إِنْ أَمَرَ عَنِي] که آن کس یکی است همچون هزار، اگر کاری خواهد یا اگر کاری فرو آید به رنج لاجرم آن حضرت بلا می‌کشید و صابر بود

و بلای این جهان گذرنده است، وای بر آن که بلای او در آخرت باشد که صعب‌تر است.

3588 مست و بی‌خود این چنین بر می‌شمرد [از احوال و اخبار محتسب] تا که مستی عقل و هوشش را ببرد [لاجرم **3589** در میان خانه افتاد او دراز] که عقل آن پای‌مرد زایل شد. [خلقِ آن‌به گِرد او آمد فراز] خلقِ بسیار بالای او جمع شدند. **3590** با خود آمد گفت ای بحرِ خوشی [وی دریای رحمت، [ای نهاده هوش‌ها در بیهوشی] ای که عقل‌ها را در بی عقلی نهاده‌ای و در بی عقلی خوابِ مرا از اولو الالباب کرده‌ای، چنانکه می‌فرماید:

3591 خواب در بنهاده‌ای بیداری] در خواب نهاده‌ای بیداری را. [بسته‌ای در بی‌دلی دلداری] در بی دلی و عاشقی دلداری و معشوقی نهاده‌ای که کسی چون تو را عاشق و طالب شود معشوق و مطلوب تو گردد. **3592** توانگری پنهان کنی در ذلّ فقر] غنا را در ذلّ فقر پنهان می‌کنی یعنی کسی که در دنیا فقیر است در آخرت توانگر است و کسی که در فقر عمل باشد چون انابت و توبه کند سیئاتش را حسنات می‌کنی. [طوقِ دولت بسته اندر غلّ فقر] طوقِ زرّین دولت را بسته‌ای ماند اندر قید و زنجیرِ درویشی. رسول الله علیه السلام فرمود: **الفقر شین عند الناس زین عند الله تعالى**. **3593** ضدّ اندر ضد پنهان مُندرج] به قدرتِ او چنانکه [آتش اندر آبِ سوزان مُندرج] مثلاً در آبِ گرم حرارتِ آتش مُندرج است با وجود که آب و آتش ضدّ یکدیگرند. **3594** روضه اندر آتشِ نمرود درج] که ابراهیم علیه السلام در میان آتش به گلستان بود. [دخل‌ها رویان شده از بذل و خرج] حاصل و زیادگی مال پیدا شود از بذل و عطا کردن. **3595** تا بگفته مصطفی شاهِ نجاح] پادشاهِ ظفر. [السّماح یا أُولَى النّعْمَا رَبّاح] سخا و سودمند است ای خداوندِ آن نعمت‌ها. **3596** مَا نَقَصَ مَالٌ مِنَ الصَّدَقَاتِ قَطْ] کم نشد مال از صدقه‌ها هرگز. [إِنَّمَا الْخَيْرَاتُ نِعَمَ الْمُرْتَبَطِ] به درستی خیرات بهترین جای‌های ربط و بستنِ مال است. **3597** جوشش و افزونی زر در زکات] برکت و زیاده شدنِ مال در دادنِ زکات است. [عصمت از فحشا و منکر در صلات] به حکم **إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ (219a) وَالْمُنْكَرِ** (عنکبوت ۴۵/۲۹)، نگاه داشتن از فحشا و منکر در نماز است، حضرت خدا در سوره عنکبوت فرمود: **إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ** (عنکبوت ۴۵/۲۹) یعنی به درستی که نماز باز می‌دارد از کاری که نزد عقل

زشت بود و به حکم شرع منهی باشد. [3598 آن زکات کیسه‌ات را پاسبان] زکات تو کیسه تو را پاسبان است زیرا مالی که زکاتش داده شود مصون از تلف بود، لاجرم دادن زکات مال را نگهبان است. [وآن صلات هم ز گرگانت شبان] هم نماز تو از گرگان گوسفندان تو را چوپان است چنانکه شبیان را می گذارد، گوسفندان او محفوظ از گرگان بود بلکه گرگان چوپانی می کردند چنانکه بیانش گذشته است. [3599 میوه شیرین نهان در شاخ و برگ] که پس از زمانی از شاخ و برگ میوه لذیذ پیدا گردد به قدرت حق تعالی. [زندگی جاودان در زیر مرگ] که حیات ابدیه پس از مردن است صالحان را. [3600 زبل گشته قوت خاک از شیوه‌ای] سرکین قوت و غذای خاک گشته از شیوه و صنعت خدا. [زآن غذا زاده زمین را میوه‌ای] از آن غذا از زمین میوه زاده شد. [3601 در عدم پنهان شده موجودی] در نیستی نهان گشته هستی. [در سرشت ساجدی مسجودی] در طبیعت ساجدی روح انسانی که مسجود ملائکه است که به حکم وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (ص ۷۲/۳۸) از نفخه رب مسجود است. [3602 آهن و سنگ از برونش مظلمی] آهن و سنگ آتش‌زنه سیاه است اما [اندرون نوری و شمع عالمی] که اندرونش آتش و نور هست، لاجرم تن انسان مانند جثه حیوان است اما در وی نفخه رحمن است و نور جان و ایمان. [3603 درج در خوفی هزاران آمینی] به حکم لا اجمع امنین و لا خوفین فی خوف واحد، پوشیده است در بیمی امنینی بسیار یعنی کسی که در دنیا از خدای تعالی بترسد در آخرت او را بیم بسیار نباشد. [در سواد چشم چندان روشنی] در سیاهی دیده نهان هزاران روشنایی. پس در فقر غنا هست و در سیاهی تن جان روشن است. [3604 اندرون گاو تن شهزاده‌ای] در درون گاو تن شهزاده روح هست که نفخه خداست. [گنج در ویرانه‌ای بنهاده‌ای] ای خدا. [3605 تا خری پیری گریزد زآن نفیس] تا خر پیر از آن روح خوب می گریزد. [گاو بیند شاه نه یعنی پلیس] گاو تن را می بیند حق تعالی را نمی بیند، لفظ یعنی پلیس تفسیر خر پیر است یعنی ابلیس که خر پیر بود تن آدم را طین دید، در وی روح الهی ندید، ولهذا سجده نکرد.

[حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در مملکت من فلان جای چنین ترتیب نهید و فلان جای (219b) چنین نواب] به ضمّ نون و تشدید واو جمع نایب است. [نصب کنید اما الله زتهار به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید] نهی است از گردیدن.

[3606 بود شاهی شاه را بُد سه پسر] پادشاهی بود و آن را سه پسر بود. در بعض نسخ: [بود شاهی و مر او را سه پسر] و در بعض نسخ: [بود شاهی بود او را سه پسر]. [هر سه صاحب فطنت و صاحب نظر] هر سه پسر صاحب زیرکی بود و اهل بصر. [3607 هر یکی از دیگری اُستوده تر] ممدوح تر. [در سخا و در وغا و کرّ و فر] ظرف اُستوده تر است یعنی هر یکی از آن سه پسر از دیگری ممدوح تر در سخا و در جنگ و در باز زدن در جوع و رونق. [3608 پیش شه شهزادگان اُستاده جمع] جمع شده. [قُرّة العینان شه همچون سه شمع] نور دیدگان شاه بودند همچون سه چراغ. [3609 از ره پنهان ز عینین پسر] از ره معنی و نهانی از دو عین پسر [می کشید آبی نخیل آن پدر] آب کشیدی درخت خرماي آن شاه. [3610 تا ز فرزند آب این چشمه شتاب] مرهون است. [می رود سوی ریاضی مام و باب] مام به معنی مادر است و باب به معنی پدر. حصّه قصّه در این مرتبه این است که مرد به وجود اولاد مغرور و مسرور شود گویا باغ دل و درخت تنش از چشمه اولاد آب می چشد و خود را بالا می کشد که به سبب اولاد غرور و تکبر کند اما چون ولد بیمار شود، درخت وجود پدر به خشکی و خزان روی آرد. پس عاقل را می باید که بر فانی اعتماد نکند و حیات را از عین الحیات خدایی خواهد، همه ماسوی را نیست شمارد، هم بر تن خود اعتماد نکند زیرا آن نیز فنا پذیرد، لاجرم آن را نپرورد آنچه پروردنی است روح انسان است که نفخه رحمانی است. [3611 تازه می باشد ریاض والدین] باغ های مادر و پدر. [گشته جاری عینشان زین هر دو عین] روان شده چشمه پدر و مادر از دو چشمه پسر. [3612 چون شود چشمه ز بیماری علیل] چون چشمه پسر از بیماری معلول و مختل شود، [خشک گردد برگ و شاخ آن نخیل] درخت وجود پدر صورت خزان گیرد. [3613 خشکی نخلش همی گوید پدید]

خشکی نخل پدر به زبان حال می گوید ظاهر و پیدا [که ز فرزندان شجر نم می کشید] چون
فرزند را اعتلال و اختلال واقع شود نخل پدر خشک گردد، لاجرم این دلالت می کند که نم پدر
از فرزند است لیکن آب حیات را از چشمه فرزند جستن کار عاقل نیست، آن را سرچشمه
جستن می باید، و لهذا می فرماید: [3614 ای بسا کاریز پنهان همچنین] ای بسیار آب روان
پنهان و حیات دهنده جان همچون آب فرزندان. [متصل با جانتان یا غافلین] متصل است با
جان شما از دریای (220a) رحمت و هدایت حق ای غافلان. حضرت ملک متعال در سوره
انفال فرمود: **وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ** (انفال ۲۸/۸)،
و بدانید که مال‌های شما و فرزندان شما محنتی‌اند از خدای که بدان شما را می آزماید که
دوستی مال و فرزند شما را در وقوع در اثم ندارد و بدانید که خدا نزدیک اوست مزدی بزرگ.
پس به طلب آن سعی نمایید و جمع مال و حبّ ولد را بمانید. حکایت: احمد انطاکی گفته
که حق تعالی مال و فرزندان را فتنه گفت تا از فتنه به یک سو رویم و ما پیوسته آن فتنه را زیاده
می خواهیم. بیت: جوان و پیر که در قید مال و فرزندانند - نه عاقلند که طفلان تا خردمندند.
پس عاقل را می باید که فانی را دل ندهد و آن را نپرورد اگرچه این فانی تن بود، و لهذا می
فرماید: [3615 ای کشیده ز آسمان و از زمین] ای که از بهر تن پروری و از برای فربهی
کشیده‌ای از آسمان و زمین، [مایه‌ها تا گشته جسم تو سَمین] لوت‌ها تا شده تن تو فربه.
[3616 تن ز اجزای زمین دزدیده‌ای] بدن را از اجزای ارض سرقه کرده‌ای و به خود پیوسته
کرده‌ای. [پاره پاره زین و آن ببریده‌ای] از بهر زیاده کردن تن. [3617 از زمین و آفتاب و
آسمان] مرهون است. [پاره‌ها بردوختی بر جسم و جان] به خوردن طعام. [3618 یا تو
پنداری که بُردی رایگان] استفهام انکاری است. [باز نستانند از تو این و آن] اَمّا [3619
کالۀ دزدیده نبوّ پادار] باقی. [لیک آرد دزد را تا پای دار] پس بدان که [3620
عاریه‌ست این کم همی‌باید فشارد] طعام و فربهی تن عاریت است، کم می باید فشردن.
[کآنچه بگرفتی همی‌باید گزارد] آن چیز را که بگرفتی دادن و ترک کردن می باید. شعر: وما
المال و الا هلون الا ودیعة - و لابدّ یومًا ان تردب الودایع. [3621 جز نفخت کآن ز وهّاب
آمدست] به حکم **نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي** (ص ۷۲/۳۸) جز روح را بقا نیست، باقی آن است

که از خدای وهّاب آمده است. [روح را باش آن دگرها بیهوده‌ست] و روح را پیروز که غیر او باد است. [3622 بیهوده نسبت به جان می‌گویمش] غیر جان را بیهوده نسبت با جان می‌گویم. [نه به نسبت با صَنِیع مُحکَمَش] به نسبتِ صنعِ محکمِ حضرت خدا بیهوده نمی‌گویم غیر جان را، پس قولِ قوی و نصیحِ صحیح این است که آن چیز که رفیقِ جان است و به سوی حق روان است از آنِ تو است، لاجرم مردِ عاقل و عارفِ کامل ترکِ ماسوی کند و دل را به باقی دهد و مدد را از خدای احد جوید، نه از ماعدایش خواه به یگانه و خواه خویش باشد، ولهذا می‌فرماید:

[بیانِ استمدادِ عارف از سرچشمهٔ حیاتِ ابدی و مستغنی شدنِ او] اشارت به عارف است. [از استمداد و اجتذاب] کشیدن. [از چشمه‌های (220b) آب‌های بی‌وفا که علامهٔ ذَلِکَ التَّجَافِی عَنْ دَارِ الْغُرُورِ] چنانکه رسول‌الله علیه السّلام فرمود: اذا دخل النور القلب انفسح و انشرح فقیل هل لذلک من علامة قال نعم التجافی عن دار الغرور و الانابة الى دار الخلود و الاستعداد للموت قبل نزوله. [که آدمی چون بر مدهای آن چشمه‌ها] که فانی‌اند. [اعتماد کند در طلبِ چشمهٔ باقی سست شود] رباعی: [کاری ز درونِ جانِ تو می‌باید] زیرا [کز عاریتی ترا دری نگشاید] آن چیز که عاریتی است از او تو را بایی مفتوح نشود. [یک چشمهٔ آب از درونِ خانه] که منقطع نشود. [به زآن جویی که آن ز بیرون آید] زآنکه او قابلِ انقطاع است.

[3623 حَبِّذا کاریزِ اصلِ چیزها] یعنی از راهِ پنهان بسیار آب هست که از او نش و نما می‌رسد اما چه خوب است کاریزِ حضرت خدا. [فارغت آرد از این کاریزها] که فارغ کند تو را از این کاریزهای دنیا. [3624 تو ز صد ینبوع شربت می‌گشی] تو در دنیا از جای بسیار نعمت و شربت می‌خوری و بر اولاد و انساب و املاک و اصحاب اعتماد کنی و مددی می‌جویی و سرمایهٔ عمر را در کارِ ایشان صرف می‌کنی، این را نمی‌دانی که ایشان بی‌وفاند بلکه عینِ جفا. پس وفا از حضرت خداست که طاعتِ او رفیقِ راهِ عقبی است. [هرچه زآن صد کم

شود کاهد خوشی] یعنی اگر یکی از آن صد ینبوع ناقص گردد ناقص کنند نیکی را. [3625] چون بجوشید از درون چشمه سنی] چون از درون تو به عین عنایت الهی چشمه روشن بجوشد و فیض الهی رسد. [ز استراق چشمه ها گردی غنی] از دزدیدن چشمه ها غنی شوی یعنی زخارف دنیا چشم تو را نمی رباید. [3626 قُرَّةُ الْعَيْنَتِ چو ز آب و گل بود] روشنی چشم تو چون این جهان مرگب از آب و گل باشد. [راتبه این قره درد دل بود] وظیفه و نتیجه این قره مرض قلب باشد، لاجرم چون در حب جهانی و نور دیده ات از آن است مبتلای بلایی و آنها که از آن خود می دانی در زمان صحت و عافیت از آن تُست اما چون وقت مرگ آید از آنها مدد نمی آید و همراه راه آخرت نمی شوند چنانکه [3627 قلعه را چون آب آید از برون] حصار را که از بیرون آبجوی آید. [در زمان امن باشد بر فزون] و بر بسیاری. [3628 چونکه دشمن گردد آن حلقه کند] عدو که اطراف قلعه را محاصره کند [تا که اندر خونشان غرقه کند] تا که اهل قلعه را در خون غرق کند. [3629 آب بیرون را بپرند آن سپاه] دشمن. [تا نباشد قلعه را ز آنها پناه] و مدد. [3630 آن زمان یک چاه شوری از درون] مرهون است. [به ز صد جیحون شیرین از برون] از این معلوم شد که غذای روحانی از جانب خدا بهتر است از غذای بسیار دنیا و مال اعمال اولی تر است از همه متاع و اموال و ماسوی. (221a) [3631 قَاطِعُ الْأَسْبَابِ و لشکری مرگ] بُرنده سببها و عسکری موت همچون عدو محاصره قلعه تن کند. [همچو دی آید به قطع شاخ و برگ] همچون فصل دای می آید شاخ و برگ را می بُرد و خزان کند. [3632 در جهان نبود مددشان از بهار] در وقت دای ایشان را مدد از بهار نباشد. [جز مگر در جان بهار روی یار] مگر کسی را که در جان او بهار حضرت خدا باشد. [3633 زآن لقب شد خاک را دارُ الغُرور] از آن جهت دنیا را خانه فریفتن لقب نهادند. [کو کشد پا را سپس یَوْمُ الْعُبُور] معنی این مصراع به ترکی که اول چکر آياغی گرو چکمک و گتمک گونده یعنی آنان که تو را یاری و همراهی و ملاذی و پناهی نمایند چون وقت مرگ آید و زمان رفتن تو باشد تو را همراه نمی شوند که پای را پس می کشند و تو را تنها بگذارند. [3634 پیش از آن بر راست و بر چپ می دوید] آن دارُ الغُرور و اهل او پیش از وقت مرگ در راه تو می پویند و از بهر درد تو علاج جویند که تو را می گویند [که

بچینم دردِ تو چیزی نچید] و می برم مرضِ تو اما چیزی نبرد. [3635 او بگفتی مر ترا وقتِ غمان] آن دنیا و اهلِ او تو را گفتندی در وقتِ غم‌ها: [دور از تو رنج و ده که در میان] مرض از تو دور باد و در میانِ تو و مرض ده کوه سدّ و مانع باد. [3636 چون سپاهِ رنج آمد بست دم] چون لشکرِ مرض آمد، آن دنیا و اهلِ او نفس را بندد. [خود نمی‌گوید تو را من دیده‌ام] یعنی تو را هرگز آشنایی نمی‌نماید چنانکه شیطان چنین کرد چنانکه می‌فرماید: [3637 حق پی شیطان بدین‌سان زد مثل] در این محل اشارت است به مضمونِ دو آیت که یکی در سوره انفال است. آورده‌اند که چون قریش از مکه بیرون آمدند و به حوالی منزلِ بنی کنانه رسیدند اما به جهتِ کینه قدیمی که میانِ ایشان بود اندیشناک شدند، خواستند که باز گردند، ابلیس علیه اللّٰعنه به صورتِ سُراقه بن مالک که مهترِ کنانه بود بر آمده با ایشان ملاقات نمود و گفت: شما نیکو حمایتی می‌کنید و جنگ می‌سازید بروید من ضامن که از بنی کنانه ضرری به شما نرسد و من نیز طریقِ رفاقت مرعی دارم. پس ابلیس با جمعی از شیاطین همراه ایشان روی به بدر آوردند، حق تعالی از این قصّه در سوره انفال خبر می‌دهد: **وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌّ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ** (انفال ۴۸/۸) یعنی یاد کنید آن را که بیاراست برای کافران دیو سرکش که ابلیس است، عمل‌های ایشان را در دشمنی رسول الله علیه السلام و گفت: ابلیس هیچ غلبه کننده نیست (221b) مر شما را امروز از مردمان به جهتِ کثرتِ لشکرِ شما و آراستگی ایشان و من فریادرس و زنده‌دارم مر شما را از قومِ کنانه. پس آن هنگام که هر دو گروه لشکرِ یکدیگر را دیدند، باز گشت شیطان بر دو پاشنه خود. و این عبارت است از هزیمت کردن به مکر و حيله، آورده‌اند که چون روزِ بدر ملایکه فرود آمدند، ابلیس ایشان را دیده روی به فرار نهاده، در آن محل دستِ او در دستِ حارث بن هشام بود، حارث گفت: ای سُراقه در چنین حال ما را فرو گذاری؟ ابلیس دست بر سینه او زد و گفت: من بیزارم از زنده‌ارِ شما، به درستی که من می‌بینم آنچه شما نمی‌بینید یعنی فرشتگان را که به مددِ مؤمنان می‌آیند، به درستی که من می‌ترسم از خدای. این عباس گفت: دروغ گفت آن دشمنِ خدای تعالی که اگر از حق تعالی ترسیدی کارِ او بدین جا

نرسیدی و خدای تعالی سخت عقوبت است بر کسی که از او نترسد. نقل است که منهزمان بدر بعد از رجوع به مکه سُراقه را پیغام فرستادند که لشکر ما را تو منهزم ساختی، سُراقه سوگند یاد کرد که تا خبر هزیمت شما نشنیدیم، از عزیمت شما وقوف نیافتیم. پس همه را معلوم شد که آن شیطان بود که خود را بر صورت سُراقه نمود و یکی در سوره حشر است: **كَمْثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ** ﴿١٧﴾ **فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ** (حشر ۵۹/۱۶، ۱۷)، همچون مثل شیطان است چون گفت: مر کافر را که بر کفر خود ثابت باش که من یار و هوادار توام، پس چون بر آن ثبات ورزیدن گفت شیطان: من بیزارم از تو، به درستی که من می ترسم از خدای پروردگار عالمیان. مراد از شیطان ابلیس است و از انسان ابو جهل و در آن وقت که ابو جهل به بدر متوجه بود و از قبيله کفار وهم داشت، ابلیس به صورت سُراقه که رئیس بنی کنانه بود بر آمده، گفت: ای ابو الحکم، مترس که من یار توام و چون به بدر رسیدند ابلیس دید ملایکه که به مدد اهل اسلام نازل شدند بگریخت و گفت: من از شما بیزارم. پس هست آخر کار آن شیطان و انسان آنکه ایشان هر دو در دوزخ باشند جاوید ماندگان در آن و خلود در دوزخ پاداشت کافران است. مراد خدمت مولانا این است که حق تعالی در این دو آیت مثل زد که احوال شیطان را بیان کرد [که تو را در رزم آرد با حیل] که آن شیطان مرد را به جنگ می آرد با حيله‌ها زآنکه می گوید او را: [3638 که تو را یاری دهم من با تُوَم] به حکم **إِنِّي جَارٌ لَّكُمْ** (انفال ۴۸/۸) من یاری کننده‌ام و با تو قرینم. [در خطرهای پیش تو من می‌روم] و همچنین (222a) می گوید: [3639 اسپرت باشم گه تیر خدنگ] سپر تو می شوم وقت تیر انداختن. [مخلص تو باشم اندر وقت تنگ] جای خلاص تو شوم در زمان تنگ و جنگ. [3640 جان فدای تو کنم در انتعاش] در افتادن و برخاستن. [رستمی شیری هلا مردانه باش] تو رستم زالی و شیر ثیانی، بیا مردانه باش. [3641 سوي کفرش آورد زین عشوه‌ها] مرهون است. [آن جوال خدعه و مکر و دها] آن جوال و توبه فریفتن و مکر و زیرکی و تلبیس. [3642 چون قدم بنهاد در خندق فتاد] آن کس که بر او کرد اعتماد [او به قاهاقاه خنده لب گشاد] آن شیطان به قهقهه دهان بگشاد. [3643 هی بیا من طمع‌ها دارم ز تو] آن

مبتلای مکر شیطان در آن وقت می گوید او را: بیا که من امیدها دارم از تو. [گویدش رَوَ که بیزارم ز تو] شیطان آن کس را گوید: برو برو که من بیزارم از تو. [3644 تو نترسیدی ز عدلِ کردگار] اما [من همی ترسم تو دست از من بدار] به حکمِ اِنِّیْ اَخَافُ اللّٰهَ (حشر ۱۶/۵۹) من می ترسم، تو دو دست از من بکش. [3645 گفت حق خود او جدا شد از پهی] حق تعالی گفت ابلیس را: آن کس که به اغوای تو از نیکی جدا شد اما ای ابلیس، [تو بدین تزویرها هم کی رهی] آن کس که به اضلاصِ تو ضال شد، از نیکی دور گشت، تو که مضلّی از عذابِ من کجا خلاص شوی؟ [3646 فاعل و مفعول در روزِ شمار] شیطان و مأمور در قیامت که روزِ حساب است، [روسیاهند و حریفِ سنگسار] به حکمِ فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا اَنْهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيْهَا (حشر ۱۷/۵۹) روسیاهند و یارِ سنگسار کردن. [3647 رزده و رهن یقین در حُکم و داد] آن کس که راهش زدند یعنی عاصی و آنکه رهن است یعنی شیطان در حکمِ خدا و عدل [در چَه بُعَدْنَد و در بِئْسَ الْمِهَاد] اندر چاهِ دوری‌اند و در بدِ گهواره که جهنّم است. [3648 گول را و غول را کو را فریفت] احمق را و شیطان را که آن احمق را این شیطان فریفت. [از خلاص و فَوَز می‌باید شکیفت] از خلاص و ظفر می باید عجب یعنی امرِ عجب آن است که احمق و فریبنده او از قهرِ حق خلاص و ظفر یابند یا عجب آن است که احمق از شیطان خلاص یابد و بر او مظفّر شود. [3649 هم خر و خرگیر اینجا در گِلند] هم احمق و عاصی که همچون خر است و خرگیر که شیطان است در دنیا این دو در گِلند. [غافلند اینجا و آنجا اَفِلند] در دنیا غافلند، در آخرت فرو می روند به دوزخ، العیاذ باللّٰه. [3650 جز کسانی را که واگردند از آن] یعنی مگر کسانی که رجوع کردند از اتّباع آن و عصیان [در بهارِ فضل آیند از خزان] در فصلِ بهار فضلِ حق آیند از خزانِ طغیان. [3651 توبه آرند و خدا توبه‌پذیر] آن کسان توبه آرند و خدای تعالی توبه‌پذیر است. [امرِ او گیرند و او نِعَمَ الْأَمِير] (222b) فرمانِ او گیرند که آن خدا حوب امیر است. [3652 چون برآرند از پشیمانی حنین] و فریاد، [عرش لرزد از اَنِینُ الْمُذْنِبِین] عرش بلرزد از ناله و آه گناهکاران. [3653 آنچنان لرزد که مادر بر وُلَد] یعنی از روی شفقت. [دستشان گیرد به بالا می‌کشد] و می گوید: [3654 کای خداتان واخریده از غرور] ای کسان، خدای تعالی

شما را خریده از فریفتن. [نک ریاضِ فضل و نک ربِّ غفور] اینک باغ‌های احسان و جنابِ رضوان و اینک خدای آمرزنده. [3655 بعد از اینتان برگ و رزقِ جاودان] پس از این شما را غذا و رزقِ ابدی [از هوایِ حق بودِ نرِ ناودان] از محبَّتِ حق تعالی است نه از طرفِ ورق. [3656 چونکه دریا بر وسایطِ رشک کرد] چون حضرت خدا بر سبب‌ها غبطه کرد و رزاقی خوش نمودن گرفت. [تشنه چون ماهی به ترکیِ مشک کرد] چنانکه ماهی محتاجِ مشک نیست تشنه نیز از مشک مستغنی گشت یعنی محتاجِ اسباب نشد. در بعضِ نسخ این بیت واقع است: [قصهٔ شهزادگان آور به پیش] و بیانِ احوالِ ایشان کن. [کین حدیث از حدِّ امکانست بیش].

[روان شدنِ شهزادگان در ممالکِ پدر بعد از وداع کردنِ ایشان شاه را و اعاده کردنِ شاه وقتِ وداع و صیّت را بر ایشان] خدمتِ مولانا در هر مرتبه‌ای حصّه به مناسبتِ مقام از شاه چیزی و از شهزادگان چیزی و از قلعه چیزی مراد کرده است، چنانکه در تفصیلِ حکایت معلوم خواهد شد و اینجا مراد از شاه حضرت خداست و از شهزادگان روح و عقل و نفس و از قلعهٔ هُش‌رُبا دنیاست که صورت‌های او مطمحِ نظر باشد نه آلتِ ملاحظه.

[3657 عزمِ ره کردند آن هر سه پسر] عزم و قصدِ راه کردند آن سه شهزاده. [سویِ اُملاکِ پدر رسمِ سفر] به جانبِ مُلک‌های پادشاه به رسمِ سفر. [3658 در طوافِ شهرها و قلعه‌هاش] و حصارهای پدر [از پیِ تدبیرِ دیوان و معاش] از بهر تدبیرِ اهلِ دیوان و حکام و از برای تدبیرِ معاشِ انام، چون عزیمتِ سفر کردند و اسبابِ سفر ساختند [3659 دست‌بوسِ شاه کردند و وداع] دست‌بوسِ پدر کردند و آن را وداع کردند. [پس بدیشان گفت آن شاهِ مُطاع] پسران را پند داد و گفت: [3660 هر کجاتان دل گشدد عازمِ شوید] هر کجا که دل شما می گشدد قصدِ کننده شوید. [فی امانِ الله دست افشان روید] به شادمانی بروید. [3661 غیرِ آن یک قلعه نامش هُش‌رُبا] یعنی آن قلعه که نام او هُش‌رُبا است مروید. [تنگ

آرد بر کُله‌داران قبا] که آن قلعه هُوش‌رُبا تنگ می کند بر کُلاه‌داران قبا را. [3662 الله الله زَانِ دِرِ ذَاتِ الصُّورِ] از بهر خدا از آن حصار که خداوندِ صورت‌ها است. [دُور باشید و بترسید از خَطَر] و اختراز بکنید از ضرر. [3663 رُو و پشتِ برج‌هاش و سقف و پست] (223a) روی و پشتِ برج‌ها و سقف و فرشِ آن حصار [جمله تمثال و نگار و صورت است] یعنی هر جای او مصوّر است. [3664 همچو آن حجره زلیخا پُر صُور] یعنی زلیخا حجره خویش را پُر کرده بود از تصویرِ خود، [تا کند یوسف به ناکامش نظر] تا یوسف بی اختیار کند زلیخا را نظر زآنکه هر جا که نظر کند صورتِ زلیخا را ببیند. [3665 چونکه یوسف سویی او می‌نگرید] و نظر نکرد. [خانه را پُر نقشِ خود کرد آن مکید] خانه را پُر کرد از نقشِ خویش از مکر و حيله. [3666 تا به هر سو که نگرد آن خوش‌عذار] تا به هر جانب که نظر کند یوسف صاحب‌جمال [روی او را ببیند او بی‌اختیار] تا به دیدنِ صورتِ دلش به او مایل گردد. [3667 بهر دیده‌روشان یزدانِ فرد] از بهر دیده‌روشانِ خدای احد [شش جهت را مظهرِ آیات کرد] همچون حجره زلیخا. [3668 تا بهر حیوان و نامی که نگزند] دیده‌روشان، [از ریاضِ حُسنِ ربّانی چرند] و از باغ‌های حُسنِ خدایی بخورند یعنی اینها را مرأت دانند جمالِ حق را در آن مرایا مشاهده کنند. [3669 بهر این فرمود با آن اسپه او] از برای این فرمود به آن گروه دیده‌روشان آن خدای فرد: [حَيْثُ وَلَيْتُمْ فَتَمَّ وَجْهُهُ] اشارت است به آن آیتِ کریمه که در سوره بقره است: وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (بقره ۱۱۵/۲) یعنی هر خدای را است جای بر آمدنِ آفتاب و جای فرو رفتنِ او، پس هر کجا که روی گردید پس آنجا وجهِ خداست و خدا بسیار عطا است و دانا به مصالحِ امورِ احوالِ مسلمانان. آورده‌اند که جمعی از لشکریانِ رسول الله علیه السلام شبی به سببِ ابر و تاریکی در سمتِ قبله اختلاف کردند و همه کس تحرّی نموده برای خود نماز گذاردند، چون روشن شد از سمتِ قبله منحرف بودند، چون به مدینه رسیدند قضای نماز خواستند، این آیت نازل شد که بعد از تحرّی

اعاده لازم نیست و محققان را در این آیت نکته‌ای است که به نظم او را اشارت کردند. **نظم:**

از بنی اینما تولّوا خوان - ثمّ وجه اللّٰه اش متمّم دان ❀ یعنی آن سو که روی قصد آری - تا حق بندگیش بگذاری ❀ وجه حق کان بود حقیقت او - باشد آنجا به سوی او کن رو ❀ هیچ جا را نکرد استشنا - پس بود عین حق عیان همه جا ❀ عارف حق شناس را باید - که به هر سو که دیده بگشاید ❀ بیند آنجا جمال حق پیدا - نگسلد از جمال حق قطعا. [3670 از قدح گر در عطش آبی خورند] آن دیده‌روشنان [در درون آب حق را ناظرند] و او را مشاهده کنند.

حکایت: کودکان بهلول را در قفا سنگ انداختند، پیری فرا رسید و گفت: وی را چرا می زنید؟ گفتند: وی می گوید که من خدای را می بینم. گفت: تو چه می گویی؟ (223b) گفت: لو غبتُ عنه لحظة لمُتُ حسرة یعنی اگر یک ساعت نه بینمش از حسرت بمیرم. آن کدام مؤمن بود که خدایش را نبیند؟ **بیت:** یک لحظه ز چشم من بیچاره نه دوری - در کوزه تو را بینم اگر آب خورم. [3671 آنکه عاشق نیست او در آب در] آن کس که عاشق خدا نسیت در آب [صورت خود بیند ای صاحب‌بصر] اما [3672 صورت عاشق چو فانی شد در او] در معشوق یا در آب از فَنای جهان بقای خدا را مشاهده کرد. [پس در آب اکنون کرا بیند بگو] یعنی جز معشوق نمی بیند. [3673 حُسن حق بیند اندر روی حور] یعنی اگر در دنیا روی خوب بیند حسن حق را مشاهده کند. **بیت:** اگر در روی مهرویی به چشم دل نظر کردم - نکردم جز بدان وجهی که هست آیینۀ رویت. و اگر در بهشت روی حور بیند جمال خدا را بیند زیرا روی خوب ایشان را همچون مرآت و آب باشد. [همچو مه در آب از صُنع غیور] از صنعت خدای غیرت کننده. **حکایت:** ابراهیم شبیان گفت: از محمد ابن حنّان شنیدم که می گفت: زمانی من در کوه لبنان بودم، جوانی دیدم که بادهای گرمی‌ها وی را سوخته بود، چون مرا دید از من گریخت، من خواستم که همراه او شوم، گفت: احذر فانه غیور لا یحبّ أن یری فی قلب عبده سواه. [3674 غیرتش بر عاشقی و صادقی است] غیرت غیور بر عاشق صادق

است. [غیرتش بر دیو و بر اُستور نیست] غیرتِ غیور بر شیطان و بر شیطان‌صفتان و بر چهارپایان و بر خرانِ دوپا نیست. [3675 دیو اگر عاشق شود هم گوی بُرد] شیطان و کسی که همچون او مکار باشد چون عاشقِ خدای تعالی گردد او نیز گوی سعادت بُرد. [جبرئیلی گشت و آن دیوی بُمرد] آن کس جبرئیل شد و دیوی یعنی شیطانی از او فوت شد. [3676 اَسْلَمَ الشَّيْطَانُ آنجا شد پدید] به حکمِ اَسْلَمَ الشَّيْطَانِ مسلمان شدنِ شیطان آنجا هویدا شود، رَوسلَ اللّٰهَ علیه السّلام گفت: ما منکم من احد الا وله شیطان. اصحاب گفتند: تو را نیز یا رسول اللّٰه؟ گفت: و انا الا انّ اللّٰه اعاننی علیه فاسلم شیطانی و لا یأمرنی الا بخیر. [که یزیدی شد ز فضلش بایزید] که یزید از فضلِ آن غیور بایزید شود. [3677 این سخن پایان ندارد ای گروه] و پسرانِ من. [هین نگه دارید زآن قلعه وُجوه] روی‌ها را. در بعض نسخ: [هین حذر زآن قلعه پُر از شکوه]. [3678 هین مبدا که هوستان ره زند] مبدا که هوس راه شما را بزند. [که فُتید اندر شقاوت تا ابد] گرفتار شوید در شقاوتِ مؤبّد. [3679 از خطر پرهیز آمد مُفترض] از هلاک و ضرر پرهیز فرض است. [بشنوید از من حدیث بی‌غرض] که آن حدیث این است: [3680 در فَرَج‌جویی خَرَد سرتیز به] در فرج جُستن عقلِ سرتیز بهتر، لاجرم (224a) احتیاط در امورِ آخرت می باید به موجبِ عقل معاد. [از کمین‌گاهِ بلا پرهیز به] و احترازِ اولی‌تر از محرمات، اگرچه اندک باشد اجتنابِ اولی‌تر. [3681 گر نمی‌گفت این سخن را آن پدر] اگر نهی نمی کرد آن پادشاه، [ور نمی‌فرمود زآن قلعه حذر] اگر پسران را نفرمودی از آن قلعه احتراز، [3682 خود بدان قلعه نمی‌شد خَیلشان] بدان قلعه هُش‌رُبا نرفتی جماعتِ ایشان. [خود نمی‌افتاد آن سو مَیلشان] زیرا [3683 کآن نَبَد معروف بس مهجور بود] که آن قلعه هُش‌رُبا مشهور نبود بسی متروک بود. [از قِلاع و از مَناهج دُور بود] از حصارها و راه‌ها دور بود چنانکه حضرت خدا آدم و حوا را از شجره نهی کرد که وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ (بقره ۳۵/۲) وارد شد، بدان نهی در دلِ ایشان

خاطره ماند و ابلیس را مجالِ تلبیس شد. [3684 چون بکرد آن منع دلشان زآن مقال] لفظ دلشان زآن مقال مرهون است. [در هوس افتاد و در کوی خیال] چون شاه پسران را منع کرد، از آن منع دل ایشان در هوس افتاد و در کوی گمان. [3685 رغبتی زین منع در دلشان برُست] همچون گیاه که از زمین می روید در دل ایشان قلعه را رغبت برُست و گفتند [که نباید سرّ آن را باز جُست] رازِ آن قلعه را جُستن و دانستن می باید. [3686 کیست کز ممنوع گردد مُمتنع] یعنی اندک کسی باشد که از ممنوع امتناع کند. [چونکه الْإِنْسَانُ حَرِیصٌ مَا مُنِعَ] رسول الله علیه السلام فرمود: الْإِنْسَانُ حَرِیصٌ عَلَى مَا مُنِعَ سرّ این حدیث آن است که در انسان طمع هست، چون از چیزی منع کنند سود را در آن چیز پندارد و بر آن حریص گردد یا در انسان تکبر هست، از تکبر خود خلافِ منع کند. [3687 نهی بر اهلِ تقی تبغیض شد] اهلِ تقوی را که از چیزی نهی می کنند آن نهی بر ایشان دشمن کردن است ممنوع را. [نهی بر اهلِ هوا تحریض شد] اهلِ هوا را که از چیزی نهی کنند آن نهی بر ایشان رغبت کردن است ممنوع را یعنی اهلِ هوا آن منهی را دوست دارند. [3688 پس از این یُغوی به قَوْمًا کثیر] لاجرم حضرت خدا گمراه کند از نهی قومِ بسیار را. [هم از این یَهْدی به قَلْبًا خَییر] هم از این نهی حضرت خدا هدایت کند دلِ آگاه را. [3689 کی رمد از نِی حَمَامِ آشنا] کجا برمد از نِی کبوترِ آشنا یعنی نفسِ مطمئنّه؟ [بل رمد زآن نِی حَمَامَاتِ هوا] بلکه می رمد از نِی کبوترانِ هوا یعنی نفسِ امّاره. [3690 پس بگفتندش که خدمت‌ها کنیم] چون شاه پسران را چنین پند و وصیت کرد همه گفتند: شاه را خدمت‌ها بکنیم [بر سَمِعْنَا و اطعناها تنیم] و بر نوجبِ فرمانِ شاه کار کنیم. [3691 رو نگردانیم از فرمانِ تو] ای شاه. [کفر باشد غفلت از احسانِ تو] آن (224b) پسران در این خصوص به جزم و حزم گفتند و سخن را به قیدِ إِنْ شاء الله مقید نساختند. [3692 لیک استشنا و تسبیح خدا] مرهون است. [از اعتمادِ خود بُد از ایشان جدا] یعنی ایشان بر خود اعتماد کردند، از آن جهت استشنا را ترک کردند و از او جدا

شدند. در این تنبیه است که در استقامتِ دین و نگاه داشتنِ اوامر و نواهی از مکرِ شیطان امین شدن نمی باید و بر عصمتِ خود اعتماد کردن نمی شاید بلکه بر عصمتِ حق توکل کردن و هر خصوص را به حضرت خدا تفویض کردن می باید. [3693 ذکرِ استثنا و حزمِ مُلتوی] و احتیاطِ پیچیده و مکرّر. [گفته شد در ابتدایِ مثنوی] در حکایتِ اوّل. [3694 صد کتاب ار هست جز یک باب نیست] زآنکه مآل و مقصد یکی است. [صد جهت را قصد جز محراب نیست] چنانکه [3695 این طُرُق را مَخْلَصَش یک خانه است] این راه‌ها را مخلص و منتهی یک خانه است. [این هزاران سنبل از یک دانه است] همه از او پیدا شده است. [3696 گونه‌گونه خوردنی‌ها صد هزار] و بی شمار. [جمله یک چیز است اندر اعتبار] یعنی [3697 از یکی چون سیر گشتی تو تمام] ای همام، [سرد شد اندر دلت پَنجَه طعام] که پس از سیری دلِ تو طعام نمی خواهد اگرچه آن طعام پنجاه باشد. [3698 در مَجَاعَت پس تو اَحْوَل بوده‌ای] در وقتِ گرسنگی تو مگر احوال بودی [که یکی را صد هزاران دیده‌ای] که در سیر کردن همه طعام یکی است، تو بسیار پنداری. [3699 گفته بودیم از سَقَامِ آن کنیز] در آن حکایت. [وز طیبیان و قُصُورِ فهم نیز] زیرا [3700 کَانَ طیبیان همچو اسبِ بی‌عذار] و ستورِ بی افسار. [غافل و بی‌بهره بودند از سوار] و بی خبر از غالب و قَهَّار. [3701 کامشان پُر زخم از قَرعِ لِگام] کام ایشان پُر جراحت از کوفتنِ لجام. در بعض نسخ به جای پُر زخم پُر زهر است. [سَمَّشان مجروح از تحویلِ گام] سمّ و پای ایشان مجروح از تصریفِ خطوه. [3702 ناشده واقف که نک بر پشتِ ما] یعنی ایشان غافل که بر پشتِ ما [رایضِ چُستی است استادی‌نما] رام کننده چابک است استادی نماینده. [3703 نیست سرگردانی ما زین لگام] یعنی هم ایشان نگفتند که سرگردانی و حیرانی ما از این لجام نیست. [جز ز تصریفِ سوارِ دوست‌کام] غیر از تغییرِ سوارِ دوست‌مراد و کامران. [3704 ما پی گُل سوی بُستان‌ها شده] یعنی چند بار از بهرِ گُل سوی بستان‌ها رفتیم. [گُل

نموده آن و آن خاری بُده] ما را گُل نموده شد اما آن خار بود. [3705 هیچ‌شان این نی که گویند از خَرَد] هیچ آن طبیبان را این ادراک نه که گویند از عقل. [بر گُلوی ما که می‌کوبد لگد] بر حلقِ ما کیست که می‌کوبد لگد؟ [3706 آن طبیبان آنچنان بنده سبب] مرهون است. [گشته‌اند از مکر (225a) یزدان مُحْتَجَب] و پوشیده. [3707 گر ببندی در صِطَبَلی گاوِ نر] اگر بند و قید کنی در اصطَبَلی گاوِ نر را، [باز یابی در مقامِ گاو خرا] پس از آن بجویی، به جای گاو خرا یابی یعنی تو که کاری می‌کنی خلافِ عملِ تو و مخالفِ مرادِ تو حاصل شود. پس چند بار سبب را مباشرت کردی مسبب و مراد حاصل نشد، بلکه خلافِ مراد تو پیدا شد. [3708 از خری باشد تغافل خفته‌وار] از خری است غفلت نمودن همچون نایم [که نجویی تا کی است آن خُفیه کار] تا تفحص نکنی کیست آن پوشیده کار کننده؟ [3709 خود نگفته این مُبَدِّل تا کی است] و تو بجستی این تا کیست تبدیل کننده کیست؟ [نیست پیدا او مگر افلاکی است] آن تبدیل کننده ظاهر نیست مگر منسوبِ افلاک و خالقِ سموات است و همچنان. [3710 تیر سویِ راست پُرانیده‌ای] اما [سویِ چپ رفتست تیرت دیده‌ای] و همچنین. [3711 سویِ آهوئی به صیدی تاختی] و دویدی. [خویش را تو صیدِ خوکی ساختی] و خود را تو صایدِ خنزیر یافتی که مصیدِ تو اهو نبود بلکه خنزیر بود. [3712 در پیِ سودی دویده بهرِ کَبَس] انباشتن و یغما کردن و زیاده کردن. [نارسیده سود افتاده به حبس] گرفتار شده و همچنان. [3713 چاه‌ها کنده برایِ دیگران] و از بهر مکر ایشان. [خویش را دیده فتاده اندر آن] به حکم من حفر بئر الاخیه وقع فیه، خود را در آن افتاده دیده‌ای، لاجرم از این جمله معلوم شد که به مجرد سبب مراد حاصل نگردد بلکه سبب شدن سبب به ارادتِ ربّ است که إِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَيْئًا هَيَّأَ سُبَابَهُ. [3714 در سبب چون بی‌مرادت کرد رب] این را چند بار تجربه کردی. [پس چرا بدظن نگردی در سبب] سوءظن کننده نگشتی و به مسببِ الاسباب تو چه نمی‌آری؟ [3715 بس کسی از مَكْسَبی

خاقان شده] و مالک مال فراوان گشته. [دیگری زآن مکسبه عریان شده] و مفلس گشته.

[3716 پس کس از عقد زنان قارون شده] و توانگر گشته. [پس کس از عقد زنان مدیون شده] لاجرم در سبب کلیت نیست. [3717 پس سبب گردان چو دُم خر بود] سبب گردنده است همچون دُم خر که تابع اوست. [تکیه بر وی کم کنی بهتر بود] بر سبب اعتماد ناکردن اولی تر است. [3718 و سبب گیری نگیری هم دلیر] اگر سبب را بگیری به جرأت و دلیری مگیر بلکه به حضرت خدا اعتصام کن [که بس آفت هاست پنهانش به زیر] که بسیار آفت و ضرر است پنهان زیر سبب. پس اعتصام به حضرت حق کردن و سخن را به این شاء الله تقیید کردن می باید. [3719 سِر استثناست این حَرَم و حَذَر] یعنی اثر استثنا است این احتیاط و احتراز یعنی اگر کسی که در کاری شروع کند چون این شاء الله گوید خدای تعالی او را احتیاط و احتراز میسر کند، از خطا و ضرر اجتناب کردن او را دست دهد و اگر این شاء الله نگویی از خطا مصون (225b) نشوی. [زآنکه خر را بُز نماید این قَدَر] و قضای خدا. حکایت: کسی سوفسطائی المذهب بود، خری داشت، آن خر را در جایی بیست و به کاری برفت، دزدی خر را بُرد و به جای خر بُزی بست، چون آن کس آمد به جای خرش بُز دید و گفت: خر من کجا رفت و بُز به جای خر از کجا آمد؟ آن دزد گفت: این خر تُست که اینجا آوردی و بستی، آن نیز به مقتضای مذهب خود آن سخن را قبول کرد. خدمت مولانا گوید آن خر را بُز دیدن به موجب مذهب سوفسطائی نیست بلکه قضای الهی است. [3720 آنکه چشمش بست گرچه گُرَبز است] کسی که چشم او را حضرت خدا بسته باشد اگرچه مرد زیرک و عیار است، [از احوالی اندر دو چشمش خر بُز است] که آن کس خر را بُز ببند. [3721 چون مُقَلَّب حق بود ابصار را] چون حضرت خدا تغییر کند دیده‌ها را [که بگرداند دل و افکار را] که تبدیل کند قلب را و فکرها را. [3722 چاه را تو خانه‌ای بینی لطیف] یعنی چون دیده تو را تغییر کند قعر چاه را تو خانه خوب می بینی. [دام را تو دانه‌ای بینی ظریف] اما ای مرد شریف

[3723] این تَفْسُطُ نیست تقلیبِ خداست] یعنی این خلافِ واقع دیدن تفسط نیست بلکه تقلیبِ خداست، تفسط محسوس دیدنِ آن چیز است که وجود نداشته باشد در خارج. [می‌نماید که حقیقت‌ها کجاست] قادر است آن خدا که حقایق را بنماید به تو. [3724] آنکه انکارِ حقایق می‌کند] که سوفسطائی است. [جملگی او بر خیالی می‌تند] و همه را خیال می‌پندارد. [3725] او نمی‌گوید که حسابِ خیال] پنداشتنِ گمان. [هم خیالی باشدت چشمی بمال] آن سوفسطائی همه را خیال می‌پندارد اما خود را نمی‌گوید که این خیال نیز خیال است، چشمِ خود بمال و نیک بنگر.

[رفتنِ پسرانِ سلطان به آن قلعه به حکمِ آنکه الْإِنْسَانُ حَرِيصٌ عَلَى مَا مُنِعَ] پدر در پند دادنِ تقصیر نکرد اما پسران بر موجبِ حدیثِ مزبور قبول نکردند چنانکه [ما بندگیِ خویش نمودیم ولیکن] ای دلبر [خویِ بدِ تو بنده ندانست خریدن] لاجرم همچنین پسرانِ سلطان [به سویِ آن قلعه مَمْنُوعٌ عَنْهُ راندند] به قلعه ممنوعه عنه الدخول رفتند. [آن همه وصیت‌ها و اندرزهای پدر را زیر پای نهادند] و تحقیر کردند. [تا در چاهِ بلا افتادند و می‌گفتند ایشان را] اشارت به پسران است. [نفوسِ لَوَامِه] ملامت کننده، فاعلِ گفتند است. [أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ] آیا نیامد به شما ترساننده؟ [و ایشان گریان و پریشان می‌گفتند] اعتراف کردند به تکذیبِ نذیر. [لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ] سخنِ نذیر را [أَوْ نَعْقِلُ] یا اگر فکر کردیم در معانی سخن او [مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ] نگشتیم از جمله اهلِ جهنم.

[3726] این سخن پایان ندارد آن فریق] این سخنِ معرفت و پند را نهایت نیست آن (226a) گروه یعنی سه شهزاده [برگرفتند از پیِ آن دِزِ طریق] اختیار کردند از بهر آن قلعه هُشْرُبا راه را. [3727] بر درختِ گندمِ منْهَی زدند] همچون آدم علیه السلام. [از طویلۀ مُخْلِصَانِ بیرون شدند] و خارج گشتند. [3728] چون شدند از منع و نَهَیشِ گرم‌تر] یعنی از منع و نهی پدر به حکمِ حدیثِ مذکور به آن قلعه مشتاق‌تر شدند. [سویِ آن قلعه برآوردند سر] و به آن قلعه

توجه کردند و سر به دیدن او برداشتند. [3729 بر ستیزِ قولِ شاهِ مُجتبی] بر عنادِ سخنِ شاهِ گزیده [تا به قلعه صبرسوزِ هُش‌رُبا] به آن قلعه که صبر را سوزنده و محو‌کننده است و عقل را رباییده. این بیت مرهون است به اوّلِ بیتِ ثانی. [3730 آمدند از رُغمِ عقلِ پندتُو] آن سه شهزاده آمدند از ستیزه و مقهور کردنِ عقلِ نصیحت کسب کننده. [در شبِ تاریکِ برگشته ز روز] لفظِ در شبِ تاریک متعلّق به آمدند است، چون به آن قلعه آمدند و آن را دیدند که [3731 اندر آن قلعه خوشِ ذاتِ الصُّور] در آن قلعه خوب و خداوندِ صورت‌ها [پنج در در بحر و پنجی سویی بر] پنج درش به جانبِ آخرت و بحرِ بی نهایت و پنج درش به سوی خشکی و تنگی و قَلّت. [3732 پنج از آن چون حس به سویی رنگ و بو] پنج در از آن قلعه چون حسّ ظاهر به جانبِ رنگ و بو. [پنج از آن چون حسّ باطنِ رازجو] پنج در از آن قلعه همچون حسّ باطنِ سرّ الهی را جوینده، لاجرم دنیا را دو روی آخرت وسیله کند بدان سعادت رسد. [3733 زان هزاران صورت و نقش و نگار] چون در آن قلعه آمدند صورت‌های بسیار دیدند، از آن صورت‌های بی شمار [می‌شدند از سو به سو خوش بی‌قرار] از هر صورتی مستی یافتند و سو به سو بشتافتند. [3734 زین قدح‌هایِ صُور کم باش مست] یعنی این صورت‌های جهان همچون جامند و حسنِ ایشان همچون باده اما آن باده از حسنِ حضرت خداست، لاجرم ای اهلِ نظر از این جام‌های صورت‌ها بسیار مست مشو. [تا نگردي بت‌تراش و بت‌پرست] پس ای مردِ مرید [3735 از قدح‌هایِ صُور بگذر مه‌ایست] از جام‌های صورت‌ها گذر کن، در آنجا توقّف مکن. [باده در جام است لیک از جام نیست] یعنی حسن و جمال در صورت‌ها هست اما از آنها نیست بلکه از حضرت خداست. [3736 سویی باده‌بخش بگشا پهن فَم] به جانبِ شراب‌ده بگشای فَم را عریض زانکه [چون رسد باده نیاید جام کم] چون فیض و فضلِ الهی باشد، جام و محلّ تجلّی ناقص نباشد، یعنی حضرت حق می‌تواند که به هر چیز تجلّی کند و روی خود را تو را بنماید و تو را به مقصد رساند. [3737 آدما معنی دل‌بندم بجوی] ای آدم یک معنی بجوی که دل‌بند من باشد. [ترکِ قشر و صورتِ گندم بگوی] که اعتبار به حسنِ صورت و به ظاهر نیست. بیت: عشق اگر زیبا بود معشوقه کو زیبا مباش - عشق را با صورتِ زیبا و نازیبا چه کار. [3738 چونکه ریگی (226b) آرد شد بهر

خلیل] چونکه رمل بیابان دقیق گشت از بهر ابراهیم علیه السلام چنانکه حکایت او گذشته است. [دان که معزول است گندم ای نبیل] یک گندم را حاجت نیست ای بزرگ یا فقیر.

[3739 صورت از بی صورت آید در وجود] این صورتهای خوب از آن خدای بی صورت آید در وجود و مشابَهتِ اثر به مؤثر لازم نیست. [همچنان کز آتشی زادست دود] چنانکه از آتش متولد شدست دود که آتش نورانی و دود ظلمانی است، لاجرم نسبتِ جمالِ خوبان با حسنِ حق همچنان است. [3740 کمترین عیبِ مصوّر در خصال] یعنی آنچه ذی صورت است و محبوبِ ظاهر عیبِ بسیار دارد کمترین عیبِ او در خوی‌ها [چون پیاپی بینیش آید ملال] به کثرتِ مشاهده دل تو از آن بگیرد و سرد گردد. [3741 حیرتِ محض آرَدَت بی صورتی] حیرتِ محض و عینِ راحت آرد تو را آن محبوبِ بی صورت. [زاده صد گون آلت از بی آلتی] متولد و پیدا شده صد نوع آلت از آن خدای بی آلت. [3742 بی ز دستی دست‌ها بافد همی] بی دست دست‌ها بافد و آفریند. [جانِ جان سازد مُصوّر آدمی] جانِ جان گرداند آدمِ ذی صورت و خوب را. [3743 آنچنان کاندل از هجر و وصال] یعنی حضرت خدا که بی صورت است صورتهای گوناگون آفریند در ظاهر چنانکه از فرقت و وصلت که در دل است و این دو بی صورتند. [می شود بافیده گوناگون خیال] و پیدا شود انواع خیال. [3744 هیچ ماند این مؤثر با اثر] یعنی فراق و وصال که یکی درد و فریاد را و دیگری خوش حالی و شادی را مشابه نیست اگرچه هر یک مؤثر است به هر یکی از این دو [هیچ ماند بانگ و نوحه با ضرر] کسی را که ضرر می رسد او فریاد و ناله می کند یعنی ضرر مؤثر است اثرش فریاد و فغان است اما بانگ و فغان مشابه به ضرر نیست، لاجرم در میانِ صانع و مصنوع مشابَهت نیست.

[3745 نوحه را صورت ضرر بی صورت است] فریاد را صورت و وجود هست اما ضرر را صورت و هستی نیست. [دست خایند از ضرر کش نیست دست] مردمان که ایشان را ضرر رسیده است دست را از ضرر خایند اما ضرر را دست نیست، لاجرم حضرت خدا نیز بی صورت است اما آثار او خداوندانِ صورتند. [3746 این مثل نالایق است ای مُستدل] یعنی حضرت خدا را به فراق و وصال و ضرر تشبیه کردن لایق نیست ای طالبِ دلیل و دلیل‌گوی. [حیلۀ تفهیم را جهْدُ الْمُقِل] این برای تفهیم مبتدی حیلۀ است به قدرِ قدرتِ فقیر. [3747 صنّع بی صورت

بکارِ صورتی] آن خدای بی صورت بکارِ صورت را. [تن برُوید با حواس و آلتی] تن پیدا شود با حواس و آلت. [3748 تا چه صورت باشد آن بر وفقِ خود] یعنی از حضرت (227a) خدا در دلِ مردمان صورت‌های بسیار پیدا شود اما هر صورت بر مناسبِ خود [اندر آرد جسم را در نیک و بد] اگر صورتِ نعمت پیدا شود جسم را شاکر کند و اگر صورتِ مهلت بود جسم را صابر کند، دیگر صورت‌ها نیز چنین است چنانکه می‌فرماید: [3749 صورتِ نعمت بود شاکر شود] اگر از حضرت خدا صورتِ نعمت پیدا شود جسم شُکرگوی گردد. [صورتِ مهلت بود صابر شود] و اگر صورتِ انتظار هویدا گردد صبر کننده شود. [3750 صورتِ رحمی بود بالان شود] به ترکی اوزایجی اولور. [صورتِ زخمی بود نالان شود] به ترکی ایگلیجی اولور. [3751 صورتِ شهری بود گیرد سفر] به آن شهر. [صورتِ تیری بود گیرد سپر] از بهر دفعِ ضرر. [3752 صورتِ خوبان بود عشرت کند] به ایشان. [صورتِ غیبی بود خلوت کند] در خلوت صحبت با حضرت حق کند. [3753 صورتِ محتاجی آرد سوی کسب] اگر صورتِ احتیاج پیدا شود به سوی کسب می‌آرد. [صورتِ بازووری آرد به غصب] اگر صورتِ قوّت و تعدّی ظاهر شود به غصب و ظلم آرد. [3754 این ز حد و اندازه‌ها باشد برون] این مصراع است مرهون. [داعی فعل از خیالِ گونه‌گون] یعنی در دل صورت‌های گوناگون پیدا شود، هر یکی کاری را داعی و سبب گردد. [3755 بی‌نهایت کیش‌ها و پیشه‌ها] بی شمار دین و مذهب‌ها و صنعت و کسب‌ها [جمله ظلّ صورتِ اندیشه‌ها] همه سایه و اثرِ فکرها است. [3756 بر لبِ بام ایستاده قوم خوش] یعنی مثَلِ مردمان و افکارِ ایشان همچو مرغان است که بر لبِ بام ایستاده باشند، پس اصلِ کار وجود انسان و افکارِ ایشان است. [هر یکی را بر زمین بین سایه‌اش] یعنی اعمال و افعال که در خارج پیدا می‌شود ظلّ و اثرِ افکار است، لاجرم به حکمِ کَلّ اناء یترشح بما فیه هر کسی که فعلی کند اثرِ فکر اوست، لاجرم دل و فکر را تطهیر و تصحیح کردن می‌باید، چنانکه کسی در وضو و غسل اعضاء خارجه را تطهیر کند دل را نیز چنان تطهیر کردن می‌باید. [3757 صورتِ فکر است بر بامِ مشید] صورتِ فکر اصل است که بر بامِ استوار و بلند ثابت است. [وآن عمل چون سایه بر ارکان پدید] و افعال همچون سایه اثرِ افکار است که بر جوارح و اعضا

پیدا است. [3758 فعل بر ارکان و فکرت مُکَتَّم] فعل و عمل بر ارکان و اعضا ظاهر پیدا است و فکر پنهان و مستور. [لیک در تأثیر و وُصلت دو به هم] در حصولِ اثر و در وجودِ خارجی مُتَّحدند. [3759 آن صُور در بزم کز جامِ خوشی است] یعنی هر عمل و صورت که در خارج می بینی اثرِ فکرِ اندرونی است اما آن صورت‌ها که در بزمِ عشقِ الهی که از قدحِ خوش است و از جامِ ذوقِ خدایی است. [فایدهٔ او بی‌خودی و بیهوشی است] فائده و اثرِ آن بیهودی از دنیا است و بیهوشی است از ماسوی یعنی چنانکه فکر به صورت سبب است همچنان صورت به بی صورت سبب است. (227b) [3760 صورتِ مرد و زن و لَعَب و جماع] و صورتِ اجتماعِ این دو، [فایده‌ش بی‌هوشیِ وقتِ وقاع] و بیهودی در زمانِ انزال. [3761 صورتِ نان و نمک کآن نعمت است] و غذا. [فایده‌ش آن قوَّت بی‌صورت است] اثرِ آن لوت قوَّت بی صورت است. پس بدین قیاس فائدهٔ اعمال و طاعات ثوابِ آخرت و قربِ حضرت خداست که هر دو صورت ندارند. [3762 در مصافِ آن صورتِ تیغ و سپر] در محلّ جنگِ آن صورتِ سلاح، [فایده‌ش بی‌صورتی یعنی ظفر] و اثرِ او فتح و ظفر است که چیزی بی صورت است. [3763 مدرسه و تعلیق و صورت‌های وی] مدرسه و وقف‌نامه ساختن و صورت‌های بنای او [چون به دانش متّصل شد گشت طی] که چون کسی علم حاصل کند از او بیرون شود. [3764 این صُور چون بنده بی‌صورتند] که آن بی صورت هر چه خواهد آن کند. [پس چرا در نفی صاحبِ نعمتند] و در انکارِ ویند که بر خود اعتماد کنند. [3765 این صُور دارد ز بی‌صورت وجود] این را هر صاحبِ عقل داند. [چیست پس بر مُوجِدِ خویشش جُعود] و انکار. [3766 خود از او یابد ظهورِ انکارِ او] یعنی انکارِ منکر نیز از ایجادِ اوست. [نیست غیرِ عکس خود این کارِ او] همه عکس و سایهٔ کارِ حضرت اوست چنانکه [3767 صورتِ دیوار و سقفِ هر مکان] و هر بنا که هست در جهان [سایهٔ اندیشهٔ معمار دان] لاجرم هر کار انعکاسِ ارادتِ حق تعالی است. [3768 گرچه خود اندر محلّ افتکار] اگرچه در وقتِ فکر [نیست سنگ و چوب و خشتی آشکار] یعنی در آن وقت اسبابِ بنا نیست فکیف که بنا باشد. [3769 فاعلِ مطلق یقین بی‌صورت است] یعنی فاعلِ مطلق و قادرِ محقّق که حضرت خداست منزّه از صورت است و از جسم و جسمانیت.

[صورت اندر دستِ او چون آلت است] که به هر وجه در او تصرف می کند. [3770 گه گه آن بی صورت از کتمِ عدم] یعنی گاهی آن خدای بی صورت از کتمِ عدم و نیستی [مر صُور را رو نماید از کرم] صورت‌ها و اجسام را تجلّی کند از کرم خود. [3771 تا مدد گیرد از او هر صورتی] و قبولِ اثر کند از وی هر خداوندِ صور که به دیگری احتیاج ننماید. [از کمال و از جمال و قدرتی] بیانِ مدد است. [3772 باز بی صورت چو پنهان کرد رُو] یعنی استتار کرد و روی پوشید. [آمدند از بهرِ کد در رنگ و بو] حاصلِ این سه بیت این است که کسانی که خدای تعالی ایشان را تجلّی کند ایشان از او کمال گیرند و به دیگری میل ننمایند و عرضِ حاجت به مخلوق نکنند اما چون استتارِ تجلّی کند کسان در طلبِ مهمّات به مخلوقِ دیگر عرضِ حاجت کنند. [3773 صورتی از صورتِ دیگر کمال] مرهون است. [گر بجوید باشد آن عینِ ضلال] یعنی چون مخلوقی از مخلوقی دیگر کمال جوید، این عینِ ضلال باشد. [3774 پس چه عرضه (228a) می کنی ای بی گهر] مرهون است. [احتیاج خود به محتاجی دگر] یعنی از مثلِ تو عاجزی یاری می جوئی و احتیاج به وی می نمایی. [3775 چون صُور بنده ست بر یزدان مگو] چون صورت‌ها بنده است بر خدای تعالی مگو یعنی بر خدا اطلاقِ صورت مکن. [ظن مبر صورت به تشبیهش مجو] ظنّ صورت مبر خدای را به تشبیه مجو او را. [3776 در تضرّع جوی و در افنای خویش] یعنی حضرت خدا را در نضرّع بجو و در نیستیِ خود نه به فکر زیرا [کز تفکر جز صُور ناید به پیش] که از فکر جز صورت‌ها پیدا نمی شود چون کسی حضرت خدا را به فکر دانستن و به تفکر جُستن بخواهد به صورت تصوّر کند. حکایت: خواجه عبید قدّس سرّه گفته: اگر پرسند که توحید چیست، بگو تخلیصِ دل و تجریدِ او از آگاهی غیر حق تعالی و اگر پرسند که وحدت چیست، بگو خلاصیِ دل از علم و شعور به غیر حق سبحانه و اگر پرسند که اتّحاد چیست، بگو استغراق در هستیِ حق تعالی و اگر پرسند وصل چیست، بگو نسیانِ خود به شهودِ نورِ وجودِ حق و اگر پرسند فصل چیست، بگو جدا کردن دل از غیر حق سبحانه و تعالی. [3777 و ز غیر صورتت نبود فره] اگر از غیر صورت تو را نباشد زیادگی و فضل یعنی حضرت خدا تو را به خودی خود تجلّی نکند بلکه به واسطه صاحب صورتی و اهل سیرتی روی نماید. [صورتی کآن بی تو زاید در تو

به] آن صورت که بی اختیار تو پیدا شود در تو بهتر است که تو بی خود و بی اختیار باشی و خود را به خدای تعالی سپاری و تو را به هر کسی که فرستد به سوی خود کشیده بود چنانکه [3778 صورت شهری که آنجا می‌روی] چون تو بی خود شوی و به شهری می‌روی [ذوق بی‌صورت کشیدت ای روی] ذوق خدای بی صورت کشیده است تو را ای راوی. [3779 پس به معنی می‌روی تا لامکان] چون تو بی خود شدی و به کشیدن حق رفتی به سوی خدای لامکان روی [که خوشی غیر مکان است و زمان] کسی که دل او خوش باشد در هر جا و در هر وقت خوش است اما کسی که دل او خوش نباشد خواه در سرای سلطان باشد خواه در سور و بوستان بود دلش خوش نمی‌شود. [3780 صورت یاری که سوی او شوی] چون تو به سوی یاری روی [از برای مونس‌اش می‌روی] از بهر مونس‌ی او می‌روی که حضرت باری به صورت یاری با تو انس گرفتن بخواست. [3781 پس به معنی سوی بی‌صورت شدی] در حقیقت آن رفتن سوی بی صورت رفتن است. [گرچه زان مقصود غافل آمدی] اگرچه تو از آن مطلب غافل‌ی. حکایت: در عوارف مذکور است که رسول الله علیه السلام فرمود: کسی به زیارت برادر دینی رفته خدای تعالی او را یک فرشته فرستاد در صورت بشر که از او پرسید که کجا می‌روی؟ (228b) گفت: "به زیارت فلان کس می‌روم." فرشته گفت: "آن را بر تو حق نعمت است که از بهر شکر او می‌روی." گفت: "نه." فرشته گفت: "پس از بهر چه می‌روی؟" گفت: "او را دوست می‌دارم از بهر خدای تعالی." فرشته گفت: "رسل خدایم به تو که خدای تعالی تو را دوست می‌دارد. از آن جهت تو کسی را از بهر او دوست می‌داری." [3782 پس حقیقت حق بود معبود کل] و مقصود همه. [کز پی ذوقست سیران سُبُل] از برای ذوق حق تعالی است سیران راه‌ها در همه جا. [3783 لیک بعضی رو سوی دُم کرده‌اند] یعنی به ماسوی توجه نموده‌اند. [گرچه سر اصلست سر گم کرده‌اند] اگرچه این بعض خطا کرده‌اند. [3784 لیک آن سر پیش این ضالان گم] یعنی حضرت خدا پیش این همراهان ضایع می‌دهد داد سری از راه دُم] فیض و فضل کند از راه دُم به کمال کرم کردم خویش. [3785 آن ز سر می‌یابد آن داد این ز دُم] آن کس که به سوی بی صورت می‌روی فیض را از سر می‌یابد و این دگر از دُم می‌یابد. [قوم دیگر پا و سر کردند گم] که به استغراق کلی فَنای

محض یافتند که حضرت حق را نه از بهر غرضی و عوضی عبادت کنند. و نه از اهل دنیا چیزی خواهند بلکه در هر حال تسلیم و تفویض کلی می‌کنند و ذات حق را طاعت کنند و از او چیزی نمی‌خواهند. **حکایت:** شیخ نجم‌الدین کبری در بعض تصانیف خود آورده است که چون به خدمت شیخ عمار رسیدم و به اذن وی به خلوت در آمدم به خاطر گذشت که چون اکتساب علوم دینی ظاهر می‌کرده‌ام. چون قنحات غیبی دست دهد آن را بر سرهای منابر به طالبان حق برسانم. چون به این نیت به خلوت در آمدم اتمام خلوت میسر نشد. بیرون آمدم. شیخ فرمود: اول تصحیح نیت کن، بعد از آن به خلوت در آی. پرتو نور باطن او بر دل من تافت. کتاب‌ها را وقف کردم و جامه‌ها را به فقرا بخشیدم به غیر یک جبه که پوشیده بودم. و گفتم: این خلوت-خانه قبر من است و این جبه کفن من. مرا دیگر امکان بیرون آمدن نیست. و عزم کردم اگر داعیه بیرون آمدن غالب شود آن جبه را پاره پاره کنم تا عریانی مانع خروج شود. شیخ در من نظری کرد و گفت: در آی که نیت را درست ساختی. چون در آمدم اتمام خلوت دست داد. [3786] چونکه گم شد جمله جمله یافتند چونکه سرودم گم کردند و از همه اعراض عاری شدند جمله سرودم را یافتند، یعنی چونکه حضرت خدا را و ثواب آخری را و معاش دنیا را یافتند. [از کم آمد سوی کل بشتافتند] از کمی به سوی مقصود کل به شتاب رفتند. بیت: دلارامی که داری دل در او بند - دگر چشم از همه عالم فرو بند.

[دیدن ایشان] اشارت به شهزادگان است. [در قصر این قلعه ذاتُ الصُّور] در این ترکیب تتابع اضافت است. [نقش روی دختر شاه چین را] مفعول (229a) دیدن نقش است و در این ترکیب نیز تتابع اضافت است. [و بیهوش شدن هر سه] شهزاده [و در فتنه افتادن] و عاشق شدن ایشان [و تفحص کردن که این صورت کیست؟] تا او را بیابند.

[3787] این سخن پایان ندارد آن گروه این سخن معرفت و نصیحت نهایت ندارد. این را بگذاریم، به قصه آن سه شهزاده رجوع کنیم که آن سه کس [صورتی دیدند با حسن و شکوه] و با جمال و هیبت. [3788] خوب‌تر زان دیده بودند آن فریق پیش از این یعنی در

عالم الهی از این خوبتر صورت دیده بودند که مشاهده تجلی جمال شاه کرده بودند اما عشق آن جمال خوبتر در ایشان پیدا نشده بود. [لیک زین رفتند در بحر عمیق] و غرق گشتند در بحر عشق که عمیق است. [3789 زآنکه افیونشان در این کاسه رسید] زیرا کیفیت ایشان را در این قدح برسد یعنی کیفیت عشق از این صورت هویدا شد. [کاسه‌ها محسوس و افیون ناپدید] کاسه‌ها پیدا و صورت‌های دنیا هویدا اما محبت و میل دل پوشیده. [3790 کرد فعل خویش قلعه هُش‌رُبا] و عمل خود را کرد هویدا. [هر سه را انداخت در چاه بلا] که عاشق صورت گشتند. [3791 تیر غمزه دوخت دل را بی‌کمان] تیر غمزه صورت بدوخت دل را بی شک. [الآمان و الآمان ای بی‌امان] الامان از مکر خوبان و صورت بی‌جان ای دنیای بی‌امان و مکار و فتنان. [3792 قرن‌ها را صورت سنگین بسوخت] اهل قرون را یعنی کسان بسیار را صورت سنگین و بت رنگین بسوخت و فانی کرد. [آتشی در دین و دلشان بر فروخت] که دین و دل ایشان را محو و ضایع کرد. [3793 چونکه روحانی بود خود چون بود] یعنی ضرورت جسمانی و بی‌جان چنین کرد چونکه روحانی و محبوب با جان باشد چگونه بود؟ [فتنه‌اش هر لحظه دیگرگون بود] که استغراق و خیرت دهد. [3794 عشق صورت در دل شهزادگان] و در خاطر آن سه جوان [چون خلش می‌کرد مانند سنان] خلیدن گرفت همچون سنان. [3795 اشک می‌بارید هر یک همچو میخ] و باران اشک می‌بارید همچون ابر. [دست می‌خایید و می‌گفت ای دریغ] و هر یکی از این شهزادگان می‌گفت: [3796 ما کنون دیدیم شه ز آغاز دید] آن چیز که شاه از ابتدا دیده بود و ما را نهی کرده، ما آن را اکنون دیدیم که به بلا مبتلا شدیم. [چندمان سوگند داد آن بی‌ندید] چند بار ما را سوگند داد آن شاه بی نظیر که گفت: زنهار به سوی قلعه هُش‌رُبا مروید. لاجرم آن پادشاه حقیقی و سلطان آخرت ما را پند کرده و سوگند (229b) داده است و به زبان انبیا خبر فرستاده که آن حضرت رحمن در سورة آل عمران فرمود: زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَاقِ ﴿۱۶۰﴾ قُلْ أُوتِبْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ

بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (آل عمران ۱۴/۱۵). یعنی آراسته شده است برای ناس یعنی اهل هوا، دوستی آرزوهای نفس. مراد مشتهیات است از زنان که بدترین دام شیطان ایشانند و پسران که محبوب طبایع والدین‌اند و قنطرب‌های گرداگرد و یا دفین ساخته از زر و سیم و اسبان علامت‌زده و گزیده و دیگر چهارپایان از شتر و گاو و گوسفندان و کشت‌زار با زمین‌ها برای زرع این که یاد کرده شد در نظر کفار و اهل دنیا آراسته گشته است. چیزی است که برخورداری یابند از آن زندگی دنیا و خدای که معبود بلحق است نزدیک اوست نیکویی باز گشت بگو یا خبر دهم شما را ای درویشان صحابه. بهتر از اینها که گفته شد برای آنها که پرهیز کردند از شرک که عامه مؤمنان باشند یا از ارتکاب فواحش بگذشتند یا از متاع دنیا دست برداشتند. چون اهل صُفّه مر ایشان را نزدیک پروردگار ایشان بوستان‌هاست که اندکی از آن بهتر است از دنیا و هر چه در اوست. در حدیث آمده که **مَوْضِعُ سَوَاطِئِ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا**. پس صفت این بوستان‌ها این است که می رود از زیرِ قصور یا اشجار آن بوستان‌ها جوی‌های آب، جاودان باشند متقیاندر آن بوستان‌ها. ذکرِ خلود جهت آن است که نعمت دخول در آن به خوف انقطاع منقض نگردد. و مر ایشان را هست جفت‌ها از حوری و انس پاکیزه از قازوراتی که زنان دنیا را می‌باشد یا پاک‌اند اندر خلق و خلُق. و دیگر ایشان را خشنودی است از خدای تعالی و این از بهشت و نعیم او بهتر است. و خدای تعالی بیناست به بندگان و احوال ایشان. [3797 انبیا را حق بسیار است از آن] انبیا را بر ما حق بسیار است از آن جهت [که خبر کردند از پایانمان] و گفتند: [3798 کاینچه می‌کاری نرُوید جز که خارا] یعنی عمل بد که می‌کنی جزای او عذاب یابی. [وین طرف پری نیابی زو مطار] چون بدین طرف پری از او جای پریدن نیابی که به حکم **فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ** (رحمن ۳۳/۵۵) از او فرار میسر نیست یا آن (230a) طرف است محلّ قرار از او انتقال نیست. [3799 تخم از من بر که تا رِیعی دهد] از کلام انبیاست یعنی هر نبی گوید: تخم را از من بگیر تا حاصل بدهد. [با پر من پر که تیر آن سو جهد] و تو را نرسد. بدان که خدمت مولانا پس از این تحقیق این معنی کند که روح چگونه فرزند شاه است که آن واجب الوجود است و روح ممکن و آن قدیم است و تن حادث. پس اتحاد در میان این دو متصور نیست و تحقیق این است که می فرماید: [3800 تو ندانی

واجبی آن و هست] تو واجبی روح را کَمَا هُوَ حَقُّهُ نمی دانی با وجود که آن واجب است. [هم تو گویی آخر آن واجب بُدست] آخر گویی که آن واجب بودست. [3801 او توست اما نه این تو آن توست] معنی این مصراع به ترکی اول سنسن اما بو سن دگل اول سندر. [که در آخر واقف بیرون شوست] یعنی آن حضرت خدا که اشارت به لفظ او به اوست به حکم نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (ص ۷۲/۳۸) عین توست اما این تو نیست یعنی این بدن نیست بلکه آن توست که آخر هر کس خیردار است اما تجاھل کند. رباعی: یکیست ولی نه آن یکی کیش دانی - یکی که نباشد آن یکی را ثانی ❁ خود را ز قیود جهل اگر برهانی - دانش نه از دلایل برهانی. در بعض نسخ این بیت واقع است: [او توست اما نه این تو که تن است] بلکه [آن تویی کو برتر از ما و منست] که به اشارت حسیّه مشاّرٌ اِلَیْهِ نیست. و در بعض نسخ این ابیات واقع است. [ای تویی ظاهر پنداری تویی] یعنی این تن را که آن را تویی پنداری [هست اندر سر و از بی سویی] آن اندر جهت است و مکان و تو یعنی جان از خدای بی سو است. [بر صدف لرزان چرایی ای گهر] یعنی تن همچون صدف است و جان همچون گوهر. پس تو بر صدف چرا لرزانی؟ [توی خود را نی مدان می دان شکر] توی خویش را نی و قشر مدان شکر و مغز بدان. [تویی بیگانه است با تو این تویی] وجود عارضی است با تو این وجود یعنی تن. [توی خود را یاب و بگذر از دوی] وجود خود را بیاب و از دویی گذر کن. [3802 تویی آخر سویی تویی اولت] تن که توی آخر است و جان توی اول. لاجرم این تن از بهر جان و عمل آن. [آمدست از بهر تنبیه و صلت] که جان بی آلت تن عمل نمی کند و ادراک چیزی نکند و جزای احسان نمی یابد. [3803 تویی تو در دیگری آمد دفین] یعنی وجود تو که جان است در دیگر که تن است پنهان است یا به تعلّق یا به سریان [من غلام مرد خودبینی چنین] من غلام مرد خودبینم که چنین خودبین باشد یعنی خود را بیند و داند که از نفخه رحمن است نه تن حیوان. و به حکم حدیث نبوی که إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ (230b) علی صورته ای علی صفته. انسان را می باید که خود را داند که نفس انسانیّه نفس رحمن است. سایر نفوس که در حیوانات و افلاک هستند نفس رحمن نیستند. و هر صفت که در حضرت خداست انسان مظهر آن است. ولهذا مکرم و گزیده همه موجودات است. این تحقیق را پیر

محقق می داند نه سالک مبتدی. و لهذا می فرماید: [3804 آنچه در آینه می بیند جوان] از احوال انسان و غیر آن [پیر اندر خشت بیند بیش از آن] پیش از جوان. چون خدمت مولانا این یکی و اتحاد را تحقیق و بیان کرد، باز به قصه عودت نمود. [3805 ز امر شاه خویش بیرون آمدیم] یعنی شهزادگان گفتند: ما از فرمان شاه خویش بیرون شدیم. [با عنایات پدر یاغی شدیم] و عاصی گشتیم. [3806 سهل دانستیم قول شاه را] آسان و اندک شمردیم فرمان او را. [و آن عنایت های بی آشبه را] و بی امثال و بی مانند را. [3807 نک در افتادیم در خندق همه] و در چاه افتادیم جمیع ما. [گشته و خسته بلا بی ملحه] مقتول و مجروح بلای حرب و جنگاه. [3808 تکیه بر عقل خود و فرهنگ خویش] مرهون است. [بودمان تا این بلا آمد به پیش] یعنی اعتماد بر عقل و هنر خود بود ما را تا پیش رسید این بلا. پس کسی که به گرد هوس و هوا و به مرادات دنیا و به سوی شهوات گردد و اعتماد بر خود کند که خود را از مهلکات نگاه دارد اما نتواند مبتلا به بلا شود. در این تنبیه است که عاشق شدن به صورت دنیا و دور گشتن از حضرت خدا به سبب اغترار است به علم و عقل که بدین غرور دست از مرشد باز دارد و صورت زنان جهان را ببیند. اصل جان و ذی صورت که حور جنان است نداند و خود مبتلا به ماسوی است و گرفتار بلاست اما خود را صحیح و آزاد پندارد. و لهذا می فرماید: [3809 بی مرض دیدیم خویش و بی زرق] خود را صحیح دیدم و بی بندگی یعنی ندانستیم که در ما نهان میل شهوات و حب ماسوی و بندگی دنیا بود. [آنچنان که خویش را بیمار دق] چنان که کسی که بیمار مرض دق باشد هر روز نزار گردد اما چون وجع ظاهر ندارد خود را صحیح پندارد. [3810 علت پنهان کنون شد آشکار] و مرض نهانی اکنون شد ظاهر. [بعد از آنکه بند گشتیم و شکار] و مقید و صید شدیم. پس سالک را می باید که بر عقل و علم خود اعتماد نکند و به طاعت خویش فریفته نشود، بلکه در سایه حمایت مرشد و در ظل عنایت پیر باشد، تا از نایبایی خلاص یابد. و لهذا می فرماید: [3811 سایه رهبر به است از ذکر حق] یعنی در سایه پیر و مرشد بودن بهتر است از آن که کسی به خود و تنها مشغول شود به ذکر حق چنان که [یک قناعت به که صد لوت و طبق] به حکم القناعة کنز لا یفنی، یک قناعت اولی تر است از بسیاری لوت و نعماء. پس اندکی عمل (231a) به ارشاد مرشد بهتر است

از اعمال بسیار با وسوسه و هوا باشد. [3812 چشم بینا بهتر از سیصد عصا] چشم که بینا باشد بهتر است از آن کسی که اعمی باشد و آن را به عصاهای بسیار بگشند. [چشم بشناسد گهر را از حصا] جمع حصاة است به معنی سنگ ریزه یعنی آن کس که اهل نظر است گوهر گرانمایه را می داند که عمر و ثواب آخرت است و به حضرت خدا قربت اما این جهان فانی و حکم کامرانی سنگ بی قیمت. [3813 در تفحص آمدند از آندهان] یعنی شهزادگان در پرسیدن آمدند از غصه ها و از آن صورت که عاشق او شدند. [صورت که بود عجب این در جهان] که ما گشتیم مبتلای آن. [3814 بعد بسیاری تفحص در مسیر] پس از بسیار پرسیدن در رفتن و سیر کردن [کشف کرد آن راز را شیخی بصیر] بگشاد آن سر را یک شیخ بینا. [3815 نه از طریق گوش بل از وحی هوش] آن شیخ این صورت را که کشف کرد نه از طریق شنیدن کشف کرد بلکه از وحی عقل و الهام الهی بود زآنکه [رازها بُد پیش او بی روی پوش] رازها پیش آن شیخ با نقاب و مستور الوجه نبود بلکه گشاده روی بود. [3816 گفت نقش رشک پروین است این] این نقش یک نقشی است که رشک ستاره پروین است. [صورت شهزاده چین است این] صورت دختر شاه چین است و تمثال حور عین است این. [3817 همچو جان و چون جنین پنهانست او] چنانکه جان در تن و جنین در رحم مادر پنهان است این شهزاده چین نیز نهان است. [در مُکتم پرده و ایوانست او] در پس پرده و ایوان است آن شهزاده. [3818 سویی او نه مرد ره دارد نه زن] به جانب آن شهزاده نه مرد ره داند نه زن. [شاه پنهان کرد او را از فتن] مراد از شهزاده در این مرتبه فیض الهی و تجلی شاهی است که پس پرده کبریا پوشیده است. کسی به خودی خود به وی نرسد. [3819 غیرتی دارد ملک بر نام او] نمی خواهد که کسی نام او شنود. [که نپرّد مرغ هم بر بام او] که او را سخت پنهان می دارد و وصول به او به غایت دشوار است. [3820 وای آن دل کش چنین سودا فتاد] که عاشق او گشت. [هیچ کس را این چنین سودا مباد] که به خودی خود به آن شهزاده رسیدن جوید. [3821 این سزای آنکه تخم جهل کاشت] که پند پدر نشنید و به جهل خویش کار کرد. [وآن نصیحت را کساد و سهل داشت] که پند را بی رغبت و آسان شمرد. لاجرم روح انسانی و عقل هیولانی و نفس ظلمانی چون به نظر پیر نرسد و به خودی خود

سالک شود، سعادتِ هدایت نیابد بلکه به سبب جهالت در شقاوت بماند. حکایت: ذوالنون را گفتند: مرید کیست و مراد کیست؟ گفت: المرید یطلب و المراد یهرب. و شیخ الاسلام گفت: (231b) مرید می‌طلبد و با او صد هزار نیاز و مراد می‌گریزد و با او صد هزار ناز. پس وصول به او بی‌ارشادِ مرشد نباشد. [3822 اعتمادی کرد بر تدبیر خویش] که به زبانِ حال به حسبِ اغترار گفت [که بَرَم من کارِ خود با عقل پیش] یعنی من کارِ خود به آخر می‌بَرَم به تمامی می‌رسانم به عقلِ خود. [3823 نیم ذره زان عنایت به بود] که آن را شاه کند. [که ز تدبیرِ خرد سیصد رِصد] و بسیار چشم داشتن. [3824 ترکِ مکرِ خویشتن گیر ای امیر] مگو که من به خودی خود کار می‌کنم. [پا بکش پیشِ عنایت خوش بمیر] و خود را مرده ساز. حکایت: شیخ فریدالدین عطار قدس الله تعالی سرّه گفته است: قومی از اولیاء الله باشند که ایشان را مشایخ طریقت اویسیان گویند. و ایشان را در ظاهر به پیری احتیاج نباشد. چنانکه اویس بی‌ملاقاتِ ظاهری با حضرت رسالت‌پناه به عنایتِ حضرت اله پرورش یافته بود. و این مقامی عظیم است و حالی شریف، ذلک فضلُ الله یؤتیه من یشاء (جمعه ۴/۶۲). [3825] این به قدرِ حیلۀ معدود نیست] این راهِ حضرت خدا به قدرِ حیلۀ چندی نیست. [زین حیل تا تو نمیری سود نیست] مردن می‌باید که به تو سود رسد.

[حکایتِ صدرِ جهانِ بخارا که] عادتش چنین بود که [هر سائلی که به زبان چیزی بخواستی] به تصریحِ زبان گدایی کردی. [از صدقهٔ عامِ بی‌دریغ او محروم شدی] که او را چیزی ندادی. [به فراموشی و فرطی حرص و تعجیل] با وجود که عادتِ می‌دانست. [به زبان خواست در موکب] چون دانشمند چنین کرد [صدرِ جهان از وی روی بگردانید و او هر روز حیلۀ نو ساختی] فاعلش ضمیرِ دانشمند است و حرفِ یا برای حکایت. [و خود را گاه زن کردی زیرِ چادر و گاه نایبنا کردی] تا صدرِ جهان او را مرحمت کند و چیزی دهد. [چشم و رویِ خود بسته] امّا [و او به فراستش] ضمیرِ بارز راجع به دانشمند است. [بشناختی] فاعلش ضمیرِ صدرِ جهان است. [الی آخره].

[3826 در بخارا خوی آن خواجیم اَجَل] و شاه بزرگ [بود با خواهندگان حُسنِ عمل] آن را خوی بود با گدایان حُسنِ عمل. [3827 دادِ بسیار و عطایِ بی شمار] مرهون است. [تا به شب بودی ز جودش زر نثار] به گدایان. [3828 زر به کاغذپاره‌ها پیچیده بود] از بهر دادنِ هر کاغذپاره را به فقیری [تا وجودش بود می‌افشاند جود] و سخا می‌نمود. [3829 همچو خورشید و چو ماه پاکباز] که این دو صاحبِ ضیاست. [آنچه گیرند از ضیا بدهند باز] آن چیز که از نور بگیرند از سوی حضرت خدا به عالم بدهند. پس آن صدرِ جهان نیز هر چه گرفتگی از مال و اسباب به فقیران دادی چنانکه [3830 خاک را زربخش که بُود آفتاب] سؤال و جواب است. [زر از او در کان و گنج اندر خراب] (232a) لاجرم آن صدرِ جهان همچون آفتابِ تابان عطابخش بود. [3831 هر صبحی یک گُرّه را راتبه] هر روز یک طائفه را وظیفه بدادی [تا نماند اُمّتی زو خاییه] و نومید. [3832 مبتلایان را بُدی روزی عطا] یک روز بیماران را عطا می‌کرد. [روزِ دیگر بیوگان را آن سخا] یک روز زنانِ بی‌شوی را بود آن عطا. [3833 روزِ دیگر بر علویان مُقِل] یک روز ساداتِ فقیران را عطا کردی. [با فقیهانِ فقیر مُشتغل] بر دانشمندانِ دردمند و مشغولانِ علم عطا کردی. [3834 روزِ دیگر بر تهی‌دستانِ عام] یک روز بر فقیرانِ عوام عطا کردی. [روزِ دیگر بر گرفتارانِ وام] یک روز بر مدیونان. در بعض نسخ این دو واقع است: [روزِ دیگر بر یتیمِ بی‌پدر] یعنی یک روز یتیمان را عطا می‌کرد. [روزِ دیگر بر اسیرِ حبسِ در] یک روز بر اسیر که در حبس باشد. [روزِ دیگر بهر انباء سبیل] این سبیل آن است که مالش در خانه باشد اما اکنون که در دیارِ غربت بود در دست مال ندارد. [روزِ دیگر هر مکاتب را کفیل] حضرت ربّ احد در سورهٔ بلد فرمود: وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١﴾ فَكُ رَقَبَةً ﴿٢﴾ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ﴿٣﴾ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿٤﴾ أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿٥﴾ (بلد ۹۰/۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶)، یعنی و چه دانی تو که چیست عقبه؟ یعنی سببِ گذشتن بر آن رهانیدن گردنی از بندگی یعنی مددکاری کردن در خلاصی مکابت یا خوراندنِ طعام روزی که با گرسنگی باشد یعنی در وقتی که طعام را به دشواری یابند و بخوراند یتیمی را که خداوندِ قرابت بود یا مسکینی را که خداوندِ خاک بود یعنی پهلوی بر خاک نهاده. [3835 شرطِ او آن بود که کس با زبان] شرطِ آن صدرِ جهان آن بود که کسی به زبان [زر نخواهد

هیچ نگشاید لبان] بلکه هر کس حاضر شود و آن صدرِ جهان آن را ببند و صدقه کند. [3836] لیک خامُش بر حوالی رهش] بر شرطِ صدرِ جهان [ایستاده مفلسان دیواروش] یعنی صامت و ساکت بودند. [3837] هر که کردی ناگهان با لب سؤال] کسی که به زبان گدایی کردی [زو نبردِ زین گُنه یک حبه مال] از صدرِ جهان نیافتی و نگرفتی از این گناه یعنی از سؤال کردنِ یک حبه مال را یعنی صدرِ جهان او را چیزی ندادی. [3838] مَنْ صَمَتْ مِنْكُمْ نَجَا بُد یاسه‌اش] به ترکی یسه مسی و یساعنی. [خامُشان را بود کیسه و کاسه‌اش] ساکنان را بود کیسه زر و کاسه طعام. [3839] نادرا روزی یکی پیری بگفت] اتفاقا یک روز پیری بگفت: [ده زکاتم که منم با جوع جفت] زکات بده مرا که من با گرسنگی یارم. [3840] منع کرد از پیر و پیرش جد گرفت] پیر را آن صدرِ جهان چیزی نداد. آن پیر به حکمِ الإبرام یحصلُ المَرَام اقدام نمود. [مانده خَلق از جدّ پیر اندر شگفت] و در تعجّب. [3841] گفت بس بی شرم پیری ای پدر] صدرِ جهان گفت: بس بی شرم و با طمع پیری ای پیر. [پیر گفت از من تُوّی بی شرم‌تر] پیر در مقابله او گفت: تو از من بی شرم‌تری (232b) و پُر طمع زیرا [3842] کین جهان خوردی و خواهی تو ز طَمَع] این دولتِ دنیا را یافتی و نعمتِ جهان را خوردی و از طمع می‌خواهی. [کآن جهان با این جهان گیری به جمع] که سعادتِ دنیا و آخرت را جمع کنی. در این تنبیه است که چون کسی را مال باشد و آن کس بذلِ مال کند سعادتِ آخرت را نیز یابد. ولهذا رسول الله عليه السلام فرمود: نِعَمَ الْمَالِ الصَّالِحُ فِي يَدِ الرَّجُلِ الصَّالِحِ. چون صدرِ جهان جوابِ پیر را شنید [3843] خنده‌اش آمد مال داد آن پیر را] صدرِ جهان بخندید و پیر را مال داد. [پیر تنها بُرد آن توفیر را] آن بسیاری که این نشد دیگر فقیر را. [3844] غیرِ آن پیر ایچ خواهنده از او] جز آن پیر هیچ گدا از صدرِ جهان به طلبِ زبان [نیم حبه زر ندید و نه تَسُو] ربع درم. [3845] نوبتِ روزِ فقیهان ناگهان] روزی که نوبتِ فقیهان بود [یک فقیه از حرص آمد در فغان] که گدایی کرد به زبان. [3846] کرد زاری‌ها بسی چاره نبود] صدرِ جهان او را چیزی نداد. [گفت هر نوعی نبودش هیچ سود] پس آن فقیه تدبیر کرد که تبدیل صورت کند. [3847] روزِ دیگر با رُگو پیچید پا] رُگو به ترکی اسکی پاره‌سی. [ناکس اندر صفّ قوم مبتلا] ناکس به کسرِ کاف اسمِ فاعل است به معنی

سر به زیر کننده یعنی روز دوم پای خود را با رُگُو بیست و در صفّ بیماران سر به زیر کرد و ایستاد. [3848 تخته‌ها بر ساق بست از چپ و راست] تخته‌ها را بر پوژّه خود بیست از هر طرف [تا گمان آید که او [شکسته‌پاست] تا ظن شود که آن کس شکسته‌پاست و مرد مبتلاست. [3849 دیدش و بشناختش چیزی نداد] صدر جهان آن فقیه را بدید و بدانست. لاجرم هیچ چیزی نداد. [روز دیگر رو بپوشید از لُباد] بر روی خود پرده کرد از نمودارها تا صدر جهان وی را نداند و نابینا پندارد، چیزی دهد. [3850 هم بدانستش ندادش آن عزیز] آن صدر جهان [از گناه و جُرم گفتن هیچ چیز] مفعول نداد هیچ چیز است. [3851 چونکه عاجز شد ز صد گونه مکید] حيله و مکر. [چون زنان او چادری بر سر کشید] خود را در صورت زنان کرد. [3852 در میان بیوگان رفت و نشست] در میان زنان بی‌شوی نشست. [سر فرو افکند و پنهان کرد دست] چون صدر جهان دید [3853 هم شناسیدش ندادش صدقه‌ای] و حبه‌ای [در دلش آمد ز حرمان خرقه‌ای] در دل آن فقیه آمد از محرومی سوزش. [3854 رفت او پیش کفن‌خواهی پگاه] آن فقیه برفت به نزد کسی که در حقّ مردگان فقیر کفن خواستی زود یافتی [که بیچم در نمد نه پیش راه] آن فقیه کفن‌خواه را گفت: مرا در نمد پیچ و پیش راه بده. [3855 هیچ مگشا لب نشین و می‌نگر] هرگز سخن مگو زآنکه کسی که سخن گوید صدر جهان او را چیزی ندهد. همین خاموش باش و نظر کن [تا کند صدر جهان اینجا گذر] چون از راه بگذرد. [3856 بو که بیند مُرده پندارد (233a) به ظن] بود که مرا بیند و مرده پندارد. [زر در اندازد پی وجه کفن] از برای خرج او. [3857 هر چه بدهد نیم آن بدهم به تو] ای کفن‌خواه. [همچنان کرد آن فقیر صله‌جو] آنچنان کرد آن کفن‌خواه که بخششجوی است و گدایی خو یعنی [3858 در نمد پیچید و بر راهش نهاد] آن فقیه فقیر را. [معبّر صدر جهان آنجا فتاد] گذشتن صدر جهان آنجا واقع شد که از اینجا گذر کرد. [3859 زر در اندازید بر روی نمد] چون صدر جهان زر انداخت، آن فقیه [دست بیرون کرد از تعجیل خود] و از برای آن استعجال کرد که [3860 تا نگیرد آن کفن‌خواه آن صله] و آن عطا را که الصّدقة لمن قبض. [تا نهان نکند از او آن ده‌دله] و پریشان‌خاطر. [3861 مرده از زیر نمد بر کرد دست] یعنی آن فقیه که خود را مرده ساخته بود، از زیر نمد

دست را بیرون کرد. [سر برون آمد پی دستش ز پست] پس از دست سرش از پست بیرون آمد که سرش را برداشت. [3862 گفت با صدر جهان چون بستدم] آن فقیه به صدر جهان گفت: احسان تو را چگونه ستاندم. [ای بیسته بر من ابواب کرم] ای که بر من ابواب کرم بسته بودی. [3863 گفت لیکن تا نمردی ای عنود] صدر جهان گفت: تا نمردی ای عناد کننده [از جناب من نبردی هیچ سود] از جناب و جانب من هرگز احسان و جود نبردی. [3864 سر مَوْتُوا قَبْلَ مَوْتِ این بود] رازِ مَوْتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا این باشد: [کز پس مردن غنیمت‌ها رسد] چنانکه آن فقیه را رسید. [3865 غیر مردن هیچ فرهنگی دگر] جز مردن هرگز هنری دیگر [درنگیرد با خدای ای حيله گر] اثر نمی‌کند به حضرت خدا ای حيله کننده. در این محل حصص هست، یکی آنکه رحمت حق مفرّق است. او را در هر مجالس فقر و مساکن جُستن می‌باید، چنانکه آن دانشمند انعام را در میان جماعت درویشان جُست. و یکی آنکه به حکم سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ در گرفتنی ثواب استعجال می‌باید کرد چنانکه آن دانشمند زود دست بیرون کرد. و یکی آنکه طرف رحمت را علما بهتر دانند چنانکه آن دانشمند به طرق مختلفه طلب احسان کرد. و یکی آنکه در طلب مال دنیا چنین سعی کنند با وجود که فانی است پس در طلب ثواب آخرت اهتمام تام می‌باید که باقی است. و یکی آنکه طالب حق را می‌باید که به علم و کمال و به کثرت اعمال مغرور نشود، بلکه همه را نیست و خود را بی‌وجود پندارد و با نیستی از خدای کریم عنایت جوید و گوید: بیت: چار چیز آورده‌ام یا رب به درگاه تو نیست - نیستی و عجز و تقصیر و گناه آورده‌ام. (233b) [3866 یک عنایت به ز صد گون اجتهاد] زیرا [جهد را خوف است از صد گون فساد] جدّ و طاعت و جهد و عبادت را بیم است از انواع فساد و کدام عبادت لایق آن خداوند است؟ [3867 و آن عنایت هست موقوف ممت] آن عنایت خدا موقوف بر ممت است که تا نمیری به عنایت نمی‌رسی. [تجربه کردند این ره را ثقات] امینان و بزرگان. [3868 بلکه مرگش بی‌عنایت نیز نیست] بلکه مردن نفس بی‌عنایت حضرت خد نیست لاجرم [بی‌عنایت هان و هان جایی مه‌ایست] غافل مباش بی‌عنایت به جایی مباش هر جا که باشی به حالی باش که عنایت حق با تو باشد.

[3869 آن زمرّد باشد این افعی پیر] عنایتِ خدا همچون زمرّد است و این نفس افعی پیر است. [بی زمرّد کی شود افعی ضریر] خاصیتِ زمرّد آن است که افعی را ناپینا کند.

[حکایتِ آن دو برادر یکی کوسه و یکی اَمَرّد که در عَزَب‌خانه‌ای خفتند] خُسیبیدند. [اتّفاقا امرد خشت‌ها بر مَقعدِ خود انبار کرد] به ترکی یغدی. [عاقبت دَبّاب] نرم رونده، مراد مردِ لوطی است. [دَبّ آورد] یعنی نرم رفتن گرفت. [آن خشت‌ها را به حيله و نرمی از پسِ او برداشت] تا به نرمی مباشرتِ فساد کند. [کودکِ بیچاره] یعنی امرد [بیدار شد به جنگ] با آن دَبّاب [که این خشت‌ها کو؟] به کافِ عربی. [کجا بُردی و چرا بُردی؟ او] اشارت است به دَبّاب. [گفت تو این خشت‌ها را چرا نهادی؟] و چرا انباشتی بر مقعد؟ [إلی آخره] تا تمام حکایت.

[3870 اَمَرّدی و کوسه‌ای در انجمن] ساده‌رویی و کوسجی در محفلی [آمدند و مجمعی بُد در وطن] یعنی آن مجلس در دیارِ غربت نبود، بلکه در وطنِ ایشان بود. لاجرم در آن مجمع با یکدیگر مصاحبت کردند. [3871 مشغول ماندند قومِ مُنتَجَب] برگزیده. [روز رفت و شد زمانه ثُلثِ شب] چندان مستغرقِ مصاحبت شدند که روز برفت و شب رسید و ثُلثِ لیل شد. [3872 زان عَزَب‌خانه نرفتند آن دو کس] به خانه خود نرفتند آن دو برادر. [هم بخفتند آن سو از بیمِ عسس] در آنجا خُسیبیدند از خوفِ عسس. [3873 کوسه را بُد بر زنخدان چار مو] کوسج را بر زنج مویی چند بود. [لیک همچون ماهِ بَدَرش بود رُو] که خوب‌روی بود. [3874 کودکِ امرد به صورت بود زشت] اگرچه ریش نداشت اما قبیح بود. [هم نهاد اندر پسِ کُون بیست خشت] در پسِ کونش انباشت خشتی چند تا کسی در وقتِ خواب قصدِ فساد نکند. [3875 لوطیی دَب بُرد شب در اَنبُهی] مگر در آن عَزَب‌خانه یک لوطی بود، آن لوطی نرم برفت در کثرت. [خشت‌ها را نقل کرد آن مُشتهی] از پسِ امرد خشت‌ها را نقل کرد آن آرزو کننده. [3876 دست چون بر وی (234a) زد او از جا بجست] چون آن لوطی دست بر امرد زد، آن امرد بیدار شد و از جا بجست. [گفت هَی تو کیستی ای سگ‌پرست] یعنی

آن امرد این لوطی را گفت: تو کیستی ای که سگِ نفس را می پرستی؟ [3877 گفت این سی خشت چون انباشتی] لوطی گفت: این خشت‌های بسیار را چرا انباشتی؟ [گفت تو سی خشت چون برداشتی] آن امرد گفت: تو چندین خشت را چگونه برگرفتی؟ [3878 کودکی بیمارم و از ضعفِ خود] آن امرد گفت: کودکی بیمارم یعنی مریضم و از ضعفِ خویش [کردم اینجا احتیاط و مُرتَقَد] در اینجا احتیاط کردم و جای خواب [3879 گفت اگر داری ز رنجوری تَفی] چون امرد مذکور گفت: من کودکی بیمارم و ضعفِ مزاج دارم. آن لوطی از روی شفقت گفتش: اگر از بیماری حرارتی داری [چون نرفتی جانبِ دارُ الشُّفا] چرا نرفتی به جانبِ بیمارخانه؟ [3880 یا به خانه یک طیبی مُشفِقی] یا چرا نمی‌روی به خانه یک طیبِ اهل شفقت [که گشادی از سقامتِ مغلّقی] که آن طیب فتح کردی از مرض تو گِره و بند را؟ [3881 گفت آخر من کجا دانم شدن] آن امرد گفت: من کجا می‌روم؟ [که به هر جا می‌روم من مُمتَحَن] که به هر جا که می‌روم من محنت رسیده. [3882 چون تو زندیقی پلیدی مُلجِدی] همچون تو منکرِ خدا و مرداری و اهلِ الحادی. [می برآرد سر به پیشم چون دَدی] درنده یعنی به من قصدِ لواطه کند. [3883 خانقاهی که بوَد بهتر مکان] که جای عبادت است و مقرّ صوفیان. [من ندیدم یک دمی در وی امان] زیرا [3884 رُو به من آرند مشتی حَمزه‌خوار] به من توجّه کنند مشتی و جماعتی شوربای بلغور خورنده. [چشم‌ها پر نطفه کف خایه‌فشار] به ترکی گوزلری طولو منی، ایاسی ایله خایه‌سن صقجی. [3885 وآنکه ناموسیست خود از زیر زیر] و آنکه اهلِ ناموس است او خود مخفی. [غمزه دزد می‌دهد مالش به کیر] چشم را پوشید و کیر را مالیدن گیرد چنانکه یکی از ایشان گفته: بیت: جلق می‌زن که جلق خوش باشد - جلق در زیر دلق خوش باشد. [3886 خانقَه چون این بوَد بازارِ عام] مرهون است. [چون بوَد خر گَلّه و دیوانِ خام] که ایشان هرگز اجتناب نمی‌کنند از لواطه حرام زیرا [3887 خر کجا ناموس و تقوی از کجا] که خر ناموس و تقوی نداند. [خر چه داند خَشِیت و خوف و رجا] خر چه داند بیم خدا را و رجای ثواب را؟ [3888 عقل باشد ایمنی و عدل‌جو] عقل بوَد امانت کننده و عدل را جوینده. در بعض نسخ: [عقل باشد زینتِ روی نکو]. [بر زن و بر مرد اَمّا عقل کو] ظاهر آن است که لفظِ بر زن و بر مرد

مصرفِ مصراعِ اوّل است. لاجرم هلاک امرِ عاقل است بر زن و مرد اما عقل کجا یعنی در مرد و زن عقل نیست که (234b) امانت و عدل کنند. و رسول الله علیه السلام فرمود: **إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي عَمَلِ قَوْمِ لُوطٍ**. و نقل است که حق تعالی چون در آدمی آلتِ جماع آفرید گفت: این امانت است، به تو سپردم. آنکه رسول الله علیه السلام فرمود: **مَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ لَا إِيْمَانَ لَهُ**. حکایت: ابن سیرین گفته: هرگز احتلام ندیدم الا بر کسی که بر من حلال بود. چون بزرگان این سخن را شنیدند گفتند: کاشکی سیرت دیگران در بیداری چنان بودی که ابن سیرین را است در خواب. [3889 **ور گریزم من روم سوی زنان**] از سخنِ امرد است که گوید: اگر از مردان گریزم به سوی زنان روم تا علاج من کنند. [همچو یوسف افتم اندر افتتان] در فتنه ایشان. [3890 **یوسف از زن یافت زندان و فشار**] و عذاب. [من شوم توزیع بر پنجاه دار] که مرا بر دارهای بسیار کشنده. [3891 **آن زنان از جاهلی بر من تنند**] مضارع است از تنیدن. [اولیاشان قصدِ جان من کنند] خداوندان و دوستانِ ایشان قصدِ هلاکِ من کنند. [3892 **نه ز مردان چاره دارم نه از زنان**] ای لوطی. [چون کنم که نی از اینم نی از آن] نه از زنانم نه از مردان. [3893 **بعد از آن کودک به کوسه بنگریست**] پس از این سخن آن کودکِ امرد به برادرِ کوسه نظر کرد. [گفت او با آن دو مو از غم بریست] این کوسه که در زنخ مویی چند دارد، به آن سبب از غم بری و سالم است که [3894 **فارغست از خشت و از پیکارِ خشت**] فارغ است از انباشتنِ خشت و از جنگ برداشتن او. [وز چو تو مادر فروشِ کنگِ زشت] و فارغ است از چون تو مادرِ غر که مادرِ خود را می فروشد و پسر گذشته و و محنت و قبیح [3895 **بر زنخ سه چار مو بهر نمون**] مرهون است. [بهتر از سی خشت گرداگردِ کون] چون خدمت مولانا صورتِ قصّه را بیان کرد بر وجهی که حقّ مقام را تمام ادا کرد که بر این زیاده نباشد پس از این به حصّه قصّه اشارت می کند. [3896 **ذره ای سایه عنایت بهتر است**] گویا مویی چند اندکی عنایتِ حضرت خداست. لاجرم اندک عنایتِ حق بهتر است. [از هزاران کوششِ طاعت پرست] از کوشیدنِ بسیارِ اهل طاعت. [3897 **زانکه شیطان خشتِ طاعت برکند**] زیرا شیطان خشتِ طاعت و عبادت را همچو آن لوطی برکند. [گر دو صد خشت است خود را ره کند] و از پس دست می رساند و افسادِ طاعت می کند.

[3898 خشت اگر پُرست بُنهاده تُوست] یعنی طاعت اگرچه بسیار است اثر و کارِ توست. [آن دو سه مو از عطایِ آن شُوست] یعنی عنایتِ حضرت خدا عطایِ اوست. [3899 در حقیقت هر یکی مو زان کُهیست] فی الحقیقه هر یک موی عنایتِ همچوم کو(235a)هی است. [کَانَ امان نامه صِلَه شاهنشهیست] که امان نامه عطا و پیوستگی سلطان السلاطین است. [3900 تو اگر صد قفل بنهی بر دری] از بهر ضبط، [برکند آن جمله را خیره سری] یعنی دزدی. [3901 شحنه ای از موم اگر مَهری نهد] بر دری، [پهلوانان را از آن دل بشکُهد] دلِ پهلوانان از آن دهشت گیرد. [3902 آن دو سه تارِ عنایتِ همچو کوه] مرهون است. [سدّ شد چون فرّ سیما در وُجوه] پرده و مانع است همچون قوّت و هیبتِ روی های بزرگان. در بعض نسخ: [سدّ شد او را چو کوه با شکوه]. لاجرم اعتماد بر ایت عنایت می باید نه بر طاعت اما [3903 خشت را مگذار ای نیکوسرشت] یعنی طاعت را ترک مکن ای خوب طبیعت. [لیک هم ایمن مُحسب از دیو زشت] زیرا شیطان همچو آن لوطی طاعت را بردارد. [3904 رَو دو تا مو زان کَرَم با دست آرا] برَو، پاره ای کَرَم و عنایت را تحصیل کن. [وآنگهان ایمن بَحسب و غم مدار] پس از آن با امان بَحسب و غم مخور. [3905 نومِ عالم از عبادتِ به بود] به حکمِ نَوْمِ الْعَالِمِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الْجَاهِلِ، خوابِ عالم بهتر از عبادتِ جاهل است. [آنچنان علمی که مُستَنبِه بود] بیدار کننده باشد. شعر: تَعْلَمُ فَلَيْسَ الْمَرْءُ يُؤَلِّدُ عَالِمًا - وَ لَيْسَ اخُو عِلْمٍ كَمَنْ هُوَ جَاهِلٌ. حکایت: ابو سفیان عینه گفته: هر که به عِلْم عمل کند از همه عالم تر بود. و اگر به عِلْم عمل نکند از همه جاهل تر بود. اما اندکی عمل با عِلْم بهتر است از بسیاری عمل با جهل. [3906 آن سکونِ سابح اندر آشنا] ایستادنِ شناور در شنا کردن به دریا [به ز جهدِ اعجمی با دست و پا] بهتر است از جنبانیدن دست و پای آن کس که نشاور نباشد. [3907 اعجمی زد دست و پا و غرق شد] جنبانیدن دست و پا او را سود نکرد. [می رود سَبّاح ساکن چون عُمُد] به ضَمّ عین و میم جمعِ عماد و عمود است. [3908 عِلْم دریاپیست بی حدّ و کنار] که او را نهایت نیست. [طالبِ علم است غَوّاصِ بِحار] طالبِ عِلْم فروشنده دریاهاست. [3909 گر هزاران سال باشد عُمَرِ او] عُمَرِ طالبِ عِلْم، [او نگردد سیر خود از جست و جو] و از طلبِ عِلْم. [3910 کَانَ رسول]

حق بگفت اندر بیان] و در حدیث [اینک مَنهُومان هُمَا لَا يَشْبَعَانِ] دو حریص سیر نمی-
شوند.

[در تفسیر این حدیث که مصطفی علیه السلام فرمود: مَنهُومان لَا يَشْبَعَانِ طَالِبُ الدُّنْيَا
و طَالِبُ الْعِلْمِ] دو حریص سیر نمی شوند: آنکه دنیا را طالب است و آنکه علم را طالب است.
تمام حدیث این است که هُمَا لَا يَسْتَوِيَانِ اَمَّا طَالِبُ الْعِلْمِ فَيَزِدُّ رِضَى الرَّحْمَنِ و اَمَّا
طَالِبُ الدُّنْيَا فَيَزِدُّ فِي الطُّغْيَانِ. چون رسول الله علیه السلام این حدیث شریفی را فرمود، این
آیت را بخواند: اِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (فاطر ۲۸/۳۵) و خدمت مولانا تحقیق مرام
کند. [که این علم غیر علم دنیا باید (235b) تا دو قسم باشد] زیرا تشبیه و مقابله و قسمت
تغایر و تعداد اقتضا می کند. [اما علم دنیا هم از دنیا باشد الی آخره] فی الحقیقه علی
التلخیص. [و اگر نه] یعنی اگر علم دنیا باشد [همچنین شود طَالِبُ الدُّنْيَا و طَالِبُ الدُّنْيَا
تکرار بود] یعنی چیزی را دو بار گفتن بود. [نه تقسیم مَعَ تَقْرِيرِهِ] و تحقیقه علی وجه
التلخیص.

[3911 طَالِبُ الدُّنْيَا وَ تَوَفِيرَاتِهَا] یعنی مَنهُومان این دو کس است که یکی طالب دنیا است و
بسیار کردن او که هر چند مالش بسیار باشد همچون قارون سیر نگردد. رباعی: دَعِ الْحَرَصَ
عَنِ الدُّنْيَا وَ فِيهَا فِي الْعِيشِ فَلَا تَطْمَعُ - وَ لَا تَجْمَعُ مِنَ الْمَالِ اَمَّا تَدْرِي لِمَنْ يَجْمَعُ ﴿۱﴾ فَإِنَّ الرِّزْقَ
مَقْسُومٌ وَ سُوءُ الظَّنِّ لَا يَنْفَعُ - فَقِيرٌ كُلُّ ذِي حِرْصٍ غَنِيٌّ كُلُّ مَنْ يَقْنَعُ. [طَالِبُ الْعِلْمِ وَ
تَدْبِيرَاتِهَا] و یکی طالب علم است و تدبیراتش. و مراد از این علم غیر علم دنیا است به قرینه
مقابله علم به دنیا. حکایت: سهل گفته: علم همه دنیا است آخرت عمل است و عمل همه
هباست جز اخلاص. [3912 پس در این قسمت چو بگماری نظر] چون در این قسمت که
در حدیث شریف واقع شد نظر را حواله کنی. [غیر دنیا باشد این علم ای پدر] و اگر علم
دنیا باشد قسمت درست نشود زآنکه هر دو یک بود یعنی دنیا. [3913 غیر دنیا پس چه باشد

آخِرَت] یعنی غیر دنیا نیست الا آخرت. [کِت کَنَد زینجا و باشد رهبرت] که تو را قلع کند از اینجا یعنی از دنیا و دلیل باشد تو را.

[بحث کردن آن سه شهزاده در تدبیر آن واقعه] یعنی در عاشق شد.

[3914] زُو به هم کردند هر سه مُفَتَّن] توجّه به یکدیگر کردند آن سه شهزاده فتنه رسیده و عاشق دختر شاه چین شده. [هر سه را یک درد و یک رنج و حزن] هر سه را مرض و زحمت و غصّه یک بود که همه عاشق صورت دختر شاه چین بودند. [3915] هر سه در یک فکر و یک سودا ندیم] و مصاحب. [هر سه از یک رنج و یک علّت سَقیم] چنانکه اکنون گفتیم. [3916] در خموشی هر سه را خَطَرَت یکی] در سکوت هر سه را یک فکر بود. [در سخن هم هر سه را حَبّت یکی] و در سخن گفتن هر یک را سخن یک بود. [3917] یک زمانی اشکریزان جمله‌شان] آن سه شهزادگان. [بر سرِ خوانِ مصیبت خون‌فشان] و بر سفره و نعمت مصیبت خون‌افشان بودند. لاجرم آن کس که عمر را به هوا صرف کند و ترکِ عمل کند و روی به دنیا آرد گرفتارِ مصیبت بود. حکایت: ابراهیم عَیْنَه را گفتند: کدام کس بسیار است از جهتِ ندامت در حیات و مرگ؟ گفت: آن کس را در حیاتِ ندامتِ بسیار بود که احسان را به کسی کند که او شاکر نباشد و آن کس را در مرگِ ندامتِ بسیار بود که عالم باشد اما ر عمل تقصیر کرده باشد. [3918] یک زمان از آتشِ دل هر سه کس] مرهون است. [بر زده با سوز چون مجمرِ نفس] فاعلِ بر زده هر کس است و مفعولش نفس.

[مقالَت (236a) برادرِ بزرگین] مرادِ برادران این است که چون عاشقِ صورتِ دخترِ شاه چین

شدیم چرا در طلبِ او نمی‌پویم؟

[3919] آن بزرگین گفت ای اخوانِ خیر] برادرِ کبیر گفت: مرادِ نفسِ اماره است که خطاب

کند به روح و عقل که برادران نیکند. [ما نه نر بودیم اندر نُصَحِ غیر] استفهامِ انکاری است

یعنی ما نر و فحل بودیم و پهلوان و مرد در دادنِ پند به غیر. بدان که هر گاه که قوای حیوانیه غلبه کند بر قوای روحانیّه نفسِ اماره خوانند. و هر گاه که نورِ قلب از غیب متلالی باشد از برای اظهارِ کمال و از آلتِ ریبِ نفسِ ملهمه خوانند. و هر گاه که قوّه عاقله و خامتِ عاقبت و فسادِ احوال را ادراک کند و از مباشرتِ قبايح منع کند نفسِ لَوّامه گویند. و این مرتبه منزلهٔ مقدمه است ظهورِ مرتبهٔ قلبیه را و چون نورِ قلبی غلبه کند و ظاهر شود بر قوای حیوانیه و نفسِ آرام و سکون گیرد نفسِ مطمئنّه خوانند. و هر گاه که کامل گردد و استعدادِ او قوی شود و کمالات بالقوّه به ظهور پیوند و مرأتِ تجلّی الهی گردد قلب گویند و سَعَتِ گنجایی حق او را است چنانکه در حدیثِ قدسی وارد است: لَا يَسْعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسْعُنِي قَلْبُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ. [3920 از حَشَم هر که به ما کردی گِله] مرهون است. [از بلا و خوف و فقر و زلزله] از حشم و خدم هر که به ما شکایت کردی از بلای هوا و خوفِ شهوات و فقرِ دنیا و وسوسهٔ شیطان [3921 ما همی گفتیم کم نال از حَرَج] و ضرر. [صبر کن کَالصَّبْرِ مُفْتَاخُ الْفَرَج] چون ما ناصحِ دیگران بودیم. [3922 این کلیدِ صبر را اکنون چه شد] این مفتاحِ صبر را اکنون چه حال شد؟ [ای عجب منسوخ شد قانون چه شد] آیا قانونِ قدیم باطل شد؟ یعنی ما دیگران را وعظ و نصیحت می گویم چرا خود متّعظ نمی شویم و در اخبار وارد است که حضرت خدا گفت به عیسی علیه السلام: يَا ابْنِ مَرْيَمَ عِظْ نَفْسَكَ فَإِنَّ اتَّعَظْتَ فَعِظَ النَّاسَ وَالْأَفَاسِطَحِيَّ مَنِي. [3923 ما نمی گفتیم که اندر کشمکش] یعنی ما دیگران را همی گفتیم در اضطراب [اندر آتش همچو زر خندید خوش] چنانکه زر در آتش خندان شود شما نیز چنان شوید. و ما می گویم در پند که حضرت خدا فرموده است: وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ (نازعات ۷۸/۱۰) الایه یعنی اَمّا هر که ترسیده باشد از ایستادن نزدِ پروردگارِ خود یعنی در موقفِ عرض و نهی کرده باشد نفسِ خود را از آرزوی او یعنی از تمنّای حرام و نابایست. پس به درستی که بهشت جای اوست و علما گفته اند که آیت در شانِ کسی است که قصدِ معصیتی

کند در خلوت و بر آن قادر بود، خلافِ نفس نموده از خدای تعالی بترسد و از آن عمل دست باز دارد. **نظم:** گر نفسی نفس به فرمان تست - کفش بیاور که بهشت آن تست ☀ نفس کشد هر نفسی سوی (236b) پست - هر که خلافتش نفسی زد برست. [3924 مر سپه را وقتِ تنگاتنگِ جنگ] در ضیقِ حرب [گفته ما که هین مگردانید رنگ] ما سپه را در تنگی جنگ همی گفتیم رنگ نگردانید و از بیم زردروی مشوید، یعنی ما مردمان را پند می‌دادیم که به حکم الشَّجَاعَةُ صَبْرُ سَاعَةٍ در هجومِ شیطان و توفانِ نفس صبر بکنید تا بر نفس و شیطان غالب شوید. [3925 آن زمان که بود اسبان را وِطَا] پای بر زمین زدن و گام برداشتن و نهادن. [جمله سرهای بُریده زیر پا] در وقتِ وِغَا. [3926 ما سپاهِ خویش را هَی هَی کُنَان] در آن زمان [که به پیش آید و قاهر چون سنان] و به جنگ کافران بروید همچون سنان قهر کنان. [3927 جمله عالم را نشان داده به صبر] و پند داده به شکیبایی در جنگ کبیر. [زآنکه صبر آمد چراغ و نورِ صدر] چون دیگران را به صبر پند دادن عادتِ ما بود. [3928 نوبتِ ما شد چه خیره‌سر شدیم] و مُخْتَلُ الدِّمَاغِ گشتیم. [چون زنانِ زشت در چادر شدیم] روی را پوشیدیم همچو زنانِ بد و بدان که اگرچه ظاهراً نفس طعنه به روح و عقل زند که گوید شما به غیر خیر می‌گویید چرا شما بدان عمل نمی‌کنید؟ اَمَّا مقصود پندِ ناصحان است. و لهذا خدمت مولانا در صورتِ خطاب بدلِ خود می‌گوید. [3929 ای دلی که جمله را کردی تو گرم] ای دل تو که همه را گرم همی‌کردی. [گرم کن خود را و از خود دار شرم] و در اخبار وارد است: مَنْ تَزَيَّنَ لِلنَّاسِ بِمَا لَيْسَ فِيهِ سَقَطَ عَنْ عَيْنِ اللَّهِ. و رسول الله علیه السلام فرمود: أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَمَةِ مَنْ إِعْتَقَدَ النَّاسَ فِيهِ خَيْرًا وَهُوَ بِخِلَافٍ ذَلِكَ. خدمت مولانا پس از این به زبان خطاب می‌کند: [3930 ای زبان که جمله را ناصح بُدی] و پند می‌دادی. [نوبتِ تو گشت از چه تن زدی] نوبتِ پندِ تو آمد، چرا ساکت شدی که خود را پند نمی‌دهی؟ شعر: وَ لَا تَنَّهُ عَنْ خَلْقٍ وَ تَأْتِي مِثْلَهُ - عَارٌّ عَلَيْكَ إِنْ فَعَلْتَ عَظِيمَ. و به عقل خطاب

می‌کند. [3931 ای خرد کو پندِ شکرخای تو] ای عقل، کجاست آن پندِ تو که شکر-
 خاست. [دورِ تست این دم چه شد هی‌های تو] یعنی چون به دیگران پند دادی های و هوی
 گفتی و نعره‌ها زدی. چون وقتِ پندِ خویش آمد چرا ساکت گشتی؟ حکایت: عیسی علیه
 السّلام عالمانِ بد را گفته: يَا عُلَمَاءَ الشُّوءِ، تَصُومُونَ وَ تَصَلُّونَ وَ لَا تَفْعَلُونَ مَا تَأْمُرُونَ تَتُوبُونَ بِالْقَوْلِ
 وَ تَعْطُونَ بِاللِّسَانِ وَ تَعْمَلُونَ بِالْهَوَى وَ الْعِصْيَانِ وَ لَا تَكُونُوا كَالْمَنْخَلِ يَخْرُجُ مِنْهُ الطَّيِّبُ وَ يَبْقَى فِيهِ
 النِّجَالُ كَذَلِكَ أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ الْحِكْمَ مِنْ أَفْوَاهِكُمْ وَ يَبْقَى الْخَلُّ فِي صُدُورِكُمْ. يَا عُبيدَ الدُّنْيَا،
 كَيْفَ يُدْرِكُ الْآخِرَةَ مَنْ لَا تَنْقِصُنِي مِنَ الدُّنْيَا شَهْوَةٌ وَ لَا يَنْقُطِعُ مِنْهَا رَغْبَةٌ وَ مَا يُغْنِي عَنِ الْبَيْتِ
 الْمَظْلَمِ أَنْ يَوْضَعَ السَّرَاجَ فَوْقَ ظَهْرِهِ كَذَلِكَ لَا يُغْنِي عَنْكُمْ أَنْ يَكُونَ نُورُ الْعِلْمِ بِأَفْوَاهِكُمْ وَ أَجْوَابُكُمْ
 مِنْهُ مُعْطَلَةٌ. [3932 ای ز دل‌ها بُرده صد تشویش را] در پند دادن و یار شدن همچون سلطان
 (237a) محمود. [نوبتِ تو شد بجنبان ریش را] که حکایتِ او در این جلد گذشته است
 یعنی چون در پند دادن به غیر دهان می‌گشایی و فکّ اسفل و ریش را متحرک می‌کنی چرا در
 پندِ نفسِ خود و منع از معصیت سخن نمی‌گویی؟ [3933 از غری ریش ار کنون دزدیده‌ای]
 از قحبه‌گی و مخنتی ریش را اگر اکنون پوشیدی و مردی نکردی [پیش از این بر ریشِ خود
 خندیده‌ای] و خود را مضحک ساخته بودی. پس ای پندگوی مردمان [3934 وقتِ پندِ
 دیگرانی های های] وقتی که به دیگران پند می‌دهی و نعره می‌زنی و های و هوی می‌گویی.
 [در غمِ خود چون زنانی وای وای] چون وقتِ پندِ خود آید همچون زنانی وای بر تو. [3935
 چون به دردِ دیگران درمان بُدی] چون تو مرضِ دیگران را علاج بودی [دردِ مهمانِ تو آمد
 تن زدی] مرضِ اکنون مهمانِ تو گشت، چرا ساکت شدی؟ شعر: و غیر تقی یأمر الناس بالتقی
 - طیب یداوی النَّاسَ وَ هُوَ مَرِيضٌ. [3936 بانگ بر لشکر زدن بُد سازِ تو] و عادتِ تو.
 [بانگ برزن چه گرفت آوازِ تو] در حقّ خود نیز آواز بزن. کجا رفت آوازِ بلندِ تو؟ [3937
 آنچه پنجه سال بافیدی به هوش] آن کرباس و قماش که پنجاه سال آن را بافیدی به عقل.

[از آن نسیجِ خود بَغلتاقی بیپوش] از آن بافته جامهٔ بغلتاق بدوز و بیپوش. یعنی پنجاه سال است که عِلْم تحصیل کردی، از آن عِلْم خلعتِ عمل بیپوش. [3938 از نوایت گوشِ یاران بود خوش] تو خوب آواز بودی که از آوازِ خوبِ تو گوشِ یاران خوش بود. یعنی از پندِ تو خوش دل شدند. [دست بیرون آر و گوشِ خود بگش] تا گوشِ تو نیز پیدا شود و آوازِ خوبِ تو را بشنود و پند بگیرد. [3939 سر بُدی پیوسته خود را دُم مکن] تو متصل سر و متبوع بودی خود را تابع و ذلیل مکن و به کسبِ آثام بدنام مکن. [پا و دست و ریش و سببت گم مکن] صورتِ صلاح و کسوتِ فلاح و سیمای مردان و شکلِ پهلوانی را ضایع مکن. [3940 بازی آن تست بر رویِ بساط] لاجرم ای استادِ بازنده [خویش را در طبع آر و در نشاط] خود را در طبع لطیف آر و در شادی.

[ذکرِ آنکه پادشاه آن دانشمند را به اِکراه در مجلس آورد و بنشانند] قصّهٔ آن پادشاه که یک دانشمند را به زور در مجلسِ شراب آورد و نشاند. [و ساقی شراب بر دانشمند عرضه کرد، ساغر پیش او داشت و او رو بگردانید] ساقی شاه شراب را بر آن دانشمند نمود و قدح را پیش دانشمند داشت، آن دانشمند روی بگردانید. [و ترشی و تندی آغاز کرد] آن دانشمند. [شاه ساقی را گفت که هین در طبعش آر] یعنی شراب را به وی بخوران تا کیفیتِ شراب به طبع وی آید تا تندی را بگذارد. (237b) [ساقی سیلی چند بر سرش کوفت] ساقی سیلی چند بر سرِ دانشمند زد. [و شراب در خوردش] ضمیر در سه جا راجع به دانشمند است. [داد] ناچار دانشمند بخورد.

[3941 پادشاهی مست اندر بزم خوش] پادشاهی مست در بزمِ خویش خوشی نشسته بود. [می‌گذشت آن یک فقیهی بر دَرش] دانشمندی بر بابِ آن پادشاه گذر کرد. پادشاه دانشمند را دید. [3942 کرد اشارت کِش در این مجلس کشید] پادشاه به اشارت فرمود که آن فقیه را در این مجلسِ شراب بکشید. [وین شرابِ لعل را با او چشید] چون شاه چنین

فرمود [3943] پس کشیدندش به شه بی‌اختیار] فقیه را به مجلس شاه کشیدند به اضطرار. چون به مجلس آمد [نِست در مجلس تُرش چون زهرِ مار] به تلخی و تندی. [3944] عرضه کردش می‌نپذیرفت او به خشم] شاه یا ساقی فقیه را باده عرضه کرد. فقیه قبول نکرد به غضب [از شه و ساقی بگردانید چشم] از پادشاه و ساقی اعراض کرد و آن فقیه گفت: [3945] که به عُمَرِ خود نخوردستم شراب] لاجرم [خوشر آید از شرابم زهرِ ناب] بهتر است مرا از شراب زهرِ خالص. حکایت: کَعْبُ الْأَخْبَارِ می‌گفت: خوردنِ یک قدح آتش دوست‌تر است مرا از خوردنِ یک قدح شراب. [3946] هین به جایِ می به من زهری دهید] تا بخورم و بمیرم. [تا من از خویش و شما زین وارheid] من از خود خلاص شوم و شما از ظلم کردن به من به تکلیفِ خوردنِ می. [3947] می نخورده عربده آغاز کرد] آن فقیه باده نخورد و به جنگ آغاز کرد. [گشته در مجلس گران چون مرگ و درد] در مجلس ثقیل گشت همچون مرگ و مرض که یارِ موافق نبود. [3948] همچو اهلِ نفس و اهلِ آب و گل] و مردمانِ غافل [در جهان بنشسته با اصحابِ دل] که مجلس یکی است اما در میان اهلِ مجلس الفت و مصاحبت نیست. حصّه قصّه در این مرتبه این است که مراد از پادشاه حضرت خداست و از ساقی واعظ و ناصح و خواصّ و مقربان و از دانشمند مردِ عاقل که عقلِ معاش دارد، باده الهی را نمی‌خورد. و خدمت مولانا از بهر تنبیه بر این حصّه می‌فرماید: [3949] حق ندارد خاصگان را در گُمون] و در نهانی که دور باشند از مجلسِ انسِ او و شرابِ احرار چنانکه می‌گوید: [از میِ احرار جز در یَشْرُبُون] از شرابِ احرار جز در یَشْرُبُون نمی‌دارد. اشارت است به آن آیتِ کریمه که در سورهٔ مطففین است: عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (مطففین ۲۸/۸۳)، یعنی چشمه‌ای که می‌آشامند از آن چشمهٔ نزدیک شدگانِ بارگاهِ عنایت یعنی ایشان صرفِ آن می‌نوشند و ممزوج به ابرار می‌دهد. صاحب انوار فرموده که چون مقربان مشغول به ماسوی نشده‌اند یعنی محبّت حق را به محبّت غیر نیامیخته‌اند شرابِ ایشان صرف است و آنها که محبّت ایشان آمیخته باشد. شرابِ (238a) ایشان ممزوج بود. بیت: ما شرابِ عشق می- خواهیم بی‌دردی غم - صاف نوشان دیگر و دودی فروشان دیگرند. در بحرِ الحَقایق آورده که رَحِیق اشارت است به شرابِ خالص از کدورتِ خمارِ کونین و اوانی مختومهٔ وی قلوبِ اولیا و

اصفیا که ختام او مشکِ محبت است و تسنیمِ اعلیٰ مراتبِ محبت است. یعنی محبتِ ذاتیه و مقربانِ اهلِ فنا فی الله و بقا بالله‌اند. و تا کسی در بساطِ قرب در مجلسِ انس و ریاضِ قدس از دستِ ساقی رضا جرعه‌ای از این شرابِ ناب نچشد بویی از سرّ این سخنان به مشامِ جانِ وی نرسد. بیت: سرمایه ذوقِ دو جهان مستیِ عشق است - آنها که ازین می‌نچشیدند چه دانند.

[3950] **عرضه می‌دارند بر محجوبِ عام** آن خاصگان که ساقیان‌اند عرض می‌کنند بر محجوب و عوامِ جام را. [حس نمی‌یابد از آن غیرِ کلام] یعنی خاصگانِ حضرت خدا که مستانِ بزمِ عشقِ الهی‌اند و ساقیانِ بزمِ شاهی به وعظ و نصیحتِ جامِ عشقِ الهی را به عوام می‌نمایند اما عوام نمی‌شنوند و نمی‌خورند تا ذوق و مستی حاصل کنند. [3951] **رُو همی‌گرداند از ارشادشان** آن محجوب اعراض می‌کند از ارشادِ خاصگان. [که نمی‌بیند به دیده دادشان] و عطای ایشان. [3952] **گر ز گوشش تا به حلقش ره بُدی** اگر از گوشِ محجوب به گلوی او سوراخ و راه بودی شرابِ پند و حکمت به معده و دلِ ایشان رسیدی. [سرّ نُصح اندر درویشان در شدی] سرّ پند اندرونِ محجوبان برفتی اما ایشان قشرِ کلام می‌شنوند و مغزِ معنی را نمی‌چشند زآنکه [3953] **چون همه نار است جانش نیست نور** چون همه آتش است جانِ آن محجوب نور نیست. لاجرم از مغزِ حصّه‌دار نشود زآنکه نصیبِ نار پوست است نه مغز. [که افکند در نارِ سوزان جز قُشور] کدام کس افکند در آتش غیر پوست را؟ یعنی در آتش جز پوست نمی‌افکند. پس چون دل و جانِ محجوبان آتش است نصیبِ ایشان پوستِ الفاظ است نه مغزِ معنی. [3954] **مغز بیرون ماند و قشرِ گفت رفت** یعنی مغز که به معده همچون نارِ او نرسد بلکه بیرون بماند و پوست به اندرون رود. [کی شود از قشرِ معده گرم و زفت] کی شود از پوستِ معده پُر حرارت و عریض. [3955] **نارِ دوزخ جز که قشرِ آفشار نیست** لفظِ قشرِ آفشار وصفِ ترکیبی است. [نار را با هیچ مغزی کار نیست] که در نارِ مغز را نمی‌سوزند. پس آنکه پوست بی‌مغز است جان بی‌ایمان است، دوزخ او را منزل و مکان است. [3956] **و بود بر مغز ناری شعله‌زن** اگر شود بر مغز آتشی شعله‌زننده [بهرِ پختنِ دان نه بهرِ سوختن] بهرِ پختنِ خامی اوست نه از برای سوختن. چنانکه اهلِ تفسیر در سورۀ بقره در تفسیرِ این آیت وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ (بقره ۹۰/۲) گفته‌اند: اما عذاب بر عاصیان (238b) مسلم از بهر

تطهیر است همچون کسی که جامه خود را می‌شوید و سخت بفشرده تا چرک از وی بدر رود و پاک شود. [3957] تا که باشد حق حکیم این قاعده] مرهون است. [مُستَمِر دان در گذشته و نامده] مقرر بدان در ماضی و مستقبل یعنی حق تعالی که حکیم است از بهر پخته ساختن خامان و پاک کردن ایشان در دنیا و آخرت بلا می‌رساند. در آثار وارد است که خدای تعالی آتش را گوید: فلان کس را مسوز زآنکه من وی را در دنیا سوختم، او قُرَّةُ الْعَیْنِ دادم و باز ستدم، دلش به فراق او سوختم و فلان روز دز مجلسِ عِلْمِ دلش می‌سوخت از بیم من، یک بار سوختم، دیگر نسوزم. و در اخبار است روز قیامت نامه کردار به دست بنده دهند، وی نامه می‌خواند. چون به جرمی رسد هر چند خواهد که بخواند زبانش کار نکند. فرمان آید که ای بنده من، بر خوان تا بدانی که چه کرده‌ای. بنده گوید: با خدایا، شرم دارم بر خواندن و پرده خود دریدن. فرمان آید که بنده من، بر خوان تا بدانی که چه کرده‌ای و مترس، من پرده تو نمی‌درم آن روز که می‌کردیو از من شرم نمی‌داشتی پردهات ندریدم امروز که می‌خوانی و شرم می‌داری از کرم خود کی روا دارم که پردهات بدرم. [3958] مغزِ نغز و قشرها مغفور از او] مغزِ پاک و پوست‌ها مغفور از حق تعالی است. [مغز را پس چون بسوزد دور از او] و مغز را کجا می‌سوزد، بعید است از حق جلّ و علا. [3959] از عنایت گر بکوبد بر سرش] و بزند بر سر او [اشتها آید شرابِ احمرش] اشتها و رغبت آید او را به شرابِ سرخ. چنانکه آن دانشمند پس از زدن شراب بخورد و مست گشت و به او رغبت نمود. لاجرم آنان که خدای تعالی را یاد نمی‌کنند حضرتش ایشان را بلا می‌رساند تا یاد حق کنند. حکایت: حضرت خدا وحی کرد به ایوب علیه السلام که یا ایوب چه گویی؟ ما تو را بلا خواهیم دادن. گفت: خداوندا در آن بلا دل من با که خواهد بود؟ گفت: با من. ایوب گفت: پس باک ندارم. [3960] و نکوبد مانند او بسته‌دهان] مرهون است. [چون فقیه از شرب و بزم این شهان] یعنی اگر خدای تعالی بلا نرساند و نزند چون فقیه از شرب شراب و بزم بزرگان محروم ماند که أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَوَّلِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَالُ فَلَا مَثَالَ. حکایت: از عبدالله بن مسعود رضی الله عنه منقول است که هر که را که سه چیز دهند خیر دنیا و آخرت به وی داده بود: اوّل راضی بودن به قضا، دوّم صبر کردن بر بلا، سوّم دعا کردن در وقت استغنا. [3961] گفت شه با ساقیش ای نیک‌پی]

آن شاه به ساقی خود گفت: ای نیک‌پی و مبارک‌قدم، [چه خموشی ده به طبعش آر هی] چه ساکتی؟ شراب بده، به طبع دانشمند آر و آن را کیفیت می‌رسان. (239a) [3962 هست پنهان حاکمی بر هر خرد] یعنی آن پادشاه ظاهر حاکم عقل دانشمند شد به کیفیت می‌اما حاکم پنهان و شاه خفی هست که بر عقل حاکم است. [هر که را خواهد به فن از سر برد] هر کس را که می‌خواند به صنعتی نه به کیفیت عقل او را از سرش می‌برد. لاجرم چون این عقل معاش رود آن بنده در همه حال مست حضرت خدا و در کار مولی شود زآنکه این عقل معاش مال باقی را تلف می‌کند که آن ثواب آخرت است. حکایت: عزیزی می‌گفت: اگر همه دنیا از آن کسی باشد و آن کس از بهر خریدن یک نفس از عمر گذشته خود بدهد نمی‌تواند که بستاند، و فائده یک نفس نیز چنین است که اگر کسی هزار سال عمر را در کفر و ضلال گذرانیده باشد چون به یک نفس لا اله الا الله محمد رسول الله بگوید همه آن کفر و عصیان مغفور شود. و چون حضرت خدا بنده‌ای را از این عقل خلاص کند و به خدمت خود آرد سعادت آخرت را به وی دهد و حضرت او قادر است که بی‌شراب صوری آن سکر دهد که سبب رحمت شود زآنکه فاعل مطلق است. [3963 آفتاب مشرق و تنویر او] روشن کردنش [چون اسیران بسته در زنجیر او] مقید و محبوسند در زنجیر آن حاکم پنهان که حضرت خداست، چنانکه فرمود: وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا (یس ۳۸/۳۶) که از آن مستقر تجاوز نمی‌کند و گاه تابات و گاه منکسِف بود به فرمان او. [3964 چرخ را چرخ اندر آرد در زمن] آن حاکم پنهان فلک را در چرخ آرد فی الحال. [چون بخواند در دماغش نیم فن] و بخواند در دماغ او اندک افسون. بیت: ندانم چه گوید به گوش فلک - که چون مولوی گردد و گردد او. [3965 عقل کو عقل دگر را سُخره کرد] عقل عاقلی که عقل عاقلی دیگر را مسخره و مغلوب ساخت. [مهره زو دارد وی است استاد نرد] مهره نرد را از آن حاکم پنهان دارد که آن حاکم پنهان است استاد بازی. حکایت: محمود بن یحیی گفت: صالح مری را دیدم در اثنای وعظ، می‌گفت: مَنْ دَقَّ الْبَابَ يوشك أن يُفْتَحَ لَهُ. این سخت را بسیار گفت. رابعه عدویه حاضره بود، گفت: ای مرد، باب مفتوح است، قفل‌زن از این جانب است. صالح به اصحاب خود گفت: نمی‌بینید این زن عاقله را چگونه غالبه گشت بر مرد عاقل. لاجرم حضرت بعض

کسان را غالب کند بر بعض در عقل. چون خدمت مولانا چندین معارف فرمود و باز به حکایت عودت نمود. [3966 چند سیلی بر سرش زد گفت گیر] یعنی آن ساقی بر موجب فرمان شاه بر سر دانشمند سیلی چند زد و گفت: شراب را بگیر و بخور. [در کشید از بیم سیلی آن زحیر] شراب را کشید از بیم سیلی و ضرب قفا آن بیمار چون قدحی چند (239b) کشید. [3967 مست گشت و شاد و خندان شد چو باغ] و گشاده گشت و همچون شکوفه شکفت. [در ندیمی و مضاحک رفت و لاغ] و لطایف بگفت. [3968 شیرگیر و خوش شد انگشتک بزد] چنانکه مستان شیرگیر و پهلوان می‌شوند، لاجرم آن دانشمند شیرگیر و خوشدل شد و به رقص آمد. [سوی مبرز رفت تا میزک کند] به جانب آنجا رفت تا تبول کند. [3969 یک کنیزک بود در مبرز چو ماه] چون فقیه به آنجا رفت تا تبول کند اتفاقاً در آنجا یک کنیزک ماه‌روی بود. [سخت زیبا و ز قرقان شاه] محکم خوب‌روی بود آن کنیزکان پادشاه. [3970 چون بدید او را دهانش باز ماند] چون دانشمند آن کنیزک را دید حیران شد و دهان او باز بماند. [عقل رفت و تن ستم‌پرداز ماند] یعنی دیوانه شد که عقل عاقبت‌اندیش برفت و بدن ظلم کننده بماند. حکایت: مردی صالح بود به مسجد می‌شد، زنی فاجره وی را دید و به حيله در خانه بُرد. پس بفرمود تا در بیستند و خمر پیش وی آورد. و کودکی آنجا بود، زن گفت: خمر بخور و با من نزدیکی کن و این کودک را بکش. و اگر نه بانگ بردارم و گویم این مرد صالح‌صورت در خانه من آمد که با من زنا کند. مرد فرو ماند و گفت: ای زن، من زنا نکنم و کودک را نکشم اما خمر را بخورم. پس چون یک قدح خورد و دیگر خواست. تا مست شد و با زن نزدیکی کرد و کودک را بکشت. ولهذا رسول الله عليه السلام در خطبه گفت: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِث. لاجرم این دانشمند نیز چون مست بود و کنیزک زیبا را دید عقلش پرید و به جماع کردن آغاز کرد زیرا [3971 عمرها بوده عزب مشتاق و مست] زمان بسیار بود که آن دانشمند بی‌زن، مشتاق زن بود و مست. [بر کنیزک در زمان در زد دو دست] تا به او جماع کند. [3972 بس طپید آن دختر و نعره فراشت] بسیار اضطراب کرد آن کنیزک و فریاد برداشت. [بر نیامد با وی و سودی نداشت] خدمت مولانا به تقریب حال آن دانشمند و این کنیزک هر مرد و زن را بیان می‌کند که زن در امتناع باشد و

مرد کوشش کند. ولهذا می فرماید: [3973 زن به دستِ مرد در وقتِ لقّا] در زمانِ ملاقات جماع [چون خمیر آمد به دستِ نانبا] همچون خمیر است در دستِ خبّاز. [3974 بِسَرِشَد گاهیش نرم و گه درشت] چنانکه خبّاز خمیر را بِسَرِشَد گاه نرم و گاه درشت. همچنان مرد زن را گاه به لطف گاه به عنف بگیرد. [زو بر آرد چاق چاقی زیرِ مَشْت] همچون خمیر زیرِ مَشْتِ نانبا. [3975 گاه پهنش واگشد بر تخته‌ای] گاه خبّاز خمیر را عریض کند بر تخته‌ای. [در هَمَش آرد گهی یک لخته‌ای] جمع می‌کند گاهی یکپاره. لاجرم مرد نیز زن را چنین کند. [3976 گاه در وی ریزد (240a) آب و گه نمک] تا خمیر را اصلاح کند. [از تنور و آتشش سازد مَحْک] و به تندی و حرارت تجربه کند. لاجرم کارِ مرد با زن مثلِ این است. چون خدمت مولانا طلب مرد و نیازش را و امتناعِ زن و نازش را بیان کرد. پس از این قاعدهٔ کلیه بیان کند که نازِ معشوقِ او نیازِ عاشق را صفتِ لازمه است. [3977 اینچنین پیچند مطلوب و طَلوب] که طالب سخت می‌پیچد و مطلوب امتناع می‌کند. [اندر این لَعْبند مغلوب و غَلوب] پس بدان ای طالب، [3978 این لَعْب تنها نه شُو را با زن است] این بازی مخصوص به مرد و زن نیست. [هر عشیق و عاشقی را این فن است] که عاشق در کوشیدن و معشوق در امتناع کردن است. [3979 از قدیم و حادث و عَیْن و عَرَض] یعنی در همه طالب و مطلوب و راغب و مرغوب، خواه قدیم باشد خواه حادث، خواه جوهر باشد خواه عرض. [پیچشی چون ویس و رامین مُفْتَرَض] پیچیدن همچون ویس و رامین فرض و لازم است. [3980 لیک لَعْبِ هر یکی رنگی دگر] امّا بازی و پیچیدن هر یکی نوعی دیگر است به معضی روحانی و بعضی جسمانی و بعضی نفسانی و بعضی شهوانی. [پیچشِ هر یک ز فرهنگی دگر] پیچیدن هر یکی از هنری آخر. چون خدمت مولانا احوالِ شوی و زن را و حالِ معشوق و عاشق را بیان کرد باز این معرفت را می‌فرماید که زن کنیزِ حضرت خداست و خدای تعالی او را به شوی حلال کرده و امانت داده است. لاجرم در امانتِ حضرت خدا استقامت می‌باید و زن از ضِلَعِ مُعَوَج یعنی استخوانِ پهلوی مخلوق است. لاجرم اگر راست کردن خواهی بشکنی و اگر بگذاری بر کژی بماند. پس خدمت مولانا در این معانی پند و معرفت می‌فرماید: [3981 شوی و زن را گفته شد بهرِ مثال] الف را یا خواندن می‌باید [که مکن ای شوی زن

را بَدگُسیل] که ای زوج مکن زوجه را بدانقطاع یعنی بریده مشو. [3982 آن شبِ گردکِ نه یَنگا دستِ او] بیانِ امانت شدن است که در شبِ گردکِ یَنگا دستِ زن را [خوش امانت داد اندر دستِ تو] امانت بدادست ای زوج اندر دستِ تو. و رسول الله علیه السلام فرمود: استموا بالنساء خیراً قانهنّ عندکم عوان لا یملکن لا نفسهنّ شیئاً و انما اخذتموهنّ بامانة الله و استحللتم فروجهنّ بکلمة الله. یعنی بر زنانِ خویش خیر خواهید که ایشان پیشِ شما اسیرانند که بر خود مالک نباشد چیزی را. و شما گرفتید ایشان را به امانتِ خدا. پس ایشان امانتِ خدایند. و حلالی طلبیدید فروجِ ایشان را به کلمهٔ خدای تعالی یعنی به کلمهٔ خدا (240b) حلال گشت شما را فرج‌های ایشان. [3983 کآنچه با او تو کنی ای مُعتمد] از زوجِ امین، [از بد و نیکی خدا با تو کند] خدمت مولانا پس از این پند به حکایتِ دانشمند و کنیزکِ شاه رجوع کند. [3984 حاصل اینجا این فقیه از بی‌خودی] حاصلِ کلام در این محل این است که این دانشمند از بیخودی [نه عفیفی ماندش و نه زاهدی] نه پرهیزکاری بماند او را نه زاهد لاجرم. [3985 آن فقیه افتاد بر آن حورزاد] آن دانشمند افتاد بر آن کنیزکِ خوب که از حور زاده است. [آتشِ او اندر آن پنبه فتاد] آتشِ دانشمند در پنبهٔ کنیزکِ فتاد که زود بسوختش. [3986 جان به جان پیوست و قالب‌ها چخید] جان به جان متصل شد و بدن‌ها چخیدن گرفت که هر یکی به حرکت آمد. [چون دو مرغِ سربریده می‌طپید] مضطرب شدند و جان کندن گرفتند. این عبارت حکایتِ سیّاتِ جماع است. [3987 چه سقایه چه ملک چه ارسلان] چه متوضاء چه پادشاه چه پهلوان [چه حیا چه دین چه بیم و خوفِ جان] یعنی همه را فراموش کردند. [3988 چشمشان افتاد اندر عَین و غَین] چشمِ ایشان افتاد در تاریکیِ هوا و شهوت که مانند باران و ابر است در ظلمت. [نه حَسَن پیداست اینجا نه حُسَین] چون دانشمند از مجلسِ شاه رفت و بدین قساد مباشرت کرد و دیر شد که نیامد. شاه را اضطراب افتاده چنانکه می‌فرماید: [3989 شد دراز و کو طریقِ بازگشت] لفظِ کو به کافِ عجمی به ترکی چوقر یعنی طویل و عمیق گشت طریقِ رجوعِ دانشمند به مجلس. [انتظارِ شاه هم از حد گذشت] لاجرم تفحصِ احوال کردن گرفت. [3990 شاه آمد تا ببیند واقعه] که آمدنِ دانشمند چرا دیر شد؟ [دید آنجا زلزلهٔ الْقَارِعَه] حرکت گرفتن و اضطرابِ آلتِ جماع

زدن دید. [3991 آن فقیه از بیم برجست و برفت] چون فقیه بدید که شاه آمد، شناعِت او را دید، از خوف برجست از بر کنیزک و برفت. [سوی مجلس جام را بُرَبود تفت] قدح را بگرفت به حرارت. [3992 شه چو دوزخ پُر شرار و پُر نکال] و عذاب. [تشنه خون دو جفت بدفعال] تشنه خون دانشمند و کنیزک شد که چنین کار بد کردند. [3993 چون فقیهش دید رُخ پُر خشم و قهر] یعنی شاه از پس دانشمند به سوی مجلس آمد، دانشمند رخ او را پُر خشم و قهر دید و همچنان [تلخ و خونی گشته همچون جام زهر] چون دانشمند شاه را چنین دید [3994 بانگ زد بر ساقیش که ای گرم‌دار] دانشمند بانگ بزد بر ساقی شاه و گفت: ای حرارت‌دار، [چه نشستی خیره ده در طبعش آر] چرا خیره می‌نشینی؟ شراب ده شاه را در طبع او بیار. چون شاه آن فقیه (241a) فقیر را به خانه خود آورد مست کرد، لازم آمد که معذور بدارد. حکایت: روایت است که خدای تعالی آدم علیه السلام را گفت: چرا گناه کردی؟ گفت: از بهر چهار چیز و لیکن پیش از سه نمی‌توانم گفت. گفت: درخت گندم در پیش تختم رسته بود و شیطان بالای سرم ایستاده و هوا و آرزو در دلم غلبه گرفته. این بگفت و خاموش گشت و گفتا: تو خود دانی که چهارم را نمی‌توانم گفتن. یعنی چهارم فضای خداست. خطاب آمد که یا آدم، همچنان می‌دان که دانستی این توحید است و گفتن الحاد. [3995 خنده آمد شاه را گفت ای کیا] و بزرگ. [آدم با طبع آن دختر ترا] در طبعم کیفیت آمد، آن کنیزک را به تو بخشیدم. [3996 پادشاهم کار من عدل است و داد] و دادن مراست مراد. [ز آن خورم که یار را جودم بداد] از آن می‌خورم که دیگری را می‌دهم. [3997 آنچه آن را من ننوشم همچو نوش] آن چیز را که من غذا نمی‌کنم و نمی‌نوشم همچون عسل [کی دهم درخورد یار و خویش و توش] کی بدهم درخوردن یار را و خویش را و تو را. [3998 ز آن خورام من غلامان را که من] آن چیز را غذا می‌کنم بندگان را که من [می‌خورم بر خوان خاص خویشان] و همچنین این دانشمند [3999 ز آن خورام بندگان را از طعام] مرهون است. [که خورم من خود ز پخته یا ز خام] لفظ ز پخته یا ز خام بیان طعام است. [4000 من چو پوشم از خز و اطلس لباس] یعنی کار من در طعام چنان است و در لباس نیز چنین. [ز آن پیوشانم حشم را نه پلاس] زیرا [4001 شرم دارم از نبی ذوفنون] یعنی رسول الله علیه

السلام که خداوند فنون مختلفه است. [الْبِسُوهُمْ كَمَا تَلْبِسُونَ] اشارت است به آن حدیث شریف که فرمود: **الْبِسُوهُمْ كَمَا تَلْبِسُونَ وَ اطْعِمُوهُمْ كَمَا تَأْكُلُونَ**، یعنی بندگان را بپوشانید از آن لباسی که شما می‌پوشید و ایشان را بخورانید از آن طعام که می‌خورید. حکایت: عطا بن یسار روایت کند که ابو ذر وی غلام خویش زد. آن غلام به شکایت پیش رسول الله علیه السلام آمد. رسول الله علیه السلام گفت: **لَا تَضْرِبُوا وُجُوهَ الْمُصَلِّينَ، اطْعِمُوهُمْ كَمَا تَأْكُلُونَ وَ اكْسُوهُمْ كَمَا تَكْسُونَ**، یعنی روی نماز گذاران را مزید و ایشان را طعام بدهید از آن چیز که شما می‌خورید و ایشان را بپوشانید از آن چیز که شما بپوشید. **[4002 مصطفی گفت (241b) این وصیت با بنون]** یعنی به امت که همچون فرزندان اوست. **[اطْعِمُوا الْأَذْنَابَ كَمَا تَأْكُلُونَ]** اذنا بجمع ذنب است به معنی دُم یعنی تابعان و بندگان را بخورانید از آن چیز که می‌خورید. مقصود پادشاه از این سخن آن است که آن کنیزک لقمه و طعام من بود، او را به تو دادم و غذای تو کردم. چون خدمت مولانا این فصّه شاه و دانشمند را به اتمام آورد، باز به حکایت آن سه شهزاده رجوع کرد که بردار بزرگین در گفتن سخن اوست که می‌گوید دیگران را به نصیحت بس به طبع آورده‌ای چنانکه می‌فرماید: **[4003 دیگران را بس به طبع آورده‌ای]** ای ناصح. **[در صبوری چُست و راغب کرده‌ای]** در صابری چاپک و طالب قوی کرده‌ای. **[4004 هم به طبع آور به مردی خویش را]** کیفیت بده پهلوانی خود را او در راه دوست صبوری نما. **[پیشوا کن عقل صبراندیش را]** دلیل کن عقل را که صبراندیش است. **[4005 چون قلاووزی صبرت پُر شود]** و جناح تو گردد. **[جان به اوج عرش و کرسی بر شود]** و بالا رود. **[4006 مصطفی بین که چو صبرش بُد بُراق]** رسول الله علیه السلام را چون صبر براق شده بود. **[بر کشانیدش به بالای طباق]** در شب معراج.

[روان گشتن شاهزادگان بعد از تمامی بحث و ماجرا] در میان خود **[به جانب ولایت چین]** متعلق است به روان گشتن **[سوی معشوق و مقصود]** طالب حضرت خدا و سالک راه هدی چنین می‌باید که در طلب و جُستن و در تک و پویدن بود. **[تا به قدر امکان به مقصود]**

نزدیک‌تر باشد اگرچه راه وصل مسدود است] چنانکه گفته‌اند: بیت: گرچه نتوان به دوست ره بُردن - شرط یاریست در طلبِ مردن. [ولی به قدرِ امکان نزدیک‌تر بودن محمود است] لاجرم بیت: گر قدم عاجز شود نتوان نشست - که به پهلوی که به سر باید دوید.

[4007 این بگفتند و روان گشتند زود] آن سه برادر یعنی عقل و نفس و روح سالک راه حق شدند. [هرچه بود ای یارِ من آن لحظه بود] زیرا سالک و طالب چون قدم را در راه خدا به صدق و اخلاص نهد همان لحظه به حضرت حق رسد. رباعی: زین پیش برون ز خویش پنداشتمت - در غایت سیر خود گمان داشتمت ❀ اکنون که ترا یافتم آنی دانم - کاندر قدم نخست بگذاشتمت. [4008 صبر بگزیدند و صدیقین شدند] چون آن سه شهزاده یعنی عقل و نفس و روح صبر ریاضت اختیار کردند، صدیقین (242a) گشتند. [بعد از آن سوی بلاد چین شدند] رفتند. [4009 والدین و ملک را بگذاشتند] پدر و مادر و کشور را ترک کردند. [راه معشوقِ نهان برداشتند] و بدانجا رفتند. رباعی: تا قدم در ره قدم نرنی - خیمه وصل در حرم نرنی ❀ نتوان رفت راه او به سخن - نروی تا قدم نرنی. لاجرم کسی که رفتنِ راه حق خواهد و در طلب او باشد همه را فراموش کردن و به قدم صدق به راه حق رفتن می‌باید. [4010 همچو ابراهیم ادهم از سریر] و تخت به تاج [عشقشان بی‌پا و سر کرد و فقیر] عشق ایشان را یعنی آن شهزادگان را عریان و فقیر کرد. لاجرم طالب حضرت خدا را می‌باید که ترکِ ماسوی کند اگرچه در صورت فقیر شود اما در معنی میر گردد. بیت: دولت آن نیست که یابم دو جهان زیر نگین - دولت آنست حقیقت که ترا یافته‌ام. [4011 یا چو ابراهیم مُرسل سرخوشی] یا همچو ابراهیم پیغامبر مستی [خویش را افکند اندر آتشی] که سببِ دعوی و دعوتِ اسلام خود را در آتشِ نمرود انداخت. لاجرم طالب حق را می‌باید که خود را در آتشِ ریاضت اندازد. [4012 یا چو اسمعیل صبارِ مجید] یا به حکمِ یا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (صافات ۱۰۲/۳۷) همچون اسمعیل صبورِ بزرگوار [پیش عشق و خنجرش خلقی کشید] و به کُشتن رضا نمود. لاجرم طالب را می‌باید که گردنِ نفس خود را به شمشیرِ عشق و خنجرِ مجاهده کُشد.

[حکایتِ اِمْرُءُ الْقَيْسِ که پادشاهِ عرب بود و به صورتِ عظیم به جمال بود] یعنی حُسنِ صورت داشت. [یوسفِ وقتِ خود بود] در حُسن. [او زنانِ عرب چون زلیخا مرده او] اشارت به لفظِ او رد چهار جا به اِمْرُءُ الْقَيْسِ است یعنی زنانِ عرب هلاکِ او بودند چنانکه زلیخا هلاکِ یوسف بود. [و او شاعر طبع که] این مصراع از آن اوست [قَفَا نَبْکَ مِنْ ذِکْرِی حَبِیْبٍ وَ مَنْزِلٍ] درنگ کنید، بگیریم از یادِ محبوب و جای نزول. [چون همه زنان] از عرب [او را] این نیز اشارت به اوست. [به جان می‌جُستند ای عجب غزلِ او و ناله او بهر چه بود] چنانکه بیت: عجب آن نیست که محبوبِ جهانی تو به لطف - عجب آنست محبّانِ تو محبوبانند. [مگر دانست که اینها همه تمثالِ صورتی‌اند که بر تخته‌های خاک نقش کرده‌اند] پس ناله او از بهر صورت است. [عاقبت این اِمْرُءُ الْقَيْسِ را حالی (242b) پیدا شد که نیمشب از مُلک و فرزندان گریخت و خود را در دلقی پنهان کرد و از آن اقلیم به اقلیمی دیگر رفت در طلبِ آن کس که از اقلیم منزّه است] یعنی حق تعالی. [يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ] خاص می‌کند به رحمتِ خود کسی را که می‌خواهد. [إِلَى آخِرِهِ] تا تمام حکایت.

[4013 اِمْرُءُ الْقَيْسِ از ممالکِ خشک‌لب] و پُر حرارت [هم کشیدش عشق از خِطّه عرب] عشقِ آن را نیز بکشید از سرحدّ عرب یعنی پادشاهانِ بسیار به عشقِ حق ترکِ دیار کردند. همچنین اِمْرُءُ الْقَيْسِ شاه بود، عشقِ الهی بر وی غالب گشت، ترکِ دیار کرد و برفت همچون سه شهزاده. [4014 تا بیامد خشت می‌زد در تَبُوک] و ارغادی می‌کرد در جایی که نامِ او تَبُوک بود. [با مَلِک گفتند شاهی از ملوک] پادشاهِ آن دیار را گفتند: شاهی از شاهان. و آن شاه را بیان کردند. [4015 اِمْرُءُ الْقَيْسِ آمدست اینجا به گد] یعنی آن شاه اِمْرُءُ الْقَيْسِ است اینجا آمده به سختی. [در شکارِ عشق و خِشتی می‌زند] صیدِ عشق شده ارغادی می‌کند. [4016 آن مَلِک برخاست شب شد با سویی او] پادشاهِ آن دیار از جای خود شبی

برخاست، پیشِ امرء القیس آمد. [گفت او را ای ملّیکِ خوب‌رو] ای پادشاهِ خوب‌صورت.

[4017] یوسفِ وقتی دو مُلک شد کمال [یوسفِ زمانی، دو مُلکِ تو را کمال گشت. [مر ترا رام از بلاد و از جمال] بیانِ دو مُلک است. [4018] گشته مردانِ بندگان از تیغِ تو] از جهتِ تیغ و غلبهٔ تو. [وآن زنانِ مُلکِ مه بی‌میغِ تو] و زنان، کنیزکان و مُلکِ تو از جهتِ ماهِ بی‌ابرِ تو یعنی از جهتِ جمالِ با کمالِ تو. [4019] پیشِ ما باشی تو بختِ ما بود] تو که پیشِ ما باشی آن سعادتِ ما بود. [جانِ ما از وصلِ تو صد جان شود] پس ای ملک [4020] هم من و هم مُلکِ من مملوکِ تو] و از آنِ تو. [ای به همتِ مُلک‌ها متروکِ تو] یعنی ای که به همتِ عالیهٔ مُلک‌ها را ترک کرده‌ای. مقصودِ شاهِ تبوک این بود که امرء القیس را باز به مُلکِ دنیا و به مشاغل و غوغا کشد. [4021] فلسفهٔ گفتش بسی و او خموش] شاهِ آن دیار حکمت و چنین وسوسه‌ای دعوتِ گفت و امرء القیس خاموش بود. [ناگهان واکرد از سرِ روی‌پوش] و بگشاد امرء القیس از سرِ پرده و حجاب را. [4022] تا چه گفتش او به گوش از عشق و درد] تا چه گفت امرء القیس به گوشِ شاهِ آن دیار از عشقِ الهی و دردِ حقیقی.

[همچو خود در حال سرگردانش کرد] امرء القیس همچون خویش فی الحال سرگردان. ملک را مگر گفته بود که الامارة عزة فی الدنیا و حسرة (243a) و ندامة فی العقبی. و رسول الله علیه السلام گفت: فِرُّوا مِنْ فُضُولِ الدُّنْيَا كَمَا تَفِرُّونَ مِنَ الْجَذَامِ. و حیكمی گفته: مَنْ لَمْ يَتْرُكْ الدُّنْيَا مَحْمُودًا تَتْرُكْ الدُّنْيَا مَذْمُومًا. و این ملک و دولت و امارت و سلطنت ترکِ کارِ خود کردن و به عملِ دیگران مداومت نمودن است. حکایت: فَضِيلُ گفت: محبوس آن است که دنیا او را حبس کند از آخرت و میری جمعِ مال و حطامِ دنیا کردن است و عاقبتِ مفلسِ مردن. رباعی:

گر مُلکِ تو شام تا یمن خواهد بود - وز سرحدِّ روم تا ختن خواهد بود ❀ آن روز کرین جهان کنی عزمِ سفر - همراه تو چند گز کفن خواهد بود. فطوبی لامیرِ یعیش کفقیر. حکایت: عمر بن عبدالعزیز چون پسرِ خویش به مکتب فرستاد. پسر بر پدر درآمد و بگریست. عمر گفت: ای

پسر، به چه می‌گری؟ گفت: کودکان مرا تغییر و نعیب کنند که می‌گویند تو پسرِ خلیفه‌ای امّا پیرهنّت کهنه است، مرا پیرهنِ نو می‌باید. عمر به خازنِ بیتِ المال نوشت که ما را از بیتِ المال چهار ده درم قرض ده تا پیرهن خرم برای پسر که چون سرِ ماه آید از مشاهره ما به تو ادا کنیم. خزینه‌دار به وی نوشت که اگر تحقیق می‌دانی که به سرِ ماه بخواهی زیستن تا بفرستم. عمر گفت: مفرست، مبدا پیش از ماه بمیرم آنگاه چهار ده درم از بیتِ المال در گردنِ من بماند.

[4023] **دستِ او بگرفت و با او یار شد** [دستِ امرء القیس را آن ملک بگرفت و به او قرین گشت. [او هم از تخت و کمر بیزار شد] همچون امرء القیس ترکِ تخت و تاج کرد.

[4024] **تا بلادِ دور رفتند آن دو شه** [امرء القیس و شاهِ آن دیار. [عشق یک کُرت نکردست این گنه] یعنی عشق چند بار این عمل کرده است که پادشاهان را گدا ساخته.

حکایت: ابو عمران واسطی گفت: در دریا بودیم. کشتی شکست. من و زنم بر لوحی بماندیم و زنم آبستن بود. در آن ساعت بارش نهاد که دخترکی زاد. پس زن مرا گفت: تشنه‌ام. و آبِ دریا شور بود و دیگر آب را قدرت نبود. گفتم: ای زن، آخر احوالِ ما می‌بینی. گفت: سر بردار. سر برداشتم. مردی را دیدم در هوا نشسته و سلسله زرین و کوزه‌ای از یاقوتِ سرخ فرو گذاشته. گفت: بستان یا ابا عمران، بخور و بخوران. ابو عمران گفت: از آن آب بخوردم، سردتر از یخ بود و خوش‌بوی‌تر از مُشک و شیرین‌تر از عسل. گفتم: رَحِمَكَ اللَّهُ، تو کیستی؟ گفت بنده خدای تو. گفتم: به چه عمل بدین جای رسیدی؟ گفت: هوا را و دنیا را از بهر او بگذاشتم تا مر بر هوا نشاند. **بیت: (243b)** بر هوا آن کسی کند پرواز - که هوا را به زیر پا دارد. [4025] **بر بزرگان شهد و بر طفلان است شیر** [یعنی عشقِ الهی کاملان را عسل و طفلانِ طریقت را شیر است که می‌پرورد. [او به هر کشتی بود منْ الاخیر] یعنی چون کشتی به بار پُر باشد تا به حدّی که به دریا لب به لب باشد چون بر وی یک منّ بار نهند غرق شود. لاجرم عشق نیز همچون غرق کننده است. چون کسی به حضرت خدا تعشّق کند و به تصعّ دوستی و محبّت

نماید چون عشق الهی بیاید وی را غرق کند و از ماسوی فارغ سازد. حکایت: عارفی را گفتند: پسر تو عاشق شد. گفت: باک نیست زیرا چون کسی عاشق شود ظریف و پاک و لطیف گردد و مشغول به معشوق شود، چون عشق او به حق بود از غیر فارغ و عاقل باشد. پس عشق خصلت خوب است. شعر: اذا أنت لم تعشق و لم تدر ما الهوی - فکن حجرا من یابس الصخر جامدا. [4026 غیر این دو بس ملوک بی شمار] غیر امرء القیس و پادشاه آن دیار پادشاهان بی شمار [عشقشان از ملک بر بود و تبار] عشق آن پادشاهان بی شمار را ربود و دور کرد از ملک و قبیله. چون حضرت مولانا چندین لطایف و معارف فرمود باز به قصه عودت نمود.

[4027 جان این سه شه‌بچه هم گرد چین] جان این سه شهزاده هم در حوالی چین [همچو مرغان گشته هر سو دانه چین] همچون مرغان از هر طرف دانه چین شدند و خبرجوی گشته‌اند. در این تنبیه است که سالک راه خدا را می‌باید که هر جا که رود خبر خدا را پرسد و دانه پند و معرفت چیند. [4028 زهره نه تا لب گشایند از ضمیر] این شهزادگان را زهره نبود تا دهان بگشایند از ضمیر و گویند: ما عاشق دختر پادشاهم. [زآنکه رازی با خطر بود و خطیر] زیرا سرّی بایم بود و بزرگ. [4029 صد هزاران سر به پولی آن زمان] یعنی وقتی که [عشق خشم آلوده زه کرده کمان] عشق خشمناک باشد و کمان را زه کند. [4030 عشق خود بی خشم در وقت خوشی] مرهون است. [خوی دارد دم به دم خیره‌گشی] یعنی عشق بی-خشم آلودگی عادت دارد، دم به دم به سراسمگی و حدّت کشتن. حکایت: اصمعی گفت: وقتی از اوقات در اثنای اسفار به قبیله بنی عذره نزول کردم و اهل آن قبیله را اکثر به عشق و عاشقی و به رقت قلب و لطافت طبع موصوف یافتم. و در وثاقتی که بودم دختری را دیدم در غایت حسن و جمال و نهایت لطف و کمال. روزی بر سبیل به تفرّج از آنجا بیرون آمدم و طوفی می‌کردم. جوانی دیدم ضعیف‌تر از هلال و نحیف‌تر از خلال. دیکی بر سر آتش نهاده بود و گرم گرم آتش می‌فروخت و نرم نرم زمزمه‌ای می‌کرد و در آتش عشق می‌سوخت. اشتراق سمع کردم.

این ابیات می‌خواند و قطرات عبرات از دیده می‌بارید. شعر: فلا عنک لی صبر و لا فیک حيلة - و لا عنک لی بدّ و لا عنک مهرب ❁ فلو کان لی قلبان عِشْتُ بواحد - و افردت قلبا فی هواکِ معذّب ❁ و لی الف باب قد عرفت طریقه - ولکن (244a) بلا قلب الی این ذهب. از آن جماعت سؤال کردم: این جوان کیست و حالِ او چیست؟ گفتند: او بر آن دختر که تو در خانه‌ای او نزول کرده‌ای عاشق است و به آنکه نزدیک اوست. مدّت ده سال بوده است که یکدیگر را ندیده‌اند. اصمعی می‌گوید: بازگشتم و حالِ جوان به این دختر تقریر کردم. دختر گفت: آن دل‌پیش خویش من است و آن غمزده عم‌زاده من است. گفتم: شک نیست که مهمانِ غریب را در عرب حرمتی هر چه تمامتر است، التماس از خدمت تو آن است که جمالِ خود بدو نمایی و زنگِ فرقت از آئینه جانِ او بزدایی. دختر گفت: صلاحِ او در این نیست. اصمعی گفت: پنداشتم که ضنّت می‌کند و دفع می‌دهد. گفتم: از برای دلِ مهمان قدمی رنجه‌ساز و به جای او بیچاره پرداز تا از مشاهده جمال با کمال تو رّوحی و راحتی در یابد. گفت: مرا رحمت و شفقت در حقّ عم‌زاده بیش از آن است امّا می‌دانم که مصلحتِ او در دیدنِ من نیست، امّا چون باورت نمی‌آید ع تو برو کز پست بیایم من. اصمعی گوید: رفتم و پیشِ آن جوان بنشستم و گفتم: مشاهده یار را و ملاحظه دیدار را حاضر باش که آن نازنین به التماسِ من می‌آید تا مسکن و مأوای تو را به حضورِ خود پُر نور گرداند. ما در این سخن بودیم که دختر از دور پیدا شد و دامن در زمین می‌کشید و گرد بر هوا می‌رفت. جوان چون آن گرد بدید نعره‌ای زد و بر دیگران همچون مصروع افتاد و تا او را از آن موضع برداشتند چند جا اعضای او سخته بود و آتش درگرفته. چون به خانه مراجعت کردم دختر با من از روی عتاب گفت: بیت: آنچه امروز یافت او ز تو یافت - و آنچه دید او ز رهگذارِ تو دید ❁ انه لا یطیق مشاهدة غبار فعالنا - فکیف یطیق مطالعة جمالنا. بیت: در پس پرده شکیب از رخِ دلدار که راست - پرده چون برفکند طاقِ دیدار که راست. نه به ستر توان ساخت نه به تجلّی توان پرداخت آری فی الجملة عارف

را با ستر بهره از عیش است امّا چون تجلّی آید طیش در طیش است. بیت: آفاق پُر از جلوۀ یار است و لیکن - ای وای که ما طاقتِ دیدار نداریم. [4031 این بود کآن لحظه کو خشنود شد] کارِ عشق این بود آن وقت که این عشق خشنود باشد. [من چه گویم چونکه خشم‌آلود شد] من چه گویم؟ کارِ عشق را وقتی که غضبناک شود. حکایت: مردی از اهل دنیا بایزید را گفت: مرا دعایی بکن که خدای تعالی محبّت خود را در دلِ من نهد. گفت: تو استعداد حاصل نکرده‌ای که محبّت او را تحمّل کنی. آن کس گفت: تحمّل می‌کنم، تو دعا بکن. یارانِ آن مرد هم شفاعت کردند. بایزید دعا کرد و گفت: خداوندا، ذره‌ای از محبّت خود در دلِ این مرد بنه. بایزید برفت. عشقِ الهی در دلِ این مرد پیدا شد، چنان گشت که خود را فراموش کرد و دیوانه شد و جامه را دریدن گرفت. یارانش بایزید را رسیدند و تضرّع و زاری کردند (244b) که دعایی بکن که خدای تعالی محبّت خود را از دلِ آن مرد بستاند تا باز عاقل شود. [4032 لیک مَرَجِ جان فدایِ شیرِ او] چراگاهِ جان فدایِ شیرِ آن کس باد. [کِش کُشد این عشق و این شمشیرِ او] که او را قتل کند این عشق و شمشیرش. [4033 کُشتنی به از هزاران زندگی] مقتولِ عشق شدن بهتر است از بسیاری حیات. [سلطنت‌ها مرده این بندگی] و هلاکِ بندگیِ عشق. حکایت: شبلی روزی در مسجد نشسته بود. جوانی عاشق در آمد و با شبلی سخن می‌گفت. شبلی در اثنای مصاحبت از عشقِ الهی سخن گفت. او گوید آن جوان ناله کرد و نعره‌ای بزد و جان تسلیم کرد. بیرون آمدم و کفنِ او راست کردم و غسل بیاوردم تا او را بشست و به کفن پوشیدم و بیرون آمدم که دو سه کس را بیابم تا جنازه او را بردارند. چون باز آمدم مرده را نیافتم، متعجّب بماندم. آوازی شنیدم که بندگانید مرا به وقتِ جان دادن مَلِکُ المَوْتِ ایشان را نبیند و به وقتِ سؤال کردن منکر و نکیر نبیند و به وقتِ حساب کرام الکاتبین در عرصات نبیند و به صراطِ مالک نبیند و در بهشتِ رضوان نبیند. گفتم: پس کجا باشند؟ ندا آمد: فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُّقْتَدِرٍ (قمر ۵۴/۵۵) [4034 با کنایت رازها با همدگر]

آن سه شهزاده به رمز و پوشیدنِ سرها را با یکدیگر [پست گفتندی به صد خوف و حذر] زیرا می‌ترسیدندی از فاش گشتن جز [4035 راز را غیر خدا محرم نبود] که این راز را به کسی گفتن مجال نبود. [آه را جز آسمان همدم نبود] لاجرم از بهر پوشیدنِ راز. [4036 اصطلاحاتی میانِ همدگر] مرهون است. [داشتندی بهر ایرادِ خبر] خدمت مولانا به تقریبِ اصطلاحات که میان سه شهزاده بود انتقال کرد. به آن اصطلاحات که میان اهلُ الله است که ایشان را نیز اصطلاحات اختیار کرده‌اند چنانکه گفته‌اند هر آینه مقرر است و معلوم که هر طائفه را از اهلِ علوم در تبیینِ قوانینِ کلام و تعیینِ مقاصد و مرامِ الفاظی است. مخصوص و عباراتی است مصطلحه که در مقامِ تعلّم و تعلیم و تفهّم و تفهیم جهتِ تقریبِ مستکشفانِ اسرارِ مبانی و تسهیلِ مستطلعانِ طلایع معانی به استعمالِ آن منفرد گشته‌اند. لاجرم طائفه تصوّف نیز که اربابِ علمِ متعالیه و اصحابِ اسرارِ متغالبه‌اند در کشفِ غوامضِ کنوزِ حقایق و شرحِ خفیاتِ رموزِ دقایق به استعمالِ الفاظی متفرّدند که آشنا را معلوم و بیگانه را غیر مفهوم است چه ایشان را نمی‌گذارد که اغیار را بر اسرارِ یار مطلع سازند و در کشفِ زواهرِ انبیا و شرحِ حکمِ مصون به غیر اهل‌ها بمخاطبه هر نااهلی پردازند زیرا که نیلِ حقایقِ ایشان به نوعِ تکلف یا به ضربِ تصرف نیست. بلکه معانی است حضرت الهی به فیض فیضان نامتناهی در قلوبِ قبیله اهلِ صفا و لوحِ ضمیرِ اربابِ وفا و دیعت نهاده است (245a) و در دل‌های بعضی را از برای فهمِ آن گشاده. بیت: آن شناسد حدیث این دلِ مست - که از این باده کرده باشد نوش. و خدمت مولانا فرمود: **قطعه:** اعدا که در کیمن‌اند در غصّه همین‌اند - چون بشنوند چیزی گویند یکدیگر را ❀ زان روی ما و یاران کردیم عهد با هم - پنهان کنیم سر را پیش افکنیم سر را ❀ ما نیز مردانیم بی کم و سنگ کتنیم - بی زخم‌های مبین پیدا نکرده زر را. [4037 زین لسان الطّیّر عام آموختند] از این زبانِ مرغ و اصطلاحِ اهلِ الله عوامُ النَّاس آموختند یعنی آنان که اهلِ حال نیستند مقالِ اربابِ حال آموختند. [طمطراق و سروری آموختند] الفاظِ بلند گفتن و بزرگی

تحصیل کردند. رباعی: پوشیده مرقع‌اند این خامی چند - بگرفته ز طامات الف لامی چند ❁

نارفته رو صدق و صفا کامی چند - بدنام کننده نکونامی چند. [4038 صورتِ آوازِ مرغ است آن کلام] یعنی در صورت اصطلاح اهلِ تصوّف است سخنِ عوام. [غافل است از حالِ مرغانِ مردِ خام] نداند حالِ اهلِ الله را مردِ عامی و خامی. لاجرم کسانِ بسیار اصطلاحاتِ اهلِ تصوّف را آموخته‌اند اما به سیر و سلوک و حال مقامِ ایشان را نرسیده‌اند و ندیده. [4039 کو سلیمانی که داند لحنِ طیر] کجاست سلیمان که آوازِ مرغ را داند؟ [دیو گرچه مُلک گیرد هست غیر] دیو اگرچه مُلکِ سلیمان گیرد اما او غیر است نه همچون سلیمان بس شیخ مترسم که اصطلاحِ تصوّف داند و به جای کامل نشیند اما همچون او نباشد. [4040 دیو بر شبه سلیمان کرد ایست] دیو به ماندیِ سلیمان توقف و قرار نمود و به جای او بنشست. [علمِ مکرش هست و علّمناش نیست] او را علمِ مکر و حيله هست اما علّمنّا نیست. در اینجا اشارت است به آن آیتِ کریمه که در سوره نمل است: وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ (نمل ۱۶/۲۷)، یعنی میراث گرفت سلیمان از داود علیهما السلام مُلک را و علم را و نبوّت را و گفت: ای مردمان آموخته شدیم ما گفتارِ مرغان را و داده شدیم یعنی ما را دادند از هر چیز که بدان محتاج بودیم. به درستی که این عطا افزونی است آشکارا که بر هیچ کس مخفی نیست. لاجرم سخنِ مرغان سلیمان می‌داند. مقصودِ خدمت مولانا این است که مترسم و آن کس که تغیرِ شکل لاجلِ الاکل کرده است و اصطلاحِ اهلِ حال و مقالِ ایشان را آموخته که ظاهرِ الفاظ را می‌داند همچون دیو است که به جای سلیمان نشسته است، علمِ مکر و حيله داند اما منطقُ الطیر را از جانبِ حق نیاموخته یعنی معانیِ آن اصطلاحات و مقام و حالات نمی‌داند. [4041 چون سلیمان از خدا بشّاش بود] یعنی گشاده‌روی و خندان بود. [مَنْطِقُ الطَّيْرِ زِ عُلْمِنَاشِ بود] زبانِ مرغ از تعلیم داده شدن و آموختن بود. [4042 تو از آن مرغِ هوایی فهم کن] ای مبتدی

اهل هوا زیرا [که ندیدستی طیورِ مِنْ لَدُنْ] یعنی ندیده‌ای کاملان را. بیت: نظرِ پاکِ مرا سهل
 مپندار که من - روزگاریست که پرورده اهلِ نظرم. [4043 جای سیمرغان بود آن سوی قاف]
 (245b) یعنی محلّ کاملان است قربِ حضرت خدا. [هر خیالی را نباشد دست‌باف] پس هر
 کس که تأملِ صنعتی می‌کند به خیالِ خویش دستش نمی‌تواند که آن صنعت را بکند. لاجرم
 کسی که تخیلِ طریقت می‌کند به این خیالِ مجرّد به درگاهِ حق نمی‌رسد و به سخن گفتن
 مشاهده مقامات نکند. پس به حکمِ النَّصِيحَةُ سَهْلٌ وَ الْمُشْكِلُ قَبُولُهَا؛ گفتن آسان است، کردن
 مشکل است. [4044 جز خیالی را که دید آن اتفاق] مگر خیالی را دست‌باف باشد که
 اتفاق آن را می‌بیند و نادر افتد امّا چون تمکین نیافته است در آن قرار نمی‌گیرد. [آنگهش بَعْدَ
 الْعِيَانِ اُفْتَدِ فِرَاقِ] باز از جانبِ حق استتار واقع شود. [4045 نه فراقِ قطع بهرِ مصلحت] آن
 فراق و استتار که از جانبِ حضرت خدا واقع شود آن فراقِ قطع نیست بلکه از برای حکمتِ
 الهیه است که مشاهده الاِبرارِ مِنَ التَّجَلِّيِّ وَ الاستتار. [کآمین است از هر فراق آن مَنْقَبَتِ] و
 هنر و صنعت یعنی کسی که سالکِ طریقت باشد خالی از فضلِ الهی نباشد که مَنْ تَشَبَّهَ قَوْمًا
 فَهُوَ مِنْهُمْ. حکایت: خواجه فاسق را بنده صالح بود که هرگاه به ذکرِ خدا مشغول بود. روزی
 خواجه وی را عتاب کرد که چند لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ می‌گویی؟ پس از مدّتی خواجه بمُرد. وی را در
 خواب دیدند به مغفرت رسیده. سببِ مغفرتش پرسیدند. گفت: آن روز که بنده را عتاب کردم
 همچون ذاکران لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ گفتم، حضرت خدا ملائکه را گفته: این کس خود را به ذاکران
 تشبیه کرده بود. پس وقتِ نَزْعِ مِنْ گفتم: من وی را آمزیدم، جانش به بهشت برید. [4046
 بهرِ استبقایِ آن روحی جسد] برای بقا طلبیدن آن تنِ جانی [آفتاب از برف یکدم درکشد]
 یعنی یک دم سر درکشد و روی بتابد نه دائماً و همواره که تا آن را سردی نرسد و مهجور نماند.
 لاجرم اندکی فیض و فضلِ الهی بنده را غایتِ پادشاهی است. [4047 بهرِ جانِ خویش جو
 زیشان صلاح] برای سلامتِ جانِ خود به جوازِ اهلِ الله صلاح را [هین مدّزد از حرفِ ایشان

اصطلاح] سرقه مکن از الفاظ ایشان اصطلاح را که قول بلا عمل سود ندارد. چون خدمت مولانا پیش گفته بود که آن سه شهزاده اصطلاحاتی داشته بودند با همدیگر بدان تقریب قصه زلیخا را می‌آورد که او نیز اصطلاحات داشته بود. [4048 آن زلیخا از سپندان تا به عود] سپندان و سپند به ترکی یوزرلک یعنی زلیخا از هر چیز خواه آن چیز حقیر باشد خواه جلیل [نام جمله چیز یوسف کرده بود] یعنی چنانکه زلیخا هر چیز را که گفتی از او یوسف را اراده کردی. همچنان این سه شهزاده اصطلاحات اختیار کرده بودند، هر سخن که گفتندی از او به رمز و کنایت دختر شاه چین بخواستندی. [4049 نام او در نامها مکتوم کرد] نام یوسف را در نامه‌ها آن زلیخا بپوشید. [محرمان را سرّ آن معلوم کرد] همدمان را سرّ آن اعلام کرده بود که ایشان دانستندی. [4050 چون بگفتی موم ز آتش نرم شد] مراد زلیخا از این سخن [این بُدی کآن یار با ما گرم شد] که آن یوسف به ما مائل و ملایم گشت. [4051 ور بگفتی مه برآمد بنگرید] و اگر زلیخا بگفتی ماه طالع شد نظر بکنید. [ور بگفتی سبز شد آن شاخ بید] و آن را طروت (246a) رسید [4052 ور بگفتی برگ‌ها خوش می‌طپند] و حرکت می‌کنند. [ور بگفتی خوش همی‌سوزد سپند] و همچنین. [4053 ور بگفتی گل به بلبل راز گفت] مراد زلیخا از این سخن راز گفتن یوسف بود او را. [ور بگفتی شه سرّ شهناز گفت] ور بگفتی پادشاه سرّ حقایق گفت. مراد دقیقه گفتن یوسف بود. حکایت: چون یوسف در خلوت گرفتار زلیخا گشت، گفت: یا زلیخا، نشنیدی که آن روز که شوهر تو مرا خرید به تو چه گفت؟ یعنی گفت: اَکْرَمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا. اُکرمی امر بود تو را و از بهر من گفت: عسی ان ینفعنا. این طمع بود چون تو را امر کرد و به من طمع داشت فرمان بندگان و کنیزکان را کنند و طمع به خداوند دارند مرا که یوسفم به محلّ پادشاهان فرو آورد و تو را به محلّ کنیزکان، پس تو در منزله کنیزکان به من خوبی کردی مرا اکرامی داشتی، امر وی را وفا کردی. من در منزله خداوندان روا نیست که نفع نکنم و ضرر کنم. [4054 ور بگفتی چه همایون

است بخت] مراد او از این سخن موافقتِ یوسف بود به خود. [ور بگفتی که بر افشانید رخت] مراد او از این سخن تند شدنِ یوسف بود به او. حکایت: چون زلیخا یوسف را در خلوت بُرد، چیزی را پوشیدن گرفت. یوسف گفت: چه می‌کنی؟ زلیخا گفت: صنم خود را می‌پوشم که از او شرم می‌دارم. یوسف گفت: تو که از صنم خود شرم می‌داری من به شرم از تو اولی‌ترم که پروردگارِ من همه افعالِ من بیند و همه اقوالِ من شنود که سمیع و بصیر است.

4055 ور بگفتی که سقا آورد آب] مراد او گریستنِ خود بود و همچنان. [ور بگفتی که بر آمد آفتاب] طالع شد خورشید. مراد او از این سخن طلوعِ طلعتِ یوسف و روی نمودنِ او بود.

4056 ور بگفتی دوش دیگی پخته‌اند] مراد او از این سخن امتزاجِ یوسف بود با او و همچنان. [یا حوایج از پُرش یک لخته‌اند] و یکپاره و متحداند. **4057** ور بگفتی هست نان‌ها بی‌نمک] و همچنین. [ور بگفتی عکس می‌گردد فلک] مراد او از این سخن تندیِ یوسف بود و روی گردانیدنِ او. **4058** ور بگفتی که به درد آمد سرم] مراد او زیادگیِ مرضِ عشق و سختیِ یوسف بود. [ور بگفتی دردِ سر شد خوشترم] مراد او نیکی نمودنِ یوسف بود.

حاصلِ کلام این است که **4059** گر ستودی اعتناقِ او بُدی] اگر مدح کردی مرادش دست بر گردن نهادنِ یوسف بود. [ور نکوهیدی فراقِ او بُدی] اگر ذم کردی دوریِ یوسف بود.

4060 صد هزاران نام گر برهم زدی] و بگفتی [قصِدِ او و خواهِ او یوسف بُدی] مرادش یوسف بود، نه غیر. **4061** گُرسنه بودی چو گفתי نامِ او] مرهون است. [می‌شدی او سیر و مستِ جامِ او] چون زلیخا گرسنه بودی در وقتِ گرسنگی چون نامِ یوسف گفתי سیر گشتی و مستِ قدحِ او شدی. **4062** تشنگیش از نامِ او ساکن شدی] و سیراب گشتی و بدان که سیر و سیراب شدن به مشاهدهٔ جمالِ یوسف (246b) به زلیخا مخصوص نبود، بلکه چون در سالِ هفتم از مدّتِ قحطِ چهل روز مانده بود، در همه انبارها هیچ طعام نماند. اهلِ مصر به فریاد آمدند، گفتند: خلق جمله هلاک خواهند شد، دعا کن تا خدای تعالی ما را طعام دهد.

جبرئیل آمد، گفت: یا یوسف، خدای تعالی تو را سلام می‌کند و می‌گوید: من قادرم که اهلِ مصر را طعام دهم لکن حکم من چنان است که بفرمایی تا هر روز تختِ تو در میدان نهند و تو بر تخت بنشینی و منادی کن تا اهلِ مصر جمع شوند زن و مرد و کوچک و بزرگ و همه به جمالِ تو نگرند. در هر روزی یک بار تا دیگر روزی ایشان را اشتهای طعام نباشد و آرزوی شراب نباشد. یوسف در این چهل روز وقتِ چاشت بر تخت نشستی در میدان و خود را نمودی به مصریان تا جمله خلایقِ شریف و وضع و مرد و زن در جمالِ وی نگریدندی، از لذتِ مشاهدهِ وی تا روزِ دیگران و ایشان را آرزوی طعام و شراب نبود. [نام یوسف شربتِ باطن شدی] و همچنین. [4063] **ور بُدی دردیش زآن نام بلند** اگر زلیخا را مرض بودی نامِ یوسف گفتی از آن نام بلند [دردِ او درحالِ گشتی سودمند] و صحتِ یافتی. [4064] **وقتِ سرما بودی او را پوستین** نامِ یوسف زلیخا را در فصلِ شتا پوستین بود که به ذکرِ نامِ او حرارت حاصل می‌شد، حاجت به پوستین نمی‌شد. [این کند در عشقِ نامِ دوست این] کسی که عاشقِ حق باشد نامِ او این کارها را می‌کند. **حکایت:** سهل گفت: درویشی صاحبِ مال نزدِ ما آمد. خواستم که به او مصاحبت و مقارنت کنم. سوگند دادمش از نزدِ من نرود. گفت: به شرط آنکه جز من طعام نخوری، تا من نخورم تو نیز نخوری. من نیز قبول کردم. چون سه روز چیزی نخوردیم طاقبتِ من نماند. گفتم: ای درویش، مرا اذن می‌دهی بخورم که با تو نمی‌توانی که صبر کنم. گفت: تو بت منی، از آن جهت صبر کردن نمی‌توانی اما اگر با او بودی صبر می‌کردی همچون من.

[4065] **عام می‌خوانند هر دم نامِ پاک** عوام اگرچه نامِ خدا را یاد کنند دایماً اما [این عمل نکند چو نبود عشقناک] این کارها نمی‌کند زآنکه عشقناک نیستند. لاجرم تأثیر را عشق می‌باید. [4066] **آنچه عیسی کرده بود از نامِ هو** که مرده را زنده می‌کرد. [می‌شدی پیدا ورا از نامِ او] یعنی از نامِ خدا. [4067] **چونکه با حق متصل گردید جان** چون با خدا پیوسته شد جانِ عیسی یا جانِ کسی. [ذکرِ آن این است و ذکرِ اینست آن] سخنِ حق سخنِ جان

است و سخنِ جان سخنِ خداست یا یادِ آن این است یادی این است آن. [4068 خالی از خود بود و پُر از عشقِ دوست] چون به خدا پُر شد این جان ظرفِ گشت. پس هر چه از او پیدا شود از طرفِ خداست. [پس ز کوزه آن تَلابَد که در اوست] که به حکمِ کَلِّ اَناءِ یترشح بما فیه هر چه در کوزه هست آن تَلابَد. حکایت: خواجه حریری گفت: در میان ما مردی بود که بسیار الله الله می‌گفت. روزی چیزی بر سرِ وی رسید، مجروح شد و خون بر زمین دوید نبشته پدید آمد الله الله. [4069 خنده بوی زعفران وصل داد] کسی که زعفران خورده باشد می‌خندد و خنده او دلالت می‌کند که زعفران خورده است. پس خنده ذکرِ خدا بوی زعفران وصل می‌دهد و هر کس که در درون چیزی دارد آن پیدا شود. [گریه بوهایی پیازِ آن بَعاد] کسی که (247a) پیاز بوید از او گریه پیدا شود. لاجرم گریه بوی پیاز دوری می‌دهد. حکایت: حسن بصری گفت: حلاوت در سه کار است: یکی در نماز، دوم در ذکرِ حق، سوم در قرآن خواندن. اگر کسی حلاوت را در این سه بیابد فبها و الا بداند که در فیض بر وی بسته است. [4070 هر یکی را هست در دل صد مراد] هر یکی را از عوام در دل صد مراد هست. [این نباشد مذهبِ عشق و وداد] کسی که دعویِ عشق حق کند چنان می‌باید که در دل او جز حضرت خدا نباشد زآنکه هر چیز که غیر خداست حجاب است چنانکه می‌فرماید: [4071 یار آمد عشق را روز آفتاب] یعنی اگر عشق و عاشق را در روزِ روشن آفتاب یار شود یعنی غیر حق قرین او گردد اگرچه آن غیر چیزی نورانی باشد مثل آفتاب. [آفتاب آن روی را همچون نقاب] آفتاب اگرچه نورانی است روی حق را حجاب شود. [4072 آنکه نشناسد نقاب از روی یار] کسی که نقاب را از یار فرق نکند [عَابِدُ الشَّمْسِ است دست از وی بدار] آن کس عابدِ حضرت خدا نیست، عابدِ ماسوی است، از وی دست بکش. [4073 روز او و روزی عاشق هم او] کسی که عاشقِ صادق است آن را روز خداست و روزی هم خداست. [دل هم او دلسوزی عاشق هم او] زآنکه عاشق از خود خالی شده است و به دوست مالی گشته و در وی

جز دوست نمانده. [4074 ماهیان را نقد شد از عینِ آب] فاعلِ نقد شد مضمونِ مصراع ثانی است. [نان و آب و جامه و دارو و خواب] یعنی چنانکه ماهیان را نان و آب و جامه و علاج و جای استراحت از عینِ آب است و همچنان ذاکران را همه حوایج و مهمات ذکرِ حق تعالی است. حکایت: سهل گفته: روزی فقیر به نزد ما آمد و گفت: گرسنه‌ام، غذا می‌خواهم. یارانِ خود را گفتم: بیارید قُوتِ احباب را. گفت: آن چه چیز است؟ گفتم: خرما و نان. گفت: غلط کردی ای شیخ، زیرا قُوتِ احباب نزد من ذکرِ خداست. [4075 همچو طفل است او ز پستان شیرگیر] کسی که ذاکر است همچون طفل از پستان شیر گیرد. [او نداند در دو عالم غیرِ شیر] پس کسی که ذاکرِ صادق است غیرِ ذکرِ حق چیزی دیگر نمی‌داند. [4076 طفل داند هم نداند شیر را] طفل شیر را هم می‌داند هم نمی‌داند. لاجرم ذاکرِ ذکرِ خدا را می‌داند و حقیقتِ او را نمی‌داند که چه نامِ بزرگ است. [راه نبود این طرفِ تدبیر را] بلکه عشقِ الهی و نامهٔ دعوتِ پادشاهی عاشقان و ذاکران را می‌کشد و در مجمعِ ذکر و عبادت می‌آرد. [4077 گنج کرد این گردنامه روح را] احمق و بیخود ساخت این مکتوبِ جمعیتِ جان را. حکایت: ابو علی دقاق گفت: یادِ حق را منشورِ ولایت و نامهٔ جمعیت و سببِ وصلت خوانند و هر دلی که از یادِ حق غافل شد از ولایت معزول گشت و از مجمعِ اخوان و قربِ رحمن دور شد. [تا بیابد فاتح و مفتوح را] که آن جان بیابد کشانیده و گشاده را. حکایت: ذوالنون مصری گفت: یادِ حق آن است که یاد کننده از یادِ غایب شود تا به حضرت خدا پیوسته گردد زآنکه گفته‌اند حقیقة الذّکاران یعنی الذّکر فی مشاهدة مذکورة و در معنی کلامِ خدا که وَادَّكُرَ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ، گفته‌اند یاد کن خدا را چون نفسِ خود را فراموش کنی. [4078 گنج نبود در رَوش بلکه اندر او] احمق نباشد در فتنِ راهِ حق بلکه اندر وی [حاملش دریا بود نه سیل و جوی] می‌برنده او را دریا باشد نه آبِ اندک. حکایت: امیرُ المؤمنین علی رضی الله عنه گفت: الذّکْرُ بَيْنَ الذّکْرَيْنِ وَ الْإِسْلَامُ بَيْنَ السَّيْفَيْنِ وَ الدِّينُ بَيْنَ الْفَرَضَيْنِ. معنی کلامِ اوّل این است که

بنده نتواند که ذکر کند مادام که حضرت خدا او را ذکر نکند به توفیق و چون بنده خدا را ذکر کند خدا نیز او را ذکر کند به مغفرت. پس ذکر بنده در میان دو ذکر حق تعالی است. (247b) و معنی کلام دوم این است که کافر را به شمشیر می‌کشد در غزا مگر مسلمان شود و باز به شمشیر کُشند اگر مرتد گردد. پس اسلام در میان دو شمشیر است. و معنی کلام سوم آن است که بنده را فرض است گناه ناکردن و اگر گناه کند فرض است استغفار کردن، پس دین در میان دو فرض است. [4079 چون بیابد او که یابد گم شود] چگونه بیابد که هر که بیابد فانی شود باز تحقیق کند بر وجه تمثیل. [همچو سیلی غرقه قلزم شود] لاجرم ذات سیل معدوم نشود بلکه صفات او متبدل گردد که صفات دریا گیرد. ذاکر و واصل نیز چنین است. پس از این معنی را تحقیق کند که فنا و نیستی سبب کمال و کمال بقاست. [4080 دانه گم شد آنگهی او تین بود] تخم انجیر چون در زمین گم و مدفون گردد و انجیر شود، پس کسی که به حکم حقیقه ذکر نسیان ماسوی المذکور و به موجب مؤثوثا قبل اَنْ تَمُوتُوا فانی گردد، بقا و عطا یابد. [تا نمردی زر ندادم این بود] چنانکه در حکایت صدر جهان شنیدی.

[بعد مکث ایشان مُتواری در بلاد چین] پس از درنگ کردن ایشان پوشیده گشتن در ولایت چین. [در شهر تختگاه] در شهری که دارُ الخِلافة است. [و بعد دراز شدن صبر بی صبر شدن آن بزرگین] و پس از دور و دراز شدن صبر بی صبر شدن آن برادر بزرگین [که من رفتم اَلْوَداع خود را بر شاه چین عرضه کنم] یعنی و گفتن او که من می‌روم شما را اَلْوَداع خویش را بر پادشاه می‌نمایم. [إِذَا قَدِمَ تَبْلُغِي مَقْصُودِي] یا پای من برساند مرا به مقصود من. [أَوْ أَلْقِي رَأْسِي كَفُؤَادِي ثُمَّ] یا سر را بیفکنم همچون دل خود در آنجا. [یا پای رساندم به مقصود و مراد] [یا سر بنهم همچو دل از دست آنجا] این بیت ترجمه تازی است. [و نصیحت برادران او را سود نداشتن] یعنی در این مطلب این نیز هست، برادران منع کردند و پند دادند، سود نداشت. [يَا عَاذِلَ الْعَاشِقِينَ دَعُ فِتْنَةً] ای ملامت کننده عاشقان، بگذار

جماعتی را. [أَضَلَّهَا اللَّهُ كَيْفَ تُرْشِدُهَا] گمراه کردن آن جماعت را خدا یعنی حیرت داد

چگونه راه راست نمایی آن جماعت را؟

[4081 آن بزرگین گفت ای اخوان من] از آن سه شهزاده برادر بزرگین گفت: ای برادران من.

مراد در اینجا از برادر بزرگین نفسِ لَوَّامه است. بدان که نفس که حضرت خدا در قرآن یاد کرد

سه است: یکی آنکه اَمَّارَه چنانکه گفت: إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ (یوسف ۵۳/۱۲)، و یکی

لَوَّامه چنانکه گفت: لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ❁ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (قیامة ۲۰۱/۷۵)، و

یکی مطمئننه چنانکه گفت: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (فجر ۲۷/۸۹). [از انتظار آمد به لب

این جان من] چون نفسِ لَوَّامه از گناه نادم شود و خود را ملامت کند سلوکِ طریق عیادت

خواهد که این سخن را گوید: [4082 لأَبَالِي گشته‌ام صبرم نماند] زیرا [مر مرا این صبر در

آتش نشانند] یعنی اگر بر این حال بمیرم به آتش می‌رسم که رسول الله علیه السلام گفت: مَنْ

جَاوَزَ الْأَرْبَعِينَ وَ لَمْ يَغْلِبْ خَيْرُهُ وَ شَرُّهُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. [4083 طاقِ من زین صبوری

طاق شد] یک تا یا دو تا گشت. [واقعه من عبرتِ عُشَّاق شد] حال من عبرتِ دیگران

گشت. شعر: یا غادِيَا فِی غَفْلَةٍ وَ رَاحِيَا - الی متی تستحس القبايح. [4084 من ز جان سیر

آدم اندر فراق] و در دوری یار. [زنده بودن (248a) در فراق آمد نفاق] زآنکه عاشق صادق

رضا نمی‌دهد به فراقِ یار بلکه بمیرد. بیت: به تیغِ گر زنی باکی ندارم - که هجرانِ ترا طاقت

نیارم. [4085 چند دردِ فُرْقَتش بکشد مرا] که این چند بار مردن است؟ [سر بُرِ تا عشق

سر بخشد مرا] یعنی مراداتِ نفسانیّه و شهواتِ جسمانیّه را بکُش تا عشقِ الهی حیاتِ دیگر و

زندگی آخر دهد مرا. [4086 دین من از عشق زنده بودن است] مذهب و دین من زندگی

تن نیست بلکه از عشق زنده گشتن است. [زندگی زین جان و سر ننگ من است] که این

حیاتِ شهوانیّه رسوایی باشد در دنیا و آخرت. شعر: کَيْفَ تَكُونُ حِينَ تَقْرَأُ فِی غَدٍ - صحیفه‌قد

حوت الفضایحا. [4087 تیغ هست از جانِ عاشق گردروب] یعنی تیغِ عشق هست که از

جان عاشق غبار را می‌روید و پاک کند. [زآنکه سیف افتاد مَحَّاءُ الذُّنُوبِ] چنانکه به حکم السَّيْفِ مَحَّاءُ الذُّنُوبِ تیغ محو کننده گناه‌هاست یعنی کافری که مسلمانی را بزند و شهید کند گناه‌های او محو گردد. لاجرم به تیغ ریاضت کردن نفس را زدن از معاصی پاک کردن است.

4088 چون غبارِ تن بشد ماهم بتافت] چون غبارِ تن برود ماهِ جانِ من تابان شود و نورش پیدا گردد زیرا [ماهِ جانِ من هوایِ صاف یافت] لاجرم مردنِ تن از غبارِ او صافی شدن و زندگی باقی یافتن باشد که توبه و استغفار سببِ صقالت است و بزرگان گفته‌اند: مؤمن را می‌باید که عمل کند از بهر خدای تعالی و اجتناب کند از معاصی او تا دلِ او صاف شود. **4089** عمرها بر طبلِ عشقت ای صنم] مرهون است. [إِنَّ فِي مَوْتِي حَيَاتِي می‌زنم] همچون منصور حلاج اُقْتُلُونِي یا ثِقَاتِي إِنَّ فِي مَوْتِي حَيَاتِي می‌گویم چون عمرهاست که چنین دعوی می‌کنم و همچنین **4090** دعویِ مرغایی کردست جان] چون جانِ من دعویِ مرغایی کرد و فی الحقیقه مرغایی است یعنی روح پیش از مخلوق شدن کشتیِ تن در بحرِ وحدت و در حضرت عندیّت الهیه بود، اگر تن ضعیف شود بلکه بمیرد غم نیست چنانکه می‌فرماید: [کی ز طوفانِ بلا دارد فغان] زآنکه مرغایی را از طوفان غم نیست. **4091** بطّ را ز اشکستنِ کشتی چه غم] زیرا [کشتیش بر آب بس باشد قدّم] کشتیِ بط بر آب قدم و پای او بس است. **4092** زنده زین دعوی بود جان و تنم] جان و تن من زنده از این دعوی است که من از مردن غم نمی‌خورم. [من از این دعوی چگونه تن زنم] و ساکت شوم. **4093** خواب می‌بینم ولی در خواب نی] رؤیا می‌بینم ولی در نوم نی. کسی که عاشقِ صادق باشد آن را معاینه مکاشف گردد. [مدّعی هستم ولی کذاب نی] پس ای محبوبِ من **4094** گر مرا صد بار تو گردن زنی] و سر ببری [همچو شمعم برفروزم روشنی] چنانکه شمع به سر بریدن روشن‌تر شود. حکایت: جنید گفت: شبی بر وردِ خود برخاستم. خلاوتِ پیشین نیافتم. خواستم که خواب کنم، نتوانستم و بنشستم. قادر نشدم که بنشینم. در را گشادم و بیرون رفتم. مردی دیدم در

عیالی (248b) خود را پیچیده در راه خسبیده. چون مرا احساس کرد سر را برداشت و گفت: با بدین ساعت انتظار می‌دهی؟ گفتم: معذور دار که موعد نبود. گفت: محرّکِ دل نرسید؟ گفتم: رسید و آن بیرون آورد. باز گفتم: حاجتِ تو چیست؟ گفت: داءِ نفس کی دوا شود؟ گفتم: وقتی که هوایش را مخالفت کند. چون سخنِ من شنید به نفسِ خود خبر کرد و گفت: بشنو ای نفس، تو را من هفت بار این جواب دادم قبول نکردی، تا از چند اکنون شنیدی بازگردید، ندانستم که که بود. خدمت مولانا در این مقام از زبانِ نفسِ لَوّامه این سخن‌ها را گفت، مقصودِ نفسِ لَوّامه در اینجا این است که بی‌علم و ارشاد وصولِ حق میسر است و لهذا از طرفِ او می‌گوید: [4095 آتش از خرمن بگیرد پیش و پس] اگر آتش خرمن را از هر طرف بگیرد یعنی حاصلِ عر تلف شود و از علم و معرفت چیزی نباشد دعوتِ الهی و جذبۀ شاهی و نورِ ماهی بس است، و لهذا می‌گوید: [شب‌روان را خرمنِ آن ماه بس] و آن ماه دلیلِ راه بس که هرگز پوشیده نمی‌شود چنانکه [4096 کرده یوسف را نهان و مُختَبی] پنهان و مختفی. [حیلَتِ اخوان ز یعقوبِ نبی] فاعِلِ کرده حیلَتِ اخوان است. [4097 خُفیه کردندش به حیلَتِ سازی] اخوان پوشیده کردند یوسف را به حیلَتِ ساختن. [کرد آخر پیرهن غمّازی] پس کسی که عاشقِ صادق است دوست از وی نهان نمی‌شود بلکه عاشق به جذبۀ دوست به او می‌رسد. چون نفسِ لَوّامه چنین گفت عقل و روح وی را پند دادند که خدمت مولانا حکایت می‌کند: [4098 آن دو گفتندش نصیحت در سَمَر] چون برادرِ بزرگین چنین سخن گفت آن دو برادر این بزرگین را پند گفتند در خبر [که مکن ز اخطار خود را بی‌خبر] که مساز خود را از خطرِها بی‌خبر یعنی از خطرِها و ضررِها غافل مباش. [4099 هین منہ بر ریشهایِ ما نمک] زیرا تو را هلاک می‌کنند دردِ ما زیاده گردد. [هین مخور این زهر بر جلدی و شک] این زهر را به چابکی و نادانی مخور. لاجرم کسی که به سوی یارِ بی‌دلیل رود به خطر و هلاک افتد. [4100 جز به تدبیرِ یکی شیخی خبیر] مرهون است. [چون روی چون نبودت قلبی بصیر] یعنی

جز به تدبیر شیخی آگاه چگونه می‌روی؟ چون تو را نیست دلی بینا و دانا، چنانکه گفته‌اند

التَّصَوُّفُ أَوَّلُهُ عِلْمٌ وَ أَوْسَطُهُ عَمَلٌ وَ آخِرُهُ مَوْهَبَةٌ. [4101 وای آن مرغی که نارویده پَر] وای آن مرغ بیچّه را که هنوز پرش رسته و تمام شده نباشد. [بَر پَرَد بر اوج و اُفتد در خطر] بر بلا بپرد و در جای خطرناک و موضعِ هلاک افتد. [4102 عقل باشد مرد را بال و پری] مرد را عقل معاد بال و پر است. [چون ندارد عقل رهبری] چون کسی که عقل معاد ندارد بال و پرش عقل مرشد است. لاجرم می‌باید که عقل پیر را یار کنی تا وقت خود را ضایع نکنی و در کسبِ ثوابِ آخرت سعی نمایی. حکایت: ابن عطا گفت: عجب آن نیست که یوسف را به ثمن اندک فروختند. عجب آن است که وقت خود را به متاعِ قلیلِ دنیا و غرضِ حقیر و ادنی می‌فروشند که آن عزیز تو را از کبریت احمر است. یوسف را دشمنانِ خود فروختند تو آن چیز را که دوست می‌داری که جان و عمرِ توست به دشمنان می‌فروشی (249a) که آن نفس و شهواتِ اوست. حکایت: امام قشیری گفت: عجب نیست که کسی یوسف را به ثمن اندک فروخت، عجب آن است که کسی یوسف را ارزان خرید. لاجرم اولی‌تر آن است که ترکِ دنیای فانی کنی و این دنیایِ دون را بدهی خدای باقی و نعیمِ مقیم را بخری. [4103 یا مظفّر یا مظفّرجوی باش] تو یا مظفّر شو یا مظفّر را جوینده باش. [یا نظروّر یا نظروّرجوی باش] تو یا اهلِ نظر شو یا اهلِ نظر را جوینده باش. [4104 بی ز مفتاحِ خَرَدِ این قَرعِ باب] بی‌کلیدِ عقل این در را کوفتن [از هوا باشد نه از رویِ صواب] امّا هوای هر کس به نوعی است یعنی بعضی در صورت صلاح است. [4105 عالمی در دام می‌بین از هوا] عالمی را گرفتارِ دامِ بین از هوای نفس و از مکرِ دنیا و از حیلۀ مرشدِ ناقص و اهلِ ریا. [وز جراحت‌هایِ هم‌رنگِ دوا] یعنی بسیار جراحت در صورتِ علاج باشد. لاجرم کسان بسیار چیزی را علاج نپندارند امّا نمی‌دانند که جراحت است و این مکرِ مکاران و حیلۀ عیاران بی‌حدّ است. و این مکر و حیلۀ در مردان نیز باشد فکیف که در فاسقان نباشد. لاجرم مرشدی صادق و ناصحی صحیح می‌باید تا تو را

راه راست بنماید و از مکر و حیل نگاه دارد و در پناه خود آرد ولهذا می‌فرماید: [4106 مار
استادست بر سینه چو مرگ] مار بر سینه خود استاده بود همچون موت. [در دهانش بهر
صید اشگرف برگ] یعنی عادت بعض مار آن است که در دهان خود برگ بزرگ گیرد و روی
و سرش را به آن بپوشد و بر سینه استاده شود تا مرغی ناگهان پیش او آید، آن را گیاه پندارد. آن
مار این مرغ را بگیرد چنانکه می‌فرماید: [4107 در حشایش چون حشیشی او به پاست] در
میان گیاه‌ها همچون گیاهی آن مار بر پاست ایستاده. [مرغ پندارد که او شاخ گیاست] مرغ
مار را نمی‌بیند، آن را نیز شاخ گیاه می‌پندارد. [4108 چون نشیند بهر خور بر روی برگ]
چون آن مرغ از بهر طعام و خوردن بر روی برگ مار نشیند. [درفتد اندر دهان مار و مرگ] که
مار او بگیرد و همچنین [4109 کرده تمساحی دهان خویش باز] عادت تمساح چنین است
که در نیل از آب بیرون آید و دهانش را مفتوح کند. [گرد دندانهای کرمان دراز] در حوالی
دندان تمساح کرمان دراز هست که آن کرمان از بقیه طعام حادث شدست چنانکه می‌فرماید:
[4110 از بقیه خور که در دندانش ماند] مرهون است. [کرم‌ها زوید و بر دندان نشاند]
چون تمساح دهان را باز می‌کند [4111 مرغکان بیند کرم و قوت را] مرغکان آن کرمان و
قوت را در دندان تمساح می‌بینند. [مرج پندارند آن تابوت را] چراگاه و غذا پندارند آن دهان
تمساح را. او خود موضع هلاک است همچون تابوت و قبر. (249b) [4112 چون دهان پُر
شد ز مرغ او ناگهان] یعنی آن تمساح علی الغفلة [در کشدشان و فروبندد دهان] پس
مرغان از حرص لقمه و غذای تمساح شوند. خدمت مولانا به تقریب حرص مرغان و سبب طمع
لقمه لقمه گشتن ایشان پند مختصر می‌فرماید. [4113 این جهان پُر ز نقل و پُر ز نان] این
جهان که پُر از غذا و نان است. [چون دهان باز آن تمساح دان] تو این را همچون دهان
مفتوح تمساح بدان. لاجرم از طعام جهان و فرو رفتن در وی احتراز بکن. [4114 بهر کرم و
طعمه ای روزی تراش] از برای لقمه و غذا ای کاسب رزق [از فن تمساح دهر ایمن مباش]

از مکر و صنعتِ تمساحِ زمانِ غافلِ مباح و پیش از این مکرِ مار و تمساح را دانستی پس بدان که همچون مار و تمساح [4115] روبه افتد پهن اندر زیرِ خاک] روباه عریض و دراز در زیرِ خاک افتد و خود را به خاک بپوشد. [بر سرِ خاکش حُبُوبِ مَکَرِناک] یعنی دانه‌ها را همچون دانهٔ دام بر بالای خاکش بریزد تا مرغ و زاغ آن دانه‌ها را بینند. [4116] تا بیاید زاغِ غافلِ سویی آن] که از آن حبوب بخورد. [پایِ او گیرد به مکرِ آن مکردان] پایِ زاغ را بگریزد آن روباه عیّار. [4117] صدهزاران مکر در حیوان چو هست] ای عاقل [چون بود مکرِ بشر کو مهتر است] از حیوان بزرگ است و عاقل. پس از مکرِ اهلِ ریا و اصحابِ دنیا احتراز می‌باید زآنکه [4118] مُصَحَفی در کف چو زَیْنُ الْعَابِدِین] خود را در صورتِ صلاح می‌نماید. [خنجری پُر قهر اندر آستین] که تا به وقتِ فرصت تو را به آن خنجر بزند، بدان که نامِ زَیْنُ - الْعَابِدِین علی است که فرزندِ حسین بن علی بن ابی طالب است، کنیتِ او ابو الحسین استو شهرتش به زَیْنُ الْعَابِدِین و آن اکابرِ ساداتِ اهلِ بیت است و از جملهٔ تابعین است او از اعلامِ ایشان. زهری گفته: من ندیدم قریشی را که افضل باشد از علی بن الحسین یعنی زَیْنُ الْعَابِدِین. حکایت: از اصفعی روایت کنند که گفت: از بهر حج به مکه رفتم. شبی کعبه را طواف می‌کردم. حنین و انین و زاری و گریه شنیدم و پیش رفتم. جوانی خوب دیدم که استارِ کعبه را گرفته بود و می‌گفت: یا سَیِّدِی، همه دیده‌ها در خواب است، تو بیداری که أَنْتَ حَيٌّ لَا تَمُوتُ. و می‌گفت: یا مولای پادشاهان را درها بسته و خُراسانِ ایشان نشسته، اما درِ تو باز است، سایلان را و من سایل و خایف و ضعیف و خاطی و گنه‌کارم. بر درِ تو ایستاده‌ام، رحمتِ تو رجا می‌کنم و احسانِ تو را طالبم. باز سخت بگریست و این ابیات می‌خواند. شعر: یَا مَنْ یُجِیبُ دُعَاءَ الْمُضْطَرِّ فی الظُّلَمِ - یَا کَاشِفَ الضُّرِّ و البَلَوِ و السَّقَمِ ﴿۱﴾ قَدْ نَامَ و فَدَکَ حَوْلَ الْبَیْتِ وَانْتَبَهُو - و انت ربّ عظیم‌الملك لم تنم ﴿۲﴾ اَدْعُوكَ رَبِّی دَعَاءَ خَائِفٍ وَجَلٍ - فَارْحَمْ بُكَائِی بِحَقِّ الْبَیْتِ و الحرَمِ ﴿۳﴾ اَنْتَ الْعَفُوُّ فَجُدْ مِنْکَ یَا اَمَلِی - وَاعْطَفْ عَلَی فِیاضِ الْجُودِ و الْکَرَمِ ﴿۴﴾ و اِنْ کَانَ

عَفُوكَ يَرْجُوهَ ذَوْشَرَفٍ - فَمَنْ يَجُودُ عَلَى الْعَاصِينَ بِالنَّعَمِ. باز سرش را (250a) به سوی آسمان کرد و ندا همی کرد و گفت: اطعتک بمنک فلک المِنَّة علی عَصِيَّتْکَ بجهلی فلک حجة علی الهی اسئالک ان تغفرلی و ترحمنی و لا تحرمنی رؤیة جدی محمد رسولک و نبیک و رحمتک للعالمین. چندان بگریست و تضرع زاری کرد که بی خود و بی هوش افتاد. و اصمعی گوید: به نزدیک وی رفتم، دیدم که آن زَيْنُ الْعَابِدِينَ علی بن الحسین بن علی ابی طالب بود. اصمعی گوید: سرش را بر داشتم و بر پهلوی خود نهادم. و من نیز چندان گریستم که اشک چشم من بر روی مبارک او افتاد و چشم بگشاد و گفت: کیست این که مرا مشغول ساخت از ذکر مولای من؟ گفتم: یا سیدی، بنده تو اصمعی ام و این گریستن و فریاد چیست؟ تو از اهل بیت بنوی و خدای تعالی فرموده است: **إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا** (احزاب ۳۳/۳۳). اصمعی گوید: سر برداشت و گفت: یا اصمعی، نمی شنیدی کلام خدا را: **فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ** (مؤمنون ۱۰۱/۲۳). گفتم: خدا گفت **إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ** (اعراف ۵۶/۷). و گفت: یا اصمعی، هیئات هیئات، **إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْجَنَّةَ لِمَنَ أَطَاعَهُ وَ لَوْ كَانَ عَبْدًا خَبِيثًا وَ خَلَقَ النَّارَ لِمَنَ عَصَاهُ وَ لَوْ كَانَ مَلَكًا قُرِيشيًا**. و بگریست، تا من وی را گذاشتم او بر این حال بود. پس زَيْنُ الْعَابِدِينَ چنین بود و بسا کس خود را چنین نماید اما مکر است چنانکه مرد مکار [4119] گویدت خندان که ای مولای من] تو را ان بشر مکار به خنده همی گوید: ای مولای و خواجه من. [در دل او بابل پُر سحر و فن] در دل او چاه بابل است پُر از سحر و مکر. [4120] زهر قاتل صورتش شهد است و شیر] زهر قاتل است صورتش انگبین و شیر است. [هین مرو بی صحبت پیر خبیر] پس تو را مرشد کامل می باید که اعتماد را شاید. [4121] جمله لذات هوا مکر است و زرق] جمله شیرینی های هوا و شهوات دنیا مکر و حيله است. خلاص از ایشان به عقل و دانش میسر نشود که عقل معاش اگرچه عقل است اما همچون برق

پیدا می‌شود، باز به ظلماتِ غفلت پوشیده گردد. [سوز و تاریکی است گردِ نورِ برق] حرارت و ظلمت در حوالیِ نورِ برق. [4122 برقِ نورِ کوتاه و کذب و مجاز] برقِ نورِ کوتاه است و دروغ و بی‌حقیقت. [گردِ او ظلمات و راهِ تو دراز] حوالیِ او تاریکی‌هاست و راهِ آخرت دراز است. پس به نورِ عقلِ معاش که مصحوبِ لذات است قطعِ مسافهٔ بعید میسر نیست. حکایت: ابو العباس مسروق در عقلِ معاش فرمود: مَنْ لَمْ يَحْتَرِزْ بِعَقْلِهِ مِنْ عَقْلِهِ هَلَكَ بِعَقْلِهِ. مراد از عقلِ اوّل عقلِ معاد است و از عقلِ ثانی و ثالث عقلِ معاش. [4123 نه به نورش نامه تانی خواندن] زآنکه نورِ برق را بقا نیست. لاجرم عقلِ معاش احوالِ خود را نمی‌بیند و اصلاحِ خود نمی‌کند. حکایت: احمد سرخسی گفته: کسی که عقلِ معاد ندارد او را سه خصلت باشد: یکی از تضییعِ عمر غم نمی‌خورد، دوم از فضولِ کلام سیر نمی‌شود، سوم طاقتِ صحبتِ آن کس ندارد که عیبِ او را ببیند. [نه به منزل اسپ دانی راندن] و قطعِ مسافه کردن اگرچه در (250b) فیاضی بُخل نیست اما چون در تو استعداد نیست فیض نیایی زآنکه بر عقلِ معاش اعتماد داری، ولذا می‌فرماید: [4124 لیک جُرمِ آنکه باشی رهنِ برق] یعنی تو که به عقلِ معاش گرفتار شده‌ای و ترکِ دنیا نمی‌کنی از این گناه [از تو رُو اندر گشَد انوارِ شرق] و روی پوشد از تو نورِ الهی. در نقل است که خدای تعالی وحی کرد به موسی علیه السلام که یا موسی، دلِ خود را نهی کن از دوستیِ دنیا تا در او فرود آید دوستیِ من. حکایت: احمد حنبل رضی الله عنه گفته: زهد در دنیا بر سه وجه است: زهدِ عوام است و زهدِ خواص و زهدِ عارفان. زهدِ عوام آن است که دست از حرام بردارد. و زهدِ خواص آن است که افزونیِ حلال را بگذارد. و زهدِ عارفان آن است که هر چه وی را از حضرت خدا باز دارد او را ترک کند. [4125 می‌کشاند مکرِ برقت بی‌دلیل] مکرِ برقِ تو یا مکرِ برقِ تو را می‌کشاند بی‌رهبر. [در مَفَاذِ مُظَلَمی شب میل میل] در صحرای تاریکی شب میل میل. حکایت: در کِتَابِ الْغُرِّ فی الْآثَارِ آورده که مردی پیشِ رسول الله علیه السلام آمد و گفت: یا رسول الله، چگونه بتوانم دانستن که

کارِ من چگونه است؟ رسول الله علیه السلام گفت: هر آن وقتی که بینی کارِ دنیا یا چیزی از دنیا بر تو دشوار گشت بدان که تو بر خیری و هر آن وقتی که بینی کارِ دنیا یا چیزی از دنیا بر تو آسان گشت بدان که تو بر شری. لاجرم ای آنکه مکرِ برق تو را بی‌رهبر به صحرای تاریک می-کشاند [4126] **بر گه افتی گاه و گه جوی اوفتی** [گاه در کوه می‌افتی گاه در جوی افتی. **گاه بدین سو گاه بدان سوی اوفتی**] و از حیرت و ضجرت و از طلب مال و دولت. پس کسی که در مال و جاه است گاه بر کوه است که عقبه و مشقت می‌گشدد، گاه بر جوی و موضعِ هلاک است، گاه در حیرت و اضطراب. حکایت: از انس بن مالک رضی الله عنه مروی است که رسول الله علیه السلام گفت: چون حق تعالی دنیا را بر بنده مؤمن فراخ کند وی بدان شاد شود، نداند که وی را غم و اندوه است و دوری از حق. و چون دنیا را از وی باز دارد اندوهگین شود، نداند که وی را راحت است در دنیا و آخرت و قربت است به حضرت حق. آنکه رسول الله علیه السلام این آیت بخواند **أَيُّحْسِبُونَ أَنَّمَا نُنِذِرُهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنِينَ** ﴿نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ (مؤمنون ۵۶، ۵۵/۲۳). [4127] خود بینی تو دلیل ای **جاه‌جو**] دلیل را نمی‌بینی که منصب جویی. [ور بینی زو بگردانی از او] اگر دلیل را بینی از او اعراض کنی و اتباعش نکنی و می‌گویی [4128] که **سفر کردم در این ره شصت میل**] که قطع مسافه کردم در منصب و نعمت و در ریاست و عزت و در علم و معرفت. لاجرم علم من شامل است و عقل من کامل با وجود این حال. [مر مرا گمراه گوید این دلیل] و این دلیل می‌خواهد که مرا از راه من بگرداند. [4129] **گر نهم من گوش سوی این شگفت**] اگر من گوش را به جانب آن دلیل عجب کنم [ز امر او راهم ز سر باید گرفت] از فرمان آن دلیل راه خود را از سر گرفتن می‌باید و به طریق نو سالک شدن. [4130] من در این ره عمر خود کردم **گرو**] من چند سال است که عمر خود را در این کار صرف کردم. [هرچه بادا باد ای **خواجه برو**] آن مغرور دنیا چنین سخن گوید تو را. پس آن کس را (251a) جواب گفتن می-

باید. [4131 راه کردی لیک در ظنّ چو برق] قطع مسافه کردی در دین اما در ظنّ و گمان همچون برق. [عُشْرِ آن ره کُن پی وحی چو شرق] عُشْرِ آن راه را قطع مسافه کن از پس وحی همچون شرق. پس طالبِ حق را می‌باید که به حالتِ مختصرِ خود مغرور نشود و استغنا ننماید که در راه معنی از استغنا و استکبار شوم‌تر نخاری نیست و پیوسته از عاقبتِ کار و خاتمت اعمار هراسان باید بودن. و از حضرت ربّ العباد به ارشادِ صاحبِ رشاد ساعةً فساعةً معاونت و استمداد باید طلبیدن. بزرگی می‌گفت: عنایتِ بی‌طاعت سود کند اما طاعتِ بی‌عنایت سود نکند. و کسی که تکمیلِ طریقت نکرده باشد همچون غوره‌ای است که رنگِ انگور گرفته اما نیک شیرین نشده و همچون راه‌روی است که علاماتِ راه را شنیده و او را ندیده باشد. پس سلوکش به ظنّ و تخمین بود نه از روی تحقیق و یقین. [4132 ظنّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ خوانده‌ای] اشارت است به آن آیتِ کریمه که در سوره یونس است: وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (یونس ۳۶/۱۰)، و بی‌روی نمی‌کنند بیشتری از ایشان در معتقداتِ خود مگر گمانی را، به درستی که گمان بی‌نیاز نگرداند کسی را از علم و اعتقادِ درست یعنی ظنّ و تخمین به جای حق و یقین نتواند بود، به درستی که خدای تعالی داناست به آنچه ایشان می‌کنند از متابعتِ گمان و اعراض از حجت و بیان. [وز چنان برقی ز شرقی مانده‌ای] یعنی به سببِ چنان نور یک برق و ظنّ و اعتقادِ خود از چنین نورِ شرقی محروم و دور بمانده و آن کس را چنین نیز گفتن می‌باید که [4133 هی درآ در کشتی ما ای نژند] با ما هم‌کشتی باش ای غمناک یعنی ترکِ منصب و دولت کن و با ما در فقر و سلوک هم‌صنعت باش. [یا تو آن کشتی بر این کشتی ببند] یا کشتیِ خود را به کشتیِ ما ببند یعنی در منصبِ صنعتِ خود در پیِ طریقتِ ما برو. حکایت: ابو البرکات گفته: هر آن کسی که عاقل بود به قوتی از دنیا راضی شود و به جمع کردنِ مال مشغول نشود بلکه تشبه به فقرا کند و به عملِ آخرت مشغول گردد که آخرت سرای بقاست و جایگاهِ نعیم و لقاست، و

دنيا سراى فناست و جايگاه مکر و عناست. شعر: يا عجباً منك و انت مبصرٌ - كيف تجنبت الطريق الواضحا ❁ و كيف ترضى ان تكون خاسرا - يوم يفوذ من يكون رابحا. [4134 گوید او چون ترک گیرم گیر و دارا] چون تو آن کس را اینچنین بگویی او گوید: چگونه ترک کنم حکم و حکومت را؟ (251b) [چون روم من در طفیلت کوروارا] چگونه من تابع تو شوم همچون اعمی؟ آن کس را جواب نیست که [4135 کور با رهبر به از تنها یقین] نابینا که با دلیل باشد به از تنها رفتن است. [زآن یکی ننگ است و صد ننگ است از این] با دلیل رفتن یک ننگ است و در تنها و بی دلیل رفتن صد ننگ است که در آخرت ذلیل تر از بسیار کس بود. حکایت: عمر رضی الله عنه از حنف بن قیس پرسید که جاهل تر از همه مردم کیست؟ گفت: آن که آخرت را به دنیا فروشد. [4136 می گریزی از پشه در کژدمی] تو که از اتباع اهل الله عار می کنی و تنها می روی گویا از پشه گریزی به عقرب [می گریزی دریمی تو از نمی] یعنی گویا می گریزی از نمی و شبمی به دریا و غرق می شوی. [4137 می گریزی از جفاهای پدر] و گویا از جفاهای پدر و تأدیب و تهذیب او می گریزی. [در میان لوطیان و شور و شر] و اهل فساد و ضرر. لاجرم کسی که از نظر پیر طریقت دور شود و با اهل دنیا مصاحبت کند متضرر گردد اگرچه در آغاز نیک نماید اما آخر کار بد است چنانکه یوسف علیه السلام پنداشت که به زهت می رود چاهش پیش آمد چنانکه می فرماید: [4138 می گریزی همچو یوسف ز اندهی] گویا همچون یوسف از غصه می گریزی یعنی تو می گویی کسی که در خانه نشیند غمناک شود. پس سیر کردن می باید تا دل گشاده گردد. [تا ز نرتع نلعب افتی در چهی] چنانکه حضرت خدا در سوره یوسف حکیات کرده است: قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ❁ أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (یوسف ۱۲/۱۱، ۱۲). یوسف از این سخن مغرور گشت و پدر را الحاح کرد تا اجازت یافت. اگر تو نیز به سخن اخوان زمان از نظر پدر طریقت دور شوی در چاه بلا افتی چنانکه می فرماید:

[4139] در چه اُفتی زین تفرّج همچو او] همچون یوسف. [مر ترا لیک آن عنایت یار کو]

یوسف را عنایت یار بود که از چاه خلاص شد و به سلطنت و عزّت رسید. تو را آن عنایت کجاست؟ [4140] گر نبودی آن به دستوری پدر] اگر آن تفرّج یوسف به دستور یعقوب علیهما السلام نبودی [برنیاوردی ز چه تا حشر سر] آن یوسف از چاه تا به حشر بیرون نیامدی.

[4141] آن پدر بهر دل او اذن داد] یعقوب از بهر خاطر یوسف اذن بداد. [گفت چون این است میلت خیر باد] از تفصیل کلام خلاصه مرام این است که دوری از نظر پیر و سلوک راه بی دلیل شوم است چنانکه [4142] هر ضریری کز مسیحی سر گشاد] یعنی عیسی علیه السلام به حکم وَأُبْرِئِ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ (آل عمران ۴۹/۳) اعمی را بینا کند. پس هر نابینا که از او سر بکشد [او جهودانه بماند از رُشد] و دور بماند از بینایی و راه راست. [4143] قابل ضو بود اگرچه کور بود] استعداد اسلام و طریقت داشت اگرچه نابینا بود. [شد از این اعراض او کور و کبود] و بر نابینایی بماند. [4144] گویدش عیسی بزن در من دو دست] بگوید عیسی آن نابینا را: به من دو دست بزن. [ای عمی کحلِ عزیزی با من است] عزیز نام شخص است که در کحالی ماهر بود و آن عزیز کحلی پیدا کرده بود که آن کحل را کحلِ عزیز می‌گویند. [4145] از من ار کوری بیابی روشنی] (252a) اگر نابینایی از من روشنایی بیابی [بر قمیصِ یوسفِ جان برزنی] که همچون یعقوب بینا می‌شوی. لاجرم عیسی زمان را کحلِ عزیزی هست که نصایح و حکمت است. هر اهل دنیا و مبتلای منصب و عنا که فی الحقیقه نابیناست چون از آن کحل بینا گردد. فقر و خواری اختیار کند باز عزّت ابد یابد. رسول الله علیه السلام در میان دعا می‌گفت: اللَّهُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُ بِكَ مِنَ الدُّنْیَا وَ زَهْرَاتِهَا تَمْنَعُ الْآخِرَةَ. حکایت: سلمه زاهده پیشِ هارون الرشید رفت و چشمش بر قصر و ایوان افتاد، گفت: شعر: فامّا بیوتک فی الدّٰنِیَا فوَاسِعَةٌ - فلیت قبرک بعد الموت متّسع. هارون الرشید این سخن را شنید، بگریست.

[4146] کار و باری کت رسد بعدِ شکست] قدرت و تصرّف که تو را پس از شکست و کم

نامی رسد. [اندر آن اقبال و منهاج ره است] در آن شکست دولت و راه روشن و طریقت است. حکایت: موسی بن عبدالوهاب گفته: کسی که در دنیا بی طمع باشد و عبادت را بی ریا کند و توانگریش بی مال بود و مهتریش بی حبّ باشد دعایش به نزدیک خدای تعالی مستجاب گردد. و در خبر است که چون ینده طمع از دنیا ببرد و اهل عبادت باشد خدای تعالی ملکی به وی موکّل کند که حکمت را در دل وی بنشاند. [4147 کار و باری که ندارد پا و سر] یعنی آن قدرت و تصرف که بی پا و سر است. [ترک کن هی پیر خرای پیر خر] آنچنان کار و بار را ترک کن پیر را خر یعنی پیر را خریدار شو و بستان خر پیر. حکایت: میری صالح را میرلواء ولایتی کردند. در آن ناحیه پیری صالح بود. آن میر به آن پیر صحبت می کرد و به مردمان می گفت: حظّ و ذوق من از میری این ولایت صحبت این صاحب ولایت است. آخر به برکت صحبت پیر ترک میری و ولایت کرد، صاحب ولایت گشت. [4148 غیر پیر استاد و سرلشکر مباد] تو را [پیر گردون نی ولی پیر رشاد] یعنی مراد ما از پیر آن نیست که سال بسیار دیده و سپیدموی گشته باشد بلکه آن پیر است که مرشد راه راست باشد چنانکه فرموده است: بیت: کرده ام بخت جوان را نام پیر - کو ز حق پیر است نه از ایام پیر. [4149 در زمان چون پیر را شد زبردست] و در حکم او گشت. [روشنایی دید آن ظلمت پرست] که صحبت پیر روشنایی دهنده است. پس آن کس را چه کردن باید آن را بیان می کند. [4150 شرط تسلیم است نه کار دراز] شرط طریقت تسلیم است نه عمل طویل به زعم خود. [سود نبود در ضلالت ترک تاز] به ترکی یغما اچون سگرتمک. حکایت: پیران اصحاب روایت کردند که در جوار مولانا جوانی بود تجارت پیشه. مرید خدمت مولانا شده بود و عزیمت کرد که به جانب مصر سفر کند. خدمت مولانا منع کرد و آن جوان ممنوع نگشت. شبی بیرون آمد. چون به شهر آنطاکیه رسید به کشتی نشست. روانه شد. اتفاقاً کشتی گرفتار فرنگ گشت. و آن جوان را اسیر کرده در چاهی حبس کردند. و هر روز سدّ رمقی به وی می دادند تا چهل روز تمام

در آن جایگاه بماند. و شب و روز زاری‌ها می‌کرد و می‌گفت: این جزای ترکِ تسلیمِ من است. شبِ چهلّم خدمتِ مولانا را در خواب دید که فرمود: ای فلان، فردا هر چه این کافران از تو سؤال کنند، (252b) در جواب بگو می‌دانم تا خلاص یابی. از خواب بیدار شد و شُکرها کرد و مراتبِ تعبیرِ خواب شد. دید جماعتی فرنگان آمدند و یکی را ترجمان کرده. از این جوان پرسیدند که از حکمت چیزی می‌دانی؟ و طیبی می‌توانی کرد که میرِ ما بیمار شده است. گفت: می‌دانم. فی الحال از چاه بیرون کردند و به حمامش بُردند و خلعتِ نیکویش پوشانیدند. به خانه میرِ بیمار بُردند. جوانِ بیچاره به الهامِ الهی فرمود که هفت گونه میوه آورند، به نوعی ترکیب کرد و اندکی محموده تعبیه کرد و سه بار نامِ مولانا را بر زبان رانده و شربت را در خورد و بیمار را داد. به عنایتِ یزدان و همّتِ مردان دو سه نوبت اجابت کرد. میرِ فرنگ خوش شد و آن جوان را گفت: بخواه از من چه خواهی. گفت: می‌خواهم که آزادم کنی تا به وطنِ خود روم و صحبتِ شیخِ خود را یابم. آزاد کردش. چون به قونیه رسید پیش از آنکه به خانه خود رود آهنگِ زیارتِ خدمتِ مولانا کرد و روی به قدمش مالیدن گرفت. خدمتِ مولانا بر روی آن جوان بوسه داد و فرمود که نیک بود که فرنگ را خوش کردی. پس از این بنشین و به کسبِ حلال مشغول شو و قناعت را پیشه گیر که نسبت به غلیانِ دریا و گردآب و اضطرابِ کشتی و المِ اسیری و غمِ چاه زحمتِ قناعتِ رحمتِ محض است. [4151 من نجویم زین سپس راهِ آتیر] من نمی-خواهم پس از این راهِ فلک و بلندی را به خودی خود. [پیر جویم پیر جویم پیر پیر] زیرا [4152 پیر باشد نردبانِ آسمان] که چون پیر تو را پَران کند به آسمان رسی. [تیر پَران از که گردد از کمان] سؤال و جواب است. پس پیر همچون کمان تیر را پَران کند و به آسمان رساند. [4153 نی ز ابراهیم نمرودِ گران] استفهامِ انکاری است. [کرد با کرکس سفر بر آسمان] یعنی نمرودِ ثقیل از ابراهیم علیه السّلام و بی او با کرکس سفر بر آسمان کرد. [4154 از هوا شد سویی بالا او بسی] چنانکه تفصیلش گذشت. [لیک بر گردون نپرد کرکسی]

چون نمرود چنین هوا و هوس کرد [4155 گفتش ابراهیم ای مردِ سفر] ابراهیم علیه السّلام گفت نمرود را: ای مردِ سفر کننده، [کَرکَسَت من باشم اینت خوبتر] اگر کرکسِ تو من باشم که تو با من پیری این تو را خوبتر. [4156 چون ز من سازی به بالا نردبان] ای نمرود، [بی پریدن بر روی بر آسمان] از روی معنی و از طرفِ دل برسی به آن. [4157 آنچنان که می‌رود تا غرب و شرق] فاعلِ می‌رود دل است. [بی ز زاد و راحله دل همچو برق] بی‌رزق و بی‌شترِ بارکش دل بر وجهِ استعجال همچون برق [4158 آنچنان که می‌رود شب ز اغتراب] از غریبی. [حسّ مردم شهرها در وقتِ خواب] یعنی چون کسی به خواب رود حسّ او به شهرها می‌رود. [4159 آنچنان که عارف از راهِ نهان] و از روی معنی و پنهان. [خوش نشسته می‌رود در صد جهان] از آن جهت خبر می‌رساند از آن جهان. [4160 گر ندادستش چنین رفتار دست] اگر دست ندادی عارف را چنین رفتار [این خبرها زان ولایت از که است] این خبرها از آن دیار اگر آمدست با وجود که [4161 این خبرها وین روایاتِ مُحِق] و درست. [صد هزاران پیر بر وی مُتَقِق] از مراتبِ سلوک و کشفِ آن. [4162 یک خلافی نه میانِ این عیون] و چشم‌های عارفان [آنچنان که هست در علمِ ظُنون] در علمِ ظاهر که علمای ظاهر را در آن خلاف و نزاع نیست زیرا [4163 آن تحرّی آمد اندر لیلِ تار] علمِ ظاهر همچون تحرّی (253a) و جستنی قبله است در شبِ تاریک احتمال است که صواب باشد و احتمال است که خطا بود. [وین حضورِ کعبه و وَسْطِ نهار] این ولایت و دیدنِ عارف همچون حضورِ کعبه و میانِ روز است که در این شک نیست. [4164 خیز ای نمرود پَر جوی از کسان] و عارفان. [نردبانی نایدت زین کرکسان] حرفِ یا در نردبانی مصدریّه است و حرفِ تا در نایدت تایی خطاب است. [4165 عقلِ جزوی کرکس آمد ای مُقِل] عقلِ معاش همچون کرکس است ای درویش. [پَرّ او با جیفه‌خواری متّصل] پر و بالِ عقلِ معاش همچون کرکس با مرداری پیوسته است. [4166 عقلِ ابدالان چو پَرّ جبرئیل] عقلِ بُدْلا

همچون پَر جبرئیل است. [می‌پَرَد تا ظلّ سدره میل میل] و می‌رود تا سایه سِدْرَةُ الْمُنْتَهی که مقام جبرئیل است به تدریج. بدان که عارفان که اهل حلّ و عقدند و سرهنگان درگاه حق‌اند سیصداند که مر ایشان را اخیار گویند و چهل دیگر از ایشان را ابدال خوانند و هفت دیگر از ایشان را ابرار خوانند و چهار دیگر از ایشان را اوتاد خوانند و سه دیگر از ایشان را نقبا خوانند و یکی را اقطب و غوث خوانند. و ظاهر آن است که مراد خدمت مولانا از ابدال مجموع طوایف مذکوره است. [4167 باز سلطانم گشَم نیکوپیَم] از سخن ابراهیم است که می‌گوید: من باز سلطانم و خوبم و نیک‌قدمم. [فارغ از مُردارم و کرکس نیَم] تارکِ مردارم، کرکس نیستم. در این تنبیه است که ترکِ دنیا کارِ اخصّ خواص است و طلبِ دنیا کارِ ملوّثان است و اکثرِ ناس چنان است. حکایت: وهنب به اصحابِ خود می‌گفت: بیایید توبه کنیم از گناهی که مردمان از آن توبه نمی‌کنند. گفتندی: چیست آن؟ گفت: حبّ دنیا. [4168 ترکِ کرکس کن که من باشم کَسْت] ای نمرود. [یک پَر من بهتر از صد کرکست] که پَر من به آسمان رساند. [4169 چند بر عَمّیا دوانی اسپ را] از سخنِ دو شهزاده است که برادرِ بزرگین را می‌گویند: چند همچون نابینا می‌رانی اسپِ خود را؟ [باید اُستا پیشه را و کسب را] استاد می‌باید صنعت و کسب را. پس شیخ و مرشد می‌باید که تو را به شاه رساند. [4170 خویشتن رسوا مکن در شهرِ چین] ای برادرِ بزرگین. [عاقلی جُو خویش از وی در مَچین] و از عاقل امتناع مکن، ورنه عقلِ اندکِ تو کم می‌شود. حکایت: شعبه رضی الله عنه گفت: عقل‌های ما اندک است، چون به کسی باشیم که عقلِ او کمتر از عقلِ ما باشد کم شود آن عقلِ اندکِ ما. [4171 آن چه گوید آن فلاطون زمان] از پند و حکمت، [هین هوا بگذار و رَو بر وَفَقِ آن] هوا را ترک کن و بر مقتضای آن افلاطون بَرَو. [4172 جمله می‌گویند اندر چین به جد] به اهتمام. [بهرِ شاهِ خویشتن که لَم یَلِد] (253b) که شانِ اوست لَم یَلِدْ وَلَمْ یُولَدْ (اخلاص ۱۱۲/۳). پس کسی که طالبِ خداست آن را نمی‌باید که در حقّ خدای تعالی سخنی گوید که او را

نشاید. [4173 شاه ما خود هیچ فرزندی نژاد] کی دخترش بود که هرگز ولد نیاورد. [بلکه سویی خویش زن را ره نداد] که مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا (جن ۳/۷۲). [4174 هر که از شاهان از این نوعش بگفت] هر که از سلاطین جهان از این نوع گفت آن شاه ما را [گردنش با تیغ بُران کرد جفت] گردن آن کس را با تیغ قاطع یار کرد آن شاه یعنی گردنش با تیغ بُران بُرید. لاجرم هر که شاه را سخنی گوید که سزاوارِ شانِ او نیست. [4175 شاه گوید چونکه گفتمی این مقال] ای قایلِ محال، [یا بکن ثابت که دارم من عیال] و دختر. [4176 مر مرا دختر اگر ثابت کنی] مرهون است. [یافتی از تیغ تیزم آمی] و امانی. [4177 ورنه بی شک من ببرم حلقِ تو] و تو را [برکشم از صوفی جان دلقِ تو] بیرون کنم از صوفی جان خرقه تن تو. [4178 سر نخواهی بُرد هیچ از تیغ تو] یعنی از تیغ من سر را خلاص کردن نمی توانی. [ای بگفته لافِ کذب آمیغ تو] ای که سخنی گفته ای که به دروغ آمیخته است. [4179 بنگر ای از جهل گفته ناحقی] مفعول بنگر مضمون مصراع ثانی است. [پُر ز سرهای بُریده خندقی] و از سرهای بریده چنان پُر است که [4180 خندقی از قعر خندق تا گلو] از این خندق تا به کنارش [پُر ز سرهای بُریده زین غُلُو] از این تجاوز حد که در حق شاه گفتند که فرزند دارد چنانکه یهود گفتند: عَزِيزُ ابْنُ اللَّهِ (توبه ۳۰/۹) و نصاری گفتند: الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ (توبه ۳۰/۹) و بعض کافران مثل خراعه و کنانه گفتند: الملائكة بناتُ اللَّهِ. [4181 جمله اندر کار این دعوی شدند] و شاه را چنین گفتند. [گردن خود را بدین دعوی زدند] و خویشتن را مقتول کردند یعنی سبب قتل خویشتن گشتند. [4182 هان بین این را به چشم اعتبار] از ان خندق را و مقتولانش را بین به عین عبرت عبرت. [اینچنین دعوی میندیش و میار] لاجرم از امم سابقه که ایشان را قهر و عذاب رسیده است عبرت گرفتن و ترک قول و فعل ایشان کردن می باید. [4183 تلخ خواهی کرد بر ما عمر ما] از جهت هلاک تو [که بر این می دارد ای دادر ترا] ای برادر تو را؟ [4184 گر دود صد سال آنکه

آگاه نیست] کسی که خبردار نباشد اگر صد سال برود. [بر عَمّا آن از حسابِ راه نیست] بر نایبایی برود آن رفتن از حسابِ راه نیست. لاجرم سلوکِ راه حق را مرشدی می‌باید. [4185] بی‌سلاحی در مَرَو در مَعَرکه] و جای جنگ. [همچو بی‌باکان مَرَو در تَهْلُکه] همچون آن کسان که غم نمی‌دانند و دیوانه طبعند مَرَو در موضعِ هلاک. [4186] این همه گفتند و گفت آن ناصبور] این دو برادر چندین پند دادند و سخنِ حکمت گفتند آن بزرگین که بی‌صبر بود گفت [که مرا زین گفته‌ها آید نُفور] رمیدن. [4187] سینه پُر آتش مرا چون مِنْقَل است] همچون آتش‌دان. [کِشت کامل گشت وقتِ مِنْجَل است] یعنی مزرع برسید وقتِ داس درویدن گشته است گویا نفسِ لَوّامه گوید استعدادِ فیض در من کامل شدست و شوقِ لقا غالب گشت. پس حاجت به مرشد نیست بلکه عشق کافی است. [4188] صدر را صبری بُد اکنون آن نماند] سینه مرا پیش از این صبر بود اکنون آن صبر نماند زآنکه [بر مقامِ صبر عشق آتش نشاند] صبر را بسوخت لاجرم. [4189] صبرِ من مُرد آن شبی که عشق زاد] پسری که صبر است بمُرد آن شب که عشق مولود شد (254a) [درگذشت او حاضران را عمر باد] صبر به آخرت رفت حاضران را عمرِ دراز باد. [4190] ای مُحدّث از خطاب و از خُطوب] ای خبر دهنده و سخن گوینده، از خطاب و عتاب و از کارهای بزرگ [زآن گذشتم آهنِ سردی مکوب] از خطاب و خطوب گذشتم و هر چه واقع شد اختیار کردم و سخنِ طعن بلکه پند و حکمت در من اثر نکند، آهنِ سرد مکوب که بی‌سود است. [4191] سرنگونم هَی رها کن پایِ من] تا از معذّب شدن خلاص شوم. [فهم کو در جمله اجزایِ من] یعنی در همه اجزایِ من فهم نیست. [4192] اشترم من تا توانم می‌کشم] اشتر به غایت اهلِ غیرت است، بار را می‌گشت تا به حدّی که قدرتش بود اما چون بیفتد دیگر بار نمی‌خیزد. پس از آن جز گشتن کار نیست. لاجرم آن برادرِ بزرگین می‌گوید: من اشترم تا که می‌توانم بار را می‌کشم اما [چون فتادم زار با گشتن خوشم] پس از این برادران را جز خندق جواب می‌دهد. [4193] پُر سرِ مقطوع

اگر صد خندق است] ای برادران [پیشِ دردِ من مزاح مطلق است] یعنی هلاک داشتن نسبت با مرضِ من لاغ محض است و کارِ سهل. [4194] من نخواهم زد دگر از خوف و بیم] مرهون است. [اینچنین طبلِ هوا زیرِ گلیم] مفعولِ زد اینچنین طبلِ هوا است یعنی من تا بدین وقت طبلِ هوا زیرِ گلیم زدم و عاشقی مخفی کردم. پس از این من طبلِ هوا و عشق را دگار بار زیرِ گلیم نمی‌زنم بلکه عشقِ خود را آشکارا می‌کنم. بیت: بعد از امروز آشکارا دوست می‌دارم ترا - از تو چون پوشم که پیدا دوست می‌دارم ترا. [4195] من عَلم اکنون به صحرا می‌زنم] و عشقِ خود را آشکارا می‌کنم. [یا سراندازی و یا رویِ صنم] حرفِ یا در لفظِ سراندازی یای مصدریّه یعنی یا سرم را در این کار بیندازم یا رویِ صنم را بینم. [4196] حَلَق کو نبود سزایِ آن شراب] گلوبی که لایقِ آن شرابِ وصل و دیدنِ رویِ یار نباشد [آن بُریده به به شمشیر و ضراب] آن گلو مقطوع به است به تیغ و زدن. [4197] دیده کو نبود ز وصلش در فره] چشمی که از رویِ صنم در زیادگی نباشد [آن چنان دیده سپید و کور به] و همچنان [4198] گوشِ کآن نبود سزایِ رازِ او] گوشِ که لایقِ رازِ آن صنم نباشد [برکنش که نبود آن بر سرِ نکو] قلع و قطع کن آن گوش را که آنچنان گوش در سرِ نکو نیست. [4199] اندر آن دستی که نبود آن نصاب] یعنی در دستی که مالِ رویِ صنم و سرمایّه طاعت که سبب مشاهده جمالِ خداست نباشد [آن شکسته به به ساطورِ قصاب] و همچنان [4200] آنچنان پایی که از رفتارِ او] آن پایی که به رفتن و قطعِ مسافه کردن [جان نپیوندد به نرگس زارِ او] و به گلزارِ او [4201] آنچنان پا در حدید اولیتر است] که مقید باشد. [کآنچنان پا عاقبت دردِ سر است] لاجرم آن پای که به سوی گلزاری حضرت خدا رود همچون یر عزیز است اما آن پای که به جانبِ فسق رود عاقبت دردِ سر شود، در آهن مقید اولب‌تر است.

[بیانِ مجاهد] و طالب [که دست از مجاهده] و طلب [باز ندارد اگرچه داند بسطتِ

عطایِ حق را] افزونی (254b) و فراخی داد او را [که آن مقصود] که مجاهد طلبِ او کند.

[از طرفِ دیگر و به سببِ نوعِ عملِ دیگر بدو رساند که در وهم او نبوده باشد او همه وهم و امید] به سکونِ الدال [در این طریقِ معین بسته باشد] که رزقِ فیض از او رسد.

[حلقهٔ همین در می‌زند بو که] بود که [حق تعالی آن روزی را داد را از درِ دیگر] و بابِ آخر [بدو رساند و آن تدبیر نکرده باشد] زیرا [وَاَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ] رزق می‌دهد او را آنجا که نمی‌شمرد. [اَلْعَبْدُ يُدَبِّرُ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ] تقدیر به تدبیر غالب است. [و بود که بنده را وهم بندگی بود که مرا از غیرِ این در برساند اگرچه من حلقهٔ این در می‌زنم، حق تعالی او را هم از این در روزی رساند فی‌الجمله] والحاصل [این همه] درها [درهای یک سرای است] که خانه یک است و درهای او متعدّد است. [مَعَ تَقْرِيرِهِ] و تحقیقه.

[4202] یا در این ره آیدم آن کامِ من] از سخنِ برادرِ بزرگین است. [یا چو باز آیم ز ره سوی وطن] یا رجوع کنم از راه طلب به جانبِ وطن. [4203] بو که موقوف است کامم بر سفر] بود که و احتمال است که موقوف باشد مرادم بر سفر. [چون سفر کردم بیابم در حَضَرَ] چنانکه در حکایتِ آینده که آن مردِ بغدادی بعد از سفرِ مصر گنج را در خانهٔ خود یافت، لاجرم سفر موجبِ ظفر است. حکایت: رسول الله علیه السلام وقتی که در مکه بود جفای کافران دید، می‌گفت: یا ربّ، شریعت و دین من تمام کن و دین مرا یاری ده و غالب ساز. چنانکه سورهٔ صف هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (صف ۹/۶۱) وعده فرمودهٔ خدای تعالی به مدینه هجرت فرمود و یاران و دوستان را از مکه به مدینه بیار. رسول الله علیه السلام چون هجرت کرد نصرت یافت. و خدمت مولانا پس از این به حصّهٔ قصّهٔ اشارت می‌کند. حصّه در این مرتبه این است که سالکِ مجاهد را می‌باید که دست از مجاهده باز ندارد، ولهذا می‌فرماید: [4204] یار را چندین بجویم جدّ و چست] حضرت حق را چندان طلب کنم به جدّ و چاکی. [که بدانم که نمی‌بایست جُست] یعنی وی را یابم که در نزد من و در خانهٔ من حاضر بود حاجتِ جُستن نبود چنانکه فرمود: وَهُوَ

مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (حدید ۴/۵۷) [4205 آن معیت کی رود در گوشِ من] و کی فهم کنم او را؟ [تا نگردم گردِ دورانِ زَمَن] اما چون حوالیِ دوران را دوران کنم که آن را رفیقِ خود یابم. پس از آن می‌دانم که او با من است. حکایت: پیرِ هَرَاة گفته: او با جوینده خود همراه است، دستِ وی گرفته در طلبِ خد می‌تازاند. [4206 کی کنم من از معیتِ فهمِ راز] کجا کنم من از باهم بودنِ فهمِ راز؟ [جز که از بُعدِ سفرهایِ دراز] مگر سفرهایی بسیار کنم تا پس از آن فهمِ رازِ معیتِ کنم، مشاهده حضور در من ظهور کند. حکایت: مردی را بجُست جویِ معیتِ حق ظاهر گشته بود که هیچ وقتی از او غایب نمی‌شد. چون به آنجا نیامدی تضرع کردی که خداوندا، غفلتم ده که تا قضای حاجت (255a) کنم از شرم نمی‌توانم که دفعِ فضلات کنم [4207 حق معیتِ گفت و دل را مُهر کرد] یعنی حق تعالی به کلامِ وَهُوَ مَعَكُمْ (حدید ۴/۵۷) معیتِ گفت اما کیفیت و دانستنِ او را بیان نکرد. پس به ناگفتنِ کیفیتِ معیت و مبهم گذاشتنِ او را دل را مقبوض و مهور کرد که معیتِ او و کیفیتِ حصولِ او را نمی‌داند، یعنی این معیت به جُستن و پویدن پیدا شود، دلِ او را بر ظاهرِ مرحلِ او کند که گوید: چون او با ماست حاجت به جُستن نیست. لاجرم حکمتِ ابهام این است. [تا که عکسِ آید به گوشِ دل نه طرد] تا که به گوشِ دل عکس و ضد آید که گوید کُلَّمَا كَانَ الْمَطْلُوبُ مَعَنَا لَا يَحْتَاجُ إِلَى السَّفَرِ یعنی چنان پندارد که چون او با ماست حاجت به جُستن نیست و به گوشِ دل طرد نیاید و طرد این است که کُلَّمَا وَجَدَ السَّفَرَ وَجَدَ الْمَطْلُوبَ، بدان که سفر در طلبِ حق دو قسم است: یکی آنکه سفر کند از میانِ فاسقان به میانِ صالحان چنانکه رسول الله علیه السلام و سایر اهلِ اسلام از مکه هجرت کردند و به مدینه آمدند، و یکی آنکه از معصیت هجرت کند به طاعت. [4208 چون سفرها کرد و دادِ راه داد] چون سالک سفرِ بسیار کرد و حقِّ سفر را بداد. [بعد از آن مُهر از دلِ او برگشاد] پس از آن حق تعالی مهر را از دلِ سالک برداشت و فتح کرد که دل معنیِ معیت و کیفیتِ او را دانست و مشاهده کرد. [4209 چون خطایین آن

حساب با صفا] مرهون است. [گردش روشن ز بعد دو خطا] روشن شود دل محاسب را پس از دو خطا. بدان که معرفت معنی این بیت موقوف است بر یک مسئله که در علم حساب ذکر کرده می شود به خطائین و مسئله این است که هر گاه که سائل سؤال کند از تو عددی مجهولی را باید که فرض کنی تو عدد مختلف را، یکی را مالِ اوّل نام نهی و دوم را مالِ ثانی نام کنی و عمل کنی بهر یک از این دو عدد. اگر عمل موافق آید یا مطلوب جواب حاصل شود و اگر موافقِ مطلوب نیاید نظر کنی چند خطا کرده است. عمل تو در هر یکی از این دو عدد و نام نهی آن دو خطا را به خطای اوّل و خطای ثانی و نظر کنی که هر دو خطا را که به زیادت است یا هر دو به نقصان یا یکی به زیادت است و دیگر به نقصانی. اگر هر دو خطا زاید باشد یا هر دو ناقص باشد خطای کمتر را از خطای بیشتر نیندازی و آنچه بماند آن را نگاه داری و آن نگاه داشته را در این دو عمل جزء مَقْسُومٌ عَلَیْهِ نام کنی. پسر از آن ضرب کنی، مالِ اوّل را در خطای ثانی و مالِ ثانی را در خطای اوّل عمل کنی. به این دو حاصل آن عمل که در خطائین کرده شود از اسقاطِ اقلّ از اکثر مجمع میان هر دو. پس آنچه بماند به آنچه حاصل شد آن جزء مقسوم است قسمت کنی، آن را بر مقسوم علیه که محفوظِ توست. پس هر چیزی که بیرون آید از قسمتِ آن جواب است، مثالش چنانکه شخصی سؤال کند که با این درهمی چند بود، معامله کردم، سود کردم، روزِ اوّل مثل آن و ده درهم از آن تصدّق کردم و بقیّه از آن (255b) آن را. روزِ دوم معامله کردم، سود کردم مثلِ آن و تصدّق کردم ده درهم از آن. و همچنین روزِ سوم معامله کردم به بقیّه، سود کردم مثلِ آن و تصدّق کردم به ده درهم. پس بقیّه نماند از آن درهم با من خبر کن، اصلِ سرمایه چند بوده است؟ طریقِ جوابش آن است که فرض کنی عددی را و آن ده باشد مثلاً، و آن مالِ اوّل است و سود کردی به آن ده درهم مثلِ آن، پس تصدّق کردی به ده درهم، باقی ماند ده درهم و همچنین روزِ دوم و روزِ سوم سود کردی و تصدّق کردی. پس از آن ده درهم بماند، بایستی که از تصدّقِ روزِ سوم چیزی باقی نماند تا جواب می شود. پس

خطای اوّل ده درهم شد و معلوم شد که عددِ مطلوب کمتر از ده است. پس از ده چیزی انداختی و باقی گرفتی و آن نه نباشد مثلاً و آن مالِ دوم است. هر گاه که سود کردی به نه مثل نه هجده شد و از هجده ده تصدّق کردی هشت بماند. هر گاه که سود کردی به هشت مثل هشت شانزده شد، ده تصدّق کردی شش ماند. باز روزِ سوم سود کردی به شش مثل آن دوازده شد، چون ده تصدّق کردی دو بماند. سزاوار آن بود که چیزی باقی نماند. پس خطای دوم به دو درهم زیاده است. پس بیندازی دو را که اقلّ خطّابین است از ده که اکثر خطّابین است هشت می ماند و آن جزء مقسوم علیه است. پس از این بگیری مالِ اوّل را که آن ده است، ضرب کنی در خطای ثانی که آن دو است بیست شود و ضرب کنی مالِ دو را که آن نه است در خطای اوّل که آن ده است نود شود. پس اقلّ المبلغین را که بیست است از اکثر المبلغین که نود است بیندازی، هفتاد بماند و آن هفتاد را تقسیم بر مقسوم علیه که محفوظِ توسّط و آن هشت است. پس بیرون آید یعنی حاصل شود از قسمتِ هشت درهم و سه ربع یک درهم و آن جواب است. نمی بینی که چون به این مال مثلِ آن سود کنی هفت ده و نیم درهم شود. چون ده را از آن تصدّق کنی هفت و نیم درهم بماند. چون به او مثلِ آن سود کنی پانزده شود. چون ده را از آن تصدّق کنی پنج بماند. چون به او مثلِ آن سود کنی ده شود. چون آن را تصدّق کنی چیزی نماند. پس معنیِ بیتِ مذکور این باشد که معرفتِ حق تعالی با اشیا طالب را بعد از جستوجو بوییدن و طلبِ بسیار کردن حاصل شود، چنانکه آن عدد مضمّر مسؤلّ عنه محاسب را بعد از دو خطا و ضرب و قسمت او معلوم شود. [4210 بعد از آن گوید اگر دانستمی] مفعولِ دانستمی اوّلِ مصراعِ اخیر است. [این معیت را کی او را جُستمی] یعنی پیش از این اگر دانسته بودمی آن را نَجُستمی. یار در خانه و ما گرد جهان می کردیم. [4211 دانشِ آن بود موقوفِ سفر] لاجرم [ناید آن دانش به تیزی فکر] بلکه به کوشش و زاری پیدا شود. [4212 آنچنان که وجهِ وامِ شیخ بود] مرهون است. [بسته و موقوفِ گریه آن وجود] یعنی چنانکه

وجه دین شیخ احمد حضرویه موقوف گریه کودک حلوافروش بود چنانکه می‌فرماید: [4213] کودک حلوائی بگریست زار] چنانکه حکایت او در اوایل جلد دوم گذشته است. [توخته شد وام آن شیخ کبار] لفظ توخته (256a) اسم مفعول است از توختن و توختن به ترکی ایرکمک یعنی آزار جمع اتمک و اورمک یعنی آرمق. در اینجا مراد مودی شدن است. [4214] گفته شد آن داستان معنوی] این قصه شیخ احمد حضرویه [پیش از این اندر خلال مثنوی] چنانکه پیش از این بیان کردیم در میان این کتاب. حکایت: پیری از مشایخ نیشابور بمرد و دو پسرک از وی یتیم بماندند. روزی این دو پسر به زیارت گور پدر شدند. از گورش ناله و زاری شنیدند. مادر را خبر دادند. همان شب شوهر را در خواب دید که گفت: فریادم رس که یک روز بر حکم خدای تعالی اعتراضی کردم، اکنون از بهر آن در عذاب گرفتارم. زن برخاست و فرزندان را برگرفت و نزد عزیزی بُرد و گفت: مرا شوهری بود، بمرد و جمله قصه بگفت. آن عزیز گفت: این کودکان را بیرون برو بر سر گور پدر، سر و پای ایشان برهنه کن تا من تیز بیایم و دعا کنیم. برفتند و این کودکان را بر پای کرد و گفت: یا رب بحرمته این یتیمان پدر ایشان را رحمت کن. آن شب این عزیز او را به خواب دید که گفت: الله تعالی جزای تو به خیر کند که در آن ساعت که شما بر گور من آمدید، من آگاه بودم و آواز یتیمان خویش می‌شنیدم و هنوز ناله را تمام نکردند که خدای تعالی عذاب را از من گرفت و مرا آمرزید. لاجرم کریه و زاری موجب عنایت باری باشد. [4215 در دلت خوف افکند از موضعی] در دل تو بیم افکند از جایی یعنی بهانه سازد که تو را بیم آید و آن از بهر این است [تا نباشد غیر آنت مطمعی] تا تو را غیر خدا جایی نباشد یعنی خدای تعالی بعض مردمان را عنایت و هدایت کند که از موضعی در دل او خوف افکند تا آن کس از بیم جز از خدای کریم از کسی چیزی رجا نکند یعنی حضرت خدا متوجه شود و بر او متوکل گردد. لاجرم بیم و رجا سبب ایمنی بود. [4216 در طمع فائده دیگر نهد] یعنی حضرت خدا بعضی مردمان را که طمع می‌دهد و در طمع فائده دیگر نهد.

[وآن مرادت از کسی دیگر دهد] یعنی آن کس را از شخصی امیدوار گرداند اما مرادش از آن شخص نمی‌رساند بلکه از دیگر رساند. [4217 ای طمع بر بسته در یک جای سخت] ای که به صاحب دولتی اتکا کنی و بر وی اعتماد داری و از او رجای مرام کنی و با دل خود می‌گویی: [کآیدم میوه از آن عالی‌درخت] یعنی مرا سود از این جای بلندی آید و از این صاحب دولت مال و نعمت رسد. [4218 آن طمع زانجا نخواهد شد وفا] یعنی سود و مراد تو از آن صاحب دولت حاصل نشود. [بل ز جای دیگر آید آن عطا] و احسان. [4219 آن طمع را پس چرا در تو نهاد] یعنی ربُّ العباد. [چون نخواستت زآن طرف آن چیز داد] در بعضی نسخ: [چون نبودش نیت اکرام و داد]. [4220 از برای حکمتی و صنعتی] یک فائده این است که در او حکمت خفیه و صنعت الهیه هست. [نیز تا باشد دلت در حیرتی] دیگر فائده آن است که دل تو را حیرت باشد از این قدرت. (256b) [4221 تا دلت حیران بود ای مُستفید] فائده گیرنده. [که مرادم از کجا خواهد رسید] یعنی تو را حیرت باشد و ندانی که مراد از کدام جا حاصل شود؟ لاجرم در همه جا در رجا باشی هیچ خیر را اندک شمیری که سبب رحمت حق تعالی بسیار است و گاهی چیزی حقیر سبب غفران و موجب احسان گردد که بهانه می‌دهد. حکایت: در زمان رسول الله علیه السلام زنی بمُرد. سیّد عالم خواست که بر وی نماز کند. مردمان گفتند: یا رسول الله بر وی نماز مکن که وی فسادکار و زانیه بوده که هشت فرزند از حرام آورده است. سیّد عالم باز ایستاد در آن ساعت جبرائیل آمد که خدای عزّ و جلّ می‌فرماید که بر وی نماز کن من تا او را برای یک سخن بیامرزیدم. رسول الله علیه السلام گفت: یا جبرائیل، آن یک سخن کدام است؟ گفت: او از حرام هفت فرزند آورده بوده، مردمان هشت گفتند، از بهر آن یک دروغ که بر وی گفتند من او را آموختم. [4222 تا بدانی عجز خویش و جهل خویش] یعنی تا ندانی که تو بر چیزی قادر نیستی و چیزی نمی‌دانی. [تا بود ایقان تو در غیب بیش] و اعتقاد تو در حقّ خدای تعالی زیاده شود که گاهی لطفش در

صورتِ بلا باشد. حضرت خدا در سوره یوسف از وی حکایت می‌کند که قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ (یوسف ۸۹/۱۲). محققان گفته‌اند مقصود یوسف از این سخن عتاب نبود بلکه شکر بود یعنی هیچ می‌دانید که در حق من چه کردید که مرا از کنار پدر بدر بردید و بفروختید تا به سبب شما بدین درجه رسیدم که من امیر و شما اسیر شدید. شما در آن وقت این را نمی‌دانستید. هرگز مکافات این نیکویی نتوانیم کردن و گرنه کردار شما بودی این مرتبت و منزلت من کی پدید آمدی. پس اوایل حال یوسف محنت و ذلت بود، آخر راحت و عزت شد. [4223 هم دلت حیران بود در منتجع] در محلّ انتجاع و آن گناه زار طلبید است. مراد نیکی جستن است یعنی فضل و رحمت و ثواب آخرت. [که چه رویاند مُصْرَفُ زَيْنِ طَمَعٍ] یعنی چه حاصل دهد حضرت خدا که مُصْرَف و مغیرِ اشیاست از این رجا. حکایت: یوسف علیه السلام پس از عزیز مصر گشتن و حکومت یافتن دعا کرد که تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (یوسف ۱۰۱/۱۲) زیرا در خویشتن انواع تغیر دید، زمانی در کنار پدر و زمانی در زخم برادر، زمانی در چاه، زمانی در قصر شاه. پس گفت چندین تبدلات احوال من در ظاهر پیدا کرد، اگر در باطنم پیدا آرد چه توانم کرد؟ لاجرم گفت تَوَفَّنِي مُسْلِمًا یعنی یا مَنْ يَبْدِكَ التَّبْدِيلُ وَ التَّغْيِيرُ لَا تَغْيِيرَ قَلْبِي وَ دِينِي. انبیا را با همه بزرگی و درجه نبوت چندین بیم بود، شب و روز گریان بودند و تو غافلی از کار خویش. پس یک بار سر به گریبان خود فرو بر و در اندیش که از آن روز که در وجود آمده‌ای چه کار بر سر تو گذشته است و از حالی به حالی گردانیده‌اند و ترسیدن می‌باید که چنانکه (257a) ظاهر تو را از حالی به حالی گردانیده‌اند اگر باطن تو را نیز بگردانند حال تو چون باشد؟ پس تو نیز از تفرقه وقت بنال و فریاد کن که رَبَّنَا فَاعْفُ رَ لَنَا ذُنُوبَنَا وَ كَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَ تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ (آل عمران ۱۹۳/۳). [4224 طَمَع داری روزی در درزی] رجا می‌کنی رزق را در خیاطی یعنی قصد می‌کنی که صفت خیاطی بیاموزی و کسب رزق از او کنی اما حضرت خدا آن را فتح نمی‌کند، صفت زرگری میسر شود

چنانکه می‌فرماید: [تا ز خیاطی بری زر تا زیی] لفظ زر تا زیی وصفِ ترکیبی است. [4225] رزق تو در زرگری آرد پدید] ظاهر [که ز وهمت بود آن مکسب بعید] بلکه آن را هرگز به خاطر نمی‌آری رحمتِ رحمن نیز چنین باشد که از جایی ظهور کند آن به خاطر تو نبود. حکایت: مردی صالح در بنی اسرائیل روزی دربارهٔ فاسقی گفت: خدای تعالی فلان را نیامرزد. خدای تعالی وحی فرستاد به پیغامبر آن زمان که فلان را بگو من وی را آمزیدم و عملِ آن صالح را باطل گردانیدم. [4226] پس طمع در درزیی بهر چه بود] یعنی طمع تو در این پیشه چرا بود؟ [چون نخواست آن رزق زآن جانب گشود] از درزی دادن و در بعض نسخ: [چون ترا از جای دیگر در گشود]. [4227] بهر نادر حکمتی در علم حق] برای حکمتِ غریبه است در علم حق تعالی. [که نبشت آن حکم را در ماسبق] که تقدیر کرد در ازل. [4228] نیز تا حیران بود اندیشه‌ات] دیگر آنکه حیران شود فکر تو. [تا که حیرانی بود گل پیشه‌ات] تا که حیرت بود بالکلیه صفت تو و تو را در هیچ چیز اعتماد و قرار نباشد بلکه اعتماد تو بر او بود که او هر چیز را که خواهد آن را کند. نظم: رساند رزق بر وجهی که شاید - بساز و گارها نوعی که باید ❁ به روزی بی‌نویان را نوازد - به رحمت بی‌کسان را کار سازد. [4229] یا وصال یار زین سعیم رسد] از سخنِ برادرِ بزرگین است. [یا ز راهی خارج از سعی جسد] یعنی یا وصلش از سعی من حاصل شود یا از راهی حاصل شود که آن راه بیرون از کوشیدن نیست. [4230] من نگویم زین طریق آید مراد] به من بلکه [می‌طیم تا از کجا خواهد گشاد] و فتح. [4231] سر بُریده مرغ هر سو می‌فتد] و مضطرب می‌شود. [تا کدامین سو رهد جان از جسد] لاجرم من نیز چنان مضطرب و متحرک می‌شوم و جان‌کندن می‌کنم تا ناگاه از طرفی مراد من حاصل شود و جان به جانان واصل گردد. [4232] یا مراد من برآید زین خروج] و رفتن. [یا ز بُرجی دیگر از ذاتُ البروج] یا آن مراد من برآید از بُرجی دیگر از سماک ذاتُ البروج است.

[حکایت آن شخص] و آن شخص در بغداد بود. [که خواب دید که آنچه می‌طلبی از بسیار] به معنی غناست اینجا. [به مصر] در آن شهر [وفا شود] یافته گردد. [آنجا گنجی است در فلان محله در فلان خانه] لاجرم آن شخص بغدادی سفر کرد. [چون به مصر آمد کسی گفتش من به خواب دیده‌ام که گنجی است به بغداد در فلان محله و در فلان خانه، نام محله و خانه این شخص بگفت. آن شخص فهم کرد که آن گنج در مصر گفتن جهت آن بود که (257b) مرا یقین کنند] علم یقین دهند. [که در غیر خانه خود نمی‌باید جستن ولیکن این گنج محقق و یقین جز در مصر حاصل نشود] یعنی تا به مصر نروی گنج را در خانه خود نیابی.

[4233 برد یک میراثی مال و عقار] یک میراث‌خوار مال نقد و املاک بُرد. در بعضی نسخ: [بود زر میراثی را بی‌شمار]. [جمله را خورد و بماند او غور و زار] عریان و بیمار. خدمت مولانا بدین تقریب یک و دو بیت پند می‌فرماید: [4234 مال میراثی ندارد خود وفا] زآنکه [چون به ناکام از گذشته شد جدا] چون به ضرورت و ناچار از مرده گشت جدا چون صاحبِ اوّل را وفا نکرد تو را نیز وفا نکند. [4235 او نداند قدر هم کآسان بیافت] آن میراثی قدر و قیمت مال را نمی‌داند زآنکه آن را آسان بیافت. [کو به کدّ و رنج و کسبش کم شتافت] که آن میراثی به مشقت و زحمت و کسب مال نکوشید و استعجال و اهتمام نکرد. بیت: مرد میراثی نداند قدر مال - رستمی جان کند و مجّان یافت زال. خدمت مولانا بدین تقریب یک پند می‌فرماید: [4236 قدر جان زان می‌ندانی ای فلان] مرهون است. [که بدادت حق به بخشش رایگان] بیت: به زر نخریده‌ای جان را از آن قدرش نمی‌دانی - که مردم قدر نشناسد متاع رایگانی را. حکایت: ابوالدردا گفت: هیچ کسی نیست الا در عقل او نقصان است زآنکه چون دنیای او زیاده شود شاد گردد اما هر روز، شب و روز عمرش را خراب و کم کند، آن بدان غم نمی‌خورد. [4237 نقد رفت و کاله رفت و خانه‌ها] لفظ خانه‌ها مرهون

است. [ماند چون چغدان در آن ویرانه‌ها] یعنی از دست آن میراثی نقد برفت و قماش برفت و خانه‌ها بماند ویران و آن چون چغدان در آن ویرانه‌ها، یا لفظ خانه‌ها مرهون نباشد بلکه معطوف بر کاله بود و فاعل ماند ضمیر یک میراثی باشد. در این تنبیه است که مرد غافل و مسرف نقد عمر و قماش صحت و خانه عبادت را تلف و ضایع کند و آن در ویرانه گور مفلس بماند و حسرت خورد. [4238 گفت یا رب برگ دادی رفت برگ] آن میراثی گفت: خدایا، برگ و رزق دادی و آن برفت. [یا بده برگی و یا بفرست مرگ] و یا موت بفرست تا بمیرم و از غم بی‌روزی خلاص شوم. [4239 چون تهی شد یاد حق آغاز کرد] چون از مال تهی گشت یاد حق را ابتدا کرد. [یا رب و یا رب اجرنی ساز کرد] خدایا خدایا، برهان مرا گفتن گرفت. [4140 چون پیمبر گفته مؤمن مزهر است] لفظ مزهر به کسر میم و فتح ها به ترکی قیوز. چون پیمبر المؤمن مزهر گفت معنی مراد از این حدیث این است [در زمان خالی ناله گر است] چنانکه مزهر چون تهی باشد آوازش خوب بود، همچنین چون مؤمن از طعام و مال خالی باشد ناله او نیک بود و خود نالنده بود. اما چون پُر بود از طعام و مال از ناله و انین خالی و غافل باشد چنانکه [4241 چون شود پُر مطربش بنهد ز دست] چون مزهر پُر بود مطرب او را از دست بنهد زآنکه خوب‌آواز نباشد. [پُر مشو کاسیب دست او خوش است] به طعام و مال پُر مشو تا دست مطرب حقیقی به تو رسد که مشقت دست او و زخم (258a) و ضربت او خوب است. رسول الله علیه السلام فرمود: إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا ضَرَبَ وَجْهَهُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَضْرِبُ الْغَرِيبَةَ مِنَ الْأَبْلِ عَنْ حِيَاظِ الْمَاءِ فَيَكُونُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ. حکایت: قَالَ الْكِبَارُ تَرَكُ الْعَتَابَ فِرْقَةً وَ طَوَّلُ الْعَتَابِ وَحْشَةً یعنی بزرگان گفته‌اند اگر هیچ عتاب نکند نشان فرقت بود و اگر سخت بگیرد نشان وحشت بود. پس اگر به سبب یعنی باد دهد و سخت نگیرد به است که فرقت بود و نه وحشت. [4242 تی شو و خوش باش یین اصبغین] تهی شو و خوش باش در میان دو انگشت یعنی در میان جلال و جمال که از فروع این دوست قهر و لطف حق. [کز می لا این سرمست است این] که از شراب بی‌مکان مست و بی‌خود است مکان و اهل آن. لاجرم حضرت خدا متصرف است در همه اشیا. [4243 رفت طغیان آب از چشمش گشاد] چون آن میراثی فقیر شد طغیان و گمراهی برفت آب از چشم او روان شد. حکایت: ابن مسعود

رضی الله عنه گفت: هیچ روزی نباشد الا یک ملک ندا کند از زیر عرش که یا ابن آدم، قَلِيلٌ يَكْفِيكَ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ يَطْغِيكَ. [آب چشمش زرع دین را آب داد] تازه کرد. بیت: توانگری کشدت سوی کبر و نخوت و ناز - خوش است فقر که دارد هزار سوز و گذار.

[سبب تأخیرِ اجابتِ دعای مؤمن] آن سبب عزّت است.

[4244 ای بسا مُخْلِص که نالد در دعا] بسیار بنده مخلص ناله کند در دعا. [تا رود دودِ خلوصش بر سما] تا می‌رود دودِ خلوصِ اخلاصِ او بر آسمان. [4245 تا رود بالای این سقفِ برین] یعنی بر فلکِ اعلا. [بویِ معمر از اینِ المُنْزِین] چون به حکمِ اِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ اَنِینِ المُنْزِینِ بنده الحاج بسیار و زاری بی‌شمار کند بوی انینی او به آسمان رسد. [4246 پس ملایک با خدا نالند زار] و می‌گویند: [کای مُجِیبِ هر دعا وی مُسْتَجَار] وی فریادرس. [4247 بنده مؤمن تضرّع می‌کند] به تو. [او نمی‌داند به جز تو مُسْتَنْد] آن بنده جز تو تکیه‌گاه نمی‌داند. [4248 تو عطا بیگانگان را می‌دهی] چرا این آشنا را نمی‌دهی؟ [از تو دارد آرزو هر مُشتهی] چون فرشتگان به حضرت خدا چنین می‌گویند [4249 حق بفرماید که نز خواری اوست] اجابت ناکردن و زود مرادش نادادن نه خوری اوست در نزد من بلکه [عین تأخیرِ عطا یاری اوست] قرین شدن است با او یا نصرت کردن است چنانکه در حدیثِ قدسی وارد است اَنَا عِنْدَ ظَنِّي عَبْدِي بِي وَ اَنَا مَعَهُ عِنْدَ دَعَائِهِ وَ فُكْتُه است اَنَا جَلِيسٌ مِّنْ ذِكْرَنِي. و رسول الله عليه السلام فرمود: مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللَّهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ. شعر: الله يغضب ان تركت سؤاله - و نبد آدم حین تسأل يغضب. [4250 حاجت آوردش ز غفلت سوی من] حاجت و احتیاج او را از غفلت به جانب من آورد. [آن کشیدش مو کشان در کوی من] آن حاجت کشید آن بنده را موکشان به جانب من. [4251 گر برآرم حاجتش او وارود] اگر حاجت او رامن زود روا کنم او رجوع کند و بیش رود. [هم در آن بازیچه مُستغرق شود] در کار دنیا که لعب و لهو است غرق شود و در بحرِ غفلت غریق گردد. [4252 گرچه می‌نالد به جان یا مُسْتَجَار] (258b) اگرچه ناله می‌کند به جان و می‌گوید: ای فریادرس. [دل شکسته

سینه‌خسته گو بزار] دو لفظ نخستین مرگب از دو کلمه است که هر یکی از آن دو مرگب وصف ترکیبی است و لفظ سوم و چهارم امر است. در بعض نسخ قافیه لفظ سوگوار واقع است. [4253 خوش همی‌آید مرا آواز او] از آن بنده. [وآن خدایا گفتن و آن راز او] و تضرع و نیاز او. حکایت: از بزرگان دین یحیی بن سعید حضرت خدا را در خواب دید و گفت: الهی، بسیار دعا کردم، تو دعای مرا اجابت نکردی. خدای تعالی گفت: یا یحیی، من دوست می‌دارم شنیدن صوت تو را. [4254 وآنکه اندر لابه و در ماجرا] مرهون است. [می‌فریباند به هر نوعی مرا] چنان کند که گویا مرا فریباند. این است که [4255 طوطیان و بلبلان را از پسند] از مقبولی [از خوش آوازی قفس در می‌کنند] در قفس حبس می‌کنند. لاجرم مؤمن مخلص نیز همچنین است که خدای تعالی آوازش را همچو آواز طوطیان و بلبلان دوست می‌دارد، از آن جهت مرادش زود نمی‌دهد. رباعی: از هر نفسی که بر زنی آگاهم - هر جا که شوی منت قرین را هم گر آه کنی تو در میان آمم - زیرا که من آن او ترا می‌خواهم. [4256 زاغ را و چغد را اندر قفس] چون آواز خوب ندارند. [کی کنند این خود نیامد در قصص] لاجرم فاسقان نیز چنین است خدای تعالی آواز ایشان را همچو آواز زاغ و چغد دوست نمی‌دارد، مراد ایشان را زود بدهد. و مثال دیگر هر دو را این است که [4257 پیش شاهدباز چون آید دو تن] پیش کسی که خوب را دوست می‌دارد چون بیاید دو کس [آن یکی کمپیر و دیگر خوش‌ذقن] یکی پیر زشت بود و یکی خوب‌روی و خوش‌ذقن. [4258 هر دو نان خواهند او زوتر فطیر] هر دو تن نان خواهند آن شاهدباز زودتر نان خمیر را. لفظ او زوتر فطیر مرهون است. [آرد و کمپیر را گوید که گیر] یعنی حاجت کمپیر را زود وا کند تا از روی زشت او خلاص شود. [4259 وآن دگر را که خوشستش قد و خد] آن دیگر را که قد و خد او خوب است. [کی دهد نان بل به تأخیر افکند] آن شاهدباز نان را به او زود نمی‌دهد بلکه تأخیر کند. [4260 گویدش بنشین زمانی بی‌گزند] آن شاهدباز این زن خوب‌روی را می‌گوید: بنشین زمانی بی‌ضرر. [که به خانه نان تازه می‌پزند] که در خانه نان تازه می‌پزند، از آن نان می‌دهم. [4261 چون رسد آن نان گرمش بعد گد] چون آن نان تازه و گرم می‌رسد پس از رنج و انتظار [گویدش بنشین که حلوا می‌رسد] آن شاهدباز این خوب را می‌گوید: بنشین

زمانی که حلوا می‌رسد. [4262 هم بر این فن داردارش می‌کند] و تأخیر می‌نماید. [وز ره پنهان شکارش می‌کند] زآنکه او را می‌گوید: [4263 که مرا کاری است با تو یک زمان] مرهون است. [منتظر می‌باش ای خوب جهان] و مثالی دیگر که نزدیک این مثال، این است که بر در کسی چون سائلی بیاید او را آواز و شکلی بد باشد به رود به راه می‌کنند تا آواز او را مگر نشنوند و روی او را نبینند. اما اگر سائلی باشد که خوش‌آواز و خوب‌روی بود زودش نان‌پاره نمی‌دهند بلکه بگویند: صبر کن تا نان تازه پخته شود تا به تواتر آواز او را بشنوند. [4264 بی‌مرادی مؤمنان از نیک و بد] مرهون است. [تو یقین می‌دان که بهر این بود] که ایشان محبوبانِ خداوند. حضرت خدا از بهر صید ایشان زود مراد ایشان (259a) ندهد و گاهی خیر در تأخیر اجابت دعا بود، چنانکه ابو هریره رضی الله عنه از رسول الله علیه السلام روایت می‌کند: هیچ مسلمان نیست که به دعایی دعا کند مگر او را قبول شود یا تعجیل در دنیا یا زخیره کند در عقبی یا کفارت کند گناه‌های او را به قدر آن چیز که دعا کرد مادام که دعا نکند به گناه یا بریدن رحم چون روز قیامت باشد. خدای تعالی اعلام کند هر دعایی که دعوت کرده باشد در دنیا که اجابت نکرده باشد گوید: ای بنده، من تو مرا دعا کرده بودی روز فلان و فلان، من نداده بودم، این ثواب به جای آن دعاست. خدای تعالی زایل نشود از دادن ثواب تا بنده تمنی کند که کاشکی در دنیا هرگز دعای وی قبول نکرده بودی.

[ارجوع کردن به قصه آن شخص که به او نشان گنج دادند به مصر و بیان تضرع او از درویشی] یعنی فقیری و بی‌چیزی [به حضرت حق تعالی] و اجابت دعای او را در آخر.

[4265 مرد میراثی چو خورد و شد فقیر] پس از آن [آمد اندر یا رب و گریه و نفیر] و فریاد. خدمت مولانا بدین تقریب یک بیت پند می‌فرماید: [4266 خود که کوبد این در رحمت‌نثار] لفظ رحمت‌نثار وصف ترکیبی است. [که نیابد در اجابت صد بهار] مضمون این بیت استفهام انکاری است یعنی که باشد که این در را که رحمت‌نثار است بزد، اجابت و فتح باب نشود. لاجرم این میراثی به حکم من قرع الباب و لیج و لیج، چون آن باب رحمت‌نثار را

یعنی در حضرت حق را بکوفت، او را فتح باب شد. و عادتُ الله چنین است که چون بنده مضطر شود مرادش در آن محل روا کند. **حکایت:** طاوس الیمانی عیادتِ مریض کرد. آن مریض گفت: از برای من دعا کن. طاوس گفت: تو از برای خود دعا کن زیرا حق تعالی دعای مضطر را اجابت کند چنانکه فرمود: **أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ (نمل ۶۲/۲۷)**. [4267 خواب دید او هاتفی گفت او شنید] آن مزارائی که در بغداد بود رؤیا دید، آن را در خواب هاتفی آواز داد، او شنید. [که غنای تو به مصر آید پدید] پس به مصر رفتن می باید تا به غنا رسی.

[4268 رَو به مصر آنجا شود کار تو راست] ای طالبِ روزی. [کرد کُذِیت را قبول او مُرتجاست] گدایی تو را آن حضرت حق قبول کرد که او موضع رجاست یا او آن است که به او امیدوارند. حصّه قصّه در این مرتبه این است که مراد از مردِ میراثی آن است که سرمایّه وقت و مالِ گرانمایه عمر را که مجّاناً یافته است به جهل و بطالت تلف و ضایع کرده بود و بر عمرِ تلف کرده تأسف می خورد. و الهام الهی به او رسد که تو را بغداد معصیت و شهرِ سیئه و عادت را ترک کردن و به سوی مصر طاعت مُنبت گاه علم و معرفت رفتن می باید که مجلسِ علم مُنبت گاه سکر است. [4269 در فلان موضع یکی گنجی است زفت] عریض و بسیار. [در پی آن بایدت تا مصر رفت] از بهر آن گنج تا به مصر رفتن می باید تو را. [4270 بی درنگی هین ز بغداد ای نژند] بی توقف تو از بغداد ای غمناک [رَو به سوی مصر و منبت گاه قند] جایی که شکر می رُوید. [4271 چون ز بغداد آمد او تا سوی مصر] (259b) و به مصر رسید. [گرم شد پشتش چو دید او روی مصر] که از علم و شوق الهی و اثرِ گنج پادشاهی پدید آمدن گرفت. پس سبب گرمی پشتش این بود که [4272 بر امیدِ وعده هاتف که گنج] و دفینه [یابد اندر مصر بهر دفع رنج] مرض و فقر که مُجالست علما مرمت دین است. اگر کسی که پیر باشد و تعلّم علم را استعدادش نباشد وی را می باید که سعی کند باری سورّه اخلاص را بیاموزد که ثوابِ ثُلثِ قرآن است. چون سه بار بخواند ثوابِ تمامِ ختمِ قرآن را یابد. [4273 در فلان کوی و فلان موضع دفین] مدفون [هست گنجی سخت نادر بس گزین] چو به مصر رسید پیش از کندنِ گنج فقر بر وی چنان مستولی شود که از ناس گدایی کردن بخواست، چنانکه می فرماید: [4274 لیک نفقه ش بیش و کم چیزی نماند] نفقه آن میراثی از قلیل و

کثیر چیزی نماند. [خواست دَقّی بر عَوَامِ النَّاسِ راند] یعنی بخواست که بابِ کسان را بزند و گدایی کند یعنی از علمای ظاهر علم بیاموزد. [4275 لیک شرم و همتش دامن گرفت] از گدایی کردن منع کرد. [خویش را در صبر افشردن گرفت] اما چون فقر غالب بود. [4276 باز نفسش از مَجَاعَت برطپید] باز نفسِ او از گرسنگی مضطرب شد. حکایت: ابن مبارک را گفتند: اگر تو را گفتندی امشب بمیری امروز چه کار می‌کنی؟ گفت: طلبِ علم می‌کنم. [از انتجاع و خواستن چاره ندید] از طلب و سؤال چاره ندید، پس مضطرب گشت. [4277 گفت شب بیرون روم من نرم نرم] و گدایی کنم. [تا ز ظلمت نایدم در گُذیه شرم] و خجالت یعنی به مجلسی روم که مخفی علم و عمل بیاموزم با وجود که سیرت و صورتِ خود را تغییر نکنم. [4278 همچو شبکوکی کنم شب ذکر و بانگ] همچون شب گدایی کننده یا همچون پاسبانِ شب ذکر و بانگ کنم و آواز بردارم. [تا رسد از بامهایم نیم دانگ] که مرا از خانه‌ها چیزی دهند. [4279 اندر این اندیشه بیرون شد به کوی] به محله. [واندر این فکرت همی شد سو به سوی] می‌رفت جانب به جانب. حکایت: محمد بن سیرین گفت: به مسجدِ بصره در آمدم، گروهی ذکر می‌کردند و گروهی مذاکرهٔ فقه می‌کردند. من دو رکعت نماز گزاردم میانِ ذاکران و مذکران و مذکوران. گفتم: آیا به حلقهٔ ذاکران در آیم که مرا رحمت رسد یا به حلقهٔ مذکران در آیم که سخنی شنوم و بدان عمل کنم. زایل نشدم از تأخیرِ نفس تا نرفتم به هیچ یکی از دو جماعت. شب مرا گفتند: اگر به حلقهٔ مذکران در آمده بودی جبرئیل را در آنجا یافتی. [4280 یک زمان مانع همی شد شرم و جاه] از گدایی کردن که کسانِ بسیار را شرم از آن و منصب و نام مانع تحصیل و علم و دافع تبدیلِ فسق و صورتِ بدعت شد. [یک زمانی جوع می‌گفتش بخواه] یک زمانی گرسنگی بگفتش: گدایی کن. یعنی بی‌علمی و عملی حایل و باعثِ طلب می‌شد. [4281 پای پیش و پای پس تا ثُلثِ شب] یعنی در تردد بود در میان محله تا ثُلثِ شب. [که بخواهم یا بخسپم خشک لب] گرسنه و تشنه.

[رسیدنِ آن شخص به مصر و شب بیرون (260a) آمدنش به کوی از بهرِ شبکوکی و گدایی و گرفتنِ عسس او را] بر ظن آنکه دزد است. [او مرادِ او حاصل شدن از عسس

بعد از خوردنِ زخمِ بسیار] اگرچه ظاهر و آغازِ این کار بد نمود اما آخر و مآلش خیر بود که حضرت ربّ العزّه در سوره بقره فرمود: [وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ] یعنی شاید که شما مکروه دارید چیزی را به نفعِ طبیعتِ خود و حال آنکه آن چیزی نیکویی باشد شما را. [وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ] در سوره طلاق: [سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا] زود باشد که پدید آید خدای تعالی پس از دشواری و تنگ‌دستی آسانی و توانگری. [وَقَوْلُهُ تَعَالَى] در سوره انشراح: [إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا] به درستی با دشواری است آسانی. [وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ] [اِشْتَدَّتْ] سخت شو. [أَزْمَةٌ] یا ازمه یعنی ای شدت و رنج. [تَنْفَرِجِي] تا گشاده شوی یعنی رسول علیه السلام به محنت ندا می‌کرد که ای محنت، سخت شو که من دفع شوی زآنکه چون چیزی به کمال رسد زایل گردد چنانکه گفته‌اند. شعر: اذا تمّ امر دما نقصه - توقع زوالا اذا قيل تم. [وَجَمِيعُ الْقُرْآنِ وَ الْكُتُبِ الْمَنْزِلَةِ فِي تَقْرِيرِ هَذَا] المعنى الذى اشرنا اليه.

[4282 ناگهانی خود عسس او را گرفت] در میان محله. [مشت و چوبش زد ز صفرا تا شکفت] معنی مراد به ترکی یومرق و آجاج اوردی آگا صفراسی بولندوغندن عجبلمقسز و هبت‌سز [4283 اتفاقاً اندر آن شب‌های تارا] و تاریک. [دیدم بُد مردم ز شب‌دزدان ضرار] معنی این مصراع به ترکی گورمش ایدی خلق گیجه اغریلرندن ضرر. [4284 بود شب‌های مخوف و مُتَحَس] نامبارک. [پس به جد می‌جُست دزدان را عسس] از بیم و ترس. [4285 تا خلیفه گفت که بپرید دست] یعنی قطع ید بکنید. [هر که شب گردد وگر خویش من است] هر که شب طواف کند و بیرون باشد اگرچه از اقربای من است. بدان که روز قیامت همچون شب تاریک و ظلمت است و وقتِ قهر و سیاست که خدای تعالی آنجا به سببِ نسبتِ رعایت نمی‌کند که إِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ (مؤمنون ۱۰۱/۲۳). [4286 بر عسس کرده ملک تهدید و بیم] یعنی به حبس عسر را کرده بود خلیفه ترسانیدن. [که چرا باشید بر دزدان رحیم] و شفقت کنند. بدان که عسسانِ جهان به سببِ مالی و امتنان قابلِ دفع‌اند اما زبانیّه بی‌رافتِ حضرت خدا و بی‌شفاعتِ رسولِ مجتبی مندفَع نشوند که اگر حق تعالی عذاب فرماید، خلاص میسر نشود. و حضرت ملک مَنان در سوره حم الدخان فرمود: خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ

إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٤﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٥﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (دخان ۴۴/۴۷، ۴۸، ۴۹)، بگیرید این عاصی را، پس بکشید به علف قهر به میانه دوزخ آن گاه بریزید بر سر او از عذاب آب گرم تا تمام بیرون بدن او بدین آب معذب شود، بخش و بکش این عذاب را، به درستی که تو ارجمندی. نزدیک قوم خود بزرگواری به زعم خویش و در سورة الحاقة فرمود: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ (حاقة ۲۹/۳۰، ۳۱، ۳۲) بگیرید این کس را، پس در غل کشید یعنی دستش بگردنش بندید، پس در آتش بزرگ (260b) در افکنید، پس آن گاه در زنجیری از آتش گران هفتاد گز هر ذراعی هفتاد ذراع است و هر ذراع از کوفه تا مکه بر جسد پیچید محکم تا حرکت نتواند کرد. كَعْبُ الْأَخْبَارِ گفت: اگر همه آهن که در دنیاست جمع کنند به وزن یک حلقه از آن زنجیر نیست و اگر حلقه‌ای از آن بر کوه‌های عالم نهند چون ارزیز بگدازد. [4287] عشوه‌شان را از چه رو باور کنید] شیوه و مکر دزدان را از چه وجه اعتقاد می‌کند؟ [یا چرا زبشان قبول زر کنید] یعنی رشوت می‌ستانید و پس شفقت و مرحمت کنید بر بدان رحم کردن خود جایز نیست. [4288 رحم بر دزدان و هر منحوس دست] و هر کسی که دست او نامبارک باشد که مال مردمان را بی‌برکت می‌کند آن را مرحمت کردن [بر ضعیفان ضربت و بی‌رحمی است] و بر فقیران ظلم کردن است. لاجرم نفس را مرحمت و و آرزویش دادن همه تن و جان را عذاب کردن است در آخرت. [4289 هین ز رنج خاص مسکُل ز انتقام] تو از بهر رنج و محنت خاص منقطع مشو از انتقامش که ضرر خاص به است از ضرر عام. [رنج او کم بین بین تو رنج عام] یعنی رنج و ناله خاص را مبین، رنج عام را بین چنانکه [4290 إَصْبَحَ مَلْدُوغٌ بُرٍ در دفع شر] انگشتی که مار گزیده باشد قطع کن در دفع سرایت ضرر. [در تعدی و هلاک تن نگر] زآنکه اگر آن انگشت مار گزیده را نمی‌بری زهر بر همه بدن سرایت کند و به هلاک مؤدی شود. لاجرم دزدانو هوایش را نبری تن و نفس و جان و عقل در سلامت نماند. [4291 اتفاقاً اندر آن ایام دزد] مرهون است. [گشته بود انبوه پخته و خام دزد] لاجرم وقتِ اهتمام بود و همچنین در زمانِ شهوت و ایام غفلت دزدِ قدیم که ابلیس و شیاطین جن است و دزد تو که نفس و شیاطین انس است بسیار شود، پس آن میراثی را [4292 در

چنین وقتش بدید و سخت زد] آن عسر در این وقت این میراثی را بدید و محکم بزد. [چوب‌ها و زخم‌های بی‌عدد] مضمون مصراع ثانی مفعول زد است. روز قیامت گاهی حضرت ملک جلیل به صفت جلال تجلی کند، کافران و عاصیان را خشم بی‌حد راند و زبانی را به عسف فرماید و فرشتگان را بر ایشان گمارد. [4293 نعره و فریاد زان درویش خاست] و عسس را گفت [که مزین تا من بگویم حال راست] چون میراثی عسس را چنین گفت عسس آن را [4294 گفت اینک دادمت مهلت بگو] ای درویش [تا به شب چون آمدی بیرون به کو] که شب چرا آمدی بیرون کوی بگو. عسس دنیا مهلت دهد اما زبانی ندهد چنانکه حضرت خداوندگار از حال درویشان خبر داد که لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (تحریم ۶/۶۶). [4295 تو نه‌ای زینجا غریب و مُنکری] تو از این دیار نیستی، مسافر و ناشناختی، زبانی نیز چنین می‌گویند چنانکه حق تعالی حکایت کند: كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ (ملک ۸/۶۷). [4296] راستی گو تا به چه مکر اندری] و درجه حيله. [4296 اهل دیوان بر عسس طعنه زدند] از سخن آن عسس است. [که چرا دزدان کنون آن‌به شدند] و بسیار گشتند؟ [4297 آن‌بھی از تست و از امثال تست] ای غریب. [و انما یاران زشتت را نخست] که از دزدان و بدان چند یاران داری. [4298 ورنه کین جمله را از تو کشم] اگر نمی‌گویی انتقام همه را از تو می‌کشم. [تا شود ایمن زر هر مُحْتَشَم] تا ایمن گردد مال هر مالدار. [4299 گفت او از بعد سوگندان پُر] گفت آن میراثی پس از سوگندان بسیار [که نیم من خانه‌سوز و کیسه‌بُر] خانه‌سوز وصف ترکیبی است و کیسه‌بُر به ترکی یان کسجی. [4300 من نه مرد دزدی و بیدادیم] و ظالمی. [من غریب مصرم و بغدادیم] من در مصر غریبم و از شهر بغدادم. چون آن مرد بغدادی در سخن خود صادق بود و آن عسس در انکارش معاند نبود و صحیح القلب بود سخن او را تصدیق کرد. لاجرم خدمت مولانا پس از این دو حصّه بیان کند، یکی آنکه کسی که صادق باشد سخن او مؤثر شود و یکی آنکه کسی که معاند نباشد و صافی دل بود از سخن حق متأثر گردد.

[بیان این خبر که اَلْكَذْبُ رِيَّةٌ وَالصَّدَقُ طُمَأْنِينَةٌ] صدق این حدیث شریف در این حدیث نیز ظهور یافت که مرد میراثی احوال خود گفت، چون سخن او صدق بود عسس تصدیقش کرد چنانکه می‌فرماید:

[4301 قصه آن خواب و گنج زر بگفت] آن میراثی به این عسس قصه خواب و گنج دیدنش گفت. [پس ز صدق او دل آن کس شکفت] از صدق آن میراثی غریب دل عسس شکفته و گشاده شد. [4302 بوی صدقش آمد از سوگند او] بوی راستی آمد آن غریب از سوگندش. [سوز او پیدا شد و اسپند او] حرارت آن غریب پیدا شد و اسپند و بوی خوش او. [4303 دل بیارامد به گفتار صواب] به حکم حدیث مذکور دل قرار گیرد به سخن راست. [آنچنان که تشنه آramد به آب] اما این دل آن دل است که از حق محجوب نباشد. حضرت خدا در سوره بقره فرمود: **حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ** (بقره ۷/۲)، مَهر نهاده است خدای تعالی بر دل ایشان که تا بیان حق فهم نمی‌کنند و بر گوش‌های ایشان تا سخن حق نشنوند و بر دیده‌های ایشان پوشش است تا راه حق نمی‌بینند و ایشان را است از روی استحقاق عذابی بزرگ. [4304 جز دل محجوب کو را علتی است] یعنی مگر دل کسی که محجوب از حق باشد و آن را مرضی هست حضرت حق در سوره مذکور فرمود: **فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ** (بقره ۱۰/۲)، در دل-های ایشان بیماری است و آن نفاق باشد و شک در دین و حقد در مؤمنان یا حسد بر ایشان، پس زیاده کرد خدای تعالی ایشان را بیماری نفاق و ایشان را است عذابی دردناک. [از نبییش تا غبی تمییز نیست] (261b) آنچنان دل را از نبی تا به غبی فرق نیست. لاجرم سخن انبیا و اولیا به دل کافران و اشقیا اثر نمی‌بینی که ابو جهل چندین معجزه دید و شق قمر را مشاهده کرد، تصدیق نکرد و بدان که عدم تأثیر سخن راست از جهت سامع محجوبی دل است و از جهت متکلم بی‌صدقی است، ولهذا می‌فرماید: [4305 ورنه آن پیغام کز موضع بود] و از محل صدق باشد [برزند بر مه شکافیده شود] به ماه زند، ماه دو نیم شود. پس سخن صدق کجا باشد که به دل غیر محجوب اثر نکند. [4306 مه شکافت و آن دل محجوب نی] از سخن

راست ماه می شکافت، دلِ محبوب نمی شکافت. [زآنکه مردود است او محبوب نی] زیرا دلِ محبوب مردود است، مقبول و خوب نیست. حکایت: شقیق بلخی می گفت: مردمان از مجلسِ من به سه صفت برخیزند: یکی کافرِ محض، یکی منافقِ محض، یکی مؤمنِ مخلص. زیرا من تفسیرِ قرآن می کنم و از حق تعالی و رسولش می گویم. آنکه مرا تصدیق نمی کند کافرِ محض است. و آن که دلِ او تنگ گردد منافقِ محض است. و آن که بر کارِ خود نادم شود و نیت کند که پس از این گناه نکند مؤمنِ مخلص است. چون خدمت مولانا معارفِ بسیار فرمود باز به حکایت رجوع نمود که می فرماید: [4307 چشمه شد چشمِ عسس ز اشکِ مُبل] یعنی چون عسس احوالِ آن مردِ میراثی را شنید شفقت کرد و چشمِ او چشمه شد از سرشکِ بارانِ بزرگ قطره. [نه ز گفتِ خشک بل از بویِ دل] یعنی سخنِ میراثی در دلِ عسس اثر کرد که بسیار گریست نی به مجرد گفتن بلکه از بویِ دل بود زآنکه سخن دو قسم است. [4308 یک سخن از دوزخ آید سوی لب] آن سخن که دروغ و بد است. [یک سخن از شهرِ جان در جویِ لب] یک سخن از جانبِ جان و جانان آید به جانبِ دهان. گویا در درونِ انسان دو دریا هست، یکی عذبِ فرات و دیگرِ ملحِ اجاج. اما در میان ایشان نیست امتزاج و آن دو دریا را بیان کند: [4309 بحرِ جان افزا و بحرِ پُر حَرَج] و تنگیِ اما [در میانِ هر دو بحرِ این لب مَرَج] اینچنین یعنی پرده در میان در این بیت ایما است به مضمون آن آیت کریمه که در سوره الریحمن است مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿٥٥﴾ يَبْنِيهِمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ (یحمن ۲۰، ۱۹/۵۵) لایخلطان. چون یک سخن جان فراست ظاهر است که آن کلمه حکمت و علم و معرفت است. و محفلِ آن مجلسِ علم و وعظ است که مجمعِ ناس باشد، و لهذا می فرماید. [4310 چون یپنلو در میانِ شهرها] همچون بازارگاهی که مردمان به وقتِ معین از اطرافِ ولایت آیند و بیع و شرا کنند و باز گردند که در میان شهر بود. [از نواحی آید آنجا بهرها] از اطرافِ بلاد آید، در آنجا نصیبها و کاله ها. لاجرم مجلسِ وعظ و محفلِ علم همچون بازارگاهی است که آنجا اقمشه متنوعه و خریداران بسیار آرند چنانکه می فرماید: [4311 کاله معیوبِ قلبِ کیسه بُر] معیوب و قلب و کیسه بُر آیند. [کاله پُر سودِ مُستشرفِ چو دُر] قماشِ پُر فائده و شریف همچون لولو. [4312 زین یپنلو هر که بازرگان تر است] و در تجارت ماهر. [بر سره

و بر قلبها دیده‌ور است] و نیک و بدان بیننده است. لاجرم مرد حاضر و اهل بصیرت می‌باید تا از این بازارگاه نیک را از بد تمیز کند و مغبون نشود. [4313 شد یَئْتَلُو مَرَّوَرًا دَارُ الرَّبَاحِ] آن بازارگاه مرد تاجر را خانه سود شود یعنی مردی باشد که از این بازارگاه سود گیرد. (262a) [وآن دگر را از عَمَلِ دَارُ الْجُنَاحِ] دیگری را از ناپینایی خانه گناه است و محلّ دزدیدن و جای خسران. چنانکه از حکایت شقیق معلوم شد دار دنیا نیز چنین است، کسان در اینجا سود بسیار گیرند و کسان زیان کنند، و لهذا می‌فرماید: [4314 هر یکی ز اجزای عالم یک به یک] مرهون است. [بر غبی بند است و بر استاد فک] گشادن و آزاد کردن. پس کسان در این جهان فریفته اجزای عالم شوند و کسان از جمله قیود خلاص یابند. حکایت: ابو عبدالله البشیری را پسرش آمد و گفت: سبوی روغن داشتم که سرمایه من بود. از خانه بیرون آوردم، بیفتاد و بشکست و سرمایه من ضایع شد. گفت: ای پسر، سرمایه خود آن ساز که سرمایه پدرت توست واللّه که پدر تو را هیچ سرمایه نیست در دنیا و آخرت غیر حق تعالی. شیخ الاسلام قدس سرّه فرمود که سود تمام آن بودی که پدرش هم نبود. [4315 بر یکی قند است و بر دیگر چو زهر] هر یکی از اجزای عالم بر یکی شکر است که محلّ طاعت او شود و به عبادتش گواهی دهد و بر خیر دلالت کند. و بر یکی زهر است که محلّ موصیت او گردد و بر عصیان او گواهی دهد و بر شرّ دلالت کند. [بر یکی لطف است و بر دیگر چو قهر] زیرا یکی را نیکی کند همچون عاقلان و یکی را بدی رساند همچون شیطان اگرچه بعض اجزای عالم جماد است امّا حضرت خدا قادر است که جماد را ادراک نطق دهد. چون خدای تعالی قادر است می‌تواند که صدق صادقان و کذب کاذبان را از جمادات گواه آرد، و لهذا می‌فرماید: [4316 هر جمادی با نبی افسانه‌گو] هر بی‌جان با رسول الله علیه السلام به حکم کُلُّ حَجَرٍ وَ شَجَرٍ أَمْرٌ عَلَيْهِ یَسْلَمُنِی وَ یَقُولُ السَّلَامُ عَلَیْکَ یا رسول الله سخن‌گوی بود. [کعبه با حاجی گواه و نطق‌خو] کعبه به طواف و زیارت حاجی گواهی دهد و سخن گوید همچنان [4317 بر مصلی مسجد آمد هم گواه] که روز قیامت می‌گوید [کو همی‌آمد به من از دور راه] که آن مصلی به من آمد از راه دور از بهر گذاردن نماز. لاجرم از این معلوم شد که اجزای جهان و بی‌جان نیکان را همراه است و سخن‌دان و گواه است در روز میزان و همچنان [4318 با خلیل آتش

گُل و ریحان و وَرْد] که آتش ابراهیم علیه السّلام را دانست و او را نسوخت بلکه گُل و ریحان شد. [باز بر نمرودیان مرگ است و درد] اهلِ نمرود را آتش کماکان آتش بود و می‌سوخت. پس معلوم شد که اجزای جهان و بی‌جان نیکان را لطف است و بدان را قهر است که خدای تعالی در جمادات فهم و ادراک خلق کند. چنانکه پیش از این گفته است آب قومِ موسی را غرق نکرد، آلِ فرعون را غرق کرد و خاک قارون را خسف کرد، دیگران را ضرر نرسانیده و باد مؤمنانِ هود را ضرر نکرد امّا کافران را هلاک کرد. [4319 بارها گفتیم این را ای حَسَن] اگرچه تکرار شد [می‌نگردم از بیانش سیر من] پس کسی را اشتها آید او طعام را خورد چنانکه [4320 بارها خوردی تو نان دفعِ ذُبُول] و دفعِ پِژمردگی که به دلِ ما یتخلّل شود [این همان نان است چون نَبوی ملول] (262b) چرا استکراه نکنی، دلگیر نشوی؟ چون اشتها آید با زنانِ خواهی با وجود که ثمرهٔ نان و نعمت حیوةٔ فانیه است که نهایت او مرگ است و ثمرهٔ علم و معرفت حیاتِ باقی است که نهایت ندارد و همچنین اگر تو را رغبتِ پند هست از تکرار نمی‌رنجی بلکه بخواهی زآنکه [4321 در تو جُوعی می‌رسد نو ز اعتلال] یعنی اگر تخمه باشی پس از او تو را جوعِ جدید و گرسنگی رسید. [که همی‌سوزد از او تخمه و ملال] و محو نشود از گرسنگی سیری و ملولی. [4322 هر که را دردِ مَجَاعَت نقد شد] و مرضِ جوع موجود گشت. [نو شدن با جزو جزوش عَقْد شد] نو شدنِ جوع و اشتهای طعام که خودره است باز به خوردنش میل کند امّا کسی را گرسنگی نیست به الوان اطعمه میل نمی‌کند. پس در من دردی گرسنگی و اشتهای طعامی معنوی هست از آن جهت از تکرار سیر نمی‌شوم و اگر در تو نیز اشتهای طعام معنوی و جوعِ غذای روحانی هست از تکرار نفرت نمی‌کنی و لذّت همی‌گیری با وجود که گفته‌اند اگر حضورِ مجلسِ علم را هیچ فضیلت نبودی جز نظر به وجهِ عالم عاقل را واجب بود که به وی رغبت کند فکیف که خواجهٔ عالم علیه السّلام عالم را به مقامِ خود نهاد گفت: مَنْ زَارَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا زَارَنِي وَ مَنْ صَافَحَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا صَافَحَنِي وَ مَنْ جَالَسَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا جَالَسَنِي وَ مَنْ جَالَسَنِي فِي الدُّنْيَا أَجْلَسَهُ اللَّهُ تَعَالَى مَعِيَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِي الْجَنَّةِ. [4323 لذّت از جوع است نی از نُقْلِ نو] شیرینی از گرسنگی است نه از طعام جدید. [با مَجَاعَت از شَکَرِ به نانِ جَو] با گرسنگی از شَکَرِ بهتر است نانِ شعیر. چون در

تو گرسنگی رحمت و طلبِ مغفرت و دردِ آخرت باشد سخنِ وعظ و نصیحت تو را ملالت نیاید با وجود که حضورِ مجلسِ علم را هفت فضیلت است. در کتابِ تَنْبِيهِ الْغَافِلِينَ نوشته، کسی که در مجلسِ علم حاضر شود وی را هفت فضل است: یکی آن که از جمله متعلمان شود، دوم آن که مادام که در آن مجلس است از گناه محبوس است، سوم آن که چون از خانه بیرون آید بر وی رحمت نازل شود، چهارم آن که چون نشنید بر ایشان رحمت و برکت نازل شود، پنجم آن که مادام که در آنجا نشنید وی را حسنه می‌نویسند، ششم آن که فرشتگان ایشان را به پرها پوشند، هفتم آن که هر قدم که در آمدن و رفتن بردارد کفّارتِ ذنوب و رفع درجات شود با وجود که آخر به بهشت رساند که رسول الله علیه السلام فرمود: **لَنْ يَتَّبِعَ الْمُؤْمِنَ خَيْرٌ يَسْمَعُهُ حَتَّى يَكُونَ مَتْنَاهُ الْجَنَّةُ**. [4324 پس ز بی‌جوئی است وز تخمه تمام] مرهون است. [آن ملالت نی ز تکرارِ کلام] یعنی از سیریِ تو و بی‌غبنیِ توست که میلِ پند نمی‌کنی نه از تکرارِ پند است با وجود که گفته‌اند مجالسة العلماء مرّت الدّنيا و زين البدن و مجالسة الفسقاء جراحة للدّین و شین البدن. [4325 چون به دگان و مکیس و قیل و قال] چون از دگان و از دقت در بازار و از گفتگوی و بیع و شرا (263a) [در فریبِ مردمت ناید ملال] در فریفتنِ خریداران و بایعان تو را نمی‌آید ملال با وجود که مال در اینجا بماند و علم قرینِ تو به قبر درآید زآنکه حَمّام و قبر مانند یکدیگرند که مال و کتاب بیرون بماند، علم با تو اندر رود و خداوند علم را اجر و درجات است که حضرت خدا در سورة مجادله گفت: **وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ** (مجادله ۱۱/۵۸) یعنی بر می‌دارد آنان را که داده شده‌اند علم در درجه‌های بالایی درجاتِ مؤمنان که بی‌علم باشد زیرا که مؤمن عالم افضل است از مؤمن بی‌علم و در کشف الأسرار از ابن مذکور روایت می‌کند که اوزاعی را در خواب دیدم، گفتم: مرا خبر ده از علمی که بهترین اعمال است تا بدان تقرّب کنم. گفت: هیچ درجه‌ای بلندتر از درجه علما ندیدم و از آن گذشته درجه اندوهناکان و علمای دین را درجه بلند است هم در دنیا به مرتبه و شرف و دراست انبیا علیهم السلام و هم در عقبی به فضل و قدر و مرافقت به اصفیا. [4326 چون ز غیبت و اکلِ لحمِ مردمان] به حکم آیت سورة حجرات **أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ** (حجرات ۱۲/۴۹) چرا از غیبتِ مردمان و از خوردنِ گوشتِ ایشان [شصت سالت سیری

نامد از آن] و همچنان [4327 عشوہا در صید شلّہ گفته تو] یعنی چند بار صفت‌ها در شکارِ فرج گفته‌ای تو [بی ملولی بارها خوش گفته تو] لفظ شلّہ به ضمّ شین و تشدید لام به معنی فرج است و لفظ گفته به فتح کاف عربی اسم مفعول است از گفتن به ترکی یارمق و آچمق. در بعض نسخ: [بی ملولی بارها بگفته تو] [4328 بارِ آخر گویش سوزان و چست] آن سخنِ نفسانی که چند بار گفته‌ای بارِ آخر همی‌گویی آن را به حرارت و چابکی. [گرم‌تر صد بار از بارِ نخست] پر حرارت و پر شوق می‌گویی. از گفتنِ اوّل میل و درد داری با وجود که آخرِ جماع جنابت است و آخرِ علم طهارت. [4329 درد داروی کهن را نو کند] مرضِ مردِ علاج و معجونِ کهنه را نو کند یعنی کسی را که معاجین و اشربه باشد در ظرف‌ها کهنه گشته چون آن کس صحیح باشد یادِ علاج نکند اما چون به درد آید آن علاج‌های کهنه را رغبت نماید. [درد هر شاخِ ملولی خو کند] دردِ هر دهر شاخِ ملالت را قطع کند. [4330 کیمیای نو کننده دردهاست] دردها کیمیای نو کننده است. [کو ملولی آن طرف که درد خاست] یعنی ملولی نیست در آنجا که درد هست. بیت: یک قصّه پیش نیست غمِ عشق و این عجب - از کسی که می‌شنوم تا مکرر است. [4331 هین مزن تو از ملولی آه سرد] بلکه سببِ دفعِ ملولی و علاجِ او را بجو. [درد جو و درد جو و درد درد] تا که ملالت و کاهلی از تو رود. خدمت مولانا چون حالِ مستمع و مرید را بیان کرد، پس از این حالِ وعظ و ارشاد را بیان کند و تحقیق کند که واعظ و مرشد عالم و عامل و کامل و مکمل باید، نه اهلِ تزویر و باطل. [4332 خادع دردند درمان‌های ژاژ] فریبده درد و دردمندانند علاج‌های باطل یعنی مرشدِ ناقص و عالمِ غیر عامل و شیخِ دنیاپرست مرید را می‌فرید زآنکه ایشان [رهزنند و زرستانان رسم باژ] راه‌زنانند و زرستانان (263b) همچون باژ به ترکی باج یعنی راهِ طالب را زنند، مال و زرِ عمرش یغما و تلف کنند و وقتش را ضایع کنند بلکه زرش می‌ستانند که از بهر اکلِ تغییرِ شکل کرده‌اند و طریقت را صنعت گرفته. بیت: شیخ چون مایل به مال آمد مرید او مباحش - مایلِ دینار هرگز مالک دیدار نیست. [4333 آبِ شوری نیست درمانِ عطش] یعنی مرشدانِ ناقص و شیخانِ زرستان همچون آبِ شورند. لاجرم آبِ شور علاجِ تشنگی نمی‌شود. [وقتِ خوردن گر نماید سرد و خوش] یعنی اگرچه چون خوردنِ بخواهی سرد است و خوب نماید. لاجرم عالم را

می‌باید که فعلی او مکذّب قولش نباشد چنانکه کسی چون یکی را از خوردن چیزی منع کند امّا خود بخورد، مردمان وی را باور نکنند و تهمت نهند که این چیز به غایت شیرین خواهد بود منع او مکر است. [4334 لیک خادع گشته و مانع شد ز جُست] مرهون است. [از آب شیرینی کز او صد سبزه رُست] لیکن آن آب شور فریبنده گشت و مانع شد از جُستن آب شیرین که بسیار شبز را می‌رویاند یعنی آنچنان شیخ ناقص فریبنده گشت و مانع شد از جُستن شیخ کامل و پیر مکمل. [4335 همچنین هر زَرّ قلبی مانع است] مرهون است. [از شناسی زَرّ خوش هر جا که هست] چنانکه آب شور از جُستن آب شیرین مانع است. همچنین زَرّ قلب از دانستن و جُستن زَرّ نیک مانع است. لاجرم شیخی که صورت را آراسته باشد از جُستن پیر کامل مانع است که مرید طالب این ناقص را کامل پندارد، از طلب و دانستن کامل دور ماند. [4336 پا و پَرّت را به تزویری بُرید] پای و بال و پَرّ تو را از دروغ ساختن قطع کرد و گفت [که مراد تو منم گیر ای مُرید] و همچنین [4337 گفت دردت چینم او خود دُرد بود] گفت تو را درد تو من بچینم و ببرم، او خود درد بود. [مات بود ارچه به ظاهر بُرد بود] مات بود در حقیقت اگرچه در صورت بُرد می‌نماید. پس عالم را باید که در خلوت از حق تعالی بترسد چنانکه در میان خلق سخن را به صلابت و عبادت گوید. بیت: واعظان این شیوه در محراب و منبر می‌کنند - چون به خلوت می‌روند آن کار دیگر می‌کنند. حکایت: فضیل می‌گفت: در را می‌بندی و پرده را ارخا می‌کنی از خلق شرم داری از قرآن که در دل داری و از حضرت باری شرم نمی‌داری با وجود که هیچ چیز از حضرتش مخفی نیست. [4338 رَو ز درمانِ دروغین می‌گریز] و از علاج دروغین گریز و به پرهیز ای مرید. [تا شود دَردت مُصیب و مُشک‌بیز] تا درد تو راستی یابنده و مُشک‌بیز گردد. چون خدمت مولانا معارف بسیار گفت باز به حکایت رجوع کرد. [4339 گفت نی دزدی تو و نی فاسقی] آن عسس این مرد بغدادی را بگفت: تو نه دزدی و نه فاسقی. [مرد نیکی لیک گول و احمقی] مردی خوبی الّا آبله و احمقی زآنکه احمقی [4340 بر خیال و خواب چندین ره کنی] و سفر کنی. [نیست عقلت را تَسوِی روشنی] عقل تو را یک تسوی روشنی نیست امّا من همچنین تو بی‌عقل نیستم. [4341 بارها من خواب دیدم مُستیر] از سخن عسس است که خواب خود را

حکایت می‌کند [که به بغداد است گنجی مُستتر] و پوشیده. [4342 در فلان سوی و فلان کویی دفین] چون عسس آن کوی بغداد که در خواب نامش شنیده بود خبر داد مگر آن کوی [بود آن (264a) خود نام کوی این حزین] محلّه این میراثی غریب هست. [4343 هست در خانه فلانی رو بجو] از سخن عسس است که می‌گوید: مرا در خواب چنین گفتند که گنج در بغداد به فلان محلّه و در خانه فلان کس است، برو آنجا، بجوی. [نام خانه و نام او گفت آن عدو] نام خانه میراثی و نام او را گفت آن عسس که دشمن او بود که این را چندین بزد. در بعض نسخ: [نام خانه گفت و نام کوی او]. [4344 دیده‌ام خود بارها این خواب من] از سخن عسس است که حکایت می‌کند [که به بغداد است گنجی در وطن] و در خانه. [4345 هیچ من از جا نرفتم زین خیال] این نیز از سخن عسس است. [تو به یک خوابی بیایی بی ملال] لاجرم این از حماقتِ توست. [4346 خوابِ احمق لایقِ عقلِ وی است] یعنی عقلِ احمق ناقص است و خوابش نیز همچنان است. [همچو او بی‌قیمت است و لاشی است] چنانکه احمق را قدر و قیمت نیست، خوابش را نیز قدر و اعتبار نیست. در این تنبیه است بر آن فائده که در کتبِ تعبیر گفته‌اند که خوابِ پادشاهان و بزرگان و خوابِ عاقلان و عالمان و خوابِ مردان و پاکان درست و راست باشد، خوابِ احمقان و جاهلان و زنان و گودکان را اعتبار نیست. بسیار خوابِ ایشان از قبیلِ أَضْغَاثٍ و أَحْلَامٍ است. [4347 خوابِ زن کمتر ز خوابِ مرد دان] خوابِ زنان کمتر است از خوابِ مردان، علّتش بیان کند که می‌فرماید: [از پی نقصانِ عقل و ضعفِ جان] و اهلِ تعبیر گفته‌اند خوابِ زنان را اعتبار نیست خصوصاً که در حالتِ حیض و جنابت باشد. [4348 خوابِ ناقصِ عقل و گول آید کساد] و بی‌رغبت چنانکه گفته‌اند معبر را می‌باید که تعبیرِ خوابِ هر کس را اعتبار نکند. [پس ز بی‌عقلی چه باشد خوابِ باد] این مصراع تا به لفظِ باد سؤال است و باد جواب. پس کسی که بی‌عقل باشد خوابِ او هیچ است. بدان که نفس را به زن تشبیه کرده‌اند، خیال و خوابِ او و ملاحظه و فکرش را اعتبار نیست و خیال و خوابِ احمق و نادان که اهلِ دنیا و اربابِ هواست، چنان است که نزدِ حضرت خدا و عقلاً اعتبار ندارد زآنکه عقلِ معاش دارند که کارِ دنیا را دانند اما عقلِ معاد ندارند که عملِ آخرت کنند. پس به حکمِ الدّنيا حلمِ نایم دنیا که

خواب و خوابگاه ایشان است باطل گذارند و بی اعتبار است و به موجب الدنیا مزرعة الآخرة
 زراعت آخرت نکنند یا به حسب الناس نیام فاذما ماتوا انتبهوا در خواب غفلتند که آخرت را
 خیال و خواب پندارند که کارش راست ن سازند، تعبیر خواب و تأویل خواب نکنند. چون اعتقاد
 درست ندارند کارش مهمل و باطل گذارند. و خدمت مولانا پس از این حصه چند بیان کند بر
 وجه ایما. یکی آن که کسی که در دنیا فقیر باشد اما در بغداد که دار الخلافت است و عالم
 الهی و آخرت و وطن اصلی این مرد غریب است خزینه و دفینه و ثواب بسیار دارد صاحب
 سعادت است. و یکی آن که کسی در دنیا اگرچه محنت (264b) و بلا گشود اما در آخرت
 ثواب بسیار یابد که فقر قلت و بلا و مصیبت کفارت ذنوب و رفع درجات او شود. و یکی آن
 که کسی که در حالت نزع ضرب عسس عزرائیل و محنت جان کندن گشود، در آخرت ثواب
 وافر یابد که جزای معاصی را در این حالت ببند. و یکی آن که کسی که در دنیا فقیر باشد
 چون به ایمان و توبه بمیرد اجر کثیر یابد که سیئات او به حسنات مبدل شود و در حالت نزع و
 وقت رفتن به آخرت مقام خود ببند حمد بی حد گوید. و یکی آن که چنانکه آن کس از بغداد
 بیرون آمد هر گام که می زد از او دور می شد اهل دنیا و ارباب هوا نیز سرمایه عمر را که همچون
 مال میراثی رایگان یافته اند تلف می کنند و هر قدم که می زنند از حضرت خدا دور می شوند اما
 چون توبه می کنند ضلال به هدی مبدل شود. و یکی آن که آن عسس این مرد میراثی را دزدی
 خواند و امکان صدق او می کرد لکن او به خبر گنج خانه اثر غنا و بشارت دانست، دلشاد شد و
 عاقبت الامر او را یافت. لاجرم گاهی سخنی بحسب الظاهر زشت و درشت باشد اما باعتبار
 المال حسن حال دارد. [4349 گفت با خود گنج در خانه من است] چون آن مرد میراثی
 خبر عسس شنید با خود گفت: گنج که می جستم در خانه من است. [پس مرا آنجا چه فقر
 و شیون است] و فریاد و ماتم. لاجرم کسی که در رجوع به وطن اصلی ایمان و آثار طاعت و
 خزانه علم و عبادت یابد او را فقر دنیا و حماقت کار جهان چه غم باشد. حکایت: عطای
 سلمی طویل الحزن و قلیل الرزق بود در زمان صحت. چون وقت مرگش آمد به سوی آسمان نظر
 کرد و خندان شد و تسلیم روح کرد. پس از مرگش در خواب پرسیدند، گفت: مقام خود را و
 نعیم مقیم را دیدم، برای آن خندان شدم. [4350 بر سر گنج از گدایی مرده ام] بر سر گنج

نشسته و از فقر هلاک گشته‌ام. [زانکه اندر غفلت و در پرده‌ام] که از گنج محبوب و مستورم و در حقیقت نزدیک و به سبب غفلت دورم. لاجرم کسی که چون بمیرد به جنت و رحمت رسد. وی را از قلّت مال و منال غم نمی‌باید. و در خبر وارد است که حق تعالی در روز جزا فقیر را گوید: لَمْ أَرُكَ عَنْكَ الدُّنْيَا لِهَوَانِكَ عَلَيَّ لَكِنْ أَدَّخَرْتُهَا لِآخِرَتِكَ، یعنی ای درویش نه از خوری تو بود که نعمت و مال دنیا را از تو باز داشتم لکن از دوستی تو بود که تو را به دنیا دریغ داشتم تا هر زمانی به بهانه نانی همی‌گویی: یا ربّ یا ربّ، من همی‌گویم لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ. آن چه در دنیا به تو ندادم در آخرت بنهادم. اگر در دنیا داده بودمی امروز از تو حساب خواستمی، اکنون نعمت بهشت بر تو مباح کردم بی‌حساب. [4351 زین بشارت مست شد دردش نماند] آن غریب میراثی صحت بیافت. [صد هزار الحمد بی لب او بخواند] یعنی به جان و دل شکر گذارد نه از سر زبان الحمد بخواند و اهل جنت خواهند گفت: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ (فاطر ۳۷/۳۴). و در جایی گویند: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ (اعراف ۷/۴۳). و در جایی گویند: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ (زمر ۷۴/۳۹). [4352 گفت بُد موقوف این لت لوت من] گفت: لوت من موقوف این لت بود. (265a) در بعض نسخ به جای لوت قوت است. [آب حیوان بود در حانوت من] در دکان و خانه من. حکایت: برادران یوسف چون یوسف را از نظر پدر دور کردند، بر زمین افکندند و بزدند، پس از تضرّع بسیار قتل نکردند، به چاه انداختند و چندین جفا کردند. فرشتگان آسمان همه زار بگریستند و گفتند: بارِ خدایا، این طفل را گزیدی و جمالِ خوبی دادی و اکنون چنین می‌کنی، در این چه حکمت است؟ ندا آمد که ای فرشتگان، خاموش باشید که وی ملک خواهد بود، تا این نباشد آن نباشد، تا رنج این ذل نکشد قدرِ آن عز نداند. لاجرم نتیجه بلا و محنت صفا و راحت خواهد بود. [4353 رَو که بر لوت شگرفی برزدم] نعمتِ وافر یافتیم در وطن اصلی و جنت. [کوری آن وهم که مفلس بُدم] به کوری وهم من که مرا مفلس پندارد. پس به زبانی حال عسس را گفت: [4354 خواه احمق‌دان مرا خواهی فُرُو] و دنی. [آن من شد هرچه می‌خواهی بگو] زیرا [4355 من مرادِ خویش دیدم بی‌گمان] و بی‌شک. [هر چه خواهی گو مرا ای بددهان] من نمی‌رنجم زآنکه غنی فقیر را گرچه طعنه

زند چون به حکم الغِنَا غِنَا الْآخِرَةِ، فقیر را از آن غم نیست. بیت: توانگری نه به مال است نزد اهل کمال - که مال تا لبِ گور است بعد از آن اعمال. [456 تو مرا پُر درد گو ای مُحْتَشَم] تو مرا بیمار و پُر بلا بگو ای بزرگ و مالدار. [پیش تو پُر درد و پیش خود خوشم] زآنکه گنج را یافتم. [4357 وای اگر بر عکس بودی این مطار] وای اگر بر عکس بودی. این پریدن و حالتِ نزع و مردن که تو مرا صحیح و غنی پنداشتی و من مریض و فقیر بودم. حکایت: یکی را در نزع و جان کندن پرسیدند که خود را چگونه می‌یابی در این وقت؟ گفت: هفتاد سال در زندانِ دنیا تشنه آبِ رحمت بودم، چشم بر آب افکنده می‌دویدم، چون رسیدم آب نبود، سراب بود. اَلْعِيَاذُ بِاللَّهِ از چنین بودن. [پیش تو گلزار و پیش خویش خار] بزرگان گفته‌اند: نعمت و سعادت آن است که کسی را بد پندارند اما او نیک باشد، نقمت و شقاوت آن است که کسی را نیک پندارند اما او بد باشد و به بدی بمیرد.

[مَثَل]

[4358 گفت با درویش روزی یک خسی] فقری را روزی یک مردِ دنی و اهلِ دنیا گفت [که ترا اینجا نمی‌داند کسی] آن درویش سخنِ دنی را شنید. [4359 گفت او گر می‌نداند عامیم] گفت آن درویش اگر عوام نمی‌دانند که من کیَم [خویش را من نیک می‌دانم کیَم] که کسم. [4360 وای اگر بر عکس بودی درد و ریش] یعنی [او بُدی بینای من من کورِ خویش] او بینای من بودی که مرا دانستی و دیدی و من خود را ندانستم و ندیدم. [4361 احمقم گیر احمقم من نیک‌بخت] یعنی کسی که احمق و نیک باشد آن بهتر است از عاقلی که بدبخت بود چنانکه می‌فرماید: [بخت بهتر از لجاج و رویِ سخت] بخت بهتر است از عناد و سخت‌رویی و جنگ‌کنندگی و دنیاجویی. مراد عصیان و ترکِ فرمان کردن است. لاجرم فقیرِ مطیع بهتر است از غنیِ فاسق. بیت: با فقر بسازم که مرا فقر خوش است - گر هیچ ندارم چون تو دارم همه هست. [4362 این سخن بر وفقِ ظَنَّت می‌جهد] که تو به زعم خود می‌گویی با من بر وفقِ سخنِ تو این سخن می‌گویم و چنین جواب می‌دهم. [ورنه بختم دادِ عَقلَم هم دهد] بختم (265b) مرا آنچه دادنی است بداد و عَقلَم نیز می‌دهد که به

موجب عقل معاد عمل می‌کنم تا وصول الی الله را حاصل می‌کنم. بیت: دولت آن نیست که
یابم دو جهان زیرنگین - دولت آن است حقیقت که ترا یافته‌ام.

[بازگشتن آن شخص] رجوع کردن مردِ بغدادی [شادمان و مراد یافته] سببِ شادمانی مراد
یافتن بود. [و خدا را شکر گویان و سجده کنان] از جهتِ مراد یافتن [و حیران در غرایب
اشاراتِ حق] که او را در خواب به مصر رفتن اشارت فرمود. [و ظهورِ تأویلاتِ آن] که عینِ
گنج را در مصر اعتقاد کرده بود آنجا نیافت، پس در مصر بودن گنج ماوّل بود تا ویلاتش آن بود
که یافتنِ گنج را سفر می‌باید و شدايدش دیدن و فقرِ شدید کشیدن و شب‌خیز شدن ضربِ
عسس چشیدن و او را صدقِ خویش نمودن و سخنِ عسس شنیدن و فهمِ سخنش کردن [بر
وجهی] متعلّق به ظهور است [که هیچ عقلی و فهمی بدانجا نرسد] پیش از وقوعش.

[4363 باز گشت از مصر تا بغداد او] رجوع کرد از مصر تا به بغداد آن شخصِ بغدادی.
[ساجد و راکع ثناگر شکرگو] در راه سجده و رکوع کنان بود و ثنا کننده و شکرگوی.
[4364 جمله ره حیران و مست او زین عجب] در همه راه حیران و مست بود از این
عجب. [از انعکاسِ روزی و راه طلب] این عجب را بیان است. [4365 کز کجا اومیدوارم
کرده بود] حضرت خدا. [وز کجا افشاند بر من سیم و سود] فائده و جود. [4366 این چه
حکمت بود که قبله مراد] مرهون است. [کردم از خانه برون گمراه و شاد] مرا از خانه من
بیرون کرد گمراه که گنج در خانه من بوده، من او را در مصر جُسته و به اعتمادِ خواب شاد
گشته. [4367 تا شتابان در ضلالت می‌شدم] پای خود را مستعجل کرده در گمراهی می‌رفتم
که از گنج دور افتاده آن را در جایی می‌جُستم که در آنجا گنج نبود. [هر دم از مطلب جداتر
می‌بُدم] اگرچه من در طلبِ گنج بودم اما از نادانی در هر گام که زدم از او دور شدم. [4368
باز آن عینِ ضلالت را به جود] لفظ به جود مرهون است. [حق وسیلت کرد اندر رُشد و

[سود] خدای تعالی واسطه گر به راه راست و فایده زیرا **[4369 گمراهی را مَنهَجِ ایمان کند]** ضلالت را راه ایمان کند. **[کثروی را مَحَصَدِ احسان کند]** گز رفتن را جای درویدن کند یعنی کسانی که در ضلالت و معصیت رفته‌اند ایشان را در آن حالت هدایت رساند و به راه راست دلالت کند، مرا نیز در دوری گنج و در گمراهی مطلوب به زبان عسس به گنج بشارت کرد. لاجرم به حکم **يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ** (ابراهیم ۱۴/۴) همه کار در تصرف اوست که به بهانه‌ای هم مغفرت کند هم به عددِ معصیت ثوابِ آخرت دهد. **[4370 تا نباشد هیچ مُحسِنِ بی‌وجا]** تا نباشد هر مرد نیکوکار و اهل احسان و تقوی بی‌بیم حکایت: امام اعظم رَحِمَهُ اللَّهُ علیه در راهی می‌رفت. محنتی فاسقی در پیش وی افتاد. آن قاسق باز گشت. ابو حنیفه گفت: چرا گردیدی؟ گفت: زیرا که تو امامی و من معیوبم شومی خویش از تو دور داشتم. ابو حنیفه گفت: این کاری است که فردا پدید خواهد آمدن. بسا معیوبان (266a) که فردا امام گردند و بسا امامان معیوب شوند. **[تا نباشد هیچ خاین بی‌رجا]** و ناامید. **[4371 اندرونِ زهر تریاق آن خفی]** در میانِ زهر تریاک را آن مهربان که حضرت خداست. این مصراع مرهون است. **[کرد تا گویند ذُو اللُّطْفِ الْخَفِي]** تا که آن را گویند خداوندِ لطف‌های پوشیده. حاصلِ کلام و خلاصهٔ مرام آن است که گاه گاهی بنده گناه کند خدای تعالی بنده را در حالِ ندامت دهد، پس گناه سببِ توبه و باعثِ مغفرت شود. در خبر است که فرشته‌ای که دیوانِ معاصی بنده را درنورد و یک قدم از زمین بر گیرد و بر آسمانِ دنیا نهد، قدم دوم بر دارد بر آسمانِ دوم نهد، همچنین به هفت قدم به هفتمین آسمان بر رود. در مقابلهٔ عرض بایستد و از بنده شکایت کند که گوید: خداوندا، این بنده که مرا بر وی موکل کردی تو خود عالم السّری می‌بینی که چه می‌کند، نعمتِ تو را می‌خورد و شکرِ دیگری را می‌گذارد و او را تو آفریده‌ای. و خدمت از بهر مخلوق می‌کند و نعمتِ تو را سلاحِ خود سازد و بدان تو را آزارد که در راه معصیت خرج کند. چون فرشته چنین شکایت کند از حضرت عزت خطاب در رسد که بنده

این همه تو می‌گویی کرد و لیکن عذر بر جرم پیش گرفت عذر از جرم زودتر آمد، تو به هفت قدم آمدی عذر به یک قدم آمد. تو به قدم مشغول بودی او به دم مشغول بود. من جرم وی را بدان دم بیامرزیدم و بدان طاعت که در پی آن معصیت کرد گناه وی محو کردم. فرشته دیوان معصیت بنده باز کند، نامه‌ای بیند سپید، در آنجا هیچ گناه نیست و حضرت خدا در سوره قصص فرمود: **وَيَذَرُؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ** (قصص ۵۴/۲۸) و از اینجا رسول الله علیه السلام گفت: **إِتَّبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا** [4372 نیست مخفی در نماز آن مکرمات] که اهل صلوات را لطف کند یعنی ثواب می‌دهد. [در گنه خلعت نهد آن مغفرت] در گناه کردن بنده خدای تعالی خلعت نهد که آن خلعت مغفرت است. پس حضرت خدا را الطاف خفیه هست. حکایت: مردی به نزد رسول الله علیه السلام آمد و گفت: خویشتن را هلاک کردم. گفت: چه کردی؟ گفت: در زن نامحرم نگرستم. این آیت نازل شد: **أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ** (هود ۱۱۴/۱۱) یعنی پنج نماز به پا می‌دار تا عفو کنم. پس کسی که نماز گذارد در میان هر دو نماز هر صغیره گناه که کرده باشد معفو شود. حکایت: حسین بن علی رضی الله عنهما حکایت کرده از رسول الله علیه السلام که چون ابلیس را لعنت کرد گفت: به عزّت و عظمت تو از فرزندان آدم جدا نشوم تا جان از تن ایشان جدا شود. خدای تعالی گفت: به عزّت و عظمت من بنده را از توبه محجوب نکنم تا جانش به غرغره رسد. [4373 **مُنْكَرَانَ رَا قَصْدِ اِذْلَالِ ثِقَاتٍ**] یعنی آن عسس این مرد بغدادی را طعن و انکار کرد اما او را ضرر نشد بلکه سود گشت. پس قصد منکران آن است که مردمان ثقات را ذلیل کند. [ذُلّ شده عزّ و ظهور معجزات] گشت. حکایت: کسی نزد ابوالحسن تبّانی آمد، نماز شام را پس وی بگذارد، خواندن فاتحه را نه پسندید و با خود گفت: سفرم ضایع شد که پیش چنین کس آمدم، پس انکار عظیم در دلش پیدا شد. آن منکران (266b) خود گفت که چون از نماز فارغ شدم بیرون آمدم تا وضو را تازه کنم. شیری دیدم که قصد من کرد. باز

گردیدم. شیخ گفت: چرا باز گردیدی؟ گفتم: شیری بیامده است و سرِ راه بگرفته است. پس شیخ برخاست و بیرون آمد و بانگی بر شیر زد که من تو را نگفتم که مهمانان مرا تعرّض نرسانی؟ شیر برخاست و برفت. من وضو را تازه کردم. پس از آن مرا گفت: شما به راست کردن ظاهر کوشیدید، لاجرم از شیر می‌ترسیدید و ما به راست کردنِ خاطر مشغول گشتم، شیر از ما می‌ترسد. [4374 قصدشان ز انکار ذلّ دین بده] قصدِ منکران از انکارِ خوار کردنِ دین بود. [عین ذلّ عزّ رسولان آمده] نفسِ خاری عزّتِ رسولان شد چنانکه حکایت: رسول الله علیه السلام در غزو بنی المصطلق بود، مردی از اعراب که نام او جهجاه بود که اجیرِ عمر رضی الله عنه بود بر آبی نزاع کرد با مردی از انصار که نام او سنان الجهنی بود. و آن اعرابی سر او را به چوبی بزد و آن انصاری شکایت کرد. به عبدالله بن اُبی که سرِ منافقان بود و او به یارانِ خود گفت: چیزی مدهید آنان را که نزد رسول الله اند و چون به مدینه می‌رویم اعزاز و بیرون کند اذلّ را. مرادش از اعز نفسِ خود بود راز اذلّ رسول الله علیه السلام. و خدای تعالی رسول الله علیه السلام را خبر داد که يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ (منافقون ۸/۶۳)، پس از این دین رسول الله علیه السلام قوی گشت و عزّت او ظاهر شد. [4375 گر نه انکار آمدی از هر بدی] اگر از هر بد انکار نیامدی [معجزه و برهان چرا نازل شدی] معجزات و آیات نازل نشدی و ایشان را احتیاج نبود. [4376 خصمِ مُنْکِر تا نشد مِصْداقِ خواه] خصمِ انکار کننده تا که آلتِ صدق و راست‌خواه نشد. [کی کند قاضی تقاضایِ گواه] یعنی قاضی گواه طلب نمی‌کند. [4377 معجزه همچون گواه آمد زکی] پاک و مزکی و معدّل. [بهر صدقِ مدّعی در بی‌شکی] لاجرم [4378 طعن چون می‌آمد از هر ناشناخت] و نادان. [معجزه می‌داد حقّ و می‌نواخت] انبیا را و حق تعالی هر پیغامبر را معجزه‌ای که داد از آن جنس داد که اهلِ آن عصر در آن ماهر بودند تا حجّتِ آن پیغامبر بر ایشان ظاهر گردد. چنانکه در زمانِ نوح شناوران بسیار بودند و در زمانِ ادریس متّجمان بسیار

بودند و در زمانِ یوسف کاهنان و معبران بسیار بودند و در زمانِ موسی ساحران بسیار بودند و در زمانِ عیسی اطباء بسیار بودند و در زمانِ خاتمُ الأنبیا علیه و علیهم السّلام فصحا بسیار بودند.

[4379 مکرِ آن فرعون سیصد تو بُده] فرعون که رئیسِ منکران بود مکر و حیلۀ او بسیار بود.

[جمله ذُلّ او و قَمْع او شده] همه مکر و حیلۀ اش خواری او و فر شکستنِ او گشت. [4380]

ساحران آورده حاضر نیک و بد [فرعون ساحران را جمع کرد از ماهر غیر. [تا که جَرَح معجزه موسی کند] معجزه موسی که گواه اوست تا که فرعون آن گواه را جرح کند یعنی

[4381 تا (267a) عصا را باطل و رسوا کند] بیانِ جرح معجزه است. [اعتبارش را ز دل‌ها برگزند] قدر و اعتبارِ عصا را از قلوبِ قلع کند. [4382 عینِ آن مکر آیتِ موسی شود] نفسِ مکرِ فرعون آیت و معجزه موسی شد. [اعتبارِ آن عصا بالا رود] قدر و اعتبارِ عصا بلند گشت.

[4383 لشکر آرد او بگه تا حَوْلِ نیل] به ترکی لشکر گتوردی فرعون ارکندن تا نیل قراگنه. [تا زند بر موسی و قومش سیل] تا راهِ موسی و بنی اسرائیل را بزند یعنی ایشان را هلاک کند.

[4384 ایمنی اُمّتِ موسی شود] یعنی ایمنی بنی اسرائیل گشت. [او به تَحْتَ الْأَرْضِ و هامون در رود] آن فرعون در نیل غرق شد به زیرِ زمین و صحرا رفت. [4385 گر به مصر اندر بُدی او نامدی] اگر موسی در مصر بودی فرعون او را نیامدی. [وهم از سبطی کجا زایل شدی] بیم از قومِ موسی زایل نگشتی. لاجرم سفرِ موسی بهانه شد ظفرِ او را همچنین سفرِ بغدادی بهانه شد یافتنِ گنج را اگرچه گنج در خانه او بود. [4386 آمد و در سبط افکند او گداز] چون موسی سفر کرد فرعون آمد در قومِ موسی گداختن افکند. این قصّه در این کتاب چند بار مذکور شد که قومِ موسی گفتند: یا موسی، در پیشِ وعد و در پسِ حالِ ما چون خواهد شد؟ موسی گفت: خدای تعالی مرا به سوی دریا رفتن فرمود، آمدم، پس از این هر چه فرماید می‌کنیم. لاجرم وحی الهی آمد: اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ (بقره ۶۰/۲) تا تمامِ قصّه که مبین شده است و خدمت مولانا به مصراعِ اخیر سرّ بیم را بیان کند که می‌فرماید: [که بدان که

امن در خوف است راز] یعنی پس بدان که امن در بیم پوشیده است. [4387 آن بود لطفِ خفی کو را صَمَد] این است لطفِ پوشیده که موسی را حضرت خدا [نار بنماید خود آن نوری بود] در شبِ تاریک بنماید اما او در حقیقت نور باشد چنانکه حضرت فرد واحد در سوره قصص فرماید: **فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا** (قصص ۲۸/۲۹) آیت. لاجرم آن نار نبود نور الهی بود. [4388 نیست مخفی مُزد دادن در تُقی] که ظاهر است اتقیا را مزد دادن حضرت خدا اما [ساحران را اجر بین بعد از خطا] و پس از جنگ کردن به موسی. لاجرم از کثرتِ گناه نومید شدن نمی‌باید که خدای کریم به بهانه‌ای رحمت کند. [4389 نیست مخفی وصل اندر پرورش] در تربیت و طاعت. [ساحران را وصل داد او در بُرش] که چند سال از حق مقطوع و محجوب بودند، آخر مقبول و محبوب گشتند. [4390 نیست مخفی سیر با پای روا] و رونده. [ساحران را سیر بین در قطع پا] و بی‌پا که به حکم **لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ** (اعراف ۷/۱۲۴) دست و پای ایشان را فرعون بُرید اما خدای تعالی ایشان را وصل وصل داد و به خود رسانید و بی‌عمل بسیار فضل رحمت دادش. چون بنی اسرائیل به سببِ بیم از شرّ فرعون خلاص شدند و از دریا به کنار سلامت رسیدند. خدمت مولانا بدین تقریب معرفت می‌فرماید: [4391 عارفان زانند دایم آمَنون] چون بیم بنی اسرائیل سببِ خلاص شد پس به حکم **أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ** (یونس ۶۲/۱۰) (267b) عارفان دایم ایمن‌اند. [که گذر کردند از دریای خون] به حکم **لَا أَجْمَعُ آمَنِينَ وَلَا خَوْفِينَ فِي قَلْبٍ وَاحِدٍ** ایشان چون بیم کشیدند و از دریای خون که ریاضت و خلافِ نفس است گذر کردند به سعادتِ آخرت رسیدند. خدمت مولانا ریاضت و استقامتِ دین و استحياء ربُّ العالمین را دریای خون گفت زآنکه کارِ صعب است. حکایت: ابن مسعود رضی الله عنه گفته: رسول الله علیه السلام روزی گفت به اصحاب خود: **إِسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ قَالُوا أَنَا نَسْتَحْيِي يَا رَسُولَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ**. رسول الله علیه

السَّلام گفت: لَيْسَ ذَلِكَ وَ لَكِنْ مَنْ اسْتَحْيَى مِنْ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَلْيَحْفَظْ الرَّأْسَ وَ مَا دَعَى وَ الْيَحْفَظُ الْبَطْنَ وَ مَا حَوَّ وَ لِيَذْكُرَ الْمَوْتَ وَ الْبُلَى وَ مَنْ ارَادَ الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ اسْتَحْيَى مِنْ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ پَسْ انصاف می باید که چشم هر روز چند گناه کند و دیگر اعضا را همچنین قیاس کن و همه را نگاه داشتن از دریای خون گذاشتن است. [4392] اَمِنْشَانِ از عَيْنِ خَوْفِ آمَدِ پدید آمدنِ عارفان از نفسِ بیم آمد ظاهر. [لاجرم باشند هر دم در مزید] و زیادگی زآنکه بیم دلیل است بر همه خیر. [4393] اَمِنْ دیدی گشته در خوفی خفی] اَمِنْ را دیدی که در بیم پوشیده شده است یعنی از بیانِ سابق ظاهر گشت. [خوف بین هم در امیدی ای صفی] بیم را نیز بین در رجا و بی بیمی ای گزیده. لاجرم کسی که اهل طاعت و عبادت باشد از حق تعالی ترسیدن می باید و اعتقاد بر حالِ خود نمی شاید. حکایت: حاتم اصم گفته: غرّه نباید شدن به مقامِ نیکو که هیچ مقامی نیکوتر از بهشت نباشد. بنگر که آدم صفی از او دور شد و به علمِ بسیار غرّه مشوید که عاقبتِ بلعم را به یاد آرید و به طاعتِ بی شمار مغرور مشوید که آخرِ کار ابلیس را ملاحظه کنید و به دیدارِ صالحان غرّه مشوید که صالحی بهتر از رسول الله علیه السَّلام نبود، ابو طالب را سود نداد و رسول علیه السَّلام با علوِّ مقامات و کثرتِ طاعات می گفت: اَللّٰهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلٰی دِينِكَ. [4394] آن امیر از مکر بر عیسی تند] بدان که قصّه رفتنِ عیسی علیه السَّلام بر آسمان این است که عیسی چون به بَيْتُ الْمُقَدَّسِ آمد جهودان تدبیرِ کُشتنِ او کردند و پادشاهِ وقت را گفتند که عیسی بر هر که دعای بد کند هلاک شود. ملک بترسید، قصدِ هلاکِ عیسی کرد که جهودان را فرمود تا عیسی را بکشند. و خبر به عیسی رسید. در خانه ای پنهان شد. و آن جهودان آمدند، حق تعالی جبرئیل را فرستاد که چون عیسی از دریچهٔ سقف بجست. جبرئیل وی را برداشت و به آسمان بُرد. آن مرد که در میانِ جهودان سرورِ ایشان بود که نام او طسوس است به طلبِ عیسی در آمد. او را در خانه نیافت. خدای تعالی او را بر

شبه عیسی کرد. چون بیرون آمد گفت: عیسی را نیافتم. گفتند: چگونه نیافتی که عیسی تویی، بر ما افسوس می‌کنی؟ پس او را بگرفتند و بر دار کردند. هر چند که گفت من یارِ شماام سود نداشت. چون کشته شد گفتند: اگر این عیسی است یارِ ما کجا شد و اگر این یارِ (268a) ماست پس عیسی کجا شد؟ آن که بدانستند که یاری خود را بر دار کردند. لاجرم جهودان در کشتن عیسی یقین ندارند چنانکه حضرت خدا فرمود: وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (نساء ۱۵۷/۴). خدمت مولانا این قصه را بیان کند و پس از آن به حصّه اشارت فرماید که گوید: وقتی که یهودیان قصد کشتن عیسی کردند. عیسی در خانه‌ای بود. امیری از یهودیان با جماعت خویش به سوی خانه عیسی آمد. چون آن امیر اندرون خانه رفت تا بر عیسی تند و آن را بکشد. [عیسی اندر خانه رُو پنهان کند] یعنی در خانه نهان شود. [4395 اندر آید تا شود او تاجدار] یعنی آن امیر اندر خانه آمد تا تاج دار شود که عیسی را بگیرد و بزرگوار گردد. [خود ز شبه عیسی آید تاج دار] خدای تعالی بر وی مشابَهت عیسی افکند تا که آن را عیسی پنداشتند و تاج دار کردند و بر سر دار بردند. لاجرم آن کس بر سر دار تاج شد و در وقتِ آویختنِ آن امیر می‌گفت: [4396 هَی می‌آویزید من عیسی نیَم] ای جهودان. [من امیرم بر جهودان خوش‌پیم] و مبارک قدم چون آن امیر چنین می‌گفت یهودیان به یکدیگر می‌گفتند: [4397 زوترش بردار آویزید کو] زودتر این را بردار صلب کنید که او [عیسی است از دستِ ما تخلیط‌جو] اشتباه و آمیختن‌جو یعنی می‌خواهد مه از دستِ ما خلاص شود. خدمت مولانا پس از این حصّه را بیان کند. [4398 چند لشکر می‌رود تا برخورد] لشکر بسیار می‌رود تا که میوه خورد و غنیمت بگیرد. [برگ او فِی گردد و بر سر خورد] مال و برگ او غنیمت شود. فضلّه بلا خورد بلکه سرش نیز رود. چنانکه یوسف پنداشت که به زهت می‌رود چاهش پیش آمد. [4399 چند بازرگان رود بر بوی سود] چند تاجر به دیاری می‌رود تا سود کند. [عید پندارد بسوزد همچو عود] خیر پندارد بلکه و شرّ بلکه رفتنِ سر می‌بیند. [4400 چند در

عالم بود بر عکسِ این] یعنی [زهر پندارد بود آن انگبین] عسل. چنانکه سلیمان پنداشت به حمالی و ماهی‌گیری می‌رود انگشتی و ملکش پیش آمد. [4401 بس سپه بنهاده دل بر مرگ خویش] بسیار لشکر هزیمت و هلاک را مقرر می‌بیند و دل را بر موت خود می‌نهد. [روشنی‌ها و ظفر آید به پیش] به حکمِ کَم مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ (بقره ۲/۲۴۹) فتح پیش آید و همچنین چند گنهکار از بسیاری گناه عذاب را مقرر پندارد اما به سببِ عمل اندک به بهشت می‌رود. حکایت: ابو طلحه گفته: روزی بر رسول الله علیه السلام در آمدم، شادان و خندان دیدم، گفتم: بِأَيِّ آتٍ وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ گفت: یا ابا طلحه، کی چنین نباشم که اکنون جبرئیل آمد و گفت: خدای تعالی مرا به تو فرستاد و می‌گوید که کسی از امتِ تو یک بار بر تو صلوات گوید خدای تعالی وی را ده صلوات گوید و ده حسنه دهد و ده سیئه محو کند و ده درجه زیاده کند و آن صلوات تا به بالای عرش رسد هر فرشته را که مرور کند خدای تعالی آن فرشته را فرماید که صلوات بگوید بر قایلش. [4402 اَبْرَهَه با پیل بهرِ ذُلِّ بیت] ابرهه بن الصَّبَّاح (268b) که ملک یمن بود از جانب نجاشی در شهر صنعا کنیسه بنیاد کرده بود و چنین نیت کرده که مردمان را از کعبه بگرداند که آن کنیسه را قبله سازد و تاجران مکه آنجا گذر کردند. و آن کنیسه را آتش زدند. چون ابرهه را خبر دادند با پیل و لشکر عزم ذلِّ بیت الله کرده. [آمده تا افکند حَی را چو مَیت] تا زنده را همچون مرده افکند کعبه را. می‌گفت زیرا در روز قیام طایفان را گواهی دهد پس زنده است که آینده را داند. [4403 تا حریم کعبه را ویران کند] و خراب سازد. [جمله را زان جای سرگردان کند] همه اهل مکه را پریشان کند و مردمان را از کعبه سرگردان کند و روی ایشان را بگرداند. [4404 تا همه زوَارِ گردِ او تنند] تا جمله زیارت کنندگان طوافِ او کنند. [کعبه او را همه قبله کنند] کنیسه ابرهه را قبله سازند. و دیگر قصدِ ابرهه این بود که [4405 وز عرب کینه کشد اندر گزند] از عرب انتقام کشد در ضرر رسانیدن. [که چرا در کعبه‌ام آتش زنند] ابرهه چنین سعی کرد اما [4406 عینِ سعیش

عزّتِ کعبه شده] نفسِ سعي ابرهه عزّتِ کعبه شد. [موجبِ اعزازِ آن بيت آمده] و سببِ تعظيمِ کعبه آمد که خدای تعالی آن اصحابِ فیل را به مرغِ هلاک کرد. [4407 مکيان را عزّ یکی بُد صد شده] اهلِ مکه را عزّت یک بود صد شد که خدای تعالی ایشان را یاری کرد و دشمنانِ ایشان را به مرغِ هوا بکُشت و مردمان را در حقّ ایشان حسنِ اعتقاد و تعظيم زياده شد. [تا قیامت عزّشان مُمتد شده] و کشیده گشته. [4408 او و کعبه او شده مخسوف تر] آن ابرهه و کنیسه او گرفته و به زمین فرو رفته تر شد. [از چیست این از عنایاتِ قدر] سؤال و جواب است. [4409 از جهازِ ابرهه همچون دده] از اسبابِ ابرهه که همچون سبع بود. [آن فقیرانِ عرب تانگر شده] و غنی گشته یعنی چون خدای تعالی اصحابِ فیل را به حکم وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (فیل ۳/۱۰۵) هلاک کرد، مالِ ایشان در صحرا بماند، اهلِ مکه مالِ ایشان را یغما کردند و توانگر شدند. [4410 او گمان بُرده که لشکر می کشید] ابرهه ظنِ همی کرد که لشکر می کشید اما نمی دانست [بهرِ اهلِ بيت او زر می کشید] از برای اهلِ مکه زر و غنیمت می آورد. لاجرم چون عنایتِ او باشد بهانه ای سازد و رحمت کند. حکایت: مبارزی بود در پیشِ رسول الله علیه السلام. با کافران جنگ می کرد و بسیار کافران را کُشته بود. روزی در پیشِ رسولِ حرب می کرد و کافران را بر زمین می زد و اصحابِ شادی می کردند و صلوات می دادند و می گفتند: یا رسول الله می بینی که با کافران چگونه حرب می کند؟ رسول الله علیه السلام گفت: چه سود است که جبرئیل مرا خبر داده است که این مرد به وقتِ باز گشتن کافر میرد. پس آن کس مجروح شد، از المِ جراحتِ خود را بکُشت، کافر بُمرد. و گاهی خلافِ این واقع شود چنانکه عمر رضی الله عنه پیش از ایمان آوردن در میانِ قریش در حرمِ کعبه دعوی کرد که رسول الله علیه السلام را بکُشد و شمشیر را عریان کرده قصدِ کشتنِ آن حضرت کرد و رسول الله علیه السلام در آن وقت (269a) در کوهِ ابو قیس در غار بود. چون عمر پیشِ وی رفت پرتوی از هدایت و عنایت به وی رسید، ایمان آورد. چون خدمت مولانا چندین معارف

فرمود باز به حکایت عودت نمود که می‌فرماید: [4411 اندر این فسخ عزایم وین هم] آن مرد یغدادی در تباه کردن آهنگ‌ها و همّت‌ها [در تماشا بود در ره هر قدم] در تماشا و حیرت بود در راه هر قدم، یعنی گنج در خانه من بوده اما من به سوی مصر سفر کردم و چندین نیت و همّت کردم، خدای تعالی همه نیت و همّت باطل کرد. لاجرم او در این حیرت بود. چون راه را پیمود و به بغداد رسید، [4412 خانه آمد گنج را او باز یافت] در آن جای که عسّس خبر داده بود. [کارش از لطف خدایی ساز یافت] و انتظام یافت. پس گاهی باشد که کسی را در وقت آخر فضل حضرت خدا رسد، اگر کافر است مسلمان شود همچون ساحران فرعون و اگر فاسق است توبه میسر گردد. و گاهی صالحی در وقت نزع مسلوب الایمان بمیرد، اَلْعِيَاذُ بِاللّهِ. لاجرم از لطف حق امید بریدن نمی‌باید و از مکر او غافل شدن نمی‌شاید.

[مکرّر کردن برادران پند دادن بزرگین را و تاب ناآوردن او] آن بزرگین [آن پند را] که برادران گفتند. [و در رمیدن او] و نفرت کردن بزرگین [از ایشان] از برادران [شیدا و بی‌خود] عطف تفسیر است. [رفتن] یعنی رفتن بزرگین [و خود را در بارگاه پادشاه انداختن بی‌دستوری خواستن] یعنی بی‌استیذان و رخصت. [لیک از فرط عشق و محبت نه از گستاخی و لأبالی الی آخره] مراد از برادر بزرگین در این مرتبه نفس مطمئنه است که در حقّ او حضرت خدا در سوره فجر می‌فرماید: **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿١﴾ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿٢﴾ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٣﴾ وَادْخُلِي جَنَّتِي ﴿٤﴾** (فجر ۸۹/۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰)، یعنی ای نفس آرام گرفته، به ذکر من شاکر بودی در نعمت و صابر بودی در محنت، باز گرد از دنیای به سوی پروردگار خود در حالتی که پسند کننده‌ای آنچه به تو داده‌اند پسندیده‌ای نزد خدای تعالی و چون روز قیامت بود در آی در زمره بندگان شایسته من و در آی در بهشت من با زمره مقربان. و مراد از دو برادر در این مرتبه عقلی معاش و روح حیوانی است که هر یکی سلوک و ریاضت را و ترک دنیا و شهوت را رخصت ندهد.

[4413] آن دو گفتندش که اندر جانِ ما] آن دو برادر از شهزادگان گفتند: آن برادرِ بزرگین را که در دل و جانِ ما [هست پاسخها چو نجم اندر سما] جوابها هست همچون ستاره‌های آسمان روشن و پُر نور که اگر تو ترکِ دنیا کنی امرِ معاشِ تو مختل و کارِ تو معطل گردد.

[4414] گر نگوییم آن نیاید راست نرد] و بازی درست نشود یعنی دنیا که به حکمِ اَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ (حدید ۲۰/۵۷) راست نشود. [ور بگوییم آن دلت آید به درد] که دلِ تو می‌رنجد. [4415] همچو چغزیم اندر آب از گفت اَلَمْ] ما همچون چغزیم اندر آب که از گفت ما دردی سر است و اَلَمْ مردمان را [وز خموشی اختناق است و سَقَم] اگر خاموش شویم خبه شدن است یعنی تاسیدن است و مرض یعنی عقلِ معاش و روحِ حیوانی گویند اگر ما تو را پند نمی‌گوییم و از ریاضت منع نمی‌کنیم ما گرفتارِ قَلَّتِ اَکَل و (269b) شرب و مبتلای کثرتِ عبادت شویم. لاجرم گردنِ ما خبه گشته و خود خسته شویم [4416] گر نگوییم آشتی را نور نیست] یعنی اگر نگوییم صلح و دوستی و برادری منور نباشد. [ور بگوییم آن سخن دستور نیست] کویا آن دو برادر از برادرِ بزرگین پند گفتن را دستور خواستند. [4417] در زمان برجست کای خویشان وداع] ای برادرِ بزرگین فی الحال از جای خود بر جَست و گفت: ای اقربا، شما را وداع. [اِنَّمَا الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا مَتَاع] به درستی دنیا و آنچه در وی است کالهُ بی- بقاست. لاجرم من دنیا را ترک کردم و پیشِ پادشاه رفتم. پس سالک را می‌باید که پندِ برادران دنیا را نشنود، زود به درگاهِ خدای تعالی رود و صاحبِ نفسِ مطمئنّه را می‌باید که زود به طاعت بدود. حکایت: عزیزی به عبادت مشغول بود. مردی به نزدش آمد، پند طلبید. آن عزیز گفت: مَنْ ضَيَّعَ أَيَّامَ حِرَاثَةِ نَدَمٍ وَقْتُ الْحَصَادِ كَمَا الدُّنْيَا مَزْرَعَةَ الْآخِرَةِ. و بزرگان گفته‌اند: زرعِ یَوْمِکَ حصادِ عذک. عرب گویند: مَنْ لَمْ يَغْلِ دِمَاغُهُ فِي الصَّيْفِ لَمْ يَغْلِ قَدْرُهُ فِي الشِّتَاءِ. نظم: بکوش امروز تا تخمی بپاشی - تو فردا بر جوی قادر نباشی ❀ گر اینجا کشت کردن را نورزی - در آن خرمن بینم از زن نیززی. آن مرد گفت: زِدْنِي نُصْحًا. آن عزیز گفت: الامر اعجل من ذلک. پس به طاعت مشغول شد. [4418] پس برون جَست او چو تیری از کمان] چنانکه تیر از کمان سخت می‌رود این برادرِ بزرگین از میانِ ایشان بیرون رفت. [که مجالِ گفت کم بود آن زمان] لاجرم سخن نگفت به برادران و به حکمِ لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ (مائده ۵/۵۴) و به موجبِ لَا

رَاحَةً لِّلْمُؤْمِنِ دُونَ لِقَاءِ اللَّهِ بَرَفَتْ بِه سَوَى شَاهِ عَالَمِيَانِ. [4419 اندر آمد مست پیش شاه چین] آن برادرِ بزرگین. [زود مستانه ببوسید او زمین] او همی پنداشت که شاه ایشان را نمی-
داند. [4420 شاه را مکشوف یک یک حالشان] حالِ این سه شهزاده که به حکمِ وَاللَّهِ
بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (حجرات ۱۸/۴۹) و به موجبِ إِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى (طه ۷/۲۰) و به
حَسْبِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (ملک ۱۳/۶۷) علیم همه افعال و اقوال و نیاتِ ایشان را می-
داند. [اوّل و آخر همه زلزالشان] جنبیدن و لغزیدن و عصیانِ ایشان. لاجرم حضرت خدا می-
داند احوالِ همه بندگان چنانکه [4421 میش مشغول است در مرعایِ خویش] گوسفند
مشغول است در چراگاهِ خود. [لیک چوپان واقف است از حالِ میش] همچنین خلق
مشغولند در معاشِ خود. امّا خدای تعالی حالِ ایشان را یک به یک می‌داند. [4422 کُلُّكُمْ
رَاعٍ بدانند از رمه] به حکمِ کُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ هر راعی می‌داند از رمه
خویش. [کی علف‌خوارست و کی در مَلَحْمه] کدام میش علف می‌خورد و کدام میش در
جنگ است. لاجرم خدای تعالی راعیِ مطلق است، او می‌داند که کدام بنده در خورده نعمتِ
آخرت است و کدام بنده به دیگری در جنگ و خصومت است در شاخ زدن است و از مرعی
گریختن. [4423 گرچه در صورت از آن صف دور بود] آن شاه [لیک چون دف در میان
سور بود] سور به ترکی دوگون. [4424 واقف از سوز و لهیبِ آن وُفود] آن شاه (270a) آگاه
بود از حرارت و شعله‌ آن گروه. [مصلحت آن بُد که خشک آورده بود] و خود را ناشناخت
ساخته. لاجرم حضرت خدا احوالِ دل و نیات را می‌داند امّا تغافل می‌کند و رخصت می‌دهد.
[4425 در میانِ جانسان بود آن سَمی] در میانِ جانِ شهزادگان بود آن شاه بلند. [لیک
قاصد کرده خود را اعجمی] و ناشناخت. [4426 صورتِ آتش بودِ پایانِ دیگ] ظاهرِ آتش
بُنِ دیگ است که بنِ دیگ در صورت به آتش متصل بود. [معنیِ آتش بود در جانِ دیگ]
یعنی امّا سوزِ آتش اندرونِ دیگ است. لاجرم حضرت خدا اگرچه بیرون از بندگان است امّا
شوقِ او و عِلْمِ شاملش درد درونِ ایشان است و چیزی از وی نهان نباشد. [4427 صورتش
بیرون و معنیش اندرون] صورتِ آتش بیرونِ دیگ است و معنیش اندرونِ او. [معنیِ معشوق
جان در رگ چو خون] پس خدای تعالی در عروقِ بنده است همچو خون. حکایت: یحیی

الرازى گفته: تركِ دنيا نزدِ عوام دشوار است و تركِ عقبى نزدِ خواص دشوار است و تركِ مولى نزدِ اخصّ دشوارتر است. پس عاشقِ صادق آن است در دل او جز معشوق نباشد. [4428]

شاهزاده پيشِ شه زانو زده] و نشسته. [دِه مُعرّف شارح حالش شده] حواسِ خمسِ ظاهره و حواسِ خمسِ باطنه و فرشتگانِ حفظه بيان كننده حالِ شاهزاده گشته. حضرت خدا در سوره انفطار مى فرمايد: **وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ** ﴿١﴾ **كِرَامًا كَاتِبِينَ** ﴿٢﴾ **يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ** (انفطار ۸۲/۱۰، ۱۱، ۱۲)، به درستي كه بر شما يعنى بر كردارِ شما و گفتارِ شما نگاهبانانند از ملائكه كه بزرگانند نزدِ خدا نويسندگانند، نامه اعمال و اقوالِ شما مى دانند آن چه مى كنيد از نيك و بد. [4429 گرچه شه عارف بُد از كُل پيش پيش] اگرچه پادشاه دانا بود از همه پيش پيش.

[ليک مى کردی مُعرّف کارِ خویش] كه خدمتِ مُعرّف تعريف و بيان است پس حضرت خدا احوالِ بندگان را مى داند اما فرشتگان افعال و اقوالِ ايشان را به حضرت عزّت عرض كنند، چنانكه در سوره مطففين فرمود: **كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنَ** ﴿١﴾ **وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيُّونَ** ﴿٢﴾ **كِتَابٌ مَرْقُومٌ** ﴿٣﴾ **يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ** (مطففين ۸۳/۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱)، يعنى حق او به درستي كه كتابِ اعمالِ نيكوكاران در عليّين باشد بر آسمانِ هفتم در زيرِ عرشِ عظيم و چه دانا ساخته تو را تا بدانى كه چه چيز است عليّون يعنى محلى است بلند و كتابِ ابرار كتابى است مسطور و مرسوم، حاضر مى شوند آن كتاب را فرشتگانِ مقربان كه ساكنِ آن عليّين اند يعنى به استقبالِ آن مى روند و روزِ قيامت نگاه مى دارند بدان گواهي خواهند داد چون حق تعالى محتاجِ مُعرّف نيست كه دانستنِ او هم علمِ اليقين هم عينِ اليقين هم حقّ اليقين است. عارف كه حضرت خدا را و صفات و افعالِ او را و احوالِ آخرت و احوالِ قيامت را به ديده دل بيند حالِ او همچنين حالِ ديگران نباشد، ولها مى فرمايد: [4430 در درون يك ذره نورِ عارفى] در درونِ عارف كه يك ذره نور باشد كه بدان نور حضرت خدا را داند و آخرت را بيند. [به بود از صد مُعرّف اى صفى] و گزيده. (270b) [4431 گوش را رهنِ مُعرّف داشتن] و مغلوب و مرهون او كردن يعنى گوشِ ظاهر كه حضرت خدا را و احوالِ عقبى را همين به تعريفِ مُعرّف داند دليلِ دورى و مهجورى است. لاجرم گوش را بر آن موقوف كردن [آيتِ محجوبى است و خزر و ظن] علامتِ دورى است و اندازه كردن و گمان بردن. [4432 آنكه او را چشمِ دل شد

دیدبان] آن کس که چشم دلش ناظر شد. [دید خواهد چشم او عَيْنُ الْعِيَان] چشم او بیند هویدا و عَيْنُ الْعَيْن حضرت خدا در سورة قیامت فرمود: كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٣﴾ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ ﴿٢٤﴾ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ﴿٢٥﴾ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ (قیامة ۲۳، ۲۴، ۲۵/۷۵) یعنی نه آنچنان است ای آدمیان که گمان برده‌اید در امر عقبی بلکه دوست می‌دارید شما دنیای شتاب کننده را و دوست باز می‌دارید از آخرت پاینده و کار بر عکس می‌باید روی‌ها در آن روز که قیامت است تازه و تابان باشد و پروردگار خود را ببیند یعنی وجوه انبیا و اولیا و مؤمنان به خداوند خود نگرند از روی عیان بی‌حجاب. حکایت: ابن عمر رضی الله عنه گفت: رسول الله علیه السلام فرمود که فروترین اهل بهشت آن کس باشد نظر کند به باغ‌ها و نعمت‌ها و زنان و خدم خود را تا هزار ساله راه و گرمی‌ترین اهل بهشت کسی باشد که نظر کند به حضرت خدا بامداد و شبانگاه. پس این آیت بر خواند وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ﴿٢٥﴾ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ (قیامة ۲۳، ۲۴/۷۵). [4433 با تواتر نیست قانع جان او] تواتر که موجب علم یقینی است قانع نیست جان آن کس که چشم دلش دیدبان شده است بلکه دیدن و نیک گردیدن خواهد. [بل ز چشم دل رسد ایقان او] لاجرم به حکم لَيْسَ السَّمْعُ كَالْمَعَانِيَةِ علم او عَيْنُ الْيَقِين بود. لاجرم اعتقاد مؤمن چنین می‌باید که اکنون در پیش حضرت خداست و در سؤال و حساب روز جزاست و روز قیام اول کلام این خواهد بود که در سورة مؤمنون مذکور است: أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ (مؤمنون ۱۱۵/۲۳)، یعنی آیا می‌پنداشتید شما از فرط غفلت آن که آفریدیم شما را به بازی یا از برای بازی و گمان بردید آن که شما به سوی ما باز گردانیده نشوید برای مجازات اعمال یعنی شما را برای عبادت آفریدیم و مکافاتِ کردارش را مقرر کرده‌ایم. [4434 پس مُعَرِّفِ پیش شاه مُنتَجَب] گزیده. [در بیان حال او بگشود لب] آن را وصف می‌کرد. [4435 گفت شاه صید احسان توست] معرف گوید: ای شاه، این شاه‌زاده شکارِ انعام توست یعنی فرشته می‌گوید این بنده که به درگاه تو در خدمت و در صید احسان تو بوده. [پادشاهی کن که بی بیرون شوست] یعنی در خدمت اهتمام کند و از این در نمی‌رود. در بعض نسخ: [پادشاهی کن که او آن توست]. حضرت خدا در حم شوری فرمود: تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي

الْأَرْضِ (شوری ۵/۴۲)، یعنی آسمان‌ها شکافته می‌شود از عظمت و هیبت حق تعالی یعنی نخست آسمان‌ای بلند بشکافند و فرشتگان بندگی می‌کنند (271a) حق را مقتدر به حمدش و آمرزش می‌طلبند از خدای تعالی برای کسانی که در زمینند از مؤمنان. لاجرم خشیت روز قیام صعب است، و لهذا رسول الله علیه السلام گفت: لَوْ عَلِمْتُمْ مَا أَعْلَمَ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا. [4436 دست در فترای این دولت زدست] و دامن دولت آخرت را سخت گرفته است. [بر سر سرمست او بر مال دست] بر سرش که به حکم و تری الناس شکاری (حج ۲/۲۲) مست گشته است از هول قیامت دست رحمت خود بمال و بگوی: خداوندا، این بنده را به به قرب منزلت و رحمت برسان. [4437 گفت شه هر منصبی و ملکتی] شاه چنین گفت: هر منصبی و دولتی [کالتماش هست یابد این فتی] یعنی حضرت خدا گوید در حق آن کس هر منصب و ملکت که این جوان می‌خواهد آن را نزد من می‌یابد. حضرت خدا در سوره انشقاق گفت: يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ (انشقاق ۶/۸۴)، یعنی ای آدمی به درستی که تو کار کننده‌ای به رنج و سعی نماینده‌ای برای جزای پروردگار کردنی به جد و سعی پس تو ملاقات کننده عمل خود را یعنی پاداش آن را [4438 بیست چندان ملک کو شد زآن بری] این شهزاده از ملکی که بری شد و از او فراغت کرد بیست چندان ملک را [بخشمش اینجا و ما خود بر سری] آن را بدهم در اینجا و من خود را نیز می‌دهم فضله. پس کسی به هر مقدار که از ملک و مال دنیا فراغت کند و روی به درگاه حق آرد خدای تعالی او را عوض بسیار و جمال و دیدار دهد. حضرت ملک رؤف در حم زخرف فرمود: يَا عِبَادِ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿١﴾ الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾ اَدْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُخْبَرُونَ ﴿٣﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ ﴿٤﴾ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ (زخرف ۴۳/۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱)، یعنی منادی در آن روز ندا کند متقیان را که خدای تعالی می‌فرماید که ای بندگان من، ترسی طاری نیست بر شما امروز از لقای مکاره و نه شما اندوهگین شوید به فوت مقاصد. پس منادی بیان کند بندگان را آنانند که ایمان آوردند به آیت‌های کلام ما و بود گردن نهادگان فرمان خدا را آن که منادی گوید در آید در بهشت شما و زنان مؤمنان شما شاد گردانیده شده یا گرمی داشته یا آرایش یافته

بگردانندگان به بهشت در آمد کاسه‌های پهن از زر، در آن انواع طعام بود و کوزه‌های بی‌دسته و گوشه پُر از اصناف شراب باشد و در بهشت بود ایشان را آنچه آرزو برد نفس‌های او آنچه به نظر خوش آید چشم‌ها از آن لذت یابند و بر هر صاحب بصیرتی پوشیده نیست که اهل شوق را لذت عین جز به مشاهده جمال محبوب متصور نیست. بیت: پرده از پیش بر انداز که مشتاق را - لذت دیده جز از دیدن دیدار تو نیست. حکایت: امام قشیری فرموده که لذت دیدار فرا خورد اشتیاق باشد. عاشق را (271b) هر چند که شوق بیشتر بود لذت دیدار افزون‌تر باشد. و از ذوالنون مصری نقل کرده‌اند شوق ثمره محبت است، هر که را دوستی بیشتر شوق او به دیدار دوست زیاده‌تر. قطعه: کار نیکو کن اگر مزد نکو می‌طلبی - گز جزا هر چه نکوتر به نکوکار دهند *

کار اگر نیست ترا در طلب اجر مباش - مزد مزدور به اندازه کردار دهند. حکایت: خواجه‌ای استادان و عمل را جمع کرده بود. بنای قصر و سرای می‌کرد و هر آخر روز به دست خویش اجرت ایشان می‌داد. عزیزی در آن میان پیش وی رفت و گفت: مرا نیز اجرت بده. آن خواجه گفت: تو کار ما نکرده‌ای، چرا اجرت می‌طلبی و اجرت را چه استحقاق داری؟ آن عزیز گفت: تو کار حق تعالی نکرده‌ای، چرا بهشت و دیدار می‌طلبی؟ و به نفس خود خطاب کرد که ای نفس، مزد فانی را بی‌عمل نمی‌دهند، مزد باقی را کی باشد که بی‌عمل بدهند؟ [4439 گفت تا شاهیت در وی عشق کاشت] آن معرف گفت: تا که پادشاهی تو در این شهزاده تخم عشق و محبت کاشت. [جز هوای تو هوایی کی گذاشت] جز محبت تو یک محبت نگذاشت. و بزرگان گفته‌اند: کمال محبت غیر محبوب را فراموش کردن است. [4440 بندگی تَش چنان درخورد شد] بندگی تو این شهزاده را چنان لایق و مرضی و پسند گشت [که شهی اندر دل او سرد شد] و از پادشاهی نفرت کرد. حکایت: عمر بن عبدالعزیز روزی برای جنازه بعضی بنی امیه به مقابر رفته بود. در میان مقابر به قرب قبر اقربا رفت. دیر آمد. چون بیرون آمد چشم‌هاش سرخ و رویش زرد و سپید گشته بود. ارکان دولتش پرسیدند، گفت: خاک اقربا مرا از قفا گفتند، گفته‌های ایشان دریده و اعضا از یکدیگر بریده. ای عمر، اگر لباسی خواهی که دریده نشود لباس تقوی بیوش و ترک کار غیر کو و بهر کار خود بکوش. [4441 شاهی و شهزادگی در باختست] و فدا کرده. [از پی تو در غریبی ساختست] و غربت

اختیار کرده یعنی سفر در وطن کرد که از خلق عزلت گرفت و ترکِ فضولِ دنیا کرد و ترقّی منصب نخواست، باز از دیارِ معصیت به ولایتِ طاعت رفت که شهوات را ترک کرد. [4442] **صوفی است انداخت خرقه وجد در** صوفی است خرقه را در وجد و سماع انداخت یعنی لباسِ اولین و فسقِ نخستین را ترک کرد. [کی رود او بر سرِ خرقه دگر] یعنی آن چیزی را که ترک کرد کی به سوی او رود؟ [4443] **میل سوی خرقه داده و ندّم** لفظِ ندّم بر میل عطف است. [آنچنان باشد که من مغبون شدم] یعنی به سوی خرقه داده میل کردن و از دادنِ خرقه پشیمان شدن گویا گفتن است که من مغبوب گشتم و همچنین گفتن است. [4444] **باز ده آن خرقه این سو ای قرین** بده آن خرقه را به سوی من ای یار [که نمی‌ارزید آن یعنی بدین] که خرقه من بدین نمی‌ارزد. لاجرم نقضِ توبه و عودت به معصیت علامتِ سوء خاتمه است. **حکایت:** مردی در بنی اسرائیل زمانِ بسیار طاعت کرد. ابلیس به صورتِ بشر متمثّل شده، پیشِ (272a) وی آمد و گفت: من در اضلالِ تو سعی کردم، نتوانستم. پس از این زمانِ بسیار زنده خواهی شد، سعیِ خود در اضلالِ تو ضایع نمی‌کنم. آن مرد بدین تقریر مغرور شد، با خود گفت: چون مرا پس از این زمانِ بسیار عمر است می‌باید که آرزوهای خویش را و مراداتِ نفسانیّه خود به وجود آورم. پس نقضِ توبه صلاح کرد هم تأخیرِ توبه کرد، آخر به سوء خاتمه بُرد. [4445] **دور از عاشق که این فکر آیدش** دور است از عاشق که این فکر آید او را. [ور بیاید خاک بر سر بایدهش] اگر این فکر آید خاک بر سرِ آن عاشق باید یعنی کسی که طالب و عاشق و مریدِ صادق باشد چون منصب و نعمت و معصیت و شهوت را از بهر حق تعالی ترک کند باز به آن عودت نمی‌کند. و اگر بکند گویا به زبانِ حال گفته باشد: این ترکِ دنیا و هوا به خدمت مولی نمی‌ارزد. دور است از عاشق که چنین سخن بگوید و اگر بگوید خاک بر سرِ آنچنان عاشق باد. [4446] **عشق ارزد صد چو خرقه کالبد** عشقِ الهی مرارزد بسیار خرقه قالبِ تن [که حیاتی دارد و حسّ و خرد] که آن کالبدِ زندگی و حسّ و عقل دارد یعنی اگر تن را از بهر حق تعالی ترک کند رواست، فضولِ دنیا و هوا را ترک کردن روا نباشد، ولّٰهَذَا می‌فرماید: [4447] **خاصه خرقه ملّک دنیا کابتر است** ناقص زیرا کسی این دولتِ دنیا را تمام نکرده است که به حکمِ بیت: ملّک اقلیمی بگیرد پادشاه – همچنان در بندِ اقلیمی دگر

و در طلبِ ترقّی و ازدیادِ او باشند و دولتِ دنیا اشتغال به ماسوی است و کارِ غیر کردن است و کارِ خود را فراموش کردن است. **قطعه:** پند اگر بشنوی ای پادشاه - در همه دفتر به ازین پند نیست ❁ جز به خردمند مفرما عمل - گرچه عمل کارِ خردمند نیست. و با وجود که بقا ندارد. **بیت:** چه باشد نازش و نالش به اقبالی و ادباری - اگر بر هم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی. و از حق دور شدن است و به مصالحِ غیر مبتلا گشتن و در صورتِ دولت مبتلای محنت شدن و عمر را به بلا و غوغا گذرانیدن نمی بینی که در خانه اغنیا فتنه و غوغاست و در خانه فقرا سکون و آسایش. **بیت:** از چشم جز آن جان و جهان را گذرانید - تا خوش گذرانیم جهان کذران را. و سببِ تفرّق دل است. **رباعی:** تا دل ز بد و نیک جهان آگاه است - دستش ز بد و نیکی جهان کوتاه است ❁ زین پیش دلی بود و هزار اندیشه - اکنون همه لا اله الا الله است. **[پنج دانگ مستیش دردِ سر است]** اندکش دردِ سر است، بسیارش زیاده تر، و لهذا سلطان یعقوب گفت: **بیت:** غلط کرده طلب کردیم جاه و سربلندی را - دریغا ما ندانستیم قدرِ دردمندی را. چون مراد از شهزاده بزرگین در این مرتبه نفسِ مطمئنّه بود و از دو برادر عقلِ معاش و روح حیوانی که این دو تن پرور داند و تدبیرِ تن پروری کنند و باعثِ طلبِ میری و دولتِ تن-پروری است و ترکِ قناعت. لاجرم خدمت مولانا از زبانِ نفسِ مطمئنّه که (272b) نفسِ اوست می گوید: **[4448 مُلکِ دنیا تن پرستان را حلال]** اما ما نمی خواهیم آن را. **[ما غلامِ مُلکِ عشقِ بی زوال]** باز معرّف می گوید: **[4449 عاملِ عشق است معزولش مکن]** کاردارِ عشق است این شهزاده را معزول مکن. **[جز به عشقِ خویش مشغولش مکن]** باز این شهزاده گفت: **[4450 منصبی کآنم ز رؤیت محجب است]** منصب و جاهی که مرا از روی تو محجب و پرده است. **[عینِ معزولی است و نامش منصب است]** پس من آن منصب را نمی خواهم که حجابِ روی تو شود. چون مراد از برادرِ بزرگین نفسِ مطمئنّه است که زمانِ دراز را در هوا گذرانیده و اکنون نادم گشته به درگاهِ شاهِ حقیقی آمده، عذرِ تأخیر و تقصیر می کند که می گوید: **[4451 موجبِ تأخیر اینجا آمدن]** یعنی من که تأخیر کردم در آمدن به جانبِ تو. **[فقدِ استعداد بود و ضعفِ تن]** کم کردن و نیستیِ قابلیت و عدمِ لیاقت بود و ضعفِ بدن. در بعض نسخ به جای تن فن واقع شده یعنی جاهلی بود. لاجرم استعداد می باید زیرا **[4452]**

بی ز استعداد در کانی رَوی] یعنی اگر بی‌قابلیت به معدنی بروی [بر یکی حبه نگردي مُحْتَوی] جمع و احاطه کننده. حکایت: جوانی که عقلِ مریدِ ذوالنون مصری شد. شیخ را به وی التفات نبود. مرید یاران را شکایت می‌کرد و شکایتِ او به سمع شیخ رسید. انگشتی گرانمایه داشت. به دستِ آن جوان داد و گفت: این انگشتی را به بازار عرض کن، هر بها که می‌دهند مده تا به من اعلام نکنی. جوان به بازار رفت. انگشتی را به اهل بازار نمود که ایشان اهل انگشتی نبودند. ده درم دادند. جوان پیشِ شیخ آمد و انگشتی را آورد، گفت: ده درم دادند. شیخ گفت: انگشت را به که نمودی؟ گفت: به بَقَال. و گفتش گر شیخ انگشتی را از جوان ستد و به دستِ مریدی دیگر داد و گفت: این انگشتی را به بازار بَر و بفروش. آن مرید به سوی صرّافان و جوهریان رفت. انگشتی را به دویست دینار بفروخت و بیاورد. شیخ گفت: ای جوان، معرفتِ تو در تصوّف همچون معرفتِ فروختن انگشتی است که به سوی بَقالان و کفشگران بُردی. لاجرم ناقابل را می‌باید که زمانی سعی و عبادت کند تا فیض و فضل یابد و پاره‌ای تحصیلِ استعداد به اخلاصِ عبادت میسر است نه به مجرد رجای بی‌طاعت. پس خدمت مولانا در این معنی تمثیلاتِ غریبه می‌آرد اماّ اوّلًا بدان که رجا آن است که پس از عمل باشد زیرا آنچه بی‌عمل است آن را آرزو می‌گویند که رجای احمقان است. مثالِ رجا آن است که کسی زراعت کند و پس از آن چند مُد گندم رجا کند رواست. مثالِ آرزو آن است که کسی را زمین باشد اماّ او زراعت نکند و معطلّ می‌نشیند و در غفلت باشد. باز گوید: من از این زمین چند مُد گندم امید دارم. رجای باطل است و املِ فاسد. و کسی که دوشیزه را خرد یا نکاح کند اماّ با وی (273a) جماع نکند لیکن امیدِ فرزند کند این رجا نزد عاقلان خطاست. پس کسی که در عبادت سعی کند و گوید: امید دارم که خدای تعالی تقصیری مرا تمام کفر و سیّاتِ مرا عفو کند و ثوابِ آخرت دهد رواست، اماّ کسی که غافل باشد و ترکِ طاعت کند و مرتکبِ معاصی باشد باز بگوید: من بهشت را رجا می‌کنم و از دوزخ نجات می‌خواهم. این رجا ضلال و خطاست. [4453 همچو عینینی که بکری را خَرَد] کنیزکِ دوشیزه را خَرَد. [گرچه سیمین بر بُود کی برخورد] چون انتشارِ آلت ندارد و بر جماع قدرتش نیست که از آن نهالِ یسمن بر برخورد. [4454 چون چراغی بی ز زیت و بی فتیل] و همچنان [نه کثیرستش ز شمع و نه

قلیل] آن چراغ را از شمع نه بسیار باشد و نه اندک، کی آن چراغ را نور بود؟ [4455 در گلستان اندر آید آخشمی] آنکه او بوی را نمی‌باید. [کی شود مغزش ز ریحان خرمی] کی یابد دماغ او از ریحان حظّی و سروری. [4456 همچو خوبی دلبری مهمانِ غر] و همچون محبوبی مهمانِ پیره‌زن شود که از وی به‌رمند شود. [بانگِ چنگ و بربطی در پیشِ گرا] اصم. چون هر یکی از ایشان استعداد ندارد از آن جهت نصیب نمی‌یابد. [4457 همچو مرغِ خاک کآید در بحار] چون استعداد ندارد [زآن چه یابد جز هلاک و جز خسار] از او چیزی نیابد جز مردن و زیان یافتن. [4458 همچو بی‌گندم شده در آسیا] چون کسی که گندمش نباشد و به آسیاب برود. [جز سپیدی ریش و مو نبود عطا] آن کس را جز به غبارِ آرد سپیدی ریش و مو نباشد عطا. لاجرم [4459 آسیایِ چرخ بر بی‌گندمان] یعنی آسیابِ چرخ آنان را که عمل ندارند [موسپیدی بخشد و ضعفِ میان] پیری صورت و لاغری میان دهد. مراد این است که عمرش بی‌سود گذرد. رسول الله علیه السلام فرمود: رَبِّ صَایِم لَیْسَ مِنَ صَیَامِهِ إِلَّا الْجُوعُ وَ رَبِّ قَایِم لَیْسَ مِنَ قَیَامِهِ إِلَّا السَّهَرُ یعنی آن کل عمل من الصوم و التهجد و الصدقة و غیرها لا یكون لوجه الله و رضائه بل یكون لرؤية الخلق و شأنهم و محمديتهم و جذب قلوبهم و استخدامهم و جلب اموالهم لا یكون مقبولا عند الله بل یرد الی وجه صاحبه. پس کسی که عملش با ریا باشد سود نیابد، آیا حالِ بی‌عملان چون خواهد شد؟ [4460 لیک با باگندمان این آسیا] یعنی آنان که با گندم و عمل باشند این آسیابِ جهان آنان را [ملک‌بخش آمد دهد کار و کیا] ملک‌بخش است، کار و بزرگی می‌دهد. لاجرم عاقل را می‌باید که در عمل کوشد عمر را مهمل و ضایع نگذارد. بیت: نصیحت همین است جان پدر - که عمرت عزیز است ضایع مگردان. حکایت: زاهدی در طاعت و عبادت مداومت می‌نمود و لباسش چرکین شده بود، نمی‌شست. کسی وی را گفت: جامه‌ات را چرا نشویی؟ گفت: اگر بشویم باز چرکین شود. آن کس گفت: باز بشوی زاهد. گفت: ما در این جهان از بهر جامه‌شویی نیامدیم. [4461 اوّل استعدادِ جنت بایدت] ای سالک تو را رسول الله علیه السلام فرمود: (273b) طلب الجنة بلا عمل ذنب من الذنوب و انتظار الشفاعة بلا اتباع السنة نوع من الغرور و ارتجاء الرحمة ممن لا يطاع حق و جهالة. [تا ز جنت زندگانی زایدت] تا از جنت

معیشت زاید و حاصل شود. [4462 طفلِ نو را از شراب و از کباب] مرهون است. [چه حلاوت وز قصور و از قباب] چه لذت هست از کوشک‌ها قباها که استعدادِ ذوقِ آنها ندارد. لاجرم از طفلی گذشتن و طعامِ روحانی را چشیدن می‌باید. شعر: والنفس كالطفل ان تهمل شَبَّ - علی حبِّ الرِّضاع و ان تعظمه تنعظم. [4463 حد ندارد این مثل کم جو سخن] یعنی در این محل تمثیلات بسیار گفتیم، اگر بخواهی دیگر تمصیلات آریم. لاجرم ای مرد سخن‌دان درازگوی، سخن را کم جوی. [تو برو تحصیلِ استعداد کن] تا بهرمند شوی. پس عاصی را می‌باید استعجالِ توبه کند همچون کسی که ناگاه زهر خورده باشد در قیِّ کردن و تریاق خوردن استعجال و در قضای فوایت و اقامتِ فرایض و واجبات اهتمام کند. [4464 بهر استعداد تا اکنون نشست] از سخنی معرّف است که می‌گوید: این شهزاده از بهر آمدنِ استعداد تا به اکنون توقّف کرد، بدین رجا بود که وی را جذبه و محبّت و ذوق و حالت رسد. [شوق از حد رفت و آن نامد به دست] شوقِ او به تو از حد گذشت و آن استعداد به دستیش نیامد. لاجرم این شهزاده [4465 گفت استعداد هم از شه رسد] که فیاضِ مطلقِ اوست و من بی او همچون تنِ بی‌جانم. [بی ز جان کی مُستعد گردد جسد] و بدن. لاجرم بنده را می‌باید که بی‌استعداد و طاعت به درگاهِ حضرت خدا آید استعداد را نیز از او بجوید تا خدای تعالی توفیقِ توبه کند و به فیضِ خود رساند. [4466 لطف‌هایِ شه غمش را درنوشت] لطف‌هایِ پادشاه غمِ این شهزاده را نورزید. [شد که صیدِ شه کند او صید گشت] برفت که شکارِ شاه کند، خود شکار گشت. یعنی از بهر شکار کردنِ تو آمد اما خود صید شد زآنکه تو طالبِ خود را راغبی. و روایت است که در زبور خطاب وارد شد به داود علیه السّلام که ای داود، بهشتِ من برای مطیعان است و کفایتِ من جهتِ متوکّلان است و زیادتِ من برای شاکران است و انسِ من بهره‌ طالبان است و رحمتِ من از آنِ محسنان است و مغفرتِ من برای تائیان است و من خاصّه مشتاقان الاطلال شو الابرار الی و ان الیهم اشدّ شوقا [4467 هر که در اِشکارِ چون تو صید شد] هر که در صید کردن چون تو صید برفت [صید را ناکرده قید او قید شد] شکار را بند ناکرده، خود مقید و بند گشت. لاجرم ترکِ امیری کردن و بنده شاهِ حقیقی شدن می‌باید زیرا امیری دنیا اسیری است. [4468 هر که جوئی امیری شد یقین] هر

کس که طالبِ امارت شد [پیش از آن او در اسیری شد رهین] پیش از امیر شدن رهین اسیری شد. لاجرم کسی که امیری جوید پیش از امیر شدن اسیر دنیا شود. و پس از امیر شدن هم اسیر است چنانکه می‌فرماید: [4469 عکس می‌دان نقشِ دیباجهٔ جهان] یعنی نقوشِ دنیا را تو بر عکس دان. [نامِ هر بندهٔ جهان خواجهٔ جهان] (274a) کسی که نامِ او خواجهٔ جهان می‌- نهند او بندهٔ جهان است، نامِ او را غلط کردند و بر عکس نهادند، آن را بندهٔ جهان گفتن بایستی. حکایت: پادشاهی یک غلامِ مقربِ خود را گفت: تو را خدمتکارِ اتراک و عوام و مصلحت‌گذارِ کافران بی‌اسلام کردن می‌خواهم. آن غلام از این سخن غمگین شد. عاقلی را سخن پادشاه حکایت کرد. آن عاقل گفت: پادشاه تو را میرلوا و حاکم ولایت کردن می‌خواهد که به حکمِ سَيِّدِ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ کسی که حاکمِ ولایت و میرِ مملکت باشد بندهٔ عوام و اتراک و خدمتکارِ کافران ناپاک شود و چون مراد از شهزادهٔ بزرگین در این مرتبه نفسِ مطمئنّه بود از دو برادر عقلِ معاش و روحِ حیوانی بود که این دو مصلحت تن و تن‌پروری دانند و در فکر و تدبیر تن می‌کوشند، بلکه این دو نفس تن و تن نفسِ ایشان گشته‌اند و لهذا در خطابِ تن می‌گوید: [4470 ای تنِ کثرِ فکرِ معکوس‌رو] ای بدنِ من که کزفکری و معکوس رونده. [صد هزار آزاد را کرده گرو] و یعنی بسیار آزاد را رهن و محبوس کرده‌ای. [4471 مدّتی بگذار این حیلِت پزی] یک مدّت ترک کن مکر پختن و حیلِه کردن. [چند دم پیش از اجل آزاد زی] وقتی چند پیش از مردن به آزادی زندگانی کن. پس کسی را که حبّ دنیا غالب باشد و از علایق و عوایق بریده نگردد در وقتِ اجل دلش به دنیا و اسبابِ متعلّق شود و فراق از متاعِ دنیا بر وی سخت آید، بلکه فراقِ دنیا و آمدنِ موت را از حق تعالی داند و بدان رضا ندهد و حضرت خدا را بغض کند. چون در آن حالت بدین خطرات بمیرد بی‌ایمان رود و هلاک مؤبّد شود العیاذ باللّه. [4472 و در آزادیت چون خر راه نیست] اگر در آزادی تو را همچون خر راه نباشد یعنی چنانکه خر در حکم و تصرفِ آخر است تو نیز در حکم و ضبطِ شیطان و هوا باشی. [همچو دَلُوتِ سَیْر جز در چاه نیست] همچون دلوت را به جز چاه راه نیست. پس کسی که عمرِ او در طغیان و عصیان رفته باشد وی را در حالتِ نزعِ بیمِ عظیم است که سوء خاتمه باشد که مسلوبُ الْإِیمان بمیرد، مثالِ او چنان است که چون کشتی در تراکمِ امواج و تلاطمِ آب

شکسته شود و موج بر موج بر سرش آید، اگر موج او را به سلامت سوی ساحل آرد دور و نادر است که هلاک در این حال غالب است. [4473 مدّتی رَوِ ترکِ جانِ من بگو] مدّتی برو ترکِ جانِ من بگو یعنی ای تن و ای نفسِ زن و شهوت‌های او مرا بگذار. [رَوِ حریفِ دیگری جز من بجو] بر حریفِ دیگر را غیر من بجو. لاجرم نفیِ خواطرِ فاسده و ترکِ حبِّ دنیا و مواظبت به ذکرِ مولی موجبِ استعدادِ سلامتِ آخرت است. پس جوارح را از معاصی آخرس کن و از فکرِ آن دل را خالی ساز و از یارانِ بد دوری‌گزین و تسویفِ توبه مکن و هر یک نفسِ خود را نفسِ آخر و خاتمۀ عمر ملاحظه کن و از مکرِ او امین مشو زآنکه همه اگر همه اوامر را کماهی به وجود آورده باشی و ترکِ همه ملامی و نواهی کرده باشی از خطرِ عظیم بیم است فکیف که نمی‌کنی. [4474 نوبتِ من شد مرا آزاد کن] نوبتِ من رفت مرا بگذار. [دیگری را غیرِ من داماد کن] ختنِ آخر و حریفِ دیگر بگیر. (274b) [4475 ای تنِ صدکاره ترکِ من بگو] ای تن بسیارکار، مرا بگذار. [عمرِ من بُردی کسی دیگر بجو] چنانکه در این حکایتِ آینده قاضی گوید: زنِ جوحی را نوبتِ من برفت. پس از این آن قمار را به کسی دیگر به بازو و دست از من بدار.

[مفتون شدنِ قاضی بر زنِ جوحی و در صندوق] به ضمّ صاد عربی است و به فتحش فارسی است. پس به اعتبارِ جوهرِ حروف لغتِ مشترک است. [ماندن و نایبِ قاضی صندوق را خریدن، باز سالِ دوم آمدنِ زنِ جوحی بر امیدِ بازیِ پارینه و گفتنِ قاضی که مرا آزاد کن و کسی دیگر را بجوی الی آخره] اگرچه ظاهرِ این قصّه هزل است چنانکه ار استماعِ او سامع را خنده آید. و چون در حصّه نظر کنی پند است چنانکه منصف را گریه آید اگر حکایتِ این کتاب از این قبیل است که سرّ یار و احوالِ سلوک را در ضمنِ حکایات آورده است که عامی را هزل نماید، عارف را رازِ یار و اخبارِ سلوک و طریقت پیدا شود. آفرین بر طبعِ خدمت مولانا که طریقِ خاصِ اختیار کرده است که هیچ کس را پیش از او چنین اسلوبِ واقع نشده است، اختراعِ حضرت مولانا است و آفرین بر آن کسی که فهمِ مرادِ مولانا کند پس از آن به عمل آرد.

[4476] جوحی هر سالی ز درویشی به فن] در بعض نسخ: [هر زمان جوحی درویشی به فن]. [رُو به زن کردی که ای دلخواه زن] یعنی مرد آبله و طرار فقیر و بدکردار زن خود را از فقری گفتمی به صنعت و تلبیس: ای دلخواه من و کام جان من. مراد از جوحی شیطان است و از زن زن فاجره دنیای مگاره و نفس عیاره. [4477] چون سِلاحت هست رُو صیدی بگیر] و کسی را از اعتبار شکار کن. [تا بدوشانیم از صید تو شیر] به ترکی تاکی صَعُوذ سنگ صیدکدن شود یعنی از او چیزی ستانیم. [4478] قوس ابرو تیر غمزه دام کید] کمان ابرو را و تیر غمزه را و دام مکر را [بهر چه دادت خدا از بهر صید] سؤال و جواب است. [4479] رُو پی مرغی شگرفی دام نه] برو بهر شکار کردن مرغی بزرگ، دام بینه یعنی از بهر شکار کردن توانگری حيله کن. [دانه بنما لیک در خوردش مده] یعنی خود را بنما اما کان و جماع مده زن دنیا چنین است که اغیا را شکار کند اما کسی او را از آن خود نکند. [4480] کام بنما و کن او را تلخ کام] مراد بنما اما آن مرغ شگرف را تلخ کام کند که آن مرغ را از بهر صید به دام کن. [کی خورد دانه چو شد در حبس دام] مرغ چون در دام افتد کی دانه خورد و صید تو که در قید تو افتد او را کی باشد که تو را صید کند. چون جوحی چنین گفت [4481] شد زن او نزد قاضی در گله] برفت زن جوحی به نزد قاضی در شکایت از شوی خود که مرا نفقه نمی دهد. [که مرا افغان ز شوی ده دله] و پراکنده دل. چون آن زن این قاضی را جمال جمیل نمود و زبان به مقال شیرین گشود که به صد غنچ و دلال مقال پُر حال کردن گرفت. [4482] قصه کوتاه کن که قاضی شد شکار] که به آن زن مایل شد. (275a) [از مقال و از جمال آن نگار] پس قاضی بخواست که آن زن را به تنها آرد. [4483] گفت اندر محکمه ست این غلغله] و غوغایی. [من نتانم فهم کردن این گله] لاجرم از بهر شکایت. [4484] گر به خلوت آیی ای سرو سهی] و زن راست قامت. [از ستم کاری شو شرحم دهی] از ظلم زوج مرا بیان دهی. [4485] گفت خانه تو ز هر نیک و بدی] زن جوحی گفت: خانه تو ای قاضی از هر نیک و بد [باشد از بهر گله آمد شدی] و خالی نیست از آینده و رونده. پس از این خدمت مولانا به نصیحت اشارت کند که خانه سروران و بیت صدر جهان و جهان داران پُر غوغاست اما خانه فقیران و گوشه نشینان خالی از غوغاست که ایشان را سلامت و عزلت و

حضورِ قلب و فراغت حاصل است. لاجرم بزرگانِ جهان چون سر و سینه پُر غوغا سوداست و فقیران چون باقی اعضا در سلامت و آزادی از افکار نشسته‌اند، ولهذا می‌فرماید: [4486 خانۀ سر جمله پُر سودا بود] و همچنان [صدر پُر وسواس و پُر غوغا بود] اما [4487 باقی اعضا ز فکر آسوده‌اند] و استراحت یافته. [وآن صدور از صادران فرسوده‌اند] دل‌های بزرگانِ دنیا از آیندگان مندرس شده‌اند. پس دلی که پُر سودا باشد از غم و غوغا خالی نشود و استراحتِ دنیوی نبیند تا آنها را نمی‌ریزد تازه نگردد و چون کثرتِ افکارِ دنیا مذموم است و به حکمِ تَمُوتُونَ عَلَى مَا تَعِيشُونَ وَ تُخْشَرُونَ عَلَى مَا تَمُوتُونَ هر که را در دل فکرِ دنیا باشد و به موجبِ مَنْ أَحَبَّ شَيْئًا أَكْثَرَ ذِكْرُهُ در زبان ذکرِ دنیا را بسیار آرد. پس در حالتِ نزع هم آن فکر و ذکر به دل و زبان آید که به فکر و ذکرِ ماسوی بمیرد. لاجرم طریق آن است که از درختِ دل افکارِ فاسده و اذکارِ کاسده بریزد و نَعَمَ الْبَدَلِ فکرِ حضرت خدا و ذکرِ جناب مولی را به دل و زبان آرد که در نزع روح به آن فکر و ذکر بمیرد، ولهذا می‌فرماید: [4488 در خزان و بادِ خوفِ حق گریز] ای مردِ عزیز با تمیز [آن شقایق‌های پارین را بریز] زآنکه چون آن شکوفه‌های پارینه باقی است شکوفه نو پیدا نمی‌شود چنانکه می‌فرماید: [4489 این شقایق منع نو اُشکوفه‌هاست] آن گل-های کهنه مانع گل‌های نو است. [که درختِ دل برایِ آن نَماست] درختِ دل از بهر آن گل‌های نو است. چون شکوفه کهنه نریزد به جای او نو نرُوید. لاجرم تا افکارِ فاسده نرود افکارِ خدایی پیدا نشود. [4490 خویش را در خواب کن زین افتکار] خود را از افکارِ دنیا غافل کن. [سر ز زیرِ خواب در یَقْظَتِ برآر] سرت را در صورتِ ظاهر به خواب بر و در آن خواب سر را در بیداری برآر. [4491 همچو آن اصحابِ کُهِفِ ای خواجه زود] مرهون است. [رَو به اَيْقَاطًا که تَحْسِبُهُمْ رُقُودًا] (275b) اصحابِ کُهِفِ که به حکمِ وَتَحْسِبُهُمْ اَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودًا (کُهِفِ ۱۸/۱۸) در خواب بودند. تو اگر ایشان را بدیدی از حرکتِ ایشان ایشان را بیدار پنداشتی. لاجرم تو بر عکسِ ایشان خود را بیدار بساز در صورتِ خواب. چون خدمت مولانا چندین معارف فرمود، باز به حکایتِ عودت نمود. [4492 گفت قاضی ای صنم معمول چیست] ساخته و کار چیست؟ یعنی چه کردن می‌باید؟ [گفت خانۀ این کنیزک بس تهی است] زیرا [4493 خصم در دِه رفت و حارس نیز نیست] خصم من که شوی من است در

ده رفته است، حافظ و پاسبان نیز نیست. [بهر خلوت سخت نیکو مسکنی است] و خوب جایی است. پس کسی که به حضرت خدا خلوت و بی‌ریا و سمعه عبادت خواهد وقتی اغیار به ره بازار و به دیار خواب و غفلت رفته باشند. در آن حالت در جای خلوت عبادت کند و بی‌ریا و سمعه طاعت کند و به وصلت حق رسد. [4494 امشب ار امکان بود آنجا بیا] ای قاضی. [کار شب بی‌سمعه است و بی‌ریا] که مستور است از شنودن و دیدن غیر. پس کسی که شب عمل و طاعت کند بی‌شنوایدن و بی‌نمودن است و قرین اخلاص و قبول حق تعالی است. [4495 جمله جاسوسان ز خمر خواب مست] که به خواب رفته و بی‌خود شده‌اند. [زنگی شب جمله را گردن زدست] و مقتول کرده یعنی همچون مرده خفته‌اند. لاجرم عبادت در تنهایی بی‌ریاست و وصلت بی‌همتا است. خدمت مولانا چون برخی معرفت و حصّه فرمود باز به حکایت و قصّه عودت نمود که گفت: [4496 خواند بر قاضی فسون‌های عجب] مرهون است. [آن شکرلب و آنگهانی از چه لب] یعنی از لبی که شیرین و شکرافشان بود [4497 چند با آدم پلیس افسانه کرد] افسانه را او در آدم اثر نکرد. [چون خوا گفتش بخور آنگاه خورد] چون خوا گفت آدم را "بخور"، آن وقت آدم بخورد. لاجرم مکر زن از مکر شیطان بیشتر است و قصّه اجمالا این است که اوّل خوا خورد، چیزی نشد، پس آدم را گفت: تو نیز بخور. چون آدم بخورد در ساعت تاج از سر آدم پیرید و جامه از تن او بیرون آمد. در این تنبیه است که اقدام زن در معصیت پیش از قدم و قدوم مرد است، و لهذا حضرت خدا الزّانیّه وَالزّانی (نور ۲/۲۴) گفت که در زنا زن را تقدیم کرد. [4498 اوّلین خون در جهان ظلم و داد] اوّل قتل نفس که در این جهان ظلم و عدل واقع شد [از کف قابیل بهر زن فتاد] که قابیل هابیل را از بهر زن بکشت و این قصّه را در این کتاب مرارا شنیده‌ای و حضرت خدا در سورّه مائده حکایت کرد و فرمود: **وَآتُلْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا** (مائده ۲۷/۵) الایه. لاجرم ضرر زن بسیار است و مکر ایشان بی‌شمار. [4499 نوح چون بر تابه بریان ساختی] یعنی دعوت دین کردی و سخن باسوز گفتی و خلق را حرارت و شوق دادی. [واهلّه بر تابه سنگ انداختی] واهله یک زن نوح بود که مادر کنعان است که هر دو کافر بودند و در طوفان غرق شدند. مراد از سنگ انداختن واهله آن است چون از سخن نوح سوز و شوق پیدا

می‌شد و نزدیک می‌شد مر خلق ایمان آوردند، واهله خلق را گفتی: شوی من دیوانه است و اتباع او سفیهانند، سخن این مشنوید و اتباع ایشان مکنید. [4500 مکر زن بر کار او چیره شدی] حیلۀ آن زن بر کار نوح غالب گشتی. [آب صافِ وعظ او تیره شدی] یعنی نوح کافران را وعظ و پند دادی و به دین دعوت کردی آه واهله آن آب وعظ و دعوت را (276a) مکدر ساختی زآنکه آن واهله [4501 قوم را پیغام کردی از نهان] و گفتی به ایشان [که نگه دارید دین زین گمراهان] و تابع مشنوید به اهل ایمان.

[رفتن قاضی به خانه زن جوحی] و این دو در مکالمه بودند. [و حلقه زدن جوحی تند به خشم بر در] متعلق به حلقه زدن است. [و گریختن قاضی در صندوق الی آخره] تا تمام قصه.

[4502 مکر زن پایان ندارد رفت شب] مرهون است [قاضی زیرک سوی زن بهر دب] یعنی آن زن جوحی قاضی را چندان افسون بخواند که قاضی مسحور و مسحور او شد زآنکه مکر زنان پایان ندارد. آخر آن قاضی اگرچه نادان نبود شب برفت به سوی خانه زن بهر نرم رفتن و جماع کردن. در این تنبیه است که بسا عاقلان و عالمان و اهل زهد و صالحان بهر نفس و توقان و افسون زنان بدکاری کنند و خود را گرفتار رسوایی و شرمساری کنند. [4503 زن دو شمع و نقل مجلس راست کرد] و مجلس را آراست. [گفت ما مستیم بی این آب خورد] قاضی گفت: ما مستیم بی این آب خورد. در این تنبیه است مه زن دنیا از بهر صید عالمان و عاقلان به زخارف و نقوش تزئین مجالس کرده است اما آنان بی خوردن باده مجالس به باد هوا مست گشته‌اند. چون خدمت مولانا را مقصود از قصه حصه است قصه را بر وجهی تقریر کند که از او حصه و پند و تنبیه بر چیزی توان یافت. [4504 اندر آن دم جوحی آمد در بزد] چون قاضی با زن در مجلس نشستند، فی الحال شوی زن آمد در را بزد. [جست قاضی مهر بی تا درخزد] قاضی گریزگاه طلب کرد تا به خزیدن برود. در این تنبیه است که چون کسی فریفته زن دنیا باشد گاهی دنیا برای او مجلس آراید چون آن کس بخواهد عشرت بسازد، ناگاه عزرائیل در

خانه را بزند، لاجرم آن کس به حکمِ اَيْنَ الْمَفْرُ (قیامة ۱۰/۷۵) جای فرار نیابد جز صندوق تابوت و قبر، و لهذا می‌فرماید: [4505 غیر صندوقی ندید او خلوتی] جز یک صندوق آن قاضی تنهایی نیافت. [رفت در صندوق از بیم آن فتی] برفت در صندوق از بیم آن جوان. در این تنبیه است که گرفتارِ زنِ دنیا و صیدِ شهوت و تقاضا شدن از جوانی و هوا است و آن را نیز ابتلا به تابوت است. چون خدمت مولانا این تنبیه را بیان کرد باز به قصّه رجوع نمود که چون جوحی در را بزد پس از آن در را گشاد. [4506 اندر آمد جوحی و گفت ای حریف] و ای یار. [ای و بالم در ربیع و در خریف] ای گناه و بلای من در بهار و فصلِ خزان. در این تنبیه است که زنِ نفسِ بلای عقل است که به حکمِ بیت: عمرِ گرنامه در این صرف شد - تا چه خورم صیف و چه پوشم شتا. عقل پیاپی در تدبیرِ معاشِ نفس و در دادنِ مراداتِ اوست اما از او نفس راض نشود، و لهذا می‌فرماید: [4507 من چه دارم که فدایت نیست آن] من چه دارم که از تو دریغ کنم؟ [که ز من فریاد داری هر زمان] و شکایت کنی به مردمان. [4508 بر لبِ خشکم گشادستی زبان] که مرا گویی پیش از آن که من بگشایم دهان یا من تو را چیزی نمی‌گویم تو مرا بدی گویی. [گاه مفلس خوانیم گه قَلتبان] به ترکی کدی اما ای زن این دو در من نیست. [4509 این دو علّت (276b) گر بود ای جان مرا] مفلسی و قَلتبانی اگر هست مرا [آن یکی از تست و دیگر از خدا] یعنی قَلتبانی از توست و مفلسی از حق تعالی. در این تنبیه است که بدنامی از نفسِ زانیه و خبیثه است و فقر از حضرت خداست که به سوی خود و ثوابِ آخرت کشد. [4510 من چه دارم غیرِ آن صندوق کآن] لفظ کآن مرهون است و در اصل که آن بود. [هست مایهٔ تهمت و پایهٔ گمان] یعنی من جز آن صندوق چیزی ندارم و آن صندوق مایهٔ تهمت است و محلّ ظنّ که آن را می‌بینند مرا توانگر پندارند و در آن صندوق گمانِ مال می‌برند. [4511 خلق پندارند زر دارم درون] اندرونِ صندوق. [داد واگیرند از من زین ظنون] احسان و انعام را از من دریغ دارند از این گمان‌ها. در این تنبیه است که کسی که

صورتِ تن را آراسته باشد و به نقوشِ صلاح پیراسته بود خلق وی را صالح پندارند که از بهر صلاح و فلاحش دعا نکنند اما [4512 صورتِ صندوق بس زیباست لیک] صورتِ صندوق بس زیبا و خوب است اما [از عُرُوض و سیم و زر خالی است نیک] از قماش‌ها و نقد خالی است و تنها یعنی در تن ما از انواع طاعات و اسبابِ میراث چیزی نیست، ولهذا تصریح می‌کند که می‌فرماید: [4513 چون تنِ زَرّاقِ خوب و با وقار] همچون تن و شکلِ مراپی که محبوب و با وقار است و با جبه و دستار. [اندر آن سلّه نیایی غیرِ مار] در آن تن نیایی غیر نفسِ مار که نفسِ او همچون افعی گزنده است. اگر صندوق را بگشایی و وی را در غضب آری آن مار را می‌یابی. چون خدمت مولانا اینچنین معارف گفت باز به حکایت آمد که از زبانِ جوحی می‌گوید. چون این صندوق مرا مایهٔ تهمت شد. [4514 من بَرَم صندوق را فردا به کو] صباح به میانِ محلّه و چارسو. در بعض نسخ: [می‌برم صندوق را از دستِ تو]. [پس بسوزم در میانِ چارسو] در نظرِ خلق. [4515 تا ببیند مؤمن و گبر و جهود] و همه طائفه. [که در این صندوق جز لعنت نبود] زآنکه اگر در صندوق مرا مال بودی آن را کی سوختمی؟ در این تنبیه است که فردای قیامت عاصیانِ اُمّت و کافرانِ ملّت و اصحابِ صورت و اربابِ شهوت را عَلٰی رُؤُسِ الْأَشْهَادِ رسوای کنند و سوی دوزخ برند مگر شفاعتِ شافعان رسد. چون خدمت مولانا این معنی را بیان کرد باز به حکایت آغاز کرد. [4516 گفت زن هّی در گذر ای مرد از این] آن زن این جوحی را گفت: ای مرد، از این فکر بگذر. [خورد سوگندان که نکم جز چنین] مرد سوگند بخورد و گفت که این غیر این نمی‌کنم. [4517 از بگه حمّال آورد او چو باد] لفظ از بگه به ترکی ارکندن. [زود آن صندوق بر پشتش نهاد] این جوحی صندوق را بر پشتِ حمّال نهاد. [4518 اندر آن صندوق قاضی از نکال] و از بیمِ عقوبت. در این تنبیه است که عالمی و عاقلی چون به سببِ شهوتی گرفتارِ معصیتی شود به حکمِ اِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (فاطر ۲۸/۳۵) از عذاب ترسد، خلاصِ خود جوید. [بانگ می‌زد کای

حَمَال و ای حَمَال] چون حَمَال آوازِ قاضی را شنید و قائل را ندید سراسمه و متحیر شد. (277a) [4519 کرد آن حَمَال راست و چپ نظر] و به هر سو چشم انداخت. [کز چه سو در می‌رسد بانگ و خبر] زآنکه نزد او کسی نیست که این را ندا کند. [4520 هاتف است این داعی من ای عجب] حَمَال با خود می‌گفت: هاتف غیبی است این خوننده و ندا کننده من ای عجب؟ [یا پری‌ام می‌کند پنهان طلب] یا جن و پری پنهان مرا ندا کنند؟ [4521 چون پیایی گشت آن آواز و بیش] و زیاده. [گفت هاتف نیست باز آمد به خویش] آن حَمَال به خود آمد. در این تنبیه است که در وقت مصیبت و بیم عقوبت فریاد بسیار کنند. بیت: تدبیر خود امروز کن ای خواجه - هر چند که فریاد کنی سود ندارد. [4522 عاقبت دانست کآن بانگ و فغان] مرهون است. [بُد ز صندوق و کسی در وی نهان] در صندوق بود، کسی در وی پنهان است. پس از این خدمت مولانا سخن معرفت و حصّه و حکمت گوید و از قصّه در این مرتبه به حصّه دیگر اشارت کند که گوید: [4523 عاشقی کو در غم معشوق رفت] عاشقی که در غم معشوق شهوانی رفته باشد [گرچه بیرون است در صندوق رفت] اگرچه در صورت بیرون است اما در حقیقت اندرون صندوق است، یعنی در حجاب و غفلت است که از حضرت خدا محجوب است و از آخرت غافل است. [4524 عُمر در صندوق بُرد از آندُهان] عمر را در صندوق در آورده است و ضایع کرده از غم‌ها. [جز که صندوقی نبیند از جهان] زآنکه محبوس صندوق است و اندرون او. لاجرم جز صندوق غفلت و شهوت نمی‌بیند یعنی همان آن شهوت و غفلت که این کس در اوست آن را می‌بیند، آخرت را نبیند، عمر را ضایع گذارد عاقبت حمیده نیابد، بدان که همه اعمال عمر ضایع است اگر سلامت ایمان نیابی در نفس آخر که جان از تن بی‌ایمان رود و سلامت ایمان با کثرت عصیان مشکل است. حکایت: مطرف بن عبدالله گوید: من عجب نمی‌کنم کسی را که هلاک شد و به سوء خاتمه بُرد زآنکه اسباب هلاک بسیار است اما عجب می‌بینم کسی را که چگونه نجات یافت.

و حامد لغاف حکایت کرده که چون فرشتگان روح مؤمن را به ایمان به سوی آسمان برند ملائکه آسمان تعجب کنند که این کس چگونه خلاص شد از دنیا و شهوات او که فاسد شد در آنجا بهتر ما، یعنی هاروت و ماروت. [4525 آن سری که نیست فوق آسمان] مرهون است. [از هوس او را در آن صندوق دان] یعنی سر آن کس که در بالای آسمان نیست اما از آن جهت که هوا و هوس دارد آن را تو در صندوق بدان، یعنی انسان که اشرف مخلوقات است و افضل از ملائکه و حضرت خدا در حق انسان گفت: وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (ص ۷۲/۳۸) و خود را از بهر خلق انسان گفت: فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (مؤمنون ۱۴/۲۳) و در حق انسان فرمود: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ (اسراء ۷۰/۱۷). و روایت است که آدم را گفت: خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَ خَلَقْتُكَ لِأَجْلِي و انسان را مظهر و مرآت خود ساخته که لا یسعی ارضی (277b) و لا سمائی ولكن یسعی قلب عبد المؤمن التقی التقی الوداع. اما انسان با وجود چندین فصایل و فواضل حضرت خدا را می‌رنجانند که عاصی شود و اجسام عظام و فرمان‌بردار است اما انسان در میان همه مخلوقات با چندین کرامات خداآزار است و بدکردار. [4526 چون ز صندوق بدن بیرون رود] یعنی چون بمیرد جان آن سر از صندوق بدن بیرون شود. [او ز گوری سوی گوری می‌شود] او از قبری به قبر دیگر می‌رود که بدن او نیز قبر بود که آثار حیات از او پیدا نبود. [4527 این سخن پایان ندارد قاضیش] این سخن معرفت را حد و پایان نیست. آن قاضی [گفت ای حمّال و ای صندوق‌کش] وی صندوق را برنده، [4528 از من آگه کن درون محکمه] لفظ آگه کن مرهون است. [نایم را زودتر با این همه] یعنی نایب مرا در محکمه زود خبردار کن از این همه احوال. [4529 تا خرد این را به زر زین بی‌خرد] تا نایب من خرد این صندوق را از این جوحی بی‌عقل. [همچنین بسته به خانه ما برد] صندوق را در میان خلق نگشاید و مرا رسوای نکند. بدان که آن جوحی را عقل معاش وافر بود که از بهر زر چنین مکر تدبیر کرد که زن خود را به قاضی شهر فرستاد و آن را به مکر و حيله

به خانه خود آورد و زود در را بزد، ضروری قاضی به صندوق رفت و جوحی با زن خود بهانه‌ای ساخت و غوغا کرد تا از بهر سوختن صندوق سوگند خورد. و قاضی ناچار به واسطه نایب زر داد. اما چون عقل معاش نبود آن را بی‌خرد گفت و قاضی اگرچه به مکر زن و توقان نفس و شهوت به صندوق رفت. اما چون گرفتاری خود دانست از رسوایی گشادن صندوق و از سوختن او ترسید، تدبیر خلاص را جد و سعی کرد. پس عاقل را می‌باید که چون خود را در صندوق غفلت و شهوت گرفتار بیند از بهر خلاص خود سعی کند به توبه و انابت و رجوع به طاعت چنانکه آن قاضی از نایب خود یاری و مددکاری طلبید. ما را نیز باید که از روحانیت انبیا و همّت اولیا یاری جویم تا حضرت خدا ارواح انبیا و اولیا را از بهر خلاص ما بر ما گمارد، و لهذا می‌فرماید: **[4530 ای خدا بگمار قومی روحمند]** خدایا، حواله کن قومی را که جان دارند یعنی دعوت انبیا و اولیا و همّت اتقیا را و روحانیت آنان را و پند ایشان را بر ما حواله کن. **[تا ز صندوق بدنمان واخرند]** تا ما را از حبس تن و از قید او و شهواتش خلاص کنند. **[4531]** خلق را از بند صندوق فسون مرهون است. **[کی خرد جز انبیا و مُرسَلون]** استفهام انکاری است. حکایت: سهل گفت: من در خواب دیدم به بهشت در آمدم و در آنجا سیصد نبی دیدم. و از ایشان پرسیدم که شما در دنیا از چه چیز زیاده می‌ترسیدید؟ گفتند: از سوء خاتمه. **[4532 از هزاران یک کسی خوش‌منظر است]** از هزاران یک مرد می‌باشد که خوب‌نظر است و اهل بصر. **[که بداند کو به صندوق اندر است]** که خود را می‌داند که در صندوق است یعنی در پس پرده غفلت و شهوت و معصیت است. **[4533 او جهان را دیده باشد پیش از آن]** (278a) که او بیرون صندوق را دیده باشد پیش از این. **[تا بدان ضد این ضدش گردد عیان]** به حکم تُعْرِفُ الْأَشْيَاءَ بِأَضْدَادِهَا به آن ضد این ضد و او را عیان گردد. لاجرم آن کس که در عالم الهی ندای حضرت خدا را که **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ** (اعراف ۱۷۲/۷) فرمود شنیده باشد و دعوت خدای به سمع جانش رسیده بود آن کس است که در صندوق شهوت و معصیت

کلام الهی را و بیم رسوایی را و عذاب سوختن را می‌شنود و می‌داند که فحواى يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ وَتَسْوَدُّ وُجُوهُ (آل عمران ۱۰۶/۳) و معنی يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ (طارق ۹/۸۶) و خَيْرِ فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ (بقره ۲۴/۲) در او اثر کند، لهذا می‌فرماید: [4534 زین سبب که علم ضالّه مؤمن است] به حکم الْحِکْمَةُ ضَالَّةٌ كُلِّ حَكِيمٍ فَيَدَّهَا حَيْثُ وَجَدَهَا از این سبب که علم گم شده مؤمن است که در عالم الهی شنیده و یافته و باز گم کرده است. و در این جهان بیابد و بشنود، می‌داند که گم کرده اوست چنانکه می‌فرماید: [عارف ضالّه خود است و موقن است] یعنی مؤمن در عالم ارواح علم و معرفت حضرت خدا را شنیده و دیده بود و از آن خود دانسته چون به بدن تعلّق کرد از او دور افتاد. وقتی که در این جهان آن را می‌بیند و می‌شنود بداند که گم شده اوست. لاجرم تأثیر وعظ و نصیحت کس را باشد که او در عالم الهی هدایت یافته و قرین سعادت گشته و سعید مقررّ شده باشد. پس چون خود را در ظلمت معصیت و صندوق غفلت و شهوت بیند به سبب استماع کلام حق از بهر خلاص خود می‌طلبد و سعی و اضطراب کند. [4535 آنکه هرگز روز نیکو خود ندید] کسی که شب بزیاید و در تاریکی به دنیا آید و به صندوق در آید و در آن صندوق پرورده شود [او در این ادبار کی خواهد طپید] آن کس در این دوری و پس رفتن اضطراب نمی‌کند و آن روز نیکو را نمی‌جوید یعنی کسی که در عالم الهی و ازل به شقاوت مقررّ باشد کلام الهی در این جهان وی را اثر نکند و به سبب پند و حکمت گرفتاری خود را نبیند و از بهر خلاص خود اضطراب و کوشش نکند. [4536 یا به طفلی در اسیری افتاد] و در محبّت دنیا واقع شد. [یا خود از اوّل ز مادر بنده زاد] لاجرم. [4537 ذوق آزادی ندیده جان او] از آن جهت [هست صندوق صُور میدان او] یعنی صندوق را میدان فراخ می‌پندارد و در غفلت و شهوت و در فسق و معصیت پیوید و اگر از هوا چیزی را بگذارد به هوای دیگر مبتلا شود و اگر ترک معصیتی کند به معصیت دیگر گرفتار گردد، تدبیر آخرت نکند. [4538 دایما محبوس عقلش در صُور] دایما

عقلِ آن کس محبوس است در صورت‌ها. [از قفص اندر قفص دارد گذر] که فریفته و مبتلای نقش‌های جهان است و گرفتارِ شهوت‌های آن. [4539 مَفْذَش نِی از قفص سَوِی عَلَا] راه- گذارش نیست از قفصِ صورت به سوی مولا. [در قفص‌ها می‌رود از جا به جا] که مبتلا می- شود بهر یکی (278b) از صورت‌ها. پس کسی که سخنِ حق در او اثر نکند و فکرِ آخرت را به خاطر نیارد و محلّ هدایت نشود علامتِ شقاوت است که خداوند تعالی وی را شقی تقدیر کرده است. [4540 در نُبِی اِنْ اِسْتَطَعْتُمْ فَاَنْفُذُوا] اشارت به آن آیتِ کریمه است که در سورهُ الرَّحْمَنِ است: **يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ اِنْ اِسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍ** (رحمن ۳۳/۵۵). [این سخن با جنّ و انس آمد ز هو] یعنی از خدا. معنی این است که گروه پریان و آدمیان، اگر توانید آن که بیرون روید از کناره‌های آسمان و زمین و بگریزید از قضای من یا از نزولِ مرگ، پس بیرون روید و فرار نمایید، بیرون نمی‌توانید شد مگر به قهر و تسلّط و غلبه و شما را این قوّت نیست بلکه هر جا که روید مرگ ملازم شماست و از وقوع آن چاره ندارید. و گفته‌اند روزِ قیامت ملائکه گرداگردِ اهلِ محشر صف کشند و منادی ندا کند که ای آدمیان و ای پریان، این عرصه محشر است، اگر توانید که بیرون روید بروید اما نمی‌توانید رفت مگر به حجّت و برهان و شما را نه این است و نه آن. یا معنی این است، اگر شما قادر بشوید که بیرون آید از جوانبِ آسمان‌ها و زمین و از حجابِ آن و این تا بدانید و ببینید در ورای اینها چه هست، بیرون بروید اما نمی‌توانید که بیرون روید و رفعِ حجاب کنید و ماورای حجاب را بدانید الاّ به گواهی که خدای تعالی نصب کرده است. [4541 گفت مَفْذ نیست از گردونتان] راه‌گذار نیست از فلک شما را. [جز به سلطان و به وحی آسمان] در این تنبیه است که مراد معنی دوست. [4542 گر به صندوقی به صندوقی رود] کسی که از متاعِ دنیا و از زخارفِ او یکی را ترک کند و دیگری را دوست دارد از صندوقی رفته باشد. [او سمایی نیست صندوقی بود] که وی را وحیِ الهی نمی‌رسد. [4543 فُرْجَه

صندوق نو نو مُسکِر است] اگرچه از فرجه صندوق نظر می‌کند اما گشادگی صندوق جدید مست‌کننده جدید است. [در نیابد کو به صندوق اندر است] که چشم او بسته است و خود در محبس نشسته. [4544 گر نشد غره بدین صندوق‌ها] اگر مغرور و فریفته نشدی به این صندوق‌های جهان [همچو قاضی جوید اطلاق و رها] همچو قاضی از صندوق خلاص شدن می‌خواهد. پس کسی که به حکم حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسِبُوا حال خود را حساب نکند و گرفتاری خویش را در صندوق‌های هوا و دنیا و در حبّ ماسوی نبیند و از بهر خلاص خود نجوید که توبه و انابت کند. (279a) این دلالت می‌کند که مغرور صندوق گشته است و به حال بد خویش خوش گشته است. بدان که عقل انبیا و اولیا و علمای دین و صلحا از عقل تو کم نبود و مکان و قدر ایشان نزد حضرت خدا از قدر تو پست نبود، بلکه امر بر عکس است. لاجرم تأمل نظر کن بدین عقل مغلوب و چشم مردود در حال ایشان که خوف و حزن داشتند و در گریستن و ترسیدن و لرزیدن بودند. و رسول الله علیه السلام چون به نماز در آمدی از صدر مبارک او پیدا می‌شد آریز کازیر المرجل. حکایت: محمود بن مکندر روایت کرده که چون دوزخ مخلوق گشت دل فرشتگان بپريد که سخت نرسیدند. چون فرزند آدم مخلوق شد دل ایشان قرار گرفت. [4545 آنکه داند این نشانش آن شناس] آنکه می‌داند که در صندوق است علامت این دانستن را آن بدان. [کو نباشد بی فغان و بی هراس] که همچون قاضی فریاد می‌کند و می‌ترسد و از این صندوق خلاص شدن می‌خواهد. [4546 همچو قاضی باشد او در ارتعاد] و لرزیدن. [کی برآید یک دمی از جانش شاد] چون خود را در صندوق می‌داند، از صندوق رهایی جوید که یک نفس از جان او شاد بر نمی‌آید یعنی در هر نفس دو غم باشد. حضرت ربّ الامم در سوره مریم فرمود: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا (مریم ۷۱/۱۹) یعنی نیست از شما ای آدمیان هیچ کس مگر رسنده و گذرنده بر دوزخ هست و رود بر دوزخ بر پروردگار تو قطعی کاری حکم کرده شد بر آن یعنی وعده‌ای است که البته خواهد بود و در آن خلاف

نیست، جمعی برانند که ورود به معنی دخول است که جابر بن عبد الله از رسول الله علیه السلام روایت می‌کند که ورود به معنی دخول است یعنی هیچ برّی و فاجری نباشد الا که به دوزخ در آید اما آتش بر مؤمنات برد و سلام باشد چنانکه بر ابراهیم علیه السلام شد. حکایت: بزرگی این آیت می‌خواند و می‌گریست، گفتندش: سبب گریه تو چیست؟ گفت: خدای تعالی خبر داد که ما به دوزخ در می‌آیم اما بیرون آمدن ما خبر نداد. گفتندش: آن را نیز خبر داد؟ و گفت: ثُمَّ نُنجِي الَّذِينَ اتَّقَوْا (مریم ۷۲/۱۹) یعنی پس نجات دهیم آنان را که پرهیز کردند و ترسیدند. گفت: از آن من می‌ترسم که از آنان نباشم بلکه از آنان باشم که خدای تعالی پس از او گفت: وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جَنَّتًا (مریم ۷۲/۱۹) و بگذاریم ستمکاران را در آتش به زانو در آمدگان. پس بیم بزرگان از بسیار گناه نبود بلکه از صفای خاطر و روشنی دل و از کمال معرفت به احوال آخرت بود. و بیم پیشینیان چنان بود که گویا در عرصه عرصات به محلّ عتاب و عقاب‌اند. پس از آن بیم چنان بود که گویا در حالت نزاع‌اند، و پس از آن چنان بود که گویا نزد مُحْتَضِرین، و پس از آن چنان بود که گویا مرده را به گور برند و پس از آن چنان بود که گویا از دفن میت رجوع کردند، پس از آن چنان بود که (279b) گویا در این نزدیکی کسی از عیال او مرده است، اکنون بیم اکثر ناس چنان شد که گویا پیاده‌سال است که کسی از عیال او مرده است، آن را امروز یاد می‌کند چندان تأثیر ندارد.

[آمدنِ نایبِ قاضی میانِ بازار و خریداری کردنِ صندوق را از جوحی] و مکالمه ایشان در میانِ خلق.

[4547 نایب آمد گفت صندوق به چند] ای جوحی [گفت نهصد بیشتر زر می‌دهند] اما نمی‌دهم به آن مقدار. [4548 من نمی‌آیم فروتر از هزار] به ترکی بن بیگدن اشغه انمزم یعنی من این صندوق را به هزار دینار می‌دهم. [گر خریداری گشا کیسه بیار] گر تو مشتری

کیسه را بیار و بگشا و زر را بشمار. مراد از نهصد تسعة اعشار عمر است و از هزار حاصل همه عمر است و از صد عشر عمر است. چون کسی زراعت کند عشر حاصل را به فقیران و سپاهی دهد نه حصّه به خود که صاحب زرع است بماند. و این صندوق که صندوق شهوت و معصیت است مردمان دنیا و ارباب هوا نه حصّه را از عمر بلکه بیشتر به شیطان می‌دهند تا صندوق شهوت را خزند اما آن جوحی همه حاصل عمر را می‌خواهد و کسی که گرفتار معصیت باشد از بهر پوشیدن رسوایی خود و از برای خلاص خویش از سوختن آتش. اگر توبه کند و همه حاصل عمر را به مرشد دهد که پس از این عمل را نکند رواست با وجود که با کثرت معصیت چون در حبس شیطان گرفتار شود و اندکی از عمر مانده باشد. چون به کلام نایب از گناه تائب شود رهایی یابد، چون نایب سخن جوحی را شنید [4549 گفت شرمی دار ای کوتاه‌نمد] و فقیر. [قیمت صندوق خود پیدا بود] بهای صندوق هر کس می‌داند که اندک می‌باشد. [4550 گفت بی‌رویت شری خود فاسدی است] آن جوحی گفت: بی‌دیدن مبیع بیع جایز نیست. بدان که خدمت مولانا به مذهب شیخ خسام‌الدین سخن می‌گوید که او شافعی المذهب است و در نزد شافعی پیش از رویت مبیع بیع درست نیست. [بیع ما زیر گلیم این راست نیست] بازار ما پوشیده درست نیست. لاجرم [4551 بر گشایم گر نمی‌ارزد مخر] این صندوق را [تا نباشد بر تو حیفی ای پدر] چون جوحی بخواست که صندوق را گشاید و قاضی را رسوای کند. [4552 گفت ای ستار بر مگشای راز] زآنکه من [سر بیسته می‌خرم با من بساز] و به من موافقت کن. بیت: به دامن عیب رندان پوش زاهد - لباس زهد پوشیدن چه کار است. [4553 ستر کن تا بر تو ستاری کنند] و تو را رسوای نکنند. [تا نبینی آملی بر کس مخند] زیرا [4554 بس در این صندوق چون تو مانده‌اند] یعنی بسیار کس همچون تو در این صندوق محبوس گشته‌اند. [خویش را اندر بلا بنشانده‌اند] پس ای مرد منصف [4555 آنچه بر تو خواه آن باشد پسند] چیزی که بر تو پسند می‌بینی که آن بر تو باشد [بر دگر کس آن

کن از رنج و گزند] (280a) از مرض و ضرر. [4556 زآنکه بر مرصاد حق واندر کمین]

زآنکه به حکم آیت سوره فجر إِنَّ رَبَّكَ لِبِالْمِرْصَادِ (فجر ۱۴/۸۹) خدای تعالی در سر راه است و جای نگاه و پناه. [می دهد پاداش پیش از یوم دین] جزا و سزا می دهد پیش از روز قیامت.

[4557 آن عظیمُ العرش عرش او محیط] یعنی خدای عرش و فرش که عرش او بزرگ است و عرش و علم او محیط است. [تختِ دادش بر همه جانها بسیط] تختِ عدل او بر همه جانها مبسوط است. [4558 گوشه عرشش به تو پیوسته است] گوشه عرش او و کنار علمش به تو متصل است. [هین مَجْنُبَان جز به دین و داد دست] تحریک مکن دست را جز به دین و عدل. [4559 تو مراقب باش بر احوال خویش] تو نظر کن احوال خود را که چندین بدی های پنهان داری و هر چه می کنی از عدل و ظلم و جزای او را می بینی بیت: جزا آینه کار است یارا - در او تو گردهای خویش بینی. [نوش بین در داد و بعد از ظلم نیش] اگر عدل می کنی نوش و انگبین می یابی و اگر ظلم می کنی نیش و نیشتر می بینی. و این را چند بار تجربه و مشاهده کرده ای. [4560 گفت آری اینچه کردم اِستم است] جوحی گفت: آری این چیز که کردم ظلم است. [لیک هم می دان که بادی اَظْلَم است] کسی که ابتدا کننده است یعنی قاضی که اول قصد کرد او ظالم تر است. [4561 گفت نایب یک به یک ما بادیم] بدی را ابتدا کننده ایم. [با سوادِ وَجْه اندر شادیم] که هر چند روسیاهی داریم به آن شاد و خندانیم. [4562 همچو زنگی کو بود شادان و خوش] همچو روسیاه که او شاد و خوش باشد. [او نبیند غیر او بیند رُخش] آن زنگی رخ سیاه خود را نمی بیند دیگری می بیند رخ سیاه او را. [4563 ماجرا بسیار شد در مَنْ یزید] بحث بسیار واقع گشت در بیع مَنْ یزید و در بازار نایب و جوحی. [داد صد دینار و آن از وی خرید] نایب صد دینار بداد و آن صندوق را از جوحی خرید. [4564 هر دمی صندوقی ای بدپسند] هر دم در صندوقی ای بد را پشند کننده. [هاتفان و غیبیانت می خرنند] و از آن صندوق و رسوایی تو را خلاص کنند.

حصّه قصّه در این مرتبه این است که کسی که طولِ عمرِ خود در هوا صرف کند و گرفتارِ بندِ شیطان باشد و به صندوقِ عصیان در آید چون بشنیدنِ کلامِ نبی که لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَ لَصَحَحْتُمْ قَلِيلًا و به استماعِ خبرِ علی ولی که لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا أَزْدَدْتُ يَقِينًا احوالِ آخرت را یاد کند تا به سببِ دعوت و به توبه از عصیانِ قوی خلاص یابد زیرا هر یکی از رسول الله علیه السلام و عالمانِ ناصح و اولیاءِ واضح نایب الشّرع و خلیفه الله است و قایم مقام آن شاه که به کلام فصیح و پندِ صریح از صندوقِ شهوت طالبانِ نجات را خلاص کنند و در این خصوص نبی و ولی یکسان است.

[در تفسیر این خبر که مصطفی صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ فرمود که] خبر یعنی حدیث این است که [مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ] آن کس را که من مولای او شدم علی مولای اوست. [تا منافقان طعنه بزدند که بس نبودش که ما مُطِيعی (280b) و چاکری نمودیم او را چاکریِ کودکی خَلَمِ آلودمان هم می فرماید] معنی این الفاظ به ترکی این است که منافق طعنه آوردیلر که تمیز می ایدی اگا که بز مطیعلق و چاکرلق گوستردیک اوگا بر بورنی سموکلی اغلنه دخی چاکرلق بیورر بزه. [إِلَى آخِرِهِ] تا تمام حدیثِ مذکور.

[4565 زین سبب پیغمبر با اجتهاد] چون هاتقان و غیبیان و انبیا و اولیا خریدارِ عصیان است و آزاد کننده ایشان از صندوقِ زن و نفس و شیطان. از این سبب پیغامبر که بسیار مجاهد بود و پندِ وافر می داد و بی شمار عبادت می کرد. [نامِ خود و آنِ علی مولا نهاد] تا خود را او نامِ علی ولی را مولا خواند در این حدیثِ شریف که اکنون مذکور شد و خدمت مولانا به لفظِ پیغامبر به اجتهاد اشارت می کند به آن روایت که رسول الله علیه السلام را گفتند: یا رسول الله همه رسولان چون تو تعب نکشیدند، تو چرا تعبِ بسیار می کشی که روزها صایم و شبها قایم می شوی با وجود که خدای تعالی همه گناههای تو را آمرزیده است؟ گفت: أَلَمْ أَكُنْ عَبْدًا شَكُورًا. و

باز گفت: من عیالان بسیار دارم که من بسی امّت عاصی دارم روز قیامت در عرصه عرصات از بهر ایشان شفاعت کنم و گویم: یا ربّ، گرسنگی من از برای ایم قوم و این روز بود. هم رسول الله علیه السّلام در دنیا از بیم آخرت خبر می داد و در این خصوص نیز اجتهاد می نمود. اولیا نیز خلفای اوست. [4566 گفت هر کو را منم مولا و دوست] مرهون است. [ابن عمّ من علی مولای اوست] زیرا [4567 کیست مولا آنکه آزادت کند] لفظ مولا معانی متعدّد دارد، یک معنیش آزاد کننده است. [بندِ رِقیت ز پایت برگند] رشته و قیدِ عبودیت را از پای تو قطع کند که تو را از بند شیطان ببند و به نصیحت رها کند. [4568 چون به آزادی نبوت هادی است] چون پیغامبر به کلامی که مذکر آخرت است و مزیل غفلت به سوی آزادی هدایت کننده است. [مؤمنان را ز انبیا آزادی است] پس انبیا علیهم السّلام آزاد کننده مؤمنان است. لاجرم مراد رسول الله علیه السّلام آن بود که من و علی به دعوت حق و تذکیر روز آخر عاصیان را آزاد کننده ایم، منافقان این معنی را ندانستند تا طعن بر رسول الله علیه السّلام زدند گویا فضل نبی و درجه علی و شرف صحابی را نشناختند. حکایت: یکی از اهل دِلان و اصحاب مشاهده در عالم مکاشفه دید که لشکر ابلیس در زمان اصحاب پیش وی آمدند محسور و مغلوب، ابلیس پرسید که چه شد شما را؟ گفتند: هر زور مشقّت بسیار می کشم، مسلمان را نمی توانیم که گمراه کنیم. او گفت: ایشان بر رسول الله صحبت کردند، اضلال ایشان کار مشکل است امّا پس از این طایفه ای می آیند، گمراه کردن ایشان سهل باشد. چون زمان تابعین شد باز لشکر ابلیس پیش وی آمدند منکسر و مغبون. گفتند: کاری عجب واقع شد که این قوم را گمراه می کنیم، روز و شب گناه می کنند، باز نادم شوند و استغفار کنند. و چون زمان تبع تابعین شد (281a) باز لشکر ابلیس پیش وی آمدند غمگین. و گفتند: کاری عجب واقع گشت که این طایفه مسلمانان را گمراه می کنیم چنانکه مستغرق عصیان شوند. چون از زبان عالمی کلام خدا را می شنوند که **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا** (تحریم ۸/۶۶) و حدیث نبی

شنوند که إِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ تَوْبَةَ عَبْدِهِ مَا لَمْ يُغْرِغْ، این عاصیان افعال و احوال خود را یاد کنند، حضرت خدا به شمارِ عصیانِ ایشان ثواب دهد، ایشان از دستِ ما خلاص شوند و سعی ما را ضایع کنند، ولهذا خدمت مولانا می‌فرماید: [4569 ای گروه مؤمنان شادی کنید] و شاد باشید. [همچو سرو و سوسن آزادی کنید] که انبیا و اولیا آزاد کننده شماسست و ایشان همچو آبِ صافی تازه کننده شمااند. [4570 لیک می‌گویید هر دم شکرِ آب] یعنی سرو و سوسن شکرِ آب را می‌گویند که آثار و تازگی را در خود هویدا کنند. شما را نیز لازم است که شکرِ نعمتِ انبیا و ثنای اولیا و رعایتِ سننِ آنان و سلوکِ طریقِ اینان کنید. [بی‌زبان چون گلستانِ خوش‌خضاب] و خوب‌رنگ یعنی چنانکه باغ و بوستان شکرِ نعمتِ آب و باران می‌کند و آثارِ لطفِ آب را می‌نمایند، شما نیز اثرهای سنت و شریعت و آدابِ دین و طریقت را در خود پیدا کنید. [4571 بی‌زبان گویند سرو و سبزه‌زار] مفعولِ گویند مضمونِ مصراعِ ثانی است. [شکرِ آب و شکرِ عدلِ نوبهار] یعنی آثارِ آب و باران را در خود اظهار کنند. [4572 حُله‌ها پوشیده و دامن‌گشان] هر یکی از سرو سبزه‌زار [مست و رقاص و خوش و عنبرفشان] و شکوفه‌های خوش‌بوی را افشان کنند. پس کسی که از بندِ عصیان خلاص یابد و اثرِ فضلِ الهی را در خود مشاهده کند می‌باید که مست و خندان به سوی طاعتِ رحمان آید. بدان ای عالم و عاقل، هر چند علم و عقل تو بیش است امّا دو چیز را نمی‌دانی که به ایمان بمیری یا نمیری. و اگر به ایمان بمیری معلوم نیست که معاقب و معذّب شوی یا نشوی. امّا چون تائب از گناه و طالبِ شاه باشی ظنّ غالب بر آن بود که به ایمان بمیری و به غفران برسی. چون این دو حال را در خود مشاهده کنی می‌باید که شکرِ هادیِ طریقت کنی و همّت به کثرتِ عبادت و تأدّب به اخلاقِ جمیله و آدابِ مرضیه کنی همچون بنده‌ای که از شاهِ بزرگوار گریخته باشد، کسی که وی را به سوی آن شاه آرد و صلح کند و آن بنده در پیشِ شاه بزرگوار گردد، می‌باید که آن کس را دعا کند و با ادب باشد که پادشاه این را ناظر است. لاجرم آن کس دایما متطرق و متأدّب

باشد و از هر چیزی که خلافِ ادب باشد احتراز کند با وجود که آن پادشاهِ ظاهر را ببند نه ادبِ باطن را و خدای تعالی ظاهر و باطن را می‌ببند و می‌داند. لاجرم از بیمِ او حیا و انکسار و ذل و استکانت (281b) و خضوع می‌باید. کسی که در دلِ او چنین حال باشد در وی ثمراتِ اعمال ظاهر گردد و یقین که چنین باشد مانندِ درخت است و اینچنین خلق‌ها در دل مانندِ شاخ‌هاست و اعمال و طاعت مانندِ ثمار است. عاقل را می‌باید که از بهر این علم خضوع و ذلت اختیار کند و در خبر است: **إِنَّ مَنْ خِيَارِ أُمَّتِي قَوْمًا يَضْحَكُونَ مِنْ سَبْعَةِ رَحْمَةِ اللَّهِ وَ يَبْكُونَ مِنْ خَوْفِ عَذَابِ أَيْدَانِهِمْ فِي الْأَرْضِ وَ قُلُوبِهِمْ فِي السَّمَاءِ أَرْوَاحُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ عَقُولُهُمْ فِي الْآخِرَةِ يَمْشُونَ بِالسَّكِينَةِ وَ يَتَقَرَّبُونَ بِالْوَسِيلَةِ.** [4573 جزو جزو آبستن از شاهِ بهار] جزءً فجزءً باردار از پادشاهِ بهار. [جسمشان چون دُرّچ پُر دُرّ ثمار] جسمِ سرو و سبزه‌زار همچون حقّه جواهر به جای لولوی شاهوار پُر است از لولوی میوه. [4574 مریمان بی شوی آبست از مسیح] مریمانِ باغ و بوستان باردارند بی زوجِ مسیحِ برگ و ثمار را. [خامشان بی لاف و گفتاری فصیح] خاموشانند یعنی بی‌لاف و گراف و بی‌گفتارِ فصیح. لاجرم عابدان را در اوایلِ حال طاعتِ بی-گفتار است اما ایشان را کشفِ علم میسر گردد، پس بدین قیاس خدای تعالی گوید: [4575 **مَا هِيَ بِي نَطَقَ خَوْشٍ دَر تَافَتَه** است] لفظ در تافته است به ترکه پلدرمش‌در، یعنی رسولِ ما به خلوت و عزلت و اخلاصِ عبادت شرفِ نبوت یافته است. هر کس که چنین باشد شرف ازدیاد یابد. [هر زبان نطق از فرِ ما یافته است] هر زبان نطق و بیان را از قوت و رونقِ ما یافته است و سخنِ انبیا به حکمِ **وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ** (نجم ۳/۵۳) سخنِ ماست و از ما رسیده است و سخن‌های علم و معرفت و کلماتِ پند و حکمت از ما به برکتِ او هویدا است. [4576 **نَطَقَ** عیسی از فرِ مریم بود] یعنی به حکمِ **قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا** وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ (مریم ۳۱، ۳۰/۱۹) سخن گفتنِ مسیح در زبانی که در مَهْد بود از رونق و کرامتِ مریم است. لاجرم علم و نطق از استادِ کلّ است که به حکمِ **وَعَلَّمَ آدَمَ**

الْأَسْمَاءُ كُلَّهَا (بقره ۳۱/۲) علم را با آدم علیه السلام او تعلیم کرده است. [نطقِ آدمِ پرتو آن دم بود] سخن گفتنِ آدم از ضیای آن دم الهی است. چون نعمتِ علم و طاعت از انبیا به ما رسد شُکرِ ایشان گفتند بر ما لازم است. [4577 تا زیادت گردد از شُکر ای ثقات] تا فزون گردد از شُکر کردن ای معتمدانِ علم و معرفت و فضیلتِ آخرت. [پس نباتِ دیگر است اندر نبات] لاجرم انسان هر چند که در طلبِ علم و طاعت زیاده کند علم و عمل و قرب در حبّ او زیاده شود و در نزدِ حق تعالی عزیز گردد. پس عالم را می‌باید که اکثرِ اِهتمامِ او به علمِ باطن باشد و مراقبتِ دل کند و طریقِ آخرت را بیاموزد و سلوکِ آن راه کند و در عمل به اخلاص باشد که مجاهده مغضی به مشاهده است. و چون در عمل کوشد دقایقِ علوم و ینایعِ حکمت از دل او متفجّر شود بر وجهی که کتاب و تعلیم این قدر علم را وافی نشود. لاجرم می‌باید که (282a) مباشرِ اعمالِ ظاهره و باطنه باشد و در خلوت با خدای تعالی نشیند و با حضورِ قلب بود، قلبش صافی گردد و از خلق منقطع و به حق متوجّه شود. این مفتاحِ الهام و منبعِ کشف است. رسول الله علیه السلام فرمود: مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَزَّاهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ. [4578 عکسِ آن اینجاست ذلّ مَنْ قَنَعَ] اگرچه حدیثِ شریف ذلّ مَنْ طَمَعَ وَ عَزَّ مَنْ قَنَعَ است آن نسبت با منافعِ دنیا است اما در اینجا عکسِ اوست. پس کسی که از شُکرِ نعمتِ انبیا و از رعایتِ سنّتِ اتقیا و از کثرتِ عبادتِ قناعت و فراغت کند ذلیل شود نزدِ حق تعالی. [اندر این طَوْر است عَزَّ مَنْ طَمَعَ] پس کسی که در این خصوص طمع کند عزیز گردد. پس در توبه و انابت و تکثیرِ عبادت بکوش که بزرگان گفته‌اند: چون وقتِ حلولِ اجل و زمانِ نزولِ موت معلوم نیست هر نفس را دمِ آخر تصوّر باید کرد و از رجوع به حضرت حق غافل نباید بود. بیت: غافل مشو ای عاصی و با درد و ندم باش - هر دمِ آخر شمر و حاضرِ دم باش. و می‌باید که باطن را به توبه تزئین کنی و ظاهر را به رعایتِ سنّت آراسته سازی تا به وقتِ مرگ و مهذب شوی و در آخرت معذب نشوی. حکایت: رسول الله علیه السلام را گفتند: کدام عمل افضل است؟ گفت:

إِجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ. گفتند: کدام یار خیر است؟ گفت: یاری که اگر یادِ خدا کنی یاری کند و اگر یادِ خدا نکنی او به یادِ تو آورد. گفتند: کدام کس اعلم است؟ گفت: آن که بیمِ او زیاده باشد. [4579 در جُوالِ نفسِ خود چندین مرو] و در صندوقِ زن و نفس و دنیا فرو مرو. [از خریدارانِ خود غافل مشو] که انبیا و اولیا به دلالتِ خیر و هدی و به نصیحت و دعا از حبسِ نفس و دنیا خلاصِ تو جویند و از دستِ ایشان بخرند.

[باز آمدنِ زنِ جوحی به محکمه قاضی سالِ دوم بر امیدِ وظیفه پارسال] یعنی برای فریفتن و فروختن. [و شناختنِ قاضی او را] زنِ جوحی را [از آوازش، اِلِی آخِرِه]

[4580 بعدِ سالی باز جوحی از مَحَن] از محنت‌ها و فقر و افلاس [رُو به زن کرد و بگفت ای چُست زن] و زنِ چابک [4581 آن وظیفه پارسا را تجدید کن] آن وظیفه که سالِ گذشته کرده بودی نو کن. [پیشِ قاضی از گِلّه من گو سخن] چون جوحی زن را چنین گفت [4582 زن بر قاضی درآمد با زنان] زنِ جوحی به نزدِ قاضی بیامد با زنان. [مر زنی را کرد آن زن ترجمان] خود سخن نگفت در میانِ ایشان. [4583 تا بنشناسد ز گفتنِ قاضیش] تا قاضی نشناسد او را از سخنش. [یادِ ناید از بلایِ ماضیش] به خاطرِ قاضی نیاید از بلایِ گذشته او. خدمتِ مولانا یک بیت معرفت می‌فرماید: [4584 هست فتنه غمزه غمّازِ زن] اگرچه فتنه است غمزه غمّازِ زنان. مراد از زن اینجا حبس است، و لهذا به جمع تفسیر کردیم. [لیک آن صدتو شود ز آوازِ زن] اما آن فتنه صد چندان شود از آوازِ ایشان. [4585 چون نمی‌توانست آوازی فراشت] چون آن زن مکاره نمی‌توانست که آواز بردارد [غمزه تنهایِ زن سودی نداشت] یعنی به مجردِ غمزه قاضی را نمی‌فریفت. (282b) [4586 گفت قاضی رُو تو خصمت را بیار] قاضی آن زن را به واسطه ترجمان بگفت: خصمِ خود را بیار. [تا دهم کارِ ترا با او قرار] و مقررِ بکنم بدان که مصایدِ ابلیس زنان است چنانکه ابو اُمّامه از رسول الله علیه

السلام روایت می‌کند که چون ابلیس به زمین نازل شد آلت صید خواست، خدای تعالی گفت: آلت صید تو زنان است. [4587 جوحی آمد قاضیش نشناخت زود] یعنی خصم زن که مرد جوحی بود. چون زن آن را آورد قاضی در اوّل نظر او را ندانست زیرا [کو به وقت نُقیه در صندوق بود] که آن قاضی در زمان ملاقات در صندوق بود، روی جوحی را ندیده بود. [4588 زو شنیده بود آواز از برون] از بیرون صندوق. [در شری و بیع و در نقص و فزون] چون جوحی که خصم زن بود حاضر گشت. [4589 گفت نفقه زن چرا ندهی تمام] قاضی جوحی را گفت: نفقه زن را چرا تمام نمی‌دهی؟ [گفت از جان شرع را هستم غلام] جوحی گفت: شریعت را از جان و دل بنده‌ام، نفقه زن بر من واجب است، آن را می‌دانم. [4590 لیک اگر میرم ندارم من کفن] زآنکه فقیرم. [مفلس این لعیم و شش پنج زن] مفلس این بازی و لعب زنم و آلت بازی او. [4591 زین سخن قاضی مگر بشناختش] چون قاضی آواز جوحی بشنید از این سخن جوحی را شناخت و دانست. [یاد آورد آن دغل و آن باختش] به خاطر آورد آن خیانت را و آن بازی را. [4592 گفت آن شش پنج با من باختی] قاضی گفت: آن بازی مگر شش پنج است با من باخته‌ای. [پار اندر شش درم انداختی] سال گذشته مرا اندر شش درم انداخته‌ای. [4593 نوبت من رفت امسال آن قمار] لفظ آن قمار مرهون است. [با دگر کس باز دست از من بدار] یعنی نوبت من گذشت امسال آن بازی و قمار را با غیر من بباز و دست از من بدار. پس عالم و عاقل را می‌باید که از وسوسه و مکر و از سخن شرّ ابلیس داند و یک بار که به مکرش گرفتار شده و عصیان کرده باشد دیگر بار فریفته آن نشود که رسول الله علیه السلام فرمود: لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ حُجْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ. پس حصّه از این قصّه آن است که چون کسی به مکر زن و به شرّ نفس به بلایی مبتلا شود چون رهایی یابد و توبه و انابت کند باز به سوی او آمدن یعنی دیگر بار آن معصیت را کردن نمی‌شاید، نقض توبه باعث سوء خاتمه و عذاب آخرت است، العیاذ باللّه. [4594 از شش و از پنج عارف گشت

فرد] خدمت مولانا چون شش پنج و بازی نرد را یاد کرد از او انتقال کرد به شش جهت و پنج حواس. لاجرم حالِ عارفان را بیان می‌کند و می‌گوید: کسی که مردِ عارف است از شش جهت و پنج حواس فرد شده است. [مُحْتَرِزِ گشتست زین شش پنج نرد] خود را نگاه داشته است از این بازی نرد و از مکرِ نفس و زن و شیطان. [4595 رست او از پنج حسّ و شش جهت] که حالِ این عالم است. [از ورائِ آن همه کرد آگهت] که از طرفِ عالمِ آخرت خبر می‌دهد. [4596 شد اشاراتش اشاراتِ ازل] که از عالمِ غیب دارد خبر و (283a) کلام اوست کلام خدای لَمْ یَزُلْ و همچون خدای تعالی دعوت کند بندگان را به سوی بهشت که به حکمِ وَاللّٰهُ یَدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلَامِ (یونس ۲۵/۱۰) بخواند به آنجا. [جَاوَزَ الْاَوْهَامَ طُرّاً وَاعْتَزَلَ] آن عارف گذشت همه و هم‌ها را و دوری و یکتایی اختیار کرد. [4597 زین چّه شش گوشه گر نبود برون] جهان که جهاتِ ستّ دارد گویا چاهِ شش گوشه است و عارف اگرچه در صورتِ ظاهر در این جهان است امّا از روی معنی از این بیرون است زآنکه اگر عارف از این چاهِ شش گوشه بیرون نبودی. [چون برآرد یوسفی را از درون] یوسف را از چاه خلاص نکردی یعنی آن کس را که همچون یوسف در چاهِ نفس و دنیاست بیرون نیاوردی. [4598 واردی بالای چرخ بی‌سُتن] به حکمِ آیتِ سورهُ یوسف که وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ (یوسف ۱۹/۱۲) یعنی و آمد کاربانی به نزدیک چاه و آن جمعی بودند که از مدین به مصر می‌رفتند، پس فرستادند واردِ خود را واردِ آن کس را، گویند که آب کشیدن به کاروان بدو متعلّق باشد. چون وارد به سوی چاه آمد پس در چاه فرستاد دلوِ خود را، وحی رسید به یوسف که در دلو نشین. مرادِ مولانا از واردی یک نبی یا یک ولی است که بر بالای چرخ بی‌ستون است از روی معنی. [جسمِ او چون دلو در چه چاره کن] تنِ او چون دلو است در چاهِ جهان چاره کننده. پس کسی که در این چاهِ شش گوشه گرفتار است به جسمِ ولی همچون دلو او را از این چاه بیرون آرد. [4599 یوسفان چنگال در دلوش زده] گرفتارِ آن چاه دست و پنجه را به دلو

آن ولی زده و آن را سخت گرفته‌اند، چنانکه یوسف در چاه دلو را دید، دست و پنجه را به آن بزد، به سبب آن خلاص شد. پس هر که دلو جسمِ اصحابِ طریقت و حبلِ شریعت را بگیرد از چاهِ نفسانیت خلاص شود. [رسته از چاه و شه مصری شده] چنانکه یوسف از چاه خلاص شد و عزیز مصر گشت، هر که همچون یوسف دلو را بگیرد از چاهِ معصیت و نفسانیت خلاص شود و سلطانِ مصر آخرت گردد. [4600 دلوهای دیگر از چه آب‌جو] دلوهای کسانِ دیگر از چاه آب می‌جوید. [دلو او فارغ ز آب اصحاب‌جو] دلو نبی و ولی آبِ منفعت و مالِ آجرت نمی‌خواهد، اصحاب و یاران را می‌جوید و از چاه بیرون کند. [4601 دلوها غواصی آب از بهر قوت] دلوهای دیگران غواص و فرورنده آب است از بهر غذا. [دلو او قوت و حیاتِ جان حوت] دلو ولی و غذا و زندگی ماهی است. [4602 دلوها وابسته چرخ بلند] چنانکه دلوهای چاه‌ها بسته چرخ چاه است، دلوهای نبی و ولی بسته چرخ بلند است، مثلاً دلو شریعت و طریقت به حبلِ قرآن بسته است که یک طرفِ او به سوی آسمان سخت بند شده و بسته گشته و در لوحِ محفوظ نوشته است. [دلو او در اَصْبَعَيْنِ زورمند] دلو آن ولی بَيْنِ اَصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمَنِ است. لاجرم در دستِ عاجز و ضعیف نیست چون کسی این را سخت بگیرد از چاه خلاص شود. [4603 دلو چه و حبل چه و چرخ چی] اینها از بهر تمثیل است. [این مثال بس رکیک است ای آچی] (283b) به ترکی ای باشه. [4604 از کجا آرم مثالی بی‌شکست] قافیه به کسرِ شین و فتحِ کاف است یعنی که توانم که مثال بیارم که آن مثال مکسور و ناقص نباشد؟ [كُفُوا أَنْ نِي آيد و نِي آمدست] پس به حکم وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (اخلاص ۴/۱۱۲) آن را نظیر نیامده است هم نمی‌آید. [4605 صد هزاران مرد پنهان در یکی] یعنی اگرچه نبی و ولی یک کس است در صورتِ اَمَّا صد هزاران قوت و مردی در او پنهان است، پس صد هزاران مرد نهان است در یک کس در حقیقت. [صد کمان و تیر درج ناوکی] اگرچه پر محنتی یک کمان است و تیر دعای او ناوکی است در صورتِ اَمَّا صد کمان و

تیر در یک ناوک حبس است. [4606 مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ فِتْنَةً] یک امتحان است یعنی رسول الله علیه السلام در غزو بدر به یک مشت خاک لشکر کافران را منهدم کرد که در حق او آیت سوره انفال نازل شد: وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى (انفال ۱۷/۸). [صد هزاران خرمن اندر حَفَنه‌ای] خرمن بسیارند مستور است در یک گندم پس انبیا و اولیا بر قصه در صورت اندک می نمایند اما در حقیقت بسیارند [4607 آفتابی در یکی ذره نهان] یعنی جان ولی آفتاب است که در حقیقت که در یک ذره که تن اوست پنهان است، پس در ظاهر کوچک می نمایند. [ناگهان آن ذره بگشاید دهان] همچون نوح علیه السلام که گفت لَا تَذَرُ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (نوح ۲۶/۷۱) همه کافران به دعای او غرق شدند. [4608 ذره ذره گردد افلاک و زمین] پاره پاره شود چرخ و زمین. [پیش آن خورشید چون جست از کمین] پیش آن ذره صورت و آفتاب سیرت چونکه بیرون آید از کمین و بنماید انتقام و کین. [4609 این چنین جانی چه درخورد تن است] جانی که چنین باشد چه لایق بدن است؟ [هین بشو ای تن از این جان هر دو دست] که مقام تو بالای آسمان است. لاجرم جان انسان که از نفخه رحمن است این را مبتلای تن کردن و در شهوات او را بسته ساختن کار عاقلان نیست.

[4610 ای تن گشته وثاق جان بس است] ای بدن که بند جان شده‌ای و جان را از راه دین عوق کرده‌ای، بس است. [چند تاند بحر درمَشکی نشست] جان همچون دریای عمان است، نمی‌تواند که هر چند و هر گاه در مَشک نشیند. [4611 ای هزاران جبرئیل اندر بشر] یعنی انبیا و اولیا همچون جبرئیل اندر جسم بشر. [ای مسیحان نهان در جوف خر] ای مسیحان بسیار اندر تن همچون خر پنهان است. [4612 ای هزاران کعبه پنهان در گنیس] یعنی عزیزان خدا و مردان مولی همچون کعبه‌اند پنهان در تن که همچون کلیساست. [ای غلط‌اندازِ عَفْرِیت و بَلِیس] که ابلیس آدم را نظر کرد و آن را در صورت بشریت از حال آفریده دید و در غلط افتاد و گفت: أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (اعراف ۱۲/۷).

[4613 سجده‌گاه لامکانی در مکان] ای آدم صفی، سجده‌گاه حضرت لامکانی اما در این مکانی. [مر بلیسان را ز تو ویران دکان] شیاطین را از تو خرابی است دکان که ابلیس قدر تو را ندانست و از سجده کردن امتناع نمود و (284a) گفت: [4614 که چرا من خدمت این طین کنم] آدم که از طین آفریده است چرا او را سجده کنم؟ [صورتی را من لقب چون دین کنم] یک صورت را من چرا نام دین کنم؟ اما در جواب او گفتن می‌باید: [4615 نیست صورت چشم را نیکو بمال] و دیده را از رهد و کدر پاک کن [تا ببینی شعله نور جلال] تا ضیای نور الهی را بینی که انبیا و اولیا مظاهر نور الهی و مصادر ضیای غیر متناهی شده‌اند.

[باز آمدن به شرح قصه شاهزاده و ملازمت او در حضرت شاه]

[4616 شاهزاده پیش شه حیران این] مُشَارٌ إِلَيْهِ مضمون مصراع ثانی است چون پیش از این دانسته بودی که مراد از برادرِ بزرگین نفس بود که به مرتبه نفس مطمئنه رسیدن گرفت و صحبت شاه حقیقی را بخواست و پیش وی آمدن گرفت که به حکم مَنْ أَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللَّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهْلِ التَّصَوُّفِ پیش اهل تصوف آمد. [هفت گردون دیده در یک مشت طین] همه عالم الهی را و سر پادشاهی را در یک تن مشاهده کرد که مانند یک مشت گل است و کلام این شنید که سخن حضرت خدا می‌گوید و از عذاب آخرت می‌ترساند چنانکه حکایت: عمر رضی الله عنه مردی را شنید که در نماز سوره طور می‌خواند. چون بدین آیت رسید إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴿۸۷﴾ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ (طور ۸۷/۵۲) نعره بزد و از هیبت عذاب آخرت بیهوش افتاد. تا وی را به خانه بردند یک ماه بیمار شد تا به عیادتش آمدند [4617 هیچ ممکن نی به بحثی لب گشود] و در این کلام نزاع کردن که هفت گردون در مشت خاک چون است. [لیک جان با جان دمی خامش نبود] از جمله سخن جان با خود این است که خدمت مولانا می‌گوید: [4618 آمده در خاطرش کین بس خفی است] دراز پوشیده و سر مخفی است. [این همه

معنی است پس صورت ز چیست] این تن همه معنی است و سخن او کلام حضرت خداست و گوینده اوست. پس صورت از چیست؟ جوابش این است: [4619 صورتی از صورتت بیزار کن] یک صورت است اما از صورت تو را بیزار کننده است به کلام حکمت و به تذکیر آخرت. [خفته‌ای هر خفته را بیدار کن] خفته یعنی خواب کننده است اما هر خفته را بیدار کننده است از خواب غفلت. [4620 آن کلامت می‌رهاند از کلام] به کسر کاف به معنی جراحت است. آن کلام تو را رهاند از جراحت. [و آن سقامت می‌جهاند از سقام] و آن بیماری تو را ببرد از بیماری. لاجرم چون کسی از سخن خدا متأثر گردد و به عشق الهی مبتلا شود و توبه از معصیت کند و رجوع به عبادت کند این از جراحت آخرت و این مرض از مرض عذاب رهاند. [4621 پس سقام عشق جانِ صحت است] مرض عشقِ جانِ صحت و سلامت است. [رنج‌هایش حسرتِ هر راحت است] رنج‌های عشق را هر راحت حسرت می‌برند و آرزو می‌کنند که عاقبت او وصول به حضرت خداست. بیت: خنک صبری که پایانش تو باشی - (284b) خوشا دردی که درمانش تو باشی. بدان که آن کس که جان او به اشتغال دنیا نفسِ خود را و خواندِ خود را و سخن وی را فراموش کردست می‌باید که تکلف و تصنع کند به مصاحبتِ صالحان و مشاهدۀ خایفان تا دل او ترسان باشد که صحبت مؤثر است، و لهذا رسول الله علیه السلام در دعای خود می‌گفت: اَللّٰهُمَّ اَرْقِنِيْ حُبَّكَ وَ حُبَّ مَنْ اَحَبَّكَ وَ حُبَّ مَا يَقْرِبُنِيْ اِلَيْكَ. [4622 ای تن اکنون دستِ خود زین جان بشو] ای تن تا که به مرادات نفسانیه و به اغراضِ شهوانیه مشغولی دست را از این جان بشوی که این را فلاح نیست از عذاب حق تعالی. [ور نمی‌شویی جز این جانی بجو] و اگر فلاح این را می‌خواهی غیر این یک جان بجو که به توبه و انابت و طاعت و عبادت تغییر این جان کنی. از رسول الله علیه السلام مروی است که اَلْمَجْلِسُ الصَّالِحُ يُكْفِّرُ عَنِ الْمُؤْمِنِ الْفِي الْفِي مَجْلِسِ السَّوْءِ. و از عمر رضی الله عنه مروی است که گفت: اِنَّ الرَّجُلَ لَيَخْرُجُ مِنْ مَنْزِلِهِ وَ عَلَيْهِ مِنَ الذَّنُوبِ مِثْلُ جِبَالٍ

تهامة فاذا سمع العلم خاف و استرجع على ذنوبه فانصرف الى منزله و ليس عليه ذنب فلا تغارقوا مجالس العلماء فانّ الله تعالى لم يخلق على وجه الارض بقعة اكرم على الله من مجالس العلماء. و از رسول الله عليه السلام مروی است که گفت: مَا جَلَسَ قَوْمٌ يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا ناداهم منادٍ من السماء قوموا فقد بدّلت سيئاتكم حسنات و غفر لكم جميعا. [4623 حاصل آن شه نیک او را می‌نواخت] خلاصه کلام این است که آن شاه این شاه‌زاده را نیک می‌نواخت. [او از آن خورشید چون مه می‌گذاخت] و ضعیف می‌شد. [4624 آن گداز عاشقان باشد نمود] گداز و ضعف عاشقان زیادگی اوست و لاغری عاشقان فرهی ایشان است. [همچو مه اندر گدازش تازه‌رو] که از گداختن نمی‌رنجد و باز بدر شود و به کمال برسد. [4625 جمله رنجوران دوا دارند امید] و صحبت می‌خواهند. [نالد این رنجور کم افزون کنید] لفظ کم به کسر کاف عربی مرکب است از کاف لفظ که میم و مرا، چنانکه لفظ کت مرکب است از کاف لفظ که و تاء تو را، یعنی بیماری عشق می‌نالد که مرض مرا افزون بکنید. [4626 خوش‌تر از این سم ندیدم شربتی] خوب‌تر از زهر عشق شربتی ندیدم و نچشیدم. [زین مَرَضِ خوش‌تر نباشد صحتی] از این مرض عشق خوش‌تر صحتی نباشد. [4627 زین گنه بهتر نباشد طاعتی] از این گناه عشق بهتر طاعتی نباشد. [سال‌ها نسبت بدین دم ساعتی] سال‌های بسیار نسبت به این دم عشق یک ساعت است بلکه این دم عشق واحد کالالف است. مثلا چون کافر مسلمان شود و عاصی توبه کند سال‌های هر یک مغفور گردد به یک دم. [4628 مدّتی بُد پیشِ این شه زین نَسَق] و از این ترتیب. [دل کباب و جان نهاده بر طبق] لاجرم چون کسی احوال آخرت را داند و احوال خود را بیند که اگر بدین حال بمیرد هلاک شود، پس تدبیر اصلاح خویش کند. نظم: بکوش امروز تا تخمی بیاشی - که فردا بر جوی قادر نباشی ❁ اگر اینجا کشت کردن را نورزی - در آن خرمن به نیم ارزن نبرزی. [4629 گفت شه از هر کسی یک سر بُرید] آن شاه‌زاده گفت: این شاه از هر کس یک سر قطع

کرد که (285a) یک بار بمیراند. [من ز شه هر لحظه قربانم جدید] من از شاه هر لحظه قربانِ نوم. شعر: یک بار میرد هر کسی بیچاره جامی بارها. [4630 من فقیرم از زر از سر محتشم] قافیه در بعض نسخ تا نگرَم واقع شده است، یعنی اگرچه زر ندارم که فدای او کنم اما سر بسیار دارم که از بهر او می‌دهم. [صد هزاران سر خَلَف دارد سرم] اگر یک سرم را فدای او کنم بسیار سر خَلَف او شود یعنی چون کسی پیش از مردن به حکمِ مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا نفسِ خود را میرانیدن خواهد و مردنِ او به یک سر بریدن نمی‌شود بلکه همه سرهای او را یک به یک بریدن می‌باید، چون هر سرش بریده شود از بدی‌ها سرهای دیگر هویدا گردد از نیکی‌ها. [4631 با دو پا در عشق نتوان تاختن] که راهِ عشق دراز است. [با یکی سر عشق نتوان باختن] و به یک نیست کارِ عشق را ساختن. [4632 هر کسی را خود دو پا و یک سر است] زیاده از این نیست. [با هزاران پا و سر تن نادر است] لاجرم آنکه عاشقِ صادق است چند بار بمیرد و نفسانیتِ خود را و صفاتِ نفس را بمیراند به مقابله هر سر و پای بریده سرها و پای‌های روحانی برُوید، او به اینها قطع مسافه کند و واصلِ حق شود اما اینچنین کس نادر است. [4633 زین سبب هنگامه‌ها شد کُل هَدَر] و باطل. [هست این هنگامه هر دم گرم‌تر] هنگامه عشق و مجلسِ علم و صحبتِ اهلُ الله که صحبتِ حضرت خداست گرم‌تر است. [4634 معدنِ گرمی است اندر لامکان] از آن معدن حرارت می‌رسد به مؤمنان. در کتبِ معتبره مسطور است که مرد چهار قسم است. یکی آنکه دلِ او مستغرقِ ذکرِ حضرت خدا باشد که دنیا را التفات نکند الا به قدرِ ضرورتِ معیشت، او از ضدِّ صدیقان است. و یکی آنکه دلِ او مستغرقِ دنیا باشد، یادِ خدا را در وی جای نباشد. او از هالکان است. و یکی آنکه هم دنیا و هم دین را مشغول بود اما دین غالب باشد، او پس از ورودِ نار خلاص یابد. و یکی آنکه دنیا غالب باشد او را در آتش طولِ قیام است. و بدان که تقوای فاسقانِ عوام استغفار از گناه است. و تقوای عوام ترکِ فضولِ دنیا است. و تقوای خواص ترکِ همه دنیا است. و تقوای اخص خواص

ترک دنیا و آخرت است، یعنی ترک همه ماسوی است. لاجرم مطلب او حضرت مولی است، او را از دوزخ بیم نیست و مطلوب او بهشت و نعیم نی زیرا [هفت دوزخ از شرارش یک دُخان].

[در بیان آنکه دوزخ گوید که قنطره صراط بر سر اوست] اشارت به دوزخ است. [ای مؤمن از صراط زودتر بگذر زود بهشتاب] عطف تفسیر است. [تا عظمت نور تو آتش مرا نکشد] از ندا تا بدینجا مقول قول است. [جُزْ يَا مُؤْمِنُ فَإِنَّ نُورَكَ أَطْفَأَ نَارِي] بگذر ای مؤمن، به درستی نور تو بگشت آتش مرا.

[4635] ز آتش عاشق از این رو ای صفی وی مرد گزیده. [می شود دوزخ ضعیف و مُنطَفِی] و کُشته. [4636] گویدش بگذر سُبک ای محتشم و مکرم. [ورنه ز آتشی تو مُرد آتشم] یعنی کُشته گشت آتش من. [4637] کفر که کبریت دوزخ اوست و بس] به حکم فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ (بقره ۲۴/۲) کافران که وقود و کبریت آتشند. [بین که می بخساند او را این نفس] لفظ بخساند مضارع است از بخسانیدن به ترکی دونهجدمرق. [4638] زود کبریت بدین سودا سپار] به دم عزیزان یا به عشق تسلیم کن و آنچه سوختن را لایق است در اینجا بسوز. [تا نه دوزخ بر تو تازد نه شرار] تا دوزخ بر تو اسب نتازد و حمله نکند (285b) و همچنان شرار بر تو نتازد و چنانکه نور من بر نار دوزخ غالب شود همچنان نور و رونق مؤمن بر زینت بهشت غالب گردد چنانکه می فرماید: [4639] گویدش جَنَّتْ گذر کن همچو باد] بهشت مؤمن را گوید: زود بگذر و به مقام خود برو. [ورنه گردد هر چه من دارم فساد] از حسن و جمال تو. [4640] که تو صاحب خرمی من خوشه چین] که حسن تو کامل است و جمال من از او سایل و حسن و جمال تو تجلی و نور ملک متعال است من اثری از جمله مصنوعاتش. [من بتی ام تو ولایت های چین] من یک بُت چینم تو

همه ممالکِ چینی. لاجرم پادشاه چنین بر تو پرتو جمالِ خود انداخته است و مرا زانِ صنعِ خود ساخته، پس معلوم شد که [4641 هست لرزان زو جَحیم و هم جَنان] از مؤمن و عاشق لرزان است دوزخ و بهشت‌ها. [نه مر این را نه مر آن را زو امان] که مؤمن غالب است بر هر دو. چون خدمت مولانا چندین معارف فرمود به حکایتِ عودت نمود که گفت: [4642 رفت عمرش چاره را فرصت نیافت] عمرِ شاهزاده برفت، چارهٔ خود را و وصول را فرصت نیافت. [صبر بس سوزان بُد و جان برنتافت] آتشِ صبر سوزان بود و جانِ شاهزاده تحمل نکرد. چون پیش از این دانسته بودی که مراد از برادرِ بزرگین نفس است که به مرتبهٔ نفسِ مطمئنّه رسیدن گرفت و چون به صحبتِ صالحان و استماعِ کلامِ ایشان و از بیمِ عذابِ نیران در عبادت جد می‌نمود کمالِ این مرتبه یافت. و چون نفسِ مطمئنّه را به حکمِ **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ** اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ (فجر ۲۷/۲۸) الایة فرمانِ رجوع به حالِ رضااست زیرا تا نفسِ راضیه نشود رجوع به رب و وصول به وی و فتحِ بابِ کرامت میسرش نگردد و نفسِ آن دم راضیه شود که همه شهوات را ترک کند بلکه هم ترک را ترک کند، یعنی ترکِ عُجب و تکبر کند. بیت: هست تاجِ عارفان اندر جهان از چار ترک - ترکِ دنیا ترکِ عقبی ترکِ هستی ترکِ ترک. [4643 مدّتی دندان‌کنان این می‌کشید] و سرکنانِ بلایِ ریاضت کشیدی. [نارسیده عمرِ او آخر رسید] به مقصدِ نارسیده عمرش به آخر رسید. لاجرم به کثرتِ ریاضت همه صفاتِ نفس را و نفسِ نفس را بگشت که در وی جز رضا نماند. چون کسی از چیزی راضی شود از وقوعِ آن پیشانیِ خود را در ظاهر فراهم نمی‌کند و رضا در باطنِ آن است که در باطنِ پیشانیِ دل را فراهم نکند. [4644 صورتِ معشوق زو شد در نهفت] و در پرده. [رفت و شد با معنی معشوق جُفت] یعنی چون مشاهدهٔ معشوق طالب را پیدا نگشت او برفت یعنی بمرد تا به معنی معشوق قرین شد. مراد این است که چون همه نفسانیت را محو کرد همچون معشوقِ حقیقی بی-نفسانیت شد بدان که سرِ نفس کبر است و چشم او عُجب است و دهان او حسد است و زبان

او کذب است و گوشِ او نسیان است و سینه او حقد است و شکم او شهوت است و دستِ او خیانت است و پای او امل است و قلبِ او غفلت است و او را عقل نیست زآنکه بهشت را و نعیمِ مقیم او را به شهوت یک ساعت می‌دهد در دارِ فنا، چون اینها را افنا کند چنانکه قالبِ او (286a) متوجّه حضرت خداست، قلب او نیز متوجّه آن حضرت شود. هیچ کاری نکند برای خود و متوجّه و متسلّم شود به جلّیتِ خویش، همه امرِ خود را به حضرت خدا تفویض کند و هر چه بر وی آید بدان رضا دهد. پس همه حجاب‌ها را برداشته باشد امّا چون اینها باقی بود از حضرت خدا دور شود. [4645 گفت بُسش گر ز شعر و شُشتر است] نام شهری است. [اعتناق بی حجابش خوشتر است] یعنی اگر لباسِ معشوق از موی و قماشِ شُشتر است امّا من و او عریان شدن و دست بر گردنِ همدیگر نهادن اولی‌تر است. پس کسی که همه حجاب‌ها را بردارد وصول الی الله میسرش شود و حجاب‌ها همه از جانبِ بنده است و حجابِ او همین خیال است که رقیق است چون بنده از حجابِ بسیار عریان شود او نیز عریان گردد، پس وصول حاصل شود، ولذا می‌فرماید: [4646 من شدم عریان ز تن او از خیال] چون من از حجبِ جسمانیّه و شهوانیّه و نفسانیّه منخلع شوم که پرده‌های درشت و پهن است او از حجابِ باریک مجرّد گردد. [می‌خرامم در نهایتِ الوصال] و به کمالِ اتّصال که نفسِ مرضیّه شود در این حال. [4647 این مباحث تا بدینجا گفتنی است] که معنی وصول الی الله رفعِ حجب و کدورات است و تحصیلِ مناسبت به آن حضرت همچون جویی که نزد دریا باشد که میانِ این دو پاره زمین پرده بود، چون آن پرده را بکنند که میانِ جوی و دریا حایل و حاجز نماند آبِ جوی به آبِ دریا متصل شود. بیت: گر بقا خواهی فنا شو گر فنا - کمترین چیزی که می‌زاید بقاست. [هرچه آید زین سپس بنهفتنی است] که به زبان شرح آن موهم حلول و اتّحاد است لاجرم. [4648 ور بگویی ور بکوشی صد هزار] مرهون است. [هست بیگار و نگرده آشکار] جنگ و بحث است آشکار نشود چنانکه پس از وصولِ آبِ جوی به آبِ دریا اگر بگویی آبِ جو

آبِ دریا شد آبِ دریا آبِ جو گشت عقل در اینجا بحث کند که این چه معنی دارد؟ اگر بگوییم حادث قدیم شد یا قدیم حادث گشت درست نیست و اگر بگوییم هر دو یک شدند این نیز محال است و اربابِ حالات بعضی الفاظ گویند مثل شعر: ان من اهوی و من اهوی انا و مثل. شعر: رَقَّةُ الزَّجَاجِ وَ رَقَّتِ الْحَمْرُ - فتشاکلا فتشاکل الامر ❁ فکأنما خمر و لا قدح - وکأنما قدح و لا خمر. و این معنی را به زبانِ پارسی گفته‌اند: رباعی: از صفای می و لطافتِ جام - در هم آمیخت رنگِ جام و مدام - همه جام ست و نیست گویی می - یا مدامست نیست گویی - جام. نفسِ معنی معلوم شود اما کیفیتِ آن غیر معلوم. لاجرم به حکمِ مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَعْرِفْ کسی این را فهم نمی‌کند تا حالِ خود نکند و به آن مقام رسد. [4649 تا به دریا سیرِ اسپ و زین بود] یعنی کسی که بر زین و اسب سوار مسافهٔ سیر او تا به دریاست. پس تفهیم به قیل و قال در ظاهر علم است و علمِ ظاهر. [بعد از اینتِ مرکبِ چوبین بود] پس از رسیدن به دریا مرکبِ واسب از چوب و کشتی باشد چون کسی از درجهٔ قال به مقامِ حال رسد (286b) آن را به مقالِ تعبیر میسر نمی‌شود و آن کس به جذبِ حق می‌رود. [4650 مرکبِ چوبین به خشکی ابتر است] ناقص و عاجز است که به حکم، شعر: انَّ السَّفِينَةَ لَا تَجْرِي عَلَى الْيَبْسِ، مرکبِ چوبین در زمین نمی‌رود یعنی حالِ نزدِ اهلِ قال و وصول به حضرت خدا پیشِ اربابِ هوا مقبول نیست که به عقلِ ایشان معقول نی. [خاص آن دریایان را رهبر است] یعنی آنان که اهلِ دریااند مرکبِ چوبین به ایشان دلیل است که به منزل رسانند. پس اهلِ حال را و حال و وصول دلیل است و ایشان از بحث و جدال فارغند و کیفیتِ وصول را به قال نیارند. [4651 این خاموشی مرکبِ چوبین بود] یعنی [بحریان را خاموشی تلقین بود] اگرچه دریایان خود خاموش نشسته‌اند اما ایشان را از طرفِ حضرت خدا دعوت است و ندا. [4652 هر خاموشی که ملولت می‌کند] یعنی ای عامی چون سالک را خاموشی بینی و تو را از آن خاموشی ملال می‌آید بدان که [نعره‌های عشقِ آن سو می‌زند] آوازهٔ عشق به سمعِ جانِ سالک از آن سو

می‌زند و می‌رسد. [4653 تو همی‌گویی عجب خامش چراست] تو سالک را بینی او را همچون اصم خاموش پنداری و از این تعجب آری. [او همی‌گوید عجب گوشش کجاست] یعنی او تو را می‌گوید عجب گوش این کس کجاست که چندین ندا را نمی‌شنود؟ [4654 من ز نعره کر شدم او بی‌خبر] من از نعره عشق اصم گشتم اما آن کس که مرا خاموش و بی‌سمع پندارد بی‌خبر است. [تیزگوشان زین همی هستند کر] آنان که گوش ظاهر ایشان تیز است از خبر وصول بی‌خبرند و دعوت حضرت خدا را نمی‌شنوند چنانکه [4655 آن یکی در خواب نعره می‌زند] کسی در خواب فریادی می‌کند. [صد هزاران بحث و تلقین می‌کند] اما [4656 این نشسته پهلوی او بی‌خبر] کسی که در نزد او نشسته است. [خفته خود آن است و کر زان شور و شر] خفته خود خفته است یعنی نایم معذور است به سبب نوم اما اصم را وی بدتر است که نقصان از ذات اوست نه به سبب امر خارج. [4657 و آن کسی کیش مرکب چوبین شکست] آن که به دریا باشد و مرکب چوبین را احتیاج او نباشد که ماهی شده بود و آن را بشکند. [غرقه شد در آب او خود ماهی است] که در دریا بی‌واسطه می‌رود و در بحر وحدت مستغرق شود و این را سالک مجذوب خوانند. [4658 نه خموش است و نه گویا نادری است] اینچنین کس اندک می‌باشد. [حال او را در عبارت نام نیست] حال او نام خاص ندارد. [4659 نیست زین دو هر دو هست آن بوالعجب] از رونده خشکی نیست تنها و از رونده دریا نیست تنها، بلکه هم رونده خشکی هم رونده دریاست آن بوالعجب که سالک است و هم مجذوب. [شرح این گفتن برون است از ادب] یعنی این را مجذوب و مطلوب و محبوب و مرغوب حق گفتن و متصرف مطلق گفتن خروج از ادب است. [4660 این مثال آمد رکیک و بی‌رود] یعنی اگرچه در تمثیل سلوک وصول مثال آوردیم که آن مثال رکیک و بی‌وجه است. [لیک در محسوس از این بهتر نبود] اما در محسوسات از این بهتر مثال نبود چنانکه در تمثیل وصول مثالی می‌گویند که از او اتحاد و حلول لازم نمی‌شود. (287a)

چون کاسه‌ای لبالب پُر آب باشد اگر یک چمچه آب بر وی بریزند آب از وی بیرون می‌آید، اگر در آن کاسه پر آب نور بدر آید اندرون او منور شود، اگر بگویی نور در آن کاسه در آمد راست نیست زآنکه کاسه لبالب بود چرا بدر آمدن نور آب از آن کاسه لبالب بیرون نیامد و اگر بگویی نور اندرون آب نیامد راست نیست زیرا اگر اندرون آب نور نباشد آب که در کاسه است تاریک و بی‌نور بودی منورش شدنش خود محسوس است.

[متوفی شدن بزرگین از شهزادگان و آمدن برادر میانین] به ترکی اورتنجه قردادش. [به جنازه برادر] اما برادر کوچکین نیامد. [که آن کوچکین صاحب‌فراش بود از رنجوری] از مرض. [و نواختن پادشاه میانین را] که به جنازه برادر آمد. [تا او هم لنگ احسان شد] چون احسان او را لنگ کرد، نتوانست که برود. [ماند پیش پادشاه] نرفت از خدمت او. [صد هزاران غنایم غیبی و عینی] و پنهان و پیدا. [بدو رسید از دولت و نظر آن شاه] و از همت او. [مع تقریر بعضیه] بعض آن صد هزاران.

[4661] کوچکین رنجور بود و آن وسط] برادر کوچکین که عقلی معاش است بیمار بود بحب دنیا و آن برادر میانین که روح است [بر جنازه آن بزرگ آمد فقط] لاجرم چون نفس بمیرد جان به سوی نماز و عبادت آید. [4662] شاه دیدش گفت قاصد کین کیست] پادشاه آن میانین را دید اگرچه دانست اما قاصد تغافل کرد و پرسید که این کیست؟ [که از آن بحر است و این هم ماهیست] یعنی شاه او را چرا نداند که روح از آن بحر وحدت است و دریای الهی چون شاه تغافل کرد و پیرسید. [4663] پس معرفت گفت پور آن پدر] فرزند آن پدر است یعنی هر دو فرزند یک پدر. [این برادر زان برادر خردتر] که برادر مرده از این بود بزرگ‌تر و این از آن است خوب‌تر که این مایل به خیر بود و آن مایل به شه. [4664] شه نوازیدش که هستی یادگار] از برادر بزرگین. [کرد او را هم بدان پرسش شکار] لاجرم چون نفس بمیرد روح به سوی نماز و عبادت آید حضرت خدا او را نعم البدل شمارد و وی را از او فیض و فضل رسد چنانکه روح

بالکلیه به آن سوی منجذب گردد. [4665 از نوازِ شاه آن زارِ حَنید] آن جان که به مکرِ نفس و شیطان زار و بریان شده. [در تنِ خود غیرِ جانِ جانی بدید] و جان یافت جدید. [4666 در دلِ خود دید عالی غُلْغله] به نظر و همّتِ شاه. [که نیابد صوفی آن در صد چله] و در بسیار خلوت و ریاضت که چون نفس بمیرد و روح از موانعِ شهوات خلاص یابد به اندک توجّه فیضِ بسیار بیند. [4667 عرصه و دیوار و کوه سنگ‌تافت] به ترکی یلدرادی. [پیشِ او چون نارِ خندان می‌شکافت] به ترکی آچلدی و پاره‌لندی یعنی چون کسی را جذبۀ الهیه رسد فیض و فضل یابد و به کشف و کرامت و به کشورِ ولایت رسد که او را هر چیز بتابد و از او فتح باب یابد. [4668 ذره ذره پیشِ او همچون قِباب] هر ذره در نظرِ او (287b) همچون قبه‌ها بود. [دم به دم می‌کرد صدگون فتحِ باب] پس از این کیفیتِ فتحِ باب را و صورتِ کشف و کرامت را تجلّی و استتار را و تفاوتِ مقامات را بیان می‌کند. [4669 باب گه روزن شدی گاهی شعاع] باب او را گاه روزن گشتی که از او نور آمدی و گاه نور شدی که عینِ نور نمودی. [خاک گه گندم شدی و گاه صاع] او را چنین تبدّلِ احوال و از حالی به حالی انتقال پیدا شدی. [4670 در نظرها چرخ بس کهنه و قدید] یعنی در نظرِ خلق و عوام چرخ بر یک حال نماید که هر وقت به یک وجه می‌بینند. [پیشِ چشمش هر دمی خَلْقُ جدید] که گوناگون بیند. [4671 روح زیبا چونکه وارست از جسد] جانِ مزین و رعنا چون از تن و شهواتش خلاص شود. [از قضا بی‌شک چنین چشمش رسد] از قضایی خدا بی‌شک و بی‌شبهه چشمِ او بیننده گردد گر بر مغیبات مطلع گردد. [4672 صد هزاران غیب پیشش شد پدید] بسیار غیب بر وی ظاهر شود. [آنچه چشمِ محرمان بیند بدید] آن احوالِ آخرت که پیش از مردن محرمانِ حق تعالی یعنی انبیا دیده بودند جانِ او بیند یعنی به مقامِ ولایت رسد. [4673 آنچه او اندر کُتُب برخوانده بود] از احوالِ آخرت که چنین چنین خواهد شد حضرت خالق در سوره قاف فرمود: وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ * لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ * وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ * أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ * مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ (ق ۲۱/۵۰، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵)،

یعنی و می‌آید در آن روز به عرصه محشر هر کس با او راننده یعنی فرشته‌ای که او را به موقف

حساب می‌راند با او گواهی که بر اعمال نیک و بد او گواهی می‌دهد و آن هم فرشته باشد. نه از سائق فرار میسر نه پیش شاهد انکار متصور و به هر کس از خدای تعالی خطاب رسد که به درستی که بودی تو به به دنیا در بی‌خبری از این روز پس برداشتیم از دیده تو پوشش جهل و غفلت را، پس دیده تو امروز به سبب کشف حجاب تیز است و گوید همنشین او یعنی ملکی که بر او مؤکل بود این است آن چه نزدیک من حاضر است یعنی دفتر اعمال، پس خطاب رسد به سابق و شهید که بیفکنید در دوزخ هر کافری ستیزه منع کننده خیر را، یعنی باز دارنده مال را از حقوق مفروضه در گذرنده از حدود الهی شک آورنده. بدان که این وعید در حق اهل نار است اما حضرت خدا در این سوره در حق اهل بهشت می‌فرماید: **وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ** ﴿٣١/٥٠﴾ **هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ** ﴿٣٢﴾ **مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ** ﴿٣٣﴾ **ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ** ﴿٣٤﴾ **لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ** (ق ٣٥/٥٠) یعنی نزدیک گردانیده شود بهشت هر پرهیزکاران را نه دور و این پیش از آن باشد که ایشان را به بهشت در آرند اول بهشت را بدیشان نمایند و منازل و نعم هر یک به نظری در آرند تا لذتش بیفزاید، پس گویند: این است آنچه وعده داده شده (288a) بودید در دنیا و آماده کرده‌اند برای هر باز گردیده از کفر و معصیت و از خلق نگاه دارنده حدود شرع و نفس و اوقات خود، هر که بترسد از خدای تعالی به پنهانی و پوشیدگی و بیارد دل باز گشته به حق، پس این کسی را و امثال او را گویند: در آید به بهشت به امینی یا به سلام خدا. و فرشتگان گویند: این روز جاوید است که در این مرگ نباشد و مراهل بهشت راست آنچه خواهند از انواع نعمت‌ها و لذت‌ها در بهشت و نزدیک ما زیاده هست از آنچه می‌خواهند و اکثر برانند که مراد از مزید رؤیت است. [چشم را در صورت آن برگشود] و آن را مشاهده کرد. [4674] از غبار مرکب آن شاه نر] از غبار اسب آن شاه قوی یعنی از ادن هدایت الهی [یافت او کحل عزیزی در بصر] آن شاه‌زاده میانین کحل عزیزی یافت در دیده که بیننده شد. [4675] بر چنین گلزار دامن می‌کشید] چنین گلزار که **أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ** (ق ٣١/٥٠) است آن شاه‌زاده بر آن دامن می‌کشید. [جزو جزوش نعره زن هل من مزید] به حکم **وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ** (ق ٣٥/٥٠) هر جزو جان زیادگی را که تجلی جمال است طالب بود. [4676] گلشنی کز بقل

رُویِد یک دم است] بوستان که از گیاه رُویِد و از او زنده شود مدّت عمر و نضارت او یک دم است که وی را بقا نیست که دارُ الخلود نیست. [گلشنی کز عقل رُویِد خرّم است] گلستانی که از عقل و عمل رُویِد دایما خندان است که ذَلِکَ یَوْمُ الْخُلُودِ (ق ۳۴/۵۰) و مشاهده احوالِ بهشتِ روحانی است. [4677 گلشنی کز گل دمد گردد تباه] گلشنی که از طین برُویِد و پیدا شود تباه و خراب گردد. [گلشنی کز دل دمد وافرَحَتاه] گلشنِ روحانیّه زهی شادی که فرخ او دایم و باقی است. پس از این خدمت مولانا دوری علمای ظاهر را از آن گلستانِ معنوی و مهجوریِ مرشدانِ ناقص را از آن گلزارِ روحانی و احوالِ عوام را بیان کند و طریقِ وصول را نماید و پندِ دیگران را در صورتِ پندِ خود آورد که می‌فرماید: [4678 علم‌هایِ بامزّه دانسته‌مان] علم‌هایِ لذیذ که معلوم ماست [زآن گلستان یک دو سه گل‌دسته دان] از علوم الهیّه و معارفِ کشفیّه اندکی بدان. [4679 زآن زبون این دو سه گل‌دسته‌ایم] از آن جهت مغلوبِ اینیم و به علم عمل نمی‌کنیم. [که درِ گلزار بر خود بسته‌ایم] که بابِ گلستانِ علم الهی و گلزارِ کشفِ حقیقی را بر خود بر بسته و مسدود کرده‌ایم. [4680 آنچنان مفتاح‌ها هر دم به نان] آنچنان کلیدهایِ مخزنِ اسرارِ الهیّه به سببِ نان یعنی به واسطه شهوتِ بطن [می‌فتد ای جان دریغا از بَنان] از انگشت یعنی چون مشغولِ نانِ نعیمیم و مبتلای شهوتِ بطنیم آن مفتاح‌هایِ غیبی که علوم و معارف است از دستِ ما افتد، پس (288b) ای عالم، علمِ ظاهر بخوردنِ نان و نفایس و مطاعم و لذاّیذ از فیض و کشفِ محرمی که این شهوت‌هایِ حجاب و حاجر است. [4681 ور دمی هم فارغ آرندت ز نان] اگر وقتی تو را فراغت دهند از خوردنِ طعام یعنی شهوتِ بطن میسر شود و آن مقصود حاصل گردد. [گرد چارد گردی و عشقِ زنان] و اشتغال می‌نمایی به جماع یعنی مبتلا می‌شوی به شهوتِ فرج. [4682 باز استسقات چون شد موج‌زن] یعنی این دو شهوت که حاصل گردد اما در تو مادام که حرصِ هر دم هست که همچون مستسقیِ آب می‌جویی و هَلْ مِنْ مَزِیدٍ (ق ۳۰/۵۰) می‌گویی، پس چون بحرِ استسقای تو مّوّاج شود که خوردن و جماع کردن خواهد. [مُلکِ شهری بایدت پُر نان و زن] می‌خواهی که مالکِ تمامِ شهری باشی که آن شهر پر از نان و زن بود یعنی نعمتِ وافر و نسای متکاثره می‌خواهی و دایما ازدیادِ حجابِ جویی و از غفلت و غرورِ گویی مرا منصب و مال است

و قهر و جلال. [4683 مار بودی اژدها گشتی مگر] لاجرم بسیار خواری و کار گذاری می-
خواهی و و خصایلِ قبیحه و رزایلِ خبیثه در تو زیاده گردد. [یک سَرَت بود این زمانی
هفت سر] سر پیش از این یک سر داشتی اکنون هفت سر شدی. اگرچه اکنون هفت سر شدی
اما هفت سر و هفت در دوزخ بود که هفت سر شدگان را خورد، ولهذا می‌فرماید: [4684
اژدهای هفت سر دوزخ بود] چنانکه حق تعالی فرمود: **وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ** ﴿۴۴﴾
لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ (حجر ۱۵/۴۴). حکایت: میمون بن
مهران گفته که چون این آیت نازل شد سلمان فارسی دست بر سر نهاد و سه روز گریخت و در
بیابان می‌گردید تا صحابه رفتند و وی را باز آوردند. [حرص تو دانه‌ست و دوزخ فح بود] که
به سبب حرص و طمع میل به حرام می‌کنی و گرفتار دام دوزخ شوی. حکایت: نقل است که
رسول الله علیه السلام از جبرئیل امین پرسید که اهل هر دوزخ کدام قوم باشند؟ گفت: در زیرین
منافقان باشند و فرعونیان و ظالمان و نامش هاویه است. و در دومین مشرکان باشند و نامش
جحیم است. و در سومین صابییان باشند و نامش سقر است. و در چهارمین ابلیس و تبعش و
آتش‌پرستان باشند و نامش لظی است. و در پنجمین جهودان باشند و نامش حطمه است. و در
ششمین ترسایان باشند و نامش سعیر است. پس جبرئیل خاموش گشت. رسول الله علیه السلام
گفت: اهل هفتمین را بگو. جبرئیل گفت: در هفتمین اهل کبایر باشند از امت تو که بی‌توبه
مرده باشند. رسول الله علیه السلام چون این سخن بشنید رویش متغیر گشت و اندوه عظیم به
وی رسید و سر به سجود نهاد و بیهوش شد و حالی شدید بر وی پیدا شد. آن که جبرائیل بر
کنار گرفت چون به هوش آمد، گفت: یا جبرئیل، **عَظَمْتُ مُصِيبَتِي وَ أَشْتَدَّ حُزْنِي** یعنی
مصیبت من عظیم شد و اندوهم بسیار گشت که امتان من به دوزخ روند. جبرئیل گفت: بلی،
اهل کبایر روند آن که رسول الله علیه السلام بگریست جبرئیل نیز بگریست. پس رسول الله
(289a) علیه السلام برخاست، به حجره رفت و تا سه روز با کسی نگفت. وقت نماز بیرون
آمدی و نماز گذاردی، باز به حجره رفتی تا فاطمه رضی الله عنها آمد با وی سخن گفت.
[4685 دام را بذران بسوزان دانه را] دام را پاره پاره کن تا تو را ضرر نکند و دانه را بسوز تا
تو را گرفتار نگرداند. [باز کن درهای نو این خانه را] فتح کن باب‌های جدید این خانه الهی

را. چون خدمت مولانا حجابِ علمای ظاهر را بیان کرد، شروع در بیان حجابِ اربابِ کسوت و عالمِ بی‌طریقت کردن گرفت که می‌فرماید: [4686 چون تو عاشق نیستی ای نرگدا] و گدای قوی و طالبِ دنیا یعنی از بهر عشقِ حضرت خدا ترکِ دنیا نکرده‌ای. [همچو کوهی بی‌خبر داری صدا] یعنی اگرچه سخنِ علم و معرفت و پند و حکمت و کشف و کرامت و احوالِ طریقت گویی امّا سخن از آنِ تو نیست و آن قال حالِ تو نی، بلکه عکسِ ندای غیر است که در تو صدا پیدا شود. [4687 کوه را گفتار کی باشد ز خود] به فتحِ خا خواندن می‌باید. [عکسِ غیر است آن صدا ای مُعتمد] لاجرم ای عالمِ بی‌عمل و واعظِ با دغل و شیخِ پُر مکر و حيله و اهلِ قال و جدل. [4688 گفت تو زان سان که عکسِ دیگری است] سخن تو از آن مثل و چنانکه عکسِ غیر است. [جمله احوالت به جز هم عکس نیست] همه احوالِ تو غیر عکس نیست یعنی عکسِ غیر است حالِ تو نیست چنانکه [4689 خشم و ذوقِ هر دو عکسِ دیگران] نه از آنِ توست همچون [شادیِ قوّاده و خشمِ عَوان] یعنی شادیِ تو همچون شادیِ سرهنگان است و جَلّادان که از بهر دیگران کار کنند و از کارِ ایشان شاد شوند و خشمِ تو نیز همچون خشمِ عَوان است که از بهر دیگری ضعیفی را می‌زند. [4690 آن عوان را آن ضعیف آخر چه کرد] شحنه و جَلّاد را آن ضعیف چه بدی کرد؟ [که دهد او را به کینه زجر و درد] اشکنجه می‌کند با وجود که بدترین کارها ظلم است. حکایت: ابو بکر و رّاق گفته: نظر کردم در گناه‌ها که چه چیز است که در وقتِ مرگ ایمان از بنده بر کشند، هیچ گناهی ندیدم بدتر از ظلم. [4691 تا به کی عکسِ خیالِ لامعه] تا به کی در تو عکسِ خیالِ درخشنده باشد و عینِ او از آنِ تو بنود یعنی تو که مراتبِ سلوک و احوالِ طریقت و حالاتِ اصحابِ کشف و کرامت را می‌گویی امّا هیچ یکی حالِ تو نیست. [جهد کن تا گرددت این واقعه] سعی بکن که تو صاحبِ واقعه شوی و این حال از آنِ تو گردد. [4692 تا که گفتارت ز حالِ تو بود] نه از حالِ دیگران و قالِ بی‌حال. [سیرِ تو با پَر و بالِ تو بود] تا تو را سود شود زیرا چیزی که به پَر غیر پرد بهره نخورد و چیزی که به پَر خود پرد بهرمند شود. و خدمت مولانا در تحقیقِ این دو تمثیل می‌آورد و می‌فرماید: [4693 صید گیرد تیر هم با پَر غیر] تیر اگرچه صید می‌گیرد امّا با پَر غیر است. [لاجرم بی‌بهره است از لحمِ طَیر] (289b) از آن

جهت نصیب نباشد تیر را از گوشتِ مرغ. [4694 باز صید آرد به خود از کوهسار] باز صید را به بال و پر خود آرد از کوه. [لاجرم شاهش خوراند کبک و سار] از آن جهت شاه او را غذا گرداند از آن شکار که کبک و سار است، پس قالِ قایل حالِ او می‌باید تا بهره خورد نه آن که از بهر هوا گوید. [4695 منطقی کز وحی نبود از هواست] یک سخن که از وحی الهی نباشد از هواست. [همچو خاکی در هوا و در هباست] همچون تراب که او در هوا و در غبار است یعنی ضایع است. [4696 گر نماید خواجه را این دم غلط] اگر خواجه را این نفس و دعوی یعنی مضمونِ بیتِ سابق غلط نماید که انکار کند تو از بهر اثبات [ز اوّل والنّجم برخوان چند خط] پس از این خدمت مولانا به آیتِ مراد اشارت می‌کند. [4697 تا که ما یَنْطِقُ مُحَمَّدٌ عَنْ هَوًی] یعنی آیتِ مراد این است که وَمَا یَنْطِقُ عَنِ الْهَوًی ﴿۱﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحًیُّ یُوحًی (نجم ۴۳/۵۳) محمد سخن نمی‌گوید از هوا. [اِنَّهُ اِلَّا بِوَحًیِّ اِحتَوی] به درستی او نمی‌گوید مگر به وحی که گرد کرد. [4698 احمدا چون نیستت از وحی یاس] نومیدی. لاجرم در امتِ تو قومی هستند که از تن و نفس و شهوت‌ها خلاص شده‌اند و از جسمانیّت گذشته و به روحانیّت اصلیّه پیوسته یعنی که اربابِ مشاهده و اصحابِ مکاشفه گشته اما [جسمیان را ده تحرّی و قیاس] عوام را که جسمیان و اصحابِ تن و نفسند تعلیم استدلال و قیاس کن ایشان به آن عمل کنند اگرچه حکم و عمل به تحرّی و قیاس عمل به ضرورت باشد اما رواست زیرا [4699 کز ضرورت هست مُرداری حلال] کی باشد که حلال نباشد استدلال اما این در محلّ ضرورت بود. [که تحرّی نیست در کعبه وصال] کسی که در پیش کعبه باشد او را حاجت به تحرّی نیست بلکه تحرّی روا نیست. لاجرم آنان که اهل حال باشند همچون صاحبِ وحی احوالِ طریقت و احوالِ آخرت را معانیّه بینند و آنان که تحرّی و قیاس کنند می‌باید که احوالِ خود را به احوالِ انبیا و اولیا نسبت کنند، اگر موافقت بینند شکر کنند که امیدِ نجات است و وصولِ درجات. و اگر موافقت نبینند بر بدحالیِ خود استدلال کنند و در اصلاح خویش کوشند. و اگر تدبیر خود نکنند و صنعتِ رعیت را و هوا و معصیت و مظلّمت را اختیار کنند به هلاکِ ابدی مبتلا شوند. پس اکنون حالِ خود را تفحص کردن می‌باید که بر غفلت بودن خطاست چنانکه می‌فرماید: [4700 بی تحرّی و اجتهاداتِ هُدی] مرهون است. [هر

که بدعت پیشه گیرد از هوی] جواب این بیت بیت آینده است. اعی [4701 همچو عادش بربرد باد و گُشد] همچون قوم هود که عاد است، باد این را می برد و قتل کند زآنکه او [نه سلیمان است تا تختش گُشد] (290a) سلیمان نیست آن اهل هوا تا تخت او را بکشد به بالا. [4702 عاد را با دستِ حمّالِ خذول] عاد را با دست بردارنده نه از بهر نصرت. [همچو برّه در کفِ مردی اکول] همچون بچه گوسفند در دستِ مردی که می خورد یعنی مانند مردی که برّه را در کنار می گیرد و می برد اما نه از مهربانی است بلکه او را می گُشد و می خورد، چنانکه می فرماید: [4703 همچو فرزندش نهاده بر کنار] آن مرد اکول برّه را در کنار خود همچون فرزند می گیرد. [می برد تا بگُشدش قصاب وار] لاجرم [4704 عاد را آن باد ز استکبار بود] چون قوم عاد اهل عناد بودند که در قبول حق عناد کردند اقویا بردند که بر قوت خود اعتماد می کردند و استکبار نمودندی، پس آن باد از بهر استکبار بود. [یارِ خود پنداشتند اغیار بود] آن باد را خنک و یار تصوّر کردند، او خود اغیار بود که ایشان را هلاک کرد، چنانکه می فرماید: [4705 چون بگردانید ناگه پوستین] به ترکی چون دندردی اگسزن کورکی یعنی آن باد که تندی نمود [خُرْدشان بشکست آن بئس القرین] و یار بد. پس حصّه تو از فصّه عاد این است که [4706 باد را بشکن که بس فتنه ست باد] باد هوا را کسر کن که بسی فتنه است. [پیش از آن کت بشکند او همچو عاد] پیش از آن که تو را بشکند آن باد همچو قوم عاد. پس باد و تکبر شوم است که مورث هلاک گردد. حکایت: عابدی بود در بنی اسرائیل که نام او مردّاش بود. شصت سال حضرت خدا را عبادت کرده بود. وقتی سفر کرد و به کوه لبنانی گذر و آن را دید که کوه بزرگ است، زیرش زمین های پهن. گفت: اگر این کوه را آب بودی تا بنی اسرائیل این زمین ها را کاشتندی، معیشت ایشان فراخ تر بودی. در ساعت هاتفی شنید که آن که خلق را آفرید رزق ایشان می رساند. مردّاش در یافت و گریستن و توبه کردن گرفت. پس به قومی رسید که عید ایشان بود. مردم وی را بشناختند و گفتند: الحمد لله که خدای تعالی دیدار تو را به ما نمود. چون از نماز فارغ شدند طعام آوردند مردّاش نخورد. قوم گفتند: چرا نمی خوری؟ گفت: گناهی کردم و توبه کردم و ندانم که توبه من مقبول شد یا نشد. قوم گفتند: ای مردّاش بجز این گناه کرده ای؟ گفت: جز ایت گناه دیگر گناه خود نمی دانم.

ایشان گفتند: ما این گناه که تو کرده‌ای از تو بگیریم و این خطای تو بر خویشتن نهیم، تو مترس و طعام بخور. مرداش طعام بخورد و چون از طعام فارغ شد او را هاتف رسید که تو (290b) از میان این قوم بیرون رَو که من این قوم را هلاک خواهم کرد. مرداش زود از میان ایشان بیرون رفت. چون باز پس نظر کرد آن بقعه را دید که برگشت و به زمین فرو شد. چون استکبار و باد صالحان را شوم گشت کی باشد که فاسقان را شوم نباشد. و خدمت مولانا پس از این پند میران و توانگران می‌کند به صورتِ پندِ هود علیه السّلام به قوم خود. [4707 هود دادی پند کای پُر کبر خیل] هود ایشان را پند دادی و گفتی: ای جماعتِ پر کبر و استکبار، [برگند از دستتان این باد ذیل] قطع کند از دستِ شما این باد دامن را. لاجرم ای امیرِ کبیر و صاحبِ مالِ کثیر غفلت و استکبار و عجب و اغترار را بشکن و در کارِ دین و آخرت سعی کن که ناگاه بادِ اجل به قهرِ حق تعالی و ملکُ الموت به فرمانِ ملکِ اعلیٰ آید، دامنِ دولت و نعمت را از دستِ تو بر کند که صفر الید بمانی و اجتناب و احتیاط دفعِ مرگ نمی‌کنید. حکایت: از مجاهد مروی است که در بنی اسرائیل کسی بود که مزدورِ زنی بود. آن زن آبستن بود. چون آن زن بار نهاد مزدورِ خود را گفت: برو آتش بیار. مزدور چون از خانه بیرون آمد مردی را دید ایستاده، گفت: این زن بچه زاد؟ مزدور گفت: دختری زاد. آن مرد گفت: این دختر زنی خواهد شد زانیه و عاقبت زنِ تو خواهد شد و مرگش به عنکبوت بود. این مزدور دلتنگ شد و فرصتی جُست و کاردی بر گرفت و شکمِ آن دختر بشکافت و در کشتی نشست و بگریخت. مادر چنان دید و دختر هنوز جان داشت مردِ جراح بخواند. تا زخم را دید که روده‌اش درست بود، شکمِ دختر را بدوخت. پس چون دختر بزرگ شد، زنی بود سخت به اجمال و بس زانیه شد که از شهر بیرون کردند، در کشتی نشست و بدان شهر شد که مزدور آنجا رفته بود. و در آن شهر بدکاری می‌کرد. این مزدور مالدار و تاجر و سخت محتشم گشته بود. و بخواست که زن کند. به سببِ جمالِ این زن او را نکاح کرد و مدّتی با هم بودند و زن صالحه شده بود. روزی این مرد حکایت می‌کرد که من مزدورِ زنی بودم در فلان شهر. و قصّه را بزن بگفت. زن گفت: تو راست می‌گویی؟ من آن دخترم. و نشانِ شکم نمود. مرد گفت: مرگِ تو به عنکبوت خواهد بود. مرد را با زن حال خوش بود. قصری سخت بلند بنیاد کرد از برای زن و او را در آن قصر بنشانند و هر روز

پاک می‌کردند تا آنجا عنکبوت خانه نکند. روزی زن با شوهرش نشسته بود، عنکبوتی بر دیوار
همی‌رفت. مرد گفت: ترسم که مرگ تو بدین عنکبوت بود. زن گفت: پیش از آن که او مرا
بکشد من او را بکشم. پس برخاست و وی را بجنابانید، وی بیفتاد. زن انگشت پا بر وی نهاد تا
او را بکشد. عنکبوت وی را بگزید. پایش سیاه شد و بدان زخم بمرد که حق تعالی فرمود: **أَيُّمَّا**
تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ (نساء ۷۸/۴) [4708 لشکر حق است
باد و از نفاق] و ریشخند کردن **[چند روزی با شما کرد اعتناق]** دست بر گردن نهادن و
یاری نمودن. لاجرم ملک الموت (291a) اکنون به تو در صلح است زیرا به قبض روح تو مأمور
نشده است چون فرمان آید آن که هرگز توقف نکند. حکایت: در کتاب الغر فی الاثر آورده که
رسول الله علیه السلام به پرسیدن بیماری رفت از انصار و ملک الموت بر بالین وی نشسته بود.
رسول الله علیه السلام گفت: یا ملک الموت بر وی رحیم باش که او مؤمن است. ملک الموت
گفت: یا محمد، بشارت باد که من چون جان مؤمن را قبض کنم بر وی رحیم باشم و بر همه
مؤمنان رحیم و در خانه که قبض جان کنم اهل آن خانه بانگ و فریاد کنند و من می‌گویم: چه
فریاد می‌کنید که من بر کسی ظلم نکردم و من پیش از اجل جان کسی نستمدم و تا روزی او به
سر نیامد من بر وی نیامدم، مرا در آن چه گناه است و به امرش راضی شوید و صبر کنید تا از
اجر و ثواب محروم ننماید. والله ای محمد من نتوانم که جان کسی بستانم تا که رب العزه
فرمان ندهد. **[4709 او به سر با خالق خود راست است]** آن باد پوشیده به حضرت خالق
خویش راست و درست است. **[چون اجل آید برآرد باد دست]** چون وقت مردن آید باد دست
را بر آرد که ملک الموت قبض روح کند. لاجرم لطف نمودن چیزی به احسان حضرت
خداست. اگر حق تعالی قهر خواهد آن چیز قهرمان گردد چنانکه می‌فرماید: **[4710 باد را اندر**
دهن بین رهگذر] و گذشتن. **[هر نفس آیان روان در کر و فر]** هر نفس آینده و رونده در
رونق و قوت. **[4711 خلق و دندانها از او ایمن بود]** متضرر نشوند. **[حق چو فرماید به**
دندان در فتد] و درد دندان پیدا شود. **[4712 کوه گردد ذره‌ای باد و ثقیل]** لفظ ثقیل
معطوف بر کوه است یعنی ذره باد و کوه و ثقیل گردد. **[درد دندان داردش زار و علیل]** درد
دندان آن کس را زار و بیمار کند. **[4713 این همان باد است کایمن می‌گذشت]** این باد

که ضرر کرد و درد دندان آورد همان باد است که ایمن گذشته بود و ضرر نکرده. [بود جان کشت و گشت او مرگ کشت] آن باد جان زرع و صحرا بود موت شد چنانکه [4714 دست آن کس که بکردت دست بوس] در بعض نسخ: [دست آن کس دست بوسد بی عبوسی]. [وقت خشم آن دست می گردد دُبوس] به ترکی چوماق و بوزدغان. [4715 یا رب و یا رب برآرد او ز جان] چون باد سخت وزد و از او مرض و عرض رسد آن کس یا رب و یا رب می-گوید از درون دل و جان. [که بئر این باد را ای مُستعان] یاری ده داشته شده. [4716 ای دهان غافل بُدی زین باد روا] لفظِ رَو مرهون است. [از بُن دندان در استغفار شو] و توبه کن به کوشش. [4717 چشم سختش اشکها باران کند] چون مرد متکبر به بلایی مبتلا شود چشم گستاخ و سخت او اشکها را می بارد. [مُنکران را درد الله خوان کند] منکران را مرض و درد الله را یاد کننده کند که در بیماری الله می گویند، نام (291b) خدا را به زبان آرند. [4718 چون دم مردان نپذیرفتی ز مرد] چون نفس خدا را یعنی کلام حق را از مرد مرشد قبول کردی یعنی ای منکر آخرت، مردان خدا تو را کلام خدا را گفتندی، تو قبول نمی کردی. [وحي حق را هین پذیرا شو ز درد] کلام خدا را قبول کننده شو از مرض. حکایت: جعفر صادق رضی الله عنه چون مریض شدی گفتی: اللهم اجعلها أدبا و لا تجعلها غضبا. [4719 باد گوید پیکم از شاه بشر] باد به زبان حال گوید: من پیک خدای تاسم. لاجرم عزرائیل پیک حضرت خداست. [گه خبر خیر آورم گه شوم و شر] گاه خبر نیک می آرم گاه خبر بد که گاه به سعادت گاه به شقاوت قبض روح کنم. [4720 زآنکه مأمورم امیر خود نیم] و حاکم خود نیستم. [من چو تو غافل ز شاه خود کیم] یعنی تو فرمان شاه را اطاعت نمی کنی من مطیع فرمان اویم. گویند مشفق ترین فرشتگان عزرائیل است اما در قبول فرمان شتابان است و صلح با وی میسر نیست، صلح را به خداوند وی کردن می باید که سلیمان علیه السلام با حضرت خدا صلح کرده بود، باد مطیع فرمان او گشت. [4721 گر سلیمان وار بودی حال تو] ای منکر [چون سلیمان گشتمی حمّال تو] و تو را بر سر داشتمی. لاجرم کسی که در دین سلیمان وار باشد عزرائیل جان آن کس همچون جان انبیا می ستاند. حق تعالی در بیان آنچنان کسان می فرماید: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا

تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ (فصلت ۳۰/۴۱) یعنی ایشان که ایمان بیاوردند به حق تعالی و به رسولش و در ایمان صادق باشند و در توحید مخلص بوند و بر صدق و ایمان راست استاده باشند و بر طریقِ سنّت و جماعت استاده بوند و امرِ خدای تعالی و فرمانِ رسولش به جای آورده باشند و از منهیات دور شده باشند ایشان را در وقتِ مرگ فرشتگان آیند، بشارت دهند و گویند: مترسید از گور و قیامت و از کارهای آخرت و اندوه بدین دنیا مخورید و آن چه باز پس می‌گذارید که آنها فانی است و بشارت پذیرید به بهشت که وعده داده بودند به شما که آن جای شما خواهد شد. و بدان که این بشارت به وقتِ مرگ پنج قوم را بود، اوّل عامّة مؤمنان که از گناه اجتناب کنند، دوم عابدان که در عبادت اخلاص ورزند، سوم نایبان که تدارکِ مافات کنند، چهارم زاهدان که ترکِ دنیا کرده باشند، پنجم عالمان که به موجبِ علم عمل کنند. پس بدان که هر که این بشارت را طمع دارد باید که دل از خوابِ غفلت بیدار کند و روی به طاعت آرد. و علامتِ بیداری از خوابِ غفلت پنج چیز است، اوّل از دنیا به قناعت راضی شود، دوم آخرت را به تعجیل راغب باشد، سوم کارِ دین را به علم کند، چهارم جاهلان را پند دهد، پنجم به مردم مدارا کند (292a) و اگر امیر باشد در ملکِ عاریت رعایتِ رعایا کند. لاجرم باد و دولت او را گوید: [4722 عاریه‌ستم گشتمی مُلکِ کَفْت] من اگرچه عاریتم امّا ملکِ کفِ تو گشتمی و همچنان [کردمی بر رازِ خود من واقفت] که اسرار و اخبار را به تو آوردمی چنانکه سلیمان را می‌آورد. [4723 لیک چون تو یاغیی من مُستعار] چون تو با خداوند یاغیی که با وی صلح نکردی من عاریت گرفته که دولتِ دنیا و نعمتِ بی‌بقایم. [می‌کنم خدمت ترا روزی سه چار] یعنی در حکمِ تو می‌باشم روزی چند. [4724 پس چو عادت سرنگونیها دهم] همچون عاد تو را سرنگونی‌ها دهم یعنی چند بار سرنگون می‌کنم. [از اسپه تو یاغیانه برجهم] از شپاه تو همچون یاغیان بتازم تا به وقتِ نزع برسی، در آن حال ایمان به آخرت آری و توبه از عصیان کنی امّا در آن دم سود ندهد چنانکه می‌فرماید: [4725 تا به غیب ایمانِ تو مُحکم شود] ظرفِ مصراعِ اوّل اوّل مصراعِ ثانی است. اعنی [آن زمان کایمانت مایه غم شود] که ایمان باس گردد و تو را سود ندهد. [4726 آن زمان خود جملگان مؤمن شوند] در حالتِ نزع هر کس ایمان آورند زآنکه احوالِ آخرت را معاینه می‌بینند. [آن زمان خود سرکشان بر سر

دوند ترکِ کبر کنند و فرمان‌برداری نمایند. [4727 آن زمان زاری کنند و **افتقار** فقر نمایند و تکبر را بگذارند. **همچو دزد و راهزن در زیر دار**] چون ایشان را از بهر صلب زیر دار آرند، پشیمان شوند و تضرع و زاری کنند اما سود ندارد. [4728 **لیک گر در غیب گردی مُستوی**] لیک اگر در ایمان بالغیب راست بودی یعنی پیش از آمدن به حالت نزع در دین استوار و راست بودی. **[مالک دارین و شحنه خود توی]** حاکم دنیا و آخرت و شحنه خویش تو بودی که خود را ضبط کردی و کار خود را ساختی پس به سلطنت ابدیه رسیدی. [4729 **شحنگی و پادشاهی مُقیم**] مرهون است. **[نه دو روزه و مستعار است و سقیم]** یعنی شحنگی آخرت و پادشاهی مؤید زمان اندک نیست و معتل و مختل نیست. لاجرم چون شحنگی و پادشاهی آخرت یافتی. [4730 **رستی از بیگار و کار خود کنی]** خلاص شوی از جنگ اترک عوام و از غوغای دنیا برای نام و به کار خویش مشغول شوی. **[هم تو شاه و هم تو طبل خود زنی]** بزرگی تو از احوال تو معلوم شود و محتاج به تعریف غیر نشوی. **حکایت:** زبیده که زن هارون الرشید است وقتی با زنان نشسته بود صحبت می‌کردند و شعرها می‌خواندند. اتفاقاً وقت نماز رسید، مؤذن بانگ نماز می‌خواند. زبیده بفرمود تا همه زنان خاموش گشتند و خود همچون مؤذن الفاظ اذان می‌گفت. چون از دنیا برفت وی را به خواب دیدند، گفتند: خدای تعالی با تو چه کرد؟ گفت: مرا بیامزید و بهشت را به من ارزانی داشت. گفتند: به سبب آن که در راه مکه چاه‌های آب کنده بودی از بهر حاجیان؟ گفت: نه، به سبب آن زانکه در او غضب و ظلم بود ثوابش به خداوند اسباب دادند. پس گفتند: تو را برای چه آمزید؟ گفت: برای آن که در آن وقت غفلت یاد آخرت کردم، وقت اذان مؤذن (292b) همه زنان گوینده را خاموش کردم و گوش خویش برای بانگ نماز پاک کردم و همچون مؤذن الفاظ بانگ اذان گفتم. حق تعالی فرشتگان را گفته: اگر ایمان در دل زبیده محکم نبودی مرا در وقت غفلت یاد نکردی، مرا بدین سبب بیامرزید. [4731 **چون گلو تنگ آورد بر ما جهان**] خدمت مولانا پیش از این گفته بود که این طعام مانع گلزار معنوی است. پس از این سخن معرفت و پند گوید که به آن تعلق دارد یعنی چون عاقبت این جهان گلوی ما را بفشرد و تنگ گرداند. **[خاک خوردی کاشکی خلق و دهان]** در حقیقت خود چنان است چنانکه می‌فرماید: [4732 **این دهان خود خاک‌خواری**]

آمدست] یعنی هر طعام که این دهان می خورد خاک است. [لیک خاکی را که آن رنگین شدست] در حقیقت خاک است، صورتش ملون به رنگ گشته است. [4733 این کباب و این شراب و این شکر] مرهون است. [خاک رنگین است و نقشین ای پسر] به ترکی طیرا قدر رنگلی دخی آله ای اغلان. پس هر طعام که می خوری در حقیقت خاک است. [4734 چونکه خوردی و شد آنها لحم و پوست] پس از آن [رنگ لحمش داد و این هم خاک کوست] خدای تعالی آن خاک رنگین را رنگ گوشت بداد و این نیز در حقیقت به حکم و خلق الانسان من طین خاک است. در بعض نسخ به جای داد دارد است. [4735 هم ز خاکی بخیه بر گل می زند] بخیه به ترکی نکنده. [جمله را هم باز خاکی می کند] غذا را و غذاخور را خاک می کند و پس از آن یک رنگ شوند. [4736 هندو و قفقاق و رومی و حبش] اگرچه هر یکی را رنگ دیگر هست اما [جمله یک رنگند اندر گور خوش] که همه خاک شوند. [4737 تا بدانی کآن همه رنگ و نگار] در صورت ظاهر و در حیات. [جمله روپوش است و مکر و مستعار] پرده ای و حیلای و عاریت است باقی نیست. [4738 رنگ باقی صبغة الله است و بس] به حکم آیت سوره بقره که **صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً** (بقره ۱۳۸/۲) رنگ باقی رنگ حق تعالی است. حکایت: کافران با مسلمانان در اوایل اسلام مفاخرت را آغاز کردند که ما را صبغهای هست، شما را نه. و صبغه ایشان آن بود که مولود خود را بعد از هفت روز در آب معبویه غوطه دادندی به اعتقاد آن که آن آب پاک کننده مولود است از غیر دین عیسی و آن را قایم مقام ختان دانستندی و گفتندی: صبغته بالنصرانیه. حق تعالی فرمود که **صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ** (بقره ۱۳۸/۲)، بگویند ای مسلمانان که ما متابعم صبغة الله را که آن دین خداست و کیست نیکوتر از خدای تعالی از جهت دین و تلقین و تطهیر مؤمنان از ادنا پس تلوین و ما حق را به اتباع صبغه پرستش گرانیم. [غیر آن بر بسته دان همچون جرس] غیر آن اصلی و باقی عارضی و بر بسته و به قید گرفته است همچون جرس. [4739 رنگ صدق و رنگ تقوی و یقین] بیان صبغة الله است. [تا ابد باقی بود بر عابدین] پس از این آن رنگ باقی را بیان کند که آن ضد صبغة الله باشد. [4740 رنگ شک و رنگ کفران و نفاق] مرهون است. [تا ابد باقی بود

بر جانِ عاق] عاصی. [4741 چون سیه‌روی فرعون دغا] (293a) حيله‌گر. [رنگِ آن باقی و جسمِ او فنا] و نامِ زشتِ فرعون باقی است و جسمِ او فانی شده است. [4742 برق و فرّ رویِ خوبِ صادقین] مرهون است. [تن فنا شد و آن به جا تا یومِ دین] صادقانِ فانی گشته و آن نور و زینت و جاهت ایشان به جای و ثابت است نزدِ حضرت خدا تا به روزِ قیامت. [4743 زشت آن زشت است و خوب آن خوب و بس] زشت آن زشت که کفر و نفاق است و خوب آن خوب که صدق و یقین است. [دایم آن ضحاک و این اندر عَبَس] دایم آن اهلِ صدق و یقین خندان است و این کفر و نفاق در ترش‌رویی. [4744 خاک را رنگ و فن و سنگی دهد] زر و سیم و جواهر و دیگر متاع و طعام که در حقیقت خاکند خدای تعالی این خاک را رنگ و صنعت و کمال و لطافت و قیمت می‌دهد. **نظم:** زر و سیمند سنگِ زرد و سفید - اندرین سنگ‌ها بند امید ❀ دمی از سنگ سختتر باید - که ز سنگیش راحت افزاید ❀ دل ازین سنگ اگر تو بر نکنی - سرِ حسرت بسی به سنگ زنی. [طفل‌خویان را بر آن جنگی دهد] آنان که طفل‌خوی و کودک‌عادتند، بر آن جنگ کردن می‌دهد یعنی اطفالِ دنیا بر خاکِ رنگین یا همدیگر جنگ می‌کنند. **حکایت:** نقل است از موسی علیه السلام که گفت: از بهر دنیا جنگ کردن نمی‌باید زآنکه خدای تعالی نفایسِ او را از خبایسِ او بیرون آورده است، نمی‌بینم سیم و زر از خاک بیرون آورد و مسک را از حیوانی کوچک بیرون آورد و عنبر را از گاو بیرون آورد و انگبین را از کمسی بیرون آورد و شکر از نی بیرون آورد و کافور را از درختی حقیر بیرون آورد و حریر را از کرم بیرون آورد. [4745 از خمیری اشتر و شیری پزند] از خمیری صورتِ اشتر و شیر سازند و بپزند و کودکان را گویند: این اشتر و شیر است از او بترسید. [کودکان از حرصِ آن کف می‌گزند] کودکان از حرص و طمعِ او دستِ یکدیگر گزند و آن اشتر و شیر را می‌گیرند و می‌خورند. [4746 شیر و اشتر نان شود اندر دهان] در دهانِ کودکان که او را می‌خورند [در نگیرد این سخن با کودکان] اثر نکند این سخن به طفلان که از ترسانیدن از مهلکات نمی‌ترسند همچنان اطفالِ دنیا از طعام و مالِ حرام و از شهوات و مهلکاتی نمی‌ترسند و پندِ بالغان نمی‌شنوند امّا اگرچه کودکان پندگیر نیستند ایشان را معذور دانستنی است زیرا [4747 کودکِ اندر جهل و پندار و شکی است] طفل در نادانی و گمان و ریب است که عقلِ او

ناقص است. [شکر باری قوّت او اندکی است] شکر که عذرِ کودک هست که قوّت او قلیل است. لاجرم کودک معذور است. [4748 طفل را استیزه و صد آفت است] کودک را عناد و آفت بسیار است از بهر عناد و آفات سخن پدران قبول نمی‌کند و محلّ احتراز و ضرر را نمی‌داند. [شکر این که بی‌فن و بی‌قوّت است] پس کودکان را معذور داشتن رواست اما [4749 وای از این پیرانِ طفلِ نادیب] وای از این موی سپید آن که کودکِ بی‌ادبند. [گشته از قوّت بلایِ هر رقیب] با وجود قوّت و از (293b) بهر او بلای هر نگهبان و قهر کننده ایشان گشته‌اند که نصیح انبیا و اولیا را نمی‌شنوند بلکه بلا و زحمت ایشان شوند بلکه ضرر می‌رسانند بیت: گذشت عهدِ جوانی ز لُهو سیر نه‌ای - رسید نوبتِ پیری به توبه نگرانی. حکایت: یک پیر عزیزی را گفت: من در ایّامِ جوانی خواب‌های خوب می‌دیدم، اکنون پیر شدم اما آنچنان خوابِ خوب نمی‌بینم. آن عزیز گفت: سرّ او این است که اوّل گناه تو اندک بود و صفای دل غالب بود، چون به مرور زمان عصیان بسیار گشت، قساوتِ دل غالب شد، لاجرم دل محبوب گشت. [4750 چون سلاح و جهل جمع آید به هم] یعنی کسی که جاهل باشد و مال و منصب یابد پس سلاح با جهل جمع شود. [گشت فرعونى جهان‌سوز از ستم] آن کس یک فرعونِ جهان‌سوز شود از ظلم. حکایت: ابو الحسن نوری به یارانِ خود می‌گفت: توانگران را و زینت‌های ایشان را منگرید که در زیرِ جان‌های ایشان گرگانِ درنده هستند، العیاذ باللّٰه من شرّهم.

[4751 شکر کن ای مردِ درویش از قصور] و از تنگ‌دستی [که ز فرعونى رهیدی وز کُفورا] که از دعویِ خدایی و کفرانِ نعم خلاص شدی با وجود که زهد از دنیا و فقرِ راحتِ دل است و تن و رغبت به دنیا زیادتِ غم است و محن. حکایت: از شبلی پرسیدند از فقر، گفت: الرّاحة فی الدّنيا و الآخرة. و چه خوش گفت آن چه گفت. شعر: قاء الفقير فناؤه لبقاءه - والقاف قرب محلّة للقلّة ❀ و الیاء یعلم انه عبد له - فی جملة العنقاء من طُلُقاءه ❀ والراء راحة جسمه من کدّه - و عَنایه و بلاده و شقائه. [4752 شکر که مظلومی و ظالم نه‌ای] ای فقیر. [ایمن از فرعونى و هر فتنه‌ای] زآنکه اسبابِ کبر و آلاتِ فسق نداری. حکایت: بزرگی گفته: کسی را که خدای تعالی مال و نعمت دهد اما آن کس عاصی شود مانند بنده‌ای است که پادشاهی وی را شمشیر بُران دهد و آن بنده بدان شمشیر بر پادشاه حواله شود و قصدِ

کشتنش کند. [4753] **إشکم تی لافِ اَللهی نزد** شکم تهی لافِ الوهیت زده است یعنی پیش از این اغنیا و اهل منصب دعویِ خدایی کردند مثل فرعون و نمرود زآنکه ایشان را مال و ملک و اسباب قدرت و غفلت بود اما فقیران چنان دعویِ باطل نکردند زیرا سبب غرور و غفلت و اسباب قدرت و عظمت نداشتند که دعویِ خدایی کنند و همچنین توانگران را مال و قدرت هست می‌توانند که هر چه می‌خواهند از فسق و معصیت بکنند فقیران را آن قدرت نیست. **حکایت:** سهل تُستری گفته: الصبر علی العافیة و النعمة اشد من الصبر علی البلاء و القلة. [کاتشش را نیست از هیزم مدد] زآنکه اسباب و ملک و مال ندارد که آتش شهوت او را بالا کند. لاجرم چون آتشی را از هیزم مدد نرسد آن آتش رو مرده و منطفی شود. **حکایت:** بزرگی گفته: کسی را که مال و غنا بلکه در دلش حب دنیا نباشد آتش نفس او کشته گردد. [4754] **إشکم خالی بود زندان دیو** شکم تهی زندان شیطان است. [کش غم نان مانع است از مکر و ریو] که شکم خالی یعنی فقیر را غم نان (294a) مانع بود از مکر و حيله کردن شیطان با وی. **حکایت:** بزرگان گفته‌اند: چون شکم گرسنه شود همه اعضا سیر گردد اما چون شکم سیر شود همه اعضا گرسنه گردد. [4755] **إشکم پُر لوت دان بازار دیو** شکم سیر را بازار دیو بدان. [تاجران دیو را در وی غریو] بازرگانان شیطان را در شکم سیر فریاد و غریو است. یعنی ولالت بر عصیان کنند و رغبت نمایند به آن. [4756] **تاجران ساحر لاشی فروش** مرهون است. [عقل‌ها را تیره کرده از خروش] شیطانان که تاجران ساحرانند که نیست را می‌فروشند و عقل‌ها را تیره کنند از خروش و هجوم. [4757] **خُم روان کرده ز سحری چون فرس** خم را همچون اسب روان کرده‌اند. [کرده کرباسی ز مهتاب و غلس] از ماهتاب و تاریکی شب کرباس کرده‌اند یعنی ماهتاب و تاریکی شب را همچون کرباس نمایند. [4758] **چون بریشم خاک را برمی‌تنند** به ترکی ابریشم گبی طیراگی دوقورلر. [خاک در چشم می‌زنند] یعنی خاک را در چشم می‌زنند که آن چشم تمییز کننده است. [4759] **چندلی را رنگ عودی می‌دهند** درخت صندل را چون عودی می‌دهند. [بر کلوخیمان حسودی می‌دهند] زر و سیم که سنگ و کلوخ است ما را بر آن سنگ و کلوخ حسد بردن می‌دهند و لهذا با یکدیگر در جنگیم از روی ظاهر یا از درون که در غمیم و رضا به قضا نمی‌دهیم. **حکایت:** یحیی بن معاذ

گفته: هر که راضی شود به قسمتِ خدای تعالی و حسد را از دل بیرون کند شاد و راحت شود در دنیا و آخرت. [4760] **پای آنکه خاک را رنگی دهد** [پاک آن خدا که خاک را رنگ دهد. **همچو کودکان بر آن جنگی دهد**] همچون کودکانِ ما بر آن خاک جنگ می‌دهد یعنی ما بر سیم و زر جنگ می‌کنیم چنانکه کودکان دامن را به خاک و خرف پاره‌ها پُر کنند و با همدیگر بر آن جنگ کنند و حسد می‌برند چنانکه می‌فرماید: [4761] **دامنی پُر خاک ما چون طفلکان** [دامن و کیسه را ما با خاک پر کرده‌ایم و همچون کودکانیم. **در نظرمان خاک همچون زرّ کان**] چون در حسّ ما چنین غلط هست که باشد که ما به درجهٔ انبیا و اولیا برسیم زیرا [4762] **طفل را با بالغان نبود مَجال** [جولانگاه و حرکت. **طفل را حق کی نشاند با رجال**] و بدان که مراد ما از کودک آن کس است که از جهتِ نفسانیت و شهوت به بلوغ و رجولیت نرسیده باشد اگرچه در صورت پیر و کهنه باشد چنانکه [4763] **میوه گر کهنه شود تا هست خام** [یعنی میوه‌ای را که پیش از پخته شدن ببرند آن میوه به مرور زمان کهنه شود اما چون خام است. **پخته نبود غوره گویندش به نام**] پس کسی که خامی او رفته باشد کودک است اگرچه در صورت پیر شده باشد. [4764] **گر شود صدساله آن خام تُرُش** [اگر مرد صدساله باشد آن ناپخته و شیرین نشده. **طفل و غوره‌ست او بر هر تیزهش**] کودک و غوره است نزد هر تیزعقل. [4765] **گرچه باشد مو و ریش او سپید** [اگرچه پیر شده است اما طفل است که آنچنان پیر را پیر نابالغ گویند. **هم در آن طفلی خوف است و امید**] هم آن را در آن طفلی بیم و امید است (294b) یعنی به حکم من جاوز الربیعین و لم یغلب خیره و شرّه فلیتبؤ مقعده من النار و به موجب من استوی یوماه فهو مغبون و من کان امسه خیرا من یومه فهو ملعون، بیم هست که او را سوء خاتمه باشد که بی‌ایمان بمیرد العیاذ باللّه اما به حسبِ وَلَا تَیْسُّوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ (یوسف ۸۷/۱۲) و لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ (زمر ۵۳/۳۹) امید هست. **حکایت:** آورده‌اند که روز قیامت پیری را نامه به دستش دهند سر در پیش افکند، فرمان عزّت به ملائکه در آید او را در سایهٔ عرش بنشانید و از من بگویند که جرمت از برای حرمت موی سفید عفو کردم. [4766] **که رسم یا نارسیده مانده‌ام**] یا نارسیده بمانم. [ای عجب با من کند کرم آن کرم] و کریم. [4767] **با چنین ناقابلی و دوریی** و مهجوری. [بخشد این غوره مرا

انگوریی] بدهد آن کریم غوره مرا پختگی. [4768 نیستم اومیدوار از هیچ سو] که مرا هیچ حال و حالتی نیست که از آن جهت امید رحمت کنم یا من امیدوار نیستم از هیچ کس. [وآن کرم می‌گویدم لَا تَيَّأَسُوا] کرم خدای تعالی یا آن کریم به حکم آیت سوره یوسف وَلَا تَيَّأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ (یوسف ۸۷/۱۲) می‌گوید نومید مشوید و إِنَّ اللَّهَ عَفُوٌّ يُحِبُّ الْعَفْوَ و عافوی و سخی را نیز دوست می‌دارد. حکایت: مرد نصرانی در بغداد مسلمان شد. ابو بکر شبانی پرسیدش که سبب اسلام تو چیست؟ گفت: من سخی بودم در میان نصاری، خدای تعالی مرا اسلام روزی کرد. شبلی نعره بزد و گفت: آن که در دین ناقص کریم بود خدای کریم او را دین کامل بداد. کسی که در دین کامل کریم بود آیا رب رحیم و کریم او را چه‌ها دهد؟ [4769 دایما خاقان ما کردست طو] مقصور است از لفظ طوی یعنی مهمانی و ضیافت. [گوشمان را می‌کشد لَا تَقْنَطُوا] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره زمر است: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ (زمر ۵۳/۳۹). پس بر موجب نهی مزبور نومیدی منهی است. بیت: ندارم هیچ گونه توشه راه - بجز لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ. [4770 گرچه ما زین ناامیدی در گویم] لفظ گو به فتح کاف عجمی به ترکی چوقر. [چون صلا زد دست اندازان رویم] به ترکی چون صلا آوردی المز صلا صلا گیده‌رز یعنی چون خدای تعالی ما را دعوت کند و هدایت و جذبه رساند زود زود به درگاه عبادت و ریاضت و به قرب حضرت و به بهشت و رحمت می‌رویم چون رب کریم در سوره تحریم يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا (تحریم ۸/۶۶) فرمود. [4771 دست اندازیم چون اسپان سیس] اسب شامی که به چُستی و دویدن مشهور است. [در دویدن سويِ مرعایِ آنیس] و چراگاهی با او انس گرفته و آشنایی یافته شده است که آن عالم الهی است. [4772 گام اندازیم و آنجا گام نی] لفظ گام به کاف فارسی به ترکی ادم. [جام پردازیم و آنجا جام نی] یعنی در عالم الهی و قرب پادشاهی جنبش جسمانی و شراب و قدح نفسانی نیست. [4773 زآنکه آنجا جمله اشیا جانی است] نه جسمانی. [معنی اندر معنی اندر معنی است] پس اعتبار به معنی است نه به صورت. چون از کلام سابق خدمت مولانا مفهوم شد که سبب کودکی و ناقصی حب دنیا و ماسوی است، مانع وصول نور خداست. پس از این تدبیر دفع آن فرماید و سخن را بدین (295a)

سوق فتح کند که می‌فرماید: [4774 هست صورت سایه معنی آفتاب] کسی که نور بی‌سایه و ضیای محض بخواهد که در او سایه و ظلمت نباشد بی‌صورت و بی‌اسباب شدن می‌باید چنانکه می‌فرماید: [نور بی‌سایه بود اندر خراب] تمثیل خدمت مولانا این است که اگر در جایی خانه باشد آفتاب درون خانه نرود که زیر سقف سایه و بی‌نور است، اما چون خانه خراب گردد که سقف او بر زمین فرو افتد نور آفتاب به همه جا تابد، سایه و ظلمت نماند. لاجرم نور الهی و تجلی جمال شاهی کسی را که بی‌اسباب و مال باشد صافی شود. [4775 چونکه آنجا خشت بر خشتی نماند] همه فانی شد. [نور مه را سایه زشتی نماند] و نور مه بی‌قباحت سایه پیدا گشت. رسول الله علیه السلام فرمود: انّ الله سبعین الف حجاب من نور و ظلمة لو كشفها لأحرقت سبحات وجهه ما انتهى الیه بصره من خلقه. پس حجاب ظلمانی مراتب عوالم اشباح باشد و حجاب نورانی وسایط عوالم ارواح بود تا بنده را انسلاخ از حجب تعینات این عوالم که از حضرت حق و جناب مطلق با سالک مسدود است حاصل نشود دست ندهد چنانکه فرمود: وَاللّٰهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ (برج ۲۰/۸۵). [4776 خشت اگر زرّین بود برکنندنی است] و انداختنی است. [چون بهای خشت وحی و روشنی است] چون به جای آن خشت وحی و روشنی و الهام الهی می‌آید یعنی کسی که مال ملک را ترک کند چون به جای او فضل الهی و کشف و کرامت و بهای او فیض شاهی و فتح ولایت آید آن مال و ملک را ترک کردن می‌شاید. رسول الله علیه السلام فرمود: لو لا انّ الشّیاطین یحومون علی قلوب بنی آدم لنظروا الی ملکوت السّموات. بیت: آفاق پر از جلوه یار است و لیکن - ای وای که ما طاقت دیدار نداریم. تا پرده بر نداری مشاهده دیدار نکنی و مرتبه قرب نیابی. و در حدیث قدسی وارد است که چند بار شنیده‌ای لایزال عبدی یتقرّب الیّ بالتّوافل حتّٰی احبّه فاذا احبته کنت سمعه و بصره و لسانه و یده فبی یسمع و بی یبصر و بی ینطق و بی یمیطش. لاجرم از جانب حق همیشه قرب حاصل است. اما بعد بنده از عدم وجدان توفیق است و بزرگان گفته‌اند: قرب بنده به حق به اندازه بعد اوست از خلق و این صفات قلب است نه احکام ظواهر و بدان که قرب حق سبحانه و تعالی به علم و قدرت عامّه خلاق را عام است و قرب او عزّ شانه به لطف و نصرت مخصوص اهل ایمان است و قرب او به خصایص تأنیس خاصّ اولیاست.

[4777] کوه بهر دفع سایه مُندک است] کوه طور به حکم فَلَکَمَا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا (اعراف ۱۴۳/۷) بهر دفع سایه و ظلمت پاره پاره شده بود. [پاره گشتن بهر این نور اندک است] از برای نور الهی پاره پاره شدن کارِ سهل است. [4778] بر برونِ کُهِ چو زد نورِ صَمَد] بر برونِ کوه طور چون یزدان نورِ الله الصمد. [پاره شد تا در درونش هم زند] پاره گشت تا در درونِ او نیز نورانی گردد. پس چیزی چون چیزی را طالب باشد از بهر او می شکافد چنانکه [4779] گرسنه چون بر کفش زد قرصِ نان] چون گرسنه طالبِ نان است. [واشکافد از هوس چشم و دهان] می گشاید از مهرِ نان چشم را و دهان را تا اندرونش رود نان. حکایت: عزیزی را گفتند: سببِ ترکِ دنیا کردن و باعثِ شروعِ کارِ مولی (295b) کردن چه بود؟ گفت: چون دیدم که این جهان دارِ قرار نیست کَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَام كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ وَ عَدَّ نَفْسَكَ مِنَ أَصْحَابِ الْقُبُورِ، و من در این عالم مسافرم، مسافه سفر دور است و به حکمِ اَنَّ القبرِ اَوَّلُ مَنْزِلٍ مِنَ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ و هر منزل از مرض و مرگ و قبر و عرصه عرصات منزلی است سهمناک که لاجرم مرا همراه لازم است و دیدم که دوستانِ جهان چند قسم است. یکی در صحت دوستی نماید، نه در مرض. یکی در مرض تا به موت دوست شود. یکی به نماز می آید نه به گور. یکی تا به لبِ گور آید. هیچ دوستی و یاری نیست که با من دوست شود در گور و در برزخ و در عرصه عرصات و در صراط و بر دوزخ تا مرا به بهشت رساند. پس آن دوست که در این جای ها یار شود ایمانِ صحیح و عملِ صالح است و حضرت خدای متمم هر مصالح. لاجرم همه را ترک کردم وی را اختیار کردم و آن کس که ترک همه ماسوی کرد قرینِ مولی و مستغرقِ نورِ حضرت خدا شد. همچون خدمت مولانا و لهذا می- فرماید: [4780] صد هزاران پاره گشتن ارزد این] بسیار و بی شمار پاره شدن می ارزد این نور الهی. [از میانِ چرخ برخیز ای زمین] که هرگز در میانِ ما و نورِ حضرت خدا حایل و حجاب نماند. [4781] تا که نورِ چرخ گردد سایه سوز] یعنی هرگز تاریکی نماند. [شب ز سایه تست ای یاغی روز] شب از سایه تست ای زمین که دشمنِ روزی. چنانکه حکما گفته اند: چون شمس غارب شود که ورای زمین رود سایه زمین بدین جانب افتد، لاجرم شب و تاریکی پیدا شود، پس چنانکه زمین پرده و حجابِ نورِ آفتابِ چرخ است، همچنین زمین و هر چه از او

حاصل گردد بلکه تن آدم پرده و حجاب نور حضرت خداست، اگر اینها نبودی جانب دل را ظلمت نگرفتی. [4782 این زمین چون گاهواره طفلکان] چون زمین همچون گاهواره است [بالغان را تنگ می‌دارد مکان] بالغان را تنگ می‌کند مکان را زآنکه چون در خانه گاهواره بسیار باشد در آن خانه جای حرکت تنگ شود. [4783 بهر طفلان حق زمین را مهد خواند] به حکم آیت سوره طه الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا (طه ۵۳/۲۰) و به موجب اَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا (نبا ۶/۷۸) حق تعالی زمین را گاهواره خواند. [در گواره شیر بر طفلان فشانند] در گاهواره زمین شیر بدنی و غذای جسمانی و مال و متاع فانی را بر کودکان افشانند که به ایشان رسانید. [4784 خانه تنگ آمد از این گهواره‌ها] چون خانه از این گهواره تنگ شد. [طفلکان را زود بالغ کن شها] تا از گهواره خلاص شوند و گاهواره‌ها از خانه بیرون روند تا درون خانه فضای واسع بماند، لاجرم تا دل همه ماسوی را ترک نکند مظهر حضرت خدا نشود که لا یسعی ارضی و لا سمائی الحدیث. [4785 ای گواره خانه را ضیق مدار] و تنگ مکن. [تا تواند کرد بالغ انتشار] پراکنده شدن و حرکت کردن به عینی اسباب و متاع خانه را تنگ گردانند، مجال و جای حرکت نشود. لاجرم دل بالغان را حب دنیا و لعبهای او تنگ کند تا حبی ماسوی از خانه دل نرود بالغان حرکت نکنند.

[وسوسه‌ای که پادشاه‌زاده را پیدا شد از سبب استغنائی و کشفی که از دل شاه حاصل شده بود و قصد ناشکری و سرکشی می‌کرد شاه را از راه الهام (296a) و سر خبر شد دلش درد کرد او را زخمی زد چنانکه صورت شاه‌زاده را خبر نبود الی آخره] چون دانسته بودی که مراد از برادر بزرگین نفس است و از میانین روح، چون نفس بمرد و جان به جای او آمد از حضرت شاه الطاف بی‌شمار یافت اما وی را نیز غرور پیدا شد و نفس خود نفس به حکم شعر: نفس اژدرهاست او کی مرده است، کی بمیرد و زنده شدنش و زاده گشتنش آسان است.

[4786 چون مسلم گشت بی‌بیع و شری] به کسر را خواندن می‌باید از بهر قافیه. [از درون شاه در جانش جری] وظیفه یعنی بنده که عبادت کند خدای تعالی وی را فیض و کرامت

دهد، این نه به طریق بیع و معاوضه است زآنکه بنده را چه عبادت باشد که شناسته حضرت خدا بود، قبولش محض لطف اوست و عوض دادن عین انعام انست. و خدمت و عمل بنده بر مولی ایجاب اجرت نمی کند. [4787 قوت می خوردی ز نور جان شاه] مرهون است. [ماه جاننش همچو از خورشید ماه] قوت و غذا می خورد از نور جان شاه جان شاهزاده چنانکه به حکم نور القمر مستفاد من الشمس ماه از آفتاب قوت نور می خورد. [4788 راتبه جانی ز شاه بی ندید] وظیفه جانی از شاه بی مانند. [دم به دم در جان مستش می رسید] در جان مسه شهزاده رسید. [4789 آن نه که ترسا و مشرک می خورند] آن وظیفه نه که آن را نصاری و مشرکان می خورند. [زان غذایی که ملایک می خورند] یعنی جسمانی نبود غذای روحانی بود. لاجرم آن غذا که از شاه حقیقی به اهل ایمان می رسد نور ایمان و طاعت است و ضیای تقوی و عبادت. [4790 اندرون خویش استغنا بدید] آن شهزاده. [گشت طغیانی ز استغنا پدید] از بی نیازی گمراهی پیدا شد چنانکه ارباب سلوک گفته اند: چون نور طاعت بر نور جان غالب شود دریای روحانیت تموج زدن گیرد و امواج غلبه کردن. لاجرم این را تجلی روح گویند، گاهی روح تجلی کند به وجهی که همه صفات بشریت محو شود و گاهی جان خود را به اخلاق الهیه متصف بیند و گاهی همه چیز را ساجد خود بیند در آن حالت دعوی انا الحق زدن گیرد و به تسویل نفس و تلبیس ابلیس خود را خدا پندارد، مشرب جان در آن زمان موافق مشرب نفس شود. [4791 که نه من هم شاه و هم شهزاده ام] استفهام انکاری است یعنی این سخن را گفت که من هم شاهم هم شهزاده ام و به کمال رسیده ام. [چون عنان خود بدین شه داده ام] چرا زمام اختیار خود را به دست این شاه بدام و همچون بنده او شدم و پیوسته در طاعتش پیمودم مرید شیخی شدم؟ [4792 چون مرا ماهی برآمد با لمع] چون مرا یک ماه طالع شد به انوار. [من چرا باشم غباری را تبع] و چرا سر نشوم و بالا نروم؟ حکایت: مشایخ گفته اند: کسی که به نفس خود اعجاب کند حق تعالی محبوب شود و اعجاب دیدن مقام خود است و

بزرگ داشتنِ قدر و جاه (296b) و بسیار شمردنِ طاعت و نظر کردن به وی و فراموش کردنِ گناه-
 های پیشین اگر مرد ملاحظهٔ گناه‌ها کند که به حضورِ دل کرده است و طاعتِ خود را ببندد به
 اندکی بهزار پیرشانی کرده است انصاف کند که این طاعت‌ها کی کفارتِ آن گناه‌ها باشد
 فکیف که سببِ رفعِ درجات باشد ترکِ اعجاب را موجبِ قوی این بس است که ابلیس **أَنَا خَيْرٌ**
 (اعراف ۱۲/۷) گفت، بر او چه جاری گشت و قارون به حکم **فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ**
 (قصص ۷۹/۲۸) معجباً مفتخرّاً به تکبرِ بیامد، زمین وی را فرو بُرد و فرعون **الْأَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ**
 (زخرف ۵۱/۴۳) گفت و دعویِ خدایی کرد، آخرِ کاش چون شد. [4793 آب در جویِ من
 است و وقتِ ناز] چون آبِ عزیز در نهرِ من است و وقتِ ناز کردنِ من. [نازِ غیر از چه کشم
 من بی‌نیاز] و مستغنی. [4794 سر چرا بندم چو دردِ سر نماند] سری که بیمار باشد آن را
 بند کنند. چون دردِ سر نماند بند را حاجت نباشد. پس تکثیرِ عبادت را احتیاج نیست. [وقتِ
 رویِ زرد و چشمِ تر نماند] کسی که در غم و محنت باشد روی او زرد و چشم او از اشک
 تر باشد. چون از غم و بلا آزادی یابد رویش زرد و چشم او تر نماند. مراد این است که در دلِ
 شاهزاده چنین خاطره پیدا شد بدان که خواطرِ خطابی است که وارد می‌شود بر ضمایر و این
 گاهی با لقای ملک باشد و آن را الهام گویند. و گاهی با لقای شیاطین بود و آن را وسواس
 خوانند و گاهی از احادیثِ نفس باشد و آن را هواجس نام نهند. و گاهی از قبلِ حق بود و القای
 او آن را خواطرِ حق گویند و وارد گاهی از حق باشد و گاهی از غیر وارد اعم از خواطر است
 زآنکه خواطرِ مختص است به نوعِ خطاب یابد آن چه متضمّن معنی خطاب باشد و وارد و
 اختصاص بدان نیست. [4795 چون شکرلب گشته‌ام عارضِ قمر] و خوب‌روی شده‌ام. [باز
 باید کرد دگانِ دگر] من نیز در دگانی مستقل نشستم یعنی سلطنت و شاهی و شیخی و
 پادشاهی کنم. و خدمت مولانا پس از این حصّه را بیان کند. [4796 زین منی چون نفس
 زاییدن گرفت] از این کبر و منی چون نفس که مرده بود به وجود آمدن و زنده شدن آغاز کرد.

[صد هزاران ژاژ خاییدن گرفت] و گفتنِ باطل گرفت. حکایت: سید الطایفه جنید بغدادی گفت: تنبل آن است که نفیِ خواطر کنی خواه خیر باشد خواه شر نه تمیز در میانِ این دو زآنکه نکرد کون از مُکُون محجوب کند و خواطر بر وی مستوی شود. [4797 صد بیابان زآن سوی حرص و حسد] مسافه بسیار از جانبِ حرص و حسد. [تا بدانجا چشم بد هم می‌رسد] تا به منتهای بصر می‌رسد. لاجرم در آن شاهزاده سه خصالِ قبیحه که اصلِ همه بدی‌هاست جمع شد، یکی کبر که اصلِ او از ابلیس بود، دوم حرص که اصلِ او از آدم بود که از گندم منهی عنه بخورد، و سوم حسد که قایلِ هابیل را از بهر حسد بکشت. بدان که طایفه تصوّف هر گاه که نفسِ اطلاق کنند مرادِ ایشان اخلاق و خصالِ مذمومه بود و اقبیح اخلاق و خصالِ مذمومه (297a) اعجاب است و توهّم آن که او را نیز نزدِ خدای تعالی یا نزدِ خلق قدری است و احتمال هست که نفسِ عینِ اخلاق و خصالِ مذمومه نباشد بلکه محلّ این اخلاق و این خصایب بود، چنانکه روح لطیف است مودع در این قالب که محلّ اخلاقِ حمیده است یعنی یا نفس و روح یکی است که اگر به اخلاقِ قبیحه متّصف شود نفس گویند و اگر به اوصافِ حمیده متّصف گردد روح گویند. یا نفس دیگر است که محلّ اخلاقِ ذمیمه است و روح دیگر است که محلّ خصایصِ جمیله است اما آن نفس را تبدیلِ اخلاق گردانیدن گاهی تعجّب بسیار میسر شود.

[4798 بحرِ شه که مرجعِ هر آب اوست] که هر جویی به وی می‌رسد. [چون نداند آنچه اندر سیل و جُوست] چرا نداند آن چه در اندکی است که این از آن است یعنی چرا نداند آن کس که مظهرِ اندک تجلّی و مظهرِ آثارِ حزینه است که همه آثار و افعال اثری از آثارِ حضرت خداست. بزرگان گفته‌اند که طائفه‌ای که با نیستی ساخته‌اند و دل از هستی پرداخته‌اند و روی از قیودِ وجود تافته وجود تافته و ذوق و شهود در عینِ نابود در یافته مشاهده این معنی کرده‌اند که مبدا و معادِ هر موجود و مرجع و معادِ هر مشهود غیر از عدم و نابود نیست. لاجرم وَاللّٰهِ تُرْجَعُونَ (بقره ۲/۲۴۵) را کشفِ حقیقتِ او پنداشته و اِلَیَّ مَرْجِعُكُمْ (لقمان ۳۱/۱۵) و

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ (فجر ۲۸/۸۹) را خطابِ او انگاشته اماتت و احیا و اعاده و ابداء را نسبت بدو کنند. [4799 شاه را دل درد کرد از فکرِ او] یعنی چون آن شاهزاده میانین چنین فکر کرد دلِ شاه از آن فکر مجروح متألّم شد. [ناسپاسی عطایِ بکرِ او] کفرانِ احسانِ دوشیزه‌ای.

[4800 گفت آخر ای خَسِ واهی ادب] و سستِ بی‌تریت. [این سزایِ دادِ من بود ای عجب] که من تو را نیکی کردم تو مرا بدی کردی چنانکه می‌فرماید: [4801 من چه کردم با تو زین گنجِ نفیس] یعنی جز انعام و احسان نکرده‌ام. [تو چه کردی با من از خویِ خسیس] که هر چه کردی بدی و کفران بود. [4802 من ترا ماهی نهادم در کنار] من در کنارِ تو یک ماه نهادم. [که غروبش نیست تا روزِ شمار] که فرو رفتنِ آن ماه نیست تا بروزِ حساب و آن ماه ایمان و طاعت است و نورِ تجلّی و عبادت. حضرت خدا در سورة حجرات فرمود: لَا تَمْنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ (حجرات ۱۷/۴۹)، بگو مَنّت منهد بر من اسلام خود را بلکه خدای تعالی مَنّت می‌نهد بر شما به آن که راه نموده است شما را به ایمان. بیت: مَنّت منه که خدمتِ سلطان همی‌کنی - مَنّت شناس از آن که خدمت بداشت. [4803 در جزایِ آن عطایِ نورِ پاک] من تو را که نورِ پاک عطا کردم در عوضِ آن نورِ پاک. [تو زدی در دیده‌ من خار و خاک] که کفران و کبر کردی. [4804 من ترا بر چرخ گشته نردبان] که تو را رسانیدم به آسمان. [تو شده در حَرَبِ من تیر و کمان] چنانکه نمرود تیر پَران کرد به سوی آسمان. [4805 دردِ غیرت آمد اندر شه پدید] و ظاهر.

[عکسِ دردِ شاه اندر وی رسید] و آن شاهزاده را اثر و ضرر کرد. [4806 مرغِ دولت در عتابش برطپید] مرغِ دولت و سعادت که الهامِ الهی و حلاوتِ عبادت بود در عتابِ آن شاهزاده متحرّک و مضطرب شد که وی را قبض حاصل گشت، فیضِ اوّلین (297b) از وی کم شد.

[پرده‌ آن گوشه گشته بردرید] پرده‌ تعرّزِ آن گوشه گشته و همه چیز هشته را درید. لاجرم درونِ شاهزاده تاریک شد و قبض و قساوتِ قلب ظاهر گشت. [4807 چون درونِ خود بدید آن

خوش‌پسر] یعنی روح منور. [از سیه‌کاریِ خود گرد و اثر] از عملِ سیه‌خویش‌غبار و اثر چنانکه رسول الله علیه السلام فرمود: **اِنَّ الْعَبْدَ اِذَا اَذْنَبَ نَكَتَتْ فِي قَلْبِهِ نَكَتٌ سَوْدَاءٌ فَانْ هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ صَقَلَ وَانْ عَادَ زَبَدٌ فِيهِ حَتَّى قَلْبُهُ**. همچنین چون در روح عجب عبادت پیدا شد حجابِ کبریا و غیرتِ پردهٔ عزّت او را درید که از مقام خود ساقط شد. [4808] از وظیفهٔ لطف و نعمت کم شده] از طرفِ شاه و فیضِ الله. [خانهٔ شادی او پُر غم شده] دارُ السُّرُورِ او دارُ الْحُزْنِ گشته. حکایت: حکیمی گفته: کسی که هفت چیز را بی هفت چیز کند سود نمی‌بیند: یکی آن که گوید من از عذابِ خدا می‌ترسم امّ ترکِ گناه نکند، این سخن وی را سود نکند. دوم آن که امیدِ ثواب کند امّا طلب نکند یعنی گوید من امیدِ ثوابِ خدا دارم امّا آن را طلب نکند تعمال به اعمالِ صالحات. سوم آن که نیتش باشد امّا قصد نکند یعنی به دلِ خود عملِ طاعت را نیت کند امّا به نفسِ خود قصد نکند. چهارم آن که دعا کند امّا جهد نکند یعنی دعا کند که خدای تعالی وی را توفیقِ عبادت کند امّا خود اجتهاد و سعی نکند، دعای او سود نکند. پس می‌باید که اجتهاد و سعی کند تا خدای تعالی توفیق دهد چنانکه فرمود: **وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا** (عنکبوت ۶۹/۲۹). پنجم آن که به زبان استغفار کند امّا پشیمانی بر گناه نکند یعنی دلِ او از گناه نادم نشود. ششم آن که ظاهرِ خود را آراید باطنش پس زشت، ظاهر او را سود نکند. هفتم آن که عمل نکند به مشقّت امّا اخلاصِ طاعتش نباشد. حکایت: عزیزی گفت: عمل به چهار چیز محتاج است: یکی علم است که عملِ بی‌علم مفید نیست. دوم نیت زآنکه عملِ بی‌نیت درست نیست. سوم صبر در عمل که بی‌تعدیل و بی‌تأنی عمل معتبر نیست. چهارم اخلاص زآنکه عملِ بی‌اخلاص مقبول نیست. و رسول الله علیه السلام بدین‌ها اشارت فرموده است و بر این مزید کرده که **النَّاسُ كُلُّهُمْ هَلَكِي إِلَّا الْعَالَمُونَ وَالْعَالَمُونَ كُلُّهُمْ هَلَكِي إِلَّا الْعَامِلُونَ وَالْعَامِلُونَ كُلُّهُمْ هَلَكِي إِلَّا الْمُخْلِصُونَ وَالْمُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ**. لاجرم آفاتِ عمل بسیار است. یکی عجب است که مانعِ قرب

است چون آن شاهزاده چنین حالت دید [4809 با خود آمد او ز مستی عُقار] و هشیار شد از مستی شرابِ اعجاب. [ز آن گنه گشته سرش خانه خمار] از آن گناه سر او خانه خمار شده و تیره عقل گشته و در حدیث قدسی وارد است العظمة ازاری والكبرياء ردائی فمن ناز عینی فیهما ادخلت فی النار. لاجرم عجبِ عبادت از جمله سیئات است. پس بنده‌ای را لازم است که چنانکه گناه خود را به یاد نیارد و بدان عجب نکند طاعتش را نیز به یاد نیارد و بدان اعجاب ننماید. و بزرگان گفته‌اند: علامتِ عبادتِ مقبوله سقوطِ عبادت است از دیده و وجدانِ حلاوتِ (298a) عبادت است در دل. حکایت: بزرگی گفت: کسی که می‌خواهد تا ثوابِ عملِ خود باید در آخرت می‌باید که عملِ او خالص لله باشد یعنی بی‌ریا و باز آن عمل را فراموش کند تا آن عمل را عجب ابطال نکند زآنکه حفظِ طاعت سخت‌تر است از کردنِ زیرا که عمل همچو آبگینه است، سریعُ الانکسار و پس از شکستن قابلِ بستن نیست. لاجرم عمل را ریّا می‌شکند و عجب شکند و سالک به سببِ عجب از مقامِ خود افتد و اگر به سببِ کشف و کرامت و فیض و فضیلت به حکمِ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكِ مُقْتَدِرٍ (قمر ۵۴/۵۵) تقرّب الهی حاصل کرده و به قربِ معنوی نزدیک او بوده باشد از او دور و مهجور شد. [4810 خورده گندم حله زو بیرون شده] همچون آدم علیه السلام. [خلد بر وی بادیه و هامون شده] بهشت بر وی بیابان و صحرا گشته که از بهشت دور به صحرای جهان افتاده. [4811 دید کآن شربت ورا بیمار کرد] پس در وجودِ خود بیماری را مشاهده کرد. [زهرِ آن ما و منیها کار کرد]. در وی حکایت: شخصی جنید را گفت که پیرانِ خراسان را بر آن یافتم که حجاب سه است: یکی حجابِ خلق است، دوم دنیا، سوم نفس. جواب داد که این حجابِ دلِ عام است خاص محبوب چیزی دیگر است روية الاعمال و مطالعة الثواب علیهم و روية التعمّة دون المنعم. و واسطی گفته: مطالعة الاعواض علی الطاعات من نسیان الفضل. [4812 جانِ چون طاووس در گلزارِ ناز] جان همچون طاووس در گلزارِ ناز بود. [همچو چغدی شد به ویرانه مجاز]

همچون بوم گشت در ویرانه مجاز یا همچون بوم برفت به ویرانه مجاز که از مقام قرب حضرت به درجه سفلی افتاد. **حکایت:** مردی حکایت کرده که جوانی را دیدم که بر وی عبا بود و در دستش ابریقی همی رفت. گفتم: تو کیستی؟ گفت: انسانم، قصد ورع می کنم و نمی خورم مگر آن چیز را که مردمان بیندازند. گاهی باشد مور شتاب کند از من، پس از خوردن او می خورم، آیا بر من چیزی باشد در این عمل؟ مرد با نفس خود گفت: آیا در جهان کسی باشد که بدین غایت رسیده باشد در ورع؟ یعنی به خاطر من در حق وی شک می آمد، هنوز خاطر من تمام نشده بود که جوان را دیدم بر زمینی از سیم تاب و مرا گفت: الغیبة حرام. و غایب شد و آن از غیبت این را جزاست که به خاطر من آمده بود از تکذیب او. و حصه این قصه این است که کسی که این چیزها را ترک کند حجابها باشد میان خلق و حق تا حضرت خدا اکرام به وی کند به نور اشراف بر خواطر خلق و آن کس که سوء ظن کند و اعتراض آرد از شرف صحبت ایشان محروم گردد. [4813 همچو آدم دور ماند او از بهشت] چنانکه آدم علیه السلام به سبب خوردن گندم دور مانده بود از بهشت. [در زمین می راند گاوی بهر کشت] که زراعت همی کرد.

حکایت: آدم و حوا در بهشت (298b) بودند که او دار امن و سرور بود. و خدای تعالی گفته بود: **إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى** ﴿١﴾ **إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى** ﴿٢﴾ **وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَصْحَى** (طه ۱۱۷/۲، ۱۱۸، ۱۱۹). و حضرت خدا نعمت های جنت را به ایشان حلال کرده بود که **يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا** (بقره ۳۵/۲). و از درخت گندم نهی کرد که **وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ** (بقره ۳۵/۲). شیطان آدم را اضلال کرد پس دور نیست که همکنان را در این دار غرور بفریبد و صالحان را از بهشت قربت حضرت بیرون آرد. [4814 اشک می راند او که ای هندوی زاو] استاد یعنی ای شیطان روسیاه و استاد گمراه و نفس بدخواه. [شیر را کردی اسیر دُم گاوا] که به حکم العزّ علی الخیل و الذل فی اذنان البقر، شیر خدایی را گرفتار

به ذلّ زراعت کردی. [4815 کردی ای نفسِ بدِ باردِ نفس] مفعولِ کردی اولِ مصراعِ ثانی است. و در بعض نسخ: [کرده‌ای ای نفسِ سرِّ بدِ نفس]. [ناحفاظی با شه فریادرس] یعنی نگاه داشتن نکردی به آن شاه که به توفیقِ هدایت فریادرس شده بود. [4816 دام بگزیدی ز حرصِ گندمی] دام و بند را اختیار کردی از طمعِ یک گندم. [بر تو شد هر گندم او کژدمی] بر تو هر گندمِ وی عقرب شد. حکایت: شقیق بلخی گفت: حصارِ عمل سه چیز است: یکی آن که توفیقِ عمل را از حضرت خدا ببند تا عجبش شکسته گردد. دوم کار را به رضا کند یعنی اگر کاری باشد که رضای خدا در آن باشد بکند و الا ترک کند تا هوایش شکسته شود. سوم ثوابِ عمل را از خدا خواهد یعنی عمل را لَوْجِهَ اللَّهِ کند تا طمع و ریا شکسته گردد. [4817 در سرت آمد هوایِ ما و من] و کبر نخوت. [قید بین بر پایِ خود پنجاه من] از جهتِ کبر یا سنّ گران پای تو مقید شد. حکایت: بزرگی گفته: بنده‌ای که تاجِ شاه بپوشد و بر تختِ او نشیند پادشاه او را محکم خشم گیرد و عذاب کند. لاجرم عجب در طاعت و کبر نخوتِ مرد را از حضرت حق دور کند و باعثِ مقت شود مگر سقوطِ مقامِ خود ببند زود استغفار کند. [4818 نوحه می‌کرد این نَمَط بر جانِ خویش] آن شاهزاده دل‌ریش [که چرا گشتم ضدِ سلطانِ خویش] و آن بزرگ گفته: دل حاسد می‌شود به کبر و حسد و عجب و خود نداند مستی و خواب چنانکه مست مجروح شود و از کمالِ مستی آلامِ جراحت را در نیابد اما چون هشیار شود در یابد. لاجرم سالک نیز تا از قربِ حضرت نیفتد حالِ خود را ادراک نمی‌کند. [4819 آمد او با خویش و استغفار کرد] از گناهِ خویش. بدان که توبه ندامت بر فعل و عزم به ترک است. چون این توبه قرینِ گریه و زاری شود یارِ اجابت گردد، و لهذا می‌فرماید: [با انابت چیزِ دیگر یار کرد] که آن تضرّع و زاری است و گریه و بی‌قراری. [4820 درد کآن از وحشتِ ایمان بود] دردی که آن درد از دوری و نفرتِ ایمان بود [رحم کن کآن درد بی‌درمان بود] به حکمِ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ رحمت (299a) و

شفقت بکن که آن درد بی‌درمان باشد. لاجرم همه حظّ نفس را و نفسِ نفس را نیز ترک کردن می‌باید چنانکه دیگران به تن طاعت کنند، او به نفس عبادت کند که در دل جز رضا نماند و عُجب نکند که آفتِ نفسِ انسان عُجب است و آن را برکندن مشکل است. [4821 مر بشر را خود مبا جامه درست] انسان را مباد جامه درست که سببِ کبر گردد. [چون رهید از صبر در حین صدر جُست] چون از صبر فقر خلاص گشت فی الحال صدر بخواست که نفس چون به مکنت رسد اظهارِ عصیان کند. [4822 مر بشر را پنجه و ناخن مباد] و قدرت و اسبابِ ظلم و آلتِ تعدّی مباد. [که نه دین اندیشد آنگه نی سداد] محکمی راستی. [4823 آدمی اندر بلا گشته به است] آدم در بلا مقتول شدن به است زیرا [نفس کافر نعمت است و گمره است] نفس نعمت را کافر و منکر است و گمراه است چنانکه حضرات خدا نمرود را بی‌مادر به ناز و نعمت پرورید، چون گرورده شد او را عاصی گشت خلیلُ الله را به آتش انداخت و دعویِ خدایی کرد و به سوی آسمان تیر پرانید بدان آرزو که حضرت خدا بگُشد، و تفصیل قصّه را خدمت مولانا بیان خواهد کرد:

[خطابِ حق تعالی به عزرائیل علیه السلام که تو را رحم بر که] لفظ که اینجا اسم است. [بیشتر آمد از این خلاق که جانشان قبض کردی و جواب دادنِ عزرائیل حضرت را] در این سرخی شروع در بیانِ قصّه نمرود کند.

[4824 حق به عزرائیل می‌گفت ای نقیب] و سالارِ فرشتگان. [بر که رحم آمد ترا از هر کُئیب] غمگین. [4825 گفت بر جمله دلم سوزد به درد] در وقتِ قبضِ روح. [لیک ترسم امر را اِهمال کرد] چون تو قبضِ روح فرمانی فرمان تو را اِهمال نمی‌کنم و زود فرمان‌برداری می‌کنم. در این محل اشارت می‌کند بدان سخن که گفته‌اند: عزرائیل به غایت مشفق است تا به حدّی که در حینِ قبضِ روح گرید و گوید: کاشکی من فدای این کس بودمی. اما در اجرای امرِ الهی هرگز اِهمال نکند. [4826 تا بگویم کاشکی یزدان مرا] مرهون است. [در عوض

قربان کند بهرِ فتی] و به جای او بکشد مرا. پس عزرائیل را شفقتِ وافر است اما با وجود این شفقت در قبضِ روح اهمال و تهاون نمی‌کند. لاجرم دوستی با وی مفید نیست. حکایت: بزرگی می‌گفت: بنده حضرت خدا شدن به است از برادرِ عزرائیل گشتن. [4827 گفت بر که بیشتر رحم آمدت] حضرت خدا گفت: ای عزرائیل، بر که بیشتر رحم آمد تو را؟ [از که دل پُر سوز و بریان‌تر شدت] از بهر که دلِ تو پُرسوز و بریان‌تر شد؟ [4828 گفت روزی کشتی بر موج تیز] عزرائیل گفت: روزی یک کشتی را بر موج تیز و تلاطمِ تمواج [من شکستم ز امر تا شد ریز ریز] بشکستم از جهتِ فرمانِ تو تا آن کشتی پاره پاره گشت و اهالیِ او به دریا افتادند. [4829 پس بگفتی قبض کن جانِ همه] از اهالیِ کشتی. [جز زنی و غیرِ طفلی زانِ رمه] غیر زنی و کودک را از آن رمه. و لفظِ رمه (299b) به ترکی سوری. [4830 هر دو بر یک تخته‌ای درماندند] [تخته را آن موج‌ها می‌رانند] یعنی من نیز جانِ همه را قبض کردم جز آن زن و طفلش و آن هر دو بر یک تخته بماندند و آن دو بر این تخته بودند. [4831 باز گفתי جانِ مادر قبض کن] یعنی زن را غرق کن و جان‌ش بستان. [طفل را بگذار تنها ز امرِ کُن] چون تو چنین فرمودی جانِ آن زن را قبض کردم و کودک را از مادرش بگسلیدم و تنها گذاشتم از امرِ تو که به حکمِ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (یس ۸۲/۳۶) او را امرِ کُن اطلاق کنند. [4832 چون ز مادر بسکلیدم طفل را] چون از مادر قطع و دور کردم آن کودک را [خود تو می‌دانی چه تلخ آمد مرا] تو که عالمِ هر سرّ نهانی می‌دانی که این چگونه تلخ و سخت آمد مرا. [4833 بس بدیدم دودِ ماتمهای زفت] یعنی بسیار روحِ بزرگان قبض کردم که بر آن مردگان خویشان و مردمان گریان شدند و دودِ آه به آسمان بُردند. پس من دودِ ماتم‌های بزرگ دیدم. [تلخیِ آن طفل از فکرم نرفت] چون عزرائیل چنان گفت [4834 گفت حقّ آن طفل را از فضلِ خویش] و از کرمِ خود [موج را گفتم فکن در بیشه‌ایش] لاجرم موج به موجبِ فرمانِ من آن کودک را به یک بیشه افکند. [4835 بیشه‌ای پُر سوسن و ربیحان و گل] و همچنان آن بیشه [پُر درختِ میوه‌دار خوش‌اُکُل] و خوب خوردنی بود. لفظِ اُکُل به ضمّ همزه و کاف هر چیز را گویند که خوردنی بود. [4836 چشمه‌های آبِ شیرین زلال] در آن بیشه بود. [پروریدم طفل را با صد دلال] بسیاری ناز و اعزاز. [4837 صد

هزاران مرغِ مطرب خوش صدا] و خوب‌آواز [اندر آن روضه فکنده صد نوا] لاجرم آن بیشه بود بهشت‌آسا. [4838 پسترش کردم ز برگِ نسترن] پسترِ آن کودک را کردم از برگِ گلِ نسرين. [کرده او را ایمن از صدمهٔ فتن] ایمن داشتم او را از کوفتنِ فتنه‌ها. [4839 گفته من خورشید را کو را مگز] لفظِ مگز نهی است از گزیدن به ترکیِ اصرمه. [باد را گفته بر او آهسته وز] لفظِ وز امر است از وزیدن و معنی مراد با لفظِ آهسته به ترکیِ یاپ یاپ اس. [4840 ابر را گفته بر او باران مریز] لفظِ مریز نهی است از ریختن یعنی ابر را فرمودم که بر او باران مبار تا آن کودک از آب رنجیده نشود. [برق را گفته بر او مگرای تیز] لفظِ مگرای نهی است از گراییدن یعنی درخش را فرمودم بر آن کودک تیز میل مکن تا چشمش از آبِ درخش نرنجد. [4841 زین چمن آیدی مبر آن اعتدال] از این چمن ای فصلِ خزان مبر اعتدال را که دایما در اعتدالِ حقیقی بود، تا آن طفل از گرم و سرد رنجیده نگردد. [پنجه ای بهمن برین روضه ممال] لفظِ ممال نهی است از مالیدن یعنی پنجه را ای ماوِ میانهٔ شتا بر این باغچه مینه که این روضه متغیر نشود. حضرت خدا قادر است که خلافِ عادت چنین کارها کند چنانکه اینچنین حالتِ شیبانِ راعی را داده بود.

[کراماتِ شیخِ شیبانِ راعی (300a) قَدْ سَ اللَّهُ رُوحَهُ] صیغهٔ جمع یعنی لفظِ کرامات آورد زیرا حایل شدنِ دایره یک کرامت است و گوسفند بیرون نیامدن یک کرامت است.

[4842 همچو شیبانِ راعی از گرگِ عنید] همچون شیبانِ راعی از گرگِ ستیزه کرد. در بعض نسخ: [همچو آن شیبان که از گرگِ عنید]. [وقتِ جمعه برِ رعا خط می کشید] چون به نمازِ جمعه رفتن خواستی بر چرنده خط کشیدی. [4843 تا برون ناید از آن خطِ گوسفند] و همچنان [نه در آید گرگ و دزد با گزند] با ضرر. در بعض نسخ: [نی در آید دزد و گرگ با گزند]. [4844 بر مثالِ دایرهٔ تعویذِ هود] یعنی خطِ شیبانِ راعی مانند دایرهٔ نگاه داشتنِ هود بود. مراد این است که چنانکه هود علیه السلام از بهر نگاه داشتنِ مسلمانان خطِ کشیدی شیبانِ راعی نیز از برای نگاه داشتنِ گوسفندان خطِ می کشید. [کاندر آن صرصرِ امانِ آل بود]

که اندر آن بادِ سخت امان اهل و اتباعِ آن هود بود که ایشان را ضرر نکرد و همه مسلمانان چهار هزار کس بودند از مرد و زن. [4845 هشت روزی اندر این خط تن زنید] به حکم سوره الحاقه سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا (حاقه ۷/۶۹) مسخر گردانید باد را بر قومِ هود که عاد است هفت شب و هشت روزی از وقتِ صبح چهارشنبه تا وقتِ غروبِ شنبه، دیگر روزها و شب‌ها متوالی و هود اتباعِ خود را گفته: هشت روز اندر این دایره خاموش شوید. [وز برون مثله تماشا می‌کنید] و از برون دایره تماشا بکنید که بادِ سخت در کافران چگونه مثله کند. مثله دست و پا و گوش و بینی بریدن را و تغییر و معیوب کردن را گویند. مراد اینجا هلاک کردن است. لاجرم آن بادِ صرصر [4846 بر هوا بُردی فکندی بر حَجَر] کافران را. [تا دریدی لحم و عظم از همدگر] و جدا و پاره پاره کردی از یکدیگر. [4847 یک گُرّه را بر هوا درهم زدی] یک گروه را از کافران در هوا به یکدیگر همی‌زد. [تا چو خشخاش استخوان ریزان شدی] و حضرت ملکِ قَهّار را اینچنین سیاست بسیار است. [4848 آن سیاست را که لرزید آسمان] مرهون است. [مثنوی اندر نگنجد شرح آن] که از بسیاری خارج است از وصف و بیان اگرچه قصّه عاد در این کتاب چند بار مذکور شد و تفصیل قصّه به روایاتِ مختلفه مصرّح گشت. و در روایتی چنین منقول است که عاد که قومِ هود است بسیار شدند میانِ عَمّان و حَضْرَمَوْت. و ایشان را اصنام بود صدا و صمود و هبا گفتندی. حضرت خدا هود را به ایشان نبی فرستاد که افضلِ ایشان بود. از جهتِ حسبِ آن را تکذیب کردند. و در عناد و تجبّر زیادگی نمودند. خدای تعالی باران را سه سال از ایشان واگرفت. عادتِ مردمان چنان بود که چون ایشان را بلا رسیدی سوی بیْتُ اللّٰهِ توجّه کردند خواه مسلمانان خواه کافران. پس روی به مکه کردند و هفتاد کس را اختیار کردند که رئیسِ ایشان قَیْل بنِ عِتر بود. خدای تعالی سه ابر پیدا کرد، یکی سپید، یکی سرخ، (300b) یکی سیاه. قَیْل را ندا آمد که یا قَیْل اختر لنفسک و لقومک. گفت: سیاه را اختیار کردم که آبِ این بسیار است. لاجرم باد از وادیِ مغیث پیدا شد ایشان استبشار کردند و گفتند: هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا (احقاف ۲۴/۴۶). پس ایشان را بادِ صرصر آمد و هلاک کرد. هود و مسلمانان خلاص شدند و به مکه درآمدند و خدای تعالی را عبادت کردند تا آنجا بمردند. [4849 گر به طبع این می‌کنی ای بادِ سرد]

بدان که بعض حکما گفته بودند: کارِ باد بالطَّبع است. خدمت مولانا آن را جواب می‌دهد،
اولا به صورتِ خطابِ باد که اگر این عمل را بالطَّبع می‌کنی ای بادِ بارد [گردِ خطّ و دایرهٔ آن
هود گرد] اطرافِ دایرهٔ هود را نیز طواف کن یعنی اگر کارِ تو بالطَّبع بودی در دایرهٔ هود نیز آمدی
و آنان که در دایره بودند هلاک کردی و ثانیاً به حکیم خطاب کند که می‌گوید: [4850 ای
طبیعی فوقِ طبع این مُلک بین] ای حکیمِ طبیعی بالای طبع این ملکِ خدا را بین که
حضرت او طبایع مختلفه را دگرگون کند. [یا بیا و محو کن از مصحف این] که قصّهٔ عاد در
قرآن مجید به مواضع متعدده مذکور است و در سورهٔ الحاقّه بدین تفصیل مسطور است: وَأَمَّا
عَادُ فَأَهْلِكُوا بَرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿١﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا ﴿٢﴾ (حاقه
۷۶/۶۹)، اَمَّا عاد که قومِ هود است هلاک گشتند به بادِ سخت سرد از حد گشته الخ. فَتَرَى
الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَانَهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٣﴾ فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٤﴾ (حاقه ۸۷/۶۹)،
پس تو می‌دیدی قومِ عاد را اگر حاضر بودی در آن وقت مردگان افتاده گویا ایشان از بزرگی
اجسام پنجه‌های درختِ خرمانند بر زمین افتاده یا خاکی شده، پس هیچ می‌بینی مر ایشان را
کسی باقی مانده چون عاد هلاک شدند به باد نه هود و مؤمنان که نصّ قرآن بر این گواه است
انکار نتوان کرد اگر این قصّه و چنین شدند را انکار کردن می‌خواهی این قصّه را از مصحف
محو کن و همچنان [4851 مُقْرِیان را منع کن بندی بنه] حافظان را منع کن و بند نه تا این
قصّه را نخوانند. [یا معلّم را بمال و سَهْم ده] یا معلّم را شکنجه کن و بیم بده تا تعلیم نکند.
[4852 عاجزی و خیره کین عجز از کجاست] اگر کار بالطَّبع بودی مقتضای طبیعت
تخلّف نکردی و تو را در آن عجز نبودی تو خود عاجزی این عجز از کجاست؟ پس از این آن را
بیان کند: [عجزِ تو تابی از آن روزِ جزاست] عجزِ تو یک تاب و اثر است از آن عجز که در
روزِ جزا خواهد شد، ولهذا حضرت خدا چون در کلامِ قدیم قصّهٔ هلاکِ اممِ سابقه را بیان کرد.
پس از آن گفت: وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (بقره ۷/۲). گویند آن باد که عاد را آمد از سمومِ دوزخ
بود که مقدارِ سوراخِ سوزن آمده بود و آتش که به هلاکِ قومِ شعیب علیه السّلام آمد از آتشِ
جهنّم، مقدارِ سوراخِ سوزن بود. چون تو ای حکیم نمی‌توانی که عذابِ دنیا را تحمّل کنی و
عجزِ خود در این جهان می‌بینی، پس از این چه خواهد شد نمی‌دانی اَمَّا بدان که [4853]

عجزها داری تو در پیش ای لجوج] و معاند. [وقت شد پنهانیان را نک خروج] وقت گشت پنهانیان (301a) را که آن عذابِ عظیم و عذابِ الیم و عذابِ غلیظ و عذابِ مقیم است یعنی عذاب‌های آخرت پیدا شوند. [4854 خرم آن کین عجز و حیرت قوتِ اوست] خرم آن مؤمن معتقد که عجز در کار و حیرت در صنع کردگار غذای اوست. [در دو عالم خفته اندر ظلّ دوست] که در دنیا در کارِ اوست و در آخرت اعتمادش بر اوست، پس عاقل را می‌باید که ملاحظه مفهوم کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (آل عمران ۱۸۵/۳) کند، و مطالعه مضمون کُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿۱﴾ وَبَيِّنْ لَهُ رَبُّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (رحمن ۲۶/۵۵، ۲۷)، و فکر فحوای إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (اعراف ۳۴/۷) کند، و به حکم وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى (بقره ۱۹۷/۲). آخر کار و آخرت را به یاد آرد و در تدبیر مصالحِ آخرت تا خیر را روا ندارد که پس از مردن تدارک نباشد. [4855 هم در آخر هم در آخر عجز دید] هم در اصطبلِ دنیا به عجز متعرف شد که به عملِ خویش مغرور نگشت هم آخر و آخرت جزای عمل نخواست بلکه گوید: بیت: چار چیز آورده‌ام یا رب به درگاه تو نیست - نیستی و عجز و تقصیر و گناه آورده‌ام. حکایت: بایزید گفت: به دل من الهامی و از سوی خدا اعلامی رسید که حزینه ما از هر جنس علم و عمل و اسرار و معارف و زهد و تقوی پُر است، اگر مرا می‌خواهی مرا چیزی بیار که آن در درگاه من نباشد. گفتم که آن چیز که در درگاه تو نباشد چیست؟ گفت: آن عجز و خواری و نیاز و نیستی و سوز و گداز است. [مرده شد دین عجایز را گزید] و بمرد. به حکم عَلَيْكُمْ بِاعْتِقَادِ الْعَجَائِزِ دین پیره‌زنان را اختیار کرد که ایشان قولِ حکیم و طبیب و منجم نمی‌دانند و به آن باور نمی‌کنند و از اعتقادِ خود که از انبیا منقول است رجوع نکنند. [4856 چون زلیخا یوسفش بر وی بتافت] یعنی کسی که همچون عجوز عاجز باشد و خود را عاجز بیند و اعتقاد او به حضرت خدا درست و محکم بود همچون زلیخا جوان شود که چون یوسفش بر وی بتافت و نور انداخت. [از عجوزی در جوانی راه یافت] که زن جوان گشت و منکوحه یوسف شد. لاجرم آن کس که همچون عجوزه درست اعتقاد بود اگر پیرمرد است جوانِ جنت و محبوبِ حضرت شود. [4857 زندگی در مردن و در محنت است] حیاتِ ابدیه به حکم مَوْتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا در مردن و به موجبِ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ

اَتَّقَاكُمْ راحت و عزّت در محنت و ریاضت است چنانکه [آب حیوان در درونِ ظلمت است] شعر: که آب چشمه حیوان درون تاریکی است.

[رجوع کردن به قصه پروردن حق تعالی نمود را بی واسطه مادر و دایه] عطف بر مادر است. [در طفلی] که حق تعالی حکایت می کند به عزرائیل علیه السلام.

[4858 حاصل آن روضه چو باغ عارفان] خلاصه کلام آن است که آن روضه که در وی نمود پرورده شد همچون باغ دل عارفان یا همچون جنان. [از سموم و صرصر آمد در امان] از باد گرم و کُشنده (301b) و از باد سخت و سرد در امان بود. [4859 یک پلنگی طفلکان نو زاده بود] از کلام حضرت خداست که می گوید: یک پلنگ که بچگان را نو زاده بود. [گفتم او را شیر ده طاعت نمود] فرمودم آن پلنگ را که این کودک را شیر بده. آن پلنگ فرمان مرا اطاعت کرد. [4860 پس بدادش شیر و خدمتهاش کرد] چنانکه به بچه خود می کند. [تا که بالغ گشت و زفت و شیرمرد] تا که آن کودک بالغ شد و عریض و پهلوان گشت. [4861 چون فطامش شد بگفتم با پری] چون از شیر بریده شد به پری فرمودم. [تا در آموزید نطق و داوری] تعلیم کرد سخن گفتن و حکم و حکومت کردن. [4862 پرورش دادم مر او را زان چمن] پرورش دادم آن کودک را از آن روضه و بیشه. [که به گفت اندر نگنجد فن من] یعنی به تفصیل و بیان و تقریر کلام نمی گنجد صنع من. در بعض نسخ: [کی بگفت اندر بگنجد فن من]. [4863 داده من ایوب را مهر پدر] مرهون است. [بهر مهمانی کرمان بی ضرر] یعنی ایوب را بر کرمان همچون پدر مهربان کردم. [4864 داده کرمان را بر او مهر ولد] مرهون است. [بر پدر من اینت قدرت اینت ید] یعنی کرمان را بر ایوب مهربان کردم همچون ولد بر پدر قدرت من این است و دست من این چنانکه [4865 مادران را دأب من آموختم] مادران را خوی پروردن کودکان من آموختم. [چون بود لطفی که من افروختم] چگونه شود آن لطف که من افروخته باشم. در بعض نسخ به جای لطفی شمعی واقع شد. [4866 صد عنایت کردم و صد رابطه] آن کودک را. [تا ببیند لطف من

بی واسطه] تا لطفِ مرا بی واسطه پدر و مادر بیند. چون چنین بیند ایمانِ او به مسبِّبِ الأسباب که منم محکم بود. [4867 تا نباشد از سبب در کشمکش] یعنی خلق که الطاف و اعطاف را از سبب بینند نه از مسبِّبِ الأسباب و از بهر سبب اضطراب کنند، من آن کودک را چنین لطف‌ها کردم تا از سبب در اضطراب نباشد و هر چیز را از من داند که مسبِّبِ الاسبابم. [تا بود هر استعانت از منش] تا هر یاری خواستن از من باشد آن کودک را. لاجرم سالک را می‌باید که وصولِ خود را به حضرت خدا از طاعت نبیند، از یاری باری داند. حکایت: شیخ الاسلام گفت: طَرِيقُ الْحَقِّ بَعِيدٌ وَ السَّيْرُ مَعَ اللَّهِ شَدِيدٌ. و گفت راه به حق دور است مگر او دست گیرد. [4868 ورنه تا خود هیچ عذری نبودش] اگر یاری او از من نباشد و از من نجوید یاری هرگز عذرش نباشد. [شکوَتی نبود ز هر یارِ بدش] شکایتِ او نباشد از هر یارِ بد بلکه هر بدی را از خود داند. حکایت: وقتی ابلیس پیشِ موسی علیه السَّلام آمد موسی از او پرسید که به چه چیزی بر مؤمنان غلبه می‌کنی؟ گفت: إِذَا اعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ وَ اسْتَكْبَرَ عَمَلُهُ وَ نَسِيَ ذَنْبَهُ. لاجرم خودبینی و بر عصمتِ خود اعتماد کردن شوم است، اعتماد بر عصمتِ حضرت خدا می‌باید کرد، و لهذا رسول الله علیه السَّلام می‌گفت: لَا تَكُنْ لِإِلٰهِ نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ وَ لَا أَقْلٌ مِنْ ذَلِكَ. پس عصمتِ حق را فراموش کردن نمی‌باید اوْلا و آخرًا. [4869 این حضانه دید با صد رابطه] این در کنار گرفتن و پروردن را بدید با ارتباطِ بسیار و اهتمامِ بی‌شمار. [که پیرودم ورا بی‌واسطه] (302a) بی واسطه مادر و پدر و بی‌مدخلِ بشر. [4870 شُکْرِ او آن بود ای بنده جلیل] و عبدِ بزرگ یعنی ای عزرائیل [که شد او نمرود و سوزنده خلیل] که آن طفل نمرود گشت و آتش‌اندازِ ابراهیم علیه السَّلام یعنی نمرود آن کودک است که در مقابلهٔ نعمت‌های من چنین عصیان و طغیان کرد. [4871 همچنان کین شاهزاده شُکرِ شاه] مرهون است. [کرد استکبار و استکثارِ جاه] این مصراع خبر و جواب است، شُکرِ شاه است یعنی چنانکه این شهزاده شُکرِ نعمت‌های شاهِ چین را بزرگ شمردنِ خویش کرد و بسیار شمردنِ منصبِ خود کرد. [4872 که چرا من تابعِ غیرِ شوم] و در تختِ حکومتِ شاهِ چین و مریدِ یک مردِ مرشد شوم؟ [چونکه صاحبِ مُلک و اقبالِ نَوْم] لاجرم آن شاهزاده را [4873 لطف‌های شه که ذکرِ آن گذشت] و بیان کرده شد. [از تَکَبُّرِ بر دلش پوشیده گشت] از کبر بر دلِ او مستور

گشت. لاجرم اگر امعانِ نظر کنی نفسِ خود را می‌دانی که خدای تعالی وی را بی‌پدر و مادر آفرید در عالم الهی پرورید و چنین‌دلته‌ها داد آخرُ الأمر همچون نمرود به عجب و تکبر افتاد. و بدان که حضرت خدا چنین را در شکمِ مادر آفرید در سه ظلمت: یکی ظلمتِ رحمی، یکی ظلمتِ شکم و وی را غذا داد از ناف تا دهان و معده‌اش آلوده نشوند به خون تا از شکمِ مادر بیرون آید بعضِ خون‌های مادر را شیرِ صافی کند و چون بزاید وی را الهام کند به گرفتنِ پستان و مکیدن آن. و از یک پستان غذا و از دیگری شرابش دهد. و کودک را الهام کند تمییز را میانِ دو پستان و طلبِ آن کند به زبانِ حال یعنی به گریستن. و خدای تعالی در دلِ مادر شفقت نهاده است که صبر نمی‌کند بر گریستنِ کودک. و خدای تعالی آفریدنِ دندان را تأخیر کرد از اوّل خلقت که در خوردنِ شیر دندان را حاجتش نبود باز دندان‌ها را آفرید که بعضی از بهر طحن است و بعضی از بهر بریدن و بعضی از بهر شکستن. و زبان را آفرید از بهر کلام و ردّ طعام به موضعِ طحن. و اگر تأمل کنی حضرت خدا را الطافِ بسیار است که پیش از کفایت می‌دهد و کم از طاقت تکلیف کند. و عجایبِ صنعِ حضرت خدا و غرایبِ لطفِ مولی را حد نیست اما انسان به مقابلهٔ چندین احسانِ طغیان و کفران می‌کند. [4874 همچنان نمرود آن الطاف را] که ذکرِ آن گذشت. [زیرِ پا بنهاد از جهل و عمی] زیرا [4875 این زمان کافر شد و ره می‌زند] راهِ اسلام می‌زند. [کبر و دعویِ خدایی می‌کند] تا به حدّی که [4876 رفته سویِ آسمان با جلال] و فلکِ بزرگ. [با سه کرکس تا کند با من قتال] و مرا بکُشد. [4877 صد هزاران طفلِ بی‌تلویم را] بی‌گناه را [کُشته تا یابد وی ابراهیم را] سببِ کشتنِ نمرود طفلِ بسیار را این بود. [4878 که مُنجم گفته کاندِر حکمِ سال] یعنی منجمان نمرود را گفتند: در احکامِ نجومیّه امسال یک حکم این است که [زاد خواهد دشمنی بهرِ قتال] به وجود می‌آید پسری که دشمنِ تو شود و دولتِ تو در دستِ او تباه گردد. [4879 هین بکن در دفعِ آن خصم احتیاط] از سخنِ منجم است (302b) و مفعولِ بکن احتیاط است. [هر که می‌زاید می‌کُشت از خُباط] هر پسر که می‌زاید آن نمرود می‌کُشت از کم عقلی. [4880 کوریِ او رست طفلِ وحیِ گش] به کوریِ او خلاص شد کودکِ وحیِ گش که ابراهیم علیه السّلام است. [ماند خون‌های دگر در گردنش] چندین کودک را بی‌گناه بکُشت، خون

ایشان بر گردن او بماند. [4881 از پدر یابید آن مُلک ای عجب] این نمرود بی ادب و نفسی غیر مذهب. [تا غرورش داد ظلماتِ نسب] تا غرور داد او را تاریکی های نسب. [4882 دیگران را گر اُم و آب شد حجاب] الف را یا خواندن می باید از بهر قافیه. [او ز ما یابید گوهرها به جیب] یعنی دیگران که شهزاده و حسیب و نسیب بودند به آن مغرور شدند، این نمرود را خود نسبِ عالی نبود همه سلطنت و شوکت را من داده بودم، اما چون نفسش بد بود چنین بی ادبی نمود. خدمت مولانا پس از نقلِ کلام حق تعالی حصّه قصّه و نتیجه تمثیل را بیان کند. [4883 گرگی درتدهست نفسِ بد یقین] ای سالکِ دین. [چه بهانه می نهی بر هر قرین] زآنکه هر بدی از نفسِ توست. حکایت: حق تعالی وحی کرد به موسی علیه السلام که یا موسی، ان اردت رضائی فخالف نفسک فانّی لم اخلق خلقا یناز عنی غیرها. ولهذا رسول الله علیه السلام گفت: رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ. قیل: و مَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ یا رسول الله؟ قال: جهاد النفس. و گفت: المجاهد مَنْ جاهد نفسه. بیت: زآنکه کشته کافران باشد شهید - کشته نفس است نزد حق طرید. [4884 در ضلالت هست صد کل را کُله] مرهون است. [نفسِ زشتِ کفرناکِ پُر سَفَه] یعنی در گمراهی بسیار کل را نفسِ زشتِ کفرناکِ پُر سَفَه کلاه هست و سرتاج. و نفس آنچنان سفیه است که پنجاه ساله عبادت را به شهوتِ یک لحظه می فروشد و ضایع می کند. [4885 زین سبب می گویم این بنده فقیر] ای آن که مال ملک نداری. [سلسله از گردنِ سگ برمگیر] سلسله فقر و ریاضت را از گردنِ سگ نفس بر مگیر زیرا [4886 گر معلّم گشت این سگ هم سگ است] اگر سگ معلّم شود همچنان سگ است. [باش ذلّت نفسُ کو بدرگ است] به حکم عزّ مَنْ ذلّت نفسُهُ تو مَنْ ذلّت نفسُهُ باش که آن نفس بدعرق است، اگر او را بگذاری به اصلِ خویش رجوع کند که بدی است. [4887 فرض می آری به جا گر طایفی] فرض را به جای می آری اگر طواف کننده ای، لفظِ گر طایفی مرهون است. [بر سهیلی چون ادیم طایفی] بر ستاره سهیل همچون ادیم که در طایف باشد و طایف نام ناحیه است به نزد مکّه. [4888 تا شَهیلَت واخرد از شرّ پوست] تا ستاره سهیل را تأثیر است در ادیم شدنِ پوست و در قبولِ رنگ. [تا شوی چون موزه ای هم پای دوست] (303a) لاجرم پوستِ نفس را به طوافِ ستاره دین و

کواکبِ اهلِ یقین اصلاح کردن می‌باید تا پای دوست را شاید. **حکایت:** در نقل است که عزیزی گفت: من همراه ابراهیم ادهم بوم در سفر. به مسجدی در آمدم. ما را گرسنگی رسیده بود. مرا کتابی داد که با وی بود. گفت: این کتاب را رهن کن و ما را چیزی بیار که بخوریم. من بیرون رفتم، مردی را دیدم که اشتری می‌راند که بر وی بار بود و همراه خود را می‌گفت: آن کس را که من می‌خواهم مردی اشقر است که وی را ابراهیم ادهم می‌گوید. چون سخن وی را شنیدم گفتم: چه می‌خواهی از او؟ گفت: من بنده پدرِ اویم و این اشتر و هر چه بر وی است از آنِ اوست. من وی را دلالت کردم بر ابراهیم ادهم. چون ابراهیم ادهم را دید بر روی افتاد و دستش را بوسید. ابراهیم ادهم گفت: تو کیستی؟ گفت: من بنده پدرِ توام، وقتی که پدرِ تو بمرد با من چهل هزار دینار بود، میراثِ توست و من بنده توام. ابراهیم ادهم گفت: اگر صادقی تو آزاد شو و هر چه با توست از آنِ تو باد، تو را بخشیدم، برو. چون آن مرد رفت ابراهیم ادهم گفت: خداوند من از تو رغیف می‌خواهم تو دنیا را بر من می‌ریزی. پس به حقّ تو اگر مرا بمیرانی از گرسنگی هرگز طلبِ چیزی نکنم. چون آن عزیز این حالت را مشاهده کرد صلاحِ نفسِ او هزار شد. [4889 جمله قرآن شرح خُبثِ نفسِهاست] اگر نمی‌دانی و در خوابِ غفلتی [بَنگَرِ اندرِ مصحفِ آن چشمت کجاست] تا به عینِ عبرت نظر کنی و بینی که هر اُمّتِ بی‌همت را و هر بدبختِ پُر ضلالت را حضرت خدا از بهر نفسِ شوم و هوای ظلوم کشته است و سیاست و عقوبت رسانیده است و عاقل را می‌باید که هر معصیت که سببِ سیاست و عقوبتِ ایشان شده است اجتناب کند تا در روزِ قیامت از آن سیاست‌ها خلاص یابد. [4890 ذکرِ نفسِ عادیان کالتِ بیافت] و قادر شدند. مفعولِ بَنگَر ذکر است. [در قتالِ انبیا مو می‌شکافت] بدان که چون عاد یعنی قومِ هود هلاک شدند ثمود که قومِ صالح است که ایشان را عادیان گویند دیارِ ایشان را گرفتند و به مالِ ایشان توانگر گشتند اما کافر بودند، صالح علیه السّلام ایشان را به دین دعوت کرد، معجزه طلبیدند و تعیینِ ناقه کردند. چون آن ناقه به وجود آمد عقر کردند و کشتند. و صالح علامتِ نزولِ عذاب را که تغییرِ روی ایشان بود خبر داد و چون ایشان تغییرِ روی را مشاهده کردند به قتلِ صالح سعی کردند. خدای تعالی وی را خلاص داد، به زمینِ فلسطین رفت و همچنان [4891 قرن قرن از شومِ نفسِ بی‌ادب] مرهن است.

[ناگهان اندر (303b) جهان می‌زد لَهَب] زبانه آتش چون سببِ عذاب‌های امت‌های پیشین ردّ دعوتِ حق و طعنه در انبیا و انکارِ اهلِ صفا بود. کسی که فرمانِ حضرت خدا را قبول نکند و به حکمِ الشَّیخ فی قَوْمِهِ کَالنَّبِيِّ فی أُمَّتِهِ پیغامبرِ زمانِ خود را انکار کند و از کبرِ نفسِ تجرّ کند گرفتارِ قهرِ الهی گردد. پس به حکمِ اَعْدِي عَدُوَّكَ نَفْسَكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ بزرگ‌ترین دشمنِ نفس است. کسی به خودی خود از دستِ او خلاص نمی‌شود. بنده را عصمتِ خدای تعالی می‌باید و خود را به صاحبِ سعادتِ تسلیم کردن و در ضبطِ او شدنِ همی‌باید و پیش از استکمالِ دعوی کمال کردن و سر از طاعتِ پیچیدن نمی‌شاید.

[رجوع کردن بدان قصّه که شاهزاده بدان طغیان زخم خورد از خاطرِ شاه] که رنجیده‌دل شدنِ شاه ضرر رسانید به وی. [پیش از استکمالِ فضایلِ دیگر] و تکمیلِ طریقت. [از دنیا برفت] و لَمْ اَرْنِی عِیُوبَ النَّاسِ عِیَا - کنقص القادرین علی الکمال.

[4892 قصّه کوتاه کن که رشکِ آن غیور] آن شاهِ غیرت کننده [بُرد او را بعدِ سالی سویی گور] رشکِ آن شاهِ غیور این شاهزاده را به قبر بُرد. پس از سالی که مدّتِ استکمالِ نفس است در او نُه اربعین متصوّر است. [4893 شاه چون از محو شد سویی وجود] مراد از شاه در اینجا پیرِ کامل است که مظهرِ لطف بود مصدرِ قهر گشت. پس از محو به وجود آمد. [چشمِ مریخیش آن خون کرده بود] که آن شاهزاده به سببِ رنجیدنِ دلِ او بمُرد. لاجرم چون کسی دلِ اهلِ الله را نگاه ندارد ضرر به او رسد. حکایت: ظهیرالدین نامِ میر در زمانِ چلبی عابد حاکمِ شهرِ قونیه شده بود شاربِ چلبی عابد قدری دراز شده بود. امیرِ مزبور از سرِ غضبِ مخدومِ مذکور را گفت که این سبلیّ دراز را چرا نمی‌بری؟ آخرِ شیخی سپاهی نیستی. چلبی عابد جواب فرمود که اگر مرا سبلیّ دراز است اما تو را سبلیّ دیده‌آز است، کارِ سبلیّ قوی سهل است اما علّتِ سبلی را همچو سل درمان نیست. اتفاقاً در آن اثنا ناگاه یکی در آمد و از خروجِ حسن تمورتاش بوالعجب خبری داد. فی الحال متغیّر گشته. سوار شد و آن روز پنجشنبه بود. روزِ دوشنبه خبر رسید که در دهانِ خود زخمِ تیرِ بی‌رحم خورده از جهان تبرا کرد، تیر را بر پای

خود زد. [4894 چون به ترکش بنگرید آن بی نظیر] آن شاه بی نظیر [دید کم از ترکشش یک چوبه تیر] یعنی یک تیر در مرگ شاهزاده کفایت کرد یا آن شاهزاده یک تیر بود گم شد.

[4895 گفت کو آن تیر و از حق باز جُست] مقول قول کو آن تیر است یعنی آن شاه گفت: کجاست آن تیر؟ و از حق آن را بجست. [گفت کاندلر حلق او کز تیر تست] حق گفت اندر گلولی او تیر تو رسید و بمُرد. (304a) پس کسی که اهل الله را رنجانید تیر او به آن کس برسد و آن را هلاک کند. حکایت: کسی امیر المؤمنین علی رضی الله عنه را رنجانید، علی همی گفت: یا رب عفوت عنه وَهَبْ لِي غَيْرَتَكَ یعنی من عفو کردم به من ببخش غیرت خود را. یعنی ضرر مرساں آن کس را، ولهذا گفته: مَنْ لَمْ يَنْتَقِمْ لِنَفْسِهِ اِنَّتَقَمَ اللَّهُ لَهُ وَ مَنْ لَمْ يَنْتَقِمْ لِنَفْسِهِ اِنَّتَقَصَرَ اللَّهُ لَهُ. [4896 عفو کرد آن شاه دریادل ولی] مرهون است. [آمده بُد تیر آه بر مقتلی] یعنی اما تیر آه بر جای قتل رسیده بود عفو کردن مفید نشد. پس اهل الله اگر عفو کنند اما رنجیدن دل ایشان اثر کند زیرا غیرت خدای تعالی هجوم کند چنانکه تیر جسته باز نمی آید، البته آن کس را ضرر آید. حکایت: شخصی بود سعید نام. روزی شیخ افلاکی را گفت: ای افلاکی حاضر باش که حلوی تو خواهم خوردن و در این ایام خواهی مردن و من کسی هستم که خود را به عارف می زدم تا عارفیان را چه رسد. شیخ افلاکی از سر عفو اصلا سخن نگفت. همان چلبی عابد جوابش داد که حلوی تو را پس از سه روز افلاکی خواهد خوردن. همان روز سعید شقی بیمار شد، سوم روز بمُرد. خدمت چلبی فرمود، تجهیز او را تدبیر کردند و حلوی او را ساختند. و چلبی بر وی گریست و گفت: آن مسکین از تیر قضا زخمی خورد، امید است که به ایمان رفته باشد و فرمود که الله الله کسی را نباید که به خدمت و قربت مغرور شود و از جاده ادب قدم بیرون بنهد تا سر و سر را به باد ندهد. رباعی: ای دل بی بهره از بهرام ترس - وز شهان در ساعتِ اکرام ترس ❁ لطف شاهان گرچه گستاخت کند - تو ز گشتاخی ناهنگام ترس. [4897 گشته شد در نوحه او می گریست] آن شاهزاده مقتول شد و این شاه در نوحه و ماتم او می گریست. [اوست جمله هم کُشنده و هم ولی است] آن شاه هم قاتل است هم ولی مقتول، پس جمله اوست. [4898 ور نباشد هر دو او پس کُل نیست] یعنی اگر آن شاه هم قاتل هم ولی نباشد پس او کُل نیست وجود که [هم کُشنده خلق و هم

ماتم گنی است] هم می کشد هم ماتم می کند یعنی هم بمیراند هم رحمت کند. [4899 شکر
 می کرد آن شهید زردخدا] زیرا [کآن بزد بر جسم و بر معنی نزد] تنش را مرده ساخت جان
 و ایمانش نکشت. [4900 جسم ظاهر عاقبت خود رفتنی است] و خاک گشتنی. [تا ابد
 معنی بخواهد شاد زیست] تا ابد جان شاد زنده شود. پس مشکل آن است که آفت به جان و
 ایمان آید. [4901 آن عتاب از رفت هم بر پوست رفت] که بدن هلاک شد. [دوست
 بی آزار سوی دوست رفت] جان به سوی حق بی رنجش برفت. بدان که مظهر تجلی ذات روح
 است. پس چون روح در تجلی فانی گردد جمیع مظاهر او نیز فانی شود چون (304b) روح در
 نظاره فانی گشت بین چه گفت: مصراع: نظاره جمال خدا جز نکرد. حق تعالی فرمود: وَنُفِخَ
 فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ (زمر ۶۹/۳۹). آری
 مستثنی این طایفه اند که با نیستی ساخته اند و دل از هستی پرداخته و پیش از قیامت قیامت ها
 دیده و بی اتصال و انفصال به حضرت رسیده و نقوش صور از لوح جان سترده و رخت جان به
 حضرت جانان برده و امانت را به اهلش سپرده اند و سرّ کُلّ شئی یرجعُ اِلَیْ اَصْلِهِ در میان نهاده و
 مجموع میراث را به وارث حقیقی داده که وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (آل عمران
 ۱۸۰/۳) و دفتر کُلّ شئی هَالِكٌ (قصص ۸۸/۲۸) را خوانده و فذلکهُ آن در وجه باقی إِلَّا
 وَجْهَهُ (قصص ۸۸/۲۸) نشانده. لاجرم روی از کُلّ مَنْ عَلَيْهَا فَاِنْ (رحمن ۲۶/۵۵) در تافته و
 سعادتِ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (رحمن ۲۷/۵۵) در یافته اند اما آنان که این
 کمال را نرسیده و آن جمال را ندیده اند پیش از استکمال به سوی ملک متعال رفته اند. بیت:
 گم شو از هستی کمال این است و بس - تو جان اصلا وصال این است و بس. [4902 گرچه
 او فتراکِ شاهنشاه گرفت] اگرچه آن شاهزاده همچون مرید فتراک شاه بزرگ را دست شیخ را و
 دست شیخ را گرفته بود. بیت: فتراک تست عروه وثقی که جبرئیل - در وی زند ز بهر شرف
 دستِ اعتصام. [آخر از عینُ الکمال او ره گرفت] آخر آن شاهزاده در خود کمال بدید و از
 دیدن کنال مغرور شد. تکمیل طریق ناکرده راه آخرت گرفت. تکمیل طریقت آن است که در دل
 جز حضرت خدا نباشد و مطلب او از حضرت خدا باشد نه دنیا و عقبی چنانکه رسول الله علیه
 السّلام فرمود: الدُّنْيَا حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الْآخِرَةِ وَالْآخِرَةُ حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا وَ كِلَاهُمَا

حَرَامَانِ عَلَى أَهْلِ اللَّهِ. حکایت: روزی سلطان محمود به صحرا رفت. هر جنس متاع دنیا را از کنیزک و غلام و سیم و زر و اسب و آلات حرب و نعمت و انواع اقمشه حاضر کرد. و بندگان خود را فرمود که هر چیزی را دوست دارد یغما کند و از آن او باشد. هر بنده به سوی مطلب خویش رفت و یغما کردن گرفت. ایاز پیش سلطان محمود رفت و شاه را سخت گرفت. چون سایر بندگان از یغما فارغ شدند به نظر شاه آمدند، دیدند که ایاز شاه را محکم گرفته است و شاه گفت: ای ایاز، چرا مرا سخت گرفتی؟ گفت: ای شاه، تو فرمودی هر که چیزی را دوست می‌دارد از آن او باشد، من از همه چیزی تو را دوست می‌دارم. شاه گفت: ای ایاز، چون من از آن تو شدم و همه این بندگان و ملک که از آن من است از آن تو شدست. لاجرم عاقل را می‌باید که طاعت را از بهر خدا کند و از همه فارغ گردد و خدای تعالی را گیرد و در وی هیچ غرضی نباشد (305a) تا همه از آن او گردد که مَنْ كَانَ لِلَّهِ كَانَ اللَّهُ لَهُ، ولهذا رسول الله عليه السلام فرمود: أَهْلُ الْجَنَّةِ بُلَّةٌ یعنی ابلهان به سبب عبادت طلب جنت کنند اما عاقلان حضرت خدا را خواهند که بهشت طفیل ایشان شود. چون دانسته بودی که مراد از شاهزاده بزرگین نفس است و از میانین روح است و چون نفس زبون شده همچون گشته گشته بود و روح به عبادت اشتغال نموده اما چون نفس استکمال نکرده و به کمال نرسیده بود در وی عجب عبادت و پندار کمال پیدا شد و پیش از استکمال و تبدیل خصال اجل رسید و بمرد اما برادر کوچکین عقل است آن را کوچک گفتند زآنکه برادر کوچکین برادر بزرگین را همچون بنده خدمت کند و اطاعت نماید. عقل نیز گاهی نفس را تابع گردد که نامش عقل معاش شود که کار این جهان داند و گاهی روح را تابع گردد که نامش عقل معاد شود که کار آخرت کند اما چون در روح هنوز پندار باقی است فنای کلی حاصل نکرده است و وصول حقیقی میسر نشده اما چون نفس و روح بمیرد که در ایشان اثر وجود نماند هیچ کاری از بهر خود نکند. و در کار دنیا و آخرت کاهل و در کار خدا چابک باشد حضرت خدا و دنیا و عقبی از آن او شود، و لهذا می‌فرماید: [4903 وَأَنْ سَوْمَ كَاهِلْتَرِينَ هِر سَه بُود] آن شاهزاده کوچکین کاهل‌ترین همه بود. [صورت و معنی به کلی او ربود] چنانکه در این حکایت آینده کاهل‌ترین پسر مال پدر را بخورد.

[وصیت کردن آن شخص که بعد از وفات من او بُرد مال مرا که کاهل‌تر باشد از این سه فرزند] و قبول کردن وصیت او را.

[4904 آن یکی شخص به وقت مرگ خویش] یعنی کسی در مرض موت و در وقت اختصار خود [گفته بود اندر وصیت پیش‌پیش] مگر او را سه پسر بود چنانکه می‌فرماید: [4905 سه پسر بودش چو سه سرو روان] هر یکی همچون سرو رونده بود. [وقف ایشان کرده او جان و روان] آن کس ایشان را وقف کرده بود جان را. [4906 گفت هرچه در کفم کاله و زر است] وصیت آن کس این بود که گفته بود: هر چه در دست من قماش و نقد است [او برد زین هر سه کو کاهل‌تر است] و از کار غافل‌تر است. [4907 گفت با قاضی و پس اندرز کرد] وصیت کرد. [بعد از آن جام شراب مرگ خورد] و بمرد. [4908 گفته فرزندان به قاضی کای کریم] پس از مردن او آن سه فرزند به قاضی گفتند: ای کریم، [نگذاریم از حکم او ما سه یتیم] تجاوز و ترک نمی‌کنیم حکم آن پدر را ما سه پسر یتیم [4909 سمع و طاعه می‌کنیم او راست دست] حکم و قدرت. [آنچه او فرمود در ما نافذ است] و روان. پس کسی که یک طایفه را دوست دارد (305b) اگرچه تکمیل طریق ایشان نکرده باشد اما به حکم **مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ** و به حسب **مَنْ كَثُرَ سَوَادُ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ** از زمره ایشان محسوب و به ایشان محشور گردد. حکایت: از ابراهیم ادهم منقول است که گفت: در خواب جبرائیل را دیدم که در دست دفتر داشت. گفتم: این دفتر چیست؟ گفت: دفتر اولیاست. گفتم: نام من نیز می‌نویسی؟ گفت: تو از ایشان نیستی. گفتم: اگرچه از ایشان نیستم اما محب ایشانم. ساعتی اندیشه کرد و گفت: از خدای تعالی فرمان آمد که نام تو را بنویسم که **مَنْ أَحَبَّ قَوْمًا فَهُوَ مِنْهُمْ** و **مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ** و **مَنْ كَثُرَ سَوَادُ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ**. مثنوی: که همی‌خواهی

مقام اولیا - جان فدای عشقِ ایشان کن هلا ❀ از تکبرِ بگذر از طمطراق - بنده‌ای شو کاملان را بی نفاق ❀ نیستی بگزین و هستی را بهل - مهرِ ایشان نقش کن در جان و دل ❀ تا بیمن همّتِ مردانِ راه - راه یابی در مقامِ قربِ شاه ❀ چونکه شد ز احبّتِ ایجاد جهان - جمله عالم را طفیلِ عشق دان. و علامتِ حُب قبولِ فرمانِ محبوب است. شعر: تعصی الا له و انت تطهر حبّه - هذا العمری فی الفعّال بدیع - لو کان حبّک صادقا لاطعته - انّ الحبّ لمن یحبّ مطیع. [4910 ما چو اسمعیل ز ابراهیم خود] به فتحِ خا می باید خواند یعنی چنانکه اسماعیل از سخن پدرش که ابراهیم بود سر نیپیچید و کشتنِ او را قبول کرد، ما نیز همچون اسماعیل ابراهیم خود که پدرِ ماست. [سر نیپیچیم ارچه قربان می کند] روی نمی گردانیم و امتناع نمی کنیم اگرچه بگشدد. [4911 گفت قاضی هر یکی با عاقلیش] قاضی ایشان را گفت: هر یکی به عاقلی خود [تا بگوید قصّه‌ای از کاهلیش] چون هر یکی سخن بگوید. [4912 تا ببینم کاهلی هر یکی] از شما. [تا بدانم حالِ هر یک بی شکی] و آن که کاهل تر است بدانم، مالِ پدر را به او بدهم. لاجرم آن که در کارِ دنیا کاهل و ابله بود به حکمِ اهلِ الجنّة بُلّه اهلِ بهشت گردد و آن که در کارِ دنیا و آخرت کاهل و ابله باشد یعنی از کارِ دنیا غافل و عبادت را از بهر ثوابِ آخرت و از برای جنّت نکند جمالِ حضرت خدا نصیبِ اوست و آن که در عبادت بر خود اعتماد نکند بلکه همه را توفیقِ الهی داند و در هر خصوص توکل و تسلیم کلّی به حضرت خدا کند خدای تعالی کارِ او را در دو جهان راست کند چنانکه می فرماید: [4913 عارفان از دو جهان کاهل ترند] و فارغ و بر خود بی اعتمادند که بر فحوای وَهُوَ یَتَوَلّٰی الصّٰلِحِیْنَ (اعراف ۱۹۶/۷) اعتماد دارند. حکایت: ابو بکر کتّانی گفت: چند سال است من طعام به خاطر نیاوردم تا پیشِ من آرند می خورم. حکایت: عزیزی گفت: بیست سال است که در خانه ما از بهر ما طعام نمی پختند، چون مهمان آید از بهر مهمان طعام پزند، (306a) ما نیز از بهر خوردنِ مهمان می خوریم. پس عارفان از کارِ دنیا و آخرت فارغ اند. [زآنکه بی شد یار

خرمن می‌برند] لفظ شد یار و لفظ شد کار و لفظ شیار الفاظ مترادفه‌اند به ترکی نطس.

[4914 کاهلی را کرده‌اند ایشان سَنَد] و بر حضرت خدا اعتماد کرده‌اند زآنکه [کار ایشان را چو یزدان می‌کند] لاجرم چنانکه توفیق طاعت را حضرت خدا می‌کند و ثواب را او می‌دهد همچنان رزق را او می‌دهد، سعی بنده شرط نیست و بی‌عطای او سعی بنده مفید نیست.

حکایت: صالحی را از سبب توبه و صلاحش پرسیدند. گفت: من مرد دهقان بودم، مرا دو شغل پدید آمد: یکی آب دادن کِشت، دوم رفتن به آسیاب. قصد کردم که یکی را شب کنم یکی روز. پس شبانگاه گندم را بر خر نهادم تا به آسیاب برم و زود بیایم. چون به راه رفتم خر را گم کردم و متحیر بماندم. به خود گفتم: اگر به جستنِ خر مشغول شوم آب دادنِ کِشت فوت شود و اگر به آب دادنِ کِشت مشغول شوم خر ضایع گردد. و آن شب شبِ جمعه بود و شهر یک شبه راه بود. من گفتم: فوتِ هر دو بهتر است از فوتِ نمازِ جمعه. پس روی به شهر کردم، نمازِ جمعه را گذاردم. چو باز آمدم کِشت را دیدم آب داده. کسی را گفتم: کِشتِ مرا که آب داد؟ گفت: همسایه تو خواست که کِشتِ خود را آب دهد، او به خواب رفت، بندِ آب گشاده و دریده شد، آب به کِشتِ تو در آمد، کِشتِ تو سیراب شد. چون به خانه رسیدم خر را در آخر یافتیم. گفتم: خر را که آورد؟ گفتند: خر به آسیاب رفته، طحّان او را دانسته، گندم را آرد کرده و بر حمار نهاده به خانه آورد. گفتم: چه راست است این سخن که مَنْ كَانَ لِلَّهِ كَانَ اللَّهُ لَهُ وَ مَنْ أَصْلَحَ لِلَّهِ أَصْلَحَ اللَّهُ أُمُورِهِ. باز اشتغالِ دنیا را ترک کردم و به عملِ آخرت مشغول شدم. [4915

کارِ یزدان را نمی‌بینند عام] به سعی و کوشش می‌پندارند طعام را از آن جهت [می‌نیاسایند از کَد صبح و شام] راحت نمی‌شوند از مشقّت روز و شب. حکایت: ابن عبّاس رضی الله عنه حاکم بصره بود از جانب علی رضی الله عنه. و او را گفتند: اینجا صالح است مشغول به عبادت و او را دختری است امّا وی را چیزی نیست که جهازِ دختر کند. ابن عبّاس شش بَدَره درم بیرون کرد. یک بَدَره را خود برداشت و سایر بَدَره را مردمانش برداشتند تا به خانه آن صالح

رفتند. پیش وی نهادند و باز گردیدند. ابن عباس گفت: نیک نکردیم، آن صالح را از عبادت دور کردیم، جهازِ دختر را ما تدبیر کنیم. دنیا را آن قدر و شرف نیست که صالح وی را مشغول شود. باز گردیدند، جهازِ دختر را خریدند. **حکایت:** مردی صالح حکایت می‌کرد که سبب (306b) توبه من آن بود که بزاز بودم. بنده‌ای از خانه خلیفه آمد. کالا می‌خواست. من کالای خود را نمودم و به نماز مشغول شدم. بنده خلیفه رنجید. کالای مرا برد. کالای دیگران نپسندیدند. باز آمد، کالای من برد. کالای من پسندیدند و به سودِ وافر خریدند. آن شب در خواب دیدم که مرا ندا رسید که تو نماز را اختیار کردی بر تجارت، ما نیز کالای تو را تقدیم کردیم بر کالای دیگران. چون بیدار شدم همه مالِ خود را تصدق کردم و از بازار بیزار شدم و از او استغفار کردم. [4916 هین ز حدّ کاهلی گویند باز] از سخنِ قاضی است به پسران. [تا بدانم حدّ آن از کشفِ راز] تا بدانم مقدارِ کاهلی را از سخن گفتن. چون خدمت مولانا نطق و بیان و سخنِ زبان را یاد کرد به تقریبِ این سرّ لسان را بیان می‌کند که می‌فرماید: [4917 بی‌گمان که هر زبان پرده دل است] بی‌شک هر زبان در دهان پرده دل است. [چون بجنبید پرده سرها واصل است] چون آن پرده که زبان است حرکت کند رازها به ما واصل و معلوم است. [4918 پرده کوچک چو یک شرحه کباب] زبان که پرده کوچک است همچون یک پاره کباب اما [می‌پوشد صورتِ صد آفتاب] که به حکمِ الْمَرْءُ مَخْفِيٌّ تَحْتَ لِسَانِهِ مرد در زیرِ زبان پوشیده است. چون سخن بگوید، آفتابی و ماهتابی او پیدا شود. لاجرم مردی باشد که از سخن او حبّ دنیا معلوم گردد، مردی باشد که از سخن او حبّ مولی مفهوم شود. **حکایت:** مردی فقیر از فقر شکایت می‌کرد، او را گفتند: اغنیا را نیز غمِ کسبِ مال و حفظِ آن هست، فقیران را اینها نیست. آن مرد فقیر گفت: **مصراع:** با زر غم و بی زر غم و با زر به. **حکایت:** ممشاد دینوری در نزع بود، درویشی پیش وی ایستاده دعا می‌کرد که خدایا، بر او رحمت کن و بهشت را مسکنی وی کن. ممشاد بانگ بر وی زد که ای غافل، سی سال است که بهشت را با

شرف و غرف و حور و قصور بر من جلوه می‌دهند و می‌نمایند و من گوشه چشم همت بر او نیفکنده‌ام، اکنون به درگاه قرب می‌روم و تو بر من رحمت کرده‌ای که برای من بهشت و رحمت می‌خواهی. بیت: باغ فردوس از برای دیدنش باید مرا - بی جمالش روضه جنت چه کار آید مرا. [4919 گر بیانِ نطق کاذب نیز هست] اگرچه در بیانِ نطق دروغ نیز هست [لیک بوی از صدق و کذبش مخبر است] بوی نطق از راستی و دروغ او آگاه کننده است چنانکه [4920 آن نسیمی که بیاید از چمن] بادی که از سوی چمن می‌آید [هست پیدا از سُمومِ گولخن] ظاهر است او از بادِ گرمِ گولخن. [4921 بویِ صدق و بویِ کذبِ گولگیر] لفظِ گولگیر صفتِ کذب است. [هست پیدا در نفس چون (307a) مُشک و سیر] چنانکه مشک و سیر از بوی معلوم است صدق و کذب نیز چنان است. [4922 گر ندانی یار را از دِه‌دله] اگر ندانی یارِ طریقت و انیسِ حقیقت را از کسی که بسیار دل و پریشان‌خاطر باشد و دوستی او درست نبود. [از مَشامِ فاسد خود کن گِله] در تشخیصِ تو قصور و نقصان است. حکایت: حسن بصری را همسایه مجوسی بود شمعون نام. پیر بوده و به مرضِ موت رسیده. شیخ از بهر عبادت پیشِ وی رفت. شمعون را با دودِ آتش سیاه‌روی و حالش تباه دید. رحم کرد. پس به دین دعوت کرد. شمعون گفت: مرا از اسلام سه چیز منع می‌کند: اوّل آن که دنیا را ذم می‌کنید اما شب و روز در پی او می‌دوید، دوم می‌گویید مرگ حق و مقرر است اما ساز او نمی‌کنید، سوم گوید دیدارِ حق مؤمنان را است در روزِ جزا اما کاری رضای حق در آن است آن را نمی‌کنید. شیخ گفت: این سخن که می‌گویی غمِ آخرت خوردن است و این نشانِ آشنای حق بودن است اما تو عمرِ خود در عبادتِ آتش صرف کردی، اگر دست بر وی زنی بسوزد، من که عبادتِ خدا را اختیار کردم، اگر دست در آتش زنم نمی‌تواند که بسوزد. پس به حکمِ بَسْمِ اللّهِ الَّذِی لَا یَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَیْءٌ فِی الْأَرْضِ وَ لَا فِی السَّمَاءِ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ دست در آتش کرد، نسوخت. چون شمعون این را دید، گفت: ای شیخ، اگر من ایمان آورم خدا مرا به آتش نمی‌سوزد؟ شیخ

گفت: نمی‌سوزد. شمعون گفت: حجت و خط بنویس و آن خط را در گور من نه. شیخ خط نوشت و شمعون ایمان آورد و بمرد. چون وی را در گور نهاد خط را به وی دفن کرد. اما آن شب از حیرت خواب نکرد و با خود گفت: من حال خود نمی‌دانم که از کدامین فرقه‌ام این جرأت بود که خط به دست دیگری دادم. اندر این اندیشه بود که وی را خواب در ربود. شمعون را در بهشت خرامان و با حله و تاج مرصع دید. شیخ حالش پرسید. شمعون گفت: حضرت خدا مرا به جوار خود جای داد و رحمت بی‌حد کرد و تو از ضمان بری گشتی. بیت: ناامیدی کفر دان در راه دین - آیت لَا تَقْنَطُوا بشنو یقین. لاجرم حسن بصری از سخن او صدقش دانست.

[4923 بانگ حیزان و شجاعان دلیر] آواز جنانان و دلیران [هست پیدا چون فن روباه و

شیر] ظاهر است همچون صنعت روباه و شیر. حکایت: درویشی در راه می‌رفت، ناگاه باران باریدن گرفت. جامه درویش تر شد و سرما در جان‌ش کار کرد. به سوی دهی دوید، خانه عزیزی را رفت. آن عزیز حال آن درویش (307b) می‌پرسید. آن درویش می‌گفت: من سرما خورده‌ام، آتش بیار، مرا پروای سخن نیست. در خانه آن عزیز آتش نبود. به خانه همسایه رفت تا آتش آرد. چون آتش را به زودی آورد خرقة درویش را در خانه یافت اما درویش در خرقة نیست. آن عزیز در تعجب بماند و گفت: این یا دیو بود یا پری. باری آتش را افروخت و ناگاه خرقة جنبیدن گرفت و مهمان در خرقة لرزیدن گرفت و درویش در پیش آتش آمد و نشست و صاحب خانه حیران بماند. عاقبت این حال را از مهمان پرسید که کجا بودی، بیان کن. گفت: چون سرما خورده بودم و در خانه تو آتش را حاضر نیافتم به سوی دوزخ رفتم، در آنجا آتش ندیدم، متحیر گشتم، عاقبت مالک را گفتم: آتش کجاست که سرما خورده‌ام؟ مالک گفت: تو را اینجا آتش نیست. من گفتم: انبیا خبر داده‌اند که دوزخ محل آتش است و آتش دنیا از آتش دوزخ شمه‌ای است. مالک گفت: هر کس آتش خود را از دنیا بدینجا می‌آورد، کسی که در دنیا آتش شهوت را کُشد آتش او در دوزخ کُشته باشد و او آتش را نیابد. چون حال آن درویش موافق فال او بود آن عزیز

باورش کرد. [4924] یا زبان همچون سرِ دیگ است راست] زآنکه [چون بجنبد تو بدانی
 چه آباست] به فتح همزه به ترکی شوربا یعنی سرِ دیگ برخیزد تو می‌دانی که در او چه
 شورباست، زبان نیز چنین است که چو حرکت کند می‌دانی که در وی چه هست. [4925] از
 بخارِ آن بداند تیزهش] از دودِ دیگ می‌داند کسی که عقلِ او تیز باشد. [دیگ شیرینی ز
 سِکباجِ تُرش] دیگی که در او لوتِ شیرین باشد از آن که در او سِکباجِ ترش باشد. لفظ
 سِکباج تعریبِ سِکبا و سِکیبا است که مخففِ سنکی‌آبا است به ترکی اکشی‌آش و سرکه‌لو
 شوربا. بدان که ترکِ گناه علامتِ تایید است و ترکِ دنیا علامتِ زاهدان است و ترکِ نفس
 علامتِ عارفان است و نتیجه‌ی آن هیبت و تعظیم است. هیبتِ اجلالِ حق است به اقلالِ خلق و
 تعظیمِ اعزازِ حق است به اذلالِ خلق. پس در اینجا اجلالِ ماسوی ساقط شود و در دلِ او
 عظیم‌تر از حق نباشد و بر هیچ کس اعتماد نکند و به هیچ چیز نظر نکند چنانکه خدای تعالی
 رسول الله علیه السلام را وصف می‌کند مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (نجم ۵۳/۱۷) لاجرم بی‌نطق
 زبانِ حال درونِ مرد به سکونِ ظاهر و ادبِ باهر معلوم شود. کی باشد که از صدایش معلوم
 نگردد چنانکه می‌فرماید: [4926] دست بر دیگِ نوی چون زد فتی] یعنی (308a) دانستنِ مَا
 فِی الضَّمِير را و درست و شکسته را راه بسیار است چنانکه دست بر دیگِ نوی بزد جوان که از
 طفلی گذشته است. [وقتِ بخردن بدیدِ شکسته را] لاجرم آواز معرّف است که در تعریفِ
 او خفا نیست. خدمتِ مولانا چون در سرِّ نطقِ چندین معارف فرمود باز به حکایت عودت نمود
 که چون قاضی از پسران سخن گفتن طلب کرد، یکی از ایشان [4927] گفت دانم مرد را در
 حینِ ز پوز] من می‌دانم مرد را فی الحال از سخن. لفظِ پوز در لغت به معنی کنارِ دهان است
 و مراد در اینجا سخن است. [ور نگوید دانش اندر سه روز] این دانستنِ فکرِ ماسوی کردن
 است و دعویِ منی زدن. اگر فانی بودی دلیری را ندانستی. حکایت: نقل است که حبیبِ
 عجمی را کنیزکی بود. سی سال در خانه‌ی او روی روی او را تمام ندیده بود. روزی آن کنیزک

خود را گفت: ای مستوره کنیزک ما را آواز کن. کنیزک گفت: من کنیزکِ شماام، سی سال است که خدمت می‌کنم، هنوز مرا نمی‌دانی. حبیب گفت: در این سی سال ما را زهره آن نبود که به غیر او هیچ کس نظر توانم انداخت، از آن جهت با تو نتوانستم پرداخت. بیت: مرا غیرت بر آن دارد که چشم از غیر بر دوزم - ز عشقش آتشی سازم خیالِ ماسوی سوزم. لاجرم در مخاطبهٔ دوست می‌گویم برگنده باد چشمی که آن را روی غیری افکنده باشم. چون یک پسر چنین گفت: [4928] **وآن دگر گفت ار بگوید دانش]** پسر دیگر گفت: اگر کسی سخن بگوید من او را می‌دانم. [ور نگوید در سخن پیچانمش] به ترکی اگر سویلمزسه سوزه دوشدوروم یعنی استنطاق می‌کنم این نیز صحبتِ غیر جُستن است و دعوی شناخت کردن و ادراکِ ماسوی است و غفلت از حضرت خدا. حکایت: ابو تراب نخشی گفت: بیست سال است که با کسی من سخن نگفتم و از کسی چیزی نگرفتم. مردی گفت: ای شیخ این چگونه میسر می‌شود؟ گفت: چون چشم و جانم بینا به دوست شد نقشِ غیر از دلم شسته شد و دیدهٔ من غیر دوست نبیند. مثنوی: من ندیدم غیر جانان در جهان - در حقیقت اوست پیدا و نهان ❀ هر چه بگرفتم گرفتم من از او - وآنچه دادم هم ندادم جز بدو ❀ هر چه گفتم بود با وی گفتگو - وآنچه بشنیدم شنیدم من از او. [4929] **گفت اگر این مکر بشنیده بود]** قاضی گفت: اگر آن کس مکر و حيله شنیده باشد [لب ببندد در خموشی در رود] و ساکت شود.

[مثل]

[4930] **آنچنان که گفت مادر بچه را]** چنانکه زنی گفت پسرِ خود را. در بعض نسخه به جای بچه را لفظ با پسر واقع شده است. [گر خیالی آیدت (308b) در شب فرا] یعنی اگر خیالی و سیاه سهمناک آید در شب پیش تو. در آن نسخه که با پسر واقع شد این مصراع چنین است: [گر خیالی آیدت شب خانه در]. [4931] **یا به گورستان و جایِ سهمگین]** یا در مقابر و

موضع خطرناک و مخوّف [تو خیالی بینی آسود پُر ز کین] تو خیالی سیاه و ظلّ و شبّی را بینی پُر از خشم و انتقام. در بعض نسخ: [تو خیال زشت بینی از کمین]. [4932 دل قوی دار و بکن حمله بر او] جزاء شرط است و از مقول قولِ مادر. [او بگرداند ز تو در حال رُو] چون تو قوی قلب شوی به قوّتِ قلب بر وی حمله می کنی آن خیال و سپاه از تو می ترسد و بگریزد. در اکثر نسخ صحیحه این بیت واقع است: [زآنکه بی ترسی بسویش هر که رفت] ضمیرِ سویش به خیالِ دیوش راجع است و اضمارِ قبل الذّکر در این زبان جایز است. [آن خیال دیووش بگریخت تفت] یعنی چون کسی به سوی خیالِ شیطان دشمن بی بیم برود آن خیال همچون شیطان به حرارت و استعجال بگریزد. این دعوی غلبه بر شیطان کردن است و این دعوی از عجب اعجب است. حکایت: جنید گفت: شبی خفته بودم، سرّ من متقاضی شد که به مسجد شونیزیّه روم. برفتم و در مسجد شخصی هالّل دیدم. مرا گفت: ای جنید، می ترسی؟ گفتم: آری. گفت: اگر خدا را شناخته ای از غیر او نترسیدی. گفتم: تو کسیتی؟ گفت: ابلیس. گفتم: می خواستم تا تو را ببینم. گفت: آن ساعت که مرا یاد کردی از خدای تعالی غافل شدی و تو را خبر نه و این نیز به مکرّ من است که غافل کردم تو را از ذکرِ خدا و مراد از دیدن من تو را چه بود؟ گفتم: خواستم تا پیرسم که تو را بر فقیرانِ مخلص دستی باشد. گفت: نه. گفتم: چرا؟ گفت: زآنکه چون خواهم که به دنیا بگیرم به عقبی گریزند و اگر خواهم به عقبی بفریم به مولی گریزند و مرا آنجا راه نیست. پس مردِ عاقل را می باید که به علم و عملِ خود اعتصام نکند. به حکمِ فَاسْتَعِذْ بِاللّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (نحل ۹۸/۱۶) تعوّد به حضرت خدا کند. حکایت: حسن بصری را گفتند: هیچ شیطان خواب کند؟ گفت: اگر او خواب کردی ما نیز لحظه ای راحت می شدیم. وای بر کسی که بر خودی خود اعتماد کند و خدای تعالی در طرفِ اضلالِ او باشد و شیطان را بر وی مسلّط کند. [4933 گفت کودکِ آن خیالِ دیووش] چون مادر چنین گفت پسر گفتش آن خیالِ دیووش را [گر بدو این گفته باشد مادرش] اگر خیالِ

دیووش را این پند را داده باشد مادرش [4934 حمله آرم افتد اندر گردنم] من بر او حمله آرم و آن بر من حمله آرد و بر گردن من افتد. لفظ افتد اندر گردنم مرهون است. [ز امر مادر (309a) پس من آنگه چون کنم] لاجرم ای مادر [4935 تو همی آموزیم که چست ایست] و چابک به پای. [آن خیال زشت را هم مادری است] احتمال است که مادر او نیز او را چنین پند داده باشد. [4936 دیو و مردم را مُلقّن آن یکی است] شیطان و آدم را تلقین کننده است آن خدای احد است. در بعض نسخ به جای آن یکی است لفظ آن خدا واقع است. [غالب از وی گردد از خصم اندکی است] به حکم کَم مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةٌ كَثِيرَةً (بقره ۲/۲۴۹) بِإِذْنِ اللَّهِ غالب از حضرت خداست اگرچه خصم اندک باشد. در آن نسخه که آن خدا واقع است این مصراع چنین است: [غالب آید بر شهان زو گر گداست]. [4937 تا کدامین سوی باشد آن یواش] قافیه لفظ ترکی است و مرهون است. [اللّٰهُ رَبُّهُمُ اللَّهُمَّ رَبُّهُمْ زَانٍ سَوِيٌّ بِأَشْوَابِ الْمَوْتِ] از جانب حلیم باش ویر قوّت خود اعتماد مکن و اعتصام به حضرت خدا کن. پس سالک عاقل را می باید که بر خود اعتماد نکند و دایما در مراقبه بود و مراد از مراقبه آن است که چون بنده اطلاع حق را بر خفیات اسرار خویش داند پیوسته این علم را نصیب خود کند و در احوال و اقوال رضای ملک متعال را ملاحظه کند و خطاب جناب باری را در امر و نهی بر خود جاری داند. چون خدمت مولانا این مثل را به طریق تنظیر آورد باز به سخن قاضی عودت کرد که گفت: [4938 گفت اگر از مکر ناید در کلام] قاضی گفت آن پسر را: تو که در سخن پیچی کسی را اگر آن کس از مکر به کلام ناید و سخن نگوید. در بعض نسخ: [ور نیاید او ز مکر اندر کلام]. [حیله را دانسته باشد آن همام] بزرگوار. [4939 سِرِّ او را چون شناسی راست گو] ای پسر. [گفت من خامش نشینم پیش او] در نظر آن کس. [4940 صبر را سَلِّم کنم سوی درج] صبر را نردبان کنم سوی پای ها. [تا برآیم صبر مِفْتَاحُ الْفَرَجِ] تا به صبر برآیم به درج که الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ. در بعض نسخ: [تا برآیم بر سِرِّ

بام فرج]. [4941] ورجوشد در حضورش از دلم] فاعلِ رجوشد لفظِ منطقی است که مصدرِ میمی است به معنی نطق. [منطقی بیرون از این شادی و غم] یعنی اگر در حضورِ آن کس از دلِ من به سختی رجوشد بیرون از این شادی و غم یعنی جز فکرِ من [4942] من بدانم کو فرستاد آن به من] لاجرم او شنیده می‌شود مرا. [از ضمیرِ چون سهیل اندر یمن] از دلِ او که چو ستاره سهیل یمانی نورانی است. [4943] در دلِ من آن سخن زان میمنه‌ست] در دلم آن سخن که جوشید از آن جانب است. [زانکه از دلِ جانبِ دلِ روزنه‌ست] که به حکمِ مِنْ الْقَلْبِ إِلَى الْقَلْبِ رَوْنَه از دل به دل روزن است. پس قاضی (309b) از سخن‌های این دو برادر دانست که این دو چابکند و پزدان دیگر اینچنین تدبیر و مکر نداند. لاجرم او همچنین شاهزاده کوچکین کاهل و ابله‌ترین بود، وصیتِ پدر را او بی‌رد. لاجرم کسی که در کارِ دنیا کاهل و غافل باشد و از غیرِ خدا ذاهل بود جز توکلِ کاری نداند و عبودیتِ خود داند عبادتِ مولی کند و در خصوصِ خود را به قضایش سپارد و حضرت مولی او را سعادتِ دنیا و آخرت دهد. حکایت: شیخ ابو القاسم گرگانی را گفتند: رضا به قضا منافی دعاست. گفت: اگر رضا و دعا را محل یک بودی منافات ثابت شدی اما محلّ رضا جنان است و محلّ دعا لسان است. پس سالک در جریانِ احکامِ قضا به دل راضی باشد. و به زبان داعی گفتند: چو دل راضی است فایده دعا چیست؟ گفت: اظهارِ عجز و نیاز در حضرت بی‌نیازِ چاره‌ساز و از حالِ خود خبر داد که اگر مأمور به دعا نبودمی از غلبه سلطان رضا زبان نگشادمی. و با وجود مأموری چند سال است که از دعا جزم و در تعیینِ مطلوب حیران که اگر از او خواهم دون‌همتی است و اگر او را خواهم بی‌حرمتی. گفتند: معرفتِ او از او نمی‌خواهی. گفت: غیرتِ محبتِ منی‌گذار که من او را شناسم، چه من نمی‌خواهم که او را غیر او شناسد و تا من غیر او باشم معرفتِ او را نمی‌توانم خواست. بدان که در اکثرِ نسخ کتابِ مثنوی بدین بیت تمام شده است که این پنج بیت نیز از آن مولانا است. [هست باقی شرح این لیکن درون] مرهون است. [بسته شد دیگر نمی‌آید

برون] که قوَّتِ ناطقه من بخت، دیگر بار به سخن نمی‌آید چنانکه می‌فرماید: [همچو اشترِ ناطقه اینجا بخت] لاجرم [می‌نگویم من دهان ستم ز گفت] قصّه شاهدگان را تمام ناکرده. [قصّه شاهدگان نامد بسر] تمام نشد. [مانده ناسفته دُر سوم پسر] که آن عقل است و مراد از او اینجا عقلِ معاد است که در کارِ دنیا کاهل است و در کارِ آخرت چابک. پس مقتضای عقل آن است که پیش از مرگ به عمل کوشی. حکایت: ربیع بن خشم گور کنده بود در خانه خود. چون در دل قساوت یافتی به گور در آمد و خفتی و باز گفتی: ربّ ارجعونی لعلی اعمل صالحا فیما ترکت. پس بیرون آمدی و گفتی یا ربیع رجوع کردی عمل کن. [باقی این گفته آید بی‌زبان] یعنی ما عمل بکنیم دیگران به ما اقتدا کنند تا که ارشادِ فعلی باشد نه قولی. [با درونِ آن که دارد زنده جان] و صحیحُ العقل بود یعنی عقلِ معادش باشد زآنکه مقتضای عقل بنده خواجه در خدمتش بودن است به وجود که (310a) حق تعالی فرمود: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات ۵۶/۵۱) و جمیع انبیا عمل فرمودند و کردند و جمله اولیا در طاعت کوشیدند. پس امتثالِ فرمان و اقتدا به ایشان امر واجب است و اهمّ و مقتضای عقل آن است که عمل را ضایع نکند به ریا. و ریا گاهی در هیأت باشد که لباسِ صوفیان پوشد اما عملِ ایشان نکند. و گاهی در کلام باشد، مثل وعظ و کلمه حکمت و تحریکِ شَفَتین در میانِ مردمان و امرِ معروف و نهیِ منکر و اظهارِ غضب از امرِ منکر در میانِ ناس. و گاهی در عمل باشد، مثل نماز گذاردن به طولِ قیام و تطویلِ رکوع و سجود و اطراقِ رأس و ترکِ التفات و رفتن به وقار که چون کسی را نمی‌بیند به شتاب رود، چون کسی را بیند به وقار آید. و گاهی به اصحاب باشد که زیارتِ علما و صلحا کند، مرادش آن باشد که گویند این محبّ علما و صلحا است. و گاهی به نوافلِ عبادات باشد که اگر مردمان ندیدندی نکردی. و گاهی زیاده بر نوافل باشد، مثل پیش آمدن به جماعت از قوم و قصدِ صفِّ اوّل و یمینِ امام که اگر تنها بودی اینها را نکردی. و گاهی به اظهارِ تقوی و ورع باشد، مقصودش آن

است که به امانت و دیانت معروف بود تا بر وی اعتماد کنند که بر قضا و اوقاف و مالِ ایتم نصب کنند. اما به حکمِ الْأَعْمَالُ بِالْإِيَّاتِ اگر در هر یکی از اینها نیتِ خیر کند ثوابِ اخلاص یابد. مثلاً اگر در لباس تشبیهِ صالحان کند از ایشان باشد و اگر به وعظ و کلمه حکمت هدایت فاسقی خواهد اجرِ جزیل یابد و اگر در تطویلِ نماز اقتدا کردنِ دیگران قصد کند به وی ثواب یابد و اگر به زیارتِ صلحا به سببِ محبتِ ایشان بود به ایشان محشور شود و علی هذا القیاس. پس در عمل اخلاص و اهتمام باید تا روزِ قیام ندامت و رسوایی نباشد. حکایت: عزیزی حکایت کرده که جوانِ بدخشانی به شهرِ ما در آمد که جامه فقیرانه پوشیده بود. مرا رغبتِ صحبتش در رُئود. با آن جوانِ همنشین شدم و از هر طرف راز گفتیم. آخر صورتِ فقر و حالِ او به میان آمد، گفت: من مال و منال هر چه داشتم و مالک گشتم دادم. چهار گوهر ستاندم، اکنون زمان آمد که آن جواهر را آشکار کنم و مال و غنا نمایم. تو جوهریان را خبر کن تا پیش من آیند و جواهر من بینند و قیمت نهند و بخرند. چون جوهرشناسان را خواندم، به نزد او آمدند و آن جوان چون جواهر را بیرون آورد و صرافان دیدند مثنوی: یک بارگی خنده‌ها بر زدند - ز تضييع فرصت پشیمان شدند ❀ زبان از بی طعنه کرده دراز - که چه گوهر آوردی ای (310b) سرفراز ❀ بدین سنگِ رنگین بی اعتبار - چه‌ها را بر آوردی از کار و بار ❀ جوان از حیا گشت غرقِ عرق - بر آمد فغانش به هفتم طبقِ ❀ که از ناشناسی چه مغبون شدم - بدین سنگ بی قدر مفتون شدم. لاجرم اهلِ ریا در روزِ جزا چنین خواهد شد. [هم‌همی‌گوید شتر چون خفتِ او] به ضعفِ پیری رسید. مقولِ قولِ مصراعِ ثانی است. [وقتِ رحلت آمد و جستن ز جو] در بعض نسخ پس از این پنج بیتِ بیتی چند هست. از آن سلطان ولد است نه از آن مولانا. زآنکه سلطان ولد در این اثنا از او سخن گفتن طلبید. مولانا جوابش داد. سلطان ولد آن سؤال و جواب را نظم کرده است. و بعضی ناسخان غلط کرده به آخرِ مثنوی الحاق کرده‌اند. و لِلَّهِ الْحَمْد شرح جلدِ ششم نیز تمام شد. و آن حکایت‌ها که این شارحِ فقیر آورد و با سرخ اشارت کرد چهار صد و

ده حکایت است. و جمله حکایات که این شارح فقیر در شش مجلد آورد دو هزار و دویست حکایت است. و کتاب مثنوی کتابی غریب است که در وصف او گفته‌اند: بیت: مثنوی قانون طبّ اولیاست - جمله امراض را در وی شفاست. دیگر: هر کرا هست دید این را دید - که بر این نظم نیست هیچ مزید. و هیچ کس را شرح او مقدور نشد و این فقیر را به همت مردان و اولیا و به تعلیم روحانیّت مولانا میسر گشت. بیت: نظر پاک مرا سهل مپندار که من - روزگاریست که پرورده اهل نظرم. و بعض کسان این کتاب را جا به جا شرح نوشتند اما آن معانی که بیان کردند سیاق و سباق را مناسب نبود. بلکه در حدّ نفس خود غیر صحیح بود. بیت: هر شکمی حامله راز نیست - در مگسی حوصله باز نیست. و این فقیر نزدیک بیست سال کوشیدم، هر بیت را تحریر معنی کردم که مناسب سوق است و بر وجهی نوشتم که در میان ابیات ربط ظاهر شد. و اگر کسی به دیده انصاف نظر کند بداند که شرح فقیر بی نظیر است که اگر ناظر نظری به حلّ متن کند شرح مثنوی است. و اگر نظر به تفسیر آیات کند کتاب تفسیر است. و اگر نظر به شرح احادیث کند کتاب حدیث است. و اگر نظر به تفصیل انبیا و سلاطین کند کتاب قصص انبیا و تواریخ ملوک است. و اگر نظر به مناقب اولیا کند کتاب تذکرة الاولیا است. و اگر نظر به حکایات کند جامع الحکایات است. و اگر نظر به ابیات عربیه کند جریده اشعار عربیه است. و اگر نظر به ابیات فارسیه کند (311a) خزینه اشعار فارسیه است. بیت: حقّا به دیده انصاف بنگری - شرحی نبینی بهتر از این کتاب را. دیگر: با صد هزار دیده فلک در هزار قرن - شرحی بدین تکلف و خوبی ندیده است. و در اثنای تسوید شرح مزبور جناب رسول الله علیه السلام را سه بار در خواب دیدم. و مسجدی که در جوار بنده‌خانه بنیاد کرده بودم حضرت الهی را تقدّست ذاتّه در گوشه مسجد دیدم که نور مُصمّت بود. و به سقف رسیده نه خداوند صورت. لاجرم مضمون المسجد بی‌الله مرا به عین عیان مشاهده شد. امیدوارم که هر که در مسجد من نماز بگذارد مغفورّ له شود. و آن مسجد را خانه‌ای دیدم در

بهشت به مقام بلند که یک خشتِ او لعل و یک خشتِ او یاقوت بود. و آن لعل و یاقوت هم رنگین بود هم مَوّاج بود. و آن چاه که در صَفّه مسجد است چاهی گشته در بهشت که یک سنگِ او لعل و یک سنگِ او یاقوت بود رنگین و مَوّاج. و از متعلّقانِ من خسرو و حیدر که در بنای مسجد سعیِ بلیغ کرده بودند پیش از من به بهشت در آمده از آن چاه آب می کشیدند.

در این خواب اشارت فهمیدم که هر که در حقّ آن مسجد سعی کند اهلِ بهشت گردد و این فقیر را صدقِ حدیث شریف که مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يَتَّبِعِي بِهِ وَجَهَ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ مِثْلَهُ فِي الْجَنَّةِ عِلْمُ الْيَقِينِ بود به عینِ دل عینِ یقین گشت. و اصحابِ اموال و نعمت و اربابِ جاه و مکت را نعیمِ جسمانی و منصبِ فانی هست. و مال و جاهِ این فقیر تألیفات و آثار است. شعر: أَنْ أَثَارَنَا تَذُلُّ عَلَيْنَا - فَأَنْظَرُوا بَعْدَنَا إِلَى الْأَثَارِ. بیت: مکن تکیه بر این دنیای فانی - که این دنیا نمائد جاودانی. **دیگر:** در هوای سیم و زر اکسیرِ عمرت شد هبا - فرض کن که زر شد تو را عالم نمی ماند چه سود. و این فقیر در زمانی بودم که عینِ اعیان از دیدنِ فضلِ نابینا بود. بیت: نزدِ خواص عینِ وجودم چو واوِ عمرو - پیشِ عوام چون الفِ بِسْمِ ضایع. شعر: و هذا زمانٌ ذَلَّ فِيهِ عَزِيزُنَا - حوى العزّ و الإجلال فيه الاراذل ❀ و احوال اهل الفضل فيه عسيرة - و عن عونهم عین الاکابر مائل ❀ و کلّ الامانى للادانى میسر - و جُلّ الرّایا للامائل شامل ❀ و ذو الفضل فی دُلّ و فقیر و قِلّة - و ذو الجهل فی شأن المعیشتة کامل ❀ و ذو العقل فی کسب الکفایة عاجز - لذی الحمق اسباب التمولّ حاصل. بیت: خانه‌های بلند و همّت پست - یا ربّ این هر دو را برابر کن. و آن که اهلِ فضل است قدر داند و آن که عامی است طعنه زند. بیت: قدرِ زر زرگر شناسد قدرِ (311b) جوهر جوهری. آدمی را آن کس داند که آدم‌زاده است. **دیگر:** زد عام شهر طعنه بر اسرارِ اهلِ دل - المرء لا يزالُ عدو لِمَا جَهِل. و این فقیر شرحِ خود را بر اهلِ دنیا عرض نکردم زانکه از برای طلبِ دنیا نبود. بیت: جبّ مال حبّ جاه و رفعت - بندِ راهِ حق شد ای بی معرفت. و هر کسی را امیدِ رحمتی و رجای عنایتی به سببِ طاعتی و بهانه‌ی قربتی هست.

امید بنده آن است که دعای عزیزان و شفقتِ رحمن دستگیرم شود. لاجرم از صاحب‌دلان امیدوارم که دعای خیرم کنند. بیت: بشنو از من نکته‌ای ای زنده‌دل - در پسِ مرگم به نیکی یاد کن. دیگر: نیاید از من آلوده هیچ طاعتِ خاص - ولی به رحمتِ عامش امیدواری هست. قطعه: در همه کار هست تقصیرم - ای کریم که بی قصور تویی - شفقتِ تست عذرخواه مرا - زانکه هم بی سبب غفور تویی. دیگر: یا رب دلِ من به فیضِ خود توانا کن - چشمم به جمالِ مصطفی بینا کن - روزی که چو لاله سر بر آورم از خاک - در روضهٔ مصطفی مرا مأوی کن. قد وقع الفراغ من تنمیق شرح المثنوی و تتمیم الکتاب الشریف المعنوی بعون الله العلیّ القوی و بهمة الروح البهیّ المولوی.

قد وقع الفراغ من تحریر هذه الکتاب فی يوم الاحد السابع عشر فی شهر رجب المرجّب، سنه ثمانین و تسعمائة هجرة هلالیة، ۹۸۰.

KUR'ÂN-I KERİM AYETLERİ

Sure Adı, Sırası ve Ayet Sırası	Ayet-i Kerime	Sıra
Yâ-Sîn 36/38	ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ	1
Âl-i İmrân 3/104	وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	2
Ankebût 29/14	وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا	3
Nûh 71/5,6	قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَبًّا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا	4
Tâ-Hâ 20/44	فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا	5
Nûh 71/26	رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذَيَّارًا	6
Lokmân 31/17	يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزَمِ الْأُمُورِ	7
Mâide 5/105	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا تَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ	8
İnsân 76/13	مُتَكَبِّرِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا	9
İsrâ 17/85	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي	10
Tevbe 9/73	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ	11
Nisâ 4/95	فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً	12
Kâf 50/37	إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ	13
A'râf 7/54	أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ	14
İsrâ 17/85	قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي	15

En'âm 6/76	فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ	16
Tekvîr 81/1	إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ	17
Necm 53/1	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ	18
Fussilet 41/33	وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ	19
Şûra 42/12	لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ	20
Kadir 97/4	تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ	21
Zümer 39/67	وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ	22
Enbiyâ 21/103	يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ	23
Mü'minûn 23/84,85,86,87	قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٣﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّعْيِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٥﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ	24
İsrâ 17/70	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ	25
Bakara 2/31	وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا	26
Hucurât 49/13	إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ	27
Yâ-Sîn 36/65	الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ	28
Ahzâb 33/40	مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا	29
Fetih 48/1	إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا	30
İsrâ 17/70	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ	31
Nisâ 4/34	الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ	32
Mâide 5/3	وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا	33
Âl-i İmrân 3/110	كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ	34

Enbiyâ 21/107	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ	35
Ahzâb 33/6	النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ	36
A'râf 7/198	وَتَرَاهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ	37
Zâriyât 51/55	وَذَكَرْنَاكَ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ	38
Kasas 28/56	إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ	39
Tevbe 9/113	مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ	40
Yâ-Sîn 36/22	وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ	41
Ahzâb 33/72	إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا	42
Kehf 18/18	وَحَسْبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقِلْتُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ	43
Zâriyât 51/50	فَقِيرُوا إِلَى اللَّهِ	44
Rahmân 55/33	يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ	45
Hûd 11/115	إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ	46
Hucurât 49/13	إِنْ أَكْرَمَكُم عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُم	47
Nûr 24/39	كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّلَمَانُ مَاءً	48
Tevbe 9/103	خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا	49
Mâide 5/64	كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا	50
A'râf 7/23	قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ	51
A'râf 7/16	قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتَنِي لَأَفْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ	52
Fâtr 35/18	وَلَا تَرِدْ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَىٰ	53

Zilzâl 99/7,8	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٥٤﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ	54
Tâ-Hâ 20/55	مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى	55
En'âm 6/32	وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ	56
Muhammed 47/36	إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ	57
Hadîd 57/20	اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ	58
Zâriyât 51/50	فَقِرُّوا إِلَى اللَّهِ	59
Kasas 28/88	كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ	60
Kehf 18/28	وَلَا تَطْعَمُ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا	61
Mâide 5/2	وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى	62
Hadîd 57/23	لِكَيْ لَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ	63
İbrâhîm 14/22	وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ بِمُصْرِحِي سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تُلْهُمُونِي وَلَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ	64
A'râf 7/27	يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمُ مِنَ الْجَنَّةِ	65
Fâtir 35/6	إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا	66
Âl-i İmrân 3/9	إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ	67
Âl-i İmrân 3/17	وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ	68
Hûd 11/113	وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا	69
Münâfikûn 63/8	وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ	70
Zümer 39/10	لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ	71
İnsan 76/5	إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ	72

Nisâ 4/41	فَكَفَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا	73
A'râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ	74
Bakara 2/26	إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا، يُضِلُّ بِهٖ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهٖ كَثِيرًا	75
Kâf 50/16	نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ	76
Ahzâb 33/45-46	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا	78
Sebe 34/28	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ	79
Tevbe 9/33	لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ	80
Kehf 18/46	الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا	81
A'râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ	82
Nûr 24/35	اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ	83
Zümer 39/33	وَالَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَصَدَّقَ بِهِ	84
Rûm 30/7	يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ	85
Necm 53/3-4	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ	86
Hadîd 57/3	هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ	87
Sebe 34/10	يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ	88
Hacc 22/27	وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ	89
Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ	90
Tevbe 9/114	إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ	91
Hûd 11/75	إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ	92
Ra'd 13/13	وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ	93

Nisâ 4/40	إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ	94
Bakara 2/222	إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ	95
Bakara 2/195	إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ	96
Nisâ 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ	97
Âl-i İmrân 3/14	زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ	98
Yâ-Sîn 36/60	يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ	99
Fâtır 35/6	إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا	100
Tîn 95/4-5-6	لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿٥﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	101
Bakara 2/60	فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا	102
Âl-i İmrân 3/71	وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ	103
Fâtır 35/37	رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ	104
Kâfirûn 109/6	لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ	105
Kehf 18/60	وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا	106
Vâkıa 56/79	لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ	107
Nûr 24/35	اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ	108
Yâ-Sîn 36/82	إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ	109
A'râf 7/54	إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	110
Secde 32/4	اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	111
Bakara 2/171	صُمُّ بَكْمٌ عُمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ	112
Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ	113

Kehf 18/103-104	قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يُحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا	114
Nûr 24/63	لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا	115
Meryem 19/25	وَهَزَبْنَا إِلَيْكَ بِجَذَعِ النَّخْلَةِ تَسَاقُطُ عَلَيْكَ رَطَبًا جَنِيًّا	116
Nisâ 4/48	إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ	117
Âl-i İmrân 3/37	كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ	118
Fussilet 41/40	اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	119
Bakara 2/195	وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ	120
A'râf 7/20-21	وَقَالَ مَا نَهَيْكُمْ رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ	121
Bakara 2/37	فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ	122
Lokmân 31/33, Fâtr (Melâike) 35/5	وَلَا يَغُرُّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ	123
Fetih 38/10	يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ	124
Kâfirûn 109/1	قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ	125
İhlâs 112/1	قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ	126
Kâf 50/30	هَلْ مِنْ مَزِيدٍ	127
Yâ-Sîn 36/27	بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ	128
Kamer 54/54-55	إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ	129
En'âm 6/76	لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ	130
Nisâ 4/40	وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا	131
Tevbe 7/119	وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ	132

Kalem 68/16	سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرُطُومِ	133
Bakara 2/30	إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً	134
Kamer 54/55	عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ	135
Âl-i İmrân 3/190	رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا	136
İnşikâk 84/16-17-18-19	فَلَا أُفْسِمُ بِالشَّفَقِ * وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ * وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ * لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ	137
Tahrîm 66/6	عَلَيْهَا مَلَكُوتُهُ غَلَظُ شِدَادٍ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ	138
Bakara 2/31	وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا	139
Enfâl 8/17	وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى	140
Necm 53/19-20	أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى * وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى	141
Hacc 22/52-53	وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ	142
Tevbe 9/82	فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا	143
Zümer 39/47	وَبَدَأَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ	144
Şûra 42/38	وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ	145
Necm 53/3	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى	146
Yûsuf 12/108	قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي	147
İsrâ 17/85	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا	148
Âl-i İmrân 3/17	الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ	149
Mâide 5/21	يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ	150
Mâide 5/22	قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا	151

Mâide 5/26	قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ	152
Bakara 2/57	وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى	153
Bakara 2/60	وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ	154
Bakara 2/57	وَوَضَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ	155
A'râf 7/142	وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً	156
A'râf 7/142	وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ	157
Bakara 2/55	لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً	158
Bakara 2/55	فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ	159
Bakara 2/56	ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ	160
A'râf 7/142	وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي	161
Tâ-Hâ 20/88	فَأَخْرَجَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ	162
Bakara 2/52	ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُم مِّن بَعْدِ ذَلِكَ	163
Bakara 2/47	يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ	164
Meryem 19/17	فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا	165
Meryem 19/18	أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا	166
Meryem 19/9	قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّئٌ	167
A'lâ 87/17	وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى	168
Nahl 16/18	وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا	169
Yûnus 10/89	قَدْ أَجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا	170
Bakara 2/138	صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً	171

Bakara 2/284	وَأِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ	172
Meryem 19/71	وَأِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا	173
Meryem 19/71	كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا	174
Meryem 19/72	ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا	175
Meryem 19/72	وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا	176
Enfâl 8/42	لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَا مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ	177
Âl-i İmrân 3/133	وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ	178
Âl-i İmrân 3/36	وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى	179
En'âm 6/11	قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ	180
Nahl 16/43	فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	181
Yûnus 10/13-14	وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ	182
Nâziât 79/40-41	وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ	183
Zuhruf 43/72	وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ	184
Kasas 28/83	تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا	185
Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ	186
Ğâfir 40/60	ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ	187
Zümer 39/53	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ	188
Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ	189
Hicr 15/9	إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ	190

Tâ-Hâ 20/22	وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةٌ أُخْرَى	191
Neml 27/12	وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ	192
Kasas 28/32	اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ	193
A'râf 7/142	وَوَاعِدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً	194
Mâide 5/54	يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ	195
Teğâbun 64/14	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ	196
Enfâl 8/28	أَنْتُمْ أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ	197
Necm 53/39	وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى	198
İsrâ 17/82	وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا	199
Tekvîr 81/22	وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ	200
Nahl 16/69	فِيهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ	201
Nûr 24/38	وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ	202
Kehf 18/75	قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا	203
İsrâ 17/111	وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِيرُهُ تَكْبِيرًا	204
Rahmân 55/78	تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ	205
İsrâ 17/110	قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى	206
Fussilet 41/54	بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ	207
Ahkâf 46/35	فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أَوَّلُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ	208
Bakara 2/54	وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ	209

Nisâ 4/59	أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ	210
Hûd 11/43	سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ	211
Şuarâ 26/214	وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ	212
Hadîd 57/18	وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا	213
Nûr 24/43	يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ	214
Müddessir 74/31	وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ	215
Şuarâ 26/189	فَاخَذَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ الظُّلَّةِ	216
Hûd 11/87	قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا	217
Hûd 11/91	قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ	218
Haşır 59/2	فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ	219
Kâf 50/16	أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ جَبَلٍ أَلْوِيدُ	220
Nâziât 79/40-41	وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ	221
Teğâbun 64/14	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ	222
Nisâ 4/142	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ	223
Enfâl 8/17	وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ	224
Kiyâmet 75/16	لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ	225
Kehf 18/109	قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا	226
Lokmân 31/27	وَلَوْ أَنْتُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَفْلَاحٍ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ	227
Îsrâ 17/11	وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا	228
Mü'min 40/16	لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ	229

Cum'a 62/10	فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ	230
Nebe 78/9	وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا	231
Tâ-Hâ 20/10	فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا	232
Kasas 28/30	فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ	233
Kasas 28/88	لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ	234
Hacc 22/27	وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا	235
Mü'min 40/60	ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ	236
A'râf 7/55	ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً	237
Lokmân 31/34	وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَآذَا تَكْسِبُ غَدًا	238
Hacc 22/11	خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ	239
Mü'min 40/60	ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ	240
Necm 53/59-60-61	أَقِمْنَ هَذَا الْحَدِيثَ تَعَجُّبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾	241
İbrâhîm 14/36	رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ	242
Mâide 5/118	إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ	243
Kâf 50/16	وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ	244
Ankebût 29/69	وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا	245
Hûd 11/43	سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ	246
Zâriyât 51/22	وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تَوْعَدُونَ	247
Tâ-Hâ 20/105-106-107-108	﴿١٠٥﴾ لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا ﴿١٠٦﴾ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا ﴿١٠٧﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٨﴾ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ ﴿١٠٩﴾ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١١٠﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ	248

Kâria 101/5	وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ	249
Bakara 2/186	إِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ	250
Îsrâ 17/44	وَأِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ	251
A'râf 7/143	أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ	252
Zâriyât 51/56	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ	253
Saff 61/2-3	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ	254
Feth 38/29	سَيَمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ	255
Hucurât 49/12	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ	256
Â-l-i İmrân 3/191	مَا خَلَقْتُ هَذَا بَاطِلًا	257
Mü'minûn 23/115	أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا	258
Mülk 67/22	أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ	259
Â-l-i İmrân 3/159	وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ	260
Şûra 42/38	وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ	261
En'âm 6/11	قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ	262
Â-l-i İmrân 3/152	مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ	263
Fussilet 41/33	وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ	264
Şûra 42/16	وَالَّذِينَ يَحَابُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ	265
Furkân 25/27-28-29	وَيَوْمَ بَعْضُ الظَّالِمِ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾	266
Meryem 19/30-31	قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ	267

Sebe 34/10	أَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَأَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ	268
Sebe 34/12	وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ	269
Bakara 2/152	فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ	270
Kâf 50/30	هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ	271
Ra'd 13/39	يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ	272
A'râf 7/23	رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ	273
Enbiyâ 21/87	لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ	274
Tâ-Hâ 20/82	وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى	275
Fetih 38/29	سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ	276
Yûsuf 12/11-12	قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَع وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ	277
Yûsuf 12-13	قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنَّ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ	278
Yûsuf 12/5	فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا	279
Yûsuf 12/43	وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ	280
Yûsuf 12/44	قَالُوا اضْغَبْثِ أَحْلَامَ	281
Yûsuf 12/33	قَالَ رَبِّ السِّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ	282
Yûsuf 12/28	إِنَّ كَيْدَكَ عَظِيمٌ	283
Bakara 2/37	فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ	284
Yûsuf 12/64	فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ	285
Yûsuf 12/33	وَالَا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ	286

Enfâl 8/17	وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ	287
Tahrîm 66/6	عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ	288
Hadîd 57/4	وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	289
Necm 53/17	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ	290
Înşirâh 94/1	أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ	291
Necm 53/8	فَتَدَلَّىٰ	292
Necm 53/9	فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ	293
Necm 53/10	فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ	294
Duha 93/6-7	أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ۖ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ	295
Ahzâb 33/45-46	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۖ وَدَاعِيًا إِلَىٰ اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا	296
Îsrâ 17/79	وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا	297
Necm 53/11	مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ	298
Bakara 2/143	وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا	299
Âl-i İmrân 3/110	كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ	300
Tâ-Hâ 20/7	يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَىٰ	301
Şuarâ 26/88-89	يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ۖ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ	302
Duha 93/5	وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ	303
Zümer 39/53	لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ	304
Duha 93/5	وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ	305
Nisâ 4/1	إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا	306

Alak 96/14	أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى	307
Enbiyâ 21/107	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ	308
Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ	309
Nahl 16/68	وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ	310
Zuhurf 43/36	وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُفِضَ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ	311
Meryem 19/56-57	وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا	312
Âl-i İmrân 3/185	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ	313
Meryem 19/71	وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا	314
Hicr 15/48	وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ	315
Sâffât 37/164-165	وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُونَ	316
Yûnus 10/26	لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ	317
Haşr 59/14	تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ	318
A'râf 7/143	جَعَلَهُ دَكَّا	319
Nûr 24/35	اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ	320
Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ	321
Ra'd 13/28	أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ	322
Fussilet 41/30	تَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ	323
Zümer 39/73	طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ	324
Bakara 2/22	الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً	325

Nebe 78/13	وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا	326
Mülk 67/5	وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ	327
Âl-i İmrân 3/133	وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ	328
Meryem 19/8	وَقَدْ بَلَغْتَ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا	329
Yûsuf 12/78	إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا	330
Bakara 2/281	وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ	331
Tahrîm 66/6	عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غُلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ	332
Bakara 2/284	إِنْ تُبَدُّوْا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ	333
A'râf 7/16	أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ	334
Tevbe 9/40	إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا	335
İnşirah 94/4	وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ	336
Sâd 38/72	وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي	337
En'âm 6/5	فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ	338
Enfâl 8/17	وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى	339
Nisâ' 4/80	مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ	340
Âl-i İmran 3/31	قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ	341
Neml 27/44	قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَتْ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ	342
Haşr 59/2	فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ	343
Tevbe 9/128	عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ	344
Ahzâb 33/56	إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا	345

Cuma 62/2	هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ	346
İsrâ' 17/29	وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا	347
Âl-i İmrân 3/110	كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ	348
Bakara 2/143	وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا	349
Enfâl 8/33	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ	350
Nisâ' 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ	351
Kevser 108/3	إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ	352
En'âm 6/160	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا	353
Hûd 11/114	إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنُ السَّيِّئَاتِ	354
İsrâ' 17/85	قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي	355
Kamer 54/54,55	إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ	356
Nisâ' 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ	357
Yâ-Sîn 36/31,32	أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ	358
A'râf 7/99	فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ	360
Âl-i İmrân 3/54	وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ	361
Nahl 16/93	يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ	362
İsrâ' 17/79	تَهْجَدُ بِهِ نَافِلَةً لَكَ	363
Kalem 68/4	إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ	364
Tâ-Hâ 20/82	وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ	365
Yûsuf 12/42	فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ	366

Yûsuf 12/42	فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ	367
Enfâl 8/40	نِعَمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعَمَ النَّصِيرُ	368
A'râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ	369
Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ	370
Â-l-i İmrân 3/103	وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا	371
Bakara 2/256	قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا	372
Â-l-i İmrân 3/54	وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ	373
İsrâ' 17/14	اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا	374
Zümer 39/53	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ	375
Bakara 2/261	مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أُنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِئَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ	376
Hûd 11/115	إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ	377
İsrâ' 17/19	وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا	378
Furkân 25/68,69,70	وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ۖ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ۖ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا	379
Bakara 2/1,2,3	الْم ۖ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۖ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ	380
Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ	381
Mâide 5/67	يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ	382
Ankebût 29/45	إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ	383
Sâd 38/72	وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي	384
Enfâl 8/28	وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ	385

Enfâl 8/48	وَأِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَكْفَرُ وَلِلَّهِ شَدِيدُ الْعِقَابِ	386
Haşr 59/16,17	كَمَلِ الشَّيْطَانُ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ	387
Enfâl 8/48	إِنِّي جَارٌ لَكُمْ	388
Haşr 59/16	إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ	389
Haşr 59/17	فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا	390
Bakara 2/115	وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَسِيعُ الْعِلْمِ	391
Bakara 2/35	وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ	392
Â-i İmrân 3/14,15	زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاِبِ ﴿١٤﴾ قُلْ أُوْنِيْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ	393
Rahmân 55/33	فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ	394
Sâd 38/72	وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي	395
Cuma 62/4	ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ	396
Beled 90/12,13,14,15, 16	وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ ﴿١٣﴾ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ﴿١٤﴾ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ	397
Fâtr 35/28	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ	398
Nâziât 78/10	وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ	399
Mutaffifîn 83/28	عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ	400
Bakara 2/90	وَالْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ	401
Yâ-Sîn 36/38	وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا	402

Saffât 37/102	يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ	403
Kamer 54/55	فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ	404
Neml 27/16	وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ	405
Yûsuf 12/53	إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ	406
Kiyamet 75/1,2	لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ۖ وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ	407
Fecr 89/27	يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ	408
Ahzâb 33/33	إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا	409
Mû'minûn 23/101	فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ	410
A'râf 7/56	إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ	411
Mû'minûn 23/55,56	أَيُّحْسِبُونَ أَنَّمَا نُنَادُهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَيْنٍ ۖ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ	412
Yûnus 10/36	وَمَا يَنْبَغُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ	413
Yûsuf 12/11,12	قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ۖ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ	414
Âl-i İmrân 3/49	وَأُتِرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ	415
İhlâs 112/3	لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ	416
Cinn 72/3	مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا	417
Tevbe 9/30	عَزَّزْتُ ابْنُ اللَّهِ	418
Tevbe 9/30	الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ	419
Saff 61/9	هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ	420
Hadîd 57/4	وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ	421

Yûsuf 12/89	قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ يُّوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ	422
Yûsuf 12/101	تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ	423
Âl-i İmrân 3/193	رَبَّنَا فَاعْفُ رَئَيْنَا دُؤُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ	424
Neml 27/26	أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ	425
Mü'minûn 23/101	إِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ	426
Duhân 44/47,48,49	خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَبِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ	427
Hâkka 69/30,31,32	خُذُوهُ فَاعْلُوهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ	428
Tahrîm 66/6	لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ	429
Mülk 67/8	كَلَّمَآ الْفَيِّ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ	430
Bakara 2/7	خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ	431
Bakara 2/10	فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	432
Rahmân 55/19,20	مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ	433
Mücâdile 57/11	وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ	434
Hucurât 49/12	أُجِيبْ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ	435
Fâtr 37/34	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ	436
A'râf 7/43	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ	437
Zümer 39/74	الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ	438
İbrâhîm 14/4	يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ	439
Kasas 28/54	وَيَذَرَعُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ	440

Münâfikûn 63/8	يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ	441
Bakara 2/60	اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ	442
Kasas 28/29	فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا	443
A'râf 7/124	لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ	444
Yûnus 10/62	أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ	445
Nisâ' 4/157	وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ	446
Bakara 2/249	كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ	447
Fîl 105/3	وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ	448
Fecr 89/27,28,29,30	يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۖ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۖ وَادْخُلِي جَنَّاتٍ	449
Hadîd 57/20	أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوٌ	450
Mâide 5/54	لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ	451
Hucurât 49/18	وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ	452
Tâ-Hâ 20/7	إِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى	453
Tâ-Hâ 20/7	إِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى	454
Înfitâr 82/10,11,12	وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ۖ كِرَامًا كَاتِبِينَ ۖ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ	455
Mutaffifîn 83/18,19,20,21	كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيَّينَ ۖ وَمَا أَذْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ ۖ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ۖ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ	456
Kiyâmet 75/20,21,22,23	كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ۖ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ ۖ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ ۖ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ	457
Mû'minûn 23/115	أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ	458
Şûra 42/5	تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ	459
Hacc 22/2	وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ	460

İnşikâk 84/6	يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدًّا فَمَلَأَیْهِ	461
Kehf 18/18	وَنَحْسَبُهُمْ آيَاطًا وَهُمْ رُفُودٌ	462
Nûr 24/2	الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي	463
Mâide 5/27	وَإِنَّا عَلَيْنَهُمْ نَبَأُ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا	464
Kıyâmet 75/10	أَيْنَ الْمَفْرُ	465
Fâtır 35/28	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ	466
Sâd 28/72	وَنَفَعْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي	467
Mü'minûn 23/14	فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ	468
İsrâ' 17/70	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ	469
A'râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ	470
Âl-i İmrân 3/106	يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ	471
Tânk 86/9	يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ	472
Bakara 2/24	فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ	473
Rahmân 55/33	يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ	474
Meryem 19/71	وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا	475
Meryem 19/72	ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا	476
Meryem 19/72	وَنَذِرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جَنًّا	477
Fecr 89/14	إِنَّ رَبَّكَ لَبَالْمُرْصَادِ	478
Tahrîm 66/8	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا	479

Necm 53/3	وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ	480
Meryem 19/30,31	قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ۖ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ	481
Bakara 2/31	وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا	482
Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ	483
Yûsuf 12/19	وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَىٰ دَلْوَهُ	484
İhlâs 112/4	وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ	485
Enfâl 8/17	وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ	486
Nûh 71/26	لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذَيَّارًا	487
A'râf 7/12	أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ	488
Tûr 52/7,8	إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ۖ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ	489
Bakara 2/24	فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ	490
Fecr 89/27,28	يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۖ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ	491
Kâf 50/21,22,23,24, 25	وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ۖ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ۖ وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ۖ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ۖ مَتَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيدٍ	492
Kâf 50/31,32,33,34, 35	وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ۖ هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ۖ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ۖ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ۖ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ	493
Kâf 50/31	أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ	494
Kâf 50/35	وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ	495
Kâf 50/34	ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ	496
Kâf 50/30	هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ	497
Hicr 15/43,44	وَأِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ۖ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ	498

Necm 53/3,4	وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ	499
Nisâ' 4/78	أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ	500
Fussilet 41/30	إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ	501
Bakara 2/138	صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً	502
Bakara 2/138	صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ	503
Yûsuf 12/87	وَلَا تَيْتَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ	504
Zümer 39/53	لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ	505
Zümer 39/53	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ	506
Tahrîm 66/8	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا	507
Burûc 85/20	وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ	508
A'râf 7/143	فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا	509
Tâ-Hâ 20/53	الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا	510
Nebe' 78/6	أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا	511
Kasas 28/79	فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ	512
Bakara 2/245	وَالِإِيَّاهِ تُرْجَعُونَ	513
Lokmân 31/15	إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ	514
Fecr 89/27	ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ	515
Hucurât 49/17	لَا تَمُتُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ	516
Ankebût 29/69	وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا	517

Kamer 54/55	518	فِي مَقْعِدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ
Tâ-Hâ 20/117,118,119	519	إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى ﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى ﴿١١٩﴾
Bakara 2/35	520	يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا
Bakara 2/35	521	وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ
Hâkka 69/7	522	سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا
Ahkâf 46/34	523	هَذَا عَارِضٌ مُمْطَرٌ نَارًا
Hâkka 69/6,7	524	وَأَمَّا عَادُ فَاهْلِكُوا بِرِيحِ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا
Hâkka 69/7,8	525	فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعِجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٦٧﴾ فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ
Bakara 2/7	526	وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ
Âl-i İmrân 3/185	527	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
Rahmân 55/26,27	528	كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ
A'râf 7/34	529	إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِرُونَ
Bakara 2/197	530	وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى
Zümer 39/69	531	وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ
Âl-i İmrân 3/180	532	وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
Kasas 28/88	533	كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ
Kasas 28/88	534	إِلَّا وَجْهَهُ
Rahmân 55/26	535	كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ
Rahmân 55/27	536	وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

A'râf 7/196	وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ	537
Necm 53/17	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى	538
Nahl 16/98	فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ	539
Bakara 2/249	كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً	540

HADİS-İ ŞERİFLER

Sıra	Hadis-i Şerif
1	اللَّهُمَّ طَهِّرْ قلبه واغفر ذنبه و حصّن فرجه
2	انّ قلوب بنى آدم بين اصبعين من اصابع الرحمن، يقلّبها كيف يشاء
3	ما منكم من احد الا وله شيطان
4	و أنا. انّ الله اعاننى عليه فاسلم شيطانى فلم يأمرنى الا بخير
5	أخاف على أمتى بعدى ثلثا صيف الاثمّه و ايمان بالنجوم و تكذيب بالقدر
6	كلّ منجم كذاب
7	كلّموا النّاس على قدر عقولهم
8	انكم سترون ربكم يوم القيامة كما ترون القمر ليلة البدر لا تضامون
9	اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
10	المجاهد من نفسه فى الله عزّ و جلّ
11	يا أنس اذا اشتغل النّاس بالخلق فاشتغل انت بالحقّ، و اذا اشتغل النّاس بالعلم فاشتغل انت بالعمل، و اذا اشتغل النّاس بعمارت الدّنيا فاشتغل انت بعمارت الآخرة، و اذا اشتغل النّاس بعيوب النّاس فاشتغل انت بعيوب نفسك
12	من امر بالمعروف و نهى عن المنكر فهو خليفة الله و خليفة رسوله و خليفة كتابه
13	ای عم! قل لا اله الا الله كلمة أحاج لك بها عند الله
14	اللَّهُمَّ اجعل حبّك احبّ الاشياء الىّ
15	اللَّهُمَّ اجعل رزق آل محمّد قوتا
16	من نوقش فى الحساب فقد عُدّب

17	إِنَّ الْأَمَارَةَ خَلَقَ حَضْرَةً وَ أَنَّهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَسْرَةٌ وَ نَدَامَةٌ
18	استفت قلبك
19	الدُّنْيَا سَجَنُ الْمُؤْمِنِ
20	مَوْتُ الْجَارِ كُفَى بِكَ وَاعْظًا
21	لَا رَهْبَانِيَّةَ فِي الْإِسْلَامِ
22	الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَ يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ ، خَيْرٌ مِنَ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَ لَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ
23	خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ
24	أَمَّتِي أُمَّتٌ مَرْحُومَةٌ
25	أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
26	الْفِرَارُ مِمَّا لَا يَقَاطُ ، مِنْ سَنَنِ الْمُرْسَلِينَ
27	اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ زَهْرَتِهَا فَاتَّهَاتُ تَمْنَعُ الْآخِرَةَ
28	لَا يَكْمُلُ الْإِيمَانُ أَحَدَكُمْ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ إِنَّهُ مَجْنُونٌ
29	تَخْلُقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ
30	إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ وَ قَالَ النَّاسُ مَا خَلْفَ
31	إِنَّ اللَّهَ يَنْزِلُ بَعْدَ نِصْفِ اللَّيْلِ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ وَ هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبَ عَلَيْهِ
32	وَ إِذَا طَابُوا طَاشُوا وَ إِذَا طَاشُوا طَارُوا وَ إِذَا طَارُوا بَلَّغُوا وَ إِذَا بَلَّغُوا وَصَلُوا وَ إِذَا وَصَلُوا اتَّصَلُوا وَ إِذَا اتَّصَلُوا انْفَصَلُوا وَ إِذَا انْفَصَلُوا فَتَوَّا وَ إِذَا فَتَوَّا بَقُوا وَ إِذَا بَقُوا صَارُوا مَمْلُوكًا فِي مَقْعَدِ صَدَقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ
33	وَ إِذَا طَابُوا طَرِبُوا وَ إِذَا طَرِبُوا يَقُولُونَ قَوْلًا لَا يَفْهَمُهُ إِلَّا السَّكَارَى
34	حَسِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ فَإِنَّ الصَّوْتَ الْحَسَنَ يَزِيدُ الْقُرْآنَ حَسَنًا

35	انّ من البيان لسحرا
36	لقد اوتى هذا مزمرا من مزامير آل داود
37	ان سعدا لغير و انا غير منه واللّه اغير منى ولذا حرم الفواحش ما ظهر منها و ما
38	يا امة محمد، واللّه ما من احد اغير من الله ان يزنى عبده او تزنى امته
39	لا تخيرونى من بين الانبياء
40	لا تفضلونى على يونس بن متى
41	لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من ولده ووالده والناس أجمعين
42	اسألك الشوق الى لقاءك
43	كنت كنزا مخفيا فاحببت أن أعرف
44	كن في الدنيا كأنك غريب أو عابر سبيل وعد نفسك من أهل القبور
45	موتوا قبل أن تموتوا
46	المؤمن مرأت المؤمن
47	موتوا قبل أن تموتوا
48	من أراد أن ينظر إلى ميت يمشي على الأرض فلينظر إلى أبي بكر الصديق
49	من اراد ان ينظر الى عتيق من النار فلينظر الى ابو بكر
50	أيها الناس، انّ ابا بكر الصديق لم يسوق فاعرفوا ذلك
51	من احبّ ابو بكر و عمر
52	من مات فقد قامت قيامته

53	مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا
54	الدُّنْيَا سَجَنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ
55	المَوْتُ رَاحَتُ الْمُؤْمِنِ
56	ارتعوا في رياض. قيل: ما رياض الجنة يا رسول الله؟ قال: مجالس العلم
57	من مات و له ثلثة صغار و حيث له الجنة
58	اللَّهُمَّ اكْفِنِيهِمَا بِمَا شِئْتَ
59	أنه يركب يوم القيمة على ناقة من نوق الجنة من لؤلؤ بيضاء و على بلال حلة لا تساوى بها الدنيا ينادى على ظهرها بالاذان فإذا قال الله اكبر الله اكبر نظر الانبياء عليهم السلام بعضهم الى بعض فيقولون ما يقول فأول ما يكسى بعد الانبياء و الشهداء بلال
60	قال رسول الله عليه السلام لبلال عند صلوة الفجر يا بلال حدثني بارجى عمل عملته عندك في الاسلام منفعة فاني سمعت الليلة خفق نعليك بين يدي في الجنة فقال ما عملت عملا في الاسلام ارجى عندي من اني لم اتطهر طهورا في ساعة من ليل او نهار الا صليت بذلك الطهور لربي ادنى ما قدر لي و في خير آخر ما احدثت الا اوجدت الطهارة و ما تطهرت الا صليت ركعتين
61	كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًّا فَأُحِبِّبْتُ أَنْ أُعْرِفَ
62	لَا يَسْعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسْعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ
63	لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ
64	أول ما خلق الله روحى
65	مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ
66	الأذنان من الرأس
67	هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبَ عَلَيْهِ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفَرَ لَهُ
68	أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

69	اتدرون ما هذه الهدّة؟ اصحاب گفتند: الله و رسوله اعلم. رسول الله عليه السلام قرمود: خدای تعالی فرمود درهای آسمان ها را به عرش گشادند از برای اذانِ بلال، این صوت صدای گشادنِ درهاست
70	عَلَى الْمَكَارِهِ وَكَثْرَةِ الْخُطَا إِلَى الْوُضُوءِ أَلَا أَخْبَرَكُمْ عَلَى مَا يَمْحُو اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ؟ إِنْ شِئْتُ الْمَسَاجِدِ وَانْتَظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَذَلِكُمْ الرِّبَاطُ فَذَلِكُمْ الرِّبَاطُ
71	اشدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَوَّلِيَّاءُ ثُمَّ الْأَمَثَلُ فَلَا مَثَلَ
72	مَنْ اسْتَوَى يَوْمَهُ فَهُوَ مَغْبُورٌ وَمَنْ كَانَ آخِرُ يَوْمِيهِ شَرَّهُمَا فَهُوَ مَلْعُونٌ
73	مَنْ اسْتَوَى يَوْمَهُ فَهُوَ مَغْبُورٌ وَمَنْ كَانَ أَمْسُهُ خَيْرًا مِنْ يَوْمِهِ فَهُوَ مَلْعُونٌ
74	اتقوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ
75	مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ
76	مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ أَوْزَنَهُ اللَّهُ عِلْمُهُ مَا لَمْ يَعْلَمْ
77	إِذَا زَهَدَ الْعَبْدُ فِي الدُّنْيَا وَكَلَّ اللَّهُ بِهِ مَلَكًا يَغْرِسُ الْحِكْمَةَ فِي قَلْبِهِ
78	اصحابی کالتجوم بآیهم اقتدیتم اهتدیتم
79	لو عملتم الخطايا حتى تبلغ السماء ثم ندمتم و تبتم لتاب الله عليكم
80	إِذَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَيَّ شِبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِذَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا، وَإِذَا أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً
81	التَّائِي مِنَ الرَّحْمَنِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ
82	خمرت طينة آدم بيدي أربعين صباحا
83	من جاوز الاربعين و لم يغلب خيره شره فليتبوا مقعده من النار
84	حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا
85	المستمعين بقدر همم الحكمة على لسان الواعظين تعالی یلقن ان الله

86	يَا ابْنَ مَرْيَمَ عِظْ نَفْسَكَ، فَإِنْ اتَّعَظْتَ فَعِظِ النَّاسَ، وَإِلَّا فَاسْتَحْيِ مِنِّي
87	إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صَقَالَةً وَ صَقَالَةُ الْقَلْبِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
88	مَنْ خَشَعَ قَلْبُهُ خَشَعَتْ جَوَارِحُهُ
89	مَنْ ارَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللَّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهْلِ التَّصَوُّفِ
90	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ الذَّنْبُ
91	و تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا
92	الْمَوْتُ رَاحَةُ الْمُؤْمِنِ
93	اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَسْكِينًا وَأَمِتْنِي مَسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زَمَرَةِ الْمَسَاكِينِ
94	مَنْ سَمِعَ سَمِعَ اللَّهُ بِهِ وَ مَنْ يَرَأَى يَرَأَى اللَّهُ بِهِ
95	لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَأَتَّبَعَى الثَّالِثَ وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ
96	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا إِبْتَلَاهُ مَرَضٌ
97	مَنْ كَانَتْ لِأَخِيهِ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ مِنْ عَرَضٍ أَوْ مَالٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ الْيَوْمَ قَبْلَ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْهُ يَوْمَ لَا دِينَارَ
98	حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا
99	مَنْ حَفَرَ بُئْرًا لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهِ
100	فِي جَوْفٍ وَاحِدٍ أَجْمَعُ أَمْنَيْنِ وَ لَا خَوْفَيْنِ أ
101	أَصْحَابِي كَالنَّجُومِ بَأَيْهِمْ اقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ
102	الْوَلَدُ سِرٌّ أَبِيهِ
103	تَفَكَّرُوا فِي خَلْقِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ فَانْكُمْ لَنْ تَقْدَرُوا قَدْرَهُ

104	اذكرنى عند صالح دعائك
105	اوليائى تحت قبائى لا يعرفهم غيرى
106	ما من شئ يصيب العبد المؤمن من وصبٍ او نصبٍ او حزنٍ او همٍّ يهّمه الا كفر الله عنه خطايا
107	لو كانت الدنيا تعدل عند الله جناح بعوضة ما سقى الله منها كافرًا
108	إذا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا ابْتَلَاهُ فَإِنْ صَبَرَ اجْتَبَاهُ وَإِنْ رَضِيَ اصْطَفَاهُ
109	يا عمر هؤلاء قوم عجّلت لهم طيّبتهم فى الدنيا و نحن قوم قد اخرت لنا طيّباتنا فى الآخرة
110	اشد الناس بلاء الانبياء ثم الاولياء ثم الامثال فالامثال
111	الصبر عند الصدمة الاولى
112	خمرت طينة آدم
113	اذا اراد الله بعبد خيراً زهّده فى الدنيا و رَغّبه فى الآخرة و بصّره بعيوب نفسه
114	اذا رايتم العبد اوى صمتا و زهد فى الدنيا فاقربوا منه يلقن الحكمة
115	من جاء بلا اله الا الله لا يخلط معها غيرها وجبت له الجنة
116	القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران
117	طلب العلم فريضة على كل مسلم و مسلمة
118	تعلموا ما شئتم ان تعلموا فلن يأجرکم الله حتّى تعلموا
119	لك اجران، اجر السر و اجر العلانية
120	اهل القرآن اهل الله و خاصته
121	من اخلص الله اربعين صباحًا ظهر ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه

122	من احبَّ قومًا فهو منهم
123	من اراد ان يجلس مع الله فليجلس مع اهل التصوف
124	من دعى فليجب
125	لا يكمل ايمان احدكم حتى يقول الناس مجنون
126	حتى يظنَّ الناس انه لمجنون
127	لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا
128	من زارني في مماتي فكأنما زارني في حياتي و من زارني وجبت له شفاعتي
129	من زار عالمًا فقد زارني
130	يحسب الشيخ في قومه كالتبى في أمته
131	أتى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن
132	أتى لكم نذير مبين يدى عذابٍ شديد
133	لو لا رجال ركع و صبيان رضع و بهائم رتع لصبَّ عليكم العذاب صبًّا و لم يمطر من السماء ماء
134	اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنور الله
135	كُفَّ أَذَاكَ عَنْهُ وَاصْبِرْ عَلَى أَذَائِهِ وَ كَفَى بِالْمَوْتِ فِرَاقًا
136	اللهم اهد قومي فانهم لا يعلمون
137	لعن الله جسداً قائماً بين بدى الله تعالى ليس معه قلب
138	من تشبه بقوم فهو منهم و من كثّر سواد القوم فهم منهم
139	لا تجلسوا عند كلِّ عالمٍ إلا الذين يدعوكم من الخمس الى الخمس من الشكِّ الى اليقين و من التكبر الى التواضع و من العداوة الى النصيحة و من الريا الى الاخلاص و من محبة الدنيا الى ترك الدنيا

140	حدّثوا عني و لا حرج فربّ حامل فقه غير فقيه و ربّ حامل فقيه الى من افقه منه
141	لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالتَّوَّافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَ بَصَرَهُ وَ يَدَهُ
142	المؤمن مرأت المؤمن
143	مثل الذّي يتعلّم العلم و لا يعمل به كمثل امرأة زنت في السرّ قحملت فظهر حملها فافتضحت فكذلك من لا يعمل بعلمه يفضحه الله بتارك و تعالى يوم القيمة
144	من عمل بما علم ورّثه الله علم ما لم يعلم
145	هلاک امتی عالم فاجر و عابد جاهل و شرّ الشرار شرار العلماء و خير الاخير خيار العلماء
146	اللّهم لا تكلني الى نفسي طرفه عين و لا اقلّ من ذلك
147	حبّ الدنيا رأس كلّ خطيئة
148	انّ الله تعالى اشفق على امتي من تلك المرأة على ولدها
149	مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَقَدْ كَفَرَ
150	النّوم راحة البدن
151	اللّهم ارزقني عينين هطالتين تشفيان بذروف الدمع قبل ان يصير الله تعالى دماً
152	لا يلج احدكم في التّار بكى من خشية الله حتى يعود الدّين في الضّرّع
153	اذا اقشعرّ قلب المؤمن من خشية الله تحاتت عنه خطاياها كما تحاتت من الشجر اوراقها و قال عليه السّلام ما من عبد مؤمن تخرج من عينيه دموع و ان كانت رأس الذّباب من خشية الله الا حرّمه الله على التّار
154	لا تमितوا قلوبكم بكثرة الاكل
155	أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ
156	إن من العلم جهلاً
157	القسم في التّار

158	يعقد الشيطان على قافية رأس احدكم اذا هو نام ثلث عقد يضرب كل عقد عليك ليل طويل فارقد فان استيقظ فذكر الله انحلت عقده فان توضاء انحلت عقده فان صلى انحلت عقده فاصبح نشيطاً طيب النفس وإلا أصبح خبيث النفس كسلان
159	لا اله الا الله وحده لا شريك له اللهم لا مانع لا اعطيت و لا معطى لا منفعت و لا راد لا قصيت و لا مبدل لا حكمت و لا ينفع ذالجد منك الجد
160	الدنيا مزرعة الآخرة
161	التاس اربعة، منهم من يولد كافراً و يحيى كافراً و يموت مؤمناً و منهم من يولد كافراً و يحيى كافراً و يموت كافراً و منهم من يولد مؤمناً و يحيى مؤمناً و يموت مؤمناً و منهم من يولد مؤمناً و يحيى مؤمناً و يموت مؤمناً
162	يا ايها الناس اذكروا الله اذكروا الله جاءت الزاجفة تتبعها الرادفة جاء الموت بما فيه
163	ينزل ربنا تبارك و تعالى كل ليلة الى السماء الدنيا حين يبقى ثلث الليل الآخر يقول: من يدعوني فاستجب له، من يستلني فاعطيه، من يستغفرني فاغفر له؟
164	اقرب ما يكون الرب من العبد فى جوف الليل الآخر فان استطعت ان تكون ممن يذكر الله فى تلك الساعة فكن
165	إن اشد الناس عذاباً يوم القيامة عالم لم ينفعه الله تعالى بعلمه
166	الصدقة تردّ البلاء و تزيد العمر
167	حصّنوا اموالكم بالزكوة و داوؤوا مرضاكم بالصدقة
168	الحرب خدعة
169	اوليايى تحت قبابى لا يعرفهم غيرى
170	اصحابى كالنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم
171	لو يعلم المصلّى من يناجى ما التقت فى صلوته
172	زُرْنِي غَبًّا تَرَدَّد حَبًّا
173	أنا جليس من ذكرنى

174	اعدت لعبادى الصّالحين ما لا عين رأت و لا اذن سمعت و لا خطر على قلب بشر
175	النّاس نيام فاذا ماتوا انتبهوا
176	دع ما يريبك الى ما لا يريبك
177	اتّقوا فراسة المؤمن فانّه ينظر بنور الله
178	اذا جاء القدر عمى البصر
179	الحمد لله الذى ردّ كيد الشيطان الى الوسوسة
180	النّاس معادن كمعادن الذهب والفضّة خيارهم فى الجاهليّة خيارهم فى الاسلام
181	انّى اجد ريح الرّحمن من قلب اليمن
182	امّتى من تمسّك بسنّتى
183	ان الله لا ينظر الى صوركم و اموالكم بل ينظر الى قلوبكم و نيّاتكم
184	امّتى غير محجّلون يوم القيمة من آثار الوضوء
185	انّ الله خلق الخلق ثم رش عليهم من نوره فمن اصابه من ذلك النور فقد اهتدى و من اخطأ فقد غوى
186	يا رسول الله، من اكرم النّاس و اكيّسهم ؟ گفت: اكثرهم للموت ذكرًا و اشدّهم له استعدادًا
187	السّخاء من شجرة من شجر الجنّة اغصانها متدلّية الى الارض فمن اخذ منها غصنًا قاده ذلك الغصن الى الجنّة
188	السّخاء و حسن الخلق غصان من شجرة الجنّة
189	من زارنى فى مماتى كأنّما زارنى فى حياتى و من زارنى وجبت له شفاعتى
190	كلّمنى يا حميرا
191	المؤمنون لا تموتون

192	من زارني في مماتي كأنما زارني في حياتي و من زارني وجبت له شفاعتي
193	من احب لقاء الله احب لقاءه
194	اللهم اجعل حبك احب الاشياء الي
195	انا الله خلق آدم على صورته اى صفته
196	من اطاعني فقد اطاع الله
197	اول ما خلق الله نوري
198	من صلى عليّ عشرا فكانما اعتق رقبة
199	افضل الناس المؤمن العالم الذي أن أخيج اليه نفع و أن استغنى عنه اغنى نفسه
200	العلم علما علم على اللسان فذلك حجة الله على ابن آدم و علم في القلب فذلك العلم النافع
201	يا معشر المهاجرين و الانصار، من فضل زوجته على امه فعليه لعنة الله و لا يُقبل منه صرف و لا عول
202	الدعاء بين صلوتين علي لا يُرد
203	من ترك الاربع قبل الظهر لم تنله شفاعتي
204	من ضيع سنتي حرمت عليه شفاعتي
205	لكل نبي دعوة دعا بها امه فاستجبت له و اختيارات دعوتي شفاعاة لامتي يوم القيمة
206	أنا اكرم الاولين و الآخرين على الله و لا فخر و أنا اول شافع و اول مشفع يوم القيمة و لا فخر و أنا اول من يحرّك خلق الجنة فيفتح الله لي فيدخلينيها و معي فقراء المؤمنين
207	المرء مع من احب
208	لا تراعوا
209	لا اله الا الله ثمن الجنة

210	لِيَبْلُغَ الشَّاهِدُ مِنْكُمْ الْغَايِبَ
211	إِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، وَحِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ
212	اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَ يَسِّرْ لِي أَبْوَابَ رِزْقِكَ
213	مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَخَّرَ بَآخِرَتَهُ وَ مَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَخَّرَ بَدَنِيَّاهُ فَاكْثَرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَغْنَى
214	اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى
215	لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ
216	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكْرَاتٍ
217	اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى
218	اللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ
219	النَّاسُ يَنَامُ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهَوْا
220	ارْزُقْنَا الْحَقَّ حَقًّا وَ ارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَ ارْزُقْنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَ ارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ
221	أَنَا حَامِلٌ لَوَاءِ الْحَمْدِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَ لَا فَخْرَ
222	لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَضَحَكْتُمْ قَلِيلًا وَ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا أَوْ سَخَى
223	هَذَا يَفْعَلُهُ الْأَعَاجِمُ بِمُلُوكِهِمْ وَ لَسْتُ بِمَلِكٍ إِنَّمَا أَنَا رَجُلٌ مِنْكُمْ
224	لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَ وَلَدِهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ
225	تَمُوتُونَ عَلَى مَا تَعِيشُونَ وَ تَحْشَرُونَ عَلَى مَا تَمُوتُونَ
226	نَعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصَّحَّةُ وَ الْفَرَاغُ
227	الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَ طَالِبُهَا كِلَابٌ

228	هو حبل الله المتين
229	الهواء عند الله ابغض من جميع الالهة
230	اللهم ارنا الحق حقاً وأرزقنا اتباعه و ارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه
231	اللهم ارنا الاشياء كماهى
232	إن قلوب بنى آدم بين اصبعين من اصابع الرحمن يقلبها كيف يشاء
233	اللهم يا مقلب القلوب ثبت قلبي على دينك
234	قد وجدنا ما وعدنا ربنا حقاً فهل وجدتم ما وعد ربكم حقاً
235	والذى نفس محمد بيده ما انتم باسمع لما اقول منهم لكن لا يجيبون
236	الدنيا مزرعة الآخرة
237	اذا بايعت فقل لا خلافة و لى الخيار ثلثة ايام مقصود
238	العلماء ورثة الانبياء
239	العايد فى هبته كالكلب يعود فى قيئه
240	يا اخوانى، تناصحوا فى العلم و لا بكنتم بعضكم بعضاً فان خيانة الرجل فى علمه اشد من خيانتته فى ماله و ان الله تعالى سائلكم عنه
241	فان باباً من العلم يتعلمه الرجل خير له من ان كان له ابو قبيس ذهباً و انفقته فى سبيل الله
242	من سؤل عن علم ثم كتمه ألجم يوم القيمة بلجام من النار
243	من كتم عنده علماً ألجم بلجام من النار
244	الفقر شين عند الناس زين عند الله تعالى
245	اذا دخل النور القلب انفسح و انشرح فقبل هل لذلك من علامة قال نعم التجافى عن دار الغرور و الانابة الى دار الخلود و الاستعداد للموت قبل نزوله

246	أَسْلَمَ الشَّيْطَانِي
247	ما منكم من احد الا وله شيطان
248	و انا الا ان الله اعاننى عليه فاسلم شيطانى و لا يأمرنى الا بخير
249	الْإِنْسَانُ حَرِصٌ عَلَى مَا مُنِعَ
250	مَوْضِعُ سَوْطٍ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا
251	إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ أَوْ عَلَى صِفَتِهِ
252	نِعَمَ الْمَالِ الصَّالِحِ فِي يَدِ الرَّجُلِ الصَّالِحِ
253	مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا
254	إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي عَمَلُ قَوْمِ لُوطٍ
255	مَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ لَا إِيمَانَ لَهُ
256	نَوْمُ الْعَالِمِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الْجَاهِلِ
257	هُمَا لَا يَسْتَوِيَانِ أَمَّا طَالِبُ الْعِلْمِ فَيَزِدُّهُ رِضَى الرَّحْمَنِ وَ أَمَّا طَالِبُ الدُّنْيَا فَيَزِدُّهُ فِي الطُّغْيَانِ
258	أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَمَةِ مَنْ إِعْتَقَدَ النَّاسَ فِيهِ خَيْرًا وَ هُوَ بِخِلَافِ ذَلِكَ
259	أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَالُ فَلَا مَثَالَ
260	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثِ
261	استموا بالنساء خيرا فانهن عندكم عوان لا يملكن لا نفسهن شيئا و انما اخذتموهن بامانة الله و استحلتتم فوجهن بكلمة الله
262	الْبِسُوهُمْ مِمَّا تَلْبِسُونَ وَ اطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ
263	لَا تَضْرِبُوا وُجُوهَ الْمُصَلِّينَ، اطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَ اكْسُوهُمْ مِمَّا تَكْسُونَ

264	فِرُّوا مِنْ فُضُولِ الدُّنْيَا كَمَا تَفِرُّونَ مِنَ الْجَذَامِ
265	مَنْ تَشَبَّهَ قَوْمًا فَهُوَ مِنْهُمْ
266	مَنْ جَاوَزَ الْأَرْبَعِينَ وَ لَمْ يَغْلِبْ خَيْرُهُ وَ شَرُّهُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ
267	اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ زَهْرَاتِهَا تَمَنِّعُ الْآخِرَةَ
268	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا ضَرَبَ وَجْهَهُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَضْرِبُ الْغَرِيبَةَ مِنَ الْإِبِلِ عَنْ حِيَاضِ الْمَاءِ فَيَكُونُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ
269	مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللَّهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ
270	مَنْ زَارَ عَالِمًا فَكَانَتْ زَارِي وَ مَنْ صَافَحَ عَالِمًا فَكَانَتْ صَافِحِي وَ مَنْ جَالَسَ عَالِمًا فَكَانَتْ جَالِسِي وَ مَنْ جَالَسَنِي فِي الدُّنْيَا أَجْلَسَهُ اللَّهُ تَعَالَى مَعِيَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِي الْجَنَّةِ
271	لَنْ يَتَّبِعَ الْمُؤْمِنُ خَيْرَ يَسْمَعُهُ حَتَّى يَكُونَ مِنْتَهُاهِ الْجَنَّةِ
272	الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ
273	النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا
274	اتَّبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا
275	اسْتَحْيُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ قَالُوا أَنَا نَسْتَحْيِي يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ
276	لَيْسَ ذَلِكَ وَ لَكِنْ مَنْ اسْتَحْيَى مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَلْيُحْفَظِ الرَّأْسُ وَ مَا دَعَى وَ الْيَحْفَظِ الْبَطْنَ وَ مَا حَوَّ وَ لِيَذْكُرِ الْمَوْتَ وَ الْبَلَى وَ مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ اسْتَحْيَى مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ
277	اللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ
278	كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
279	لَوْ عَلِمْتُمْ مَا أَعْلَمَ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا
280	رَبُّ صَائِمٍ لَيْسَ مِنْ صِيَامِهِ إِلَّا الْجُوعُ وَ رَبُّ قَائِمٍ لَيْسَ مِنْ قِيَامِهِ إِلَّا السَّهَرُ
281	طَلَبَ الْجَنَّةِ بِلَا عَمَلٍ ذَنْبٌ مِنَ الذُّنُوبِ وَ انْتِظَارَ الشَّفَاعَةِ بِلَا اتِّبَاعِ السُّنَّةِ نَوْعٌ مِنَ الْغُرُورِ وَ ارْتِجَاءِ الرَّحْمَةِ

	مَمَّنْ لَا يَطَاعُ حَقِّ وَ جِهَالَةَ
282	أَبَيْتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَ يَسْقِيَنِي
283	تَمُوتُونَ عَلَى مَا تَعِيشُونَ وَ تُحْشَرُونَ عَلَى مَا تَمُوتُونَ
284	سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ
285	لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا
286	أَلَمْ أَكُنْ عَبْدًا شَكُورًا
287	إِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ تَوْبَةَ عَبْدِهِ مَا لَمْ يُغْرِغْ
288	إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي قَوْمًا يَضْحَكُونَ مِنْ سَبْعَةِ رَحِمَةِ اللَّهِ وَ يَبْكُونَ مِنْ خَوْفِ عَذَابِ أَلَدَانِهِمْ فِي الْأَرْضِ وَ قُلُوبُهُمْ فِي السَّمَاءِ أَرْوَاحُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ عَقُولُهُمْ فِي الْآخِرَةِ يَمْشُونَ بِالسَّكِينَةِ وَ يَتَقَرَّبُونَ بِالْوَسِيلَةِ
289	مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ
290	ذَلَّ مَنْ طَمَعَ وَ عَزَّ مَنْ قَنَعَ
291	لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ حُجْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ
292	اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَ حُبَّ مَنْ أَحَبَّكَ وَ حُبَّ مَا يَقْرِنُنِي إِلَى حُبِّكَ
293	الْمَجْلِسُ الصَّالِحُ يُكْفِّرُ عَنِ الْمُؤْمِنِ الْفِي الْفِي مَجْلِسِ السَّوَاءِ
294	مَا جَلَسَ قَوْمٌ يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا نَادَاهُمْ مَنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ قَوْمًا فَقَدْ بَدَّلَتْ سَيِّئَاتِكُمْ حَسَنَاتٍ وَ غَفَرَ لَكُمْ جَمِيعًا
295	عَظَمْتَ مُصِيبَتِي وَ أَشْتَدَّ حُزْنِي
296	إِنَّ اللَّهَ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَ ظِلْمَةٍ لَوْ كَشَفَهَا لِأَحْرَقَتْ سَبْحَاتٍ وَجْهَهُ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ
297	لَوْ لَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ
298	كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ وَ عَدَّ نَفْسَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ

299	انّ العبد اذا اذنب نكتت في قلبه نكتت سوداء فان هو نزع و استغفر و تاب صقلّ و ان عاد زيد فيه حتى قلبه
300	التاس كلّهم هلكى الا العالمون و العالمون كلّهم هلكى الا العاملون و العاملون كلّهم هلكى الا المخلصون و المخلصون على خطر عظيم
301	يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ
302	عَلَيْكُمْ بِإِعْتِقَادِ الْعَجَائِرِ
303	إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ
304	لَا تُكَلِّبْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ وَ لَا أَقَلِّ مِنْ ذَلِكَ
305	رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ. قيل: و مَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قال: جهاد النفس
306	المجاهد مَن جاهد نفسه
307	أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسَكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ
308	الدُّنْيَا حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الْآخِرَةِ وَ الْآخِرَةُ حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا وَ كِلَاهُمَا حَرَامَانِ عَلَى أَهْلِ اللَّهِ
309	أَهْلُ الْجَنَّةِ بُلْه
310	مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ
311	مَنْ كَثُرَ سَوَادُ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ